ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

لە 0001/1/1 تا 1900/12/31

عەلی کەندی

بەرگی یەکەم - چاپی دووەم

بژارکراو و پتر کراو

باشووری کوردستان - هەولێر

2709 - 2009

گەنجینەیەکی پڕ لە مێژووی ڕووداوی کۆمەڵگاکانی جیهان لەهەموو بوارەکان لەماوەی بیست سەدە دا

ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

لـــە

١/١/٠٠٠١ تـــا ٣١/١٢/١٩٠٠

ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

لە ١/١/٠٠٠١ تا ٣١/١٢/١٩٠٠

عەلی کەندی

بەرگی یەکەم – چاپی دووەم
بژارکراو و پترکراو
باشووری کوردستان – هەولێر
٢٠٠٩ – ٢٧٠٩

وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان

بەڕێوەبەرایەتی گشتیی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە

ناوی کتێب: ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

نووسینی: عەلی کەندی

دیزاینی بەرگ: دانەری مێژوونامەکە – عەلی کەندی

کۆمپیوتەر: نووسینگەی هیوا بۆ کۆمپیوتەر

بەرگ: بەرگی یەکەم ٢٠٠٩

چاپ: چاپی دووەم ٢٠٠٩

چاپخانە: چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان - هەولێر

تیراژ: ١٥٠٠ دانە

نرخ: بۆ هەرچوار بەرگ (٢٠٠٠٠) دینارە

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ ژمارەی سپاردنی(٢٢٥٥) ساڵی (٢٠٠٩)ی پێدراوە.

بۆ هەر ڕەخنەیەك یان پێشنیارێك یان هەر زانیاریەك لە هەڵەو بەسەرچوون ئاگادارمان بکەنەوە بە ژمارەی مۆبایل/ ٤٥٤٨٠٩٨ ، یان ژمارەی ئاریافۆنی / ٠٦٦٢٥٣٣٥٢٢- یان ئیمێلی:Alikendi@yahoo.com

دەسپێك بۆ چاپی دووەم

لەگەڵ پەرەسەندن وپێشکەووتن و گەشەکردن و بووژانەوەی بەردەوام بە پێی تێپەر بوونی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکانی مرۆڤایەتی لە هەموو بوارەکانی رامیاری و نەتەوەیی و نیشتمانی و ئاینی و جووگرافی و زمان و مێژوو وکەلتوورو داب و نەریت و شووێنەوارو شارستانیەت ، و بازرگانی و پیشەسازی وکشتووکاڵ و ....هی دیکە .

ئەمەش پێداویستی ژیان بە زانیاری تەواو لەم بوارانەدا هەیە ، لە پێناو هەڵسەنگاندن و شێکردنەوەی رووداو بەسەرهاتەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکان و گوونجاندنی لەگەڵ ئێستا دا ، ئەویش لە پێناو هێنانە کایەوەی بارێکی لە بارەو گوونجاوتر بۆ خزمەتکردنی مرۆڤایەتی ، بە دابین کردن و سەقامگیرکردن و مسۆگەر کردنی داد پەروەری کۆمەلایەتی و دانان بە مافی مرۆڤ و چارەسەر کردنی کێشە تەشەنە دارەکانی لەو بوارانەی کە لە سەرەوە باسمان کردن . بە تایبەتی لە بوارەکانی نەتەوەیی ونیشتمانی و زمان و مێژوو و مێژووی جووگرافی و کەلتوور داب ونەریت و شووێنەوارو شارستانیەت وئاین وچارەسەر کردنی لە رێگەی دەست لەناو دەستدا و رازی بوون بە بەرامبەرەکە ، کە سەرچاوەی چارەسەری هەموو کێشەکانە ، بە دوورکەوتنەوە لە هەرەشە لێك کردن و پەلاماردانی یەکتری و بە پێچەوانەشەوە لە رێگەی گفتووگۆو دایلۆگ ودانی مافە زەوت کراوەکان لەلایەن دەسەلاتداران .

جا من نامەوێ بە درێژی بچمە ناو باسەکەم ، بەلکووپێشەکیەکەی چاپی یەکەم وبەرگی یەکەمی مێژوونامەکە ، ئامارژەم بە هەموو لایەنەکان کردووە بە شێووەیەکی لە بار لە بوارەکانی پەرەسەندن و پێشکەووتن ، بە پێی تێپەربوونی قۆناخەکان .

وادیارە مێژوونامەکە جێگای خۆی کردۆتەوە لە دەروونی خووێندواران وسەرکەوتنی بە پلەی ٨٥ ٪ ی بە دەست هێناوە . لە سەر باری کوردو کوردستان لەو هەموو بوارانەدا . بەڵگەش بۆ ئەمە بەرگی یەکەمی مێژوونامەکە بە تیراژی ٤٥٠٠ دانەی لەلایەن وەزارەتی پەروەردەی حکوومەتی هەرێم لە باشووری کوردستان کڕاوەتەوە و بۆتە سەرچاوەیەکی سوود لێوەرگرتن وەك سەرچاوەیەك . کە بووە هۆی ئەوەی کە داواکاری زۆری لە سەر بێت .

جـا منـیش بـەو پـەری دڵخۆشـیەوە مێژوونامەکـەم ، لـە چـوار بەرگـدا دەخەمـە بەردەستتان بە شێووەیەکی تێرو تەسەل لە هەموو بوارەجیاجیاکان . بە ناوێکی دیکە کە – ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە – یە ئەمەش لە سەر داوای مامۆستایانی شارەزا بە هۆی لە خۆگرتنی هەموو بوارێك بەتایبەتی لە سەر کوردو خاکی کوردستان ، وەك بوارەکانی رامیاری و نەتەوەیی و نیشتمانی و ئاین و جووگرافی و زمان و کەلتوورو مێژوو شووێنەوارو ئابووری و بازرگانی وکۆمەلایەتی و رۆشەنبیری و زانست و ئەدەب و گـەردوون و یاسـاو شـەڕو ئاشـتی و بـە بەڵگـە نامـەکان . ئـافرەت و رووداوەکـانی تیرۆرستەکان و فرۆکەو پزیشك و .... ئەوەی بتەوێ لە بەر دەستت دایە لە ناوەرۆکی مێژوونامەکەدا .

کە بەرگی یەکەم لە ١/١/ ٠٠٠١ دەست پێدەکات تا ٣١ / ١٢/ ١٩٠٠ ، هەروا بەرگی دووەم لە ١٩٠١/١/١ دەست پێدەکات تا ١٩٥٠/١٢/٣١ ، بەرگی سێیەم لە ١٩٥١/١/١ دەست پێدەکات تا ٢٠٠٠/١٢/٣١ ، هەروا بەرگی چوارەم لە ٢٠٠١/١/١ دەست پێدەکات تا ٢٠٠٧/١٠/٣١ ٠

لـە هـەمان کـات بـە پێـی پێویـست وێنەکانیـشی لەگـەڵ دانـراوە لەگـەڵ نەخـشە جیاجیاکان بە پێی رووداوو بەسەرهات و ئەنجام دانی بەرۆژو مانگ و ساڵ . بەلام بۆ ئەوەی وێنەو نەخشەکان دووبارە نەبنەوە دەتوانرێت لە جێگەی دیکە سەیری بکەیت لە ناوە رۆکی ئینسکلۆپیدیای مێژوونامەکەدا . لە بەر ئەوەی دانەنراوە ، یا وێنەکە دەست نەکەوتووە یا وێنەکە زۆر کۆن بووە ، لە هەمان کات نەم ویستووە وێنەکان دووبارە ببنەوە . وەك بەڵگەیەکی راست و دروست و رێك و پێك .

لە هەمان کات داوای لێبووردن لە خوێنەرانی هەڵگری ئەم کتێبە دەکەم لە هەر کەموو کوریەك ، لە بەر ئەوەی مرۆڤ گەر هەڵە نەکات پێش ناکەویت .

لە کۆتایی هیوادارم خزمەتێکی بچووکی کتێبخانەی کوردی و خووێنەری کوردم کردبێت لە کوردستان و وولاتانی دراوسێی کوردستان و هەرێم و ناوچەو جیهان .

عـەلی کـەندی

دانەری ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە

٢٠٠٩ / ١ / ٣١

بەرەو چەندین ئینسکلۆپیدیا کە هەموو لایەنەکانی ژیان بگرێتەوە

پارێزەر/ تارق جامباز

ئـەم خەمخۆریـە تاقـە کەسـییە کـە لایـەن مامۆسـتا عـەلی کەنـدی ئەنجامـدراوە شـایانی سوپاس و پێزانینـە ، چونکە پشوویەکی فراوان و ماوەیەکی زۆرو ئارامیەکی ئەیووبیانەی گەرەکە ، لە بەر ئەوەی ئەم ئینسکلۆپیدیایە چەندین ئینسکلۆپیدیا لە خۆدەگرێ .

لـە وولاتاندا بۆ هـەر بوارێك لـەم بوارانـەدا دەزگایـەك بە کۆمـەلێ پسپۆرو شـارەزاو لێزان بەماوەیـەکی دیـاریکراو بەمـەرجێ هـەموو کاتێکیـان بـۆ جۆرێـك لـەجۆرەکانی ئینـسکلۆپیدیا تــەرخان دەکــەن وەك (ئینــسکلۆپیدیای زمــان ، فۆلکلــۆر ، سیاســەتمەداران ، شــاعیران ، رۆژنامەنووسان ، ...هتد) ئەم ئینسکلۆپیدیانە لـە کتێبخانەکانە و لەسـەر تۆری ماڵپـەرەکان هەن و هەروەختێ یەکێك ویستی لە چ بوارێك پێویستی پێی هـەبێ ئەوا بە ئاسانی دەتوانێ سوودی لێ وەربگرێ .

بـەلام بەداخـەوە لایـەنی پەیوەنـدار لـە کوردسـتان چ حکوومـەت و دەزگاکـانی تایبـەتمەنـد نەمزانیووە پلانێکیان بۆ ئەم بوارانـە هـەبێ کە بەشێوەیەکی بابـەتی و زانستی زانیارییـەکان لەلایەن خەمخۆرانەوە بەووردی و قووڵی بنووسرێنەوەو پێداچوونەوەیان بۆ بکرێ .

ئینجا چاپ و بلاوبکرێنـەوەو جارێ خـەرمان بەرەکـەتی زمـانی کـوردی بەهـەموو شـێووە زارەکـانی کۆنەکراونەتـەوەو تـاکو لەبەردەسـت دابـێ ، ئـەوجا دەزانـین چ زمـانێکی زەنگـین و رەنگینمان هەیە .

لە بەر ئەوەی زمان ناسنامەو گیانی نەتەوەیە هەر نەتەوەیەك بێ ، بۆیە هەرچەندی بایـەخ و گرنگی و بەها بـەزمانی کـوردی و زمـانی نەتـەوەکانی دیکـە کـە لـە کوردسـتان دەژیـن بدرێ هێشتا کەمـە ، چـونکە هێنـدەی تـر هـزرو رۆنـاکبیری و ووشـیاری نەتەوایـەتی پێگەیـشتن و پێشکەوتنی بەخۆیەوە دەبینێ و گەر خاك نیشتمان و وولات بێ ، ئـەوا زمـان گیانەکەیـەتی و هەڵگری ناسنامەی تایبەمەندیەتی لەنێوو زمانانی جیهاندا هەیە .

ئەنـدامی پەرلەمانی کوردســـــتان

باشووری کوردســـــــتان – هەولێر

٢٠٠٩/٨/١٠

کارێــــکی کەلتــــووری مـــەزن

٠٠٠ ئەم کارەی پیشەسازییەی ووشە :

((ئینـــــــسکلۆپیدیایە – میژوونامە))
قەڵایەکی کلتووری میـژووی مەزنـە ، وەکـو قەڵاکـەی شـاری میـژوو – هـەولێر – ، هـەردەم زیندووە .

بـــەڵێ ، کارگـــە ووشـــە سازیەکەی مامۆستا عەلی کەندی ، مـەزنترین سـەرمایەی کـوردو کوردســـتان و مرۆڤایەتیـــە . لـــە لایەنی داڕشتن و زمانەوانییەوە ، خۆزگە باشتر بوایە .

الزمان
AZZAMAN.COM

مومتاز حەیدەری
باشووری کوردستان – هەولێر
٢٠٠٩/٧/٧

پـــــــــێشەکی

لە یەکێك لە ژمارەکانی گۆڤاری مێرگ چەند تێبینیەکم لە سەر چاپی یەکەمی کتێبی – مێژوونامە – ی نووسەر – عەلی کەندی – نووسیبوو ، دیارە ئەمەش لە بایەخی بەرهەمەکەی کەم ناکاتەوە ، چونکە ئەگەر بزانم کتێبێك لاوازە و کەم بایەخە کاتی خۆم و خوێنەرانی پێ ناکوژم و هەر لە سەری نانووسم ، بەڵام دیارە کتێبەکەی نووسەر عەلی کەندی لەم جۆرە نییە<

پاش ماوەیەك عەلی کەندی بە تەلەفۆن پەیوەندی پێووە کردم و باسی لەوە کرد کە مێژوونامەکەی کردووە بە چوار بەرگ و دەیەوێت بۆی بەسەردا بچمەوە و پێشەکی بۆ بنووسم .

منیش خۆشحاڵی خۆم پێشانداو کاتێکمان بۆ یەکتر بینین دانا ، ئەوە بوو ئێوارەیەك سەردانی بارەگای کۆمەڵەی رۆشنبیری مێژوویی کوردستانی کردو دڵخۆش بووم بەوەی کە هاورێیەکی نوێم بۆ پەیدابوو ، بەڵام بینیم کە چوار بەرگەکە زۆر گەورەن و ژمارەی لاپەرەکانی زۆرە ، بۆیە داوای کاتێکی باشم کرد بۆ ئەوەی بتوانم پێداچوونەوەی بۆ بکەم <

بەڵام دیارە ئەویش بە پەلە بوو بۆیە بریارمدا لە کاتێکی کەمتردا ئەرکەکەم ئەنجام بدەم ، بەڵام بە هۆی سەرقاڵیم و کەمی کات و گەورەیی بابەتەکە لە چوار بەرگدا نەمتوانی بە تەواوی بەسەر بابەتەکەدا بچمەوە ، بۆیە لەوانەیە ئەم بەرهەمە وەکو بەرهەمێکی تر لە هەڵەی چاپ و هەندێ جاریش هەڵەی زانیاریش بەدەرنەبێت ، بەڵام لە هەمان کات کارێکی مەزنە بە ماندووبوونێکی زۆر ئەنجام دراوە .

نووسەرێکی دڵسۆزی وەك عەلی کەندی پێی هەڵساوە ، کە پێویستە هان بدرێت و پشتگیری لێ بکرێ تاکو بەرهەمی زیاتر پێشکەشی کتێبخانەی کوردی بکات ، بە تایبەتی کە هێشتا کتێبخانەی کوردی لە زۆر بواردا هەژارەو، ئێستاش نەوەی نوێ لە کوردستانی ئێراقدا پتر هەر زمانی کوردی دەزانن ، بۆیە چاپکردنی کتێبی کوردیش لە هەموو بوارەکاندا بەشداریکردنە لە بەرەو

پێشبردنی رەوتـی رۆشـنبیری کـوردی ، بۆیـە داوا لـە خوێنـەران و رەخنـەگرانی کورد دەکەم کە بە بایەخەوە سەیری ئەم بەرهەمە بکەن و بیخوێننەوە و لـە سـەری بنووسـن و لایەنـە چاك و خراپـەکانی بـە دیـار بخـەن ، تـاوەکو گـەر هـەر کـەم و کوریەکیشی هەبێت لە چاپەکانی تردا راست بکرێتەوە .

نووسەر کارێکی زۆر باشیش دەکات کە نووسینی خۆی پێش چاپ کردن بـە خەڵکانی تر پێشان دەدات ، چونکە مرۆڤ ناتوانێت هەموو هەڵەکانی خۆی ببینێ ، لـە کۆتایـشدا هیـوادارم کـە عـەلی کەنـدی ئـەم توانـا باشـەی هەیـەتی لـە بـواری کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی بەڵگەنامەی تایبەت بە مێژووی کورد و لێکۆڵینەوەی مێژوویدا بەکاربهێنێت .

بەمــەش بابەتــەکانی نووســینی لــە باشــەوە بــەرەو باشــتر دەچــێت و هــەر نووسەرێکیش لە پرۆسەی نووسیندا بریتیە لە چەند قۆناخێك .

د- محەمەد عەبدوڵلا کاکە سوور

جێگری سەرۆکی کۆمەڵەی رۆشنبیری مێژوویی

کوردستان وسەرنووسەری گۆڤارمێژوو

سەرۆکی بەشی مێژوویی ئێواران / کۆلێجی ئاداب لە

زانکۆی سەلاحەدین

٢٥ /٧/ ٢٠٠٩

پێشـەکی

دوکتۆر مارف خەزنەدار

فەرهـەنگی زمـان و ئـەدەب و زانـستی و هونـەر بەهـەموو بابەتەکانیـەوە، هـەروەها ئەنسیکلۆپیدیاو ڕێبـەری هـەموو شتێك و بیبلیۆگرافیـای تایبـەتی و گشتی لەگەڵ گۆڕان و پێشکەوتنی کۆمـەڵ نرخیـان گرانترو پێویستیان زیـاتر دەبـێ. ئەگـەر لـەڕۆژگاری ئـەمڕۆی تـەکنۆلۆجیاو ئەنتـەرنێت و مۆبایـل بـیری کەسـانێك بـۆ ئـەوە بچێ سەرچـاوەکانی فەرهـەنگی زمـان و ئەنـسیکلۆپیدیاو بیبلیۆگرافیا ئـەو نرخـەیان نامێنـێ، یا کـەس پێویـستی پـێ یـان نابـێ بەهەڵـە چـووە، چـونکە هێـشتا ئـەم ئامـارە تـازە داهاتوانـە بەسـەرهات و کـردەوەو پاشمـاوەی مەدەنیـەتی چـەندان هـەزار سـاڵەی ژیـانی ئادەمزادیـان تۆمـار نەکردووە لەمرۆڤی نیاندرتالەوە تا ئادەمزادی سەردەم.

ئەمـە مـاوەییەکی زۆری دەوێ، جگـە لـەوەی ئـەم ئامارانـەش لەبەردەسـتی هـەموو کەسـێك نـین، تـەنیا خوێنـدەوار کـەڵکیان لێ وەردەگـرێ. ئـەدی نەخوێنـدەوار لەسـەر ڕووی زەوی ژمارەیـان چـەندە! نـەك تـەنیا ئەمـە، بـەڵکو بەتایبـەتی لەهـەموو ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست و کوردستان ژمارەی نەخوێنـدەوار چەندە!

لەبـەر ئـەوەی ئـەو سەرچـاوانەی باسـم لێـوەکردن لـەناو کۆمـەڵی ئێمـەی کوردەواری بایـەخیان پـێ نـەدراوە، لـەم لایەنـەوە نامەخانـەی کوردی هـەژارە، لێـرەدا پێویـستە ئـەوەمان لـەیاد نەچێتەوە یـەکێ لـە مەرجـە هـەرە گرنگـەکان ئەگـەر کۆمەڵـە خـەڵکێك خۆیـان بـە نەتـەوە (الأمـة Nation) بـزانن پێویـستە تۆماری زمان و ئەدەب و مێژوو و جوگرافیـاو کولتـووری نەتـەوەیی یـان هـەبێ،

ئەوەی ئەم هەموو مەرجە کولتوورییانە دەپارێزێ و ڕێکی دەخا ئەو کارەیە کە بەشێکە کەوتۆتە ئەستۆی عەلی کەندی.

تاقیکردنەوە لەناو کوردەواری ئێمەدا لەم بابەتەوە کەمە، ئەوەی کراوە لەو پلەیەدا نییە باوەڕی تەواوی پێ بکرێ، چونکە دوو هۆی سەرەکی دوژمنی ئەم جۆرە کارە زانستییانەن، یەکەمیان ئیدۆلۆجییەت و دووەمیان سۆزی نەتەوەیی (قەومی)، ئەم دیاردانە هەوێنی کاری داهێنانی ئەدەبی و هونەرین، بەلام پێویستە زۆر دووربن لە کاری لێکۆڵینەوەی زانستی، بەتایبەتی فەرهەنگ و ئەنسیکلۆپیدیا. لەناو میللەتانی کەم پێشکەوتوودا شوێنەواری ئەم دوو ڕەوشتە سایکۆلۆجی و کۆمەلایەتیە تا پلەیێك دەمێنێ.

عەلی کەندی خۆی لەم کارە قورس و پڕ هەوەس و بە کەلکە داوە، بۆ ئەوەی ئەم لایەنەی نامەخانەی کوردی هەندێ دەولەمەند بکا. بەناوی ڕێز لێنانەوە پێی خۆش بوو دوو قسەی بۆ بکەم، منیش بەناوی ڕێز لێنانەوە پێویستە داواکاریەکەی بهێنمە دی.

ئەم کارەی دانەر بەبێ سەرچاوە نەگەیشتۆتە ئەنجام. ئەم سەرچاوانەش دەکرێن بە دوو بەشەوە، سەرچاوەی ڕۆژئاوایی و ڕۆژهەلاتی. ئەوانەی ڕۆژئاوا مەرجی ڕاستی و بابەتیان تێدا هەیە، بەلام سەرچاوە ڕۆژهەلاتیەکان، بەتایبەتی کوردییەکان هەندێ جار جێی متمانە نین، چونکە ئیدیۆلۆجییەت و سۆزی نەتەوەیی تیایاندا کاری خۆیان کردووە، لەو کاتەی ئەو جۆرە فیکرو سۆزە پێویستە لەکاری لەم بابەتەوە دوور بکەونەوە، هەر چۆنێ بێ ئەگەر شێوازی ئیدیۆلۆجی و عاتیفی لەهەندێ جێگە لەم کارە گرنگەدا بەرچاو بکەوێ دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە ڕۆژهەلاتیەکان بەتایبەتی کوردییەکان، هەروەها ئەم دیاردەیە هەندێ جار لەسەرچاوە ئەوروپاییەکانیش دەکەونەبەرچاو، بەوەی ئەو کتێبانەی لەزمانانی ئەوروپاییەوە وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی کوردی لەهەندێ شوێن ئەمانەتی زانستیان تێدا وون بووە یا بەشێوەیێك دەسکاری کراون.

هەر چۆنێ بێ ڕۆشنبیری کورد عەلی کەندی کارێکی گەورەی کردووە، ئەمە تەنیا لە کتێبی "مێژوونامە"دا ناکەوێتە ڕوو، بەڵکو لەپێش ئەوە هەندێ کاری دیکەی لەم بابەتەوە بەرهەمی ئەو کۆششە بووەو بڵاوکراوەتەوە. هەروەها لەکارەکەی دا بەردەوامە بۆ بەرهەمهێنانی فەرهەنگ و ئەنسیکلۆپیدیای بەکەڵکی دیکە.

لەم مەیدانە گرنگەی کولتووری هەموو نەتەوەیێك عەلی کەندیش دەبێتە سەربازی نەناسراوی ئەو جۆرە کارە زانستیانە. ئەمانە نەك تەنیا لای ئێمە، بەڵکو لەهەموو گێتی دا سوود بەخوێندەوارو ڕۆشنبیران دەگەیەنن، کەچی نووسینەکانیان دەبن بەسەرچاوەی بنچینەیی بۆ هەموو جۆرە بەرهەمێك، بەڵام ناویان ناچێتە ناو بیبلیۆگرافیای ئەو کتێبانەی خاوەنیان سوود لەکارە فەرهەنگیەکانیان وەردەگرن.

دەسخۆشی لەبەڕێز عەلی کەندی دەکەم، هیوام وایە لەسەر کارەکەی بەردەوام بێ، هەمیشە ئەوەی کردوویەتی بەکەمی بزانێ بۆ ئەوەی زیادی بکا.

هەولێر : مەڵبەندی ڕووناکی
٤ ی مایسی ٢٠٠٧

دەســـپێك بۆ چاپی یەکەم

خووێنەری بەڕێز :-

ئەوەی دەیخەمە بەر دەستتان کارێکی مێژوویی گرنگە لە مێژووی ڕووداوەکانی کوردو کوردستان‌و وولاتانی جیهان لە ۲۰۰۱/۱/۱ زاینی تاکوو ۲۰۰٦/٦/۱ بەپێی قۆناخە تێپەر بووەکانی پەرەسەندن‌و پێشکەووتن‌و گەشەکردن لە هەموو بوارە جیاجیاکانی نەتەوەیی‌و نیشتمانی‌و رامیاری‌و ئابووری‌و بازرگانی سەربازی‌و زمان‌و مێژوو کەلتوورو داب‌و نەریت‌و شووێنەوارو شارستانیەت.

لەسەرەتای سەرهەڵدانی مرۆڤ و مرۆڤایەتی بەرەو دامەزراندنی کەسایەتی تاك‌و خێزان‌و بنەماڵەو کۆمەڵگاو نیشتمان‌و نەتەووەو زمان‌و مێژوو و داب‌و نەریت‌و کەلتوورو شووێنەوارو بەرەو شارستانیەت، بەپێی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکان ، کە هەر هەمووی لە ئەنجامی کێشەو ململانێی بەردەوام بووە چ لە ململانێی مرۆڤ لەگەڵ سرووشت‌و سەلماندنی بوونی خۆیی‌و چ لە ململانێی ناو خوودی مرۆڤایەتیدا .

لەپێناو پێك هێنانی یەکەم:- نیشتمان و، دووەم :- نەتەووەو دووایی بە چەسپاندنی سنوورو دەسەلات‌و دەووڵەت‌و بەرەو دام‌و دەزگاکان .

کە کوردیش نەتەوەیەك بووە لەپێشەوەی بەر لە نەتەوەکانی دیکەی سەر زەوی لەناو ئەو کێشەوململانێیەدا خوولایتەوە ، کورد بەر لە ۲۸٤٥ ساڵ خاوەنی ۲۷ وویلایەتی خۆیی بووەو ۲۷ سەرۆك‌و شانشین دەسەلاتداریەتی نیشتمان‌و گەلەکەیان کردووەو بەردەوام بوونە لە پاراستنی دەسەلاتەکەیان، کە پایتەختەکەیان هەمەدانی رۆژهەلاتی کوردستان بووە .

خاکی کوردستان‌و گەلەکەی سەرچاوەی یەکەمی بە دەست هێنانی باری پیشەسازی‌و کشتووکاڵ‌و بناسازی‌و بازرگانی بوونەو سەرچاووەی پەرەسەندن‌و پێشکەووتن‌و گەشەکردنی گەلانی دیکە بوونە . بە تایبەتی سۆمەری‌و بابلی‌و هەروا،... هەتا لە بوواری نووسین بەهەموو بووارەکانی کە بەر لەو مێژووەی سەرەوە لەسەر خاکی کوردستان گەلەکەی نووسین‌و خووێندنی بەدەست هێناوە .

لە بەرئەوەی مێژوو و جووگرافیا جەستەیەکی زیندووی هاوبەشن لە دوو ڕێگای هاوسەنگ بە سەلماندنی بوونی یەکیان بۆ ئەویدیکە بە پێچەوانەش ڕاستە.

جا هەر کارێکی سەربازی یاخوود نەتەوەیی . یاخوود جووگرافی و ئابووری ، کە ڕۆڵی بنەڕەتی خۆی هەبووەو هەیە لە کاردانەوەی لە سەر لایەنەکەی دیکە بە هۆی دابەش بوونی کۆمەلگای مرۆڤایەتی بەدوو بەشی دژ بەیەکتر لەسەرەتای سەرهەڵدانی مرۆڤ و کۆتایی نایەت تا کووتایی مرۆڤ ئەویش بە نەمانی ژیان لەسەر زەویدا .

زانستەکانی مێژوو سرووشت و کۆمەڵایەتی ئەوەیان سەلماندووە کە مێژوو گەنجینەیەکەو باش و خراپ دەچێتە ناو لاپەرەکانی... مێژووی پەرەسەندنی قۆناخە یەك لە دووای یەکەکانی مرۆڤایەتی لە کردارە نالەبارو لەبارەکان ... لە نێووان چەووسانەووەو چەووسێنەرەوە ... لە داگیرکردن و لە ڕزگار کردن... لە سەرکەووتن و لە ژێرکەووتن و بەزاندن... لەئاوەدان کردنەووەو لە ووێرانکردن ... لە دەووڵەمەند بوون و لە بەهەژار کردن... لە بوون و لە مردن... لە سەرهەڵدان و لە تووانەوە ... لە قەدەخەکردن و لە ماوەدان ... لە دادپەرووەری و لە ستەمدیدەیی ... لەدزین و تاڵانکردن و لە یارمەتیدان و پێدان و دابین کردن... لە ڕاست گۆیی و لە ناڕاستی و فرت و فێل ... لەخۆشی و لە کارەسات ... لەداگیرکردن و لە ئازادکردندا.

ئەمانە هەرهەمووی بەکاری مێژوویی دەچێتە ژوورەکانی تۆمارکردن هەر یەکەو لە لاپەرەکانی خۆی بەجیاو ، هەر یەکێش لەووانە بەیەکەوە بەستراووەنەتەووەو هێزیش نیە بتووانێ یەك دێر لە دێرە تۆمارکراوەکانی مێژووی تۆمار کراو بشێووێنێ، چونکە بە ملیۆنەها لاپەرە خۆی تۆمار کردووەو بێ ئەوەی کرداری کارەکە هەستی پێ بکات لە بەرامبەریدا.

بەڵام لە دوای خۆتۆمار کردنەکانی وردە وردە خۆی دەردەخات و ڕاست و چەووتەکان و باش و خراپەکان بە ڕووی کرداری کارەکە دا دەداتەوە بەپێی قۆناخە یەك لەدوای یەکەکاندا .

خووێنەری بەڕێز :-

چ سرووشت و چ مرۆڤ ، دوو جەمسەری بەیەکەوە بەستراون لەخەبات و هاوبەشی بەیەکەوە ژیان و یەکیان بەبێ ئەویدیکەیان بەمردوو دەمێنێتەوە، لەهەمان

کـات دژ بـه یـەکترن لـەپێناو خزمـەتکردنی یـەکتری لـە نـاو هـەر یـەکیان ، بـە مانایـەکی دیکـە، کۆمـەڵگای مرۆڤایـەتی خـۆی لـە خـۆیدا کێشەو ململانێیـە لـە دوو جەمـسەردا ، هـەروا لـەناو سرووشتیـشدا... بـەپێی یاسـاکانی کۆمـەڵو سرووشـت وەك یاسـاکانی (وحـدة وصـراع الاضـداد- نفـي نفـي- كميـة و نوعيـة- الـشكل والمحتوى- الصدفة والضرورة).

جا لـە بەرئـەوە بـەپێی پەرەسـەندنی تەمـەن ، پـەیتا پـەیتا سـاتەکانو کاتـەکانو رۆژەکانو چاخەکان ، سەرکردەکان دێنو دەڕۆنو رادەبوورن.

چـونکە هـەر کارێـك گـەر سـەرەتای هـەبێت کۆتـایی هەیـەو بەپێـچەوانەش زۆر راستە ... لەبەر بوونی کێشەو ململانێو تـەنگ و چەلەمەی نێووان ئاییـنو زانست لەناوچەو هەرێمو جیهان ، لە پێناو سەرکەووتنی یەکیان بەرامبەر ئەوویدیکەیانو لەناووبردنی یەکیان بەرامبەر ئەوویدیکەیان بەردەوامە.

ئـەوەی مـن بـیری لێدەکەمـەووەو کردوومەتـەوە . هـیچ شـتێك کۆتـایی نیـەو مالانهایەیـەو هـەردەم لـە گۆڕیندایـە بـۆ گـۆڕانێکی دیکـە ، گـەر وونـیش بێـت لـە قۆناخێـك بـۆ قۆنـاخێکی دیکـە... واتـە مێـژوو خـوول دەخوواتـەووەو ژیـانیش بەردەوامەو بەردەوام دەبێ .

گـەر قـەدەری لێـك ترازانـی گـۆی زەوی لەگـەڵ کۆمەڵـەی رۆژەکـانی دیکـەو بـە بوونی بەزریانێکی خوڵاویو بەرەو ئەستێرەیەکی دیکەی بەهێزتر، ئەوکات ژیان لە سەر ئەو زەویە کۆتایی دێت لە سەر ئەم هەسارەیەدا .

دڵنیاشم لـەووەی کـە ژیـان لـە سـەر ئەسـتێرەی دیکـە لـە گـەردوون دا هەیـە وەك ئێستای ئێمەو هەمان باروو دۆخ دەگرێتە خۆ، بەڵام لە شێووەو شێووازێکی دیکە ، بە هـەمان یاساکانی کە لـە سـەرەوە باسـم کردووە . کە ئـەو پێنج یاسایە بەندە بە پەرەسەندنی کۆمەڵایەتیو سرووشت .

سـەرجەم رۆژەکـانی هەفتـەو مـانگو سـاڵ پـڕن لـە رووداو کارەسـاتی پـڕ لـە خۆشـیو ناخۆشـی و فرمێـسك رشـتنو پێکـەنین لـە هـەموو بـووارو لایەنـە جـۆراو جۆرەکانی ژیان چ بە نەخشێنراو چ بەخۆڕسکیەوە.

خووێنەری بەڕێز:-

بەر پابوونی رووداوەکان چ ناخۆشو جەرگبڕین یاخوود رووداوی

مووژدەبەخش و دلخۆشکەر بن ... لاپەرەکانی مێژوو بەدەست پاکی و بەئەمانەتەوە لە لاپەرەکانی رۆژنامەی ژیانی خۆی تۆماریان دەکات ، گەر تۆو هەر کەسێکی دیکەو لایەنێك و هێزێك و بنەماڵەیەك بەرگری لە خۆی بکات... چونکە مێژوو لە گەڵ پەرەسەندنی ژیان بەردەووامە، مرۆڤ مێژوو دورست دەکات بەپێچەوانەش راسترە ، بێ ئەوەی هەستی پێ بکات و مردنی بۆ نیە ، تەنیا مرۆڤ و ئاژەڵ و گیان لەبەروو داروودرەخت و شاخ و داخ نەبێت . کە بوون و مردنی تیا بەردەوامە هەر یەکەو بەپێی بارودۆخی تەمەن.

کاروانی پەرەسەندن و پێشکەووتنی مرۆڤایەتی لە قۆناخە جیاجیاکاندا ›. کە نەتەوە سەرهەڵدەدەن و دەتووێنەوە ، چیاو شاخ و دۆڵ تەخت دەبن و چیاو دۆڵ و شاخی دیکە سەرهەڵدەدەن ، دەریا لەجێگەی خۆی وون دەبێ و لەجێگەی دیکە سەر هەڵدەدەن ›.

هەروا بەرامبەر بە سرووشت و گەردوون و مرۆڤ و کەش و هەواو ئەستێرەکان ، کە هەر هەمووی بە یاساکانی سەرەوە بەستراوەتەوە ›. لەهەمان کات مێژووش لەناو ئەو یاسایانە لەکارەکانی خۆی بەردەوام دەبێ ، لە بە ئەنجام گەیاندنی کاری فەرمانبەریەتی خۆی لەکات وساتەکان و کاری ئەمرۆی ناخاتە رۆژی دوواتر لەهەموو بووارە جیاجیاکاندا.

جا بە هەر حاڵ ئەمڕۆ بەچاوی خۆمان دەبینین ، کەبارووددۆخی ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان و وولاّتانی جیهان بەقۆناخێکدا تێپەدەرێت کە لەژێر دەستی سەرەك کۆمارو شانشین و ئەمیرو سەرەك پارت و گرووپ و رێکخراوی نەتەوەیی و نیشتمانی و ئیسلامی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و بنەماڵە بەبوونی داد پەرووەری و نەبوونی دەکەوونە بەر دەستی سزای گەل بەپێی تۆمارکراوەکانی مێژوو بۆ دادگایکردنیان لەدزینی سامانە هەمەجۆرەکانی گەل ونیشتمان .

لە هەموو بووارە جیاجیاکان و هەنگاوونان بەرەو چەسپاندنی دادپەرووەری بەرێنماییەکانی مێژوو، بەراماڵینی بیروو بۆچوونی چەووتی خۆپەرستی و خۆویستی و فەسادو دزی وگەندەڵی، بەهێنانەکایەوەی دادپەرووەری لەکارو ژیان و لەئەرك و مافدا...!!

بۆ مێژوو دەڵێم تورك و فارس و عەرەب ، لە هەمووکات و ساتێکدا دووژمنی یەکتر

بوونـه بـەپێی ڕووداوەکـانی مێـژوو . لـە هـەموو بووارەجیاجیاکـان،.. تـەنیا لەسـەر چاسەرەنەکردن‌و پێشێل کردنی مـافی کـورد، هاووخـەبات‌و هاووبـەش‌و هاووخـەمی یەکتر بوونە ، . بەتایبەتی لە دوای دروست کردنی سنووری جووگرافی وولاتـەکانیان لەسەر خاکی گەلانی هەرێمەکە بەتایبەتی لە سەرخاکی کوردستان... !

سەرکردایەتی کوردیش بگرە لە سەرەتای بوونی دەسەلاتیان لەسـەر تیرەو هۆزو ئیمارت‌و بنەماڵەو پارت‌و ڕێکخراو لە هـەموو بـوارە جیاجیاکان دژی یـەکتر بوونـەو مێژوو بوونی گەل‌و نیشتمانیان پڕکردۆتەوە لە شەڕی خۆکووژی‌و کێشەو ململانێ ، لە ئاسانکاری کردن بۆ دووژمنانی گەل‌و نیشتمان .

تەنیا لە سەر دەسەلات‌و سامان کۆك بوونە ، کە ئەمـەش دوو هۆکـاری سـەرەکی بنەڕەتی بوونە لـە نەگەیشتنی کورد بە وولاتێکی سنووورداری قەووارە سـەربەخۆ . وەك وولاتانی دیکەی جیهان، کە کورد لـە کیشووەری ئاسیا لەنەتـەوە یەکەمـەکانی ئـــەو کیـــشووەرە بوونـــەو دوا نەتـــەوەش بوونـــە لـــە بەدەســـتهێنانی وولاتێکـــی سەربەخۆدا..!!..!!..

جـا هیـوادارم لـەناوەرۆکی پێـشەکیەکەم گەیـشتبن ، کـە ئـەوەی لەتووانامـدا هەبووەو دەستم کەوتووە لە مێژووی ڕووداوەکانی کوردو کوردستان‌و داگیرکـەرانی کوردسـتان‌و نـاووخۆی کوردسـتان و گـەلانی جیهـانم کۆکردۆتـەوە بـەرۆژو مـانگ‌و ساڵ لەو کتێبە تۆمارم کردووە بەدڵنیاییەوە .

دڵنیاشـم لـەووەی کـە مێـژووەکان لـە ٩٩٪ ڕاسـتن بـەپێی مێـژووی سەرچـاوە کوردیـــەکان‌و عەرەبییەکان‌وبـــە تایبـــەتی بیانیـــەکان ، وەك لـــە کۆتـــایی کتێبەکـــە سەرچاوەکان هەمووی تۆمار کراوە ... لە هەمان کات بەشێووەیەکی ڕێك‌و دورست لە زجیرەیەکی یەك لـە دووای یـەك‌و سـاڵ بەسـاڵ بەپێی دەسـت کـەووتن‌و بـروا پـی بوون تۆمارکراون..

خووێنەری بەڕێز:-

لـە کۆتاییـدا هیـوادارم خزمـەتێکی بـچووکی مێـژووی گـەل‌و نیـشتمانەکەم‌و سـەرجەم مێژووی گـەلانی دیکـەی جیهـان‌و مرۆڤایـەتیم کردبـێ ، بـە دەووڵەمەنـد کردنـی کتێبخانـەی کـوردی، هیـوادارم کـە ئـەم کتێبـە ببێتـە هۆکـارێکی زیـاتر دەووڵەمەند کردن‌و پەرەپێدان بە پەرتووکخانەی کوردی‌و بیانی . بەتایبەتی وولاتانی دراووسێیی داگیرکەری کوردو خاکی کوردستان .

ئەویش بە تێگەیشتنیان لە راستیەکان و هەڵەی رابردوویان و گەرانەوە بە گرتنەبەری بنەماکانی ژیانی بەیەکەوەی سەردەمیانە لە هەموو بوارە جیاجیاکانی خۆیی و بوونی دراووسێیەتی برایانە...

هیوادارم کە یارمەتی دەرم بن لە هەر رەخنەیەك یاخوود کەموکوورییەك کە لەناوەرۆکی کتێبەکەم بەدی دەکرێ .

تا بە هاووکاری و یارمەتی ئێووەی بەرێز راستبکرێتەوە ، بۆ زیاتر پووختکردنی ، کە مایەی خۆشحاڵی و دەستخۆشییە... ئەویش بە پەیووەندی کردن بەژمارە مۆبایلی/ ٤٥٤٨٠٩٨ یاخوود ئاریافۆنی ژمارە /٦٦٠٢٥٣٣٥٢٢ .

لەگەڵ رێزم بۆ هەڵگری ئەم مێژوونامەیە

عەلی کەندی
باشووری کوردستان – هەولێر

٢٠٠٣/٣/ ١

GREAT EMPIRES OF THE
SIXTH CENTURY B.C.

خوێنەری بەرێز :– نەخشەی بلاد مابين النهرين – نەخشەیەکی نوویێیەو لە دوای ساڵی ١٩٣٢ بۆتە نەخشەی فەرمی دەووڵەتی ئێراق ... کە ناوی ئێراق بەر لە دامەزراندنی نەبووە ، ئەم نەخشەیەش بۆ ئەوەی دامناوە کە تەنیا بۆ زانیاریە لە بارەی ئەو شووێنەوارانەی لە ناو ئەو سنووورە دەست نیشان کراون ، لە بەر ئەوەی هەردوو نەخشەکەی ئەو دوو نەخشەیە و دوای ئەو نەخشەیە دانراون ، ئەو نەخشەیە رەتدەکەنەوە بە پێی مێژووی جووگرافی مێژووی بوونی هەڵکەوتە جووگرافیەکە , کە ئەو کاتە پێی گووتراوە میزۆبۆتامیا .

تایە

بلاد مابين النهرين
في العصور السومرية الاكدية
المقياس
سرگون الاكدي
العصور التاريخية

ئەم نەخشەیە تەواوی وولاتی نێوان دوو زێیّ دیار دەکات بە پێی تێپەر بوونی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکان بە پێچەوانەی ئەوانەی کە دەنووسن یاخورد بروایان وایە کە ناوی ئێراق یا سووریا یا چەندین جێگەی دیکە بەر لەو مێژووە دادەنێن ، لە بەر ئەوەی ئەو وولاتانە دوای جەنگی یەکەمی جیهان دامەزراون ، کە نە عەرەب ونە تورك لەو ناوچەیە نەبووەو نەشیان دیووە .

تەنیا لە سەرەتای سەر هەڵدانی وئیسلام و سەرەتای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، کە کورد و هەڵگری بروای ئاشوورو ئارامی لێ نیشتە جێ بوونە ...

بەلاّم کورد بەر لە ٦٠٠ ساڵ دانیشتووی وولاتی نێوان دوو زێیّ بوونەو ئیمپراتۆریەتی میدیاش پایتەختەکەی شاری نەمرود بووە لە رۆژهەلاّتی شاری مسلا – مووسڵ – لە وولاّتی نێوان دوو زێدا .

١٠٠٠

١/١/٠٠٠١ ئـەم ڕۆژە کـە بـە ڕۆژی لـە دایـك بـوونی حـەزرەتی عیـسا دروودی خوای لە سەر بێ ، سـەرەرای بـیروو بۆچـوونی جیـاواز لـە سـەر ڕۆژی لـە دایـك بـوونی حـەزرەتی عیسا . بـە هـۆی دواکـەوتوویی کۆمـەڵگاکان و نـەبوونی خووێنـدەوارو ڕۆژنامـەو گۆڤـاری بەرچـاو لـەدیاری کردنـی ڕۆژی ڕووداوەکان، بەشێوەیەکی زانستی و ئەکادیمیانەو نەبوونی ڕۆژنامە بۆ تۆمارکردنی ڕووداوەکان .

کەچی دووانزە قوتابیەکەی حەزرەتی عیسا لەوانە (مەتی و لۆقا) لەدایك بوونی مەسیح لەکاتی دەسەڵاتی شانشین- هیردۆرس- دادەنێن ، کە شانشینی وڵاتی جوولەکەکان بوو، ئەویش بەر لە ساڵی سێیەمی زایینی . بـەڵام لـە گـەڵ ئەوەشـدا نیـشانەکانی بـوونی مەسـیح پـشتبەستە بەنامەکانی ، کە ئاراستەی قەدیس پترس کراوە کە مێژووی ساڵی ٦٤ زاینـی لەسـەر بووە بەتایبەتی پەیوەندیەکانی نێووان زاناکـانی ئـاینی مەسـیح و یاوەرەکـانی عـەزرەتی مەسـیح ، پـۆلس و پـترۆس و هـەروا یـەعقوب و یۆحنا بەپێی باری لە دایك بوونی حەزرەتی عیساو بوونی بەپێغەمبەر لەناو ئاڵۆزترین و نالەبارترین بارودۆخی ئەوکات بەتایبەتی لەنێووان دەسەڵات و کاربەدەستان و زانایانی ئاینی جوولەکەدا .

ئـەویش بـە سـەرهەلدای دووژمنکـاریکردنی مەسـیح و ئـاینی مەسـیح و خۆخزاندنـە نـاو ئـەو ئاینـە نوویێـە ، لـەپێناو شـێوادن و نووسـینەوەی مێژووی هەلە لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ئاینی مەسیح، دوای ئەوەش سـەرهەڵدانی بیرووبۆچـوونی جیـاواز لـە نێـووان کەنیـسەی ڕۆژهـەڵات و ڕۆژئاواو بوونی دوو مەزهـەبی لێك جیـاواز ئـەویش مەزهـەبی کاسـۆلیك و

پرۆتستانت له جیهان .

رۆژی له دایك بوونی حەزرەتی عیسا بەشێوەیەکی مێژوویی دیار نیە، بەلأم بیری جیاواز هەیە لەو بارەیەوە کەچی (کلمنت ئەسکەندەر) لەساڵی ۱۰۰ زاینــی کــه زۆر لــەزاناکان و پرۆفیــسۆرەکان کــه هەنــدێکیان رۆژی لــەدایك بــوونی بــه رۆژی ۳/۱۱/۱۷ی پــێش زایــن دادەنــێن، بــەلأم مەسیحیەکانی رۆژهەلأت بەپێچەوانەوە لەدایك بوونی حەزرەتی مەسیح بە رۆژی ۱/۱/٦/ زاینی دادەنێن ... دوای تێپەربوونی زیاتر له ۱۰۰ ساڵ لە بوونی ئاینی مەسیح لەساڵی ۳٥٤ زاینی هەندێ کەنیسەی رۆژئاوا بەتایبــەتی کەنیــسەی رۆمــا ئاهــەنگیان گێــرا بەبۆنــەی لــەدایك بــوونی حەزرەتی مەسیح له ۱/۱۱/۲٥ی پێش زاینی، بەلأم ئەو مێژووە هەڵەیە کە رۆژی کوودەتای زستانیە ، کە رۆژی زستان لەو رۆژە بەرەو درێژ بوون دەچێت .

بەلأم بەر لەوە ئاهەنگیان دەگێرا بەبۆنەی جەژنی (متراس) کە لەدایك بوونی رۆژەکە کۆتایە نایەت... بەلأم کەنیسەکانی رۆژهەلأت دەستگیر بــوون بــەرۆژی ۱/٦ تاگەیــشتە ئــەو کاتــەی کــه کەنیــسەکانی رۆژهــەلأت رۆژهــەلأتیش جــەژنی لــه دایــك بــوونی حــەزرەتی عیــسا بکەنــه رۆژی ۱/۱۲/۲٥ پێش زاین تاکوو رۆژی ۱/۱/۱/ زاینی کە بە گەورەترین جەژنی ئــاینی مەســیح و جیهــان دادەنرێــت و بــەردەوام بــووە تــاکوو ئــەمرۆو بــەردەوامیش دەبێــت... شــایانی باســه ئــەمرۆ ئــاینی مەســیح لــه گەشــەکردن و پەرەســەندنە ، کە ژمارەی زیاترە لە ۲/٥ ملیارو نیوو لە جیهان و کەسانی هەڵگری ئاینەکانی دیکەی جیهان روو لە ئاینی مەسیح دەکــەن و رێنمــایی و بیرەکــانی پەسەندەکــــــەن – قــصة الحـضارات– بەرگی شەشەم–۱۱/۱۲).

۱ /۲/ ۲۰۰۱

مەبەستم لە دانانی ئەم مێژووە رەتکردنەوەی چەند ئاماژە پێکردنێکی نووسەری مێژووی مووسڵ – القس سلیمان سائغ الموصلی – بووە ، کە دانراوەکەی بە ناوی مێژووی مووسڵ بووە و لە ساڵی ۱۹۲۳ بە چاپ گەیەنراوە لە چاپخانەی سەلەفی لە میسر ... ! ئەویش:–

جێگەی روونکردنەوەیە کە بەرگی یەکەمی لە لاپەرەی ۳۹ لە خاڵی دووەم

باسی کردووه ، کە شاری مووسڵ هیچ کەسێك داینەمەزراندووه تەنیا عەرەب نەبێت .

بەڵام شاری مووسڵ بە پێی نووسراوه مێژووییەکان بە تایبەتی نووسەری یۆنانی بەناوبانگی جیهان – کزینفۆن – کە لەو کاتەی خۆی و نزیکەی ۱۰,۰۰۰ هەزار چەکدار لە دەڤەرەکانی بەغدای ئێستا بەرەو باکوور دەهات و کە گەیشتە رۆژهەڵاتی زێی دیجلە هیچ دانیشتووانێك لەو ناوچەیە نەبوو ، واتە مووسڵی دوای فتووحاتی ئیسلامی تەنیا ماڵە کوردەکان نەبن کە لە ناو کووخ دەژیان کە زینفۆن دەڵێ :–

کە بەو ناوچەیە تێپەریم تەنیا ئەوەم دی کە بە دەیا کووخ هەبوون و دانیشتووانەکەی بە زمانی کوردی ئاخاوتنیان دەکرد و زێی دیجلەیان کردبووه سەنگەری بەرگری کردن لە خۆ ، ئەویش لە ترسی دووژمنانیان کە ئەمەش لە ساڵی ٤٢٠ ی بەر لە زایین بووه ... دوای ئەوه بە هۆی هەڵکەوتەی شاری مووسڵ وردە وردە دانیشتووانی دەڤەرەکانی دیکە روویان لەو ناوچەیە کردووه ، بە تایبەتی ئارامیەکان و فارسەکان لەدوای هەرەس هێنانی ئیمپراتۆریەتی میدیا و شاری مووسڵ ، کە ئێستا پێی دەڵێن مووسڵ ، ناوی مووسڵ نەبووه بەڵکوو ناوی نواردشێر بووه ، لەگەڵ چەندین ناوی دیکە وەك مسبلا ، کە لەلایەن دانیشتووانەکەی کە چەندین ناوی دیکەی هەبووه بەپێی تێپەربوونی قۆناخەکان .

دوای ئەوه بەر لە فتووحاتی ئیسلامی دانیشتووانی مووسڵی ئێستا کورد و ئارامی و ئاشووریەکانی تێدا نیشتەجێ بوونە نەك عەرەب ، یاخوود عەرەب شاری مووسڵی ئێستای دایمەزراندبێ یاخوود ئاوەدانی کردۆبێتەوه ... لە بەر ئەوەی نە عەرەب و نە تورك لە پارێزگای ئێستای مووسڵ نەبوونە تاکوو دەرکەووتنی ئیسلام و فتووحاتی ئیسلامی ، کە لە ساڵی ٦٤٠ ی زایینی مووسڵ لەلایەن عەرەب داگیرکراوه لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی .

کە کوردیش لە رۆژهەڵاتی زێی دیجلە نیشتەجێ بوونەو بەر لە هەموو نەتەوەیەك و ئاینێك ، کە هەڵگری بڕوای ئاینی زەردەشتی بوونەو ئەم ناوچەیەش لە ژێر دەسەڵاتی میدیا بووه ، کە پایتەختی دەسەڵاتی میدیا

لە شاری نەمرودی رۆژهـەڵاتی ئێستای مووسڵ و ئەوكاتی دەسەڵاتی میدیا بووە ... كە عەرەب ئەو كاتە لە دوورگەی بیابانی عەرەب و یەمەنی ئێستا زیاتر تێپەر نەبوون و ناوزەندنەبوون لەناوچە جیاجیاكانی دیكە ، تەنیا بازرگانەكان نەبن ، كە بەو ناوچانە تێپەردەبوون و ببووە ئامرازێكی پەیوەندی و ناسین لەگەڵ نەتەوەو دانیشتووانەكانی دیكە .

بەڵام لە دوای فتووحاتی ئیسلامی گەیشتنە هەموو جێگایەك لە رێگەی بە ئیسلام كردن و داگیركردن و سووتاندن ، كە عەرەب داگیركەرەو ئەوەی ئێستا لێی نیشتەجێ بووە خاكی عەرەب نیە لە ئێراقی دوای دامەزراندنی لە ساڵی ١٩٢٠ و نە سووریا و نە میسر و نە فەلەستین و چەندین وولاتی دیكە ، بەڵكوو لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی داگیركراوە و بە خاوەنداریەتی خۆی و ئوومەی عەرەب و ئوومەی ئیسلامی دادەنێ ، كە ئەویش بە زەبری شمشێر بووە لە رێگەی كووشتن و تۆقاندنی و

منظر الموصل على ضفاف دجلة

سووتاندن و تاڵانكردن و ئەنفالكردن...؟ .

ئەم وێنەیە وێنەی پردی كۆنی مووسڵە لە سەر زێی دیجلە كە كورد لە رۆژهەڵاتی ئەم زێیەی نیشتەجێ بووە بەر لە هەموو نەتەوەیەك لە كاتی دروستكردنی ئەم پردە دانیشتووانەكەی تەنیا كورد بووەو عەرەب بوونی نەبووە ...؟...!.

نەك لە رێگەی لێبووردن و ئاشتی و تێگەیاندن ، كە ئەمەش مێژووی رووداوەكان ئەو راستیانە دەسەلمێنن لە هەموو بوارە جیاجیاكان ، لە

ناوچەو کێشووەرەکەدا .

تێبینی :-

ئەمە تەنیا بۆ ڕوونکردنەوە بوو ، هیوادارم کورد بە مێژووی ڕووداوەکاندا بچێتەوەو فێری ببێ ، کە گەل و نیشتیمانەکەی چۆن کەوتۆتە بەر شمشێری ژەهراوی و پێی لەت لەت کراوەو داگیرکراوە ، لە سەرەتای بوونی ئیسلام تاکوو ئەمڕۆ لە هەرێم و ناوچە و جیهان ، بەتایبەتی بەرامبەر بە گەل و خاکی کوردستان لە کێشووەرەکەدا .

٢٠٠١/٣/٢١

مەبەست لەو مێژووە ئەوە نیە کە لەم ڕۆژەدا جەژنی نەورۆز دەستی پێکردبێ یاخوود مێژووی کوردی بێت ... بەڵکوو مێژووی کورد لە ٧٠٨/٣/٢١ بەر لە زایین . دەست پێدەکات ، کە دەکاتە بەرامبەر ١/٣/٢١ بەر لە زایین . بەڵام مەبەست لێرەدا جەژنی نەورۆز وچۆنیەتی سەرهەڵدانیەتی بەپێی نووسراو وتووێژینەوەکانی تووێژینەرە بیانەیەکانی ئەو کاتە و بە پێی سەرچاوەکان ، کە نووسراون و بەر لەهەمووشیان کتابی پیرۆزی – ئاڤێستا – بەهەموو بەشەکان لەگەڵ دیاریکردنی ڕێنماییەکانی ئاینی زەردەشت و سەرهەڵدانیدا .

هەروا – قصة الحضارات – کە دانەرەکەی ویل دیورانتە – هەروا – هکڑا تکلم زرداشت –کە نووسەرەکەی – نیشتەیە – کە فەیلەسوفێکی ناوداری جیهانیە ... هەروا لە – قصە الدیانات – کە دانەرەکەی – سلیمان مەزهەرە – هەروا – زرداشت والدیانات الزرداشتیە – کە دانەرەکەی – فارس عوسمان .

ئەمەو چەندین دانراوی دیکە لەلایەن نووسەرو پرۆفیسۆرو تووێژینەری ناوداری جیهانی و کەسایەتی دیکەی ئاینەکانی دیکەی وەك بووزی و جوولەکەو مەسیحی و ئیسلام لە جیهان .

هەروا زۆر لە نووسەرانی ئەو سەردەمە بەتایبەتی لە عەرەب و کوردو فارس و تورك و نەتەوەکانی دیکەی ناوچەو هەرێمە نزیکەکان لە کیشووەری ئاسیا کە جەژنی نەورۆزو بوونی نەورۆز هی کورد نیە و بەڵکوو هی چەندین نەتەوەی دیکەیە ... بەتایبەتی لەلایەن نووسەرو کەسایەتی ئایینی ئیسلام کە بە جەژنیشی دانانێت و مەراسیمی جەژنی نەورۆزیش بەلا شەرعی دادەنێت لە جیهاندا ... کە تەنیا جەژنەکانی ئاینی ئیسلام بەجەژن دانانێن وەك جەژنی – قوربان و رەمەزان و جەژنی لەدایك بوونی پێغەمبەری ئیسلام – محەمەد – درودی خوای لەسەربێت .

لەلایەکی دیکە جەژنی نەورۆز وەك – چیرۆکێك یاخوود وەك پەخشانەیەك ناوزەند دەکەن ، کە گوایە پاشایەك هەبووە بە ناوی زوحاك ، کە دوو مار یاخوود ئەژدیهای لە سەر شان بووە و هەموو رۆژێك خوێنی مرۆڤێکی بۆ کراوەتەو بۆتە خواردنی رۆژانەی ، تاکوو ئەو رۆژەی کە پیاوێك بە ناوی کاوەی ئاسنگەر بۆتە هۆکاری کووشتنی ئەو پاشایەو مارەکانی یاخوود ئەژدیهاکانی سەر شانی ، و دانیشتووانی لەم کارەسات و مەینەتە رزگارکردووە .

پێنووسی زۆر لە نووسەرە هەمە لایەنەکانی ئیسلام ... کە زەردەشت و ئاینی زەرادەشتی بەئاگر پەرست دادەنێن و دژ بەخواو رێنماکانی خوا بۆ

مرۆڤایەتی دادەنێن .

من نامەویَ باسەکە بە درێژی بخەمە ناو کتێبی مێژوونامەکە... لە بەر ئەوەی گەر لە سەر زەردەشت و ئاینی زەردەشتی و چۆنیەتی ئەو ئاینە بنووسین ، بیَ گومان کتێبێکی ٥٠٠ لاپەرەی پێویستە لەبەر راستی و دروستی سەرهەڵدانی ئەو ئاینەو خوودی زەردەشت خۆی لە سەر خاکی کوردستان و کێشوەرەکەدا .

گەر بە ووردی بچیتە بنج و بناوانی ئەم ئاینەو چۆنیەتی کەووتنە سەر رووی زەوی لە سەردەمێکی کە سەرهەڵدانی دەسەلاَتی ئیمپراتۆریەت لەباو بووە ، نەك وەك ئێستا لە وولاَتی بچووك و گەوورەو بەتوانا و بیَ توانا ... گەر نووسەر یاخوود توویژێنەر بیروو بۆچوونی خۆی لەگەڵ بیروو بۆچوونی نووسەرو تووێژێنەرو پرۆفیسۆرو فەیلە سوفەکانی بەر لە خۆی شیَ نەکاتەوە ئەوە پێی ناگوتریَ نووسەر.

لە بەر ئەوەی زۆر لە نووسران هەن کە خاوەنی بەدەیان دنراون ... بەلاَم تەنیا ووتەی دانەرەکانی بەرلە خۆیان گوواستۆتەوە ناو دانراوەکانی خۆیان بۆ ئەو سەردەمەی کە خۆی تیای دەژی و بە ئاگادارکردنەوەی خووێنەرو نووسەرانی دیکەدا .

ئەمەش لە بازنەیەکی تەسك دەخولێتەوە ... کەچی نووسەردەبیَ بیروو بۆچوون و هەڵووێستی خۆی هەبیَ لە نووسین ، یاخوود لەو بوارەی کە خۆی بۆماندوو دەکات . جا لە بواری نەتەوەیی بیَ ، یاخوود لەبواری نیشتمانی بیَ ، یاخوود لە بوارەکانی زمان و مێژوو و کەلتوورو داب ونەریت و شارستانیەت شووێنەوار بێت.

جا مەبەستی من ئەوە نیە کە بە شێووەیەکی نادروست بۆ ئەو کارانە بچم بەڵکوو هەڵوویستی من ئەوەیە ، کە نووسەر دەبیَ پێنووسەکەی بەراستی بنووسیت ، گەر نووسەرێکی راستگۆ و خاوەن ویژدانێکی مرۆڤانە بێت نەك نووسەری ئیمپراتۆرێك ، یاخوود نووسەری پاشایەك ، یاخوود بنەماڵەیەك یاخوود پارتێك و گرووپێك بێت...؟.

هەتا لە بوارەکانی دیکەی نەتەوویی و نیشتمانی و زمان و مێژوو و کەلتوورو داب و نەریت و شارستانیەت .

گــەر نووســەرەکە ڕووســی بێــت نــابێ تــەنیا نووســەری ڕووســەکان و نیشتمانی نەتەوەکەی بێت ، لە پێنـاو بەهێزکردنی ئامانجەکانی خۆی ، بــەڵکوو دەبــێ ئــەو نووســەرە دادپــەروەری بخاتــە ســەر لاپــەرەی نووسینەکانی نەك پێنووسەکەی گوولە بێت و دەستی چەکەکە بێت و بەسنگی بەرامبەری وەبنێ...!.

بە پێـی ئـەو ئـەو زانیاریانـەی کـە لـە مـاوەی نووسـینکانم فێـری بوومـە لەهـەموو سەرچـاوەکانی بیـانی و عـەرەبی و کـوردی ، گەیـشتمە ئـەو بروایەی کە یەکەم ڕۆژی دامەزراندنی جەژنی نەورۆز ڕۆژی لەدایك بوونی _زرئوشترای کوری بورشاسپا _ یە و کە دایکی ناوی – دگدوڤا – یە .

هەروا لە هۆزی – هژستیان – ە ، کە لە پارێزگای ئورمێ لە ڕۆژهـەلاّتی کوردســتان لــەدایك بــووە ...بــەلاّم نازنــاوی – زەردشــت – نازنــاوی ئایینەکەیـەو کتابـە پیرۆزەکەشـی بـەناوی – ئاڤێـستایە – . وەك کتابـە پیروزەکانی دیکە – زەبوور – تەورات – ئینجیل – قورئان...کە یەکیان بووە ... زەردەشت ئەو کاتەی کە لە دایك دەبێ , جیا لە هـەموو منداڵی سـەر گۆی زەوی بە پێی مێژوو، پێکە نیووە ...نـەك وەکوو مندالـەکانی دیکە گریابێت .

.هـەروا جیـا لـە هـەموو پێغەمبـەرەکانی دیکـە ، زەردەشـت خووێنـدەوار بووەو ماوەی حەوت ساڵ لەلایەن مامۆستاکەی – برزین کردی – فیری

خووندن کراوە لە هەموو بوارەکانی پزیشك و کشتووکاڵ و کۆمەڵایەتی و پیشەسازی...کەچی نەموساو نەعیساو نە محەمەدی پێغەمبەری ئیسلام درودی خوایان لە سەر بێت خووێندەواریان نەبووە...!.

زەردەشت

واتە ئەو ئاگرەی کە باڵی بە سەر گوندەکە کێشاو رووناکی کەوتە ناوچەکەو ئاگادار بوونەوە بە لە دایك بوونی ئەو منداڵەی کە لەلایەن دانیشتووانی ناوچەکە چاوەروان دەکرا .

واتە ئەم بڵێسە ئاگرە مانای موژدەی خۆشی و سەرکەووتن و نویَ بوونەوەو تەواوکەری ئەویدیکەیە ، بە پێی پەرەسەندن و پێشکەووتن و گەشەکردنی قۆناخە یەك لەدوای یەکەکان.

بۆ سەلماندنی ئەو راستیەش ... زەردەشت لە سەدەی حەوتی بەر لە زاین لەدایك بووە ، واتە لە ساڵی ٧٠٠ ی بەر لە زایین و لە رێکەوتی ٣/٢١ ... بەڵام زۆر لە سەرچاوەکان لە دایك بوونی زەردەشت بە ٦٢٨/٥/٣٠ دادەنێن ... کەچی لەدایك بوونی لە رۆژی ٩/ئازەر – لە مانگی – مردازما بووە – کە لە ئاڤێستادا هاتووە بە پێی رۆژمێری زەردەشت لەو کاتدا .

ئەو شەوەی کە زەردەشت لە دایك بووە ، بڵێسەی ئاگر باڵیَ بە سەر ئەو گوندەدا کێشاوە کە زردەشت لێی لەدایك بووەو هەموو دانیشتووانی گوندەکە هەڵاتوون و گوندەکەیان جیَ هێشتووە .

بەڵام دوای بە سەرچوونی شەوو هاتنی رۆژ دانیشتووانەکە

ئاگادارکراوەتەوە ، کە ئەو منداڵەی چاوەروانی دەکرا لە دایك بووە ، لە هەمان کات رزگاربوون بووە لە قۆناخێك بۆ قۆناخێکی دیکە ... زەردەشت یەکەم نووێنەر ، یاخوود پێغەمبەر بووە . کە بروای بە تەنیایی یەك خوا هەبووە بەر لە موسا و عیسا و محەمەد – د.خ – ... گەر چیرۆکی لە دایك بوونی موساو عیساو محەمەد راست بێ .

ئەوا چیرۆکی لەدایك بوونی زەردەشت زۆر زۆر راسترە ...؟. لە بەر ئەوەی رێنمایەکانی ئایینی زەردەشت راستی ئەوە دەسەلمێنن ... بەجێ بەجێکردنی مەراسیمی ئایینی زەردەشتی لە کێشوەرەکەو جیهاندا .

ئەمە لەلایەك لەلایەکی دیکەوە ... ئەو نەتەوەو هەڵگری بروا جیاجیاکانی ئەو کات و تاکوو ئێستاش ، جەژنی نەورۆز لەو کات و تاکوو ئێستاش جەژنی نەورۆز بەجەژنی خۆیان دەزانن و جگە لەکوردو فارس و نەتەوەکانی دیکەی وولاتەکانی وەك ، ئەفگانستان و پاکستان و جۆرجیا و تورکمانستان و هندستان و وولاتانی بەلکان و هەتا وولاتانی عەرەبی ئێستا ئاهەنگ بۆ ئەو جەژنە مەزنە دەگێرن .

گەرباس لەجەژنەکانی ئایینی ئیسلام بکەین ... کە جەژنی قوربان جەژنی نەك بە تەنیا ئایینی ئیسلامە ، بەلکوو جەژنی هەموو ئاینەکانە لەبەر ئەوەی ئەو جەژنە لە لایەن ئیبراهیم خەلیل کراوەتە جەژن ... نەك لەلایەن ئایینی ئیسلام ... جەژنەکانی دیکەشی ... !.

چا من زۆر بە کورتی باسی جەژنی نەورۆز و سەرهەڵدانیم کردووە ... بۆ زانیاری زیاتر بگەرێنەوە سەر کتێبەکانی ... قصة الحضارات ٢/١ ... قصة الديانات ... زرادشت و الديانة الزرادشتية ... هكذا تكلم زرادشت ... کە بە رونتر بۆتان روون دەبێتەوە

٠٠٦٨

٠٠٦٨ /٦/٢٩ لە دوای گەران بە بلاوو کردنەوەی ئاینی مەسیح و بەربەرەکانی کردنیان لە لایەن ئاینی جوولەکە ، لە پێناو رازی کردنی جوولەکەکان ئیمپراتۆر – هیرۆن ، کە قدیس پترۆس و قەدیس پۆلس – ی دستگیرکردوو هەردووکیانی سەربری .

✍ ٠٠٧٠

٠٠٧٠/١/١ لێک جیابوونەوەی هەردووئایینی لێک جیاواز ، ئایینی مەسیحی لە ئایینی جوولەکە بەشێوەیەکی فەرمی و بەرچاوو ، کە هەریەك بە پێی کتابە پیرۆزەکانی خۆیان ئایینەکانیان دەبرد بەڕێوە سەرەرای دژایەتیو دووژمنکاری کردنی یەکتری. کە بەر لەو مێژووش لە نێوانیاندا هەر هەبووە لە گەڵ گەلانی دیکە لە ناوچەو هەرێمەکانو جیهان .

✍ ٠٠٧١

٠٠٧١/١/١ نووسینەوەی کتابی ئینجیلی مەرقەس ، کە ئەم کەسایەتیە یەکێك بووە لە دەستە راستەکانی حەزرەتی عیساو قوتابیەکان ، بە گەیاندنی پەیامی ئایینی مەسیحی لەو کات بە گەلانی هەرێمە جیاجیاکانی قوودسو دەووروبەریو بەرەو وڵاتانی دیکە لە جیهان.

✍ ٠٠٩٠

٠٠٩٠/١/١ کارەکانی حەزرەتی عیسا بە شێوەیەکی رێكوپێك لەم رۆژەدا نووسراوەتەوە بەپێی بنەماکان لە هەموو بوارە جیاجیاکانی پەیوەندیو ژیانی گەلانی سەر زەوی.

✍ ٠١٠٠

٠١٠٠/١/١ نووسینەوەی ئینجیلی یۆحنا ، کە ئەم کە سایەتیە یەکێك بووە لە دەستە راستەکانی حەزرەتی عیساو قوتابیەکانی بەگەیاندنی پەیامی ئایینی مەسیحی بە گەلانی هەرێمەکان و قوودسو دەووروبەرو بەرەو جیهان... لە هەمان کات بینینو بیروو بۆچوونەکانی یۆحەنا نووسراوەتەوە بەپێی رێنماییو ئامۆژگارییەکانی حەزرەتی عیسا.

✍ ٠١٢١

٠١٢١/٤/٢٦ لە دایك بوونی ئیمپراتۆری رۆمانی و فەیلەسوف – مارکس ئۆرلیۆس – لە بنەماڵەیەکی دیارو بە ناوبانگ...لە دوای مردنی ئیمپراتۆر

ئەنتۆپینۆس لە ساڵی ١٦١ ، مارکس بووە ئیمپراتۆر لە سەر رۆمانیا ، کە ئیمپراتۆرێکی لێهاتوو لە سەرخۆ بووەو هەردەم هیواکانی ئاسوودەیی و بەیەکەوە ژیانی بە ئاشتیانە بووە لەو کاتەدا . ئەم ئیمپراتۆرە لە دەسەڵات بەردەوام بوو تاکوو لە ١٨٠/٣/١٧ کۆچی دوایی کرد .

هەروا لە ماوەی دەسەڵاتی لە ناو گێژاوی شەڕو سەرکەووتن و هەڵاتن هاتووە بەهۆی فراوانکردنی دەسەڵات و داگیرکردن ، لە نێوان ئیمپراتۆرەکانی ئەو سەردەمەدا ، بەتایبەتی لەدوای پەیدابوونی ئاینی مەسیح و هەنگاونان بەرەو ئەورووپا.

٠٢١٦

٠٢١٦/٤/١٤ رۆژی لە دایک بوونی رابەرو دامەزرێنەری ئاینی مانی - مانی کوڕی فاتک- لە گوندی - مەردینۆ - لە سەر کەناری چەپی رووباری دیجلە لە باکووری کوردستان ، کە دایکی ناوی (مریەم)

بووەو لەنژاد کوردەو باوکی لە ناوچەی پارێزگای ورمێ لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەرەوشاۆچکەی بەدرە هاتووە بە هۆی ئازاردان ، کە هەڵگری ئاینی زەردەشتی بووینە .

... شایانی باسە عەرەبە شۆڤێنیەکان ناوزەندیان کردووە بە مانی بابلی... یاخوود مەدائن واتە -سەلمان بەگ- کە قەزایەکە لە رۆژهەڵاتی شاری بەغدا بە دووری ١٥ کیلۆمەتر ، کە ئەمەش راستی تیا نیە بەهیچ جۆرێک ، چونکە ئەو کاتە عەرەب نە لە ناوچەی مەدائن بوونە گەر

هەشبووبن مەر لەووەرێن‌و حووشترەوان بوونە نەك بەشێووەی نیشتەجێ بوون ؛.

ئەویش بەهۆی فتووحاتی ئیسلامی بووەو لە هەمان کات عەرەب لە ناوچەی دەوورووبەری بەدرەو جەسانیش نەبوونە، هەتا لە پایزگاکانی ئێستای دیالەو کووت‌و عیمارەش ، چونکە ئەو پاریزگایانە لەسەرەتای سەدەی هەژدەم بەرەو بوون بە شار دورستکراون . بە یارمەتی بەرپرسانی عەرەبەکانی ڕێزی دەسەلات‌و سووپای عوسمانی .

شایانی باسە هەندێ سەرچاوە لە دایك بوونی مانی بە ٢٤٢/٣/١٩دادەنێن، بەلام لەچەندین سەرچاوە بە٤/١٤/ی دادەنێن ، بەلای منیش ٢١٦/٤/١٤ ڕاستە بەپێی چەندین سەرچاوە.

٠٣١٣

٠٣١٣/٤/١ دەرچوونی مەرسوومی هیلانۆ بەپێدانی ئازادی بیرووڕای ئایینی مەسیحی لەگەڵ شانشین قستەنیتنی رۆما لە لایەن دەسەلاتی کەنیسەی بالای مەسیحەکان

٠٣٢٠
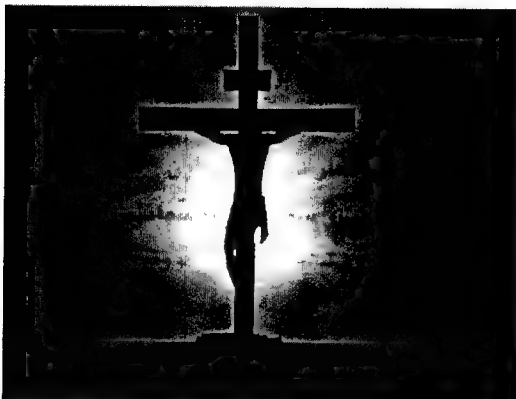
٠٣٢٠/٩/١٤ قەدیس هیلانە کە دایکی- قستەنتین- بووەو ئافرەتێکی ناودارو لێووەشاوە بووە ، بەهۆی بەهێزی بیری ئاینی مەسیح، داوای لە کوڕەکەی کرد . کە ئاینی مەسیح بلاووکەنەوە لەگەڵ دۆزینەوەی خاچی پیرۆزی مەسیح ، دوایی سێ خاچیان دۆزیەوە کە ئەو سێ خاچەیان لە دوای یەکتر ریز کردوو هەریەك لە خاچەکانیان دەخستە سەر جەستەی ئافرتێکی

نـەخۆش ، کـە خاچـی سـێیەم بـووە هۆکـاری چـاکردنەوەی ئافرەتـە نەخۆشەکە ، کە ئەو خاچە جێگەی بزمارو خووێنی جەستەی عیسای پێـووە دیـار بـوو ، کـە لـەو رۆژە خاچـی راسـتەقینەی دەسـتی حـەزرەتی مەسیح دۆزرایەوە.

٠٣٣٠

٠٣٣٠/٥/١١ تـەوواو بـوونی دورسـتکردنی شـاری قووسـتـەنتینیە –ئەسـتـەمبۆلی– تورکیـای ئێسـتا لەلایـەن ئیمپراتۆریـەتی بیزەنتیـەکان بـە نـاوی رۆمـانی نـوێ ، کـە ئـەو کـات ٦٠,٠٠٠ هـەزار پـاوەنی زێـری لێ خـەرج کرابـوو، کـە ماوەی شەش سـاڵ بەردەوام بوونی لەکار کردن تاکووئەو شارە تـەواو بـوو ، بەکردنـەوەی کـە ئـەویش بـە دورسـت کردنـی ١٤ گـەرەك ، کـە دووانیـان لـە دەرەوەی پەرژینەکـە بوونـە ، ئاهـەنگ گێـران بـەم بۆنـە ٤٠ رۆژی خایاندلە شارەکەدا .

٠٣٤١

٠٣٤١/٤/١٧ کۆبوونەوەی شاری نیقیا لە پێناو یەکگرتنەوەی برواپە یەکتر بـــــوون ، بـەڵام تیرۆرکردنـی سـەرۆکی کەنـسەی ئاشـووری بـەتریك مـارشموون ، بەگوللـەی شـای فـارس . کـە گـرنگترین بڕیارەکـانی کۆبوونـەوەی نیقیـا یاسای بڕوابوون بوون ، کە کەنیسەی ئاشووری رەزامەندەی لەسـەرکرد . بێ ئەوەی بەشداری لە کۆبوونەوەکە بکات بەهۆی بارو دۆخەکە.

٠٢٤٢

٠٢٤٢/٣/٢١ لـە رێـورەسمی تـاجگوزاری شـاپووری کـوری ئەدەشـێردا – مـانی – ووتـارێکی خووێندۆتـەوە و شـاپوری یەکـەمی ئیمپراتـۆری ساسـانی بـۆ هەڵگری بڕوای ئاینەکەی بانگ هێشت کردووە .

ئەمەش لە دوای گەرانەوەی بوو کە لە گەشتەکەی بۆ هندستان لـە ساڵی ٢٤١ بووە ... هەڵبژاردنی ناوی – مانی – یانی – نەمر – کە لە خێزانێکی فەرمانرەوا بووە . لە دوای چەندین ساڵ لە خەباتی رامیاری و سەربازی و ژیانی دوونیایی دیاردەیەکی ئاسایی بووە ، کە ناوی کورەکەی بە ناوی

مانی بێت لە ناو بنەماڵەکەیدا .

هەوڵەکانی مانی لە پێناو بڵاوکردنەوەی ئاینەکەی و بانگ هێشت کردنی خەڵك بووە کە لە ساڵی ٢٤١ دەستی پێکردووە ، ئەویش لە سەردەمی دەسەلاتداریەتی ئەردەشێر ، کە ئەو کات بارو دۆخەکەی لە بار بووە لە پێناو گەیشتنی بە ئاواتەکانی . هەرچەند زۆر بە کزی و لاوازی هەنگاوی ناوە لەسەرەتادا لە ناوچەکە بەتایبەتی لە کوردستان .

لەبەر ئەوە مانی لە گەشتەکەیدا بۆ گوند نشینە کوردیەکان لە بەهاری ٢٤٢ سەردانی شاری هەولێری کردووەو ماوەی سێ رۆژ لێی ماوەتەوەو دوای ئەوە سەردانی – روها – ونەسیبینی – ی کردووە .

دوای ئەوە لە ساڵی ٢٥٢ لە لایەن شاپوورەوە لە – مانی – دراو ئاینەکەی قەدەخەکرا ... ناوچە کورد نشینەکان بە تایبەتی لاپالی چیاکانی کوردستان بوونە یەکەمین وێستەگەی دالدەدانی– مانی – و دەربازکردنی لەدەست بەرپرسانی ساسانی ، چونکە ئەو پاش ئەو رووداوە بەر لەوەی بگاتە ناوچەکانی خۆرهەلاتی ئیمپراتۆریەتی ساسانیەکان بەرەو کێشوەرو وولاتی هندستان هەلات.

شایانی باسکردنە کە – مانی – چەندین کتێب و نامیلکەی بەرهەم هێناوە کە ئەمەش لە پێناو دلخۆشکەری خەڵك بووە بۆ پەیامەکەی .

دیارە مانی ئەو راستیەی دەزانی کە بەر لەو ئاینەکانی –جوولەکە – تەورات – و – زەردەشتی و ئاڤێستا – و –بوزی – دامابادا – و –

مەسیحی و ئینجیل – یان هەبوونە ... ئەو بە ووردی ئاشنای ناوەرۆكی ئەوانە و بنەماكانی بووە ... بۆیە تەوراتی بەستەمكاری پەروەردگار زانی – بەڵام ئاڤێستاو ئینجیلی پەسندكردووە و دامایادایشی قبووڵكردووە و بەو هۆیە فێری تیۆری دۆنادۆن بووە ... لەگەڵ چەندین بیروو بۆچوونی دیكە .

لە ٢٤٤/١/١٤ هەڵگیرسانی شەڕە بەناوبانگەكەی هورمزدەگانی لە هەرێمی خۆزستانی وولاتی فارس ، كە ئەو كات روویدا لە نێوان هەردوو سەركردەی بەناوبانگ – ئەردەشێری – و – ئەردەوانی ئەشكانی – كە لە ئەنجامی كۆتایی شەڕەكەدا ئەردەوانی دەبەزێ و زنجیرەی ئەشكانیەكان بە تەواوی لە ناودەچێت لە هەرێمەكەدا .

٠٢٦٩

٠٢٦٩/٢/٤ ئەم رۆژە رۆژی دەست پێكردنی ڤالانتاینەو خۆشەویستی و راستگۆیی دووپاتدەكرێتەوە... گوڵی سوور بۆتە هێمایەك بۆ ئاشقان . چونكە رەنگی سوور گەر كاڵیش بێتەوە رەنگەكەی وون ناكات. جێگەی ئاماژەپێكردنە كە مالمێكی قەیسەری رۆم هەبوو ، دەیگوت نابێ سەرباز هاوسەرگیری بكات ... هەروا قەشەیەكیش هەبووە ناوی – ڤالانتایین – بوو كە بەدزیەوە كچ و كوری لەیەك مارەدەكرد ... دوای ئەوەی كەزانیان ، قەشەیان خستە زیندانەوە و بریاری لە سێدارەدانیان بەسەردا سەپاند .

کەچی قەشەکە خۆی لەبەندیخانەدا ئاشق بوو بە کچە پاسەوانەکەی ... لەو رۆژەی کە بردیان بۆ لە سێدارەدانی نامەیەکی بەدەستەوە بوو ، کە یەك دێری لـێ نووسـرابوو ئـەم دێـرەش نووسـرابوو – خۆشـم دەوێـت – سـەرەنجام لـەرۆژی ٢/١٤ لەسـێدارەدراو ئـەم رۆژە بـووە رۆژی ئاشـقان لەجیهانـدا . ئـیتر هـەر وولات و هـەر نەتەوەیـەك لـەم جیهانـە بەشـێوەو شـێوازی تایبـەتی و گـشتی خـۆی کـوران و کـچانیان ئـەم یـادە لەیـەکتر پیرۆزدەکەن .

گەلی کوردیش ئەم یادە بەسێوو ، یاخوود بە مێخەك لەیەکتر پیرۆزدەکەن ... بەڵام بەداخەوە کۆمەڵگای کوردەواری نەگەیشتۆتە ئاستێك کە بنـەماو رێنماییـەکانی خۆشەویـستی بەئـەنجام بگەیـەنێ ، جـا چ لـەنێوان دوو خۆشەویـستی هـەردوو رەگـەزبێت ، یـاخوود لـە نێـوان هـەردوو هاوسەرەکەبێت ، یاخوود لە نێوان بنەماڵەو هاورێیەتی و دراوسێیەتی بێت ... کە لـە ئەنجامیشدا دەبـێ بگاتـە ئـەو ئاسـتەی کـە کۆمـەڵگای کـورد لـەو پـەری خێـرو خۆشی و پەیوەندیـەکی هاوسـەردەمیانە بێـت شـان بەشـانی کۆمەڵگاکانی دیکەی جیهاندا .

هەروا لە لایەکی دیکەدا ، لـە کۆتـایی سـەدەی سێیەمی زاینیدا قەشـەیەکی دڵ کـراوە بـەناوی ڤانتـالاین لەیـەکێ لەهەرێمـەکانی ئیتالیـا ژیـانی بەسـەر دەبردوو داوای لە دانیشتووانەکە دەکرد بۆ نوێـژکردن و راستگۆیی و پـەنا بردن بۆ خۆشەویستی , هانی گەنجەکانی لە کورو کچ دەدا بۆ هاوسـەرێتی , ئـەویش تـورەیی کلودیۆسـی ئیمپراتیـۆر وای مەزنـدە دەکـرد کـە ژن و مێردەکان توانای ئەوەیان نیە ببن بەسەربازێکی بەهێز .

بە بۆچوونی ئەو هاوسەربوون گەنجانی خەمسارد دەکردو وایان لێدێت کە هەمیشە لەتـەك ژن و منداڵـەکانیان دابن . کە ئەمـەش لەسـەر قارەمانیـەتی بوو , وەك کەسێکی ستەم کار کە هەمیشە بروای بە خوێن رشتن هـەبوو ... ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کـە بریـاری قەدەخـەکردنی هاوسـەرگیری لـە هەرێمەکاندا و لەژێر باڵی تاریکیدا.

ڤالانتـاین ئـەو قەشـە دڵ نورانیـە بـوو کـە لـەنێوو ئەوشکەوتدا رێـورەسمی هاوسـەرگیری کـچان و کـورانی سـازدەکرد . ئەمـەش لـە ناوەنـدەکانی کێشە

دیـارو نادیارەکـانی ژێردەسـەڵاتی ئیمپراتـۆر بـەردەوام بـوون ، تـاکوو بـووه هێمـای خۆشەویسـتی و دەربـڕینی بـیروو بۆچـوونی راگۆڕینـەوه بـه دەیـان ڕێگەی گوجاو لە پێناو خۆشەویستی و پێکه وەنانی هاوسـەرێتی و خێزان .

۰۲۷۷

۰۲۷۷/۱/۳۱ بە فەرمانی شاهانەو پشتگیری و هاندانی موگەکان و له سەر بنەمای ئاینی زەردەشـتی ، لـه سـەر رێنمـایی کرتیرمـانی زینـدانی کـرا ... لـه مـاوەی زیندانیەکەی بەهۆی ئازاردان و ئەشکەنجەدان گیانی لە دەست داو کۆتـایی بەژیانی مانی هێندرا .

ئەو بریارەی بە سەر – مـانی – دا ، درا لای – مەردیسنا – بە تاوانی – یاخی بوو لادەر له ئایین – ناسرابوو – که سزاکەی بریاردان بوو به مەرگ .
ئـەو سـزا سـەختەش بەسـەر رابـەری مـانیزم مەترسـی گـەورەی زەردەشتیەکان بوو لەسەرکەووتنی ئەو ئاینه ... هـەر بۆیـه دوای کووشتنی مـانی و مردنەکەشـی زۆر کاریگـەر بـوو ... کـه کاتێـک بەفـەرمانی ئـەو دەسەڵاتداره پارچه پارچه کرا و پێستەکەشیان سووتاند تا بەتـەواوی لـه مردنەکەی دڵنیا بن .

دوای ئـەوه جەسـتەکەیان و خۆڵەمێـشەکەیان کـۆکردەوەو لـه شـاری – تەیسەفۆن – بەخاکیان سپارد .

بـەم جـۆره کۆتـایی بـەژیانی هـات ، کـه لـه مـاوەی ٦١ سـاڵدا کـه ٣٦ سـاڵ بانگەوازی پێغەمبەرایەتی دەکرد ، لەو کاتەی له ململانێـی سـەردەمی ئـایین و بیرووباوەری لەو پەری دژواریدا بوو له جیهاندا .

سەرچاوە:– خسرو مزدك .ل/٥١ – زرین کۆب – تأريخ مردم ئیران./٤٧٣ .

۰۳٥٤

۰۳٥٤/۱۱/۱۳ له دایك بوونی لاهـوتی و فەیلەسوف مەسیحی نـاوداری جیهـان – ئـاریلیس ئۆگستین – لـه بـازاری بوکـان لـه رۆژهـەڵاتی جـەزائر ... شـایانی باسـه ئـەم فەیلەسوفه بە باوکی کەنیسەی کاسۆلیك ناسراوه .

بـە هـۆی بـەرگری کـردن لـەبیری ئـاینی و داهـاتووی لـە پەرەسـەندن و پێشکەوتنی ... باوکی ناوی – وسنی – بووەو دایکی ناوی – مونکا – لەئایین مەسیحی بوونە .

لەو کاتـەش باشووری ئەفریکیا وویلایەتێك بوو لە رۆمانیا ... ئۆگستین یەکەم بەرهەمی لە ساڵی ٣٩٦ بڵاوکردەوە بە ناوی – في مختلف المسائل – هـەروا کتابـە بەناوبانگەکـەی بـەناوی – الأعترافـات – لـە سـاڵی ٤٠١ بڵاوکردەوە . لەگەڵ شەش کتابی دیکە لەچەندین بوارداو بەردەوام بووە لە کارەکانی بە گـەران لـەوولاتانی جیهـان ، تـاکوو لـە ٤٣٠/٨/١٤ لـە شـاری بونەی رۆژئاوای توونس کۆچی دوایی کردووە لە وولاتەکەدا .

٠٤١٠

٠٤١٠/٩/١ شـاری باتنـە کـە دەکەوێتـە نزیـك کـە نـاری زێـی فـوورات لـە بـاکووری کوردستان ، کە بازارێکی گـەورەی تیـابوو . لـە هـەموو کەلوپـەلێکی ئـەو کـاتی بازرگانیـدا ، کـە بازرگانـەکانی چینو هینـد روویـان تـێ دەکـرد... هەموو ساڵێك لەم رۆژەدا شارەکە کراوە بووە بۆ کارەکانی بازرگانی لەگەڵ دەوڵـەتی فارسـی بـە پێـی بریـاری ئیمپراتۆرەکـانی –هۆنۆریـۆس و تیۆدۆرسی– بچووك ، کە شاری نەسیبین لە رۆژهەلات لە سەر کەناری زێی دیجلەو کالینرك بووە، لەرۆژئاواو لە سەر کەناری زێی فووراتو ئرتکزانا لە هەرێمی ئەرمینیە بووە لەرووی لای باکوور.

هەروا شارەکانی نسیبینو سنجار لە باشووری کوردستان لەو رۆژە چۆڵ کرابوون ، لـە دانیـشتووان بـەهۆی رەزامەنـدی شـای فـارس بـۆ رۆمانـەکان بەپێی رێکەووتننامەی ئاشتی مۆرکراو لە ساڵی ٣٦٣ لە نێووانیاندا .

٠٤٢٠

٠٤٢٠/١/١٧ بە ناوبانگترین پاشای ساسانیەکان – یەزدگرد – کۆچی دوایی دەکات ، کە بەرامبەر بە کوردو خاکی کوردستان لـە ئازاردان و وێرانکـردن بـێ وێنـە بـووە... ساسـانیەکان واتـە ئیمپراتۆریـەتی فـارس ، کـە نـاوبراوە لەلایـەن دانیشتووانی وولاتـی فارس بە پاشایەکی تاوانبار ناوزەندکرا بوو بـەلام لەلایەنی هەڵگری ئایینی مەسیحی بە پیاو چاك ناوزەندکرابوو ...ئەمەش لە پێناو بەهێزکردنی دەسەلاتی لە ناوچە و هەرێمەکەدا .

بوونی عەرەب لەو ناوچانەی کە لەو نەخشەیە دیاری کراوە بەر لە ئیسلام . واتە بوونی عەرەب و تورك لە وولاتی نێوان دووزێێ و لە ئێستای ئێراق و سووریا و کەنداو بوونیان نەبووە ...!.

٠٤٣١

٠٤٣١/٦/٢٢ هەڵوویستی ئاشوورییەکان بەرامبەر بە ئیمپراتۆرییەتی بێزەنتی وابوو ، کە دەسـەڵاتی بێزەنتیـەکان سەرچاوەی چەووساندنـەوەی هـەموو گـەلانی ژێـر دەسـتەکانیان بـوون ، لـە بووارەکـانی ئابووری‌و نەتـەوەیی‌و کۆمەڵایـەتی . بـەڵکوو لـە رووی ئـاینی بـوو بـە هـۆی بێـزاری کەنیـسەی ئەرسۆزکسیەی بێزەنتیـەکان ، کـە کەسـایەتی نـاوداری ئـەوکات (نەسـتوورەدان پێنـەر) ی یەکـەمی ئـەو چەووسـاندنەوەیە بـوو . لـە نـاو دانیـشتووانی ناوچـەی مەرعەش‌و کە راهیبەی دێری ناووخۆیی بوو لە باکووری کوردستان.

دوای ئـەوە بـووە بـەتریرك لـە شـاری قووسـتەنتینیەو بـیروو بۆچـوونی دوولایەنـەی گرتبـووە بـەر لـە بڵاووکردنـەوەی رێنماییـەکانی ئـاینی کـە دەیگـووت، حـەزرەتی مەسـیح خوایـەو ، مرۆڤیـشە لەهـەمان کـات نـەك هەرخوایـە ، کـە مەزهـەبی ئـاینی مەسـیحی ئـەوکات وابـوو ... هـەروا دەیگووت مریەمەی عەزرا دایکی خوا نیە بەڵکوو دایکی مەسیحە.

لـە سـەر ئـەو بریـارو رێنمـایی‌و بـیروو بۆچـوونانە – نەسـتوورە– سـزادرا

لەلایەن لایەنگرەکانی بەتایبەتی لە وولاتی میدیای ئەو کات و شامی ئێستای سووریاو وولاتی نێووان دوو زێێ ، ئەستووره لە پلەو پایەکەی هێنرا خووارەوە و لێی وەرگیراوە، دوای ئەوە دوور خراوە بۆ هەرێمی لیبیای ئێستاو دوای بەرەو وولاتی میسر ، دووای ئەوە ئێمپراتۆری بێزەنتی-میوودوسی- دووەم بریاریدا بە سووتاندنی هەموو نووسراو و دانراوەکانی (ئەستوورەی) دا. بەلام هەندێ دەست نووسی مایەوە لە کۆگای ئەدیرەی ئاشووریەکان.

٠٤٤٦

٠٤٤٦/٧/١٥ دادووەری رامیاری دەسەلاتی فارس لە شاری کەرکوک – یەزدجەرد– لە دوای گەڕانەوەی ، کە گەیشتە شاری کەرکوک دەنگی دا بە گرتنی مەسیحیەکان ، کە لەو کاتە دانیشتووانی کەرکوک زیاتر لە ٢٠ هەزار خێزان دەبوو، لەو هێرشەیدا ئەوەی دەستگیری کردوو ئەوەی بەکۆمەڵ کووشتی و ئەوەی دیکە دەربەدەر بوون.

٠٤٤٦/٩/٢٥ فەرمانرەوای فارس – یەزدجەرد – شاپوور فەرمانیدا بەکۆمەل کووشتنی ئەو کوردە مەسیحیانەی ، کە لە شاری کەرکوک دەستگیر کرابوون.

٠٤٥٧

٠٤٥٧/٤/١ کەنیسەی مەسیحی بەتەنگووچەڵەمەیەکی بەجیاوازو دژووارو نالەباردا تێدەپەری بە کەرتبوونی کەنیسەی ئاینی مەسیحی کە – تستۆربۆی– لە کەنیسەی مەسیحی جیابۆوە ، ئەویش بە پێک هێنانی کۆمەڵە کەسایەتیەکی ئایینی مەسیحی بەناوی – کۆمەڵەی ئەستووریە –.

٠٥٣٧

٠٥٣٧/١٢/٢٦ کردنەوەی کەنیسەی – ئایاسۆفیا– لە رۆمای پایتەختی ئیتالیای ئێستا ، لەلایەن ئیمپراتۆرو بەتریك میتاس . کە لە پێشەووەی ئاهەنگێران بوون ، کە کەنیسەکە لە سەر شێووەی خاچی یۆنانی دورست کرابوو بە درێژایی ٢٥٠ پێ و پانی ٢٢٥ پێ ، کە قووبەی ناوەندی لە سەر چوار گۆشەی

١٠٠×١٠٠ پێ بوو، لەسەر شێوەی دووباڵی لێك جیا دورست كرابوو ، كە بەرزایی ١٠٨ پێ بوو وقەوارەكەی ١٠٠ پێ بوو .
شایانی باسە ٣٢٠,٠٠٠ هەزار رەتل زێرو ٠٠٠ر٠٠٠ر١٣٤ملیۆن دۆلاری ئەمریكی لێ خەرج كرا ، كە لەو كاتدا بە گەورەترین كەنیسە لەجیهان دادەنرا ، كە بە دەیا رەنگی جیاوازو نەقش‌و نیگاری تاقانەی بێ وێنە ی تیا بەكار هێنرابوو لە مێژووی كەنیسەكاندا لە جیهان.

٠٥٧١

٠٥٧١/٤/٢٠ لە دایك بوونی–محەمەدی كوڕی عەبدوللا كوڕی عەبدولمتەلیب– لە شاری مە ككەی ووڵاتی سعوودیە لە بارودۆخێكی نا لەباری دواكەووتوو لە پەیوەندیەكانی كۆمەڵایەتی‌و هەژاری چەووسانەوە لە دوورگەی بیابانی عەرەبی ، كە بەهیچ جۆرێك پێداوویستیەكانی ژیانی تیا بەچاو نەبوو تەنیا خەریك بوون بە مەر لەوەرێن‌و حوشترەوان لەلایەك و بازرگانی لەلایەكی دیكەدا .
هەروا لە تەمەنی ٤٠ساڵیدا بوو بە پێغەمبەر– د , خ – ، واتە لە ٦١١/٨/٢ بەپێشبینی كردنی رێنماییەكانی پێغەمبەرایەتی لە بارێكی دوا پلەی دواكەوتوو لە پەیوەندیەكانی كۆمەڵایەتی بەتایبەتی لە نیوان ئافرەت‌و پیاو دەوڵەمەندو هەژار ، كە ئەو كات (عبید) هەبوو، واتە مرۆڤ وەك ئاژەڵ دكراو دەفرۆشراو بازرگانی پێووە دەكرا هەتا چ بەئازاد كردن یاخوود كووشتن‌و چەندین لایەنی دیكەدا ... پێغەمبەر – د, خ – لەناو ئەو كۆمەڵگایە بەپێی تەمەنی گەشەكردن تووانی خۆی بگوونجێنێ لە ناو ئەو پەیووەندیە كۆمەلایەتیەو ببێتە تاقیكردنەوەیەكی زانستیانەو رۆشنبیر بوون‌و دۆزینەوەی رێگە چارەی رزگار كردنی ئەو كۆمەلگایە لە قۆناخی كۆیلایەتی بۆ قۆناخی دەرەبەگی‌و بەرەو باش بردنی باری ناوچەكە . لە هەموو بوارە جیاجیاكان ، بەتایبەتی لە دوای بوونی بە پێغەمبەر ، واتە نووێنەری خوای میهرەبان لەسەر زەوی ... یاخوود نێردراوی خوای گەوورەو میهرەبان.

٠٦٠٣

٥/ ١ / ٠٦٠٣ دەست پێکردنی شەڕی ٢٤ ساڵە لە نێوان هێزەکانی سووپای فارس لە وولاتی فارسی لە گەڵ هێزەکانی سووپای رۆم . کە ئەو شەڕە درێژترین و خوێناویترین شەڕ بوو لەوکاتەی جیهاندا .... ئەمەش لەکاتی دەسەڵاتی پاشایەتی خەسرۆ پەروێز شەڕەکە هەڵگیرسا .
هۆکارەکانی ئەو شەڕە بە کووشتنی ئیمپراتۆری رۆم - مۆریس - هاتە کایەوە، کە دۆستی خەسرۆ بوو . کووشتنی مۆریس لەلایەن فۆرکاس ئەنجامدرا .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە خەسرۆ پەروێز سەرکردەیەکی بەناو کورد بوو ... کە هەموو هەوڵ و تواناکانی بۆ فارس و بە بەهێزکردنی فارس بوو نەك کورد لەسەر خاکی کوردستان .

٠٦١٠

١٥/١٠/٠٦١٠ لە دوای لە سێدارەدانی ئیمپراتۆری بێزەنتی - قووقاس- بە هۆی هەلووێست و کردەووەو تاوانەکانی لە ماوەی دەسەڵاتی، دوای ئەو- هرقل- دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی گرتە دەست تاکوو مردنی لە ساڵی ٦٤١ی زاینی .
شایانی باسە هرقل سەرکردەیەکی ئازاو چاوونەترس و زیرەك و لێهاتوو بوو لە هەموو بووارەکاندا .

٠٦١١

٢/٨/٠٦١١ محەمەدی کوڕی عەبدوللای کوڕی عبدولمتەلیب بوو بە پێغەمبەر ، لە تەمەنی ٤٠ ساڵیدا ، ئەویش بە پێشبینی کردنی رووداوەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکان . لە دوورگەی بیابانی عەرەبی لە شاری مەککەی سعوودیە ، کە وەك شۆڕشێك بوو ، لە پێناو رزگارکردنی عەرەب لەو کاتەدا لە دوورگەی بیابانی عەرەبی لە رژێمی کۆیلایەتی بەرەو کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی .

ئەویش بـە بـەرپاکردنی چـەندین لایـەنی دیکـە لـە ئـازادی لـە نێـوان کۆمەڵگاو پەیوەندیە کۆمەلایەتیەکان بە رێنماییەکانی ئاینی ئیسلامی نوێ لــە گۆرەپــانی ناوچــەو هەرێمەکــە بــەرەو چارەســەر کردنــی کێــشە تەشەنەدارەکان.

٠٦٢٢

٠٦٢٢/٧/١٦ سـەرەتای دەسـت پێکردنـی مێـژووی کۆچـی بـوو ، کـە بەرامبـەر ١/١/١ مێـژووی کۆچـی دەکـات ، کـە ئـەو رۆژ ژمێـرە بـەپێی رۆژ ژمێـری مـانگ دەستی پێکـردووە، ئەویش بەکۆچـی پێغەمبـەر – د ، خ – دروودی خـوای لەسەربێ بۆ دەرەوەی شاری مەککە لەگەڵ ئەبووبەکری سـەدیق ، بەهۆی ترس و پالەپەستۆی دووژمنەکانی ئاینی ئیسلامی نـوێ ، کە دەکاتـە رژی ٢٠/٩ی هەمان ساڵ.

٠٦٢٣

٠٦٢٣/٩/١٢ پەرلــەمانی شــاری مەککــە – دار النــدوە – کۆبوونــەوەکیان گرێــدا بــە ئامـادەبوونی نوێنـەری هـەموو هۆزەکـانی قـوورەیش ، لـە پێنـاو دارشـتنی پیلانێکی گوونجاو بۆ لە ناووبردنی هـەڵگری ئایینی نـوێیی ئیسلام . لە بەر ئەوە پێغەمبەر – د.خ – لەگـەڵ هاورێ دلـسۆزەکەی ئەبووبەکر سـەدیق شاری مەککەیان بەجێهێشت.

٠٦٢٣/٩/٢٤ لـە دوای هەرەشـە کردنێکـی زۆر لەلایـەن قوورەیـشیەکان بـۆ سـەر محەمـەد– د.خ – هـەتا بەکووشـتنی و دوای سـێ رۆژ گـەران لـە دوای محەمـەد لەلایـەن قوورەیــشیەکان، بــەڵام منداڵــەکانی ئەبووبــەکر ئاگاداریــان کــردن بــە خۆشــاردنەوەیان، بــەڵام دوای ئــەوە بــەرەو شــاری مەککــە گەرانــەووەو لایەنگرانی محەمەد ، کە زیاتر لـە ٢٠٠ کـەس دەبوون بەناوی چوونە حـەج پێشوازیان لـە محەمـەدو ئەبووبەکری سـەدیق کـرد ... شـایانی باسـە دوای ١٧ساڵ عوومـەری کـوری خـەتاب ئـەو رۆژەی کـردە ، یەکـەم رۆژی مێـژووی عەرەب . کە دەکاتە رۆژی ٦٢٢/٧/١٦ ساڵی زاینی.

کێشووەرەکەدا .

هەروا باسی ئایینی زەردەشتیەکان و ئایینی ساسانیەکان دەکات ئەویش:-
ئایینی ساسانیەکان ئایینی زەردەشتی بوو ، کە بووە ئایینی فەرمی تەختی پاشایەتی و ئەو ناوەش سەبارەت به پێغەمبەر زەردەشتی میدیای لێنرا ... کە لە سەردەمی پاشای میدیای - کەشتاسبی هەراسب - لە ساڵی ٦٢٨ ی بەر لە زایین لە دایك بووە .

زەردەشت ڕێنمایی ئایینەکەی بڵاوکردەوەو لە سەر پێستی گامێش کە ژمارەیان/ ١٢ دوانزە هەزار پارچە نووسیووەو کتێبەکەی ناونا - ئاڤێستا - و بە زمانی کوردی و بە خەتێکی نزیك لەوەی هیندیەکانی ئێستا بە کاری دێنن نووسیووە ، ساسانیەکان ئایینەکەی خۆیان لە دەرەوەی وولاتەکەیان بڵاونەکردەوە لەبەر ئەوەی نەیاندەویست بێگانە بێنە سەر ئایینەکەیان و پێیان وابوو - مەجووسیەت تایبەتە - بە خۆیان ، بنەماکانی ئاینەکە ئەمانەن:-

ڕاوو بۆچوونی خێرخوازانەو ووتەی باش و کاری بەجێ و باوەڕی بە کتاب پەرستی و ڕۆژی دوایی هەبوو ... کۆمەگە لەسەردەمی ساسانی لە چەند چینێك پێك دەهات کە ئەمانەن :-

١-چینی کاهینەکان ...٢- نووسەران ...٣- جەنگاوەران ...٤- گشتیاران .
٥- پێشمەندەکان .

ڕێگە نەدەدرا خەڵکی لە چینێکەوە بچنە سەر چینێکی دیکەو هیچ خاوەن پێشەیێکیش بەبێ ڕەزامەندی پیاوانی ئایین مافی ئەوەی نەبوو پێشەکەی خۆی بگۆڕێت ، زۆر لە ساسانیەکان و نەوەکەی شاپوورو چەندانی دیکە سەردانی ماڵی خوایان کردووە ، لە شارەکانی مەککەو مەدینەدا .

سەرچاوە :- www.kurdmedya.com

٠٦٣٢/٦/٧ كۆچی دوایی پێغەمبەری ئیسلام – محەمەد عەبدوللا عەبدولمتەلیب – د.خ– لە شاری مەككە ، شایانی باسە لە سەردەمی خۆی نە مێژووی كۆچی دیاریكرابوو نە قورئانی پیرۆزیش لە كتابێكی رێك كۆكرابووەوە ، تا ئەو كاتەی كە ئیمامی عوومەری كوری خەتاب دەسەڵاتی خەلافەتی ئیسلامی گرتە دەست، كە دوای ١٥ ساڵ لە كۆچی دوایی پێغەمبەر دروودی خوای لەسەر بێ ، لەگەل مێژووی كۆچی كە كۆچی دوایی پێغەمبەر بە ١١/٣/١٢ كۆچی دانراوە بەپێی مێژووی زاینی .

لە دوای كۆچی دوایی پێغەمبەر –محەمەد - دروودی خوای لەسەر بێ ، ئەبوو بەكری سەدیق جێگەی گرتەوە بە یەكەم خەلیفەی ئیسلام و بووە هۆی دووبەرەكیو سەرهەڵدانی دووبیروو بۆچوونی جیاواز لە ناو ئاینی ئیسلام بەدوو مەزهەبی شیعە بەسەركردایەتی ئیمامی عەلیو ، مەزهەبی سووننە بەرابەرایەتی پێغەمبەری كۆچ كردوو – د ، خ – دەست گیر بوون بەرێنماییەكانی پێغەمبەر دروودی خوای لە سەر بێ .

لە دوای ئەو سەرهەڵدانە لە دوو مەزهەبو دەركەوتنی چەندین بیروو بۆچوونی دیكەی جیاواز ، وەك فاتمیو وەهابیو عەلەویو ئیسماعیلیو ، چەندین لایەنی دیكە لەناو قەوارەی ئاینی ئیسلام .

بەڵام گەر رێگە راستەكەی ئیسلام دەست نیشان بكەین . كە یەكەم خوای گەورەی میهرەبانو دووەم پێغەمبەرو سێیەم قورئانی پیرۆز ، كە ئەمە راستی ئاینی ئیسلامەو هەر بیروو بۆ چوونو برووای دیكە دەركەوتبێ... یاخوود دەركەوێ ، ئەوا شێواندنی ئاینی ئیسلامە لە هەموو بوارە جیاجیاكانی ئاینی ئیسلامدا .

٠٦٣٤

٠٦٣٤/٣/٧ سەركەووتنی سووپای ئیسلام بە سەر جوولانەوەی بەرهەڵستكاری هۆزە عەرەبەكان لە پێناو دەرچوونیان لە دوورگەی عەرەب و فراوانكردنی سنووری جووگرافی و لكاندنی بەو دوورگەیەو پەیداكردنی شووین و جێگەی گونجاو و ژیان و رزگاربوونیان لە مەترسی هەردوو ئیپراتۆریەتی بیزەنتی و فارس .

ئەم نەخشەیە فتوحاتی ئسلامی دیار ئەکات لە سەردەمی ئەبو بەکری سەدیق بەرەو باکوورو رۆژهەلاتی دوورگەی عەرەبی بەرەو وولاتی نێوان دوو زێ . واتە میزۆبۆتامیا .

ئەو هۆزە عەرەبانە داوایان لە خەلیفە ئەبووبەکر کرد یارمەتیان بدات بە پەلاماردانی وولاتی نێوانی دوو زێ – میزوبۆتۆمیا – و هەرێمی شام کە بەشی رۆژئاوای ئێستای سووریا و فەلەستینی ئێستاو هەروا ئوردنی لەخۆ دەگرت .... خەلیفە ئەبووبەکر سووپایەکی لەو هۆزە عەرەب و هەڵگری ئاینی ئیسلامی نوێ پێك هێناو بەرەو هەرێمی شامی ژێردەستی بیزەنتیەکان بە سەرکردایەتی – یەزیدی کوری ئەبوو سوفیان – شەرحەبیل کوری حسنە – عەمرۆ کوری ئەلعاس – هەروا ئەبی عوبێدەی کوری جەراح – بە رێکەووت بەرەوناچەکەدا .

هەروا سووپایەکی دیکەی بەرەو ئێراق رەوانە کرد بە سەرکردایەتی خالیدی

کوری وەلید ، کە توانی سەرکەووتن بەدەست بێنێ لە کەناری رۆژئاوای زێـی فـورات ... دوای ئـەوە روویکـردە هـەرێمی شـام بـۆ یارمـەتی دانـی سـووپای عـەرەبی ئیـسلام ، دژی دەوولـەتی بیـزەنتی ، کـە لـە ئـەنجام سـەرکەووتنیان بەدەست هێنا و توانیان شاری دیمەشق داگیربکەن .

کە ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کە دوورگـەی عـەرەبی بـە تـەواوی کەوتـە ژێـر دەسەلاتی ئیسلام و بە دەرچوونیان لە هێرشەکانی هەردوو دەوولـەتی فارس و بیزەنتیکان... دوای سەرکەووتنیان ، خەلیفە ئەبووبەکر ئەو ناوچانەی کە داگیریـان کردبـوو دابەشـی کـرد بـۆ چـەند وویلایـەتێك و لەهـەر وویلایـەتێك ئەمیرێکی ئیسلامی لێ دامەزراند .

لەگەڵ ئەوەشدا وولاتی نێوان دوو زێ و شام شەڕی تێدا بەردەوام بـوو دژی چـەکدارانی ئیـسلام .... ئـەو شـەڕو پێکدادانـە چـەندین سـاڵی خایانـد لـە ناوچـەو هەرێمـە جیاجیاکـانی نێـوان ئیـسلام و دانیـشتووانی رەسـەنی ئـەم ناوچەو هەرێمانە لە کوردو فارس و ئارامی و ئاشووریەکان .

. سەرچاوە:- ئەتلەسی مێژووی عەرەبی و جیهان / ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب .
دار الشرق . المؤسسە العلمیە لوسائل التعلیمیە - بیروت - سووریا /٢٠٠٥ .

٠٦٣٤/٨/٢٣ کۆچی دووایی خەلیفەی ئیسلام ئەبووبـەکری سـەدیق ، کە یەکەم خەلیفـەی ئیسلام بووە ، لە دوای سێ ساڵ لە خەلافـەتی، دوای ئـەو ئیمـامی عوومـەری کوڕی خەتاب جێگەی گرتەوە بە خەلیفەی ئیسلام.

٦٣٥ز

٦٣٥/٢/٢٥ فتووحاتی ئیسلامی بە سەرکردایەتی ئیمامی عومەری کوری خەتاب زیاتر هەنگاوی بەرەو دژووارترین دەناو لە ئاکام توانیان وولاتی فارس داگیربکەن بە سەرکردایەتی سەعدی کوری وەقاس لە شەڕی قادسیەی یەکەم لە داگیرکردنەکانیان بەردەوام بوون بەهۆی بەهێزکردنی سووپای ئیسلام لە هەرێم و ناوچەکەدا .

لە ناوە رۆکی ئینسکلۆپیدیای مێژوونامەکە باسم لە فتوحاتی ئیسلامی کردووە وەك داگیر کەرو ئیمپرتۆریەت . ئەم نەخشانەش بەلگەن بۆ سەلماندنی ناوەرۆکی کتابەکەم لە هەموو لایەنەکانیەوە ...؟...!. بۆ کورد.

ئەویش بەناچارکردنی دانیشتووانی ناوچە داگیرکراوەکان و کردنیان بە ئیسلام و دوور لەخواستی خۆیان ... هەروا هەنگاونان بەرەو خاکی کوردستان و ئەرمینیا لە ٦٤١/١٢/١٠ لەشەڕی نەهاوەند و جێگەی خۆیان بەهێزکردوو ناوچەی فەلەستینیان داگیرکرد ... کە ئیمامی عومەر لە ٦٣٨/١/٢٣ چووە ناوقوودس و بە بەردوام بوونیان لەداگیرکردنی گەلان و

خاکەکەیان لەناوچەو هەرێمە جیاجیاکان .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەبی و جیهان / ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب . دار الشرق . المؤسسە العلمیە لوسائل التعلیمیە – بیروت – سووریا /٢٠٠٥

٠٦٣٦

٠٦٣٦/٢/١٤ کاتێـك ســوپای عـەرەبی ئیـسلام لـە سـنووری ئـەو ئیمپراتۆریەتانەیـدا ، سەرەتایەکی نوێ لە قۆناخێکی مێژوویی نوێدا دەستی پێکرد بە دروشمی – ئازادی بوون بە ئیسلام – ...؟...! لـە پێنـاو بڵاوکردنـەوەی ئـاینی ئیسلام و راکێـشانی زۆرتـرین خـەڵك بـۆ پـەیرەوکردنی ئـەو ئاینـە نوێیـە ... سـەرەتا سـەرنجی هـەڵگری بروای مانیەکانی وەك چەندین پـەیرەوێکی ئـاینی بـۆ لای خۆی راکێشا .

بەڵام دواتر بۆیان دەرکەووت کە ئەو دروشمە جۆرێکە لـە شێووە رامیاریـەتی ... دەووڵەت – خەلافەت – بۆ کۆمەڵە ئاینـە نـا موسڵمانەکان و تـا لەبەرامبـەر ئیسلام نەبوونیان – باج – جزیە ـی بەسەردا بچەسپێنن . باجەکانیش تـەنها لەسەر پیاوان نەبوو واتە لەسـەر – ژنـان و کچان و – منـداڵان – و تەنانەت – شـێت –یـش نـە سەپێنرابوو . کـە بـری باجەکـەش – ٤٨ درهـەم بـۆ توویـژە دەووڵەمەندەکان و ٢٤ درهەمیش بۆ توویژە هەژارەکان.

سەرچاوە :– بۆ زانیاری زیاتر بروانە – قورئانی پیرۆز – سوورەتی ئەلتەوبە ئایەتی/٢٩ .

٠٦٣٦/٨/١ لـە شـەڕی یـەرمووك هێزەکـانی سـوپای ئیـسلام سـەرکەووتنیان بـە سـەر هێزەکانی سووپای رۆمەکاندا هێنا.

٠٦٣٧

٦٣٧/٢/٢٥ لە رێگـەی فتووحـاتی ئیـسلامی شـاری مووسـڵ لەلایـەن هێزەکـانی سووپای ئیسلام داگیرکرا . ئەو هۆزانەی کە بەشداری داگیرکردنی شاری موسلیان کرد – تغلب – أیاد – النمر – بەسەرکردایەتی – ربعی کوالافکل العنزی – بوو ، هـەروا ئـەو هۆزانـەی کـە لـە بیابانەکـەی نێـوان رۆژئـاوای شـاری موسـل و سەلاحەددین – تکریتی ئێستا – نیشتەجێ بوون .

بەڵام لەدوای داگیرکردنی شاری مووسڵ و دەووروبەری ئەو هۆزانە روویان لە هەردوو شاری مووسڵ و سەلاحەددین کردو تێیدا نیشتەجێ بوون ... واتە

عەرەب بەر لە داگیرکردنی مووسڵ نیشتەجێی ئەو شارانە نەبوونە ، ئەوانیش مەر لەوەڕێنەکان بوون لە ناوچەکە ، کە لە دوورگەی بیابانی عەرەبی روویان لەو ناوچەیە کردبوو لە دوای داگیرکردنی لەرێگەی فتووحاتی ئیسلامیدا .

ئەم وێنەیە پردیکی شاری مووسڵە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەم کە لەو کاتە دانیشتووانەکەی لە ٩٥٪ . کوردو کلدو ئاشووری بوونە و عەرەب تەنیا مەڕلەوەڕن و بازرگان و کاسبکارەکانی تیا نیشتەجێ بووە ....!.

• ٦٣٧/٩/٢ هەڵگیرسانی شەڕی قادسیەی یەکەم لە کاتی دەسەڵاتی خەلیفەی ئیسلام عوومەری کوڕی خەتاب ، کە ئەو شەڕە گرنگیەکی تایبەتی گەورەی خۆی لە گۆڕەپانی گۆڕانکاریەکاندا هەبووە لە پرۆسەی شاڵاوو هێرشەکانی عەرەب بەرەو وڵاتی نێووان دووزێیَو دەووڵەتی فارسیو بەرەو شام ، کە لە وڵاتی نێووان دووزێی . کە بەرەو ناوچەی مەدائن – سەلمان پاکی– رۆژهەڵاتی ئێستای شاری بەغدا هاتن و لەو کات ، کە کوردو فارسو ئارامیو ئاشووری نیشتەجێی ناوچەکە بوون.

ئەمە نەخشەی هەڵگیرسانی شەڕی قادسیەی یەكەمە لە پێناو داگیر كردنی خاكی دانیشتووی گەلانی وولاتی نێوان دووزێ و بە ئیسلام كردنی دانیشتوانەكان . كە لەوكاتە تەنیا عەرەبە رەوەندكان و مەڕلەوەڕێنەكان لە ناوچەیەدا بوون .

كە لـەوكات بە هـیچ جۆرێك عـەرەب لـەو ناوچـانە نەبوونـە تـەنیا بـەدووە مـەر لــەوەڕێن و حووشــترەوانەكان نــەبێ كــە هــەر رۆژەو لەجێگایــەك بــوون بــۆ لەوەڕاندنی ئاژەڵەكانیان .

دوای ئەوە بەرەو خاكی كوردستان بەرێكەووتن ، كە لە ئەنجام رووبەرووی هێزەكانی فارس بوونـەوە بەسـەركردایەتی (یـەزدەگوردی) سـێیەمو بووە هـۆی هەلاتنی و دوایی بەكووشتنی رۆستەم ، بەیارمەتی كوردە خۆفرۆشـەكان لـەو كاتدا.

لەوكاتەو تاكوو ئێستاش عەرەب شانازی بەو شەڕانە دەكەن بە داگیر كردن و كووشتن و تۆقانـدنی مرۆڤ ، جا لە هـەر نەتەوەیـەك و لـە سـەر خـاكێكی داگیر كراو ... گەر عەرەب دەسەڵاتی هەبێ لە هـەموو كاتـێ زیندوویەك و مردوویـەك بەیەكەوە لە گۆر دەنێن ، لە پێناو داگیر كردن و بەرژەوەندی نەتـەوەیی خۆیـان بە ناوی ئیسلام نەك لە خزمەتی ئیسلام .

تێبینی :ـ هەروەك لە نەخشەكان دیاری كراون لە گەڵ وێنەكاندا .

٠٦٣٨

٠٦٣٨/١/٢٣ بە وەرگرتنی زانیاری لە سەر خاكی كوردستان و ناوچە جیاجیاكان ... و یـەك

لەوانە ناوچەی جەزیرەو شاری قامیشلۆ ، کە دەکەوێتە رۆژئاوای باشووری کوردستان ... بۆ زانیاری جووگرافیای ئەم ناوچەیە ، کە جەزیرە دەبێ هەردوو ووشەی - بادیە - دەشت - و - مەعمورە - ئاوەدانی - روون بکەینەوە ... چونکە جەزیرە بە مانای فراوانەکەی - بادیە - و (مەعمورە - دەگرێتە خۆ ... واتە دەشت بریتیە لە بەشە چۆڵەکەی جەزیرە ، کە خەڵکی تیا ناژیت و کەم ئاویشە وتەنها بۆ لەوەراندن و بەخێووکردنی مەرو مالآت گونجاو بووە .

بەلآم هەرچی ئاوەدانیەکەی بووە خەڵکی تیا دەژی و لە بواری کشتووکاڵی کار دەکەن .... ئەو جەزیرەی کە ئێمە باسی لێووە دەکەین ئەو خاك و دەڤەرەیە ، کە لە نێوان هەردوو کەناری چەپی زێی فووراتەو لە دەستە راستی رووباری دیجلەیەو درێژ دەبێتەوە .

بۆ زانیاری زیاتر هەردوو زێی فوورات و دیجلە لە شاخ و چیاکانی ئاراراتی باکووری کوردستان هەڵدەقوولێن ، کە خاوەنداریەتەکەی هی کوردەو داگیرکراوە و دووژمنانی کورد لێی سوودمەندن ... ئەویش بە هۆی خۆ پەرستی و بەرژەوەندنی تایبەتی سەرکردە کوردەکان لە بنەماڵەو هۆزو تیرەو پارت و رێکخراو گروپ لە دەسەلآتداریەتی ئیماراتەکانی کورد و چەندین شتی دیکە .

شارۆچکەی شەنگاڵ

لە سەرەتای بوونی کورد تاکوو ئەمرۆ بۆ کورد خۆی بە ئامانجی خۆی نەگەیاندراوە لە هەموو بوراەکان ، بە تایبەتی لە بواری نەتەوەیی و

نیــشتیمانی . کــەلە ســەردەمە جیۆلۆجیەکانــدا هــەروەك لــە شــێووەو شێووازەکەیدا پێك هاتەی خاکەکەی دەردەکەوێت دەریاچەیەکی فراوان بووە لە کێشووەرەکەدا .

هەروا لە سەرچاوە رۆژئاواییەکانی ناسراوە بە – میزۆبۆتامیا – واتە وولاتی نێوان دوو زێێ ... بە ووتەیەکی دیکە – رافدین – لەو روانگەوە ناوچەی جەزیرە بۆ سێ دەقەر دابەش دەکرێت ئەویش :-

١– جەزیرەی بالا : ئەویش تەواوی بەشی باکووری شاخاوی دەگرێتەوە لە چوارچێووەی باشووری تورکیا .

٢– جەزیرەی ناوەند : ئەویش دەکەوێتە نێوو سنووری وولاتی سووریا .

٣– جەزیرەی خواروو : ئەویش دەکەوێتە نێوو وولاتی سووریاو بەشێکیش دەکەوێتە سەر سنووری ئێراقی بە زۆر دروستکراو بە پێی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤ .

لەم بارەیەوە وولاتناس – یاقووتی حەمەوی – لە پەرتوکی – معجم البلدان – دا نووسیویەتی و دەڵێ :-

جەزیرە ئەم شووێنەیە کە دەکەوێتە نێوان هەردوو زێی دیجلەو فوورات و دراوسێی وولاتانی شامە– ئەویش بەشێك لە وولاتی سووریاو فەلەستین و

(جبل سنجار/ معسكر روماني)

ئوردن – دەگرێتە خۆ لە ناوچەکەدا ... دەڤەری – موزەر – و – دیاربەکر – دەگرێتە خۆ لە باکووری کوردستان .

هەر لە بەر ئەوەش بەو ناوە ناوزەند کراوە ، کە ئاوو هەوایەکی دروست و لەبارو گونجاوی هەیەو دەڤەرێکی بە پیت و فرە شارو کۆشك و قەڵای زۆری لێیە ... وەك – حەران ، رەها ، رەقە ، سەرۆکانی ، نووسێبین – شەنگال ، خاپوور ، ماردین ، ئامەد ، مەیافارقین ، موسل – و چەندین جێگەی دیکە لە هەرێم و ناوچەکەدا .

لە بەر ئەو هۆیانە لە ٦٣٨/١/٢٣ زاینی ، کە دەکاتە بەرامبەر ساڵی ١٧ ی کۆچی لە لایەن سەرکردەی ئیسلام و لە شاڵاوەکانی فتووحاتی ئیسلامی لە لایەن عەیازی کوری غەنەم داگیردەکرێت و بەبێ بەزەیی پێ هاتنەوە بە زەبری شمشێر هەڵس وکەووت و خواستەکانی خۆی لەم دەڤەرە جێ بەجێ دەکات..؟

هەروا شاری قامیشلۆ شارێکی مێژوویی دێرینی باشووری خۆرئاوای کوردستانەو چەندین شووێنەواری مێژوویی تیایە ، کە دەکەوێتە چوارچێووەی جەزیرەی ناوەند .

هەروا لە رووی جووگرافیەوە دەکەوێتە ئەو بەری باکووری رۆژهەلاتی ئێستای سووریا و ، ئێراق دەکەوێتە سنووری رۆژهەلات ... هەروا پارێزگای دێرە زووری سووری دەکەوێتە بەشی باشووری و پارێزگای رەقەش سنووری

ڕۆژئاوای پێك دێنێ لە هەرێمەکەدا .

ئەمەو چەندین زانیاری دیکە لە ناوەرۆکی مێژوو نامەکە روونی دەکاتەوە .

٠٦٣٨/١/٢٣ لە دوای داگیرکردنی شاری مووسڵ و دەوورووبەری کە لەو کاتە دانیشتووا
رەسەنەکانی لە کوردو ئارامی و مەسیحیەکان پێك هاتبوون ... کە فارو
عومەر خەتاب ، کە دەکاتە کوری ئیمامی عومەر هەروا عەتەبەی کوری فرق
سلمی کرد بە والی لە سەر مووسڵ ... هەر ئەویش مزگەووتی جامع و خانو
ئیمارەی دروستکرد ... دوای ئەوە چەندین والی دیکەی لێ دامەزراوە لەکات
دەسەلاتی دەووڵەتی ئیسلامی لە وولاتی نێوان دوو زێێ ، واتە – میزۆبۆتام
– لەناوچەکەدا .

٠٦٣٩

٠٦٣٩/١/١٢ لە دوای پەیدا بوونی ئاییینی ئیسلام و دەستکردن بە فتووحاتی ئیسلامی ا
ناوچەی شەنگاڵ و شاری شەنگاڵ لە باشووری کوردستان لەلایەن هێزەکان
سووپای ئیسلامی داگیرکراوە .

١– لە پێناو داگیرکردن و بەعەرەب کردن و فراوانکردنی سنووری وولات
عەرەب .

٢– بە ئیسلام کردنی دانیشتووانی شارو ناوچەکە ، کە لە کورد و ئارامیەکا
پێکهاتبوون .

هەروەك کوردستان و بە تایبەتی هەرێمی باشووری کوردستان کە لە سەرەتا
فتووحاتی ئیسلامی تاکوو تەواوبوونی ئەم مێژوو نامەیە لە بەعەرەب کردن
داگیرکردن بەردەوام بووە لەهەموو بوارەکاندا .

جێگەی باسکردن و روونکردنەوەیە کە ، سنجار ، یان شەنگال ، یان سەنگار
، کە شارێکی وولاتی نێوان دوو زێێ – میزۆبۆتامیا – بووە ، کە مێژوو
دەگەرێتەوە بۆ گوندە کۆنەکانی سەردەمی بەندایەتی و ئەو بەردو پاشماوە
کە لەو ناوچەیە ماوەتەوە ... ئەو راستیە دەسەلمێنن کە ئەم شووێنە
یاخوود ئەم ناوچەیە شووێنی مرۆڤی کۆی سەردەمی پێش مێژوو بووە لە
هەرێمەکەدا .

العراق في الفترة الآرامية (كلمة بيث، بالآرامي، تعني منطقة)

هەروا شاری شەنگاڵ لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری ناسراو بووە , لە ساڵەکانی ۹۱۱ تا ٦١٢ ی پێش زایین , کە ئەم شارە یەکێك بووە لە بنکە سەرەکیەکانی ئەم ئیمپراتۆریەتە و ، لە پێناو بەرەو پێش چوون و بەرەو زێی فوراتی سەروو , . لە چەندین سەرچاوەدا هاتووە ، کە ناوچەی شەنگال و شارەکە بۆ حەسانەوەی سووپای ئاشووریەکان بووە بەناوی – سنگارا – sinjare – , دوای رووخاندنی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری کەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی بابلیەکان و لەژێر دەستیان ماوەتەوە تا رووخاندنی دەسەڵاتی بابلیەکان لە ساڵی ٥٣٩ پێش زایین , دوای ئەوە فارسەکان شەنگال و ناوچەکەیان کەووتۆتە ژێر دەسەڵات .

دوای ئەوانیش شەنگال کەووتۆتە ژێر دەسەڵاتی ئەگریگیەکان ... دوای ئەوە لە سەدەی یەکەمی زاییینی چوار پاشای لێهاتوو لەو شارو ناوچەکەدا پەیدابوون و ئەوانیش – میتان , حەتدا , حەریان , سەنگارا –.

معسكر روماني

دوای ئەوە شاری شەنگال بووە بارەگای میرنشینێك لە دەوڵـەتی ئارامیـەكان و بنكەیەكی سەرەكی بووە بۆ كاروانی بازرگانەكانی ئەوكات ، لەنێوان وولاتـی دوو زێـیْ – میزۆبۆتامیا – و بـاكووری شـام ، بەتایبـەتی لـەنیوان شـارەكانی ماردین و نەسیبین لە باكووری كوردستان ، لە پەیوەندیەكی بەهێزدا لەگەڵ خاوەنداریەتی – حەتدا و حەدیابی ئارامی .

لـەو كاتەشدا ئیمارەتی شـەنگال دراوی تایبـەتی بەناوی خـۆی دەركردووە . ئەم میرنشینە ماوەیەكی باش دەسەڵاتی لەسەر شەنگال و ناوچەكە گیێراوە تا ساڵەكانی ١٠٦ – ١١٤ زایین. لە ناوچەكەدا .

دوای ئـەوە ئـەم میرنـشینە بەداگیركردنی لەلایـەن ئیمپراتۆریـەتی – تراجـان – كۆتایی پێهێنراوە و هەڵووەشێنراوەتەوە لەشارەكەدا .

دوای ئەوە شەنگال بۆتە مەڵبەندی بنكەی هێزەكانی سووپای رۆمانیەكان و دوای ئـەوەش لەساڵی ١١٤ تـا سـاڵی ١١٦ ، تیایدا ماونەتـەوە و لـە سـەردەمی ئیمپراتـۆر – مـاركۆس ئفـدلیۆس – و ، دوای ئـەوە بـەرەو هەڵووەشـاندنەوەی رۆمانــەكان كۆچــیان كــردووەو بەناوچــەكەدا ، بەتایبــەتی دوای شكــستە گەورەكەی كە بەرامبەر ساسانیەكان بەریان كەووت .

دوای ئەوە لە سەدەكانی پێنج و شەشی زایینی بیروو بروای ئایینی مەسیحی گەیشتە شەنگال و ناوچەكە ، كە یەكەم كاهینی مەسیحی بەناوی – فاری – بووە لە ساڵی ٥٤٤ ، لە پێناو بڵاوكردنەوەی رێنمایەكانی ئایینی مەسیح ...

دوای ئـەوە یەکـەم کەسـایەتی لـەو ناوچـەدا – جبرائـیـل سـنگاری – بـووە کـە وانـەی پزیـشکی خووێنـدبوو لـە قوتابخانـەی – جندیـشابوور – لـەلای شـای فارس , دوای ئەوە توانیوویەتی چارەسەری نەخۆشیەکانی شاژن – شیرین – بکات و بەم هۆیە بووە سەرکردەی پزیشکەکان .
هەروا بـەناوبانگترین کاهینیش – ئیلیا – بووە لـە سالّی ٧٥٠ زایینی و ئەم کەسایەتیە زاناو بلیمەتە بووەو چەندین کەنیسەی لەشـەنگال هـەبووە لەوانـە :– عێن قەننا , کنووشیا – ئەوەی دووەمیش تا سالّی ٨١٩ زایینی ئاوەدان بووە لەناوچەکەدا لە باشووری کوردستان .

٠٦٤٠

٠٦٤٠/١٢/٢ لەم رۆژەدا بۆ یەکەم جار ناوی عەرەبی لە شاری مووسلّ نرا . کە ئەمـەش لـەو کاتەی کە هێزەکانی سووپای ئیسلام بەسەرکردایەتی ئیمامی عومـەری کـوری خـەتاب ، لـە رێگـەی فتووحـاتی ئیـسلامی ئـەو شـارەی داگیرکـردو هـۆزە عەرەبەکانی لە دوورگەی بیابانی عەرەبی بەرەو شارو رۆژئاوای مووسلّ هێنا.
جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە دروسـتکردنی شـاری مووسـلّ بـۆ چ مێژوویـەك دەگەرێتەوە .
بەلاّم نووسەرو مێژوو نووس و گەرۆکی ناوداری جیهان – زنیفۆن – لە سالّی ٤٠١ ی پێش زاینی ، ناوی مووسلّی لەوکات دیارکردووە کە پێی دەگوترا – مسیلا – لە نزیك نەینەوا ، کە ئەوان وێرانکرد بوو ... کە خۆی بەو ناوچەیەدا تێپەربوو... ئەو گردەی کە دەکەوێتە رۆژئاوای زێی فووررات ئەوە مووسلّ بوو ... لە هەمان کات – تەها باقرو ، فوئاد سەفەر – لە – المرشد الی موگن الاپار و الحچارە – الرحلە الپالپە ص/١٧ – بۆ تایبەتمەندیـەتی شـاری مووسـلّ ، ناوە عەرەبەکەی دەگەرێتەوە بۆ سالّی ٦٤٠ زاینی. لە ناوچەکەدا .
لە هەمان کات لـە سـەردەمی ساسانیەکان ناسراو بوو بـە – نویّ ئەدەشێر – واتە ئەردەشێری نویّ ... بەر لە فتووحاتی ئسیلامی ... مەسیحی و ئارامی – فارس و یەهوودی – جوولەکە – تیانیشتەجیّ بووە ... بەلاّم دوای ئەوەش ناوی مەجووس گۆرا بەناوی فارس . کە مەجووس ناوزەند کرا ... ئەویش بە زەردەشـتیەکان دەگـوترا مـەجووس و هـەروا بــە – المیترائـیین – واتــە – یەزیدیەکان .

لەگەڵ ئەوەشدا نووسەرو پرۆفیسۆرو مێژوونووسەکان لەنێوان فارس و کور
جیاوازیان نە دەکرد ، ناوی کورد دەهات لەژێر ناوی فارسەکان ، یاخوود
عەجەم – وا دیاریشە کە نیازیان ئەوە بووە ، کە مەجووس و فارس و کور
بوونە ، یاخوود کورد و فارس بەیەکەوە ... بەڵام لە دوای فتووحاتی ئیسلام
، چەندین هۆزی عەرەبی شاری حیجازی سعوودیەی ئێستاو یەمە
لەریزەکانی سووپای ئیسلام بوون ، کە نیشتەجێی دەورووبەری شارو نا
مووسڵ بوون .

هەروا بەر لە فتووحاتی ئیسلامی عەرەب دانیشتووی شاری مووسڵ
دەووروبەری نەبوونە ، تەنیا مەر لەوەرێن و حوشترەوانەکان نەبێت ..
ئەویش لە رۆژئاوای شاری ئێستای مووسڵ و نەیانتووانیووە لە زێی دیجل
بپەرنەوە هەتا بۆ مەر لەوەراندن ... تاکوو ساڵەکانی شەستی سەدەی بیست
لە رۆژهەڵاتی زێی دیجلە تەنیا گۆری نەبی یونس و شوورەی ئاشوور هەبوو
کە دانیشتووانەکەی کورد بوونە ، لەگەڵ گوندەکانی کورد . کە دوای
شەستەکان حکوومەتی ئێراق گەرەکی زهوری دروستکردو بەدەیا باڵەخانەو
خانووی بۆ دام و دەزگا حکوومیەکانی لێی دامەزراند .

کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ببێتە گەورەترین گەرەك و چەندین گوندو
باخچەو زەوی کورد بەر ئەو گەرەکە بکەوێت ... جگە لەوەش شاری مووسڵ
بەند بووە بەباشووری کوردستان لە هەموو بوارەکانیدا ، بەتایبەتی لە
ئابووری و بازرگانی و کشتووکاڵی . لەناوچە عەرەبەکان کە زۆر دووربووە لە
شارو وولاتە عەرەبییەکان.

کە لەو کات سنوور نەبووە لەنێوان شاری مووسڵ و باشووری کوردستان و
باکووری کوردستان و رۆژئاوای کوردستان ، تاکوو دیاریکردنی سنووری
نێوان ئێراقی دروستکراو لەگەڵ تورکیاو سووریا ، کە موسل بەشێك بوو
لەکوردستان نەك لەگەڵ عەرەب .

بۆ نموونە :– گەرۆکی بەریتانی – pdwolf – لە سەدەی شانزەهەمدا
دەڵێ :– گەیشتینە شاری مووسڵ لە دوای پەرینەوەمان بە بەلەم دەرکەوت
کە مووسڵ دەکەوێتە وولاتی کوردەکان ... هەروا نووسەری تورکی ، چەلەبی
– حاجی خەلیفە – کە موئەریخێکی بەناوبانگی جووگرافی و بیبلۆگرافی بووە
لە سەدەی هەڤدەم لە – جیهان نما – دەڵێ:– دانیشتووانی شاری مووسڵ

کوردن و بەعەربی و کوردی ئاخاووتن دەکەن .
هەروا – ئەولیا چەلەبی – لە وەسیەتنامەکەی ج ٤ ل/٧٥ نووسیویەتی و دەڵێ:– کە کوردستان لە ئەرزەرۆم درێژ دەبێتەوە بۆ موسل و بەغداو بەسرە ... مەبەستیش بەس کوردستان بووە ، لەناو دەووڵەتی عوسمانی . هەروا – کییە – دەڵێ:–
شارە گرنگەکانی کوردستان ... لە تورکیا . دیاربەکر ... لە ئێراق مووسڵ . لە ئێران ئورمییە . هەروا چەندین نووسەرو رووناکبیرو گەریدەی دیکە لە سەر شاری مووسڵیان نووسیووە ، کە بەشێکە لە کوردستان ... وەك :– گەرۆکی فەرەنسی – ئولیفیە کە لە ساڵی ١٧٩٥ سەردانی شاری مووسڵی کردووە ... هەروا گەریدەی بەریتانی – جاکسۆن کە لە ١٧٩٧/٧/٢٥ سەردانی شاری مووسڵی کردووە ... کە مووسڵ پایتەختی جەزیرەی کوردستان بوو لە هەرێمەکەدا

٠٦٤١

٠٦٤١/٢/١١ کۆچی دوایی سەرکردەی ناوداری جیهان –هرقل –و گەرانەوەی قیرس لەئاوارەیی و دوایی کە هرقلیەکان دەسەڵاتیان گرتەوە دەست و گەیشتنە ئەو بڕووایەی کە پەیمانی ئاشتبوونەوەیان لەگەڵ عەرەب مۆر بکەن ، دوای ئەوە قیرس گەراوە شاری ئەسکەندەریەی میسر .
لە مانگی /٦٤١/٩ لەگەڵ شاندێك لە مەسیحیەکان بەرەو سەنگەری بابلیلەکان بەرێکەووتن ، لە پێناو گفتووگۆکردن لەگەڵ عەمرۆ کوری عاس ، ئەمەش بە هۆی پالە پەستۆو سەر هەڵدانی فتووحاتی ئیسلامی بوو بۆ ناوچەو هەرێمەکانی میسر . کە شاری ئەسکەندەریە لەلایەن ئەسکەندەری گەورە لە ساڵی – ٣٣٢–ی پێش زاینی دروستکرابوو..

٠٦٤٢

٠٦٤٢/٩/١٢ سەرکردەی ناوودارو سەرکردەی نوێی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی لە سەرەتای دەسەڵاتی – قنستانز – کە یەکەم هەنگاوینا بە لابردنی سەرکردەی ناوداری بێزنتی– هرقل – لە دەسەڵات ، کە لەو کاتە هێرشەکانی فتووحاتی ئیسلامی بەرەو هەرێمەکانی میسر هەنگاویان دەنا .

لـە پێنـاو داگیرکردنـی خـاك و بـە ئیـسلام کردنـی گـەلان و لـە هـەمان کـات داوایـان لـەهێزەکانی سـوپای بێزەنتـی کـرد ، کـە لـە ناوچـەی شـاری ئەسکەندەریەی میسر بچنە دەرەوە ، بەپێی پـەیمانی نێوان سـەرکردەکانی عەرەبی ئیسلام و بەرپرسانی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی لە ناوچەکەدا .

٣٠ /٠٦٤٢/١١ وولاتـی کـورد لـە زنجیرە چیاکانی هەمـەدان , شـارەزوور , و ئـەربیل دەسـت پێدەکات و بە رووباری دیجلە لە دەڤەری جەزیرە لە مووسڵی ئێستا کۆتـایی دێت .....هەروەك فەزلوللاّ عومەر دووپاتی دەکاتـەوە لـەگەڵ لێکـۆڵەرەوەکان ... کە هەوڵیان داوە بە دوای رەگ و ریشەی نەتەوەیی کورد بچنەوە ... لەوانە توێژەر سۆن – soune – کە نەتەوەی کوردی ئێستا ... کە لە رەگـەزی ئـاریین و دەگەرێنـەوە بـۆ میـدیاکان کـە شـاری هەمـەدانیان کردبـوو بـە پایتـەخت و بنکەی دەسەلاّتی خۆیان .

جـا شـاری هەمـەدان ، کـە دەکەوێتـە هـەرێمی رۆژهـەلاّتی کوردسـتانی ژێـر دەسـەلاّتی ئێـران ... ئـەویش لـە دوای مـۆرکردنی پـەیمانی زەهـاو لـە سـاڵی ١٦٣٩ ی لـە نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی و فارسـیدا ... کـە ئـەم شـارە مێژوونووس و لێکۆڵینەوەرانی تایبەت بە لێکۆڵینەوەی مێژووی کۆن ، کۆکن لەسەر ئەوەی کە شاری هەمەدان یەك لەشارە مێژوویە کۆنـەکانی کوردستانە ، کە مێژوویەکەی دەگەرێتەوە بۆ زیاتر لە ٩٠٠ ساڵ بەر لە زایین .

هەروا شارێك بووە لـە بنکـە هـەرە سـەرەکیەکانی شارستانیەتی گـەلانی هندو ئەورووپایی و ناوی لە کتابی تەوراتی ئاییني جوولەکەدا هاتووە بە ناوی مادی . ناوهێنانی هەمەدان بۆ یەکەمجار بۆ سەدەی ١١٠٠ بەر لـە زایین دەگەرێتـەوە ، کـە لـە نووسـراوەکانی مێخـی تایبـەت بـە شـای ئاشووری تێگـل بلا سـەری یەکەم – ١١١٥ – ١١٠٢ – بەر لە زایین .

ئەمـەش بـە شێووەی ئامیدانـە یـا ئامـدانا ... لـەلای گریگەکانـەوە بـەناوی ئەکبەتانای دێرین ناسراو بووە .

لە نووسراوە ئەخمیشیەکاندا بـە شێووازی هـەکمقانا هـاتووە ... لـە مێـژووی هیرۆدۆتس بە شێووازی ئەلباتان یا ئەلبتانا .

بەلاّم بە زمانی میدی ، ئەوا بە شێووازی هانك متانا هـاتووە ... بـەلاّم شـاری هەمەدان ناوەکەی خۆی لەناوی خوودی میدیەکانەوە وەرگرتووە . ئەمـەش لەبەر ئەوەیە ، کە ناوەکەی لە نووسـراوەکانی ئاشووری بەشێووازی ئامدانە

هاتووه كه ئامادانا نیشتگەی میدیاكانه .... مێژوو لاپەڕەكانی خۆی پڕكردۆتەوە لە قوناخە یەك لە دوای یەكەكان لەسەر باری كوردو دوای ئەوە هێزی بەئیسلام كردن و بە عەرەبكردن و داگیركردن ... بەناوی ئاینی نوێی ئیسلام ، لە ساڵی ٦٤٣ لەلایەن جریری كوری عەبدوڵلاّ بەجلی داگیركراوە و لە مامەڵەی شۆڤینیانەی بەر چاو تەنگ بەردەوامن لە هەموو بوارەكاندا لە هەرێم و ناوچەكاندا .

٣٠ /١١/٦٤٢م لە دوای داگیركردنی ناوچەی شارەزوور , بە تایبەتی شارۆچكەی خورماڵ لە لایەن هێزە چەكدارەكانی ئیسلام بە ناوی بە ئیسلام كردنی دانیشتووانی ناوچەكەو داگیركردنی لە خورماڵ ... كە پەرستگایەكی ئایینی زەردەشتی لێبوو ... نەك گردێكی قەڵاكە لە سەر چاوەی كانیاوێك لەلایەنی رۆژهەڵاتی باشووری و راستەوخۆی رۆژهەڵات ، بەرزبوو بە ٩ قوبەی بەرز ، كە بە كۆمەڵگەی كەوانەیی دروستكرابوو لە بەردو گەچ و خشت... كە تاكوو ئێستاش ئەو پەرستگایە لە هەستی دانیشتووانی ناوچەكە دەزرینگێتەوە . لە دوای داگیركردنی لە لایەن هێزی چەكداری ئیسلام ... كرا بە مزگەووتی بە ئیسلام بووەكان لە هەرێمی باشووری كوردستان .

سەرچاوە :- حدود كردستان الجنوبیه تأرخیاً و جغرافیاً - چاپی دووەم/٢٠٠٥.

١٩/١١/٦٤٣م ئیمامی عوسمانی كوری عەفان خەلافەتی ئیسلامی گرتە دەست لە دوای كووشتنی عومری كوری خەتاب لەلایەن - ئەبا لۆلۆە - كە ناوی تەواوی مەیروز بوو ..... لە كاتی دەسەڵاتی ئیمامی عوسمان توانیان كەشتی جەنگی دروست بكرێت بۆ بەرەنگاربوونەوەی سووپای بیزەنتی لەسەر كەنارەكانی میسر و شام . لەكاتی دەسەڵاتی ئیمامی عوسمان توانرا قورئانی پیرۆز لە یەك كتێب كۆ بكریتەوە و چەندین دانەی لێ كۆپی كراوەو ناردرا بۆ پایتەختەكانی دەووڵەتی ئیسلامی ... كە دانە بروا پێكراوەكەی لە شاری تاشقەندی پایتەختی ئازربایجانە ، هەردانەیك لەو دانەیەدا چاپ نەكرێت بەراست نازانرێت لەلایەن دام و دەزگا ئایینەكانی ئیسلام لە جیهاندا .

سەرچاوە:- مێژووی عەرەبی و جیهان - ئامادەكردنی سەیفەدین كاتب - دار الشرق - المؤسسة العلمیة لوسائل التعلیمیة . بیروت / سووریا /٢٠٠٥ .

ئەم نەخشەیە فراوانکردنی دەسەڵاتی عەرەب و ئیسلامە

٠٦٤٤

٠٦٤٤/١١/١ هێزە چەکدارەکانی کوردو هێزەکانی سووپای فارس هاووکاری یەکتر بوون ، لە پێناو بەرەنگار بوونەوەو بەرگری کردن لە یەکتر لە سەر خاکی خۆیان . بەهۆی هێرشەکانی داگیرکەری عەرەب بەناوی فتووحاتی ئیسلام لەناوچەکانی شاری دیالە و باکوورو رۆژهەڵاتی شاری کووت و عیمارەو تکریتی ئێستا - ئەو ناوچانە لەو کات دانیشتووانی عەرەبی تیا نەبوو بەهیچ جۆرێك ، تەنیا رەشماڵەکانی مەر لەوەرێن حووشترەوانەکان نەبێت- کە بەرەو خاکی کوردستان هەنگاویا ننا بەتایبەتیش لەسەرەتا بەرەو شارەکانی ئەهوازو فارس هەنگاویان دەنا .

کە ئەمانەش هەمووی لە ئەنجامی شەڕی خووێناوی لە نێووان هێزەکانی ئیسلام و هێزەکانی فارس بە ناوی فتووحاتی ئیسلامی و توانیان سەرکەوتن بەدەست بێنن ، لە رێگەی کووشتنی بە کۆمەڵی بێ ووێنەی دوور لە ویژدانی مرۆڤایەتی و بە تالانکردن و دەربەدەرکردن و ئەنفال و تۆقاندن و سووتاندن ، کە بەو کردەوانە توانیان سەرکەوتن مسۆگەر بکەن.

شایانی باسە کردنە کە بەر لە وەش بەیەك ساڵ عومەر عەزە قەیس لە شاری چەلوانەوە بەرەو ناوچەی شارەزوری باشووری کوردستان هەنگاویاننا بەهێزێکی گەورەی چەکدار .

بەڵام نەیتووانی ناوچەی شارەزور داگیر بکات ، بەڵام بۆجاری دووەم بەهێزێکی گەورەتر بە سەرکردایەتی عەتەبە فرقەد روویکردە ناوچەی شارەزورو لە ئەنجامی شەرێکی خوێناوی تووانی ناوچەکە داگیر بکات لە رێگەی ناشیرنترین کردەوە ،کە لەو داگیر کردنەش نەیانتووانی بەتەواوی لەناوچەکە بمێننەوە بەهۆی بەرگری کردن لە ناوچەکە لەلایەن جەماوەری کوردی ناوچەکە .

شایانی باسە کە هەر لەو رۆژە خەلیفە عوومەری کوڕی خەتاب کۆچی دوایی کرد ، کە خەلیفەی دووەمی ئیسلام بوو، لە دوای ئەبووبەکری سەدیق .

شایانی باسە کە لە سەردەمی خەلیفە عوومەر مێژووی کۆچی دانراوە... شاری تکریت بەر لە هاتنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ناوی ئەو شارە سەلاحەدین بووە ، بەڵام بەهۆی بەتورککردن ناوی لە شاری سەلاحەدین گۆڕاوە بۆ شاری تکریت . واتە تورکی ، کە ئێستاش تکریت و سەلاحەدینیشی پێ دەگووترێ لە ئێراق .

٠٦٥٦

٠٦٥٦/٣/٧ کووشتنی خەلیفەی ئیسلام عوسمانی کوڕی عەفان لە تەمەنی ٣٥ ساڵیدا ، کە ئەو تووانی قورئانی پیرۆز یەك خات لە کتێبێکی پیرۆزی ئاینی ئیسلام ، کە بەدەستەکانی خۆی نووسیوویەتیەوەو بەراست ترین قورئان دادەنرێت و دەستنووسەکەی ئێستا لە شاری تاشقەندی پایتەختی کۆماری ئۆزبەکستانە ، کە بۆتە سەرچاوەی بەچاپگەیاندنی قورئانی پیرۆز لە جیهان .

هەروا لە دوای لێکۆلینەوەیەکی وورد دەرکەوت کە خەلیفەی ئیسلام عوسمانی کوڕی عەفان لە ناو ماڵەکەی خۆی تیرۆرکرا ، کە سێیەم خەلیفەی ئیسلام بوو ، لە کاتی دەسەڵاتی ئەو تووانی توونس و جەزائرو مەراکش و ئەندەلوس و دوورگەی قووبرس و دوایی بەرەو ئێراق بخاتە ژێر دەسەڵاتی ئیسلام.

٠٦٥٦/٧/ لە دوای رێکنەکەوتن لە نێووان ئیمامی عەلی و معاویە لە سەر بیروو بۆ چوون

و دەسەڵات بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی نێووانیان و بەردەوام بوونی ئە
دوژمنکاریە لەنێووانیان. لە و بەشە ئێراقەی ئەوکات ، کە لە ڕێگەی بـ
ئیسلام کردن و فتووحاتی ئیسلامی کەووتە ژێر دەستیان لە باشوور
ئێستای ئێراق ، وەك پارێزگاکانی ئێستای نەجەف و کەربەلا و قەزا
کووفەدا .

٠٦٦١

٠٦٦١/١/٢٤ لە کاتی نووێژی نیووەڕۆ ئیمامی عەلی بەدەستی عەبدولرەحمان کوری ملج
– شەبیب – تیرۆرکرا ، لە شاری کووفە لە ڕۆژئاوای پارێزگای بابل – حلـ
– لە باشووری ئێستای ئێراق ئەویش لە ئەنجامی دژایەتی کردنی لەگە
بنەماڵەی معاویەدا .

٠٦٦١/٥/١٧ حەسەنی کوری عەلی دەستی لە خەلافەت هەڵگرت و بۆ معاویەی کوری ئەبو
سفیان ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە خەلافەت گوواستراوە بۆ نەوە
ئەمیە ... ئەویش بە گەیشتنیان بەو ئاواتەی کە چاوەڕوانی بوون و لەپێناو
هەوڵیان بۆ دەدا .... ماوەی دەسەڵاتی ئەمەویەکان لە ٥/١٧ تاکو
٦٨٣/٨/٣٠ بەردەوام بوو ، ئەویش بە دوو قۆناخ تێپەربوو کە :
١– ماوەی دەسەڵاتی سفیانیەکان :– ئەو ماوەیەش کە دەسەڵاتی خەلافەتیا
گرتە دەست ، کە معاویەی کوری سفیان و کورەکەی یەزید ... کە ئەم قۆناخ
ماوەی ٢٣ ساڵ بوو لە دەسەڵاتداریەتیان .
٢– ماوەی دەسەڵاتی مەروانیەکان :– ئەم ماوەیەش خەلافەت گوواستراوە
مەروانی کوری حەکەم ، تاکوو مەروانی کوری محەمەدی کوری حەکەم ، ٔ
دوا خەلیفە بوو لە نەوەی ئومیە کە ماوەی دەسەڵاتەکەیان ٦٤ ساڵ بوو
٧٨٣/٨/٣٠ تاکوو ٧٤٩/٨/٢٠ . لەژێر دەسەڵاتی ئەمەویەکان سنوور
جووگرافی لە دەریای ئەتلەسی تاکوو سنووری چین فراوان بوو .
لەگەڵ ئەوشدا دەسەڵاتەکەیان بەرەو کزی هەنگاوی دەنا بەهۆی شۆرش
ڕاپەرینە ناوخۆییەکانی ناو دەسەڵاتی ئەمەویەکان و یاخی بوون ل
دەسەڵاتەکەیان ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە پایتەختی دەسەڵاتەکەی
لەشاری کوفە بگوازنەوە بۆ شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا .

لـەو کاتەشـدا ئیمـامی عـەلی پایتـەختی دەسـەڵاتەکەی لەشـاری مەدینـەی سعوودیە گوواستنەوە بۆ شاری کوفەی ئێستای ئێراق .

دوای ئەوە خەلافەت بەرەو هەڵووەشاندنەوە هەنگاوینا بۆ شانشینی میراتـی ، بەتایبەتی لەلایەن ئەمەویەکان ، کە لەباوك بۆ کورەکەی یاخوود لـە یـەکێك بۆ دوانی دیکە یاخوود زیاتر ... هەروەك عەبدولمەلك کوری مـەروان ئەنجامیدا . لەگەڵ چەندین کاری دیکە لە بواری کۆمەڵایەتی وئابووری و بازرگـانی ، جگە لەهەڵوویێست و خواستی ئایینی لەدەسەڵاتی ئیسلامدا .

سەرچاوە:– ئتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان / ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسة العلمیة لوسائل التعلیمیة . بیروت / سووریا /٢٠٠٥

٠٦٦٥.

٠٦٦٥/٣/٢٤ بۆ یەکـەم جـار تورکمـان گەیشتنە نـاو خـاکی ئێستای ئێـراق لـەو کاتـەی کـە عوبێدوڵلای کوری زیاد کە والی خۆراسان بوو .... ئەویش ژمارەیـان نزیکـەی ٢٠٠٠ هـەزار کـەس لـە تورکمـانی خـەزەر دەبـوو بـە چەکدارکردنیان لـە ریـزی سووپاکەی لـەپێناو بـەرگری کـردن لەبەنـدەری بەسـرە لـە باشـووری ئێسـتای ئێراق .

هەروا فەزلی کوری یەحیای بەرمەکی ، کە والی خۆراسان بوو دوای عوبیدوڵلا لـە سـاڵی ٧٥٦ نزیکـەی ٢٠٠٠٠ هـەزار تورکمـانی هێنـا ئێـراق و نیـشتەجێی کردن – لەحەربیە – ی تـەك شـاری بەغدا ، لـە دوای پەرەپێـدانی شـاری بەغدا لەلایەن خەلیفەی ئیسلام ئەبوو جەعفەری مەنسوور لە شارەکەدا .

ئەمەش سـەرەتای نیشتەجێ بوونی تورکمـان بـوو لـە ئێـراق و کاردانـەوەی لـە سەر بوارە جیاجیاکانی دانیشتووانی رەسـەنی ئێستای ئێراق ... کـە ئەمـەش هۆکارێکی بنەرەتی بوو بۆ پتەوکردنی ئایینی ئیسلام ، لە پێنـاو داگیرکردنـی خاکی گەلان ، بەتایبەت خـاکی کوردستان لـە هـەموو بوارەکـان بـە تایبـەتی لـە بواری نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

سەرچاوە:– سنووری کوردستانی باشوور – مێژوویی و جوگرافی ل/٢٩٠، ئەلرەقیب یوسف چاپی دووەم /٢٠٠٥ .

٠٦٧٧

٠٦٧٧/٧/١ کۆچی دوایی خاتوو عائشەی کچی ئیمامی ئەبووبەکرو خێزانی پێغەمبەر دروودی خوای لە سەربێ .

٠٦٨٠

٠٦٨٠/١٠/١ ئیمامی حووسێنی کوڕی ئیمامی عەلی ، لە ئەنجامی دووژمنایەتی بنەماڵەکەی لە گەڵ بنەماڵەی یەزیدی کوڕی مەعاویە تیرۆر کرا لە شاری ئێستای کەربەلا ، لە باشووری ئێستای ئێراق .

٠٦٨٤

٠٦٨٤/٨/١٨ دوای کووشتنی حوسێنی کوری ئیمامی عەلی ، بزووتنەوەی – تەوابین – پێك هات – واتە تۆبەکار – بەسەرکردایەتی سوولیمان سەرد خوزاعی ... ئەویش لەپێناو وەرگرتنەوەی حەقی حوسێنی کوری ئیمامی عەلی ... ئەم بزووتنەوەیەش رووی لە هەرێمی جەزیرە کردو هەوڵی ئەوەیاندا ، کە لایەنگری زۆر بۆخۆیان کۆبکەنەوە ، کە دانیشتووانی ناوچەکە کوردبوون ... بۆماوەی چوار ساڵ لەناوچەکە مانەوەو لایەنگریان بۆخۆیان پەیداکرد ، بەتایبەتی لەناو دانیشتووانە کوردەکان ... بەڵام ئەمەویەکان سووپایەکی زۆریان پێکهێناو هێرشیان کردنە سەریان و لە ئەنجام ئەم بزووتنەوەیە هەرەسی پێ هێنرا لە شەرێکی دژوار لە – عێن وردە – لەهەرێمی جەزیرە لەباکووری کوردستان.

<u>تێبینی :</u>– هەرێمی جەزیرە دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای کوردستان... کە هەرێمێکی کوردستانە بۆیە پێی دەوترێت جەزیرە .
چونکە دەکەوێتە نێوان هەردوو زێی دیجلەو فوورات لە سەر رووی شاری سەلاحەدین – تکریت – تا سەرچاوەکانی هەردوو رووبار یەك دەگرێتەوە ... کەلە هەرێمی جەزیرە کورد لەناوچەکانی سەروو نیشتەجێ بوونە بەتایبەتی لە بەشەکانی خۆرهەڵات و باکووری خۆرهەڵات ، بەر لە عەرەب و نەتەوەکانی دیکە ... ئەم هەرێمەش چەندین قەڵاو شووڕای تێدایە لەوانە :– نەسیبین – دارا – حەسەن کێف – ماردین – ئۆرفە – دیاربەکر – ئەرزن ، لە ناو خاکی کوردستاندا .

٠٦٨٥

٠٦٨٥/٤/١ کۆچی دووایی یەزیدی کوڕی معاویە و لە دووای خۆی کوڕەکەی جێگەی گرتەوە... شایانی باسە ئەو بنەماڵەیە لەگەڵ بنەماڵەی ئیمامی عەلی ، هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی دووژمنکاریان بەردەوام بووە ، لە باشووری ئێراقی ئێستا لە سەر بیروو بۆ چوون و دەسەلأتی دەوڵەتی ئیسلام .

٠٧٠٥

٠٧٠٥/١/٢ عەبدولمەلیك کوری مەروان دراوی زێری چاپکرد لە شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا بەناوی – دینار – کە بازنەکەی واتە قەوارەکەی – ١,٩–سم بوو . کە لەسەری نووسرابوو – الله احد الله الصمد لم یلد ولم یولد .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسة العلمیة لوسائل التعلیمیة – بیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

٠٧٠٥/١٠/ کۆچی دووایی عەبدولمەلیکی کوڕی مەروان ، لە سەردەمی خەلافەتی ئەو دەوڵەتی ئیسلام ، کە تووشی چەندین دابەش بوون هات بەهۆی لێك ترازانی هەڵوێستی بەرپرسانی ئیسلامی لە پەرەسەندنو پێشکەووتنو گەشەکردنی باری کۆمەڵایەتیو رووبەروبوونەوەی بیری زانستیو رۆشنبیری لە ئاستی زیاتری زانیاری لە ناوچەو هەرێمە جیاجیاکانی ژێر دەسەڵاتی ئیسلام .

٠٧٠٨

٠٧٠٨/١١/ دامەزرێنەری بنەماڵەی – بەرمەکی – لەم رۆژەدا خالید بەرمەکی لەدایك بووە ... کە یەکەم کەسیش بووە بۆتە ئیسلام لەو بنەماڵەیەداو دژی ئەمەویەکان رەفتاری کردووەو یارمەتی دەری دامەزرێنەری دەووڵەتی عەباسی بووە ... هەروا بۆتە یەکێك لەسەرکردەو پیاوانی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی و هاوکاری بووە لە بەهێزکردنی لایەنگیرانی لە پێناو پتەوکردنی دەسەڵاتی عەباسیەکان . دوای مردنی خالد بەرمەکی لەساڵی ٧٧٩ یەحیای کوری جێگەی باوکی گرتەوە لە خزمەتکردنی دەووڵەتی عەباسی لەهەموو بوارە جیاجیاکان .

جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە بەرمەکیـەکان بنەماڵەیـەکی کـوردی نـاوداری کوردسـتان و عـەرەب و جیهـان بوونـە ... ووشـەی بەرمـەکیش نازنـاوێکی ئاینیـە... رووناکبیرو فەیلەسـوف و نووسـەری کـورد –خەلـەکان – خـاوەن کتێبی – وفیات الاعیان و انباو أبناو الزمان – دا دەڵێ :–

بەرمەکیـەکان لـە هـۆزی – زراری – کوردینـە . هـەروا زۆر لـە نووسـەرو فەیلەسـوفەکانی پێـشوو گووتویانـە کـە بەرمەکیـەکان فارسـن . بـەلاّم ئـیبن خەلەکان دەڵێ :– ئەوە کارێکی سەر سوورهێنەر نیە ، کە هۆکارێکی ئەوە بێ کـە بنەماڵەیـەکی کـوردی نیـە ... لەبـەر ئـەوەی ووشـەیەکی نەتـەوەیی نیـە و بەرمەکیەکانیش – فارس و ئاگر پەرست بوونە ... کە ووشـەی فارسـی مانـای ئەوەیە کە ووشەیەکی رامیاری و ئایینیە .

لە بەر ئەوەی کە کورد خاوەن دەسەلاّت بوونە لە باشووری رۆژئاوای ئاسیا ، بەر لە سەدەی شەشی پێش زایین ... بەتایبەتی لەکاتی دەسـەلاّتی میدیاکان کــە فــارس ســەربەو ئیمپراتۆریەتــە بوونــە ... ئەمــەش بــەردەوام بــووە لەسـەردەمەکانی – ئەرشـاکیین و ساسـانیەکان و تـاکوو دەرکـەووتنی ئـاییـنی ئیسلام . کـە کـورد و فـارس بریـەی پـشتی ئیمپراتۆریـەتی میدیابوونـە ، کـە هـەڵگری بـروای ئـاییـنی زەردەشـتی بـوون . هـەر وەك موئـەریخی یۆنـانی – هیرودۆت – باس لە هێرشەکانی ئەخمینی دەکات و دەڵێ:–

پیاوە ئازاکانی کورد لە شەڕی – کوگمیلا – لە نزیك شاری هـەولێر لـە سـاڵی ٣٣١ بـەر لـە زایین لـە نێـوان دارای سێیەم و ئەسـکەندەری مەکدۆنی روویداو سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەم شەڕەدا و ئەسکەندەر کوژرا .

زۆر لە نووسەرو رووناکبیرو رۆژهەلاّتناسەکان باس لەوە دەکەن کە فارس بەر لـە کـورد خـاوەن نەتـەوەو خـاك بوونـە ... بـە تایبـەتی عـەرەب لـەدوای دەرکەووتنی ئاینی ئیسلام و لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامی ... باسکرا کە ووشـەی فـارس مانـای رامیـاری و ئـاینی و رۆشـنبیری دەگەیـەنێ ، نـەك نەتەوەیی ... لە بەر ئەوەی دەرکەوتنی ووشەی فارس – لـە تێکۆشـەر یا وەك ئەمرۆ پێشمەرگە هاتووە .

دوای ئـەوە ئـەم ووشـەیە و فـارس لـەدوای کۆتاییـەکانی هـەرەس هێنـانی ئیمپراتۆریـەتی میدیا دەرکـەوتوون ... کـە دەسـەلاّتی میدیاش دەسـەلاّتێکی

کوردی بووه ... که فارس و کورد نەوەی میدیاکانن و له نژاد ئارین ، بەر لەو دیاریکردنەش فارس و کورد لێك جیانەبوونه لەهەردوو لایەنی نیشتیمانی و نەتەوەیی و ئاینیدا ... که ئەمەش بەڵگەیەکی دروسته لەهەموو بوارەکان به پێی پێپەربوونی قۆناخەکانی مێژوودا .

بەڵام لەدوای کۆتایی هاتنی دەوڵەتی میدیاو دەرکەووتنی ئاییني جوولەکەو مەسیح ... به تایبەتی ئاییني ئیسلام باری جیهان به تایبەتی له کیشووەری ئاسیا ورۆژهەڵاتی ناوەراست چەندین گۆرانکاری بەخۆوه بینی و چەندین لایەن لێك ترازان ، بەتایبەتی لەبواری نەتەوەیی و نیشتیمانی و ئایین له ناوچەو هەرێمەکاندا .

٠٧١٨

٠٧١٨/٨/٣ دوای ئەوەی که عومری کوری عەبدولعەزیز دەسەڵاتی گرته دەست و دراوی ئەمەوی چاپکرد بەناوی – دینار – لەشاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا و پایتەختی دەسەڵاتی ئەمەویەکان ، که قەبارەی -٢-سم بوو ... لەپێناو بووژاندنەوەی ژێرخانی ئابووری و بازرگانی له ژێر دەسەڵاتەکەیدا .

سەرچاوە :– ئەتلەسی عەرەبی و جیهان – ئامادەکردنی – سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية – بيروت – سووريا /٢٠٠٥ .

٠٧٢٠

٠٧٢٠/٢/٩ هەشتەم خەلیفەی ئیسلام لە بنەماڵەی ئەمەویەکان عەبدولعەزیز کۆچی دووایی کردووه .

٠٧٢٤

٠٧٢٤/١/٢ نۆیەم خەلیفه له بنەماڵەی ئەمەویەکانی ئیسلام یەزیدی کوری عەبدولمەلك کۆچی دووایی کردووه.

٠٧٤٣

٠٧٤٣/١٠/٢ هونەرمەنـدو مۆزیکـا ژەنـی کـورد – ئیـسحاق ئیـبراهیم مووسلی – له شاری کوفەی باشووری ئێستای ئێراق له دایك بووه .

جێگەی ئاماژە پێکردنه که له ئایین جوولەکەیەکی کورد بووه له باشووری کوردستان و بۆتـــه ئیـــسلام ... لـــەو ســـەردەمدا بـــەناوبانگترین گـۆرانی بێـژ بـووەو لەهـەمان کـات وانـەی مـۆزیکی گووتۆتـەوه بـەئامێرەکانی ئـەو کـات . بـەهۆی توانـای گـۆرانی و مۆزیکـا و دەرکـەوتنی کەسـایەتی بـەهۆی ئـەم بـواره ... بۆتـه هاورێی مەهدی و هارونه رەشید ، که هـەردووکیان خەلیفەی عەباسـی بوونـه ... ئەم کەسایەتیه لەکاره هونەریەکانی بەردەوام بووه تاکوو له ٨٠٣/١٢/٢٠ لەشاری بەغدا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوه :– الموسوعه العربیه ٤/١ .

٠٧٤٥

٠٧٤٥/١٠/٣ ئەمەی خوارەوه دەقی راسپاردەکەی – ئیمامی ئیبراهیمی عەباسیه بۆ ئەبوو موسلمەی خۆراسانی :–

ئەی عەبدولرەحمان :– تۆ پیاوێکی له ئێمەی له بنەماڵەی پێغەمبەری – د.خ – بۆیه راسپاردەکانم وەربگرەو بیپارێزه ... سەیری ئەو بەرەی راستت بکه ، که خۆرهەڵاتـه . خەلافەتایـەتیان بکـه و چارەسـەری کێشەکانیان بکـه . خـوا دەزانێت ئەم هەوڵەمان بێ ئەوان تەواو نابێت .

سەیری بەری – رەبیعه – بکه فەرمان و داواکانیان بزانـه . سـەیری بـەرەی – مزر – یش بکه ... که ئەوان دووژمـنی سـەرەکی و نزیکی بنەماڵەکەتن . بۆیه

گوومانت لە هەرکەسێکیان بوو بیانکووژەو لێیان بدەو ئەگەر توانیشت مەهێڵە لە خۆراساندا یەکێك بە عەرەبی قسەبکات .
تەنانـەت ئەگـەر منالێکیان گەیشتە تەمـەنی پێنچ ساڵی بیکووژە . ... هـەروا سەرپێچی – سوولەیمانی کوری کەسیری خوزاعی – مەکە . گەر لەگەڵێشیدا نەگوونجایت و تووشی کێشەیەك بوویت. بەڵام بیگەرێرەوە . مەبەست لـەوە نیە کە ئەبوو موسلم لە بنەماڵەی پێغەمبەر بووبێت .

سەرچاوە :– تەبەری – تاریخ الامم و الملوك /١٤/٦ – ١٥ .

٠٧٤٧ ✍

٠٧٤٧/٦/٩ رووداوەکانی دەسـەڵاتی بنەماڵـەی ئەمـەوی ئیسلامی لـە بـوارە جیاجیاکان بەرەو پێشبردنی باری دەسەڵاتی ئاینی ئیسلام ، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی لێك ترازانی بیرو بۆچوون و هەڵوێست و بروای جیا لـە ئاینی ئیسلام ، کە بەشێووەیەکی فـەرمی کـەرت بـوونی ئـەو ئایینـە بـەدوو مەزهـەبی شیعەو سوونـنە لەو رۆژەدا دەستی بەتەشـەنە کـردن کـرد لەسـەر خاکی خوراسان و داوا کردنـی بنەماڵـەی هاشـم ، کـە نـزیکترین بنەماڵـە بـوون لـە پێغەمبـەر درووودی خوای لە سەر بێت بەدیاریکردی گوندی – حەمیمـە –ی باشووری دەریای مردو– بحر المیت – لەسەر رێگای کاروانی حاجیەکان کە ئەنجامی بووە هـۆی بەرپابوونی شۆرشـی دەسـەڵاتی ئەمـەوی بەسـەرکردایەتی ئـەبوو مووسلمەی خوراسانی بە سەرکەوتنی بە سەر مەروانی دووەم .
کە – مووسلمەی خوراسانی لە نژاد کورد بووە – ئەم شەرە پـەرەی سـەند لە فەلەستین و حوومس و ناوچەکانی دیکە . ئەویش بە هـۆی گووواستنـەوەی دەسـەڵاتی بـۆ– حـران – لەلایـەن مـەروانی دووەم کـە لـەو رۆژە مەزهـەبی شـیعەو سـوونـنە سـەری هەڵـدا لـە دووژمنکاریـەتی نێووانیـان . کـە تـاکوو ئێـستاش لـەجیهانی ئیـسلامی بەتایبـەتی لـە ئێـران و ئێـراق و سـووریاو چەندین جێگەی دیکە وەك ئەفگانستان و پاکستان.
لـە مـاوەی سـەر هەڵـدانی ئـەو دوو مەزهەبـە تـاکوو ئێستا بەسـەدا شـەڕی دژوارو خووێنـاوی لە نێووانیانـدا بەرپابووە ، بـە تایبـەتی لـە ئێراق ، کـە تـاکوو تـەوواو بـوونی ئـەو مێژوونامەیـە . شـەڕی نێـووان شیعەو سوونـنە

بەشـێووەیەکی نافـەرمی بەردەوامـە ، بـە تایبـەتی لـە دوای رووخانـدنی دەســـەڵاتی رژێمـــی بەعـــسی ئیـــسلامی ســـوونە لـــە ئێـــراق لـــە رۆژی ٢٠٠٣/٤/٩دا.

.٧٤٩

٧٤٩/٨/٢٠ عەباسـیەکان بـەهۆی کۆمـەڵێ نهـێنی و لـە سـایەی ئازایـەتی کەسـایەتی ناوداری کـورد ، ئـەبوو موسـلمەی خۆراسانی ، بوونەتە دەسـەلاتدار .... کە پادشـای هـەموو وولاتـی ئیـسلام بـوون .....کـە یەکـەم جـار پایتـەختی شارۆچکەی کوفەی باشووری ئێستای شاری بەغدا بووەو دوایـی پایتـەختی گوواستەوە شاری بەغدا .

یەکـەمیان عەبـدولّلای کـوری محەمـەد :- عەباسـی سـەفاح - هاتنـە سـەر دەســـەلاتداو لەســـالّی ١٢٥٨ بـــە کـــووژرانی - موعتەســـەم کۆتـــایی بـــە دەســـەلاتەکەیان هـات .... واتـە ٥٤٤ سـالّ عەباسـیەکان دەسـەلاتدار بـوون لەسـەر وولاتـی ئیـسلام .... لـە نـاوەرۆکی مێـژوو نامەکـە باسـی چۆنیەتی کووشـتنی ئـەبوو موسـلمەی خۆراسـانی کـراوە ، لەلایـەن خەلیفـە ئـەبوو جەعفەری مەنسوور لەناو دیوەخانەکەی خۆیدا لەشاری بەغدا .

٧٤٩/٨/٢٠ لـە ٢٠/ ٧٤٩/٨ بـە کۆتـایی هـاتنی دەوولّـەتی ئەمـەوی و دەسـت پێکردنی دەســـەلاتی دەوولّـــەتی عەباســـی ... ئـــەویش لـــە دوای ســـەرکەووتنی داوای عەباسیەکان لە بنەرەتدا هاوکار بوون لەگەل داوای -ال البیت- واتە خەلیفە و ئیمامـەکانی ئـاینی ئیـسلام ... لـە دوای کۆچـی دوایـی بێغەمبـەر -د.خ - ئەمـەش بـووە هۆکـاری ئـەوەی ، کـە عەباسـیەکان توانیـان سـەرکەوتنەکان بگـوونجێنن لەگـەل ئاواتـەکانیان و بـە دامەزرانـدنی دەوولّـەتی عەباسـیان راگەیانـد لـە شـاری کوفـە ، کـە بنکـەی سـەرەکیان بوولـە رۆژانـی یەکـەمی خەلیفەی یەکەمی ئەبوو عەباسی ئەلسەفاح .

دوای ئـەوەش خەلیفـەی دووەمـی عەباســی -ئـەبوو جەعفـەری کـوری مەنسوور- لە شاری بەغدا ، کە لەو کاتە وەك گوندێکی گەوورە بـوو ... بە هەولّی ئەو شاری بەغدا توانی ئاوەدان و بووژاندنەوە و گەشە کردنێکـی بەر چاو بە خۆوە ببینیّ لە نێوو شارەکانی جیهان... کە ئەو کات لـە شـێووەو

شـێووازێکی شارسـتانی خـۆی دەرخـست ، بـەهۆی بـوونی شـووێنەواره مێژووییەکانی بابل و حەزەر و هەولێر ونەمردو چەندین جێگەی دیکە لە وولاتی نێوان دوو زێ ... میزۆبۆتامیا لە ناوچەکەدا .

دوای ئەوە سنووری دەوولەتی عەباسی زۆر فراوان بوو لە سـەردەمی هارونـە رەشید ، کە لە رۆژهەلاتی هندستان و چووە نـاو چوار چێوەی ناوچـەکانی رۆژهەلات وەك ، ئێرانی ئێستاو و ئەفگانستان و سنە و خـوارزم و دوواوەی زێـی دوورگـەی عـەرەبی لـە باشـوورو بـاکووری ئەفـەریکیا ، جگـە لـە وولاتـی مـەغرب ... دوای ئـەوەش دەوولـەتی – ئەدارسـە – هـەروا فـراوان بوویـەرەو رۆژ هـەلات و باشـوری دەریـای ناوەراسـت و، هـەروا دوورگـەی قووبرسـی و رۆدس و گریـت و سـقلیە و بـەرەو بـاکووری وولاتـی کـەرەج و قـەوقازو رۆژهەلاتی دەریای رەش هەنگاوینا لە کێشووەرەکەدا .

ئەم نەخشەیە فراوان بوونی دەسەلاتی عەرەب و ئیسلام دیار دەکات لە داگیر کردنی خاکی نەتەوەکان . و دەر چوون لە دوورگەی بیابانی گەورەی عەرەبی ...؟...!.

کە لەو کاتیش شاری بەغدا بووە مەلبەندی بازرگانی وژێرخـانی ئابووری و بازرگـانی دەوولـەتی عەباسـی و کاریگـەری مـەزنی لـە بـەهێز بـوونی ئـەو

دەســەڵاتە هــەبوو ، لــە هــەموو بوارەکــان لــە ســەردەمانی زێرینــی دەوڵــەتی عەباسی ، لە سەردەمی خەلیفەکانی ئاینی دەستی پێکرد ، یەك لە دوای یەك لە سەرەتای دەوڵەتی عەباسی تاکوو ناوەندی دەسەڵاتی مەئموون لە سەر دەوڵەتەکەدا .

دوای ئەوە دەوڵــەتی عەباســی بــەرەو کزبوون هــەنگاوینا ، ئــەویش بەهۆی سەرهەڵدانی وویلایەتی بچووك لەلایەن پێکهاتەی نوێ ، وەك تورك و مەگۆل و فارس و هنــدی و، بــەردەوام بــوون تــاکوو کــەووتنی پایتــەختی دەوڵــەتی عەباســـی ، کـــه شـــاری بەغـــدا بـــوو لەســـەر دەســـتی مەگۆڵـــەکان لـــە ١٢٥٨/١/٨دەوڵەتی عەباسی رووخێنرا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی عەرەبی و جیهان - ئامادەکردنی - سەیفەدین کاتب - دار الشرق - المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية - بیروت - سووریا /٢٠٠٥ .

٧٤٩/٨/٢٠ لەو کاتەی کە سەردەمی دەسەڵاتی عەباسیەکان بوو ، لەم رۆژەوە دەستی پێکــردوو بــەردەوام بــوو تــاکوو ســاڵی ٨٤٦ ... کــە دیاردەیــەکی ســەیری شارستانی لەناو دانیشتوواندا پەیدا کرد ، بە تایبەتی لە ئێراق . کە ئەو خێزانە عەرەبانەی بەهۆی فتووحاتی ئیسلامی روویان لە وولاتی نێوان دوو رێ - میزۆبۆتامیــا - کردبــوو ..... لــە ٣٧ خەلیفــەی عەباســی تــەنیا سێ خەلیفە لە دایك و باوك عەرەب بوون .

ئەوانیش - ئەبوو ئەلعەباسی سەفاح - مەهدی کوری مەنسوور - محەمەد ئــەمین هارونــە رەشــید - ئــەوانی دیکــە باوکیــان عــەرەب و دایکیــان لــە دانیشتووە رەسەنەکانی ئێراقی ئێستا بوونە . وەك کوردو فاس و ئارامی لە وولاتی نێوان دووزێیّ .

کە ئەمەش هۆکاری بەهێزبوونی جێ پێگەی عەرەب بووە لە فراوانکردنی ســنووری جــووگرافی ، ئــەویش بــە داگیرکردنــی خــاکی گــەلانی دیکــەو نیــشتەجێ بوونییــان لەســـەر ئـەو خاکــه ، ئــەویش بــە زەبــری شمــشێرو تۆقاندنی دانیشتووانی رەسەنی وولاتی نێوان دووزێ لە هەموو بوارەکاندا ... مێژووی روادوەکانیش شاهدن لە شایەتی دان لەسەر راستیەکان .

٧٤٩/٩/٢٣ بە هـۆی بـاری نـا لـە بـاری ژێـر دەسەڵاتی ئەمەویەکان بە تایبـەتی بە بڵاو بوونـەوەی نەخۆشـی تـاعوون و لە ناوچوونی زۆربـەی خـەڵك ، لە ئـەنجامی برسـیەتی و هـەژاری و لێـك ترازانـی پەیووەنـدی کۆمەڵایـەتی بـووە هۆکـاری سەرەکی لە کەووتنی دەوڵەتی ئەمەویەکان.

٠٧٤٩/١٠/٢٩ هێزە چەکدارەکانی کورد ، یارمەتی هێزەکانی سووپای خەلیفە مەروانیان دا . دژی سلێمان که رووی کردبووە کوردستان و نەدەچووە دەرەوە .
شایانی باسە خەلیفە مەروان دایکی کورد بووە ، کە لە کاتی خۆی باوکی والی بووە لە کوردستان . کە لەو کاتیش لە کوردستان لە دایك بووە ، لەپاش باوکی بەرپرسیاریەتی والی گرتۆتە دەست لەسەر دوورگەی ئەرمینیا لە ناوچەی شاری ، دوای ئەوە خەلیفە مەروان بەیارمەتی کورد دژی خەلیفە ئیبراهیم جەنگاوەو دوایی بەرەو شام هەنگاوینا بەرەو بەعلەبەگ و شام ، کە بووە هۆی ئەوەی کە هێزەکانی خەلیفە ئیبراهیمی بەزاندو چووە ناو شاری دیمەشق لە شام و دەسەلاتی خەلافەتی راگەیاند لە هەرێمی شامدا .

٠٧٤٩/١٠/٣٠ لە ئاکامی بەردەوامی شەڕی ناوچەی کووفە لە نێوان هەردوو مەزهەب نوێی شیعەو سووننەی ئیسلام ، کە کەوتە ژێر دەستی شەرکەرەکانی ئیسلام ، بە هۆی دەروازی کوڕی عەباس بووەو بە باوکی عەباس خەلیفەی ئیسلامی ئەمەویەکان لەناو چوون و ئالای سپی مەزهەب سووننە ، بەرە بەرە دەهاتە خواری و ئالای رەشی مەزهەب شیعە بەرزدەکرایەوەو شۆرشەکە بەردەوام بوو تاکوو گەیشتە رۆژ ئاوای زێی گەورەو رۆژئاوای شاری بەغدا.

٠٧٥٠

٠٧٥٠/٨/٨ پایتەختی ئیسلام ماویەکی کەم لە شاری مەککە مایەوە ، بەهۆی بەرپابوونی شەڕیکی خوێناوی و کۆتایی هێنان بە خەلیفەکانی سەدری ئیسلام . لەلایەن ئەمەویەکان و دامەزراندنی زنجیرەیەك لە ئیمپراتۆریەتی خەلافەتی عەرەبی بە ناوی ئەمەوی لە هەرێمی شامدا .
هەروا دەسەلاتی ئەوانیش زۆری نەخایاند لەلایەن بنەماڵەی عەباسیەکان بەهاوکاری گەلانی دیکەی غەیرە عەرەب لە دانیشتووانی کوردی باشوورو فارس ، لە ئەنجامی شەڕیکی سەختدا لە سەر زێی بادینان لە خووارەوەی مووسڵ لەناو بران و ئیمپرتۆریەتی خەلافەتی عەباسی دامەزراو پایتەختی لە شام گواستراوە بۆ شاری بەغدا لە نزیك کەلاوەکانی تەیسفوونی

پایتەختی ساسانیەکان . کە باو باپیرانی ساسانیەکان بەر لە سەدەیەك رووخاندبوویان.

شایانی باسە هێنانی پایتەختی خەلافەتی عەرەبی ئیسلامی عەباسی بۆ بەغدا بەپێی دەیا نەخشەی دارێژراوو، واتە راستەوخۆ بۆ لای خوارووی شووێنی دێرینی خاكو ژیانی كوردو بەكردەوە كوردی خستە ژێر تینی گووشاری رووبەرووی بەردەوامی عەرەبو تەعریبكردن .

چونكە هیچ نەتەوەو دەووڵەتێكی دیكەیان لە نێووان نەبوو، هەم خۆیی و هەم نیشتمانكەی بوونە لە مبەرێكی مرۆیی و خاكی لە نێووان هۆزەكانی عەرەب ، لەلایەكو گەلانی فارسو ئەرمەنی و بێزەنتی لە لایەكی دیكەوە... لافاوی بەخووری عەرەب ، كە لە ماوەیەكی كورتدا خوارووی میزۆبۆتامیای گرتەوە.

بەڵام نەیتووانی لە بنارەكانی چیای زاگرۆس . واتە لە سەر سنووری تەواوی خاكی كوردستان زیاتر تەشەنە بكاتو بتەنێتەوەو لەوێ وەستا ؛ بەهۆی بەرگری توونـدی كورد لە خاكو نەتەوە لە كوردستان ، واتە لە رۆژئاواو باشووری كوردستان.

۰۷۵۰/۸/۹ بانگەشەی عەباسیەكان لە ماوەی سی ساڵی رابردووی لە رێكخستنی نهێنی نێوكانیان ، كە پشتیان بە كۆمەلانی خەلكی هەرێمەكانی خوراسانو ئەودیووی رووبارو شارۆچكەی كووفە بە ستبوو ، لە دەست پێكردنی ئەو كارانە . كە دەگەراوە بۆ ساڵەكانی ۷۳۰ ، كە ئەو پشت بەستنەش لە سەر كۆمەلێك بەڵێنو پەیمان وەستابوون ، كە عەباسیەكان بەدانیشتووانی ئەو هەرێمانەیان دابوو .

لەوانەش كەمكردنەوەی باجەكانو زیاد كردنی یاداشتەكانو بەرزكردنەوەی پلەو پایەیان لە دەسەلاتی ئاینەدیان دا... بەلام دوای سەركەووتنیان بە دامەزراندنی دەوڵەتی عەباسی لە پاداشتی ئەو هاوكاری كردنە ، بەشێكی زۆر لە دانیشتووانی كووفەو دەووروبەری ، بە تایبەتی كۆمەلە نژادە غەیرە عەرەبییەكان كە بە (موالی) ناسراو بوون ، خەلیفەی عەباسی كەووتە راودوونانیانو لێدانو كووشتنی زۆربەی ئەوانەی رۆلی سەركردایەتی و كاریگەریان لەسەر خستنی بانگەوازەكە دا هەبوو.

لە وانیش ئەبوو مووسلمەی خوراسانی كە بەنژاد كورد بوو . ئەو

راوودوونانەش بووە هۆی دورست بوونی رق‌و بێزاری دانیشتووانی ئەو هەرێمانە ، لەوانەش هەڵگری بیری ئایینی مانیەکان بەرامبەر بە خەلافەتی عەباسی‌و ئەو دەوڵەتە تازە دامەزراوە عەرەبەدا – مانیەکان – واتە هەڵگری برووای ئاینی مانی کە لە کوردو فارس پێك هاتبوون‌ولقێکی مەزهەبی ئاینی زەردەشتی بووەن .

ئەمە لەلایەك‌و لەلایەکی دیکەوە عەباسیەکان بەهۆی کۆمەڵێ کاری نهێنی لە سایەی ئازایەتی ئەبوو مووسلمەی خوراسانی ، کە بووە پادشای هەموو ئیسلام و لە دوای هاتنە ناو خاکی ئیستای ئێراق بە هۆی فتووحاتی ئیسلام‌و داگیر کردنی خاکی گەلان ، کە پایتەختیان بووە گوندی کووفە ، کە ئێستا قەزایەو دوای ئەوە چووەتە شارۆچکەی بەغدا ، کە ئێستا پایتەختی ئێراقە ، لەم رۆژەدا عەبدوللای کوڕی محەمەد . کە ناو زەند بووە بە – عەباسی سەفاح – بووە دەسەڵاتدار تاکوو کوژرانی بەدەستی – معتەسەم –و کۆتایی بەدەسەڵاتی عەباسیەکان هات لە ساڵی ١٢٥٨، کە ٥٤٤ ساڵ عەباسیەکان دەسەڵاتدار بوون.

کە هەموو رێی‌و شووێن‌و فێرکردن‌و رێگە نیشاندەریان ئەبوو مووسلمەی خوراسانی کورد بووە ... دوای ئەوە ئەبوو جەعفەری مەنسوور لە ناو دیووەخانەکەی خۆی تیرۆری کرد... ئەمەش هونراوەکەی شاعری ئەبوو جەعفەری مەنسوورە کە زۆر دژایەتی ئەبوو مووسلمەی خوراسانی دەکرد ، ئەمەش رەووشتەکانی عەرەبە(باوکی گووناهبار خوا لە بەندەنا گۆری تابەندە لە خۆی نەگۆری ... تۆڵەی مەنسوور بووی‌و تەمای غەدرت هەبوو... بەڵێ دەزانین باوکە کوردەکانیشت هەر ئەهلی غەدر بوون .

خووێنەرو گەلی کورد تێبگە کە...؟...گەر عەرەب بەرماری نووێژ کردنیان لە ئاسمان بشەکێتەوە لە چاکەو پیاوەتیان ... جێگەی برووا نین ... چونکە عەرەب درۆو دزی‌و فێڵ کردن‌و خیانەت بەئازایەتی دەزانن... !. ..؟

٠٧٥٠/٨/١٥ لـە كۆتاييـەكانى دەسـەڵاتى عەباسـى وولاتـى شـام كەووتـە ژێـر دەسـتى عەباسـيەكانو دووايـش شـارى ديمەشـق ، دواى ئـەوە مـەروانى دووەم لـە گووندى بوێسرى ميسرى دەسگير كراو كووشتيانو سەريان رەوانە كرد بۆ خەليفەى باوكى عەباسى، ئەو فتووحاتە پەرەى سەند، كە لـەدووايى شارى كوورفە بووە پايتەختى دەسەڵاتى نوێى مەزهـەب شيعەكانى ئيسلام ، دواى ئەوە پاسەوانەكانى ئەبوو ئەلعباس . كە هەمووى لە دانيشتووانە فارسەكان بوونو وردە وردە فارسەكان پلەو پايەى گرنگيان گرتە دەست كە هەموويان دانيشتووانى خوراسان بوون.

٠٧٥٠/١١/٢٩ دەركـەووتنى هەڵوويـستى مانيـەكان بـۆ سـەرەتاكانى دامەزرانـدنى ئـەو دەووڵەتـە دەگەرێتـەوە ، كە لـە دواى ئـەوەى – عەبدوڵلاّى كورى محەمـەد – ناسراو بە – ئەبوو ئەلعەباسـى سـەفاح – وەليـدى كـورى سـەعدى ئـەزدى – لەشارى كوفە – بەيعەت – ى پێدرا .... بەو رووداوەش كۆتايى بەدەسەڵاتى خەلافەتى ئەمەوى هات ، لەلايەكى ديكە رۆڵـى بنەماڵـەى عـەرەبى ئيسلام و هاوپـشتيووانى لـە رەگـەزو ئاينـەكانى ديكـە دەركـەووت لـە هـەرێم و ناوچەكەدا.

كە لـە نێوانيانـدا – مانيـەكان – بوون... سـەرەتاكانى هەڵوويستيـشيان بە هاوكـارى كردنـى بانگـەوازو پشتگيرى لە دامەزرانـدنى دەووڵەتەكە دەستى پێكـرد ... لـە بەرامبـەر ئـەو بەڵێنانـەى كـە عەباسيەكان بـەوانيان دابـوو كـە دەستى يارمەتى و پشتيووانيان بۆ بانگەوازەكە درێژكرد... لەوانە :–

١– ئەو ناوچانەو هەرێمانەى كە بنەماڵە عەباسيەكان پشتيان پـێ بەستبوو، لـە شـارى كوفـەو هـەردوو هـەرێمى خۆراسـان و ئـەوديوى رووبـار بـوون ... كوفەى نزيك شارى بابلى پايتـەختى ئاينى مانيەكان... ئەو دوو هەرێمەش دوو مەڵبەندى گرنگى پەيرەوانى مانيزم بوون .

٢– يـەكێك لـە سـەركردە هـەرە ديارەكـانى ئـەو بانگـەوازە ، كەسـايەتيەكى هەرێمى خۆراسان بوو بەناوى – بەهزادانى كورى ونداد كورى هورمزد – كە بـە –عەبـدولرەحمان – ئـەبوو – موسـلمەى خۆراسـانى ناوزەنـد بـوو – لاى مێژوونووسەكانى عەرەبى ئيسلام ناسراوەو ناوبراوە، كـە ئـەبوو موسلمەى خۆراسـانى كـورد بـووە لـە نـژاددا... لـە زۆر جێگـەى ديكـەش باسـى ئـەبوو

موسلمەی خۆراسانی کراوە.

سەرچاوە:- عەبدولرەحمان بەدەوی - من تأريخ الأسماء من الاسلام - د - بەهائەدین بازارگاد - کرونۆلۆژی تاریخ ئیران - ل /٩ .

٠٧٥٣

٠٧٥٣/٧/٧ مانیەکان و بەشداریکردنیان لەو راپەرینانەی کە لە سەردەمی یەکەم خەلافەتی عەباسی ئەنجامدرابوون ... ئامانجیش لەو هەڵوویستە دروستکردنی فشارێك بوو لەسەر ئەو دەسەڵاتە و گەیشتن بوو بەو بەڵێنانەی کە پێشتر پێیان دابوون ، بە گەراندنەوەو دەستکەوتنیان بەو ئەرك و مافانەش بوو ، کە پێشتر لێیان زەوت کرابوو .

لەبەر ئەم هۆکارانە چەندین راپەرینی رامیاری و سەربازی لەلایەن مانیەکان ئەنجامدرا ، لەوانە راپەرینی .... بەهافەرید ... ئەم راپەرینە ... لەلایەن ... بەهای کوری فافەرەیدون ...کەخاوەن گوندی - زۆزن - ی نزیك شاری نیشابووری هەرێمی خۆراسان سەرکردایەتی کرا .

ئەویش بەر لە کووشتنی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی راگەیەندرا ... ئەو - کارەی - بەها - سەرەرای مەبەستی ئاینی ئامانجێکی رامیاریشی لە پێشەوە هەبووە ... کە بەپێی ئەو بیروباوەرەوە لە هەمان کات بانگەشەش بێت ... پێ دەچێ پەیرەوێکی نزیك بە مانیزم بووبێت و نوێگەرێتی تیاکرابێت ...هەروا - مەزدەك ئەو هەوڵانەی لەسەردەمی پێنجەمی زاینیدا کردی لە پێناو سەلماندنی -ئەو بۆچوونەش بوو - بەها - لەسەر پەیرەوو لایەنگیرانی - مەی خواردنەوەو داوێن پیسی وخواردنی گۆشتی ئاژەڵی مردوو سەربرینی ئاژەڵی نەخۆش و - ساوا - ی قەدەخەکراو .

دوای ئەوە داوای لێکردن کە کرنووش بۆ رۆژ ببەن و رۆژی حەوت نوێژ بۆ دروستکراوی ئاسمان و زەوی و جیهان و زیندەوەران بکەن ... هەروا دەبێ باوەریان بە رۆژی دوایی و پاداشتی بەهەشت و سزای دۆزەخ هەبێت ... هەروا بۆ دەستە بەرکردنی باری دارایی راپەرینەکەش داوای لەلایەنگیرانی کرد ، کە یەك لەسەر حەوتی دەرامەتیان پێشکەش بکەن ... کە ئەم داوایانەش داوای مانیزمیەکان بوون .

بەڵام جیاوازی ئەوە کە – بەها – باوەری بەکتاب پەرستی هێناو بە پێچەوانەی مانیزم ، کە باوەری بە دوانە پەرستی هەبوو .

سەرچاوە :– الآثار الباقية عن القرون الخالية . ل/٢١٠ – زرین کوب – تاریخ مردم ئیران ٢٠ /٦١ رخۆلد شپولر – تاریخ ئیران – درقرون – وەرگێرانی جەواد مەلا نوری – ل/١٣٨ .

٧٥٤ .

٠٧٥٤/٦/٢٧ بەرپابوونی راپەرینی – شنباز – لە گوندی – ئاهەن – ی سەر بە شاری نیشاپوور ... هۆکاری ئەو راپەرینەش دەرکەووتنی ئەو رامیاریەتە هەڵەیەی – ئەبوو جەعفەری مەنسوور – بوو ، کە لە – ئەبوو موسلمەی خۆراسانی – هاورێی داو کووشتی .... ئەمەش بۆتۆڵەسەندنەوەشی سەرکردایەتی ئەو جووڵانەوەیەی لەو گوند دەستپێکرد ... ئەم راپەرینەش دوای دوو دژە هەڵوویستی دەووڵەت و خەلافەتی عەباسی بوو ... کە لەلایەن دانیشتووانی هەرێمی خۆراسان و کەسایەتیە ناسراوەکانیان ئەنجامدرا .

لەهەمان کات بەرپەرچدانەوەیەکی گەوورەش بوو دژی رامیاریەتە هەڵەکانی دەووڵەتی عەباسی ، کە ئەو کارەش بەهۆی پشتیووانی دانیشتووانەکانی هەرێمی خۆراسانەوە بوون ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە بەهەزاران کەس لە هەرێمەکانی خۆراسان و دەیلەم و تەبرەستان پەیوەندیان پێووەکردنلە ناوچەکەدا .

هەروا مەبەستیش لە پێناو تۆڵە سەندنەوەی مافی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی بوو لە دەسەڵاتدارانی دەووڵەتی عەباسی و دژایەتی کردنی خەلافەتی عەباسی لەوکاتدا دەستی پێکرد . لەو بارودۆخەدا ، کە – ئەبوو جەعفەری مەنسوور ، هەواڵی ئەو راپەرینانەی پێگەیشت ، هێزێکی گەوورەی لەژێر سەرکردایەتی – عومەری کوری عەلا – رەوانەی مەڵبەندی راپەرینەکە کرد .

بەڵام بەهۆی بەرفراوانی دەسەڵاتی – ستباز – و بەتوانای بەرێوەبردنەوە ئەو هێرشەی هێزەکانی سووپای عەباسیەکان تێك شکاند .

دوای ئەو تێك شکانە ، دووبارە ئەبوو جەعفەری مەنسوور هێزێکی دیکەی زۆری بەسەرکردایەتی – جومهوری کوری مرواری عەجەلی – ناردە سەریان و ، بە دەست پێکردنی شەری دژوواری نێوان بەرهەڵستاکارانی

دەووڵەتی عەباسی و عەباسیەکان بەرپابوو ، بۆ ماوەی دوو مانگ و ١٠ رۆژ لە شووێنێك بەناوی – جۆرجنیان – لە نێوان ناوچەی – رەق – و – هەمەدان – دا لە هەرێمەکەدا .

کە لە ئەنجام زیاتر لە ٧٠٠٠ هەزار کەس کووژران و بەدیلگرتنی ١٤٠٠٠ هەزار کەس لە لایەنگرانی – سنیازا تێك شکان و لەئاکامدا هێزەکانی دەووڵەتی عەباسی سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەناوچەکەدا .

سەرچاوە :– تەبەری – تاریخ الأمم و الملوك . ٤٩٥/٧ .

٠٧٥٤/٦/٢٧ بە هۆی راپەرینەکانی بیری مانیزم و بڵاوبوونەوەی کووژرانی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی و راپەرینەکانی دژ بە دەووڵەتی عەباسی و خەلافەتی ئەبوو جەعفری مەنسوور ، لە وولاتی نێوان دووزێیّ و خاکی کوردستان و دەووروویەری ... لە هەمان کات و لە پێناو یارمەتی دانی راپەرینەکانی مانی و سنیازا ، لە هەرێمی خۆراسان وهەمەدان و پەرینەوەی بۆ هەرێم و ناوچەکانی دیکە لە رۆژ هەلاتی کوردستان .

ئەوە بوو راپەرینی ئیسحاق نورکی – لە هەرێمی تورکستان ، کە مەڵبەندێکی مانیەکان بوو – شەر هەڵگیرسا ... بە سەرکردایەتی – ئیسحاق – کە یەکێك بوو لەلایەنگیران و هەوادارانی – ئەبوو موسلمەی خۆراسانی – و سەرکردەکانی ئەو هەرێمە . دوای کووژرانی ئەبوو موسلمە .

ئیسجاق سەرکردایەتی راپەرینەکەی کرد ... راپەرینەکەی بە بیروباوەری دوانە پەرستی بەگژ ئەو دەسەلاتەدا چووەوە ... جوولانەوەی ئەو کەسایەتیە تورکە ، ئەگەر بەتەواوی مانیزم نەبووبێت .... ئەوا لە هەرێمی مانیەکان و لە بارودۆخێکی دەسەلاتی رامیاری وئایینی دەووڵەتی – ئۆیکۆری – تورك سەری هەڵدا .

جگە لەوەش لەتوانایەکی بەرزی ئابووری و کۆمەلایەتی سەرچاوەی گرت .... لەبەر ئەوە مانیزم فاکتەری سەرەکی ئەو جوولانەوەیە بووبێت , دوای ئەوەی کە هەڵوویستی دووژمنکاری خەلافەتی عەباسیان بۆ دەرکەووتبێت و لە پێناو مانەوەیاندا دەستیان دابێتە راپەرین لەناوچەو هەرێمەکاندا .

سەرچاوە :– تەبەری – هـ . س /٦ /٤٨٨ . فاررووق عومەر موازی – هـ . س – ٢٨٩/١ / ١١٨ – ١١٩

٠٧٥٥

٠٧٥٥/٦/١٦ لـە دوای هێنـانی ٢٠٠٠٠ هـەزار چەکداری تورکمـان . لـە سـەدەی نۆیـەمی زایـنی ،، خەلیفـەی عەباسـی – موعتەسـەم – سـووپایەکی چـەکداری لـەو تورکە هاوردانە پێك هێناو نیشتەجێی کردن لە شاری سامەرای پایتەختی ئەو کاتەی دەوڵەتی عەباسی لە باکووری شاری بەغدا .
جێگـەی باسـکردنە کـە دەبـێ ئێمـە ئـەوە لـەیاد نەکـەین ، کـە سـەرەتای سـەرهەڵدانی نەتـەوەی تورکمـان ، لـە بیابانەکـەی نێـوان هـەردوو وڵاتـی مـەنگۆلیاو چینی میللـی بـووە ... کـە لـەو سەردەمانەشـدا هـەرێم یـاخوود وڵاتــی مــەنگۆلیا ، لـەژێر دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی چـینی بـووە . کـە ئێستاش بەشێکی لە ژێر دەسەڵاتی چینیە بەناوی مەنگۆلیای ناوخۆ ... کە نەتەوەی تورکمانیش لەو نەتەوە دەربەدەرانەی کە لە ئەنجامی شەڕی نێوان ئیمپراتۆریەتـەکانی پێك هـاتوون و لـە ئـەنجامیش دەوڵـەتی عوسمـانی پـێ دامەزرا لە هەرێمی ئەنازۆلی ئێستای و وڵاتی تورکیا.

٠٧٦٢

٠٧٦٢/٦/٢٩ نوویێکردنەوەو ئاوەدانکردنەوەی شاردێی بەغدا لەلایەن ئەبوو جەعفەری مەنـسووری خەلیفـەی عەباسـی ، کـە لـەو کـات دانیـشتووانی بەغـدای دورسـتکراو زیـاتر لـە هـەزار مـاڵ عـەرەبی تیـا نـەبوو ، کـە ئـەوانیش داروودەستە و پێووەندەکانی دەسەڵاتدارانی ئیسلام بوون لە ناوچەکەدا ، بەڵکوو دانیشتووانەکەی لە ئاشووری و ئارامی و کوردوفارس بوون..

شاری بەغدا

٠٧٦٢/٧/١ دانیشتووانی کورد لە شاری بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراقی بە زۆر دروستکراو ، بەر لە فراوانکردنی شاری بەغدا بوو ، لەلایەن خەلیفە ئەبوو جەعفەری مەنسوور ... بەر لەوەی کە ئەم شارە خشتەکانی دامەزرانی یاخوود دروستکردی ئەو شارە کورد لێی نیشتەجێ بوونە . کە لەو کاتە لە هەموو سنووری ئێستای ئێراق دانیشتووانی عەرەبی لێ نەبووە.

تەنیا مەر لەوەڕێن و بە دووەکان نەبێت ، بەڵکوو نیشتەجێ بوونی عەرەب لە سنووری خاکی ئێستای ئێراق ، لەگەڵ فتووحاتی ئیسلامی دەستی پێکردووە ئەویش .

ئەم وێنەیە گەرەكی دانیشتووانی كورد لە شاری بەغدا

یەكەم :- بڵاوكردنەوەی بەزۆر ئایینی بەسەر نەتەوە جیاجیای دانیشتووی ئێراق و ئەویش :-

أ:- داگیركردن و نیشتەجێ بوونی عەرەب لە ئێراق لەرێگەی ئایینی ئیسلام.

ب :- دەرچوونی عەرەب لە دوورگەی بیابانی عەرەبی نەك هەر بۆ ئێراق بەڵكوو بەرەو شام و وولاتی دیكەی وەك ، فارس و بەرەو میسری قبتی و ئەفریكیاو دوایی بەرەو وولاتانی دیكەی جیهان .

كە تاكوو ئێستا ئایینی ئیسلام تیری داگیركردن و دەست بەسەراگرتنی خاك و بەعەرەب كردنی نەتەوەكانی وولاتانی جیهانە ... كە كێشەو گرفتی ناوچەو هەرێم و جیهان ، بەندە بەعەرەب و هەڵگری ئایینی ئیسلام لەهەموو بوارێك بەتایبەتی لەبواری نەتەوەیی و نیشتیمانی لە جیهاندا .

لە بەر ئەوەی - مەقدس- لە - أحسن التقاسیم- ل/١٢١ - دەڵێ : - بخصوص بنائها ان منصوراً حشر الصناع و الفعله من الشام و الموصل و الجبل . ای البلاد الكردیه - چونكە لە شاری بەغدا گەرەك هەبووە بەناوی كورد ... بەڵام بەهۆی لافاو لە ساڵی ١٠٦٢ ئەو گەرەكەیە ئاو رووخاندویەتی ، كە لە گەرەكی باب شێخ بووە ، لە نێوان شەقامی كفاح و شەقامی شێخ عومەر ... بەغدا بەر لە دەستپێكردن بە پەرەپێدانی لەلایەن

خەلیفەی عەباسی ئەبوو جەعفەری مەنسوور و نیشتەجێ بوونی عەرەب لەو شارە ، لە هێزی چەکدار و پەیوەندەکانی خەلیفەو بەر لەویش ناوێکی غەرمی ئاری هەبوو ئەویش : – کەلە – بغ – و – داد – بوو .

کە ماناکەی پێدان ، یان پێدانی لەلایەن خواوە ، ئەو خوایانەی کە لە لایەن مرۆڤ دروستکرابوو – بت – کە لەخوای ئاریەکان بوو . کە لە کتابی پیرۆزی زەردەشتی – ئاڤێستا – هەیە بەسێ وێنە بەناوی – بڤانی پشت – کە ئەویش – یستا / ١٩ و ٢٠ و ٢١ – کە خوای – بڤاش – کە کیشوونی ئاریەکان بووە لە ئێراقی ئێستا دەیان پەرست ، بەر لە ٢٠٠٠ هەزار ساڵ پێش زایین .

تێبینی :– بۆ ئەوەی بگەیتە بروایەك ئەوا دەتوانی بگەڕێیتەوە بۆ – رفائیل بابۆ ئیسحق – أحوال نصاری بغداد في عهد الخلافه العباسیه – کە بەغدا ئەم ناوانەی هەبووە : – بغداد – بغداژ – بغژاژ – بغژان – مغداد – مغداژ – مغژان – بعژین – بغدام – مغدام – هەروا .

٠٧٦٣
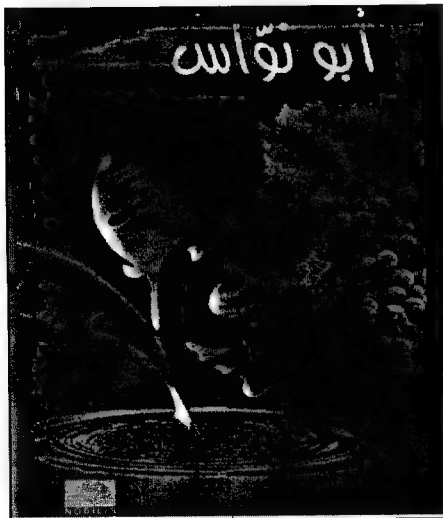
٠٧٦٣/٣/٢١ حەسەنی کوری هانی ناسراو بە – ئەبوو نەواس – یەکێك بوو لە شاعیرە گەورەکانی بەناو عەرەبی لە سەردەمی عەباسیەکان لە شاری بەغدا ... کە لە شاری ئەهواز چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... کە ئەبوو نەواس یەکێك بووە لە کەسایەتیە دیارەکانی ئایینی مانیزم و باوەڕێکی پتەوی بە هەردوو خوای رووناکی و تاریکی هەبووە ... کە روویەکی ناسراوی سەردەمەکەو

دەووڵەتی عەباسی بووە .

ئەم شاعیرە لەلای کاربەدەستەکانی دەووڵەت ، بە یەکێك لە کە سایەتی
گەورەکانی مانیزم ناسراو بووە ... ئەو دەرکەوتنەش وایکرد کە خەلیفە
مەهدی لێ ئاگاداربکرێتەوەو ، ئەویش بە فەرمانێکی تایبەت بانگ هێشتە
کۆشکی خەلیفەی عەباسی کرا ، دوای سەلماندنی تاوانەکەی ئەبوو نەواس
لە زیندانی زەنادقە زیندانی کرا .

بەڵام بەهۆی ئازایەتی و لێهاتووی ئەم کەسایەتیەو پێویستی خەلیفەش
وای کرد کە ئازادی بکات .

مانیزم لای ئەبوو نەواسی شاعیر ، واتایەکی گرنگ و تایبەتی هەبووە لە
هەموو بوارەکاندا ... بەبروای ئەبوو نەواس ، کە ئایینی ئیسلام ئاینێکی
کۆت و بەندی ژیانەو هەموو ئارەزووەکانی زەوت کردووە ...
داواکاریەکانی ئەبوو نەواس ئەوە بوو ، کە لە سەر هەموو موسوڵمانیا
پێویستە بۆ رزگار بوونی لە چوارچێوەی سنووورداری خۆیان لە ئایینی
ئیسلام دوورکەونەوە و لە ئایینی مانی نزیك بکەونەوە .

بەڵام ئەمە مانای وانە بووە ، لەلای ئەبوو نەواس کە کاری لە خراپە
بەردەوام بن لەمەی خواردنەوە ... ئەمەش جێگەی سەرنجە کە ئە
سەرچاوانەی باسیان لە ئایینی ئەو شاعیرە کردووە تۆمەتی دوور لەباوەری
مانیزمیان دەدانە پاڵ , . لەوانە باوەرنەبوونی بە رۆژی دوایی ... لەسەر ئە
بروایە بوو کە کێ لەو دونیا لەبەهەشت یان لە دۆزەخ گەراوەتەوە .

ئیتر ئەم کەسایەتیە گەر بەئاشکراش ئەو بروایەی نەبووبێ ، بەڵام لە
دەروونەوە خاوەن بروا بوون بووە بە ئایینی مانی و هەڵوێست
بیروبۆچوونی مانیزم .

سەرەرای ئەوەی کە هەندێ شارو شارۆچکە ، بەتایبەتی لە باشووری
ئێستای ئێراق خۆشەویست نەبوونە ... ئەبوو نەواس شاعیرێکی
بەناوبانگی ئێراق و عەرەب و جیهانیە ..... سەرچاوەکانیش وای بۆ دەچن
، کە ئەبوو نەواس عەرەب نەبووەو لەعەرەبە بەعەرەبکراوەکان بووە ، واتە
متعرب – ... سەرەرای ئەوەش بەردەوام بوو لەکارەکان لەهەموو بوارەکاندا
بەتایبەتی لە شیعرەکانی تاکوو لە ٨١٣/٩/١ کۆچی دوایی دەکات .

ئێستاش چەندین شووێن بەناوی ئەو شاعیرەیە ، بەتایبەتی شەقامی ئەبوو نەواس لە شاری بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراق .

نووسەر:- مەبەستم ئەوە بوو کە لە ساڵەکانی بەر لە ٧٠٠ زایینی عەرەب لە سنووری ئێستای ئێراق و لۆرستان کوردستان و ئەهواز نەبوونە ... تەنیا ئەو عەرەبە مەڕ لەوەڕێن و رەووەندەکان و بازرگانەکان نەبێت .... بەڵام دوای ئەوەی ، کە لە هێرشەکانی ئیسلام بەناوی فتووحاتی ئیسلامی روویان لە رۆژهەڵاتی بیابانی دوورگەی عەرەب کردووە ، ئەویش لە پێناو بەئیسلام کردنی یەکەم و داگیرکردن و فراوانکردنی سنووری جووگرافی و عەرەب دووەم لە سەر هەرێم و ناوچەکاندا .

ئەمەش مێژوو شاهیدە ، کە عەرەب بەر لە ئایینی ئیسلام دەرکەوتنێکی وایان نەبوو ، کە دانیشتووانە عەرەبەکان لە یەمەن و دوورگەی عەرەبی تێپەریان نەدەکرد لە کێشووەری ئاسیادا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان - ئامادەکردنی - سەیفەدین کاتب دار الشرق - المؤسسة العلمية لوسائل التعليمية . بيروت - سووریا /٢٠٠٥ .

٠٧٦٦

٠٧٦٦/٢/١٦ ئیخوانە توومینیەکان دوو دەووڵەتیان پێکهێنا ... یەکەمیان بە ناوی دەووڵەتی تورکە باکووریەکان بوو لە ساڵی ٥٥٢ ی زایینی ... دەووڵەتی دووەم ، بە ناوی دەووڵەتی تورکە رۆژئاواییەکان بوو لەساڵی ٥٧٦. کە دەووڵەتی دووەمی تورک شەڕیان دژی ئیسلام دەکرد ، لەناوچەی زێی سیمۆن - کە ژمارەی هۆزەکانیان لەهۆزی پێکهاتوو نەك لە تورك ، بەڵکوو بەناوی تورك . کە پێنج لەو هۆزانە لەباکووری زێی ئیلە بوون و پێنج هۆزەکەی دیکەش لەباشووری بوون... شەڕەکان بەردەوام بوون لەلایەن - خاناشمی رۆژئاوا دژی ئیسلام .

ئەمەش بووە هۆی دابەش بوونی ئەو دەووڵەتە تورکە رۆژئاواییەو ئەمەش لە ئاکامی هەڵس و کەووتی نا لە بار دژی دانیشتووانی ناوچەکەو هەڵگری ئایینی ئیسلام ، تا ئەو کاتەی تورکە - قارلوق - لەساڵی ٧٦٦ جێگەیان گرتنەوە لەهەرێمەکەدا .

سەرچاوە :- بارتوولە - مێژووی تورك لەئاسیای بچوك ل/٣٧ .

۰٧٦٧

۰٧٦٧/٢/٦ ڕاپەرینەکەی – ئۆستازسیز – یەکێك بوو لەڕاپەرینە گەورەکان و بەرفراوا
لــە هــەرێمی خۆراســان .... کــە لــە ســەردەمی خەلیفــەی عەباســی ئــەبو
جەعفــەری مەنــسوردا بــەرپابوو .... ئــەو ڕاپەرینــەی – ئۆستازســیز
لایــەنگیرێکی ئــەبوو موســلمەی خۆراســان و یــەکێکی دیکــە بــوو لــ
فەرمانــدەکانی ناوچــەی – بــادیگس – ئەمــەش دوای کــووژرانی هــاورێ و
سەرکردەکەی بە مەبەستی تۆڵەسەندنەوەی .... ڕاپەرین لە دژی دەووڵەتی
عەباسی ڕاگەیاندرا .
کە سەرەتای ڕاپەرینەکانیش لەو ناوچەیە سەری هەڵدا .... ئەم هەست و
هــۆش و هەڵوویــستانە زۆری نەخایەنــد خــەڵکانێکی زۆر لــە دانیــشتووانی
ناوچەکانی – هیرات و سیستان و مەرئەلروز – پەیوەندیان بەو ڕاپەرینانا
کرد... بەجۆرێکی وا لە ماوەی یەك مانگدا ژمارەی لایەنگیرانی گەیشتا
٣٠٠,٠٠٠ – هەزار کەس لە ناوچەکەدا .
ئــەم ڕاپەرینــەش کاردانــەوەی لــە ســەر دەووڵــەتی عەباســی هــەبوو ، بــا
بڵاوبونــەوەی جووڵانەوەیــەکی وای بــەرفراوان لەناوچــەیەکی ســتراتیژی د
بووە هۆی نیگەرانی دەووڵەتی عەباسی بەسەر کردایەتی ئەبوو جەعفەری
مەنــسوور ، کــە ســەرەتا – ئەجــشەمی مــروزی – کەســایەتی ناســراوی
لایەنگیری خەلافەتی ڕاسپاردو ڕووبەروویان بێتەوە .
ئــەوە بــوو دوای شــەڕێکی ســەخت ، کــە بــووە هــۆی کــووژرانی زۆربــەی
ســەرکردە دیارەکــانی هێزەکــە ، لەوانــە – مــەعازی کــوڕی موســلمە و
جــوبرائیلی کــوڕی یــەحیاو ، حــەمادی کــوڕی عــەمرۆ و ، ئــەبوو نــەجمی
سەجستانی و ، داودی کوڕی کرار – کە دەرفەتێکی باش و گەورەیان بۆ –
ئوستازسیز – و لایەنگیرانی ڕەخساند و بووە هۆی ئەوەی کە دەست بەسەر
زۆربەی خۆراساندا بگرن لە هەرێمەکەدا .
تەنانەت دانیشتووانی – مورالروو – ی خۆراسان و لایەنگیرانی خەلیفەش
پەیوەنــدیان پێــوەکردن ... ئــەو شکــستە گەورەیــەش دووچــاری
عەباسیەکان هات و داوای لە – مەهدی – کوڕی کرد ، کە بە سووپایەکی
بەهێزو گەورە هێرش بکاتە سەر ڕاپەرینەکان و ، مەهدیش سووپایەکی
ئامادەکرد بەسەرکردایەتی – حازمی کوڕی خەزیمەی . هەروا – هەیسەمی

کوری شوعیە و ، نەهری کوری جەحینی سەعدی و ، بوکاری کوری سەلمی عەقیلی – رووبەرووی راپەرینەکە بوونەوەو لە ئاکامدا راپەرینەکەی – ئوستاسیز – شکستی هێناو لە ئاکامدا ١٤٠٠٠ هەزار کەس بەدیل گیران لە هەمان کات دەستگیرکردنی ئوستاسیز ، کە لە ساڵی ٧٦٧ بە تۆمەتی زەندەقە کووشتیان.

سەرچاوە :– ئیبن ئەسیر – هـ.س /٥/٢٩– المقدس . الیه التاریخ ٦/ ٨٦ – ٨٧ .

٠٧٧٥

٠٧٧٥/١٠/٧ کۆچی دووایی خەلیفەی عەباسی ئەبوو جەعفەری مەنسوور بووە ، کە مرۆڤێکی لێهاتوو خزمەت گووزار بووەو خەریك بووە بەئاوەدان کردنەووەو دورستکردنی شاری بەغدا ، کە ئێستا شاری بەغدا، زیاتر لە پێنج ملیۆن کەسی تیا دەژیو لە چەندین نەتەوە پێك هاتووە ، بە تایبەتی کورد کە دانیشتووانی کورد لە شاری بەغدا زیاتر لە ٠٠٠ر٣٠٠ر١ ملیۆن کورد دەبن.

٠٧٦٦

٠٧٧٦/١٠/١٩ راپەرینی – موقەنەعی – خۆراسانی لە گوندێکی نزیك شاری – مەرۆی – هەرێمی خۆراسان دەستی پێکرد . کە کەسایەتیەك بوو بە ناوی – موقەنەع – و بانگەوازی راپەرینێکی کرد بۆ روو بەروو بوونەوەی دەسەڵاتی خەلیفە مەهدی کوری ئەبوو جەعفەری مەنسوور و دەووڵەتی عەباسی کرد .

ئەمەش یەکەمین راپەرینی رامیاری و ئایینی ناسراوی زەندقە بوو .... واتە مانیەکان – ئەو خەلیفەیە رووبەرووی بووەوە ... ناوی باوکی – موقەنەع – بوو – کە لەلای مێژوو نووسان ئاشکرا نیەو چەند ناوی دیکەی وەك – هاشم و عەتا – هەبووە ... کە کارمەندێکی دیاری ناوچەی مەرۆ بووەو لە پێناوی پەروەردەکردنی کورەکەیدا رەنجی زۆر کێشاوە – موقەنەع – کە یەکێك بوو لەسەرکردە و هاورێ نزیکەکانی ئەبوو موسلمەی خۆراسان ... کە هەوڵەکانی لەپێناو تۆڵەسەندنەوەی مافی ئەبوو موسلمەی خۆراسانی بوو لەخەلیفەی عەباسی ئەبوو جەعفەرو کورو لایەنگیرەکانی .

بەلام ئەم سەرکردەیە هەر زوو لەلایەن عەباسیەکان دەستگیرکراو دوای

ئازادکردنیـشی دەسـتی کـردەوە بـە راپـەڕین ، کـە سـەرەتا لـە قـەڵاکانی - بەسـیام و سـەنجردەوکێش - ڕووبـەڕووی خەلافـەتی عەباسـی بـووەوە . کـە زۆر لە مانیزم و مانیەکان پەیوەندیان پێووەکرد ، لەو کاتەی کە ڕووبەڕووی عەباسیەکان بوونەوە ، ئەو مزگەووتانەی کەوتبووە سەر ڕێگایان هـەموویان وێرانکردو زۆر لەو کەسانەی ببوونە موسلمان کووشتیانن

لـە دوای چـوار سـاڵ لـە بـەرگری و پێکـدادانی لەگـەڵ دەووڵـەتی عەباسـی وخەلیفەکانی ، لەئاکامدا لەساڵی ٧٧٩ دەستگیرکراو بەدەسـتی - سـەعیدی جـەرش - لەسـەر فـەرمانی خـەلیفە مەهـدی کـوری خـەلیفە ئـەبوو جەعفـەری مەنسوور کووژراو ، کەللە سەرەکەی بەدیاری بۆ خەلیفە ناردرا ... کە ئەو کاتە لەشاری حەلەبی ئێستای سووریا بوو .

تێبینـی:- وادیـارە بـە پێـی نووسـراوەکانی مێژوونووسـان جووڵانـەوەو راپەڕینـەکانی مـانیزم و بیری مانیـەکان لەلایـەن کـوردو فارسـەکان بـووەو لـە ناوچە جیاجیاکانی لۆرستان و هەمەدان و قەسر شیرین و عیلام بوونە .

دژی ئیسلام وخەلیفەو دەسەڵاتی عەباسی کە لەو کاتەی عـەرەب لـە ڕێگـەی فتووحـاتی ئیسـلامی دەسـتی کـرد بـەداگیرکردنی خـاکی گـەلانی سـەر ڕووی زەوی ... لەوانـەش کـورد و خـاکی کوردسـتان بـە زەبـری شمـشێر ... کـە ئەمەش سەلمێنراوە لەلایەن لاپەرە و تۆمارگاکانی مێژوو لە جیهان.

سەرچاوە :- تاريخ الأمم و الملوك/٦٠ / ٣٦٧ - ٣٦٨ - زرين كوب - تاريخ مردم ئيران - ٢ / ٦٥

٠٧٨٢

٠٧٨٢/٨/٥ کۆچی دوایی شاعیری گەوورەی مانیەکان و ڕۆشنبیری سەدەی ئەو کات - بەشـاری کـوری بـورد - لـە شـاری بەسـرەی باشـووری ئێـستای ئێـراق ، لەبنەماڵەیەکی بەرەسەن دانیشتووی هەرێمی خۆراسانی ئێستای ئێران .

شـایانی بـاس کردنـە کـە بنەماڵـەی بەشـاری پـاش کۆچـکردنیان بـۆ شـاری بەسـرە و نیـشتەجێ بوونیـان ... بەشـار بەشـێووەیەکی گونجـاوی ئـەو سـەردەمەدا پـەروەردەکراو لـەدوای تـەواوکردنی خووێندنـەکانی لـەو کـات توانایـەکی باشـی لـە بوارەکـانی فەلسەفەو مـەنتق و زمانـەوانی پەیـداکرد . جگە لەبوونی بەشاعیرێکی دیار و بە توانا .

ئەم کەسایەتیە هەوڵی زۆری بێ وێنەیدا لە ڕێگەی شعرەکانیەوە ڕووی گەش و گەورەیی و لێهاتووی مانیەکان بەرز بکاتەوە و ڕابگرێ و لەم بارەیەوەش بەشار دەڵێ :- الرج موچلمه والنار موشرقه - و النار معبوده مژ کانت نار .

دەرکەوتنی تەنیا لە ڕێگەی شعرەکانی نەبوو ، بەڵکوو لە ڕێگەی ئەو ووتار و ووتانە بوو کە لە کۆبوونەوە و شووێنە گشتیەکان لەشاری بەسرەو دەووروبەری ئەنجامی دەدا ... لەهەمان کات هانی خەڵکی دەدا لەخراپە کاری و مەی خواردنەوەو بەرەڵلایی دووربکەونەوە .

ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە - حیمادی کوری عجرد - بە شاری بە مانیزمێکی ڕاستەقینە بناسێ .

هەر بەو هۆکارەش ئەو باوەر پێ بوونەی کە لەبەر دادگای باڵای خەلافەت زیندانی بکرێت و دوای ماوەیەك لە ژێر ئازار و ئەشکەنجە ژیانی پێ لەدەست بدرێت .

سەرچاوە :- ئیبن ئەسیر الکامل ق التاریخ / ٦٨/٥ . ئیبن خەلەکان . وفیات الأعیان و انبا و اخبار زمان - ٢٧١/١ .الأسفهانی . هـ.س - ١٣ /٢٤٦ .

٠٧٨٥

٠٧٨٥/٨/٤ باوکی هاروونە ڕەشیدی والی بەغدا ، محەمەد کۆچی دووایی کردووە کە ڕێکخەری پۆستە بووەو لە هەمان کات بڵاوی کردۆتەوە لە شارەکەدا .

٠٧٨٦

٠٧٨٦/٧/٣ وەرگرتنی دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی لە لایەن هارونە ڕەشید ... لەو کاتەی کە هاروونە ڕەشید گەیشتە پایەی خەلیفەی عەباسی دەرفەتێکی باشی بۆ بەرمەکیەکان هێنا کایەوە ، کە دام و دەزگا دەووڵەتیەکانی دەسەڵاتی عەباسی پرکردەوە لەخزم و کەس و کار و نزیکترین کەس لە خۆی - وادیارە هارونە ڕەشید بەرمەکی بووە - تا ئەو کاتەی گەیشتنە کۆشکی خەلافەت .

دوای ئەوە یەحیای بەرمەکی خەلیفە - موسا عیسای - لە وویلایەتی

خۆراسان دەرکردو – جەعفەر – ی کردە والی هەرێمی خۆراسان .... بە بۆچوونی – عەجمی مەحمود خەتاب ئەلچەنابی – تەنها لە کۆشکی خەلیفە هارونە رەشید – ٢٥ , نۆری – سیخووری ئەو بنەماڵەیە ، واتە – بەرمەکیەکان – لەسەر دەووڵەت هەبوون .

ئەوەش مانای ئەوە بوو کە بەرمەکیەکان کاریگەری خۆیان لەسەر سەرجەم دەسەلاتەکە دروستکردبوو . کە بەر لەوە شووێنەواری وای بەخۆوە نەدیبوو . ئەو کاریگەریە لەوەدا بوو ، کە ئەو بنەماڵەیە دەیانوویست دەروازەیەك و پشتیووانیەکی رامیاری گەوورە بۆ بلاوکردنەوەو چەسپاندنی بیروو باوەرەکانیان بکەنەوەو لە ئاییینی ئیسلام بدەن .

لەبەر ئەوەی کاریگەری هەلگری بروای مانی لەسەر خەلافەت پێك هاتەی سەربازی عەباسیەکانیشی گرتبووەوە... فەزلی یەحیای بەرمەکی – لەکاتێکدا والی خۆراسان بوو . سووپایەکی گەوورەی لە – ٥٠٠,٠٠٠ هەزار چەکدار پێك هێنا ، کە بەشێك لەو سووپایە زەردەشتی و مانیەکان بوون – واتە کوردو فارس ، لەسەر فەرمانی هارونە رەشید ، هێنرایە شاری بەغدا . کە – ٢٠٠٠٠ هەزار – ی لەو سووپایە لەگەڵ خۆی هێنا بەغدا .

سەرچاوە :– الدوری – الجذور التاریخیة للشعوب ل/٥٢ – ئیبن ئەسیر – الكامل في التاریخ ٩١/٥ .. هارونة رقشید – مؤسسات الخلافة في عهد ة ل/٨٦٨ .

٠٧٨٦/٩/١٣ دامەزرێنەری بنەماڵەی ئیدریسەکان لە شاری مەراکش – ئیدریس – کۆچی دوایی کردووە.

٠٧٨٨

لـــــــه ٠٧٨٨/٦/١١ دایکبـــوونی کەســـایەتی نـــاوداری ئـــایینی ئیـــسلام – ئیمـــام عوبێـــدوڵلای ئیمام موسای کازم – کەنازناوی کوردەواریانەی پیوره لکاوه بەناوی – کۆسەی هـەجیج – لە شاری بەغدای پایتـەختی ئیستای ئیراق لـە ووڵاتـی نیوان دوو زێـیْ – میزۆبۆتامیـا – جیگـەی ئامـاژه پیکـردن و ڕوونکردنەوەیـه ، کـە ئـەم کەسایەتیه لە ٨١٥/٨/١١ لە گوندی هەجیج لە ڕۆژهەلاتی کوردستانی داگیر کراوی ژیر دەسەلاتی ئیران کۆچی دوایی کردووه .

ئـەم کەسـایەتیەش دەکاتـه بـرای ئیمـام رەزا لـه شـاری مەشـهەد ، کـه پیرۆزیـەکی زۆری لـە دڵ و دەروونـی خەڵکـدا هەیـەو مەزارەکـەی بووەتـه شووینی نزاو پاڕانەوەی رۆژانەی خەڵکیکی زۆر کە لە ناوچە جیاجیاکانی جیهان سەردانی دەکەن .

جا لیرەدا دەمـەویْ زیـاتر ئاشنای ئەم نـاوه کوردەواریـه بن ، کە هـەجیج گوندیکه لە ناوچەی هەورامانەو دەکەویتە سنووری جووگرافی و کارگیری قەزای – باوه – ئەودیووی ئیران ، گوندیکه دوو ڕووی هەیە ، کە بە لاپاڵی چیایەکەدا دروسـتکراون ، گونـدی هـەجیج بـه پـاکوو خـاوینی و کـەش و هەوایەکی تەندروست ناسراوه .

هـــەروا مەزارگـــەی هـــەجیج شـــووێنی دەســـــت نوێـــــژو خووێندنـــەو مانـــەوەی ســـــەردانەکانی بـــۆ دابینکــــــراوە ... مەزارگەکـە لـە سـاڵی ١٩٩٩ لەســــەردەمی ئیدارەی ئەوقاف و کاروباری خێرخوازی شاری باوە نۆژەنکراوەتـەوە ، کە مەزارگەکـە دەکەووێتـە سەر ڕێـی گونـدی هـەجیج و شـێووەیەکی بیناسازی جـوانی هەیـەو لـە دووردا وەك نیشانەیەك بۆ گوندەکە بەدیار دەکـەوێ ، لـە دەوورووبـەری مەرقەدەکـەدا چـەندین زێـوان و خزمـەتگوزار لـە ژن و پیـاو دەبینرێ ، کە هەموو ئەوانە دەروێشەو هەجیجە دڵسۆزەکانن و لە پەنای ئەو مەزارەدا ژیان بەسەر دەبەن .

جگە لە مەزاری کۆسە ، خانەقایەکی خودا پەرستیش لە نیووەی باشووری گوندەکەدا هەیە ، کە تایبەتە بە مووریدەکانی نەقشەبەندی و لەکاتی خۆیدا شێخ حیسامەدین بنیاتینـاوە و ئێستاش بە خانـەقای شێخ حیسامەدین ناودەبرێ لە ناوچەکەو لە جیهاندا .

٠٧٩٣

٠٧٩٣/٣/٢٧ کۆچـی دووایـی ئیمامـی مالـك ، کە خـاوەن دانـەری مەزهـەبی مالکی بووە . بـەرێنمایی چـوارەم دادەنـرێ لـە دووای مەزهەبـەکانی شـافعی و حەمبـەلی و حەنەفی ... شایانی باسە ئیسلام لەو چوار مەزهەبە پێك هاتووە ، ئەویش لە پێناو رێکخستنی باری کۆمەڵایەتی لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ژیاندا .

٠٨٠٦

٠٨٠٦/١١/١٧ سـەرهەڵدانی راپـەرینی مانیـەکان بە سـەرکردایەتی – رافـع کـوری لـەیس – لەشاری سەمەرقەند... سەمەرقەند ئەو شارە بووە کە مەڵبەندێکی مانیەکان

بوو . کە کاریگەری راپەرینەکە بەرادەیەکی زۆر کاریگەری لەسەر دەسەڵاتی خەلافەتی – هارونە رەشید – هەبوو ... لەبەر ئەوە ناچار بوو کە خۆی سەرکردایەتی ئەو هێزە چەکدارە بکات بۆ لێدانی راپەرینەکەی سەمەرقەند .... بەڵام بەر لەوەی بە ئامانجەکە بگات لە رێگا تووشی نەخۆشی دەبێت – بەو هۆیە لە – توونسی – لە ساڵی ۸۰۷ کۆچی دوایی دەکات ... ئەو گەشتەی خەلیفە کە بووە هۆی مردنی لە دوولاوە کاریگەری مانیەکانی بەسەرەوە بووە ... لەلایەك راپەرینی ناوچەیەکی مانیەکان کە خەلیفە عەباسی بۆ ئەو هێرشەی هاندا تا رێگای دوورو درێژی – بەغدا – سەمەرقەند – ببرێت و لێی بدات .

بەڵام لەبەر مردنی نەیتوانی ئەم کارە ئەنجام بدات ... لەلایەکی دیکەوە بەهۆی – فەزلی سەهلی فارس – داوا لە هارونە رەشید کرا کە – مەئمون – بۆ ئەو هێرشە هاورێیەتی بکات .... ئەو کەسایەتیە واتا – فەزل – لە کەسایەتیە مانیە دیارەکانی ئەو سەردەمە بوو . دوای مردنی ئەو خەلیفە – مەئمون – ی کورە گەورەی ......بە پشتیووانی بەشێکی زۆرلە دانیشتووانی خۆرهەلات , بە تایبەتی – فەزلی کوری سەهل – بانگەشەی دەسەڵاتێکی ناوچەیی بۆخۆی راگەیاند .

ئەمین .... لەشاری بەغدای پایتەخت خەلافەتی وەك خەلیفەیەکی عەباسی و جێنشینی باوکی لەلایەن بەشێکی زۆرلە دانیشتووانی ئەو ناوچەیە راگەیاند ... بەمەش دوو دەسەڵاتی دژ بەیەك بەیەکپارچەیی خەلافەتی عەباسیەکانی هەڵتەکاند ... واتە لەنێوان ساڵەکانی ۸۰۷ – ۸۲۳ و لەسەر دەمی خەلافەتی ئەمین و ململانێی لەگەڵ مەئمونی برایدا بوارێکی دیکەی بە مانیەکان دا ، کە بکەونە نێوو ئەو ناکۆکیەو بەشداری کاریگەری خۆیان لە پشتیووانی کردنی مەئمون لە دژی ئەمین بکەن .

نامەیەکی – مانی – بۆ – شاپووری یەکەم

راپەرێنەرانی جیهان دوانن . ئەوانیش دووشتی کۆنن ، کە رووناکی و تاریکین ... دوو دروستکەرن ، کە چاکەو خراپەن . هەردووکیشیان لە ناویەکدا پێنج مانان کە – رەنگ و تام و بۆن و هەست و دەنگ — ن .

هەردووکیشیان دەبیستن و دەبینن و زانان . ئەوان سەرەتا جیابوون دواتر

تێکەڵاوبوون .... بەڵگەش بۆ ئەوە ئەوان وێنـە نـەبوون دەربکـەون و رووبـدەن . ئەگەر تاریکی و رووناکی هێنـا بێـت و دوای تێکـەڵاوبوونیان وەک سـێبەرو خـۆر دەرکەووتبن .

ئەوا تـارکی دووژمنـە بـۆ روونـاکی ... دیـارە خـۆ روونـاکیش تـارکی دروسـت نەکردووە . چونکە رووناکی کاری چاک دەکات و خراپە ناکات و کـۆنی ئـەوانیش بەڵگەیە بۆ ئەو راستیە . سەرەرای ئەوە ماددە نابێت دوو خەسـڵەت و دوو شـتی جیاواز بێت ... وەکوو بەفر ... ئەوەی دەبێتە سارد نابێتە گـەرم . ئـەوەی بـووە چاکە نابێتە خراپە . ئەوەی خراپ بوو ، چاکە ناکات . بۆیە هـەردووکیان زینـدوو کاریگەرن . هەروەک چـۆن چـاکە ئەسـەلمێنرێت . خراپـەش بەهـەمان شـێوواز ئەسەلمێنرێت .

سەرچاوە :- الیعقوبی – تاریخ الیعقوبی ١٢٩/١ – ١٣٠ .

٠٨٠٩

٠٨٠٩/٣/٢٤ کۆچی دوایی خەلیفەی ئیسلام – هاروونە رەشید – لـە شاری بەغدا....
شـایانی باسـە خەلیفـە هـاروون رۆڵـی گرنگـی هـەبووە لەبـەرو پـێش بردنـی باری شاری بەغدا لەهەموو لایەنێکدا .

ئەم دوو نەخشەیە ئەوە دەسەلمێنن کە عەرەب و هەڵگرانی ئایـــنی ئیسلام لە ڕێگەی شەڕئێراقی ئێستایان داگـــیر کردووە لە گەڵ هەرێمی شام ، بە تایبەتی ئێراقی ئێستا لە نەخشەی /١ کەناوی شارەکانی جەلەولاو شارەزوورو ناوچەکانی دیکەی تیایە و لە دوای داگیر کردن ردوویەتیانە خاوەنداریەتی خۆیان ...؟...!

٨٠٩/١٠/١٥ • نووسەرو ڕووناکبیرو وەرگێرو دکتۆر – ئەبوو زەید حنین ئیسحاق عەبادی ، یاخوود عەباد – ناسراو بە حنین کوری ئیسحاق – لە شارۆچکەی – حیرە – چـاوی بـەجیهان هـەڵهێناوە . ئـەم شارۆچـکـەیەش کەووتۆتـە باشـووری ئێـستای ئێـراق و پایتـەختی دەووڵـەتی – خـەجیین – بـووە ئـەوکات لـە ناوچەکەدا .

بنەماڵەی ئیسحاق لە سەدەی سێی زایینی لـەم شـارە نیشتەجێ بوونـە . کە ئەم شارۆچکە دوای فتووحاتی ئیسلامی ناوی گۆراوە بۆ – حیرەی نـەعمان یاخوود حیرەی مونزر و , هەروا بەناوبانگ بوو بە ، کۆشکی فوریق و دێر . لە بەرئەوەی ئەو کات نـە عـەرەب و نـە ئیسلام لەوناوچەیە ، واتـە باشووری ئێراقـی ئێـستا نیـشتەجێ نەبوونـە ، تـەنیا مـەر لـەوەرێن و حوشـترەوانەکان نـەبێت ، ئـەویش بـەهۆی بوونی لەوەرگەی ئاژەڵداری و کۆچکردنی عـەرەب لەبیابانی دوورگەی عەرەب بەهۆی نەبوونی لەوەرگا .

حـەنین لـەو شارۆچـکەیە ژیـانی منـداڵی و خووێـندنی بەسـەربردووەو زۆر

ئارەزوومەنـدی فێربـوونی پیـشەی بـاوکی بـووه ، کـه دەرمانـسازبووەو دەرمانخانەی هەبووه له شارەکەدا .

هـەر بـەو هۆکـارەش تـوانی خوێنـدنی پزیـشکی و مەبدەئەکامی زانست لـه حیره فێربێت و هەڵگری ئاینی مەسیحی بووه بەمەزهـەبی کاسۆلیك . دوای ئـەوه زمـانی فارســی خوێنــدووه لەگــەڵ پیـشەسازی و پزیـشکی لــه ئەکادیمیای یسابووری بەناوبانگ له خۆزستانی وولاتی فارس لەوکاتـدا ... ســابووری دووەم ، کــه شــایەکی بنەماڵــەکانی ساســانی بــووه ، بەدامەزراندنی ئەو ئەکادیمیەو پەیمانگەیه .

دوای ئـەوه گەراوەتـەوه شـاری بەغـدا ، و لـه سـاڵی ٨٥٧ و لەلایـەن دکتـۆر یۆحناماسویه زیاتر فێری پیشەکەی بووه ... بەڵام دوای ماوەیەك لێـی زوێـر بووەو جێی هێشتووه ... حەنین زمانەکانی عەرەبی و فارسـی و سریانی و یۆنانی بەباشی زانیووه . ئەم زانایەش لەسەردەمی خەلیفه مـەئمون گرنگی پێدراوه به وەرگێراندنەوەی کتێبه به بەهاکانی یۆنانی ، دوای ئەوه لـەکاتی خەلیفه متەوەکل عەلەڵلا له نێوان ساڵەکانی ٨٤٧ – ٨٦١ ، کرا به وەرگێری کتێبه به بەهاکان ... ئەم کەسایەتیه لـه ماوەی ژیـانی تـوانی لـه بوارەکانی نووسین و وەرگێران سەرکەووێت و ٩٥ کتابی یۆنانی وەرگێرێته سەر زمانی سریان و ٣٥ کتابیش وەرگێرته سەر زمانی عەرەبی .

سەرچاوه :– گۆڤاری هلال . مانگی /٥/٢٠٠٨ ل/١٧٠ .

٠٨١٥

٠٨١٥/٨/١١ کۆچـی دوایـی شـاعیرو زماننـاس و ئـەدیبی مـانیزم لـه شـاری بەسـرەی باشووری ئێستای ئێراق – ئەببانی کوری عەبدولحەمید – جێگـەی ئامـاژه پێکردنه که – ئەببان – یش بـاوەرێکی راستەقینەی دوانـه پەرستی شـاری بەسـره هـەبووه ... کـه شـارەزایەکی بـیٚ وێنـەی هـەبووه لـه زمان و ئـەدەب و شـیعر و کەلـەپووری فارسـی ئـەو کـات . کـه ئـەوەش کاریگـەری لەسـەر گەشـەپێکردن و پێگەیانـدنی بـیروو هۆشـی زانـینی ئـاینی هـەبیٚ ... کـه کەسایەتیەکی چاونەترس و مەردانه بووه .

لـه بـەر ئـەوه بـیری مـانیزی خـۆی راگەیانـدووەو هـەوڵی بلاوکردنـەوه و

راکێشانی پەیرەوانی بۆ ئایینەکە کردووە ، بەرادەیەك ئەوەندە هۆگرو پابەند بوو ... کە لای خەڵك بە شێت ناسراوبوو ... بەڵام شێت نەبوو ... تەنانەت هاورییەکی خۆی بەناوی – موعەزلی کوری گەیلان – بەچەند دێرێك لە شیعر وەسفی کردووە .... ئەو تێروانینەی – موعەزل – بۆ – ئەببان – جێگەی سەرسوورمان بووە لەکاتی خۆی ... کە یەکەم رۆژی جەژنی رەمەزان نوێژی کردووە ... چونکە بەبۆچوونی ئەو نەدەبوو پەیرەوێکی ئایینی مانیزمیەکان نوێژ بکات .
بەڵام زۆر لەوە نزیك بووە کە ئەو نوێژەی بۆ – جەژنی بما – کردبیّ کە چەژنی رەمەزانی ساڵی ٧٨٥ رێکەووت بوو لەگەڵ دوا رۆژی ساڵی مانیەکان ... ئەمە تا ئەو کاتەی کە کۆچی دوایی کردووە بانگەشەی بۆ بیرووباوەرەکانی دەکرد لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :– الحافظ – ٤ /٤٤٧ – الاصفهانی : الاغانی ١٠١/١ البغداد
– خزانە الادب و لب لسان العربی ٣ / ٤٥٨ .

لێرە دەمەویّ باس لە کاریگەری مانیزم لە سەر دەووڵەتی عەباسی دا بکەم ئەویش :–
کە دەووڵەتی عەباسی پێنج ساڵ دوای دەرکەووتنی ، یاخوود سەرهەڵدانی مانیزم دامەزرا ، کە سەردەمێك لە ململانێی بیری و رامیاری کەلتوورو داب و نەریتی ئاینی دروستکرد ... کە کاریگەری چەندین لایەن و بوارە جیاجیاکانی بەسەرەوە بوو .
وادیاربووە کە دەرکەووتن و سەلماندنی کاریگەری ئاینێك ئەوەندە ئاسان نیە ... بەڵام دەکرێت لە دەرئەنجامی دەرکەووتنی یەکێکیان لە ئاستی ئەوی دیکە دا رادەی کاریگەری یەکەم بەسەر دووەمەوە بزانریت .
دواتر شێوازەکەی بە خۆ گوونجاندنی بیروو باوەرە کۆنەکانە بۆ چەسپاندنی ئامانجەکان لەگەڵ پەیامە نوێیەکە بەدیار بکەویّ . بەو پێیەش مانیزم لە سیّ سەدەو نیوو بەر لە ئیسلام دەرکەووت وناسرا ، لە نێوان ململانێی بیرووباوەرەکان – جوولەکە , – زەردەشتی , ئێزیدی , مەسیحی , مەرفیونی , دیسانی , بەرگ سپیەکان – تا گەیشتنە ئەو قۆناخەی کە قورسایی خۆی پاراست و بەرەنگاری هەموو هەرەشەو گورەشە و پاڵەپەستۆی زەبرو زەنگ و گەووره پیاوانی ئەوان و هێزەکانی سەردەم بیووەوە .

هەروا چۆن ئەوانی بەر لەوەش كاریگەریان لە سەر مانیزم دروست كردبوو ... لەو روانگەدا – كارل بركمان –ی خۆرهەڵاتناس لە سەر ئەو باوەرە بووە كە – مانیزم – لە مەڵبەندی راستەقینەی خۆی بابل كاری لە ئایینی ئیسلام و لە پێگەی یەكەمی خۆی لەشاری مەككە كردبوو لە هەرێمەكەدا .

لەبەر ئەوەی دەوڵەتی عەباسی لەسەر بنەماو یاساكانی ئایینی ئیسلام و قورئانی پیرۆز ، كە دەستووری نەگۆری ئیسلامەو لەسەر بانگەشەی رازی بوون لەنەوەكانی محەمەدی كوری عەبدوللای كوری عەبدولموتەلبی پێغەمبەری ئیسلام – د.خ – دامەزرابوو .

كە دەسەڵاتێكی ئاینی بوو بەر لەوەی دەسەڵاتێكی رامیاری بێت . لە بەرەو بە جیهان بوون ، هەرچەند لە ناوەرۆكدا دەسەڵاتێكی رامیاری و نەتەوەیی و فراوانكردنی سنووری جووگرافی و بە ئیسلام كردن و بەعەرەبكردن بوو. بۆیە كاریگەری خۆی لەچەند بوارێك لەسەر ئەو دەوڵەتە جێ هێشتبوو ... لەوانەش كاریگەری ئایینی لە كێشوورەكەو جیهاندا لەسەر نەتەوەو ناوچەو هەرێم و جیهان .

تێبینی:– من نەم ویستووە بە تێرو تەسەلی باس لە هەموو بوارەكان بكەم ، لە بەر ئەوەی مێژوونامەكە تەنیا لەبارەی رووداوە گرنگەكان و هەمە لایەنەكانە لە هەموو بوارە جیا جیاكاندا .

بگەرێنەوە سەر ئەو سەرچاوانە ١– تاريخ الشعوب الاسلاميه / ٩١ .
دووەم مؤلف مجهول اخبار العباسي ل/ ١٩٤ .

٠٨٣٣

٠٨٣٣/٨/١٠ خەلیفەی ئیسلام خەلیفە مەئموون كۆچی دوایی كردووە ... شایانی باسە كە خەلیفە مەئموون سووێندی بە قورئان خوارد كە ، دەبێ لە داواكاریەكانم لانەدات و داوای لە محەمەد ئالووسی شاكرو هەردوو براكەی ئەحمەدو حسێن كرد ، بە لێكۆلینەوە بە لە سەر درێژی هێلی نیووەی رۆژ دا .

لە پێناو زانینی قەبارەی دەریاو خرۆكەی زەوی كە ، یەكەم خاڵی ئەو هێلەیان لە دەشتاییەكانی شاری سنجار بوو لە باشووری كوردستان . دووەم خالیش شاری كووفە بوو، لەو كاتەی كە زانرا زەوی هێلكەییە ، ئەویش لە رێگەی وەرگێرانی بە دەیا كتێبی زانستی و گەردوونی و فەلسەفەی یۆنانی ، بۆ

سوود لێوەرگرتن و به دەیا زانیاری دیکەدا .

٠٨٣٦

٠٨٣٦/١٢/١٦ ئاوەدان کردنەوەو دروستکردنی شاری سامەڕا لە جێگەی گوندی – موتیرە – کە شاری سامەڕا ئێستا سەر بە پارێزگای سەلاحەدین – تکریت – ە لە باکووری رۆژئاوای شاری بەغدا بە دووری ١١٨ کیلۆ مەتر .

جێگەی روونکردنەوەیە کە شاری سامەڕا دەکەوێتە سەر کەناری رۆژهەڵاتی زێی دیجلە ، هەروا دەکەوێتە سەر هێلی ٤٣ بە پلەی ٤٥ خوولەك . هەروا لە سەر هێلی ٣٤ بە پلە ٣٥ خوولەك . کە شاری تکریت لە باکووریەتی . هەروا شاری بەغدا دەکەوێتە باشووری . لە رۆژئاوای شاری رومادیە . لە باکووری رۆژئاوای شاری مووسڵە . لە باکووری شاری کەرکوکە .
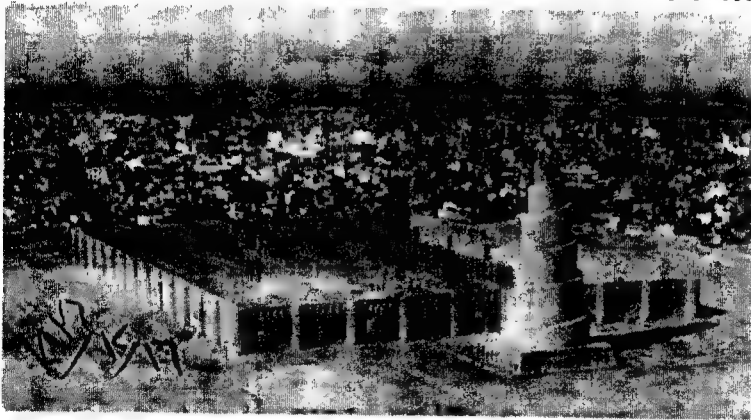
بەر لەو مێژووەی سەرەوە دانیشتووانی ئەم شارە هەڵگری ئاینی مەسیحی بوونە لە کورد و ئارامی کلدۆ سریانی ، بە تایبەتی کە کەنیسەیەکی تیا بووە ، کە شووێنەوارەکانی دەگەرێتەوە بۆ بەر لە مێژووی زاینی و دواییش مەسیحیەکان . لەو کاتەی کە – موعتەسەم – ی عەباسی بەرەو ئەو ناوچە هات ، ئەویش بە گەران لە دوای جێگایەك بۆ بنیاتنانی شارێك و کردنی بە پایتەختی دەسەڵاتەکەی ، لەو کاتەی کە گەیشتە ئەو جێگایەی کە ئێستا شاری سامەڕایە و دیتی کەنیسەك لەو جێگایە هەیە و ماوەی سێ رۆژ مایەوە و گەیشتە ئەو بروایەی کە ئەو جێگایە گوونجاوە لە گەڵ خواستەکەیدا .

هەر لەو كات هەڵسا بە كرینی ئەو زەویە و لە هەمان كات كرینی زەوی كەنیسەكەش بە ٤٠٠٠ چوار هەزار دیناری ئەوكات و لەو مێژووە نەخشەی ئاوەدانكردنەوەی بۆ دەست پێكرد ، كە ناوینا بە – سوورە مەن رەئا – لە دوای تەواو كردنی ئەو خانوو و كۆشكانەی كە لەو كات دیاریكردبوو لەو جێگایەدا .

دوای تـەواو كردنـی كارەكـانی لەگـەڵ دارو دەسـتەكەی پایتـەختی دەسـەڵاتەكەیان گوواسـتەوە ئەم شـارە ، دوای ئـەوەش خێزانـی دیكـەی لـە عـەرەب روویـان لـەو شـارو دەووروبـەرە كرد و تێیدا نیشتەجێ بوون ، كە نازناوی – عەسكەری – بە خۆوە لكاند .

دوای ئەوە هارونە رەشید یەكەم جۆگەی ئاودێری لێ دروستكرد لە شارەكەو كۆشـكی لێدروسـتكرد بـە نـاوی خـۆی ، دوای ئـەویش لـە سـەردەمی – مەئموون – ی عەباسی لە ساڵی ٨١٣ گوندی مەتیرە بە ناوی رەسەنی خۆی بنیتنایەوە ، كە بووە هاوینەهەواربۆ شاری بەغدا .

دوای ئەوە لە ساڵی ٨٥٩ – مەتوەكلی – عەباسی شارەكەی بە ناوی خۆی كرد و مزگەووت و منارەكەی لێدروستكرد بە ناوی – ملویە – دوای ئەوە لە سـاڵی ٩٤٤ ناسـر دەوولـەی حەمـەدانی پرژینێكـی لێدروسـتكرد . دوای ئەویش لە ساڵی ١٨٨١ شێخ زین عابدین سەلماسی پەرژینەكەی تەواو كرد . ئەویش لە رێگەی یارمەتی دانی لە لایەن یەكێك لە مەلیكەكانی هندستان . هەر لەو ساڵەدا یەكەم قوتابخانەی سەرەتایی لێدروستكرا .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٨ لە سەر دەمی دەسەڵاتی عوسمانی یەكەم پردی لێدروستكرا لە سەر زێی دیجلە كە سامەڕای دەبەستەوە لە گەڵ كەرتەكەی دیكەیدا . دوای ئەوە چەندین كاری دیكەی لە ئاوەدانكردنەوەی بۆ كراوە لە وانەش پرۆژەی بەنداوی – سەرسار – لە ساڵی ١٩٥٢ لە شارەكەدا .

سەرچاوە:– رۆژنامەی – تەئاخی – ژمارە / ٥٥٠٩ .

٠٨٣٨

٠٨٣٨/١١/٢٣ كوردان زۆر شانازی دەكەن كە هەواڵێكی ... واتە ئەسحابە . پێغەمبەر – د.خ– ناوی – كابان –ی كوردی بووە ...كوری كابان كە – مەیمونی ئەبوو

یەسیر –بووە ، لەلای کورد زۆر خۆشەویستە ... کابان وەك سەلمانی فارسی . کە فارس خۆی پێ ڕادەنێن زۆر لە پێغەمبەر – د.خ– نزیك و فەرموودەکانی لەبەر بوون .

لەچەرخەکانی سەرەتای دەوڵەتی ئیسلام خاوەری ئیسلام نێووی کورد لە زۆر شووێندا دەهاتە بەرچاوو ... لەم ڕۆژەدا بەسەرکردەی سەردارپان – جەعفەری کوری فەهرجیس – لەلای موسل شۆرشێکیان دژی – موعتەسەم عەباس – هەڵگرساندو والی موسلیان وەدەرناو خەلیفە چاری ناچار بوو لەشکرێکی یەکجار زۆری بەسەرکردەی – ئیتاخ – ناو ناردە سەریان و جەعفەر کووژراو کوردەکان قەڵاچۆکران و بەتەواویش تالان کران ...

سەرچاوە :– ئیبن ئەسیر – ڕووداوەکانی ساڵی /٢٢٤..
محەمەد ئەمین زەکی – کوردو کوردستان .

٠٨٤٧

٠٨٤٧/٨/١١ خەلیفەی عەباسی– واسف مووعتەسەم – لە شاری سامەرا کۆچی دوایی کردووە ، کە لە دووای مردنی باوکی دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی گرتە دەست لەجێگەی باوکی لە هەموو کاروو بارە جیاجیاکاندا .

٠٨٦١

٠٨٦١/١٢/١١ تیرۆرکردنی خەلیفە متەوەکل لە لایەن بەرهەلستکارانی لە گەڵ کوڕەکەی موونتەسرو ئامینە فەتح خافان ... دووای تیرۆر کردنی خەلیفە متەوەکل... محەمەد جەعفەر متوەکل جێگەی گرتەوە بە وەرگرتنی دەسەڵاتی خەلیفە یی بە هەڵسووراندنی کاروو بارە جیاجیاکانی خەلافەتەکە لەدەسەڵاتدا.

٠٨٦٦

٠٨٦٦/١/٢٢ لەو کاتەی مساور دژی والی مووسڵ جەنگا ... کورد هاوکاری مساور بوون .... شۆرشی – زەنج – و –سەفغاری – کە دژی بەغدا دەجەنگان کورد یاریدەدەری شۆرشەکە بوون ... – بەعقوبی لەیسی سەفغاری– لە

پاداشتی ئازایەتی ئەهوازیدا بە – محەمەدی کوری عەبدوللای کوری هەزار مەرد – بەڵام محەمەد دەیوویست هەر بە خۆی هەمکارە بێ . – ئەبوو ئەلهەیجای کوری حەمدانی – تازە ببووە والی مووسڵ ، هاواریان بۆ هێناو گووتیان :–

محەمەدی کوری بیلال و کوردەکانی هرزەیانی دەووری نەینەوایان داوەو هەر کوردەکان ٥٠٠٠ هەزار چەکدار دەبن ... ئەبوو ئەلهەیجا لە – مەعروبە – کە لە سەر چۆمی – خازر – ە ، چووە سەریان و لەشەڕدا لەبەر کورد شکاو هاتەوە موسل و ، دووبارە خۆی بۆ شەڕێکی دیکە ئامادەکرد ، کە بە لەشکرێکی زۆر چووە سەریان ... محەمەد کەوتە تەنگانەو داوای شەڕ وەستانی کردو بەلێنیدا , کە کورەکانی دەگرەو دانێ و خۆیشی بدا بەدەستەوە .... کە چووەوە بۆ ئەوەی کورەکانی بنێرێ کوردەکانی خۆی تێگەیاند کە بچنە ئازربایجان و خۆ رزگاربکەن .

ئەبوو ئەلهەیجا کەلەو کارە گەیشت محەمەد پەکی کەوتوو خۆی گەیاندێ و دەووری گرتن ... لەدوای ئەوە کە ئەبووئەلهەیجا توانایان نەماوە ئەو ماڵ منداڵ و خێزانانەی بەتالان بردبووی بۆی گەراندنەوە ... لە دوایی کوردی حەمیدی و کوردەکانی چیای – داسن – ئاژاوە کۆتایی هات .

سەرچاوە :– لوسترانگ – بلدان الخلافە الشرقیە – وەرگێرانی . بەشیر فەرەنسیس و کۆرکیس عواد – ل/١٨ .

٠٨٧١

٠٨٧١/١١/١٨ سەرهەڵدانی دەرکەووتنی داوەتی قرمەنیەکان لەناوچەی وولاتی بەحرێنی ئێستا و ئەحسا . ئەم ناوەش دەگەرێتەوە بۆ سەر ناوی پیاوێکی خۆزستان ، بەناوی حەمدانی کوری ئەشعەت ، کە لە رەشایەکانی دەووروبەری شاری کوفەی ئێستا دەژیا .... بەر لەوەی کە ناوزەندبێ بەناوی قرمت ... بە بڕوای دکتۆر فلیپیش ، ئەم ناوە مانای – مامۆستای نهێنی – بووە . داوەتەکانی ، فرمتی ، لەژێر داوەتەکانی دیارنە بووە نهێنیەکان بووە .

ئەم پیاوە کە ناوی حەمدان بوو چاوی بە پیاوێکی – باگی المژهب – کەووتووە کە ناوی حەسەن ئەهوازی بوو .... کە ئەو کاتە ئەهوازو

دەوورووبەری بە لۆرستان ناوزەند بووەو خاکی کوردستانە . ئەم ناو حەسەنەش هەندێ وەڵامی نهێنی و زانستی لەلا بووە ، کە هۆکاری دەوڵەمەندبوونی خەڵك بووە . کە ئەمەش کاریگەری کردۆتە سەر دەروونی —حەمدانی ئەشعەت .

دوای ماوەیەك وەك ئیمامی منتەزەر چاوەروانی لێدەکراو هەڵسا بە دەست نیشانکردنی ١٢ نەقیب لە بەرێوەبەرایەتیەکان بە بڵاوکردنەوەی داواکانی ... ئەبوو سەعید جەنابی زۆر گەرم و گوور بووە لە سەر ئەو کارەو توانی لەدوای مردنی حەمدان سەرکردایەتی قرمەنیەکان بکات و دەووڵەتی قرمەنی دابمەزرێنێ و چەندین کەسی پێکهتوو بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی و دەستی کرد بە هێرش بردن تاکوو توانی وولاتی نێوان دووزێ بەتەواوی و هەندێ لە هەرێمی شام داگیر بکات و بەرەو شاری حجاز لە دوورگەی عەرەبی بەشێووەیەکی توندو تیژ هێرشی کردە سەر ئەو حاجیانەی کە بۆماڵی خوا چووبوون و بیان کووژن .

ئەبوو تەها سلێمان لەساڵی ٩٢٧ چووە ناو مەککەو دەستی بەسەرا گرت و هەرچی ئاسەوارو شووێنەوار هەبوو شکاندی و تاڵانی کرد ... لەوانە هەڵکەناندنی بەردی رەشی کەعبە ، بە شکاندنی دەرگاکانی کەعبە و تێکدانی ئەوەی تیای بوو هێنایە شارۆچکەی — هجر. عەباسیەکان نەیانتوانی هیچ بکەن بەتایبەتی بەگەراندنەوەی بەردی رەش .

بەڵام فاتمیەکان بەهۆی پەیوەندی بەهێزیان لەگەڵ قرمەنیەکان توانیان بەردی رەش لە دوای ٢٢ ساڵ بگەرێننەوە کەعبە لە شاری مەککە..لە کۆتاییەکانی دەسەڵاتی فرمەنی لەساڵی ١٠٢٧ بوو لەسەر دەستی عیونیەکان بووە ، کە لقێك بوون لەنەوەی عەید ئەلقیس کەلە دەوورووبەری عیوون نیشتەجێ بوون لەشاری ئەحسای ئێستای وولاتی بەحرێن .

سەرچاوە:— ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان — ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب.

دار الشرق/ المؤسسه العلميه لوسائل التعليميه ، بيروت ،سووريا /٢٠٠٥ .

١٨ /١١/ ٠٨٧١ مێـــژوو نووســـان دەڵــێن عەرەبــەکان کــۆتری نامەبــەریان بەکارهێناوەو دەڵـێن لـەو کاتـەی ، کـە لـە خۆراســـان شـــەڕی گـــەوورە دەســـتی پێکـردو تـا گەیشتە وولاتـــی مـــەغریبی ئێستاو لـەوێووە پەریـەوە بۆ ئەنـدەلووس . کـە لەخـەڵکی وولاتـان فێربوون لـەکاتی شـەڕو کووشـتاردا ئـەم کـۆترە نامـە بەرانـە بـەکاربێنن ... حەمـدان قرمـەتی = حمـدان القرمگـی - کـە پێشرەوایەتی بزووتنـەوەی فەرامیتـەی کردووە ، بەهۆی کۆترەوە نامەی بۆ ئەم رابەرانە دەنارد ، کە پەیامی ئەم بزووتنەوەیان بڵاودەکردەوە .

هەروا دەلێن لەسەرەتای بڵاوبوونەوەی ئیسلامدا ، کۆتریان پەروەردە دەکرد بۆ رێگاو شووێنی دوور لـە وولاتـی نێوان دووزێ و شاری بەغدا ، لـە سەر دەمـی خەلیفـە موعتەســەم بـەکاریان هێنـاوە ... هــەروا میـسریەکانیش لەسـەرەتای سـەدەی دوانزەهـەم زۆر بایـەخیان بـەم جـۆرە کـۆترە داوە بۆ گوواستنەوەی نامە لە نێوانیاندا .

هەروا بە درێژایی چەند سەدەیەك ئەم کارەیان ئەنجام داوەو دەڵێن . یەکەم کەسـیش کــە بـەکاری هێنــاوە ســوولتان نــورەدین بــووە ، لــە کــاتی فەرمانرەواییەکـەی لەسـاڵی ١١٤١ ... بـۆ ئـەوەی ئـەم کۆترانـە لـە چوون و هاتنـەوەدا چـەند شـووێنێکیان لـە نێـوان شـارەکاندا بـۆ دروسـت کرابوو بۆ حەسانەوە لە بڕینی رێگاکانیاندا .

شایانی باسـە کـە دەڵێن پیاوێك لـە دوورگـەیەکی یۆنـان لەساڵی ٧٧٦ بەر لـەزایین ئـەمجۆرە کـۆترەی هێنـاوە بۆ وولاتـی یۆنـان . هـەروا لـە یاریـەکانی ئۆڵـەمپی بـەرەڵای کـردووەو گەراوەتـەوە جێگـەی ، واتـە سـەر هێلانەکـەی کە بێچووی تێدابووە .... بەم جۆرە بەکارهاتووە ، پەیتا پـەیتا خـەڵکی یۆنان و

رۆمان و عەرەب ومیسریەکان بۆ نامە گوواستنەوە بەکاریان هێناوە . هەروا لە یاریەکانی ئۆڵەمپی لە پێشبرکێی گالیسکە لە رۆمان بەکارهاتووە کە هەر تیپێک لەرۆژی یاریەکە کۆترێکی لەگەڵ خۆی هێناوە ، کە نیشانەی وولاتەکەی ، یا نیشانەی جل و بەرگی یاریزانانی لەسەر بووە.

زانایان وای بۆ دەچن کە مێژووی بەکارهێنانی ئەم جۆرە کۆترانە دەگەرێتەوە بۆ سەردەمی هۆمیرۆس = ی شاعیری خاوەن داستانی –ئەلیازە –ی بەناوبانگ , کە ئەوان لەکاتی خۆی لەشەری = تەراودە = بەکاریان هێناوە .... زانای بەناوبانگ – تشالزداروین – هەڵساوە بە بەراووردکردنی کۆتری نامەبەری ئینگلیزی لەگەڵ چەندین جۆری کۆتری دیکە ، کە پێیان دەلێن تەقلەباز ، یاخوود پالەوان ، ئەم دوو جۆرە بیلوودزیانی لەسەرو رەنگ و دەستەدا هەیە .

هەروا لەلایەکی دیکەوە – مستەر بیرش – دەلێت :– پێش ئەمانە مێژووی رۆمانەکان باسی ئەم کۆترانەیان کردووە . هەروەك – پیلینۆس – دەلێت :– لە مێژووی رۆمانەکان باسی سێ جۆرە کۆتر کراوە لە رەچەڵەکی نایاب و چاکیان لێك جیاکردۆتەوە . ئەکیەرخان ، کە پاشایەکی هندی بووە لە ساڵی ١٦٠٠ کە ئارەزوی زۆر بۆ کۆتر چووە زیاتر لە ٢٠هەزار کۆتر لە کۆشك ولە باڵەخانە شاهانەکەی هەبووە .

کە لەگەڵ پاشای فارس ئالوو گۆری کۆتری نایابیان کردووەو کاریان پێکردوون ... جۆرەکانی کۆتر بۆ ٥٠٠ جۆر دەست نیشان دەکرێت ... هەروا لەو کاتەی کە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، لەلایەن سووپای ئەلمانیا لە نێوان ساڵەکانی ١٨٧٠ – ١٨٧١ گەمارۆدرابوون .

ئەم جۆرە کۆترانە بەکارهاتوون ... لە ساڵی ١٩٥٦ ئەمەریکا وازی لە بەکارهێنانی کۆتر هێناوەو رووی لە تەکنۆلۆژیای سەردەم کردووە .... واتە کۆتری نامەبەر بایەخی زۆر پێدراوە لەلایەن وولاتانی شەرکەر لەجیهان وهەروا وولاتانی دیکە و کۆمەڵگاکانی کورد لە کوردستان .

٠٨٧٣

٠٨٧٣/١٠/٢٨ کەسایەتی ناوداری ئایینی ئیسلام ومەزهەبی شیعەی عەرەبی ئیسلام –

ئیمـام حەسـەن عەسـکەری – لـە شـاری سـامەرا کۆچـی دوایـی دەکـات ئەویش بەهۆی دەرخواردانی ژەهر .

ئـەم بنەماڵەیـە هـەموویان لـە سـامەرا نێـژراوون لـە مزگـەوت ، یـاخوود مەزراگـەی هـەردوو ئیمـام حەسـەن عەسـکەرو عـەلی عەسـکەر .... کـە بۆتـا جێگایەکی خواپەرستی و مەزارگەیەکی پیرۆزی ئایینی ئیسلامە لە سامەرا : بەتایبەت لە لایەن مەزهەب شیعە لە جیهانی ئیسلامیدا ، لە باکووری شاری بەغداو رۆژهەڵاتی پارێزگای سەلاحەددین لە ئێراقی ئێستادا .

سەرچاوە :– گۆڤاری – میزۆپۆتامیا – ژمارە /۲ . ل/۱۲۵ .

٠٨٧٤

٠٨٧٤/١٠/١٦ دامەزرانـدنی دەووڵـەتی سـامان لـە هـەرێمی دواوەی زێـێ . جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە سـامانیەکان دەگەڕێتـەوە سـەر بنەماڵەیـەکی فارسـی کۆن . کـە باپیرەیـان – سـامان – لـە سـەردەمی خەلافـەتی ئەمـەوی – هیـشام عەبدولمەلیك ، چووە پاڵ داواکاریەکانی عەباسیەکان ، کە ببووە ئیسلام ... لـە خۆراسـان و لـە ریـزی باوەڕەکـانی ئـەبوو موسـلیمەی خۆراسـانی کـاری دەکرد.

ئەوە بوو دەووڵەتی سامانی دامەزراند ... ئەم دەسەڵاتەش بەر فراوان بوو لە سـەرخاکی ئێـستای ئێـران ، تـاکوو ناوچـەکانی تەبرسـتان و ڕێگـاو چیاو سبجـستانی گرتـەوە . کـە داواکاریـەکانی زینـدوو کردنـەوەی جیاکـەرەوەی فارسـی بـوو لـە مـاوەی زینـدوو کردنـەوەی زمـانی فارسـی و رۆشنبیریەتیەکەیدا.

تێبینی :– زۆرجار لـە نووسینەکانم باسم لـە نـژادی کوردو فـارس کـردووە ، کـە تـاکوو کۆتـایی هـەرەس هێنـانی ئیمپراتۆریـەتی میـدیا ... نەتـەوە نـەبووە بەناوی فارس ، بەڵکوو کورد بوونـە و لـە دوای ئـەو مێـژووە بوون بە فارس سەری هەڵداوە ... بۆ نموونەش:–

نـاوی سامان – ووشـەی سـامان ، ووشـەیەکی کوردیـە نـەك فـارس بـەناوی نەتـەوەی فـارس ... بـەڵام بـوونی ئـایینی ئیـسلام گۆرانکـاری زۆر بـە سـەر نەتـەوەو خـاك وزمـان وکـەلتورو داب و نـەریتی نەتـەوەکانی ناوچـەو

هەرێمەکاندا هێنا ...بەتایبەتی لەکیشوەری ئاسیاو دوایی لە کیشووەری ئەفەریکیا لە جیهاندا .

سەرچاوە :- پارتودلد - ڤاسیلی ڤلادیمیروڤتیش .
مێژووی تورك لە ئاسیای بچوك ل/٣٧

٠٨٧٥

٠٨٧٥/٧/١٤ بەرمەکیەکان لە بنەماڵەیەکی رەسەنی دانیشتووانی ئێستای ئێران بوونەو هەڵگری ئایینی بووزی بوونە ... بەڵام لەدوایی باوەریان بە ئایینی مانیزم هێناوە . باپیرە گەورەیان – بەرمەك – خزمەتکاری پەرستگایەکی شاری – بەلخی – هەرێمی خۆراسان بووە ، خالیدی بەرمەکی – یش لە سەردەمی خەلیفە ئەبوو ئەلعەباس سەفاحدا بەپرسی دیوانی خەراجی دەوڵەت بووە .

بەڵام دەرکەوتنیان لە بواری رامیاریدا بۆ خزمەتی ئایینەکەیان بۆ سەردەمی خەلافەتی – موسا هادی – دەگەرێتەوە . کاتێك ئەو خەلیفەیە وویستی لە هارونە رەشیدی برای بدات و لە جێنشینەکەی خۆی دەری بکات تا – جەعفەری – کوری لە شووێنەکەی دابنێ .

بەڵام بە هاوکاری ولێهاتووی – یەحیای کوری خالیدی بەرمەکی – ئەویش بەهۆی پشتیووانی کردن لە براکەی لە ئاکام ئەو هەڵەش سەرکەووتنی نەدیت . لە ئەنجامدا بە مردنی – موساهادی – لە ساڵی ٨٧٦ داو لایەنگیری بەرمەکیەکان سەرکەووتنی براکەی بۆ پایەی خەلافەت کۆتایی بەو کێشەیە هێندرا .

بۆیە لە بەرامبەردا خەلیفە – هارونە رەشید – یەحیای بەرمەکی – کردە یەکەم وەزیری خۆی و راوێژکارو بەرێوەبەری کاروباری دەسەڵاتەکەی خۆی . لەو کاتەشدا خەلیفە هارونە رەشید نیازی مەراسیمێکی گەوورەی هەبوو بەگەیشتنی بە پایەی خەلافەت لە شاری بەغداو لەسەر داوای ئەو کەسایەتیە بەرمەکیە ئاهەنگەکە دواخرا .

لەماوەی ١٧ ساڵ لە دەسەڵاتی یەحیاو کورەکانیدا ... سەرەرای ئەوەی دەسەڵاتی بەرزیان لەو دەووڵەتە هەبوو ... جێگەی متمانەی خەلیفەش بوون

.. بـەڵام لـەو ماوەیەشـدا تـەنها بـە بنـەماكانی ئایینەكەیانـەوە – مـانیزم – پابەندنـەبوون . بـەلكوو زۆر خزمـەتیان بـە هـاو پـەیرەوەكانیان كـردوو ئـەو پایەیان بۆ خزمەتكردنی ئایینی – مانیزم – بەكارهێنا ... یەحیا ... هانی – سەهلی كوری هارونی كوری راهیوون – ی هاوولاتی – دەشتی میسان – داو چـەندین كتێـب لەسـەر خێڵەكـەی و نـەزانی عـەرەب و رەسـەنایەتی شارستانیەتی فارس و ئایینەكانی لەوانە – مانیزم – بنووسێت . هەروا لە دارشـتنی كتـێبی – كلیلـەو دیمنـە – دا بـە شـیعر كـە – ئایـانی كـوری عەبدولحەمیدی كوری لاحق – بە ئامانجی گەیاند و بری – ١٠٠٠٠ هـەزار – دیناری ئەوكاتی وەك خەڵات پێشكەش كرد .

لە هەمان كات فەزلی كوریشی بە ٥٠٠٠ هـەزار – دینـار پاداشـت كـرد . ئـەو هەڵوویستەی بەرمەكیەكان لەسەردەمی بەهێترین خەلیفەی عەباسیەكان بوو كـە سـاڵێك ...؟ دەكـردو سـاڵێكی شـەڕی دووژمنـەكانی .... هـەروا ڕۆڵـی باشیان لەسەردەمی خەلیفە مەئمونیش هـەبوو لـە پێنـاو بـەرگری كـردن لـە بروای مانیزمدا .

سەرچاوە :– الدوری – الجذور التاریخیة للشعوب . ل/٤٨ – تەبەری .
تاریخ الامم و الملوك ٦/ ٤٨٤ .

٠٨٨٢

٠٨٨٢/٨/١٥ كۆچی دوای شاعیری گـەورەی مانیەكانـەو ڕۆشـنبیری سـەدەی ئـەو كـات – یەشـاری كـوری بـورد – لـە شـاری بەسـرای باشـووری ئێـستای ئێـراق لـە بنەماڵەیەكی بەرەسەن دانیشتووی هەرێمی خۆراسانی ئێستای ئێران.

شـایانی باسـكردنە كـە یەشـاری دوای كۆچـكردنیان بـۆ شـاری بەسـرەو نیشتەجێ بوونیـان ... یەشاری بەشێووەیەكی گوونجاوی ئـەو سـەردەمەدا پەروەردەكراو لەدوای تەواوكردنی خووێندنەكانی لەو كات توانایەكی باشی لـە بوارەكـانی فەلـسەفەو مـەنتیق و زمانـەوانی پەیـداكرد .... جگـە لـەبوونی شـاعیرێكی دیـارو بـەتوانا .... ئـەم كەسـایەتیە هـەوڵی زۆری بـیٚ وێنەیـدا لەرێگـەی شیعرەكانیەوە رووی گـەش و گـەورەیی و لێهـاتووی مانیـەكان بەرزبكاتەوەو رایگریٚ و لەم رووەوەش دەلیٚ ... الأرج مقلمه والنار مشرقه – والنـار معبـوده مـژكانت نـار ... دەركـەووتن و ناسـینی یەشـاریش تـەنیا

لەرێگەی شیعرەکانی نەبووە ... بەڵکوو لە رێگەی ئەو ووتارو ووتانەی کەلە کۆبوونـەوەو شـووێنە گشتیەکان لەشاری بەسرە و دەووروبـەری ئـەنجامی دەدا هــانی خــەڵکی دەدا لەخراپــەکاری و مــەی خواردنــەوەو بــەرەللاّی دوورکەونـەوە ... ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کـە – حمـادی کـوری عجـرو – یەشاری بە مانیزمێکی راستەقینە بناسیّ .

هەر بەو هۆکارەش بوو کە ئەو باوەر پیّ بوونەی کە لەبـەر دادگای بالای خەلافەت زیندانی بکرێت و دوای ماوەیەك لەژێر ئازارو ئەشکەنجە ژیانی پیّ لەدەست بدرێت لە شارەکەدا

٠٨٩٤

٠٨٩٤/٣/١٣ ئەنـدازیار و موئـەرخ و زانـای بـەناوبانگ – ئەحمـەد داودوننـد – ناسـراو بـە ئـەبوو حەنیفـەی دینـوری – لـە ناوچـەی دینـور لەناوچـە شـاخاویەکانی رۆژهەلأتی کوردستان لە دایك بووە.

زمــانی ئەنــدازیاری و فەلــەك وجووگرافیــا ومێــژووی خووێنــدوو. لــە شارۆچکەکەی خۆی – مەرسەدێکی – واتە دووربین ، داناوە بۆ وەرگرتنی زانیـاری لـە بـاری کـەش و هـەواو گـەردوون ...لـەماوەی ژیـانی سـەردانی هەرێمـەکانی شـام و دوورگـەی عـەرەبی و کەنـداوی فارسـی کـردووە ... لـە مـاوەی ژیانیـدا زیـاتر لـە ٢٠ دانراوی لـە دوای خـۆی جـیّ هێـشتووە وەك – الانواو – الباه – الشعر و الشعراو – الفصاحە – الجبر المقابلە – البلدان – و دەیـا دانـراوی دیکـەی گـەردوون و جووگرافیـا و مێـژوو و کۆمـەڵنناس و ئەنـدازیاری ... ئـەم مرۆڤـە کوردەش لـەماوەی ژیـانی لـەکارەکانی بـەردەوام بووە تاکوو لە ٩٠٢/١٢/٥ کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:– الواق بالوفیات ٣٧٧/٦ ... معجم الادباو /٤٩١ .
معجم المؤلفین ٢١٨/١.

٠٩٠٨

٠٩٠٨/٩/٣٠ دامەزرانـدنی دەووڵـەتی فاتمیـە لـە کێـشووەری ئـەفریکیا بەسـەرکردایەتی عوبێدوڵلاّ – ئەلمەهدی – داوای ئەوەی دەکرد کە ئەو خاوەن مافە بە بوونی

به خەلیفه . کە کوری محەمەدی کوری ئیسماعیلی کوری جەعفەر سادق بووه ... لەو کات هەوڵەکانی ڕێگە خۆشکەر بوون بۆ داواکاریەکانی ئیسماعیل ، کە پێی دەگووترا ، باوکی عەبدوڵڵای شیعی و هۆزی - کتامه - له ناوچەکەدا .

ئەم نەخشەیە دەوڵەتی فاتمیکان دەردەخات

هەر لەوکات هەوڵیدا ئەو هۆزەی کۆکردەوه له پێناو سەرکەووتنی و دەوڵەتەکەشی ناوزەند بوو به دەوڵەتی – عەبیدیه–
جێگەی ئاماژەیە کە ئەم بنەماڵەیه له ڕەچەڵەکداو له نژادا عەرەب نەبوونەو بەهۆی قۆناخە تێپەر بووەکانی مێژووی پەرەسەندن و پێشکەوتن بوونەته عەرەب ئەویش :– نژاد و ڕەگەزی عەرەب یەکێکە له نژاد و ڕەگەزی سامی . کە هەموو داب و نەریتەکانیان پەیوەندن بەسامیەکان و زمانەکەشیان لقێکی زمانی سامیه ... نووسەرو نژادنناس و ڕەگەزنناس و زماننناسەکان عەرەبیان دابەشکردووه بۆ دووبەش ... کە ئەویش :–
یەکەم :– العرب البائده – و دووەم :– العرب الباقیه –و ، هەروا عەرەبی باقیه دابەشی دووبەش کراوه ئەویش :–
یەکەم :– قەحتانیەکان و . دووەم :– عەدنانیەکان .

قەحتانیەکان لە بنەرەتدا دانیشتووی باشووری دوورگەی عەرەب بوونە کە ئەویش ئەمیرو سەرەك هۆزو تیرەو بنەماڵەکانی یەمەن بوون ، کە ئێستا کۆماری یەمەنی پێ دەگووترێت ... هۆزەکانیش هۆزی ، سەباو حەمیر، کە لەوانە چەندین کۆمەڵی دیکە جیابوونەتەوەو بە دوورگەی عەرەبی بڵاوبوونەتەوە ... ئەویش:-

بە پێکهێنانی ناوچەیەکی دەسەڵاتدار وەك - مەنازرە - کە لە ناوچەی حیرە هاتبوون و ، هەروا ئەمیرەکانی غەساسنە و کەندە و ئەزەد و ئەلائەوس و خەزرجیان لێ جیابووبووەوە .

بەڵام عەدنانیەکان پێیان دەگووترێ عەرەبی بە عەرەبکراو کە بنەماڵەی ئیسماعیل ، یەك لەوانە بووە و لەناو عەرەب ژیاون لەدوای بوونیان بە عەرەب بە هۆی پێدانی ژن و دروست بوونی خزمایەتی , یەکێك لە کورەکانی ئیسماعیل کە ناوی عەدنان بوو کە عەدنانیەکان لەدوای ئەو دەرکەوتوون .

دوای ئەویش معد و دوای ئەویش نزاری کوری نعد .

ئا ئەلێرەدا دەردەکەوێ کە عەرەب بوونیان نەبووە لە ئێستای ئێرا ق و شام و ئەفەریکیا و مسر و چەندین وولاتی دیکە ... ئێستا کە بە نیشتیمانی عەرەب دادەنرێت تەنیا لەدوای فتووحاتی ئیسلامی عەرەب توانی بەهۆی ئاییني ئیسلام سنووری جووگرافی فراوان بکات لەرێگەی داگیرکردن و بەعەربکردن وبە ئیسلام کردن .

شایانی باسە هەروەك گەرۆك و مێژوونووس و جووگرافیناسەکان لەلاپەرەکان دیاریان کردووە ، کە هەرێمی شام ناوی تەواوی خۆی سام بووە واتە بەناوی یەکێك لە کورەکانی نوح کراوە بە هۆی بوونی دەسەڵات لەو هەرێمەو بە هیچ جۆرێك عەرەب لەو ناوچەو هەرێم و وولاتانە نەبووینە.

جا دەووڵەتی فاتمی کەلە مێژوودا بەدەسەڵاتی کوردی ناسراوە و فراوان بوو لە رۆژئاوا لەسەر ئەدارسەکان و رۆستەمیەکان و لەدوای ئەوە شاری - مەهدیان - کردۆتە پایتەختی وولاتەکەیان .

لە هەمان کات دەووڵەتی فاتمی بەرەو رۆژهەلات هەنگاویان ناوەو هەوڵی ئەوەیان داوە ، کە وولاتی میسری ئێستا بخرێتە ژێر دەسەڵاتی خۆیان و

دوایـی بـەرەو وولاتـی نێـوان دووزێ واتـە – میزۆبۆتامیـا – ... ئـەویش وەرگــرتنی میراتــی خەلافــەتی عەباســی ... لــە دوای مردنــی كــافور - ئەخمەشیدی – لە میسر دەرگایـان بۆ كراوە بۆ چوونە ناومیسر ... دوای ئەوە سەركردەی سووپا جەوهەر سقلی بگاتە ناو فستات و لە ١٦٨/١١/٢٥ دەستی كرد بە دروستكردنی شاری قاهیرەی پایتەختی میسر .

دوای چـوار سـاڵ دەووڵـەتی عەبیدیـەكان قاهیرەیـان كـردە پایتـەختی دەسەڵاتەكەیان و ناویاننا دەووڵەتی فاتمیەكان .

دوای ئەوە دەسەڵاتی فاتمیەكان لە ساڵی ٩٦٩ توانیـان هـەرێمی شـام بخەنـ ژێر دەسەڵاتی خۆیان و دەووڵەتی فاتمی بەردەوام بوو لـە دەسـەڵاتەكەی لـ هـەموو بوارەكـان ، تـاكوو سـاڵی ١١٧١ و ئـەو دەووڵەتـە كۆتـایی پـێ هێنـر لەكێشووەرەكەدا.

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەكردنی سەیفەدین كاتب – دار الشرق – المؤسسە العلمیە لوسائل التعلیمیە – بیروت – سووریا /٢٠٠٥.

٠٩٠٩

٠٩٠٩/٩/٢٠ ناوچەی شارەزوور لە باشووری كوردستان كە یەكێك بووە لـە ناوچە هـەرە بەناوبانگـەكان ، لـە سـەردەمی ئیـسلامی لـە كوردسـتان . جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە ، كە مەبەست لـەو دەسـەڵاتداریەتە كـە هـەندی شارو ئاوەدانی لـە كوردستان لـەو كاتـە دەركـەوتوون ، بـە دەسـەڵاتداریەتی شـارو ناوچـەكانی ناسـراوبوون و نـاوی مـیروو دەسـەڵاتداریان ئاشـكرا نیـەو لـەو ماوەیـەدا سـەربەخۆ بـوون و دەسـەڵاتداریەتیانەی كـە دیـارو رۆشـن نەبوونـە ... لـەم مێـژووەش تـاكوو سـاڵی ٩٢٩ ناوچـەی شـارەزوور سـەربەخۆ بـووە... بەڵگەش:–

١– لەو ناوچەیەدا والی دەسەڵاتی عەباسیەكانی تیا نەبووە.

٢– لە ماوەی ئەم بیست ساڵەشدا هیچ باج و سەرانەیەكیان بۆ دەووڵەتی خەلافەتی عەباسی نەناردووەو نەداوە .

بەڵام دوای ئەوە ناوچەی شارەزوور لە ژێر دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی دەمێنێتەوە... بەڵام جارێكی دیكە سەربەخۆ بۆتەوەو تاكوو ساڵی ٩٥٤ ، كە بووهیـەكانیش پێیـان داگیرنـەكراوە لـەدوای شـەڕێكی دژووار و زۆر ، ناچار

دەبن پاشەکشەیان کردووە ، ئەویش بە هۆی تووندو تۆڵی دانیشتووانی شارەکە ، کە زۆر دلێرانە بەرگریان لەناوچەکە کردووەو بەردەوام بوون لەبەرگری کردن هەر وەك لەسەرەتای فتووحاتی ئیسلامی لەژێر دەسەلاتی خەلیفەی ئیسلام عومەر کوری خەتاب بەری شالاوە درندانەکەی گرتووە لەهەموو بوراەکان .

بەلام شمشێری دووژمنکاری و داگیرکردن و کووشتن و تۆقاندن و ئەنفالکردن ، وایکرد ناوچەی شارەزوور مل کەچ بێت و روو لەئایینی ئیسلام بکات بە ترشی نەك بە شیرینی .

ئەمەش بەبەلگەی چەندین نووسراو ، لەلایەن وولاتناسی ئیسلامی ئەوکات ، کە سەردانی ناوچەی شارەزووریان کردووە و یاداشتیان نووسیووە ، کە دانیشتووانی ناوچەکە یاخی بوون لە مل کەچ کردن بۆ دووژمنکانیان و هیچ میروو بەرپرسێکی خەلیفەی تیا جێگە نەبۆتەوە .

لە بەر ئەوەی شاری – نەریز – کە لە هەرێمی ئازربایجان لە نزیك شاری – ئەدەبیل – ە لە لایەن هۆزە کوردە هەزبانیەکان فەرمانرەوایی لێ کراوە و سەربەخۆیی راگرتووە و ناوچەکەیانیان ئاوەدان کردۆتەوەو پەرەیان پێداوە لەهەموو بوارەکان .

هەروا چەندین ناوچە دەسەلاتداریەتی سەربەخۆیان پێك هێناوە . لەوانەش کە بەناوبانگترین کەسایەتی کورد – دەیسەمی ئیبراهیم کوردی – کە لە هەرێمی ئازربایجان و هەندێ ناوچەی دیکە لەتاران و ئەرمینیا توانیوویەتی دەسەلاتێکی بەهێز دروست بکات ... کە پێشوو جێگری والی ئازربایجان بوو، توانی دوای کووژرانی والیەکە ، خۆی بکات بە ئەمیری هەرێمەکەو بیری فراوانخوازی بگرێتە بەرو هەر لە سالی ٩٢٦ سەربەخۆیانە هەرێمەکەی بەرێوەدەبرد لە کێشووەرەکەدا .

٠٩١٢

٠٩١٢/٨/١٨ کۆنترین دەسەلات لە شێووەی میرایەتی . میرنشینی عەیشانە بوون ، کە لە نێوو تیرەیەکی کوردی سەر بە هۆزی گەوورەی بەرزیکانی بووە ... هەر وەك نووسەرو مێژوونوسی ناوداری کورد – ئیبن ئەسیر – لە دانراوەکەی –

الکامل في التأریخ – ئاماژەی پێکردووە ، لە ڕووداوی ئەم مێژووەی سەرەوە ، کە ئاماژە بە عەیشانیەکان دەکات و ناوی دوو میر دێنێ بەناوی – نداد و غانم – کە کوری – ئەحمەد بوونە و سووپایەکی بەهێزی ئەو کات شارو ناوچەکانی – دینەوەرو هەمەدان و نەهاوەند و چەندین ناوچەی دیکە دەسەلاتداریەتیان تێدا گێراوە بۆ ماوەی ٥٠ ساڵ .

بەم جۆرە میرنشینە کوردەکان لەهەرێمە جیاجیاکان دەست پێدەکات و بەرەو میرنشینی دیکە هەنگاو دەنێ بەپێی پەرینەوەی قۆناخەکان ... وەکوو میرنشینی – ڕوادی – لەساڵی ١٠٤٨ و میرنشینی محەمەدی کوری شەداد لە ساڵی ٩٥١ و میرنشینی – حەسنەوی لە ساڵی ١٠٥٦ ... کە دەبنە میراتگری میرنشینی عەیشانیەکان و میرەکان خالۆزاو پورزای یەکتر دەبن ... ئا لەم سەردەمەدا کوردستان بە قۆناخێکی گەورەی شارستانیەتدا لەهەموو بورەکانی ژیاندا تێپەربووە لەو کاتی بارودۆخی کوردستان .

٠٩٣١

٠٩٣١/١/٢٤ دامەزراندنی حکوومەتی دۆستەکی لە دوای هەڵووەشاندنەوەی ئەحمەدی کوری مەروان لە لایەن دۆستەك – دۆشتیك – کە لە خانەوادەی حەمیدی – حمودی – بووە ... ئەویش کورێکی هەبووە بەناوی –باز – ئەبوو شووجاع – و ناوی منداڵیشی حوسێن بووەو نازناوی ئەبوو عەبدوللاشی هەبووە . ئەم کەسایەتیە لە ٩٤٥/٨/١٣ لەشاری دیار بەکر لەدایك بووە لە هەرێمەکەدا .

بەهۆی ئازایەتی و چاونەترسی بێ وێنە بووە ، لەو کات خەڵکێکی زۆر دەووری داوەو . ئەویش خواستی پاشایەتی ئامانجی بووە ..لە ساڵی ٩٥٥ لە دوای داگیرکردنی ناوچەی جەزیرو سعرد لە کوردستان ، حکوومەتی خۆی دامەزراندووە ... کە باوکی لە ساڵی ٩٥٨ کۆچی دوایی دەکات ، جلەوی دسەلات دەکەوێتە دەست بازی کوری و ئەویش ئاواتی فراوانکردنی دەسەلاتەکەی بووە لە مەلازکردوو ماکۆی خستۆتە ژێر دەسەلاتی خۆی ... لە هەمان کات شارێکی بەناوی – شاباز – دروست کردووە ، لە دواییدا لەلایەنی شانشین عادل ئەیوبیە .

دوای ماوەیەك ناوەكەی گۆڕاوە بۆتە – شاری عادل جەواز – ئەویش لە نێوان ساڵەكانی ٩٦٣ تا ٩٦٤ بووە ... هەروا شارەكانی ئەرجیش و دیاربەكرو میافارقین وئۆرفەو ئەخلات و وان و بەدلیس و چەندین جێگەی دیكەشی خستۆتە ژێر دەسەڵاتەكەی خۆی .

دوای ئەوە میرەكانی حەسەن كێف و جەزیرەو دیاربەكرو بۆتان وسروج و نەسیبین ... هەموویان چوونە ژێر فەرمانی و شاری دیاربەكریان كردۆتە پایتەختی ئەو دەسەڵاتە .... لەو كاتەش ئەلقادر بلای عەباسی نازناوی شاباز ئەبوو شووجاعی پێ بەخشی لە هەرێمەكەدا .

سەرچاوە:– شەرەفنامە – ل/٤٠ – ٤١ .

٩٣٥

٩٣٥/١١/٣٠ هەر لەو كێشەو ململانێیەی داگیركردن و خۆ بەهێزكردنی كۆمەڵێك لە تورك بەسەركردایەتی – گكم – و لە گەلیان كوری – رائق – بەرەو ناوچەی واست هاتن و ، دوای ئەوەش لە ساڵی ٩٤٥ لەوكاتەی كە – معز الدولە – ی كوری بۆیە گەیشتە خاكی ئێستای ئێراق ، دەوڵەتی – بویهیە – ی لێدامەزراند ، كە هەندێك لە سووپاكەی لە توركمان بوون .

بەڵام شاكر سابر لە لاپەرە/٥١ لە كتابەكەی بەناوی – موجز تأريخ التركمان في العراق – بە هەڵە چووە ، كە توركمان لەشارەكانی – كەركوك و هەولێرو مووسڵ و تكریت – سەلاحەددین – هەبووین .

لەبەر ئەوەی مووسڵ و کەرکوك و هەولێر ، ئەو کاتە لە ژێر دەسەڵاتی دەوولەتی – حەمدانی – بووەو باسی تورکمانی لێووە نەکراوە... بەڵام – ئیبن ئەسیر – باسی ئەوەی کردووە ، کە – معز ئەلدولە – هەندێ ناوچەی لە شارەکانی بەسرە و کووت لە دەست دابووە لە ناوچەکەدا .

تورکمانەکان .... ئەمەش لەکتابی – الکامل فی التاریخ .

هەروا شاکر سابر لەجێگایەکی دیکەش تووشی هەڵە بووە کە دەڵێ :– شەپۆلی تورکەکان لەئازربایجانەوە بەرەو ئێراق هاتن و گەمارۆی موسلیان داو ، هەروا دەستیان بەسەر – جەزیرەی عومەر – داگرت و لە موسل و تەلەعفەر جێگیربوون .

بەڵام ئەو پێناسەیەی شاکر سابر بەناوی ئیبن ئەسیری نووسیووە ... راستی تیا نیە ، لە بەر ئەوەی ئیبن ئەسیر باسی رووداوەکەی ١٠٣٠ یکردوە ، کە تورکمان – ئوگز – بەرەو جەزیرەی عومەر هاتوون – جەزیرەی بۆتان – و بەرەو تەلەعفەرو سنجارو دیاربەکر و ، هەروا دەستیان بەسەر موسل داگرت لە هەرێمەکەدا .

بەڵام ئەمیر قرواشی کوری مەقالید عقیلی بەرەو چیای – مەلحول – باچیای – ساتیدما – یا ، شاری – سن – کە بەرامبەر چیایەکەیەو دەکەوێتە رۆژهەڵاتی زێی دیجلە ... لەوێ هێزەکانی کۆکردەوەو حیلەش بەسەرکردایەتی – دبیس کوری مزیدی ئەسەدی و هێزەکانی بەسەرکردایەتی ئەبی فەتیح جاوانی بوو ، کە ئەمیرێکی کورد بوو لە کوردە جاوانیەکان ، لە حیلەو بەهانای هێزە کوردیەکان هات و – قرواش تورکمانی – کووشت و زیاتر لە ٢٠٠٠ هەزار چەکداریشی لێ کووشتن ، بەر لە گەیشتنی ئەو دوو ئەمیرەی کە لە سەرەوە باسکراوە .

ئەویش لە ناوچەی تەلەعفەر ، کە بووە هۆی هەڵاتنی – گز – لە موسل – لە دوای تالآن کردنی بەرەو ناوچەی نەسیبین هەڵاتن ، کەلەنزیك شاری قامشلۆیە و کەس لە تورکمان لە موسل و تەلەعفەر نیشتەجێ نەبوون . بەڵام لەناوچەی جەزیرەی عومەر لەلایەن ئەمیری ئەلدولە بووە بەرەو ئازربایجان هەڵاتن و بووە هۆی دەرکردنیان لە باشووری کوردستان و باکووری کوردستان .

تێبینی:- بوونی نەتەوەی تورك لە ئێستای ئێراق ، لە ناوەڕۆکی مێژوو نامەکە بەر لەو مێژووە باسکراوە و دوای ئەوەش کە تورك بوونیان چۆن بووە لە ئێراق .

٠٩٥١

٠٩٥١/٢/٨ دامەزرێنەری حکوومەتی محەمەدی کوڕی شەداد لە لایەن - محەمەد شەداد - ئەم سەرکردە کوردە هەلسا بە ئاوەدان کردنەوەی ناوچەی - کارتوو ئارات - لە هەموو بووارە جیاجیاکان ، کە ئەو حکوومەتە زیاتر لە ١٥٠ساڵ لە دەسەلات بەردەوام بوو . لە ناوچەکانی - قرباخ و کوردستان و نەخچەوان - لەو پارچە خاکەی کوردستان کە ئێستا کەوتۆتە ژێر دەسەلاتی کۆماری ئەرمینیای یەکیەتی سۆڤیەتی جاران . بە تایبەتی پارێزگای یەریڤان و دەوورووبەری لە هرێمەکەدا .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە شەدادیەکان خاوەنی ئیمارەتی کوردی بوونە ، کە لە سالی ٩٥١ تا سالی ١١٩٩ ، دەسەلاتدار بوون ... کە چەند پارچەیەك لە ئەرمینیای لە ژێر دەسەلات دا بووە ، وەك ناوچەی - حەران - کە ئێستا ناسراوە بە ئازربایجان ...ئەم نازناوەش دەگەڕێتەوە بۆ دامەزرێنەری ئیمارەتی محەمەدی کوڕی شەداد .

کـە ئـەو ئیمارەتـەش لـە شـاری – دفـین – دەسـتی پێکـرد ... کـە بـەرەو فرەووانی هەنگاوینا تاکوو شارەکانی – باردا و کانجا – کە ئەم شارانە لە هـەرێمی ئازربایجان بوون . دەسـەڵاتی شـەدادیەکان هاووپەیمانیـەتیان لـە گـەڵ سـەلجووقیەکان بەسـت و چـەندین شـەڕیان دژی ئیمپراتۆریـەتی بێزەنتیەکان کرد ، ئەویش لە ساڵی ١٠٤٧ ، تاکوو ساڵی ١٠٥٧ ، کە ئەو کاتـەش ئیمـارەتی شـەداد لـەو پـەری بەهێزیـدا بـوو . کـە دەسـەڵاتی درێژدەبووەوە لە نێووان زێی کوراو زێی ئاراسدا .

دوای ئەوە هێزەکانی ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی – قستەنتینی شەشەم – لە ساڵی ١٠٠٠ تاکوو ساڵی ١٠٥٥ شەری دژی شانشینی ئەرمینیا – کاگیلی دووەم – بەرپاکرد ... بەر لـەوەش قستەنتین چەندین نامـەی بـۆ – عـەلی لەشکری – نـەوەی محەمـەدی شـەداد ، کە ئـەمیری ئیمارەتی شـەداد بوو و رەوانـــەکرد و داوای لێکـــرد کـــە بـــچێتە ریـــزی هێزەکـــانی ســـووپا وئیمپراتۆریەتی بێزەنتی دژی شانشینی ئەرمینا .

دوای ئەوە عەلی لەشکری رەزامەندی لە سەر داوای ئیمپراتۆریـەتی بێزەنتی کرد ، بە مەرجێك ، ئەو زەویانەی کە رزگاری دەکات بیخاتـە ژێـر دەسـەڵاتی خۆیدا .

لە گەڵ ئەوەشـدا ئـەو کارە شەرگەربازەش بە توواناى شـەدادیەکان بوو ، بـەڵام لـە کۆتـایی بـە هـۆی بڕواکـردن بـە ئیمپراتۆریـەتی بێزەنتـی و سـەلجووقیەکان ، کـە لـە ئـەنجام دەسـەڵاتی شـەدادیەکان لـە لایـەن سەلجووقیەکان کۆتایی پیێ هێنرا بە سەرکەووتنی سەلجووقیەکان لە هـەرێم و ناوچەکەدا.

٠٩٦٠

٠٩٦٠/٣/٣ دامەزرانـدنی یەکـەم ئیمـارەتی تـورکی ئیـسلامی بـە نـاوی دەووڵـەتی – قراخانیەکان – کە لەو سەردەمەیەدا تورکەکان بوونە هەڵگری بڕوای ئاییینی ئیـسلام ، کـە نیـشتەجێی سەرچـاوەی –زێـی سـیمۆن– بـوون . کـە ئەمیرەکـەیان سـەردەمەکەی کـرد بەسـەردەمی ئیـسلام و رزگـارکردنی شـارە ئیسلامیەکان . کە لـەوکات باجیـان دەدا ئـەو کەسانەی کە هـەڵگری بـڕوای

ئاینی ئیسلام نەبوون .
جێگەی ئاماژە پێکردنە ، کە ئاینی ئیسلام لە نێوو نژادی تورك بڵاوبووەوە بە شێووەیەکی بەرفراوان ، لەو کاتەی کە دەووڵەتی – سامانیە – رۆڵی باڵای هەبوو لەناوەندەکانی ئاسیا لە سەدەکانی ٣ – ٤ کۆچیدا . لەوکاتەدا جووگرافیە ئیسلامەکان لە دوای کەسانی تورك دەگەران و باسیان لێووە دەکرد ، بەناوی ئەوەی کە تورك دژی ئاییینی ئیسلامە .
بەڵام ئەو بیرووبۆچوونە بە پێچەوانە بوون ... لە بەر ئەوەی سەرهەڵدان و بوونی نەتەوەو دەسەڵاتی تورك ، بەهۆی ئاییینی ئیسلام بوو ، کە وەك چەکێك بوو لەپێناو بەهێزکردن و باڵادەستکردنی تورك و پێکهێنانی نەتەوەی تورك .
لە بەر ئەوەی بوونی تورك بەهۆی کۆکردنەوەی نەتەوە دەربەدەرەکانی دیکەی ئاسیای ناوەندو بچووك بوو ، لە بیابانی مەنگۆلیای نێوان ڕووسیای قەیسەری و وولاتی چین ، ئەویش بە پەرەسەندنیان بەرەو ئاسیای بچووك ، کە تورکیای ئێستایە بەتایبەتی کوردستان .
سەرچاوە :– بارتوولد – ل/٧٧ .

٠٩٦٧

٠٩٦٧/١٢/٧ هەر لە سەردەمی ئەمەویەکان دراوی دەسەڵاتی ئەمەوی چاپکرا بەناوی – دینار– لەلایەن ئەلحوکم المنتە سری کوری عەبدولرەحمان لەشاری زەهرای ئەندەلووس ... کە قەبارەکەی – ٢,١سم– بوو ... بەردەوام بوونی خەلیفەکانی ئەمەوی بە چاپکردنی دراو لە لایەن ئەمیرەکان ، کە دەسەڵاتیان دەگرتە دەست و لەو وولاتانەی دەسەڵاتیان بەدەست بوو لە پێناو بووژاندنەوەی باری ئابووری و بازرگانی و کەمکردنەوەی کێشەی کرین و فرۆشتن .

٠٩٦٩

٠٩٦٩/١١/١[illegible] بە بریاری سەرکردەی دەووڵەتی فاتمی –جەوهەر سقلی – المعزالدین الله الفاگی– دەستکرا بە دروستکردنی مزگەووتی – ئەزهەر – لە شاری قاهیرەی پایتەختی ئێستای میسر ، کە ئێستا بۆتە مەڵبەندێکی ئاییینی و

زانستی و ئاداب و مێژوو و چەندین بواری دیکە بەناوی زانکۆی – ئەزهەر . جێگەی ئاماژەیە ئەم بنەماڵەیە لە رەچەڵەك و لە نژاد عەرەب نەبوونە ودەوڵەتی فاتمی ناسراوبووە بە دەسەڵاتداریەتی کورد لە لایەن کورد ... واتە عەرەب خاوەنی نە شووێنەوارو نە شارستانیەت نەبوونە – قورئانی پیرۆز – بە زمانی عەرەبی نەبوابە ، عەرەب نەدەبووە ئیسلام وگەر ئیسلامیش نەبووایە عەرەب نەیدەتوانی لە دوورگەی عەرەبی دەرچن ، تەنیا بازرگان و ئاژەڵ لەوەرێنەکانی نەبن ، ئەویش بەهۆی نالەباری باری کەش و هەواو نەبوونی لەوەرگە لەدوورگەی عەرەبی لە هەموو بوارەکاندا .
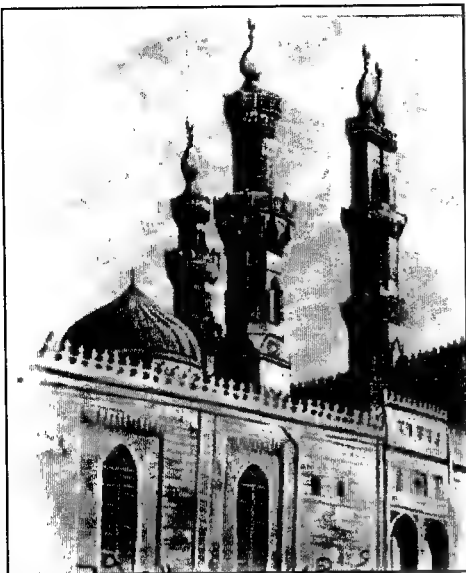
سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دارالشرق العربی – بیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

٠٩٧٠

٠٩٧٠/١١/٢ سەرۆکی حکوومەتی دۆستەك – شابان – ئەبوو شووجاع لەدوای بەهێزبوونی دەسەڵاتەکەی بەهۆی پشتگیری لێکردنی لەلایەن میرەکانی کورد ، توانی دراو بەناوی خۆیەوە لێداو لە ووتارە

هەینیەکان ناوی لە تەك ناوی خەلیفەی عەباسی دا دەخوێندرایەوە ....
کاتێ ئەبوو تەغلەی حەمەدانی و عەزد دەولەی دەیەمی بوون و بوونە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی نێوانیان .

باز یاریدەدەری عەزد دەولەی داو لە پاش کۆچی دوایی عزد دەولە لەساڵی ٩٨٢ ، باز بەنیازی داگیرکردنی موسل بوو و بەلەشکرێکی زۆر لە شەنگال دەرکەووت ... سەماح دەولەی کوری عەزد دەولە بەسەرکردایەتی ئەبوو سەعید بارامی کوری ئەردەشێر ، لەشکری ناردە پێش و هەردوو لەشکر لەناوچەی – باجلایا – بەگژ یەکدا هاتن و لەپاش شەڕێکی خوێناوی لەشکری سەماح شکاو بەرەو دوواوەی کشانەوە .

دوای ئەوە دووبارە هێزی چەکداری بەسەرکردایەتی ئەبوو ئەلقاسم سەعید ناردە سەربازو ئەمجارەش لەرۆخی چەمی خاپوور تووشی یەك هاتن و دووبارە باز سەرکەووتنی بەدەست هێنا ... دوای ئەوە مووسڵی گەمارۆدا لەسەر داوای دانیشتووانی شاری موسل و ماوەی سێ مانگی بۆ دانان ، کە دەستیان بۆ درێژ نەکەن ... ئەوانیش لەم ماوەیەدا شارەکە چۆڵ بکەن .

هەر لەو کاتە ئەبوو عەلی کردە حوکمداری شاری موسل و خۆشی گەراوە شاری دیاربەکرلە هەرێمەکەدا .

بەم شێوەوە مووسڵیش کەوتە ژێر دەسەلاتی شاباز ئەبوو شووجاع ...
دوای ئەوە بەهێزێکی چەکداری زۆر بەرەو شاری بەغدا کەوتە رێ ، کە سەماح سەرسام ببوو لەو کارەداو هێزێکی زۆری بەسەرکردایەتی زیادی کوری کاکۆیەی ناردە سەر رێی بازو لەسەر رێی شاری تکریت – سەلاحەدین – تووشی باز هاتن ولە ئەنجامی شەڕێکی گەوورە هێزەکانی باز شکاو گەراوە بۆ دیاربەکر ، دوای ئەو بازو سەماح رێکەووتن بە کۆتایی هێنانی کێشەکانی نێوانیان لەناوچەو هەرێمەکاندا.

سەرچاوە :–ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – دارالشرق العربی –
ئامادەکردنی د. سەیفەدین کاتب – بیروت – سوریا /٢٠٠٥ .

٩٩٠٠

٣ /٣/ ٠٩٩٠ شارۆچکەی مەندەلی سەر بە پارێزگای دیالە لە باکووری شاری بەغدای پایتەختی ئێراقە ... شارۆچکەی مەندەلی و دەووروبەری لە باشووری

کوردسـتان و شـار و ناوچـەیەکی کـوردی و کوردسـتانیە ... هـەزاران سـاڵە خۆراگرانـە دانیـشتووانی شـارو ناوچـەکە بـەرگری لـە کـورد و کوردایـەتی خۆیـان دەکـەن , کـە هـەردەم کـەوتبووە ژێـر سمـی ئەسـپی داگیرکـەران و بـەردەوام خـووێنی رۆڵـەکانی بەخـشیووە بـە خاکەکـەی لـە هـەموو بـوارە جیاجیاکان لە ناوچەکەدا.

جێگـەی باسـکردن و رونکردنەوەیـە کـە شـاری مەنـدەلی یەکێکـە لـە شـارە کۆنەکانی کوردستان , دەکەوێتە ئەو پەری سنووری باشووری کوردستان , یەکێکە لە یەکەم قەزا ئیداریەکان بوو ، لە گەڵ دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لەسـەر رووبـەری ٨٤,٠٠٠ هـەزار کیلۆمـەتر چوارگۆشـەی خـاکی هـەرێمی باشووری کوردستان و شاری مەندەلیش لەناو ئەو سنوورەدایە.

شـاری مەنـدەلی ناحیـەکی سـەر بـە قـەزای بەلـەدرووز و ئـەویش سـەر بەپارێزگای دیالەیـە ... مەڵبەندی شاری مەندەلی ٨٠ کم لەشاری بەعقوبە دوورە ... لە بارەی مەندەلی و جێگەو شوێنی – ئیبن خوردازیە – دەڵێ:– بەنـدەنجین و بیرازولـروز لەیـەك – کـورە – دا بوونـە ... هـەروا – یـاقووتی حەمویش دەلێ:–

بەندەنجین شارێکی بەناوبانگە ، کە لەلای نەهرەوانە و دەکەوێتە ناحیەی – جەبـەلی – شـارەکە دەکەوێتـە سـەر سـنووری نێـوان ئێـراق و ئێـران لـەلای رۆژئاوای – شاخی پشت کـەوە – و لـەلای باکووریـەوە زنجیرە گردۆلکـەی – قەشقە – یە , لەلای رۆژئاوای زنجیرە چیای حەمرینە و لـەلای باشووریەوە قەزای بەدرە و ناحیەی عەزیزیەیە .

هەروا لەبارەی دێرینی و کۆنی شاری مەندەلی جوامێر مەندەلاوی دەڵێ :– مێژووی شاری مەندەلی بەپێی ئەو بیروبۆچوونەی کە بەعسیەکی بـەریتانی لـە سـاڵی ١٩٦٦ سـەردانیان کـردووە , دەردەکـەوێت کـە مێـژووی شـارەکە دەگەرێتەوە بۆ ٦٠٠٠ شەش هەزار ساڵ بەر لـە زایین , خـوودی شـارەکەش بووە لە شارەکانی لۆلۆبییەکان , کە باپیرانی لۆرەکانن و ئەوانیش بەشێك بوونـە لـە نـژادی کـورد ... هـەروا یـەکێك بووە لـەو شـارانەی کەووتۆتـە نێـوو قەلەمرەوی دەووڵەتی میدیا لە ناوچەکەدا .

لەگـەڵ سـەرهەڵدانی ئـایینی ئیـسلام و رەوانـەکردنی سـووپای ئیسلام بـۆ

ئێراقی ئێستا – هاشم عوتبە – بەئاشتی شارەکەی داگیرکردووە , بەناوی فتووحاتی ئیسلامی – هەروا لەسەردەمی ئیمامی عەلی – بوو بە گۆرەپانی شەڕی نێوان سووپای ئیمامی عەلی و خەوارجیەکان .
هەروا شاری مەندەلی ماوەیەك سەر بە ئیمارەتی عەنازی کوردی بووە لە ساڵەکانی ٩٩٠ و ، ناوچەیەکی دیکەی فراوانیان لە کوردستان لەژێر دەسەڵاتدا بووە کە – کرمانشا ، هەلوان ، شارەزوور ، داقووق ، دەسکەرە ، مەندەلیج , نوعمانیە – ی لەخۆگرتووە , جگە لەوەش ئەم ناوچەیە لەنێوو ئیمارەتی – حەسنەویهی – کوردی و دوایش لەنێوو ئیمارەتی بابان دابووە .

لەگەڵ ئەو هەموو گۆرانکاریانەشدا , لەشەری نێوان دەووڵەتی سەفەوی فارسی و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەر ماوەی بەدەست لایەنێکیانەوە بووە , تا دوای رووخاندنی دەووڵەتی عوسمانی ، لەگەڵ تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهان .
هاووڵاتیانی شاری مەندەلی لە پیاوە ماقولانی ئەوکات لە کورد و تورکمانی شارەکە ئەنجوومەنێکی دەسەڵاتداریەتیان دامەزراند بۆ بەرێوەبردنی کاروباری هەمەلایەنەی شارەکەیان.
گەر بگەرێینەوە بۆ رووداو و بەسەرهاتەکانی مێژوو , بەپێنووسەکانی ئیبن خەلدون و حەمەوی و ئیبن ئەسیر و خەلەکان , وایان دیارکردووە کە شاری مەندەلی هەر چوار دەووری شارو ناوچەی کوردی بووە ... لەلای باشووریەوە هەردوو شاری بەدرە , جەسان ، بووە , لەلای باکووریشیەوە شاری خانەقین و گوندەکانی – مکاتوو – کانی ماسی – یە , لەلای رۆژهەڵاتی کوردستانی دیووی ژێر دەسەڵاتی فارس بووە ، کە هەردوو شاری – سۆمارا و گەیلان – بووە , کە تەنها چەند کیلۆمەترێك لەشاری مەندەلیەوە دوورن ... هەروا بەرزاییەکانی چیای – جکاسوو , حەمرین – لەیەکیان جیادەکاتەوە .
شارو دێی کورد وەکوو ملوانکەیەك وان بەگەردەنی شارەکەوە وەکوو ناحیەی قەزانیە و گوندەکانی – دوورو دیشنج و کیری و کچکۆتیل و جاریە – کە گوندەکەی شەهید جوامێر سایەمیرەیە .. ئەم شارەش چەندین

گەرەك و شووێنەواری مێژووی گرنگی تیا بووە و تیایە .
بەڵام رژێمە یەك لەدوای یەکەکانی ئێراقی دروستکراو لەسەر خاکی گەلانی وولاتی نێوان دووزێیّ – میزۆپۆتامیا – درێخیان نەکردووە لە گۆرینی دیمۆگرافیای جووگراڤی و نەتەوەیی لەشارەکەدا ، هەر وەك شار شارۆچکە و گوندەکانی دیکەی هەرێمی باشووری کوردستان ، ئەویش لەراگوواستن و بەعەرەبکردن و دەربەدەرکردنی دانیشتووانە کوردەکان هێنانی عەرەبی هاوردە ، نەك هەر لە باشووری ئێستای ئێراق .
بەڵکوو لە وولاتانی دیکەی عەرەبی ، بەتایبەتی لە بیابانی دوورگەی عەرەبی بۆ ناوچەکەیان هێناوە , بە تایبەتی لە سەرەتای شەرە یەك لەدوای یەکەکانی فتووحاتی ئیسلامی لە پێناو داگیرکردنی خاکی گەلان و بە ئیسلام کردنی گەلان و داگیرکردنی نیشتیمانەکەیان ، بەزەبری شیری داگیرکەرانە ، نەك رزگارکردن و بەرپاکردنی باری ئارامی و ئاشتی لە هەمو بوارە جیاجیاکان لە هەرێم و ناوچەو جیهان .
تێبینی :– من نامەوێ بەتەواوی باس لە مێژووی پێکهاتەی ناوچەو نەتەو و رووداوە جیاجیاکان بکەم , تەنیا ئەمەم بۆ وەك زانیاریەکی سەرەتایی بوونی بەسەرچاوەیەکی دیار لە نووسینەکاندا .

١٠١٥

١٠١٥/٦/٢١ دەووڵەتی – عەنازیە – ی کوردی ، کە پایتەختەکەی – شاری حەلوان بووەو بەردەوام بووە تاکوو ساڵی ١١٠٧ ، کە سنوورەکەی درێژ دەبووەو تاکوو – ئەسەد ئاباد – ی سەر بە شاری هەمەدانی رۆژهەڵاتی کوردستا ... .هەر وەکوو پێشوو کە لەژێر دەووڵەتی – حەسنویهە –ی کوردی بووە کە پایتەختەکەی شاری – دینوور – بووە وسنوورەکەی درێژ دەبووەوە ئازربایجان تاکوو بەشێك لە خۆزستان و زێی بچووك و تاکوو نەهاوەند ، ک لە ٩٥١/٦/٩ دامەزراوە لە کێشوەرەکەدا .
کەواتە ئەو ناوچانە هەمووی لە ژێر دەسەڵاتی ئیماراتە کوردیەکان بوو دوای ئەوەش کەوتۆتە ژێر دەستی ئیماراتی بابان .
گەر بگەرێینەوە بۆ مێژووی رابردووی گوندو شارۆچکەو شارەکا هەرێمی باشووری کوردستان ... کە شاری مەندەلی و دانیشتووانەکە

بەسترابوونەوە بە دانیشتووانی شارستانیەتی زاگرۆس و لە هەمان نژاد بوون کە ئەویش – ئاریە – کە گوندو شارۆچکەیان لیّ دروست کردووەو کاری هەمە جۆری کشتووکاڵیان ئەنجامداوە بەر لەوەی کە مرۆڤی دیکە بگەنە ئەو هەریّم وباشوور و ناوەندی ئیّستای ئیّراقی بەزۆر دروستکراو .

هەر وەك شوویّنەوارناسەکان بە پیّنووسەکانیان ئەو راستیەیان لەلاپەرەکانی تۆمارگای میّژوو تۆمارکردووە ... کە شەپۆلەکانی مرۆڤ لەسەرەتادا لەناوچە شاخاویەکان ، لە زاگرۆس بەرەو ناوەندو باشووری ئیّستای ئیّراق , هەنگاویان ناوە ... واتە لە سەر خاکی کوردستان – لە ریّگەی شارۆچکەی مەندەلی و دەورووبەری ,

باشترین بەڵگەش ئەوەیە کە یەکەم دانیشتووان لە ئیّراقی ئیّستا کورد بوونە – گردی تەمرخان – لەناوچەی – فەرەئالووس – لەباکووری مەندەلی – کە لە شوویّنەوارە گرنگەکانی – جرموو – بووە ، بەر لە هەزارەی حەوتەمی پیّش زایین .

ئەمەش کە دەگەریّتەوە بۆ سەردەمی بەردینی و هەروا شوویّنەواری – گردی چکامای – چۆخە مامی – لەهەمان ناوچەیە ، کە دۆزینەوەی شوویّنەواری لیّ بەردەوام بووە لە شارستانیەتی زاگرۆس بە ٥٠٠٠ ساڵ بەر لەساڵی زایینی لە هەریّم و ناوچەکەدا .

ئەمەش بووە راستیەك ، کە لیّکۆڵینەوەو توویّژینەوەی شوویّنەواری لەساڵی١٩٧٧ دەستی پیّکرا لە – گۆمی بەنداوی حەمرین – لە – گردی سنکور – کە دەکەویّتە باکووری چیای حەمرین ، ئەو راستیانەی دووپاتکردۆتەوە کە شوویّنەواری ئەو خانووانەی لەیەك چوونی لەگەڵ شارستانیەتی زاگرۆس لەسەر خاکی کوردستان بەگشتی و هەریّمەکان بەتایبەتی لە سەر خاکی کوردستان .

سەرچاوە :– باقر یاسین – لە پیّشەکی میّژووی شارستانیەتی کۆن ل/٤١٧ ...
هەروا گۆڤاری سۆمەر – بەشی یەکەم و دووەم ب/ ٤٠ – ١٩٨٤ .

١٠٣٧

١٠٣٧/١٠/١٤ سەرەتای دەست پیّکردنی دەسەلاتی سەلجوقیەکان ... جیّگەی ئاماژە پیّکردنە کە سەلجوقیەکان دەگەریّنەوە سەر رەچەڵەکی یەکیّ لە بنەماڵە

تورکمانـەکان ... کـە ئـەو نـاوەش بـەناوی بنەماڵـەی سـەلجوقی کـراوە ...
لەسەرەتاوە ئەو دەسەڵاتە بچووکە ، یاخورد ئەو هێزە بچووکە هاوکاریاز
لەگەڵ گەزنوییەکان دەستی پێکرد .
بەڵام سوڵتانی گەزنوی - مەسعوود قەدر- ترسی لە دڵ پەیدا بوو بەهۆی
تواناو بەهێزبوونی سەلجوقیەکان و هەوڵیدا سنوورێکیان بۆ دابنێ ... بەڵا
لــەدوای ئــەوە هێــزی ســەلجوقیەکان ســەرکەوتنیان بەدەســت هێنــاو
دەسەڵاتەکەیان بەرەو رۆژئاوا هەنگاوینا .

لـە مـاوەی سـەدەیەك دەسـەڵاتی سـەلجوقیەکان فراوان بـوو ، تـاکوو گـەیشتـ
کـەنارەکانی دەریـای ناوەنـد . لـەو کاتەشـدا خـەلیفـەی عەباسـی -ئـەلقائـ
بئـەمرللا -دیـتی بـارێکی لـەباری بـۆ گوونجـاوەو ، لەلایـەکی دیکـەشـ
سـەرهەڵدانی هێـزی سـەلجوقیەکان و رزگـاربوونی لەدەسـت توانـاو هێـز
بوهیە فارسەکان وسەرکەووتن بەسەریان .
ئەویش بەیارمەتی هێزی سەلجوقیەکان . کە بووە هۆی هەڵگیرسانی شەر
نێوان فارس و هێزی سەلجوقی لە ئاکامدا - تگرل بگ- گەیشتە ناو شار

بەغدای پایتەختی ئێستای ئێراق و سەرکەووتنی بەسەر هێزەکانی بووهی فارسی و خۆ سەپاندنی وەك خەلیفەی عەباسی و هەتا لەسەر بووهیەکانی فارسی لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی دکتۆر سەیفەدین کاتب – دارالشرق العربي – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥.

١٠٤٧

١٠٤٧/٦/٢٨ دامەزراندنی دەووڵەتی غوریەکان ، لە وولاتی عووری شاخاوی لە سەردەمی دەووڵەتی عەباسی ، لە نێوان دۆڵی – هلمند و هەرا – لە ئەفگانستانی ئێستا ، بەسەرکردایەتی عزەدین حوسینی کوری حەسەنی کوری محەمەد ، بە بەربەرەکانی کردنی دەووڵەتی گزنویەکان تاکوو گەیشتنە ئاستی لەناوبردنیان لە ساڵی ١١٨٦ و خستیە ژێر دەسەڵاتی خۆی و دەسەڵاتەکەی دەووڵەتی غوریەکان فراوان بوو تاکوو گەیشتە هندستان .

دوای ئەوە ئیماراتی تورکی لێ دروست بوو ، کە یەکەم شانشینی قتبەدین ئەبیکی بوو لەهند .... دوای ئەوە لە ١٢١٥/٥/٢٥ دەسەڵاتی غوریەکان کەوتە ژێر سایەی دەسەڵاتی خەوارزمەکان و هەردووکیان لەهێرشەکانی مەگۆل لەساڵی ١٢٣١ کۆتاییان پێهات لەکێشووەرەکەدا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەكردنی – دكتۆر سەیفەدین كاتب – دار الشرق العربی – بەیروت – سووریا/٢٠٠٥ .

١٠٤٧/٦/٢٨ هێزێكی چەكداری توركمان لە هێزەكانی سەلجوقی بۆ یەكەم جار گەیشتنە شاری مەندەلی ... بەڵام ئەو هێزە بۆ داگیركردن بوو نەك مانەوەونیشتەجێ بوون .... لەگەڵ ئەوەشدا توركەكان بەزمانی توركی ئاخاوتنیان نەدەكرد ، بەڵكوو زمانی مەگۆلەكان و ئەزەری ئاخاوتنیان دەكرد .

لەبەر ئەوە نیشتەجێ بوونی توركمان لەمەندەلی و قەزانیە لەدوای نیوەی یەكەمی سەدەی سیانزە بوو ... ئەویش بەهۆی شەپۆلەكانی مەگۆلی ، یاخوود قەرەقوینلویا ئالاق قوینلوو لە ناوچەكەدا .

بەڵام نیشتەجێ بوونی عەرەب لەشاری مەندەلی لەگەرەكی – نەقیب – كە دەكەوێتە بەشی رۆژئاوای مەندەلی... كە گەرەكێكی نوێ بوو بەجیاواز لەگەڵ گەرەكە كۆنەكانی شارەكە ... ئەمەش لە دوای داگیركردنی ناوچەكە لەلایەن ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو ، دوایش لەلایەن رژێمی بەعسی لەدوای ساڵی ١٩٦٣ دا.

گەرنا عەرەب لەو ناوچە نیشتەجێ نەبوونە . لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتووانی قەزانیە لە كوردو توركمان پێك هاتبوون ... ئەو ناوەشی لە ناوی لقو فزانلوو ، لە عەشیرەتی باجەلانی كوردیەوە هاتووە .

لەبەر ئەوەی لەسەردەمی مەگۆلەكان كوردەكانی للۆرو كەلهورو پێك هاتەی لەگەڵ باجەلانی فەزانیە ، كە زمانیان كوردی بووەو فەزانیەش مەڵبەندی سنجەقی ناوچەی مەندەلی بووە لەسەدەی سیانزەهەم تاكوو سەدەی حەڤدەهەم لە هەریم و ناوچەكەدا .

سەرچاوە:- عەباس عەزاوی – مێژووی ئێراق .ج /٦ ل/٢٧٣.

١٠٥٠

١٠٥٠/١/١ گەورەترین كەرت بوون لە كەنیسەی ئاینی مەسیحی پوویدا كە بەدوا كەرتی رۆژئاواو رۆژهەڵات ناسرا بەناوی – الارندوكس – كە ئەویش كەنیسەی رۆژئاوا لەكەنیسەی رۆژهەڵاتی جیابوونەوە و بووە هۆكاری دژایەتی كردنی یەكتری ، لە بواری ئاینی لە و سەردەمەدا لە جیهان .

١٠٥١

١٠٥١/١/١ داگیرکردنـی پاریزگـای ئەسـفەهان لەلایـەن سـەرکردەی سـەلجووقی – تگـول بـەگ – دوای ئـەوە بـەرەو شـاری تـەبریز هـەنگاوینا تـاکوو داگیرکردنـی ناوچەکە دا .

١٠٥٥

١٠٥٥/١٢/ هێزە چەکدارەکانی تورك بە سەرکردایەتی -- تگول بەگ – ی سەلجووقی گەیشتە ناو شاری بەغداو دەسەلاتی ئالْ سەلجووقی تێیدا چەسپێندرا ، لە پێناو بەهێز کردنـی جێگـەی خۆی دوای ئـەوەش کـچە براکـەی خۆی بۆ خەلیفـەی عەباسـی خوواسـت و بـووە هاوسـەری ، واتـە بوونیـان بـە زاواو خەزووری یەکتر .

١٠٥٦

١٠٥٦/٣/ لە پێناو بە هێزکردنی هاوکاری و دۆستایەتی و برایەتی لە نێووان خەلیفەی عەباسی – بئـەمرللا – و سەرکردەی دەوولەتی سەلجووقی – تگول بـەگ – کـە خەلیفـەی عەباسی خووشـکی براگـەورەی تگـول بـەگ ، جفری بـەگی خوواست ، لە هەمان کات تگول بەگ کچەکەی خەلیفەی عەباسی خوواست ، کـە ئەمـەش بووە هـۆی ، یەکـەم بەهێزکردنی جێگـەی سـەلجووقیەکان و ، دووەم دەسەلاتی عەباسی و فراوان کردنی هەردوو دەسەلاتی زاواو خـەزوری یەکتری عەباسی و سەلجووقی لەناوچەو هەرێمەکەدا .

١٠٥٧

١٠٥٧/٥/١٠ دوای بەرەو لاوازبوونی رۆڵی ئیمپراتۆریەتی بیزەنتی بە توانەوەی بنەماڵەی
مەكدۆنی ، ئەویش بەهۆی بوونی كێشەی توونـد لـەنێوان هـەردوو چینـ
سەربازی و مەدەنی لە ئیمپراتۆریەتەكەدا.
جێگەی ئامـاژە پێكردنـە كـە ئیمپراتۆریـەتی بیـزەنتی هاوكـاری توركـەكانـ
دەكرد لەدێر زەمانەوە ... كـە هاوپەیمانیـەتی لـەنێوان تـورك و بیزەنتیـەكا
بـەردەوام بـوو ، ئـەویش لـەدوای سـەدەی شەشـەمی زایـنی بـەر لـەبوونی وەا
نەتەوەیـەكی دیـار ، بـەڵكوو وەك بنەماڵـە بـوون ... ئـەو توركانـەش لـەرێز
سووپای بیزەنتی وەك گێرەشێوێن كاریان دەكرد .
هـەروا لەلایـەكی دیكـەش كۆمەڵەیـەكی دیكـەیان لـەرێزی سـووپای ئیسلا
كاریان دەكرد ... كە ئەو سووپایە لەسەر سنووری رۆژهەڵاتی ئیمپراتۆریەت
بیزەنتی مۆڵگەدار بوون دژی بیزەنتیەكان ... ئەو بنەماڵە توركانەش رۆڵێك
دیاریـان نـەبوو ، هـەروا كاردانـەوەیان لەسـەر دەسـەڵاتی بیـزەنتی و ئیسلا
نـەبوو ، تـاكوو دەركـەووتنی دەسـەڵاتی سـەلجوقیەكان لەسـەر سـنوور
رۆژهەڵات لەسەدەی پێنجەمی كۆچیدا .
لەو كاتەش دەسەڵاتی ئیسلام دەسەڵاتێكی لاوازبوو بەرامبـەر بە دەسـەڵات
بیزەنتی لە ناوچەكەدا ... كە دەسەڵاتی ئیسلام لـە پەیوەندیەكی كـەرت بوو
دەژیا لەبواری رامیاری و مەزهەبیدا .
هەر لەسـەرەتای بـوونی ئیسلام ، بە تایبـەتی لـەدوای كۆچی دوایـی ئیمام
عـەلی ، دوو مەزهـەبی شـیعەو سـووننەی دژ بەیـەكتری دەركـەووت و ر
لەدوای رۆژ ئەو دژایەتیە پەرەی سەندو بەردەوام بووە تاكوو ئێستا ... بە
دوای لاوازبـوونی دەوڵـەتی بیـزەنتی و دەركـەووتنی رێگـەی خۆشـكەر ب
بەهێزبوونی دەسـەڵاتی ئیسلامی و فراوان بوونی لەهەرێمەكەدا ... كە س
هۆكار بۆتە هۆی بەهێزبوونی دەسەڵاتی ئیسلامی ئەویش:-
ئـایینی – ئـابووری – رامیـاری – هۆكـاری دەركـەووتنی سـەلجوقیەكانیـ
قۆسـتنەوەی بـاری ئـایینی ئیسلام بـوو ، ئـەویش لـە پێنـاو بـەهێزكرد
دەسـەڵات و بـوونی لەناوچـەو هەرێمەكانـدا ، بەرامبـەر بـە مەسـید
دراوسێكانیان .

که ئەویش ئەرمەن و بیزەنتی بوون ، کەشەڕەکەشیان لایەنی خۆبەختکەری – جیهاد –ی گرتە بەر بەتایبەتی لەناوچەی – کەرج – کە دەکەوێتە شاری – تەفلیس – لەباکووری کوردستان .

هەروا هەرێمەکانی ئەرمەن ، کە ئەویش زۆربەی هەرە زۆری لەسەر خاکی کوردستان و دوای ئەویش بیزەنتیەکان ... لەو کاتەش – تگرل بەگ هەوڵەکانی ئەوەبوو هەموو شتێك لەژێر دەسەڵاتی خۆی بێت و بنەماڵەی تورك زیادبكات ، بە رامیاریەتی بە تورك كردن لەنەتەوە جیاجیاکانی دیکە بەتایبەتی گەلی کورد لە کوردستان .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی – دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

١٠٥٨

١٠٥٨/٢/٢ قەڵای شاری مووسڵ کەووتۆتە سەر خاکە بەرزەکانی شاری مووسڵ کە دەڕوانێتە سەر زێی دیجلە ، لە هەمان کات چاوگەی کبریتە ، کە دەکەوێتە باکووری شاری مووسڵ– حەمام عەلی – کە کەس بەتەواوی نازانێ لەبنەڕەتا کێ ئەو قەلایەی دوروست کردووە ، بەڵام لەو کاتەی کە کورد نیشتەجێی ڕۆژهەڵاتی زێی دیجلە بوونە بەپێی نووسراوەکانی گەڕۆکی ناوداری جیهانی– زینەفۆن – بەر لە ٤٠٠ ساڵ پێش زایین ، ئەو تەنیا کوردی دیووە لەو دەڤەرەی ئێستای پارێزگای مووسڵدا .

هـیچ نەتـەوەو دانیـشتاوانێکی دیکـەی لـەو هەرێمـە نـەدیووە . تـەنیا کور
نەبێ ، چونکە زینـەفۆن و هاورێکـانی کە لـە شاری بەغـدا بەرەو ئەو ناوچ
بەرێکەوتن و دوایی بەرەو شام هەنگاوویاندەنا .

١٠٦٣

١٠٦٣/١/٤ مردنـی تگـرل بـەگ و جێگرتنـەوەی لەلایـەن ئەلـەب ئەرسـەلان و لـە دوا
هەوڵێکی زۆر توانی سەرکەووتن بەسەر بیزەنتیەکان لەشەری – مـەلازکرد
لـە بـاکووری کوردسـتان بەدەسـت بـێنێ لـە سـاڵی ١٠٧١ و ئیمپراتـۆر
بیـزەنتی– رومـانووس دیـوگین – دەسـتگیربکات و دوایـی ئـازادی کـرد .
ئەمەش بووە هۆکاری ئەوەی کە سنوورێك بۆ ئیپراتۆریـەتی بیـزەنتی دابد
لە فراوانکردنی سنووری دەسەڵاتەکەیان .

دوای مردنـی ئەلـەب ئەرسـەلان لـە ساڵی ١٠٧٢ ، کورەکەی مەلکشا جێگـ
گرتـەوەو ، لـەو کاتەشـدا کـە دەسـەڵاتیان درێـژبـبووەوە لـە رۆژهـەڵاتی چ
تاکوو دەریـای ناوەنـد ... لـە رۆژئـاوا دەسەڵاتەکەی تووشـی ململانـێ بوو
لەگەڵ بوهیەکان و گزنوییەکان و فاتمیـەکان و بیزنتیـەکان ... لـەدوای مرد
مەلکـشا لـە سـاڵی ١٠٩٢ دەووڵـەتی سـەلجوقی دابـەش بـوو ، لـە چـەند
ناوچەو هەرێمدا .
ئەویش وەك دەووڵەتی سەلجوقی لە شام و یەکێك لـە ئێـراق و ئەوەی دیکـ

لەکرمانی ئێرانی .... واتە ئێراق و ئێرانی ئێستا ... چونکە ئەو کاتە نە ئێراق هەبوو نە ئێران .... کە ئێراق ئەو کاتە پێی دەگووترا وولاتی نێوان دوو زێ ، واتە – میزۆپۆتامیا – و ئێرانیش پێی دەگوترا وولاتی فارس لەکێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – ئامادەکردنی – دکتۆر سەیفەدین کاتب – دار الشرق – بەیروت – سووریا /٢٠٠٥ .

١٠٦٤

١٠٦٤/٣/٣ تیرۆرکردنی– ئەلەب ئەرسەلان – کە خاوەنداریەتی هەموو وولاتی فارس و وولاتی نێوان دوو زێ – میزۆپۆتامیا – ی هەبوو لەگەڵ نێووەی زیاتر لە باکوورو رۆژهەلاتی کوردستانی هەبوو، دوای کۆچی دوایی ئەویش کوڕەکەی – مەلیك شا– جێگەی گرتەوە ، لە هەڵسووراندنی کاروباری دەسەلاتەکەی لە سەر ئەو ناوچە و هەرێمانەی کە لە ژێر دەستیدا بوو لە کێشووەری ئاسیادا .

١٠٧٦

١٠٧٦/٨/٥ دامەزراندنی دەسەلاتی خەوارزم لە ژێر دەسەلاتی عەباسیەکان لە وولاتی خەوارزم لە باشووری دەریاچەی – ئارالّ – کە لە زێی جیحوونی دەکردەوە . ئەویش بەسەرکردایەتی سەرکردەی تورك – ئانووشتکین– کە باوکی قتبەدین محەمەد بۆی بە جێ هێشتبوو ، بە نازناوی خوارزمشا لە ١٠٩٧/١٢/٩ و بەردەوام بوونی تاکوو ساڵی ١١٢٨دا .

هەروا محەمەد خوارزمشا توانی دەسەلاتی خۆی فراوان بکات لەسەر سگستان و دەسەلاتی غەزنوییەکان بخاتە ژێر دەسەلاتی خۆی ... بەلام دوای هاتنی کورەکەی – ئاتسز – لە ساڵی ١١٢٨ ، کە بووە یەکەم سوڵتانی دەووڵەتی خوارزمی و بەربەرەکانی مەگۆلەکانی دەکرد .

کـــه ئەمـــەش یەکـــەم هەڵـــە بـــوو کـــەکردی ، کـــە مەگۆلـــەکان هاتنـــە نـــاو
دەســـەڵاتەکەی... بـــەڵام دوای مردنـــی لـــە ســـاڵی ۱۲۰۰ کورەکـــەی محەمـــە
عەلائـــەدین تکـــش ، تـــوانی دەســـەڵاتی خـــۆی لەســـەر هـــەموو وولاتـــی فـــارس
بچەسپێنیّ و هـــەموو هـــۆزو تیرەکـــان بخاتـــە ژێـــر دەســـەڵاتی خـــۆی لـــە فـــارس
تورك و مەگۆلەکان .
ئـەویش بـەهۆی چـەندین هـەڵـەی رامیاری بووە بە لـە ناوچوونی دەوڵـەتی
خـــوارزمی لەســـاڵی ۱۲۳۰ ، بەدەســـتی مەگۆلـــەکان کـــە دوا شانـــشینەکەیا
جەلالەدین منکبرتی بوو لە کێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:— ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان — ئامادەکردنی —
دکتۆر سەیفەدین کاتب — دار الشرق — بەیروت — سووریا /۲۰۰۵ .

۱۰۷۷

۱۰۷۷/۷/۲۵ بە دابەش بوونی دەوڵـەتی سەلجوقی گەوورە لە شام و ئێراق و ئێران ، لـ
ئاسیای بچووکیش ئیمارەتێك پێکهات بەناوی — سەلاجقەی رۆم — لە لایە
سـلێمانی کـوری قتلمـیش و دەسـەڵاتەکەی بـەردەوام بـوو تـاکوو چـووە نـا
دەووڵـەتی عوسمـانی ... لـە دواییدا پایتەختەکـەی گوواسـتەوە بـۆ شـاری
قوتیە — لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە:— ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان — ئامادەکردنی —
دکتۆر سەیفەدین کاتب — دار الشرق — بەیروت — سووریا /۲۰۰۵ .

١٠٧٨

١٠٧٨/٧/١٤ رابەری ئاینی ئێزیدیەکان – شێخ عودەی کوری موسافر چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .... شێخ عودەی مرۆڤێکی زاناو زیرەك و بەتواناببوە بە تایبەتی لەبەراوردکردن لە نێوان ئاینەکانی جوولەکەو مەسیح و ئیسلام ئەویش بە کۆکردنەوەی کتابە پیرۆزەکان و کتابەکانی دیکەی کە شێکردنەوەی ئاینیان تیا روون کرابووەوە .

لەسەرەتا داوای هەڵگری بڕوای ئایینی ئیسلامی کردووە ، بەڵام ئەم مرۆڤە بەهۆی دەستگیری بە تەسەوڤ ئایینی و هەولی بەهێزو پتەوکردنی ئاینی ئێزیدی بووەو لەو هەوڵە بەردەوام بوو تاکوو لە ١١٦١/١٢/٢١ کۆچی دوای دەکات و تەرمەکەی لە مەڵبەندی ئاینی ئێزیدی لە لالشی دەنێژرێت .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە شێخ عودەی لە ترسی دەسەڵاتی عەباسیەکان بەرەو لالش هەڵاتیەو لەوێ خۆی گرتۆتەوەو جێ نشین بووە .

هەروا بنەماڵەی شێخ عودەی کە کورد بوونەو لەناوچەی هەکاری سەریان هەڵداوەو بەرەو ناوچەی دهۆك و شەنگال هەنگاویان ناوە . کە چەندین بیروبۆچوون باس لە چۆنیەتی بیروبۆچوون و هەڵوێست و رەفتارەکانی شێخ عودەی کوری موسافر دەکەن .

بەڵام ئەوەی لە نووسراوەکان دیاری کراوە وەك :- مێژوونووس – کوری عەتبە – لە مێژووداو ، هەروا یعقوب سرکیس و ، یان نەسا کتابی ، راهب رامیشوع و ، چەندین نووسەرو مێژووناس ، چ لە بارەی ئاینەوە و چ لە بارەی بوونی بنەماڵەی شێخ عودەی ، لێکۆڵینەوەیان کردووەو شێخ عودەیان بە مرۆڤێکی بەتواناو زیرەك زانیووەو دووپاتی کوردایەتی ئەم مرۆڤەیان

کردۆتەوە لە سەر خاکی کوردستاندا .

١٠٧٩

١٠٧٩/٣/١٥ میـــــــــژوونووس و روونـــــــاکبیر - هەمزەی ئەسفەهانی - لـــــە نووســـــینە مێژووییەکانیـــــدا ئەلێت :- لە یەکەم ســـالی کۆچـــیدا نـــەورۆز رێکـــەووتی رۆژی ٦/١٨ و رێکـــەووتی یەکـــەم رۆژی زولقیعدەی کردووە ... لەکاتی دەسەلاتی خەلیفە متەوەکل دا رۆژی نەورۆز کە مەبدەئەکانی (جەمعی کۆکۆدنەوەی -خراج - بوو ... کە دوو مانگ پێشخرا .

مەبەست لە مەش زووتر باج کۆکردنەوە بووە ، لە سالی ٢٤٥ی کۆچیدا .. خەلیفە موعتەزەر مێژووی کوردی کردیە بە ٦/١١. لە دوواییدا لەکاتی - مەلیك شا - ی سەلجووقی دا کە رۆژنامە گۆرا زانایانی گەردووونناسی- فەلەك - بەمەبدەئەکانی سالی تازەیان قبوول کرد . کە رێکەووتی ١٠/ رەمەزانی /٤٧١ ، کۆچی دەکرد کە بۆتە مەبدەئەکانی سالی تازەدا .

هەروا لە وولاتی میسریشدا جێگەی بروا بوو کە - مەقدیزی- و رێکەووتی /١٠ ، یاخوود /٩/١١ی دەکرد .. بە بروای خۆم . واتە هەمزەی ئەسفەهانی دەلێ:-

مێژووی رۆژانی مەلیك شا زۆر بە جێیەو زۆر نزیکە لە راستی ، چونکە رۆژی یەکەمی بەهار ٣/٢٢ زایینی دەکات و کاکلەکەی وەك لەسەرەتا ئاماژەمان پێ کردووە ، کە نەورۆز یەکەم رۆژی بەهارە -

بەپێی نووسراوە جۆراو جۆرەکانی زاناو پرۆفیسۆرو نووسەرو مێژووناس و

جووگرافیناس ، دووپاتی دەکەنەوە کە هەریەك بە شێوەو شێوازێك و بە بیروو بۆچوونێك .

بەڵام هەر هەموویان دووپاتی پابەند بوونی نەورۆز بە لە دایك بوونی زەردەشت دەکەنەوە ، هەر وەك لە دانراوە گرنگەکەی - ول دیوورانت - قصة الحضارات- بەرگی یەکەم ۲/۱ ، لە وەرگێرانی - زهکی نەجیب محەمەدو محەمەد بەدران - و دانراوەکەی - سلێمان مەزهەر- قصە الدیانات - وەرگێرانی کتابی پیرۆزی ئاڤێستا لەلایەن یۆنانیەکان هەر وەك لە - قصة الحضارات - باسی لێووە دەکات ... کە ئەم سێ سەرچاوەجێگەی بروا پێکردنن لە هەموو رویەکـــدا .

هەروا لەو کاتەی کە زەردەشت لە دایك دەبێ بلێسەی ئاگر لەسەر گووندەکە بەرەو ئاسمان بەرز دەبێتەوەو دانیشتووانی گوندەکە هەموویان گووندەکە بەجێ دێلن و بەرەو دەشتایی رادەکەن ، دوای چەند کاتژمێرێك دەنگ و باسیان دەگاتێ ، کە منداڵە چاوەڕووانکراوەکە لە دایك بووەو لەو ناوچەیەش خووێندەوار هەبووە بە تایبەتی قوتابیانی - بوورزین - کە مامۆستاو فێرکەری زەردەشت بووەو مرۆڤێکی زاناو رووناکبیرو لیهاتوو بووەو لە هەمان کات جیا لە هەموو منداڵێکی لە دایك بوو زەردەشت بەدەنگێکی بەرز پێکەنیووە بە رووخۆشی و پێکەنینەوە.

دوای گەوورە بوونی زەردەشت و لە تەمەنی حەوت ساڵی بۆتە قوتابی- برزین کروس - کە بە لێهاتووترین و زیرەکترین قوتابی دەرچووە لە فێربوونی شعرو ووتارو کشتووکاڵ و پیشەسازی و پزیشکی و چەندین بوواری دیکە ، کەماوەی هەشت ساڵ خووێندویەتی لەو کاتدا .

لێرەدا ووشەی نەورۆز یانی نووێ بوونەوە... ئاگری نەورۆزیش یانی بوون و سەرکەووتن و مووژدەو ئازایەتی و خەبات و قووربانی دان لە هەموو بوواره جیاجیاکانی ژیان لە دەسەڵات و پێشکەووتن و گەشەکردن و بەیەکەوە ژیان .

واتە لەدایك بوونی زەردەشت لە ساڵی ۷۰۰ی پێش زاین و دوای ٤٨ ساڵ بۆتە ئاینی رەسمی ئیمپراتۆریەتی میدیا . ئەو ئاینە ئاینی رەسمی کوردی و فارسی بووە تاکوو هاتنی ئاینی ئیسلام ، ئەویش لە رێگەی بە

ئیسلامکردنی گەلانی ناوچەو هەرێمەکان بەتایبــەتی کـوردو فارس . کە لە سـەرەتا بـەزەبری کووشـتن و بـرین و تـالان و سـووتاندن و تۆقانـدن کـراون بـە ئیسلام لە رێگەی فتووحاتی ئیسلامیدا .

واتە مووژدەی لە دایك بوونی زەردەشت ، ئەو بڵێسە ئاگرە بووە کە لـە سـەر ئـەو گووندەی کـە لێـی لـە دایـك بـووە ، کـە بـەرەو ئاسمـان بـەرز بۆتـەوەو نەورۆزیش بەر لەو مێژووە بە ٤٠ ساڵ بە رەسمـی بوونی خـۆی سـەلماندووە ، بە مێژووی بوونی نەتەوەی کـوردو کوردسـتان و گـەلانی هاوونژاد کە ئاری بوونە.

لەگەڵ ئەوەشدا میدیەکان ٨٣٧ ساڵ بەر لە مێژووی زاین ، کە دوا هـەواڵ لـە بـارەی دەسـەڵاتی میدیـەکان ، کـە لـە تابلۆیـەك تۆمـار کـراوە لـە لایـەن – سلمانسری سێیەم – کەبەرەو شارۆچکەی – پارسوا – هـەنگاوینەوە لە چیاکانی کوردستان ، کە لەو کات ٢٧ سەرۆك و ئـەمیر دەسەڵاتداریەتی ٢٧ وویلایەتیان دەکرد ، کە پێیان دەگوتن– ئـەمادای ، مـادای ، میـیدیین – کـە نـەژادی – هـنووری – بوونـەو پایتەختـە کـەیان وویلایـەتی – ئیکباتانـا– ی هەمـەدانی ئێـستا بـووە ، کـە زیـاتر لـە چـوار ریـان بـووە هـەر وەك لـە کتـابی(تـەوراتی) جولەکـەکانیش باسـی کـردووە کە بە دەوولـەتی مادیـەکان ناوزەند بووە .

کە لەو کاتە بوونی فارس و هـیچ نەتەوەیـەکی دیکە لـە ناوچـەو هەرێمـەکانی ژێــر دەســەڵاتی ئــەو ٢٧ ئیماراتــە نــەبووە ، کــە توانیبیانــە بــەرگری لەدەسەڵاتەکەیان بکەن و هـەر سـەرکەووتنێکیان بەدەسـت هێنابایە ، ئـەویش بە رزکردنەوەی بڵێسەی ئاگر بۆتە هێمـای سـەرکەووتنیان ، چونکە لـەو کـات لـەو کارەیـان زیـاتر بـە دەسـتەوە نـەبووە . وەك ئێـستای راگەیاند کە هەیـەو بـەردەوام بـووە تـاکوو توانیبیانـە مێـژووی کـورد سـەقامگیر بکـەن لەیەکـەم رۆژی بەهار کە ١/١/١ ساڵی کوردیە.

کە تـاکوو ئێـستاش وەك هێمایـەکی بـەرز راگیراوە ، کە جـەژنی نەتـەوەیی راستەقینەی کوردە لە جیهان ، ئەویش نیشانەکەی بەبەرزی بڵێسەی ئـاگری نـەورۆزە بـە نـووێ بوونـەوە لـە هـەموو بوارەکانی پەرەسـەندن و پێشکەوتن و گەشەکردن .

ئەمە لە لایەك و لەلایەکی دیکەش وەك لەسەرەوە باسم کرد ، کە قصە الحضارات زۆر بە پێزی باسی لە میدیەکان و زەردەشت و ئاینی زەردەشتی دەکات ، کە هەتا دارای یەکەم یەکێك بووە لە کوڕەکانی زەردەشت ، کە پەیووەندیە سەرەتایەکانی نێووان گەلانی ناوچەو هەرێمەکە لە نێوان کوردو یۆنانی و ئیتاڵیەکان هەبووەو ئەوان سەرچاوەی ناوزەندی میدیا بوونە ، هەر وەك لەقصة الحضارات باسی لێووە کردوە.. بەلام کورد..!.

تێبینی:- باوکی زەردەشت ناوی - بوورشاسبا - بووە و ناوی دایکی - دگدوڤا- بووە .

١٠٨٦

١٠٨٦/٤/١٨ زۆر جار باسی ئەوەمان کردووە ، کە سەلاحەدینی ئەیوبی هەستی نەتەوایەتی و نیشتیمانی زۆر لاوازبووەو بروای بە نەتەوەکە و نیشتیمانەکەی نەبووە ، بەڵکوو هەموو هەوڵەکانی لە دەسەڵاتەکەیدا بە هێزکردنی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگراڤ خاك بووە ، بۆ عەرەب لە ڕێگەی ئاینی ئیسلام بە هێزکردنی ، و گەر سەلاحەدین نەبوایە ئاینی ئیسلام دەگەرایەوە سەر دۆخی جارانی لەکاتی پێغەمبەر - د.خ - لە چوارچێوەی دوورگەی بیابانی عەرەبی و یەمەن و زیاتر نا ، بە هۆی دژایەتی کردنی ئەو ئاینە لەلایەن ئاینی مەسیحی و ئاینەکانی دیکەی وەك ئاینی مانی و زەردەشتی و جوولەکە . کە هەوڵەکانی سەلاحەدین تەنیا شەڕکردن و دژایەتی کردنی مەسیحیەت بوو ، لەناوچەو هەرێمە جیاجیاکان ، لە شام و وولاتی نێوان دوو زێی و ئەفەریکیا و چەندین جێگەی دیکە بە

تایبەتی لەسەر خاکی کوردستان .

بۆ نمونە : – سەلاحەدینی ئەیوبی لەوکاتەی هەرێمی دیار بەکری خستە ژێر دەسـەلاتی خـۆی بـەهیچ شێووەیەك یارمـەتی ئـەمیرەکانی کـوردی نـەدەدا و بەتایبەتی بنەماڵەی نەوەی مەروان – دوستەکیەکان – کە خاوەنی دەوڵـەتی دۆسـتەکی کـورد بـوون .... و لەهـەمان کـات هاوکـاری نـەکردن بـۆ ژیانـەوەی دەووڵەتەکەیان و ئیماراتەکانیان.

بـەڵکوو بـە پێچەوانەوە یارمـەتی نورەدین محەمەد قرە ئەرسەلانی نـەوەی – ئـەرتق – ی سـەرکردەی دەووڵـەتی سـەلجوقیەکانی دا ، کـە ئـەوان بـوون دەووڵەتی دۆستەکیان لەناوبرد .

لەگـەڵ ئەوەشـدا سـەلاحەددینی ئـەیوبی کتێبخانـەی گـشتی دیاربـەکری تـالانکرد کـە زیـاتر لـە ١,٤٠٠,٠٠٠ ملیـۆن کتـابی ئیـسلامی و رامیـاری و نەتەوایەتی و نیشتیمانی و کۆمەلایەتی و ئ دەبی و شیعرو نامەی تیابووە ، کە گەوورەترین کتێبخانە بوو لە جیهانی ئیسلامی ئەو کات . بەتایبەتی ئەو بەڵگەنامەی کە لە سەربوونی کوردی تیابوو .

هەروا سەلاحەدینی ئەیوبی یارمەتی کوردی نەدەدا لـەو کاتـەی شۆرش دژی تورکمـانی داگیرە هاوردەکـانی بـەرپاکردو هـەتا لـەو پەیمانـەی کـە لـە نێوان کوردو تورکمان مۆرکرا لە ساڵی ١١٨٥ ، کە ئارەزووی نەدەکرد کورد بـەهێزو سـەرکەوتووبێت لـەژێر دەووڵـەتی کـوردی ..... بـەلام ئـاواتی ئـەوەبوو کـورد بۆلای خۆی راکێشێ و بیانبات بۆ شام و وولاتی میسر ، بە شەڕپێکردنیان دژی سەلیبیەکان .

هـەروا نمونەیـەکی دیکـەش ، کەلەو کاتـەی لـە زێـی گـەوورەوە تاکوو کۆتایی ناوچـەی شـارەزوور لـە باشـووری کوردسـتان ، لـە بـەر دەسـتیدابوو بـەپێی پەیمانی لەگەڵ بنەماڵەی ئەتابەکیەکان لە ساڵی ١١٨٥ لە مووسڵ و ئیمـارەتی – قەمجاقیە – ی تورکمانی ژیاینـدەوە ، لە کـەرکوك و شارەزوور لـە هـەرێمی باشـووری کوردسـتان ... واتـە یارمـەتی دەری عـەرەب و تورکمـان بـوو دژی کوردو خاکی کوردستان .

لەبەر ئەوەی بە عەرەبکردن و داگیرکردنی خـاکی کوردستان بەچوار قۆناخدا تێ پەر دەبێ ئەویش :–

یەکـەم : قۆنـاخی دووەم ، لـە ڕێگـەی فتووحـاتی ئیسلامی بـە سـەرکردایەتی خەلیفەی، ئیسلام عومەری کوری خـەتاب لـە ناوچـەکانی پارێزگـای مووسڵ و کـەرکوك و دیالـەو کـووت وبـەرەو خـاکی کوردسـتان ، لەئـەنجامی شـەڕی خووێناوی لە نێوان کوردو عەرەبی هەڵگری ئایینی ئیسلام .

دووەم : لەلایـەن سـەلاحەدینی ئـەیوبی ، کـە شـەڕی دژی سـەلیبیەکان کـردو کـورد بـووە هۆکـاری سـەرکەووتنی دەسـەڵاتەکەی ، بـە بـەرفراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەب و بەهێزکردن و ژیانەوەی ئاینی ئیسلام .

سـێیەم : لەگـەڵ ڕاگەیانـدی دەووڵـەتی عوسمـانی ، کـە ئەمـەش هۆکـارێکی کاریگەر بوو لەماوەی زیاتر لە ٤٥٠ ساڵ ، کە ئیپراتۆریـەتی عوسمـانی تـورك بەهۆی بەرگری کردن لە ئیسلام و بەرزکردنـەوەی ئاڵای ئیسلام ، گەیشتنە ئەو قۆناخـەو عـەرەب بەلێشاو بەرەو خـاکی گـەلان ، بە تایبـەتی کوردسـتان دەهێنـاو نیشتەجێی دەکـردن و کـوردی دەربـەدەر دەکـرد لـە سـەر خـاکی کوردستان بە تایبەتی لە باشووری کوردستان .

چـوارەم : لـەدوای وەرگـرتنی دەسـەڵاتی بـەعس لـە سـووریاو ئێـراق ... بـە شـێووەو شـێووازی نـوێی بەعـەرەبکردن و داگیرکردنـی خـاکی کوردسـتان بەهێزوپتەوتربوو ، لە ژێر دروشمـە شۆڤینیەکانیان– ئوومە عەرەبیە واحید – زات رسـالە خالیـدە – ئێـراق و سـووریای عـەرەب و چـەندین دروشمـی دیکـە.... ئەمـە جگەلـە تـورك وفـارس لەناوچـەو هەرێمەکـەدا لەسـەر خـاکی کوردستان لە کێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:– سوود لەکتابی – حدود کوردستان الجنوبیە تاریخاً و جغرافیاً – وەرگیراوە .

١٠٩٢

١٠٩٢/١١/١٨ کۆچی دووایی مەلیك شای فارس لە شاری بەغدا ، کە لەوکات ئەو والی بەغدا بـوو، کــە ڕۆژئــاواو ڕۆژهــەڵاتی شــاری بەغــدای کردبــووە مەڵبەنــدی گەردووناسـی ، لـە ڕۆژانـی دەسـەڵاتی ئـەو ئیسلام چـووە قۆنـاخی هێمـای ســەرکەووتن هــەتا لــە ووتــارە ئاینیــەکانی ڕۆژی هــەینی بـەناوی ئــەو دەخووێندرایەوە لە شارەکەدا .

١٠٩٥

١٠٩٥/١/١١ جوولانەوەی خاچەکان بەر پەرچدانەوەیەکی مەسیحیەکان بوو رووەو ئیسلام ... کە رەگـەکانی دەگەڕێتـەوە لـە گـەڵ سـەرهەڵدان و پەیـدابوونی ئاایینی ئیـسلام ... هـەروا دەرکردنـی ئیـسلامەکان لـە دوورگـەی عـەرەبی و روو بەرووبوونەوەی لە نێوان ئیسلام و بیزەنتیەکان ... ئەم جوولانەوەیـەش وەك جەستەیەکی زینـدوو بـوو لـە ماوەی چەند سـەدە ، ئەمـە کـاری کـردە سـەر گۆرانکاری لـە قۆناخێك بۆ قۆناخێکی دیکە و بەردەوام بوونی تاکوو ساڵی ١٢٩١ ... کـە ئەمـەش هۆکـارێکی بـوو چـەندین لایەنـەی لـە خـۆ دەگـرت .ئەویش:-

یەکەم :- هۆکاری ئاایینی و بیروو بۆچوون بوو ، لە سەر رێنمایی و ئامانج و ئاواتەکانی داهاتووی ئەم دوو ئاینە لە سەر گۆی زەوی و دوا رۆژەکەشی قیامەتە لە دوای نەفخە سوورەکەدا...؟...!.

دووەم :- هۆکـاری نەتـەوەیی و بـوونی خـاك و دەسـەڵات بـوو ، لەهـەموو بوراەکـانی رامیـاری و ئـابووری و بازرگـانی و سـەربازی و شـووێنەوار و شارستانیەت لە جیهاندا .

جووڵانـەوەی خاچـەکان لـە ئـەورووپای رۆژئـاوا سـەری هەڵـداو بـەرەو هێرشکردنە سەر ئیسلام و عەرەب بوو ، لە کێشوەری ئاسیا ، بەتایبەتی لەدوورگەی بیابانی عەرەبی ، کە وولاتی یەمەن و سعوودیەی ئێستا دەگرێتە خۆ ... هەروا بوونی ئیسلام لە شام و ئێراقی ئێستاو ئەنادۆڵی تورکی ئێستا ، کە بەشێکی گەوورەش کوردستانی گرتەوە ، بە تایبەتی لەباشوورو باکوور لە کێشوەرەکەدا .

ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر ئەو هۆکارانەی کە کۆمەڵگای رۆژئـاوا لـەو ماوەیـەدا کێشەو ململانێی توند و تیژی نـاوخۆیی بـەخۆوە دیت ، لـە نێوان ئـەمیرانی دەرەبەگایەتیدا ... کە ئەمەش ببووە هـۆی بێزاری و بڵاوبوونـەوەی برسیەتی و رووخاندنی ژێرخانی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە کێشوەرەکەدا .

سەرچاوە:- سەلاحەدینی ئەیوبی - موسوعە الحروب الصلیبیە
-دانانی دکتۆر سلابی - چاپی یەکەم - بەیروت /٢٠٠٨.

١٠٩٩

١٠٩٩/٧/١٥ لە ئاکامی شەڕێکی کووشندەو دژووار لە نێووان هێزە چەکدارەکانی ئیسلامو مەسیحی ، لە ئەنجام شاری قوودس لەلایەن هێزە چەکدارەکانی سەلجووقی داگیر کراو – گود فروادی بۆبۆن – کرا بە شانشین لەسەر شاری قوودسو دەوورووبەری ، ئەمەش لەشالاوی دووەم بوو ، کە لە شەڕی خاچەکان کە رێکخرابوو لەلایەن دەرەبەگە فەینسەکانو ئیتایەکان بەسەرکردایەتی – گودفروادی بۆبۆن– و – ریمۆن دوسانجیل– و – هۆگ دومیرفرو– و – یۆهیمۆندی یەکەم – و– ئەمیر تارانتیا – کە توانیان لەو شالاوە شاری ئەدیسە بخەنە ژێر دەستیانو دوایش شاری تارسو ئەنتاکیەدا .

بەر لەوەش شاری قوودس داگیر کرابوو بە دامەزراندنی شانشینەکە و دامەزراندنی ئیمارات لە شارەکانی ئەنتاکیەو ئەدیسەو تەرابلسدا .

١١٠٨

١١٠٨/٨/١١ بە هۆی رووخاندن و چاکردنەوەی شوورەی دەووری شاری مووسڵ لە لایەن بەرپرسان و والی ئەو کاتەی پارێزگای مووسڵ ، بە تایبەتی لە دوای داگیرکردنی لەلایەن ئیسلام ، لە هێرشەکانی فتووحاتی ئیسلامی کە یەکەم خەمخۆری ئەم شوورەیە – پەرژین – کە سایەتی ناوداری کوردو سەرکردەیەکی لێهاتوو عیمادەدین زەنگی بووە .

کەناو زەند بوو بە سەرکردەیەکی تورك ، کە ئەوکات تورك لە پارێزگای مووسڵ و جەزیرو شام نەبووە ، بەڵکوو سەرکردەیەکی کورد بووە و کە بۆتە

والی موسل دەستی کردووە بە بنیاتنانەوەی شوورەکە بەشێوەیەکی رێك و گوونجـاو ، بـە دروسـت کردنـی خەنـدەقێك لـەرووی دەوروبـەری شـوورەکە لەپێناو بەرگری کردن لەلایەك و ، لە پێنـاو بەهێز کردنـی دەسـەڵات لـە شـاری موسل ... لەدوای ئەو مێژووەدا .

جیگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە شـوورەی مووسـڵ ، بـۆ یەکـەم جـار لەلایـەن سـەعیدی کـوری عەبـدوڵلاّ نەخشەی بـۆ کێـشاوە ، ئـەویش کـە خەلافـەتی وەرگـرت دوای بـاوکی لـە سـاڵی ٦٨٥ بـە بنیاتنانـەوەی ... دوای ئـەویش لەلایەن مەروانی کوری محەمەد ، ئەویش بە فراوانکردنی شوورەکەو مانەوەی تاکوو وەرگرتنی خەلافەتی مووسڵ لەلایەن هارونە رەشید لە ساڵی ٧٩٧ ، کە ئەو شوورەکەی رووخاند .

بەڵام بەهۆی شۆرشی شاری مووسڵ و ، مووسڵ بەبێ شووره مایەوە تاکوو بـوونی شـەرەف دەولـە ئەلعقـەیلی ، کـە ئـەویش هەڵـسا بەدروسـتکردنی شـوورەیەك بەشـێوەیەکی ناتـەواو .... تـاکوو هـاتنی عیمـادەدین زەنگـی لەساڵی ١١٠٨ بەناوی دوو گۆرەپان ... ئەویش سووری سەلجوقی و سووری ئەتابکی کە ئەمانە لەلایەن زەنگی دروست کرابوو .

شوورەی شـاری مووسـڵ ٩ دەرگـای هـەبووە ، لـەکاتی ئـەتابکی کـە درگـای عیمـاد لەسـاڵی ١١٣٣ لەگـەڵ چـەندین نـاوی دیکـە لەشـارەکەدا ... دەبێـت ئەوەش بزانین کەشاری مووسڵ ، یەکـەم خشتی ئاوەدانکردنـەوەو بنیاتنـانی لەلایەن کورد بووە ، بەر لە ٤٢٠ سـاڵ پێش زایـن ، لـە پردی ئاسـنینی شـاری مووسڵ پردی نوێی ، کە سەدام حوسێن لەسەر زێـی دیجلـە دروسـتی کردبـوو ... واتـە کـورد لـە رۆژهـەڵاتی تـەواوی شـاری مووسـڵ بوونیـان هـەبووە و لـە ۆژئاوای زێکەش ئاوەدانی تیانەبووە ، تاکوو دوای مێژووی زاینـی و کۆچـی ئیسلامیش لەشارەکەدا.

١١١١

١١١١/١٢/١٨کۆچـی دووایـی نووسـەرو ئـەدیبو رووناکبیری نـاوداری جیهـانی ئیمـامی غەزالی . کە رۆڵی کاریگەری هەبوو لە بووارەکانی رامیاری‌و کۆمەلایـەتی ، بـە تایبەتی لە بوواری ئاینی وەك رابەرێك.

تێبینی:-
ئەمەش وێنەی
گۆڕەکەیەتی

١١١٧

١١١٧/٥/٥ نورەدین مەحمود کوری عیمادەدین زەنکی ، لە شاری حەلەبی شام چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... دوای ئەوە لە تەمەنی ٢٩ساڵیدا لە ساڵی ١١٥٥ بۆتە فەرمانرەوا .... کە فەرمانرەوایەکی داد پەروەر بووە و لە ڕێی ئاییني ئیسلام زۆر شەڕی کردووە .... هەروا قەڵاو پەرژین و دیواری لە زۆر گوندو شارۆچکەو شارەکان دروستکردووە ، لە پێناو بەرگری لە خۆو دەسەڵات کردن لە ناوچەکەدا .

هەروا زۆر فێرگەی خوێندنی ئاینی دامەزراندووەو ماوەی ٢٨ ساڵ فەرمانرەوایی کردووە تا لە ١١٧٣/٨/١٢ کۆچی دوای دەکات .

لێرەدا بە پێی سەرچاوەکانی مێژووی رەسەنی کورد شەرەفنامەو کوردو کوردستان و میدیا ، وا دەردەکەوێت کە هەر لە سەرەتای ساڵی زاینی و بەر لەساڵی زاینیش کورد ، لە زۆربەی هەرە زۆری وڵاتانی کێشووەری ئاسیا دەسەڵاتداربوونە ، چەند فەرمانرەواو چەند ئەمیرو چەند شانشین و بەتایبەتی لەوڵاتەکانی میسرو شام و وڵاتی نێوان دوو زێ –میزۆبۆتامیا – و وڵاتی فارس و باکووری کوردستان و ئەنازۆڵ .

بەڵام بەداخەوە ئاورێک لە مێژووی سەرکردە کوردەکان و بەراوردێک لەنێوانیان و لەگەڵ سەرکردە سەرهەڵدانەکانی بەر لەساڵی زاییني و دوای ئەویش ، بەتایبەتی لەدوای بووني ئاییني ئیسلام و ، دوای ئەویش و بەر لەویش ، لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەکانی رۆمان و مەگۆل و بیزەنتی و عوسمانی و فارسیدا .

بەڵام بەداخەوە لە هەموو بارودۆخێك و قۆناخێك و سەردەمێك قوربانی دانی کورد بەسەرکردایەتی کورد چ لە شەڕی خۆکوژی و چ لە شەڕی دووژمنانیان ، بۆتە یارمەتی دەری دروست بووني دەوڵەت و دەسەڵاتی وڵاتی دیکەی

نەتـەوەی غـەیرە کـوردو ، هـەتا دروسـت بـوونی نەتـەوە لەسـەر بەرژەوەنـد
کـوردو ، پاراسـتنی بەرژەوەنـدی تایبـەتی سـەرکردە کوردەکـان لەسـەرەتا
بـوونی کـورد بـەر لـە ٢٠٠٠ هـەزار سـاڵی زایـینی وتـاکوو نووسـینی ئـ
مێژوونامەیەدا.

هەر بۆ بەشی کورد بە ئاوات و ئامانجەکانی خۆی نەگەیشتووە ، نەك لەلایە
گــەلی کوردســتان لــە ســەر خــاکی کوردســتاندا ، بــەڵکوو هۆکارەکــە
سـەرکردایەتی کـورد بـوو و لـەو شـووێنانەی کـە تیـای دەسـەڵاتداربوونە ، ل
هەرێم و ناوچەو کێشووەرەکەدا .

١١١٧/٥/٥ بەشی رۆژئاوای مەڵبەندی ناوچیا – اقلیم الجبـال – بە کوردستان نـاوبراو
، مستوفی دەلیٚ:–

لـە دەووروبـەری نیـوەی سـەدەی شەشـەمی کۆچـیدا سـوڵتان سـەنجەر
سەلجوقی ئەو ناوچە چیایەی کرماشانی جیاکردەوەو ناوینا – کوردستان
هەروا سولەیمانشای برازای خۆی لەسەر داناو باج و پیتاکی کوردستان لە
کات دوو ملیۆن دینار بوو ..... کە لە دانیشتووانەکە وەردەگیرا .... هـەروا
مـروج ئەلزەهـەب –ی مەسـعوودی لـە سـاڵی ٩٤٣ زایـنی نـاوی چـەند هـۆز
کوردی هێناوە ئەویش :–

١– شاهیجان :– لەلای دینەوەرو هەمەدان .
٢– ماجوردان :– لە کەنگاوەر .
٣– هەزەبانی دیرات :– لە ئازربایـنجان .
٤– هەروا شارنجان :– لازیا ، مازدنکان ، باریسان ، جەلالی ، جەیارق
. جاوانی موستەکانی . ئەمانە لەناو چیاکان دەژیان .
٥– دەیابلا :– لە شام دەژیان .

هـەروا کـوردە مەسـیحیەکان وەك تـیرەی یـەعقوبی – جورقـان– لـە موسـل
چیای جودین .... جگە لەمەش ناوی سەدان هۆزو تیرەی کورد نووسراوە .
سەرچاوە:– شەرەفنامە . ل/١١٩–١٢٠ .

١١١٩

١١١٨/٨/١٦ کۆچـی دووایـی سـولتان محەمـەدی سـەلجووقی ، کـە دوای خـۆی کوڕەکـەی
مەحمود جێگەی گرتەوە لە سەر دەسەڵاتدا .

١١١٩

١١١٩/٤/١٤ ئایینی ئیسلام کاریگەری بە هێزی لە سەر دەروون و هەست و نەستی گەلی کوردستان هەبووە ، ئەویش بەهۆی داگیرکردن و بە عەرەب کردن و بە ئیسلام کردن و داگیرکردنی خاکی کوردستان و مانەوەی بە دەیا ڕێگەی جۆراو جۆری ڕێبازی ئایینی وەك تەریقەتەکان .

که لەدوای تەریقەتەکانی مروڤیە و بەر لەوەش دەیا تەریقەتی دیکە هەبوونە وەك ، تەریقەتی حەیدەری و سەهروەردی و خەڵوەتی ... هەروا تەریقەتی – رفاعی ، کە لەلایەن ، ئەحمەدی ڕەفاعی – هاتۆتە کایەوەو تەکیەکانی لەشارەکانی کەرکوك و جەلەولاو مەندەلی هەبووە .

ئەم تەریقەتەش هەر لە زووەوە پێگەی لەکوردستان داکوتا و تەشەنەی کردووە لە هەرێمەکەدا . بەتایبەتی لەناوچە کوردنشینەکانی دەوورووبەری شاری بەغدا ، لە بەر ئەوەی ئەم تەریقەتە لە ناوچە عەرەب نشینەکانی دەوورووبەری بەغدا سەری هەڵداوە.

بۆیە لە بەر ئەوە کاریگەری هەبووە لەسەر ناوچە کوردیەکانی کوردستان لە هەرێمەکەدا ... هەروا تەریقەتی – کوبرەوی – کە لەلایەن شێخ نەجمەدین کوبرەوی خوزامی لە ساڵی ١٢٣٠ ی زایینی دامەزراوە ... ئەم تەریقەتەش لە ئاسیای ناوەراست و ئێراندا پەیرەوانی هەبووە و شارەزایانی ئەم تەریقەتەش لە کوردستان هەڵکەوتوون .

واتە ئەو ڕێبازو بیرووبۆچوونە جیاجیایانە کاریگەری لە سەر باری کورد لە کوردستان هەبووە ، نەك لە پێناو سوود مەندیەتی گەلی کوردستان بەڵکوو بەزیان بەخشی کورد لە هەردوو لایەنی نەتەوەیی و نیشتیمانیدا لە سەر خاکی کوردستان . ئەویش کاریگەری لەسەر لاوازکردنی هەست و بروای نەتەوایەتی ونیشتیمانی و زاڵ بوونی بروای ئایینی لەسەر بروای نەتەوەیی و نیشتیمانی ، بێ ئەوەی گەلی کوردستان هەست بەو کاریگەریە بکات بە هۆی زاڵ بوونی کەسایەتی ئایینی ، لەپێناو کەسایەتی و بەرژەوەندی تایبەتی لەسەر بەرژەوەندی گشتیدا لە هەرێمەکەدا .

١١٢٧

١١٢٧/١/١١ دروستکردنی منارەی سەنگاڵ لە هەرێمی باشووری کوردستان لەلایەن – بەندەی هەژاری کوردی تاق سنقر – کە بەرامبەر مانگی موحەرەمی ساڵی

٥٢١ کۆچی دەکات .

جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە ، کـە دروسـتکردنی شـەنگاڵ دەگەڕێتـەوە بـ

قۆناخـەکانی مێـژوو .... لـە بـەر ئـەوە چەندین شووێنەواری دێـرین و پاشمـاوەی شارسـتانیە جیاجیاکـان لـە ناوچـەکە دەبینـرێ ، کـە زۆر لەگەشـتیارو گەریـدەی ئـەوروپایی سـەردانی شـەنگاڵیان کـردووەو یاداشـت و رۆمـان و چیرۆکی ئەفسانەیا لەسەر نووسیووە ، بەپێی خواستی خۆیان , لەوانەش گەریدەی ئینگلیزی جیمس بنکهام – لە ساڵی ١٨١٦ ، کە لە شام بەرەو شەنگاڵ رۆیشتووە لەرێگەی نەسبین .... لە نێوو جەرگەی شەنگاڵ چاوت بە ، فەرجاخ و دوورەیە عەباس و ، چەندین شووێنەواری دیکە دەکەوێت و جگە لەوەش چاوت بە شوورەی رۆمان دەکەوێت ، کە لەوکات رۆمانەکان ماوەی ٧٠٠ سال داگیریان کردووە .

هەروا لە ساڵنامەی وویلایەتی مووسڵی عوسمانیدا هاتووە ، کە شەنگا بەیەکێك لەناوچەکانی جەزیرە دەژمێردرێت ، کە دانیشتووانەکەی لە کورد ئێزیدیـەکانن و دەکەوێتـە رۆژئـاوای شـاری مووسـڵ ... هـەروا بـەپێ سەرچاوەکانی بوونی کوردە ئێزیدیەکان لە ناوچەکەدا ، دەگەڕێتەوە بۆ بـ لە دامەزراندی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری .

شـەنگاڵ لەسـەرگردو تەپۆلکـەی قـەدپاڵی چیای شـەنگاڵ دامـەزراوەو لـ بـەرزترین لووتکـە کـە ٤٨٠٠ پـێ لەسـەر ئاسـتی دەریـا بەرزدەبێتـەوە دەکەوێتە نێوان بازنەی پانی ٢٢ و ٣٦ ی باکوورو هێڵی درێژی ٤٧ و ٤١ : رۆژهەڵات لە ناوچەکەدا .

بەمـەش ئـەم شووێن و پێگـە جووگرافیـە لـە رابـردوودا یارمـەتی داوە ببێت دووریـانی رێگاکـانی کاروانـە بازرگانیـەکان ... لێـرەدا مـن بـەکوورتی باسـ

شەنگالم کرد ، بەهۆی ئەوەی مێژوونامەکە بەوەندە رازیە نەوەك کتێبێکی تایبەتی لەسەر شووێنەکانی کوردستان .

سەرچاوە :- گۆڤاری لالش – ژمارە / ٢٣ .

١١٢٧/١/١٧ دامەزراندی دەوولەتی – ئەلئەتابکیە– لە شاری حەلەبی ئیستای سووریا لەلایەن عمادەدین زەنکی ... ئەویش لە دوای گەمارۆدانی هێزی خاچەکان لە سالی ١١١٧ ، کە لەو کاتە دانیشتووانی ناوچەکە دەووریان لە نەجمەدەین ئەیلگازی دابوو دژی خاچەکان لە شەڕی – سهل بلاگ – لە سالی ١١١٩ و دەستگیرکردنی سەرکردەکەیان – روگیە داسالرنۆ – ی ئەمیری ئیناکیەکان ... دوای ئەوە حەلەبی کردە خاوەنداریەتی خۆی و دەوولەتی ئەرتەقیەی لێدامەزراند . .

بەلام لەلایەن عمادەدین زەنکی لە ناوبرا ... دەوولەتی ئەتابکیە دەگەراوە بۆ عمادەدینی زەنکی کوری ئاق سنقر ، کە – ئەتابك – باش جێگر کە سولتانی سەلجوقی ئێراق بووە .... لەسالی ١١٣٢ بووە والی لە سەر مووسل و دەوولەتی ئەتابکیەی لێدامەزراندا ... دوای ئەوە عمادەدین لەسالی ١١٢٧ توانی شاری حەلەب داگیربکات بەلە ناوبردنی دەوولەتی ئەرتەقبە .. بەلام دوای ئەوە عمادەدین لەسالی ١١٤٦ تیرۆرکراو دەوولەتی ئەتابکیە دابەش بوو بە دوو دەوولەتلە ناوچەکەدا .

یەکەمیان :- لە شاری حەلەب و ، دووەمیان :- لە شاری مووسل .. دەوولەتی ئەتابکیە لە مووسل کەوتە ژێر دەسەلاتی سەیفەدین غازی یەکەمی کوری عمادەدین و بەردەوام بوو لەدەسەلاتەکەی تاکوو سالی ١٢٦٢ ... بەلام دەوولەتی ئەتابکیە لەحەلەب بەسەرکردایەتی کورەکەی نورەدین ... دوای ئەوە شاری دیمەشقیشی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی و هەرێمی شامی گرتە خۆ و لەدوای مردنی لە سالی ١١٧٣ کورەکەی سالح ئیسماعیل جێگەی گرتەوە ، دوای ئەوە سەلاحەدینی ئەیوبی لە ١١٧٣/٨/١٣ خستە ژێر دەسەلاتی خۆی کە ئەو بنەمالەیە دژی خاچەکان لە شەڕو پێك دادان و فراوانکردنی دەسەلات بەردەوام بوون لە هەرێم و ناوچەکاندا .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب وجیهان – ئامادەکردنی دکتۆ سەیفەدین کاتب– دار الشرق – بریروت – سووریا /٢٠٠٥

١١٣٠

١١٣٠/١٢/٤ سولتان مەحمودی محەمەد – مەلیك شا – كۆچی دوایی كرد ، كە لە دوای خۆی كوڕەكەی جێگەی گرتەوە ، كە لە هەمان كات ڕووبەڕووی مەسعوودی مامی بووەوە ، كە بووە هۆی بەرپابوونی شەری نێووان مامو برازا ، كە لە ئەنجام بەسەر مامی سەركەووتو لە دەسەڵاتەكەی بەردەوام بوو.

١١٣٢

١١٣٢/١١/١٢ عمـــــــادەدین زەنگی هێرشێكی ســەربازی كــردە سەر قەلای عەقرە وداگــیری كــرد و دەســـــتی كـــرد بەرووخانـــــدنی پەرژینەكــــەی – دیـوار– بـە هـۆی ئـــــەوەی كـــــە دانیشتووانەكەی پشتگیریان لەخەلیفەی عەباسی ئەلمستەرشد بلای عەباسی دەكرد ... لەو كاتەی كەگەمارۆی شاری مووسلی دا ، كە عیمادەدین زەنگی حووكمرانیـەتی پارێزگـای مووسـلی ئێـستای دەكـرد ...و لـەو كاتـەی كـە سولتان حوسـین ئـەلولی كـوری سولتان حەسـەن بـەگ – دەسـەلاتی ئیمـارەتی بادینانی لە ١٥٣٤ گرتە دەست .

دوای ئـەوەی كـە ئیمـارەتی بادینـان بـەرەو بـەهێز بـوون هـەنگاوی دەنـا لەبوارەكانی ئاوەدانكردنەوەو ئابووری ، هەلسا بەنۆژەنكردنەوەی پەرژین – دیوار– ی رووخێنـدراوی قـەلای عـەقرە وئاوی لەهەمان شـووێنی جێگـەی بـە دانیشتووانەكە گەیاند.

هەروا مێژووی نوێ كردنەوەی لە سەر دیوارەكان نووسی ... ئەویش لە سەر بـەردێكی مەرمـەڕ وەك تابلۆیـەك ، كـە ئێـستا ئـەو تابلۆیـەش لەشاری لەندەنە بــەهۆی داگیركردنــی لەجــەنگی یەكــەمی جیهــان ... كــە قــەلای عــەقرە

ژێرزەمینێکی تیایە کە تاکوو ئێستا نهێنیەکانی دیارنیە... دوای ئەوەش هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەرکردایەتی مستەفا رەشید پاشا هێرشیان کردە سەر عەقرەلە هەرێمەکەدا .

بەلام دانیشتووانی قەلای عەقرە بەرگریان لەقەلاکەیان کردووە... کە ئەویش بووە هۆی ئەوەی کەمستەفا رەشید دوو لوولە تۆپەکانی لە سەر گردی بواجە لە قەلاکەو کە تاکوو ئێستاش کە ناوزەند بووە بە – کری – تۆپا ، یاخوود – گردی تۆپەکان – لە باشووری کوردستان.

١١٣٥

١١٣٥/٣/٣٠ لە دایك بوونی فەیلەسوفی جوولەکەو زانای لاهووت لە ئایینی جوولەکە و پزیشك ودەرمانساز – موسا مەیمون – لە شاری قەرتبە لە ئەندەلووس ... ناوی تەواوی – ئەبوو عمران موسا بن مەیمون قرتبی – بوو. لە دوای کێشەی نێوان ئیسلام وجوولەکە ، موسا دەچێتە میسرو ماوەی ٣٠ سال لەو وولاتە جێ نشین دەبێ وکاری پزیشکی دەکات لەگەل دانانی کتابەکانی پزیشکی وفەلسەفیەکان ، لەگەڵ شیکردنەوەی کیتابی تەوراتی پیرۆزی جوولەکە ، تا ئەو کاتەی کە لە ١٢٠٤/١٢/١٣ کۆچی دوایی کرد لە وولاتی میسر .

١١٣٧

١١٣٧/٩/١٩ سەرکردەی کوردی موسلمان سەلاحەدینی ئەیوبی لە شاری سەلاحەدین – تکریت – چاوی بەجیهان هەلهێناوە . ئەم شارەش مەلیکەکانی فارس دروستیان کردووە ، لەکۆنەوە لەسەر بەردی مەزن و کردوویانە بە کۆگای پێداویستیەکان و قەلاکەشی بۆ چاودێری کردنی

جمووجۆڵی دووژمنان بووه.

هەروا لە کاتی دەسەڵاتی عومەری کوری خەتاب ، خەلیفەی ئیسلام دەست بەسەردا گیراوە لەساڵی ٦٣٧ زایینیدا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە سەلاحەدینی ئەیوبی لە بنەماڵەیەکی کوردە . لە هــۆزی – روادیــەو لەبنــەرەتا نیــشتەجێی شارۆچــکەی دوویــن – ە ، کە دەکەوێتــە کۆتــایی سنووری ئازربایجــان لــەنزیک شــاری تــەبلیس لــە وولاتی ئەرمینیا ... ئەم بنەماڵەیەش دەگەرێنەوە سەر بنەماڵەی ئەیوبی کوری شادی ... باوکی سەلاحەدین ، نەجمەدین ئەیوب و ، مامی ئەسەدەدین شێرکۆ ، کە بەرەو ئێراقی ئێستا کۆچیان کرد ، لە شامەوە بنەماڵەیەکی ئاسایی نەبوون ، بەڵکوو لەبنەماڵەیەکی زاناو توانادار بوون لەبواری هەڵسوورانی کاروباری رامیاری و ئیداری .

دوای گەیشتنیان بۆ وولاتی نێوان دوو زێیْ – میزۆبۆتامیا – لە سەدەی شەشەمی کۆچی و نیشتەجێ بوونیان لە پارێزگای سەلاحەدین – تکریت – شادی باپیریان توانی هەندێ کاری ئیداری لە قەلای سەلاحەدین بگرێتە دەست ... کە دەرەبەگێکی بە هروزخادم بوو ، کە یەکێك بوو لە ئەمیرەکانی سولتانی سەلجووقی – محەمەد مەلکشا .

شاری سەلاحەدین دەکەوێتە سەر کەناری دیجلە بەلای راستەوەو ، لە باکووری شارۆچکەی سامەرا – یە کە رێگایەکی سەرەکی بووە لە نێوان شاری بەغداو شام ... کە ئەوکات زۆربەی هەرە زۆری دانیشتووانەکەی لە کوردن بوون ... واتە زیاتر لە ٨٥٪ دانیشتووانی پارێزگای تکریتی ئێستا کوردبوونە نەك عەرەب لە پرێزگاکەدا .

ئەم بنەماڵەیە توانیان کاروبارەکانی دەووڵەت بگرنە دەست و لەو کاتەی کە شادی کۆچی دوایی دەکات ، نەجمەدین جێگەی دەگرێتەوە ... سەلاحەدین لەشاری تکریت لەدایك بووە ... ووشەی تکریت لە بە تورك کردنەوە هاتوو لەو کاتەی کە دەووڵەتی عوسمانی ئەو ناوچەیەی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی ... کە پارێزگای سەلاحەدین و پارێزگای تکریتی پیْ دەڵێن .

سەرچاوە :– سەلاحەدینی ئەیوبی – موسوعە الحروب الصلیبە – دانانی دکتۆر سلابی – چاپی یەکەم – بەیروت /٢٠٠٨

✍ ١١٣٨

١١٣٨/٢/١٠ سەرکردەی کوردی موسلمان سەلاحەدینی ئەیووبی لە شاری سەلاحەدین- تکریت - چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .
شایانی باسە ناوی - تکریت - لەبەتورککردنەوە هاتیە ، لە دوای داگیرکردنی شارەکە کە ناوی رەسەنی خۆی بەناوی سەلاحەدین ئەیووبی و بنەماڵەکەی بووە. کە دەکەوێتە باکووری شاری بەغدای پایتەختی ئێراق .

✍ ١١٤٩

١١٤٩/٥/١١ ئەبوو ئەلسەعادات مەجدەدین موبارك ئەبوو ئەلكەرمی جەزیری ، كە نازناوی بە - أبن أپیر- بەناوبانگە لەناوچەی جەزیرەی باشووری کوردستان چاوی بەجیهان هەلهێناوە ، کە بەجەزیرەی ئیبن عومەر ناوزەندە ... هەر لەوێ گەورە بووەو دوایی چۆتە شاری مووسڵ ولە لای - محەمەد سەعیدی کوری موبارەك - ی خوێندوە و گوێی لەفەرموودەکانی پێغەمبەر- د.خ- گرتووە و بۆتە دۆستی ئەمیر موجاهیدەدین قایماز لە شارەکەدا .
دوای ئەویش بۆتە هەڤالی نورەدین ئەرسەلانی کوری ... ئەم کەسایەتیە بەناوبانگە روونـاکبیرو رۆشەنبیرو فەیلەسوفە ، لەماوەی ژیانی چەندین بەرهەمی هەبووە لەوانە - جامع الاصول ، النهایە ڤ غریب الاحادیپ ، الانعاف ڤ تفسیر القران ، البدیع فی فن الکتابە ، دیوان الرسائل ، کتاب شافی ، المصگفی المختار فی الادعیە والافکار - ئەم مرۆڤە میوانگەیەکی لەدەووری شاری مووسڵ دروست کردبوو ، کەخەلك زۆر رووی تێ دەکرد وبەردەوام بوو لە نووسینە هەمەلایەنەکانی ، تاکوو لە ١٢٠٩/٧/٦ کۆچی دوایی دەکات و هەرلەوجێگایە تەرمەکەی بەخاك دەسپێردرێت .

شایانی باسه ، به پێی نووسراوه مێژوویەکان وا دەردەکەوێت کە ئیبن ئەسیر مرۆڤێکی کوردبووەو هەر بەم بۆنەیە بۆتە وەزیر لەلایەن ئەخزەلی نەوەی سەلاحەدینی ئەیوبی و، لەهەمان کات جەزیرەی ئیبن عومەر کە ئەو ناوی تەواوی عومەری کوری عبدالعزیز بووە و ، هەرئەویش ئاوەدانی کردۆتەوە ، کەناوی ئەو گوندە – مەرعەقید– ی پێگووتراوە و ، دوای ئەوە ناوزەند کراوە بەجەزیرە لەکێشووەرەکەدا .

سەرچاوە :–شەرەفنامە – ل/١٧٠ .

١١٤٦

پردی ئاسنین لە موسل

١١٤٦/٩/١٤ دورستکردنی پردی ئاسنین لە سەر زێی دیجلە لە شاری مووسل ، کە ناوزەند بوو بە ناوی پردی شانشین غازی ، کە بەناوبانگترین دەرگایە ، کە بووە هۆی بەستنەوەی رۆژهەلاتی شاری موسل بە رۆژئاوای شاری موسل و رۆلی کاریگەری هەبوو لەهەموو بووارە جیاجیاکاندا .

ئەو پردەش لەلایەن شانشین سەیفەدین غازی دورستکراوە...شایانی باسە رۆژهەلاتی مووسڵ دانیشتووانی کوردو ئارامی و ئاشووری و کوردە ئێزیدیەکان بووەو ، کاتی خۆی عەرەب رووی لە رۆژئاواو باشووری مووسڵ کردووە بەرەو ناوشارو دەوورووبەری رۆژئاواو باشووری هاتوون ، لەرێگەی فتووحاتی ئیسلامی داگیر کراوەو . دوای ئەوە پەرەی سەندووە بەپێی قۆناخە جیاجیاکان کە تاکوو لە سالی ١٩١٩ دانیشتووانی رەسەنی کورد لەشاری مووسڵ لە ٨٥٪ بووە بەلام ئێستا ...؟...!.

١١٤٩

١١٤٩/٥/١١ دورستکردنی مزگەوتی – عەتیق– لە شاری مووسڵ لەلایەن سەیفەدین غازی یەکەمی کوڕی عیمادەدین زەنکیو ئەتابکیۆنەکان کە گرنگی زۆریان بەو مزگەووتەدا ، بە جوانکاری هونەریو تاکوو ئێستاش ئەو مزگەووتە ماووەو مەراسیمەکانی ئایینی ئیسلامی لێ ئەنجام دەدرێ لە شارەکەدا .

١١٥٢

١١٥٢/٤/٨ تورکمانە کۆچکردووەکان روو لە کوردستان دەکەن ، لە دوای سەرکەووتنی دەووڵەتی سەرلجوقی بە سەر ئیمارەتەکانی کورد لە کوردستان بە تایبەتی لە هەرێمی باشووری کوردستان ، ئەویش بەداگیرکردنی گوندوشارۆچکە وشارەکان ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە دانیشتووانی کورد لە شووێنەکانی خۆیان رەو بەرەو شاخەکانی کوردستان بکەن ، نەك هەر لەکوردستان .

بەلکوو لەزۆربەی زۆری شارەکانی دیکەی ئێستای ئێراق ئەویش بە بەتالان بردنی مولك و سامان ومەڕومالآت ودانەوێلە وگۆرینی ناوچەوگوندوشارۆچکە ، لە ناوی کوردی بۆ ناوی تورکمان ، کە ئێستاش لەهەندێ شووێن ناوی تورکمان لەسەر گوندوناوچە وشارۆچکە بەدەردەکەوێت.

کە ئەمەش پیشەی تۆرانیەکان بووە ، وەك عەرەب لەدوای داگیرکردن ودەست بەسەرداگرتنی ناوچە وگوندوشارۆچکەو شارەکان ، لەرێگەی فتووحاتی ئیسلامی و، هەڵسانیان بەگۆرینی ناوی کوردی بۆ ناوی سەرکردەو شێخەکان وتیرەکانیان ، لەسەر خاکی ئێراق و، بەتایبەتی لە رۆژئاواو باشووری کوردستان.

بەڵام لە دوای هەرەس هێنانی دەووڵەتی سەلجوقی لەم رۆژەدا بەنەمانی دەووڵەتێکی ناوەندی بەهێز تەنیا ئەو ئیماراتانە نەبێت ... کە ئەمەش بووە هۆی دروست بوونی بۆشایەکی بەرفراوانی بەتۆڵەوە وەرگرتەوە لەلایەن گەلی کوردستان ، کە لە ١١٨٦ شۆڕشێکی بەرفراوانیان بەرامبەر تورکمانە داگیرکەرەکان وهاوردەکان بەرپاکرد ، لە وولآتی جەزیرەو ، مووسڵ

ودیاربەکرو ، خەلات و، شارەزوور و ، ئازربایجان و ، شام . بەکووشتن و راوودوونانیان لە هەرێم و ناوچەکەدا .
کە ئەمەش چەندین ساڵی خایاند بەگرتنی رێگە لێیان وگێرانەوەی ئەو مەرومالآت وسامانانەی کە بەتالآنیات برد بوو... بە دەرکردنیان لەزۆربەی زۆری ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بەگێرانەوەی بۆ ژێر دەسەلاتی کورد لە هەرێم و ناوچەکاندا .
ئەم شۆڕشە لە مەلبەندی شارەکانی ، کە کەوتبوونە رۆژهەلاتی زێیی دیجلە وباکووری چیای حەمرین ، لە کاتی خۆی کە دەووڵەتی عەباسی بە سەری دا زالْ ببوو لە شاری بەغدا ... کۆتایی هاتنی ئەم شۆڕشە کێشەوگرفتەکانی نێوان کوردو تورکمان لەلایەن وەزیری دەووڵەتی ئەتابکیە – موجاهدین قیمان – بوو لە شاری مووسلْ ، کە پیاوێکی خاوەن کەسایەتیەکی لێهاتوو بوو . ئەویش بەکۆکردنەوەی سەرۆك هۆزو تیرەکانی کوردو تورکمان ، لە ئەنجامی رێکەووتن لەسەر کۆتایی هێنان بەم کێشە وگرفتانە بەگێرانەوەی مافی کوردو ماوەدان بەنیشتەجیْ بوونی تورکمان.
کە ئەمەش زیانێکی گەووره بوو لەکورد درا ، لەو کاتەداو کاردانەوەی کاریگەری خۆی نواند تاکوو ئێستاش لەسەر باری نەتەوەیی و نیشتتمانی گەلی کوردستان ... لەو بارودۆخەدا سەلاحەدینی ئەیوبی هەلوویستی دیار نەبوو بەرامبەر بەتورکمان و بەرگری کردن لە کورد وخاکی کوردستان لە هەرێمەکەدا .

١١٥٣

١١٥٣/٣/٢٧ لە کتابی پیرۆزی ئاڤێستەدا کێووی – سیلان – بە کێووی هۆکینریە ناسراوە و ، بە ووتەی مامۆستا حەمەدوللای مستەوفی قەزوینی کێوی – سولان – یان – سیلان – ە و لە ئازربایجانیش لای ئێرانیەکان لە شووێنی توورسینای ئیسرائیلیەکانی خاقانی شێروانی شاعیری گەوورەی سەدەی ١٢٠٣ ئەو کێووەی ناوزەندکردووە و بە قیبلەی زەردەشتیەکانی داناوە .
هەروا یاقووتی لە – معجم البلدان – دا باسیکردووە و دەڵێ :–
سیلان شاخێکی گەوورەیەو دەڕوانێت بەسەر شاری – ئەردەبیل – کە لە خاکی ئازربایجاندایە ... لەم شاخەدا چەند گۆرێك هەیە کە شووێنی ئەولیاو
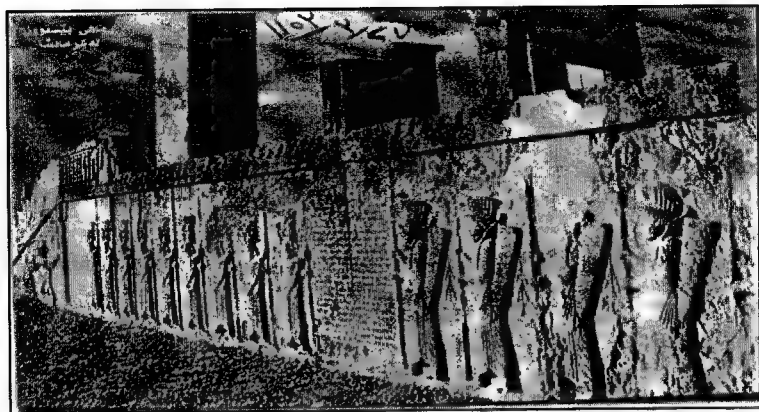
پیاو چاکانە کە شووێنێکی بەرزو پیرۆزە .

جێگـەی ئامـاژە پێکـردن و ڕوونکردنەوەیـە ، کـە حەمـەدوللای مـستەوفی قەزوینی لە – نزهە القلوب – کە لە ساڵی ١٣٣٩ نووسیوویەتی و دەڵێ :–

کێوی سیلان لـە ئازەربایجاندایەو شاخێکی بەناوبانگەو وولاتی – ئەردەبێل – و سەراو – و پێشکین – و ئاباد – و – ئاراچاك – و – خیاو – لـە بەردەم ئـەم کێـووە سـەخت و بڵندانـە ، کـە لـە دووری ٥٠ کیلۆمـەترەوە دەبینرێـت ، هەروا لووتکەی شاخەکەش هەرگیز بەفری لێ نابرێ ، هەروا کانیاوی ساردی بـێ وێنـەی تیایـە ، کـە لـە زۆرینـەی سـاڵدا ئاوەکانیـان دەبێتـە شـەختەو ، شووێنی حەوانەوەی نامۆکانە .

هەروا زەکەریا محەمەد قەزوینی ، کە لە سـاڵی ١٢٠٣ لـە قـەزوین لـەدایك بـووە و لە ١٢٨٣/٤/١ لە شارۆچکەی بەغدای وولاتی نێوان دوو زێـێ کۆچـی دوایـی کردووە ، کە لە کتێبی – اپار البلاد و اخبار العباد – دا دەڵێ:–

زەردەشـت لـە ئازربایجـان ژیـاوەو لـەناو مرۆڤدا گۆشـەگیربووە لـە کێـووی – سیلان – خواپەرستی کردووە و کتێبی بەناوی – بستا – ئاوێستا – داناوە .

هەروا شەهرستانی ، کە لە ساڵی ١١٥٣ کۆچی دوایی کـردووە ، لـە کتێبی – الملك و النحل – دا لە دایك بوونی گیانی زەردەشت دەباتـەوە بۆ کێووێك لـە ئازربایجـان ، هەرچـەند نـاوی کێـووی نـەهێناوە ، بـەڵام وادیـارە کـە هـەمان کێووی سیلان بێت ، کە بەرزترین کێووی ئازربایجانە .

لە وەرگێرانی فارسی – ملك و نحل – کە بە یارمەتی – ئەمزەلـەدین سـەدر – دوور خـراوە بـۆ ئەسـفەهان لـە کۆتـایی سـەدەی پانزەمـدا . بـە ئـەنجام

گەیشتووه و دەڵێت :-
خواوەند گیانی زەردەشتی لەسەر درەختێكی بەرز لەنگەر پێگرت لە بەرزای
كێوویێك كە لە كێووەكانی ئازربایجان و ، فەرمانیدا درەختەكە سەوز بێت
سـێبەری - زەردەشـت - یـش تێكـەڵ بـە شـیری مانگـابوو و لـەناو
جووڵاوەتەوه ، ئەوسا باوكی زەردەشت ئەشیرەی كردۆتە خۆراك و نوتفی ئا
لە رەحمی دایكیا سووراوەتەوه و بووەتە پارچەیەك گۆشتی برژاو ، با
جۆرە كاتێك لە دایكبوو بە پێكەنین و ئاوازی خۆشی دنیای هەژاند
ئەوانەی لەوێ بوون گوێیان لێبوو .
هەروا میرخواند لە - رەوزەی سەفا - لە باسی فەرمانڕەوایەتی
گوشتاسب - دەڵێ :-
لە مێژووی - بناكتی - و فەرهەنگی نووسراودا هاتووه ، كە زەردەش
حەكیمی رۆژگارێكی دیارو دەركەوتووه ، ئەو كاتەی كە زردەشت لە دایك بو
خەندە لەسەر لێوی بوو ، جیا لە هەموو منداڵێكی لە دایك بوو ، هەروا ڕوو
لە تەواوی ئامادە بووان بوو و دانیشتووانەكەش هەستی بەو ئاوازەی ی
دەنگی خەندەی كردووه ، كە چۆن و بە چ شێووەیەك دەنگەكە گەوورە بوو
بەرزبۆتەوه بە شاخێك لە شاخەكانی - ئەردەبیل - دا و رۆیشتووه.
هەروا پەرتوكێكیش لە رێگەی كێووەكە و بنمیچی خانووەكەوه هاتۆت
خوارەوه بۆ ناو دەستی یەكێكی دیكە لەو چیرۆكانەی گەیشتووەو ئە
دەلێ:-
ئاشتی بە مانای پشكۆی ئاگرە زەردەشت دەستی داوەتێ ، بەڵام دەس
نەسووتاندووه ، لە ئاوێستاو پەرتووكەكانی پەهلەویشدا ئەوەی لە ناو
ئەو كێووەدا دیارە ووشەی - سوولان - یان ووشەی دی ، كە ئەو ناو
لێوەرگیرابێت نەبینراوه ، لەوانەیە لە پشت ئەو ناوەشەوه ناوی دیكە هەبێ
... هەروا لەو كێووەشدا زەردەشت بەپێی نووسراوەكان لەساڵی خۆشی
گوڵ و گوڵزاردا حەوت نامەی لەگەڵ حەوت - ئامشەسپەند - ە كا
هاورێكانیدا گۆریووەتەوه .
لە یەكەمیاندا تووانیوویەتی پرسیار لە ئاهورامزدا بكات لە ڕۆژی ڕووبا
- دانیتی - ، لە دووەمیاندا لەگەڵ - وهومن - لە كێووی - هۆكر - و
ئاو ، سێیەم لەگەڵ - ئارتا - ئارتاو هیشتا - ئاردیبەهشت - ی ئا

ڕۆیشتووی بەردەوام ، چوارەم لەگەڵ – شتویەر – شەهریووەر – ی میوانی خانووی لادێ ، پێنجەم لەگەڵ – سپەندارد‌ەمد – لەکانی گەورە کە لە کێووی ئەسنوون دەردەچێت ، شەشەم لەگەڵ – خورداد – لەکێووی – ئەسنوون – ، حەوتەم لەگەڵ – ئەمرداد – لەخاکی ڕۆخی – دانیتی – کێووەکانی – هۆگر – و پڕ لە ئاو گوڵ و ڕێحان ، کە دوو لووتکەن بەیەکەوە لە دایك ئەبن ، کە – سیلان – یان پێك هێناوە .

ئەو دوو لووتکەیەش لە بەرزترین کێووەکانی نزیك شاری – تەورێزن – کە بە شێووەی دوو کەللە شەکر جوودای تەنیشت یەکتری دەبینرێت .

ئەم بۆچوونە لە پەرتووکەکانی دیکەی پەهلەویشدا خۆی سەلماندووە ، کە لە – بندهش – داهاتووە :-

هەموو ئاوەکان لە کانی – ئاردەویسوور – ی ئاناهیت – عەشتار – کە کانی پڕ ئاوی سازگاری خۆر ئاوایە بەرچاو دەکەوێت ، لە ڕێگادا سەد هەزار جۆگەلی زێرینی ئامادەکراو لەگەڵ ئاوی گەرم ، لەو جۆلانەوە بەردەوام بە دامێنی کێووە بەرزەکە دەڕۆن و لە لووتکەکەیدا کۆدەبنەوە ، لەگەڵ لووتکەی ئەو کێووەدا گۆلاون – ئۆردوبیس – هەیە کە ئاوەکان دەڕژێنە ناوی و لەوێووە بە جۆگەلەی زێرینی دیکە ئاوەکان بەرەو دەرەوە دەڕۆن لە بەرزایەکی بەرامبەر هەزار کەس بەرز ئاوەکان پەیووەستدەبن بە کێووی – ئائووسین – و دوایش بە دەریا دەگەن .

لێرەدا گرنگترین دیاردەکانی کێووی – سیلان – کە یەکێکە لە کێووەکانی – هۆگر – بوونی گولاوێکە لە لووتکەکەیدا لەگەڵ بوونی کانییەکی گرنگی ئاوی گەرمی کانزایی ، کە لە دامێنی کێووەکەدایەو بەرزی لووتکەکەی ٤٨٥٠ مەترە و ، سیلان گولاوێکی بەرێژەی گەورەو جوانەو خاوەنی ئاوی سازگاری بێ ئەندازە ساردە ، لە دەوورووبەری ئەو گولاوە کۆلەکەی بەفر بە شێووەی چرایەو ئاوی لێ دەچۆڕێ و جوانی ڕووی ئەو گولاوە دەردەخات

تێبینی:-

ئەمە تەنیا کورتەیەك بوو لە مێژووی چیای سیلان ، دەتووانی بگەڕێیتەوە سەر کتێبی – جواد مفرد کهلان گزارش زادگاری زرتشت و تاریخ ئەساتیر ئیران – چاپی یەکەم / ١٣٧٥ ، لاپەرە /٧١-٧٦ ... هەروا لە ناوەڕۆکی مێژوونامەکە باس لە چۆنیەتی بوونی زەردەشت و ئاگری نەورۆز و بوونی

كوردایەتی زەردەشت لە مێژوودا .

١١٥٤

١١٥٤/٣/١٨ ســـــەرکردەی مەگۆلـــــەکان جـــــەنگیزخان لەدوورگـــــەی بیابانی مەنگۆلیا لـە دایك بووە . کـە بـاوکی نـاوی بەسـووکە بـووە و دایکـی نـاوی ئـاولون بـووە... هـەروا پێـك هاتـەی تیرەکـەی ، واتـە – عەشـیرەت – ی دەگەڕێتەوە بۆ سەر تیرەی – تـــایگوت –. لەوکاتـــەی کـــە جـــەنگیزخان تەمـــەنی پـــانزە سالان بوو بەربەرەکانی هەردوو تـیرەی تـایگوت ونیرۆنـی کـرد ، کە هەردوو تیرەکەی دەگەڕاوە سەر تیرەکانی باوکی لە ناوچەکەدا .

واتە دوو بنەماڵە لەو ناوچەیە دا ... دوای ئەوەی کە تەمەنی جەنگیز خان گەیـشتە ٤٠ سـالی و لەسـالی ١١٩٣ تیرەکـانی ناوچـەکە یـەکیان گـرت بـۆ لـەناوبردنی وجـەنگیزخانیش چـەند هـەزار کەسـێکی لـەخۆی کـۆکردەوە لە پێناوبـەرگری کـردن لـەخۆی ودژایـەتی کردنـی ئەوتیرانـە ، لـە ئـەنجام شـەڕ لەنێوانانیانـدا هەلگیرسـاو ، لـە ئاکامـدا جـەنگیزخان تـوانی سـەرکەووتن بەدەسـت بێنـیٚ و هێـزی چـەکداری وولایـەنگیری بـۆ خـۆی دروسـت بکـات لەهەموو بوارەکانی دەسەڵاتداریدا لەناوچەکەو بەرفراوان بوون بەرەو هەرێم و ناوچەو جیهان.

سەرچاوە :– شەرەفنامە ل/٨٢ – ٨٣ .

١١٥٥

١١٥٥/٣/٧ لـۆری بـچووك خـاوەن سـەرکردەیەکی راسـتەوخۆی خۆیـان نەبوونـەو لـە ژێر فەرمانرەوایی والی وویلایەتی بەغدا بوون .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ناوی لۆری بە سەر ئەو کوردانەدا سەپێنراوە

که وەختی خۆی لە – کول – ی فانرود ژیاون و لە دواییدا لەبەر زاوزێی زۆر نەوە جێگەیان بەرتەنگ بووەو دەستە بەدەستە وتیرەبەتیرەیان لێ جیابۆتـەوەو هەرلایــە رووی کردۆتــە لایەکـەوە ... هــەر کۆمــەڵێکیان لەهــەر جێگایــەك دەگیرسانەوە ، کـە ناوەکـەیان دەکـرد بەناونیشان و بـەوە دەناسـران کـە لـە ناوچەی لۆرستان پەرت وبلاوەیان لێدەکرد...وەك :–

هۆزی جەنگەرۆیی و ئۆتری ... ئەو تیرە لۆرانەی کە بە بنچینە نەچنەوە سەر کۆنــە دانیــشتووانی – کــول – لــۆری تــەواو و رەســەن وبــێ گــەردنین وەك هۆزەکــانی:– کرۆســکی – لێنکــی – رۆژبیــانی – ســاکی – شــادلویی – داروعەیانی – مەحەمەد کەماری – کە بە لۆری رەسەن دانانـدرێن وزرە لـۆرن ... بەلام هۆزی جەنگیرویی کەفەرمانرەواکانی لۆری بچووك لەوانن ... لە لۆرە رەسەنەکانن ودەچنەوە سەر تیرەی شەلێوری .

هــەروا تــیرە لۆریــەکانی – کارانــە ، زەرەنگــەر ، فــەزلی ، ســتوەند ، ئـالانی ، کاهکاهی ، دەخوارکی ، دری ، برارەند ، مـانگرەدار ، ئەتارکی ، بولعەبباسی ، عەلی ماماس ، کێجایی ، سلکی ، خودەکی ،نەدرۆیی – گـەلێك هـۆزوتیرەی دیکەش لەو لۆرە رەسەنانەن ... بەلام هۆزەکانی :– سامی ، ئەسپان ، سەهی ، ئــەرکی – ئەگرەچــی بەشــێوەی لۆریــشدا داخێــون لــۆرنین وتــەنیا هەرئەوەندەیە کەبۆرە پیاوێك ورەمەکی بوون ولەگوندەکانیان دا بەمسکێنی دامەزراون.

دوای ئەوەش لۆرستان خرایەوە سەر شاری بەغدا ... حوسامەدین شوهلی کـە لـە تورکـەکانی ئەفشارو سەربەسـەلجوقیەکان بـوو ، کرایـە فـەرمانرەوایی لۆرستان وهەندێ ناوچە لەخۆزستان.

سەرچاوە :– شەرەفنامە ل/ ٨٢ – ٨٣ .

١١٦٥

١١٦٥/١١/ کۆچی دوایی متەسەوف کوردی بە ناوبانگ ، ئەبوو ماجدی کوردی ، کە لـە چیای حەمرین ژیاوە وچیای حەمرین بەسنووری خاکی کورد دێت.

جێگــەی باســکردنە کەدروســتکردنی قوبــە لەســەر گــۆری زانــای کــورد – مەحەمــەد عــەلی کــوردی – لەچیای حــەمرین لــەخالی رێگــای ســەرەکی لــە رۆژئاوای باکووری شارەبان ، ئەمەش لە سەرداوای خۆی بووە . کە سنووری

نێوان کوردستان وئێراقی بەزۆر دروست کراوبووە .
مەبەستیش لەوگۆڕە بوونی هێمایەکی سنووریە ، بەلام بەعسیەکان لەکاتی دەسەلاتی عەبدوالکەریم قاسم ئەو گۆڕەیان شوێن بزر کردووەو دووبارە گۆڕەکە نۆژەن کرایەوە و ، بەڵام دووبارە لەلایەن رژێمەی بەعس ، عەرەبە داگیرکەرەکان هەڵیان وەشاندەوە ... ئەم کەسایەتیەش زانایەکی بەناوبانگ بووەوچەندین دانراوی بەهێزی هەبووە .

سەرچاوە :– حدود کوردستان الجنوبیە تاریخاً و جغرافیاً . عەبدولرەقیب یوسف . چاپی دووەم .

۱۱٦٥/۱۱/۷ لەوکاتەی نووسەر و رووناکبیر – ئیبن ئەلشێخ – سەردانی شاری ئەسکەندەریەی میسر دەکات و لە بەشی دووەمی کتێبەکەیدا بەناوی – ئەلف بێ – باسێکی تێروو تەسەل لەسەر منارەی ئەسکەندەریە دەنووسێ و باسی دەکات .

جێگەی روونکردنەوەیە کە مێژووی دروستکردنی منارەی ئەسکەندریەی ئێستای وولاتی میسر دەگەرێتەوە بۆ ۲۸۰ ساڵ بەر لە مێژووی زاینی لە شارەکەدا ... مەبەستیش لە دروستکردنی ئەو منارەیە بۆ رێ نیشاندان و رێنمایی کردنی دەریاوانەکان بووە لە ناوچەکەدا ، لە کەنارە نزمەکان یاخوود نەویەکانی میسردا .
ئەمەش لە رێگەی ئەو ئاگرەی کە لە بنەکەی منارەکەدا بە بەردەوامی داگیرسابوو ... ئەو رووناکیەش دەوورووبەری رووناك دەکردەوە بەهۆی

چەندین ئاوێنەی – مسین – کە ڕووناکیەکە تیشکی دەدایەوە بە ئاراستەی ناوچەکانی دەووروبەری منارەکەدا .
ئەم منارەیەش لە سەردەمی دەسەلاتی – بەتلیمۆسی یەکەم – دروستکراوە و لە سەردەمی بەتلیمۆسی دووەمیش دروستکردنی تەواو کرد ... کە لەلایەن – سۆستراتۆس – ی تەلارساز و ئەندازیاری گریکی نەخشەسازیەکەی بۆ کراوە ، دروستکردنی منارەی ئەسکەندەریە لە بەردی کلس – قسل – بە ئەنجام گەیاندراوە و هەرچی ئەستوونەکانی هەبووە لەبەردی گرانێت دروستکراون .. هەندێ لە ڕووگەی منارەکە بە بەردی مەرمەڕ و برۆنس ڕازابووەوە .
هەروا جوانکاریەکانی دیکەشی بە قوورقووشم و بۆیە ڕووپۆش کرابوون لەسەر پردۆکەی شووشەیی دا . ئەو پردۆکانەش لەسەر پشتی قرژاڵی دەریای بوون ... منارەی ئەسکەندەریە لە چوار نهۆم پێکهاتبوو کە بەرزیەکەشی لە نێوان ١٢٠ – ١٣٥ مەتر بووە ... کە یەکەم نهۆمی بەرزیەکەی ٦٠ مەتر بووە ... هەروا شێووە و چوارگۆشەییەکەی و چەندین پەنجەرەی لەخۆ دەگرت .
هەروا لە نهۆمی یەکەم نزیکەی ٣٠٠ ژووی تیابووە و تەرخان کرابوون بۆ نیشتەجێ بوونی کرێکارانی منارەکە و خانەوادەکانیان و ئەمبارکردنی کەرەستە و ئامرازە تایبەتیەکانی پەیوەست بە منارەکەدا ... منارەی شاری ئەسکەنەریە لە دووری ٧٠ میل لەناو دەریا دەدیترا .
گرنگترین لەوەش لە لووتکەی منارەکەدا چەندین ئاوێنەی زەبەلاح هەبووە کە تیشکیان دەشەکایەوە ، ئەمەش وای دەکرد کە ئەو پاپۆرو کەشتیانەی لە دوورەوە دەهاتن بەرەو منارەکە ببیندرێن ، لەکاتێکدا بە چاوی ئاسایی نەدەبینران و ئەو ئاوێنانەش لە دووربینی گەوورەکەر دەچوون ، وا مەزەندە دەکرێت کە زانایانی شاری ئەسکەندەریە لەو گاڤەدا ئاوێنەیان دروستکردبێت .
هەروا لە ساڵی ٧٠٠ زاینی ئەو فانۆسە کەوت و ئاوێنەکەش تێکشکا بەمەش لەوکاتەوە منارەکە لە ئەرکە بنەرەتیەکانی خۆیدا داماڵدرا .
بەر لەوەی منارەی شاری ئەسکەندەریە بەر بوومەلەرزە بکەوێت و بە

تەواوەتی بوومەلەرزەکە ، لەسەدەی چواردەمی زاینی وێران و نگرۆی بکات
مەسعوودی مێـژوو نـووس باسـێکی ووردی دەکات و بـەرزی منارەکـەش بـا
نزیکەی ۲۳۰ باڵ خەملاندووە .
هـەروا لـە سـاڵی ۱۳۰۳ لـە سـەردەمی — ئەلناسـەر محـەمـەد قـەلاوون — بووما
لەرزەیـەکی دیکـە روودەدات و قـەڵا و پـەرژینی ئەسـکەندەریە وێـران دەکات
مێژوو نووس و رووناکبیر — مەکریزی — باس لـەو وێرانکاریە دەکات ، ووتا
لـە سـەر ئـەوە دەکات ، کە لـە سـاڵی ۷۰۳ زایـنی — کـۆبیبرس ئەلجەنشکیر -
منارەکەی نۆژەنی کردۆتەوە .
هەروا نووسەرو مێژوو نووس و گەڕیدەی ناوداری عەرەبی — ئیبن بەتووتە -
لـە سـاڵی ۱۳۰۵ بۆ جاری دووەم سـەردانی شاری ئەسـکەندەریە دەکات ، لـا
دوای بوومەلەرزەکـە ، بـە نیــوو سـەدە بـەم شـێووەیە بـاس لــە منـارەی
ئەسکەندەریە دەکات :—
کـە رۆیـشتم منارەکـەم بـینی ، وێرانکـاری بـاڵی بەسـەردا کێـشرا بـوو
بەشێووەیەك نەدەکرا بچیتە ژوورەکانی ، نەدەتوانرا سـەر بۆ سـەرەوە بـەرز
بکەیتـەوە ... دوای ئـەوە سـولتان ئەشـەرف قایتبـای سـەردانی ئەسـکەندەریا
دەکـات و فـەرمان دەدات کـە لەسـەر دارو بـەردی منارەکـە قەڵایـەك دروسـت
بکەنەوە .
ئەمەش لەکاتی شاڵاوەکانی توورکە عوسمانیەکان بوو بۆ سـەر وولاتـی میسر
، هەروا بە کردەنیش لە ساڵی ۱٤۸۰ ئەم قەڵایە دروست دەکاتەوە . بەڵام وەك
منارەکـە و بەشـێووازێکی دیکـە ، کـە بـەتاوەری قایتبـا ناسـرا ، کـە تـاکوو
ئەمرۆش هەر ماوە لە وولاتەکەدا .

۱۱٦۸

۱۱٦۸/۱۰/٥ دامەزرانـدنی ئیمـارەتی کـوردی بـەناوی — ئیمـارەتی جـەلائیری — لـە شـاری
کەرکوك لەلایەن — بابا ئـەردەلان — کـە دەگەڕێتـەوە بۆ پشتی — مـامولی — ی
سەر بەهۆزی گۆران — کە هۆزێکی گەوورەی کوردەو لەکوردستان نیشتەجێن
، لە باکوورو باشوورو رۆژهەلات و رۆژئاوای ئێستای کوردستان .

جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە لـە ئینسکۆپیدیای تـورکی ، بـەزمانی تـورکی هـاتووە ، کە لە شاری ئەنکەرە لە ساڵی ١٩٧٢ بە چاپگەیاندراوەو لـــە بەشـی /٢٠ ی ئـەم کتابـەدا هـاتووە ... کـە تـەیموری لـەنگ لـە سـاڵی ١٤٠٣ پەلاماری ئـەو شارەی داوەو بەتـەواوی وێرانـی کـردووە ، هـەتا بەشارۆچکەو گونـدەکانی لەگـەڵ شـاری – تـاووخ – کـە مەڵبەنـدی بـووە ... لـەکاتی دەسەڵاتی ئەحمەد جەلائیری کوردی ... کە ئەوکاتیش کەرکوك و ناوچەکەی کەجێگەی کانیاوەکانی نـەوت بووەو هەڵکەوتەکەی وایکـردووە ، لـە هـەموو قۆناخـە یـەك لـەدوای یەکـەکانی پەلاماربـدرێت بـەهۆی بـوونی بـە شـارێکی کوردی و بوونی بەخاکی کوردستان .

١١٦٩

١١٦٩/١/٢ یوسف سەلاحەدین کوڕی برای نەجمەدین ئەیووب دەسەڵاتی گرتە دەست ، کە ئەمەش لە دوای کووشتنی شێرکۆ بوو.

١١٧١

١١٧١/٩/٤ دامەزراندنی دەووڵەتی ئەیوبی ... لە سەر دەستی سەلاحەدینی ئەیوبی ، لە هەرێمەکانی شام و ووڵاتی نێوان دوو زێیّ – میزۆبۆتامیا – ئەویش بەهۆی هەرەشـەکانی خاچـەکان لـەو هەرێمانـەو ناوچـەکانیدیکە بەتایبـەتی لـە پێنـاو داگیرکردنی شاری قوودس لە فەلەستین .

جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کە هێرشـەکانی مـەگۆلی تەتـەر بۆ ئـەم هەرێمانـەو کوردسـتان ، لـە دوای رووخانـدنی دەووڵـەتی عەباسـی لـە ١٢٥٦/١/٨دا ، کـە کوردسـتانیش یـەکێك بـوو لـە ناوچـە داگیرکراوەکـان لەلایـەن مەگۆڵـەکان لـە هەرێمەکەدا .

ئــەویش بــووە هۆکــاری وێرانکردنــی گونــد و شارۆچــکە و شــارەکان کاردانەوی لە سەر باری کوردو بە کۆچکردنی بەرەو هەرێمەکانی شام وەا :- سووریای ئێستاو فەلە ستینیش و ، هەروا وولاتی میسر...کۆچبەران کوردیش لە پیاوانی زاناو رووناکبیرو پیاوانی ئاینی بوون .

کورد لەو کاتدا رۆڵی بالآیان هەبوو لە بنیاتنانی شارستانیەتی ئیسلامی عەرەب زیاتر ، لە بنیاتنانی شارستانیەتی کورد لە کوردستان و گرنگی دا بەئیسلام وخوودی کورد خۆی .

هەروا هێرشەکانی مەگۆل بۆ سەر کوردستان و ، بەتایبەتی بۆ ناوچە شـارەزوور لــە ١٢٤٤/٦/٩ ، کــە بەهــەمان شــێووە و کاردانــەوەی لەســە کەسایەتیەکانی کورد کرد ، بۆ کۆچکردن بەرەو شام و وولاتی میسر ک ژمارەیان لە ٣٠٠٠ کەس تێدەپەری ، لەگەڵ خێزانەکان لە هەرێمەکەدا .

لەگەڵ گەیشتنی ئەو کۆمەلە کەسایەتیەی کورد بۆشاری دیمەشقی ئێستا سووریا ، شانشین ناسر پێشوازی لیکردن و لە سووپاکەی دایمەزراندن ، ل پێنـاو بـە هێزکردنـی هێزەکـانی خـۆی بـە سـەرکردایەتی ئـەمیر بەهائـەدی یەعقوب شارەزووری لەساڵی ١٣٠٦ ، دوای ئەوە لە شەڕی – عێن جالوب

رۆڵـی باڵایـان بینـی و سـەرکەووتنیان بەسـەر مەگۆڵـەکان بەدەسـت هێنـا ...لەگەڵ ئەو کۆچکردنەدا بابیریە و للوسبەکانی کوردیش کۆچیان کردبوو بۆ هەرێمی شام.

سەرچاوە:– ئیبن خەلەکان – وفیات والاعیان .

١١٧٣

١١٧٣/٨/١٣ دەووڵەتی زەنکیەکان توانیان خۆیان بەهێزبکەن لە هەرێمی شام و پایتەختی دەسەڵاتەکەشیان شاری حەلەب بوو .... ئەم دەسەڵاتە رۆڵـی باڵای هـەبوو لەبەربـەرەکانی کردنـی هێرشـەکانی خاچـەکان ... بـەڵام بنەماڵـەی ئـەیوب و شـێرکۆی کوردی ، کـە نـزیکترین کەسـی بـوون لـە بنەماڵـەی لاب زەنکـی ... نورەدین شێرکۆ کە دادوەری شاری حمس بوو رەوانەی میسر کرا لـە پێناو رێکخستنی کاروبارەکـانی و رێگـە گـرتن لەخاچـەکان – هێـزی چـەکداری مەسیحیەکان – بە وەرگرتنی دەسەڵات لەسەر میسردا .

بەڵام لەدوای مردنی شێرکۆ کورەکەی سەلاحەدین کە سەرکردەی سووپا بوو تـوانی بەشـێووەیەکی لێهاتوانـە کارەکـان رێـك خـات و دەووڵـەتی فـاتمی هەڵووەشێنێتەوە و شارەکان بۆ خەلیفەی عەباسی بگەرێنێتەوە ... بە مردنی نـورەدین مـاوە زیـاتر بـۆ سـەلاحەدین رەخسا بـە دامەزرانـدنی دەووڵـەتێکی

فراوان و بەهێز .

سـەلاحەدینی ئـەیوبی لـە ماوەیـەکی کـەم تـوانی ببێتـە سـەرکردەی جیهـانی ئیسلام ، بە گەراندنەوەی جیهانی ئیسلام و فراوانکردنی سنووری دەسـەڵاتی ئیـسلام ، بەتایبـەتی فراوانکردنـی سـنووری جووگرافیـای خـاکی عـەرەب دەرچـونیان بـە شـێوەیەکی بەرچـاو لـە دوورگـەی عـەرەب ، کـە بـە دووە داگیرکـردن و بـە عـەرەبکردن و بـە ئیـسلام کـردن دێـت ، لـە دوای فتووحاتی ئیسلامی ، بە تایبەتی کورد لە خاکی کوردستان .

سەرچاوە:– ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان – لە ئامادەکردنی سەیفەدین کاتب – دار الشرق – المؤسسه العلمیه لوسائل التعلیمیه – بەیروت – سوریا – ٢٠٠٥.

١١٧٤

١١٧٤/٨/٢ لـە دایـك بـوونی زانـاو رووناکبیری ئـاینی ئیـسلام – شـێخ جەمالـەدین ئـەبو عومەر عوسمان ئەبووبەکر یونس ، لە ئەرستای مەلبەندی شـاری – سـەعد ی میسر ... کە لە نەژاد کوردەو باپیرانی لە ناوچەی شارەزووری پارێزگای سـلێمانی لـە هـەرێمی باشـووری کوردسـتان بـەرەو میـسر رەو دەکـەن لـە هەرێمەکەدا .

کە کوری ئەبوو عومەر ئیبن ئەلحاجب بووە ... کە لە رێزمانە بەناوبانگەکانی زمـانی عـەرەبی بـووە , هـەر لـەو شـارە خووێنـدن تـەواو دەکـات لەفێرگـەی فازلیـەدا ... لـە شـاری قـاهیرە کراوەتـە مامۆسـتاو وانـەی گووتۆتـەوە بەهۆی زیرەکـی و داوایـان لێکـردووە بیکەنـە قـازی ... بـەڵام ئـەو داوایـەی رەتکردۆتـەوەو لـە میـسر بـەرەو شـام رەو دەکـات و لەشـاری دیمەشـقی شـا نیشتەجێ دەبێ .

ئەم زانا کوردە لەسەر مەزهەبی شافعی دەبێت ، بەڵام دوایـی روو وەردەگێرێ و دەچێتە سـەر مەزهـەبی مـالکی و لـە مزگـەوتی گـەورەی شـاری دیمەشـق بۆتە مامۆستاو چەندین کتێبی داناوە لەوانە :–

ناميلكەیەك بۆ پەرەپێدانی مەزهـەبی مـالکی – شـافیە – لـە – سـەرف – و کافیە– لە –نەحو – دا ، لەگەڵ چەندین ناميلکـەو کتـێبی دیکە لەسـەر ئـاین بـە شیکردنەوەکەشـیدا... دوای ئـەوە کەوتـە شـاری ئەسـکەندەرونەو لـە کارەکـانی بـەردەوام دەبێـت تـاکوو لـە ١٢٤٨/٤/٢٦ لەتەمـەنی ٤٦ سـالیدا

کۆچی دوایی دەکات ولە دەری دەرگای دەریا لە گۆرستانی سالح کوری ، ئەبوو شامە دەنێژرێت لە ناوچەکەدا .

هەروا باوکی ئیبن حاجب بەر لەوە بچێتە میسر بەردەداری ئەمیر عیزەدین سەلامی کورد بووەو لە شاری – سەند – زاخۆ – لەلای ئامێدیەوە لە هەرێمی باشووری کوردستان ژیاوەو لە بەر ئەو پەردەداریە باوکی ناوی ئیبن حاجبی بەسەردا براوە .

سەچاوە :– – شەرفنامە – لاپەرە / ١٨٧ – ١٨٨

١١٧٦

١١٧٦/٧/١٠ دوای ئەوەی کە سەلاحەدینی ئەیوبی توانی زۆربەی هەرە زۆری هەرێمی شام بخاتە ژێر دەسەڵاتەکەی ... گەراوە میسرو هەر لەگەڵ گەیشتنی بۆ شاری قاهیرەی پایتەخت ، بریایدا بۆ یەکەم جار بەدروستکردنی دوو قوتابخانە ئەویش :–

١– دروستکردنی قوتابخانەی شافعی لە تەك گۆری ئیمامی شافعی ناسراو بە قوتابخانەی سەلاحیە لە شارەکەدا .

٢– قوتابخانەی حەنەفی ، ئەویش بەناوی ئیمامی حەنەفی ، کە ئەمە دوو مەزهەبن لە ئاینی ئیسلام لە چوار مەزهەبکەدا . کە – ئەحمەدی و ، مالکی و ، شافعی و ، حەنەفیە ... دوای ئەوەش ئەمیرەکانی دەووڵەتی ئەیوبی ، دەستیان کرد بەدروستکردنی قوتابخانە لە شارۆچکەو شارو ناوچەو ئەو هەرێمانەی کە لەژێر دەسەڵاتی دەووڵەتی سەلاحەدینی ئەیوبی دابوون .

سەچاوە :– سەلاحەدینی ئەیوبی – موسوعە الحروب الصلیبیە –
داناني دکتۆر سەلابی – چاپی یەکەم –بیروت/٢٠٠٨

١١٧٩

١١٧٩/٦/٨ یەکــەم دراو لــە زێــر دەسەڵاتی سەلاحەدینی ئــەیوبی چــاپکرا ، لــە شاری قاهیرەی میسر ، بە ناوی دیناری ئەیوبی ، لە زێـر لـە سـەردەمی شانـــــشین ناســـر سـەلاحەدینی ئـەیوبی ، کـە قەبارەکـەی - ٢سـم - بوو ... دوای ئەوەش دووجاری دیکە چاپکرا لـە شاری ئەسکەندەریەی میسر لـە ساڵەکانی ١١٩٣ - ١٢٣٥ ، کە ئەمەن رۆڵـی کاریگـەری هـەبوو لەســەر بـاری ئـابووری و بازرگـانی و پەیوەنـد کۆمەڵایەتی لەو وڵاتەدا.

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب و جیهان - ئامادەکردنی دکتۆ . سەیف الد کاتب - دار الشرق العربی - بەیروت - سووریا / ٢٠٠٥ .

١١٨٠

١١٨٠/٥/٢٨ دەســتپێکردنی نووسـینەوەی چـیرۆك ، یـاخوود پەخـشانە - یـا بـە سـ هاتــەکانی خۆشەویــستی - شـیرین و فــەرهاد - یـا - خەسـرۆ و شـیرین لەلایەن شاعیری نیزامی - کە ئەویش پێشکەشی کرد بە - جیهان بەهلەو - دادوەری ئازربایجان .

کۆشکی شیرین

ئەویش لەدوای تەواو بوونی لە ساڵی ١١٨٢ ، کە زۆر گرنگی بەو چیرۆکە دراوە لەلایەن عەرەب و نەتەوەکانی دیکە ، بەهۆی سەرنج راکێشی و بەهێزی چیرۆکەکە لە رووداوی خۆشەویستیەکی بێ وێنە لەو سەردەمەدا ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٣٣ رۆژهەڵاتناسی تشیکی – هریرت دودا – نووسراوەیەکی دانا بەناوی – فەرهاد و شیرین – لەسەر خەسرو شیرین لەلایەن شاعر نیزامی – ئەم چیرۆکەش بۆ چەندین زمانی بیانی وەرگێردراوە لە جیهاندا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە چیرۆکی بەناوبانگی شیرین و فەرهاد چیرۆکێکی کوردیەو بەناوی شاری – قەسر شیرین – ناونراوە ، لەرۆژهەڵاتی کوردستانی داگیر کراوی ژێر دەسەڵاتی فارس لە ئێران و ، هەتا چیرۆکی خۆشەویستی لە نێوان فەرهاد و شیرین کوردیەو هەردوکیانیش هەر کوردن و لەسەر خاکی کوردستان بووە ، ئەم خۆشەویستیە رووی داوەو هەر لەسەر خاکی کوردستان شیرین و فەرهاد لەدایك بوونەو کۆچی دوایشیان لە سەر خاکی کوردستان بووە .

سەرچاوە – گۆڤاری میزۆپۆتامیا – ژمارە/٢ لاپەرە /٧٦

١١٨١

١١٨١/٥/١ زانای بەناوبانگی مەزهەبی شافعی و لە نەژاد کورد – ئەبوو عومەر عوسمان کوری عەبدولرەحمان ، لە ناوچەی شارەزوور چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... لە مەشاهیرالاکرادی ... ئەمین زەکی بەگ دەڵێ :– کە لە ساڵی ١١٨٢ لە

دایك بووه .. ئەم کەسایەتیە ئاینیە کوردە بەهۆی زیرەکی و توانای زانینی چەندین کتێبی لەسەر زمان و ئەدەب نووسیووه .. لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٢٤٥/٥/٢٩ هەر لەشارەزوور کۆچی دوایی دەکات لەهەرێمی باشووری کوردستان .

١١٨٢

١١٨٢/٥/٧ پەیوەندیەکانی نێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و دەوڵەتی بیزەنتی لە بارێکی ناهەموار دەخوولایەوە... بەڵام ئیمپراتۆر – مانۆیل کۆمنین – کە دژی سەلاحەدین و ئاینی ئیسلام بوو .

لە هەمان کات هاوپەیمانانی خاچەکان بوو... بەڵام لەو کاتە کە ئیمپراتۆر- ئەندرۆس نیقۆسی کۆمنین ، دەسەڵاتی گرتە دەست باری پەیوەندی رووەو بارێکی لەبارتر هەنگاوینا و بەهاتنی ئەو پەیوەندیەکی بەهێز لەنێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و ئیمپراتۆر ئەندرۆسی دروست بوو ، ئەویش بەهۆی بەرژەوەندی هاوبەش لەنێوانیاندا ... لەهەمان کات دژی سەلاجقەکان بوون ، کە سەڵجوقیەکان سووپای بیزەنتیان لەناوبرد لە شەری – میربووکیفالۆن – لەکۆتاییەکانی ساڵی ١١٧٦ دا .

هەروا رق هەڵسانی دژی خاچەکانی – لاتین و ئیتالیەکان – بەهۆی دەست بەسەرا گرتنی تواناو ئابووری بیزەنتیەکان ... ئەمەش بووە هۆکاری ئەوەی کە ئیمپراتۆر ئەندرۆس نیقۆسی کۆمنین ، زیاتر لە سەلاحەدینی ئەیوبی نزیك ببێتەوە لە پەیوەندیەکانیاندا .

ئەم لێك نزیك بوونەوەیەش لەئەنجامی پاراستنی بەرژەوەندی هەردوو لایەنی هاوبەش بوو دژی – لاتین – خاچەکان بەشێوەیەکی گشتی و سەلجوقیەکان بەتایبەتی .

بەڵام وولاتانی رۆژئاواو ئەورووپا ئەو لێك نزیك بوونەوەی لە نێوان ئیمپراتۆر ئەندرۆس نیقۆسی و سەلاحەدینی ئەیوبی ، کە هەوڵێکە بۆ پێ شێل کردنی رایەلەی ئاینی لەبیزەنتی و رەش کردنەوەی داب و نەریتەکەیەلە جیهاندا ... لە بەر ئەوە شەری نێوان بیزەنتیەکان و ئاینی ئیسلام لەسەرتای پەیدابوونی ئیسلام بەردەوام بووە .

لەهەمان کات ئەندرۆس نیقۆسی ویاریدەدەرەکەی - ئیسحاقی دووەم ئەنجیلۆس - ئەم رامیاریەتەیان گۆری بەنزیك بوونەوە لەسەلاحەدینی ئەیوبی ، کە دووژمنی هەرە گەورەی خاچەکان بوون ... بەلام هەولیاندا زیاتر هانی هێزەکانی سەلاحەدین بدەن بۆ ئەوەی ئیمارەتەکانی خاچەکان لە رۆژهەلات لەناوببەن ... ئەم لێك نزیك بوونەوە هۆی ئەوە بوو کە ئەندرۆس نیقۆسی دوور خرایەوە لەئیمارەتی - کیکیان .

لە دوای سالی ١١١٦ و بەرەو شاری دیمەشقی شام بەرێکەووت ... کە لەلایەن نورەدین مەحمود پێشووازی لێکراو رێزی لێگرت ... کە ئەمەش هۆکاری کاریگەر لە پەیوەندی نێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و ئەندرۆس نیقۆسی دروستکرد و لەسالی ١١٨٥ هاوپەیمانیان لەنێوانی مۆرکرا ، لە چەند خالێکی هاوبەش لەوکاتدا .

بەلام بەر لەوەی کە سەلاحەدینی ئەیوبی وەلامی مەرجەکانی نێوانیان بداتەوە ، ئەندرۆس ئیقۆسی لە شاری قوودس لە دەسەلات لادراو لەمانگی/١١٨٥/٩ کووژراو ، ئیسحاق ئنجیلۆس بووە ئیمپراتۆر لەجێگەی ئەدرۆس نیقۆس لە هەرێمەکەدا .

سەرچاوە :- سەلاحەدینی ئەیوبی - دانانی دکتۆر سەلابی- چاپی یەکەم - بەیروت/ ٢٠٠٨.

١١٨٥

١١٨٥/٤/٤ لە رێکەووتنامەی نێوان سەلاحەدینی ئەیوبی و ئەمیری مووسل مەسعوود مودود عمادەدین زەنگی مۆرکرا ... ئەویش بەهەلگرتنی دەسەلاتی عزەدین مەسعوود لەسەر ناوچەی شارەزوورو کارەکانی و وویلایەتی قەرابلی و هەموو ئەو بەشانەی کەوتبوونە دواوەی زێی ، لەکارەکانی سەلاحەدینی ئەیوبی بەرامبەر وازهێنانی لەسەر دەست بەسەراگرتنی شاری موسل .. هەروەك ئیبن ئەسیر باسی کردووە ، کە هەولێرو کەرکوك و تاکوو کۆتایی ناوچەی شارەزوور لە بەردەستی سەلاحەدینی ئەیوبی دابووە .

١١٨٧

١١٨٧/٤/٦ یەکێك لە کورەکانی سەلاحەدین ئەیووبی ، داوای لە شانشینی لیبیا - قمسی تەرابلسی- کرد ، کە ماوەی پێبدا کە هێزەکانی بە هەرێمەکەیدا

تێپـەڕێت . دوای ئـەوە شانـشینی لیبیا ڕەزامەنـدی لـە سـەر داواکـەی کـرد بەمەرجێ ئەو سوورانەوەی هێزەکانی دەبێ پێش ڕۆژئاوا بوون لە هەرێمەکە دەرچێت ، ئەگینا تووشی هیلاکەت دەبێت .

١١٨٧/٥/١ بـە هـۆی بڵاوبوونـەوەی ناونـاتۆرەو ووتــەی نـا لـەبار لەســەر خووشـکی سەڵاحەدینی ئەیووبی ... کە سەلاحەدین سووێندی خووارد ، کە سـەری- ریتـۆ - بـە دەسـتەکانی خـۆی پەلبـدا . لەهـەمان کـات بـەخۆیی و ٨٠٠٠٠ هەشـت هـەزار چەکدارو چەندین لقـی دیکـەی چەکدار لـە میسرو موسـل و مادرین چوونە ریزەکانی چەکدارەکانی کوڕی سەڵاحەدین لە نزیك ئەستارا . ئەویش لـە پێنـاو بە ئەنجامگەیانـدنی ئـەو کـارە بەرامبـەر بە نـەیارەکانی و گەراندنەوەی نازناوی ناوداریەتی بنە ماڵەکەیدا .

١١٨٧/٧/٢ هێزەکـانی سـووپای سەلاحەدین بەسـەرکردایەتی کوڕەکـەی هێرشـیان کـردە سەر شاری تەبەریە لە فەلەستین ، بە هـۆی کردەوەیـەکی نـەزانی ، کـە یـەکێك لە چەکدارەکانی ئاگری بەر دایە یەکێك لە کۆگاو بووە هـۆی ئاگر بەربوون لـە شـارەکەو لـە ئاکامـدا هـەمووی سـووتاند تـەنیا قەلعـەی شـارەکە نـەبێت بـە رزگار بوونی لە سووتاندن ومانەوەی لە شارەکەدا .

١١٨٧/٧/٣ هێزەکـانی سـووپای - ئەفرنجـە - بـەرەو بیابـانی ووشـکانی هەڵکشان کـە سفووریەو تەبەریە لێك جیا دەکاتەوە ، کە بە ١٥٠٠٠ هـەزار سووارو سـەرباز بـەرەو دەریـای جـەلیل کەووتنـە ڕێ ، کـە لـە پێـشەوەیان - رینیـۆ قمـسی تەرابلـسی- بـووەو لـە دوواوە بالیـان بـیلان و لەناوەنـد شانـشین - گـی دۆلوسـینیان - بوو بۆ پارێزگـاری کـردن لـە - رۆڤن - سـەرەك ئەسـاقفەی عەکا .

کە بیرنـارد لـە لینـا هـەڵگری سەلیبەکە بوو لـە دوای شـەڕیکی کووشـندەو دژووار لە نێووان هێزەکـانی سـووپای ئیسلام بەسـەرکردایەتی سەلاحەدین و هێزەکـانی سـووپای مەسـیحی ، کـە لـە ئـەنجام هێـزە مەسـیحیەکان بـەرەو دوواوە کشانەوە بە هۆی سەرنەکەووتنیان.

١١٨٧/٧/٤ لە دوای شەڕێکی دژووار لە نێووان هێزەکانی سووپای ئیسلام و هێزەکـانی سـووپای مەسـیحی ، ئـەویش بـە سـەرنەکەووتنی هێزەکـانی سـووپای مەســیحی بەرامبــەر بــەهێزەکانی ســووپای ئیــسلام بەســەرکردایەی

سەلاحەدینی ئەیووبی ، کە لەو شەڕە سەلیبە بەهادارەکەی مەسیحیەکان وون ببوو و تاکوو ئێستا دیار نیە ، کە سەلیبەکە سەلیبێکی گەوورە بووەو لە چەندین کیلۆمەتر دەدیترا . کە لە دارو ئاسن دورست کرابوو.

جێگەی باسکردنە کە سەلیبی مەسیح ، هیمای بەرزی ئاینی مەسیحە ، وەك رێگە نیشاندەرێکی ئاینی و دروشمە بالآکان و ، وەك ئالآیەکی سەرکەووتنی مەسیح و ئاینی مەسیحیەکانە لە جیهاندا .

۱۱۸۷/۱۰/۲ لە دوای کۆچی دووایی سەرکردە - نورالدین زەنکی- سەلاحەدینی ئەیووبی بە هێزێکی زۆر هێرشی کردە سەر سەلیبیەکان و شاری قوودسی رزگار کردو دەسەڵاتەکەی بەرەو فراوانکردن هەنگاوینا ، لە پێناو خزمەتکردنی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەب لە سەر بەرژەوەندی گەلانی دیکە لە ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان ، بە تایبەتی لە سەر خاکی گەلی کورد لە کوردستان .

کە سەلاحەدینی ئەیووبی دژی کوردو کوردستان و بە عەرەبکردن و بە ئیسلام کردنی کوردو گەلان بەردەوام بووە .

شایانی باسە سەلاحەدینی ئەیووبی سەرکردەیەکی کوردی ئیسلام و . لە پێناو عەرەب بووەو هەموو توواناى لە پێناو بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوەیی و سنووری جووگرافی عەرەب بووە لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا.

بەڵگەش :- گەر سەلاحەدینی ئەیووبی و هێزەچەکدارەکانی کورد نەبوونایە لە بەربەرەکانی کردنی سەلیبیەکان و بە سەرکەووتنیان .

کە عەرەب نەیدەتووانی بەم جۆرە سنووری جووگرافیای نیشتمانی عەرەبی فراوانتر بێت .

کە دژی کوردو نیشتمانی کورد بووە، لەهەمان کات گەر سەلاحەدین لە شەڕەکان سەرکەووتنی بەدەست نەهێنابایە بەسەرکردەیەکی کوردی خائینیان دادەنا...؟.

هەروا مەحەمەد عەلی پاشاش بە هەمان شێووە ، هەرچەندە لە هەندێ سەرچاوەی مێژوو نووسان و رامیاریەتی ئیمپراتۆریەتەکانی فەرەنسا ورووسیای قەسەری و بەریتانیا ترسی زۆریان لە محەمەد عەلی پاشا

هـەبوو . لـە دامەزرانـدنی دەوڵـەتێكی فراوانـی كـوردی لەسـەر كوردستان
دەووروبەریدا .
گــەر ســەركردە كوردەكــان لــە دوای هەرەســی ئیمپراتۆریــەتی میــدیا ئــە
ئازایـەتی و لێهاتوویـیـەیان لـە پێنـاو كوردو خاكی كوردستان بـەكار بهێنای
تـاكوو ئێـستاش كـورد خـاوەنی بـەهێزترین دەسـەڵات و دەوولـەت و سنووری
دەووڵەتەكە دەبوون و لەئاستی پێشەوەی وڵاتان دەبوون لە هەموو جیهاندا .
خووێنەری بەرێز:–
من مەبەستم ئایینی ئیسلام نیە... بەڵام گەر ئاسانكاری لە لایـەن سـەركردە
سـەرەك هـۆزو تیرەكـانی كـورد نەبووایـە بـەهۆی خوواستی تایبـەت ، عـەرە
نەیـــدەتووانی خـــاكی داگـــیر بكـــات هـــەروا فـــارس و تـــوركیش.. ئەمـ
راستیەكەیە..!.

۱۱۸۷/۱۰/۹ لەو كاتەی هێزەكانی سووپای ئیسلام گەیشتنە شاری قوودس سـەلاحەدین
ئـەیوبی فـەرمانی دا ، كـە هەرچی خـانوو و باڵەخانـەو جێگـەی شـووێنەوار
شارسـتانیەتی ، كـە خاچـەكان دروسـتیان كردبـوو بیرووخێـنن لـە شـار
دەورووبەریـدا ... هـەروا بـە رووخانـدنی ئـەو پەژینـەی كـە چـوار دەوورە
میحرابی قوودس كرا بوو .
هەروا ئەو جوانكاریەی كە لە سەر قووبەكەی ماڵی قوودس كرابوو ... دوا
ئەوە بریاریدا كـە كەسایەتی ئـاینی زیائـەدین هـەكاری كـردە ئەمینـدار لەسـە
شاری قوودس .
هـەروا ئـەو خاچـەی كـە لـە زێـر دروسـتكرابوو لەسـەر قووبـەی مـاڵی قـوودس
هێنرا خوارەوە ، كە ئەم كارەش بووە هۆی ئەوەی كە موسولمانەكان دڵخۆش
بكـات ... دوای ئـەو هـەموو كارانـەی سـەلاحەدین هەڵسا بـە دروسـتكردن
باڵەخانەی مزگەووتی ئەقسا بەجوانترین شێوواز لەو سەردەم لە شارەكەدا .
سەرچاوە :– سەلاحەدینی ئەیوبی – دانانی دكتۆر سەلابی – چاپی یەكەم – بەیروت/۲۰۰۸.

١١٩٠

١١٩٠/٢/٨ قـەڵای هـەولێر

پەرەسەندنێکی باشی بەخۆوە بینیووە لە سەردەمی – ئەتابیەکان – بە تایبەتی لە سەردەمی سولتان موزەفەرەدین کە لەو مێژووە حووکمرانی هەولێری گرتە دەست تاکوو ساڵی ١٢٣٣ لەسەر بوارەکانی ئاوەدانکردنەوەی دام و دەزگاکان و بەڕێوەبردنی کاروباری دانیشتووان ، لە دوای کۆتایی دەسەڵاتی عەباسیەکان و سەرەتای حکوومرانی – ئیلخانی – کە لەو کات هێزو توانای مەگۆلەکان لەهەرێمی باشووری کوردستان تێك شکێنرا بەتایبەتی لەدەووروبەری پەرژینی قەڵای ئەوکاتی هەولێر لە هەرێمەکەدا .

لەو کات مەگۆلەکان ئەو توانایەیان نەبوو قەڵای هەولێر داگیربکەن تا ئەوکاتەی حکوومرانی مووسل – بەدرەدین لوئلو یارمەتی دان ... کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە مەگۆلەکان توانیان شوورەی قەڵای هەولێر و دەرگاکانی وێران بکەن و بیسووتێنن لە ١٢٥٨/١٢/٢٩.

هەروا قەڵای هەولێر خۆراگر بوو بەرامبەر هێرشە یەك لەدوای یەکەکانی دووژمنانی ، لەوانەش هێزەکانی تەیموری لەنگ بۆ جاری دووەم لەساڵی ١٤٠١ کە زیانێکی زۆر بەشووێنەواری قەڵاو دانیشتووانەکەی گەیشت .

سەرەرای ئەو هەموو وێرانکاریانەی کە بەسەرهەولێرو قەڵاکەیدا هات ، هە
لەخۆراگری بەردەوام بوو ... بۆ نموونە لەسەردەمی حکوومرانی – ئەمی
ئاسیان – قەڵای هەولێری گەمارۆدا بۆ ماوەی یەك ساڵ ، ئەویش لە ساڵ
١٤٣٥ لە پێناو مل کەچ پێکردنی کورە مامی ئەمیر میرزا عەلی ... دوا
ئەوەش گەمارۆدانی قەڵای هەولێر لەسەردەمی حکوومرانی – ئەلەق قوینلو
لەساڵی ١٤٦٧.

سەرەرای گرنگی پێدان بە پاراستن و ئاوەدانکردنەوەی قەڵاکە لەلایەن ئەمی
عەلی حاجیلۆ لە ساڵی ١٤٧٤دا . لەگەڵ ئەو هەموو کارەساتە لەسەردەم
دەوڵەتی عوسمانی دووبارە دەستکرا بەرێکخستنەوەی قەڵای هەولێرو دا
و دەزگا میریەکان وەك ، خانووی سەراو چەندین شووێنی دیکە و بەردەوا
بوونی باری ئارامی و ئاسایشی شارەکە .

بەڵام هەولێرو دەوورووبەری دووچاری هێرشکردنە سەری بەردەوام بوو
لەداگیرکردن ، بەسەرکردایەتی نادرشای ئەفشاری لەساڵی ١٧٣٢ و ماوە
دوو مانگ دانیشتووانی شاری هەولێر لە خۆراگری بەردەوام بوون .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە جێگەی پەرستگای بەناوبانگ لەقەلای هەولێ
وەك تووێژینەرە شووێنەوارەکان بۆی چوونەو گەیشتوونەتە ئەنجام
لێکۆلینەوەکان ، بەپێی تۆمارگەکان و شووێنەواری ئاشووریەکان ، کە بەج
ماون ، یاخوود دۆزراونەتەوە ، کە ئەو پەرستگایە چوار خوای لەخۆ گرتوو

و ناوزەندی ئەوکات بە – ئەربائیلۆ – کە شاری چوار خواکانی پێ گووتراوە ...کە لەوکات گرنگی باشی پێدراوەو لە خرسیاو تابلۆیەك دۆزراوەتەوە لە شێوەی لاکێشی ، کە ناوی مەلیکەکانی ئاشووری لەسەر بووە ... کە نووسەرێك لە نووسراوەکەی ناوی پەرستگای خوای لەهەولێر دیاریکردووە بەناوی – عەشتار – لەسەر دەستەی – قەندەلانۆ – کە ئەمەش نووسەری بەناوبانگ – باقر یاسن – لە مێژووی شووێنەوارە کۆنەکان – باسی کردووە ... کە ئاشوور ناسربال لەنێوان ساڵەکانی ٨٨٤ – ٨٩٥ ی بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتدار بووە لە ناوچەکەدا .

هەروا مەلیك – شمش ئەددا –ی پێنجەم ، لە نێوان ساڵەکانی ٨٢٣ – ٨١١ تێیدا دەسەڵاتدار بووە ... هەروا ئاشوودانی سێیەم ، لە نێوان ساڵەکانی ٧٧٢–٧٥٤ ی بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتداربووە... هەروا – سنحارب لەنێوان ساڵەکانی ٧٠٥ – ٦٨١ بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتدار بووە . هەروا ئاشووربانبال لەنێوان ساڵەکانی ٦٦٨ – ٦٢٧ بەر لەزایین تێیدا دەسەڵاتدار بووە ، ئەویش لە هەرێمی باشووری کوردستاندا .

کە ئەمەش نووسەر جەمال بابان، لە – کتابی ناوی شارەکانی کۆنی ئێراقی – باسی کردووە لە ١٩٨٦ ...هەروا لەچەندین نووسراو کتێبی دیکەی مێژوویی شووێنەوارو شارستانیەت و شارەکانی کۆنی رۆژهەڵاتی ناوەراست و ئاسیای بچووك باسکراوە .

تێبینی :– عەشتار ، یاخوود ئاشوور ، ناوی ئەو پەیکەرانە بووە ، کە وەك خوا پەرستراوە ، نەك بەناوی نەتەوە ، یاخوود ئایین... لە بەر ئەوەی ئێستا هەندێك لە برا مەسیحیەکان وا خۆیان ناوزەندکردووە ، کە لە نەتەوەی ئاشوورن ، یاخوود نەتەوەی ئاشوور ... نەتەوە نیە بەناوی ئاشوور بەڵکوو ئەو پەیکەرانە بوونە کە ناویان بەناوی ئاشوور و عەشتار هاتووە لە سەردەمەکانی ئیمپراتۆریەکەیاندا .

١١٩٣

١١٩٣/٣/٥ کۆچی دوورایی سەرکردەی کوردی موسلمان سەلاحەدین ئەیووبی لە دوای بە دیهێنانی ئامانج و ئاواتەکانی عەرەب لە هەموو بوارە جیاجیاکان و گۆرەکەی

له دیمەشقی پایتەختی سووریایە

گەر بەراووردێك لە نێووان ئەو دانراونـــەی کـــە لـــە ســـەر ســـەلاحەدینی ئـــەیووبی و بنەماڵەکـــەی نووســـراوە ، لـــە چەندین لایەن خۆی دەردەخات ، کە سەلاحەدین ئەیووبی خزمەتی گەورەی هەبوو بۆ داگیرکەرانی خاکی کوردستان . بە تایبەتی لە لایـەن عـەرەب ، لـە بـەر ئـەوەی سـەلاحەدینی ئـەیووبی ، یەکـەم کەس بوو کە لە مێژووی ئیسلام ، قوودس و چەندین ناوچە رزگار بکات لـ ژێر دەسەلاتی مەسیحیەکان و ئاینەکانی دیکەدا .

هـەروا ئـەویش لـە پێنـاو خزمـەتکردن و فراوانکردنـی سنووری جووگرافی عەرەب و دەرچوواندنیان لە دوورگەی عـەرەبی و هەرێمـەکانی وولاتـی یەمەن و کۆچـکردنیان بـەرەو هـەرێم و ناوچـەی دیکـە ، ئـەویش بـە رێنمـایی ئامۆژگاریەکانی سەلاحەدینی ئەیووبی بوو بە رێگە خۆشکەری نیشتەجێ بوونیان .

راسـتە سـەلاحەدین سـەرکردەیەکی ئیسلامی کـورد بـوو ولـە هـەمان کـات دەسـەلاتەکەی لـە کـورد پێـك هـاتبوو لـە ناوچـە و ئـەو هەرێمانـەی کـ سـەلاحەدین دەسـەلاتداریەتی تێدا دەکرد ، ... بـەلام سـوودمەند نـەبوو بـ کـورد لـە هـیچ بوواریـك ، بـە تایبـەتی لـە هـەردوو بـوواری نەتـەوەیی نیـشتیمانیدا . و بـەلکوو زیـان بەخـشێکی بـێ ووێنـە بـوو بـۆ کـوردو خـاکی کوردستان .

بەڵگەش :- لە دوای مردنی خۆی ، کورو برایەکانی کەووتنە گیانی یەکتری لە پێناو سامان و دەسەلات ...؟ . لە هەمان کات بیروو بۆ چوون و هـەڵس کـەووتی سـەلاحدینی ئـەیووبی کاردانـەوەی لـە سـەر زانـاو رووناکبیر نووسـەر و پیاوانی نەتـەوەیی و ئاینی کـورد هـەبوو، بە بەهێکردنی بیری

ئاینی و زاڵ کردنی بە سەر باری نەتەوەیی و نیشتیمانیدا و بە خۆ لە بیرکردن و ... بە هێزکردنی دووژمنانی کوردو خاکی کوردستان .

بەلاّم بە داخەوە زۆر لە نووسەران و رووناکبیرانی سەدەی بیست و یەك ، پێنووسی نووسینەکانیان بە بەرزکردنەوەی توانا و لێهاتووی سەلاحەدینە و ناوزەندکردنی بە سەرکردەیەکی کورد ....!. راستە سەرکردە بوو ، بەلاّم سەرکردەی کورد نەبوو لە پێناو رزگارکردنی کوردستام و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردیدا .

بەلکوو سەرکردەی عەرەب بوو ، بە رزگارکەری عەرەب و بووژاندنەوەی ئاینی ئیسلام بوو لە هەموو بووارە جیاجیاکان و هەر سەلاحەدینی ئەیووبیش بوو هیماو توواناى عەرەب و ئیسلامی بەرزکردەوە ....؟.

دوای ئەویش :– ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دامەزرێنەری وولاّتی میسر – محەمەد عەلی پاشا – کە لە ناوەرۆکی مێژوونامەکە باسکراوە .

پادشایانی سەردەمە نوێیەکان بەردوو بناخەی باڵەخانە دێرینەکانیان هەڵدەوەشاندەوەو باڵەخانەی دیکەیان پێ دروست دەکرد بۆ ئەوەی شانازی پێوە بکەن لە دوا رۆژدا ....!.

سەلاحەدینی ئەیووبیش هەوڵیداوە بەردی هەرەمەکانی میسر دەر بهێنێ و شووراى شاری قاهیرەی پایتەختی میسر پێ بینا بکات ... ئا لەو کاتەدا سەلاحەدین بیروو هەستی نەتەوەیی و نیشتیمانی کوردی لە گۆرنا ، لە پێناو زیندوو بووژاندنەوەو دەرخستنی عەرەب و ئاینی ئیسلام و مێژوو لە لاپەرەکانی تۆمارەکانیدا تۆماریان بکات ...بەلاّم ئەم کارانەی سەلاحەدین ئەیووبی بۆ عەرەب بوو نەك بۆ کورد وکوردستان .

لە بەر ئەوەی تاکوو ئێستاش عەرەب ، سەلاحەدین بە عەرەب و سەرکردەی عەرەب دادەنێن بە هۆی سوود وەرگرتنیان بە ١٠٠ ٪ لە سەلاحەدین . خۆ ئەگەر سەلاحەدین شکستی بهێنابایە ، ئەوا عەرەب ناوزەندیان دەکرد بە سەرکردەی کوردی خائن ، وەك ئەبوو مووسلمەی خۆراسانی ، کە ئەبوو جەعفەری مەنسوور لە ناو میوانخانەکەی خۆیدا کووشتی...!.

بە سەدا کورد هەبووە و هەیە کە خزمەتی دووژمنانی کوردیان کردووە نەك کورد ، جا لە نووسەر و رووناکبیر و کەسایەتی ئاینی و هونەرمەندو شاعیر

و گۆرانیبێژ وو...هەروا...!.
دەڵێم بە داخەوە سەرکردە کوردەکان جا لە رێگەی ئاین و لە رێگەی کار
رامیاری و لە رێگەی نەتەوەیی و لە رێگەی بنەماڵە ، لە هەموو کات
ساتێك خزمەتی بێگانەیان کردووە و ئاوات و ئامانجی گەلی کوردستانیان ل
ژێر خاك ناوە ...!.
هەروا بگرە لە سەرەتای دروست بوونی ئیماراتی کوردی بەر لە مێژوو
زاین ، تاکوو سەدەی بیست ویەك . لە دژایەتی کردنی یەکتری و کووشتن
برین زیاتریان نەبووە ، لە پێناو سامان و کورسی و خۆ دەوڵەمەند کردن
لە سەر خووێنی گەنجی کورد و گەلی کوردستان و لە سەر خاکی کوردستان

١١٩٥

١١٩٥/١٢/٦ سەرداران و ئەمیرانی میسر بوونە سووێند خۆری و ئازایەتی بارودۆخەکە
پەیمانی سەروەریان مۆرکرد لە ١١٩٢/٩/٢ ... لە بەر ئەوەی سولت
سەلاحەدین بەر لە مردنی فەرمانرەوایی میسری دابووە دەست عوسما
کورە گەورەی ... ئەویش دوای مردنی باوکی کەوتە خۆو خۆی نەیارکر
کاروباری میسری لێك لەبارکردو ئەوسا لە گەڵ مەلیك عادلی مامیدا کاک
مامە و برالەی خۆیان کردو بە جووتە هێزەکانیان بەرەو شام بەرێکر
گەمارۆی مەلیك ئەمزەلیدا.
ئەم کوردە کە برایەك لەلایەك و براو مامێك لەلایەکی دیکەوە هێزەکانی
بەگژ یەك وەنا و مەلیك ئەفزەل دووجار هێزی هێرش بەرانی بەپاشد
کشاندەوەو سەری سێ جارە زۆر بەتووندی دەووری دراو مەودای ل
بەرتەسك کراو تووشی برسیەتی هات ، لەساڵی ١١٩٦ شامی جێ هێشت
عوسمان فەرمانرەوایی شامی دادەستی عادل و خۆیشی بەرەو می
گەرایەوە .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە – ئەمین زەکی بەگ – لە مێژووی ئیماراتی کو
لە – ٢– ٢٢٦ دا دەڵێ :–
مەلیك عادل کۆمەڵێك لەمیرەکانی ئەیوبی رازی نەبوون ، کە کەمەلیك عەز

پەلاماری مەلیك ئەفزەل بدات و بوونە ناوبژیوان و لەهێرشی یەکەمدا گەراندیانەوە دوواوە .... بەلام بۆ سالی دوایی دووبارە هێرشی هێنایەوە سەر وولاتی شام و مەلیك عادل لایەنگیری مەلیك ئەفزەلی دەکرد ، بۆ ئەوەی نەتوانێ بەشی براکەی داگیر بکاو بۆ جاری دووەمیش پێك هاتنەوە .

هەروا مەلیك عادل ، کە زانی شەڕی ئەو دوو برایە کۆتایی نایەو لەو سونگەیەشدا لەشکری موسلمانان تێ دەچێ و فەرەنگیش گوێیان لەکلاو دەرپەراندووەو نینۆك لێك دەخشێنن و هەر ئەوان سەرکەوون و وازی لە ئەفزەل هێناو لە گەڵ عەزیز رێکەووتن و بە جووتە گەرانەوە سەر شام و مەلیك ئەفزەلیان دەرکرد و قەلای سەرخەدیان دابەو بۆ خۆی بوو بەپادشای وولاتی شام .

زۆر سەیرە بنەماڵەی سەلاحەدینی ئەیوبی هەتا توانیان کوردیان لە پێناو عەرەب و ئاینی ئیسلام و بەهێزکردنی جێ پێگەی عەرەب و فراوانکردنی سنووری جووگرافی عەرەبیان پتەوکرد ، لە دواییدا خۆیان لەناو خۆیان بەگژیەکدا چوون کوردیش .... ؟ .

نووسەر .

١١٩٦

١١٩٦/١١/٢٤ سەیف ئەلائیسلام تگیلین – توگرولتەگین –ی کوری نەجمەدینی ئەیوب ، کە پاشای یەمەن بوو ، کۆچی دوایی کردو ، دوای ئەو کورەکەی کە ناوی – مەتحەدین ئیسماعیل – و نازناوی مەلیك – موعیز– بوو جێگەی گرتەوە.. کە ئەمەش نەوەی سەلاحەدینی ئەیوبی بووەو لە نەژاد کورد بوونە .... بەلام بە داخەوە .... ؟.

سەرچاوە:– شەرەفنامە – لاپەرە /١٦٥ .

١١٩٨

١١٩٨/١٢/١٠ کۆچـــی دوایـــی زانـــاو فەیلەسوف ئیسلام – محەمەد ئەحمەد محەمەد ئەحمەد رشد ... ناسراو بە ئیبن رشد و بە نازناوی حەفید . شایانی باسە کە باوك و باپیری قازی فقهی بەناوبانگ بوونە ... کە باپیری قازی بووە لەشاری قرتبە ... زۆر لە فتواکانی تاکوو ئێستا بە دەست نووسی خۆی لە کتێبخانەی نیشتیمانی فەرەنسا پارێزراوە .. ئەم زانایە لەساڵی ١١٢٦ لەشاری قرتبە لەدایك بووە ... لە فقهی ئیمامی مالکی خوێندووەو هەروا فەلسەفەی خوێندووەو دوای باوکی بۆتە قازی لە قرتبە .... کە تاکوو ئێستاش نووسینەکانی ئەم مرۆڤە کاردانەوە و کاریگەری خۆی هەیە بە تایبەتی لەبوارەکانی ئاینی ئیسلامدا .

سەرچاوە:– موسوعەی فەلسەفە – بەرگی/٣ دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی .

١١٩٩

١١٩٩/١٠/٢٣ مێژوو نووسی بەناوبانگی کورد – ئەمین زەکی بەگ – دەڵێ :– کاتێ کە مەلیك ئەفزەل کرایە پادشای میسرو سەرپەرشتی مەلیك مەنسووری برازای لێبرا ... کە تۆڵە لە مەلیك عادل بکاتەوە ناردیە لای مەلیك زاهری برای ، کە پادشای حەلەب بوو .

لە هەمان کات دژی مامی یاریدەی براو بۆخۆشی خەریکی خۆ سازکردن بوو ، کە بچێتە جەستەی مامی . مەلیك عادل کە بەو سەر و بەینەی زانی ، لە ژێرەوە پەیوەندی نێوان ئەفزەل و سەردارانی تێك داو بەهێزێکی زۆر چووە سەر میسرو ئەفزەل و مەلیك مەنسووری دەرکردو میسری خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە

هەروا ئەمین زەکی بەگ دەڵێ:- کە لە میسریان دەرکرد ، دوای ئەوە ڕەوانەی قەڵای سەخەد کرد لە باکووری کوردستان و ماوەیەک تێدا مایەوە. مەلیک زاهیری برای هێزێکی لەحەلەب هێنا بۆ ئەوەی شام بگرێتەوەو وریایی مەلیک عادل پەیوەندی نێوان ئەو دوو برایەی تێکداو مەلیک زاهیر هاتەوە حەلەب و مەلیک ئەفزەل بە نائومێدی گەڕایەوە قەڵای سەرخەد و لەدوای مەلیک عادل بەزەیی پێداهات و قەڵاکانی :- نەجم و سروج و حمسادی دایەوە دەست .

جێگەی باسکردنە کە وەک لە پێشەوە باسمان کرد ، کە هەتا سەلاحەدینی ئەیوبی مابوو مەلیک ئەفزەل لە دەسەڵاتدا بوو لە سەر شام ، لە دوای مردنی سەلاحەدینی ئەیوبی - عەزیز عوسمان - ی برای ئەفزەل لەگەڵ مەلیک عادلی مامیدا ، سێ جار هێرشیان کردە سەر شام و ئەفزەلیان دەرکردو قەڵای - سەرخەد - کە قەڵایەکی کەونارایە لەشام و لەنێوان مۆران و چیای بەلەدروزەو ئێستاش گوندێکەو شووێنەواری کۆنی کوردی تیایە - کە مەلیک ئەفزەل لەو قەڵایەدا دەژیا تاکوو مەلیک عەزیز لە وڵاتی میسر کۆچی دوایی دەکات.

لە دوای ئەوە ئەفزەلیان ناردو بۆماوەیەکی کوورت لەسەر میسر پادشایەتی دەکرد.. لەو کاتەدا کە مەلیک عادل بەم کارەی زانی بەهێزێکی گەوورە چووە میسرو بەزۆری زۆردار مەلیک ئەفزەلی دیسان لەسەر تەختی پادشایەتی لابردو قەڵای - شمشانی- پێ سپارد - قەڵای شمشان کۆنەو قەڵایەکە لە سەرچەمی فوورات لە باکووری کوردستان و لەباشووری قەڵای مەنسوورە...
لە ئەتلەسی عوسمانی بە - ساماد - نوسراوە - دوای ئەوە مەلیک ئەفزەل تاکوو ١٢٢٥/١/١٣ کۆچی دوایی کرد لە باکووری کوردستان .

سەرچاوە :- شەرەفنامە / لاپەرە /١٦٦-١٦٧ .

١٢٠٢

١٢٠٢/٩/٢ دوای سەرکەووتنی بە سەر دووژمنەکان و تەواوی بیابانی مەنگۆلیا - جەنگیزخان - شایەتی خۆی لە ئاهەنگێکی گەوورەدا ڕاگەیاندو داوای لە هۆزەکانی ناوچەکە کرد .

ئەویش کە یەکیەتیەکی پتەو پێک بێنن لە پێناو فراوانکردنی دەسەڵاتەکەی و

بــەرەو پێکهێنــانی نەتەوەیــەکی ســەربەخۆ لەهــەموو بوارەکــانی نەتــەوەیی لەناوچەکەدا.

١٢٠٢/٩/٢٠ لە پادشای یەمەن مەلیك موعیز ئیسمالی کوری سەیف ئەلاّ ئیسلام تگتەکیز کوری نەجمەدینی ئەیوب لە شاری زوبەید – زوبەید شارێکی دیارە لەیەمەن و کەوتۆتە باشووری رۆژهەلاّتی بەندەری – حودیدە . بەدەستی سەردارانی لەشــکری خــۆی کــووژرا... لەبــەر ئــەوەی مــوعیز پیــاوێکی داوێــن پــیس و هەمیشە سەرخۆش و بیّ وەفا بووە ... کە دەست درێژی دەکردە سەر مالّ و ناموسی ژێر دەستانی خۆی ... هەر ئەو موعیزە ، لەلای شەرم بوو بلیّ من کوردم و دەیگووت من لەتۆی واتا لە نەوەی ئەمەویەکانم .

لە پاش کووژرانی موعیز مەلیك ، ناسری کوری کەلەتەمەنێکی منداڵی دابوو جێگــەی گرتــەوە ... یــەك لــەزانا بەناوبانگــەکانی ئــەو ســەردەمەدا کــە نــاوی - ئــەبوو ئەلفــەنایم موســلیم کــوری مــەحمودی شیرازیە – کتێبێکــی بــەناوی - عجایب الاسفار و غرائب الّخبار –ی بەناو ئەو مەلیك موعیزە داناوە بەهۆی سەرەرۆیی لەکارەکانی لە یەمەندا .

سەرچاوە :– شەرەفنامە – لاپەرە/١٣٥ .

١٢٠٥

١٢٠٥/٨/١٨ نووســەرو شــاعیری کــورد – شەمــسەدین ئیــبراهیم جــزری – ناســراو بــە - فاشوشــە چــاوی بــە جیهــان هــەلهێناوە – جێگــەی ئامــاژە پێکردنــە کــا ناسراوبووە بە نووسینە بەنرخەکانی لەو کات ، کە بە شێووەیەکی گشتی لــەبواری ئــایینی ئیــسلام رۆڵــی کاریگــەریان هــەبووە ... ســەرەرای بــوونی کوردایەتیان و لاوازبوونی هەستی نەتەوایەتی بەهۆی بارودۆخی ئەو کات و پەیوەندیە کۆمەلاّیەتیەکان لەپەرە سەندنی بیری ئایینی لەهەرێمەکەدا .

سەرچاوە:– شذرات الذهب /٥/٤٥٦.

١٢٠٧

١٢٠٧/٩/٢٠ شاعرو هەڵگری بڕوای سۆفی لە ئایینی ئیسلام - محەمەد محەمەد حسین بەهائەدین لە شاری - بەلخ - چاوی بە جیهان هەلهێناوە ... کە ئەمرۆ ئەم شارۆچکەیە دەکەوێتە ئەفگانستان ... ئەم شاعیرە ناسراوە بە جەلالەدینی رۆمی ... دوای ئەوە بنەکاڵەی محەمەد محەمەد بە هائەدین لە ترسی هێرش و شالاوەکانی مەگۆل بەرەو - نیساپور - رۆیشتن . لەوێ بە شاعیری بەناوبانگی فارسی گەوورە فەریدەدین عەتار گەیشت ... کە دیوانی - اسرار نامە -ی پێشکەش کرد .

جێگەی ئاماژە پێکردنە ، کە بەهائەدین لە بنەماڵەکەی شانازیان بەکوردایەتی خۆیان کردووە ، تاکوو کۆچی دوایی کردووە . دوای ئەوە روویان لەشام کردووە و دوای چووە بۆ حەج کردن .

دوای ئەوە بەرەو هەرێمی ئەنازۆڵ بەرێکەوتووە و لەشاری قوینە جێگیربووە ... کە مامۆستایەکی زیرەك و لێهاتوو بووە ، لەسەر دەستی باوکی فێری زانیاریەکی باش بووە.

هەروا لە قوینیەش لەلایەن مەگۆلەکان دەربەدەرکراون . ئەم کەسایەتیە لەدوای پەیداکردنی توانایەکی بێ وێنە لەبوارەکانی زانست و ئەدەب و فەلسەفەو شعرو پەرەپێدانی رێگەی تەسەوف .

لەگەڵ ئەوەشدا بە دەیا پارچە شعرو دانراوی هەمەلایەنەی بەرهەم هێناوەو بۆتە رێگە نیشاندەری زاناو فەیلەسوف و شاعیرو ئەدیبانی عەرەب و بیانی و کوردی ... بەردەوام بوونی لە بەرهەمەکانی تاکوو لە رۆژی ١٢٧٣/١٢/١٧

کۆچی دوایی دەکات و لەشاری قوینە بەخاك دەسپێردرێت .
سەرچاوە:- مجلة العربية / ٥٨٨ - نۆفەمبەری /٢٠٠٧.

١٢١١

١٢١١/٦/١٥ زاناو مێژوونووسی گەورەی کورد - ئیبن خەلەکان - لە شاری هەولێر چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، کە ناوی تەواوی - ئەبوو ئەلعەباسی شەمسەدینی ئەحمەد ئیبراهیم بووە ... ئەم کەسایەتیە ناودارە نەمرە چەندین کتێبی بەبەهای داناوە وەك : - وفیات الاعیان - أنباو أبناو الزمان -ی مێژوویەکی بەناوبانگی لە هەموو زیاتر بووە .

تێبینی:- گوندی خەلەکان لە دۆڵی خەلەکانە لە شارۆچکەی کۆیەی سەر بە پارێزگای هەولێرە لەهەرێمی باشووری کوردستان .. ئەم کەسایەتیە مێژوونووسە گەورەیە ، بەردەوام بووە لە بوارەکانی کارکردن تاکوو لە ١٢٧٢/٧/٢٩ لە شاری دیمەشقی وولاتی شام کۆچی دوایی دەکات تەرمەکەشی هەر لەوێ بەخاك دەسپێردرێت لە شارەکەدا .
سەچاوە :- شەرەفنامە - لاپەرە/١٧١

١٢١٥

١٢١٥/٥/٢ یافعی لە مێژوویەکەی خۆیدا دەڵێ :- مەلیك مەسعوود یوسفی کوڕی مەلیك عادل لە سەر فەرمانی باپیری هێزێکی بردە سەر یەمەن و پادشایەتی یەمەنی دەستەکەووت .
دوای ئەوە نیازی دەست بەسەراگرتنی خاکی حیجازی کەووتە سەر و لە هەڵمەتێکدا خستیە ژێر دەسەلاتی خۆی .. دوای ئەوە لەشاری مەککەی مەڵبەندی ئایینی ئیسلام لە ١٢٢٨/١١/٣٠ کۆچی دوایی دەکات و هەر لەو

لە گۆرستانی حاجیانی ئەو شارە نێژراوە .

ئەم کەسایەتیە لەلایەن شێخ سەدیق کوری بەدر کورد نێژراوە ، ئەم شێخ سەدیقەش لەشاری هەولێر لە دایك بووە و کۆچی بەرەو وولآتی سعوودیە کردیەو لەویَ خەریکی دینداری بووە و هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە .

سەرچاوە :- شەرەفنامە / لاپەرە /١٨٠-١٨١ .

١٢١٥/٥/٢ شاعیرو نووسەرو رووناکبیری کورد - ئیبراهیم لوقمان ئەحمەد محەمەد فەخرەدین شەیبانی ئەلئەسعەرد - لەشارۆچکەی - ئەسعەرد - لەنزیك - میافارقین - لە رۆژهەلآتی زێی دیجلە لەدایك بووە .

جێگەی باسکردنە کە ئەم مرۆڤە پلەی وەزیری وەرگرتیە لەسەردەمی مەلیك سەعید محەمەد زاهر لە - بیبرس - لە نیوان سالەکانی ١٢٧٧- ١٢٧٩ کە بۆماوەی دوو جار لەکاتی مەلیك مەنسوور قەلاوین لەسالەکانی ١٢٧٩- ١٢٩٠ ئەم پۆستەی بەدەست هێناوە .

کە پیاوێکی نەرم و لە سەرخۆ بووە ... لەو کاتە مەلیك کامل محەمەد ئەیوب ئەمەد - واتە دیاربەکر - کردیەوە نامەکانی کە ئاراستەی بەرپرسەکانی دەکرد بەناوی - ئیبن لوقمان - بووە .

هەروا لەپۆستەکانی دیکە کاری کردووە وەك دەوولەتی سولتان مەلیك سالح ئەیوب لە میسر لەنێوان سالەکانی ١٢٤٠ - ١٢٤٩ ... بەردەوام بووە لەکارەکانی تاکوو لە ١٢٩٣/١٢/٢ کۆچی دوایی دەکات لەمیسرو چەندین دەست نووسی شیعرو بوارەکانی دیکە لەدوای خۆی بەجیَ دەهێلیَ لەم وولآتەدا .

سەرچاوە : فوات الوفیات ٤٣/١ ... المنهل الصافی / ١٣٨ .

١٢١٨

١٢١٨/٨/٣ کۆچی دووایی کوری سەلاحەدینی ئەیووبی- ناسر سەلاحەدین - لە تەمەنی ٧٥ سالیدا بەهەمان بیروو بۆچوونی باوکی... کە رۆلی گرنگی هەبوو لە فراوانکردنی سنووری جووگرافی نیشتمانی عەرەب و بەهێزکردنی ئاینی ئیسلامو لە پێناو بەعەرەبکردنی کوردو خاکی کوردستان ، کە لە دوای مردنی خۆیشی ١٦ کوری جیَ هێشت .

١٢٢٠

١٢٢٠/٣/٨ دامەزراندنی ئیمارەتی ئەردەلان لە بەشی رۆژهەلاتی کوردستان و ئەو ئیماراتە بەرەو فراوانی هەنگاوینا تاکوو پارێزگای کەرکویشی گرتە خۆی و ئەم ئیمارەتە بەردەوام بوو تاکوو ١٨٦٥/٥/٢٧ .
هەروا ئیمارەتی دووەمی بابان لە ١٥٩٧/٨/٤ لە لایەن ئیبراهیم پاشای بابان دامەزراو پایتەختەکەی قەلاچۆلان بوو لەباشووری کوردستان .
دوای ئەوە ئیبراهیم پاشای بابان لە ١٧٨٤/١١/٢٦ دەستی کرد بەدروستکردنی شاری سلێمانی و دوایی کردیە پایتەختی ئیمارەتەکەو تاکوو لەسالی ١٨٥١ کۆتایی بەم ئیمارەتەهات و بووە ژێر دەستەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەشێوەیەکی راستەوخۆ لە هەرێمەکەدا .
سەرچاوە : محەمەد ئەمین زەکی – مێژوو وولاتان و ئیمارەتە کوردیەکان لە سەردەمی ئیسلامیدا . وەرگێرانی عەلی عەونی – چاپی دووەم – لەندەن /١٩٨٦ .

١٢٢٥

١٢٢٥/١٠/٦ هێزەکانی سووپای تەتەر بەسەرکردایەتی جەنگیزخان لە رۆژئاوای چینی میللی دەرکەووتن و بەرەو وولاتی خەوارزم و سەمەرقەندی رووسیای قەسەری هەنگاویاننا ، کە هەمووی لە ماوەیەکەی کورت دا داگیر کردوو کردیە خاوەنداریەتی ژێردەسەلاتەکەی خۆی ، کە بووە هۆی تەنگ پێ هەلچنین بە هەلگری بڕوای ئاینی ئیسلام ، کە ئەمەش بە خۆ دوورخستنەوەی خەلیفە ناسرەدین ئەللا خەلیفەی ئیسلام و خۆ دوورە پەرێز گرتن لە رووداوەکاندا .

١٢٢٦

١٢٢٦/١٢/٢٢ مەلیك مەنسوور ئیبراهیم کوری مەلیك شێرکۆی محەمەدی کوری ئەسەدی شێرکۆی مامی سەلاحەدینی ئەیوبی چاوی بە جیهان هەلهێناوە ... ئە مەلیکە خاوەنی شاری حمس و دەووروبەری بووە ... واتە ئیمارەتی حمس ... ئەمەش لەدوای مردنی باوکی هات ، لە سالی ١٢٣٩ کە ماوەی ئەمیر ئیمارەتی حمس شەش سال بوو ... دوای ئەوە لە سالی ١٢٤٠ تووش

شەڕهات لەگەڵخەوارزمەکان .

کە لە هەرێمەکانی شام نیشتەجێ بوون بەهاوکاری سووپای حەلەب لە ئاکامدا سەرکەووتنی بەسەریاندا هێناو لەناوچەی رۆژهەلات دەری پەراندن تاکوو رۆژهەلاتی زێی فوورات ... هەروا دەستی بەسەر ناوچەی – حەران – داگرت بەیارمەتی بەدرەدین لولوی خاوەنی مووسڵ ، بەم هۆیەش هەموو دیلەکانی ژێر دەستی خەوارزمەکانی ئازادکردوو گەراندیەوە جێگەی خۆیان لەوانەش مەلیك – ئۆرانشای – کوری سولتان سەلاحەدینی ئەسفەر ... لەو شەرە گەوورەش توانی دەست بەسەر ناوچەی خابووردا بگرێت . دوای ئەوە بۆ جاری دووەم لە ساڵی ١٢٤٢ شەڕی لەگەل خەوارزمەکان بەرپاکردەوەو بەسەریاندا سەرکەوت .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٢٤٦ لەگەڵ مەلیك نەجمەدین سالح ئەیوبی رێکەووتیان مۆرکرد و بۆجاری سێیەم و چوارەم لەگەڵ خەوارزمیەکان تووشی شەڕ هاتن و سەرکەووتنیان بەدەست هێنا ، کە ئەمەش بۆوە هۆی ئەوەی کە لەلایەن مەلیکی میسر جێگەی دەست خۆشی لێکردن بوون .

دوای ئەوە لەسەردانەکەی گەڕایەوە لەلایەن مەلیکی میسر لە شاری دیمەشق لە ١٢٤٦/٥/١٩ کۆچی دوایی کردو تەرمەکەیان هێنایە شاری حمس و لەتەك گۆڕی باوکی بەخاکیان سپارد .

دوای ئەوە کورەکەی مەلیك – ئەشرەف موزەفەرەدین – دەسەڵاتی ئیمارەتی حمسی گرتە دەست لە هەرێمەکەدا .

سەرچاوە :– الاعلام ٤٣/١ – مشاهیر الکرد ٢٦٧/١

١٢٢٧

١٢٢٧/٨/١٨ کۆچی دووایی سەرکردەی هێزەکانی سووپاو سەرکردەی تەتەرەکان جەنگیز خان .

١٢٢٩

١٢٢٩/٢/١١ گرێدانی ڕێکەووتننامە لە نێوان قەیسەری ئەڵمانی – فریدریا دووەم – لە گەڵ – سوڵتان سەلاحەدین – ئەویش لە پێناو بەرپابوونی ئاشتی لەجیاتی شەڕو پێکدادان لە نێوان هەردوو ئاینی سەرەکی لە جیهان ئیسلام و مەسیحی ، بەتایبەتی لە ناوچەی شام و شاری قوودس لە ناوچەکەدا .

جێگەی باسکردنە کە ئەم ڕێکەووتنە لە تابلۆیەکی گەوورەی جوان و قەشەنگ دروستکراوە و لە مۆزەخانەی – شالاپورژ – لە ڕۆژئاوای شاری ڤینایە ، کە و دەکەوێتە جوانترین ناوچە لە ئەوروپا ، لە سەر جێگایەکی بڵند لە سەر کەندی سەوز لە کەناری زێی دانووب ، کە بەناوبانگە بە کۆشك و تەلاری بێ وێنە لە ئەورووپادا .

هەروا خاڵێکی گرنگ لەو ڕێکەووتنە ئەوە بوو ، کە شاری قوودس دابەش بێت لە نێوان مەسیحیەکان و ئیسلامەکان ، کە شاری قوودس بگەڕێتەوە بۆ خاوەنداریتی لاتینیەکان و جێگە پیرۆزەکانیش بۆ ئیسلام و جوولەکەکان بێت ، ئەویش لە پێناو بەیەکەوە ژیان لە نێوان ئیسلام و مەسیحی و جوولەکە لەناوچەکە و شارەکەدا .

هەروا بەر لەو کاتەشدا تەقینەوەکەی دانیشتووان لە ئەورووپادا بە شێوەیەکی بەرچاو لە پێناو درێژکردنەوەی دەسەڵات و بە دەست هێنانی سەرکەووتن و کۆکردنەوەی کەلتوور و شووێنەوارە گرنگەکان لە جیهانی مەسیحیدا ، ئەویش کە بۆ جاری چوارەم شاری – قوستەنتینیە – لەلایەن خاچەکان داگیرکرا.

کە پایتەختی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمان بوو لەساڵی ١٢٠٤ لە شالاوە بەر فرەوانەکەیان ، کە ئەویش بووە هۆی تالانکردن و بردنی هەرچی شووێنەواری کۆنی سەردەمی بیزەنتیەکان هەبوو بردیان ، کە ئێستا لە مۆزەخانەکانی ئەورووپا بەر چاو دەکەون ، بە تایبەتی لەشاری بوندەقیە کە ئەو کات دەسەڵاتێکی سەربەخۆیی هەبوو لە کێشووەرەکەدا .

سەرچاوە:– www.daraubayat.com

١٢٢٩

١٢٢٩/١١/٢ قەڵای هەولێر مەڵبەندی دەزگای میرە – ئەتابەكیەكان – بووەو سەراو بەندیخانەشی تێدا بووە . بەندیخانەش بەناوبانگ بوو. زانای بەناوبانگی ئەم شارە – ئیبن ئەلمستەوفی – ئەم بەندیخانەی بەبەندیخانەی – حەلەبی – حەلەب – ناو دەبات . لەهەندێ نووسراودا روونی دەكاتەوە كە – ژێر زەمین و مەغارە – لەژێر خانووەكانی قەڵادا هەبوونە لەكاتی تەنگانەی شەڕدا بۆ جۆرەها مەبەست بەكارهێنراون .

جگە لەم نووسراوانەش گەلێ تەمەندارانی شاری هەولێر لە ئافرەت و پیاو ئاماژە بۆ ئەم ژێر زەمین و مەغارەو نەخشەو نیگاری خانووەكانی ساماندارانی گەرەكی سەرای قەڵای هەولێر دەكەن ... واش دیارە كە ئەم نەخش و نیگارانە لەلایەن هونەرمەندانی پێشووی شاری هەولێر وەك – هونەرمەند وەستا ئیسماعیل و ، وەستا نورەدین سەتەندەجی – هەر ئەو دوو هونەرمەندەش لە سەردەمی – سەفەویەكان و تەتەرەكاندا چاتی گومبەتی دەرگای باشووری قەلایان دروستكردووە .

بەڵام ئەوەی شایانی سەرسوورمانە جوانكاری خەپەنگ و شانە سینەكانی ماڵە دەسەڵاتدارەكان و دەوڵەمەندەكانە . ئەوەشیان وانەبێت تەنانەت هەر دیاردەیەكی قەڵای هەولێر بێت . بەڵكوو دیاردەیەكی ئەوپەری جوانی جیهانیە لە هەرێمەكەدا لە باشووری كوردستان .

سەرچاوە :– ئەتلەسی مێژووی عەرەب وجیهان – ئامادەكردنی دكتۆر سەیفەدین كاتب – دار الشرق – بیروت – سووریا /٢٠٠٥.

١٢٢٣

١٢٢٣/١٠/ كەسایەتی ناوداری شاری هەولێر موزەفەرەدین باوكی سەعید كوكبری كۆچی دوایی كردووەو گۆرەكەی تاكوو ئێستاش لە شاری هەولێرە لەباشووری كوردستان بەرامبەر پارێزگای هەولێر .

شایانی باسە كە جەماوەری شاری هەولێر رێزی زۆر لە موزەفەردین دەگرن و رۆژانە سەردانی دەكەن و وەك پیاوێكی ئایینی لە نیازی گەیاندنیان بە ئاواتە خوازەكەیان لە شارەكەدا .

١٢٤١

١٢٤١/٤/٩ فـراوان بـوونی ئیمپراتۆریـەتی مەگۆلـەکان لـە دوای مردنـی جـەنگیزخان لـ سـالّی ١٢٢٧ لـە رۆژهـەلاّتی کۆریـا و بـەرەو رۆژئـاوای ئێـران و هـەروا لـ باشووری رووسیا تـاکوو باکووری ، کە زەریـای هێمنـە لـە باشوورییەوە . دوای جـەنگیزخانیش – ئەقتاح – کە جێگەی گرتـەوە لەسـەر فـەرمانرەوای مـەگۆل ... کە فـەرمانرەوایی – خەوارزمـەکان – هەرەسیان هێنـا لـە فارس ئازربایجان .

لە دوای ئەوەی کە مەگۆلـەکان توانیان بەسـەریاندا زالّ بـبن بە لـە ناوبردن سەرکردەکەیان – جەلالەدین منکبرتی – لـە سالّی ١٢٤٠ و لـە هێرشەکانیان هـەنگاویان بەرەو ئـەوروپا هاوێشت ... لە ئـەنجام توانیان بەسـەر هێزەکان سووپای هۆلەندی سەربکەوون لە شەڕی – لیگنتز – و دوای ئەوە هەولّیان بەرەو وولاّتی مەژەر هەنگاو بنێن .

دوای ئـەوە توانیـان شانـشینەکەیان – بـیلای چـوارەم – ببـەزێنن لـە مانگ /١٢٤١/٤ ... کـە هێـرش و شـالاّوە درندانەکـەی مەگۆلـەکان هـەنگاو بـەرفراوانی دەنـا بـەهۆی کـردارە نـا مرۆڤایەتیەکـەیان لـە کووشـتن و بـڕین تۆقانـدن لـەو جێگایانـەی کـە دەسـەلاّتیان بەسـەریدا دەشـکا ، بەرامبـەر دانیـشتووانەکان کــە دەنگووباسـەکانیان گەیـشتە جیهـانی ئیـسلامی

مەسیحی ، و بووە هۆکاری دڵتەزاندن .

بە تایبەتی لەو کاتەی کە هەڕەشەکانی مەگۆل لە لابالّی رۆژهەلاّت لە جیهانی ئیسلامی و بە ترسناکی مەگۆلەکان بەرە و ناوچەو هەرێمەکان و خەلافەتی عەباسی بەرەو هەلّووەشانەوە و کەوتن هەنگاوینا ، کە لەو کاتەی لە کەنارەکانی شام ژێر دەستەی خاچەکان بوون و هەولّەکانیان لە پێناو داگیرکردنی میسر و وولاّتانی دیکە بوو لە کێشووەرەکانی دیکە لە جیهان .

سەرچاوە:- www.starlight.demon,co,uk/mooncal

١٢٤٧

١٢٤٧/٥/٨ دراوی دیناری زێر لە شاری مووسلّ بەچاپکەیەندرا لەلایەن بەدرەدین لۆلۆی زەنکی ، کە قەبارەکەی - ٢,٤سم - بوو .شایانی باسە ئەوکاتە شاری موسل ناوی موسل نەبووە ، کە لە ناوەرۆکی مێژوونامەکە بەشێووەیەکی دیار باسی لێووەکراوە .

سەرچاوە :- ئەتلەسی مێژووی عەرەب وجیهان - ئامادەکردنی دکتۆر سەیفەدین کاتب- دار الشرق - بریروت - سووریا /٢٠٠٥.

١٢٤٩

١٢٤٩/٦/٦ هێزەکانی سووپای شانشین لوویسی نۆیەمی سەلیبیەکان ، هێرشی کردە سەر - دمیات - ولە ئەنجام داگیری کرد ، لەپێناو گێراندنەوەی ناوچەو هەرێمە داگیرکراوەکانیان لەژێر دەستی ئیسلامەکان.

١٢٥٣

١٢٥٣/٣/٣ بـە كۆچـی دوایـی دوا مـەلیکی بنەماڵـەی سـەلاحەدینی ئـەیوبی مـەلی
سـەلاحەدینی مـەلیك زاهـر سـەلاحەدین نەجمـەدین ئـەیوب ، کـە بـووە هـۆ
ئـەوەی دەسـەڵاتدارانی ئـەو بنەماڵەیە لـەدوای بوونی عزەدین تورکمانیان
پادشـای میـسر لـە ١٢٥٤/٢/٢١ و ، لـەو ڕۆژەدا پادشـایەتی میـسر کەوت
کۆیلایەتیەوەو خانەدانی ئەیوبی سێبەری لە سەر وڵاتی میسر ڕۆی و
یەکجاری ناویان لە ڕووپەری پادشایەتی میسر سرایەوە .
جێگەی باسکردنە کە ئەو – موعیزە – لە کۆیلەکانی مەلیك سالحی نەوە
سـەلاحەدینی ئـەیوب بـووە .... لەبـەر ئـەوەی هەنـدێك کۆیلانـەی بـەر
ئەیوبییەکان لەگەڵ پادشایانی عوسمانی دا هاوچەرخ بوون .
سەرچاوە :– – شەرەفنامە – لاپەرە /١٩٣

١٢٥٨

٨ / ١ / ١٢٥٨بە ئامۆژگاری سوڵتان هۆلاکۆ ، کە بۆ سەرۆکی وەزارەتەکانی عزەدین ئە
فەزلی نارد ، ئەویش بۆ داگیرکردنی شاری هەولێر لە باشووری کوردستان
بەهێزێکی گەوورە بەسەرکردایەتی ئەرقیونویان .
بـەڵام دانیـشتووانی شـاری هـەولێر لـە قـەڵادا توانیـان بـەرگری تـەواو لەقـ
بکـەن ئەمـەش لـەدوای یـەکگرتنیان بەسـەرکردایەتی تاجـەدین کـە لـەو کا

خەلیفـەی شـاری هـەولێر بـوو ، کـە تـوانرا هێـزی سـووپای هۆلاکـۆ تێـك بشکێنرێ و بەسەریان سەرکەوون ، کە تاکوو ئێستا هەولێر بەوە ناوزەندە بەناوی هەولێری هۆلاکۆ شکێن لە کوردستان .

٨ / ١ / ١٢٥٨منارەکەی دانیالْ پێغەمبەر لـە شـاری کـەرکوك کۆنترین مزگـەووتـە تـا ئێستا ، کە منارەکە بەسەر ەشی بێت و نزیکـەی ١٠٠ مـەتر لـە مزگـەووتی گـەورەی سـەر قـەلاّی کـەرکوك دوورە ، کـە ئـەو مزگـەووتـە مێـژووی دروسـتکردنی دەگەرێتەوە بۆ بەر لە ئەم مێژووە لە شارەکەدا .

جێگـەی شێکردنەوەیە ، کە ئاینـەکانی نەتـەوەکانی شـاری کـەرکوك ئەوەنـدە کۆنن و رەگێکی قوولّی هەیە و لەناو ئەو شارەدا بە جێماوە ، وەك کـەلتوورێك بۆ هەموو نەتەوە و ئاینەکان .

تەنیا عەرەب نەبێت لەو شارەدا ، لە بەر ئەوەی عەرەب چەند سالێکە روویان لـەو شـارە کـردووە ، ئـەویش یەکـەم لەرێگـەی فتووحـاتی ئیسلامی و دووەم لە رێگـەی دەسـەلاّتداریەتی سـەلاحەدینی ئەیوبی و سێیەم لە رێگـەی دەسـەلاّتی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی . دوای ئەوانەش بە هـۆی دامەزرانـدنی دەوولّـەتی ئێراق ، لەسەر خاکی وولاّتی نێوان دوو زێیْ – میزۆبۆتامیا – و بە تایبـەتی هاتنی رژێمی بەعس لە ئێراق ، کە ئەمانە هۆکاری گەیشتنی عـەرەب بوون ، بۆ پارێزگای کەرکوك و مووسل و تکریت و دیالە و چەندین ناوچەی دیکە و هەروا ئێراقی ئێستا ...؟.

مەرقەدی دانیال

لـە دوای دامەزرانـدنی دەوولّـەتی جوولەکـە لـە فەلەسـتین لەسـالّی ١٩٤٨ هەلّگری ئاینی جوولەکە ، روویان لە ئیسرائیل کرد چ بە خۆشـی خۆیان و چ

لەسـەر داوای حکوومـەتی نـوێی جوولەکـە و چ بـە پاڵەپەسـتۆی حکوومـەتی ئێـراق لـەو کاتـدا ... کـە جوولەکـە وەك ئـایین و نەتـەوەکانی دیکـە لەشـاری کەرکوك ژیانیان بەسەر بردووە و بەشداری تـەواویان لـە ئاوەدان و شـووێنوار و پاراستنی کردووە جگە لە بوارەکانی دیکەش .

لە هەمان کات پاشماوەی گەرەك و مەرەقەد و تەوراتگە و هونەری بیناکاریان تـاکوو ئێـستاش گـەرەك و کۆچـەی ماڵـەکانیان لـە کـەرکوك دەڕازێنێتـەوە ... جوولەکەو ئاینی جوولەکە کە یەکێکە لەو گۆرانە ئاینیانـەی کە لەناوچەی کەرکوکدا سەری هەڵدا و تاکوو ماوەیەکی باش رۆڵێکی گەورەیان بینیووە لـە گەشـەکردنی بـاری کۆمەڵایـەتی و ئـاینی لـەو شـووێنانەی کـە جوولەکـە و ئاینی جوولەکەی تێدا بڵاوبۆتەوە .

کە هاتنی جوولەکە بۆ وولاتی نێوان دووزێی کۆن ، بە سێ قۆناخ بـووە و لـە کوردسـتان بڵاوبوونەتـەوە ... ئاشـووریەکان وەك بەنـدی شـەڕ هێناویـانن کـە دەگەرێتەوە بۆ کۆتایی سەدەی هەشتەمی پێش زایین .

دوای ئەوانیش کلدانیەکان وەکوو بەندی شەڕ هێناویانن بۆ بابل لە سەرەتای سەدەی شەشەمی پێش زایین ، قۆناخی سێیەمیش دەگەڕێتەوە بۆ سـەرەتای ئاینی ئیسلام ، لـە کاتی خەلیفـە عومـەری کوری خـەتاب کـە هەنـدێك هـۆزی جوولەکەی هێناو دابەشیکردن ... هێرشی یەکەمی جوولەکە بەسـەرکردایەتی شەلماسـەری سـێیەمی ئاشـووری – بـووە پـێش زایـین ، بـۆ سـەر ناوچـەو هەرێمـەکانی – یـەهوزدا – و دەسـت بەسـەراگرتنی ژمارەیـەکی زۆریـان بـە هێنانیان بۆ ناوچەکانی ئاشوور و نیشتەجێکردنیان لە ناوچە جیاجیاکان بۆ ئەوەی بە ئاسانی نەتوانن بگەرێنەوە .

قۆناخی دووەم هێرشی – تەجلات بلاشری سێیەم – بوو بۆ سـەر ئیسرائیل و دەسـتگرتن بەسـەر ناوچـەکەیاندا و نیـشتەجێکردنیان لەسـەر ناوچـەکانی کوردسـتان ... لـە سـاڵی ٧٢٢ ی پـێش زایـین – شەلمانـسەری پێنـچەمی ئاشـووری – بـە هێرشـێکی سـەربازی بـۆ سـەر ئیـسرائیل و پایتەختەکـەی گەمارۆدا ... بەڵام لە ساڵی ٧٢١ ی پێش زایین کۆچی دوایی کرد .

لەدوای مردنی ئەو پایەدارە گەمارۆ لەسەر سامەرە سێ ساڵی خایاند لەسـەر دەمـی پاشـا – سـەرجۆنی – دووەم ، تـوانرا ئیـسرائیل داگـیر بکـات و

دانیشتووانەکەی راگوویزێ لە ناوچەکەدا .

کە گیراوەکان ژمارەیان گەیشتە ٢٧,٢٨٠ هەزارکەس و نیشتەجێکردنیان لە شارەکانی – سلخ و – بۆزان و – دۆڵی خاپوور و – شاری مازی و لە کوردستان ، کە دەکاتە ناوچەکانی ئێستای کوردستان ، واتە هێرش لە دوای هێرشی بەردەوام بوو ، لە لایەن سەرکردەکانی ئاشوور و کلدان لە ساڵەکانی ٦٧٢ و ٥٩٧ و ٥٨٦ ی پێش زایین لە هەریم و ناوچەکەدا .

هەروا هاتنی دانیاڵ پێغەمبەر بۆ شاری کەرکوك لەگەڵ هاوەڵەکانی رۆڵیان لە پێگەیاندن و گەشەکردنی لایەنە ئاینیەکانی جوولەکەکان کردووە لە شاری کەرکوك دەوروبەریدا ... نووسەرو مێژوونووسی عەرەب – ئەحمەد سوسو لە نووسینەکانی دەڵێ :–

دانیاڵ پێغەمبەر یەکێکە لەو پەیامبەرانەی کە هاوسەردەمی – نەبوو خزنەسری دووەم – بووە ... هەر وەك یەکێك لەو چوار پێغەمبەرە گەورانە لە دوای – حزقیال – ە و لە خێزانێکی خانەوادەیە و لەوانەیە کەلە – ئۆرشەلیم – لەدایك بووبێت ... ئەحمەد سوسە ، کە پێشتر جوولەکە بووەو بووە بە ئیسلام ... باس لەوە دەکات کە – ئەبووخزنەسەر – لەگەڵ سێ لاودا هێناویانە بۆ بابل لە سەرەتای یەکەمی فەرمانرەوایی یەکەمی ساڵی ٦٠٥ پێش زایینی .

هەروا سوسە دەڵێ :– دانیاڵ لە بارەگای کۆشکەکەی لەگەڵ هاوەڵەکانی بەخێوکرا ... هەر لەوێش فێری زمانی کلدانی بووە و هونەرو زانیاری کلدانیەکانیش بەباشی فێری بووەو لەگەلی گوونجاوە ... بەڵام شووێنی گۆری دانیال پێغەمبەر وەکوو ئەوەی – بنیامینی ئەنگیلی – ئاماژەی پێ دەکات ، لە سەدەی دوانزەهەمی زاینیدا ، لەشاری – شوشە – شووشان – ە کە کۆنە پایتەختی ئیسلامی ئێرانی بووە ، یان خۆزستان بووە و گۆرەکەی یەکێکە لەو چواردە کلێسەی کە هەیە لەو ناوچەیەدا .

٨ / ١ / ١٢٥٨رۆژهەڵاتناس و
تووێژەرو
مێژوونووسان
هەموویان لە سەر
ئەوە کۆکن کە
هۆکاری سەرهەڵدان و
نەشونماکردنی
مەزهەبی کاکەییەکان
دەگەڕێتەوە بۆ سوڵتان – ئیسحاق شێخ عیسا – بەرزنجی کوری بابا عەل
هەمەدانی کوری یەعقوب کوری یوسف کوری سەید مەنسوور کور
عەبدولعەزیز کوری عەبدوللای کوری ئیسماعیل کوری موحدەسی کور
ئیمام موسا کازمی – کورد – ، کە ئێستا مەزارگەی لەشاری بەغدا
پایتەختی ئێراقە .

وا دیارە لەو دەوورووبەرە شێخ عیسا لەگەڵ براکەی شێخ موسا لەشار
هەمەدان لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، بەرەو وولاتی سعوودیەی ئێس
بەڕێکەوتوون بۆ بەجێگەیاندنی ڕێورەسمی حەجکردن لەشاری مەککە . ک
دەگەنە شاری مەککە ، لە خەودا دەبینن ، کە هەردووکیان لەکات
گەرانەوەیان ، کە ئەو بەردە رەشە گەورە هەڵبگرن بۆ هەر جێگایەك برۆن
تا ئەو کاتەی کە داوایان لێدەکرێت .

ئەویش لە دوای گەرانەوەیان هەڵدەستن بەدروستکردنی مزگەوتێك لە
جێگایەی کە لێی راوەستاون ، ئەو جێگایەش گوندی بەرزنجەیە لە باشوور
کوردستان ... لەدوای ماندووبوونێکی زۆر نووستن بەرامبەر گوندی بەرزنج
لە کووخێك کە لە دارودرەخت لەلایەن جووتیارەکان دروستکرابوو لە
جێگایەدا... ئەوانیش بەپێی رێنماییەکانی خەونەکەیان لەو جێگای
مزگەووتێکیان دروستکردو بەردێکی رەشیان لە شێووەی بەردە رەشەکە
مەککە لە یەکێك لە سووچەکانی مزگەووتەکەیان دانا .

کەلەو کاتەش خەلافەتی عەباسی هەرەسی پیێ هێنرابوو لەلایەن مەگۆلەکا
... لە دوای تەواوکردنی مزگەووتەکە – تەکیە – دانیشتووانی ناوچەکە ل

دەروێش و ئاینـدارەکان روویـان تێکـرد بـۆ خواپەرسـتی و لـە هـەمان کـات خزمـەتیان دەکـرد ... دوای ئـەوە براکـەی شـێخ عیـسا کـە شـێخ مووسـا بـوو بـەرەو گونـدی – شـەولە – بەرێکـەووت کـە نزیـك بـوو لەگونـدی بەرزنجـە ... ئەویش هەوڵەکانی لـە پێنـاو دروسـتکردنی هەمان شێووەی تەکیـەی براکـەی بوو ، کە لە بەرزنجە دروستیکرد بوو ، هەر لەوێ ژنێکی هێنا بەناوی – فاتمە – بـەلاّم نیـشتەجێ بوونەکـەی زۆری نەخایانـدو هەنـدێ لەئیـسلامە توونـد رەوەکان بەرەبەرەکانیان دەکردو لەئەنجام تیرۆریـان کـرد . شێخ عیسای بـرای کـە زانـی براکـەی شـێخ موسـا کـووژراوە بـەرەو گونـدی – شـەولە – بەرێکـەووت و تەرمەکـەی لـە گونـدی بەرزنجـە بەخاك سپارد لـەناو تەکیەکـەو خێزانی براکەی – فاتمە –ی خواسـت و بوونـە هاوسـەری یـەکتری کـە دوایـی سێ کوری لێبوو .

کە ناویـان شـێخ عەبدولـستارو عەبدولکـەریم و عەبـدولقادر بوون . لەلایـەکی دیکە وا دەگێرنەوە کە شێخ عیسا لەو کاتە چووە مەککە بۆ – العمـرە – سـێ دەروێـش لـە ئیسلامەکان کە لەلایـەن خـواوە نێردرابـوون داوایـان لێکـرد کـە ژنێکـی دیکـە بهـێنێ ... بـەلاّم شـێخ عیـسا ئـەو داوایـەی دەروێـشەکانی رەتکردەوە بەهۆی گەوورەیی لەتەمەندا .

بەلاّم دەروێشەکان بەردەوام بوون لەداواکەیان بۆ ماوەی سێ جارو لەئەنجام شێخ عیسا رەزامەندی لەسـەر داواکـەیان کـردو ژنـی دووەمـی هێنـا بـەناوی – دایە رێبـاز– کـە کـچی حوسـین بـەگ بـوو لەعەشیرەتی جاف و لەهـەمان کـات حوسێن بەگ سەرەك عەشیرەتی جـاف بـوو ... ئـەم کـارەش لـە دوای چـەندین جار داواکردن لەحوسێن جاف ، ئەویش بەپێدانی کچەکەی بە شێخ عیسا کـە دوای سێ جار ئینجا حوسێن جاف رەزامەندی لە خوازبێنیەکە کـرد ئەمـەش لەدوای چەندین مەرجی گران ، کە ئەمەش لەساڵی ۱۲۷۲ بوو لە ناوچەکەدا .

دوای ساڵێك لەهاوسەرێتی – داربـراك خـاتوون – سـەید سولتان ئیسحاق – لـەدایك بـوو ... لـە دایـك بـوونی سـولتان ئیـسحاق لەسـاڵی ۱۲۷۳ بـوو . کـە کاکەییـەکان بروایـان وابـوو کـە لـەدایك بـوونی سـولتان ئیـسحاق بەهـەمان شێووەی لەدایك بوونی حەزرەتی عیسای مەسیحیەکان بووە ...

جـا چـیرۆکی هەمـەجۆری سـەرهەڵدانی کاکەییـەکان لەچـەندین لایـەنی

دیاریكراوەو هـەر هـەموویان بەرەو یەك رێگای سـەرەكی هـەنگاو دەنێن كـە سەرهەڵدانی كاكەییەكان لەم كاتەدا بووە لەهـەرێمی باشووری كوردستان ... ئەویش لەدوای كۆچی دوایی شێخ عیسا لـە ١٣٥٦/٢/٦ لەگوندی بەرزنجەی هەرێمی باشووری كوردستان .

سەرچاوە :- سی , جی , ئەدمۆندز - كرد - ترك - عەرەب . ل/١٧٠ - هەمان سەرچاوە - ٦٧ - ٦٨ - ٦٩ عەبدولكەریم مدرس .علماً كان خدمە العلم والدین -چاپی یەكەم / ١٩٨٣.

١٢٥٨/٢/٦ ئـەرتووگوڵ كـوڕێكی بـوو بـە ناوی عوسمان ، كە دەگەڕاوە سـەر ئـەو بنەماڵـەی كـە دەوڵـەتی عوسمـانی دامەزراند ، لـەو كاتـەش بـوو كـە مەگۆڵـەكان بەسـەركردایەتی هۆلاكـۆ شاری بەغدایان داگیر كرد ، كـە پایتـەختی خەلافـەتی عەباسیەكان بـوو، كـە ئـەو داگیركردنـە بـووە هـۆی وێرانكردنی شـاری بەغداو دەورووبەریدا .

كە دانیشتووانەكە لەو كـات زۆربـەی زۆری لـە كـوردو ئاشـووریو ئـارامیو فارس بـوون . لـە دوای ئـەو هـەموو كارەسـاتە، لـەدایك بـوونی عوسمـان بـووە هۆی بەرەو بەهێزبوون لە بارێكی لاوازو گوواستنەوەی بەرەو قۆناخێكی نوێ لـە هـەموو بـوارە جیاجیاكـانی بەرەو دامەزراندنی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەهەرێمی ئەنازۆڵی ئێستای توركیا .

١٢٥٨/٢/١٣ لـەدوای داگیركردنی شاری بەغداو دەورووبەری لەلایـەن هێزەكـانی سـووپا بەسـەركردایەتی هۆلاكـۆ ، لـە ئـەنجام هـەر چـەند دامو دەزگـای كـارگێڕیو قوتابخانـەو پەرتووكخانـەو مزگـەوتو كەنیسە هـەبوو وێرانـی كـرد ، بـۆ ئەوەی بیر لە دوا رۆژی روداوەكان بكاتەوەلە ناوچەكەدا .

١٢٥٨/٢/٢٠ لە دوای وویرانکردنی شاری بەغداو دامو دەزگا کارگێری و پەروەردەیی و ئاینی لەلایەن هێزەکانی سوپای هۆلاکۆ ، دەستی کرد بە بەرەو باشبردنی باری شارەکەو دەووروبەری ، بەتایبەتی یارمەتیدانی مەسیحیەکان و ریز گرتنی- بەتریرك ملیخای دووەم - و دابین کردنی جێنشین کردنی لەسەر کەناری زێی دیجلە لەشاری بەغدا.

١٢٦٠

١٢٦٠/٩/٣ بەرپابوونی شەڕی - عین جالوت - کە هێزەکانی سووپای ئیسلام بەسەرکرایەتی شانشین موزەفەر سەیفە دین سەرکەووتنیان بەدەست هێنا بەسەر تەتەرەکان بەسەرکرایەتی سەرکردەی تەتەرەکان - بیپرس - لە هەرێمەکەدا .

١٢٦٠/٩/٣ هێزەکانی سووپای مەگۆڵ بەسەرکردایەتی هۆلاکۆ بەرەو هێرشکردنە سەر شاری ئۆرشەلیم و قوودس و ناوچەکانی دیکە هەنگاوی نابوو ، بەلام

هێزەکانی سوولتان – بیبرس – توانیان هێزەکانی سووپای هۆلاکۆ تێك بشکێنن و ناوچەکەو دەوورووبەری و فەلەستین بەتەواوی رزگار بکەن لە ژێر چەپۆکی هێزەکانی سووپای هۆلاکۆلە ناوچەکەدا .

١٢٦١

١٢٦١/٨/١٥ نەخشەکێشان لـە پێنـاو گرتنـەوەی شـاری قووسـتەنتینیەی پایتــەختی بێزەنتیەکان لەل ایەن – میخائیلی هەشتەم بالیلوج – و دوای گەرانەوەی بە گێرانـەوەی شـاری قووسـتەنتینیە بـۆ ژێـر دەسـەلاتی خـۆی ، خـۆی بـووە ئیمپراتـۆر لـە سـەر کەنیـسەی – ئایا سـۆفیا – ئـەویش دوای چـوونە نـاو شاری قووستەنتینیەی ئەستەمبۆلی ئێستای دەوولەتی توركیا.

١٢٦١/١١/٢٦ عزەدین عەبدولسەلام دیمەشقی ، کە نازناوی سولتانی زانایانی پێدراووەو لە شاگردانی ئامێدی کورد بووە ... کە ئیمامی جومعەی شاری دیمەشقی شام بووە ، لەوکاتـەی مـەلیك ئیسماعیل پادشای دیمەشق لـە سالی ١٢٤٠ قەلای شەقیفی بۆ خاچ پەرستان چۆل دەکات .

لە سەر ئەم کارە نارەوایە لەلایەن عزەدین بەتووندی بەرپەرچدەدرێتەوە و تـوورەیی خۆیـان ئاشـکرا دەکـەن و مـەلیك سـالح ئیسماعیل لـەو کارەدا بـە کژیەکدا دەچن و عزەدین لە ئیمامی جومعەی دەخات .

دوای ئـەوە لەگـەل ئـەبوو عومـەر ئیبن ئـەلحاجب دا دەگێـرن وهـەر هـەردووکی خـستە زیندانـەوەو ، لەدواییـدا ئـەم کەسـایەتیە بـەرەو میـسر رەوودەکـات و سـولتانی میـسر رێـزی لێـدەگرێ و دەیکاتـە بـەرپرس و ئیمـامی جومعـەی مزگـەوتی – عـەتیق – و لـە شـاری قاهیرەی پایتەختی میسر لە قوتابخانـەی سـالحیە وانـە دەلێتـەوەو تـاکوو لـەم رۆژەدا کـۆچـی دوایـی لـە شـاری قـاهیرە دەکات و هەر لەوێش تەرمەکەی بەخاك دەسپێردرێت لە شارەکەدا .

سەرچاوە : شەرەفنامە – لاپەرە /١٨٦–١٨٧ .

١٢٦٢

١٢٦٢/١١/١٥ موعاویەی کوری ئەبوو سوفیان یەکەمین خەلیفەی دەوولـەتی ئەمـەوی بوو لـە شام و یەکەم حووکمرانی ئیسلام بوو ، کە باجی نەورۆزی لە بەهاران و باجی میهرەگانی لەپایزدا ژیانـدەوە ... هـۆی ئـەو ژیاندنـەوەش دەگەرێتـەوە بـۆ ئـەو

تەنگ و چەڵەمەدارایی‌یەی کە لەئەنجامی توندوتیژی رامیاریەتەکەی تووشی هاتبوو .
لەو کاتەی کە موعاویە دەسەڵاتی خەلیفەی ئەمەوی گرتە دەست خەڵکێکی زۆر دژی وەستان بەتایبەتی – شوورات , واتە , خەوارجیەکان – عەلەویەکان ... ئەویش بۆ ئەوەی دەسەڵاتەکەی سەربگرێ و بچەسپێ . بەم هۆیە دەستەیەکی لەبەهێزترین میرو والی لەووڵاتەکانی ژێردەسەڵاتەکەی خۆی دامەزراندوو پەیمانی نووسراوی پێدان .
کە هەر باج و سامانێکی لەو ووڵاتانە دەستیان دەکەوێ بۆخۆیان بێت و تەنیا لە ووتاری رۆژی هەینی و جەژن و بۆنەکاندا ناوی موعاویە وەك خەلیفەی ئیسلام بێنن و لەگەڵ وەرگرتنی باجی نەورۆزیش رێگە بدرێ دابوو دەستووری ئەو جەژنە بەرێووە بچێت .
ئەم خەلیفەیە بۆ وەرگرتنی باج و سامان تەنیا ووڵاتی شامی بەدەستەوە بوو , ئەوەی دەستیشی دەکەووت بەشی هەموو خەرجیەکانی دەریاو بەهێزکردنی حیزبی ئەمەوی و پێکەونانی سووپای بەهێز بوو بۆ پەلاماردانی ووڵاتان و بڵاوکردنەوەی ئایینی ئیسلامی نەدەکرد . بۆ چارەسەرکردنی ئەو گیرووگرفتانەو گرفتی ئابووری ئەم هەنگاوانەینا : –
١– پێشخستنی کشتووکاڵ لە رێگەی دابەشکردنی زەوی بەسەر پیاوانی دەسەڵاتدارو گرنگی دان بەجۆگەو بنەوان بۆ ئاودانی بەرووبوومی کشتووکاڵ.
٢– دانانەوەی داب و دەستووری و وەرگرتنی دەستوو دیاری و باجی نەورۆزو میهرەگان لەخەڵکەکە ... ئەم هەنگاوەی موعاویەش بۆخاتری چاوی رەشی کورد و نەوە رۆژهەڵاتیەکان ، نەورۆزی ژیاندەوە ، بەڵکوو لەپێناو وەرگرتنی باجەکە ئەو هەنگاوەینا .
ئەم کارەی موعاویە نە هەر تەنیا ئەو رەسمە کۆنەی ژیاندەوە بەڵکوو ئەو جەژنانەشی بایەخ پێداو ژیاندیەوە ...بەتایبەتی جەژنی نەورۆز ... چونکە دەکەوێتە سەرەتای بەهارو ساڵێکی تازە ، کە هەموو ساڵێك لە هەمان رۆژدا ئەم رۆژە خۆی نوێ دەکاتەوە .
دوای نەمانی موعاویە خەلیفەکانی دیکەی ئەمەوی رێگەیان بەو جەژنەداو

باجی خۆیان کۆدەکردەوەو گەنجینەی دەووڵەتەکەیان پیێ پردەکرد . لە پێنا
مانەوەی دەسەڵاتە هەمیشەییەکەیان ، لەوانە خەلیفە عەبدولمەلیك مەروا
بوو ، کە لە ساڵی ۱۳۰۵ دا کۆچی دوایی کرد .
ڕێگەی بەجێبەجێکردنی دابوو نەریتی نەورۆزداو باجی نەورۆزی وەرگرت
یەکێك لەوالیەکانی کە – حەجاجی کوری یوسفی سەقەفی – بوو زۆر بەگەرمی
ئەو ڕۆژەی لە ئێراقی ئێستاو وولاتی چیاکان و – واتە کوردستان – و ئێرا
و خۆرساندا کردووە بە داب و نەریت و لە ڕۆژی نەورۆز دەست و دیاری
بەخشیشی ئەو جەژنەی کۆ دەکردەوە ، بەتایبەتی لەوکاتەی کە شاری
کووتی دروستکرد وپایتەختی ئێستای ئێراقی گوواستەوە ئەو شارە . و
دابوونەریتی ئەو ڕۆژی لەکۆشکەکەی خۆی لەو شارەدا ژیاندەوە .
هەموو خەلیفەکانی ئەمەوی گرنگیان بەجەژنی نەورۆزدا ، لە پێناو
بەرژەوەندی دەسەڵاتەکەیان تەنیا خەلیفەی هەشتەمی ئەمەوی – عومەر
عەبدولعەزیز – نەبێت کە جەژنی نەورۆزی قەدەخەکرد ... بەلام دوای
مردنی ئەو خەلیفەی نۆیەمی دەووڵەتی ئەمەوی – یەزیدی کوری
عەبدولمەلیك – کە لە ۱۳۱۹/۲/۲۲ دەسەلاتی گرتە دەست و جەژنی نەورۆزی
ژیاندەوەو باجی وەرگرت و پەیرەوی ڕێنماییەکانی خەلیفەی موعاویەی کرد
لە هەموو بوارەکانیدا .

سەرچاوە:– وزارة التربیة – تاریخ الحضارة العربیة الاسلامیة ل/٦ – بەغدا/ ١٩٨٢ ل/١١٤

١٢٦٣

١٢٦٣/١١/٤ کۆچی دوایی سوڵتان هۆلاکۆ لە تەمەنی ٥٠ ساڵیدا ... ناوی تەواوی هۆلاکۆ
– قۆلاخۆ – بووەو بەباشترین و لێهاتووترین سەرکردە دادەنرێت لە ئازایەتی
و چاونەترسی لەهەموو بووارەکانی دەسەلاتداریەتیدا لەسەر ئەو ناوچەو
هەرێمانەی کە دەسەڵاتی بەسەریدا دەشکاو دام و دەزگاکانیش لە
دانیشتووانی ئەو ناوچانە بوون نەك لە لایەنی دیکە بۆ ئەوەی بتوانێ
سەرکەووتن لە ئامانجەکانیدا بە دەست بهێنێ بەسەر دانیشتوواندا .

١٢٦٥

١٢٦٥/٥/٤ لەدایك بوونی شاعیری ناوداری ئیتالی و جیهان - دانتی - لە شاری فلۆرەنسای وولاتی ئیتالیا .... سەرچاوەكانی مێژووی ئەدەبی جیهان ئەوەندە باسی ژیانی منداڵی دانتی ناكەن ... تەنیا ئەوەندە نەبێ كە دەڵێن جارێ تەمەنی ٩ ساڵ بووە ، كە چاوی بەكچێكی جوان كەوتووەو ناوی - پاتریس - بووە ... حەزی لێكردووەو ئەو حەزو خۆشەویستیە بوونەتە سەرچاوەی سروشتی داهێنانە ئەدەبیەكانی دوا رۆژید .

كەچی لە ئەنجامدا بۆ یەكتری نەبوون ... دانتی زۆر زیرەك و تێگەیشتوو بووە ... هەر لەمنداڵیەوە پەیمانی بەخۆی دابوو ، كە تەنیا زانستی نوێی سەردەمەكەی وەرگرێ و بەماوەیەكی كەم فێری مۆزیكا بوو لەگەڵ ئەوەشدا بەشداری لەكاروباری سیاسیدا كرد .

لە تەمەنی ٣٠ ساڵیدا كرا بە ئەندامی كاربەدەست لە حكوومەتی فلۆرەنسا كە لەو كاتەدا راپەرینی رامیاری توند لە نێوان پارتەكەی دانتی و ناحەزەكانی هەبوولە وولاتەكەدا .

بەهۆی بەرزبوونەوەی ئەم كێشەیە دانتی و دەستەیەك لە ئەندامانی پارتەكەی لەساڵی ١٣٠١ بۆ ماوەی ١٤ ساڵ دوورخرانەوە ... دوای ئەوە گەرانەوە وولاتەكە ... ئەم شاعیرە ناودارە لە كارە رامیاریەكان و شیعرەكانی بەردەوام بوو لە پێناو گۆرین و چاكسازی تاكوو لە ١٣٢١/٧/١٤ لە تەمەنی ٥٦ ساڵیدا كۆچی دوایی كرد لە وولاتەكەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - عەبدولرەحمان بەدەوی بەرگی /١ .

١٢٦٥/٥/١٥ لـه دایـك بـوونی شـاعیری مـەزنی ئیتـالی – دانتیـه ئـەلگیاری – لـه شـار
فیرنتسه لـه بنەماڵەیـەکی بـەناوبانگ ... دانتیـه بیرووبۆچوونەکانی فەلسەف
رامیـاری لاهـووتی هـەبووە ... بنەماڵەکـەی ، واتـه بـاوك و بـاپیرانی کـار
پیـشەسازی و بازرگـانی و پارەیـان دەکـرد ... بـاپیری – کتـشاکویدا
لەکۆتایی سەدەی یانزەم ئیمپراتۆری ئەلمانی کۆنرادی سێیەم بووە ... ک
لەسەر خاچەکان لەساڵی ١١٤٧ کوژراوە .
دانتیه یەکەم کتابی لەساڵی ١٢٩٣ دانا که ٣١ پارچە شعری لەخۆ گرتبو
ئەم شاعیرە ناودارە لـەکارەکانی شعر و رامیاری و فەلسەفەیەکانی بـەردەو
بوو تاکوو له ١٣٢١ کۆچی دوایی دەکـات ... که بەچەندین قۆناخ تێپـەریو
بە کێشەو گرفت لە بووارەکانی ئایینی و رامیاری و فەلسەفەدا .
سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە . عەبولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١

١٢٦٥/١٢/٢٣لـه دایـك بـوونی زانـاو فەیلەسـوف نـاوداری ئـاینی مەسـیحی و ناسـراو بـه
جیهـانی ووردبین – – ژوهـن دونـس ئەسـکوت – لـه گەرەکـەکانی کۆنتیـە
ئسکتلەندا ... لە بنەماڵەیەکی دەووڵەمەندی دەرەبەگی خاوەن زەوی گەوو
. ئەمــەو لەلایــەکی دیکــه لــەدایك بوونەکــەی بــه ١٢٦٦/٣/١٧ دادەنـێن .
بۆیەکـەم جار خووێنـدنی لـه فرنشکن دەست پێکـردووە ... هـەر لەسـەرەتا
منـداڵی و خووێنـدنی خـاوەن هەسـت و بـیروو توانایـەکی بـێ وێنـەی هـەبو
لەگەشەکردندا .
ئـەویش بەخووێنـدنی ئـاینی لاهـووت بـۆ مـاوەی ١٠ سـاڵ بەپـشتیووانی
مامەکەی – ئیلیا دۆنس – که چاودێری کەنیسەکان بووەو لـه ٢٩١/٣/١٧
وێنـەی کـاهینێکی کێـشاوە کـه لـەو کاتـه تەمـەنی ٢٥ سـاڵان بـووە ... لـه
کاتەشدا لـه ئۆکسفۆرد و لـه شاری پاریـسی پایتـەختی فەرەنسا لـه نێوا
ساڵەکانی ١٢٨٧–١٢٩٠ دەستی کرد بەخووێندن .
دوای ئـەوە لـه زانکـۆی پـاریس لـەنێوان سـاڵەکانی ١٢٩٤ – ١٢٩٧ زانـست
لاهـووتی و فەلـسەفەی خوێنـدووە ... دانراوەکـانی ئـەم فەیلەسـوفە لـه ٢
بەرگـەو لەسـاڵی ١٦٣٩ بـه چـاپگەیەنرا ... ئـەم مرۆڤـه لەژیانیـدا درێخـ
نـەکردووە لـه کارەکـانی تـاکوو لـه ١٣٠٨/١١/١٨ لەشـاری کـۆڵنی ئـەلمانی
کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :- موسوعەی فەلسەفە - بەرگی /1 دکتۆر عەبدولرەحمان بدوی .

١٢٦٧

١٢٦٧/٩/٢٢ لـە دایك بـوونی جەلالـەدین محەمـەد عەبدولرەحمان عومـەر قـەزوینی لەشـاری مووسـڵ... دوای ئـەوە لەگـەڵ بـاوکی روویـان لەشاری هـەولێر لـە باشـووری کوردستان کردووە ، کە مەزهەب هـەڵگری بڕوای شافعی بووە ... دوای ئەوە لەگەڵ باوکی روو لـەوولاّتی رۆم دەکـەن . خووێنـدنی لـە بووارەکانی زانستی تەواوکردووە و هەروا لە بواری یاسایی توانای باشـی هەبووە ... دوای ئەوە گەراوەتـەوە شـام و لەشـاری دیمەشـقی ئێستای پایتـەختی سـووریا کـاری دادگـاو خووێندنـەوەی وتـاری هـەینی ئـەنجام داوە ... دوای ئـەوە رووی لەوولاّتی میسر کردووە.

دوای ماوەیەك گەراوەتەوە شام ... توانای باشی هەبووە لەنووسینی شیعرو بەردەوام بووە لەکارە هەمەلایەنەکانی تاکوو لە شاری دیمەشق کۆچـی دوایـی دەکات و لەگۆرستانی سوفیەکان بەخاك دەسپێردرێت لە وولاّتەکەدا .

تێبینی:- ئەم کەسایەتیە عەرەب نەبووەو بنەماڵەکەی لەناوچەی دەریای قەزوین هاتوون .

١٢٧٣

١٢٧٣/١/١٧ رووداني بوومە لـەرزەی زەوی ووێرانکـەر لـە هـەرێمی ئازربایجان ، کە بووە هـۆی،گیـان لـە دەسـت دانـی بـە سـەدا هـاوولاّتی و زامـدار بـوونی بـە دەیـا هـاوولاّتی دیکـەو ووێرانکردنـی بەسـەدا خـانوو کێڵگـەی کـشتووکالی ، کـە لەوکات تەنیا کەنیسەی سریانیەکان نەبێت بەبێ زیان لێکەووتن مایەوە ، کە هـەموو مەسـیحیەکانی ئـەو هەرێمـە روویـان تـێ دەکـرد بـۆ خـوا پەرسـتی و مەراسیمەکانی ئاینی مەسیحی لە وولاّتەکەدا .

١٢٧٦

١٢٧٦/٢/١٧ رەشە بایەکی خۆڵاوی بێ ووێنـەی سـوور ، ناوچەکانی مووسڵ و هـەولێری گرتەوە بۆ ماوەی شەش کاتژمێر بەردەوام بوو، کە بـووە هـۆی دورسـتکردنی ترسـێکی تۆقانـدن لـە دەروونـی دانیـشتووان . هـەر لـەم رۆژەدا تۆرانیـەکان قەشەی شاری ئازربایجانیان تیرۆر کرد لە گەڵ سی هاوولاّتی دیکە.

١٢٨٠

١٢٨٠/١١/١٥ كۆچی دوای فەیلەسوفی لاهووتی مەزن – ئەلبتریس ماگنوس – ناسراو بە ئەلبرتسی مەزن لەشاری كۆلۆنیا لە ئەلمانیا... شایانی باسە ئەم فەیلەسوفە مامۆستای قەدیس تۆمائەكوینی بووە ... لە بەر ئەوە بەنازناوی ئەلبرتس ئەلتیتوونی ، یاخوود ئەلبرتس كۆلونی ناوبانگی دەركردووە ... دوای ئەوە روو لەئیتالیا دەكات و لە زانكۆی بادوخا دەخوێنێ لەسەر مەبدەئەكانی فەیلەسوفی ناوداری جیهان ئەرستۆ .

دانراوەكانی ئەم فەیلەسوفە بۆ یەكەم جار لەساڵی ١٦٥١ لە ٢١ بەرگدا بەچاپگەیەنراوە ... دوای ئەوە دیسان لە ٣٨ بەرگ بەچاپگەیەنرا ، چونكە چاپی یەكەم چەندین ناتەواوی و دەست نووسەكانی كۆنەكرابوونەوە ئەویش بەچاودێری p.jammy لە فەرەنسا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – بەرگی /١ – عەبدولرەحمان بەدەوی .

١٢٩١

١٢٩١/٥/١٨ شاری قوودس و دەوورووبەری لە دوای شەڕیكی خووێناوی بێ وێنە لە نێووان هێزە چەكدارەكانی سووپای مەسیحی و هێزەكانی سووپای ئیسلام ، لە ئەنجامی ئەو شەڕە هێزە چەكدارەكانی ئیسلام توانیان هەرێمەكە بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان و، كە مەسیحیەكان توانای بەرگری و پاراستنی هەرێمەكەیان لە دەست نەما ، كە ئەمەش بەسەركردایەتی نەوەكانی سەلاحەدینی ئەیووبی و كوردە بەشدار بووە چەكدارەكانی بوون دژی هێزەكانی مەسیحی لە ناوچەكەدا .

بەم هۆكارەش نەتەوەی عەرەب تووانی بكەووێتە وە سەر پێی خۆی و ئاواتەكانی جێ بە جێ بكات لە فرەوانبووندا .

١٢٩٥

١٢٩٥/١١/١٠ لە زاناو ئەدیبی ناسراوی كورد – فەخرەدین ئیبراهیم ئیسحەق یحیا ئەمەدی – واتە دیاربەكر – لە باكووری كوردستان چاوی بەجیهان هەڵهێناوە...خووێندنی لەشارەكانی دیمەشق و بەغداو ئەسكەندەریەی میسر

تـەواوکردووە ...چـەندین پلـەو پایـەی بەدەسـت هێنـاوە بـەهۆی زیرەکـی و ئازایـەتی بەتایبـەتی لـە بوارەکـانی ئایینیـدا ... لەبـەر ئـەوەش توانیوویـەتی کارەکـانی ئـەوقاف بگرێتـە دەسـت و لـەرێزی سـووپاش کـاری کـردووە . ئـەم کەسایەتیەش بـەردەوام بـووە لـەکارە جۆراوجۆرەکـانی تـاکوو لـە ١٣٧٦/٥/٢١ لەمیسر کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :– شذرات الذهب ٢٥٥/٦ ... الدليل اشافي ٩/١.

١٢٩٧

١٢٩٧/٦/٣٠هێزە چەکدارەکانی ئیسلام بەسـەرکردایەتی شێخ عەلائەدین هێرشیان کردە سـەر شـاری ئەمـەد– دیاربـەکر – لـە بـاکووری کوردسـتان ، بـەبێ دەسـت پاراستن دەستیان کرد بەکووشتنی مەسیحیەکان بە ناشیرین ترین شێووە ئازاریان دان و بەسەدانیان لێ کووشتن ، لەوانـە مـەترانی مەسـیحی– گریگـۆر یـۆس– ، لـە هـەمان کـات هەرچـی کتێـب و نووسـراوو کەلووپـەل هـەبوو هەموویان تالان کردو سووتاندیان .

١٢٩٦

١٢٩٦/١٠/٣٠نووسەری ناوداری کورد و نووسەری کتێبی کوردو کوردستان – ئەمین زەکی بەگ – دەلێ :–

لـــەدوای وەرگـــتنی دەســـەڵات لەلایـــەن خازانخـــان ئەفراســـیای کـــردەوە بەفـەرمانرەوایی لۆرسـتان ... دوای ئـەوە لـە خازانخـان بـەرەو شـاری بەغـدا هەنگاوینا ، ئەویش بەفیتی ئەفراسیای دلرەش و تەرەکەباز ، کە فەرمانیدا بەقەڵاچۆکۆدنی کـورد ، کـە نزیکـەی ٥٠ هـەزار کوردیـان کووشـت و مولـك و سامان و ژن و منداڵ و پیریان بەتاڵان بردو وای لێهاتبوو ، کە کورە کـوردێکی دوانـزە سـاڵانیان بـە ١٢ درەهـەم دەفرۆشـت و گۆلکـەیان بـە پێـنج درەهـەم دەفرۆشت و ، لەهەمان کات نرخـی بـەرانێك – بـەران – بـە درهـەمێك بـوو .... ئەمـەش لەتۆڵـەی ئـەوەبوو کـە ئـەو کوردانـە لـە دژی خـانی یارمـەتی مـیر نەورۆزیان دەدا لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە :– شەرەفنامە – لاپەرە /٨٢ .

١٣٠٣

١٣٠٣/٨/١٥ گەریدەو نووسـەرو موئەریخی بەناوبانگ – محەمەد عەبدوڵڵا محەمــەد ئیــبراهیم تــەنگی – ناسراو بە – ئیبن بەتووتە – لە تەنگەی وولاتی مەغرب لەدایك بووە ... شایانی باسە كە ئەم دانــەرە بەناوچــەو هەرێمــە جیاجیاكان زۆرگەراوە ، لەوانە وولاتــی مــەغرب و میــسرو ناوچــەكانی شـام و حیجـازی سـعوودیە و ئێـراق و وولاتـی فارس و كوردستان و یەمەن و بەحرێن و توورکمانستان.

هەروا هەندێ ناوچە لەچین و هندو وولاتی تەتەرو ناوەراستی ئەفەریكیا كە مـاوەی سـوورانەوەكەی ٢٧ سـاڵی خایانـدووە لـە سـاڵی ١٣٢٥ تـاكو ١٣٥٢ زایینی . ئەم موئەریخە چەندین دانراوی جێ هێشتووە وەك كەلتوورێكی بێ وێنـە لەوانـە – تحفـه النقـار فی غرائـب الامگـار و عجائـب الاسـفار – كـە بـۆ زمانەكانی پرتووگالی و فەرەنسی و ئینگلیزی – وەرگێردراوە . هـەروا ئیبن بەتووتە جگە لەزمانی عەرەبی ، زمانەكانی فارسی و توركی بە باشی زانیووە لە ئەنجامی ئەم گەشتەیدا .

لـە دوای ئـەم سـوورانەوەیەو بەدەسـت هێنـانی زانیاریـەكی بـاش لەوكاتـدا گەراوەتـەوە شـاری مـەراكش و لـەوێ لـە ١٣٧٧/٥/١٠ ماڵئـاوایی دەكـات . نووســینەكانی وەك سەرچــاوەیەكی گــرنگ لەلایــەن نووســەرو دانــەروو مێژوونووسان بایەخێكی بێ وێنەی هەیە لەهەموو بوارەكاندا .

تێبینی :– جێگەی باسكردنە كە ئەم نووسەرە لە سوورانەوەكەیدا بەناو خاكی كوردستان بە شێوەیەكی بابەتیانە باسی كوردی نەكردووە و زۆر لە سەركردەو تیرەو

هۆزەکانی کوردی-بە توورك یا فارس ناوزەند کردووه ، هەروا لەگەڵ ناوچەکانی کوردستان ... (نووسەر).

١٣٠٥

١٣٠٥/١١/٥ لە دوای چۆل بوونی کورسی رەسوولی – پاپا – بۆ ماوەی یەك ساڵ ، بە هۆی دابەشی کەرادلە ، و کە بووە هۆی ئەوەی کە سەرۆکی ئەساقفە بووردو هەڵبژێرن- برتراندی گوت- بە هۆی هەلوێستی بووێرانەی لەگیانی ئاشتیانە لە سەر ئینگلتەراو ئەو دووبەرەکیەی کە لە نێووان شانشینی فەرەنسا وپاپا هەبوو ، لەوکات لە شاری لیۆن بە ناوی – ئقیلیمنزس- کە فیلیب ئامادەبوو، داوای یارمەتی لە پاپا کرد بە کۆتایی هاتنی کێشەکان لە نێووان فەرەنسا و ئینگلتەرا لەبارەی ئەلگسکوونیا .

١٣١٠

١٣١٠/٧/١ بۆجاری دووەم ئیمپراتۆریەتی ئاشووری لە دوای کەوتنی لە شاری نەینەوا – مووسڵ – کە لە ساڵی ٦١٢ کەووتنی یەکەمی بوو لەلایەن ئیمپراتۆریەتی میدیای کورد ، کە لەو کاتە ئاشوورییەکان وا دەرنەکەووتبوون ، کە هیچ لایەنگیریەکیان نەبوو لە خۆپاراستن بە هۆی هەڵوێستی خۆپەرستی و ماوەنەدان بەگەلانی دیکە ، بە تایبەتی گەلی کورد لە ناوچەی مووسڵی کوردستانی کورد .

کە لەو کات بەهۆی نەبوونی هاوکاری لە نێووان ئاشوورو میدیادا ، لەو کاتیش لە هەولێر بەکەووتنی هەر چوار کەنیسەکەو قەلای هەولێر ، کە

ئـەو كـات ناوزەنـد بـوو بـە – ئـەربائیلۆ – كـە بـۆ جـاری یەكـەم وكۆتـای
ئیمپراتۆریەتی ئاشووری و كەووتنی بەخۆوەدی لـە هەرێمەكـەدا . لـە وولاتـ
میزۆبۆتامیا .

۱۳۱۷

۱۳۱۷/۳/٦ ڕەوشی تەسەووف لـە كوردستـاندا ، كـە دوای تەریقـەتی قـادری و تەریقـەت
نەخشەبەندی بە دووەم و گەوورەترین تەریقەتی ئایینی ئیسلام لە كوردستا
دەژمێردرێت .
جێگەی ئاماژە وپێكردنە كە ئەم تەریقەتە لە شاری بۆخارا لەلایەن كەسایەت
بەناوبانگی ئایینی ئیسلام – بەهائەدین محەمەد – سەری هەڵداوە ... كە بـ
پێیەی ڕێورەسمەكانی زیاتر پابەندی شەریعەتی ئایینی ئیسلام بوون ... لـ
كاتیشدا بیرووباوەری ئایینی بووە هۆكارێكی بەهێزی ململانێی بە ئەنج
گەیاندن ، بە سەركەوتووانە لـە هـەموو بووارەكانی ئایینی و دووركەووتنـەو
لەبیرووبۆچـوون و بـروای نەتـەوەیی و نیشتیمانی ... كـە زۆربـەی مـەلاكان
ئاینی روویان لەم تەریقەتە دەكرد لـە بەر ئەوەی لـەنێوو خـەڵكی سادەدا زۆ
بڵاوببووەوە لەلایەن مەزهەبی سووننەو شیعەی هەڵگری ئایینی ئیسلام .
هەرچــەندە لــە ســەدەی ٦٣٠ كۆچــی لــە كوردســتان پــەیرەوان
دەرنەكـەووتبوون . بـەڵام لـەكۆتایی سـەدەی ٦٣١ ی كۆچـی بـۆ بەدەسـ
هێنـانی ئـەم تەریقەتـە كەسایەتی نـاوداری كـورد – سـەید عـەلی كـوری – ك
خـەڵكی ناوچەی ئامێدی بووە لـە باشـووری كوردستـان ، رووی لەمەڵبەند
شێخەكانی تەریقـەتی نەقشەبەندی لـە سـەرمەنقەند كـردووەو تەریقەتەكـە
وەرگرتـووە ... كـە چەندین ساڵ لـەو شارە لە خزمـەتی شێخەكانیان بووە
تاساڵی ۱٥۱۹ لەناوچەی قەزوین لەلایەن ئۆزبەكیەكان دەكووژرێ .
لەبەر ئەوەی لە رۆژهەڵاتی كوردستان بەشێووەیەكی گشتی تەریقەتی قادری
جێگەی خۆی بەشێووەیەكی بەرفراوان زاڵ كردبوو ... هـەر چەند تەریقەت
دیكەی ئاینی ئیسلام هاتبوونە ئاراوە ، بەڵام لەسەر ئاستێكی تەسكدا ...ك
لـە سـەردەمی – قـەرەقۆینلۆكان – تەریقـەتی – حروفیـە – هـەبوو ، كـە ئـە

تەریقەتـە ئایینیـە تەریقـەتێکی شـیعە بـوو ، کـە لـە سـەدەی ٦٢٩ ی کۆچـی لەلایەن – فەزوڵڵا ئیستریادی – هاتۆتە کایەوە کە لە لێکدانەوەی – خـەون – شارەزابووە .

هـەروا تەریقـەتی ئـەم مرۆڤـە لـە سـەر بنـەمای پیرۆزکردنـی مـرۆڤ دامـەزراوەو داوای لـە تـەیمور لـەنگ و سـولتان و میرەکـان کـردووە کـە بێنـە ژێربـاری باوەرەکـەی ... کەچی لـە ساڵی ١٣٩٤ ی زایینی لەلایـەن میران کووژراوە ... پاش کووژرانی – میران شا – لەلایەن قەرەقۆینلۆکان قەرە یوسف گرنگی بە حروفیەکان داوە ... تەریقەتی حروفیە لە ئەنادۆڵ لەخۆی نزیك خستۆتەوەو لەقەلەمرەودا پارێزگاری لیٚ کردوون ، لەبەر ئەوەی دووژمنی سەرخستیان – میرانشا – بەدەستی قەرە یوسف کووژراوە .

پـاش ئـەو گرنگـی پێدانـە دەرگـای کوردسـتان لەبـەردەم موریـدانی حروفیـە کرانـەوەو چـالاکیان تـا ئەوپـەری وولاتـی رۆم رۆیـشتووە ... هەرچـەندە حروفیەکان لەتەك فەرمانرەوایی قەرەقۆیتلۆکان کاریان کردووە ... بەڵام میرو خـەڵکی کوردسـتان روویـان لـەم تەریقەتـە نـەکردووە لەبـەر ئـەوەی پـەیرەوی مەزهـەبی شـیعەیان دەکـرد ... سـەرەرای ئـەوەش کاریگـەری خـۆی لەسـەر خەڵکی کوردستان هەبووە .

سەرچاوە :– مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن – دانانی – پارێزەر – عەباس عەزاوی – بەشی /٨ .

١٣٢٦

١٣٢٦/٨/٢١ لـە بنەماڵـەی ئۆرخـانی دووەم – عەلائـەدین – لـە تەمـەنی ٧٠ سـاڵیدا کـە هـەموو هەوڵـەکانی بـۆ دامەزرانـدنی دەوڵـەتی عوسمـانی تـەرخان کردبوو، ئەویش توانی دراو لێبدا لە مس . لە هەمان کات دامو دەزگای دەووڵەتی دامەزرانـدو براکـەی ئۆرخـان کـاری کردنـەوەو– فتووحـات – بگرتـە دەسـتو هەوڵیـدا بـە بـەفراوانکردنی دەسـەڵاتو فـراوان کردنـی پارچـەی سـنووری جووگرافی لە هەرێمەکەدا ، بە بڵاووکردنەوەی ئاڵای دامەزراندنی دەووڵـەتی عوسمانی ، لە وولاتە دراووسێکان بە تایبەتی. لە سەر خاکی کوردستان.

١٣٢٧

١٣٢٧/١١/١٧ لــه یــەکێك لــه شـــارەکانی دوواوەی زێ و لـــه گونـــدی خواجـــەئیلگار تـــەیموری لـــەنگ لـــــەدایك بـــووه.... بـــاوکی جووتیـــار بـــووه.. لەســـــەرتا

تـەیموری لـەنگ گـەنجێکی تەمـەڵی دڵ ڕەق و بـەهێزبووه و هـەردەم حـەزی لەشەڕو کێشه دروستکردنی گرفت بووه ... لەهەمان کات دەستی دزیکردنی ماڵی خەڵکی هەبووه .

جارێـك چـەند مـەڕێك دەدزێ و لـه ئاکامـدا بەردەبێتـەوەو قاچـی تووشـی نەخۆشـی دەبـێ و دەلـەنگێ ، بۆیـه ناوزەنـد بـوو بـه تـەیموری لـەنگ ، کـه بەزمانی کوردی و فارسی پێیدەگووترێ لەنگ واته – الاعرج – و به تورکیش پێی دەگووترێ – ئێفاق – ، تاکوو ئەم گەنجه بووه یەکێك لەسەرکردەکانی مەگۆل و لەشێووەی جەنگیزخانی دەکرد لەهەڵس و کەووت و هەڵووێست و ئامانجەکانیدا .

سەرچاوه :– مێژووی ئێراق له نێوان دوو داگیرکردن – دانانی – پارێزەر – عەباس عەزاوی – بەشی /٧ .

١٣٣١

١٣٣١/١٠/٤ کۆچـی دوایـی جووگرایننـاس و رامیـاری و شـاعیری نـاوداری کـورد – ئیسماعیل عـەلی ئـەیوبی – . شایاینی باسـه کـه ئیسماعیل عـەلی ئـەیوبی ناوزەنـد بـووه ، بـه بـاوکی فیدا ، و لـه شـاری دیمەشقی پایتـەختی ئێستای سـووریا لـه دایـك بـووه ... کـه بنـچەی دەگەڕێتـەوه بـۆ شاهنشای کـوری

نەجمەدینی کوری ئەیوبی برای سولتان سەلاحەدینی ئەیوبی .

باوکی فیدا جووگرافیناس و رامیاری و شاعیر بووە ... لەکاری خۆیدا لەجووگرافیا پاشا بووەو رۆڵی باڵای هەبوو . ئەنجوومەنێکی زانستی بەناوبانگی هەبووە ، کە زانایان چاودێریا دەکردو ئەویش هاوکاری دەکردن... گرنگترین پەرتوکی رۆژ ژمێری وولاتانە ، کە بەم پەرتوکە توانی گەورەترین ناوبانگ دەربکات...تائێستا گرنگترین پەرتوکی جووگرافیایە لەجیهانی جووگرافیادا.

١٣٣٢

١٣٣٢/٥/٢ لە دایك بوونی نووسەرو رووناکبیر و مێژوو نووسی بە ناو بانگی جیهانی ، عەلامە – ئیبن خەلدون– لە وولاتی توونس ... ئەم کەسایەتیە مرۆڤێکی لێهاتووی بووارەکانی ژیان بووە ، لە بوواری رامیاری‌و نەتەوەیی‌و کۆمەڵایەتی‌و ئەدەب‌و زانست‌و شیعروئایین ... کە

ووتە بەنرخەکانی تاکوو ئێستاش جێگەی رێزلێگرتنە لە جیهاندا .

١٣٣٧

١٣٣٧/٧/٢ داگیرکردنی شاری بەغدا لەلایەن شێخ حەسەن جەلایری ، ئەویش بە لە ناوبردنی حکوومەتی مەگۆل لە ئێراقی ئێستا و بە دامەزراندنی حکوومەتی جەلایریە کەناونرا بە – ئەلایلگانیە – کە یەکەم شانشینی شێخ حەسەن کە بەر لەوە ناوی شێخ حسنیە بووە .

ئەو شێخ حەسەنە کوری شێخ حوسێنی کورکان بووە و پێی گوتراوە –

خێڵ – دوای ئەوە کچی ئورگاتمانی کوری ئاقیفا – ئاق یوگا– ی کور
ئیلگانویان جەلایری هێناوە.

کە دەگەرێتەوە سەر رەچەڵەکی ئیلگانویان . جەلایرەکان تیرەك بوونە لـ
تیرەکانی کە دەسەڵاتی مەگۆلیەکان لیٚ پێکهێنراوە ... لەحکوومەتەکە
جەلایری نەخشەیەکی فراوان دروست کراوە ، کە ناوچەو هەرێمەکان
کوردستانی تیا دەست نیشان کراوە ... من نامەویٚ بەدرێژی باسی بکە
چونکە مێژوونامەکە ، تەنیا کردنەوەی دەرگایەکی مێژووی پووختە لـ
رووداوەکاندا .

سەرچاوە :– مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن –دانانی – پارێزەر – عەباس عەزاوی – بەشی /٨ .

١٣٤٠

١٣٤٠/٦/٢٤ هەڵگیرسانی شەری – ئەلهەویس – لە نێووان هێزەکانی سووپای دەریایی جەنگی شانشینی فەرەنسا شانشین – فلیپی شەشەم – و کەشتیە دەریایەکانی سووپای شانشینی بەریتانیا شانشین – ئەدواردی سێیەم – کە لەو شەرە زۆربەی کەشتیە جەنگیەکانی فەرەنسا لەناو چوون ، ئەم شەرەش هیچ کاردانەوەیەکی ئابووری لەسەر باری شانشینی فەرەنسا نەکرد ، بەهۆی یارمەتی سەرمایەدارە دەرەبەگەکانی فەرەنسا ، کە رۆڵی

سەرەکیان هەبوو لە دەسەڵاتی فەڕەنسا.

/ ٥ / ١٣٤٥ ڕووخاندنی تەلاری کۆشکی کیسرا لە ڕۆژهەلاتی شاری ئێستای بەغدا ، لە دوای سەرکەووتنی عەرەبە ئیسلامەکان ، لە ڕێگەی فتووحاتی ئیسلامی بەسەر هێزەکانی فارس ، کە تا ئێستاش پاشماوەکانی ماوەو هەوڵی چاککردنەوەی نادرێت لە لایەن حکوومەتەکانی کە لەئێراق دەسەڵاتیان گرتۆتە دەست لە ناوچەکەدا .

١٣٥٦

١٣٥٦/٢/٦ لە دوای مردنی شێخ عیسا ، براکانی سوڵتان ئیسحاق لێی تووڕەبوون کە بووە سەرهەڵدانی کێشە لە نێوانیان و داوایان لە سوڵتان ئیسحاق کرد ، کە ئەو میراتەی باوکی کە بەجێی هێشتووە دابەشبکرێت لە زەوی وخانوو کێڵگە کشتووکاڵیەکان و ئاژەڵ و سامانەکانی دیکە... سوڵتان ئیسحاقیش ئەم داوایەی جیێ بەجێکردو هیچی بۆخۆی نەبرد ، تەنیا هەندێ پێداویستی ئەوکات .

دوای ئەوە داوایان لە سوڵتان ئیسحاق کرد کە لە گوندی بەرزنجە بڕوات . ئەویش گوندی بەرزنجەی جێهێشت و بەرەو – پردێوەر – بەرێکەووت و لەدایکی – دار بڕاك – و هەندێ لەهاورێکانی وەك – بنیامین و داودو پیرموسا و مستەفا ... هەروا لەگەڵ حەوت کورەکەی و دەروێشەکانی کە بڕوایان بەبیری ئەو بوو ... لەو کاتەی کە گوندی بەرزنجەی جیێ هێشت بەرهەڵستکارانی ئیسحاق بەبراکانی ئیسحاقیان گووت:–

بەهۆی بردنی مافوورەکانی و رایەخەکانی تەکیەکە ئیسحاق هەموو کەسایەتی و لێهاتوویی بۆ خۆبردو هیچی بۆئێووە نەهێشتەوە . دوای ئەو ناوناتۆریە براکانی سووپایەکی پێك هێنا بەسەرکردایەتی سیێ لە براکانی ئیسحاق و ناوی سووپایەکەیان نا سوپای – جیجك – وبەرەو دوای سوڵتان

ئیسحاق ویاوەرەکانی بەرێکەووتن و لەئەشکەوتی – مەرنۆ – لە شارەزوو
تووشی یەك بوون وویستیان خۆی و یاوەرەکانی هەموو بکووژن .
لەو کاتەی کە تووشی یەك دەبن زۆر بیروبۆچوون هەیە لەسەر لەناوچوون
براکانی ئیسحاق بەفەرمانی خوا ... بەڵام بەهەرحاڵ سوڵتان ئیسحا
لایەنگری زۆر دەبێ بەهۆی هەڵس و کەوتوو پەیوەندی و ووتەکانی . ک
ئەمەش بووە هۆی بڵاوبوونەوەی بیروبۆچوون ، لەلایەن خەڵکی هەرێمەکە ل
باشووری کوردستان ، بەتایبەتی لەپارێزگای کەرکوك و سلێمانی
هەندێکیش لە هەولێر ، لە ناحیەی گوێری سەر بە پارێزگای هەول
لەباشووری کوردستان .
لەلایەکی دیکە رۆژهەلاتناس – سی . جی – ئەدمۆند دەڵێ :– بروا
کاکەییەکان دەگەرێتەوە سەر رێگای سۆفیەکان و لەرێکخستنەکانی پێشو
لە هەرێمی لۆرستان سەری هەڵداوەو بەرەو ناوچەی شارەزوور و هەوراما
هاتووە ، لەرێگەی کەسایەتی ناوداری کورد – شاە خۆشین – کە چە
هاورێیەکی هەبووەو هەروا بەرامبەر بە سوڵتان ئیسحاقیش... لەهەمان کا
رۆژهەلاتناس مینۆرسکی دەلێ : –
کاکەییەکان ئاینەکەیان ئاینێکی کوردیە ... لەلایەکی دیکەش محەمەد ئەم
هەورامانی دەڵێ :– کاکەییەکان پەیوەندیەکی روون و بەهێزی ئاینیان هەیا
ئەوەش پەیوەندە بەناوچەیەك ، یاخوود چەندین ناوچەی دیاری کر
لەهەرێمی باشووری کوردستان .
واتە لەو کاتەی کە سوڵتان ئیسحاق لە – پردێوەر – جێ نشین بووە . کو
گەوورەکەی بەناوی – محەمەد گەوورە سوار – سەرپەرشتی کاروبار
براکانی بکات – هەفتەوانە – و داوای لێکردن ، کە شێخایەتیەکە لەدوا
یەك ئاڵووگۆر بکەن بەناوی – پیرە – کە ئەو برا گەوورەیان بەناوی – کاکە
دەستی پێکردو ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە هەڵگری بیروبروا
کاکەییەکان لەهەر جێگایەك بن پەیوەندی بەهێزیان هەبێت لەهەم
بوارەکاندا .
کە لەو سەردەمە شێخ ، یاخوود گەوورە ، یاخوود رابەری مەزهەب
کاکەییەکان دەستی پێکرد لە پەیوەندیە هەمەلایەنەکانی ئەو مەزهەبە لە
جێگایانەی کە کاکەییەکانی تیایە لە ناوچەو هەرێمەکاندا .
سەرچاوە :– کاکەییەکان – لێکۆلینەوەیەکی ئەنتەرو پۆلۆژیە لە ژیا

کۆمەڵایەتی . د. نوری یاسین هەرزانی ، پەیمانگای شووێنەواری کورد – لەسەر ئەرکی ماڵی ئاراس بۆ بڵاوکردنەوە – چاپکراوە لە هەولێر – باشووری کوردستان .

١٣٥٦/٩/١٩ بـەر پـابوونی شـەڕ لـە نێـووان لایـەنگیرانی شانـشینی فەرنـساو بەرهەڵستکارانیدا ، کە لـە ئاکامـدا شانشینی فەرەنسا – جانی دووەم – لـە کۆشکی شانشینی بەریتانیا بەند کرا ، بە هۆی بەزینی هێزەکانی سووپای فەرەنسا لـە – موبیرنـۆی – و بلـۆك کردنـی سـێیەکی فەرەنـسا . لەلایـەن شانشینی بەریتانیا بە باج سەندن بەبری ٣،٠٠٠،٠٠٠ ، سێ ملیۆن ریالی زیر بەرامبەر بەو بلۆك کردنە.

١٣٦١

١٣٦١/٦/١٦ کۆچـی دوایـی متەسـەوفی تیۆـوری ئـەلمانی – تـاولر گوهـانس – لـە ئیستراسبورگ ... شایانی باسە ئەم زانایە لە ساڵی ١٣٠٠ چاوی بە جیهان هـەلهێناوە لـە ئیـستراسبۆرگ ... پەیوەنـدی بـەرێگای دۆمینکـان کـردووەو لەساڵی ١٣١٥ ماوەی دوو ساڵ لەخووێندن و لێی بەردەوام بووە .

دوای ئـەوە لەسـاڵی ١٣٢٥ بـەرەو کلـن – کۆلۆنیـا – چـووەو لـەوێ دەسـتی بەخووێنـدن کردووە ... دوای ئـەوە لە ساڵی ١٣٣٩ بۆتـە مامۆستا لـە شاری بازلی سویسری و دوای ئەوە لەسـاڵی ١٣٤٧ گەراوەتـەوە ئیـستراسبورگ .... ئـەم زانایـە چـەندین دانـراوی هـەبووە بـەپێی بیروبۆچـوونەکانی لەهـەموو بوارەکانی ئایینی و فەلسەفە تاکوو کۆچی دوایی دەکات لە شارەکەدا.

سەرچاوە :– مەوسوعەی فەلسەفە – بەشی /٢ – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی .

١٣٧١

١٣٧١/٧/١٥ بـۆ یەکـەم جـار تـەیمووری لـە نـگ دەرکـەووت بەراگەیانـدنی سـەربەخۆیی لەناوچەی تورکمانستان و خۆی بەشانشینی هەرێمەکە راگەیاند لە دوواوەی زێ ... تـەیمووری لـەنگ کـوری ترگـای کـوری ئیگـای ژکتـان بـووە ... دەرکەووتنەکەشی لە نێوان ناوچەی کەس و سەمەرقەند بووە . تـەیمووری لە نـگ هـەروەك فتووحـاتی ئیـسلامی و چـاولێکەری لـەو کـارە دەسـتی کـرد بەداگیرکردن و فراوانکردنی دەسەڵاتی لە سەر زۆربەی هەرێم و ناوچەکان لە کیشووەری ئاسیاو ئەورووپاو هەندێکیش لە ئەفەریکیا.

ئەمــەش بــەهۆی هاوكــاری كردنــی لەلایــەن هۆزێــك بەســەركردایەتی شەمــسەدینی فــاخوری و پیركــە ، كــە ئەمانــە لــە ئاســیای بــچووك دیــارو بــەهێزبوون ... لەهــەمان كــات یارمــەتی دەری تــەیمووری لــەنگ نــەوەكانی جــەنگیزخان بــوون كــە رۆڵــی باڵایــان هــەبوو لــە بــە هێزكردنــی جــێ پێگــەی تەیمورو دەسەڵاتەكەی لە ناوچەكەدا .

سەرچاوە : مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیركردن – پارێزەر عەباس عەزاوی – بەشی/٢ .

١٣٧٣

١٣٧٣/٦/٨ لــە بۆنــەی ئاهــەنگی یادكردنــەوەی یادی سەد ١٠٠ساڵەی دامەزراندنی سـینەمادا لــە باڵەخانــەی – بــاخی فیردەووسـی– لــە تــارانی پایتــەختی وولاتی فارس كۆبوونەوە ئەنجامدرا ، كــەخۆی لــە ٢٠٠٠ دوو هــەزار ئاهــەنگ گێــر دەدا ، كــە بــۆ ئــەو ئاهەنگە بانگ هێشت كرابوون.

١٣٧٩

١٣٧٩/٨/٩ کۆبوونەوەی – کەرادلە – واتە ئەندامانی ئەنجوومەنی مەسیحیەکان لە جیهاندا – لە گەڵ فەرەنسیەکانی هەڵگری ئاینی مەسیحی کە لە شاری – ئەناتیی – ئەنجامدراو پیلانی شۆرش دارێژرا ، لە نێوان دوو بیروو بۆچوون ... لە نێوان هەردوو مەزهەبی کاسۆلیکو پرۆتستانت ، ئەویش بە راگەیاندنو بڵاووکراوەیەکی دیاریکراو لە هەڵبژاردنی- ئیریان – بۆ وەرگرتنی پۆستی پاپا بە تاکە بە هۆی پاڵەپەستۆ لە لایەن – گۆکای – رۆما .

کە هەموو کەرادلەکان لایەنگیریان بۆ – تلیان – کردوو لە ٩/٢٠ کۆبوونەوە لە سەر ئەوەی کە – ربرت ئەلژنیفی – پاپای دیاریکراووە ... ، کە – ربرت – پۆستی دەسەڵاتی پاپای گرتە دەست بەناوی – کلمنتنی حەوتەم- ، بەڵام – ئیریان – هەر دەست گیر بوو بە پۆستی پاپا لە رۆما.

کە ئەویش بووە هۆی سەرەتای کەرت بوونی پۆستی دەسەڵاتی پاپاو لە گەڵ ئەو دووبەرەکیە لە نێوان دەسەڵاتەکانی پاپا بەردەوام بوو تاکوو مردنی – کلمنتنی حەوتەم – لە ساڵی ١٣٩٤ و، بەهاتنی – بندکتی سیانزەهەم – ... دوای یۆنیفاسی نۆیەم – کە داوای کرد بەگێرانی ئاهەنگێکی جەژنانەی گشتی ئەنجام بدرێت لە ساڵی ١٣٩٩ لە پێناو یەکخستنی ئەو دوو بەرەکیە لە نێوان دوو مەزهەبی ئاینی مەسیحی کاسۆلیکو پرۆتستانت بەتایبەتی لە رۆماو فەرەنسا.

١٣٨١

١٣٨١/٥/١ بەرپابوونی شۆرشی کۆمەڵایەتی لە بەریتانیا... لە دوای یەك مانگ لەو مێژووە ، بووە هۆی رووبەروو بوونەوە لە نێوان هێزکانی سووپای دەسەڵاتو هێزەکانی کەنیسەی ئاینیو زانستی ، کە ئەمەش بووە هۆی لێکەووتنی زیانێکی زۆر لە دام و دەزگای کەنیسەو دامو دەزگاکانی دەووڵەت لەم وولاتەدا .

١٣٨٢

١٣٨٢/١١/٢ پادشایەکی – چەرکەس – کە پادشایەتی وولاتی کۆنی میسریان کردووەو نەوەی ئەو کۆیلانەن ، کە لە و رۆژەوە دەسەڵاتی میسریان گرتۆتە دەست ... یەکەمیان مەلیك زاهر سەیفەدین برقوق کۆیلەی ئەمیر... بەلگای عومەر

بـووه ... کـه بـەلگاش لـه پێشوو یـەکێك بـووه لـه کۆیلـەکانی مـەلیك سـالحی ئـەیووبی و دەسـەڵاتی میـسریان لـه دەسـت ئـەیووبیـەکان دەرهێنـاوه بـەهۆی لاوازی ئـەو کـاتی بنەماڵەی نـەوەی سـەلاحەدینی ئـەیووبی لـەو کـاتی وڵاتـی میسر دا .

شایانی باسـه کـه بنەماڵەکان و نـەوەکانی سـەڵاحەدین ۱۳۵ سـاڵ لـه وولاتـی ئـەو کـاتی میـسر دەسـەڵاتدار بوونـه لـه گـەڵ بنەماڵەی – خـدێوی – محەمەد عەلی پاش – و نـەوەکانی تاکوو شۆڕشـی میسر لـه سـاڵی ۱۹۵۲. ئـەویش بـا رووخاندنی رژێمی شانشینی و راگەیاندنی رژێمی کۆماری لـه وولاتەکەدا .

۱۳۸۹

۱۳۸۹/۸/۹ سـولتان ئۆرخـان دامەزرێنـەری سـەرەتای ئیمپراتۆریـەتی عوسمانی کۆچی دوای کردووه ، کـه مرۆڤێکی شـۆڤێنی بەرچاو تـەنگی دژ بـه نەتـەوه جیاجیاکـانی ناوچـەو هەرێمەکان بووه لـەپێك هێنـانی نەتەوەی تورکدا .

ئـەویش بـەبێ ئـەوەی پەیووەندیـەکانی بـەرەو هاوکـاری و دۆسـتایەتی ببـات و پەلاماری هەموو گەلانی ژێر دەستەو ناوچەکانی دەووروبەری دەدا ، لـه بـ تـورککردنێکی بـێ وێنـه لـەپێناو بـەهێز کردنـی دەسـەڵاتی لـه هـەمو بووارەکـان ، بـه تایبـەتی لـه بـوواری سـنووری جـووگرافی و نەتـەوەیی ئابووری و لـه پێناو بەرزکردنەوەی بوونی کەسایەتی تورك لەسەر جیهان .

۱۳۹٦

۱۳۹٦/۹/۲۷ بـەرپابوونی شـەڕ لـه نێـووان هێزەکـانی سـووپای ئیمپرتۆریـەتی نـوێ عوسمانی ، کـه ۲۰۰,۰۰۰ دوو سەد هەزار چەکدار بوون به سەرکردایەتی سولتان بایەزید – هێرشـی کرده سەر هێزه چەکدارەکانی مەسیحی سرب

لە هەرێمی بەڵکان ، بە سەرکردایەتی – ئیستفن لازار– دا .

ئەویش بەپەرینەوەی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەزێی دانووب و شاری نیکۆیگی ، ئەویش بە گەمارۆدانیان بە برپابوونی شەڕیکی خوێناوی . بێ بەزەیی هاتنەوە لەلایەن عوسمانیەکان ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی سەرکەووتنیان بەدەست هێنا بە سەر هێزەکانی سربە مەسیحیەکان لە سربەستاندا .

١٤٠٢

١٤٠٢/٧/٢ هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای تەیمووری لەنگ و هێزەکانی سووپای عوسمانی ، کە ١٢٠ سەدو بیست هەزار چەکدار دەبوون بە سەرکردایەتی بایەزید ، لە ئەنجام شاری سیواس و دەوورووبەری لە باکووری کوردستان داگیر کرا لە لایەن هێزەکانی تەیمووری لەنگ و شەڕەکە بەرەو شاری ئەنکەرە هەنگاوینا لە ئەنجام هێزەکانی تەیمووری لەنگ سەرکەووتنی بەدەست هێنا بە دەستگیرکردنی سولتان بایەزیدی عوسمانی و بەندکردنی تاکوو مردنی لە١٤٠٣/٣/١٠ ، لە تەمەنی ٤٤ساڵیداو ماوەی بەندکردنەکەشی ١٣ ساڵ بوو.

١٤٠٥

١٤٠٥/٢/١ لە دوای کۆچی دووایی سولتان بایەزید خانی یەکەمی سولتانی عوسمانی، نەوەکانی یەک لەدوای یەک جێگەیان دەگرتەوە ، ئەویش بە دابەشکردنی دەسەڵاتەکان ، هەریەک لە بەشێک و بووارێکی دەسەڵات . لە هەڵسووراندنی کاروبـاری دەووڵەتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا .

١٤٠٦

١٤٠٦/٣/١٩ كۆچــی دوایــی زانــاو ڕوونــاكبیری عــەرەبیو جــیهانی مامــۆستا - ئیبن خــەلدوون - لــە شــاری قــاهرەی پایتەختی میسر.
شــایانی باســە كــە ئــیبن خەلــدوون پێــشەنگی زانــستی كۆمەڵناســیو پێــشەنگی فەلــسەفەی مێــژوو- پێــشەنگی تێئــووری ئاوەدانكردنــەوەو گەریــدەی بــەناوبانگو مووعجزەیــەكی عەرەبیە كە تاكوو ئێستا هاوشیوەی كـەمە لە مێژوودا .

١٤٠٩

١٤٠٩/٣/٢٥ لـە دوای دەیـا شـەڕو كێشەو ململانـێ لـە نێـوان هـەردوو مەزهـەب ئاینـ مەسـیحی ... كاسـۆلیكو پرۆتـستانت ... كـۆنگرەی - پیـزا - گرێـدرا ، لـ پێنـاو دیـاریكردنی پاپـا بەرەزامەنـدی هـەموو مەسـیحیەكان لـە جیهـان ، بـ بـەلاوە نـانی بـیروو بۆچـوونو جیـاوازی مەزهـەبی . ئـەویش بـەدانانی گریگۆری - بەپاپا .
لە ئەنجام - بندكتی سیانزەهەم - بەرەو شانشینی ئەسپانیا هـەڵات بە هۆی نەبوونی لایەننگیر لە پێناو بوونی بەپاپا لە سەر ئاینی مەسیح . سەرەرای ئەوەش كێشەكان چارەسەر نەكرا لە دوای دامەراندنی گریگۆر بەپاپای مەسیحیەكان لە جیهان . بە هۆی كێشەی نێوان فەرەنساو ئیتالیا كە ئەو دوو وولاتە مەڵبەندی پیاوانو كەسایەتی ئاینی مەسیحی بووز كـە فەرنـسا زۆربـەی پرۆتـستانتو ئیتالیـا زۆربـەی كاسـۆلیك بـوون ، ئـ كێشانە تاكوو ئێستاش بەردەوامە .
بەڵام لە شێوەو شێوازێكی دیكەی بەرەو چارەسەر كردن لە هەموو بووا جیاجیاكـانی ئـاینیو پەیووەنـدی لەگـەڵ ئاینـەكانی دیكـەی جیهـا پەیووەندنی نێودەولەتی ، بەتایبەتی دەووڵەتی فاتیكان لەجیهاندا.

١٤١٢

١٤١٢/٢/٣ هۆزەكانی لۆر- شۆڵو شووانكارەكانیشیان ، كە هۆزی لۆر كۆنترین هۆزن لە دوو بنەماڵەی گەورەو بچووك پێك هاتبوون ، كە هۆزێكی زۆرنو بەربلاو بوونەتەوەو پادشاو میری خۆیان هەبووەو بەشی زۆریان لە ویلایەتی میسرو شام بوون .

شامیەكانیان زۆرتر بوون ، واتە وولاتی ئێستای سووریاو ئووردنو فەلەستین ، كە زۆر ئازاو راستگۆ بوونەو لە هۆزە گەورەكانی كورد بوونە لە كوردستان.

سەرچاوە:- شەرەفنامە /١٢٤.

١٤١٤

١٤١٤/١١/٥ لە سەر داوای پاپا - یۆحەنا یستی سێیەم - لە رۆمای پایتەختی ئێستای ئیتالیا ، كۆنگرەی نێوودەووڵەتی لە نووێنەری هەموو مەزهەبەكانی مەسیحی ، بە

تایبەتی پرۆتستانتو كاسۆلیك گرێدرا بە هەڵبژاردنی پاپا .
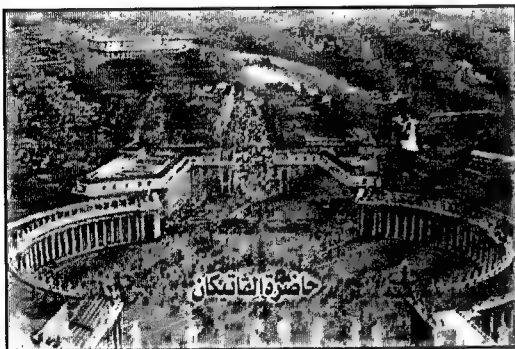
ئەویش بەئامادەبوونی ٢٩ كەرادلە و ٣٣ لە سەرۆك ئەساقفەكانو ١٥٠ ئەسقەفو ١٠٠ سەرۆك دێرەكانو ٣٠٠ لە زانایانی لاهووتیو ٤٠ لە نووێنەری زانكۆكانو ٢٦ لە ئەمیرەكانو ١٤٠ لە دەرەبەگە دەوڵەمەندەكانو ٤٠٠٠ لەپیاوانی ئاینیدا .

شایانی باسە كە یەكەم كۆنگرەی نێوودەووڵەتی گەورەی مەسیحی بوو لەجیهاندا لە دوای كۆنگرەی ساڵی ٣٢٥ ، بەبریاردانی دوای كەنیسەكانی مەسیحی، ئەویش بە دوورخستنەوەی یۆحەناو گریگۆریو بندكت لە دەسەڵاتی پاپایی بە دامەزراندنی ئەنجوومەنێكی گشتی بە پێی یاساكانی ئاینی مەسیحی پیرۆز .

ئــەویش لــە پێنــاو بــەڕێووەبردنی کاروبــاری تــەواوی مەســیحیەکان لــە جیهاندا لە پێناو بەرەو چارەسەر کردنی کێشە هەلوواسراوەکان.

١٤١٥

١٤١٥/٩/٢ لــە دوای کۆچــی دووایــی– هــسن – ی ســەرکردەی – بوهیمیــەکان– لــە بــەرپابوونی شۆرشــی بوهیمیــەکان ، کــە زیــاتر لــە ٥٠٠ ســەرکردەو پیــاوانی ئــاینیو خــاوەن سـامانەکان لــە بۆهیمیــەکانو مۆرافیــەکان کۆبوونــەوە لــە ئەنجوومەنی کنستان.

ئەویش بە مۆرکردنی بەلگەنامەی ئەو ٥٠٠ بەشدار بووانە لە لایەنگیرانی تیشكو لایەنگرانی هسیان کردو چوونە سەر مەزهەبی کاسۆلیك ، لە پێناو بەرگری کردن لە مەبدەئەکانی مەسیح دژی یاساکانی کە لە لایەن مرۆڤەوە دەردەچــێت بــە چەووســسانەوەی مــرۆڤ لــە لایــەن مرۆڤــەوە لــە هــەموو بووارەکاندا .

١٤٢٠

١٤٢٠/١/١٧ بــۆ یەکــەم جــار نــاوی شــاری کــەرکوك لەلایــەن – تــــەیمووری شــەرەفەدین عــەل ی یــەزدی – لــە کتـــــێبی – زەفەرنامـــــە – نــاوی هــاتووە

دوای ئەوەش بە چل ساڵێك لە دوای عەلی یەزدی نووسەری کتێبی - دیاربەکریە – کە لەلایەن ئەبوو بەکری تەهرانی ئەسفەهانی کەوا پێدەچێ ساڵی ١٤٧٠ کتێبەکەی نووسیبێ ، لە زۆر جێگەدا بەناوی شاری کەرکوکەوە باسی کردووە .

کە شاری کەرکوك سێچارەگی دانیشتووانەکەی کورد بوونەو کە ئەوکاتە تورك و عەرەبی بە دەگمەن لێ هەبوونە یاخوود نەبوونە ... لە بەر ئەوەی

پارێزگای کەرکوك عەرەبی تیا نیشتەجێ نەبووە تاکوو دوای چەندین ساڵ لە فتووحاتی ئیسلامی ، کە تاکوو دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لەسەر خاکی گەلانی دیکەی وولاتانی نێوان دوو زێی – میزۆبۆتامیا – عەرەب لە پارێزگای کەرکوك و سەلاحەدین و مووسڵ بە رێژەیەکی کەم هەبوونە .

بەڵام دوای دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق و سووریا و وولاتانی دیکەی عەرەبی بەتایبەتی وولاتی سعوودیە ، کە بە لێشاو روویان لەو پارێزگایانە کردووە ، هەروا پارێزگاکانی کووت و عیمارە و بەتایبەتی دیالە وەك داگیرکەرێك ، نەك وەك میوان و زەوت نەکردن و داگیرنەکردنی خاکی گەلانی وولاتی نێوان دوو زێ بەتایبەتی خاکی کوردستان .

سوود لە کتێبی دکتۆر جەمال رەشید – کەرکوك لە سەردەمە کۆنەکان – چاپخانەی ئاراس / ٢٠٠٢ وەرگیراوە .

١٤٢٠/٣/٨ بنەماڵەی عوسمانیەکان دەگەرێنەوە سەر تیرەیەکی تورکان لە سەرەتای سەدەی سیانزەهەمی زایینی ، کە لە نێوان دوورگەی بیابانی نێووان مەنگۆلیاو چینی مللی دەژیان ، ئەویش کە خەریك بوون بە کاری پیشەی بە بەخێووکردنی مەرو مالات و چنین ، لە دوای ئەوە دەست بەسەراگرتنی جەنگیزخان بە سەر هەرێمەکانی وولاتی نێوان دوو زێی – میزۆبۆتا میا – و ناوچەکانی رۆژهەلاتی ئاسیای بچووك.

کە ئەویش بووە هۆی ئەوەی ، کە سلێمانی باوکی عوسمان بەرەو ناوچەکانی باکووری کوردستان هەنگاوبنێ تا گەیشتنە هەرێمی ئەنازۆڵو بە جێگیربوونیان ، بە تایبەتی لە شاری ئەفلات لە باکووری کوردستان لە رۆژهەلاتی ئێستای تورکیا .

١٤٢١

١٤٢١/١/٦ مردنی قەرە یوسف بووە هۆی دوودلی و سەرنواندن وهەروا نەتەوەکەی تووشی دڵناخۆشی بوون و بووە بلاوە پێکردنی دەستەکانی سەبا . لەو کاتەشدا شارخ بەرەو تەبریز بەرێکەووت بۆ دەست بەسەراگرتن بەبێ هیچ بەرگریەك لە شاری تەبریز .... بەڵام ئەسبان بەرەو شاری بەغدا هەنگاوینا و هەروا جیهانشا .... ئەبوو سەعید بەرەو شارۆچکەی جەسان ... جەسان شارۆچکەیەکە لە تەك بەدران – واتە ناوچەی بەدەرو جەسانی کوردسان لە باشووری کوردستان .

بەڵام ئەمیر ئەسکەندەر کە لەکەسایەتیە ئازاو چاونەترس و دیاریوو لەو کاتە

بەهۆی مردنی باوکی و کەسووکاری لەدەووری کۆبوونەوەو لەشاری کەرکوك چوونە لای شارەخ و بووە شەر لە نێوانیان لە ١٤٣١/٩/٩ کە ئەوکات پێی دەگوترا – بەخشی – لە سەر سنووری ئاشکرد و شەرەکە دوو رۆژ بەردەوام بوو لە نێوانیان و چەندین کەس لە هەردوولایەنیان کووژراو رۆژی سێیەم ئەمیر ئەسکەندەر لەو شەرەدا بەزی وبەرەو لای زێی فوورات رۆیشت و لەوێ بەرەو شاری ماردین لە باکووری کوردستان هەنگاوینا .

ئەویش بە هۆی ئەوەی نەوەك عوسمان بەگ هێرشی بکاتە سەرو کۆکچە موسای لەگەڵدابوو– دکر –... ئەمەش لەشەرەفنامەدا ئەمەی دیاریکردووە ، کە کوردەکانی خۆراسان بوون لەو کاتەش شا تەهماسب ئیمارەتەکەیدا دەست کەسایەتیەك کە ناوی شەمسەدین بوو ... ل/٤٢٤ .

لەدوای ماوەیەکی زۆر هەردوو لایەنی چەکدار لەنزیك شاری ماردین بەیەك گەیشتن و هێزی چەکداری ئەمیر ئەسکەندەر زۆر بوو ... بووە هۆی ئەوەی کە لە هێزەکانی عوسمان بەگ لادەن و بگەرێنەوە ناوچەی ئەمیر ئەسکەندەر ، بەڵام لە ئاکامدا تووشی شەڕ هاتن و شەڕەکەش ماوەی ٢٥ رۆژی خایاندو ئەمیر ئەسکەندەر سەرکەووتنی بەسەر عوسمان بەگ بەدەست هێنا ... دوای ئەوە شارەخ گەراوە خۆراسان و ئەمیر ئەسکەندەریش گەراوە تەبرێز و لەسەر کورسی دەسەڵات دانیشت .

دوای ئەوەش ئازربایجانیان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیان .... دوای ئەوە شەڕ لە نێون هێزەکانی شارەخ و هێزەکانی ئەمیر ئەسکەندەر بەرپابوو هەتا کاری لە دراوسێکانی کرد ... بەڵام جیهانشا وئاسیان لە بەغدا مانەوە ... واتە بەپێی نوسراوەکانی شەرەفنامە کورد دەسەڵاتداریەتی فروانی هەبووەو زاڵ بوونی بە هۆی بەهێزبوو ... بەڵام شەڕی نێوان سەرکردە کوردەکان بە ئامانجی نەگەیاندوون لەکوردستان .

١٤٢٨
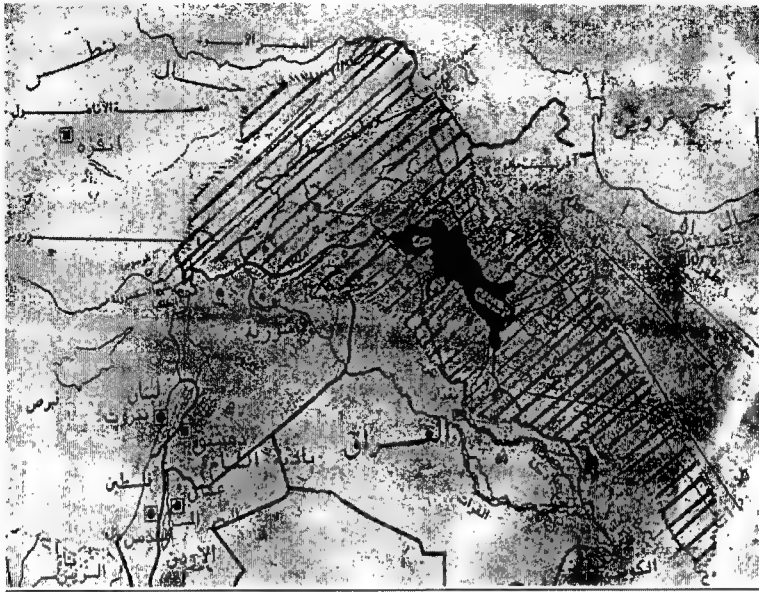
١٤٢٨/١٠/١١ بەردەوام بوونی شەڕ لە نێوان شارەخ و ئەمیر ئەسکەندەر . ئەمانە سەرکردە کوردەکان بوون بە پێی شەرەفنامە... بەڵام جیهانشا لایەنگیری براکەی ئەمیر ئەسکەندەر بوو ، کە ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی شەڕی نێوانیان لە دەوورووبەری شاری سەلماس لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، کە ئەمیر ئەسکەندەر لەو پەری بەهێزی و ئازایەتی دابوو لەو شەڕەدا .

بەڵام بەهۆی هەڵەکانی سەرنەکەووت و بەرەو هەرێمەکانی رۆم رۆیشت ... کە لەو کاتیش قەرە عوسمان لایەنگیری شارەخ بوو ... کە شاری بەغداو دەوورووبەری لەو شەڕەدا بە دووربوون . ئەم شەڕەش کە لەنێوان سەرکردەکان بوون لەپێناو دەسەڵات وپارەو سامان ... ئەمە لەلایەک و لەلایەکی دیکەش شەڕ بەردەوام بوو لەنێوان بارانیەکان وبایندەریەکان ...

سەرچاوە :- مێژووی ئێراق لە نێوان دوو داگیرکردن –پارێزەر عەباس عەزاوی بەرگی /٣ .

١٤٢٩

١٤٢٩/٤/٢٠ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان – محەمەد فاتحی – دووەم لە دایک بووەوحەوتەمین سوڵتانی عوسمانی بووە لەو بنەماڵەیەدا .

١٤٣٢

١٤٣٢/٥/٣٠ ئاگر لە گیان بەردانی زاناو رووناییری فەرەنسی خاتوو – ژاندارکی ژن – لە فەرنسا ، بەهۆی بەهێزی بیروو باوەری ئاینی لەلایەن دەسەڵاتدارانی فەرەنسا ، کە بە زیندوویی ئەو کارە نامرۆییەیان بەرامبەر بەو ئافرەتە ئەنجامدا .
جێگەی باسکردنە کە رژێمی ئەو کاتی فەرەنسا لە لایەن دەرەبەگ و سەرمایەدارەکان بە رێووە دەچوو لە وولاتەکەدا .

١٤٣٦

١٤٣٦/٧/١٦ لە هەوڵێکی بێ وێنەدا کە لە لایەن زانای ئەلمانی – گۆتەنبێرگ – بۆ یەکەم جار دۆزینەوەی چاپخانە هاتە کایەوە ، کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە بەسەدان رۆژنامەو گۆڤار و کتێب دەردەچوون و بڵاودەکرانەوە ، کە سەدەی نۆزدەم شاری – ڤینسیا – ببووە ناوەندی بازرگانی و رۆژنامەیەك لەو بازارەدا دەردەچوو بەناوی – گەزەتە – کە ببووە هۆی بڵاوکردنەوەی زانیاری و هەواڵی رووداوەکانی ئەو شارە .
لە سەدەکانی ناوەند لە ئەوروپا – پامفلیت ، Pamphlet – پەیدابوو گەلێك لە پیاوە ناودارەکانی ئەو کات و ئەو سەردەمە بیروراو هەستی خۆیان لەو رێگەیەوە بەخەڵك دەگەیاندو وردە وردە بەرەو بە هێزبوون هەنگاوینا لە جیهان .

سەرچاوە :– تێگەیشتنی راستی – کەمال مزهەر –شوێنی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا – ١٩٧٨ .

١٤٤١

١٤٤١/٢/٤ هەوڵدان لە پێناو لێك نزیك بوونەوەی کەنیسەی سریانی وکوورسی رەسوولی – پاپا – ، کە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٢٣٧ بە رێگەی نامە گۆرینەوە لە نێوان پاپا گریگۆریۆسی نۆیەم و پەتریریکی سریانی ئەگناتیووسی داود بەرەو راگەیاندنی بەتریریکی سریانی بە یەکگرتنی تاکە کەسی بەکوورسی رەسوولی، دوای ئەوە کۆری هەرێمی کەنیسەکانی رۆژهەڵات کۆبوونەوەیەکیان گرێدا لەدورگەی قووبرس.

ئـەویش لەسـەر داوای پاپـا بنـدکتی دوانزهـەم بـوو... ، کـە لـەو کـۆرەدا ئەسقفی سریانیەکان یەکیەتی تەوواوی لەگەڵ کەنیسەی کاسۆلیك راگەیانـد ،... بەڵام سـریانەکانی قووبرس هەندێکیان رێگەی لاتینـی لـە خواپەرسـتی گرتە بەرو هەندێکیان چوونە ناو کەنیسەی سریانی مارۆنیەکان.

لە دوای ئەوە هەوڵی دیکە زۆر درا ، لە سەر ئاستی کۆڕی مەسکوونی ، کە کـۆڕێکی فلـوورنتینی بـوو لـە رۆژانـی پاپـا یـاخوود جانیووسـی چـوارەم وبەتریرك ، لەئاکام پاپا بڕیاری تایبەتمەندی بەسریانیەکان راگەیەندرا.

شـایانی باسـە کـە ئـەرمینیا یەکـەم هـەرێم بووە بەهـەڵگرتنی بـڕوای ئاینی مەسیحی لە سـاڵی ۳۰۱ وگریگۆری منـەوری دووەم ناسـراو بـەناوی قـەدیس گریگۆریـۆس منـەوەر ، کە یەکـەم کـەس بووە پالپشتی کـەنیسەی ئەرمـەنی کردیـە و . هـەر بـە نـاوی خۆشـیەوە بـووە ، کـە کـەنیـسـەی ئەمـەرن سـەر بەخۆبووەو ریوورەسمێکی تایبەتی هەبووە لەداب و نەریتدا .

۱٤٤٢

۱٤٤۲/۲/٤ پاپـا ئۆژێپیووسـی چـوارەم لـە مـەراسمێکی شکۆداری ئـایینی دڵخۆشـکەر ، یـەکگرتنی قبتیـە مەسـحیەکانی میـسری بـە کەنیـسەی رۆمـا راگەیانـد لـە کەنیسەی خاتوو مریەمەی عەزا لە شاری بلفۆرنسای ئیتالیادا .

۱٤٤۲/۸/۲۱ بەر پابوونی شـەڕ لـە نێـوان هێزەکانی سووپای عوسمـانی بەسـەرکردایەتی سوڵتان مووڕادی دووەمـی دکتـاتۆرو هێزەکـانی سـووپای شانـشینی رۆمـا ، لـەپێناو داگیرکردنـی قووسـتەنتینیە، بـەڵام هەوڵـەکانی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی هەرەسـی پێهێنـرا بەرامبـەر بـە هێزەکـانی سـووپای شانـشینی رۆما.

۱٤٤٤

۱٤٤٤/۷/۱۳ لە ئاکامی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکـانی سـووپای سرب و مەژەر ، بە داگیرکردنی چەندین ناوچە لـە لایـەن هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی و بـە بـەردەوام بـوونی شـەڕو کێـشە لـە ئەنجامـدا سـەرکەووتنی سـەرکردەی مـەژەری لـە وولاتـی سـربیا بەسـەر هێزەکـانی سـوڵتان مـووڕادی

عوسمانی لە شاری نیس ڕاگەیاندرا .
لـە دوای سـێ ڕووداو ڕێکـەووتنی ئاشـتبوونەوەیان لـە نێـوان مـۆر کـرا بـە بەجێهێـشتنی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی لـەو ناوچـانەی کـە داگـیری کردبـوو ، بەگەڕاندنـەوەی بۆ ژێـر دەسـەڵاتی سربەکان بـۆ ماوەی ١٠ سـاڵ بەدەست درێژی نەکردنە سەر ناوچەدا .

١٤٤٤/١١/١٠ بـەرپابوونی شـەڕ لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی و هێزەکـانی سـووپای شانـشینی سـرب – لادسـلاس – لـە دوای مـۆرکردنی ڕێکەووتننامەی ئاشتی لە نێوانیان بەهێرش نەکردنە سەر سربەکان .
بەڵام لەناوچەکەدا لە دوای شەڕیکی توندو دژوار بە کووشتنی کردینال – سیزارینی – کە بووە هۆکاری هەڵگیرسانی ئەو شەڕە بە سەرکەووتنی عوسمانیە ئیسلامەکان لە ناوچەکەدا.

١٤٤٥

١٤٤٥/٨/٧ بڵاووکردنەوەی پاکانە بەناو بانگەکەی پاپا – ئۆژینۆس – ی چوارەم ، لە بارەی ناوونانی نەسرانی ، بەڵکوو نەسرانی نیەو کلدانیە.
شـایانی باسـە کـە کێـشەی مەزهـەبی و نەتـەوەیی لـە نێـووان مەزهـەبی کاسۆلیك و ئۆرزکسیەو نەتەوەو ئاین ، پێك هاتەی ئاینی مەسیح لە سەدا نەتەوە پێك هاتووە . لەوانە کورد لە کوردستان ، بەڵام چەندین بیری جیاواز هەیە لە نێووان مەسیحیەکان بەگشتی و مەزهەبەکان بەتایبەتی ، لە نێووان کلدان و نەسرانی و ئەرمەنی و ئاشووررو سریانی ، کە هەر یەك لەوانە خۆی بەراستر دەزانێ لە وویدیکە ، کە ئەو کێشەیە بەردەوامە لە بیرووبۆچوونە جیاجیاکانی ناو پێکهاتەکاکانی ئاینی مەسیحیەکاندا .

١٤٤٥/٩/٧ لە دوای یەکگرتنەوەی هەردوو کەنیسەی یۆنان و کەنیسەی ڕۆژئاوا ، کە لە بەلگەنامەی فەرمی کەنیسەی ڕۆمانی تۆمار کراوە بە پاکانەی بڵاووکراوە . لـە لایـەن پاپـا – ئۆژینـۆس – ی چـوارەم ، کـە ئـەویش لـە دوای بریـاری – تیمتاوس – ی مەترانی نەسرانیەکان و ئیمان هێنان بە مەزهەبی کاسۆلیك لە هەرێمی قووبرس لە پێش – دوومنیکی ئەندراوس – ی مەترانی قوولسالب – ڕۆدس – ی دووەم لـە شـاری لاتـران ، کـە پاپـا ڕایگەیانـد ، کـە لێـرە

بەدوواوە سریانیەکان لە نەستووره ناویان بە کلدان دەگووترێ لەو رۆژەوە مێژووی دەربەدەر بووەکان بەکلدانی قووبرسی دادەنرێت.

١٤٥٠

١٤٥٠/٦/١٨ هێزێکی گەوورە لە جووتیارو کرێکارانی شارو شارۆچکەکانی بەریتانیا بەرەو شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا بەرێکەوتن و کە لە شاری - پلاك هیس - چەکدار کران بەسەرکردایەتی سەرکردەکەیان - جاك کید - ئەویش بە هۆی باری گرانی وەرگرتنی باج و چەندین زولم و زۆرداری دیيکەی رژێمی شانشینی بەریتانیا .

ئەویش لە پێناو هەلووەشاندنەوەی دەستووری کرێکاری و دامەزراندنی حکوومەتێکی نوێدا ، کە لەو کاتە حکوومەتی بەریتانیا- جاك کیدی - بە کۆمۆنیست تاوانبار کرابوو، دوای ئەوە سەرکردەکانی سووپای بەریتانیاو هەندێ لە پیاوانی لەگەڵ سەرکردەی سووپای شۆرشگێرانی جووتیارو کرێکار چاویان بەیەك کەووت لە شاری - سفنووکس- ، کە بووە هۆی سەرسوورمانی هەموو خەلك بەسەرکەووتنی شۆرشگێران کە لەو کاتەی بەرەو لەندەن هەنگاویاننا.

لەوکاتەدا ئەنجوومەنی شانشینی بەریتانیا لە چەند رێنماییەکیدا داوای ئارامکردنەوەی باروودۆخەکەی کرد ، بە دەستگیرکردنی- لۆری سای و ملیچ کرومر - کە دوکار بەدەستی نا لە باری نارێك بوون ، لە کارەکانیان بەرامبەر بەگەلانی بەریتانیا ، دوای ئەوە کەووتنە ژێر دەستی سەرکردە

شۆڕشگێڕەكان ، كە لە ٧/٤ی هەمان ساڵ لە سێدارەیان دانو سەرەكانیان بـەدوو سـنگی كووتراوەكـانی دیـواری باڵەخانـەی شانـشینی بـەریتانیا هەڵوواسران.

١٤٥١

١٤٥١/٢/٧ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان موورادی چوارەم كۆچی دوایی كردو كوڕەكەی سوڵتان ئەبوو فەتحی دووەم جێگەی گرتەوە ، لەدوای مردنی تەرمی سوڵتان موورادی چوارەم گواسترایەوە بۆ شاری بۆرسەی خاكی باكووڕی كوردستان

.

شایانی باسە كە بە پێی نووسراوی نووسەرو رۆژنامەنووسو مێژووناسو جووگرافیناسو كۆمەڵناسو دەیا بیروو بۆچوونی تووێژێنەرەكان ، بگرە لە دوای رووداوەكەی لافاوەكەی كەشتیەكەی حەزرەتی نووح .

من گەیشتوومەتە ئەو بڕوایەی كە بنەماڵەو سەركردەكانی دامەزرێنـەری ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی كـورد بوونـە ، هـەروەك سـەلاحەدینی ئـەیووبیو دامەزرینـەری دەوڵـەتی میسر محەمـەد عـەلی پاشاو رووناكبیری ناوداری جیهانی كەواكبیو بنەماڵەی سەرۆكی پاكستان زولفەقار عەلی بۆتۆو مستەفا حـەقادی دەرهێنـەری فلیمـی سینەما لـە سـەر سـەلاحەدینی ئـەیووبی ، كـە دانیـشتووی شاری حەلـەبی ئێستای سووریاو بـەدەیا بنەماڵەو كەسایەتی دیكەدا .

بەڵام بە داخەوە دەڵێم بە هۆی كێشەو ململانێو شەڕی ناووخۆی كورد لە كوردسـتان . هـەر وەك بەڵگـەی زینـدووی لـە باشووری كوردسـتانی لكێنـراو بەئێراق ، شەڕی نێووان پارتی دیموكراتی كوردستانو یەكیتی نیشتمانی كوردستان ، كە سەرەتای دەگەڕێتەوە بۆ سالەكانی دوای ١٩٦٥و كە تاكوو ئێستاش نـە لـە شەرو نـە لـە ئاشتی دایـە بـە بـەردەوامی لەكێشەو گرفتو ململانێدان.

ئەمە لە لایەكو لەلایـەكی دیكـەش ، بەر لـە مێژووی زاینـی بـە ٨٣٠ ساڵ زیاتر كورد خاوەنی ٢٧ وویلایـەتی دەسـەڵاتدار بووەو تاكوو دابەشكردنی كوردســتان بـەپێی نەخـشەی دارێـژراو لــە پـەیمانی سـایكس بیكـۆی

١٩١٦/٥/١٦ ، جێبەجێکردنی بەپێی نەخشەی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤، ئیماراتە کوردیەکان لە کوردستان بەردەوام بوونە لە شەڕو کێشەو ململانێی ناووخۆیی ، کە بووەتە هۆکاری کاردانەوە لەسەر دەروونی گەلی کوردو کەسایەتی و بنەماڵە جیاجیاکان و دوورکەووتنەوەیان لەسەر گۆڕەپانی نەتەوەیی لەسەر خاکی کوردستان .

ئەویش بە نەگەیشتنی کورد بە ئاواتەکانی تاکوو ئەمڕۆ... ئەم هۆکارانە بوونە لە کاردانەوەی بنەڕەتی و سەرەکی لە دژایەتی کردنی گەل و نیشتمانەکەیان و خزمەت کردنی گەلانی دیکەو گەیاندنیان بە ئاوات و ئامانجەکانیان ، بەتایبەتی لە رووی نەتەوەیی و نیشتمانی جگە لەبووارەکانی دیکەدا .

١٤٥١/٢/١٨ سوڵتانی عوسمانی حەوتەم ناسراو بە سوڵتان محەمەد ئەلفاتح دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست ، کە تەمەنی ٢٢ساڵ بوو، هەوڵی چاکسازی دا لە هەموو بووارە جیاجیاکانی دەسەڵاتەکەیدا ، کە چەندین زمانی دەزانی لەگەڵ مێژووناسی بەرفراوان و رۆڵی سەرەکی بینی لە بەهێز کردن و فراوانکردنی سنووری جووگرافی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە هەموو لایەنەکاندا .

١٤٥٢

١٤٥٢/٤/١٥ لە دایك بوونی هونەرمەندو نیگارکێشی سەدەکانی ناوەراست- خاتوو کاترینا - لە نزیك گووندی - فنتشی- بەدووری ٦٠ میل لە شاری فلۆرنستی رووسیای قەیسەری... شایانی باسە کاترینا دایکی کچە جووتیارێکی رۆشنبیر بووەو باوکی - پیرو دانتونیا-پارێزەرێکی دەوولەمەند بووە لە وولاتەکەدا .

١٤٥٣

١٤٥٣/٤/٦ هێزەکـانی سـووپای ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی بەسـەرکردایەتی محەمـەد ئەلفاتح گەیشتە دەورووبەری شاری قووستەنتینیە ، کە سووپاکەی زیاتر لـە ٢٥٠ دووسـەدو هـەزار چـەکدار دەبـوو، لـە ووتەیەکیـدا ، داوای سـەرکەووتنی لـە سـەربازو سـەرکردەکان کـرد بـە سـەر هێـزی سـووپای بێزەنتیەکان بە هەموو جۆرە چەکێکی ئەو کات ، لە خۆ ئامادە کردنێکی بێ وێنە لە هەموو بووارەکانی جەنگ کردندا .

١٤٥٣/٤/٢٢ لـە دوای گـەمارۆدانی دەوروبـەری شـاری قووسـتەنتینیە لـە هێرشـێکی بەرفراوان و شەڕێکی دژوواردا بەسەرکردایەتی سوڵتانی عوسمانی محەمەد ئـەلفاتح و هێزەکـانی سـووپای بێزەنتـی بەسـەرکردایەتی جۆسـتنیان ، لـە ئـەنجام هێزەکـانی سـووپای بێزەنتـی سـەرکەووتنی بەدەسـت هێنـا لەگێراندنەوەو داگیر کردنی بەندەرەکەدا .

١٤٥٣/٥/٢٩ کەووتنی شاری قووستەنتینیەی پایتەختی بێزەنتیەکان لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی کە بووە هۆی کەووتنی ناوچەو هەرێمەکانی بەلکان .

١٤٥٣/٥/٢٩ هێزەکانی سووپای عوسمانی ، کە پێك هاتبوو لە ١٥٠سەدو پەنجا هەزار سەرباز ، سەر لە بەیانی هێرشیان کردە سەر شاری قووستەنتینیەو داگیریان کرد بەشێووەیەکی زۆر درندانە جگە لە پەلاماردانی دانیشتووانی شارەکەدا .

بەڵکوو پەلاماردانی کەنیسەکان بە بەتالان بردنی هەرچی لە ناو کەنیسەکاندا هەبوو ، لە کەلووپەل‌و نووسراوو کتێب‌و پاشماوەی شووێنەوارو کەلتووری ، بە تایبەتی ئەوەی پەیووەندی هەبوو بە ئاینی مەسیح‌و ووێرانکردنی شارەکە . کە ماوەی ١٠٠٠ ساڵ لە ژێر دەسەڵاتی رۆمانی‌و بێزەنتیەکان بوو .

١٤٥٣/٦/٢٩ بــەهۆی شــۆفێنیەتی دەســەڵاتی عوسمــانی بــە وویرانکردنــی شــاری قووســتەنتینیە ، خــەڵکی شــارەکە پەیکــەری مریەمــەی عــەزرایان بــەرز کــردەووەو لــە ناکــاو پەیکەرەکــە کەووتــە خووارەوتێکــشکا ، لــە دوای سەرنەکەووتنی گفتووگۆی نێووان سوڵتانی عوسمـانی محەمـەد ئەلفاتحو نووێنەری دانیشتووانی شارەکەدا .

هــەروا لــە هــەمان کــات هێزەکــانی ســووپای عوسمــانی بەســەرکردایەتی محەمــەد ئــەلفاتح لــەماوەی چــەند مــانگ تــووانی شــارەکە داگیر بکــات ، ســەرەرای بــەرگری کــردن لەشــارەکە لەلایــەن هێزەکــانی ســووپای بێزەنتــی، لەهــەمان کــات زانایــانی ئاینی ئیسلامی ئایەتی ئەنفالیان بۆ سەربازەکانی عوسمانی دەخووێندەوە وداوای سەرکەووتنیان بۆ دەکردن .

١٤٦٢

١٤٦٢/٩/١٦ لـە دایـك بـوونی فەیلەسـوف ئیتـاڵی – پیترومبۆناتـسی – لـە شـاری منتوفای ئیتاليــا ...خووێنــدنی لــە زانکــۆی یادوفــا تــەواوکردووەو مۆڵــەتی وانــە گووتنــەوەی بەدەســت هێنــاوە لــە بــواری پزیــشکی لەســاڵی ١٤٨٧ .... دوای ئەوە بە مامۆستای یاریدەدەر دامـەزراو لـەبواری فەلسەفە لـەزانکۆی یادوفا .

دوای ئەوە بۆتە مامۆستا لەبواری فەلسەفە .

لەدوای ساڵی ١٥١٠ کتابێکی داناوە بەناونیشانی دەروون بۆ ئەرستۆ .... دوای ئەوە لە ١٥١١/١٠/٢٤ بە مامۆستای فەلسەفە لەزانکۆی پۆلونیا دامەزراوە . دوای ئەوە لە ساڵی ١٥١٦ کتابێکی بەناونیشانی – خلود النفس – دانا کە بووە هۆی جێگەی نارەزایی دەربرین بەتایبەتی لەبواری ئاینیەوە ... دوای ئەوە لەشاری بوندقیە ئەم کتێبە سووتێندرا و پاپا داوای کرد بچێتە رۆما . دوای هەوڵێکی زۆر ، پاپا لێی خۆش بوو لەگەڵ ئەوەشدا بریاری زیندانی کردنی لە ١٥١٨/٦/١٥ ی بۆ دەرچوو ، بەڵام دەستگیر نەکرا .

دوای ئەو گرفتانە کە هاتە پێش ، کتابێکی دیکەی بەناونیشانی – بەرگری – بڵاوکردەوە بەهەرەشەکردنی بۆ سەر بەرپرسانی فاتیکان ... ئەم فەیلەسوفە لەکارە هەمەلایەنەکانی فەلسەفەو ئاینی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٥٢٥/٥/١٨ لە پۆلۆنیا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :– مەسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی– بەشی/٢ .

١٤٦٣

٢٤ /١٤٦٣/٢ لە دایك بوونی فەیلەسوفی ئیتالی – پیکۆ دلامرندولا – لەخێزانێکی ناودار لەشارۆچکەی مۆدیتا لەباکووری ئیتالیا . شایانی باسە لەدایك بوونی ئەم فەیلەسوفە جێگەی سەرسوورمان بوو لە جوانی و زیرەکی و توونـدوتۆڵی لەهەموو لایەنەکان . کە مرۆڤێکی بێ وێنە بوو لەناوپیاوەکانی سەردەمی راست بوونەوە لەئیتالیا لەسەدەی پانزەهەم . میراتگری راستەوخۆی دانتی و ئیلیـزیری و بردکە بووە ... هەوڵی داوە لەپێناو گوونجاندنی شارستانیەتی کۆنی یۆنانیەکان و رۆمانیەکان و مەسیحیەکان لە جیهاندا .

ئەویش بەداواکاریەکانی ئیمان و پێداویستیەکانی هۆشمەندیەتی ... ئەم فەیلەسوفە هەستی ئایینی بەهێزبووە ، ئەویش لەو نامیلکەی کە بۆ یەکەم جار بڵاوی کردەوە بەناونیشانی – ئاکامەکانی فەلسەفە –. لەلایەکی دیکەش بە مرۆڤێکی بێ ئایین دەژمێردرا لەلایەن پیاوانی ئایینی مەسیحی بە تایبەتی پاپا ... ئەم مرۆڤە بەردەوام بوو لە کارە بە نرخەکانی تاکوو لە

١٤٩٤/١١/١٧ کۆچی دوایی دەکات لە تەمەنی ٣١ ساڵیدا .

سەرچاوە:— مەسوعەی فەلسەفە — دانانی — دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی —بەشی /٣ .

٥ / ٩ / ١٤٦٣ دەرکــەووتنی میرنــشینە کوردیــەکان لــە دوای داگیرکــردن و بــە زۆر کردن
ئیــسلام لەســەردەمی فتووحــاتی ئیــسلامی ... کــە ســەرەتایەکی دەســەڵات
کوردی بووە بەشێوەیەکی ناوچەیی و هــەرێمی لــە ســەرخاکی کوردســتان
ناوچەکانی دیکە ، کە توانراوە دەسەڵاتی میرایەتی تیابگێرن .
لەوانــەش میرنــشینی — پــازۆکی — وەکــوو ســەرجەم میرنــشینە کوردیــەکان
دیکــە دەرکــەووتووەو لــە بەشــی بــاکووری کوردســتان بــوون ... قەلــەمیرەو
پازۆکیــەکان دەکەووتــە باکووری دەریاچەی شاری وان و لــە کۆتاییــەکانی
کیفــی — و — ئــەرگێش — و عــادل جــەوازو ئەلــشکردرۆ شــێووە... گــەوور
مێژوونووســی نــاوداری کــورد — شــەرەفخانی بەدلیــسی — پێــی وابــووە ک
بنــچەو بنەماڵــەی میرانــی پــازۆکی ســەر بەهۆزی — ســووێرین — لــە هــەرێم
دیاربەکردا لە باکووری کوردستان .
یاخوود بۆ بنەماڵەی کوردەکانی رۆژهــەڵاتی — ئێران — دەگەرێنەوە . هــەرو
مێژوونووسی کورد — محەمەد ئــەمین زەکــی — یــش رەچەڵەکی پازۆکیــەکان
بۆ کوردەکــانی دانیــشتووی رۆژهــەڵات لەکوردســتان دەگەرێنێتــەوە ... بــەڵا
مێژوونووســی مەملوکی — ئیبنتگری بردی — باســی کــردووە کــە پازۆکیــەکا
لەســەر ســنووری رۆم لــە رۆژئــاوای شــاری دیاربــەکر نیشتەجێ بوونــە ، ک
قەڵای — کەرکــەریش — ســەر بــەو میرنــشینە بــووە . کــە خێڵــی گــەوورە بوونە
توانیویانــە بــەجۆرێکی بــاش ئیــدارەی خۆیــان بگێــرن و بــچنە نێــو
پەیوەندیەکان لەگەڵ میرنــشینە کوردیــەکان و هێزەکــانی دیکــە لەناوچەکەدا
بەتایبەتیش پەیوەندیان لەگەڵ ئۆزن حەسەن بەهێزبووە .
ئاماژە بەوەش کراوە کە لەو دەووروو بەرەدا دەستیان بەسەر قەڵای کەرکەرد
گرتووەو پاش ساڵێك ، واتــە لــە ســاڵی ١٤٦٤ داویانــە بــە ئۆزان حەســەن ...
پازۆکیەکانی رۆژئاوای شاری دیاربەکر چالاکیان زۆربووە ...جەڵام لــەروو
جووگرافیەوە مەڵبەندی سەرەکیان لەباکووری دەریاچەی وان بووە سەرەرا
ئەوەی کە لەو ناوچەیەدا جمووجۆڵیان بەرچاو نەبووە ...میرە پازۆکیەکان بـ
دوولق دابەش بوونە ئەویش :—

یەکەم :- بەخالید بەگلو ناوزرند بووەو دەکا . بەلام باس لەلقی دووەمی میری پازۆکیەکان ناکات .... لەگەڵ ئەوەشدا میر حوسێن عەلی ، کە یەکەم میری پازۆکیەکان بووەو سەر بەخالید بووەو بە - گلوەکانە - ناوبانگی دەرکردووە ... وا دیارە ئەم کەسایەتیە بەو دوولقە ناوزەند ، یاخوود دابەشکراوە .

وا دەرکەووتووە کە لەسەردەمی ئۆزۆن حەسەندا هەوڵیان داوە ئیدارەیەکی سەربەخۆیان هەبێ بەهۆی گوونجاو و لە باری ئەوکات ، بۆ ئەوەی سەرکردەو میرە کوردەکان سەربەخۆیی لەنێووە قەڵەمرەوەکانیاندا دەست بخەن لە هەرێم و ناوچەکەدا .

کورێک لەکورەکانی حوسێن ، پاش مردنی باوکی دەسەڵاتی میرنشینەکە دەگرێتە دەست وەکوو شەرەف نامە ئاماژەی پێکردووە . لە ساڵی ١٤٩٨

رووی ل ەمیرنشینی بەدلیس کردووەو لەگەڵ خالیدی کوریدا هاوکاری میر
شەرەف کردووە ، لە ململانێیەکانی لەگەڵ میر ئیبراهیم دا .
دوای ئــەوە لەگــەڵ ســەفەویەکانی فارســدا مــیر خالیــد بــەگ روو لــە شـ
ئیسماعیلی سەفەوی کردووە ئەویش واتا شا لە لەشکرەکەیدا بەشدار
شەڕی پێکردووە .
میر خالید دەستێکی باڵاو زیرەکانەی هەبووو لەبەر ئەوە ناویاننا – جۆلا
خالید – هەروەك شەرەفنامە – ئاماژەی پێکردووەو دەڵێ :–
شا ئیسماعیل دەستی لە زێر بۆ دروست کردووە ، وەك سیاسەتێك بۆ ئەوە
میرەکانی کورد بەگژی یەکدا بدات و جێ پێگەی خۆی لەسەر میرەکانی کور
بەهێزبکات . ناوچەی – س – خنووس و مەلازگردو ئۆحکات مۆشـی – سـا
بە بەدلیسی بە میرات دایتـە خالیـد بـەگ و براکانی بـەم هەڵوویستانەش دو
هاوپەیمانی پێشووی لە یەککردووەو گیروگرفتی خستۆتە نێوانیـان و مـ
شـەرەف ناوچـەکانی سـەر بـە بەدلیـسی لـە پازۆکیـەکان سـەندۆتەوە . دوا
ئەوە میر خالیـد هـەوڵی داوە هەڵـەکانی نێوان سـەفەویەکان و عوسمانیـەکا
بقۆزێتەوە لە ناوچەکەدا .
ئەویش بەلێدانی دراو بەناوی خۆی و سەربەخۆیی خۆی راگەیاند . کە ئـ
کارەش بـەقۆناخێکی درەوشاوەی میرنشینەکە ناوزەنـد کـرا . لەبـەر ئـەوە
لەزۆر بواردا بەئاراستەی سـەربەخۆ بوون هـەنگاوی گرتـووە لە بـەرێوەبردن
کاروباری میرایەتی خالید بەگ .
دوای ئـەوە رووی لـە سـوڵتان سـەلیمی عوسمـانی کـردو لایـەنگیری خـۆ
نیشاندا بۆ سولتانی عوسمانی .
بـەڵام نـەیتوانی هاوسـەنگی لـە نێـوان دەسـەڵاتەکانی سـەفەوی و فارسـی
عوسمـانی رابگـرن ، و لەئاکامـدا لەشـەڕی جالیـدیران ، خالیـد بـەگ لەلایـە
سـولتانی عوسمـانی سـولتان سـەلیم دەکووژی و دوو کـوری لـەدوای بـەج
دەمێنێ بـەناوی ئیدریس و وەلیـد ... بـەم جـۆرە مێـژووی بـوونی میرنـشین
پازۆك کۆتایی پێ دێت لەسەر خاکی کوردستان .

سەرچاوە :– شەرەفنامە ... کوردوکوردستان

١٤٦٩

٣ / ٥ / ١٤٦٩ لـە دایـك بـوونی نووسـەرو توویـژەرو كەسـایەتی نـاوداری جیهـان و خـاوەن كتـێبی – ئەمیر – . نیكۆلۆمبیكـا میللـی ... لـە شـاری فلۆرانس لـە بنەماڵـیـەكی مامناوەندید .

جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە كـە بـاوكی نیكۆلۆمیكیـافیلی – برنـارد – لەبنەماڵەیـەكی بـەناوبانگ بـوون و برنـارد گرنگـی بـەبواری خوێنـدن و پێـشكەوتنی منداڵـەكانی دەدا ... كـە پارەیـەكی زۆری بـۆ كـرینی كتـێبی لاتـینی خـەرج دەكـرد .... بۆیـە بنەماڵەكـەی بـەرەو هـەژاری هـەنگاوی دەنـاو لەتەمـەنی ٢٩ ساڵیدا بە سەرۆكی دیوانی دووەم و ئەندامی شوورای دەكەسـی دەسـەڵاتدار لە فلۆرانس هەڵبژێردرا .

هەروا نكۆلۆ میكیافیللی لەساڵی ١٥١٢ كاری نووسینی ووتارەكانی دەست پێكردوو لە ساڵی ١٥١٣ لە ماوەی ٤ مانگدا كتێبە بەناوبانگەكەی بە ناوی – میر – نووسی . دوو بەرهەمی گەوورەش ئەو ، واتـە هونـەری شـار ١٥٢٠ و مێژووی فلورانس ١٥٢٥ یەك بەدوای یەك بەچاپگەیەندران و بڵاوبوونـەوەو كاری ووتارەكانیشی كۆتایی هات .

میكیافیللی بەردەوام تیئۆریەكانی خۆی وەك چارەسەرو بەردە بازێك بەرەو پراكتیكی سیاسی دەبینی ... ئەم نووسەرو كەسایەتیە بەناوبانگەو هەست و نەسـت و هەڵوویـستێكی توونـدرەو لـەبوارەكانی رامیـاری و كۆمەڵایـەتی و دەسەڵات لەنووسینەكانی بەردەوام بوو تـاكوو لـە ١٥٢٧/٧/٢٢ كۆچی دوای دەكات .

هـەروا میكیـافیللی لـەكتێبی خۆیـدا بـەردەوام گلیـەیی و گازانـدە دەكـات كـە لەكاتی دوورخستنەوەیدا ناچار بوو تەنها كاتی خۆی لەگەڵ ژنان و مریشكو

و جووجەڵە بەسەر ببات ... لەو کاتەشدا دونیای سیاسەت پێویستی زۆری بــەو هــەبوو لــە تێئوریەکانیــدا و ، لــە هــەمان کــات ئــاواتی میکیــافللی دامەزراندنی دەوڵەتێکی بەهێزو سەقامگیر بوو لەئیتالیا .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٤٧٢

١٤٧٢/٢/١٦ زانای گەردووناسی پۆلۆنی- نیکۆلای کۆپەرنیکۆس- لە شاری تۆرونی پۆلۆنیای بروسیا لە دایك بووە .

١٤٧٣

١٤٧٣/٢/١٩ لــە دایــك بــوونی زانــای گەردووناس و زانای هۆڵەندی و لــە هــەمان کــات دامەزرێنــەری زانــستی گەردووناســی نــوێ - کوبرنیکۆس - لە شاری تۆرون لــە بومرانیــا ... لــەدوای تــەواوکردنی قۆنــاخی خوویندن چــووە زانکــۆی کراکــۆڤ ... لــە ســاڵی ١٤٩٤ چــووە زانکــۆی پۆلۆنیــا لــە ئیتالیــا ئــەویش بەخوویندنی یاسای کەسی ... لەگەڵ ئەوەشدا لە خوویندنی گەردووناسی بەردەوام بوو.

بۆ یەکەم جار نیشانی - رصد - فەلەکی لە ١٤٩٧/٣/٩ ئەنجامدا ... دوای ئەوە لە ١٥٠٠/١١/٦ لە رۆما نیشانی مانگیرانی ئەنجامدا ... دوای هەوڵ و ماندووبوونێکی زۆر لە ساڵی ١٥٠٣ بروانامەی دکتۆرای بەدەست هێناو لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٥٤٣/٥/٢٤ لەشاری فرونیورك لە برووسیا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٤٧٥

١٤٧٥/٣/٦ لە دایك بوونی وویّنەکیّشی توانا داری ناوداری جیهانی - مایکل ئەنجیلۆ- لە شاری - کیریس-ی لە ئیتالیا .
شایانی باسە ئەم هونەر مەندە بەهرەمەندە کە ناوی مایکل ئەنجیلۆ یە بە ناوی یەکیّك لە فریشتەکانی خواوەند کراوە .

١٤٧٨

١٤٧٨/ ٢ / ٧ لە دایك بوونی رووناکبیرو رامیاری و فەیلەسوف ناوداری ئینگلیزی - تۆماس مۆریس - لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا لەبنەماڵەیەکی دیار ...کە باوکی قازی بووە لە دادگای باڵای بەریتانیا .... مۆریس چووەتە زانکۆی ئۆکسفۆرد ، کە لەو کاتە تەمەنی چواردە ساڵان بووە .... هەردوو زمانی لاتینی و یۆنانی بەباشی فیّربووە .
هەروا یاسای تەواوکردووەو بۆتە پاریّزەر ... لە ساڵی ١٥٠٤ هەڵبژیّردراوە و بۆتە ئەندامی پەرلەمانی بەریتانیا ... داوای شانشینی هندری حەوتەمی رەتکردەوە لەسەر پارە لەو کات ... لەو کاتەش هندری هەشتەم بووە شانشین لەسەر بەریتانیا کە دۆستی مۆریس بوو ... کە ئەو مۆریسی کرد بە راوویّژکارو ، دوای ئەوە بووە بە ئەندامی ئەنجوومەنی گشتی بەریتانیاو دوایی بووە و وەزیری دارایی ... بەڵام دوای سیّ ساڵ کیّشە لە نیّوان هندری هەشتەم و مۆریس پەیدابوو ، لەئاکامی ئەو کیّشەیە لە ١٥٣٥/٧/٦ بریاری لەسیّدارەدانی بۆ دەرکردو لە سیّدارەدرا لە شارەکەدا .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٤٧٨/١١/١ دەرچوونی بریارێك لە لایەن پاپا – سکستۆس– ی چوارەم ، ئەویش بـ
دامەزراندنی شەش قەس ، لەوانەی کە هەڵگری مۆڵەت و بروانامەی بەرزی
خوێندنی ئاینیان هەیە.
ئەویش لەپێناو پێك هێنانی دەستەیەکی دادگایی و پشکنین لە پێناو
لێکۆلینەوە لەسەر کارە نا لەبارو نەگوونجاوەکان لەگەڵ ئاینی مەسیحی و
یەکخستنی بیروبۆچوونی جیاوازو دانی دەسەڵاتی تەواو بە دەسەڵاتی
شانشینی ئیسپانیا .

١٤٧٩

١٤٧٩/١/٢٨ ئۆزۆن حەسەن... واتە حەسەنە درێژ، کوڕی عەلی بەگی کوڕی قەرە
ئەیلول عوسمانی میری هۆزی– ئاقۆینلو– بووە ، کە مەرە سپیانی تەتەرو لە
سەردارانی لە شکری تەیمووری لەنگ بوو . کە دەووڵەتی مەرەسپیانی لە
سەر دارو بەردی دەووڵەتی مەرە رەشیان– قەرەقۆینلوو– دامەزراندنووەو
پایتەختی لە دیار بەکرەوە بردۆتەوە شاری تەرێزو لەوێ مردووە ، کە
دروشمی ئالاکەیان لە سەر شێووەی مەرێکی سپی بووە .
ئەم هۆزە بە بەردەوامی بەربەرەکانی کوردو فارسیان کردووە لە پێناو بە
هێزکردنی دەسەڵاتیان لەسەر خاکی گەلانی دیکەدا ، چونکە تەتەرەکان لە
ئاسیای بچووك ، واتە لە دوورگەی بیابانی نێوان مەنگۆلیاو چین بەرەو
کوردستان و ناوچەکانی دیکە هەنگاویان ناوە ، کە هەر ئەوەش بووە هۆی
دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی دەوڵەتی عوسمانیەکان .
ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەر وەك لە چەندین جێگەی دیکە لەناوەرۆکی
مێژوونامەکە دیارکراوە ، کە دەووڵەتی عوسمانی لە تورك پێك نەهاتبوو ،
بەڵکوو لە گەلانی کیشووەری ئاسیاو هەندێکیدیکەیان لە کیشووەری
ئەوروپا ، لە گەلانی دەربەدەر کراو پێك هاتبوو ، ئەویش لە ئەنجامی
شەڕی نێوان ئیمپراتۆیەتەکانی بەر لە دەوڵەتی عوسمانی . بەپەرت و بلاوە
پێکردنیان و هەژار کردنیان و بە ناچار کردنیان بە پەنا بردنە بەر هەر
دەسەڵات و بنەماڵەیەك لە پێناو یارمەتی دانیان بە دابین کردنی بژێووی
ژیانیان ، ئەویش بووە هۆکاری بنەڕەتی لە دامەزراندنی دەووڵەتی

عوسمانیو نەتەوەی تورك لە ئاسیادا .

١٤٧٩/١/٢٨ مـۆرکردنی ڕێکەوتننامـەی درێژخایـەن لـە نێـوان دەسـەڵاتی عوسمـانیو وڵاتی بووندقیە ، بە بەجێهێشتنی شاری ئەشتوودرەی ئەلبانی بەرامبەر بە هەنـدێ دەسـکەووت ، نیـازی عوسمانیـەکان کـە هـەنگاو نـان بـوو بـەرەو ئەوروپا ، کە ئەو کاتە کۆماری بووندەقیە گرنگترینو بەهێزترین کۆمار بوو لە کێشووەری ئەوروپادا .

١٤٨١

١٤٨١/٥/٣ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان محەمەد ئەلفاتحی دووەم کۆچی دوایی کرد ، لـە تەمـەنی ٥٣ سـاڵیدا ، کـە مـاوەی دەسـەڵاتەکەی ٣١ سـاڵ بوولـە سـەر ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٤٨١/٥/٣ ڕامیاریـەتی ئاینیو نەتـەوەیی شا ئیسماعیل لە وڵاتـی فارس لـە ناوچـە داگـیر کراوەکـانی کوردسـتانو عەرەبـستان دا ، لـە پێنـاو نانـەوەی تـۆوی دووبـەرەکی بـوو لـە نێـوان مەزهەبەکانی شیعەو سوونە ، لـە نێـوان مـەلاو گـەوورە پیـاوانی ئاینی کوردو عـەرەب ، لە نێـوان فـارسو کـورد ، لـە ئاکـام ناچار کـران کـە نامـەی داواکـاری پـشتگیری بۆسـوڵتانی عوسمـانی ڕەوانـە بکەن.

١٤٨١/٦/٣ لـە دوای کۆچـی دوایـی سـوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان محەمـەد ئـەلفاتح لەناوچەو هەرێمـە جیاجیاکـان دەسـت کـرا بـە ئاهـەنگ گێـرانو سـەماکردن ، بەبۆنەی مردنی ئە سولتانە ، ئەویش بەهۆی درنـدەیی دەسـەڵاتەکەی بـوو لـە ئـازاردانو ئەشـکەنجەدانی گـەلانی ژێـر دەسـەڵاتەکەیدا ، بـە تایبـەتی گـەلی کورد لە کوردستان .

١٤٨١/٧/٢٠ لـــه ســـەردەمی دەســەڵاتی سـوڵتانی عوسمانی ، سولتان بایەزیـــدی دووەم ، ســـــەرکردەی ئیمـارەتی مۆسـکۆی رووسیای قەیسەری –ئیڤـانی سـێیەم – تـــــــووانی ئیمارەتەکەی لـه ژێر دەسـەڵاتی رژێمـی ئیسلامی عوسمـانی رزگـار بکـات دوای ئـەوە دەسـتی کـرد بـە فراوانکردنی سنووری ئیماراتەکەی بەرەو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی رژێمی عوسمـانی، دوای ئەوە بەرەو باکـــووری کـــوردستان.

هــەروا بــەرەو ئــەنازۆڵو ئــەوروپای رۆژهــەڵات ، کــە لــەوکات دەســەڵاتی عوسمـانی سەرقاڵی رێکخستنی کاروباری ناوخۆو شەرەکان بوو لـه پێناو فراوانکردنـی سـنووری دەسـەڵاتو بـە هێزکردنـی دەسـەڵات لـە هـەموو بووارەکاندا بەتایبەتی لە بوواری ئاینی مەزهەب سووننە بەرامبەر مەزهەبی شیعەی فارس لە کێشووەرەکەدا .

١٤٨٣

١٤٨٣/١١/١٠ پێکهاتەی بنەماڵەی لۆسەری لە باروودۆخێکی نەوەو کەشو هەوایـەکی وا دورست بوون ، کە لە شارێکی بچووك بوون ، دانیشتووانی لـە ٣٠٠٠ سیی هـەزار هـاووڵاتی زیـاتر نـەدە بوو، کـە لـەو رۆژە – مـارتن هـانز – چـاوی بـە جیهان هەڵهێناوە .

هەروا بە هۆی توونددڕەوی هەلسو کەووتو رەفتارەکانی . باوکی گەیشتە ئـەو برووایـەی کـە بـە کارهێنـانی داری جادووکـەری باشـترین رێگەیـە بـۆ چارەسـەرکردنی هـەر کێشەیەك کـە سـەر هەڵدەدات ، لـە لایـەن دروسـتکەری

کێشە هەمەلایەنەکان .

١٤٨٣/١١/١٠ رووناکبیرو چاکسازی ناوداری مەسیحی و دامەزرێنەری رێبازی پرۆتستانتی – مارتن لۆسەر – لە شاری ، ئیسلین ، ی لە باکووری ئەلمانیا لەچاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە شارەکەدا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە مارتن لە قوتابخانەی – مەگدبۆرگ – و – بزناخ – دەستی بەخوێندن کردووەو لەساڵی ١٥٠١ چووەتە زانکۆی – نیرفۆرت – و بروانامەی زانکۆی لەساڵی ١٥٠٥ بەدەست هێناوە – بەهۆی هەڵوویستی توندوتیژی دایك وباوکی لەساڵی ١٥٠٥ رووی کردۆتە – ئۆگستین – لە نێرفۆرت و لەساڵی ١٥٠٧ بۆتە قەشەی مەسیحیەکان . مارتن بەهۆی زیرەکی و لێهاتوویی توانیوویەتی لەساڵی ١٥٠٨ ، وانەی فەلسەفە لەزانکۆی – فیتنبۆرك – لەسەر ئاستێکی بەرز بلێتەوەو کتێبەکەی ئەرەستۆی بەجوانی شێکردۆتەوە .

هەروا لۆسەر لەساڵی ١٥٠٧ چۆتە شاری – رۆما – ی پایتەختی ئیتالیا و لەنزیکەوە ئاگاداری باری گشتی مەسیحیەکان و کاروکردەوەی پاپای ڤاتیکان بووە ... کە لەو دەمەدا پاپا پێویستی بە پارەو سامان هەبوو بۆ خەرجی خۆیی و خزمەت کردنی کتێب و کەرادلەکان .

ئەویش لە پێناو بەدەست هێنانی ئەو ماڵ و پارەیەش پەنای بردۆتە بەر – چێکی لێخۆشبوون – داوای دەکرد کە هەرچی بکرێ خودا لەگوناهەکانی خۆیی و خزمەکانی خۆش دەبێ ... لەو کاتەشدا قەشەیەکی دۆمەنیکی بەناوی – بۆمەنناتتس – لە ساڵی ١٥١٦دا سەرپەرشتی فرۆشتنی ئەو چێکانەی لێخۆشبوونی دەکرد ... مارتن ئەو کارەی کە بەچاوی خۆی بینی زۆر پێی پەست بوو ، چونکە کاری وا لەمەسیحیەکاندا رووی نەداوە . کاتێك کە گەرایەوە ئەلمانیا دوای لێکدانەوەیەکی قووڵ و هەڵسەنگاندنی ووردی پرەنسیپەکانی ئایینی مەسیحی کرد .

مارتن هەڵسا بەیاننامەیەکی راگەیاندو ٢٥ کێشەی گرتە خۆ لەدژی – چێکی لێخۆشبوون – و لە ١٥١٧/١٠/٣١ لەسەر دەرگای کنێسای فتنبورگ لە فرانکۆرت هەڵیواسی ، کە تتس بەم کارەی زانی رووی کردە فرانکۆرت و لەوێ بەیاننامەکەی مارتن لۆسەری بڵاوکردەوە ... دوای ئەوە قوتابیانی

شارەکە بەیاننامەکەی تتسلیان سووتاند.
دوای ئەوە مارتن بەیاننامەکەی بۆ خاوەنی سامان و خانەدانەکانی ئەلمانیا دەرکردو داوای لێکردن کە پشتگیری لەو بزووتنەوەیە چاکسازییە ئاینیە بکەن ... دوای ئەو رووداوانە ل ەسالی ١٥١٨ پاپا – لیوی دەیەم – مارتنی بانگ کردە رۆما بۆ لێپرسینەوە لەسەر ئەو کردەوانەو رەخنەکانی ... لەو کاتەشدا زانکۆی فرانکۆرت و نووێنەری سەکسۆنیا لەسەر مارتن لۆسەر بەجواب هاتن و مارتنیش بەردەوام بوو لەسەر پەلاماردانی دەسەلاتی پاپا ... بەو هۆکارە پاپا – لیوی دەیەم – مەرسوومێکی لە دژی لۆسەر، کە لە ٤١ کێشە پێك هاتبوو راگەیاند .
دوای گەیشتنی مەرسوومەکە بەدەست لۆسەر سووتێندرا . دوای ئەوە لۆسەر کنێسەیەکی نوێی بەناوی کنێسای پرۆتستانتی دامەزراندو گرنگترین پرنسیپەکانی ئەو چاکسازیە لەچوار خاڵ پێك هاتبوو کە ئەویش:-

١- هەلووەشاندنەوەی چێکی لێخۆشبوون .
٢- قەشەکان چیتر رەبەن نەکەن .
٣- هەلووەشاندنەوەی قووداسی لێخۆشبوون لەگوناهی مردوان .
٤- هەلووەشاندنەوەی ئەو رێورەسمە ئاینیەی کە قەشە نان و شەراب دەگۆرێ و بەجەستەی مەسیح خووێنەکەی .

هەوڵەکانی لۆسەر بەرەو گەشەدان بەرز دەبووەوە و لەسەر کارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە سالی ١٥٤٦/٢/١٨ کۆچی دوایی کرد لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە :- رۆژنامەی – الصباح – پاشکۆی هەفتانە ژمارە /٢٤٧

١٤٩٢

٢ / ١ / ١٤٩٢ لەم رۆژەدا هێزەکانی سووپای – قشتالە – توانی بچێتە ناوشاری گرناتەی ئەسپانی و ئالای – قەدیس یاقب لە تەك خاچی جەنگ – لە سەر باڵەخانەی سوور – قصر الحمراو – بەرزیکاتەوە ، کە ئەم رۆژە کرا بە رۆژی جەژنی سەرکەووتن لە هەموو وولاتانی هەڵگری ئایینی مەسیحی ... هەروا فەرمانی پاپا لە هەموو کەنیسەکانی جیهان لێدرا بەم بۆنە مەزنە کە تێیدا

سەرکەووتنیان بەدەست هێنا .

جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە تـارقی کـوری زەیـد لـە سـاڵی ٧١١ ی زایینی بـەهێزێکی گـەورەی هـەڵگری بـڕوای ئـاینی ئیـسلام ، تـوانی ئەسـپانیا داگیربکات ... ئەبوو عەبدوڵڵا کە دوا شای گەرناتە بوو ... کە ماوەی هەشت سـەد سـاڵ لـەژێر دەسـەڵاتی ئیـسلام بوو .

دوای گەڕاندنـەوەی شـاری گەرناتـە و بـەوەدەرنانی دەسـەڵاتی ئیـسلام لە ئەسپانیا . ئەبوو عەبدوڵڵا و بنەماڵەو بنەماڵەی دارو دەستەکەی و بەرپرسانی هەمووی بە چەند کەشتیەك ڕەوانەی ئـەفریکیا کـران و کۆتـایی بەدەسـەڵاتی ئیـسلام لـەو وولاتـەدا هـات ، هـەروا لەچەندین وولاتـی دیکەشـی کـە لـەو کاتـە دەسـەڵاتی ئیـسلام بـەرەو کـزی و لاوازی هەنگاوی دەنا .

ئەویش لەبەر دوو هۆکا ری سەرەکی ئەویش :-

یەکەم :- بە ئیسلامکردنی بەزۆرو ماوەنەدان بە بیرزورای جیاوازو دژایـەتی کردنـی هـەڵگرانی ئـاینی مەسـیحی و ناوزەنـدکردنیان بـە کـافر تـاکوو ئێستاش لە وولاتەکەدا .

دووەم :- بەعەرەب کردنـی بەزۆر چ لـە ڕووی نەتـەوەیی و چ لـە ڕووی خـاك کـە دوو هۆکـار بوونـە تـاکوو ئێـستاش لەلایـەن ئیسلام پـەیرەو دەکرێـت بـە تایبەت عەرەب کە ئایینی ئیسلام بەهی عەرەب دەزانن .

هەر لەوکاتەشدا ئەبوو عەبدوڵڵا کلیلی باڵەخانەی سووریان دا دەست شا - فرودینالد و شاژن ئەیزابلا ... کە وێنەکێشی ناوداری جیهان وێنـەی ئـەو ڕێ و ڕەسمـەی لـە تابلۆیـەکی گـەورە وێنـە کێشابوو ، کـە بۆتـە کـەلتوورێکی وولاتـی ئەسپانی ... کە شاری گەرناتـەو باڵەخانـەی سوور بە شێووازێکی

ئیسلامی بەنەخش و نیگار رازاندرابووەوە .
ئەمـەش بـووە هـۆی ئـەوەی کـە هێزەکـانی قەشـتالە تـوانی دەسـت بەسـە
تەواوی وویلایەتی ئەندەلووس دابگرێت لە ساڵی ١٢٦٢ و بووە هۆی ئەوە;
کە ئەندەلووس هەموو بنکەکان لە دەست بدات .
سەرچاوە :- گۆڤاری هلال . مانگی /٥/٢٠٠٨ - ل/١٦٦ .

١٤٩٢/٣/٣٠ بە هـۆی زۆری رووداوەکـان ، لـە ئەسـپانیا شانشین - فردینانـدۆ ئیـزابیلا -
مەرسـوومێکی راگەیانـد ، بـە دوورخـستنەوەی جوولەکـەکان لـە هـەمو
تەمەنێك بێ جیاوازی بە بەجێ هێشتن و دەرچوونیان لە خاکی ئەسپانیا
ماوە نـەدانیان بـە گەرانـەوەیان و لـە گـەڵ ئەوەشـدا ئـەوەی سەرپێـچی ئـە
مەرسوومەی بکردایە لە سێدارە بدرێت ، ئەم مەرسوومەش تاکوو ٧/٣١، ی
هـەمان سـاڵ دەبـێ ئـەم مەرسـوومە جـێ بـەجێ بکرێـت ، واتـە مـاوەی چوا
مانگ مۆڵەتیان بۆ جوولەکەکان دیاری کرد لە وولاتەکەدا .

١٤٩٢/١٠/١٢لـە دوای هـەوڵ و مانـدو بـوونێکی بـەردەوام ئـەویش بـە دۆزینـەوەی کیـــشووەری ئـــەمریکا لەلایـــەن گـــەڕۆکی نـــاوداری ئەمـــەریکا و جیهان - کریـستۆفەر کۆلۆمبس - لــــە دوای هـــەوڵو تەقـــەلاو مانـــدوبوونێکی زۆر بـــۆ ئـــەو کێشووەرە و بوونی لە جیهاندا .

کولومبوس

١٤٩٤

١٤٩٤/٦/٧ پاپـا ئەلکـسەندەری شەشـەم بـلاو کراوەیـەکی راگەیانـد ، کـە حکوومـەتی
ئەسـپانیا خاوەنداریـەتی ئـەو زەویانـە دەکـات ، کـە خاوەنـەکانیان روو لـ
ئاینی مەسیح ناکەن .
لـە رۆژ ئـاواداو ئـەو زەویانـەی لـە رۆژهـەلات بـۆ پورتووگالیـەکان بـوو، کـ
هێڵێکی خەیاڵی بوو لە نێوان ئیمپراتۆریەتی ئەسپانیاو پورتوگالو بەو لێد
جیا کەرەوەییە ، کە لە باکوور بۆ باشوور بە درێژایی ٢٧٠ میل لە رۆژئـاوای

ئەزوورو دوورگەی - راس الأخضر - بوو، بەلام پورتووگالیەکان ئەو ڕاگەیاندنەیان ڕەتکردەوەو بووە هۆی بەرەو بەر پابوونی شەڕی نێوانیان، بەلام ئەویش بە مۆرکردنی پەیمانی - تۆردیسیلاس - کۆتایی هات بە دیاریکردنی هێلی سنووری هاوسەنگی نێوانیان لە ناوچە و هەرێمەکەدا .

١٤٩٥

١٤٩٥/٤/٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان خانی یەکەمی قانونی لە دایك بووە ، کە دەیەم سوڵتانی عوسمانی بووەو دەسەلاتی بەشێوەیەکی یاسایی بەڕێوە دەبرد ، لە دوای مردنی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیم ئیسماعیل پاشا دەسەلاتی گرتە دەست لە سەر تەواوی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٤٩٧

١٤٩٧/٦/١ لە گەشتەکەیدا گەڕۆکی ناوداری جیهانی - کۆلۆمبس- لەگەرانێکی گران و بەردەوام گەیشتە کیشووەری ئەمەریکای باشوورو ، کە لەو کاتەش - جۆن کابۆت- گەیشتە دوورگەی کیب بریتۆن لە کەنداوی سانت لۆراس لە ڕۆژی ٦/٢٤ی هەمان ساڵدا ، کە یەکەم ئەورووپی بوو بگاتە ئەو کیشووەرە لە نیووەی گۆی ڕۆژئاوای زەویدا .

لە دوای سەردەمی هەوڵەکانی گەڕۆك لایف ئەریکسۆن لە ساڵی ١٠٠٠دا. کە ئەم گەریدانە ڕۆڵی بالآیان هەبوو لە هەموو بووارەکان بە تایبەتی لە بوواریجووگرافیدا لە جیهان .

نەخشەی دۆزینەوەی کیشوەرەکان

١٥٠٠

١٥٠٠/٦/٢٦ تەریقـەتی سـەفەوی فـارس لـە ئێـران ، کـە ببـووە بزووتنەوەیـەکی ئـاینی رامیـاری‌و بـەهێزبـوون ، هەرچـەندە کـووژرانی یـەك لـە دوای یـەکی سەرکردەکانی نەك بە هەڵووەشاندنەوەی ، بەڵکوو ببووە هۆی خۆشکردنی زەمینـەی بـە هێـزی دەسـەڵات‌و دەسـەڵاتی رامیـاری بگرنـە بـەر لـە جبهانی ئیسلامیدا .

لە کاتێکدا کە ئەمیرەکانی ئاققۆینلوو بەر ببوونە گیانی یەکترو لەو کاتە ئیـسماعیل تەمـەنی لـە سـیانزە سـاڵان بـوو. بـەپێی رێـوو شـووێنەکانی خەلیفەی تەریقەتی کەووت بەخۆ ئاشکرا کردن بەرەو ئەردەبیل کەووتە رێ بـە درێـژایی رێگـا لایـەنگیرانی باوبـاپیرانی ئەهاتنـە رێـزی لەشـکرەکەی ژمارەیان بەرەو زیاد بوون دەچوون .

شایانی باسە کە مەزهەبەکانی هەمەلایەنی ناو ئاینی ئیسلام هۆکاری لێـ ترازانی تەواو بوو لە نێوان بیروو بۆ چوونە جیاکانی کۆمـەڵگای ئیسلام لەگـەڵ رێنماییـە بنەڕەتیـەکانی ئـاینی ئیـسلام بـەپێی دەسـتووری نـەگۆڕ

ئاینی ئیسلام کە قورئانی پیرۆزە .
بە تایبەتی لە نێوان ئەو دوو مەزهەبە دژ بە یکتریەکەی شیعەو سووننە ، جگە لەوەش تەریقەتەکانی قادریەو نەقشەبەندیو چەند بیروو بۆچوونی دیکەی جیاواز لە ناو ئاینی ئیسلامو کاردانەوەی لە سەر باری نەتەوەییو رامیاریو نیشتمانیو کۆمەڵایەتیو رۆشنبیریو مێژوو زمانو کەلتوورو دابو نەریتدا لە ناو کۆمەڵگاکانی دیکەدا لە جیهانی ئیسلامیدا...؟.

١٥٠٢

١٥٠٢/٢/١٢ راگەیاندنی مەرسوومی شانشینی لەلایەن شانشینی ئەسپانیا بە هۆی بەرپابوونی راپەرینو خۆپیشاندان لە شارو وویلایەتەکان بە ئاگادار کردنەوەی هەڵگری برووای ئاینی ئیسلام چ بە چوونە ناو ئاینی مەسیحیو چ بە بەجێ هێشتنی ئەسپانیا.
بەو هۆیەوە ئیسلامەکان نارەزایی خۆیان بەرامبەر بەو مەرسوومە دەربری .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە عەرەبە دانیشتووانەکانی ئیسلامی لە ئیسپانیا ، هەندێکیان بە هۆی هێرشەکانی فتووحاتی ئیسلامیو هەندێکیان بەهۆی کارو بازرگانی روویان لەو وولاتە کردبوو .
بەڵام بە هۆی هەڵوویستی شۆفێنیانەی عەرەبە توندرەوەکان لە رامیاریی و هەلوویستی بە داگیرکردنو بە عەرەبکردنی گەلانی رەسەنی ئیسپانیا ، کە ئەمەش بووە هۆکاری دەرکردنی ئەو مەرسوومەلەو وولاتەدا .
چونکە عەرەبە دانیشتووانەکانی وولاتی ئیسپانیا نەك هەر بۆ کاری دابین کردنی بژێووی ژیان نیشتەجێی بوون . بەڵکوو هەوڵێ دورستکردنی دوو دڵیو نانەوەی دووبەرەکی بوون لە نێوان پێك هاتەی ئاینی لەم وولاتەدا ، بە تاییبەتی لە نێوان ئیسلامو مەسیحی...کە ئەمەش بووە هۆی کاردانەوەی لە سەر پەیووەندی کۆمەڵایەتی بکات لە هەموو بوارەکان لەوڵاتەدا .

١٥٠٤

١٥٠٤/٢/٢٩ لە دوای بلاووکردنەوەی رۆژنامەی رۆژەکان بە روونکردنەوەی باری رۆژانەی ئەستێرەکانی سووراوە- سیار - لە ماوەی ٣٢ ساڵی دادێ ، کە لەو کتابە

نووسـراوە ، کە کۆلـۆمبس وای پێشبین کـردووە . کـە خـسوفی مـانگ وەك سـکی پیـاوێکی برسـی پـڕ دەکـات، دوای ئـەوە چـەندین روونکردنـەوە لـە بارەی زانستی گەردووننـاسی نوێی تایبەت بە موزەنەبەکان دیاریکرا .

١٥٠٤/١١/١٥ کۆچی دوایی شانشین ئیزابیلای شانشینی ئیسپانیا .. شایانی باسە کە ئیـزابیلا لـە ١٢/١٠ی هـەمان سـاڵ ئامۆژگاریـەکانی نووسـیەوە ، کـە لـە دوای مردنـی لـە سـەر تەرمەکـەی ئاهـەنگ بگێـڕن و ئـەو سـامانەی کـە لـە کۆگاکـان کۆکراوەتەوە بە سەر هەژاران دابەش بکرێت .

بۆ ئاگاداری خووێنەر گۆڕی شانشین ئیزابیلا لە شاری غەرناتەیە.

١٥٠٩

١٥٠٩/٩/١٣ دەسـتپێکردنی دوا گەشـتەکەی کریـستۆفەر کۆلـۆمیس لـە زەریـای ئەتلەسی .

١٥١٢

١٥١٢/٤/٢٥ لـە دوای بـەجێ هێـشتنی دەسـەڵاتی عوسمـانی لەلایـەن سـوڵتان بایەزیـدی دووەم بـۆ کوڕەکـەی ، سـوڵتان سـەلیمی دووەم و بـوونی بـە سـوڵتانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، بە پشتیووانی هێـزی سووپا لـە بەهێز بوونی جێگـەی لە سـەر دەسەڵاتی عوسمانی لە - فتووحاتی عوسمانی - واتە بەرەو داگیرکردن و فراوانکردنی سنووری جووگرافیدا .

سـوڵتان سـەلیم بـۆ هانـدان و بـانگکردنی دەووڵـەتی ڕۆم و پـەلاماردانی دەوولەتی تازە دامەزراوی مەزهەب شیعەی فارسی لـە ئێران ، لەپێناو لەناو بردنی . کە دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تا ئەو کات و ساتە دا رووی پەل هاویشتن و فراوانکردنی سنووری جووگرافی بەرەو ئەوروپا بوو، نـەك ڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا.

بەڵام کاردانەوەو هۆکاری دورست بوونی دەسەڵاتی مەزهەب شیعەی فارس لـە ئێـران و ڕۆژهـەڵاتی ناوەراسـتداو هەوڵـدان لـە پێنـاو فراوانکـردن و بەهێز بـوونی لـە کوردسـتان و قەفقاس و ئەرمەنـستان و دوایـی بـەرەو عەرەبـستان هـەنگاوینا ، کـە بـووە هـۆی مەترسـی راسـتەقینە لـە سـەر دەسـەڵاتی

ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەناوچەو هەرێمە جیاجیاکان بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

چونکە لەو کاتە دەسەڵاتی مەزهەب شیعەی فارسی پاڵەپەستۆی زۆری خستبووە سەر دانیشتووانی کورد لەسەر خاکی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی فارس ، بەوەرگێڕانی بیروباوەڕی مەزهەب سوونەی ئیسلام بۆ مەزهەب شیعە بەناوی – جەعفەری– لەو کاتەش دەسەڵاتی ئیمارەتەکانی کورد توانیبوویان جێپێگەی خۆیان پتەو بکەن و هەنگاویان بەرەو بەهێز تر دەنا ، کە ئەمانە بوونە هۆکاری روو وەرگێڕان و پەلامارەکانی هێزی سووپای عوسمانی و بەرەو ڕۆژهەڵاتی ناوەراست بە تایبەتی کوردو خاکی کوردستان.

بە بەرپابوونی بە دەیا شەڕی ئاینی و خاك و نەتەوەو دەسەڵات لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ئیمپراتۆریەتی فارسی سەفەوی لە ئێران و ناوچەکانیدیکەدا .

١٥١٣

١٥١٣/٤/٢ گەریدە بەناوبانگەکانی جیهان ، لە دوای دۆزینەوەی کێشووەر و هەرێم و ناوچەو بەردەوام بوونیان لەم کارەدا ، کە دوایین دۆزینەوە دۆزینەوەی کەنارەکانی فلۆریدا بوو لە سەر دەستی دۆزێنەری ئەسپانی – برۆنس لیووث – لە کێشووەرەکەدا .

١٥١٣/١١/٥ بریاردانی مەرسوومێك لەلایەن شانشین – لیۆ – ی شانشینی ئیتالیا بە تێکەلاوو کردنی هەردوو پەیمانگای زانستی لە یەك پەیمانگادا ، ئەویش بە هۆی سەرهەڵدانی تەنگژەی دارایی ، کە زانکۆی کۆشکی بیرۆز– کە ، فاتیکانە– لە گەڵ زانکۆی مەدەنی، کە هەردوو پەیمانگەکە لەو ڕۆژە بووە زانکۆی ڕۆما بە دابین کردنی بالەخانەو پارەو پێداوویستیەکان.

دوای ئەوە کە ناوزەند بوو بە ناوی – سابیندسا – و ئەو پەیمانگایە لە کاتی پاپا ئەسکەندەر باشترین بووژانەوەی بەخۆوە دیت لەووڵاتی ڕۆما .

١٥١٤

١٥١٤/٢/١٥ ئەستێره ناس و ماتماتیكناس و كەسایەتی ناوداری ئیتاڵی و جیهانی بەناوبانگ - گالیلۆ - لە شاری بیزای ئیتاڵیا چاوی بەجیهان هەڵهێناوە .
ئەم كەسایەتیە لەكارە هەمەلایەنەكان سەركەووتوانە بەردەوام بووە تاكوو لە ١٦٤٢/٨/١ كۆچی دوایی دەكات لە وولأتەكەیدا .

١٥١٤/٣/١٩ بە هۆی باری ناوچەو هەرێمەكان بەسەرهەڵدانی كێشەی مەزهەب ئاینی لە نێوان دەسەلأتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەسەلأتی شا ئیسماعیلی سەفەوی فارسی ، كە بەو هۆكارە كۆبوونەوەیەكی گەوورە پیاوانی دەسەلأتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەنجامدراو سوڵتان سەلیمی دووەم سەركردەی دەووڵەتی مەزهەب سوونەی ئیسلامی رایگەیاندو ووتی:-
شا ئیسماعیلی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام ، ترسی زۆری خستۆتە سەر دەسەلأتەكەمان و مەزهەبی سوونە ، كە جێگەی گومان لێكردنە .
لە بەر ئەوی دەسەلأتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەسەلأتی ئیسلامی سوونە بووە ، بە پێچەوانەی دەسەلأتی شا ئیسماعیلی سەفەوی فارسی لە ئێران ، كە دەسەلأتی فارسی مەزهەب شیعە نەك هەر كاردانەوەی لەسەر دەسەلأتی عوسمانی هەبووە بەڵكوو كاردانەوەی خراپی لە سەر جیهانی ئیسلامی هەبووە . لە هەموو لایەنێكدا .
ئەمەش بە هۆی كردەوە جۆراو جۆرەكانی دەسەلأتی شا ئیسماعیلی فارسی سەفەوی بەرامبەر بە مەزهەبی سوونە لە ناوچەو هەرێمەكانی ژێر دەسەلأتی عوسمانی ، كە ئەو هۆكارانە بووە هۆی كاردانەوە لەسەر

هەلوویستی سولتان سەلیمی دووەمو شەڕی دژ بەدەسەلاتی فارسی ڕاگەیاند ، کە لە شاری ئەردنە بەرەو ولاتانی فارس بەریکەووت .
سەرەرای نامە گۆرینەوەی بەسوودی نێوانیان ، کە شەرەکە بەسەرکردایەتی سولتان سەلیمی دووەمی سولتانی عوسمانی بوو ، تاکوو داگیر کردنی شاری تەوەریز ، کە خاکی کوردستان . لە باکووری ڕۆژهەلاتی ببووە گۆرەپانی شەڕی داگیر کردنو هەلاتن ، لە نێوان هێزەکانی سووپای شەڕکەری عوسمانی و سەفەوی فارسی لە سەرخاکی کوردستان .

٢٤ / ٤ / ١٥١٤سولتان سەلیمی یەکەم فەرمانی پێشرەویەتی کردنی سووپاکەیدا بەرەو ڕۆژهەلات لە باکووری کوردستان ، تا گەیشتە شاری ئەرزیخان ، کە لەو کاتەشدا هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ماندوو بوونێکی زۆریان بەخۆوە بینی لەو کۆچکردنە بۆئەو ناوچانە بەهۆی کەمی ئازوقەو خۆراك و پێداویستیەکانی دیکەی جەنگ .
بەتایبەتیش لەو کاتە نەخشەی پلانی – خاکی سووتاویان – بەرزکردبووەوە بە پەیرەوکردنی . کە – محەمەد خان ئوستانەلوو – والی دیاربەکر لەباکووری کوردستان ، واتە – ئامەد – پاشەکشەی دەکرد ... و – نوور عەلی خەلیفە ڕوومڵوو – یش والی ئەرزیخان پاشەکشەی کرد و هەردوو والی بریاریان دا ، کە دژی هێزەکانی سووپای عوسمانی بووەستن و یارمەتی دەری سەفەویە فارسەکان بن.
لەو شەڕەش کە لەهەر جێگایەك بڕۆیشتنایە هەموو شتێکیان دەسووتاند کە بە کەڵك دووژمن بهاتایە ... ئەو کارەشیان لە پێناو دابەزاندنی وورەو توانای سووپا بوو لەگەڵ ئەو هەراسانکردنەی هێزی سووپای سولتان سەلیم بەردەوام بوو ... کە پێشرەویەتی هێزەکانی سووپای دەکرد بۆ ناو خاکی ئێران لە هەرێم وناوچەکاندا .
لەهەمان کات شا ئیسماعیلی سەفەوی فارس پلانی وابوو کە سووپای عوسمانیەکان بۆ قولایی ناوچە چیاییەکانی خاکی ئێران وەربگێریێ و لەوێ پەلاماری هێزەکانی سووپای عوسمانی بدات و لەم شەڕە سەرکەوویت . هەر لەوکات و ساتەکانی هێرشی هەردوو لا سولتان سەلیم – وروووژینەری – بۆ

شـا ئیـسماعیل سـەفەوی دەنـارد ، لـە پێنـاو تـورەکردنی شـا ئیـسماعیل بریـاری رووبەرووبوونـەوە بـدات . دژی هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی شەڕەکە بەفەرمی هەڵبگیرسێ.

لەئەنجامـدا شـەڕەکە دەسـتی پێکـرد لـە نێوان هـەردوو لایـەنی دووژمنکار هەڵگری بروای ئیسلامی مەزهەبی شیعە ، کە شا ئیسماعیل سـەفەوی فارس و ... مەزهـەب سووننە کـە سوڵتان سـەلیم بـوو لەسـەر خـاکی کوردسـتان جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە ناوچـەی چاڵیدێران ٣٨٤ کیلۆمـەتر لـە شار تەورێز دوورەو دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای - شاری خوویی- کە دەکەوێتە نێوان دوو زنجیرە چیاو دەشتەکە بەلای رۆژهەلات و رۆژئاوا درێژ بۆتەوە . ا هەندێك شووێن ئەو دوو زنجیرە چیایە بە جۆرێك لێك دوور دەکەوونەوەو ك دەشـتاییەك دروسـت دەکـەن . کـە چـیاکان بەچـاو نابینرێـت . دەشـت چاڵیدێران وەك دەشتێکی پان و بـەرین دەردەکـەوێ ، کە دەکەوێتـە باکوور رۆژهەلاتـی دەریاچەی وان لەباکووری کوردستان .

پاش چەند مانگێك شەڕەکە لە ٨/٢٢ دەستی پێکردوو لە ئاکام کوردستان گـەلی کوردسـتان زیـان بـەخش بـوون بـەهۆی بـوونی خـاکی کوردسـتان بـ گۆڕەپـانی شـەڕی نێـوان سـەفەوی فارسـی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـان لەهەرێمەکەدا .

سەرچاوەکان :- کورد لەمێژووی دراوسێکانی - سیاحەتنامەی ئەولیاچەلەبی کوردو کوردستان - محەمەد ئەمین زەکی .

١٥١٤/٨/٢٣ بـەرپابوونی شـەڕی چـالدێران لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای ئیمپراتۆریـــــەتی عوسمــــــــانیو هێزەکانی سووپای فارسـی سـەفەوی لـە ســــەر خــــاکی کوردستان ، ئەویش

بە هۆی پشتگیری کردنی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەلایەن هێزە چەکدارەکانی کورد ، کە ئەمەش بووە هۆی سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەر هێزەکانی سووپای سەفەوی فارسدا.

ئەم کارەش بە کارەسات هەڵگەراوە بۆ کوردو خاکی کوردستان ، ئەویش بە دابەشکردنی کوردستان لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی دژ بە یەکتری ، کە بە یەکەم دابەشکردنی سەرەکی کوردستان دادەنرێت لەمێژووی کوردو کوردستان .

ئەویش بە هاوکاریو یارمەتی سەرەك تیرەو هۆزو ئەمیرەکانی کورد ، بەپشتگیری کردنی هێزەکانی سووپای عوسمانیو نەقۆستنەوەی ئەو هەلو مەرجە لە بارانەی کە بۆیان هاتبووە پێشەوە لە ئەنجامی شەڕی نێوانیان ...؟!. بەبەدی هێنانی ئاواتو ئامانجەکانی گەلی کوردستان..!!.

١٥١٤/٩/٥ لە گەرمەی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەمو هێزەکانی سووپای فارس ، لە دوای داگیرکردنی شاری تەورێز بە ئاموژگاری سوڵتان سەلیم ، دەستیان گرت بەسەر کۆگاو خەزنەکان .

ئەوەی لە ناو کۆگاکە هەبوو هەمووی رەوانەی شاری ئەستەمبوڵ کردو دوای هەشت رۆژ لە جێ بەجێکردنی مەرامەکانی دەسەڵاتی عوسمانی لە هەرێمەکەدا، شاری تەورێزی جێهێشت لە دوای وێرانکردنو تالانکردن .

١٥١٥

١٥١٥/٨/٩ دوای ساڵێك لە کۆتایی هاتنی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانیو هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی لە سەر خاکی کوردستان ، ئەویش بە دابەشکردنی کوردستان لە نێوان ئەو دوو دەسەڵاتە دژ بە یەکتریە . بە پشتیووانی کردنی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە لایەن سەرەك هۆزو تیرەو میرەکانی کورد لە سەر خاکی کوردستان .

دوای ئەوە کە بووە هۆکاری مۆرکردنی رێکەووتننامەی نێوان میرنشینەکانی کورد لە باکووری کوردستان لە گەڵ دەسەڵاتی عوسمانی ، بە یارمەتی مەلا ئیدریسی بەتلیسی لە پێناو پەلامارنەدانو

هەڵنەگیرسـاندنی شـەڕو بەیارمـەتی دانـی کـورد، بـەڵام دوای ١٥ سـاڵ دەسـەڵاتی عوسمانی لەو ڕێکەوتننامەیە پەشیمان بوونەوە ،. ئەوەش لە پێناو پەلاماردانیان و گەمارۆدانیان . گەرچی لەو ماوەیەش چ دەسەڵاتی فارسی سەفەوی و چ دەسـەڵاتی عوسمانی درێخیان نەکرد بەرامبەر بە کورد لە ئازاردان و ئەشکەنجە پێگەیاندن بە کوردو خاکی کوردستان . بە تیبەتی لە باکوورو ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

١٥١٧

١٥١٧/١/٢٤ هێزە چەکدارەکانی کـورد بـە سـەرکردایەتی مـیر سـەید عـەلی شارەکانی کەرکوك و موسڵ و دەورووبەری خستەوە ژێر دەسەڵاتی خۆی ، بە یارمەتی جـەماوەری شـارەکان . لـە پێنـاو بـەهێزکردنی جێپێگـەی خـۆی بـە خزمەتکردنی دانیشتووانی هەرێمەکە لە هەموو بووارەکان و ئەویش بەپێك هێنانی دەووڵەتی کوردی و سەربەخۆی ڕاگەیاند .

لە هـەمان کات دەسـەڵاتی فارسـی سـەفەری پیرۆزبایی لێکردو ، ئەویش بەلێنی بە فارس دا ، کە دەست لە کاروو باری ناوخۆی دەسەڵاتی فارسی وەرنـەدات ... بـەڵام دوای سێ مـانگ ئـەو میرە کوردە بەهۆی پێشبرکێیی سوواری ئەسپ گیانی لە دەست دا.

١٥١٧/١/٢٥ سەرەتای سەرهەڵدانی دورست بوونی دەووڵەتی عوسمانی و تێپەربوونی بە قۆناخـە یـەك لـە دوای یەکەکانی دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، لـە هەموو ناوچەو هەرێمە جیاجیاکانی ژێر دەسەڵاتی لـە جیهان . بە تایبەتی لە ئەوروپاو ڕۆژهەڵاتی ناوەراست و ئەفەریکیا.

کـە بەسـەردەمی خەلافـەتی عوسمـانی دادەنرێت بـە مەڵەنـدی خەلافـەت و دادووەری خەلیفـەی ئیـسلام و خزمـەت کردنـی عـەرەب و فراوانکردنـی سـنووری جـووگرافی عـەرەب ، بـە گوواسـتنەوەی لـە دوورگـەی بیابـانی عـەرەبی بۆ ناوچەکانی دیکەی سەر خاکی گەلان بەتایبەتی خاکی کورد لەباشووری کوردستان و ڕۆژئاوای کوردستان .

ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی کـە پارچـەیەك بـووە لـە ئیسلام و بـەهێزترین دەووڵـەتی ئیـسلامی بـووە لـە جیهـان ، کـە ئەمـەش سـەرەتای مێـژووی دەسـەڵاتی عوسمـانی بـووەو تـاکوو جـەنگی یەکـەمی جیهـان ، کـە کـورد

خاوەنی چەندین ئیماراتی هەمە جۆرو لایەن بووە ، چونکە دەسەڵاتی عوسمانی لە ناوچە جیاجیاکان بە تایبەتی لە کوردستان بەناوی دەسەڵاتی تورك نەبووە، بەڵکوو دەسەڵاتێکی ئیسلامی و خۆچەسپاندن بووەو ئاینی ئیسلامی کردۆتە سەری رەمەکانی لە بە هێزکردنی دەسەڵاتەکەی لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا .

سەرەرای ئازاردان و ئەشکەنجەدانی کوردو ئەرمەن و مەسیحی بە تایبەتی ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرکردە میرەکان و سەرۆك هۆزو تیرەکانی کورد . هەردەم ئاسانکاری تەواویان بۆ دەسەڵاتی عوسمانی و عەرەب و فارس کردووە ، بە هۆی کاردانەوەی ئایینی ئیسلام لە سەردەروونیان و ...بیرنەکردنەوەیان بەلێك جیا کردنەوەی کێشەی نەتەوەیی و نیشتمان و دەوڵەتی کوردی لە کوردستان ، لەگەڵ بیروو باوەری ئاین و دەسەڵاتەکانی هەڵگری بیرووباوەری ئاینی و کردنە ئامانجی خۆ بەهێزکردنیان...!.

١٥١٩

١٥١٩/١٠/٢٦ وەرگێرانی بەڵگەنامەی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەلایەن دکتۆر- جەلیل تەمیمی- بەناوی - تۆب ماپی سەرای - لە ژێر ژمارە /٤٦٥٦ ، کە لە لایەن گەلانی جەزائر ئاراستەی دەسەڵاتی عوسمانی کرا بوو ، بۆ ئەوەی جەزائر بکەوێتە ژێر پاراستنی دەسەڵاتی عوسمانی ، کە لە لایەن کەسایەتی ناوداری هەرێمی جەزائری - خەیرەدین- نووسرابوو بۆ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەم لە شاری ئەستەمبوڵ .

١٥٢٠

١٥٢٠/٩/٢٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەم ، لە تەمەنی ٥١ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو ماوەی دەسەڵاتەکەی ٩ ساڵ بووە ، کە بە درندە ترین شێووە دەسەڵاتەکەی دەبرد بەرێووە . لە داگیرکردن و پەلاماردان و تاڵانکردن و وێرانکردن ، بەتایبەتی لە سەر خاکی گەلی کوردستان .

١٥٢٠/١١/٢٨ لە گەشتەکەیدا - فردینال میلیگان - گەیشتە زەریای هێمن ، کە ئەمەش بووە یەکەم دۆزێنەری کێشووەری ئەوروپا بە چوونە ناو ئاوی ئەو دەریایەدا.

السلطان سليمان القانوني ابن سليم الأول
926 – 973 هـ/ 1520 – 1566 م

١٥٢٠/١٢/١٢له سەردەمی دەسەلاتی سوڵتان سـلێمان قـانونی ، تـووانی بـــەهێزەکانی ســـووپای پورتووگـالی لــه هەرێمـــەکانی دەریای سوورو ئەو مەڵبەندانەی کە لێی نیشتەجێ ببوون ، ببووە ئارامگـەیان‌و بیپـارێزین تـاکوو کەنداو ، کە ئێستا عەرەب پێـی دەڵـێن کەنـداوی عـەرەب لـه ناوچەکەدا .

بەلام له راستیدا کەنداوی فارسەو ، جگە لەوەش کە کاتەکانی بەر لە نیشتەجێ بوونی عەرەب لەو ناوچانە ، کورد نیشتەجێی ئەو ناوچانە بوونەو خاوەن ئیماراتی خۆیان بوونەو کاروباری ئیماراتەکەیان بەڕێوە بردووە لە ناوچەکەدا .

شایانی باسە کە شارەکانی ئێستای کووت‌و سووێرەو عەزیزیەو عیمارەو قەزای مەجەری سەر بە عیمارە ، تا دەگاتە نزیك شاری بەسرا لە سەرەتای سـەدەی هـەژدەم ئـاوەدان کراوەتـەوەو عەرەبـە رەوەنـدەکان روویـان لـە ناوچەیەدا کردووە ، لە پێناو پەیدا کردنی لەوەڕگەو خواردنگە بۆ مەڕو ماڵات‌و بەخێوو کردنیان ، نەك نیشتەجێ بوونیان.

بەلام داب و نەریتی عەرەب تاکوو ئێستاش وایە . گەر خیووەتەکەی لە هەر جێگایەك هەڵدا ، ئەوا بە خاکی ئوومەی عەرەبی دەزانێ لە دوای چەند ساڵێکدا ....!.

١٥٢١

١٥٢١/٨/٢٥ لـە دوای شـەڕێکی خووێنـاوی لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی و هێزەکانی سووپای مەژەر لە هەرێمی بەڵکان ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی تووانی شاری بەلگراد داگیر بکات و سوڵتانی عوسمانی بە خۆی گەیشتە شاری بەلگرادو نووێژی لەناو کەنیسەیەکی سەرەکی مەسیحیەکان

لە شارەکە کردو دووایی کردیە مزگەووت بۆ خوواپەرستی لەلایەن ئیسلامەکان لە شارو ناوچەکەدا .

١٥٢١/١٢/١ مۆرکردنی پەیمانی بازرگانی لە نێوان دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو کۆماری بووندقیە ، بە پشتگیری و رێنماییەکانی رێکەووتننامەی پێشوو لە نێوانیانو دووپاتکردنەوەی زیاتر لە کۆماری بووندقیە ، کە دەتووانێ هەرسێ سالْ جارێ قوونسلیەکەی لە ئەستانە بگۆرێو لەرێگەی دادگا چارەسەری کێشە هەلْوواسراوەکانی نێوانیان بکەن بە نووێنەری هەر یەك لەو دوو وڵاتە ، بەپێی بەندەکانی رێکەوتنەکەدا .

١٥٢٣

١٢ — الشاه طهماسب .

١٥٢٣/١١/١٠ لە دوای مردنی شا ئیسماعیلی سەفەوی کورەکەی – تەهماسب – جێگەی گرتەوە لە هەلسووراندنی کاروو باری دەوولەتی فارسی سەفەوی ، کە ئەوکات تەمەنی دە سالان بوو بە وەرگرتنی دەسەلات بەسەر قزلباشو سەرکردە مەزهەب شیعەکان ، کە دوانزە ناوچەی کارگێری لەخۆدەگرت .

دوای ئەوە شا تەهماسب بەرەو رۆژهەلات هەنگاوینا و سەرکەووتنی بەسەر عەلی خانی ئۆزبەکی بە دەست هێنا... بەلام دوای ئەوە بەرەو رۆژئاوا گەرایەووەو شاری بەغدای داگیر کرد ، کە لەو کات – عەلی زیلفەقار – کە سەرکردەی کورد بوو کاروو باری بەغداو دەووروو بەری دەبرد بەرێووە ، کە سەر بە دەسەلاتی عوسمانی بوو ، لە هەمان کات هێزەکانی سووپای عوسمانی تووانیان هێزەکانی شا تەهماسب لە ناوچەکە دەربکەن .

١٥٢٣/١١/١ دەست پێکردنی شەری بیست سالە لە نێوان دەسەلاتی شا تەهماسبی فارسیو دەسەلاتی سولْتان سلێمان قانونی ، کە خۆی لە زنجیرە شەرێکی

دژووار دەخوولایەوە... كە شەڕە گرنگەكان لەسەر خاكی كوردستان بوونو بەشێكی زۆری قووربانیەكان لەكوڕە هۆزوتیرە كوردەكانی ژێر دەسەلاتی هەردوو دەسەلاتی شەركەر بوو لە هەرێمەكەدا .

كە ئەو شەڕانەش لەپێناوی سەركەووتنی یەك لەو مەزهەب شیعەو سوونە ئیسلامیەدا بوون ، كە گەلی فارسی مەزهەب شیعەو دەوولەتی عوسمانی مەزهەب سوونە ، بەلام كارەساتەكەش بۆ كوردو خاكی كوردستان بوو، كە كۆتایی هاتنی شەڕەكان بە مۆركردنی رێكەووتننامەی ئاشتی ئەماسیە كۆتایی هات لە ١٥٥٥/١١/١٦ ، لە نێوان هەردوو دەسەلات و وولاتی شەركەر لەناوچەو هەرێمەكاندا .

١٥٢٣/١١/١٠ دامەزرێنەری دەوولەتی فارسی شا – ئیسماعیلی – سەفەوی لە رامیاریەتی بەرێووە بردنی كاروباری ئاینی مەزهەب شیعە زۆر بەرچاو تەنگ بوو ، دژی مەزهەب سوونەو . لە هەمان كات لە رامیاریەتی نەتەوەییش ، كە زۆر بەرچاو تەنگو شۆڤێنی بوو لە مامەلە كردنی لەگەل هۆزەكانی ئازەری و قزلباشی و شاملۆو ئیستاچلوو تلەلوو قاچارو ئەفشارو زولقەدردا .

كە ئەمانەش ببوونە هێزی سەرەكی دامەزراندنی دەوولەتی فارس و لەشكر كێشەكان لە ناوچەكەدا .

شایانی باسە كە رامیاریەتی كوڕی شا ئیسماعیل لەسەر سێ بیروو بۆچوون دامەزرابوو ئەویش :-

١- نەهێشتنی دەسەلاتی سەردارە خۆجێیەكانی كوردو دانانی سەرانی قزلباش ، لە پێناو خزمەتكردنی دەسەلاتەكەیان و بنەمالەو هۆزەكانیان لە جێگەی ئەوان ، واتە كورد لە رۆژ هەلاتی كوردستان.

٢- ناچار كردنی خەلكی ناوچە داگیر كراوەكانی كوردستان بۆ دەست هەلگرتن لە مەزهەبی سوونەو چوونە سەر مەزهەبی شیعە بەناوی مەزهەبی جەعفەری لە هەرێمەكەدا .

٣- بەكارهێنانی ئەو پەری توندو تیژی ، لە پێناو چاو ترساندنی خەلك و دانیشتووانەكەو سەركووتكردنی بێ بەزەییانەی هەمە جۆرە بەرهەلستی و ملنەدان .

شایانی باسە كە شا ئیسماعیل بەر لە مردنی لە لە شكر كێشیەكانید

کە بە ناو کوردستان دا دەسوورایەوە لە ئەرزنجان هەنگاوینا بۆ باکووری کورستان .

دوای ئەوە بەرەو هەرێمی شاری دیاربەکرو لەوێ بۆ شاری موسڵو دوایی بەرەو ناوچەی بەغداو لورستانی کورد ، کە دەستی لە هیچ جۆرە زەبروو زەنگێ نەدەپاراستو بەدەیا کاری ناهەمواری دیکەی لەگەڵ کوردو خاکی کوردستان ئەنجامدا ، لە دوای خۆشی کورەکەی شا تەهماسب بەهەمان کارو کردەوە رەفتاری دەکرد بەرامبەر بەو ناوچانەی دەکەوتە بەر دەستی لە ناوچەو هەرێمە جیاجیاکان .

١٥٢٤

١٥٢٤/٨/٢٤ کەسایەتی ناودارو شۆرشگێری ئەڵمانی – هانزمیلر– کۆمەڵێك جووتیاری لە دەووری خۆی کۆکردەوە لە شاری – شتیگلن – بە نوێ کردنەوەی داواکانی لە – منستر– بە پێك هێنانی رایەلەیەك بەناوی – الاخوە الانجیلیە– ، بەڵێنی دا بەرزگار کردنی کرێکارە کشتووکالیەکان لە هەموو ئەڵمانیا .

کە تەواوی شارەکانی ئەڵمانیای لە خۆ دەگرتو بەرەو بەهێز بوون هەنگاویان دەنا تا ژمارەیان گەیشتە ٣٠٠٠٠ سی هەزار جووتیاری چەکدار لە باشووری ئەڵمانیاو دانی باج بۆ حکوومەتی ئەڵمانیا رەتکردەوە بۆ کەنیسە و دەرەبەگەکان دوای ئەوە بریاریاندا بە ، یان رزگاریو ئازادی لە سەر ئەڵمانیا یان مردن لە سەر خاکی ئەڵمانیا .

١٥٢٥

١٥٢٥/٣/٢٧ بەرپابوونی راپەرین لە دوانزدە ناوچەی بۆدایۆی وولاتی ئەلمانیا لە یەك کاتو ساتدا ، کە کۆمەلێك لە کرێکارانی کشتووکاڵیو کرێکارانی کارگەکان دەسەڵاتی کارگێریان گرتە دەست لە شارەوانیەکان بە تایبەتی لە شارەکانی – هایلبرۆن ، رۆتنبرگ، فیرتسبۆرگ– و حکوومەتی کۆمۆنەیان راگەیاند لەشاری فرانکفۆرتدا .

ئەویش بە پێك هێنانی دەسەڵاتی ئەنجوومەنی شارەوانیو بەدەرکردنی پیاوانی ئاینیو دەرەبەگ ، لە دەسەڵات بە هۆی تاکرەویو

چەووساندنەوەو دکتاتۆریەت لە دەسەڵاتیان و پاوانکردنی قووتی هەژاران ، لە سامانی زەوی و کاری کشتووکاڵی و کارگەو مەنجەمەکان .

١٥٢٥/٤/٤ لە دوای راپەرینی کرێکارانی کشتووکاڵی لەئەڵمانیاو بەردەوام بوونی بە گرتنەوەی هەموو شارەکان ، ئەویش بە پێشوازی لێکردنیان . لە لایەن زۆربەی پیاوانی ئاینی و رووناکبیرەکان لەو راپەرینەو لایەنگیری خۆیان بۆ جووتیاران و کرێکارو کرێکاری کشتووکاڵ راگەیاند دژی دەسەڵاتی توندڕەوی لە ئەڵمانیا.

١٥٢٥/١٠/١٨ لە کۆتایی سەدەی پانزەهەم ئەفگانستان کەووتە ژێر دەسەڵاتی تەیمووریەکان ، کە بووە دوو دەووڵەتی لێک جیاواز ، دوای ئەوە ئیماراتی لێک ترازاو ، کە لەو ساتەش حسێن بیگراتە لخووری لە سەر هەرێمی خراسان دەسەڵاتدار بوو.

لە هەمان کات محمد بایز شا زەهیرەدین توانی شاری کابووڵ داگیر بکات و خەزنە بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی ، بەڵام دوایی ئەو ناوچەیەی و شارەکانی کابووڵ و خەزنە گواستراوە بۆ سەرسنووری هندستان و کەووتە ژێر دەسەڵاتی لۆریەکان ، کە لەو کاتە لۆریەکان لەناو شانشینەکەیان تووشی کێشەو ململانێ و دووبەرەکی هاتبوون.

١٥٢٥/١٢/٦ چاوپێکەووتن لە نێوان سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان قانونی و باڵوێزی فەرەنسا ئەنجامدرا ، کە باڵوێزی فەرەنسا نامەی شانشینی فەرەنسای بە سوڵتانی عوسمانی داو، دوای ئەوە سوڵتانی عوسمانیش پەیمانی پێدا ، کە بەر بەرەکانی وولاتی مەجەر بکات ، لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندی هەردوو دەسەڵاتی عوسمانی و فەرەنسا لەسەر هەرێمەکەدا .

١٥٢٦

١٥٢٦/٤/٢٥ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان قانونی لە شاری قووستەنتینیەی پایتەختی دەسەڵاتی عوسمانی ، بەرەو وولاتی مەژەر بەرێکەوت ، لە پێناو بەربەرەکانی کردنی وولاتی مەجەری بە ١٥٠ سەدو پەنجا هەزار سەربازو ٣٠٠ تۆپ و ٨٠٠ کە شتی و بریاری جەنگی راگەیاند .

کە لەو کاتەدا خۆی سەرکردایەتی هێزەکانی سووپای دەرکرد و لەگەڵ سێ لە وەزیرەکانی لە رێگەی – مارین سربی – نزیك قەڵای بەلگرادو تووشی شەڕ هاتن ، لە ئەنجام شەڕیکی خووێناوی بەرپابوو بە گەیشتنە دۆڵی – مۆهاکس – کە شاری مۆهاکس دەکەووێتە باشووری هەرێمی ئەو کاتی وولاّتی مەژەر نزیك سنووری یۆگسلافیا.

١٥٢٦/٨/٢٩ هێزەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکرایەتی سوڵتان سلێمان قانونی ، پەلاماری وولاّتی مەژەرو گەلانی مەژەری دا ، لە ناوچەی مۆهاکس و دوای ئەوە لە ٩/١٠ ی هەمان ساڵ شاری بۆدابستیان داگیر کرد ، کە لەو کاتەش – کلمنت – ترسی گەیشتێ و داوای کرد ، کە ئەوروپا بەهیچ شێووەیەك روو وەرنەگێڕێ بۆ مەزهەبی پرۆتستانتی مەسیحی و بەتەنیا بەڵکوو شان بەشانی ئیسلام بن لە هەرێم و ناوچەکەدا .

١٥٢٦/٩/١٠ لە دوای داگیر کردنی دۆڵی مۆهاکس لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی ، تووانرا شاری بوود داگیر بکەن ، کە بووە هۆی داگیرکردنی تەواوی وولاّتی مەجەرو بە کووشتنی شانشین – لویس ... و لە دوای ئەو سەرکەوتنە . دەستیان بەسەر کەنیسەکان داگیرا ، بەتایبەتی کەنیسەی بەناوباگی مەجەر – متیاس – کە پێی دەگوترا ، کەنیسەی – تنوریج – ، دوای ئەوە کەنیسەکە کرا بەمزگەووت و بەزەغرەفەی هونەری عەرەبی رازاندرایەوە لە شارەکەدا .

١٩٢٦/٩/١١ دوای داگیر کردنی وولاّتی مەژەرو بەردەوام بوونی شەڕو پێکدادان لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەرکردایەتی سوڵتان سلێمان قانونی و هێزەکانی سووپای مەژەر بەسەرکردایەتی جێگری شانشینی کوژراو شانشین – فیلادیسلانی دووەمی جاجلیۆ – بەرپا بوو لە هەرێمەکەدا .

لە ئەنجام بووە هۆی سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای عوسمانی. لەلایەکی

دیكـەش هێزەكـانی سـووپای عوسمـانی گـەمارۆی دەوررووبـەری شـاری ڤیەنای پایتەختی ئیمپراتۆریەتی رۆمای پیرۆزیاندا .

١٥٣١

١٥٣١/١٠/١١ هەڵگیرسـانی شـەڕی لـە نێـوان هێزەكـانی سـووپای مەزهـەب كاسـۆلیكی مەسیحی و هێزەكانی سووپای مەزهەب پرۆتستانتی مەسیحی، كە سووپای كاسـۆلیك ، ژمارەیـان ٨٠٠٠ هەشـت هـەزار سـەرباز دەبـوون و سـووپای پرۆتستانەتەكانیش ،ژمارەیان ١٥٠٠ سەرباز بوون ،
ئەویش بەسـەركەووتنی كاسـۆلیكەكان شـەڕەكە كۆتـایی هـات ، لـەو شـەڕە سەركردەی پرۆرتستانتەكان – زونجلی – و ٥٠٠ لە چەكدارەكان كووژران ، كە دانیشتووی شاری – زیورخ – و دەوررووبەری بوون .

١٥٣٣

١٥٣٣/٥/١٠ لە دایك بوونی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیم خانی دووەم ، كە دایكی رووسـی بـووەو نـاوی – رۆسـلانی– بـووە ، دوای ئـەوە لـە ١٥٦٦/١٢/٢٤ دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی گرتە دەست لە سەر ئیمپراتۆریەتەكەدا .
١٥٣٣/٧/٢١ بەردەوام بوون لە هەڵگیرسانی شەڕی بیست ساڵە لە نێوان ئیمپراتۆریـەتی فارسـی سـەفەوی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، كـە كارەسـاتێكی گـەورەی كـردە سـەر بـاری كوردو كوردسـتان ، كـە ئولامـە سوڵتانی تكـەلوو دادوەری ئازربایجـان ، كـە یـەكێ بـوو لـە سـەركردەكانی قزلباشـی لـە دەسـەڵاتی فارس...بە هۆی بوونی كێشەو ململانێی دەسەڵات لە شا تەهماسب یاخی بووو پەنای بردە بەر سوڵتان سلێمان قانونی.
كە ئەمەش بووە هۆی لێك ترازانی پەیووەندی لە نێوان سەركردە كوردەكان ، لەگەڵ دەسەڵاتی عوسمانی ، كە سەركردە كوردەكـان هـەولی رزگـار بوونی ئیمارات ونیشتمانەكەیان دەددا لە نێوان دوو هەڵوێستی جیاواز لە نێوان دەسـەڵاتی فارسـی سـەفەوی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەسـەر خـاكی كوردستان .
١٥٣٣/٩/٧ لە دایك بوونی شانشین ئەلیزابیتی یەكەم كە بەناوبانگترین شانشین بوو لـە ئینگلتـەرا ... جێگـەی باسـكردنە كـە ئـەم بنەماڵەیـە بـەردەوامن لـە بەرێووەبردنی دەسـەڵاتی شانـشینی لـە بـەریتانیا و ناوچـەو هەرێمـە ژێـر دەستەكانیاندا .

١٥٣٤

١٥٣٤/٧/١٣ سـولّتانی عوسمـانی سـولّتان سـلێمان قـانونی کارووبـاری کارگێریـەتی ئیمارەتی سۆرانی خستە سەر سنجەقی هەولێر لە باشووری کوردستان ، لە هەمان کات حوسێن بەگ . کە ئەمیرێکی کوردی ئێزیدی بوو کردی بە میری سۆران ، . دوای ئەو بریارە سەیفەدین کە یەکێك بوو لە میرەکانی سۆران ، هۆزەکانی ناوچەکەی لە خۆ کۆکردەوەو سەرەتا قەلای هەولێری داسنیەکانی وەرگرتەوەو دوای ئەوە دەستی بەسەر هەموو مەلّبەندەکەدا گرتەوە لە شارەکەدا .

لە هەمان کات حوسێن بەگ هەولّ زۆری دا کە میرسەیفەدین لە ناویان بمێنێتەوە ، بەلّام نەیتووانیو دوای ئەوە لە سەر ئەو هەلوێستە ، لە لایەن سولّتانی عوسمـانی بـانگ کـرا بـۆ ئەستەمبۆلّ ... لـە دوای گەیشتنی بـۆ ئەستەمبۆل بە بریاری سولتان حوسێن بەگی لە سێدارە درا .

هەر لەو کاتەش میر سەیفەدین بە سەربەخۆیی مەلّبەندی سۆرانی بەرێوەدەبردو چەندین جار هێزەکانی سووپای عوسمانی هێرشیان دەکردە سەر ، بەلّام لەگەلّ میر سەیفەدین هیچیان پێنەدەکرا لە ناوچەکەدا .

١٥٣٤/٧/١٣ لە پێناو جێگیرکردنی ئەو سەرکەوتنانەی کە سولّتان سلێمان خۆییو هێزەکانی بەدەستی هێنا بوو ، لـە گەلّ هێزێکی گەورە بەناو خـاکی کوردستان رووی کردە ناوچەی تەورێزو دوای ئەوە هەر بەناو خـاکی کوردستان بەرەو گەرمیانو بەغدا هەلکشا، سولّتان سلێمان لەو سوورانەوەیدا هەموو ئەو ناوچانەی کە لە بەر دەستی قزلباشیەکان بوو دەری هێناو خستیە ژێر دەسەلّاتی خۆی ، دوای تەواو بوونی خواستەکانیدا ، سولّتان بەناو خاکی کوردستان بەرەو ئەستەمبۆلّ گەرایەوە .

دوای ئەوە شا تەهماسب شاری تەورێزی لە بەر دەستی عوسمانیەکان دەرهێناووەو لە بەرەو چوونی بۆ شاری وان لە باکووری کوردستان ، کە خۆی سەرکردایەتیسووپایەکەی لە هێرشەکانی دەکرد لە ناوچەکەدا .

١٥٣٤/٧/١٤ هێزەکانی سووپای عوسمانی تووانیان بگەنە شاری بەغداو دەورووبەری ، کە لەو کاتەش والی بەسرا – راشد کوڕی مفامس– بوو . پشتگیری خۆی بۆ سوڵتانی عوسمانی راگەیاند ، کە ناوچەکانی ژێر دەستی کەووتە ژێر پارێزراوی دەسەڵاتی عوسمانی.

دوای ئەو کارە بەپێی هەلوویستە جیاجیاکان کە ئەنجامی بووە هۆی دورست بوونی کێشە لە نێوان والی بەسرە راشدو بەرپرسانی عوسمانی ، بەهۆی بەردەام بوونی هێرشەکانی هێزی سووپای عوسمانی بەرەو شاری بەسرەو بۆ ئەوەی بیخەنە ژێر دەسەلاتی خۆیان ، لەئاکامدا راشد مفامس بەرەو شاری نەجدی وولاتی سعوودیە هەلاتو بەم جۆرە ناوەراستو باشووری ئیستای ئێراق کەووتە ژێر دەسەلاتی عوسمانیەکان .

١٥٣٤/٩/١٣ هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەرکردایەتی – فەخرەدین– پەلاماری مەسیحیەکانیدا لە باکووری ئەفریکیا ، کە لەو کاتەش شانشینی پورتووگال – جاکی سێیەم– کە بەو هەولەی زانی داوای کرد کە هەندێ ناوچە چۆڵ بکەن ، بۆ ئەوەی بنکە بەرگریەکان بەهێز بکرێت .

ئەویش بە هۆی بوونی هێزەکانی عوسمانی لە جەزائرو یارمەتی دانیان بە هۆی ئاینی ئیسلام ... کە کاردانەوەی هەبوو لەسەر هەلوویستی پورتووگاڵ لە مەغریب ، کەچی توونس لە لایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی داگیر کرابوو ، کە بووە هۆی کارلێکردن لە پاپاو مەسیحیەکانو ئیمپراتۆری پێنجەم بە هۆی هێرش کردنە سەر مەسیحیەکان .

١٥٣٥

١٥٣٥/٣/٢٢ سەرەرای گەشە کردنو زۆربوونی بیری – لا معەمەدیەکان – لە هەردوو وولاتی ئەڵمانیاو هۆلەندا ، لە هەولێکی زۆر ئەو بیرەیان رەتکردەوە ، کە مەزهەبە برایەتیەکان لە منستر بلاوویان دەکرەوە لە پێناو بەهێز کردنی دورشمی باشو سەرککەوتنی شۆرشەکەیان هەڵگرتبوو ، بە بلاوبوونەوەیان لەشارەکانی وەك:– کۆلۆنیاو تریرۆ ئەمستردامو مدین لە وولاتەکەدا .

لە هەمان کات بەردەوام بوون لەدوعا کردن ، واتە پارانەوە لە خوا لەپێناو سەرکەووتنی لامعەمەدیەکان . کە کاردانەوەی ناهەمووار کردبووە سەر

مەزهەبەکانی کاسۆلیك‌و پرۆتستانت‌و بووە هۆی ئەوەی کە لەشاری ئەمستەردام زیاتر لە - ٥٠ - کەشتی جەنگی بەرەو ئەو شارانەی ، کە لە لایەن هێزەکانی لامعەمەدی گەمارۆ درابوون ، لەو کاتەش دەسەلاتی هۆلەندا لە کارێکیدا ئەوەی هەلگری ئەو بیرە بوو ، پەرت‌و بلاوەی پێکردبوون.

بەلام لە ٣/٢٨ی هەمان سال هێزەکانی لامعەمەدی شاری- دیروست فریزلاند- یان داگیر کرد ، لە ئەنجامی شەڕیکی توند کە زیاتر لە ٨٠٠ کەس لە لا معەمەدیەکان لە ناو بران .

شایانی باسە کە لقێکی لا معەمەدیەکان لە ئەلمانیا بەرەو شاری - بنسلفانیا - بەرێکەوتن و لە شاری - جرمانتۆن- و لەدەوروبەری نیشتەجێ بوون ، کە ئەو کات ژمارەیان - ٢٠٠ ٠٠٠- دووسەد هەزار کەس دەبوو ، لەگەل ئەوەشدا معەمەدیەکان لە رووسیا رەویان کرد بەرەو ئەو ناوچانەی کە هاوبیروو هاو هەلوویست‌و هاورەفتاریان بوون .

هەروا معەمەدیەکان دەگەرێنەوە سەر بنچەی مۆراخی ، کە لە باشووری داکۆناوالبرتا نیشتەجێ بوون ... لە رۆژهەلاتی شاری بنسلفانیا تاکوو ئێستاش نیشتەجێن بەناوی - ئەلمینوونیوون ولامینیوون - هەروا هۆی ناوزەند بونیان بەو ناوە لە سەریان دەگەراوە بۆ سەر ناوی - جاکووب ئەمین- کە ناوی سەرکردەیەك بوو لەو کاتدا .

شایانی باسە کە مەزهەبێکی جیابوونەوەن لە هەردوو مەزهەبی کاسۆلیك‌و پرۆتستانت لە ئاینی مەسیحی ، کە ئیمانیان بە بەکارهێنانی ئاژەل‌وهێلی ئاسنین‌و ئوتومبێل نیەو تەماشای وێنەی جوولێنەرو خوێندنەوەی رۆژنامەو دەیا کاری دیکە نەبووە ، لە هەمان کات تەرەکتۆرو دەراسەش بەکار ناهێنن، لەگەل ئەوەشدا لە هەموو بووارەکانی کشتووکالی سەرکەوتوون و بەباشترین شێوەو شێوازو ، کە بەرهەمەکانیان بێ وێنەن لە نەبوونی نەخۆشی لە هەموو بووارەکانیدا .

١٥٣٦

١٥٣٦/٧/١٢ کۆچی دوایی مەزنترین پیاو و لایەنگیری مرۆڤایەتی سەردەمی راست بوونەوە - ئاراسمۆس ئەرزمی - لە شاری بازلی سویسری . شایانی باسە ئەم زاناو رووناکبیرە ناودارە لەسالی ١٤٦٦ لەباوکێکی غەیرە شەرعی

لەدایك بووە – واتە بیژی بووە – لەشاری رۆستردام لەهۆلەندا . کە ئەمەش هۆکـاری کاردانـەوە بـووە لەسـەر ژیـان و هەڵوویـست ورەفتارەکـانی ئـەم مرۆڤـەدا ...چـووە دێـری رەهبـان ئمـواس لەگونـدی سـتایژن لـەنزیك شـاری خودا لەناوەراستی هۆڵەندا .

بەڵام نەیتوانی لەگەڵ ژیانی دێرایەتی بگوونجیّ ... هـەر بـەو هۆیەوە رووی کردە فەرەنسا و ئینگلتەرا و ئیتالیاو سویسرا ... لە ساڵی ١٥١٧ پاپا لیۆی دەیـەم لـە بـاری رەهبەنـە ئـازادی کـرد ... دوای چـەندین کێـشەو گرفـت ئـەرزمس لەسـەر داوای هنـری هەشـتەم لـە سـاڵی ١٥٠٩ چـووە کۆشـکی شـایانەو هـەر لـەو کاتـە کتـابێکی بەناونیشانی – مـدح الجنـون – ی دانـاو لەهـەمان کـات هەڵـسا بەگووتنـەوەی وانـەی زمـانی یۆنـانی و شـێکردنەوەی کتــابی پــیرۆزی ئینجیــل .... ئــەم مرۆچــە لەژیانیــدا بــەردەوام بــوو لەنووسینەکانی لەچەندین بواردا تاکوو کۆچی دوایی دەکات .

١٩٣٧

١٥٣٧/٤/٢٥ مۆرکردنی رێکەووتنامەی نێوان پورتووگاڵو سەعدین لە گەڵ رێکەووتنی بازرگـانی نێوانیـان ، کـە ئامـانجی پورتووگـاڵ نزیـك بوونـەوە بـوو لەگـەڵ نووێنەری سەعدین ، بە چارەسەرکردنی کێشەکانو بە دوورکەووتنەوە لە دەسەڵاتی عوسمانی . بە هۆی دروست ترسیان لە هەڵوویستی داهاتووی دەســەڵاتی عوسمــانی بــە پــەلاماردانی دوورگــەی – ئیبیریــە لــە وولاتــی مەغریبو ئەسپانیاو مەغرب – بە بەجێبەجێکردنی ئامانجەکانیان .

ئەویش بە کاردانەوەی لە سەر باری ناووخۆو ژێر دەستەکانی پورتووگاڵ . هـەر لەبـەر ئـەوەش بـوو کـە دەسـەڵاتی پورتووگـاڵ بـروای بـە دەسـەڵاتی عوسمــانیو لایــەنگیرانی نــەبوو ، بەتایبــەتی لــە رووی ئاینیــەوە . کــە جەمسەری هێرشو شەرەکانو شالاوەکانی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە سەر بەربەرەکانی کردنی ئاینی مەسیحی بوو بە هەردوو مەزهەبەکان.

١٥٤١

١٥٤١/١٠/١٥شارڵ پێنەجەم پێشبینی ئەوەی دەکرد بە هەلسەنگاندنی بیروو بۆچوونی حەسـەن ئاغـاو ئامانجـەکانی ، کـە داواکاریـەکانی لەگـەڵ پیـاوانی ئـایینیو کۆبوونـەوە کردنیـانو کـە داوای جیهـادی دەکـرد لـە پێنـاو بـە هێزکردنـی

جێپێگەی ئیسلام لە جەزائرو بەرەو داگیر کردنی خاکی گەلانی دیکەدا .
لەو کاتەش شارڵ داوای کرد کە بەرگری لەگەڵو نیشتمان بکەن بە خەباتی هاوپەیمانو دۆستانە ، لە هەموو بوارە جیاجیاکان لە پەیووەندی رامیاریوئابووری و نەتەوەییو نیشتمانیو ئاینیو کۆمەڵایەتیو بە دەیا کاری دیکە .

١٥٤٢

١٥٤٢/٧/١٥ کۆچی دوایی ئافرەتە شۆخ و شەنگی جیهان بەجەستە جوانی و بە وێنە سەرسوورهێنەرەکە – مۆنالیزا –... شایانی باسە لەکۆتایی ساڵی ٢٠٠٦ بەپێی نامەیەکی دۆزراوە لەئەرشیفی کلێسەکی شاری فلۆرەنسا ئاگادار بەم نامەیە لەبارەی کۆچی دوایی مۆنالیزا ، کە ئاماژە بەوە دەکات کە خێزانی فرانسیسکۆ دیك جیکۆندا بووە . هەروا لە گۆرستانی کلێسەیەکی خانمە راهبیەکان نێژراوە لەناوەراستی شاری فلۆرەنسا لە ئیتالیا ... کە مۆنالیزا لەدایك بووی ساڵی ١٤٧٩ بووە ... هەروا وێنەی ئەو ئافرەتە لە لایەن نیگار کێشی ناوداری جیهان لیۆناردۆ دافینستی کێشراوەو ئێستا وێنەکەی لە مۆزەخانەی لۆڤەرە لە شاری پاریس پایتەختی فەرەنسا .

١٥٤٣

١٥٤٣/٥/٢٤ کۆچی دوایی زانای گەردووناسی پۆڵەندی – نیکۆلاس کوێر نیکۆس –

کە دانەری کتێبی – سوورانەوەی دەستەی ئاسمان – بووە.. لەوکاتەی ک
زانی ئەستێرەکان لە دەووری رۆژ دەسوورێنەوەو زەویش بە دەوری خۆید
دەسوورێتــەوە ، کە هـەر هـەمووی یـەك بازنـە دروست دەکـەن لـە هـەمو
رۆژێکدا.

١٥٤٣/٢/٢٥ لـەدایك بـوونی – شـەرەفەدین شەمسەدین – کـە لـە سـاڵی ١٥٩٧ ، بەشـی یەکـەمی شـەرەفنامەی تـەوواو کـردو لـە ئـاداری ١٥٩٩ کۆتـایی هێنـا بـە تــەوواو کردنیﻧوسینەوەی کتێبـی شـەرەفنامە ، کـە بـە سەرچـاوەیەکی سـەرەکی و بنـەڕەتی مێـژووی کـورد دادەنرێـت لـە هـەموو بـوارە جیاجیاکاندا.

شایانی باسە کە شەرەفخانی بەدلیسی لە شارۆچکەی – گەرهوری – لـ
ناوچەی قوومی ئێستای ئێران لە دایك بووە ، لە تەمەنی نۆ ساڵان ، ماوەی
سێ ساڵ لـە قوتابخانـەی شـا تەهماسبی کوڕی شـا ئیسماعیلی سـەفەوی
خووێندویەتی . کە ئەم قوتابخانەیە تایبەت بووە بە کورانی میرو گەوور
پیاوانی ئەو سەردەمەدا لە ژێر دەسەڵاتی فارس لە ئێراندا .

١٥٤٤

١٥٤٤/٩/١٨ بەرپرسوسەرکردەی هێزەکانی سووپای عوسمانی – خـەیرەدەین برورسـ
– لە گەڵ هێزەکانی سووپا لە شاری تۆلۆن بوون ، کە لـەو کاتـەدا شارلکا
پـەلاماری بـاکووری رۆژهـەڵاتی فەرەنسایدا ، بـەڵام دوای ئـەوە ناچـار بـوو
بەرەو ئەڵمانیا بروات ، لەو کاتـەش جوولانـەوەی یـاخی بـوونی پرۆتستانت
دژی کاسۆلیك دەستی پێکرد لە وولاتەکەدا .
کە بەشێووەیەکی گشتی دژی شارلکان بوو بە تایبەتی... لە ئەنجام بوو

هۆی مۆرکردنی پەیمان لەگەڵ شانشنی فەرەنسا ئەویش بەچۆڵ کردنی شاری تۆلۆن لە لایەن خەیرەدینی سەرکردەی هێزەکانی سووپای عوسمانی ئیسلامو گەرانەوەی بۆ ئەستەمبۆڵ .

شایانی باسە کە لەو باروو دۆخەی ئەو کات ... لەلایەك سەرهەڵدانی شەڕی نێوان دوو مەزهەبی کاسۆلیکیو پرۆتستانتی مەسیحی، لەلایەکی دیکەش شەڕی نێوان مەسیحیو ئیسلامو چەندین کێشەی دیکە وەك شەڕی نێوان دوو مەزهەبی شیعەو سوونەی ئیسلام ، ئەمەو جگە لە داگیرکردنی خاکی گەلان بە تایبەتی خاکی کوردستان .

١٥٤٦

١٥٤٦/٧/٤ لەدایك بوونی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان موورادخانی سێیەم لە شاری ئەستەمبوڵی پایتەختی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی . شایانی باسە کە لە سەرەتای سەرهەڵدانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی تاکوو هەرەس پێ هێنانی لە جەنگی یەکەمی جیهان . ئەو دەسەڵاتە لەناو یەك بنەماڵە دەخوولایەوەو کەسی دیکە بۆی نەبوو دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بگرتە دەست ، جگە لەوان دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی بگرتە دەست لە سەر کاروباری دەسەڵاتی عوسمانیدا .

١٥٤٧

١٥٤٧/٢/١٧ زاناو رۆژهەڵاتناس – ژاك گاسووت – لە گەشتی دووەمی بۆ ناوچە جیاجیاکانی کوردستان ، بە شێووەیەکی بەرچاو باسی شاری دیاربەکرو بەتلیسو ئەدەنەو مەلاتیەو چەندین شوێنی دیکەی لە باکووری کوردستان کردووە .

دوایی ئەوە ڤینیزی هاورێی جێ هێشتووە و بەرەو ناوچەکانی رۆژهەڵاتو باشووری کوردستان هەنگاویناوە ، لە پێناو کۆکردنەوەی زانیاری بە هاوکاری و یارمەتی دانیشتووانی گووند شارۆچکە و شارەکان ، لە سەر مێژوو زمانو دابو نەریتو کەلتوورو شووێنەوارو شارستانیەتی کورد لەسەر خاکی کوردستان .

کە نووسینەکانی بەپێی زانیاریەکانی ئەو کات کاردانەوەی گرنگی هەبوو بۆ داهاتووی ئێستای کورد ، لە هەموو بوارەکان بە تایبەتی لە بواری نەتەوەیی و نیشتمانیدا .

١٥٤٨

١٥٤٨/١٢/٢٨ ئەلقسی ئینگلیزی جۆن ئەشیتۆن لە ووتەکانیدا دەڵێ :-

کە روحی قود خوانیە بەڵکوو هێزێکی نێردراوی خوایە . کە عیسای مەسیح کە خوا بەحەزرەتی مەریەمی بەخشی پێغەمبەر بووەو ناکرێ بڵێن خوایە یاخوود کوری خوایە . هەر بەو هۆیەوە لە مانگی/ ١٥٤٨/٤ لێژنەیەك پێکهێنرا بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر کردەی جووڵانەوەی برنارد ئەشیتۆ ، کە زۆر کەس لە بازرگان و خاوەن پیشەکان ئامادەبوون بەرامبەر ئەو دەستەیە لەمانگی ١٥٤٨/٥ لە ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوەش کە دەڵێن:-

عیسا پێغەمبەرە ، نەك خوایە هەر وەك جووڵانەوەی . تپلیخەکان . کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکەو دادگایی کردنیان یان بەندی هەتا هەتایە بووە یاخوود بەسووتاندنیان .

١٥٥٠

١٥٥٠/١/٢٠ بنەماڵەی زابۆڵی ئیزابێلا دەستی لە شاری ترانسلفانیا کشاندەوە بۆ مزدینلەندی ئەمیری نەمسا ، کە بەپێچەوانەی مەژەرکان بوو بە وەستاندنی شەڕی کاتی لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و نەمسا ، خەلیفەی عوسمانی هێزێکی سەربازی رەوانەی ترانسلفانیا کردو لە دوای شەڕیکی دژووار توانی شارەکە داگیر بکات .

شایانی باسە کە ئەو شەڕانەی کە لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی چ سووپای مەژەرو چ سووپای نەمساو چ سووپای بەریتانیا و وولاتانی دیکەدا .

لە بنەڕەتا شەڕی ئایینی بووە نەك هەر شەڕ لە سەر خاك ، هەروەك شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی لە سەر دوو مەزهەبی دژ بەیەکتری شیعەو سووننەی ئیسلام بووە :

سەرەرای ئەوەش بە داگیر کردنی خاك و رفاندنی سامان و بەرووبوومی گەلانی ئەو ناوچانەی کە ببوونە گۆرەپانی نێوان ئەو لایەنە شەرکەرانەی کە لەسەرەوە باسمان لێووە کردن .

١٥٥١

١٥٥١/١/٩ هێزەکانی سووپای عوسمانی لە چەندین لایەن هێرشیان کردە سەر هێزەکانی سووپای نەمسا ، کە لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی توانی بەسەر هێزەکانی سووپای نەمسا سەرکەوێت لە ئەوروپادا .

١٥٥١/١٢/٢٩ لە دوای کۆچی دووایی شانشینی فەرنسا شانشین - فرانسوای یەکەم - و جێگرتنەوەی لەلایەن کورەکەی - هنری دووەم- ، دووبارە پەیمانی لەگەڵ دەسەڵاتی عوسمانی نوێ کردەووەو هێزەکانی سووپای هەردوو دەسەڵاتی عوسمانی و فەرەنسا بە هاوبەشی بۆردوومانی هەردوو ناوچەی سقلیەو باشووری ئیتالیایان کرد .

دوای ئەوە بەرەو دوورگەی کۆرسیکا هەنگاویاننا ، بەڵام بە هۆی جیاوازی هەڵوویێست لە نێوان هەردوو سەرکردەی هێزەکانی سووپای عوسمانی و فەرەنسا دوورگەکەیان جێ هێشت و هەر یەك بۆ وولاتەکەیان گەرانەوەو نەیان توانی هاوپەیمانیەتەکە بگەیەننە ئنجام .

١٥٥٢

١٥٥٢/١/١ کەرت بوونی برووای مەسیحی لەناو کەنیسەکان بەناوی - سولاقا- کە ئاشووریەکان جیابوونەوە لە کلدانیەکان .

١٥٥٣

١٥٥٣/٤/٩ دامەزراندنی - سیم یوخنا سۆلاقا - بە بەتریارکی شاری بابل لەلایەن پاپای رۆما - یۆلیۆسی سێیەم - بەیکگرتنی کەنیسەی نوێی بابل ، لە گەڵ کەنیسەی کاسۆلیکی رۆمانی و لەگەڵ پاراستنی داب و نەریتی ناووخۆیی هەرێمی بابل ، کە لەلایەن پاپا ئەو کارانە پەسەند دەکران .

١٥٥٤

١٥٥٤/١/٨ هێزەکــانی ســووپای ئیمپراتۆریــەتی عوسمــانی بــەرەو شــاری فــاس بەرێکــەووتن و ، لــە ئــەنجامی ئــەو هێرشــانە شــارەکە داگیرکــرا ، گەرچــی لەلایــەکی دیکــە شــەڕی نێــوان هێزەکــانی ســووپای عوسمــانی و ســەعدیز بەردەوام بوو، لە ئەنجام شارەکانی فاس کە تازە کەووتبووە ژێـر دەسـەڵاتی هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی .

١٥٥٥

١٥٥٥/٥/٢١ مۆرکردنی پەیمانی- ئاماسیا - لە نێوان هـەردوو ئیمپراتۆریـەتی فارسـی و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، کـە لـە هەوڵـەکانی هـەردوو ئیمپراتۆریەتەکـەدا سەرەتای دەست پێکردن بوو بە خاکی دابەشکردنی کوردستان لە نێوان هەردوو دەووڵەتی عوسمانی و دەووڵەتی فارسیدا .

شایەنی باسە سەرکەووتنی عوسمانیەکان لە شەڕی چاڵدێران بەسـەرەتای مێژووی هاوچەرخی تیرە کوردەکان دادەنرێت . دابەش بوونی جووگرافیـان و دابەش بوونی هۆزو تیرەکان و دابرانی مەڵبەندی تیرەکان لە سـەر خـاکی کوردستان .

١٥٥٥/١١/١٦ ئــەمیرە خــانزادی ســۆران ، کــچی حەســەن بــەگ و خێزانی ئەمیر سلێمان دەســـــەڵاتداری ئیمـارەتی سـۆران لـە باشـووری کوردسـتان چـاوی بـە جیهـان هەڵهێناوە ، لە بنەماڵەیەکی ناوداری کورد بووە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەمیرە خانزادی سۆران لە دوای کۆچـی دوایـی هاوسـەرەکەی دەسـەڵاتداریەتی ئیمـارەتی سـۆرانی گرتۆتـە دەست . ئـەویش

لەوکاتە هات کە کێشەی لەگەڵ دادوەری سوڵتانی عوسمانی لەشاری بەغدا پەیداکردبوو . لە بارەی کارگێری و هەڵسووراندنی کاروباری ئیمارەتەکەیدا و بەم هۆیە سەردانی شاری بەغدای کردو لەوێ دەستگیر کراو خرایە بەندیخانەو دەرمانخواردکرا .

دوای ئەو رووداوە ئەمیرە خانزاد حکوومرانی ئیمارەتی سۆرانی گرتە دەست و دژی عوسمانیەکان وەستا ، لە پێناو پاراستنی یەکگرتوویی ئیمارەتەکەو دەستی کرد بە بووژاندنەوەی ئیمارەتەکە لەهەموو بوارەکان و پایتەختەکەی گوواستنەوە نزیك شارۆچکەی هەریرو قەڵای – کەلەسوو – ی لەسەر چیای هەریر دروست کرد ، لەپێناو پارارستنی دەسەڵاتەکەی لەبەرامبەر هێرشەکانی بابانیەکان .

هەر لەو کاتەش دەستی کرد بەدروستکردنی قوتابخانەو مزگەووت و قەڵاو باڵەخانە ، کە تاکوو ئێستاش ئەو جیگایانەی کە ئەو دروستی کردوون هەر بەناوی ئەو ماونەتەوە لە باشووری کوردستان .

لەکاتەکانی بەرگری وەك پیاو جل و بەرگی پیاوانی لەبەر کردووەو زۆر ئازاو زیرەك ولێهاتوو بووە ، لە هەمان کاتیش ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ و جوان بووە ... ئەم خاتوونە کوردە بەردەوام بووە لەپێناو خزمەت کردنی چینی هەژارو ئیمارەتەکەی و پەیوەندیەیکی سەردەمیانەی هەبووە لەگەڵ دارو دەستەکەی تاکوو لە ١٦١٦/١/٢٠ کۆچی دوایی دەکات ... دوای ئەویش ئیمارەتەکە بەرەو لاوازبوون هەنگاوی دەنا لە هەموو بوارە جیاجیاکان .

سەرچاوە :– استذکارات من تاریخ الکرد الحدیثة – عومەر عەلی شەریف /٢٠٠٥.

١٥٥٨

١٥٥٨/١١/١٧ نووێنەرێك لە نووێنەرانی کۆشکی شانشین لە – هاتفیلد – بە درێژایی ٣٦ میل بە پەلە لە باکووری شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا بەرەو کۆشکی شانشین رایدەکرد ، کە گەیشتە کۆشکی شانشین ماری لە شاری هاتفیلد . هاواری کردو رایگەیاند و گووتی :– ئەلیزابیت تیوٚدۆر بوو بە شانشین لە سەر کوورسی شانشینی لە ئینگلترا ، کە خووشکی لە دایك بووی شانشین ماری بوو نەك لە باوکی .

شایانی باسه که بەره بەیانی ئەم رۆژه ئەلیزابیت خەوونی به خۆوه دیت ، به بوونی به شانشینی بەریتانیاو بەگەیشتنی ئەو هەواڵە بە شانشین ماری ... ئەویش بەوەفا داریەوه کوورسیەکەی بۆ جێ هێشت ، له دوای گەیشتنی ئەو هەواڵە ... دوای ئەو ئەندامانی پەرلەمان هەموویا پیرۆزباییان له ئەلیزابیت کرد به ووشەی - خوا شانشین ئەلیزابیت بپارێزێت - له رۆژی ١١/١٩- ی هەمان ساڵ لۆردات و ئەندامانی ئەنجوومەنی گشتی بەریتانیا و ئافرەتان و جەماوەرێکی زۆر لەهەموو ئینگلتەرا له دەوروبەری کۆشکی شانشین له هاتفیلد کۆبوونەوه ، بۆ سووێند خواردنی پشتگیری شانشین ئەلیزابیت له بەریتانیا .

لەو کاته شانشین ئەلیزابیت ووتەیەکی شانشینانەی خووێندەوه به لێهاتوویی ، که لەو رۆژەوه ئەو بنەماڵەیه دەسەڵاتداریەتی بەریتانیا له هەموو بواره جیاجیاکان دەکەن تاکو ئەمرۆ له سەر تەواوی بەریتانیادا .

١٥٥٩

١٥٥٩/١/٢٣ بە هۆی بالا دەستی مەزهەبی پرۆتستانتی مەسیحی لە بەریتانیاو بەر لە هاتنی شانشین ئەلیزابیت ، لە چەندین لایەن هەستی ئاینی ئەو مەزهەبە زامدار دەكرا ، بەلام دوای ئەوەی كە ئەلیزابیت بووە شانشین لەسەر بەریتانیاو بە دامەزراندنی یەكەم پەرلەمان لەسەر دەستی ئەلیزابیت و زۆربەی زۆری كورسیەكانی ئەنجوومەنی گشتی پرۆتستانت بوون ، كە ئەو پەرلەمانە توانی دەسەلاتی تەوواوی ئاینی و زانستی بداتە دەست شانشین ئەلیزابیت بە دەركردنی چەندین یاسای جۆراوجۆر وەك :-

یاسای سەربەخۆیی لە ٤/٢٩ و یاسای هەماهەنگی لە ٤/١٨، دوای ئەوە ئەم یاسایانە بوونە بنەمای دەسەلاتی شانشین ئەلیزابیت ، بە بوونی بە دادووەری بالای بەریتانیا لە سەر كێشەكانی ئاینی بە هاووشانی یەكتری ، بە تایبەتی دەسەلاتی ئاینیدا ، ئەویش بە دامەزراندنی پیاوانی كەنیسەو بە سزادانی هەر كەسێكی بەرگری لە پاپا بكات زیندانی بكرێت تاكوو كۆتایی ژیانی .

بەلام لە دوای سالی ١٥٦٣ ، رامیاریەتی ئەلیزابیت بەشێووەیەكی بەرچاو بەرەو گۆرینكاری هەنگاوینا بەوەی كە هەموو مرۆڤێك ئازادە لە دەربرینی بیروو بۆچوون و بڕووای ئاینی وەك چۆن بیەوێ ئەویش بە ئازادیەكی راستەقینە لە هەموو بووارە جیاجیاكانی ژیاندا لە وولاتەكەدا .

١٥٥٩/٥/٣٠ سەرۆك هۆزاكانی كە دەسەلاتی سۆرانیان لێ پێك هاتبوو لەگەل میرەكانی كوردستان ، بە هەماهەنگیان لەگەل دەسەلاتی فارسی سەفەوی هەستیان بەوە كردبوو . كە سولتانی عوسمانی سەرقالە بەوەی كە رێگەی بۆ میرقولی بەگ كە كوری سلێمان بەگ بووە خۆش بكات و لە ناوچەی سەماوەردا بەرەو ناوچەی حەریرو دەووروبەری لە باشووری كوردستان بگەرێنەوەو لە كاتی گەرانەوەی ، جەماوەرێكی زۆر لە دانیشتووانی ناوچەی حەریر پێشووازیان لێكرد .

دوای ئەوە حەریری كردە پایتەختی میرایەتی و هەولی بەرفراوان كردنی دەسەلاتی میرایەتیەكە یدا بەهاوكاری تیرەو هۆزەكانی سۆران لە باشووری كوردستان .

١٥٥٩/٩/٧ لە سێدارەدانی – میر سەیفەدین – ی میری سۆران لەلایەن دەسەلاتدارانی

ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لـە باشـووری کوردسـتان بـە هـۆی دژایـەتی کردنـی تووندی دەسەلأتی عوسمانیەکانی دژ بەگەلی کوردستان .

١٥٦٠

١٥٦٠/١/٢١ لـە دایـك بـوونی فەیلەسـوف ورامیـــاری ئینگلیـــزی – فرانـسیس بیکـۆن – لـە شاری لەنـدەنی پایتـەختی بـەریتانیا ... بـــاوکی وەزیـــری دادی شانـشینی بـسایت بـووە .... بیکـۆن لەتەمـەنی ١٢ سـالێدا چـووەتە زانکـۆی کـەمبردگ ، دوای ئەوە بروانامەی لەبواری یاسـا بەدەسـت هێنـاوەو بۆتـە پـارێزەر .... لـە تەمـەنی ٢٣ سـالێدا بۆتـە ئەنـدامی ئەنجوومـەنی گـشتی بەریتانیا ... لـەدوای چـەندین کێـشەو گرفـت بووەتـە وەزیـری داد ، کـە باوکیـشی هـەمان پۆسـتی وەزاری بەدەســت هێنــابوو... دوای ئـەوە بـەهۆی نەخۆشـیەکی کووشـندە لـە ١٦٢٦/٤/٩ کۆچی دوایی دەکات لەشاری لەندەنی پایتەختی ئیتالیا.

١٥٦٠/٣/١٧ هێنانـە خـوارەوەی شانـشینی فەرەنـسا شانـشین – فرانـسوای دووەم – لەلایەن– کلفینیوون – کە ئەمانە کۆمـەڵێك لە پرۆتستانتی توونـدڕەو بوون بـەدانانی – لـویس دی کونـدی– بەشانـشینی فەرەنـساو سـەرکردەی سەربازی – گوودو فروادی بارن – بە کۆکردنەوەی ٥٠٠ چەکدار لە پێناو هێرش کردنـە سەر شانشینی فەرەنسا لـە گـەرەکی ئامیوواز لـە ناوەراستی فەرەنـسادا ... بـەلأم هەوڵەکـەیان هەرەسـی هێنـا بـەهۆی ئاشـکرابوونی پیلانەکـە ، دوای ئـەوە هێزەکـانی سـووپای فەرەنـسا توانیـان گـەمارۆی ناوچەی پیلانەکە بدەن لە هێرشێکی ناکاو پیلانگێرانـی هـەموو کووشتو زیاتر لە ١٠٠ چەکدار هەلأتن ، بەلأم سەرکەووتنیان بەدەست نەهێنا.

١٥٦١

١٥٦١/١٢/٢٥به هۆی گویٚ رایەڵ نەکردنی فەرمانەکانی سوڵتانی عوسمانی و دروست بوونی کێشه . دوای ئەوه سوڵتان سلێمان له کارێکی دڕندانەی دژ به مۆڤایەتی بایەزیدو هەر چوار کوڕەکەی – ئۆرخان ، مەحمود ، عەبدوڵلا ، عوسمان – ی دەستگیر کردو له سێدارەی دان له شاری قەزدین .
دوای ئەوه لاشەکانیان گوواستراوه بۆ شاری سێواس له باکووری کوردستان ... له هەمان کات بایەزید کورێکی بچووکی مابوو ئەویشیان کووشت لەگەڵ براکانی له گۆرێکی به کۆمەڵ نێژدران .

١٥٦٢

١٥٦٢/٣/١ هەڵگیرسانی یەکەم شەڕی نێوان هەردوو مەزهەبی پرۆتستانت و کاسۆلیکی مەسیحی ، سەرکردەی هێزەکانی سووپای پرۆتستانت ئەمیراڵ – کۆلینی و ئەمیر لویس و ئەنتوان دی بۆربۆن – بوون . سەرکردەی هێزەکانی سووپای کاسۆلیك دۆق – مۆنمۆرنسی– سەرکردەی سووپای فەرەنسا و دۆق – فرانسوا – بوون .
شایانی باسه که لەو شەڕەدا که شەڕێکی مەزهەبی بوو بەسەدان کەس له هەردوو لا کووژران و بەسەدان بریندار بوون ، که ئەم شەڕانەش به هۆی دەستکاری کردن بوو له ڕێنماییەکانی ئاینی مەسیحی. هەر وەك چۆن له نێوان مەزهەبی شیعەو سوونەی ئیسلام هەیه له جیهانی ئیسلامی و مەسیحی له جیهاندا .

١٥٦٣

۱٥٦۳/۳/۱۹ بـالاترین رووداوی ئاشـتبوونەوە لـە نێـوان مەزهەبـەکانی پرۆتـستانت و کاسـۆلیك بـوو ، ئـەویش بـە مـۆرکردنی رێکەوتننامـەی ئاشـتی و ئاشـتبوونەوە لـە نێـوان دەسـەڵاتی شانـشینی فەرنـسا ، کـە کاسـۆلیك بـوو لەگەڵ پرۆتستانتەکان .

ئەویش بە ئەنجامدانی خواپەرستی لە ناو کۆشك و تەلارو بالەخانەکانی پیاوانی گەورەو کەسایەتیەکان و بارەگاکان و دام و دەزگاکانی حکوومەت و کەنیسەکان بێت نەك روو لە گەرەك و ناوچە میللیەکان لە وولاتدا بکەن . لە پێناو رێگە گرتن لە دروست بوونی کێشەی نێوانیان لە وولاتەکەدا .

۱٥٦٤

۱٥٦٤/۲/۱٥ لەدایك بوونی زانای ماتماتیك و گەردووناس و فیزیایی و فەیلەسوف ئیتالی – جالیلیۆ – لە شاری بیزای ئیتالیا... باوکی مۆزیکا ژەن و دانەری تیئۆری مۆزیکـا بـووە ... دوای بەئـەنجام گەیانـدنی کـارە هەمەلایەنـەکانی لـە ۱٦٤۳/۱/۸ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا .

تێبینی :– لەبەر هەڵە ئەم مێژووە نەسراوەتەوە– کە لە سەرەوە وێنەکەی هەیە .

۱٥٦٤/۲/۱۸ کۆچی دوایی هونەرمەندو وێنە کێش و فەیلەسوف و روونـاکبیری جیهانی – مایکـل ئـەنجیلۆ – لـە تەمـەنی ۸۹ سـالیدا، دوای ئـەوە تـەرمی ئـەو هونەرمەندە ناودارە جیهانیە گوواستراوە بۆ شاری فلۆرنس و گۆڕەکەی لە کەنیسەی سانتا کروس– الصلیب المقدس– بە خاك سپێردرا .

ئـەویش بـە ئاهـەنگ گێرانـی چـەند رۆژێـك ، دوای ئـەوە ڤارسـای گـۆڕێکی مەزنی لە سەر جووانترین شێووازی بۆ دروستکرد ، ئەم مرۆڤە لە دوای مردنی نرخی کەسایەتی و بەهرەکەیان زانی و تا دونیاش ماوە مایکل ئەنجیلۆ لە دەروونـی هـەموو مرۆڤێکدا بـە زینـدوویی دەمێنێتـەوە ، لـە بـەر ئـەوەی ئـەو مرۆڤـە لـەو کـارە هونەریانـەی کـە کردوویـەتی بـە خزمـەتکردنی هونـەر کەسێکی دیکە ناتوانێ جێگەی بگرێتەوە لە جیهاندا .

تێبینی:– وێنەی ئەم هونەرمەندە مەزنە لە سەرەتای کتێبەکەیە .

١٥٦٤/٤/٢٣ لە دایك بوونی نووسەرو رووناکبیرو شاعیری ناوداری جیهانی – ولیم شکسپیر – کە تاکوو ئێستا کارەکانی – ملك البر وەهاملت ، وعقیل – لە سەر شانۆکانی جیهانی بڵاووبۆنەتەوە.
شایانی باسە ئەو کەسایەتیە ناوودارە خاوەنداریەتی هەموو کۆمەڵگاجیاجیاکانی جیهانە لەم بووارەدا .

١٥٦٥

١٥٦٥/١/١ بە هۆی سەر هەڵدانی بیروو بۆ چوونی جیا لە ڕێنماییەکانی ئاینی مەسیح و کاردانەوەی لە سەر بیری زاناکان ، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی کەرت بوونی بیروو بۆچوون لە ناو ئاینی مەسیحی ، ئەویش بە جیابوونەوەی هەڵگری بروای ئەنجیلیەکان لە سەر ئاینی مەسیحیی لە جیهاندا .

١٥٦٥/١٢/٨ بەهۆی گەمارۆدانی توندو بەردەوامی مەسیحیەکان لە لایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی ، تا ئەو کاتەی کە هێزە چەکدارەکانی مەسیحی خۆیان ئامادەکرد بەسەرکردایەتی شانشینی نەمسا ، لە شاری سقلیەدا .
لە ئەنجام بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕیکی توندو تیژ لە نێوان هەردوولا ، کە کەشتیە جەنگیەکانی ئیسلام بەسەرکردایەتی دەسەڵاتی عوسمانی پاشەکشەیان کردوو بووە هۆی گیان لە دەست دانی بەسەدا هاوولاتی و چەکدارو بریندار بوونی بە سەدا کەسیش لەو شەڕەدا .

١٥٦٦

١٥٦٦/٥/٦ لە دایك بوونی محەمەد خانی سێیەمی سوڵتانی عوسمانی. کە لە دوای مردنی باوکی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست ، دایکی ناوی – سەفیە – ی لەدایك بووی ئیتالیا بووە، محەمەد خان ١٩ برای

هـەبووەو هـیچ خووشـكی نـەبووە ، لەهـەمان كـات كاروبـاری دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دا دەست وەزیرەكان ، بە سەركردایەتی كردنی لە لایەن سەنان پاشا. لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٥٦٦/٧/١٩ نووسەرو رۆژهەڵاتناس و پرۆفیسۆرەكان ، لە سەر ئەو بیروو بۆچوونە كۆك بوون ، كە ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لەسـەردەمی سوڵتان سلێمان قانونی بەهێزترین دەسەڵات بووە لەجیهانـدا ، لـە كۆتاییەكانی دەسـەڵاتی سـوڵتان هۆكارەكانی لاوازی بوونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەركەوتن بە تایبەتی لە بوواری ئابووری و سەربازی و كارگێریدا .

١٥٦٦/٩/٥ سوڵتان سلێمان قانونی لـە تەمەنی ٧٤ سالیدا كۆچی دوایی كردو ماوەی دەسـەڵاتەكەی ٤٨ سـاڵ بـووە ، لـەكاتی دەسـەڵاتی ئـەو ئیمپپراتۆریـەتی عوسمـانی لـەو پـەری بەهێزی و بەرفراوانیـدا هـەنگاوینا لـە هـەموو بووار جۆراو جۆرەكانی دەسەڵات ، بە تایبەتی لە بوواری ئابووری و سەربازی ، كە ئەو دوو بـوارە بـە بنـەمای بنـەڕەتی بـەهێزی دەسـەڵاتی عوسمـانی بـوو لـە جیهان .

١٥٦٧

١٥٦٧/١١/١٠ بەرپا بوونی شەڕی دووەمـی نێوان هێزە چەكدارەكانی مەزهـەب كاسۆلیك و پرۆتستانتی مەسیحی لە ناوچەی - سان دینـی - لە نزیك شاری پاریسی پایتـەختی فەرەنسا ، كە ئەمیرال كۆلینی و ئەمیرال كووندی سـەركردایەتی هێزەكانی سووپای پرۆتستانتیان دەكرد .

لـە هـەمان كـات ئاگـاداری شانـشینی فەرەنـسایان كـرد بـە داگـیر كردنـی پاریـسی پایتــەختی فەرەنــسا ، بــەڵام ســەركردەی هێزەكــانی ســووپای شانـشینی كاسـۆلیك تـوانی هەوڵـەكانی هێزەكـانی پرۆتـستانت پوچـەڵ بكاتەوە بەسەركەوتنیان .

١٥٦٨

١٥٦٨/٢/١٧ سوڵتانی عوسمـانی سوڵتان سـەلیمی دووەم رێكەووتننامـەی ئاشتی لەگـەڵ نەمـسا مـۆركرد ، بـە نـوویێ كردنـەوەی بەڵێنـەكان ، هـەروا لەگـەڵ مـەژەر

پۆلۆنیاو چەندین لایەنی دیکە ڕێکەووتنی ئاشتی مۆرکرد ، لە پێناو بەرەو بەیەکەوە لە ژیانی پەیووەندیو هاوچەرخی نێوو دەوولەتی ، نەك لە سەر ڕێگەی باوکی ، کە هەموو هەوڵێکی داگیرکردنی وولاتان بوو لە جیهاندا .

١٥٦٨/٨/٨ کەسایەتیو سەرکردەی جەزائر- قلج عەلی بیلر بەگ - جەزائری بەدەست گرتنی بۆ قلج عەلی ، کە ناسراو بوو بە بەهێزی تووانای لە بەڕێووەبردنی کاروباری کارگێڕیو پاڵەوانیەتی لە جەنگ بە سەرکەووتنەکان ، ئەویش بە گەڕاندنەوەی دەسەلاتی ئیسلامی بۆ سەر ئیسپانیا ، دوای ئەویش ڕزگار کردنی باکووری ئەفەریکیا لە ژێر دەسەلاتی سەلیبیەکان .

١٥٧٠

١٥٧٠/٣/٣١ هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پشتگیری نووێیان ڕەوانە کرد بە پیاوو بەچەك لە پێناو گەڕاندنەوەی شۆرش لە ئەندەلوس... لە هەمان کات فەرمان درا بە قەلەج عەلی بە جێ بەجێکردنی فەرمانەکە ، کە بووە هۆی بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای هاوبەشی ئیسلامو عوسمانی لە گەڵ هێزەکانی سووپای سەلیبیەکان .

/١٢/٢٦ ١٥٧٠ لە دوای کۆچی دووایی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمان قانونی ، ئەویش بە وەرگرتنی دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەلایەن سوڵتان سەلیمی دووەم ، لە یەکەم شەڕیدا لە ناوچەی شاری لیبانتۆبوو ، کە هێزەکانی سووپای عوسمانی بەرەو شکستی هێنان هەنگاویناو ترسناکی لەسەر دەریای سپی ناوەراست نەما .

هەروا لە شاری ئیکسار لەخاکی گۆڕین بوو بەرەو وەستانی سەردەمی بووژانەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە هێزی دەریایی لە... دوای ئەوە رامیاریەتی دەوولەتی عوسمانی لە دوای جەنگی لیبانتۆ بەرەو پاراستنی جێگا پیرۆزەکانی ئیسلام ، یەکەم... دووەم پاراستنو لە دەست نەدانی دەسەلات بوو لە سەر دەریای سوورو کەنداو ، کە وەك پەرژینێکی ئاسایشی دەسەلاتەکەی بوو لە بارەی باری پاراستنی ئەو جێگایانەو دەرگای بەرگری کردنو بەر بەستەکردنیڕێگای هێزەکانی سووپای پورتووگاڵ بوو بە ماوە نەدانیان .

١٥٧١

١٥٧١/٧/١٥ هێزە داگیرکەرەکانی سووپای تەتەر شاری دێرینی مۆسکۆیان سووتاند بەشێووەیەکی بێ ووێنە لە مێژووی ووێرانکردن و سووتاندن لەجیهاندا .

١٥٧١/٨/٢ هێزەکانی سووپای عوسمانی دوورگەی قووبرسیان داگیر کردو لە ژێردەستیان مایەوە تاکوو بەریتانیا لە ژێر دەستی هێزەکانی سووپای عوسمانی رزگاری کرد ، ئەویش لە ئەنجامی شەڕیکی تووندو دژوار بوو لە نێوانیاندا .

١٥٧١/١٠/٧ بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزەانی سووپای عوسمانی وهێزەکانی سووپای مەسیحی... هێزەکانی سووپای عوسمانی پێك هاتبوون لە ٢٢٢ کەشتی جەنگی گەوورەو ٦٠ کەشتی بچووك و ٥٧٠ تۆپ و ٢٤هەزار سەرباز ، لە گەڵ ١٣ هەزار سەربازی دەریایی و ٤١ هەزار مجدەف... بەڵام هێزەکانی سووپای مەسیحی پێك هاتبوون لە ٢٠٧ کەشتی گەورەو ٦ کەشتی تۆپ هەڵگرو ٣٠ کەشتی بچووك و ١٨٠٠ تۆپ و ٣٠ هەزار سەرباز و ١٣ هەزار دەریاوان و ٤٣ هەزار مجدەف لە ناوچەکەدا .

لەو کاتیش ئستوولی سووپای مەسیحیەکان ئاڵای سەلیبی مەسیحیان بەرزکردبووەوە ... هەروا ئستووڵی سووپای عوسمانی ئاڵای سوڵتانی بەرز کردبووەوە ، کە پێك هاتبوو لە ووشەی – اللە – . لاباڵی راستی هێزەکانی مەسیحی پاشەکشەیان کرد بەرامبەر بەهێزەکانی سووپای عوسمانی ، بەڵام لاباڵی چەپی هێزەکانی مەسیحی کە بەندەقیەکان سەرکردایەتیان دەرکرد... کە هێزەکانی لە لایەك لە بەرگریدا بوون و لەلایەکی دیکە لە هێرشکردن دا بوون لە ناوچەکەدا .

کە ئەمەش بووە هۆی کووشتنی بەهەزارەها سەربازی عوسمانی و لە ئەنجام هێزەکانی سووپای مەسیحی بەسەرکردایەتی– دۆن جوان – سەرکەووتنیان بە دەست هێنا بەرامبەر بە هێزەکانی سووپای عوسمانی بەسەکردایەتی – موسیناد عەلی .

شایانی باسە کە ئەو شەرە ناووزەند بوو بە ناوی شەڕی – لیبنتۆ– کە بە گەوورەترین شەڕی نووێی سەردەمی ئەو کات دادەنرێت لە نێوان ئیسلام و مەسیحی لە جیهاندا .

١٥٧١/١٠/١٧ بەرپابوونی شەڕی دەریایی لە نێوان هێزەکانی سووپای دەریاییو پیادەی عوسمانیو هێزەکانی سووپای دەریایو پیادەی مەسیحیەکان لە جەزائر ، ئەویش بە کۆتایی هاتنی شەرەکە بە سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای مەسیحی، لەئەنجام زیاتر لە ٣٠ هەزار سەربازی سووپای ئیسلامی عوسمانی کوژران... بەڵام لە ئەنجامی بەردەوام بوونی شەڕی نێوانیان لە دوا شەری کۆتایی هێزەکانی سووپای عوسمانی سەرکەووتنیان بە دەست هێنا بەسەرکردایەتی قەلەج عەلیو پاداشت کرا بە پلەی سەرکردەو مانەوەی لە سەر ناوچەی کلیبریك لە جەزائردا .

١٥٧٢

١٥٧٢/٨/٢٣ لە سەر بریارو داوای شانشینی فەرەنسا شانشین – شارلی نۆیەم – و بە ئامۆژگاری دایکی – کاترین دی – ئەویش بە ئەنجامدانی قەسابخانەی – سان برتیلمی– لە فەرەنسا ، بەرامبەر بە مەزهەبی پرۆتستانتی مەسیحی لە لایەن مەزهەبی کاسۆلیك ، کە لە ئەنجام بووە هۆی کوژرانی زیاتر لە٠٠٠ ,٦٠ هەزار هاوولاتی لە نێوان هەردوو مەزهەبی کاسۆلیکیو پرۆتستانت بەتایبەتی مەزهەبی پرۆتستانتەکان .

سەرەرای بەرهەلستکاری کردن لەلایەن هەندێ لە کەسایەتیو ئەمیرەکانی ئەوکاتی فەرەنساو بەردەوام بوونی ئەو شەڕە بەتایبەتی لە رۆژی ٨/٢٤ , کە رۆژی جەژنی قەدیس برتالماوس بوو لە شارەکەدا ، لە درێژەی بەردەوامی شەڕ ئەمیرال کۆلینی پرۆتستاتنی بووە راووێژکاری شانشینی فەرەنسای کاسۆلیك –شارلی نۆیەم – لە فەرەنسادا

. ئەویش لە پێناو پال پێوەنانو هاندانی شانشینی فەرەنسا بە بەربەرەکانیو هێرش کردنە سەر ئەسپانیا لە دانیشتووانەکانی ناوچەی – فلاندریا – بوو ، کە لە رەچەلەکدا دەگەرانەوە سەر بەلژیکیەکان ، ئەویش لە پێناو دامەزراندنی کۆماری – کالفینیە – بوو لە ناوچەکەو ببێتە هۆکارێك بە لە ناووبردنی شانشینی فەرنساو تۆلە وەرگرتنەوە لێی بەو رێگایدا .

١٥٧٢/٨/٢٥ هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هێرشێکی بەرفراوانیانی کردە سەر هێزەکانی سووپای فارسی سەفەویو گەلی کورد ، کە لە ئەنجام بووە

هۆی کووشتنی زیاتر لە ٤٠٠ چوار سەد هەزار هاوولاتی لە هەرسێ لایەنی شەڕکەر بە تایبەتی لە مەزهەب شیعەکانی فارس و کورد لە رۆژهەلاتی کوردستان وەك قەسابخانە بە ناووبانگەکەی – سان برتلیمی – پاریس لە فەرەنسا .

١٥٧٤

١٥٧٤/٥/١٤ کەشتیە جەنگیەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی سنان پاشاو سەرکردەی جەزائر – قەلەج عەلی – ، باڵیان بە سەر دەریای سپی ناوەراستدا راکێشا ، ئەوەیش بە لێدانی کەناری کالابریاو مسینا... کە هێزەکانی سووپای عوسمانی توانیان دەست بەسەر کەشتیەکانی سووپای مەسیحی دابگرن و دەریایان کرد بە دوو بەشەوە بۆ ماوەی پێنج رۆژ ، لەئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی توانیان سەرکەووتن بەدەست بێنن لە ناوچەکەدا .

١٥٧٤/١٢/١٢سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سەلیمی دووەم لە تەمەنی ٥٢ سالیدا کۆچی دوایی کردووەو ماوەی دەسەلاتی هەشت ساڵ و پێنج مانگ بووە. لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٥٧٤/١٢/٢٦ دکتۆرو بازرگانی ناوداری ئەڵمانی – لیۆنارد راولف – لە گەشتەکەی بۆ وویلایەتی شارەزوورو مووسڵ سەردانی شاری کەرکوك و دوایی بەرەو شارۆچکەی پردێ و دوایی بەرەو شارۆچکەی ئاسکی کەلەك هەنگاویدەنا و گەشتەکەی بەسەر بردووە لەهەرێمی باشوری کوردستان ,

لە ئاکامی ئەو گەشتەیدا راپۆرتێکی بەزمانی ئینگلیزی بلاو کردۆتەوە ، بەلام بەداخەوە نەمزانی لە چ رۆژنامەیەك و گۆڤارێك بلاوی کردۆتەوە . لەهەمان کات لە ١٢/٣٠ی هەمان سالدا لە گەشتەکەی بەناوچە کوردیەکاندا بە باکووری کوردستاندا سووراوەتەوە و تاکوو گەیشتۆتە ئەرمینیا .

١٥٧٤/١٢/٢٦ گەرۆکی ئەلمانی – نیبۆر – کە رەنگە بەناوی بەناو بانگترین گەریدەی ئەلمانی بێت ، کە سەردانی شاری کەرکوکی کردبێ ، کە بەچەند لاپەرەیەك باسی شاری کەرکوکی کردووە لە سەفەرنامەکەیدا ، کە لە دوو بەرگی زۆر

گەوورەدا لە ساڵی ١٧٨١ وەرگێراودراوەتە سەر زمانی فەرەنسی و لەشاری ئەمستردام چاپ و بڵاوکراوەتەوە . کە بەم شێووەیە باسی کەرکوک دەکات لە بارەی قەڵاکەوە دەنووسیٚ :-

ئەم شووێنەی پێی دەڵێن قەڵا پیسترین شووێنێکە تا ئێستا کە بینیبم و ماڵەکانی بەبیٚ هەڵاوێردن و لە وپەری خراپیدان ، لەناو قەڵاکە سیٚ مزگەووت و منارەی لێیە ، یەکێك لەم مزگەووتانە گرینگە ، چونکە گۆڕی
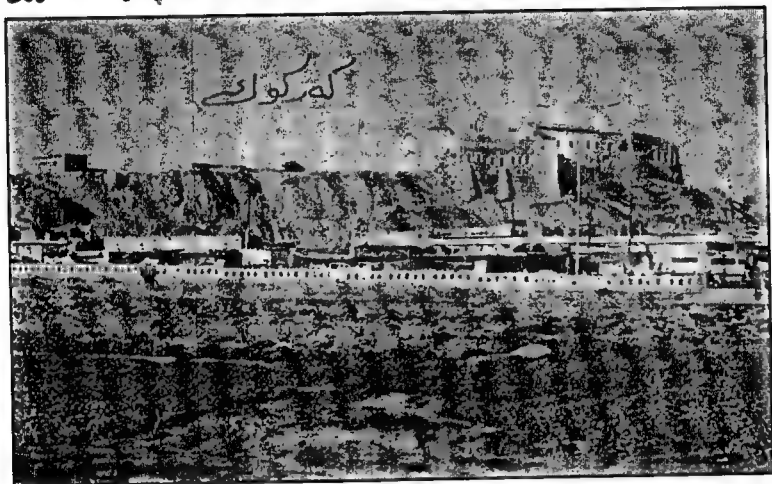
پێغەمبەرەکان – دانیال ، میخائیل و ئەلیعازر – عیزرایل –ی لێیەو جوولەکەکان گوومانیان لەوەدا نیە کە پێغەمبەرەکەیان لەم مزگەووتەدا نێژراوە لە شارەکەدا .

بەڵام موسڵمانەکان رێگەیان نادەن بچنە ناو مزگەووتەکە . کەرکوک نزیکەی ٤٠ کلدانی بانەستووری لێیە ، کەسەر بە کلێسای رۆمانن – کەرکوک شووێنی نیشتەنی پاشای پلە دوو تەوگەیە . پاشا لە شار دانانیشیٚ ، هەرچی باقی وویلایەتی شارەزوورە دەکەوێتە سەر رێگای تاوق تا هەولێر ، کە ئەمرۆکە سەرجەمی سەر بە پاشای بەغدایە .

نادرشا بە ئاسانی دەستی بەسەر شارەکەو قەڵاکەدا گرت ، بەڵام سەردەمانێك لە موسل سەرنەکەووت و ناچاربوو بەخێرایی لە کەرکوک بکشێتەوەو زیانێکی زۆری لە کەرکوکدا .

هەروا نیبۆر دەڵیٚ :– دەلێن لە نزیك شاری کەرکوک چاڵە قیرو نەوتی لێیە ،

هــەروا شــوێنێك هەیــە پێــی دەڵــێن – باباگورگور – كــە لەوپــەڕی ســەیر
ســەمەرەدایە ، بەتایبــەت زەویەكــەی هێنــدە گەرمــە بەرادەیــەك بەشــی ئــەو
دەكــات گۆشــت و هێلكــەی لەســەر سووربكرێتەوە ، مــرۆڤ تــەنها پێوویستە
بەوە دەبیّ چاڵێكی چكۆلەی لەسەر هەڵكەنیّ و مەنجەڵی بخاتە سەر ، زۆر
كــەس ئــەوەیان بــۆ دووپــات كردمــەوە ، كــە بینیویانــە شــەوان بڵێســەی ئــە
شووێنە هەڵدەستیّ و بەچاوی خۆیان بینیویانە .
هەروا لە كەركوكەوە تا شارۆچكەی ئاڵتوون كۆپری – پردیّ – لە ئێوارەی
١٢ مانگ ، گەیشتین , هیچ ئاواییەكم لە سەر ڕێگا نەبینی ، بەڵام ڕێكەوتی
زۆر بنەماڵــەی كوردەكــانم كــرد كــە مــەرو ماڵاتیــان لــەم لەوەرگــە جوانانــە
دەلەوەراند لەو نێوانەدا .

١٥٧٦

١٥٧٦/٨/٢٦ كۆچــی دوایــی هونەرمەنــدو وێنــەكێش و ڕوونــاكیری بــەناوبانگی جیهــانی – تیــشیان – كە تەرمەكەی لە كەنیسەی سانتا ماریا لە وڵاتی پۆلۆنیا نێژراوە ، هەر بەو بۆنە حكوومەتی پۆلۆنیا بڕیارەكانی خۆی هەڵووەشاندەوە كە خۆ پیشاندان و كۆبوونەوەی تێدا قەدەخە كراو بوو لە وڵاتەكەدا .

١٥٧٧

١٥٧٧/٦/٢٨ هونەرمەندو شێووەكار كێشی بەناووبانگی جیهانی – پیتەر پۆل ڕۆینز – لە شاری ئەنتۆبرب چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

١٥٧٨

١٥٧٨/٧/٣ مێژوو نووس و رووناکبیری بەناووبانگی کورد شەرەفخانی بەدلیسی بەهۆی نەتوانینی بەگەڕانەوەی بۆ بەدلیس... لە ئێران... لە هەوڵێکی ئاواتخواز چووە پاڵ لە شکری عوسمانی لە پێناو دورستکردنی هەلێکی گوونجاو بۆ گەڕانەوەی بەرەو شاری بەدلیس لە باکووری کوردستان ، بۆ ئەوەی بتوانێ نووسینی کتێبە بەناوبانگەکەی - شەرەفنامە - تەواو بکات و لە هەمان کات هیوا داربوو بە بەئەنجام گەیاندنی بیرۆکەی فیدراسیۆنی ئیمارەتە کوردیەکان لە کوردستان ، کە ئاواتی ئەو سەرکردەیە بوو بەگەڕانەوەی بۆ خاکی کوردستان.

١٥٧٨/٨/٤ شەڕی - وادی مەخازن - لە کردارە مەزنەکانە ، کە دەووڵەتی سعدیە پێی هەلسا لە کاتی سوڵتان عەبدولمەلیك ، ئەویش بە سەرکەووتنیان بەسەر لایەنگرانی پورتووگال لە شەڕی ملوولی سێیەم ، کە ئەو شەڕە ناونرا بەشەڕی - قصر کبیر- . یان بە جەنگی وادی مەخازن لە نێوان هێزەکانی سووپای مەسیحی و پورتووگال بەهێزە چەکدارەکانی ئیسلامی لە مەغریبدا لە کێشووەری ئەفەریکیادا .

١٥٧٨/٨/١٩ بەرپابوونی شەڕێکی خووێناوی دژووار لەنێوان هێزە چەکدارەکانی سووپای ئیمپۆاتۆریەتی فارسی سەفەوی لە ناوچەی - چیلدەر - بە هاوکاریکردنی هێزەکانی سووپای توورك . کە پێرستی - ناوی بەرپرسی کوردەکان بوو ، لە شەڕی نێوان ئێرانیەکان و عوسمانیەکاندا کووژرا ... کە میر محەمەد دەسەڵاتداربوو لەسەر هەرێمی جەزیرو - ساروخان - فەرمانرەوایی خەزوو - سانسۆن - بوو .

هەروا کورەکەشی - حەیدەر بەگ - فەرمانرەوایەتی تەرجیل و ... بابە زیدبەگ کە کوری میر هەکاری بوو ... ئەم گۆرانکاریانەش لە بەرەکانی شەڕی نێوان فارس و عوسمان هاتە کایەوە ... کە لە سایەی سەر سووپای چەکداری کورد بوو ... کورد گیانی باشترین سەربازانی خۆی فیدای سەرکەووتنی عوسمانیەکان کرد لەسەر خاکی خۆی کە کوردستانە .

سەرچاوە :- م . س - لازاریف .

١٥٧٩

١٥٧٩/٢/٢٨ هۆزی ئەفشار كە یەكێ بوو لەو حەوت هۆزەی كە قزلباشیەی لێ پێكهاتبوو ... بەشداری كەری سەرەكی بوون لە شەڕەكانی شا ئیسماعیل‌و لە هەمان كات دامەزراندنی دەوڵەتی فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەدا كردبوو ، كە ژمارەیەكی زۆر لە كاربەدەستەكانی دەوڵەت لە سەرانسەری قەلەمرەوی سەفەوی دا كە هەر لەناو ئەوان دا هەڵئەبژێردرا بوون ، كە دەسەڵاتی زۆریان لەئیدارەی شاهەكانی فارسدا هەبوو .
بەڵام هەندێ لەسەرانی ئەو هۆزە تاووانبار كران بە هاووبەشی كردنیان لە كووشتنی مەهدی عەلیای هاوسەری شا محەمەد خوودا بەندە لە وولاتەكەدا

١٥٨١

١٥٨١/٧/٣١ لە پاڵ ئەوەدا خۆ ئامادەكاری بۆ لایەنی سەركەووتن ، باڵوێزی تایبەت لە ئەستەمبۆڵ ، لە دوای گەیشتن بە بەنیمچە رێكەووتنی سەربازی لە نێوان دەووڵەتی عوسمانی‌و شانشینی ئەسپانیا بە كۆتایی هێنان ، بە كێشەكانی نێوانیان‌و چوونە ناو شاری لشبۆنەی پایتەختی ئەو كاتەی پورتووگال ، بەرامبەر پێشكەش كردنی یارمەتی بۆ مەغریب ، رووبەروو بوونەوەی هێزەكانی عوسمانی بەرامبەر پێشكەش كردنی یارمەتی بۆ مەغریب‌و رووبەروبوونەوەی هێزەكانی عوسمانی بەرامبەر دەست هەڵگرتن لەشاری عرائس‌و دەستكەووتەكان .

١٥٨٣

١٥٨٣/٤/١٠ لەدایك بوونی دانەرو یاسایی و لاهووتی هۆڵەندی – گروتیوس – هۆگۆ – ل دلفەتی هۆڵەندی ... كە قوتابیەكی زیرەك و زانایەكی بێ وێنە بووە شایانی باسە بروانامەی دكتۆرای لە یاسا بەدەست هێناوە كە تەمەنی لە ٥ ساڵیدا بووەو زمانی لاتینی هەر لەسەرەتای منداڵیەوە بەباشی فێربووە ئەندامی شاندی نێردراو بووە بۆلای هنری چوارەمی شانشینی فەرەنسا .. هنری چوارەم ئەم زانایەی ناوزەند كردووە بەسەرسوورهێنەری هۆڵەندی

دوای ئەوە بوو بەزانا ناسێکی یاسایی – لاهووتی – داهێنەر – دبلۆماسێکی لێهاتوو ... لەساڵی ١٦٠٣ بەپارێزەر دامەزرا لە هۆڵەندا .

هەروا لەتەمەنی ١٢ ساڵیدا چووە زانکۆی لیدن لەهۆڵەنداو بۆ ماوەی سێ ساڵ مایەوە .

جێگەی سەرسوورهێنەری زانای هۆڵەندی مەزن – یوسف ئسکالیگر– بوو . لە ساڵی ١٥٩٨ یاوەری بالوێزی هۆڵەندی کرد ، کە بەرەو فەرەنسا بەرێکەووتن . لە ساڵی ١٦١٥ سەرۆکایەتی شاندی هۆڵەندی کرد بۆ بەشداری کردنی لە کۆنگرەی راوی ماسی کە لەئینگلتەرا بەسترا .

بەهۆی کێشەی ئاینی و رامیاری لە ١٦١٩/٥/١٨ بریاری زیندانی کردنی هەتایەی بۆ دەرکرا . لە بەندیخانە دەستی کرد بەدانان لە نووسینە هەمە لایەنەکانی و یەکەم کتابی بەناوی – نقم القانون الهولندی – بلاوکردەوە ، دوای ئەوە دووەم کتابی بەناوی (حقیقە الدیانە المسیحیە)ی بلاوکردەوەو رێنمایی لەسەر کتابی ئینجیل دانا.

دوای دوو ساڵ لەبەندکردنی خێزانەکەی بەدزی پاسەوانەکان و رەزامەندی هەندێکیان توانی لەناو سندوقێك دانابنێ لە ١٦٢١/٣/٢٢ هاوسەرەکەی توانی لەبەندیخانە رزگاری بکات و گەیشتە شاری گورکوم ... دوای ئەوە چووە لای یەکێك لە هەڤاڵەکانی و دوایی بەرەو شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا رۆیشت و لە ١٦٢١/٤/١٥ گەیشتە پاریس و لەلایەن ئەمیر کوندیەی وەزیری دادی فەرەنسی پێشوازی لێکرا .

ئا بەم شێووەیە ئەم زانایە لەکارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٦٤٥/٨/٢٨ لە روستوك لە ئەلمانیا کۆچی دوایی دەکات ...

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٥٨٣/٥/٩ دادووەری هەرێمی شێروان – خادم مەسیح پاشا – بەرەو داگیر کردنی داغستانی سەر کەناری دەریای خەزەربە رێکەوت ، واتە دەریای قەزوین ، دوای ئەوە سەرکەووتنی بە سەرهێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی داگیرکەری خاکی کوردستان بە دەست هێناو لەلایەن داگیرکەری دەسەڵاتی عوسمانی ، واتە لە دوو لایەنە خاکی کوردستان داگیر دەکرا ، بە نۆبە لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی فارسی و عوسمانیدا ، بەر لەوەش لەلایەن

ئیسلامو هەر بەناوی ئیسلام.

١٥٨٥

١٥٨٥/٥/٢١ مـۆركردنی ڕێكەووتننامـەی ئاشـتی لـە نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی و
فارسـی سـەفەوی ، لـە دوای شـەڕی شـەش سـاڵە ، لـە ئـەنجام هەرێمـەكانی
كەرەجو شێروانو لۆرستان كەووتنە ژێر دەسـەڵاتی عوسمـانی ، كە زۆربەی
زۆری خـاكی كوردسـتان بـوو لـە گـەڵ بەشێك لـە خـاكی ئازربایجانو شاری
تەورێز .
لەو كاتـەش سەرەك ئەنجوومـەنی وەزیرانـی عوسمـانی پاشا كۆچـی دوایی
كردو خادم مەسیح پاشا جێگەی گرتەوە لە سەر ئیمپراتۆریەتەكەدا .
١٥٨٥/١٢/٢٣ هەنـدێ لـە كەسایەتی نـاو هـۆزی ئەفشار تاووانبـار كرابـوون بـە كووشـتنی
هـەمزە میرزای كـوڕی شـا محەمـەدی فارسـی ، ئـەویش بەدەسـت تێكـەڵاو
كردنـی لەگـەڵ ئـەمیرێكی تەتـەری بـەدیلگیرا ، كـە بـە هاوكـاری یـەكتری
كووشـتبوویان... بـەو هـۆكـارە شاعەباس گومـانی لـە هەنـدێ لـە هـۆزەكانی
ئەفشار دەكرد . كە لە هۆزە قزلباشیەكان پێك هاتبوون لە وولاتەكەدا .
١٥٨٨/٦/١٠ كۆچی دوایی سۆفی و فەیلەسوفی ئەلمانی – ڤالانتین ڤایگل – لە نایندرۆڤ ل
نزیك گانیسینیۆن لە سكسۆنیا ئەرستبرگ ... شایانی باسە ئەم فەیلەسوف
لەساڵی ١٥٣٣ چاوی بە جیهان هەڵهێناوە . ژیانی بەتەنیای و دوورە پەرێز
بردۆتە سەر ... خووێندنی سۆفی تـەواوكردووە لـە گـەڵ خووێندنی لاهـوتی
لەدوای مردنی چەندین بەرهەمی بەچاپگەیەنراوە لەوانە :– الحیاة الدائمة
لەسـاڵی ١٦٠٩ . رسـالة فی الحیـاة السـعیدة ، لەسـاڵی ١٦٠٩ . حـوار حـو
المـسیحیة الـصحیحة ، لەسـالی ١٦٢٢ ... لەگـەڵ چـەندین بەرهـەمی دیك
لەژیاندا ، كە كاردانەوەو كاریگەری خۆی نوواندووە لە دوای كۆچی دوای
كردنی لە وولاتەكەیدا.
سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣.

١٥٨٧

١٠/٢٠/ ١٥٨٧بـەرپابوونی شـەڕی هەشـتەمی ئـاینی نێـوان مەزهەبـەكانی كاسـۆلیك

پرۆتستانت ، کە ناووزەند بوو بە شەڕی - کوتراس- کە پرۆتستانتەکان سەرکەووتنیان بە دەست هێنا بەسەر کاسۆلیکەکان و بە هەڵاتنی پرۆتستانتەکان بە سەرکردایەتی - هنری دۆناڤار- لەو شەڕەداو سەرکردەی کاسۆلیك - دۆق دوژوابووز - کوژرا .

١٥٨٨

١٥٨٨/٤/٥ کەنگەشە هێنەترین بیرەمەندە رامیاریەکانی سەردەمی نوێ - تۆماس هۆبز - لە دایك دەبێ ، کاتێك کە پایۆرە جەنگیەکانی ئیسپانیا خەریکی نزیك بوونەوە لەکەنارەکانی ئینگلستان بوون و ئەم وولاتە لەترسی تێك هەڵچوونی سووپا دەژیا .

ئەم زانا ناوداره لاوێکی خاوەن بەهرە بوو ... لەتەمەنی ١٤ساڵیدا چووە زانکۆی ئۆکسفۆردو لەساڵی ١٦٠٧ لەتەمەنی ١٩ ساڵیدا خووێندنی تەواوکردو مۆڵەتی وانە گووتنەوەی وەرگرت ... باوکی تۆماس هۆبز قەشەیەکی نەخووێندەوار بوو ، کاتەکانی بەکتابی پیرۆزو مەی خواردنەوە بەسەر دەبردو دوای ماوەیەك باوکی کۆچی دوایی کرد .

دوای ئەوە لەلای مامەکەی ژیانی بەسەربرد ، هۆبز لەسەر راسپاردەی یەکێك لەهاوکارانی بەپلەی مامۆستایەتی بنەماڵەی دەست رۆیشتووی لۆردکاوندیس رازی بوو ... ئەمەش بووە هۆی سەربەخۆیی دارایی و لە ئاکامدا باهاتن و گەشەی هەمەلایەنی روحی و هزری ئەو بێجگە لەمە بەدەستپێکردنی پێشوویە کۆماری خوازەکان لە ئینگلستان چالزی یەکەم - ستیوارت - و زۆربوونی مەترسی شەڕی نێوخۆیی ، کە خانەدانەکانی لایەنگری پاشایەتی داوایان لە تۆماس هۆبز کرد کە گەڵالەیەك لەفەلسەفەی رامیاری خۆی بکات ، ئەویش بەمەبەستی داکۆکی کردن لە رەوای پاشایەتی بڵاوبکاتەوە . ئەم گەڵالەیەش کەسەرەتای بۆ بەشی کۆتایی سیانەیەك - تریلۆژی - لەژێر ناوی - توخمە فەلسەفەیەکان - لەبەر چاوگیرا بوو کە لەساڵی ١٦٤٠ بڵاوی کردەوە .

بەلام بەهۆی گۆرینی بارودۆخی ئینگلستان و بە سەرکەووتنی پەرلەمانی - درێژە - بە سەر پاشایەتی لایەنگیرانی ، کە لە پایزی ساڵی ١٦٤٠ بەناچاری

لەترسـی دەستبەسـەرکردنی بـەرەو شـاری پاریـسی پایتـەختی فەرەنـسا
رۆیشت و بۆماوەی ١٠ ساڵ لەفەرنسا مایەوە.
گـرنگترین بەرهەمـەکانی بـەناوی – لۆیاتـان ، یـان ، جەوهـەر – روخـسار
لەدەسەڵات و دەووڵەتی کەنیسەی مەدەنیش لەساڵی ١٦٥١ لەشاری لەندە
بلاوی کردەوە ... هۆبز بەشەکانی یەکەم و دووەمی فەلسەفەی سرووشت
ئـەنترۆپۆلۆژی لـە دوای یـەك لەسـاڵەکانی ١٦٥٥ – ١٦٥٨ دا بلاوکـردەوە .
ئـەم بیرمەنـدە لـەماوەی ژیـانی تـوانی بـەدەیا بەرهـەم بەئـەنجام بگەیـەنیّ لـ
سەرباری رامیاری و تووندوتیژی و حکوومەت و مـاف ... و بـەردەوام بوونـ
تاکوو لە ١٦٧٩/١٢/٤ لەتەمەنی ٩١ ساڵیدا کۆچی دوایی دەکات.
سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٥٩٠

١٥٩٠/٣/٢١ مۆرکردنی پەیمانی نێوان دەسەڵاتی فارسی سەفەوی‌و دەسەڵاتی عوسمانـ
لە شاری ئەستەمبوڵ ، کە بووە هۆی ئەوەی لوڕستان‌و شارەزوور بکەوێتـ
ژێر دەسەڵاتی هێزەکان‌و بەرپرسانی دەسەڵاتی عوسمانیدا .

١٥٩٠/٤/١٨ لە دایك بوونی ئەحمەد خانی یەکەم ، کە کوڕی محەمەدخانی سێیەم بوو
لە دوای باوکی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست بە سوڵتا
عوسمـانی لـە سـەر هـەمان بیروو بۆچوون لـە ڕێنماییـەکانی بـاوکی لـە سە
ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٥٩٢

١٥٩٢/١/٢٢ لەدایك بوونی فەیلەسوفی بەناوبانگی فەرەنسی و جیهانی –پیاراگسندی –
هـەرێمی بیروڤـانس لەباشـووری فەرەنـسا .... هـەر لەسـەرەتاوە لایـەنگیر
بیرووبۆچوونەکانی فەیلەسوفی ناوداری جیهان ئەبیقۆر بووەو لەهەمان کا
ئاواتـەکانی بـوونی بەقەشـەی مەسـیحی بـووە و خـوێنـدنی ئـایینی دەسـ
پێکردوە .
لەسـالّی ١٦١٤ بروانامـەی دکتـۆرای لـە لاهـووتی بەدەسـت هێنـاوە ... دوا
ئەوە دوو رووی وانە گووتنەوەی گرتەبەر ... ئەویش :–

یەکـەمیان :- مامۆسـتایەتی و لاهـووتی . ئـەویش لـە بـواری ئـایینی و فەلـسەفە لـە ئاکس . دوای دەسـت بەسـەر داگـرتنی یەسـووعیەکان ... واتـە مەسـیحیە توونـد رەوەکـان . بەسـەر کۆلێـژی ئـاکس وازی لـەکارەکانی مامۆستایەتی هێنا لەساڵی ١٦٢٣ ... بەڵام دوای ئەوە بووە کاهینی یاسایی. یەکەم دانراوی لەساڵی ١٦٢٠ ئامادەکرد بەناونیشانی - ابحاث غیر تقلیدیة ضـد اتبـاع ارسـطو - ئـەویش لـەبارەی گەردووننـاسـی بـوو... لەهـەمان کـات پەیوەندی بەفەیلەسوفی ناوداری جیهانی ئەبیقۆر و چەندین زاناو فەیلەسوفی دیکە کرد ، لە کارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بوو تـاکوو لـە ١٦٥٥/١٠/٢٤ لـە پاریسی پایتەختی فەرەنسا کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٥٩٤

١٥٩٤/٥/٣١ کۆچـی دوایـی نیگارکێـشی بـەناووبانگی جیهـانی- پـاولۆ تـەنتورتۆ- وگۆڕەکەی لە کەنیسـەی - مادۆنادل ئۆرتووە- لە شاری بووندەقیە .

١٥٩٥

١٥٩٥/١/١٦ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان موورادی سێیەم ، لە تەمەنی ٤٩ ساڵیدا کۆچی دوایـی کـردووەو گۆڕەکـەی لـە شـاری سـۆفیای پایتـەختی بووڵگاریایـە... شایانی باسە سوڵتان موورادی سـێیەم شاعیرێکی ناوودارو بەهرەدار بوو، لەگەڵ ئەوەشدا مامەڵەی دراووسێی باش بوو لە گەڵ وڵاتەکاندا .

١٥٩٦

١٥٩٦/٣/٣١ لەدایک بوونی فەیلەسوفی بیرکاریزانی ناوداری فەرەنسی - رینیە دیکارت - هـەروا بـە - کاریتـسۆن - یـش ناسـراوە .... شـایانی باسـە دیکـارت بەیـەکێ لەدامەزرێنەرانی فەلسەفەی نوێخواز و دامەزرێنەری بیرکاری نوێ دادەنرێت و یەکێکە لـەو زانایانـەی کە زۆرتـرین بەرهـەمی هەمە جۆری هەیـە لەسـەدەی /٢٠ - ٢١ دا .

لەبەر ئەوە دیكارت بەیەكێ لە كلیلـەكان دادەنرێت لەشۆرشـی زانست و شارستانیەتی تازەداو نـاوی ئـەو زانایـە بەئەنـدازەی دیكــــارتی كەلێتوێژینەوەكـــە لەســەر شێووازەكانی دیكـارتی و ئەنـدازەدا ، كـە ئاوێتـە بـووە لەگـــەڵ جـــەبر ... دیكـــارت بەرهەلـستی زۆری بیرۆكـەكانی پـێش خـۆی كـردووە . لـەپێش هەموویانـــــەوە ســــۆزی روح وێرای ئەوەی زۆر لە بیرۆكەكانی لە ئەرستۆو سۆفۆكۆم لەسەدەی شانزەهە ، یاخوود بیرۆكەی ئوگبتین رەگ و ریشەیان هاتبوو .

دیكارت لەدوو خاڵدا بەرهەڵستكاری ئەو قوتابخانەیە دەكات .

یەكەم :– دابەشبوونی جەستە سرووشتیەكان بۆ مادەو وێنـە – شـێووە رەتدەكاتـەوە هـەر وەكـوو زۆرینـەی فەلـسەفە یۆنانیـەكان رەتـی دەكەنـەوە

دووەم :– دۆزیان ئامانج رەتدەكاتەوە جا خوودی دۆزەكە سرووشتی مرۆ بێ یان خواوەندی بێت ، لەشێكردنەوەی دیاریدە سرووشتیەكان .

ئـەم مرۆڤـە لەژیانیـدا بـەردەوام بـوو لەخـەبات و هەوڵـدانی لـەپێنا سەركەوتنی بیرووبۆچوون و هەڵوێستەكانی تاكوو ماڵئاوایی لەفەرەنسا جیهـانی فەلـسەفە كـرد لـە ١٦٥٠/٢/١١ ، بەرهەمــەكانی تـاكوو ئێـستا داهـاتووش سەرچـاوەی زانـست و پەرەسـەندن و پێـشكەووتن و گەشـەدا لەهەموو بوارەكانی لە جیهاندا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – داناني – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢

١٥٩٦/٨/٢٥ لـە كتێبـی شـەرەفنامەی بەدلیسی ، وای دیـار كـردووە كـە كـورد لـە بار كۆمەڵایەتی و زاراوە دەبێتـە چوار بـەش بـەپێی نووسینەكانی ئـەو كات.. كرمانجی... لوڕ... كەلهوور... گۆران... لە هەمان كات دەڵێ :–

سنووری کوردستان بەخەتێکی راست لە سەر کەنداووی فارسەوە تا کۆتایی مەلاتیەو مەرعەش لە باکووری کوردستان ، کە ئەم هێڵە وولاتی فارس و ئێرانی عەجەم و ئازربایجان و ئەرمەنستانی گچکەو ئەرمەنستانی گەورەیە... باشووری ئێراقی عەرەب و ناوچەکانی موسڵ و دیاربەکرە...پادشایەتی میرانی کوردستان بەناوی هۆزەکانیانەوە ناسراون . وەك :-

ئیماراتی هەکاری و سۆران و بابان و ئەردەلان .

هەروا هەندێکیان ناویان بەبرایی شارو قەلاکانیان هاتوون وەك میرانی ... مەلەنگێف و بەدلیس و جەزیری و حەزۆو ئەکیل و هەروا... شایانی باسە کە کورد زۆر زۆر دەووڵەمەندە لە هەموو بوواره جیاجیاکانی نەتەوەیی و نیشتمان و داب و نەریت و کەلتوورو شارستانیەت و شووێنەوارەکان....!!!؟ .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە هەر نەتەوەیەك لە سەر ئەو پارچە زەویەدا نیشتەجێیەو خاوەنی زمانێکی فرە زاراوە بێ ، بوونی خۆی بە درێژایی مێژوو لە پەرینەوەی قۆناخە یەك لە دوای یەکەکان دەسەلمێنێ .

لەوانەش کورد کە خاوەنی چەندین زاراوەی بە هێزە لە سەر بنەمای زمانی دایك وەك :- زاراوەکانی - کرمانجی ، لۆری ، کەلهووری ، گۆران - دوای ئەوەش :- هەردوو زاراوە بە هێزەکەی کرمانجی و سۆرانی - لە گەڵ ئەوەشدا زاراوەی هەورامی بە یەکێك لە زاراوە هەرە کۆنەکانی زمانی کوردیە ، کە لە سەردەمی زەردەشتی و ئاینی زەردەشتی و تاکوو ئێستاش ئەم زاراوەیە لە زمانی کوردی ئاخاوتنی پێدەکرێت لە کوردستان .

هەروا چەندین شێووە زاراوەی دیکە هەن وەك :- کاکەیی و شەبەك ، ئەمانە

که زمانی رەسەنی ریك پیك دێنن له سەر خاکی کوردستان ... مانای وایە تا زماتی کوردی مابێ و بمێنێ ، کورد بوونی بەردەوام دەبێ لە هەموو بوارەکان بە تایبەتی لە هەردوو بوواری نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

دەبێ ئەم راستیەش بلێین ، کە یەکێك لەو زاراوە زمانەی کوردی نەماو کۆتایی پێهات . ئەوا زاراوەکانی دیکە کۆتاییان پێ نایەت ...نەك وەك نەتەوەیەك زمانەکەی بێ زاراوەی جیاجیایە ، زمانی کوردی زمانێکی زۆر دەوڵەمەندە لە هەموو روویەکی زمانەوانی و هەر ووشەیەکی چەندین مانای خۆی هەیە ، لە ناورستە جیاجیاکان . لە رستەی رامیاری و لە رستەی شیعر و لە رستەی رۆمان و لە رستەی کۆمەڵایەتی و لە رستەی پەخشانە ولە رستەی نووسیندا .

کە هەر ووشەیەك لە بوواری نووسینێك جێگەی خۆی دەکاتەوە لەسەر بنەمای رێزمانی زمانی کوردی و بەراووردکردنی لە گەڵ زمانەکانی دیکەی نەتەوە جیا جیاکان لە جیهاندا .

١٥٩٦/٨/٢٨ شەرەفنامەی بەدلیسی وای راگەیاندووە ، کە کورد لە بارەی کۆمەڵایەتی و زاراوەیی دەبنە چوار بەش. ئەویش :- کرمانجی - لۆر - کەلهوری - گۆران - .... هەروا دەڵێ :-

سنووری کوردستان :- بەخەتی راست لە سەر کەنداوی فارسەوە تابرانەوەی - مەلاتیا - و - مەرعەش - دەچێ . باڵی باکووری ئەم خەتە وولاتانی فارسی و ئێراقی عەجەم و ئازربایجان و ئەرمەنستانی گچکە و ئەرمەنستانی گەورەیە .... باشوریشی ئێراقی عەرەب و ناوچەکانی موسل و دیاربەکرە ... هەر وەك لەنەخشەکەیدا هاتووە لەلاپەرە / ١٢٨ .

هەروا پادشایان و میرانی ئازای کوردستان بەناوی هۆزەکانیان ناسراون . وەك :- هەکاری ، سۆرانی ، بابانی ، ئەردەلان ... هەندێکیشیان ناویان وێرای شارو قەڵاکانیان هاتوون . وەك میرانی :- حەسەنکێف ، بەدلیس ، جەزیر ، حەزۆ ، ئەکیل ، هیتریش . هەروا دەووڵەتەکانی ؟- مەریوان ، حەسنەدی ، لۆری مەزن : - مەزلەوی - لۆری بچووك - ئەیوبیەکان ، کە پادشای میسر و شام بوونە . هەرو١٠ دەڵێ :- شادی کوری مەروان :- باپیری سەلاحەدینی کوردی بووە - رەوەندی دوین - بوو .

١٥٩٦/٨/٢٨ تا ئەم مێژووە فەرمانڕەوایانی فێنك بەردەوام بوونە ... كە دانیشتووانی ناوچەی فێنك لە چوار هۆز پێك هاتوون – یەجنویی . شوقاقی ، میران . كۆینە – فەرمانڕەواكانی فێنك دەچنەوە سەر میر ئەبدالی كوری سولەیمانی كوری خالید . كە سولەیمانی كوری خالید لە هەرێمی جەزیرە كۆچی دوایی كردو كورەكانی وولاتەكەی باوكیان لەناو خۆیاندا دابەشكرد كە ناوچەی فێنك بەر ئەودال كەوت .

ماوەیەكی زۆر میر ئەبدال لەو ناوچە دەسەلاتدار بووە و دوایی كۆچی دوایی كردووە ... نەوەكانی ئەو ناوچەیان لە بەر دەست بووە ... بەلام پاش مردنی ئەودال نۆركە ئاق قوینلوو لەبەر دەستیان دەرهێناون و داگیریان كردووە و ماوەی سەدساڵ لەبەر دەستیان ماوەتەوە ... لەدوای ئەو ماوە دوورو درێژەدا ، كە داگیركەرانی ناوچەی فێنك ئاق قلوینلوو بەرەو نەمان چوون لە ناوچەكەدا .

دووبارە ئەو بنەماڵەیە گەرانەوە سەر شووێنی خۆیان لەناوچەی فێنك و كەس پەلاماری ئەو بنەماڵەی نەداوە ، كە دەسەلاتیان بەسەر ناوچەكەدا دەرۆیشت لەهەموو بوارێك تەنیا ... جارێك نەبێت لەسەر دەمی مەزنایەتی شا عەلی بەگ ، كە فەرمانیرەوایی جەزیر بوو . دەستی بەسەر ناوچەی فێنك دا گرت و دای بەمیر محەمەدی برای ... بەلام دووبارە بەیارمەتی خوودی فەرمانرەوایانی جەزیر ناوچەكە دراوەتەوە دەست بنەماڵەو نەوەكانی میر ئەبدال ... ناوچەی جەزیر كەوتۆتە باكووری رۆژئاوای مووسڵ و ناوچەی فێنكیش هەر لە ناو هەرێمی جەزیرەیە لەباشووری كوردستان.

سەرچاوە – شەرەفنامە – لاپەرە /٣٢٥/٣٢٤ .

تێبینی :– فەرمانرەوایی حەسەن كێف كە بە – مەلكان – بەناوبانگن . بەلام ئەمین زەكی بەگ دەڵێ :– ئەم نازناوە لە مەلكاتیەوە هاتووە ، كە یەكێكە لە سێ مەزهەبی مەسیحی ئەویش:–

مەلكاتی ، یاقووبی ، نەستۆری ، كە سەر بە قەددیس ئەنتۆنیۆس بوون . بەلام هەندێك لە كوردە مەسیحیەكان بە ناوی مەزهەبەكانیان ناوزەندكراون ... كۆمەڵێك لە مێژوونووسان لایان وایە كە :–

نەستوریەكانی مووسڵ ، یاخوود لای مووسڵ ، كە ئێستا بە خۆیان دەڵێن .

ئاشووری و مەسیحیە یاقوبیەکان ... کە سەردەمێك – جۆزقان – یان پێ دەگووتر ... ئەمانە بە رەسەن کوردن .

١٥٩٦/١٠/٢٦ بە هاوکاری و هەماهەنگی یەکتر هێزەکانی سووپای مەژەرو شانشینی نەمسا ، دەشتایی کرزنیان ووێران کرد لە نزیك قەڵاو بووە هۆی بەردەوامی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی بە داگیرکردنی وولاتانی بەرهەلستکارانی دەسەلاتی عوسمانی لە ناوچەو هەرێمەکاندا .

١٥٩٧

١٥٩٧/٨/١٣ کتێبی شەرەفنامە لەلایەن – شەرەفخانی بەدلیسی– بەدەست نووسراوەتەوە ، کە لە پەرتووکخانەکانی – ربۆدلن و ئەستەمبوڵ و پرینستۆی ئەمەریکاو پەرتووکخانەی کۆمەڵەی شانشینی ئاسیا لە بەریتانیاو پترسبۆرگی پایتەختی ئەو کاتی روسیای قەیسەری– هەن و هەڵگیراون ، کە بە سەرچاوەیەکی گرنگی مێژوویی کوردوکوردستان دەژمێردرێت ، بەتایبەتی لەبوواری نەتەوەیی و نیشتمانیدا . ئەویش بە درێژایی مێژوو وەك بەلگەنامەیەکی نێوو دەوولەتی لە جیهاندا .

١٥٩٨

١٥٩٨/٤/١٥ مۆرکردنی پەیمانی نێوان هەردوو مەزهەبی کاسۆلیك و پرۆتستانتی مەسیحی ، لە دوای هەشت شەڕی دژووار لە نێوانیاندا ، بە ناوی پەیمانی– نانت – کە بە تەواوی دان بە بڕووای مەزهەبە جیاجیاکانی ئاین نرا ، لە فەرەنسا و تاکوو ئێستاش ئەو رێکەووتنە لەکار پێکردنی بەردەوامە ، لە لایەن جیهانی مەسیح لە جیهاندا .

١٦٠٠

١٦٠٠/٧/١٣ کەسایەتی کوردی ناودار ئیسمائیل مەلا حوسێن لە مێژووی ئەردەلان زۆر لە سەر هەلۆخانی نووسیووە کە دەڵێ :–

هەلۆخان پیاوێکی زۆر دەست رۆیشتووبووە و وولاتی خۆی ئاوەدانی بەئیرۆ

کردووه . جگه لەقەڵای – زولم – که پایتەختی بووه ... سێ قەڵای دیکەشی دروستکردووه که ئەوانیش :-
قەڵای حەسەن ئاوا لەسەرلوتکەی کەژێکی بەرز . هەروا قەڵای پلەکانیشی دروستکردووه لەناو جەرگەی وولاتی گۆراندا . قەڵای مەریوان بوونی و گەنجینەی لەزێرو زیوو و ئاخنای هەبوو .... هەروا چەندین فێرگەو مزگەووت و تەکیەو خانەقای ئایینی لە کوردستان دروستکرد بوو ... ئەم کەسایەتیە پاکی بەکەس نەبوو ، لە کەس نەدەترساو لەهەمان کات هەردوو دەسەڵاتی عوسمانی و فارسی لەهەلۆخان دەترسان .
لەو کاتەشدا شا عەباسی سەفەوی فارس ، بەنیازی داگیرکردنی وولاتەکەی هەلۆخان بوو ... بەهێزێکی گەووره هێرشی کردە سەر لە نزیك شاری هەمەدان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ، لە گوندی – سەهیم – تووشی شەڕ هات لەگەڵ هێزی هەلۆخان ، ئەم گوندە لەژمارە /٦ ی گۆڤاری گەلاوێژدا بە – میهەم – نووسراوەو گوندێکە ، کە ٩٥ کیلۆمەتر لە شاری سنە دوورە – عەلی بالی زەنگەنە ، کە کوردێکی نزیك بوو لەشاو ڕاووێژکاری بوو و ئامۆژگاری شای کرد ، کە ئەگەر بەشەڕ هات لەگەڵ هەلۆخان لەوانەیە نەتوانێ بەسەر هەلۆخان سەرکەێ .
بەڵام لەرێگەی ڕاووێژکردنی کوردە خۆ فرۆشەکان بۆ شاو ، شاش دەستی کرد بە پەیوەندی بەستن لەگەڵ هەلۆخان لەپێناو لەناوبردنی ، جا بەهەر شێووەیەك بێت . لە ئەنجامدا وای کرد کە هەلۆخان سووێندی گەووره بەسەر شا عەباس بخواردایە .
هەر لەپێناو لەناوبردنی داوای لە هەلۆخان کرد ، کە خانی ئەحمەد خانی کوری بنێرێتە لای بۆ ئەسفەهان کە هەلۆخانیش خان ئەحمەد خانی بۆ ناردو شا عەباسیش ڕێزی لێگرت و خاتوو کلاو زێری خوشکی خۆی لێ مارەکردو کردیە هاوکاری کردنی خۆی و چەندین کاری گرنگی پێ سپارد لەهەموو بوارەکانی کاروباری دەسەڵاتی شا عەباس .
لە هەمان کات کردیە بەپرس و ڕاووێژکار ، لە ئەنجام نازناوی نا بە والی کوردستان و لەشکرێکی زۆری خستە ژێر دەسەڵات و ناردیە سەر هەڵۆخان .
لەو کاتەش هەلۆخان لە قەڵای حەسەن ئاوابوو... لە دوای گەمارۆدانی قەڵای

حەسەن ئاواو بە سەرنەکەووتنیان پیلانێکی گەورەیان نایەوە ... ئەویش کا
ژنـی خـان ، کـە دایکـی ئەحمـەدخان بـوو لەگـەڵ مـەلا یـاقووتی هـاودەمی
هـەلۆخان خیانـەتیان بـە مێـردو ئاغـا کـردو بەدزیـەوە رێکـەووتن و دەرگـای
قەلاّیان داگیرکردو هەلۆخانیان بە دیل گرت و رەوانەی ئەسفەهانیان کرد بۆ
شاعەباسی سەفەوی فارس .

ئەمە خیانەتی کورد بوو لەگەڵ کورد بۆ دووژمنی کورد ... نووسەر :-
واتـە هـەلۆخان بەدەسـت بەسـەری لـەلای شا عـەباس مایـەوە تـاکوو کۆچـی
دوایـی لـە شـاری ئەسـفەهان کـرد.... دوای ئـەوە حـووکمرانی ئـەردەلان و
شارەزوور کەوتە دەست خان ئەحمەد خانی کوری هەلۆخان و جێگەی باوکی
گرتـەوە .... دووژمـنی کـورد بـە هـەموو بارێـك سـەرکەووتنی بەسـەر کـورد
مـسۆگەرکردووە ، بـەهۆی خیانـەتی نـاو مـاڵی کـورد لەگـەڵ یـەکتر لـەپێناو
بەهێزکردن و خزمەت کردنی دووژمن لەسەر خاکی کوردستان .

سەرچاوە :- شەرەفنامە - لاپەرە /٢١٣ - ٢١٤ - ٢١٥ .

١٦٠٠/١٢/٣١ دامەزراندنی کۆمپانیای هندی رۆژهـەڵات ، کە بـەناوبانگترین کۆمپانیایە لە
مێـژوودا . کە ئـەو کۆمپانیایـە رۆڵێ سـەرەکی و بنـەرەتی هـەبوو لـە ململانێـی
نێـووان فەرەنـساو بـەریتانیاو ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لـە رۆژهـەڵاتی
ناەراسـت و کیشووەری ئاسـیادا ، ئـەویش بە بـەردەوام بـوون لـە سـەر ئـەو
رامیاریەتـە تـا گەیـشتە ئـەو قۆناخـەی کـە بـە پێـی نەخشەکانی دارێـژراوی
پـەیمانی سایکس -بیکۆی نهێنـی لـە سـاڵی ١٩١٦ ، لـە سەر دابەشـکردنی
کـوردو خـاکی کوردسـتان بە دامەزراندنی دەووڵـەتی تـازە لەسـەر ئـەو خاکـە
وەك ئێرانی فارسی و تورکیای تـورك و ئێراقـی عـەرەبی و سووریای عـەرەبی و
ئوردنی شانشینی و ئەرمەنستانی ئەرمەن .
بـەڵام گـەر بـەراووردێکی تووێژینـەوە دار بکرێـت لـە سـەر نەتـەوەکانی چـوار
چـێووەی ئـەو دەووڵەتــە دورســتکراوانە هــیچ نەتەوەیــەك ژمــارەی
دانیشتووانەکەی لە ژمارەی دانیشتووانی رەسـەنی خـۆی زیـاتر نیـە - واتـە
کـورد- ، بـەڵام بـە هـۆی هەلکەووتـەی جـووگرافی خـاکی کوردسـتان و
ناوچەکەو چاوگە نەووتیەکان ، کە پێووەری ئەو دابەشـکردنەی پێووە دیـار

بوو لە هەموو بووارە جیاجیاکانی رامیاری و ئابووری و بازرگانی و سەربازیدا . دوا رۆژیشی داگیرکردن بوو لەلایەن بەریتانیاو هاوپەیمانەکان .

لەو کاتەشدا وەك ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و رووسیای قەیسەری و فەرەنساو فارسی سەفەوی و عەرەبی ئیسلامی لە دوورگەی بیابانی عەرەبیدا ، هەر چەند کێشەو ململانێ و شەڕو پێکدادان لە نێوانیان هەبووبێت ، بەڵام لە سەر کێشە سەرەکیەکان و بەرژەوەندیە تایبەتیەکان کۆك بوونە... بەڵام کورد تاکوو ئێستاش...؟...!. لە سەر خاکی کوردستان.

١٦٠٢

١٦٠٢/٦/٢٦ شاعەباسی فارسی سەفەوی زیاتر لە ٥٠ پەنجا هەزار خێزانی لە تیرەو هۆزەکانی کوردو جەمشگەزەوکی دیکە لە کوردستان بەرەو دەشتەکانی خوواروی تاران گوواستەوەو لە وویشەوە بەخۆیان و مالاتەکانیان بەرەو خۆراسانی ناردن ، لەو کاتەشدا پارێزگاری لە سنووری سەروی رۆژهەلاتی قەلەمرەوی عەجەمی دەکرد ، لە بەرامبەر هەرەشەی ئۆزبەکدا .

هەروا پێی سپاردن بۆ پرکردنەوەی ئەو بۆشاییەی کە ئەو هۆزانە رێ و شووێنی هێنان و جێگیرکردنی هەندێ هۆزە گەوورە شەرکەرەکانی قزلباش بۆ کوردستان دانا .

شایانی باسە شاعەباسی فارسی سەفەوی مەهەب شیعە لە هەوولەکانی درێخی نەکردووە بەرامبەر گەلی کوردستان ، ئەویش بە دوو لایەن کوردو خاکی کوردستانی داگیر کردو لە بە فارس کردن بەردەوام بوو لە هەرێمەکەدا.

یەکەم :- بەردەوام بوو لە راگوواستنی کورد لەسەر خاکی دیرێنی خۆی بۆ جێگەی دیکەو بە جێگە گرتنەوەیان بە هۆزو تیرەکانی فارس .

دووەم :- بەردەوام بوونی بە بەمەزهەب شیعەکردنی بە هەر نرخێك بوایەو بۆی بگوونجایە هەروەك چۆن کورد بە زەبری شمشێر کراوە بە ئیسلام و خاکی لێداگیرکراوە لە هەرێمە جیا جیاکان .

١٦٠٣

١٦٠٣/٦/١١ لـه كـاتی پـەلاماردانی قـەڵای مـەریوان لـه ڕۆژهـەڵاتی كوردسـتان ، شێخ حەیـدەری مـوكری لـه ڕیـزی سـووپای قزلبـاش دا كـوژراو قووبـادی كـوڕی جێگەی گرتـەوەو لەلایـەن شاعەباس كرا بووە سەركردەی گـەورەی هـۆزی موركری‌و فەرماندەی مەراگە– مەراغە– لە ڕۆژهەڵاتی كوردستان .
بەڵام شاعەباس تـوورەیی كـۆنی بـاوك‌و بـاپیری خـۆی هـەرمابوو، لـه هـەمان كات له گەشتەكەی ، كه بۆ ناوچەی موكریانی كردبووی داخی دڵی خۆی پێ دارشت و تۆڵەی رابردووشی لێكردەوە، كه دوای ماوەیەك قووباد خان‌و هاورێكـانی كووشـت‌و فـەرمانی كووشـتنی بەكۆمـەڵی بـۆ هـۆزی موكریـانی ڕاگەیاند .

١٦٠٣/١٢/٦ سـوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان محەمـەدی سـێیەم ، لـه تەمـەنی ٣٧ سـاڵیدا كۆچی دوایـی كـرد ، كه مـاوەی دەسەڵاتەكەی ٩ سـاڵ بـووەو لـه دوای خـۆی كوڕەكەی ئەحمـەدی یەكەم جێگـەی گرتـەوە بـه سـوڵتانی عوسمـانی لـه سـەر ئیمپراتۆریەتەكەدا .

١٦٠٤

١٦٠٤/٥/٣٠ نووسەری هاوزان‌و هـاودەمی ئـەو كـات مامۆسـتا جـەلال مجـەم كووشـتنی بـه كۆمەڵی موكری له ڕۆژهەڵاتی كوردستان لـه لایـەن جەندرمـەكانی شاعەباسـی فارسی مەزهەب شیعە بەم جۆرە باس دەكات له ناوچەكەدا .
سزای كوردەكانی ئەو كوردانە لە بەردەی شاردنەوەدا مابووەوە . كاتێ كه پلـەی گـەرمی هـەتاو بـه ١٤ پلـه لـه سـەرەتاندابوو قوبـاد خـان لەگـەڵ ٩٤ كەسایەتی كوردی دیكەی موكری بەكۆمەڵ كووشت‌و هەر ئەو كات بڕیاری كووشتنی به كۆمەڵی بۆ كورد دەركرد. له سەر خاكی ڕۆژهەڵاتی كوردستان.

١٦٠٥

١٦٠٥/٥/١٩ شاعەباسی سەفەوی فارس له كورد داخ لـه دڵ بـوو بـەهۆی بەشداری كردنـی كورد له شـەڕی نێوان هێزەكانی سووپای عوسمانی‌و فارسـی بـه پشتگیری كردنـی سـووپای عوسمـانی دژی هێزەكـانی سـووپای فـارس ، لـەكاتی

شەڕەکان هەولی کووشتنی شاعەباسیان دا ، ئەویش لە لایەن کوردە چەکدارە موکریەکان .

١٦٠٦

١٦٠٦/٧/١٥ نووسەرو هونەرمەندی گەورەو بەناوبانگی هۆڵەندی- رامبرانت- لە شاری لاین لە وولاتی هۆڵەندا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

١٦٠٧

١٦٠٧/١٠/٢٤ بەرپابوونی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزە چەکدارەکانی میر عەلی جانپوولابەگ ، لە دۆڵی ئەرسەلان بیلی لە باکووری کوردستان ، لە ئەنجامدا هێزەکانی سووپای عوسمانی سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لە ناوچەکەدا .

١٦٠٧/١٠/٢ شەرەفخان لە کتابە بەنرخەکەیدا کە - شەرەفنامە - یە تاکوو سالی ١٠٠٥ لەنووسینەکانی بەردەوام بووە ... بەلام من ئەم مێژووەم هەڵبژارد ، کە لەرووداو و روونکردنەوە نزیکە بۆئەوەی بابەتەکە بەشێووەیەکی دروست بگاتە ئامانجی خۆی لەتێگەیشتنی وەك سەرچاوەیەکی بڕواپێکراوی تەواو . ئەویش :-

ئەمین زەکی بەگ ، لە بەرگی یەکەمی مێژووی کوردو کوردستان لەلاپەرەکانی / ١٨٦- ١٨٧ دا دەڵێ :-

خانەدانەو بنەماڵەی لەنژاد کورد جانپۆلاد هەر لەکۆنەوە فەرمانرەوایی کلس بوو ، ئەو لە رۆژگاری - چیگالەزادە - سەنان پاشا - دا میر حوسین سەرداری ئەو بنەماڵەی بووە . هەروا لەلایەن سەدری ئەعزەم ، واتە سەرەك وەزیرانی ئیمپراتۆریەتی عوسمان پلەی جانپۆلاد شاری حەلەبی پێدراوە . کاتێ کە سەدر ئەعزەم بەرەو داگیرکردنی وولاتی فارس دەچێ .

لەوکات میر حوسێن چەند بیانوو دەدۆزێتەوەو خۆی لەداواکاری سەدری ئەعزەم دوور دەخاتەوە ... سەدری ئەعزەم ئەو کارەی میر حوسێنی لەدڵ گران دەبێ و لەپاش ئەوەی لەشاری تەورێز شکاو گەڕایەوە ... میر حوسێنی بردە لای خۆی و دوایی کووشتی . میر عەلی جانپۆلاد ، کە برای میر حوسێن بوو . کە هەواڵی کووژرانی براکەی پێگەیشت ، خۆی گەیاندە شاری حەلەب

و شۆڕشی دژی دەووڵەتی عوسمانی ڕاگەیاند و تەرابلسی شامی داگیرکردو هێرشـی کردە سەر شام و گەلێك ناوچەی خستە ژێـر دەسـتی خـۆی . ئەم شۆڕشە هەنگاوی بەرەو بەهێزبوون دەناو لە ئەنجام دەووڵەتی سەربەخۆی لەشام دامەزراند .

دوای ئەوە هێزێکی گەورەی پێکەوەناو دراوی بەناوی لێدا ... دوای ئەوە پەیمانی دۆستایەتی لەگەڵ – ئەرشیدۆك فەردیناند –ی پادشای – تۆسکانا – لـە ١٦٠٧/١٠/٢٤ مـۆرکرد ، تۆسـکانا دەووڵەتۆکەیـەك بـوو لـەئیتالیاو هەوڵیدا لەگەڵ دەووڵەتانی دیکەش ڕێکەووتن مۆربکات .

بەڵام سەرەك وەزیرانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمانی – قویوچی موراد پاشا – کە کرابووە سووپا سالاری هێزەکانی سووپای عوسمانی ، فەرمانی پێدراو بوو شۆڕشی ئەنادۆڵ لەناوببات ... وەزیـری ناوبراو هەوڵیدا بەر لەهـەموو شـتێك هێـزی جـانپۆلاد لەناوبـەرێ و لـەدوایی بگەڕێتـەوە سـەر ئـەنادۆڵ . هێزێکـی ٤٠٠٠٠ چـل هـەزار سـەربازی لـە تـورك و کـورد بەسـەرکردایەتی زولفەقار پاشا بردەسەر میر عەلی کە میر عەلیش بە ٢٠٠٠٠ هـەزار چەکدار لەدەربەندی – بوگراس– ڕووبەڕوویان بووەوە .

بـەڵام مـوراد پاشـا ئـەو ڕووبەڕووبوونـەوەی لـەو دەربەنـدە بـەباش نـەزانی و ڕووی کردە دۆڵـی – ئەرسـەلان بیلـی – بۆئەوەی پشتی جانپۆلاد بگرێ . لە ئـەنجام شـەڕی نێوانیـان بـەرپابوو . لـە ئاکامـدا جـانپۆلاد شکسـتی هێنـاو جانپۆلاد ناچار بوو بەرەو شاری حەلـەب بگەڕێتـەوە . بەڵام بەهۆی شکانی هێزەکەی . نـەیتوانی لەحەلـەبیش خـۆی بگرێ ڕووی لەئەستانە کردو داوای لە سولتانی عوسمانی کرد یارمـەتی بدات و سولتان ئەحمـەدیش بەخشی و کردیە بالیۆز لە نەمسا .

برا بچووکەکەی کە میر عەلی بوو ناردیە فێرگەی تایبەتی بارەگـای یاسایی . بەڵام موراد پاشا ئەو لێخۆش بوونەی پادشای لێخۆش نـەهات ... لـەڕێگا کە لەو کاتەی جانپۆلاد بەرەو مشەوار دەچوو لەناو قەڵای بیلگرادا کووشتیان .

لێرەدا وا دیارە کـە میر عـەلی کوری میر حوسێن یا برازای بووە ... چونکە شەرەفخان ناوی دە کورە ماوەکانی جانپۆلادی هێناوە ناوی عـەلی نـەبردووە . ئـەوەو بنەماڵـەی جـانپۆلاد تـاکوو ئێـستاش مـاون و لـە وولاتـی لوبنـان نیشتەجێن و دەژین و بوونی کوردایەتی خۆیان لەیاد کردووەو گەر جار جار

چاوپێکەووتن بکەن لەگەڵ راگەیاندی کورد دەڵێن ئێمە کوردین . لەوانەش کەمال جمبلات ، ولید جەمیلات ، کە نەوەی جانپولادن ، کە رۆڵی باڵایان هەیە لە رامیاریەتی و رامیاری دەسەڵات و ئابووری و سەربازی و چەندن لایەنی دیکە ، کە بەدروز ناوزەندن لە شامدا.

١٦٠٨

١٦٠٨/١٢/٤ ئابلۆقەدانی سووپای شا عەباسی یەکەمی سەفەوی لە قەلای دەمدەمو توندکردنی ، لە هەمان کات دەوورەگرتنی لە بەرگری لە خۆ کردن لەلایەن کوردە برادۆستەکان بە سەرۆکایەتی ئەمیر خانی لە پەزێرین لە رۆژهەلاتی کوردستان .

١٦٠٨/١٢/٥ لە ئاکامی کێشەی بەردەوام بووە هۆی هەڵگیرسانی شەری قەلای دەمدەم لە رۆژهەلاتی کوردستان لە نێوان هێزە چەکدارەکانی کوردو هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ناوچەکەدا .

١٦٠٨/١٢/٥ هەڵگیرسانی داستانی قەلای – دەم دەم – لە ناوچەی موکریان لە رۆژهەلاتی کوردستان ... ئەویش گەواهی خۆراگری و ئازایەتی گەلی کورد بەرامبەر داگیرکەرو زولم و ستەم دەردەخات بە خەبات و قوربانی دان لە پێناو ئازادی و سەربەستی لە سەر خاکی کوردستاندا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم داستانە لەلایەن نەبەردی و قارەمانیەتی هۆزی برادۆستی موکریان دەسەلمێنێ ... داستانی قەلای دەم دەم راستیەکی بەلگە نەویست بووە ... چونکە دووژمن بەدەستی خۆی ئەم رووداوەی تۆمارکردو ئەویش – ئەسکەندەری مۆش – ی چیرۆکنووسی شا عەباس فارسی سەفەوی لە ئێرانی ئێستادا .

ئەم داستانە بەناوبانگە بە سەرکردایەتی – خانی لەپە زێرین – بووە کە دەستێکی فەوتا لەکاتی پالپشت و هاوکاری کردنی کورەکانی شۆرانی لەداستانەکەدا . بە هۆی لێهاتوویی و ئازایەتی ئەم سەرکردەیە شا عەباس زۆر رێزی لێگرتووە و کردوویەتیە بەحاکمی ورمێ و شنۆو مەرگەوەرو تەرگەوەر . پایەی – خانی – ئەمارەتی خێلەکانی برادۆستی پێ بەخشیووە ئەم سەرکردەیە بەهۆی ئازایەتی خۆی توانی بەشێکی زۆر دەسەلاتی عوسمانی بهێنێتە ژێر رکێفی خۆی شا عەباسی سەفەوی فارس ... لەبەر

ئـەوەی دووژمنـانی کـورد چاویان بەسـەرکردەی کـوردو خـاکی کوردسـتان
هەڵنەهاتووەو بەردەوام بوونە لە دارشتنی پلان نانەوە بەتێکدانی نێوان خان
و شا عەباس .

ئەویش بە بیانووی پرووپووچی مەزهەبی ئایینی ، کە خانی لەپ زێرین
مەزهەب سوونەی ئیسلام بووەو فارسیش مەزهەب شیعەی ئیسلام بووە
هەروا ترسێکی دیکەی وەهمی پەیدابوو لەبەهێزبوونی دەسەڵاتی کورد
ناحەزانی خانی شایانی خستە دڵە راوکێ ... تا کار گەیشتە ئەو ئاستەی کە
ئەو قەڵایەی بە بریاری خۆی لە موکریان بنیات دروست بکرێ . وازی
لێبهێنرێ و تەواونەکرێت ... کە ئەمەش پاشگەزبوو لە بریارەکەی شا
عەباس ... میر خانیش دەبووایە خۆی و هێزەکانی خۆیان بەدەستەوە بدایە
رێز لەو بریارە بگرن ، لە پێناو ئاو و خاکی خۆیان بەرگری بکەن ... خانی
لەپە زێرین ملکەچی ئەو بریارە نەبوو .

بەڵکوو بریارێکی دیکەی شا عەباسی شکاندا کە دەبێ ٨٠٠٠ هەشت هەزار
چەکداری جەلالی لەکۆی ٢٠ بیست هەزار چەکداری خۆی دابمەزرێنێ . میر
خان هەردوو بریارەکەی شای شکاند... یەکەمیان:- قەڵاکە بووە موڵگەی
جێگای خۆی ... دووەمیان :- نەیدەویست هێزی دیکە لەگەڵ لەشکری
خۆی تێکەڵ بکات ... تاکوو خیانەت و یاخی بوونی تووش نەبێت
لەخەڵکانی دیکەی ناو برادۆستیەکان .

بۆیە شا عەباس - معهد الدولە - ی بە ٢٥ بیست و پێنج هەزار کەس
لەسوارو پیادە لەگەڵ چەك و تەقەمەنی و تۆپ خانەیەکی زۆر ناردە سەر
قەڵای دمم دمم ، کە قەڵاکە یەك هەزار جەنگاوەری تیابوو لەهێزەکانی میرخان
... فارسەکان بەهاوکاری جەلالیەکان و قزلباشیەکان دەستیان بەهێرش کرد
... ئەم شەرە چەند مانگی خایاندو بەو هۆیەش معهد الدولە سەری نایەوە
بەهۆی سەرنەکەووتنی لەم داستانەدا .

شا عەباس لەجێگەی معهد الدولە محەمەد بەگ بێگدەلی کردە سەرکردەی
لەشکرەکە لەهەمان کاتیشدا - پیربووداف خانی - ی حاکمی تەورێزیش
بەهێزێکی گەوورە لەو شەرە بەشداربوون ... دووژمن بەهۆی ژمارەی زۆری
و چەکی زۆرو تەقەمەنی و زۆری ئازووقە توانیان چەندین لە بورجە

رووخاوەکانی قەڵاکە داگیربکەن ...جەنگاوەری قەڵاش لەپاش چەند مانگ خۆراگری لە کەمی ئاوو خواردن و کەمی ژمارەیان بەراورد بە ژمارەی دووژمن و لەپاش شەڕێکی خوێناوی تەنها – قەڵای ئارین – یان بەدەستەوەما بەسەرکردایەتی خانی لەپ زێرین و لەدوای شەڕێکی درێژ خایەن دەستی کرد بە گفتووگۆکردن ... بەڵام خانی لەپ زێرین بڕوای بە دووژمن نەبوو و بەردەوام بوو لە داستانەکە تاکوو جەنگاوەرو خانی لەپ زێرین شەهیدکران لەسەر خاکی کوردستان .

١٦٠٩

١٦٠٩/٤/٦ ئەمیرخانی برادۆست کە بە – ئەمیرخانی یەك دەست – و –خانی لەپ زێرین– ناودار بوو ، بەکردەوە بالاترین دەسەڵاتداری ناوچەکانی خۆر ئاوای دەریاچەی ورمێ‌ی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، کە لەلایەن شاعەباسەوە بە دادوەری ورمێ داندرابوو، ئەویش بەسەرکردایەتی کردنی گەورەی خێڵەکانی تەرگەوەرو مەرگەوەرو سۆماو برادۆستو مورکیانی دەکرد ، لەو کاتیشدا قەلای دەمدەمی لە نزیك شاری ورمێ‌ی ئاوەدان کردەوەو تادەهات قەلاکەی توندتر دەکردو هێزەکانی خۆی زۆرترو زیاتر پرچەك دەکرد لە پێناو بەرگری کردن لە قەڵاکە لە ناوچەکەدا .

شاعەباسی فارسی لەخانی لەپ زێرین کەووتە گومان ، لەو خۆسازدانە ، کە ئامانجی سەربەخۆیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، لە بەر ئەوە کەووتە خۆ لە پێناو مەهانە پێ گرتن لێی ، دوای ئەوە هێزێکی گەورەی ناردە سەری و پاش شەڕیکی سەختو خوێناوی ئابلوقەی درێژخایەنی قەلاکەی دا .

لە ئەنجام داگیری کردو هەزاران هاووڵاتی کورد بوونە قوربانی ،کە ئەم

ڕووداوه بۆتـه داسـتانێکی قارەمانانـەی تێکۆشـەرانی گـەلی کوردسـتان لـە بەرامبەر هێرشی درندانەی داگیرکەری فارسی سەفەوی مەزهەب شیعە ، لە وولاتی فارس بۆ سەر گەلی کوردستان لە ڕۆژهەلاتی کوردستان .

١٦٠٩

١٦٠٩/٨/١٩ سولتانی عوسمانی سولتان مووراد خانی چوارەم لە دایك بووەو لە دوای لابردنی مستەفای برای لە دەسەلاتی بەڕێوەبردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەو جێگەی گرتەوە لە ماوەی دە ساڵدا لە سەر دەسەلات .

١٦١٠

١٦١٠/١/١٠ لـەدوای پیـزانینی شانـشینی ئەسـپانیا – فیلیپـی سـێیەم – بـەوەی کـە ئەوانەی بونەتە مەسیحی و لەهەمان کات بروایان پێ نیە و بۆنە ئاینیەکانی ئیسلام بـەنهێنی لەئیسپانیا ئـەنجام دەدەن ، لـە بڕیارێکـدا بـە مەرسـوومی شانـشینی ، کـە مۆلـەتی ٣٠ ڕۆژی پێدان لەخاکی ئیسپانیا بچنە دەرەوە و دوای ئەوە کردیە ٢٠ ڕۆژ لە وولاتەکەدا .

١٦١٠/٢/٢٦ شا عەباسی سـەفەوی دەسـەلاتداری فارسـی لـە ئێران لـە دوای داگیرکردنـی قەلای دەمـدەم و نەهێشتنی دەسـەلاتی ئەمیرەکانی کورد بە تایبـەتی خانی لـەپزێڕین لـە وویلایـەتی ورمـێ و دەوروبـەری... دوای ئـەوە سـپاردنی دەسـەلات لـە ناوچـەکەدا بەکاربەدەسـتانی فارسـی ، دوایـی ڕاسـتەوخۆ هێرشـێکی بـەرفراوانی کـردە سـەر ناوچـەی موکریـانی لـە ڕۆژهـەلاتی کوردستان.

لـەوێش کوشـتارێکی زۆری لـە کوردەکـان کـردو ژنو منـدالی بـەدیل گـرت و ڕەوانەی جێگەی نادیاریکردن .

شـایانی باسـە شـا عـەباس فـەرمانی دا بـەهێزەکانی سـوپا کـە خـۆی لـە ٦٠ هـەزار سـەرباز دەداو شـەڕێکی خوێنـاوی بـۆ مـاوەی چـوار ڕۆژ ئەنجامـدراو بەردەوام بوو .

شایانی باسە ئەمسالە بەسالی بە کۆمەل کوژی هۆزی موکریانی ناوچەی موکریان لە مێژوودا ناوزەد کرا .

١٦١١

١٦١١/٣/١٦ گەریدەو مێژوو نووسی ناوداری تورک – محەمەد زیلی دەرویش – ناسراو بە – ئەولیا چەلەبی – لە شاری ئەستەمبوڵی ئێستای تورکیا لە خێزانێکی رۆشنبیر چاوی بەجیهان هەڵهێناوە ... خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لەم شارەدا تەواوکردووە ، دوای ئەوە چۆتە قوتابخانەی سولتانی عوسمانی ... دوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوێندنی بۆتە پارێزگاری مزگەوتی – ئایا سۆفیا ، لە شارەکەدا .

هەروا بۆتە ژمێریار لەدیوانی سوڵتانی عوسمانی ، دوای ئەوە چۆتە ریزی – سەباهە – کە جەنگاوەری دەرەبەگەکان بوون لەهێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا . دوای ئەوە وازی لەم رێگەیە هێناو دەستی کرد بەگەشتکردن لەتەمەنی ٤٠ ساڵیدا . کە شار بەشارو شارۆچکە بە شارۆچکە و ناوچە بەناوچەو گوند بەگوند دەگەرا ... لەپێناو کۆکردنەوەی زانیاری لەهەموو بوارە جیاجیاکانی دانیشتووان سەرەرای ناخۆشی و ماندوبوونی زۆربەهۆی ناخۆشی و رێگاو نەبوونی کەرەستەی گوواستنەوە لەنێوان ئەو ناوچەو ئەو شارانەی کە پێیدا تێدەپەری .

ئەم کەسایەتیە چ کەنارێك لەکەنارەکانی جیهان نەبێ پێیدا تێپەر نەبووبێ و هەر بەو هۆکارەش نازناوی – بەتووتەی تورکی – پێووە لکێندرا ، بەهۆی توانا و لێهاتوویی و زیرەکی و دڵ فراوانی لەکارەکانیدا ... کە مۆرتان – j.H.mokdtmann – بەم شێووازە باسی لێکردووە کە کتابەکەی – کنز کامل للمعارف المتعلقه بالجغرافیه و بأمور الحیاه الأجتماعیه و عادات الشعوب – کە ئەم مرۆڤە لەهەموو بوارەکانی دروست بوونی کەسایەتی جێگەی سەرسوورهێنەر بووە .

دوای ئەوە شەش بەشەکەی ئەولیا چەلەبی بەناوی – سیاحەتنامەسی – لەساڵەکانی ١٨٩٦ – ١٩٠١ بە چاپکەیاندراوە بەناوی تەواوی خۆی – تأریخ سیاح – هەروا بەشەکانی ٧ – ١٠ لەساڵی ١٩٢٨ و ١٩٣٥ – ١٩٣٨ بە چاپگەیەندراوە ... ئەم کەسایەتیە بەدەیا بەرگ لە نووسینەکانی بەچاپگەیەندرا .

لەوانــەش ئــەو بەشــەی کــە لەســەر کــوردو کوردســتانی نووســیووە بــە تێبینیەکانی لەدوای گەرانەکەی بەخاکی کوردستان لەسالی ١٦٤٨ و سالی ١٦٤٨ بۆ جاری دووەم ... کە بەشێووەیەکی گشتی بەهەموو کوردستاند سووراوەتەوە ، بە دۆل و دەشت و شاخەکان و گوندو شارۆچکەو شارەکاند کە بە شاری هەولێرو مووسل و عمادیەو جەزیرە — بۆتان — و حەسەن کێف ... کە سوورانەوەی ئەم کەسایەتیە بەخاکی کوردستان گرنگیەکی مەزنی هەبوو لەروونکردنەوەی چەندین لایەندا .

کە ئەمرۆ بۆ کورد سوودمەندە ، کە ئەولیا چەلەبی لە نووسینەکانی بە شێووەیەکی سرووشتی ووشەی کوردستانی بەکارهێناوەو سرووشتی ووشەی کوردستانی بەکارهێناوە و ئەو ناوچەیە بووە ، کە چیاییەو رووبارو زێی لێ هەلقولاوە . کە هەموو لە زێی دیجلەو فوورات خۆی گرتۆتەوە ... ئەولیا چەلەبی زۆر زانیاری لە بوارەکانی رامیاری و ئابووری و سەربازی و کۆمەلایەتی و چەندین لایەنی دیکە لەسەر کوردو خاکی کوردستان تۆمارکردووە ، لەسەدەی هەڤدەمدا . کە هەموو زانیاریەکانی سوودمەندبوون بۆ ئەمرۆی گەلی کوردو داهاتووی کورد لەناوچەو هەرێمەکانی دەووروبەری کوردستان .

١٦١١/٨/٥ لە دوای چەندین سال هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام ، بە سەرکردایەتی شاعەباس توانی ناوچەکانی ژێردەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بگەرێنێتەوە ژێر دەسەلاتی خۆی لە هەرێمەکانی ئێراقی ئێستاو سەلمان پاک و تەبریزو وانو چەندین ناوچەی دیکە لە باکوورو رۆژهەلاتی کوردستان .

کە لە شەرە دژووارەکانی ئەو کات دەژمێردرێت لە نێوانیاندا و بە نۆبە ئەو ناوچانەیان دەکەووتە بەردەست ، کە هەمووی خاکی داگیرکراوی کوردستان بوو، لە ئەنجام پەیمانی ئاشتیان مۆر کرد بەشێووەی کاتی کە مۆرکردنی ئەو جۆرە پەیمانانە لە پێناو دووبارە خۆ ئامادە کردن بوو بۆ شەرێکی دیکە لەسەر خاکی کوردستانو گەلانی دیکەدا .

١٦١٤

١٦١٤/٣/٣١ کۆچی دووایی نیگارکێشی سەردەمەکان – دۆمەنیکۆ گریگۆ – لە ئەسپانیا ، کە بە هونەرمەندێکی بلیمەتی ئیسپانی ناسراو بوو.

١٦١٥

١٦١٥/١/٣١ خان ئەحمەد خانی باوك کووژ دەسەڵاتی گرتە دەست و شاری – سنەی – کردە پایتەختی خۆی و بەبێ ویژدانانە هێرشی بردەسەر هۆزەکانی بلباس و دانیشتووانی ناوچەی موکریان و شارەکانی – سابلاخ و ورمێ و مەراگ لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، داگیرکرد .

ئەمەش لەدوای شەڕێکی خوێناوی کە لەهەردوو لای هێرشبەرو بەرگری کەر بەسەدان کەس کووژران... دوای ئەوەش پیاوەکانی خۆی لەسەر ئەو جێگایانە دانا ، دوای ئەوە بەرەو شارۆچکەو ناوچەکانی رواندزو هەریرو کۆیەو ئامێدی و لە ئاکام خستیە ژێر دەستی خۆیی و هەریەك لەوانە پیاوەکانی خۆی لەکوێخواو بەرپرس دانا ، کە ئامۆزاکانی کە کورانی بارامی سۆرخاب بەگ بوون و هەریەکەی مەڵبەندێکی پێ سپاردن ... رواندزی دا بە قەرە حەسەن و ، خالید بەگی نارده شەقڵاوەو شەنگاڵ و بەشێك لەناوچەی ئامێدی خستە بەر فەرمانی عوسمان بەگ.

هەروا بەردەوام بوو لە هێرش کردنە سەر هۆزەکانی خالتی و ئێزیدیەکان کە هەردوو لایەنی هێرشبەرو بەرگری کەر زیانێکی زۆریان لێکەووت لەئاکامدا عەلی بەگ زەلمی لەشەڕدا کووژرا ....ئەنجام خان ئەحمەد خانی سەرکەووتنی بەدەست هێناو بەرەو شاری موسل بەرێکەووت و والی موسل کەلە تورکە عوسمانیەکان بوو هەڵات بەرەو شاری حەلەبی ئێستای سووریا . دوای ئەوە بەرەو شاری بەغدا بەرێکەووت ، کەماوەی ساڵ و نیووێك گەمارۆی شاری بەغدای دا .

بەڵام نەیتوانی بچێتە ناو شاری بەغدا ... ئەم کارانەی خان ئەحمەد خان لەسەر داوای شا عەباسی فارس سەفەوی بوو ... نەك بۆ کورد ، چونکە گەر بۆ کورد بوایە شا عەباسیش توانای سەرکەووتنی نە بەسەر هەلۆخان دەبوو

نــه بەســەر خــان ئەحمــەد خــان . لەبــەر ئــەوە خــان ئەحمــەد خــان تــوانی دەسەلاّتەکەی لە کەرکوك و شارەزوور و لە ئامێدیەوە تا کرماشـان و هەمـەدان و هەر لەلۆرستانەوە تا ورمێ بسەپێنێ لە کوردستان .

سەرچاوە :- شەرەفنامە -لاپەرە /٢١٥ - ٢١٦ - ٢١٧ .

١٦١٦

١٦١٦/٤/٢٣ کۆچـی دوایـی نووسـەرو ئـەدیب و رووناکبیرو هونەرمەنـدی بـەناوبانگی جیهانی - شکسپیر- بووە .

١٦١٦/٩/١٨ نووسەرو رووناکبیرو گەڕۆکی بەناووبانگی ئیتالیّو جیهانی - دیلافانیە - ئــەم نووســەرو گەریــدە بــە ناوبانگــە ســەردانی وولاّتــی نێــووان دووزێــی- میزۆبۆتامیا - ی کردووە ، کە گەشتەکەی بە ناو خاکی کوردستان بووە ، کە لە باکووری کوردستان بەرەو باشووری کوردستان گەشتەکەی کۆتایی پێ هێناوە.

١٦١٧

١٦١٧/١١/٢٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان ئەحمەدی چوارەم ، لە تەمەنی ٢٨ساڵیدا کۆچی دایی کردووە ، کە ماوەی دەسـەلاّتەکەی چوار ساڵ بووە ... بـەلاّم بە هـۆی بــچووکی تەمــەنی عوسمــانی یەکــەمی کــوڕیو لادانــی لــە ڕێنماییــەکانی دەسەلاّتی سوڵتانەکانی دیکەی عوسمانی مستەفای کوڕی ئەحمەدی یەکەم بووە سوڵتانی عوسمانی، بەلاّم بۆ ماوەی سێ مانگ ، ئەویش بە نـەتوانینی ، دوای ئـەو عوسمــان خــانی دووەم بــووە ســوڵتانی عوسمــانی لــە ســەر دەسەلاّتی ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٢٠

١٦٢٠/١٠/٦ لە ناوەندی هێرشەکانی سووپای عوسمانی بۆ سەر وولاتی پۆلۆنیا و سەرنەکەووتنی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەو هێرشەدا و کاردانەوەی ناهەمواری کردە سەر دەسەلاتی عوسمانی ، کە بووە هۆی مۆرکردنی رێکەووتننامەی ئاشتی لە نێوان پۆلۆنیاو دەسەلاتی عوسمانی . بەرێکەووتنامەی هاوکاریو دۆستایەتی و بە دەست تێووەر نەدان لە کاروباری ناوچەو هەرێمە جیاجیاکانو هەر یەك لە وولاتەکانیان .

١٦٢٠/١١/٨ ئیمپراتۆر – فردینانی دووەمی – ئەسپانیا لە هێرشێکی بەرفراوانی توانی سەرکەووێت بەسەر مەزهەبی پرۆتستانتی لە شاری –بۆهیمیای– مەسیحی .
بەیارمەتی هێزە چەکردارانی مەزهەبی کاسۆلیکی مەسیحی ئەسپانی لەشەڕی چیای سپی– جبل الابیض– کە بووە هۆی دەرکردنی – فردریکی پێنجەم – لە خاکی ئەو ئیمپراتۆریەتەو هەموو سامانەکەی بلۆك کرا .

١٦٢١

١٦٢١/٦/٢١ لە ئاکامی کێشە دژوارەکانی نێوان بەر هەڵستکارانی دەسەلاتی شایەتی لە ئەنجام بریار درا بە لە سێدارەدانی ٢٧ ئەندامی لۆرداتی بەریتانیا ؛ ئەویش بەهۆی شەڕو پێکدادان بوو لە چیای سپی – الجبل الابیض – لە وولاتەکەدا

١٦٢٢

١٦٢٢/٥/٢ بەهۆی کێشەی نێوان دەسەلاتدارانی دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە گەرانەوەی کەسایەتی دەسەلاتی عوسمانی، ئەوە ش بووە هۆی کاردانەوەی دژوار لە ئەنجام سوڵتان عوسمانی دووەمیان تیرۆرکرد ، بە گەرانەوەی دەسەلاتی سوڵتان مستەفا بۆ سەر دەسەلاتی ئیمپراتۆربەتی عوسمانیدا .

١٦٢٢/١١/٥ نووسەرەو شاعیری کورد – ئیبراهیم مەلا – ناسراو بووە بە – کوری مونلا لە – حەسەن کێف – لە پارێزگای دیاربەکر لە باکووری کوردستان چاوی بە

جیهان هەڵهێناوه .

جێگەی ئاماژه پێكردنه كه ئیبراهیم مەلا له ساڵی ١٥٨٦ توانی مۆڵەتی ووتار ووتنەوه بەدەست بێنێ لەلایەن قازی – موحیەدین – له شاری دیمەشق لەشام – دوای ئەوه لەساڵی ١٥٩١ بەرەو شاری حجازی وولاتی سعوودیەی ئێستا بەرێكەووت بۆ ئەنجامدانی كارەكانی حەج كردن ... دوای ئەوه گەراوه شاری حەلەب و دەستی كرد به خووێندن و نووسین ... ئیبراهیم مەلا باوكی سەرۆكی قازیەكان بووه لەشاری تەورێز له رۆژهەلاتی كوردستان . چەندین دانراوو نووسینی لەدوای خۆی بەجێ هێشتووەو لەشاری حەلەب كۆچی دوایی كردوه .

سەرچاوه:– الاعلام /١/٣٠– خلاصة الاثر/١/١١ – الازهریه /٥/٦٠٦ .

١٦٢٣

١٦٢٣/٩/١١ به هۆی لاوازیو بێ توانایی سوڵتان مستەفا ، ئەویش به سەرهەڵدانی تەنگژەی دەسەلاتو ئابووریو پەیوەندی ، كه له دەسەلات لادراو مووراد چوارەم جێگەی گرتەوه به دەسەلاتی سوڵتانی عوسمانی ، له پێناو بەرەو باشبردنی باری دەسەلاتی عوسمانی له هەموو بووارە جیاجیاكاندا .

١٦٢٣/١١/٢٨ شا عەباسی فارسی بەهێزێكی سووپای زۆرەوه گەیشته شاری بەغداو داگیری كرد ، ئەویش به پەلاماردانی هێزەكانی سووپاو دامو دەزگاكانی دەسەلاتی عوسمانی ، لەهەمان كات دەستی كرد به رەشبگیری گەلانی شاری بەغدا به پێی ویستی خۆی مامەڵەی لەگەڵ ئەنجام دەدان له شارەكەدا.

١٦٢٤

١٦٢٤/٧/١٤ له دوای داگیركردنی شاری بەغدا لەلایەن هێزەكانی سووپای فارس بەسەركردایەتی شا عەباس ، دوای ئەوه بەرەو داگیر كردنی دەووەرووبەری شاری بەغدا هەنگاوینا له سەقامگیر كردنی بەرگریو ئارام كردنەوەی بارو دۆخی شارەكەو دەست كردن به ئەنجامدان له جێبەجێ كردنی كاروباری دانیشتووانەكان .

١٦٢٥

١٦٢٥/١٠/٣ لە دوای وەرگرتنی دەسەڵاتی فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام لەلایەن شاعەباس ، سەرانی خێڵی ئەفشار لەوە دەترسان کە شا عەباس تۆڵەی کووشتنی دایکی و باوکییانی لێ بکاتەوە ، لەبەر ئەوە خێڵی ئەفشار لە گۆشەو کەناری ئێراندا پەروازە ببوون و نەیان دەتووانی وەکوو جاران مامەڵە بکەن و خۆیان لەدەسەڵاتی شاعەباس نزیك کەنەوە لە وولاتەکەدا .

شایانی باسە ئەو حەوت خێڵە ، کە خێڵی ئەفشاریان پێ دەگووتن و سەرچاوەی دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی فارسی بوون لە وولاتی فارس بەسەرکردایەتی شا ئیسماعیل ، لەهەمان کات ئەو خێڵانە بەرپرسیار بوون لە پەلاماردان و هێرش کردنە سەر کوردو خاکی کوردستان لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا .

١٦٢٦

١٦٢٦/٩/٢٢ شاهە یەك لە دوای یەکەکانی دەسەڵاتی فارسی سەفەوی مەزهەب شیعەی ئیسلام لە ئێران ، بە گوویرەی تووانای خۆیان درێخیان نەکردووەو درێژەیان بە هەمان رامیاریەتی شا ئیسماعیلی یەکەم دەدا بەرامبەر بە کوردو خاکی کوردستان ، کە ئەم رامیاریەتەش لە سەردەمی شا عەباسدا چووە قۆناخێکی نوویی جێبەجێکردن کە خۆی لە چوار بنەمای سەرەکی دامەزرا بوو ئەویش:-

١- گۆرینی بنەرەتی لە هەلْ و مەرجی دیمووگرافی سەرووی رۆژهەلاتی کوردستان و راگوێزانی دانیشتووانەکەی بۆ ناوچە دوورەکانی سەرووی رۆژ هەلاتی دەوولەتی فارسی ، بەتایبەتی بەرەو خۆراسان- ئەحوازی ئێستا – و هێنانی دانیشتووانە ئەزەریەکان بۆ هەرێمی کوردستانی لکێنراو بە دەوولەتی فارس لە دوای شەری جالیدێران لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی فارسی عوسمانی لە هەرێمە جیا جیاکانی کوردستان .

٢- هەوڵدان بەگۆرینی مەزهەبی دانیشتووانی کوردستان لە مەزهەبی سووننە بۆ مەزهەبی شیعە ، کە ئەمەش مالووێرانیەکی دیکە بوو بۆ نەگەیاندنی کورد بە ئامانجەکان لە کوردستان .

٣- سەرکووتکردنی بێ بەزەیی و توونوتیژی هەموو سەرکێشیەکی کورد ، واتە راپەرین و شۆرشەکانی کوردو بەفارسکردن ، کە بە ئاگرو ئاسن وەڵامی دەدرایەوە ، کە ئەو کاتە ئەوەی عەرەب و فارس بە کوردی دەکرد ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئەوەی نەدەکرد .

٤- لە بەر ئەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەبرووای من تورکایەتی نەدەکرد ، بەڵکوو دەسەڵاتداریەتی بنەماڵە بوو ، لە یەکەم جارو بلاو کردنەوەی ئاینی ئیسلام بوو دووەم جار لە هەرێم و ئەو ناوچانەی کە کەوتبووە ژێر دەسەڵاتەکەیان .

١٦٢٩

١٦٢٩/٣/٦ بە هاندانی ناوەندەکانی دەسەڵاتی پاپا- فردیناند - کە قووراوێکی دیکەی گرتەوە ، کە لەو کاتە مەرسوومی پیلانگێری بە گەرانەوەی دووبارە دەسەڵاتی ئەمیرەکانی راگەیاند لە ئەنجوومەنی یاسادانان و وەرگرتنی بریارەکان ، لەهەمان کات دەسەڵاتەکانی دەستووری پێ نەدرابوو بە گەرانەوەی ئەو سامانانەی کە لە لایەن کەنیسەی کاسۆلیك داگیر کرابوو لە ساڵی ١٥٥٢ تاکوو راگەیاندنی ئەو بریارە لە لایەن فاتیکاندا .

١٦٢٩/٨/٢١ پاش مردنی شا عەباسی سەفەوی فارس - خەسرەو پاشای عوسمانی هێزێکی گەورەی بەرەو شاری بەغدا ناردو لە هەمان کات گەیشتە شاری کەرکوك و بەرەو شارەزوور هەنگاوینا و لە ئاکامدا سەید خانی حاکمی ئامێدی و میرە بەگی سۆران و چەندین میری مەزنی دیکەی کورد سەریان بۆ خەسرەو پاشا شۆرکردو بوون بە هاوکاری . خان ئەحمەد خانیش لەهەمەدانەوە بەخۆیی و ٤٠٠٠٠ هەزار چەکدار رووبەروویان بووەوەو لەئاکامدا سەرکەووتنی بەدەست هێناو شارەزووری لەژێر دەستیان رزگارکرد , کە مستەفا پاشای ئەرنائۆتیش کە کێخوای و پاسەوانی شارەزوور بوو لەو شەرەدا زامدارکرا .

دوای ئەو هەموو کێشەو ململانێیەی نێوان خان ئەحمەد خان و دەسەڵاتی عوسمانی و فارس ، کە لەو ناوەندە کورد دۆراندی بەهۆی زیاتر هاوکاری

کردنی دووژمنانی کوردو خیانەتکاری کورد لەگەڵ کورد ، لە پێناو . بەرژەوەندی کورد بەردەوام بووە لەسەر خاکی کوردستان ... دوای ئەوە بەهۆی شکانی هێزەکانی خان ئەحمەد خان بەرەو موسل رۆیشت لەئاکامدا لە ١٦٣٦/٦/٥ لەشاری موسل کۆچی دوایی کردو لەگۆرستانی یونس پێغەمبەردا بەخاك سپێردراوە لە شارەکەدا .

١٦٣٢

١٦٣٢/١/٢٤ لە لەدایك بوونی روناکبیر وفەیلەسوفی ناوداری هۆڵەندی و جیهان – سپینۆزا – لە شاری ئەمستردام . کە هەڵگری بیروبروای ئاینی جوولەکە بووە . لەخێزانێکی جوولەکەی ئەسپانی بووەو بەهۆی ئێش وئازاردانی خێزانەکەی بەبوونیان بەجوولەکە بەرەو هۆڵەندا کۆچیان کرد . ئەم فەیلەسوفە لەلایەن خێزانی و هاورێکانی پەروەردەی بێ وێنەکراوە . لەکەنیسەی جوولەکان لەشاری ئەمستردام خوێندنی – تلموودی –ی تەواوکردووە لە بوارە جیاجیاکانی خوودی ئاینی جوولەکە ، کەزیاتر لە ٢٠ بەرگ بووە .

شایانی باسە کە ئاینی جوولەکە دابەش بە دووبەش دەکرێت ، ئەوانیش:– ئەلمشنا – ئەلچمارا – لەهەمان کات دوو تلموداشی هەیە ئەویش:– یەکەم:– تلمودی ئۆرشەلیم و دووەم:– تلمودی بابلی .

کە لەشاری بەغدا هاتە کایەوە ... ئەلمشنا ناوەرۆکیەتی و جمارا شی کردنەوەیەتی ... بۆ نموونە :– وەك قورئان وتەفسیرەکەی کەچۆن لەدەورووبەری ئایەتەکە دەنووسرێتەوە . سپینۆزا هەندێ لەدانراوەکانی موسای کوری مەیمونی خوێندووە . زانیاری لەسەر رەوەندەکان وەرگرتووە کە ئەویش کتابی سۆق و جادووکەری جوولەکەکان بووە ... سپینۆزا زمانی لاتینی بەباشی فێربووە .

هــەروا ســپینۆزا پزیــشکێکی زانــستەکانی سرووشــت بــووە . زمانــەکانی ئەسـپانی و پرتووگـالی وعـبری و فەرەنـسی و ئیتـالی زانیــووە . سـپینۆز فەیلەســوف و زانایــەکی نــاوداری جیهانیــەو دانــراوە جۆراوجۆرەکــانی لەبوارەکانی زانستی تاکوو جیهانیش ماوە ... دانراوەکانی رۆڵ و کاریگەری و کاردانەوەی خۆی هەیە ، بە تایبەتی لەلایەن نووسەرو دکتۆرو پرۆفیسۆرو زاناکانی سرووشت وفیزیاو کیمیاو ئاژەڵناس وچەندین لایەنی دیکە .

ئەم مرۆڤە لەماوەی ژیانیدا درێخی نەکردووە چ لە داهێنان وشیَ کردنەوەو دانراوی بەنرخ و بەبەهای تاکوو لە ١٦٧٧/٢/٢١ کۆچی دوایی لەتەمەنی ٤٥ ساڵیدا دەکات لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:— مەوسوعەی فەلسەفە — دانانی — دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی — بەرگی /١ .

١٦٣٢/٨/٢٩ لە دایك بوونی فەیلەسوف ناوداری ئینگلیـزی — ژۆلم لـوك — لـە شـاری رنگتــۆن لەهــەرێمی سمرســت . دەســت پێکردنــی خوێنــدنی لــە قوتابخانــەی ستمنــستر بــووەو ، دوای ئــەوە لەکۆلێـژی کەنیـسەی مەسیح لەئۆکسفۆرد بەهۆی زیرەکی و لێهـــاتووی هەڵبـــــژێردرا بەقووتابیەکی هەتاهەتایە .

بەڵام لەساڵی ١٦٨٤ ئەو نازناوەی بەفــەرمانی شانــشین لێــوەرگیرا وە . بــەردەوام بــوو لەخوێنــدن لــەبواری پزیشکی وزانست تاوەکوو ناوداربوو بەدکتۆر لوك لە وولاتەکەدا .

لە ساڵی ١٦٦٧ بووە پزیشکی تایبەتی بنەماڵەی ئەنتۆنی ئاشلی کوبر . کە دوای ئەوە بووە ئەبرلی یەکەم لەساڵی ١٦٢١ — ١٦٨٣ . وەزیری دادو رۆڵی باڵای بینی لەرووداوە رامیاریە مەزانەکانی کە لە ئینگلتەرە بەرپابوو لەنێوان ســاڵەکانی ١٦٦٠ — ١٦٨٠ ولــە ســاڵی ١٦٧٥ بروانامــەی ماجــستێری لەپزیشکی بەدەست هێنا .

ئەویش بەهۆی ڕووداوە ڕامیاریەکانی ئینگلتەرە بەرەو پاریس ڕۆیشت و دوای ئارام بوونەوەی بارودۆخەکە لەساڵی ١٦٨٨ گەراوە ئینگلتەرەو بەردەوام بوو لەکارە هەمە لایەنەکانی تاکوو لە ١٧٠٤/١٠/٢٨ کۆچی دوایی دەکات لەووڵاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٦٢٣

١٦٢٣/٦/١٩ لە دایك بوونی فەیلەسوف ماتماتیك و فیزیایی فەرەنسی - بلیز بسکال - لە شاری کلبر مۆن فران لە هەرێمی - ئەفران - لەناوەراستی فەرەنسا . باوکی سەرۆکی دادگای باجەکان بوو ... بۆ یەکەم جار باسکال لەلایەن باوکیەوە فێری زانست بوو ... دوای ئەوە لەساڵی ١٦٣١ چووەتە شاری پاریس ئەم فەیلەسوفە لەبواری ئەندازیاری توانای بێ وێنەی هەبووە.

هەردوو زمانی یۆنانی و لاتینی بەباشی زانیوە . لەساڵی ١٦٣٩ نامەیەکی داناو لەساڵی ١٦٤٠ بڵاوکرایەوە لەبارەی ژمێریاری . لەبواری ژمێرایاری و هەژمارو تیئۆری هاوسەنگی شلە چەندین داهێنانی بە ئەنجام گەیاندووە . ئەم فەیلەسوفە لەکارە هەمە لایەنەکانی ئاینی و زانستە هەمەجۆرەکان بەردەوام بووە تاکوو لە ١٦٦٢/٨/١٩ کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٦٢٣/٧/٨ کۆچی دوایی یەکەم دەسەڵاتداری فارسی سەفەوی لە شاری ورمێ ی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی فارس- کلب عەلی خان ئەفشار- ، کوردە لێدراوەکان ئەوەیان بەهەڵ زانیو بەووتەی میرزا ڕەشید وەکوو- حشرات الارض - هاتنە جۆش و خرۆش و تەلاقیان بۆ یەکتر خوارد ، کە بە یەك دڵ و بە یەك زمان لە پێناو لە ناووبردنی ئەفشارەکان تێ بکۆشن و هەموو خێڵەکانی سۆماو برادۆست و ڕەشت و تەرگەووەرو مەرگەووەرو بەردەسور ڕاپەرن ، لە ئەنجام هێرشیان کردە سەر ورمێ و بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕیکی دژووار لە نێوان چەکدارەکانی کوردو لایەنی ئەفشارەکانی فارسی لەڕۆژهەڵاتی کوردستاندا .

١٦٣٤

١٦٣٤/٧/٢٧ بەرپابوونی شەڕی مەزهەبەکانی شیعەو سوووننەی نێوان هێزەکانی سووپا
عوسمانی بەسەرکردایەتی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مووڕادی چوارەم
هێزەکانی سووپای فارسی بەسەرکردایەتی شا عەباسی فارسی کە مەزهە
شیعەن ، هێزەکانی سووپای عوسمانی بەرەو شاری بەغدا هەنگاوینا .
کە لەو کات شاری بەغدا لە ژێردەستی شاعەباسی فارسی بوو، ئەمەش ب
هۆی کووشتنی والی بەغدا ، کە مەزهەب سووننە بوو بە ئارەزوی خۆ
مامەڵەی لەگەڵ مەزهەب سووننە دەکرد ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپا
عوسمانی بۆردوومانی شاری بەغدایان کرد ، کە بووە هۆی وێرانکردن
ڕۆخەکاندنی شاری بەغدا .
کە ئەمەش بووە هۆی داگیر کردنەوەی شاری بەغدا لە لایەن هێزەکان
سووپای عوسمانی و بە دەرپەراندنی هێزەکانی سووپای فارس ... کە ل
ئاکامی ئەو شەڕە زیاتر لە ٢٠ بیست هەزار چەکدارو هاووڵاتی شیع
کووژران . جگە لە کووژرانی چەکدارانی عوسمانی و هاووڵاتیانی مەزهە
سووننەی ئیسلامدا .

١٦٣٥

١٦٣٥/١/٢٩ لە دوای هەوڵێکی زۆر لە لایەن ڕووناکبیرو پرۆفیسۆرو نووسەر
مێژوونووسی هەمەجۆر لە بووارە جیاجیاکانی مێژوو زمان کەلتوورو داب
نەریتی گەلانی فەڕەنسا ، ئەنجامی ئەو هەولانەش بووە هۆی دامەزراند
دەزگای کۆڕی زانیاری فەرەنسا لە پاریسی پایتەخت فەرەنسا دا .

١٦٣٦

١٦٣٦/٧/٥ لەکۆچی دوایی ئەمیری ئەردەلان – خان ئەحمەد خانی کوری هەڵۆخان .
شایانی باسە کە خان ئەحمەد خان لە ١٦٠٥/٥/١٩ دەسەڵاتی ئیمارە
ئەردەلانی گرتە دەست لەو کاتەی کە یەکێك بوو لە حکوومڕانەکانی س
بەدەووڵەتی فارس ... هەوڵە سەرەکیەکانی ئەوە بوو کە سەرزەنشتی هەرد

– هۆزی – موکری و بلباسی – کردووە . دوای ئەوە ناوچەکانی رواندز و عەمادیەو کۆیسنجەق و هەریری خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی . لە ماوەی دەسەڵاتی خان ئەحمەد خان لەسەر ئەردەلان بە سەردەمی سەربەستی و ئاسوودەیی ناوزەند کرابوو .

هەوڵەکانی خان ئەحمەدخان لە پێناو پاراستنی حووکمەکانی نیمچە سەربەخۆی کورد بوو ، دژی پەلاماردان و هێرشەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، بەتایبەتی بۆسەر هەردوو شارەکانی کەرکوك و مووسڵ و دەووروبەریاندا . لە هەمان کات پەیوەندی باشی لەگەڵ شا عەباسی سەفەوی فارس هەبوو ، کە شاعەباس رێزی باشی ئەم کەسایەتیە کوردیەی دەکرد بەهۆی راستگۆیی و ئازایەتی و چاونەترسی و پەیوەندیە باشەکان و بەئەنجامەکانی لەناوچەو هەرێمەکاندا .

سەرچاوە :– مشاهير الكرد /١/١٩٥-١٩٦ .

١٦٣٩

١٦٣٩/١/١٤ دارشتنی یەکەم دەستوور لە کیشووەری ئەمەریکای نوێ بە ناوی – الاحكام الاساسيه– و – لهارتفورد ، کنایتکت– کە یەکەم بەڵگەنامەی کۆمەڵایەتی بووە ... کە بنەماکانی دەسەڵات دەگەڕێنێتەوە بۆ هەڵوویستی ئارەزوومەندانەی گەل لە هەموو بووارە جیا جیاکاندا .

١٦٣٩/٥/١١ دابەشکردنی کوردو خاکی کوردستان لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەوڵەتی سەفەوی فارسی ، ئەم کارەش بەر لە راگەیاندنی پەیمانی زەهاو بەپێی نەخشەی دابەشکردن بە شێوەیەکی فەرمی لە نێوان خۆیاندا .

١٦٣٩/٥/٢ جەنگی درێژ خایەن لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی مەزهەب سوونەو ئیمپراتۆریەتی سەفەوی فارسی مەزهەب شیعە بە نەخشەیەکی تایبەتمەندی بەرژەوەند کارانە ، لە سەر خاکی کوردستان .

ئەویش بە مۆرکردنی پەیمانی زەهاو– قەسرشیرین– بەدابەشکردنی کوردستان کۆتاییان پی هێناو ئەوسنوورەی کە هەردوو دەووڵەت لە سەری پێك هاتن ، کە لە ئاخسقەوە لە قەفقاس بە ناو مەڵبەندەکانی فارس و وان و

شـارەزوورو بەغـداو بەسـرا تـا سـەر ئـاوی كەنـداوو ، بەناوچەرگـەی خـاكو
كوردستان تێپەری ، بە گوویرەی ئـەم رێكەووتنـە ئـەبوو قـەلاكانی قووتـوور
ماكۆو مەغازیرد كاول بكرێنو بەچۆلی بهێلرێنەوە .
كە پێكهاتنی هاوبەش نەیتووانی ناكۆكیەكانی نێوان فارسو عوسمانی بـ
تـەواوی چارەسـەر بكـات بـەلكوو دابەشـكردنی نـارەوای نەتـەوەیی كـورد
ئەرمـەنو گـوورجیو عـەرەبو دابەشـكردنی ئـاین ، بـە پێـی مەزهەبـ
جیاجیاكان بوون ... بگرە لەخێلو هۆزە جیاجیاكانی پێكهاتەی نەتەوەكانی
ناوچە سنووریەكان بە سەر ئەو دوو دەولەتەدا.
كە بووە هۆی دروست بوونی ناكۆكیەكان زیاترو ململانێی سەختو دژوار
، لە بەر ئـەوەی هەلكەووتـەی جووگرافی شـووێنی ژیـانی كوردیش ، كە لە
نێوان هەردوو دەسەلاتی عوسمانیو فارس دابوو ، كە كوردی خستە نێوان
دوو بەرداشی نێوان هێزەكانی عوسمانیو فارسدا .
نووسەرو رووناكبیرو كەسایەتی ناوداری كورد – ئەحمەدی خانی– خۆی
شایەتی رووداوەكانی ئـەو سـەردەمە بـوو ، كـە چـەندین ووتـەی بـەنرخی لـە
دانراوەكانی ئەو سـەردەمە بووەو چـەندین ووتـەی بـە نرخـی لـە دانراوەكانی
تۆمار كردووەو بۆتە مایەی تووێژینەووەو جێ بەجێكردنو هێنانـە كایـەوەو
بە ئەنجام گەیاندنی لە داهاتوی كوردو خاكی كوردستان .

١٦٣٩/١٠/٢٧ یەلـدا شـابۆی فەلـە لـە بـەرەبابی ئۆسـلان لـە فەلـە كلدانیـەكانی گوونـدی
هەرمۆرتـەی سـەر بـە شارۆچكەی كۆیـسنجەق بـووە ، لـە بـەر خۆشەوویستی
خووشكی مستەفا حەیدەری ، لە ئایینی عیسایی هەلگەراووەو بووە ئیسلام
. دوای ئـەوە لـە گونـدی هەرمۆتـە دەچێتە گونـدی مـاوەران لـە بـەر ئـەوەی
مالەخەزورانی لەو گوندە بوون . هـەر لـەو گوندەش كۆچـی دوایـی كـردووە و
گۆرەكەی لەو گوندەیە .
شایانی باسە عەشیرەتی بندیان هـەمووی دەگەرێتـەوە سـەر ئـەم مرۆڤـە...
دوای ئەوەی كە بوو بە ئیسلام ، ناوی خۆی لە یەلدا شابۆ گۆری بۆ نـاوی –
ئاودەل– كە چوار كوری هەبوو ، لە بەر ئەوە عەشیرەتی بندیان بەچوار تیرە
دابـەش بـووە . كـە هـەر تیرەیـەك لـە كورێـك لـەكورەكانی یەلـدا شـابۆن لـە
پارێزگای هەولێر لە هەرێمی باشووری كوردستان .

١٦٤٠

١٦٤٠/٥/٣٠ کۆچی دوایی هونەرمەندی شێووەکارو تابلۆکێش - پیتەر پۆڵ رۆبنز - کە باشترین هونەرمەندی سەدەی هەڤدەهەم بووەو تابلۆ بەناوبانگەکەی - ژنەکەو کورەکەو مۆمەکەی - بوو ، کە بە ٠٠٠ر٤٠٠ر١٢ ملیۆن دۆلار فرۆشراوە .

١٦٤٢

١٦٤٢/١/٤ لە دوای رەتکردنەوەی پەرلەمانتارانی بەریتانیا ، بە دەنگ نەدان لە سەر خەرجکردنی ئەو برە پارەیەی کە سووپای شانشینی بەریتانیا پێویستی پێ هەبوو . بۆ خەرجی پێداویستیەکانی و کارە هەمە جۆراو جۆرەکانی سووپا ، بە هۆی جەنگ کردن لە گەڵ سکۆتلەندا ... ئەمەش بووە هۆی کە لایەنگرانی شانشین هەڵسان بە رفاندنی پێنج پەرلەمانتاری دژ بە خۆیان .
کە ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی شەڕ لە نێوان پەرلەمانتاران و لایەنگرانی لەگەڵ لایەنگرانی شانشین - شارلی یەکەم - ، کە هەردوو لا وەك یەك هێزی سووپایان هەبوو ١٣٠٠٠ سیانزە هەزار سەرباز بە رامبەر ١٣٠٠٠ سیانزە هەزار سەرباز ، لەئاکام هێزەکانی سووپای پەرلەمانی بەریتانیا توانیان دەسەڵاتی خۆیان لەسەر لندەن بچەسپێنن.

١٦٤٢/١/١٠ شانشین - شارلی یەکەم - شانشینی بەریتانیا ، شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیای جێ هێشت بەرەو شاری ئۆکسفۆرد رۆیشت و هێزەکانی لایەنگری خۆی لە بەر پرسان و سووپای بەریتانیا لە شارەکەدا کۆبوونەوە ، کە ١٣٠٠٠ سیانزە هەزار سەرباز بوو ، لە دوای دەست بەسەرا گرتنی هێزەکانی سووپای لایەنگرانی پەرلەمانتارانی گشتی بەریتانیا لە سەر شاری لەندەندا .

١٦٤٢/٤/١٩ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان خانی دووەم ، کە کوری سوڵتان ئیبراهیمی یەکەم بوو چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، دوای لابردنی سوڵتان محەمەدی چوارەم دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی گرتە دەست بەسوڵتانی عوسمانی لە سنووری ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٤٣

١٦٤٣/٦/١٤ لـه سـەردەمی شانـشینی بـەریتانیا شانـشین – ئـەلیزابیت – مـاوەی بـەكاری ڕۆژنامەوچاپەمەنیدا ، ئـەویش بـەرێنمایی چاپەمەنیو ڕەزامەنـدی لـە سـەر كرد ، كە لە لایەن ئەنجوومەنی گشتی بەریتانیا دانراو پێشنیار كرابوو لـە هــەموو بووارەكـانی ڕۆژنامــەو چـاپەمەنی بــە هــەموو شـێووازەكانیەوە لــە وولاتەكەدا .

١٦٤٥

١٦٤٥/٦/١٤ هێزەكانی سوو پای سەر بە پەرلەمانی گشتی بەریتانیا توانیـان بۆ یەكەم جار ، لـە مـاوەی كێشەو ململانێیەكـە سـەركەووتنی تـەوواو بەدەسـت بێـنن بەسەر شانشینی بەریتانیا شانشین – شارلی دووەم– لە شاری نازبی.
بەڵام ئەو كێشەو ململانێیە بەردەوام بوو تاكوو مانگی/٩/ ١٦٥١ بە هـەلاتنی شانــشین – شــارلی دووەم – بــۆ دەرەوی وولات ... ئەمــەش بــووە هــۆی كۆتایی هاتن بە شەڕی ناوو خۆ لە بەریتانیا .

١٦٤٦

١٦٤٦/٦/١ فەیلەسوف و زانای ناوداری ئەلمانی و جیهان – گوتفرید فیلهیلم لایبنز – لـە شـاری ، لیبتـسكی ، ئـەلمانیا چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە . بـەهۆی بـوونی باوكی بەدادوەرێكی ڕۆشنبیر زۆر بایەخی بە پەروەردە كردنـی لایبنـز داوە . بۆیە هەر لەسەرەتای ژیانی فێری زمانەكانی یۆنانی و لاتینی دەبێت .
دوای ئـەوە دەسـت دەكات بەخووێنـدنی ئـەدەبی یۆنـانی و ڕۆمـانی ... پـاشر ئەوەی لەزانكۆی لیبتسك فەلسەفە تـەواو دەكـات بـەرەو زانكـۆی شاری پـەنیا دەچێت و لـەو زانكۆیـەش زانستی ماتمایتیك دەخووێنێ تـا لەساڵی ١٦٦٧ بڕوانامەی دكتۆرا لەیاسا بەدەست دێنێ .
دوای ئـەوە بـۆ ماوەیـەك لـە كۆشـكی – دۆكـی هانۆڤـەر – كـاری دبلۆماسـی ئـەنجام دەدات و مێـژووش دەنووسـێتەوە ... بـەهۆی زیرەكـی و لێهـاتوویی زۆربــەی كاتــەكانی ژیــانی بەخووێندنــەوەو نووســین و تووێژینــەوە بەســەر دەبرد. هـەر لەسـەرەتای ژیـانی لایبنـز نیشانەكانی داڕێژتنی تیئۆری هـزری

دەبینرا.

چونکە مرۆڤێك بوو حەزی لەفێربوون و رەخنە لەخۆگرتنی پێوە دیاربووە ، هەر بۆیەش روانین و بۆچوونی فەیلەسوفەکانی پێش خۆی دەربری و پشت ئەستوورانەش رەخنـەی لـە تیئۆرەکانیـان دەگـرت . هـەر وەك لـە پـەرتووکی چەند ووتارێك بۆ – عـەقلی مرۆڤ – بەدیار دەکەوێت ، کە تیایـدا رەخنـە لـە بابەتـە سـەرەکیەکانی نـاو پەرتووکەکـەی وتارێـك بـۆ عـەقلی مرۆڤـی – جـۆن لۆکی – فەیلەسوفی ئینگلیزی گرتووە .

بەهـەمان شێوەش لەپـەرتووکی – ووتارێـك بـۆ میتـا فیزیکیـا – نـارەزایی خۆی بۆ چۆنیەتی روانینی دیکارت لە میتوودی میتا فیزیکیا دەربریووە ... ئەمـە لـە ئاسـت و بۆچـوونی شـپینۆزاش بەرامبـەر بەیـەك نـاوەرۆکی هاتۆتـە وەڵام و دەڵێت :–

ئەگـەر نـاوەرۆك بـەم جـۆرە بێـت سـپینۆزا باسـی لێـووە دەکـات ئـەوە بـە دڵنیاییـــەوە هـــەموو شـــتەکان نێگـــەتیف و پەککـــەوتوو دەبـــوون ، بۆیـــە ناوەرۆکـەکان بەشێوەیەکی وەهایە کە لـە ژمـارە نایـەن ... دیـارترین بەشـی زانـستی لـەلای لایبنـز بـریتی بـوون لـە مۆنـا دۆلۆژیـا – زانـستی گەردیلـە رووحیەکان – کە وای بۆ دەچوو ، کە گەردوون لە گەردیلەی رووحیەکان پێك هــاتووە ... ئـەم گەردیلـە رووحیانـەش ناونـابوو بـە – مۆنادەکـان – لـە پەرتووکی تیوودیسا دادوەری خوداوەندیش دەیسەلمێنێ ، کە جیهانەکەی ئێمە بەهەموو شەڕو ناخۆشیەکانیەوە باشترین جیهانە .

لە رووی زانستی – لایبنز – زانستی ماتماتیکیشەوە شووێنی دیارەو لەتەك ئیسحاق نیووتنی زانای ئینگلیزی بە دامەزراندنی زانستی – تەواوکاری و جیاکاری – دەدەنرێت . لەهەموو هاوچەرخەکانیشی زیاتر درکی بە گرنگی لۆژێکی ماتکاتیکی کردبوو .

کە ئامێرێك بۆ پێوانەی ژمارەشی داهێنا ، کە چەندان کرداری گـەورەی پـێ ئەنجامـداو بـەو هۆیەشـەوە تـوانی رەگ بدۆزێتـەوە ، جگـە لەمـەش چـەندان ئامێری دیکەی بۆ هەڵکێشانی ئاوو بەگەرخستنی ئاستی ئاوی داهێنا . لـە تـەك ئـەو کارانـەش بایـەخی بەکێـشە کۆمەڵایـەتی و رامیـاری و ئـابووری و رۆشنبیریش دەدا .

هەروا بەردەوام بوو لە پێناو خزمەتکردنی مرۆڤ و مرۆڤایەتی لە داهاتوو
پەرەســەندن و پێــشکەووتن و پەرەپێــدان لــە جیهــان ، تــاکوو لــە رۆژ
١٧١٦/١١/١٤ ماڵئــاوایی لــە وولات و جیهــان کــردو بەرهەمــەکانی تــاکو
ئێستاش جێگەی گرنگی پێدانە لەهەموو بوارەکاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢

١٦٤٨

١٦٤٨/١٠/٢٤ مۆرکردنی رێکەووتننامەی - ڤێستڤالیا-- لە شاری ڤێستڤالیای رۆژئاوی ئەڵمانیا ، کە هەموو وولاتانی ئەوروپا بەشداریان تێدا کرد بە ئامادە بوونی ١٣٥ نووێنەر لە کەسایەتی لاهوتو فەیلەسوفەکان .

ئەویش لـە پێنـاو کۆتـایی هێنـان بەکێـشەو ململانێـی شـەڕی ٣٠ سـاڵەی رابـردووی نێـوان هـەردوو مەزهـەبی مەسـیحی لێـك جیـاوازی کاسـۆلیك و پرۆتـستانت ، لـە ئـەورووپاو جیهـانی مەسـیحی، کـە بـەریتانیا و فەرەنـسا و ئەسپانیاو نەمساو رووسیاو ئیتالیا رۆڵـی سـەرەکیان هـەبوو لـەو ململانـێ و شـەڕو پێکدادانە . ئەویش بـەووێرانکردنو لەناووبردنی بەهـەزاران مـرۆڤ و خـانوو باڵەخانـەو کێڵگـەی کـشتووکاڵی و کارگـەو پـرۆژەی پیـشەسازی و ژێرخانی ئابووریدا .

ئەم نەخشەیە شۆڕشی پیشەسازی دیارئەکات بەر لەو ڕێکەوتنەدا

شایانی باسە ئەو کۆنگرەیە بووە هۆی دورست بوونی بنەماڵەی دەسـەڵاتو

دەوڵەتو نەتەوە لە ئەوروپادا ، بە جیاکردنەوەی دەسەڵاتی – دەوڵەت ل
دەسـەڵاتی کەنیسەکان لـە ئـەوروپای رۆژئـاواو ئـەوروپای رۆژهـەڵات ، ک
کەنیسە بەرپرسـار بـوو لـە کاروباری ئاینیو مەزهـەبو هـەتا لـە دەسـەڵات
دەوڵـەتیش بەرپرسیار بـوو ، لـە بـەڕێوە بردنـی کاروبـاری دەوڵـەت ل
هەموو بوارە جیاجیاکاندا .

جێگـەی باسـکردنە کـە مـۆرکردنی ئـەم رێکەوتننامەیـە هـەموو وڵاتـاد
ئەوروپا بەشداریان تێدا کرد ، تەنیا بـەریتانیاو پۆڵەنـدا نـەبێت . کە گرنگ
ئـەو رێکەوتننامەیـە ، کـە لـە شـاری ڤێـستڤالی مـۆر کـرا لـە پەیوەندی
نێودەوڵەتیەکاندا ئەویش:-

١- ئەم رێکەوتننامەو کۆنفرانسی رێکەوتننامەکە بوون بە بنـەما بۆ پێ
هێنـانی کۆنفرانـسی دیکـە ورێنمـایی کردنـی وڵاتـان لـە پەیوەندی
نێودەوڵەتیەکاندا .

٢- ئـەم رێکەوتننامەیـە دان بـە سـەر بـەخۆیی کۆنفدراسیۆنی سویسرا
وڵاتانی هۆڵەندا دانا .

٣- نزیکەی ٣٥٠ یەکەی رامیاری ئەڵمانیا بە هـۆی ئـەم ریکەوتننامە سە
بەخۆییان بە دەست هێنا .

٤- پێدا گـری لـە سـەر سـەربەخۆیی فەرەنـسا ، ئەسپانیا ، پرتووگـال ،
قەدەخەکردنی بە فەرمی دەستێوەردانی لە کاروباری پاپا نێوخۆی
و دەرەوەی وڵاتانی ئەوروپا .

٥- وڵاتـانی ئـەوروپا ، مـافی گرێـدانی رێکەوتننامـە . و لـە ئەستۆ گرتن
بەرپرسـیاریەتی نێودەوڵـەتی و ریکخـستنی کاروبـاری نێووخۆیـا
پێدرا . بـە بیٚ دەستێووردانی دەوڵـەتی دەرەکی و بەبیٚ سەرنجدان ب
داواکاریەکانی ئیمپراتۆریەتی رۆما و پاپا.

٦- بنەمای سەربەخۆیی وڵاتان ، چ سەربەخۆی رامیـاری و چ سـەربەخۆ
ئـاینی و هــەروا یەکـسان بوونیــان لــە گـۆرەپــانی نێوودەوڵــەتی
پەیوەندیــەکانی دەرەوە بــۆ یەکــەمجار و بــە شـێووەیفــەرمی لـە
رێکەوتننامە پەسند کرا .

٧- وڵاتـان لـە هەڵبـژاردنی ئاییـنیـدا سەربەسـت بـوون و لـە هـەمان کا
بەلێنیــشیان دا ، کــە گرووپــە ئایینیکــانی کاســۆلیکی لۆســەری

پرۆتستانت ئازادیەکی تەواویان هەبێ.

٨- سیستەمی هاوسەنگی هێز، هەم لە ئیمپراتۆری رۆماو هەم لە ئەوروپادا پێك هات. ئامانجی سیستەمی هاوسەنگی هێز پێشگرتنە لە سەر هەڵدانی دەوڵەتێکی - زاڵتر - لە ناو یەك رامیاریەکانی ئەوروپادا بوو.

٩- ئەو دەوڵەتانەی کە رێکەوتننامەی ڤیستڤالیان مۆر کردبوو، بە لێنیان بە یەکتر دا، کە لە بەرامبەر هەر هێرشێکدا بێ گوێدانە ئایین هاوکاری یەکتر بکەن.

١٦٤٩

١٦٤٩/٧/٣ لە دوای شەرێکی خوێناوی ناووخۆیی لە ئینگلتەرا کە کۆتایی ئەو شەرە بەکووشتنی شانشین - شارلی یەکەم - هات لە لایەن رێکخراوی بیوورینانیەکان، ئەویش بەراگەیاندنی حکوومەتی نووێ، بە گەڕاندنەوەی ئارامی و ئاسایش بۆ گەلانی ئینگلتەرا، کە خۆیان ژمارەیان ٥٦ ئەندامی پەرلەمانی گشتی بوو، لەدوای پاککردنەوەی جوولانەوەی براید بە هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی لۆردات و شانشین لە ٢/٦ هەمان ساڵ بە دامەزراندنی دەزگای جێبەجێکردن بەناوی ئەنجوومەنی دەوڵەت، کە پێك هاتبوو لە ٣٩ ئەندام، کە هەموویان سەربەخۆ بوون.

واتە بەریتانیە کۆماریەکان لە ٥/١٩ ی هەمان ساڵ ئەنجوومەنی گشتیان دامەزراند بە شێووەیەکی فەرمی بە ناوی کۆماری ئینگلیزی، یاخوود دەوڵەتی ئازاد، کە دەسەڵاتی باڵای بەگەڵ دابوو لە سەرنووێنەرانی گەڵ، لە پەرلەمان بە دامەزراندنی نەك کۆمارێکی دیموکراتی لە سەر بنەماکانی دیموکراتی و بەڵکوو دەستیان کرد بە دەرکردنی ئەندامانی پەرلەمان و

ئەنجوومـەنی لـۆرداتی لایـەنگیری شانـشین – شـارلی یەکـەم – لـە کـات
شەڕەکەو دوای شەڕەکەدا ، چونکە پەرلەمان ببووە دووبەشی دژ بە یەکتر
لە دەسـەڵاتو لـە هێـزی سووپاو لـە داراییولـە بـەڕێووە بردنـی کاروبار
ولاتەکە لە هەموو بووارە جیا جیکاندا .

١٦٤٩/١١/٢١ لــەدایك بــوونی نووســەرو فەیلەسـوفی بــە ناوبــەرگری ئــازادی– فرنــسوا مــاری ئارۆیــەمی– نــاوودار بــە – ڤۆلتێر – لە گوندتك لە رۆخی شــاری پاریــسی پایــەختی فەرەنــسا. هــەر لــە منداڵیــەوە لەلایـەن کۆمۆنـستەکان فێـری خووێندن بـووەو هـەروا لەگـەڵ خووێنـدن بنـچینەکانی ئـایین فێر بووە.

ئـەم فیلەسـوفە لـە تەمـەنی ٢٣ ساڵیەوە بەهۆی سووکایەتی کردنی بەکۆشکی شاهانە لە قەڵای – باستیل
بەنـدکراووەو لەبەندیخانـە داسـتانێکی بـەناوی – هتێنریـاد – دانـاوە ، ک
باسـی ئەشکەنجەکانی پرۆستەنتیەکان دەکاتو ئیتر بەو شێووەیە لـە ژیا
بەردەوام دەبێت.

١٦٥٠

١٦٥٠/١٢/٢٥ زانای ئایینی و تەسەوف و فەیلەسوف و نووسەرو ئەدیب و شاعیری ناوداری کورد – ئەحمەد ئەلیاس رۆستەم – ناسراو بە – ئەحمەدی خانی – لەشاری بایەزید لە باکووری کوردستان چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، لە هۆزی – خانیەکان – بووە . کە لە بنچینەدا باو باپیرانی لە شاری یۆنان ژیاون و لە گوندی خانیٚ سەریان هەڵداوە ، کە لە ناوچەی جۆڵە مێرگ بوونە ، کە گەورەترین شار بووە لە ناوچەی هەکاری .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەحمەدی خانی لەلایەن زاناو رووناکبیرانی ئەوکاتە خوێندنی تەواوکردووە ، هەر لە تەمەنی بچووکیدا پێنووسەکەی بە دارشتنی شعر دەستی پێکردووە ، کە بەناوبانگترین شعرەکانی – مەم و زین – بووە ، کە چیرۆکێکی خۆشەویستی بووە لە شێووازی چیرۆکی – لەیلا و مەجنون – بووە .

لەساڵی ١٦٦٥ دەستی پێکردووەو لەماوەی تەمەنی کە ٤٤ ساڵ ئەم چیرۆکە شیعریەی تەواوکردووە ... هەروا چەندین شیعری دیکەی هەیە بە زمانەکانی کوردی ، عەرەبی ، فارسی و تورکی ... هەروا – فەرهەنگی کوردی – عەرەبی – نووسیووە بەناوی – نۆ بەهاری بچووکانی – کە بۆ قوتابیانی ئامادەکردبوو ... هەروا – عەقیدەو ئیمان – هەروا چەندین چیرۆکی غەزەلی هەیە .

شایانی باسە کە مەم و زینی ئەحمەدی خانی بۆ چەندین زمان وەرگێردراون ، وەك :– عەرەبی ، تورکی ، ئەرمەنی ، فارسی ، رووسی – و چەندین زمانی

دیکه ، هەروا بۆ زمانی فەرەنسی ... مەم و زین له ٢٦٦١ هۆنراوه پێکهاتوو
... که به یەکەم قووتابخانەی نەتەوەی کورد دادەنرێت . که یەکەم شاعی
بووه که هێمای نەتەوەیی و نیشتیمانی بەرزکردۆتەوه له مێژووی نەتەوە
کورد ... ئەم کەسایەتیه ناوداره و شاعیر و نووسەرو رووناکبیره له ژیانی
درێخی نەکردووه تا لەساڵی ١٧٠٦ ماڵئـا وایـی له گەل و نیشتیمانەکەی
دەکات .

سەرچاوه :- اعلام الکرد ٥٤٠ - ٢٤١ - کورتە مێژووی ئەدەبی کوردی سەردەم ٢/٢٦.

١٦٥٣

١٦٥٣/١٠/١٠ بڵاو کردنەوەی یەکەم رۆژنامە ، ئەویش له شاری رۆمای پایتەختی ئێستای ئیتالیا بووه . که ئەو رۆژه به رۆژی رۆژنامەگەری ئیتایا دادەنرێت له وولاتەکەدا .

شایانی باسه که ئیتالیا وولاتێكو نیشتمانێکی پڕ له شارستانیەتو شووێنەواره له هەموو بووارەکان وگرنگی بەکەلتوورو دابو نەریتو زمانو مێژووی خۆی داووەو بەردەوام بووه تاکوو ئێستاش .

ئیتالیا مەڵبەندی ئاینی مەسیحیه ، که ئەویش دەووڵەتی فاتیکانەو رێنمایی هەموو مەسیحی جیهانو سەرپەرشتیو سەرکردایەتی ئاینی مەسیحی دەکات ، به هەردوو مەزهەبی کاسۆلیكو پرۆتستانتو چەندین لابالو بیروو بۆچوونی دیکەی ئاینی ، لەهەمان کات چ له بوواری ئاینو چ له بوواری دەووڵەتو دەسەڵات ، ئیتالیا رۆڵی سەرەکیو بنەڕەتیو گرنگی هەیه له پەیووەندی نێوودەڵەتیو ناوخۆییدا .

١٦٥٥

١٦٥٥/١٠/٣١ مەلیك ئەحمەد پاشای والی هەرێمی وان له باکووری کوردستان چەند بیانووی هەمەلایەنەی دۆزیەوه ، له پێناو پەلاماردانی ئیماراتی بەدلیسو له ئەنجام به هێزێکی سووپای زۆرەوه چووه سەر عەبداڵ خانی میری بەدلیس ، که زۆربەی هێزەکەی له کورد پێك هاتبوون و دانیشتووانی دەووروبەری ئیماراتی بەدلیس بوون که بەپارەو سامان کرابوون .

ئەویش له پێناو بەرەنگار کردنەوەی کورد دژی کورد ، له ئاکام به هۆی کۆچ

پێکردنی دانیشتووانی زۆربەی زۆری ئیماراتەکە دەستیان کرد بە تالآنکردنی ئەو سامان و ئەو گەنجینەی کە دەمێك بوو تورکەکان چاویان تێبڕیبوو ، لە ئەنجام هەر هەموویان تالانکردو میرنشینەکەیان لەناو برد لە هەرێمەکەدا .

شایانی باسە – ئەولیا چەلەبی – لەگەل لیژنەی تالآن نووسەکەدا بووەو دەڵێ :– حەوت باری حووشتر کتێب بوون و بەتایبەتی کتێبخانەی میر زیاتر لە چواردە هەزار دەستنووسی زۆر نایاب و بە هاداری تێدا بوو ، لە گەڵ چەندین کاری دیکەی شووێنەوارو کەلتووری کۆنی کوردی هەمە جۆری تیابووەو هەمووی دزراو لەناو براوە لەلایەن دەسەلآتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەر خاکی کوردستان .

١٦٥٦

١٦٥٦/٧/٢١ لەو رۆژەدا – مۆریترا – حاخامی جوولەکە لەبەردەم جەماوەرێکی زۆری نوویژکەری ئاینی جوولەکە ئەو دەقەی خوویندەوە ، کە – بێ بەرێکردنی سپینۆزای – گرتبووە خۆ . کە ئەمەش قورسترین سزابوو بەسەر ئەو کەسانەی کە گوایە لەئایین دەردەچوون لەناویدا هاتبوو ... ئەو کەسەی کە دژی خوا وەستاوە لەئاسمان وزەوی بەر لەعنەت کەوتووە . بەمەش فەرمانی کۆمەڵ بەسەر کووشتنی سپینۆزدا درا. دواتر لەدرێژەی دەقەکەی داوای لەهەموو کەسێکی سەر بەجالیەی جوولەکەی ئەمستردام کراوە ، کە ئەو سپینۆزا لەو شارەدا لەخانوویکی بچووك لەباشووری ئەمستردام نیشتەجێ بوو... ئەویش بەنزیك نەکەووتن و قسە لەگەڵ نەکردنی . بەناوی ئەوەی کە سپینۆزا دژی خواو نوویژکردن و دوا رۆژە بە پێچەوانەی هەست وبیروو بۆچوونەکانە لە وولآتەکەدا.

١٦٦٧

٣٠/١١/١٦٦٧ نووسەرو چیرۆك نووسی بەناوبانگی جیهان – جۆناتان سویفت – لەشاری دبلن لەخێزانێکی ئاین چاوی بە جیهان هەلهێناوە وپەروەردە کراوە .

جێگەی ئامارژە پێکردنە کـە جۆناتـــان بــەر لـــە دایکبـــوونی بـــاوکی سـویفت کۆچـی دوایـی کـــردووە . و دایکـــی بەهـــەتیووی بـــەخێوی کـردووە . ئـەم مرۆڤـە لـە تەمەنەکانی پێگەیشتنی بـــەهرەی نووســـینی هـــەبووە و لەدارشـــتنی چـــیرۆك رەمـــزی پـالی پێوەنـاوە وچـیرۆکی سـەیرو سـەمەرەی نووسـیووە ویـەکێك لـەو چـیرۆکانە چیرۆکی – گۆلیڤەر – بووە .

چـیرۆکەکانی جۆناتـان لەچـوار گەشـتی پـر لـە سەرسـوورهێنەرو مەترسـی ورروداوی سەیرو سەمەرە دەدوێ وبەخـەیالی چووەتە نێوو جیهان بۆ ئـەوەی بچکۆلەو بوونـەوەی گـەورەو نـاو وولاتـی زانـاو تێگەیـشتوو ... چیرۆکەکانی روونـاکی خـستۆتە سـەر رەوشـت و هەلـسووکەووتی مرۆڤـی دەسـەلاتداری مشەخۆر و مرۆڤی بێ هێزو بێ دەسـەلات لەشێووازێکی پـر لە تـەنزو وتـوانج ورەخنەی لەژیانی ئەو سەردەمەی خۆی گرتووە.

مەبەستی جۆناتان لەناوەرۆکی چیرۆکەکانی ئەوە بووە ، کە باسی لـە رژێمی وولاتـانی ئـەورووپا و دەسـتووری ئینگلیـزی بووە ، ئـەو وولاتـە زانایانـە بـاس دەکرد و لەوکەسە دەسەلاتدارانەی وولاتەکەی خۆی دەدا ، کە هیچ راستیان لا نیـــە تـــەنیا مەبەســـتی هـــەرە گـــەورەیان بەدەســـتهێنانی دەســـەلات

وکۆکردنەوەی مال وسامان بووە ... ئەم کەسایەتیە لە نووسینەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە تەمەنی ٧٧ ساڵیدا واتە لە ١٧٤٥/١٠/١٩ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا کە بەریتانیایە .

سەرچاوە :- گۆڤاری مجلە ١٤٥٥ لە ٢٠٠٨/١/٥ .

١٦٧٢

١٦٧٢/٩/١٨ لە ناوەندی شەڕی نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای پۆلۆنیا و بەردەوام بوون لە کۆتایی هێنان بە کێشەکان ئەویش بە مۆرکردنی پەیمانی – بۆزاکس– کە شەڕشەکە بەرەو کۆتایی هاتن هەنگاوینا .

لە دوای ئەوە پۆلۆنیەکان بە ناوەرۆکی ریکەووتنەکە رازی نەبوون و شەڕەکە بەردەوام بوو تاکوو هەموو خاکی وولاتەکەیان لە ژێر دەستی هێزەکانی سووپای عوسمانی رزگار کردو زیانێکی مادی و گیانی زۆر لە هێزەکانی سووپای عوسمانی و پۆلۆنی کەوت ، لە گۆرەپانەکانی شەڕەکەدا ... کە بە دلخۆشکەری گەلانی پۆلۆنیا بوو بە سەرکەووتنی هێزەکانی سووپاو سەرکردەو گەلەکەیان لە وولاتەکەدا .

١٦٧٣

١٦٧٣/١٢/٢٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان ئەحمەدخانی سێیەم لە دایك بووە ، کە کوڕی سوڵتان محەمەدی چوارەمەو لەکاتی دامەزراندنی سەرو سامانێکی زۆری بەسەرداو دەستەکەی دا دابەشکرد بە تایبەتی هێزی سەربازی ، بۆئەوەی بتوانێ لەکارە سەربازیەکانی سەرکەووتوو بێتلە شەڕەکانیدا.

لە هەمان کات مووفتی ئاینی – فەیزوڵلا ئەفەندی– لە سێدارە داو دوای ئەوە ژمارەیەکی زۆری لە سەربازەکانی لە سێدارە دا... شایانی باسە هێزەکانی سووپای عوسمانی ، واتە هێزی سەربازی ناووزەندو ناسرابوو بە – ئینکشاریە– چ لە ناو ئیمپراتۆریەتەکە و چ لە دەرەوەی ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٧٧

١٦٧٧/١٢/ بەرپابوونی ئاژاوە لە نێوان هەردوو مەزهەب شیعەو سووننەی ئیسلام لە

شاری مەککە لە وڵاتی حیجازدا ... ئەمەش هۆی ئەوە بوو کە لە شەوی پێنج شەممەی رۆژی ٨/ شەوال/ ١٠٨٨ کۆچی بەردی رەش و دەرگای کەعبەو جێگەی نوێژی هەینی شێوەێندرابوو بەشێوەیەکی ناشیرین - ماناکە دیارە- ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە نابێ شیعەکان سەفەری مەزارەگەکانی مەراسمی حەج بکەن ، گەر هاتوو مەزهەب شیعەکان گەیشتنە جێگە پیرۆزەکان لە شاری مەککەدا .

دەبێ ئەو جێگایانەی کە پێیدا دەڕۆن خاوێن بکرێتەوە - واتە بسمیل بکرێت- ئا لەم رۆژەوە زیاتر پەیوەندی نێوان هەردوو مەزهەب شیعەو سوونەی ئیسلام بەرەو دژووارتر هەنگاوی دەنا بە تایبەتی لەلایەنی هەڵگری بیری وەهابیەکان ، کە سعوودیە هەرهەموو وەهابیەو ژمارەیەکی کەمیان نەبێت لە وڵاتەکەدا .

١٦٧٩

١٦٧٩/١/٢٤ لە لەدایك بوونی نووێنەری گەورەی فەلسەفەی ئەلمانی - ولف ڤۆلف - لەشاری برسلاد لە لەئەلمانیا . بۆ یەکەم کە دەستی کرد بەخوێندنی لاهووتی ... بەڵام دوای ئەوە رووی کردە خوێندنی ماتماتیك و فیزیا تا ئەوکاتەی توانای باشی پەیداکردو هەوڵی چارەسەری کێشەکانی نێوان لۆسەریەکان وکاسۆلیکیەکانی دەدا .

لە ساڵەکانی ١٦٩٩ -١٧٠٢ خوێندنی لە سەر دانراوەکانی دیکارت دەست پێکرد . لەساڵی ١٧٠٣ بروانامەی دکتۆرای لەزانکۆی لیبستك بەدەست هێنا ... ئەم فەیلەسوفە لەکارە هەمە لایەنەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٧٥٤/٤/٤ لە هلەی ئەلمانیا کۆچی دوایی دەکات.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی ٣/ .

١٦٨٣

١٦٨٣/٩/١٢ هێزەکانی سووپای هاوبەشی نەمساو مەژەرو پۆلۆنیا بەسەرکردایەتی- سوبیسکی- و بە ئامۆژگاری پاپای کاسۆلیك پەلاماری هێزەکانی سووپای عوسمانیدا .

ئەویش بە سەرکردایەتی سەرکردەی عوسمانی- قرەمستەفا ئاغا - لە ئاکامی شەڕی نێوان هەردوو لایەن هێزەکانی سووپای مەسیحی سەرکەووتن بەسەر هێزەکانی سووپای عوسمانی لەهەرێمەکانی - ساکس و باقیرا - دوای ئەوە هێزەکانی سووپای عوسمانی لەسەر زێی دانووب کۆکرانەوەو بەرەو شاری بوود بەرێکەووتن، لە هەمان کات هێزەکانی سووپای هاوبەش - سوبیسکی- هەر بە دوایاندا بوون ، کە ئەم رۆژە بووە رۆژێکی مێژوویی لە بەزاندنی هێزەکانی سووپای عوسمانیو بەرەو پاشەکشەکردن هەنگاویان دەنا لە ناوچەکەدا .

١٦٨٥

١٦٨٥/٢/٢٣ لە دایك بوونی دامەزرێنەری مۆزیکای ئینگلیزی و مۆزیکا ژەنی جیهان - گیوریخ فریدریك هاندل - لەشاری هانۆڤەری ئەلمانیا ... کە بە پێچەوانەی ناودارانی بواری مۆزیکا بووە ، خێزانەکەیان نەك هەر لەم بوارە ناسراو نەبوون بەڵکوو ڕێزیشیان لێدەگیرا . هەر بۆیە لەترس باوکی ئامێرە بچووکەکەی لە دەرەوەی ماڵ دەژەنی و کاتێك کە بەهرەی مۆزیکاشی لێبەدیار دەکەووێت یەك لەمیرەکان ، داوا لەباوکی دەکات ڕێگای پێبدات و تیئۆریەکانی مۆزیکا لەگەڵ خووێندنی ئاسایی بخووێنێ ، کە ئەوسا هاندل حەزی لەهیچ جۆرە خووێندنێك نەدەکرد .

شایانی باسە کە ئەم هونەرمەندە چەند وولاتی دیکەی لەجیهان کردووە لە پێناو سەرکەووتنی کاروبەهرەکەی کە لە ساڵی ١٧٢٤ ئۆپرایەکی دیکەی بەناوبانگ بەناوی - یۆلیۆس قەیسەر - دەنووسێ ... کە ئەویش وەك زۆر لەنووسەرو هونەرمەندەکانی دیکەی شارەکەی یۆلیۆس قەیسەری شکسپیر دەکات ... هەروا لەساڵی ١٧٢٨ ئەو شانۆیەی کە کارەکانی تێدا پێشکەش دەکرد دوچاری دەبێت .

هەروا لەساڵی ١٧٣٧ جارێکی دیکە دەگەڕێتەوە لەندەن ، کە ئەمجارەیان

گۆرانیبێژه ناودارەکانی ئۆپرا لەدەوورەی خۆی کۆ دەکاتـەوه .. لـەدە ساڵەی دوایـی ئـەو هونەرمەندە هـەوڵی گۆرینی لـەکارەکانی خـۆی دەکـرد لـە ئۆپراو سـیمفۆنیاو چـەندین کـاری دیکـە ... کـەزۆر پێـووەی مانـدوو دەبـوو وەك خەیاڵێکی نەپساو تاکوو لـە ١٧٥٩/٤/١٤ کۆچی دوایـی دەکـات بـە ماڵئـاوایی لە جیهانی مۆزیکا لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢.

١٦٨٥/٣/٢١ مۆزیکــــژەنی کلاســـیکی ئـەلمانی وجیهـانی - یۆهـان ساسـتیان بـاخ - لەشـاری - ئیزنــاخ - چـاوی بـە جیهـان هـەلهێناوە . هـەر لەشـارەکەی خــۆی دەسـتی کـردووە بـە قۆناخـەکانی خوویـنـدن و لـە هــەمان کـات وانـەی مـۆزیکی لەلایـەن یۆهـان ئـەمپرۆزس - بەخوویـنـدنی کەمانجـە ژەنـی بــاوکی ، لــەدوای مردنــی بــاوکی لەگـــەل یۆهـــان کریستۆفی بـرا گـەورەی دوا

وانەی ژەنین لەسەر کلاڤان وئۆرگۆن خوویندوە .

لە ساڵی ١٧٠٣ بۆ ماوەیەکە کە وەکوو ژەنیاری کەمانجە لـە ئۆکسترای دۆگ خایمار کـاری کـردووە ، دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٧٠٧ بـەهۆی لێهـاتوویی لـە ژەنیـاری ئۆرگـۆن گوواسـتراوەتەوە بـۆ کەنیـسەی شـاری مولهـاوزن . دوای گەرانـەوەی بـۆ خـایمـار یەکـەم کـاری ئۆرگـۆنی بەناوبانگی نووسـیووە ، وەك تۆکات کە ئۆپێرا بووە لە وولاتەکەدا .

لەسـالی ١٧١٦ خایمـاری جـێ هێشتووە وبـووە بـە سـەرۆکی تیپـی مـۆزیکی دیوەخـان لـەلای لیۆبۆلـدی فـەرمانرەوای شـاری - ئافهالـت ، کۆنـت - کـە ئـەوکات خـوودی فـەرمانرەوایی لەسـەر فیـولا دەبـژەن ، کـە یۆهـان خـۆی

سەرۆکایەتی ئەو تیپەی دەکرد ... دوای ئەوەی کە خۆی لە خزمەت کەنیسە رزگار دەکا وبۆ ئەوەی سەرپەرشتیار ودانەری میوزیکی بێت بۆ ئامێرەکان ، زۆربەی کارە بایەخدارەکانی خۆی دەنووسێتەوە لەوانە :- ٦ پەری بواندنیزەگیە لەسالی ١٧٢١.

دوای ئەوە لە سالی ١٧٢٣ لە شاری لایبزیك لە ئەلمانیا بۆ ماوەی زیاتر لە ٢٥ سال جیّ نشین دەبێت...لەسالی ١٧٤٧ سەردانی پاشای گەورە - فریدریکی - کردووە و پارچەیەك مۆزیکی پێشکەش کردووە . کە دانانی ئەو بابەتەش لەلایەن خۆی وئەو پاشایەوە بوو ... یۆهان سباستیان باخ لەهەموو جۆرەکانی شێووە مۆزیکیەوە ناسراوەکانی لە سەردەمی خۆی داناوە ، لەسەر ئاینی پرۆتستانتسی لە ئەلمانیا .

کە ئەمەش لەبنەرەتدا بۆ زۆربەی کارە مۆزیکیەکانی بووە ، بە پاش کەووتوویەکی بەرهەمی هونەری سەدان پارچە مۆزیکی بە شێووە دارشتنی جۆراوجۆر ، هەروا نزیکەی ٥٠ گۆرانی نووسیووە ... یۆهان گرنگی تایبەتی بە بواری مۆزیکی ئۆرگۆن داوە ، کە زۆر پارچە مۆزیکی لەسەر ئەم ئامێرە داناوە لەجۆری مانتازیا وبرلبوودو وفۆگە وسۆناتا .

هەروا گرنگی زۆری بە ئامێرەکانی هاوشێووە داوە بەتایبەتی گلاڤان . ئەم کەسایەتیە ناوداره هونەرمەندە بەردەوام دەبیّ لەکارە هەمە جۆرەکانی مۆزیکا تاکوو لە ١٧٥٠/٧/٢٨ لەشاری لایزبێك مالئاوایی دوایی لەهونەر دۆستان لە وولاتەکەی دەکات...دوای مردنی لە ئەلمانیا وەك وەفایەك وریزلێنان لە سالی ١٨٩٤ پاشماوەی تەرمەکەی دەگووازرێتەوە بۆ کەنیسەی سان تۆماس ولەویّ بە یەکجاری بەخاك دەسپێردرێت.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢.

١٦٨٦

١٦٨٦/٩/٢ لە دوای گەمارۆدانی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە لایەن هێزەکانی سووپای نەمسا بەسەرکردایەتی - دۆك دی لۆرین - لە دەووروبەری زێی دانووب و شاری بوود ، لەو کاتەدا سولتانی عوسمانی بریاری لە دەسەلات لادانی - ئیبراهیم پاشا - سەرەك وەزیرانی عوسمانی - سەدر ئەعزەم -

له دەسەڵاتدا ... به جێگه گرتنەوەی لەلایه سلێمان پاشا ، بەلام له ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی شکان به کووشتنی دادووەرەکەیان– عەبدی پاشا .

که لەو کاته زیاتر له ٤٠٠٠ چوار هەزار سەرباز بەزین له گۆرەپانی شەڕ هەلاتنیان‌و بەسەرکەووتنی هێزەکانی هاوبەش بەسەرکرایەتی– دۆك دێ لۆرین – که ئیتر هێزەکانی سووپای عوسمانی چیدیکه نەیانتووانی رووبەرووی هێزەکانی سووپای مەسیحی ببنەوه لەهەرێمەکەدا .

١٦٨٩

١٦٨٩/١/١٨ له دایك بوونی رووناکبیرو کەسایەتی بەناوبانگی وولاتی نەمساو جیهانی – سارڵ لوی دی–مونتسکیۆ – له کۆشکی– دیلابریر– له نزیك شاری بۆرۆدی له نەمسا.

١٦٩٠

١٦٩٠/٧/١٢ له دوای شەڕیکی درێژخایەن له نێوان هێزه چەکدارەکانی ئێرلەندی بەیارمەتی‌و پشتیووانی ئیسکۆتلەندیەکان ، هێزەکانی سووپای بەریتانیا هێرشیان کرده سەر هێزەکانی سووپای ئێرلەندا له ناوچەی – لایۆین – ، له ئەنجام هێزەکانی سووپای بەریتانیا سەرکەووتنیان بەدەست هێنالە ناوچەکەدا .

١٦٩١

١٦٩١/٦/٢٣ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان سلێمانی دووەم له دوای سێ ساڵ له دەسەلات له تەمەنی ٥٠ ساڵیدا کۆچ دوایی کرد...شایانی باسه سوڵتان سلێمان له ماوەی دەسەلاتی لەو سێ ساڵەدا تووانی ناوچه له دەست دراوەکانی بگەرێنێتەوه ژێر دەسەلاتی عوسمانی ، وەك – سەلمان پاك– مەدائن ونس‌و وین‌و سمندەریەو بەلگراد –، دوای مردنی براکەی ئەحمەد خانی دووەم

جێگەی گرتەوە بە وەرگرتنی دەسەلات لە سەر ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٦٩٢

١٢/١٧/ ١٦٩٢ لە دوای ٤٥ ساڵ لە هێنانە خووارەوەی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مستەفای چوارەم لە دەسەلات بەهۆی دەبەنگی و سەرنەکەوتنی لە جەنگە یەك لە دوای یەکەکان لە داگیرکردنی خاکی گەلان لە هەموو لایەك لە ماوەی دەسەلاتی و لە تەمەنی ٥٣ ساڵی کۆچی دوایی کرد ، کە ماوەی دەسەلاتی ئەو سوڵتانە لە ٤٠ ساڵ زیاتر بوولە سەر ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٦٩٧

١٦٩٧/٩/٢٠ لە دوای وەرگرتنی دەسەلاتی عوسمانی لە لایەن مستەفاخانی دووەمی کوڕی سوڵتان مەجیدی چوارەم... دوای سەرکەووتنی لە چەندین لایەنە جۆراو جۆرەکانی شەڕی بە دەست هێنا بەسەر هێزی سووپاکانی نەمساو دەرکەووتنی سووپای رووسیای قەیسەری و هاوپەیمانیان.

ئەویش لە دوای گفتووگۆی بەردەوام ، لە ئەنجام پەیمانی- ریسویك - مۆرکرا ، لەلایەن نەمساو لەلایەکی دیکە ئەڵمانیاو ئەسپانیاو ئنگلتەراو هۆڵەندا لە لایەکی دیکەدا . لە پێناو بەرەنگار بوونەوەی هێزەکانی سووپای عوسمانی و فراوانکردنی دەسەلاتی خۆیان لەسەر هەرێمەکان و دابەشکردنی خاکی گەلان لە نێوان خۆیاندا .

١٦٩٩

١٦٩٩/١/٢٦ مۆرکردنی پەیمانی- کارلۆفتس- لەنێوان دەسەلاتی عوسمانی لەگەڵ وولاتانی نەمساو رووسیای قەیسەری و بووندەقیەو پۆلۆنیا کە وولاتی مەژەر بە تەواوی و ، لە هەمان کات هەرێمی ترنسلفانیا بۆ نەمسا بە وازهێنان لە شاری ئازاق بۆ رووسیای قەیسەری ، کە بووە هۆی ئەوەی . کە دەسەلاتیان بە تەواوی بەسەر دەریای رەشدا بشکێ و سنوورێك بۆ دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ناوچەو هەرێمەکان لەجیهان دابنێن.

١٧٠٣

١٧٠٣/٥/١٧ له دایك بوونی دامەزرێنەری مەزهەبی وەهابی– محەمەد عەبدولوەهاب – لە شارۆچکەی عەینە لە باکووری شاری ریازی سعودیە ، بە دووری ٤٠ کیلۆمەتر، ناووبراو لە کەش و هەوایەکی گوونجاو پێگەیشتووەو لە بنەماڵەیەکی زانای ئیسلامی بووەو باوکی زانایەکی ئاینی ئیسلام بووە ... هەروا باپیری موفتی ئاینی شاری نەجد بووەو پێشەوای فیقە بووە .
هەروا ماڵەکەی ببووە ماڵێکی زانستیی و ئاینی و گرنگی بە دانراوەکانی کوری– تەمیمی– دەدا ، چەندین جار سەردانی چەندین شاری وەك :– حیجازو ئەحساو بەسرەی کردووە لە سەردانەکانی چاوی بە زانایانی ئاینی ئیسلام و مەسیحی کەووتوە ، لە دوای چەندین کێشەو ململانێی بیرو بۆچوون و هەلوویست بە بەرەتکردنەوەی دەیا بیروو بۆچوون ، کە برووای پێ نەبووە ، لە دوای گەرانەوەی بۆ شاری عەینە – عوسمان موعەمەر– یارمەتی دا لە پێناو بلاوو کردنەوەی داواکەی و دەستی کرد بە ئەنجامدانی مەزهەبی وەهابی و بلاوو کردنەووە لە بەرگری لێکردنیدا ، هەر بەم هۆکارە ئەو دارەی کە خەلکی بە پیرۆزیان دەزانی و ئەو گوومەتەی کە لە سەر گۆری زەیدی کوری خەتاب بوو هێنایە خووارەوە لەگەڵ چەندین کاری دیکە لە پێناو چەسپاندنی بیری وەهابی ، کە ئەو بیرە بیرێکی توندرەوە لە ناو ئاینی ئیسلام و سەرچاوەی دورستکردنی کێشەو گرفت و دووبەرەکییە .
ئەمەش کە بووە هۆکاری سەرهەڵدانی پارت و گروپە ئیسلامیەکان ، لە هەمان کات ئەو بیرە وەهابیە نەگوونجاوە لەگەڵ مەزهەبەکانی دیکەی شیعەو سوونەی ئیسلام و دژ بە زۆر لە کارو کردارەجۆراو جۆرەکانی ئاینی ئیسلامە .

١٧٠٣/٨/١٥ لە دوای دورست بوونی باری ناهەمواری ناووخۆو دەرەکی لە ناو دەسەڵاتی عوسمانی بە سەرکردایەتی سوڵتان مستەفای دووەم لە ماوەی ٨ ساڵ لە دەسەڵاتەکەی ... لە ئەنجام بووە هۆی ئەوەی کە لە سەر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لابرێ... دوای ئەوە لە ١٢/٣١ ی هەمان ساڵ سوڵتان مستەفای دووەم لە تەمەنی ٤٠ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد.

١٧٠٧

١٧٠٧/٥/١ هەردوو پەرلەمانی ئۆسکۆتلەندی و ئینگلیزی هەڵوەشێندرایەوە و لە جیاتی ئەو دوو پەرلەمانە پەرلەمانی نوێی هاوبەش پێك هێندرا .

شایانی باسە ڕێکەوتنی یەکبوون و مانای کۆتایی هاتن بەئینگلتەرەو ئۆسکۆتلەندا بوو وەکوو دوو وڵاتی سەربەخۆو لە دایك بوونی بەریتانیای مەزن بوو , کە بریتی بوو لە هاوسەرگیری بەرژەوەندی ... هەرچەندە هەردوو وولات بۆ ماوەی ١٠ ساڵ بە شا یان شاژنێك بەشداریان کردبوو لە ساتی یەکبوونی هەردوو تاج لەساڵی ١٦٠٣ ، کە ئەو کاتەی شاری ئوسکوتلەندا – جیمسی شەشەم – لەجێگای شاژن ئەلیزابیتی یەکەم تەختی پادشایەتی وەرگرت ، کە هەردوو وولاتی وەکوو دوو وڵاتی بەرچاو مانەوە ... کە ئەوکاتەی ئینگلتەرا .

لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەم لەگەڵ فەرەنسا تووشی جەنگ هاتوو شا لویسی چوارەمیش دەستی کرد بەهاندانی شای کلۆلیك جیمسی هەشتەم لەئینگلتەراو ئۆسکۆتلەندا ، پێوویستی بەوەکرد میراتی پرۆتستانتی شاژن – ئان – بپارێزێت و لەترسی ئەگەری ئەوەی کە لایەنگیرانی شا جیمس ئۆسکۆتلەندا لە دژی ئینگلتەرا دەرگای پشتەوە بشکێنن لە شارەکەدا .

١٧١١

١٧١١/٧/٢ مۆرکردنی پەیمانی– فکزنی– لە نێوان دەسەڵاتی قەیسەری رووسیاو دەسەڵاتی عوسمانی ، کە بووە هۆی جێ هێشتنی چەندین ناوچە وەك :- هەرێمەکانی قەوقاس‌و دەریای سپی ناوەراست بۆ دەسەڵاتی عوسمانی ، کە زۆربەی لە سەر خاکی باکووری کوردستان بوو لە کێشووەرەکەدا ، ئەویش لە پێناو بەرز کردنەوەی بەرژەووەندی خاك‌و ئابووری و دەسەڵاتەکانیان

١٧١٢

١٧١٢/٦/٢٨ لــه دایـك بــوونی نووســەرو روونــاكبیری جیهــانی -جــان جاك رۆسۆ- لە شاری ژنێف لــە خێزانێكــی بــە رەگــەز فەرەنــسی بــاوكی رۆســۆ سەعاتــچی و لــە هــەمان كــات مامۆسـتای – بالیـە – بـووە ، هـەروا دوای ٨ دایكی مـردووە ، هـەروەكوو خـۆی دەڵـێ – بـە لاوازی و نەخۆشـی لــە دایـك بووم و دایكم ژیانی خۆی بە لە دایك بوونم بەخشی ئەو لە دایك بوونـەم كارەساتی یەكـەمم بوو – هـەرو دوای مردنـی دایكـی ، بـاوكی نـەیتوانیووە رۆسـۆ بـە خێـو بكـات و لـە لا؛ مامۆژنی بە خێوكراوە .

شایانی باسە ئەو كەسایەتیە لە شاری سانفرانسیسكۆی بەریتانیا لە دایـ بووەو لە تەمەنی ٤٠ سالیدا كۆچی دوایی كردووە.واتـە لە ١٧٧٨/٧/٢ ، ل دوای بـی ئـەنجام گەیانـدنی داخوازیـەكانی لە زانـست و ئـەدەب و هونـەره دەیا كاری دیكە لە ماوەی ژیانیدا .

١٧١٣

١٧١٣/٦/١٨ مـۆركردنی پـەیمانی- ئەدەنـە – لـە نێـوان وولاتـانی هۆلەنـداو بـەریتانیا رووسیاو دەسەلاتی عوسمـانی ، ئـەویش بە هـۆی دەسـت تێووەردان لـەكار بــاری نــاوخۆو دەرەوەو پەیووەندیــە تایبــەتی و گــشتیەكانی نێوانیــان بەتایبەتی پەیووەندی بازرگانی لەسەر بەنـدەرو كەنارەكانی دەریاو زەریـ زێكاندا ، كە لە ئاكام ماوە بە دەسەڵاتی عوسمانی درا كارە بازرگانی و راو ماسی لە سەر كەنارەكانی دەریای رەش ئەنجام بدات .

١٧١٧

١٧١٧/٦/٢٤ ئەم رۆژە بە رۆژێکی گرنگ لە قەڵەم دەدرێت لەلایەن مێژووی ماسۆنییەکان ، ئەویش بەپەرپنەوەی بیری ماسۆنیەت لە سەردەمی کۆن بۆ سەردەمی نویێ ، لە بەر ئەوەی لەم رۆژەدا لە لەندنی پایتەختی بەریتانیا ماسۆنیە دێرینەکان بڕیاریاندا بە دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی نوێی جیاواز لە ئامانجەکانیان و چۆنیەتی ئەندامان لە سەندیگا کۆنەکان ، کە لەرێزی ماسۆنیەکان بوون ، دوای ئەوە ئەو کۆمەڵەیە نەك هەر لە لەندەن پەرەی سەند بەڵکوو بەرەو ئەورووپاو هەموو وڵاتانی دیکەی جیهان هەنگاوینا .

شایانی باسە بیری ماسۆنیەت پەرەسەندن و گەشەکردنی بەخۆیەوە بینی بەهۆی جیاوازی بڕووای ئایینی لە سەر زەوی و کێشەی نێوان ئایینیەکان و کۆك بوون لەگەڵ هەمووئایینەکان . کە ئەمەش بووە هۆی دامەزراندنی یەکەم رێکخراوی ماسۆنی لە شاری لە ندەنی پایتەختی بەریتانیا ، لە لایەن دەوڵەمەندە یەهودیەکان ، ئەویش لە پێناو خزمەتکردنی ئیستیعماری بەریتانیا و هاوپەیمانانی لە جیهان بەتایبەتی لە ئەورووپای رۆژئاوا.

١٧١٨

١٧١٨/٧/٢١ مۆرکردنی پەیمانی بەناووبانگی- بساروفتس- لە دوای سەرکەووتنیان بەسەر سەرەك وەزیرانی دەووڵەتی عوسمانی - خەلیل پاشا- کە لە پێناو یارمەتی دانی شارەکە هاتبوو بۆ مۆرکردنی پەیمان .

کە نەمساو وولایەتی تمسووارو شاری بەلگرادو بەشێکی مەزن لە وولاتی سرب بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی لە هەمان کات کۆماری بووندەقیەش هەر وەك خۆی بمێنێتەوە لە ناوچەکەدا .

١٧٢١

١٧٢١/١٠/٢ سەرکردەی فارسی سەفەوی- خوداد بەگی ئەفشار- بەخۆی و هێزێکی گەوورە لە دوای چەندین جار هێرش و پەلاماردانی هۆزو تیرەکانی کوردو بەردەوام بوونی لە هێرشەکان ... دوای ئەوە بەرەو لاجان هەنگاوینا لە

بناری شاخی قەندیل لە رۆژهەلاتی کوردستان .

کە مەلبەندی هۆزی بلباس بوو، لە کاتی گەرانەوەی دا بەدیل و تالانەکەیەوە شەرکەرەکانی بلباس لە ناکاو هەلیان کووتایە سەری و پاسەوانەکانیان کووشت و دیل و تالانەکانیان لێ سەندەوە . لەئاکام هێزەکانی ئەفشار هەلاتن بە هۆی بەسەرنەکەووتنیان خووداد بەگ ، لە داخا خۆی کووشت و هۆزی بلباس سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەشەرەکەدا بەهەلاتنی هێزەکانی سووپای فارس لە ناوچەکەدا .

١٧٢٣

١٧٢٣/١٢/١١ دەرکەووتنی کەریم خانی زەند لە ناو سووپای نادرخان ، کە کەسایەتیەکی کوردی بەجەرگ و لێهاتوو بوو ، کە لە گەل عەلی مووڕادی سەرکردەی بەختیار رێکەووتن ، بەلام بە هۆی جیاوازی بیروو بۆچوونیان ، عەلی مووڕادی لەناووبرد ، دوای ئەوە بووە سەرکردەی ناوچەکانی ژێردەسەلاتی عەلی مووراد .

دوای ئەوە سەرکەووتنی بەسەر قەجەریەکانی ئەفگان هێناو بەرەو فراوانکردنی دەسەلاتەکەی هەنگاوینا تاکوو گەیشتە دوا پلەی سەرکەووتن و ماوەی ٣٠ سال دەسەلاتدار بوو ، لە ماوەی دەسەلاتی رێکەووتنی لەگەل بەریتانیا مۆر کردو سوودی لەکەشتیە بازرگانیەکان وەردەگرت ، دوای وەوە هەولی بووژانەوەی ناوچەکانی ژێر دەسەلاتەکەیدا..

ئەو بنەمالەیە یەك لە دوای یەك بەردەوام بوون لە دەسەلات تاکوو مانگی/ ١٧٤٩/٧ ، ئەویش بەهاتنی محمد ئاغا لە ئەنجامی شەڕیکی خووێناوی ، کە بووە هۆی بەرەو تووانەوەی بنەمالەی کەریم خانی زەند . لە نێوان دوو دەسەلاتی دژ بەیەکتردا ، لەهەمان کات دژ بەکوردو خاکی کوردستان ، کە

ئەویش ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارسی سەفەوی بوون لە هەرێم و ناوچەکەدا .

١٧٢٤

١٧٢٤/١/٢٨ دروستکردنی باڵەخانەی ئەکادیمیای زانستەکان لە شاری پترسبۆرگی پایتەختی رووسیای قەیسەری ، لە لایەن قەیسەر... کە ئەو باڵەخانەیە بوو بە کۆگایەکی سەرەکی بەڵگەنامە جۆراو جۆرەکانی نەتەوەیی و نیشتمانی و ئاینی گەلان لە هەموو بووارەکاندا ، بە تایبەتی گەلی کورد .

کە زۆربەی زۆری بەڵگەنامە بە نرخەکانی لە سەر باری کوردی تیایە لە بووارەکانی نەتەوەیی و نیشتمان و زمان و مێژوو و داب و نەریت و کەلتوورو شارستانیەت و شووێنەواری کوردو خاکی کوردستان .

١٧٢٤/٤/٢٢ لەدایک بوونی مەزنترین فەیلەسوفی سەردەمی نوێ - لامانایل کانت - لە شاری کینگسبرگ لە پرووسیای رۆژهەڵات ... کە باوکی پینەدۆزێکی راستگۆبووە لە کارەکەیداو دایکیشی دینداریەکەی زۆرتووند بووە . هەر لەبەر ئەوەش کانت پەیوەندی بە بەرێوەبەری پەیمانگای - فریدیک فرانس شۆلتس - کردووە و بەردەوام بووە لە خووێندن ، لە ساڵی ١٧٣٢ تا ١٧٤٠ .

دوای ئەوە چۆتە زانکۆی کینگسبرگ لە مانگی/٩/١٧٤٠. لەدوای دەرچوونی لەزانکۆ بەهۆی باری نا لە باری ئابووری رووی لەکارکردن کردووەو دوای ئەوە چۆتە خووێندنی باڵا لەزانکۆو بروانامەی ماجستەری بەدەست هێناوە لە ١٧٥٥/٦/١٢ .

هەروا بە مامۆستا لەزانکۆ دامەزراوە و وانەکانی فیزیاو ماتماتیک ویاسای سرووشتی و زانستی ئەخلاقی و لاهووتی گووتۆتەوە بۆماوەی ١٠ ساڵ .

دوای ئەوە بەشێووەیەکی فەرمی لە ١٧٧٠/٣/٣١ بە مامۆستا دامەزراوە ... لەساڵی ١٧٨٠ بۆتە ئەندامی ئەنجوومەنی پیرانی ئەکادیمی و لە ١٨٨٧/١٢/٧ بووە ئەندام لەئەکادیمیەی شانشین ، بۆ زانستەکان لە شاری بەرلینی پایتەختی ئەلمانیاو بەردەوام بوونی تاکوو لە ١٨٠٤/٢/١٢ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢.

١٧٢٧

٢٠/٧/١٧٢٧له دوای هەوڵه بێ وێنەكانی

ئـەویش بـه كۆچـی دووایـی زانـای مـەزنی و بـەناوبانگی ئینگلیـــزی و جیهـــان و فیزیانـــاس و داهێنـــەری بیرۆكـەی تێئـووری بیركاری –ئیـسحاق نیـوتن – ئـەم مرۆڤـه لـه ١٦٤٢/١٢/٢٥ لـه هــەرێمی – لینكـۆلن – لـه ئینگلتـەرە چاوی بە جیهان هـــەڵهێناوه ، دوای تـــەواو كردنی قۆناخەكانی خوێندن له لایەن دوو مامی پسپۆری سەرپەرشتی كراوه ، كه ئەوان ناوكیان بڕیووەو گوتوویانه ئەم منداڵه دوو ڕۆژ ناژی .

كەچی قەدەر وای كرد كه گەووره بێت و ٨٥ ساڵی پڕ له پێشكەشكردنی بەخــشیش بــژی و ببێتــه گــەورەترین زانــای فیزیــاو بیركــاری و خــاوەنی گــەورەترین و بــاڵاترین هــۆش و هەســت و بیركــەرەوه بێــت و هۆشــێكی زانشتیانه هەڵگرێ .

١٢/١٠/١٧٢٧ لـه دوای دابەشـكردنی ناوچـەو هەرێمـەكانی ژێردەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانیو رووسـیای قەیـسەری ، كـه زۆر لـەو ناوچـەو هەرێمانـه خـاكی كوردستـانیانی دەگرتـه خـۆ ... لـەو كاتـەش دەسـەڵاتەكانی نەمساو فارسـی سـەفەوی بـەو دابەشـكردنه رازی نـەبوون بەتایبـەتی لـه سـەر ناوچـەكانی – سـەلمان پـاك ، مـەدائن– كـه ئێـستا دەكەووێتـه باشـووری ڕۆژهـەڵاتی شـاری بەغدا ، هـەروا ناوچـەی مـەریوان لـه ڕۆژهـەڵاتی كوردستـانی ژێردەسـەڵاتی فارسی ئێران، تەبریزدا .

كه ئەمەش بووه هۆی لێك ترازانـی پەیوەنـدی نـاوخۆیی دەسـەڵاتی فارس و

کێشەی نێوان شائەشرەف ... بەر لەوەش میر محەمەدی ئەفگانستانی کوشتبوو لەگەڵ شا تەهماسبی ساسانی، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی نوێی نێوان ئەو لایەنانە لە سەر خاکی گەلان بە تایبەتی خاکی کوردستان .

١٧٣٣

١٧٣٣/٢/١١ لە دایك بوونی شۆرشگێڕێکی ئەمەریکی و دامەزرێنەری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو یەکەم سەرۆکی ویلایەتەکگرتووەکانی ئەمەریکا - جۆرج واشنتن- لە شاری واشنتۆنی پایەختی ئەمەریکا... شایانی باسە ئەم مرۆڤە توانی سەربەخۆیی ئەمەریکا بەدەست بێنی بەجیابوونەوەی لەژێر دەسەلاتی بەریتانیای مەزنی ئەو کاتدا هەروا بەردەوام بووە لەپێناو یەکخستن و بەهێزکردنی وولاتەکەی لەهەموو بوارە جیاجیاکان ، بەتایبەتی لەبواری ئابووری وبازرگانی سەربازی تائەو کاتەی لەتەمەنی - ٦٧- سالێدا مالئاوایی لە ئەمەریکاو گەلانی ئەمەریکا کرد لە ١٧٩٩/١/١٤ لە شاری مۆنت فیرنۆن و هەر لەوێ لەگەڵ مارتاوی خێزانی نێژراون لە گۆرستانی شارەکەدا .

١٧٣٣/١٠/٢٤ بەرپابوونی شەڕو پێکدادان لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای فارسی سەفەوی ، لە ناوچەی لەیلانی رۆژهەلاتی شاری کەرکوك لە باشووری کوردستانی لکێندراو بە ئێستای ئێراق ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی شکان و پاشەکشەیان کردو هێزە چەکدارەکانی کوردیش بەشداریان لەو شەڕدا کرد ، بە یارمەتیدانی هێزەکانی سووپای فارس ، لە هەمان کات بەرگری کردن بوو لە ناوچەکەدا .

١٧٢٤

١٧٢٤/١١/٢٧ یەکەم گەرۆکی فەرەنسی کە سەردانی شاری کەرکوکی کردبێت – ژانی ئۆتێر – بــووە ، کــە گەشــتەکەی خــۆی دەســت پێکــردووە و لــە ســاڵی ٧٨٤ سەفەرنامەکەی خۆی بەناوی – گەشت بۆ تورکیا و ئێران – بە پێوەند لەگەڵ لەشکر کێشەکانی – تەهماسب قوولی خان – لە پاریس لە دوو بەرگدا بە چاپگەیاندراوە و بڵاوکراوەتەوە .

جێگەی باسکردنە کە ئۆتێ لەسەفەرنامەکەی دەنووسێ و دەڵێ :–

بەیانیــەکی زوو بــوو گەیــشتمە شــاری کــەرکوک ، کــە کــەرکوک پایتــەختی حکوومەتی شارەزوورە کە بەشێکی کوردستانە ، ئەم حکوومەتەش بۆ سێ دوو هەرێمی لاوەکی دابەش دەبێت و کەوتۆتە نێوان ئازربایجان ، ئێراق، فارس ، وویلایەتەکانی بەغدا ، موسل ، ئامێدی و هەکاری ، کوردەکانی گۆران – Kiourans – کە گەورەترین بەشیان لە ژێر دەستدایە و شووێنی سەرەکیان ناوی – پلنگانەیە وشارێکی گەورەیە لە ناوچەی – قزلجە - هەروا لە بارەی پاشای کەرکوکەوە دەنووسێ:–

پاشای کەرکوک ووریای دووژمنایەتی ئێرانە و بریاری داوە قەڵاکە ئاماد بکات و بە پەلە کاری تێدا بکەن بۆ چاککردنەوەی ئەو پەرژینەی کە لە زۆ شووێنەوە بۆتە کەلاوە .

هەروا گەرۆکێکی دیکەی فەرەنسی – رۆسۆ – دیبلۆمات و گەرۆکی ناوداری سەر بە بنەماڵەی – ژان ژاك رۆسۆ – لە ساڵی ١٨٠١ سەردانی کوردستانی کردووە و لە کتێبەکەی خۆیدا – وەسپی پاسالێکی بەغدا – کە لە ساڵی ١٨٠٩ لە پاریس چاپکراوە و دەنووسێ :–

کەرکوک شارێکە خراپ بوونیاتنراوە , بە نزیکەیی شارێکە بێ بەرگری دەتوانین بەرزایەکەی لە رووی دەریاوە بە ٣٦ پلە بخەملێنین ، هێڵی درێژیەکەشی بە ٤٣ پلەو چەندین چرکەیەك بخەملێنین ، کەرکوك کەتۆتە سە بەرزیەکی ٥٥ فەرسەخ Lieu لە بەغداوە دوورە ، لەلایەن موتەسەلیمێکەو حووکمرانی دەکرێ ، کە فەرمانی بۆ دێ بۆ چاکردنەوەی ئەوەی پێویست بیکات ، بۆ پاراستنی شارەکە لە هەموو دەست درێژیەك لەلایەن کوردەکانەو ، خەڵکەکەی چالاکن ، پیشەسازیکارن ، لە حاڵەتی ئامادەباشیدا دەتوانن شەش سەد چەکدار بخەنە بەر دەست پاشا کە لە زۆر هێرشی هەمە چەشند

ئازایی بوون .

هەروا گەڕۆکێکی دیکە بەناوی – ئۆلیڤیێ – olivier – کە بە فەرمانی حکوومەتی فەرەنسا گەشتێك بۆ ناو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەکات و دواتر سەفەرنامەکەی خۆی لە پاریس لەساڵی ۱۸۰۱ – ۱۸۰۷ بەناوی – گەشتێك بۆ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، میسر ، ئێران – لە سێ بەرگی گەورەدا بڵاودەکاتەوە و ئۆلیڤەر لەو کتێبانەیدا دەنووسێ و دەڵێ :–

هێشتا دووکاتژمێری دیکە ڕۆیشتین گەیشتینە بەردەم شاری کەرکوك ، مەسیحیەکان ئێمەیان جێهێشت و بۆ دیدەنی چەند خالیدییەك چوون ، تەتەرەکەمان پێشمان کەووت تا نامەیەکی پاشای موسل بداتە مووتەسەلیم و داوای لێبکات شارەزایەکمان بۆ پەیدا بکات تا بەغدا .

هێشتا کە فەرسەخێکمان مابوو گەیشتینە گوندێك بەناوی – تسیین – Tissin – لە ناوچەکەدا . هەروا ئۆلیڤەر دەڵێ :–

ئەم وولاتە زەوی و زارێکی پر خێرو بەرەکەتی هەیە ، کەرکوك وەك هەولێر کەووتۆتە سەر گردێکی دەستکرد و لەناوەراستی پێدەشتێکی گەورەدایە و وەك قەڵای هەولێر بۆ پاراستنی بە پەرژینێك دەووردراوە ، کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتووانەکەی لە کورد پێکهاتوون و بە شێکە لە کوردستان .

١٧٣٥

١٧٣٥/٤/١٥ سەردانی یەکەم جاری گەشتیاری فەرەنسی – ئۆتیر– بۆ شاری کەرکوک لـ
باشووری کوردستان ، کە لەوکاتەی کەرکوك دەسەلاتی ئیماراتی بابا
وئەردەلان گەشەی بەخۆ دەدیت ، لە هەموو بوارەکان بەتایبەتی لەبوار
ئابووری و بازرگانی و ئاوەدان کردنەوە .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٧٣٩ دووبارە گەراوەتەوە شاری کەرکوك و لە نیووە
یەکەمی سەدەی هەژدەم ، کە شاری کەرکوك قەبارەی گەوورە بوونی لە ما
ناوەندیدا بوو ، لەو کاتەش کەرکوك دابەش دوو بەش دەبوو ... کـ
یەکەمیان :– قەلاکەی و بەشی دووەمیان دانیشتووانی دەووروبەری قەلاک
بوو ، کە کەرکوك پایتەختی – لیاسالیت – یاشوبە – واتە شارەزوور بوو
لە باشووری کوردستان ، کە حکوومەتی شارەزوور لە ٣٢ کەرت پێکهاتبوو
کە باشالیت شارەزوور لەئازربایجان و بابان و وولاتی بەغداو موسل
عمادیەو هەکاری پێکهاتبوو لە هەرێم وناوچەکەدا.

دوای ئەوە ئەندازیاری رووسی – یوسیب تشیرنیك – کە لە ساڵی ١٨٧٢ -
١٨٧٣ سەردانی شاری کەرکوکی کردو لێکۆڵینەوەیەکی لەسەر نووسی ..
کە لەو کاتە ژمارەی کورد لەنێوان ٢٠– ٢٥ هەزار کەس دەبوو ، جگـ
لەسەربازەکانی دەسەلاتی عوسمانی و٤٠ ماڵ لەمەسیحیەکان ، کە ئەوانیش
ئەرمەنی بوون ...هەروا دانەری عوسمانی – شەمسەدین سامی – کە لـ
رەچەڵەك ئەلبانی بوو لەدانراوەکانی ژمارەی دانیشتووانی کەرکوکی
بە٣٠٠٠٠ هەزار دیاری کردووەو سیٚ یەکی کورد بوونە لە شارەکەدا .

١٧٣٥/٥/٢٤ دامەزراندنی دەوولەتی ئەفشار لەلایەن نادرخانی کوری ئیمام قلی.. ئە
دەووڵەتە ٢٥ساڵ بەردەوام بوو، کە چوار سەرکردە ئەو دەووڵەتەیان بەرێوو
بردووە تا مانگی /١٧٩٥/٧. ئەویش یەکەم دەسەلاتداریەتی لە سەر ئە
دەووڵەتە بە سەرکردایەتی نادرخان بوو... وەك رێگرێكو پارەو سامان
کۆکەرەوەو بەرەڵلای لە دەسەلات ، کە هەموو شتێکی لە پێناو دەسەلاتەکە
بوو، بە ناوی شای سەفەوی تەهماسبی دووەم .

هەروا دوای خۆی ، برازاکەی عەلی ئیبراهیم بوو ، کە لە مانگی ١٧٤٧/١/دەسەڵاتی گرتە دەست تاکوو سەرەتای مانگی /١٧٤٨/١، دوای ئەویش ئیبراهیم دەسەڵاتی گرتە دەست، بەڵام ماوەی دەسەڵاتەکەی ئەو زۆر کوورت بوو .. دوای ئەوانیش- شارەخ رەزا قلی نادر- کە لە ١/٢/ ١٧٤٨دەسەڵاتی گرتە بەدەست تاکوو ١٧٩٥/٧/١٨ لە دەسەڵات بەردەوام بوو، دوای ئەو دەسەڵاتە هەڵوەشێنرایەوەو دەووڵەتی زەندیەکان سەری هەڵدا ئەویش لەلایەن سەرکردەی لێهاتوو کەریم خانی زەندی کوردی بوو لە هەرێمی رۆژهەڵاتی کوردستان.

١٧٣٦

١٧٣٦/٥/١٢ هێزەکانی سوپای فارسی سەفەوی هێرشیان کردە سەر هۆزی -عەشیرەتی- بلباس لە هەرێمی رۆژ هەڵاتی کوردستان ، کە نزیکەی ٢٠٠٠ دوو هەزار سەرباز دەبوون ، لە ئەنجامی شەڕیکی سەخت بە دەیان چەکدار شەهید کران و بەدەیا چەکداریش بەدیل گیران ، ئەوانی دیکەش پەرت و بڵاوەیان لێکرد.

کە ئەمەش لەلایەن هێزەکانی محەمەد عیساخانی بەلگەری ئەفشار ئەنجامدرا بوو... کە داوای لە نادر کرد یارمەتی بدات . لە پێناو سەرکووت کردنی هێزە چەکدارەکانی هۆزی بلباس یارمەتی نەدانی هۆزی بلباس لە ناوچەکەدا .

١٧٣٨

١٧٣٨/٧/٢لە دوای ٢١ ساڵ لە دامەزراندنی کۆمەڵەی ماسۆنی -باب کلمنت- شانشینی بەریتانیا راگەیاندنێکی بڵاوکردەوە بە قەدەخەکردنی کاری ماسۆنییەکان و بیری ماسۆنیەکان بە ناوی ئەوەی کە دژی هەمووئایینێکی سەرزەوین لە جیهاندا .

١٧٤٠

/١٠/٢٠ ئیمپراتۆری نەمسا شارڵ شەشەم کۆچی دوایی کردو کچەکەی جێگەی

١٧٤٠ گرتەوە كە ناوی – ماریە تریزە – بوو ، كە یەكەم هەنگاوی ئەم خاتونە ئەو
بـوو كـە فەرەنـسای لەگـەڵ هەنـدێ دەوڵـەتی دیكـە یەكخـست ، لـە پێنـا
بەربـەرەكانی كردن‌و دابەشـكردنی سـامانەكان ، كە بـووە هـۆی هەڵگیرسانی
شەڕی نێوان هێزەكانی سووپای فەرەنساو هێزەكانی سووپای نەمسا .
ئەم شـەڕە لـە مێـژوودا بەبەربـەرەكانی– كیروز– دا دادەنرێت ، كە لـەو كات
بنەماڵـەی ماریـە لـە ئـەنجام سـەركەوتنی بەدەسـت هێنـا لەسـەر فەرەنـساو
ناوچەو هەرێمە جیاجیاكانی ژێر دەسەڵاتەكەیاندا .

١٧٤٢

١٧٤٢/٣/٨ لـە دایـك بـوونی دامەزرێنـەری بنەماڵـەی خەجەریـەكان ئاغـا محەمـەد ..
شایانی باسە محەمەد زاواو خەزووری یەكتر بوون لە گەڵ كەریم خانی زەند
لە دوای مردنی كەریم خانی زەند لە ١٧٤٧/١/١٣ئاغا محەمـەد بەرەو باكوو
گەراوەو خۆی كردە شاهەنشاو ئیماراتی پایتەختی فارسـی كردە بارەگای
سەرەكی كارگێری دەسەڵاتی خۆی كە دووبەش بوو، لە هـەمان كات كێشەو
ململانێ سەری هەڵدا تا ئەو كاتەی كە بنەماڵەی زەندیەكان كۆتایی هات .
شایانی باسە ئەو بنەماڵەیە لە دانـراوە بەنرخـەكانی– ویل دیورانت– قصـ
الحضارات) باسی لێووە دەكات.

١٧٤٣

١٧٤٣/٩/١٣ هێزەكانی سووپای رژێمی فارس بە
سەركرایەتی – نـادر شای ئەفشاری–
گەیشتە ناو شاری هەولێرلە باشووری
كوردسـتان و دەسـتی كـرد بـە
كووشـتن‌و وێـران كـردن لەشـارەكەدا ،
دوای جێبـەجێكردنی مەرامەكـەی لـە
شـاری هـەولێر بـەرەو شـاری موسـڵ
بەرێكەوت .
لـــە ئـــەنجام رووبـــەڕووی هێـــزە

چەکدارەکانی– جەلیلیەکان– بوونەوەو نەیانتووانی شاری مووسڵ و دەووروبەری داگیر بکەن .
شایانی باسە کە ئەو جێگەی شەڕ لە نێوان هێزەکانی نادر شای ئەفشاری فارس و جەلیلیەکان لە رۆژهەلاتی مووسڵ روویدا لە نزیك شاری موسڵە ، کە پێی دەڵێن (ئەلبوسیف).

١٧٤٥

١٧٤٥/٢/٣ لە پێناو چاو شکاندنی دانیشتووانی وویلایەتی مووسڵ ، نادر شا خۆی داوای ئەوەی کرد ، کە دەستی لەسەر ئابلوقەدانی وویلایەتی مووسڵ هەڵگرێ و لە ساینەوە بەرەو سەردانی سۆمای برادۆست و قەلاکانی بانیەو بەردەرەشی کرد لە باشوورو رۆژهەلاتی کوردستان.

١٧٤٦

١٧٤٦/٤/١٢ لەدایك بوونی سێیەم سەرەك کۆماری وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا – تۆماس جیفرسۆن – لە شاری کۆلۆنیا لە نزیك –شارلۆتزفیك– ی ئۆستانی وویلایەتی – فیرجینیا– لە خانەوادەیەکی گەورە ، کە باوکی ناوی پیتەر بووە خاوەنی زەوی و زارێکی زۆر بووەو دایکی ناوی (خنن) بووە .
ناووبراو لە تەمەنی ٣١ ساڵیدا دەستی کرد بە نووسین لەبارەی مافەکانی ئەمەریکاو گرنگترین مانفێستی دەرکردو پێشکەشی بە کۆبونەوەی – ولیام میزۆرك – لە ساڵی ١٧٧٤ ، کردو دەنگی دایەوە ... لە ساڵی ١٧٩٦ پارتی دیموکراتی کۆماری لە دژی فیدراڵەکان دامەزراند... تۆماس جیفرسۆن

بۆماوەی هەشت ساڵ حوکمڕانی ئەمەریکای کرد ، لە ساڵی ١٨٠١ تا ٨٠٩
. لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا لە ساڵی ١٨٢٦ کۆچی دوایی کردوو لە ووڵاتەکەدا.

١٧٤٧

مرقد الشیخ آدي

١٧٤٧/١/١٣ لـــە دوای کۆچـــی دوویی رابەری ئاینی ئێزیدیـەکان عــودەی موســـافر ، کـــە گۆرەکـــەی لـــە مەزارگـــەی لالـــشی پارێزگـای دهۆکـە لـە باشـووری کوردستان ، ئـەو مرۆڤـە ئاینیـە رۆڵێ ســـەرەکی لـــە کوردستان هـەبووە لە سەدەی شەشەمی کۆچی، لە پێناو رێکخستنی بیروو بڕووای ئایینی لە چوا چـێوەی ئـاینی ئیـسلام ، لـەناو خـەلکی کـورد. کـە بـە پیرۆزتـرین زمـا دادەنرێت لە جیهان .

ئەویش بە ناوی ئەوەی کە زمانی خوا پیرۆزە کە – الجلوە ومصحفی رەش ی پـێ نووسـراوەتەوە ، دوای ئـەویش کـوڕی بـرای ئـەبوو بـەرەکاتی کـوڕ سەفەر جێگەی گرتۆتـەوە... دوای ئـەویش کوڕەکـەی ئـەبوو مـەخامر جێگـە گرتۆتەوە ، کە ناو زەند بوو بە عودەی کوردی تاکوو کۆچی دوایی کردوو لە لالش .

١٧٤٧/٦/١٩ کــوژرانی نادرشــای ئەفــشار لــەکاتی هێرشــکردنە ســەر دانیــشتوواز کوردیەکانی خۆراسان لە رۆژهەڵاتی کوردستانی ژێردەسەڵاتی فارسدا .

١٧٥١

١٧٥١/٥/١٩ چوارەم سەرۆکی ئەمەریکا – مادیسۆن – لە بنەمالەیەکی بەنژاد بەریتانی لە فیرژینیا چاوی بە جیهان هەلێناوە ... کە شاعیرێکی گالتەوگەپ بووە . لە دوای خۆی ١٩ هۆنراوەی جێ هێشتووە ، کە زۆربەی ئەو هۆنراوانەشی ئاراستەکردن بووە بۆ بەرپرسانی ئیدارەی ئەمەریکا . بۆ ماوەی دوو خوولی هەلبژاردن سەرکەوتنی بەدەست هێناوە بۆ پۆستی سەرۆکایەتی کردنی ئەمەریکا .

لە ١٨٣٦/٦/٢٨ کۆچی دوایی کردووە . ئەم سەرۆکە ژیانێکی زۆر بەختەوەری بردۆتە سەر لەگەل کارە میریەکانیدا لە هەلسووراندنی کاروباری ئەمەریکاو پەیوەندیە ناوەخۆی ونێوو دەوولەتیەکان لە جیهاندا.

سەرچاوە :– ئیسکلۆپیدیای کوردستان و جیهان داتانی – عەلی کەندی – چاپی دووەم/٢٠٠٨ .

١٧٥٤

١٧٥٤/١٢/١٢ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان محەمەدی یەکەم لە تەمەنی ٦٠ سالیدا کۆچی دوایی کردووەو ماوەی دەسەلاتداریەتی ٢٥ سال بووە لە سەر ئیمپراتۆریەتەکەدا ... شایانی باسە سەرەرای نیمچە دادوەری لە دەسەلاتەکەی ، بەلام هەروەك دەسەلاتدارانی دیکەی عوسمانی بەردەوام بوو لە فراوانکردنی سنووری جووگرافی دەسەلاتی لە ئەوروپاو ئاسیاو چەندین هەرێمی دیکە لە دەووروبەری دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .

١٧٦٠

١٧٦٠/١٠/١١ لەدایك بوونی دامەزرێنەری مەزهەبی سان سیمونیە لە ئابووری ورامیاریدا

... – سان سیمون – لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا لە بنەماڵەیەکی ناودا
دەووڵەمەنــدەکانی فەرەنــسا ، لەگــەڵ هەڵگیرســانی جــەنگی ســەربەخۆ
ئەمــەریکا لــە ســاڵی ١٧٧٩ ســان ســیمون بــووە ســەربازی جــەنگاوەر دژ
هێزەکـانی سووپای بەریتانیا ... کە ئەم شەڕەش کاردانەوەی خۆی نوا
لەئـەورووپا و ، سـان سـیمون داوای لـەجێگیری شانـشینی ئەسـپانیا کـرد
پـرۆژەی کـەرتکردنی کـەناڵێك ، کە هـەردوو زەریـای ئەتلەسـی وهـێمن بەیـ
ببەستێتەوە .
دوای ئەوە گەڕاوە فەرەنسا ... لەوێشدا پلەی قائمقامی – عقید – ی هەب
، کە تەمـەنی لـەوکات ٢٣ سـاڵ بـوو ... وازی لەپیشەی جـەنگ هێنـا دەسـ
کرد بەخوێندنی ئەندازە ... لەو کاتەش کە شۆڕشی فەرەنسا لەساڵی ٧٨٩
هەڵگیرسا ئەو خۆی لەو شۆڕشە دوورخستەوە سەرەرای ئەوەی کە ئەو هە
و خەباتـەی لـەپێناو ئازادی و یەکسانی وژیانێکی پـر لـەئارامی وئاسودە
هەبوو ، بۆ گەلانی جیهان .
بەتایبـەتی گـەلی فەرەنـساو بـەداواکردنی بـەخۆماڵی کردنـی سـامانەکا
دەرەبەگـە دەووڵەمەنـدو خـاوەن کارگـەو پـرۆژەو زەوی ، هەرچـەند خۆیـش
لەبنەماڵەیەکی دەووڵەمەند بوو .
هـەر بـەو هۆیـەش لەسـاڵی ١٧٩٣خرایـە بەندیخانـەو دوایـی ئـازادکرا .
تەمەنی ٣٧ ساڵیدا هەستی بەوەکرد کە چارە سەری کێشەکان لەرێگەی کا
زانستیەکان دەبێت . ئـەوەش بـووە هـۆی ئـەوەی کـە یەکـەم دانـراوی لەسـا
١٨٠٢ بـەناوی – رسـائل سـاکن ڤ جنیـف – ی بڵاوکـردەوە لەگـەڵ چـەند
بابەت و دانراو لـەبوارەکانی زانست و یاساو مافەکان و بەردەوام بوونی
کـارە هەمەلایەنانـە تـاکوو لـە ١٨٢٥/٥/١٩ کۆچـی دوایـی دەکـات لەپاریـس
پایتەختی فەرەنسا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢

١٧٦٦

١٧٦٦/٤/٢٢ لـە دایك بوونی رۆمـاننووس وسیاسـەتمەداری فەرەنـسی خـاتوو – مـارام د

ستال – لە شاری ژنێڤی وولاتی سویسرە ... ئەم نووسەرە بەهرەدارە کچی جان تێگەر ۱۷۳۲ – ۱۸۰٤ ی وەزیری دارایی بەناوبانگی – لویس شازدەهەمی – شای فەرەنسا بووە . ئەم کچە خوێندنی لەشاری پاریس تەواوکردووەو هەر لەمنداڵیەوە توانای نووسینی هەبووە ، لەساڵی ۱۸۷٥ دەستی بەنووسینەکان کردووە .

لە ساڵی ۱۸۷٦ رۆمانێکی سەرکەووتووی بەناوی سۆفا بڵاوکردرتەوە . لەساڵی ۱۷۸۸دا شووی بەپیاوێکی سوویدی کردو لەوساوە نازناوی مادام دی ستالی لەنووسیەکانی بەکارهێناوە ... لەساڵی ۱۷۹۰ تراژیدیایەکی بەناوی – جان گرای – داناوە کە رەخنەگران پەسەندیان کرد .

هەر لەو ساڵەشدا چەند نامەیەکی جوان وبەنرخی لەبارەی جان جاك رۆسۆوە نووسی و ، ناوی چەند نامەیەك لە بارەی رۆمانی گرنگی بەناونیشانی – دلڤین و گۆرین – بڵاوکردەوەو بووە هۆی دەرکردنی کەسایەتیەکی بەهێز ... هەڵوێستی بوێرانەی هەبوو لەشۆرشی فەرەنسا لەساڵی ۱۷۸۹ تاکوو رووخانی ناپلیۆن لەساڵی ۱۸۱٥ ... ئەم ئافرەتە لەنووسینەکانی بەردەوام بوو لەگەڵ داگرتن ورێزگرتنی لەنووسین ونووسەران تاکوو لە ۱۸۱۷/۷/۱٤ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەدا .

۱۷٦۸

۱۷٦۸/۹/٤ نووسەرو ئەدیبی فەرەنسی – فرنسوا شاتوبریان – لە شاری – سان مالۆری – لە رۆژئاوای فەرەنسا چاوی بەجیهان هەڵێناوە .

جێگەی ئامارە پێکردنە کە شاتوبریان لەبنەماڵەیەکی ئۆرستوکرات بووە ، باوکی – رینی ئۆگستی – خەریکی کاری بازرگانی بووەو رووی لەئەمەریکا کردووەو سوودێکی باشی لەم کارەی بەدەست هێنا ، و رێنمایەکانی باوکی کاریگەری لەسەر شاتوبریان هەبووە .

بەلام شاتوبریان لە تەمەنی هەرزەکاری تێکەڵاوی چالاکیە رامیاریەکان دەبێت وزۆریش بە جان جاك ورۆسۆ کاریگەر دەبێت ، بەتایبەتی لەروانینەکانی بۆ سرووش وکۆمەڵگادا ... کاتێك شۆرشی مەزنی فەرەنسا

دەسـت پـیٚ دەكـات لەسـاڵی ١٧٨٩ ، لـە چـەخماخەدەدات وشـاتوبریان لـا سووپای پادشایەتی فەرەنسا دەبێتە ئەفسەر .

بـەم راپەرینـە سەرتاسـەریە دلخـۆش نابێـت وهـەر لەوماوەیەشـدا یەكـە، بەرهـەمی ئـەدەبی خـۆی بـەناوی – خۆشەویـستی لـە لادیٚ – وبـەناوی خوواستراوی – شـفالیتی – بلاودەكاتـەوە . هـەروا لەسـاڵی ١٧٩١ گەشـتێكی شیعری و زانستی بۆ ئەمەریكا دەست پیٚ دەكات ، مەبەستەكەشـی ئـەوە بـوو تـاكوو بتـوانیٚ لـەلای باكووری رۆژهـەلات رێگایـەك لـە نێـوان هـەردوو زەریـای ئەتلەسی وئارام بدۆزێتەوە .

شیعرەكانیشی دووركەوتنەوە بوو لـە هـات وهاواری شارو رووانینـی بـوو لـە ژیـانی سـاكارانەی هیندیـە سـوورەكان لـە ئەمـەریكا ، وەك پێكهێنـەرێك زۆر جێگـا گـەرا . رێـزی زۆری لێـدەگیرا ، تەنانـەت سـەرۆكی پێـشووی ئەمـەریكا جۆرج واشنتۆن پێشوازی لێدەكات ، كە بۆ ساڵی دوایی دەگەرێتەوە فەرەنسا ولایـەنگیری خـۆی بـۆ پادشـاو بنەماڵـەی فەرەنـسا دەربـڕی وشۆڕشـگێرانە راوەدویان نا ، بەو هۆیەوە بەرەو وولاتی بەلژیكا دەروات لەو كاتـەی شۆڕشـی فەرەنـسا لـە بـارێكی زۆر سـەخت دەبێـت لـە نێوان سـالەكانی ١٧٩٢ – ١٧٩٤ شـاتوبریان بەناچـاری بـەرەو بـەریتانیا رادەكـات و لەوێـدا مـاوەی ٧ سـالْ بەنەخۆشی وبرسیەتی وهەژاری بەسەر دەبات .

لەگەل ئەوەشدا فەرمانی لە سێدارەدانی لەلایـەن دەسـەلاتدارانی فەرەنـسا بۆ دەردەچـیٚ ...لـەو ماوەیەشـدا گـویٚ بیـستی نـەك هـەر مـل پەرانـدنی لویـسی شـانزەهەمی پادشـاو خـاتوو مـاری ئـەنتوانێتی هاوسـەری دەبـیٚ ، بـەلكوو لەسێدارەدانی برا گەورەكەشی دەزانیٚ . بۆ ئەم مەبەستە دەست بە نووسین دەكات .

لەسـالی ١٧٩٨ لـە شـاری لەنـدەنی پایتـەختی بـەریتانیا پـەرتووكی ووتـاری مێـژووی وكـاری ورامیـاری لـەبارەی شۆڕشـەكان بلاودەكاتـەوە ...كـە تێیـدا بەهرەی شیعروفەلسەفەو ئەدەبی خۆی دیار دەخات ... لەو كاتـەی ناپلیۆن دەسەلاتی فەرەنسای لەسالی ١٨٠٠ دەگرێتـە دەسـت شاتوبریان دەگەرێتـەوە فەرەنسا بەناوی – دەسەلات – لەو كاتەدا چەندین بەرهەمی ئەدەبی وشیعری وفەلسەفی دەنووسێت ، لەوانـەی یاداشتەكانی خـۆی لەسـالی ١٨٠٨ و دوای

ئـەوە لـە سـالی ١٨١١ لـە گـرنگترین سـالی ژیـانی شـاتوبریان دادەنرێـت کـە بەرهەمـەکانی بەگەشتێك لەپاریسەوە بـەرەو قدس ویادگاریـەکانی دوای گـۆر دەنووسێت ولە ئەکادیمیایی فەرەنسی دەبێت بە ئەندام .

ئـەم نوسـەرو شاعیروفەیلەسـوفە لـەماوەی ژیـان بـەردەوام پێنووسـەکەی لـە نووسین بـەردەوام بـوو تـا لـە رۆژی ١٨٤٧/٧/٤ مالئـاوایی لـەوولات و جیهـان دەکات. پەیمانتای – توبنجین

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – ئەڵمانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٧٦٩

١٧٦٩/٨/١٥ لە دایك بـوونی –ناپلیۆن پۆنابـارت– لـە دورگـەی کۆرسـیکا لـە شـاری – ئەجاکسیۆ– لە فەرەنسا ، لـە دوای تـەواو کردنـی خووێنـدنی جـەنگی بـە پلـــەی ملازمـــی دووی ســـەربازی لـــە بەشـــی تۆپچی وەرگرتووە.

١٧٧٠

١٧٧٠/٨/٢٧لــە دایــك بــوونی رووونــاكبیر و فەیلەسـوف جیهـانی – هیگـل – لـە شاری ئینستنجرت و هەر لەو شارە خووێنــدی ســەرەتای وناوەنــدی لــەنێوان ساڵەكانی ١٧٧٧ تــاكوو ١٧٨٧ تــەواودەكات ... لەســاڵی ١٧٨٨ چووە پەیمانگای ستوبنجن – ی ئـاینی ، كـە ئـەو پەیمانگایـە پەیمانگایــەكی پروتــستانتی بــوو ئــەویش ، لــە پێنــاو دەرچــوونی قەشــەكانی ئــەنجیلی بــوو . هــەر

لەوشارەدا دایكی كۆچی دوایی دەكات ، كە ئەو فەیلەسوفە قوتابیەكی زیرەك ولێهاتووبوو لەهەموو بوارەكان لە زانستەكان .

لـە دوای سـاڵی ١٧٨٥ دۆزنكـرانتس كتـابێكی بەناونیـشانی ژیـانی هیگـل بڵاوكـردەوە ... دانراوەكـانی هیگـل جێگـەی گرنگـی پێـدان بـوون لەلایـەن فەیلەسوفە جیهانیەكان ، بەتایبەتی ماركس ، سەرەرای رەخنە لێگرتنی هەتا لەلایەن لینین و فویرباخ ... دوای ئەوە لە ١٨١٨/١٠/٢٨ بووەتە مامۆستا لە زانكۆی بەرلین لە ئەلمانیا .

بیرووبۆچوونی هیگل لەسێ مانا خۆی دەگرت ئەویش – بیر ، سروشت ، رووح – ئەو سێ مانایەش دەگەراوە سەر – بیر–... ئەم فەیلەسوفە لەژیانیدا لـەكارە فەلـسەفەیەكانی بـەردەوام دەبـێ لـە جیهـان تـاكوو لـە ١٨٣١/١١/١٤ كۆچی دوایی دەكات لە وولاتەكەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٧٧٠/١٢/١٦لە دایك بوونی خاوەنی مۆزیكاو سەمفۆنیای ناوداری جیهانی – بتهۆڤن – لە شـاری بـۆنی ئـەلمانیا ... كـوری دووەمـی بـەناوبانگترین عـارف ژەنـەكان و گۆرانیبێژی ئەلمانی بووە ... لەهەمان كات مرۆڤێكی توونـد بووە لەهەڵس و كـەووت وحـەزی بـەوەكردووە كەهـەردەم منداڵـەكانی فێری باشـترین مۆزیكا

ژەنی بکات ولەوانەش بتهۆڤن .
کە بتهۆڤن بەهرەو توانای بەرزی هەبووە بۆفێربوونی مۆزیکا بە کەمانچە و گەشەکردنەکانی بە پەلە بووەو جێگەی سەرسوورمانی بینەران و هەڤالانی بووە . لەتەمەنی ٧ ساڵیدا بۆ یەکەم جار لەبەردەم جەماوەر دەرکەووت لەیەکێ لەئاهەنگەکانی مۆزیکاو ، دوای ساڵێك دانەری مۆزیکی - کریستیان گوتلوب ئیف - ئەرکی سەرپەرشتی کردنی و مەشق دانی بتهۆڤنی گرتە ئەستۆو زۆر بەخێرایی تواناکانی لەم بوارەدا دەرکەووت .
دوای ئەوە ئەو گۆرینانەی خستە نێوو بەڵگەنامەکانی لایبزك ، وەك کارێك بۆ مۆزیکای لویس ڤان بتهۆڤن ، کە تەمەنی ١٠ ساڵان بوو ، لە ساڵی ١٧٨٧ بتهۆڤن گەشتی شاری ڤییەنای کرد ، کە ئەوکات ناوەندێکی موزیکی بوو . لەو گەشتەیدا چاوی بەکۆنت والدشتاین کەووت کە مامۆستای پیانۆ بوو . لە دوای مردنی دایکی لەهاوینی ساڵی ١٧٨٧ تووشی چەندین گرفت بوو . بەڵام کارەکانی بەشێوەیەکی رێك ئەنجام دەدا لەبواری مۆزیکاو لە ساڵی ١٧٩٢ شاری ڤییەنای کردە بارەگای نوێی خۆی بۆ وەرگرتنی وانە لەهەر یەك لە هالدین و برێتشبنینر و شیك و سالیری .
ئەم مرۆڤە بەتواناو بەهرەدارە تاکوو کۆچی دوایی لە ١٨٢٧/٣/١٦ دەکات و لەکاتی ناشتنی تەرمەکەی زیاتر لە ٣٠٠٠٠ هەزار کەس بەشداری ناشتنی تەرمەکەی بوون و یەکێکی دیکەی وەك بتهۆڤن بوونی لەجیهان ئاسان نیە لەم بوارەدا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٧٧٢

١٧٧٢/٢/١ دابەشکردنی پۆلۆنیا لە نێوان رووسیای قەیسەری و شانشینی نەمساو بروسیا بەرەشکردنەوەی ئەو وولاتە لە سەر نەخشەی رامیاری هەرێمەکەو جیهان ، بەلابردنی شانشین بەپێی پەیمانی نێوان رووسیای قەیسەری و

بڕووسیا، ئەویش لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی نێوانیان بەسەرکردایەتی
قەیسەری ڕووسیا.

١٧٧٣

١٧٧٣/٣/٢٥ بە هۆی نا لە باری باری ناوچەکەو هەرێمەکان ، هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری هێرشیان کردە سەر هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە ناوچەی ڤارنا لە باکووری ئێستای ڕۆمانیا ، کە کە پێشتر شارێکی بوولگاری بوو لەسەر دەریای ڕەش، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای ڕووسیا سەرکەوتنیان بەدەست هێنا بەسەر هێزەکانی سووپای عوسمانیدا.

کە لەو کات سەرەك وەزیرانی دەسەلاتی عوسمانی– سەدر ئەعزەم- سەرکردایەتی هێزەکانی لە ڕۆژئاوای شاری ڤارنا دەکرد، دوای ئەوە سەدر ئەعزەم داوای گفتوو گۆی لە دەسەلاتی ڕووسیای قەیسەری کرد، گفتووگۆکەش لەشاری – میناجەی– بوولگاری ئەنجام درا ، کە دەسەلاتی عوسمانی دانی بەسەربەخۆیی تەتەرەکانی قرم نا لە گەڵ هەرێمی - بساربیا– کە هەرێمێکی ڕۆمانی بوو، هەروا ناوچەی– قۆیان– کە هەرێمێکەو دەکەوێتە ڕۆژئاوای قەفقاس ، لە کێشووەرەکەدا .

١٧٧٤

١٧٧٤/٧/٢١ مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی هاوکاریو دۆستایەتی لە نێوان نووێنەری دەسەلاتی عوسمانیو باڵوێزی ڕووسیای قەیسەری ، کە ئەو ریکەوتنە لە ٢٨ مادە پێك هاتبوو ، لەوانە دان نان بەسەربەخۆیی تەتار لە هەرێمی قرم و بساربیا . کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای شاری کۆنستنزای وولاتی ڕۆمانیا لەسەر دەریای ڕەش، ئەویش بە پاراستنی سەربەخۆیی دەووڵەتی عوسمانی لە بوواری ئاینیو ڕێنمایەکانیدا .

١٧٧٥

١٧٧٥/٣/٤ لە دایك بوونی میر محەمەد- پاشای کوێرە لە باشووری کوردستان- لە شارۆچکەی رواندزی سەربە پارێزگای هەولێر... پاشای کوێرە لە گوندی - دێلزی - لە ناوچەی باڵەك لەلای مامۆستا مەلامحەمەدی - نینۆ - ئامادەی خووێندووە ، هەروا لە تەمەنی لاوویەتی - خەجیجی- کچی بایز بەگی مامی خواستووەو دوای ئەوە

بەرپرسیاریەتی جوڵەمێرگ و دۆلی گەورەوان و دۆلی هەرووتیان و سەرچیاو سرێشمەو باوویانی گرتۆتە ئەستۆ .

دوای ئەوەی کە دەسەڵاتی گرتۆتە دەست زۆر توندڕەو خۆویستی و گیانی خۆسەپاندنی بەسەر هەموو کارێك هەبووەو پاوانی سامانەکانی بەر دەستەیی کردووە ، کەس نەیتووانیوە لەهاوکارانی لە کەسایەتیەکانی ناوچەکە بەرامبەری بووەستێ لەهەڵسووکەوت و رەفتارەکانیدا .

١٧٧٥/٥/٥ گرێدانی کۆنگرەی دووەم لە شاری فیلادلفیای ئەمەریکا ، ئەویش بە پێك هێنانی هێزەکانی سووپای ئەمەریکا لە ژێر سەرکردایەتی سەرۆکی ئەمەریکا جۆرج واشنتۆن ، کە دوایی ئەوە بووە یەکەم سەرۆکی ئەمەریکا.

ئەم نەخشەیە شۆڕشی سەربەخۆیی ئەمەریکا دیاری دەکا بە دەرچوونی لە ژێر دەسەلاَتی بەریتانیای مەزن لەوکاتدا .

١٧٧٥/٧/٤ ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی ئەمەریکا بە جیابوونەوەی لە شانشینی بەریتانیاو – جۆرج واشنتۆن – پۆستی یەکەم سەرۆکایەتی کردنی حکومەتی ئەمریکای گرتە دەست ، لە هەمان کات بووە هۆی سەرهەڵدانی شەڕی ناوە ناوە لە ملاو لەولا لە هەرێمە جیاجیاکانی باکوورو باشوور لە پێکهاتەی ئەمەریکا .

١٧٧٥/١١/٢ هونەرمەندو ئەکتەری بەناوبانگی بەریتانیاو جیهان – ریتشرد – لە تەمەنی ٢٢ ساڵیدا دەستی بە نووسینی شانۆگەری کرد ، لە هەمان کات هەوڵی کۆکردنەوەی پارەی دەدا ، تا ئەو کاتەی کە خۆی بووە ئەکتەرێکی شانۆگەری بەناوبانگ ,

کە یەکەم شانۆگەری لە ١/١٧ی هەمان ساڵ پێشکەش بە جەماوەر کردو سەرکەووتنی تیا بەدەست نەهێنا ، بەلاَم لە ١١/٢ ی هەمان ساڵ لە شانۆگەری – قەهرەمانە – توانی باشترین سەرکەووتن بەدەست بێنێ ، کە بۆ یەکەم جار بوو لە سەر شانۆی – کۆخنت جاردن – هەڵوواسرێت و بەردەوام بێت لە کاری شانۆگەری رامیاری و کۆمەلاَیەتی بەرەو بە جیهانکردنیدا .

١٧٧٦

١٧٧٦/٢/٢ کاربەدەستانی دەسەڵاتی فارسی سەفەوی لە پاڵ بەکارهێنانی زەبرو زەنگ و ئەشکەنجەدان دژی کوردو خاکی رۆژهەڵاتی کوردستان . سەرەڕای ئەوەی کە کورد بوونەو ئەروەبیلەوە هاتوون و بەر لەوەش لە شەنگاڵەوە چوونەتە ئەردەبیل و پەیرەوەی ڕێبازی شێخەکانیان کردووە ....؟...!.

ئەویش لە پێناو دەستەمۆ کردن و سەرپێ دانەواندنیان کەوتنە بەکار هێنانی هەندێ ڕێگەی دیکە ، وەك پێك هێنان دروستکردنی خزمایەتی و پەیووەندی کۆمەڵایەتی لە نێوان فارس و کورد بە هۆی ژن و ژن خواستن لەگەڵ هەندێکیان و دورست کردنی ناکۆکی و دوژمنکاری لەلایەکی دیکە لە نێوانیان و بەگژا کردنی یەکتری لە هەرێمەکەدا .

هەروا هەوڵیاندا لەو ململانێ و کێشە کۆمەڵایەتیانە سوود مەند بن. لە هەموو بووارەکان بەتایبەتی لە بوواری نەتەوەیی و نیشتمان و دەسەڵات لە هەرێمەکەدا .

١٧٧٦/٢/٧ لە دوای دەسەڵاتێکی بەرزو خۆراگری ئیمپراتۆریەتی رۆمانی و لە دوای سەدا شەڕی توندو دژوواری خووێناوی ، یەکەم :- لە گەڵ ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی و دووەم :- لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئیسلامی ، بە هۆی دەیا هەڵەی پیلان و پلانی نەخشەی داڕێژراوی شەڕو ئابووری وبازرگانی و سەربازی و رامیاری، لە ئاکامدا بەرەو تووانەوەو کەوتن کەووت لە ماوەیەکی کورتدا لە ناوچەو هەرێمەکەدا .

١٧٧٦/٦ لە ئەنجامی شەڕیکی سێ رۆژەی دژووار لەلایەن هێزە چەکدارەکان لە پێکهاتەی سووپای وویلایەتەکانی باشوورو باکوور ، کە لە ئەنجامدا بووە هۆی ئەوەی کە لەو داستاندا هێزەکانی سووپای ئەمەریکا هەرەس بێنێ لە بوواری شەڕدا .

١٧٧٦/٧ وویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا لە دوای شەڕو کێشەو ململانێی توندو دژوواری بەردەوام لەگەڵ بەریتانیا لەو بارو دۆخەدا ئەمەریکا سەربەخۆیی

خۆی بە شێووەیەکی فەرمی ڕاگەیاند ، بە دەرچوونی لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا ، کە فەرەنساو ئەسپانیا پشتگیریان لێکرد دژی بەریتانیا .
هەروا ئەم ڕاگەیاندنەش بە ناوی – وویلایەتەکانی یەکگرتووەکانی ئەمەریکا

– بوو . نـاوی پایتەختەکـەی شـاری – واشـنتۆن – ە و ئێـستا ژمـارەی دانیشتووانی ٤,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . و لە ٥٠ وویلایەت پێك هاتووە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی ئەمەریکا ٢٧٥,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاّتەکە ٩,٣٧٢,٦١٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٧٦ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، نزیکەی سێچارەگی دانیشتووانی ئەمەریکا لە بنەرەتا ئەورووپین . بەریتانی و ئیرلەندی ٢٩٪ . ئەڵمانی ٨٪ . ئیتالّی ٥٪ . ئسکەتدە ناڤی ٣٪ . ئەفریکیە ئەمەریکیەکان ١٢٪ . ئەمەریکی و ئەسپانی و پرتووگالی ٨٪ . ئاسیاییەکانی دوورگەی زەریای هادی ٣٪ . ئەباماو جۆرجی و لۆزیانا و هی دیکە ٣٢٪ . لە وولاّتەکەدا .

١٧٧٦/١٢/٣ یەکـەم زانکـۆی ئەمـەریکی لـە رۆژهـەڵاتی ناوەراسـت لـە شـاری بـەیروتی پایتەختی ئێستای لوبنان دامەزراو تاکوو ئێستاش ئەو زانکۆیە لەکارەکانی خووێنـدنی هەمەلایەنـەی زانکـۆیی بەردەوامـە لـە بووارەکـانی رامیـاری‌و ئابووری‌و یاسایی‌و زمان‌و مێژوو کۆمەڵایـەتی‌و پیشەسازی‌و تەکنـەلۆژیا‌و ئەلکترۆنی‌و چەندین بوواری دیکەی خووێندن لە وولاتەکەدا .

١٧٧٧

١٧٧٧/٥/٨ لـە شـانۆگەری – قوتابخانـەی گێرەشێوێنەکان ، مدرسة الفضـائح– شـریدان تـووانی بـالاترین سـەرکەووتن بەدەسـت بێنـێ و ببێتـە یەکـەم شـانۆگەری لەسەدەی هەژدەهەمدا لە جیهان .

١٧٧٨

١٧٧٨/٥/٣ دوای گەرانـەوەی نووسـەرو فەیلەسـوفی فەرەنـسی بـە ناسـراو بـە بـەرگری ئـازادی – فرەنـسوا مـاری نارۆیـەمی – نـاودار بـە– ڤـۆلتێر– بـە تەمـەن گەوورەی گەراوە بۆ فەرەنسا ، لەم رۆژەدا کۆچی دوایی کـرد... دوای ئـەوە کـە بەردی بناخـەی شۆرشـی مـەزنی فەرەنسای دانـا ئـەویش دوای – ١١– . ساڵ‌و کە لە ١٤/ ٧/ ١٧٨٩ دا هەڵگیرسا.

١٧٨١

١٧٨١/٣/١ دۆزینەوەی ئەستێرەی ئۆرانووس... لە دوای هەوڵ‌و تەقەلایەکی بێ وێنـە... کە ئەستێرەی حەوتەمە لە کۆمەڵەی خۆردا.

١٧٨١/٩/ بەریتانیای مەزن دانیننا بە سەربەخۆیی تەواوی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەشێووەیەکی فـەرمی ، ئـەویش لـە دوای کێشە و ململانێ وشەرو پێکداکان لە ناوچەو هەرێمە جیا جیاکاندا .لەم وولاتە نوویێەدا .

١٧٨١/١٠/ لە دوای شەرو پێکدانێکی بەردەوام و دژووار لە نێوان هێزەکانی سووپای بەریتانیاو هێزەکانی سووپای ئەمەریکا لـە هـەرێمی – بۆرکتاون ڤیرجینیا – کـە هێزەکـانی سـووپای بـەریتانیا خۆیـان دا بـە دەسـت هێزەکـانی سـووپای ئەمەریکا و بووە هۆی ئەوەی دەست بکـەن بە گفتووگۆ لە پێنـاو مۆرکردنی

پەیمانی پاریس لەنێوان بەریتانیاو ئەمەریکادا.

١٧٨٢

١٧٨٢/١١/٣٠ مـۆرکردنی پـەیمانی پـاریس لـە نێـوان ئەمـەریکاو فەرەنـساو ئەسـپانیا بەریتانیا ، بە بۆنەی سەرکەووتنی شۆرشی ئەمەریکاو سەربەخۆیی لە پێنا هاوکاری و هاوپەیمانیەتی و دۆستایەتی لە نێوانیان ، لـە هـەموو بووارەکانی رامیاری و ئابووری و بازرگانی و سەربازی لە جیهاندا .

١٧٨٣

١٧٨٣/٢/٩ لە دایك بوونی شاعیرو وەرگێری بە ناووبانگی رووسیا ، ئەو شاعیرەی ک پەپوولـەی خۆشەویستی لەسەر گوولەکەی نەنیشت ڤاسیلی ئەندرییۆڤی ژوکۆف لەگووندی میشێکەری هەرێمی ئۆرالێ رووسیای قەیسەری ، لە ساڵ ١٨٥٢ و لە تەمەنی ٧١ ساڵیدا کۆچی دوایـی کـردووە ، بە ماڵئـاوایی کردن لە گەلانی ژێر دەستەی دەسەلاتی رووسیای قەیسەری کرد لە وولاتەکەدا.

١٧٨٣/٩/٣ لـە ئاکامی کێشەو شـەڕی دژووار لـە نێوان ئەمـەریکاو بـەریتانیا ، کە بو هـۆی مـۆرکردنی پەیماننامـەی – پـاریس– ی پایتـەختی فەرەنـسا ، کە ب هۆیـە بـەریتانیا دانـی بەسـەربەخۆیی ئەمـەریکانا بـە رووبـەری کەنـەدا و وویلایەتی فلۆریدا لە کێشووەرەکەدا .

١٧٨٤

١٧٨٤/١١/١٤بنیاتنانو دورستكردنی شاری سلێمانی لە لایەن میر برایم پاشای كوڕی ئەحمەد پاشا ، لە هەرێمی باشووری كوردستان ، لە هەمان كات پایتەختی دەسەڵاتی بابانی لە قەلاچوڵان گوواسترایەوە بۆ شاری سلێمانی دورستكراوی نوێ ، دوای ئەویش عوسمان پاشای كوڕی مەحمود پاشا دەسەلاتی میری بابانی گرتە دەست لە هەرێمەكەدا .

١٧٨٥

١٧٨٥/٧/٢٠سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مەحمودخانی دووەم ، كە كوڕی سوڵتان عەبدولحەمیدی یەكەمە ، لە شاری ئەستەمبوڵ لە دایك بووە.

١٧٨٦

١٧٨٦/٢/١٣ لە دوای هەوڵ و توانایەكی زۆرو بە هۆی زۆر بوونی نەخۆشی و گیان لە دەستدانی بە سەدا كەس ، ئەویش بە گەران بە دوای ئەم هۆكارە لە ئاكام بووە هۆی دەركەووتنی ڤایرۆسی ئەفلەوەنزە بۆ یەكەم جار لە جیهان .

١٧٨٦/١٠/١٨لـه دایـك بـوونی ڕابـەری مۆزیكـای ڕۆمـانتیكی – كـارل ماریـا ڤێردرێك ڤـۆن ڤیبیـەر – لـە شارۆچـكەی – ئیونتی – لە نزیك لۆبیكی ئەلمانیا ، باوكی دەرهێنـەری شانۆو دایكی گۆرانی بێـژ بـووە ..شایەنی باسـە ڤۆن ڤیبیـەر یەكـەم كـەس بـووە ، كە پیانۆ لە شووێنی ئامێری ئۆرگن لە كۆنـسێرتەكانی بـەكاربێنێ . ئـەم كەسایەتیە لە كارەكانی بەردەوام بووە تا لە ١٨٢٦/٦/٥ لە شاری لەندەن كۆچی دوایێ دەكات ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٤٤ تەرمەكەی دەگوازرێتـەوە ئەڵمانیاو لە و وولآتەدا بە خاك دەسپێردرێت .

١٧٨٧

١٧٨٧/٣/٢٨لـە دایك بوونی زانای بەناووبانگی فەرەنـسی وگەشـتەوەر– كلۆدیـۆس جیمس ریچ– لە نزیك – دیگۆن – ی سەر بە یووركەندی لە فەرنسا، ناووبراو گەشتێكی بەرفراونی بەناو خـاكی كوردســتاندا ئـەنجام داوەو هـەوڵی كۆكۆدنـەوەی زانیـاری داوە لەسـەر هـەموو بوواره جیاجیاكـانی نەتـــەوەیی و نیـــشتمانی و زمـــان و داب و نـــــەریت و كــــــەلتوورو شووێنەوارو شارستانیەتی كورد لە كوردستان .

هـەروا ئـەم كەسـایەتیە لـە كـارو كردەوەكـانی بـەردەوام دەبێـت تـا لــ ١٨٢١/١٠/٥ كۆچی دوایی دەكات و لە باخـچەی پاشایەتی – جیهـان نۆما - بە خاك دەسپێردرێت لە فەرەنسا.

١٧٨٧/٥/٢٥ كـۆنگرەی دەسـتووری لـە شـاری فیلادفیـا كۆبوونەوەیـەكی ئەنجامـدا بـ هـەمووار كردنـی بەنـدەكانی بەند بـوو بـە یەكیـەتی كۆنفـدرالی ، كـە ئەمـەش

پەیماننامەیەك بوو لە نێوان خوودی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بە واژو کردنی ، کە تیایدا بڕیاریان لە سەر دەستووری نوێدا بە ڕژێمی فیدراڵی لە ئەمەریکا .

١٧٨٨

١٧٨٨/٣/١٠ شاعیرو نووسەری دیارو بەناوبانگی دوا قۆناخی ڕێبازی ڕۆمانسی ئەڵمانیا – جۆزێف فریهیزڤۆن ئایشندۆرۆڤ ... ناسراو بە ئایشندۆرۆڤ لیریکنووس – لە کۆشکی لۆیۆویتزی نین ، نوێی هەرێمی باکووری سیلیزیای بڕووسیای پێشوو ئەڵمانیای ئێستا ، چاوی بەجیهان هەڵهێناوە لە وولاتەکەیدا .

ئەم شاعیرو نووسەرە تواناداره وەك رابەرێك هۆکاری کاردانەوەو کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر بووژانەوەی گۆرانی و چامەی لیریکی نەتەوەکەی . هەر وەك تۆماس مان باسی دەکات و دەڵێ :-

دیمەنە جوان وبەرجەستەکراوەکانی ناو چاخەکانی ئایشندۆرۆڤ کە تا ئێستا کاریگەری زۆریان لەسەر شیعرو ڕۆنەکاندا هەیە ... جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم شوێنەی لێی لەدایك بووە کەووتۆتە ناو وولاتی پۆلۆنیا. دوای ئەوەی خوێندنی دواناوەندی تەواودەکات لەساڵی ١٨٠٨ بەرەو شاری هایدلبێرگ دەچێت و لەو شارە دەچێتە زانکۆی – هال یاسا – و لەخوێندن بەردەوام دەبێت و ، دوای ئەوە دەچێتە شاری بەرلینی پایتەختی ئەلمانیا و تاکوو لەساڵی ١٨١٠ لەبواری فەلسەفە دەست دەکا بەخوێندن .

دوای ئەوە لەشاری – ڤیەناش – تاساڵی ١٨١٢ لەخوێندنی فەلسەفەو یاسا بەردەوام دەبێت . دوای ئەوە چەندین هاورێ وهاوشانی خۆی دەدۆزێتەوە و ئاشناییان لەگەڵ پەیدادەکات .

دوای ئـەوە بەپلـەی ئەفـسەر بەشـداری لەشـەڕەکانی ئـازادکردنی ناوچـە داگیرکراوەکانی وولاتەکەی دەکا ، کە ناپلیۆن پۆناپەرتی سەرکردەی فەرەنسا دەستی بەسەردا گرتبوون ، بەتایبەتی بەشداری لەشەڕەکانی ساڵی ١٨١٣-١٨١٥ دەکات کە رویاندا .

لە ئەنجام ناپلیۆن بەرەو هەڵاتن هەنگاو دەنێ و بروسیاش مافەکانی خۆی بەدەسـت دێنێتـەوە . لـە سـاڵی ١٨١٥ رۆمانێـك بـەناوی – شـاردنەوە – بڵاودەکاتەوە کە بەیەکێك لەکارە دیارو سەرنج راکێشەکان دادەنرێت . هەروا لەسـاڵی ١٩١٦ – بەرەوسـریش – بڵاودەکاتـەوە . لـەو ماوەیەشـدا چـەندین کـاری هەمەلایـەنی حکوومـەت بەدەسـت دێـنێ تاسـاڵی ١٨٤٤ خانەنـشین دەکرێت .

ئەم کەسایەتیە لەکارە هەمە جۆراوجۆرو لایەنەکانی فەلسەفەو یاساو رۆمان بەردەوام تا لە ١٨٥٧/١١/٢٦ ماڵئاوایی لەجیهان دەکات.

سەرچاوە :- www.imdb.com

١٧٨٨/١٠/٢ حوکمرانـەکانی ئازربایجان ماوەیەکی زۆر لە ژێـر دەسەڵاتی عـەباس میرزای فارسی سـەفەوی بوون ، کە لـە سـەردەمی ئـەو رووداوی گـرنگ بـەرپا دەبوو، ئەویش بەجەنگی نێوان رووسیای قەیسەری و فارسی سـەفەوی ناوزەند بوو ، کـە چـەندین سـاڵی خایانـدو قۆنـاخی یەکـەمی بـە سپاندن و پێك هێنـانی گوڵستان بوو لە ١٨١٣/١/٤.

هـەروا قۆنـاخی دووەمـی چەسپاندن و پێك هێنـانی تورکمان جای بوو، لە ئـەنجام بەرێکـەووتنی پارێزگـای ئـەرزەرۆم لە باکووری کوردستان کۆتـایی هـات ، شـایانی باسە رۆژی ئـەو رووداوانـە لـە نـاوەرۆکی مێژوونامەکە هەیـە بەشێوەیەکی گشتی لە هەموو بووارەکاندا .

١٧٨٩

١٧٨٩/١/٧ یەکـــەم هەڵبـــژاردنی ســـەرۆکایەتی لـــە ئەمـــەریکا ئەنجامـــدرا ، ئـــەویش بەهەڵبژاردنی یەکەم سەرۆکی ئەمەریکا کە- جۆرج واشنتۆن – بوو.

هەر ئەم مرۆڤەش بـوو ، کە تـووانی ئەمـەریکا دابمـەزرێنێت و سـەر بـەخۆیی بـە رژێمـی فیـدراڵی وویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا راگەیـەنێ لـە کێشووەرەکەدا .

١٧٨٩/٤/٣ یەکەم حکوومەت دەستی بەکارەکانی کرد بەپێی دەستووری ئەمەریکاوی فیدرالی دەست پێکردنی یەکەم دانیشتنی کۆنگرێسی ئەمەریکی لەشاری نیۆرۆك ، کە لەوکات شاری واشنتۆن دەست بە بیناکردنی نەکرابوو لە ناوچەکەدا .

١٧٨٩/٤/٨ سولتانی عوسمانی سولتان عەبدونحەمیدی یەکەم ، لە تەمەنی ٦٦ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو ماوەی دەسەڵاتەکەی زیاتر لە ١٥ ساڵ بووە ، لە دوای خۆی سولتان سەلیمی سێیەم جێگەی گرتەوە لەسەر هەڵسووڕاندنی کاروو باری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. لە سەر هەمان ڕێنمایەکاندا .

١٧٨٩/٤/٣ یەکەم ئاهەنگێرانی سەرۆکایەتی لە مێژووی ئەمەریکا ئەنجام بدرێت ، لە دوای سوویند خواردنی جۆرج واشنتۆن بەوەرگرتنی پۆستی یەکەم سەرۆکی ئەمەریکا لە جیهاندا .

١٧٨٩/٦/١ بەرپابوونی شۆڕشی فەرەنسی لە بواری رامیاری ... کە لەوکاتە ئەنجوومەنی چینەکانی پێك هاتەی دەووڵەتی فەرەنسی بریاری کۆمەڵەی نیشتیمانیان مۆرکرد ، ئەویش لەدوای شەوورۆژێك لەگفتووگۆو کێشە بەرەزامەندی ٤٩٠ دەنگ بەرامبەر ٩٠٠ دەنگ ، کە بەرهەڵستکاربوون و نووێنەران رەزامەندی خۆیان بەدەستگیربوون بەدەستوور راگەیاند . بەپێی یاسای دەسەڵاتی شانشین لەفەرەنسا ... ئەمەش لەدوای کێشەو ململانێی نێوان دەسەڵات وجەماوەری گەلی فەرەنسا هات ، بە هۆی بەرزبوونەوەی باجی دەرامەت ونا لەباری باری ژیان و پاوانکردنی سامانی گەلانی فەرەنسا لە وولاتەکەدا .

١٧٨٩/٧/١٤ شۆڕشـــگێڕە فەرەنـــسیەکان پـەلاماری قـەڵای – باستێل – یان دا لە پاریـسی پایتـەختی فەرەنسا و دەستیان بەسـەراگرت و دوای ئـەوە قەڵاکـەیان رووخاند ... ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە

– لویسی شانزەهەم – بڕوای ئەوەی بۆ دروست بێت و هێزی سەربازی لەنا شاری پاریس بکشێتەوە دەورووبەری شارەکە .

جێگـەی ئامـاژە پێکردنـە کـە تـاکوو ئێـستاش گـەلی فەرەنـسا ئـەم رۆژەیا کردۆتـە رۆژێکـی پیرۆزو هـەموو ساڵێك یادی ئـەم رۆژە دەکەنـەوە ... هـەر ووشەی باستێل بە واتای ، باڵەخانەیەکی بەهێزو سەخت دروستکراو ، دێـ . ئـەم قەڵایـەش لەلایـەن پاشـا چارلـسی پێنجـەم لەسـاڵی ١٣٧٠ ی زایـین دروستکراوە ... بۆ ئەوەی ببێتە یەکێك لەو قەڵا سەختانەی کە بۆ کاروبار دەوڵەت سوودیان دەبێت .

دوای ئەوە کرا بەبەندیخانە بۆ هەموو ئەو کەسانەی بەرهەڵستی پاشا دەکـ ... رووخانـدنی ئـەم قەڵایـەش بـەهۆی تێـدابوونی بەنـدکراوەکان بـوو لەلایـ پاشـا چارلـسی پێنجـەم ... ئـستاش ئـەم قەڵایـە وەك جێگـەی شـووێنەوارێک شارستانیە لە فەرەنساو باس لێکردنی بە شێوەیەکی مێژوویی بۆ گەلا فەرەنـساو گـەلانی دیکـەی جیهـان و بـە روونکردنـەوەی چۆنیەتی دەسـەڵا توندڕەو و چەوسێنەرو داگیرکەران و دەسەڵاتدارانی شۆڤینی لە جیهان .

هەروا ئەم رۆژە بە رەمزی هەڵووەشاندنەوەی سەرەرۆیی پاشایەتی – رژێـە پێشووی – فەرەنسا دادەنرێ ، کە لە راستیدا سەرەتای دەستپێکی شۆڕش مەزنی ئەو وولاتە بوو .

لـەم رۆژەدا کرێکـارە شۆڕشـگێرەکانی ناوچـەی – فۆبـۆرگ سـێن ئـانتوان

هێرشیان كردە سەر بەندیخانەی باستیل ، لەگەڵ خاكدا تەختیان كرد ، بۆ ڕێزگرتن لە ١٤/تەمووز ، هەموو ساڵێك ڕێورەسمی تایبەتی سان و ڕێژەی هێزە چەكدارەكانی سووپای فەرەنسا بە ئامادە بوونی سەرەك كۆمارو كەسایەتیە گرنگە رامیاری و سەربازیەكانی ئەو وولاتە لە گۆرەپانی شارل دیگۆل تاكوو گۆرەپانی كۆنكۆرد بە ڕێووە دەچێت لە فەرەنسا لە لایەن گەلانی ئەم وولاتەدا

سەرچاوە:- گۆڤاری عەرەبی كوێتی - ٥٧٨ . مانگی/١/٢٠٠٧ .

١٧٨٩/٨/٢٦ شۆرشی فەرەنسی كاردانەوەی كاریگەری كردە سەر باری گەلانی فەرەنساو وولاتانی دیكەی ئەورووپا ، كە بووە هۆی ئەوەی كە ڕاگەیاندنی ماڧ مرۆڤ و هاوولاتی بوون بە نیشتیمانەكەی جێگیربكرێت بەمەبدەئەكانی یەكسانی لە نێوان هاوولاتیان .

لەو كاتەوە كە هاوولاتیان دەستبگرن بەسەرچاوەی یەكەمی دەسەڵاتی رامیاری لە هەڵبژاردن و دەنگدان و مافە ڕەواكانی چ لەبواری نەتەوەیی و نیشتیمانی و كۆمەڵایەتی و رامیاری و ڕۆشنبیری و نەبوونی جیاوازی لە ڕەگەز و بە ئەنجام گەیاندنی دادپەروەری لە وولاتەكەدا.

چونكە پێشێل كردنی مافەكانی مرۆڤ و داگیركردن و پاوانكردنی سامانی گەل لە چوارچێووەی وولات ودەسەڵاتەكەیدا هۆكاری سەرەكین لە دروست بوونی گەندەڵی لەهەموو بوارەكان و لێك ترازاندنی پەیوەندی لە نێوان دەسەڵات وگەل ، بە كاردانەوەی لەسەر باری ناوخۆو دەرەوەی وولاتەكەو دروست بوونی كێشەی كۆمەڵایەتی ونەتەوەیی و نیشتیمانی مافەرەواكانی لە وولاتەكەدا .

هەروا لە نێوان ١٧٨٩/٨/٢٧ ڕاگەیاندنی ماڧ مرۆڤ و هاوولاتی لەفەرەنسا .لەدوای هەوڵ و كۆشش و خەباتی بێ وچان لە لایەن كەسایەتی ناوداری فەرەنسا - لافاییت - كە ئەم بەڵگەنامەیە لە ١٧ مادده پێكهاتبوو لە هەموو بوارە جیاجیاكانی ژیانی مرۆڤ لەوولاتەكەو لەجیهاندا .

١٧٨٩/٩/٢١ لە دوای كۆچی دوایی سوڵتان عەبدولحەمیدی یەكەمی ، سوڵتانی عوسمانی و بە هەڵكەووتەی بارودۆخی گوونجاو لە بار لەپێش ڕووسەكان

کە توانیـان شـاری بەنـدر حەسـینە داگیر بکەن لەگـەڵ زۆربـەی ناوچـەکانی کەلام‌و بغدان‌و بساربیا .

لە هەمان کات هێزکانی سووپای نەمسا چوونە نـاو شاری بەلگرادو وولاتـی سـربیا ، بـەڵام دوای ئـەوە بـەپێی پـەیمانی مـۆرکراوی نێوانیـان ، ناوچـە داگیرکراوەکان گەرێندرانەوە ژێر دەسەڵاتی عوسمانیەکان .

١٧٨٩/٩/٢٤ بۆ یەکەم جار لە مێژوودا ، دادگـای باڵای فیـدرالی لـە ئەمـەریکا دامەزرێنـدرا ، بەپێی دەستووری ئەمەریکا ، کەپێك هـاتبوو لـە سـەرۆك‌و چـەند ئەنـدامێکی دیاریکراو لەلایەن کۆنگرێسی ئەمریکا، دوای ئەوە دادگاکە لە ٨ ئەندام پێك هات لە ساڵی ١٩٤٨و تاکوو ئێستا دامەزراندنیان بەندە بەدەسەڵاتی سـەرۆك کۆماری ئەمریکا، ئەویش بەوەرگرتنی ڕەزامەندی ئەنجوومەنی پیران .

هەروا لە دوای بە سەرا چوونی تەمەن بۆ خانەنشین کە دەبیٚ ، کە تەمـەنی خانەنـشین کردنـی ئەنـدامانی دادگـای بـاڵا لـە تەمـەنی ٧٠ سـالاندایە لـە وولاتەکەدا .

١٧٩٠

١٧٩٠/٩/١٠ والـی بەغدا سلێمان پاشا هەڵسا بەدروسـتکردنی پـەرژینێك لەچواردەووری شارۆچکەی مەندەلی .... یا بەنوێ کردنەوەی ئەو پەرژینە . لە بەر ئەوەی والی بەغدا عومەر پاشا بەدرەو جەسان و خانەقین و چەند جێگـەی دیکـەی دا بە ئەحمەد پاشای بابان ، لەگەڵ خورماتوو کە ئەمانـە هـەر هـەمووی گونـد شارۆچکەی کوردی بوونـە و کەووتوونەتـە نـاو سـنووری جـووگرافی هـەرێمی باشووری کوردستان .

سەرچاوە :–مێژووی ئێراق – عەباس عەزاوی .ل/٦ – ج – ٤٦ .

١٧٩١

١٧٩١/١/٩ لـە دوای کێـشەو ململانێـی زۆر لـە نێـوان وولاتـانی ئـەوروپا و ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، لـە پێنـاو بـەرەو گـۆڕینی بـارو دۆخـە نێوودەوڵەتیـەکان ، کـە ئەنجامەکەی بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی ئاشتی ، لە شاری یـاس لـە نێـوان ڕووسیای قەیسەری‌و دەسەڵاتی عوسمانیەکان .

۱۷۹۱/٤/۲۷ زانای ناوداری جیهانیو داهێنەری تەلەفۆن – سمۆئێل مۆری– چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

۱۷۹۱/٥/۳ راگەیاندنی دەستووری هەمیشەیی وولاتی پۆلەندا ، هەر ئەو رۆژەش بووە رۆژی جەژنی نیشتمانیو تاکوو ئێستاش بەو بۆنە ئاهەنگ گێرانیان لەم رۆژەدا بەردەوامە لە وولاتەکەدا .

۱۷۹۱/۸/٤ سەرکەووتنی وولاتانی ئەورووپا بەسەر هەڵەکان ، کە بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی بەناوباگ – زشتووی– کە ئەمەش لە ئەنجامی بەرپابوونی شۆرشی فەرەنساو لاواز بوونی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو، کە پەیمانەکە لەگەڵ دەوولەتی عوسمانی مۆرکرا .

۱۷۹۱/۸/۲۳ سەرکەووتنی شۆرشی – سان دۆمینکۆ – ی کۆیلەکان لە وولاتی هایتی دژی دەسەڵاتداران و بازرگانیکردن بە مرۆڤ لەهەموو تەمەنەکان بەتایبەتی ئافرەت و منداڵ لە جیهان .

کە ئەم هەرێمە بەبنکەو ناوەندی بازرگانی کلردن بە مرۆڤ دادەنرێت لەکێشووەری ئەفریکیا... جێگەی ئاماژە پێکردنە کە دوای ئەو شۆرشەو چەندین کاریدیکەی مرۆڤایەتی ، ئەویش لە پێناو ژیانێکی ئازادی و سەربەستی و مسۆگەری ژیان ، بە تایبەتی لەلایەن مرۆڤی کەم دەرامەت و ژێر دەستەکان . لەلایەن وولاتانی سەرمایەدارو ئیمپریالیزم و دەسەڵاتە شۆڤینیەکان و خاوەن سامانە گەوورەکان و رژێمە دەرەبەگەکان ، و شاکان کە سەرچاوەی ئێش و ئازاردانی گەلان و مرۆڤایەتی بوونەو بەردەوامن تاکوو ئێستاش لە جیهاندا .

بەڵام بەشێووەو شێووازێکی دیکەی جیا ، بەپێی پەرەسەندن و پێشکەووتن

و گەشەکردنی قۆناخەکان ... هەر بەم هۆیەش کۆمەڵەی گشتی سەر بەنەتەوە یــەکگرتووەکان بریاریــدا بەزیندووکردنــەوەی ئــەم یــادەو ململانــێ دژی کوێلایــەتی و چەوسانەوەی مـرۆڤ لەلایـەن مرۆڤـەوە ... ئـەویش لەئـەنجامی پاڵەپەستۆی زۆری رێکخراوەکانی ماف مرۆڤ و مەدەنی و دەسەلاتە دیموکراتە خوازەکان بوو لە جیهان .

بریاردرا کە رۆژی ٢٠٠٤/٨/٢٣ بکرێتە رۆژێکی جیهانی دژی بە کۆیلایەتی و گێرانی ئەم ئاهەنگەش لەبارەگای رێکخراوی – یۆنسکۆی – سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان ، کە بارەگاکەی لە پاریسی پایتەختی فەرەنسایە ، ئەنجام بدرێت ... کە هەموو جیهان بەتایبەتی وولاتانی دژ بەبازرگانی کردن بە مرۆڤ و چەوسانەوە لەهـەموو کێشوورەکان ، ئەویش بە بنبرکردنـی کۆیلایـەتی و چەوسانەوە لە جیهاندا .

هـەروا بـەم بۆنـە گەورەیـەی جیهـان مۆزەخانەیـەکی مێـژوویی کۆیلایـەتی دەکرێتەوە لە وویلایەتی – ئۆهایۆ –ی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەروا وولاتانی سەنگافورا ئەم یادە پیرۆزە دەکات لەدوورگەی – گوری – کە رۆژێـك لـەرۆژان مەڵبەنـدی بە کۆیلـەکردن و بازرگـانی کـردن بـەمرۆڤ بـووە لە پێناو فرۆشتنی مـرۆڤ و کرینی بەنرخێکی کـەم و کارپێکردنیان بەئارەزووی کریــار ، بەتایبــەت بەرامبــەر بــەئافرەت و منــداڵ لــە کارگــەو کێڵگــە کـشتووکاڵیەکان و کـار سکـسی و کـاری ناهـەموارتریش ... لـە بـەر ئـەوەی دوورگەی گوری مەڵبەندی کۆکردنەوەی کۆیلەکان بووە بۆ گوواستنەویان بۆ ئەمەریکاو وولاتانی دیکەی سەرمایەداری لە جیهان .

سەرچاوە :- WWW. BBC,ARABEC.NET .

١٧٩١/١٢/١٥ بەڵگەنامــەی مافــەکان – Billoppighis –ی ئەمــەریکا کــە بەشــێکە لەیاسـای ئەمـەریکا ، لـە هـەمان کلـت ئەوگۆرانکاریـەی کـە لـە دەسـتووری ئەمەریکا هاتووە مافە بنەڕەیتـەکانی هـەموو هاوولاتیـان دابین دەکا ، لە گـەڵ مـافی ئـازادیو رۆژنامـەنووسو ئـازادی رادەربـڕین بـۆ گـەلانی ئەمـەریکا بـێ جیاوازی لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا لە وولاتەکەدا .

١٧٩٢

١٧٩٢/١/١٠ بەریتانیاو بڕووسیا هەڵسان بە بژیووانی کردن لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ڕووسیای قەیسەری ، بە کۆتایی پێ هێنانی کێشەی داگیرکردنی نێوانیان ، لە سەر هەرێمی قرمی نێوان ڕووسیاو فارس . کە ناوچەکانی قرم و بەشێك لەووڵاتی فویان و بسارابیا ، کە ئەو هەرێمەی دەکەوێتە نێوان زێی بوج و دینستر ، کە ئەو زێیە هێلی کۆتایی نێوان هەردوو دەوڵەت بێت و بەو هۆیە پەیمانی یاس لە شاری یاس مۆرکرا .

١٧٩٢/٩/٢١ هێزەکانی سووپا لە سەرەتای دەسەڵاتی کۆماری فەرەنسا سەرەکەوتنە یەك لە دوای یەکەکانی بەدەست هێنا ، لە دوای چەند هەفتەیەك – سافۆی وینس– وویلایەتەکانی دین و زەویە نەویایەکانی بەلژیکای نەمسای خستە ژێر دەسەلاتی فەرەنسا... کە – کەجیت– کە لەو کاتە شەڕی ڤالمی بەرپا بوو لە هەمان کات خۆی ئامادە کرد ,

کە بووە هۆی کشانەوەی هێزەکانی سووپای بڕووسیا بە سەرکردایەتی – بۆك برنزویك– ئەمە لەلایەك و ، لەلایەکی دیکە – فاندیمر– یەکەم مانگی ساڵی نوویێ شۆڕشی فەرەنسای پێشنیار کرد بوو، کە لە ٩/٢٢/ دەست پێدەکا تاکوو ١٠/٢١ و ڕۆژی ١٣ی بەناوبانگی مێژووی فەرەنسا ناوبرا بەسەرکەووتنی ناپلیۆن بەسەرگروپەکەی کە بووە سەرکەووتنی بە سەر کۆنفشسیۆن ، کە ئەنجوومەنی شۆڕش بوو .

دوای خۆی ئەنجوومەنی یاسا دانانی لێکەووتەوەو دەسەڵاتی فەرەنسای تاکوو ١٧٩٥/١٠/٢٦ ، بە دەستەوە بوو ، کە ئەویش کۆماری بە یەکجارەکی فەرەنسای ڕاگەیاندو دادگای شانشین – لویسی شازدەهەمی بە لەسێدارەدان کرد – لە وولاتەکەدا .

١٧٩٢/٩/٢٢ ڕاگەیاندنی کۆماری فەرەنــسای یەکــەم لەلایــەن کــۆنگرەی نیــشتیمانی ، کــە ٧٥٠ ئەنـــــــدام بەشداری تێداکرد لە ٩/٢١... لەهــــەمان ڕۆژ کــــــۆنگرەی نیــــــشتیمانی مەرســــــوومێکی ڕاگەیانــد لــە دوای ســاڵێك لەلێکۆڵینــەوە بەرێکخــستن و هــەموارکردن و هەڵووەشاندنەوەی ڕۆژنامەی مەسیحی – زاینی – لەفەرەنسا بە جێگرتنەوەی لــە ڕۆژنامــەی شۆڕشگێری کــە دەســت پێـدەکات بــە ساڵی یەکــەمی لــە ١٧٩٢/٩/٢٢ تاکوو ١٩٧٣/٩/٢١ .

جێگەی ڕوونکردنەوەیە کە فەرنسا بە چەندین قۆناخی شۆڕش تێپەڕیووە ، ئــەم وولاتــە پایتــەختی شــاری پاریــسە و ژمــارەی دانیــشتووانەکەی ٢,٨٧٥,٠٠٠ بە پێـی ئاماری ساڵی ٢٠٠٣ . هــەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکــە ٦٠,٠٠٠,٠٠٠ ملیـۆن کەســە . هــەروا ڕووبــەری خــاکی وولاتەکــە ٥٥١,٥٠٠ کیلۆمــەتر چــوار گۆشــەیە . هــەروا چڕی دانیــشتووانەکەی ٢٨٢ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی , سەڵتی و لاتینی ٩١٪ . لە گەڵ دانیشتتووی نەتەوەی دیکە لە وولاتەکەدا .

١٧٩٢/١١/٦ بــەرپابوونی شــەڕی – جیمــاپ– لــە نێـوان هێزەکـانی سـووپای فەرەنـساو هێزەکانی سووپای نەمسا ، سەرکردەی هێزەکانی سووپای نەمسا – دۆق ساکس تیشین– بوو، سەرکردەی هێزەکانی سووپای فەرەنسا ژەنەرال – دۆموریە– بوو .

شــایانی باســە کــە ناوچــەی جیمـاپ دەکەوێتــە نـاو وولاتــی بەلـژیکا، کــە هێزەکـانی سـووپای فەرەنـسا بـە دوای سـووپای نەمـسا دەگـەرا ، بـە هـۆی

کێشەو ململانێی دووژمنکاریان و داگیرکردنی خاکی یەکتری لەهەرێمەکانی ژێر دەسەڵاتی هەر یەك لەو دوو وڵاتەدا .

ئەم نەخشەیە کارە هەمە لایەنەکانی شۆڕشی فەرەنسی دیاری دەکا

تێبینی :– داوای لێبوردن دەکەم کە نەخشەکانم وەرنەگێڕدۆتە سەر زمانی کوردی بە هۆی نەبوونی ماوەو زەحمەتی لە کارەکەدا .

١٧٩٢/١١/٢٠ بڕیاری ئەنجوومەنی جێبەجێکردنی فەرەنسا ، بە بەڵێن دان بەسەرکردەی سووپای فەرەنسا لە بەلژیکا ، ئەویش بە دابینکردنی ئازادیەکانی دەریاوانی گوواستنەوە بەدرێژی زێی – مۆزو ئەلیسکۆ – بەڵام ئەمەش بە پێی ڕەزامەندی وڵاتانی پەیووەمدیدارو ڕێکەووتن بوو لە سەرکاری دەریاوانیدا لە ناوچەو هەرێمە جیا جیاکان لە جیهاندا .

١٧٩٣

١٧٩٣/١/٢١ لە دوای سەرکەووتنی شۆڕشی فەرەنساو بە دامەزراندنی دامو دەزگا

حكــوومی‌و ســەربازی‌و دادگــایی‌و ئـابووری‌و بازرگــانی و كۆمەلایــەتی ، ئەویش به دەرچوونی بریاری له سێدارەدانی شانشینی فەرنسا شانشین – لویسی شانزەهەم‌و ماری ئەنتوانێت– كه له سێداره دران .
له دوای راگەیاندنی رژێمی كۆماری له فەرنسا ، دوای ئەو كارانه فەرەنسا كەووته قۆناخێكی نوێی هەرێمی‌و جیهان به كاردانەوەی لەسەر جیهان له هەموو بوواره جیا جیاكان ، به تایبەتی له سەر باری رووسیای قەیسەری ئەوكاتدا .

١٧٩٤

١٧٩٤/١١/١٩مۆركردنی پەیمانی – جی–jay– له نێوان ئەمەریكاو بەریتانیا، له پێناو چارەسەر كردنی كێشه جیاوازیەكانی نێوانیان، كه هەلوواسراو بوون بەو هۆیه سێ لیژنەی جیاواز پێك هێنرا له ساڵەكانی–١٧٩٨– ١٨٤٠ – كه ئەو لیژنانه توانیان به دەیا كێشەو گرفت له نێوان ئەو دوو وولاته چارەسەر بكات له دوای جەنگی سەربەخۆیی ئەمەریكا.

١٧٩٥

١٧٩٥/١٠/١٠له دوای دابەشكردنی پۆلەندا له نێوان هەردوو رژێمی نەمساو بڕووسیاو فەرەنسا ، بەلام دابەشی سێیەمی پۆلەندا بەپێی پەیمانی – كۆشیۆسیكۆ– ی نیشتمانی گێرەشێوێنی بوو تاكوو رەشكردنەوەی پۆلەندا له سەر نەخشەی ئەورووپا دا .
١٧٩٥/١٠/٢٨كۆمەلەی رێكخستنی یاسای جیهانی سێیەم بریاردرا به هەلوەشاندنەوەی دوورەپەرێزی فەرەنسا لەگەل جیهان ، هەروا به دامەزراندنی پێنج له هاوكاری ئەنجومەنی نوێنەرانی‌و ٥٠٠ نوێنەر كه دەسەلاتی ئەو یاسا دانانەیان پێدرا لەو كارگێریه به پالەوانیەتی سەربازی – كۆرسیكی– كه كەسایەتی ناپلیۆن دەركەوت له سەر گۆرەپانی رامیاری له جیهان .
١٧٩٥/١٢/٤ له دایك بوونی ئەدیب‌و نووسەرو مێژوو نووسی بەریتانی–كارالایك– له شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، كه ناووبراو له خێزانێكی هەژارو رۆشنبیر چاوی به جیهان هەلهێناوه له وولاتەكەدا .

1796

١٧٩٦/١٢/١٧ کۆچی دوایـی ئـەدیب و رووناکبیرو شـاعری نـاوداری جیهـانی – مـاری ئەنوین–.

1797

١٧٩٧/١/١٤ بەرپابوونی شەڕیکی تووندو دژووار لە نێوان هێزەکانی سووپای فەرەنساو هێزەکـانی سـووپای نەمـسا ، لـە هێرشـێکی سـووپای فەرەنـسا بـۆ سـەر هێزەکـانی سـووپای نەمـسا بەسـەرکردایەتی ژەنـەراڵی فەرەنـسی– نـاپلیۆن پۆنابـارت – دژی هێزەکـانی سـووپای نەمـسا بەسـەرکردایەتی ژەنـەراڵ – فینکزی – لە دەشتاییەکانی شاری – ریڤۆلی – لە باکووری رۆژئاوای شاری – ڤیرۆنای ئیتالیٰ– هەر چەندە هێزەکانی سووپای نەمسا ژمارەیان زیاتر بوون ، بەڵام هێزەکانی سووپای فەرەنسا سەرکەوتنیان بەدەستهێنا.

١٧٩٧/٤/١٦ لـە دایـك بـوونی – میـسیۆ – لـە شـاری مرسـیلیای فەرنـسا، نـاوبراو سیاسەتمەدارێکی بەناوبانگ بووەو خوێندنی ئاینی لە مرسیلیاو ماکس تەواو کردووەو بەڵگەنامەی پارێزەری بە دەست هێناوە ، رۆڵی گرنگی هەبووە لە رۆژنامەوگۆڤارەکانی فەرنسا ، هەروا شارەزایی باشی هەبووە لە سەر شۆڕشی فەرەنسا.

١٧٩٧/٦/١٧ کووشتنی ئاغا محەمەد شا ، لە هێرشکەی سەر رووباری ئاراس لە ناو خێمەکەی خۆی لەلایەن سادق خانی سەرەك خێڵی شکاك ، لە رۆژهەڵاتی کوردستان .

١٧٩٧/٧/٢٥ گـەرۆکی بـەناوبانگی بـەریتانیا – جاکـسۆن – سـەردانی شـاری مووسـڵ و دەوورووبـەری کـرد ، کـە دانیـشتووانە چـرەکەی شـاری مووسـڵ لـە چـەندین نەتەوەو ئایین پێك هاتوون ، کە زۆربەی دانیـشتووانەکەی لە کـورد بـوون و لە هـەمان کـات لـسترنگ لـە کتێبەکەیـدا بـەناوی – بلـدان الخـلاف الـشرقیه – لاپـەرە/١٦ دەڵـێ :– کـە دانیـشتووانی رەسـەنی شـاری مووسـڵ لـە کـورد پێکهاتوون لە ناوچەکەدا .
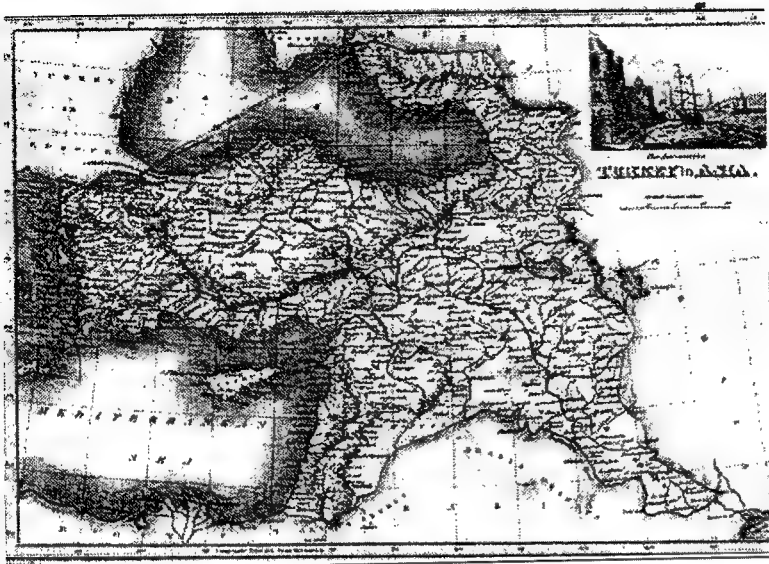
۱۷۹۸

۱۷۹۸/۲/۱۷ له دایك بوونی فەیلەسوف و زانای دەروونی ئەلمانی - فریادریك فدووارد- ناسراو بە فەیلەسوف بینکە لە شاری بەرلینی ئەلمانیا ... یەکەم خوێندنی لــە قوتابخانــەی ئیمپراتــۆر فریدریــشی دووەم دەســتی پێکــرد . دوای ئــەوە بەشــداری لــە راپەرینــەکانی دژ بــەناپلیۆن کــرد لەســاڵی ١٨١٥ . دوای گەرانــەوەی لــەگۆرەپانی جــەنگ بــەهۆی بــەزینی نــاپلیۆن بەســەرکردایەتی سەرکردەی ئەلمانیا بلوشەر چووە زانکۆی هلە و دوای ئەوە چووە زانکۆی بەرلین و خوێندنی لاهووتی و فەلسەفەی تەواوکرد.

دوای ئــەوە بروانامــەی دکتــۆرای لەســاڵی ١٨٢٠ بەدەســت هێنــا ... لــەو کاتەشــدا فەیلەسوفی نــاوداری جیهــانی هیگــل دژی ئــەو بروانامەیــەی بینکــە وەستا...دوای ئەوە فۆن ئەنشتاین لەهــەرێمی ساکسن بەمامۆستا دایمەزراند لــەزانکۆی جتنجسن بۆمــاوەی ســێ ســاڵ لــە ١٨٢٤ تــا ١٨٢٧ ، دوای ئــەوە گــەراوە شــاری بــەرلین و بــووە مامۆســتای زانکــۆ لەزانکۆکــە تــا ســاڵی ١٨٢٧ . دوای مردنــی هیگــل لەســاڵی ١٨٣١ بــووە مامۆســتای یــاردەدەرو لــەو پلەیــە مایەوە تاکوو لە ١٨٥٤/٣/١ لە شاری بەرلین کۆچی دوایی دەکات وولاتەکەدا.

ئەم فەیلەسوفە هەژدە دانراوی بەرهەم هێناوە و، یەکەم بەرهەمی لەساڵی ١٨٢٠ بەچاپگەیاندووە بەناوی – نظریە المعرفە بحسب الوعی – و دوا بەرهەمیش لەساڵی ١٨٥٣ بووە بەناوی – مخگوگات علم النفس العملی – لە سێ بەرگداو دانراوەکانی دیکەشی لەناوەندا بە ئەنجام گەیاندووەو بۆتە سەرچاوە سەرەکیەکان لەبوارەکانی هەمەلایەنەی پەیمانگاو زانکۆکان لە لە وڵاتەکەیدا و لە جیهاندا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٧٩٨/٧/١ هێزەکانی سووپای فەرنسا بە سەرکردایەتی ناپلیۆن پۆناپارت ، کە پێکهاتبوو لە ٣٦,٠٠٠ هەزار سەربازو ٣٠ کەشتی جەنگی و ٤٠٠ ئوتومبێلی هەمە جۆری سەربازی ، پەلاماری شاری ئەسکەندەریەی وڵاتی میسری داو داگیری کرد ، دوای ئەوە ورده ورده شارەکانی دیکەی میسری داگیر کرد .

لە رۆژی ٧/٢ی هەمان ساڵ شاری قاهرەی پایتەختی میسری داگیر کردو– کلیبر– ی کردە دادوەری گشتی لە سەر وڵاتی میسر، لە هەمان کات کۆبوونەوەی لەگەڵ زانایانی ئاینی زانکۆی ئەزهەر ئەنجامدا بەراگرتنی شەڕلە وڵاتەکەدا .

بەڵام دوای ئەوە ناپلیۆن وڵاتی میسری بە تەوواوی داگیر کرد بە سەرکەووتنی بە سەر بنکە سەربازیەکانی بەریتانیا لە ئاسیاو ئەفریکیاو بەردەوام بوونی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای فەرەنسا بەسەرکردایەتی ناپلیۆن و هێزەکانی سووپای بەریتانیا بە یارمەتی دانی هێزەکانی سووپای میسر تاکوو رۆژانی ٧/٢١ و ٧/٢٧ی هەمان ساڵ ، کە هێزەکانی سووپای فەرەنسا بە تەواوی کۆنترۆلی وڵاتی میسریان کردو بەیەکجاری کەووتە ژێر دەستی خۆیان .

١٧٩٨/٨/١ بەرپابوونی شەڕی دەریایی لە نێوان هێزەکانی سووپای دەریایی فەرەنسا بە سەرکردایەتی ناپلیۆن و هێزەکانی سووپای بەریتانیا بەسەرکردایەتی ژەنەراڵی بەریتانیا– نیلسۆن – کە هێزەکانی سووپای فەرەنسا بەرەو بەنداوی – ئەبوقیر– بەرێکەووتن ، کە لەو کاتەی کەشتیە جەنگیەکانی بەریتانیا لەوکارە جەنگیەی فەرنسا سەریان سورمابوو لە ناوچەکەدا .

هــەر ئـەو هۆكـارە وایكـرد كـە ژەنـەراڵ نیلـسۆن راسـتەوخۆ دەنگـی دا بـ
هێرشـكردنە سـەر هێزەكـانی دەریـایی فەڕەنـسا لـە چۆنیەتی دابەشـكردنو
ئامانجە سەربازیەكان ، هێزەكـانی سووپای دەریایی بەریتانیا ، لە ئاكامد
سەركەووتنی گەوورەیان بەدەست هێنا بە سەر هێزەكانی سووپای فەرەنس
، ئەو شەرەش ناوزەند بوو بە شەڕی – ئەبوقیر– لە وڵاتی میسرو ناوچەو
هەرێمەكان.

١٧٩٨/٩/٢ هێزەكانی سووپای دەریایی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، یەكەم شەڕی دژ با
فەرەنسای راگەیاند ... ئەویش بە كۆكردنەوەی هێزەكانی سووپا لە شاری
دیمەشقی شامو دوورگەی رۆدێس و رەوانە كردنی بەرەووولاتی میسر.

دوای ئـەوە هێزەكـانی دەریـایی رووسـیا لـە دەریـای رەش بـەرەو بوگـازیو
ئەستانە ، بەرێكەوتن ، دوای ئەوە هەنگاویانا بەرەو دەریای سپی ناوەراست
لە گـەڵ هێـزی دەریـایی عوسمـانی بەیـەك گەیـشتن ، ئەویش بـەپێی پـەیمانی
بـەرگری نێوانیـان بـۆ جـاری سـێیەم كـە ئـەویش بەیارمـەتی یـەكتری كـە بۆ
یەكەمجار بوو لە كاری جەنگی هاوبەشبوون لە ناوچەكەدا .

١٧٩٨/١٠/١٢ مۆركردنی رێكەووتنامەی نێوان كۆمپانیای نـەوتی هنـدی رۆژهـەڵات لـە گـەڵ
ئیمــامی هــەرێمی مەســقەت لــە كەنــداو ، لــە پێنــاو دوورخــستنەوەی
فەرەنسیەكان لە خاكی خۆیانو هەرێمەكە، كە ئێستا پێی دەڵێن وولاتانی
كەنداو لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا .

١٧٩٨/١٠/٢١ هێزەكانی سووپای فەرنسا بەردەوام بوون لە داگیر كرنی وولاتـی میسرو،
ئـەویش ناچـار بـوونی شـێخ و زانـا ئاینیـەكانی زانكـۆی ئەزهـەرو چـەندین
لایـەنی دیكـە ، كـە سـەردانی سـەركردەی فەرەنـسی ناپلیۆنیـان كـرد لـە
شارەكەدا.

لە پێناو كشانەوەی هێزەكانی سووپای فەرەنسا لەجێگا پیرۆزەكانو دەست
هـەڵگرتن لـە ئـازاردانی ئیـسلام... بـەڵام فەرەنـسیەكان بـەردەوام بـوون لـە
ئـازاردانی ئیـسلامەكان بـە هـۆی كـرداره رابردوویـەكانیان بەرامبـەر بـە
مەسیحیەكان لـە ژێـر دەسـەڵاتی فتووحـاتی ئیـسلامو عوسمـانی ، ئـەویش
گرتنەبـەری رامیاریـەت لـە دوو لایـەن , یەكـەم بـە ئیـسلام كـردن ، دووەم
بەعەرەبكردنی گەلانی میسرو چەندین كاری دیكەدا .

١٧٩٨/١٠/٢١ بەرپابوونی یەکەم شۆڕش لە میسر ، دژی هێزەکانی سووپای فەرەنساو دەسەڵاتداران لە دوای سێ مانگ بەهاتنەناو شاری قاهرە کە یەکەم هاندەری شۆڕشەکە شێخی ئەزهەر بوو ، کە لە ناو بازاڕ داوای لە پێکهاتە ئیسلامیەکان لە میسر کرد ، شۆڕش بکەن دژی کافرەکانو بووە هۆی ئەنجامدانی کۆبوونەوەی جەماوەری چەکداری و داخستنی بازاڕەکان .

لەوکاتەش دادوەری سەربازی فەرەنسا ژەنەراڵ دیپۆ بە سواری ئەسپەکەی لە ناوبازاڕ دەسوورایەوە ، بۆ هێور کردنەوەی باری شارەکە ، بەڵام لەئاکام بووە هۆی بەر پا بوونی شەر لە نێوان هێزەکانی سووپای فەرەنساو چەکدارە ئیسلامیەکانی میسر، لە ئەنجام ژەنەراڵ دیپۆ کووژرا ، کە بەم هۆکارە هێزەکانی سووپای و شەڕ لەقاهیرەو دەووروبەری و ناوەچەکانی دیکەی میسر دەستی پێکرد دژی هێزەکانی داگیرکەری فەرەنسا.

١٧٩٩

١٧٩٩/١/٥ مۆرکردنی پەیمانی هاوکاریو دۆستایەتی لە نێوان حکوومەتی بەریتانیاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا ، لە پێناو چارە سەر کردنی کێشە هەڵوواسراوەکان لە نێوانیاندا .

١٧٩٩/٥/٢٦ لە دایك بوونی رووناکبیرو ئەدیبو شاعیری ناوداری جیهانو ڕووسیا- ئەلکسەندەر پۆشکین – لە شاری پترسبۆرگی پایتەختی ئەوسای ڕووسیای قەیسەریدا .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە – ئەلسکەندەر پۆشکین – تەنیا ٣٦ ساڵ ژیاوە ، بەڵام لە گەڵ ئەوشدا چەندین شاکاری مەزنی لە دوای خۆی بە جێهێشت ، لە سەرەتا لە ژێر کاریگەری ئەدەبی فەرەنسیدابوو ... بەڵام دوای ئەوە بەهرەکانی زیتر تێکەڵبوون بە کۆمەڵگای ڕووسیا .

دوای ئەوە رووی بەرەو ئەدەبی ئینگلیزی وەرگێراو کەووتە ژێر کاریگەری –

بایرۆن – و – شکسپیر – دوای ئەوەی کە سەردانی شاری قرم و قەفقاسی کرد ...نووسینەکانی بەکاریگەری ژینگەی ئیسلامی ئەوێ مووتربە کرد لەدەقەکانیدا – بەخسیری قەفقاسی و قەفقاس و شەوانی میسریدا – رەنگیان دایەوە ... باوکی پۆشین شاعیرێکی دیاری ئەو سەردەم بوولە وولاّتەکەیدا .

هەر ئەو هۆکارە بووە بەهرەیەکی سەرکەووتنی ئەم شاعیرە . دایکی پۆشکین کە ناوی – نادیشید ئوسیڤانا بووەو کچی – ئیبراهیم جانیبال – بووە ، کە گەوورە ئەفسەرێکی نێزیك بوو لە دەریای – پەتروسی یەکەم – ی قەیسەرو لە رەچە لەکێکی حەبەشیەوە هاتبوو ... بۆیە پۆشکین هەندێ سیمای ئەفریکیایی پێوەوە دیار بوو ... پۆشکین لە سلّی ١٨٣١ – ناتالیا نیکۆلاّ لایڤنا – ی خواست کە ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ بوو . لەو ئافرەتە پۆشکین چوار منداڵی هەبوو ... بەلاّم دوای ئەوە بە هۆکاری ناوونا تۆرە بلاّوبوونەوەکە ناتالیا عەشقی کوڕە پایەدارێکی فەرنسیە ...کەناوی ئەو کرە – دانتس – بوو ،.

هەربەو هۆکارە پۆشکین بۆ کرینەوەی ئابروو داوای لێکردوو لە ئەنجامی شمشێر بازیدا پۆشکین زامدار دە بیّ و دوای ئەوە گیان لە دەست دەدات ، سەرەرای ئەوەش پۆشکین بە هۆی هەڵوویستی بوویرانەیدا لە لایەن قەیسەری رووسیا و دارو دەستەکەی ئازارو ئەشکەنجە دەدرا لە وولاّتەکەدا .

١٧٩٩/٦/٥ هۆزی بلباس سوودیان لە ئالۆزی هەلومەرجی باری ئازربایجان وەرگرت ، بە دەرهێنای ناوچەکانی خۆیان لە ژێر دەسەلاّتی کار بە دەستانی فارسی سەفەوەی لە رۆژهەلاّتی کوردستان تانزیك قەلاّی ورمێ پێشرەویان کرد ، هەر چەند هێزەکانی سووپای فارسی چەندین جار چوونە سەریان ، بەلاّم نەیان تووانی کاریان لێ بکەن.

١٧٩٩/٩/١٧ بە هۆی کاردانەوەی هەڵوویستو رەفتارەکانی فەرەنسا لە سەر عەلی کلبیر ، لە هەمان کات عەلی کلیبر . هەڵسا بە دەست پێشخەریکردن بە ئاراستە کردنی نامەیەك ، بۆ سەرەك وەزیرانی عوسمانی بە رەتکردنەوەی کێشەی

نێوان میسرو عوسمانی ، کە فەرەنسا ئەوەی بە دور دەخستەوە لەم بوارەدا .

١٧٩٩/١٢/١٥ بە هۆی کێشەی نێوان هێزەکانی سووپای فەرەنساو هێزەکانی سووپای بەریتانیا ، کە بووە هۆی ئەوەی کە فەرمان دەر بکەن بۆ لۆرد کیت سەرکردەی گشتی بەریتانیا ، لە دەریای سپی ناوەراست بە رەتکردنەوەی هەر رێکەووتنێك ، لەپێناو چۆڵ کردنی گۆرەپانی وولاتی میسر بە خۆ بەدەستەوە دانی هێزەکانی سووپای فەرەنسا بە ناوی دیلی جەنگ لە ناوچەکەدا .

١٨٠٠

١٨٠٠/١/٢٤ هێزەکانی سووپای بەریتانیاو هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، لە رێگەی سالجمەی میسری گەمارۆی هێزەکانی سووپای فەرەنسیاندا بەسەرکردایەتی – بلبار– ، دوای ئەوە داوای لە هەردوو سەرکردەی عوسمانی و بریتانیا کرد . بۆ خۆبەدەستەوەدان ، ئەویش بە چۆڵکردنی ناوچەی زێی نیل بە مەرجەکانی پێشووی رێکەووتن ، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی جێ بەجێکردنی داواکانی ئیمپراتۆریەتی فەرەنسا.

١٨٠٠/١/١٧ سەرکردەی فەرنسا ناپلیۆن فەرمانیدا بە راگرتنی شەست رۆژنامەی هەمە جۆر لە فەرەنسا ، لە کۆی ژمارەی ٧٣ رۆژنامە ئەویش بە هۆی دژایەتی کردنی دەسەلاتی ناپلیۆن لە سەر فەرەنسا ، تەنیا ئەو رۆژنامانە نەبێت کە بەرگریان لە دەسەلاتی ناپلیۆن و دام و دەزگاکانی لە فەرەنسا دەکرد لە هەموو بوارە جیاجیاکان .

١٨٠٠/٤/٢٤ دامەزراندنی یەکەم پەرتووکخانەی کۆنگرەێس لە شاری واشنتۆنی پایتەختی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا.

١٨٠٠/٦/١٤ هێزەکانی سووپای فەرنسا بە هۆی بەهێزی توندو تیژی هێزەکانی سووپای عوسمانی و ناچارکردنی هێزەکانی سووپای فەرەنسا بە کشانەوەی لە ناوچەو هەرێمەکانی ژێر دەسەلاتی لە میسر ، لە هەمان کاتدا هێزەکانی سووپای بەریتانیا یارمەتی هێزەکانی سووپای عوسمانیدا دژی هێزەکانی سووپای فەرەنسا .

بەلاّم لە ئەنجام سەرکردەی هێزەکانی سووپای فەرەنسا – کلیبر– کوژراو لە ناو باخی سەرای ئەلفی لە شاری بالازیکیە بە خاك سپێردرا .

١٨٠٠/٧/٢٤ تیرۆرکردنــی ســەرکردەی هێزەکــانی ســووپای فەرەنــسا –کلیبــر– لەلایــە
قوتابییەکی زانکۆی ئەزهەر ، کە ناوی سلێمان بوو بە پشتیووانی بەرپرسانی
عوسمانی لە قاهیرەی پایەختی میسردا .

١٨٠١

١٨٠١/٥/١٤ مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی نێوان بەریتانیاو ئیمپراتۆریەتی فارسی لە پێنا
بـەرەنگار بوونـەوەی هـەر هێرشـێکی هێزەکـانی سـووپای ئـەفگانی بۆسـە
هیندو کە هیچ ڕێکەووتنێکیان لەگەڵ ئەفگان مۆرنەکرد بوو تاکوو بەتەواو
لـەخاکی هینـد کـشانەوە ، کـە بـەریتانیا یارمـەتی بـە چـەککردنی هێزەکـان
سووپای فارسـی دەکـرد لـەپێناو بـەرەنگار بوونـەوەی هێرشـەکانی سووپا
فەرەنساو ئەفگانستان .
بەڵام بەریتانیا ئەم ڕێکەووتنامەی بەتەواوی مۆر نەکردبوو بە هۆی هـەڵاتن
لـە یارمـەتی نـەدانی تـەواوی هێزەکـانی سـووپای فارسـی دژی ڕووسـیا
قەیسەری ، ئەویش بە ترسانی لە پەیووەندی زۆری نێوان ڕووسیاو فەرەنس
. لە هێزی بە هێزی فارسی ئیسلامی دژی ڕووسیای قەیسەری مەسیحی و ب
هۆی دووژمنکاری ئیسلام لەلایەن مەسیحیەکان .

١٨٠٢

١٨٠٢/٢/٢٧ نووســـەرو ئــەدیب و ڕوونــاکبیری
ناوداری جیهانی– ڤیکتۆر هۆگۆ– لە
شــاری – بیزاسـۆنی– لــە فەرەنــسا
چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .
هــەر لــە ســەرەتای دەســت کــردن بــە
نووســین و بــەر هــەمی خــۆی بــە
شــێوازو ڕێــچکەی ڕۆمــانتیکی
فەرەنــسی گرتەبــەر بــە شــێوەیەکی
چــڕو پــڕ و بــە شــێوازێکی
دەووڵەمەنــدی ئــەدەبی دەدوا ، هــەروا پاڵــە پەســتۆی ڕامیـاریش زیـاتر وا

لێکرد کە دەوڵەمەنتر بێت و هەنگاوی دیارتر لە مەیدانەدا بهاوێژێت .
هـەروا خۆشەویـستی کۆمـەڵگاش بـەم هـەنگاوە بـۆ خـۆی بـچڕی و نـاوی ریالیست نووسەری راست و دروستی لێنرا .
ئەو گرنگی بە لایەنی مرۆڤایەتی دەدا لە کۆمەڵگای مۆدێرندا و زۆر بایەخی بەو لایەنە دەدا و لە بابەتەکانی باسی لایەنی راستی دیاریدەکان دەکرد .

١٨٠٢/٤/٢٢ بەرپابوونی شەڕی نێوان مەزهەب شیعەو وەهابیەکان لە شارەدێی کەربەلا، لە باشووری ئێستای ئێراق ، لە دوای هێرشی وەهابیەکان بۆ سەر کەربەلاو لە ئاکامی ئەوشەڕە زیاتر لە —٥٠٠٠— هەزار شیعە کوژران لەگەڵ ١٠,٠٠٠ هەزار بریندار ، لە دوای ئەوشەڕەدا وەهابیەکان سەرکەووتنیان بەدەست و گەرانەوە بەرەو بیابانی دوورگەی عەرەبی بۆ شاری مەککەی سعوودیەدا.

١٨٠٢/٥/١٩ سەرکردەو ئیمپراتۆری فەرەنسا ناپیلۆن کاتی دەسەلاتی خۆی ووسامێکی بەناوی – لجیون دونور– دروستکردبوو ، کە لەو کاتە سەرۆکی قوونسولی فەرەنسا بووەو پێش ئەوەی ببێتە ئیمپراتۆر، دوای ئەوە وردە وردە ئەو ووسامە گۆڕانکاری تیاکراو تاکوو ئێستاش هەرماوەو دەبەخشرێ بەو کەسایەتی و پیاوە لێهاتوو سەرکەووتووەکان لە فەرەنسادا .

١٨٠٢/٥/٢٢ لەدایک بوونی زاناو رووناکبیری ئەلمانی و جیهان – هینرش گۆستاف هۆتۆ – لە شاری بەرلینی ئەلمانیا . لە دوای تەواوکردنی خووێندنی یاساو فەلسەفە مۆڵەتی وانە گووتنەوەی بە دەست هێنا لە زانکۆ لە ساڵی ١٨٢٧ لەزانکۆی بەرلین .
دوای دووساڵ دامەزرا بە یاریدەدەری مامۆستا لەگووتنەوەی وانەکان لەمێژووی هونەری لە هەمان زانکۆداو بەردەوام بوو لەو بوارەداو لە هەمان کات کەلایەنگیری هیگل بوو ... لە ماوەی ژیانیدا چەندین بەرهەمی بڵاوکردەوە کە ئەویش :–
١– دراسة تمهيدية من الحياة الفني ، لە ساڵی ١٨٣٥ .
٢– تأريخ التصوير من المانيا و هولنده ، لە ساڵی ١٨٤٢ – ١٨٤٣.
٣– مدرسة التصوير المتأثرة بهوبرت فان إيك .لەگەڵ چەندین دانراوی دیکە

تا له ١٨٧٣/١٢/٢١ له‌شاری به‌رلین كۆچی دوایی ده‌كات .

سه‌رچاوه:– مه‌وسوعه‌ی فه‌لسه‌فه – دانانی – دكتۆر عه‌بدولره‌حمان به‌ده‌وی – به‌رگی /٢

١٨٠٣

١٨٠٣/٤/٢٣ لـه یه‌كـه‌م هێرشـی هێزكـانی سـووپای ڕووسـیای قه‌یـسه‌ری بۆسـه‌ر هێزه‌كانی سووپای ئێران له هه‌رێمی قه‌وقاز ، كه ئه‌وكاته عه‌باس میرزا ته‌مه‌نی ١٦سالا بوو . له‌لایه‌ن شا ی فارس كرایه سه‌ركرده‌ی هێزه‌كانی سووپای ئێران ، له هه‌موو خوولی شه‌ڕه‌كان له نێوان ئیمپراتۆریه‌تی فارسـی لـه ئێران‌و ڕووسیای قه‌یـسه‌ریدا ، عـه‌باس مـیرزا سـه‌ركردایه‌تی هێزه‌كـانی سـووپای فارسـی لـه ئه‌ستۆدا بوو له وولاته‌كه‌دا .

١٨٠٣/٤/٣٠ ئـه‌میر سعوود چووه نـاو شـاری مه‌ككه بـه‌خۆی‌و ١٠٠ حووشـتر، بـۆ ڕۆژی دوایـی داوای لـه دانیـشتووانه‌كه كـرد ، ئـه‌ویش بـه ئه‌نجامدانی كۆبوونـه‌وه نوێـژ كردن ، كه هـه‌موو پیاوانی ئایینی ئاماده‌ی بوون له‌گـه‌ڵ جه‌ماوه‌رێكی زۆر له شاره‌كه‌دا .

ئـه‌ویش ووتـارێكی ئـایینی خووێنـده‌وه بـه‌دوورو درێـژی بـه بیری وه‌هـابی دوای تـه‌واوكردنی ووتاره‌كـه‌ی هـه‌موو ئامـاده بـووانی كۆره‌كـه پـشتگیریان لێكـرد دوای ئـه‌وه ئـه‌میر سعوودیش فه‌رمانیـدا به‌تێكدانی هـه‌موو قوبه‌كان گۆره‌كان ،.

بۆ ئه‌وه‌ی كه‌س نه‌تووانی مرۆڤ بپه‌رستێ تـه‌نیا خوا نـه‌بێت ، واتـه لـه‌٢/٥ی هه‌مان ساڵ وه‌هابیه‌كان ده‌ست پێشخه‌ریان كـرد له‌گـه‌ڵ زۆر لـه دانیشتووانی شــاری مه‌ككــه ، به‌تێكــدانی قووبــه‌ی نووێــژكردن‌و قووبــه‌ی ســه‌رگۆڕی پێغه‌مبه‌رو ئه‌بووبكرو ئیمامی عه‌لی و قووبه‌ی خاتوو خه‌دیجه له شاره‌كه‌دا .

تاكوو گه‌یشتنه ئه‌وه‌ی كه هیچ قوبه‌یه‌ك نـه‌ما ، لـه هـه‌مان كـات ئـه‌میر سعوود ده‌نگـی دا به‌ســووتاندنی نه‌رگه‌یلـه‌و ئـامێری خواپه‌رسـتی له‌گـه‌ڵ قه‌ده‌غه كردنـی جگــه‌ره كێـشان‌و تــه‌نباك – تــه‌نباك جـۆره توتنێكــه– ئه‌مــه‌ش بـه بــه‌رده‌وابوونی شــه‌ڕی نێــوان وه‌هابیــه‌كان‌و شــه‌ریف حـسین لــه ناوچــه هه‌رێمــه‌كانی بیابــانی دوورگــه‌ی عــه‌ره‌بی و بــه‌رده‌وام بوونیــان لــه سه ناكۆكیه‌كان .

١٨٠٤

١٨٠٤/١/١ جووڵانەوەی ڕزگاری سەربەخۆیی هەرێمی هایتی لە هەوڵو خەباتێکی زۆر دژوواردا دەخووڵایەوە ، دژی سەرکردەی داگیرکەری فەڕەنسا – ناپیلۆن- ، کە لە ئەنجام تـوانی ئەم جووڵانەوەیە سەرکەووتن بە دەست بێنێ بە سەرۆکایەتی – جاك دیسالین- بەرامبەر بە داگیرکەری فەڕەنسا ، کە ناوی وولاتەکەی گەڕاندەوە سەر ناوی دەسەڵاتی پێشووی کە ئەویش هایتی بوو لە کێشووەرەکەدا .
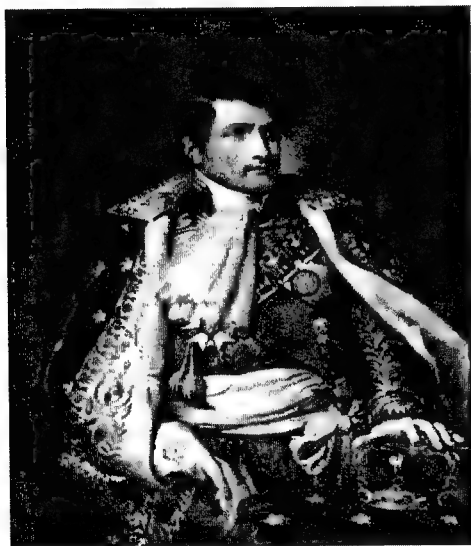
١٨٠٤/٥/١٨ سەرکردەی فەڕەنسی ناپیلۆن پۆناپارت کرا بە ئیمپراتۆڕ لە سەر فەرەنسا ، بە ناوی ناپلیۆنی یەکەمو لە ١٢/٢ هەمان ساڵ لە ئاهەنگێکیدا پاپا بیووس دەستی لەسەر شانی ناپلیۆن داناو داوای لێکرد ، کە دەسەڵاتی فراوانکات . دوای دەست لە پشتدانی پاپا و کاردانەوەی کاریگەریەکەشی بووە هۆکارو لە ئەنجام ڕووبەڕووی هەموو هێزەکانی ئەوروپا بووەوە هەڵاتنیان بەرامبەر هێزکانی سووپای ناپلیۆن بەخۆوە دەدیت .

شایانی باسە مەسیحیەکانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ناپلیۆن مەزهەب پرۆستانت بوون ، کە کێشەی هەمیشەییان لەگەڵ مەزهەب کاسۆلیك بەردەوامە تاکوو ئێستاش ، بەڵام وەك ڕابردوو ڕۆڵی نەماوە لە نێوانیاندا لە جیهان .

١٨٠٤/٧/٢٤ سەرکردەی هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری- مینسیانۆڤ – لە گورجستان بە نامە داوای کۆمەكو هاوکاری لە هێزی کورد کرد بە

سەركردایەتی حوسێن ئاغای سەرۆكی كۆچبەرەكانی كورد لە شاری یەریڤان ، بەلاّم حوسێن ئاغا داواكەی مینسیانوڤی بەیارمەتی نەدانی رووسەكان رەتكردەوە لە ناوچەكەدا .

١٨٠٤/٧/٢٨ لــە دایــك بــوونی فەیلەســوف بەناوبانگی جیهــان و فەیلەسـوف رەخنەگرلـــــە مەســـــیحیەت و چـــەپەكانی هیگـــل – لـــۆدویگ فویربــاخ – لــە شــاری لندسـهوت لەهــەرێمی باڤاریــا لەباشــووری ئــەلمانیا ... بــاوكی بــۆل یوهــان زانایـــەكی نــاودارو مامۆســـتای یاسا بووە ... خوویندنی سەرەتایی و ناوەندی فویرباخ لەشاری لندسهوت بووە لە وولاّتەكەدا .

دوای ئەوە بریاریدا كە خووێندنی تایبەتمەندی لە لاهووتی پرۆتستەنتی بێ و چەندین ساڵ لەو لایەنە بەردەوام بوو تاكوو تەمەنی گەیشتە ١٦ ساڵان . لە ساڵی ١٨٢٣ چووە زانكۆی هیدلبرگ و بەشداری كردنی لەكۆرە ئاینی و فەلسەفەییەكان ... دوای ئــەوە چــووە زانكــۆی بــەرلین لــە ســاڵی ١٨٢٤ كەلەوكاتــەهیگل وانــەی دەگووتــەوە . جێگــەی ئامارژەیــە كــە فویربــاخ زانــاو فەیلەسـوفێكی ئــەلمانی و جیهــانی بــووە ، لــە هــەموو بوارەكــانی فەلسـەفەو زانست و بەردەوام بوونی لە كارە هەمە جۆرەكانی تاكوو لە ١٨٧٢/٩/١٥ كۆچی دوایی دەكات لەئەلمانیا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٠٤/٩/٣ شازادە –تسی تسیانۆف– ی بەرپرسی ڕووسیای قەیسەری پەیووەندی بە حوسێن ئاغا كرد ، كە ئەو كات ژمارەی خێزانە كوردەكان ٨٠٠٠ هەشت هەزار خێزان دەبوون.

كە داوای یارمەتی لێدەكرد، كە یارمەتی هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری بدات دژی هێزەكانی سووپای فارس لە سەر خاكی كوردستان .

بەلاّم كوردەكانی سەر بەبنەماڵەی خانی بوون لە یەریڤان دانیان بە

دەسەلاتی رووسیای قەیسەری نە دەهێناو زۆرجار پەلاماری هێزکانی رووسیان دەدا لە ناوچەکەدا .

١٨٠٤/٩/٢٤ بە هۆی باری ناهەمواری نێوان دەسەلاتەکانی رووسیای قەیسەریو فارسی لە ئێران ، شازادە – تسی تسیانۆڤ – نامەیەکی ئاراستەی حوسێن ئاغا کردو داوای لێکرد کە ببنە هاوولاتی رووسیای قەیسەری لە کێشووەرەکەدا.
لە بەرامبەر بەوەی کە حوسێن ئاغا دەسەلاتی تەواوی هەبێت لە سەر ناوچەی یەریڤانو پارێزگاری لێبکات ، لە بەر ئەو داوایە نیازی ئەوە بوو کوردەکانی خانی ناوچەی یەریڤان بە هەموو شارو شارۆچکەکان بەشێکی کوردستانەو زیاتر لە١٧٠٠٠هەزار کیلۆمەتر چوار گۆشەی خاکی کوردستانی پێ لکێندراوە . بەپێی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤ لکێنراوە بە کۆماری ئەرمینیای ئەوکاتی سۆڤیەتو تاکوو ئێستاش وەك خۆی ماوە کە خاکی کوردستانە لە کێشووەرەکەدا .

١٨٠٤/١٠/ کۆچی دوایی داهێنەری ئۆتۆمبیلی ئامێر هەلمی – نیکۆلای جۆزێف کاگنۆت – لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا . جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئۆتۆمبیل ئەو ئامرازە سەرسوورهێنەرەیە کە داهێنان و دۆزینەوەی بەهۆی پێشکەووتن و گەشەسەندنی رەوتی ژیانی مرۆڤایەتی بوو لەو وولاتانەی کە هەنگاوی پیشەسازی بەرچاویان هەبوو لە جیهان ... ئەم ئامێرەش بووە هۆی سووك کردنی باری سەرشانی ئادەمیزادەکانی جیهان و تام و چێژێکی دیکەی نایابی بەرووو جوانەکانی ژیاندا .

لەبەر ئەوەی داهێنانەکانی سەرەتایی لە ئەنجامی ماندوو بوون و هەوڵ و کۆشش و شەونخوونی مرۆڤ بووە ... چ بە تاکە کەسی ، یاخوود بە کۆمەلە کەسێك لە بیروبۆچوونی جیاواز و گەیشتن بە ئەنجامی گەیاندنی ئەو

داهێنانـە و لـە ئـەنجام سـەرکەووتنی بەدەست هێنا ، لـە پێنـاو خزمـەتکردنی مرۆڤایەتی لە جیهاندا .

جا بۆ ئەوەی بە درێژی نەچینە نـاو باسەکەمان و نووسینی بە کوورتی کە جێگەی لێروونکردن بێت ، کە دەتوانین ئەو دەست پێشخەریانە بخەینە ڕوو کە لەو بوارەدا پێشەنگ بوون ... سەرەتای بیرۆکـەی ئۆتۆمبیل بە دەستێکی ئـەو پلانـە تیئۆریانـە دەست پێدەکات کە لەلایـەن هـەردوو زانـا – لیۆنـاردۆ دافنشی – و – ئیسحاق نیوتن – وە ، نەخشەیان بۆ دارێـژرابوو ، بەم جۆرە دەتونین سەرەتای داهێنانی ئۆتۆمبیل بۆ چەند جۆرێك و قۆناخێك بگەرێتـەوە ئەویش :-

یەکـەم :- یەکـەم ئۆتـۆمبیلی خـۆ بزوێنـەر ئـامێر – بزوێنـەر – ی هـەڵمی سەربازی لە شێووەی تراکتۆر لەلایەن ئەندازیاری سەربازی – نیکۆلا جۆزێف کاگنۆت – لە ساڵی ١٧٦٩ لە فەرەنسا داهێنرا ، کە تیایدا بزوێنـەری هـەڵمی بۆ لێخوورینی گالیسکەی – ئۆتۆمبیلەکەی – بەکاری دێنا ، کە ڕاستەوخۆ لە ژێـر چاودێری خۆیدا و بە یاریدەی – برێـزن – ی میکانیکی لـە – پاریس ئەرسێنال – دا دیزاینەکەیان ئامادەکرد .

لـە سـەرتادا سـووپای فەرەنـسا ئـەم ئـامێرە شـێووە ئۆتۆمبیلـەی بـۆ گوواسـتنەوەی تۆپـە گـەوورەکان بـەکاردێنا ... ئـەم ئۆتۆمبیلـەش سـێ ڕەوورەووەی – تایـە – ی هـەبوو ... کـە مەنجـەڵێکی گـەوورە لـە بەشـی پێشەوەی ئۆتۆمبیلەکـە جێگیرکرابـوو ... ئـەم ئـامێرەش لـە یـەك کاتـژمێردا دەیتـوانی ٧,٨٠٠ حـەوت کیلۆمـەتر و هەشـت سـەد مـەتر بـڕوات ... کـە دەیتـوانی چوار تـەن لـە دوای خـۆی ڕابکێشێ ، سـەرەڕای ئـەوەی کە کێشی خۆی ٢,٥ دوو تەن و نیوو دەبوولە دوای دروستکردنیدا .

ئەم ئۆتۆمبیلە نەیدەتوانی بە شووێنە بەرزو نزمەکاندا بڕوات تەنیا لە ڕێگـەی ڕاسـت و تـەختایی نـەبێت ... هـەروا لـە مـاوەی ١٠ تـا ١٥ خوولـەك دەبووایـە بووەسـتێ بـۆ ئـەوەی دووبارە پاڵەپەستۆی هـەڵمی بۆ دروست بکرێتـەوە ... دوای ئـەوە – کـاگنۆت – تـوانی لـە سـاڵی ١٧٧١ دووەمـین ئۆتـۆمبیلی ئـامێر هەڵمی دروست بکات ، کە بریتی بوو لە سێ چەرخەیەکی خۆ بزوێن و توانای

فەرەنسی تیا خەرجکرا .

بەڵام ئەم ئۆتۆمبێلە نەیدەتوانی کۆنترۆڵی خۆی بکات و لە ئەنجام خۆی لە پەرژینێکی بەردینی داو یەك لە سەر نشینەکانی بەو هۆیە گیانی لە دەستدا . بەم جۆرە یەکەم کارەساتی ئۆتۆمبیل لە لاپەرەی تۆمارەکانی مێژوو تۆمارکرد ... کە ئەمەش بووە هۆی دڵگرانی داهێنەر - کاگنۆت - و لە دوای ئەم کارەساتە بوودژەی خەرجی ئۆتۆمبیلەکەی بۆ خەرج نەکرا . دوای ئەوە - لویسی پانزەهەم - پاشای فەرەنسا لەساڵی ١٧٧٢ ، ٦٠٠ لیڤرسی وەك مووچەی ساڵانە بۆ کاگنۆت تەرخان کرد .

بەڵام لەگەڵ هەڵگیرسانی شۆرشی فەرەنسا لەساڵی ١٧٨٩ دا مووچەکەی کاگنۆتیان بڕی و ئەو خێزانە بۆ شاری بروکسل دوور خرایەوە ... دوای چەندین هەوڵ و کۆششی دیکە و سەرەتای پەیدابوونی گالیسکەی خۆ بزوێندا شەمەندەفەری هێڵی ئاسن و ئۆتۆمبیلی ئامێر هەڵمی پەرەیان پێدرا ... بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کارەکانی داهێنانی ئۆتۆمبیل وەك ئەوە نەبوو کە لە شەمەندەفەر ئاسانتربوو .

بە هەر حاڵ کاگنۆت یەکەم کەسە کە بیرۆکەو بە ئەنجام گەیاندنی دروستکردنی ئۆتۆمبیلی لە مێژوودا تۆمارکردبێ ... دوای کاگنۆت پەرە بەم بووارە درا لە فەرەنسا و ئەمەریکا و بەریتانیا و ئەلمانیا .

دووەم :- ئامێری هەڵمی تاکە ئامێر نەبووە کە بەکارهاتبێت لە دروستکردنی ئۆتۆمبێل ... بەڵکوو زۆر ئوتومبێلی ئامێر کارەبایش داهێنراوە ... دوای ئەوە - رۆبێرن ئەندرسۆن - لە ساڵەکانی ١٨٣٢ - ١٨٣٩ تووانی لە سکۆتلەندە یەکەم ئوتومبێلی ئامێر کارەبایی دروست بکات . دوای ئەوە ئۆتۆمبێلی بچووك لەلایەن پرۆفیسۆر - ستراتینگ - ی هۆڵەندی لە ساڵی ١٨٣٥ ، هەروا لە لایەن - کریستۆڤەر بێکەر - ی یاریدەدەری دروستکرا

بەم جۆرە ساڵ بە ساڵ و دەیە بە دەیە لە نێوان سەرەتا و کۆتاییەکانی سەدەدا ئوتومبێل بە هەموو جۆرەکانی پەرەی سەندوو گەشەی کرد لە بواری ڕامیاری و ئابووری و بازرگانی و دوایی فرۆکەو کەشتی و دوایی جۆرەکانی دیکەی سەربازی و مەدەنی ، تا ئەمرۆی کە لەبەر چاومانە لە جیهاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨٠٥

١٨٠٥/٤/٢ لە دایك بوونی نووسەرو ڕووناكبیری ناوداری دانیماركی و جیهانی – هانز ئەندرسۆن– لە شاری ئۆدنسەی دانیمارك ، كە ئەو كەسایەتیە لە خێزانێكی هەژاری ڕۆشنبیر بەم پایە بەرزە گەیشتووە . لە بواری نووسین و پەیووندیە كۆمەلأیەتیەكان .

١٨٠٥/٦/١٣ لەدایك بوونی موئەرخی فەلسەفەی نوێ – یۆهانس ئەدوارد – ئەردمن لە ناوچەی ویردمار لەكەرتی لتۆنیا لە هەرێمی بەلتیق . خووێندنی لەشارەكانی دۆریان و بەرلین تەواوكردووە و لەسەر فەلسەفەی هیگل و دوای ئەوە بووە لایەنگیری هیگل و گرنگیدان بەبیروو بۆچوونەكانیدا ...هەروا خووێندنی لاهووتی تەواوكردووە و بۆتە كاهن لەگوندەكەی خۆی لەساڵی ١٨٢٦ . دوای ئەوە لەساڵی ١٨٣٢ گەراوەتەوە شاری بەرلین و كتابێكی بەناونیشانی – محاولة لعرض علمي لتأريخ الفلسفة الحديثة– ی لە سێ بەرگ بلأوكردەوە .
دوای ئەوە بروانامەی دكتۆرای لەساڵی ١٨٣٤ بەدەست هێناو بووەتە مامۆستای یاریدەدەر لەزانكۆی هلە لە ساڵی ١٨٣٦ لەئەلمانیا ... دوای ئەوە لەساڵی ١٨٣٩ بووە مامۆستا... لە كۆتاییەكانی ژیانیدا گرنگی بەفەلسەفەی دەروونی دا تاكوو لە ١٨٩٢/٦/١٢ كۆچی دوایی دەكات ، بە ماڵئاوایی كردنی لە گەلانی وولأتە هەمەلایەنەكانیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی ١/ .

١٨٠٥/٦/١٨ دامەزرێنەری وولأتی میسر محەمەد عەلی پاشای بەنژاد كوردو لە بنەماڵەی خدێووی بە زیرەكی و لێهاتوویی خۆی تووانی ببێتە والی وولأتی میسر ، ئەو بنەماڵەیە تاكوو شۆرشی میسر لە ساڵی ١٩٥٢ لە سەر میسر دەسەلأتدار بوونەو رۆڵی گرنگیان هەبووە لەخزمەتی عەرەب و خواستەكانیاندا .

١٨٠٥/٨/١٠ بە هۆی هەڵوێستی بوێرانەی دانیشتووانی كورد لە بەشە خاكە كوردستانی لكێنراو بەئەرمینیا لە پارێزگای یەریڤان ، بەرگری لە بوونی نەتەوەیی ژەنەڕاڵ – ماگۆر نیسفینانی– سەركردەی هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری لە هەرێمەكە بە هێزێكی ٥٠٠ سەربازی و پێنج تۆپ و

گیچیلك- ، لە ئەنجام مەڕومالاّتیان تالاّنکردن‌و ماڵەکانیان سووتاندن ، کە لە ئەنجام بووە هۆی دەستگیرکردن‌و دەربەدەربوونی بەسەدا خێزان لە هەرێمی پارێزگای یەریڤان‌و دەوروبەریدا .

١٨٠٥/٩/٢٨ بەرپرسی ڕووسیای قەیسەری - کنیاز تسی تسیانۆڤ - سەرقاڵی پێوەلکاندن ، یا یەکخستنی خانەکانی قەرەباخ‌و شاکین بوو بە ڕووسیاو ، هەروا خەریکی چالاکی دەبێ دژی دەست درێژی هێزەکانی بابافان لە قەرەباخ .

ئەویش بۆ پاراستنی سنوورەکان لەلایەن شاری یەرڤان وبامباکاخ لەومشت‌و مرەو ململانێیە ، ژەنەراڵ مایور نیسزینایف داوای لێکرابوو کە پەیووەندی لەگەڵ کوردەکانی یەرڤان بەهێز بکات ، بەلاّم لەرامیاریەتی دەسەلاّتی ڕووسیای قەیسەرییە کە بەدەیا نیازی نهێنی هەبووە بەرامبەر بە کورد لەوهەرێمەدا .

١٨٠٥/١٠/١٣لە دایك بوونی نووسەرو شاعیرو مێژوونووسی بە ناوبانگی کورد خاتوو - ماهشەرف ئەردەلانی- ناسراو بە مەستوورەی کوردستان ، شایانی باسە ئەو ئافرەتە ناودارە بەڕێزە لە بواری نووسین ڕۆڵی گرنگی هەبووە لە نووسینەوەی مێژووی ڕووداوە سەرکەوت‌و ژێرکەووتووەکانی دەسەلاّتی میرەکانی ئەردەلان‌و باری ناوچەی کوردو کوردستان‌و پەیووەندیە جیاجیاکانی کورد ، بەتایبەتی لەباشوورو لە ڕۆژهەلاّتی کوردستان.

١٨٠٦

١٨٠٦/٢/٨ سەرکردەی ڕووسیای قەیسەری ، کنیا زتسی تسیانوڤ ، لە دەروازەی قەڵای شاری باکۆ پەیمان دەشکێنیو لە شەڕ دەکووژرێ لەلایەن کوردەکان ، کە لەوکاتە کێشە و میملانێ لە نێوان فارسو تورك بەردەوام بووە لەلایەكو کێشەی نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ڕووسیای قەیسەری لەلایەکی دیکە لەسەر خاکی کوردستاندا بەردەوام بوو لە هەرێمەکەدا .

١٨٠٦/٢/١٥ شارۆچکەی تەلەعفەرو حەزەر سەر بە شاری سنجار بووینە ، کە لەوکات بەسترابوونەوە بە پارێزگای دیاربەکر لە باکووری کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، ئەویش لە دوای ساڵی ١٨٧٠ لکێندران بە پارێزگای مووسڵ ، کە لەوکات لە٩٥٪ دانیشتووانەکەی کورد بوینە لە هەرێمەکەدا .

مەولەوی

١٨٠٦/٥/٢١ نووسەرو شاعیری ناوداری کورد مامۆستا – سەعید عەبدولکەریم مەلا سەعید – ناسراو بە – مەولەوی – لە گوندی – سەرشانە – لە ناوچەی تاوەگۆزی – لە باشووری کوردستان چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... کە لە خێزانێکی ئاینی پەروەردە بووە ... هەر لە منداڵیەوە باوکی ڕووی لە گووندی – بێژاوە – ی نزیك شارۆچکەی هەڵەبجە کردووەو لەوێ نیشتەجێ بوونە .

لەلایەن باوکی فێری قورئان خووێندن و خووێندەواری دەبێ ... هەر لەتەمەنی منداڵیەوە وردە کتێبەکانی سەرەتایی فارسی سەرف و نەحوی خووێندووە ... لەپێناو خووێندن چەندین گوندی کردووە وەك فەقێ لەلایەن مامۆستاکانی ئاینی خووێندنی تەواوکردووە... دوای ئەوە لەمزگەووتی

شاری سنە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بە وەزیر دامەزراوەو دوای ئەوە چۆتە شاری – بانە – و دوای ئەوە گەراوەتەوە باشووری کوردستان چۆتە شاری سلێمانی و لە مزگەووتی گەوورە لە سلێمانی دامەزراوەو مامۆستا مەعروف نۆدێیی لەو مزگەووتە مامۆستا بووە.

دوای ماوەیەك دەچێتە شارۆچکەی هەلەبجەو لەمزگەووتی جامعیە دادەمەزرێ ... دوای ئەو هەموو گەرانە خووێندن تەواودەکات و دەست بەوانە گووتنەوە دەکات ... ئەم کەسایەتیە کوردە شاعیرو ئەدیبە و نووسەرە لەژیانی خۆی لەو کارانە بەردەوام دەبێت ، کە ئاواتەکانی تیا بهێنایەدی تاکوو لە ١٨٨٢/١١/١٢ کۆچی دوایی دەکات ، بەهۆی کەووتنە خوارەوەی لەسەر وولاخەکەی لەرێگادا.

بەرهەمەکانی مامۆستا مەولەوی وەك کەلتوورێك جێگەی خۆی گرتووەو جێگەی دڵخۆشکەری نووسەرو دانەرو رووناکبیرانی کورد و فارس و عەرەبە بەبەردەوامی لەم هەرێمانەدا بەتایبەتی لە کوردستان .

١٨٠٦/١٠/٩ ڕووسیای قەیسەری شەڕی دژ بە ئیمپراتۆریەتی فەرەنسا ڕگەیاندو هێزەکانی سووپای هەردوو وولات دەستیانکرد بەپەلامارو دگیرکردنی خاکی یەکتری بەهێزی سوپای ئەوکات .

١٨٠٦/١٠/٢ لە دایك بوونی فەیلەسوف ناوداری ئەلمانی وجیهان – یۆهان کسبار ئەشمیت – لە شاری بابرۆیت لەهەرێمی بافاریا لە ئەلمانیا لەخێزانێکی هەژار ... ناسراو بەنازناوی – ئیتبنگەر – ماوەی خووێندنی ئەو فەیلەسوفە لە ١٨٢٦ تاکوو ١٨٢٨ بووە ... ئەویش بەخووێندنی فەلسەفە لە زانکۆی بەرلین لەدوای تەواوکردنی قۆناخەکانی بەر لەقۆناخی زانکۆ . ئەو بەخووێندنی فەلسەفەی هیگل و کارلێکردنی بەبیروو هەستی ئەم فەیلەسوفە لە وولاتەکەیدا .

دوای ئەوە لەزانکۆکانی ئەرلنجن و کینجزبرگ و دوای ئەوە لەساڵی ١٨٣٢ گەراوە شاری بەرلین و بڕوانامەی وانە گووتنەوەی بەدەست هێنا لە بڕووسیا ... بەهۆی هەژاری و کەم دەرامەتی بووە مامۆستای قوتابخانەی کچان

لەشـاری بـەرلین و لەهـەمان کـات لەرۆژنامـەکان کـاری دەکـرد ، بەتایبـەتی
لەبواری فەلسەفەدا .

دوای ئـەوە چـووە نـاو کۆمەڵـەی ئـشترنری هێگلیـە ئازادەکـان ، لەگـەڵ
کەسـایەتی و روونـاکبیرو فەیلەسـوف ، لەوانـە چـاوپێکەوتنی بـە مـارکس
وئینگلش ... ئـەم فەلیەسـوفە چـەندین دانـراوی بەرهـەم هێنـاو بـەردەوام بـو
لـەکارەکانی تـاکوو لـە ١٨٥٦/٦/٢٦ لەشـاری بـەرلین کـۆچی دوایـی دەکـات لـە
وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٠٦/١١/٦ بە هـۆی شارەزایی و لێهاتوویی محەمـەد عـەلی پاشـای والی میسر لـە هـەموو
لایەنێك ، لـە پێنـاو بەرەو فراوانکردنـی دەسـەلاتەکەی هـەنگاوینا بـە تایبـەتی
بـەرەو شـامو هەرێمـەکانی وویلایـەتی دیاربـەکر لـە باکووری کوردستان بـە
سەرکردایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی ...ئەنجامی ئەو هە وڵ و کۆششەی ئەو
بنەماڵەیە و بـووە هـۆی ئـەوەی کـە بریـاری دوورخـستنەوەیان لـە دەسـەلات
بدرێت .

بـەلام بـە هـۆی پاڵـە پەسـتۆی پیـاوانو کەسـایەتی ئـایینی میـسر توانیـان
محەمـەد عـەلی پاشـا بگەڕێننـەوە بۆسـەر کارەکـەی بـەوالی میـسر لـە سـەر
وولاتەکەدا .

١٨٠٧

١٨٠٧/٣/٢ کۆنگرێـسی ئەمـەریکا بازرگـانی کردنـی بەکۆیلـەی مرۆڤـی ئەفـەریکیای
هەڵووەشـاندەوە – عبیـد– کـە لـەو کـات زیـاتر لـە ٤،٠٠٠،٠٠٠ ملیـۆن
لەکۆیلـەکان لـە ناوچـەکانی باشـووری ئەمـەریکا مابوونـەوە . ئـەویش بـە کـار
پێکردنیان بە کاری هەمە جۆرو دوور لە وویژدانی مۆڤایەتی لە وولاتەکەدا .

١٨٠٧/٣/١ لە دوای سەرهەڵدانی کێشە لە نێوان ڕووسیای قەیسەری و بەریتانیا لە لایەك و دەسەڵاتی فارس لە لایەکی دیکەدا ... ڕێکەووتنی هەڵکەووتەی فەڕنسا وردە وردە لە دەسەڵاتی فارس لە ئێران نزیك بووەوە لە نێوانیاندا .
کە بووە هۆی ڕێکەووتنیان لە سەر چەندین لایەنی پەیووەندی نێووانیان...بەڵام دوای دوومانگ ڕێکەووتن لە نێوان ڕووسیاو فەرەنسا مۆرکرا ، بە ناوی پەیمانی – تلیست– ، کە فەڕنسا ماوەی بەڕووسیادا ، کە ڕامیایەتی بەرفراوان لە دەسەڵاتەکەی بەکار بهێنێ و بەرەو بە هێز ی هەنگاوبنێ ، لە سەر بەرژەوەندی هەردوو دەسەڵاتەکانی ئیمپراتۆریەتی فارسی و عوسمانی ...، ئەویش لەسەر خاکی کوردستان.

١٨٠٧/٣/١ دەستەیەکی نیزامی لە زاناکانی سووپای فەڕەنسا بە سەرۆکایەتی – کاردان – لە و کاتەی کە سەردانی ئێرانی کرد ، کە هێشتا شەڕ لە نێوان ئێران و ڕووسیا کۆتایی پێنە هاتبوو، ئەودەستەیە خزمەتی گەورەی هێزەکانی سووپای فارسی لە ئێران کرد ، ئەویش بە دامەزراندنی سێ مەڵبەندی

مەشق پێکردن لە شارەکانی وەك تاران‌و تەورێزو ئەسفەهان .
کە زیاتر لە ١٤ مانگ خەریکی مەشق پێکردنی چەند هەزار سەربازی فارس بوون لە ئێران . کە ئەوانەی ووشەی سەربازیان داهێناو ئۆنیفۆرمیان کردە باوو، هەر ئەودەستەیەش هەوڵیدا سووپای فارسی لە ئێران لە سەر شێووازی سووپاکانی ئەوروپا مەشق پێبکات ، بۆ ئەوەی ڕێکی بخات‌و تاکتیکە جەنگیە کۆنەکانی فارس بگۆڕێ بەنوێترین تاکتیك لە وولاتەکەدا .

١٨٠٧/٣/١٧لە ماوەی هاوپەیمانیەتی چوارەمی ئەوروپا دژی فەرەنسا ، کە بووە هۆی مۆرکردنی هاوپەیمانی لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وسەرکردەی فەرەنسا ناپیلۆن ، کە ئەو ڕێکەووتنە بووە هۆی هەڵگیرساندنی شەڕ لە نێوان بەریتانیاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .
لە هەمان کات ئیستوولی جەنگی بەریتانیا چووە ناو دەریای مەرمەرە ، لە پێناو چوونەناو شاری قووستەنتینیە – پارێزگای ئەستەمبۆلی ئێستا – بەلام هەوڵەکانی بەریتانیا هەرەسی هێناو داگیرکەرە بەریتانیەکان بڕیاریاند هێرش بکەنە سەر میسر بە ٥٠٠٠ هەزار سەرباز ، کە ئەم روو وەرگێران بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزەکانی بەریتانیاو هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا ، کەجووتیارو بەدووەکان پشتگیری لێدەکرد لە دژی هێزەکانیسووپای بەریتانیا.
ئەم شەڕەش بۆ ماوەی پێنج مانگ بەردەوام بوو لەناوچەکانی شاری ڕشدو ئەسکەندەریە – تامانگی/٩ ی هەمان ساڵ ، کە هێزەکانی بەریتانیا کشانەوە بەهۆی بەرگری کردن لەلایەن هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا لە وولاتی میسر. لە ناوچەو شارەکاندا .

١٨٠٧/٦/٢٨سوڵتانی عوسمانی – سوڵتان سەلیمی سێیەم – لە دەسەلات دوورخرایەوە لە دوای ١٩ ساڵ لە دەسەلات تاکوو کۆچی دوایی کرد لە سەر دەسەلاتدا .

١٨٠٧/٧/٧ بە هۆی سەرکەووتنی هێزەکانی سووپای ناپلیۆن بەسەر هێزەکانی ڕووسیای قەیسەری ، کە ئەنجامەکەی بووە هۆی مۆرکردنی پەیمانی ناسیت)– لە نێوانیاندا .
شایانی باسە کە ، نلسیت ، گووندێکە لە ڕۆژهەلای بڕووسیا لە سەر زێ

ینچن ... ئەم زێیە جیاکەرەوەی سنوورییە لە نێوان ڕووسیاو بڕووسیا ، کە ناپلیۆنی یەکەم لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی ڕووسیای قەیسەری ئەسکەندەری یەکەم لەو کات کۆبوونەوەو ڕێکەوتن لە سەر دابەشکردنی ئەوروپا لەنێوانیاندا .

١٨٠٧/١٠/١٦ئەو ڕاپۆرتەی کە سەرکردەی شالآوەکە – فریزەر– لەگەڵ نووێنەری محەمەد عەلی پاشا ، کە ژەنەڕاڵ مۆربوو ناردبووی ، لەلایەنە گرنگەکانی ئەو ڕاپۆرتە گفتووگۆی نێوانیانی لە سەر کرا .

ئەویش بەهێورکردنەوەی بارودۆخەکە لە ناوچەو هەرێمەکانی وولآتی میسر ، لەگەڵ پاشای میسرو ژەنەڕاڵ میجەر – شوێروك– و کاپتن – فلیوز– لە پێناو هێوکردنەوەو سەرکەووتنی کارەکان .

١٨٠٨

١٨٠٨/١/١ قەدەخەکردنی بازرگانی پێکردن و هێنانی کۆیلە – عبید– لە ئەفریکیا بۆ ئەمەریکا لە پێناو کارپێکردنیان لە کارگەو پرۆژەو کێلگە کشتووکاڵیەکان ، بە بەدەست هێنانی سەرمایەی زۆرو بێ ئەوی خەرجیەکان بەرەو بەرزی برۆن، لە ئەنجامی کار پێکردنیان لەو وولآتەدا .

١٨٠٨/٢/٢٨دەستەی سووپای فەڕنسا لە کاتی سەردانەکەی بۆ ئێران ، بە سەرکردایەتی کاردان ، ئەویش لە دوای دامەزراندی مەڵبەندی مەشق پێکردن لە شارەکانی تاران و تەوریزو ئەسفەهان ، لە هەمانکاتدا دوو کارگەی داڕشتنی تۆپخانەیان لەتاران و تەوریز دامەزراند ، دوای ئەوە ئەو دەستە زانا سەربازیە کەووتنە داڕشتنی کارگەی دروستکردنی تۆپی گران ، کەپێشتر ئێران ئەو جۆرە کارگانەی نەبوو لە وولآتەکەدا .

١٨٠٨/٢/٢٨بە هۆی بە هێزبوونی پەیووەندی لە نێوان هەردوو دەسەلآتی فارس و فەرەنسا ، هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری پەلاماری شاری یەریڤانی پایتەختی ئەرمینیای ژێر دەسەلآتی فارسی ئەوکاتیدا ، کە هەرێمێکی کوردستانە.

لە هەمان کات بۆ دەسەلآتی فارس دەرکەووت کە نیازەکانی فەڕنسا بەرامبەر بە دەسەلآتی فارس لەناوچەکە چۆن بەڕێوەدەچێت...لەلایەکی دیکەوە

بەریتانیا شاندێکی بەرەو ئێران ڕەوانەکرد بۆ گفتووگۆ کردن لە ئاکام
گفتووگۆکە سەرکەووتنی بەدەست هێنا لەگەڵ شای فارس بەمۆرکردنی
ڕێکەوتن دژی فەڕنسا،.
ئەمە لەلایەك و لەلایەکی دیکە بەریتانیا شاندێکیشی بەرەو ئەفگانستان
ڕەوانەکرد ، لە پێناو گفتووگۆکردن لەگەڵ – شوجاع شاو– لە پێناو
مۆرکردنی ڕێکەووتنامە دژی هێرشەکانی فەڕنساو فارس ، بەڵێنی بەشوجاع
شای ئەفگانستاندا ، کە دەستی یارمەتی بۆ درێژ بکات بە تایبەتی لە
بوواری سەربازیدا .
کە بووە هۆکاری ئەوەی ، کە هێزەکانی سووپای فارس دووجار بەرامبەر بە
هێزەکانی سووپای ڕووسیا ی قەیسەری شکست بە دەست بێنن بە هۆی
نەبوونی هەڵوویستی ڕاست و ڕانە گرتنی هاوسەنگ و هاوکێشەکان و
یاریکردن لەیاری کەرەکان لەگۆڕپانی یاریگای ڕامیاری لە هەرێمەکاندا .

١٨٠٨/٦/٢٨سوڵتان سەلیمی سێیەمی سوڵتانی عوسمانی لە تەمەنی٤٨ ساڵیدا کۆچی
دووایکردووە ، دوای ئەو سوڵتان موستەفای چوارەم دەسەڵاتی سوڵتانی
عوسمانی گرتە دەست ، کە کوڕی سوڵتان عەبدولحەمیدی یەکەم بووە .
شایانی باسە کە پیلانی لابردنی سوڵتان سەلیمی سێیەم لە سەر دەسەڵاتی
سوڵتانی عوسمانی ، کە مرۆڤێکی توندڕەو و شۆڤێنی بەرچاو جەنگ بووەو
هەردەم حەزی بە ئاژاوەو داگیرکردنی خاکی گەلان و وێرانکردن دەکرد . با
تایبەتی خاکی کوردستان و کورد لەهەموو بوارەکان ، بە تایبەتی لە بواری
نەتەویی و نیشتیمانیدا لە سەر خاکی کوردستان .

١٨٠٨/٧/٢٨سوڵتان مەحمودی دووەم دەسەڵاتی ئیمراپتۆریەتی عوسمانی گرتە دەست و
لە هەمان کات مستەفا پاشا بریقەداری کرد بە وەزیری مەزنی خۆی ... ک
مستەفا پاشا بە هەموو تووانایەك هەوڵیدا بە چاکسازی کردن لە ڕیزەکانی
سووپاو کارگێری ، لە پێناو زاڵ بوون بەسەر بەرهەڵستکاران ، کە لە سەرەت
پیاوانی ئایینی و ئینکشاریەکان بێ دەنگ بوون .
بەڵام دوای ئەوە بووە هۆی دروست بوونی کێشە تاکوو گەیشتە شەڕ

چەکداری لە نێوان هێزەکانی ئینکشاریەو چەکدارانی حکومەت ، لەئەنجام وەزیری مەزن مستەفا سووتێندراو ئاژاوەو پێکدادان لە هەموو شاری ئەستەمبوڵ و دەوروبەری بڵاو بووەوەو بووە هۆی سووتاندن و تەقاندنەوەی گۆگاکانی چەك و تەقەمەنی و دام و دەزگاکانی ئیمپراتۆریەتەکەدا .

١٨٠٨/١٢/٢٢ دوای ماوەیەکی کەم – کلۆدیووس جێمس ریچ – لە ژن هێنانی . گەرایەوە نووسینگەکەی کە شاری بەغداو بەسرەشی گرتۆتەوەو لە ئەنجام لە شاری بەغدا سەقامگیربووە ، کە بارەگای والی دەوڵەتی عوسمانی لێبووە چونکە بەو هۆیەوە کە شوێنەکەی لە ناوەراستدا بووە ... توانیوویەتی کاروباری رامیاری خۆی لەگەڵ دام و دەزگاکانی والی بەغدا بەرێوەبەرێ و ئەو دەنگوباسانەش ببیستێ کە لەوسەردەمەدا لە ئەوروپاوە دەهاتن و پر بوون لەو هەولانەی کە چاوەروانکرابوو ، کە – ناپلیۆن – ئینگلتەرەو هیند داگیربکات ... بەهۆی هەست بەرزی و دوور بینی ئەم مرۆڤە لەکاروباری رامیاری و ئاگاداربوونی لە رەوشت و خووی خەلکی و بەخشندەیی خۆیشییەوە زۆر خێرا توانیوویەتی رێزی خۆی لەلایەن میری ولای دانیشتووانەکان پەیدا بکات و ببێتە جێگەی بروا پێکردن لەوکاتدا لە ویلایەتەکان .

سەرچاوە:– گەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان – چاپخانە – ئاراس – هەولێر – باشووری کوردستان

١٨٠٩

١٨٠٩/١/١٩ لەدایك بوونی داهێنەری بەناوبانگی ئەمەرکی – ئێدگارتالان پوو– لەشاری بۆستنی ئەمەریکا لەدایك وباوکێکی ئەکتەر ... ئەم داهێنەرە لەماوەی ژیانی بەدەیا کاری هەمەجۆری ئەنجام داوە تاکوو لە ١٨٩٤/١٠/٧ کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا .

٣ / ٢ / ١٨٠٩ لەدایك بوونی مۆزیكازانی ناوداری ئەلمانی – مەندلسۆن – لەشاری هامبۆرگ ، لەوكاتــەی كــه ئــەلمانیا لەلایــەن فەرەنــسا لەســاڵی ١٨١١ داگیركــرا ... بنەماڵەكەی بەرەو شاری بەرلینی پایتەخت رۆیشتن و لێی نیشتەجێ بوون ، كه مەندلسۆن هەر لەو شارەدا خوێندنی هونەری مۆزیكای دەست پێكرد لەسەر ئامێری پیانۆ .

لــه هــەمان كاتــدا ئــەدەب وهونــەری وێنەكێشانی تەلارسازیش فێربــوو كــه ئەمانــەش كاریــان كــردە ســەر بــەهرەی هونــەری و بــەلاوێكی زانــاو هۆشــیاری خاوەن هەستێكی فراوان ، یەكەم گەشتی مەندلسۆن بۆ ئینگلتــەره لــه بەهاری ســاڵی ١٨٢٩ بــووەو ســەركردایەتی ســیمفۆنی كۆمەڵــەیكی هونــەری شــاری لەندەن و بۆ هاوین رووی كرده ئۆسكۆتلەنده .

له ساڵی ١٨٣٠ گەراوەتەوە ئەلمانیاو دوای ئەوە سەردانی نەمساو ئیتالیاو سوویدی كردووەو چالاكیه مۆزیكیەكانی لەو وولاتانە پێشكەش كردووە ، كه له هەموو ئەوروپا ناسرا ، له ساڵی ١٨٣٢ دا گەراوەتــەوە شاری لەنــدەن و بــووه ســەرۆكی تیپێكــی تایبــەتی مۆزیكــا ... دوای ئــەوە یەكــەمین كتــێبی هونــەری بــەناوی – گۆرانی بــێ ووشــه –ی بــەزمانی ئــەلمانی بڵاوكردۆتــەوە ، ئەم هونەرمەندە ناوداره بــەردەوام بووه لەبەرهــەمی هونــەری و نووسینەكانی هونــەری تــاكوو لەســالی ١٨٤٧ كۆچــی دوایــی دەكــات و ماڵئــاوایی لــەبواری هونەری و هونەر دۆستان دەكات له جیهان .

١٨٠٩/٢/١٢ لــه دایــك بــوونی پرۆفیــسۆرو زانــای نــــاووداری جیهـــــانی... چـــــالز داروێـــــن... شــــایانی باســــه كــــه مامۆستا مەزن و بەهرەدار داروویـن خــاوەنی كتێبــی – الاصل الانواع– ە ، كـــــه بۆتـــــه سەرچـــــاوەی بیرووبۆچــوون و مشتوومری نێـوان زانایــــان لــــه جیهــــان و . لــــه بووارەكـانی فەلـسەفەو ئـابووریو سرووشـتو ئاژەڵناسـی و مـرۆۆ و

راکێشەر – جازبیە – و چەندین لایەنی دیکەی زانستە هەمەجۆرەکان لە جیهاندا .

١٨٠٩/٧/٨ سولّتان مەحمودی دووەمی سولّتانی عوسمانی ڕێکەووتنی لەگەڵ ڕژێمەکانی بەریتانیاو ڕووسیا مۆرکرد ، هەرچەندە بە دامەزراندنی تەواو نەبوو... بەڵام بە هۆی کێشەو ململانێی کاروباری ناووخۆی دەسەڵاتەکەیدا و هەوڵی بەرەو باشکردنیدا بە پتەووکردنی دەسەڵاتە هەمەلایەنەکان بە تایبەتی لەلایەنی سەربازی و ئابووریدا ، لە پێناو پەلاماردانی خاکی گەلان و داگیرکردنی بە تایبەت خاکی کوردستان .

١٨١٠

١٨١٠/٢/٦ لە دوای هاتنی دەستەی نووێنەرایەتی فەرەنسا بە سەرۆکایەتی کاردان ، بۆ ئێران لەپێناو جێبەجێکردن و پێك هێنانی ڕێکەووتنەکانی فەرەنسی _ ئێرانی – فێکن شناین– کردنەوەی هێزە چەکدارەکانی فارس لە ئێران .
کە عەسکەرخانی ئەوسا یەکێ بوو لە پیاوە ناسراوەکانی ئەو کاتی ئێران ، جگە لەوەی کە بەشداری دروستکردنی فەوجەکانی پیادەی نیزامی ئازربایجان کرد بوو ، دوای ئەوە لەلایەن – فتحعلی شاهی– قاجارەوە کرایەوە بە دووەمین باڵوێزی قاجار ، و لەلایەن ناپلیۆنی ئیمپراتۆری فەرەنسا ، عەسکەرخان لەگەڵ خۆیدا بایی ٥٠٠٠ پێنج سەد هەزار تومەن دیاری بۆ پاریس بردوو ... بە پێشکەش کردنی بە برپرسان .
پاش ئەوەی چوارساڵ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا مایەوە بێ ئەوەی بە هیچ ئەنجامێك بگات ... بە١٠٠٠ تومەن قەرزاری گەڕایەوە ئێران ، ئەو قەرزەی کە لەسەری کۆببووەوە دەیوویست بەتاڵانکردن لەخەڵکی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پڕی بکاتەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا لە پاش گەڕانەوەی عەباس میرزا ، عەسکەرخانی کرد بە کردیە دادوەری پارێزگای ورمێێ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

١٨١٠/٧/٢٠ وولاتـــی کۆلۆمبیـــا ســـەربەخۆیی خـــۆی ڕاگەیاند بە دەرچوونی لـــە ژێـــر داگیرکـــەری ئیمپراتۆرپـــــــەتی ئیـــسپانیا .بـــەناوی کۆماری کۆلۆمبیا ، و پایتەختەکـــــەی — بۆگاتـــا — ژمـــارەی دانیـــــــشتووانی پایتـــەخت ٦٣٥,٠٠٠٠ ملیـــۆن کەســـە . ژمـــارەی دانیـــشتووانی وولاتەکـــە ٤٠,٦٦٥,٠٠٠ ملیـــۆن کەســـە ، هـــەوا رووبـــەری وولاتەکـــە ١,١٣٨,٩١٠ کیلـۆ مەتر چوارگۆشەیە . هەروا نژادەکان — مستبزۆ/ ٥٠٪ ،سپی پێست ٢١٪ ، مۆلتۆ ١٥٪ ، رەش پێست٤٪ . هـەروا چری دانیشتووانی ٩١ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا .

١٨١٠/٩/١٦ گـــەلانی مەکـــسیك لـــە پێنـاو تۆلە سەندنەوەدا ، ڕووبـــــــەڕووی داگیرکـــەری ئیـــسپانیا بوونـــەوە . لـــە پێنـــاو بـــــەرگری کـــــردن و رزگاربوونیـــان کـــە لـــە ئاکامـــدا ئاواتـــەکانیان هاتـەدی بە ڕاگەیانـدنی ســەربەخۆیی مەکـسیك ... دوای ئـەوە ئـەو ڕۆژەیـان بـەڕۆژی ســەرکەووتن و سەربەخۆیی مەکسیك دادەنێن و تـاکوو ئێـستاش یـادی ئـەو ڕۆژە دەکـەنـەوە , بەسـەرکردایەتی — کۆسـتێلا— کـە ڕۆڵـی سـەرەکی هـەبوو لـە ڕزگـار کردنـی گەلانی مەکسیك لە چێر داگیر کەری ئیسپانیا لە کێشووەرەکەدا .

هەروا ئەم راگەیاندنەش بە ناى – وویلایەتەکانی مەکسیکی یەکگرتوو – بوو . پایتەختی ، شاری مکسیکۆ سیتی – یە و ژمارەی دانیشتووانی ١٨,٦٨٥,٠٠٠ ملیۆن کەسە ... هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ١٠١,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە ...هەروا رووبەری وولاتەکە ١,٩٥٨,٣٠٠ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە ... هەروا چڕی دانیشتووانی ١٣٥ کەسە لە یەك میل چوارگۆشەدا ... هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٦٠٪ کە تێکەلاون لە دایك و باوکی ئەورووپی و هندی ئەمەریکی ، هندی ئەمەریکی ٣٠٪ . قەوقازیەکان ١٠٪. لە وولاتەکەدا .

١٨١١

١٨١١/٥/١٤ لە دوای خەبات و قوربانیدانێکی زۆر هەرێمی پاراگوای توانیان سەربەخۆیی وولاتەکەیان بە دەست بێنن لە دوای تۆڵە وەرگرتنەوە ئەویش بەجیا بوونەوەیان لە ژێر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی ئیسپانیادا .

ئەم راگەیاندنەش بە ناوی کۆماری پاراگوای ، بوو لە کێشووەرەکەدا . ناوی پایتەختەکەی – ئاسۆنسیۆن – و ژمارەی دانیشتووانی ١,١٤٥,٠٠٠ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٥,٦٨٩,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ٤٠٦,٧٥٢ کیلۆمەتر چوار گۆشەیە . چڕی دانیشتووانی ٣٦ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی مستیزۆ ٧٥٪ . سپی پێستەکان و هندی و ئەمەریکیشی تیایە .

١٨١١/٧/٥ گـەلانی وولاّتـی فـەنزوێلا لـــە دوای هــــەول و خـەباتێکی زۆر توانیـان ســـــــەربەخۆیی خۆیوولاّتەکـــــەیان ڕابگەیـــەنن . بـــە دەر چـــوونیان لـــە ژێــر دەسەلاّتی ئیمپراتۆریەتی ئیـسپانیادا . بـە نـاوی کۆمـــاری فنـــزویلا لـــە کێشوورەکەدا .

ئەم وولاّتە پایتەختەکەی – کاراکاس – ە و ژمارەی دانیشتووانی ٣٨٩,٥٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاّتەکە ٢٤,٧٦٥,٠٠٠ . هەروا رووبـەری وولاّتەکـە ٩١٢,٠٥٠ کیلـۆ مـەتر چوارگۆشـەیە . هـەروا چـڕی دانیشتووانی ٧٠ کەس لە یەك میل چوارگۆشەدا . نژادەکانی مستیزۆ ٦٨٪ . ئـسپانی و پرتووگـالی و ئیتـالی ٢٠٪ . پێـست سـپیەکان ١٠٪ . هندیـە ئەمەریکیەکان٢٪ . لە وولاّتەکەدا .

١٨١١/٧/٥ گەلانی وولاّتی نیوزلەندە لـە دوای هـەل و مانـدوو بــوونێکی زۆر تــوانی ســـەربەخۆیی خۆیـــان ڕابگەیـــەنن . بـــە دەر چونیان لە ژێر دەسـەلاّتی ئیمپراتۆریـەتی ئیـسپانیا . بـە نـاوی شانـشینی نیوزیلەندەلـــــــــە کێشوورەکەدا .

ئـەم وولاّتـە پایتەختەکـەی نـاوی –ولینگتـۆن – کـە ژمارەی دانیـشتووانی

٤٢٥,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٣,٩٩٥,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ٢٧٠,٥٣٤ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٣٦ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ئەوروپی ٨٠٪ . ماوری ١٧٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨١١/٨/٢٥ هەرێمی ئۆروگوای توانی سەربەخۆیی ڕابگەیەنێ بە جیابوونەوەی لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ئیسپانیا. بە ناوی کۆماری ئۆروگوای لە کێشووەرەکەدا .

ناوی پایتەختی وولاتەکە – مۆنتڤیدیۆ – ژمارەی دانیشتووانی ١,٧٩٥,٠٠٠ . هەروا ژمارەی دانیشتووانی ٤,٣٨٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ١٧٦,٢٢٤ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە . چڕی دانیشتووانی ٦٤ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی،سپی پێست – لە بنەڕەتا ئیبری و ئیتالیە – ٨٨٪ . مستیزۆ – کەتێکەڵاون لە ئەوروپی و دانیشتووانی دوورگەی هیندی ڕۆژئاوا – ٨٪ . ڕەش پێت ٤٪ . لە وولاتەکەدا

١٨١١/١٠/٢ لە دایك بوونی – فرانز لیست – لە شاری ریدینگی وولاتی هەنگاریا ، هەر لە منداڵیەوە بەهرەو ئارەزووی میوزیکی لێ بەدیار دەکەوێت و لەتەمەنی نۆ ساڵیدا بۆیەکەم جار لەبەردەم جەماوەر ئاهەنگێکی میوزیکی دەگێڕێت ، دواتر بەردەوام دەبێت لە کارەکەی و کەسایەتی بەرچاو پەیدا دەکات .

لەدوای کۆچی دوایی باوکی ناچاردەبێت ڕوو لەکارکردن بکات لە پێناو بژێووی ژیان ، لەهەمان کات لە کاری هونەریش بەردەوام دەبێت ، لەساڵی ١٨٣٢ جارێکی دیکە دەگەڕێتەوە سەرشانۆ بەمەبەستی پێشکەش کردنی کۆنسێرتی میوزیك لە شارەکانی وەك میونخ و پاریس و لەندەن دێت و

دەچێ .

لە پاش دانان و ژەنین بەرهەمێکی زۆری مۆزیك لەشاری ڕۆمای پایتەختی ئیتاڵیا دەچێتە نێو ڕێچکەی کەهنووت و وانەی لاهوت دەخوێنێت تا لە دوا کۆنسێرتی ، کە تایبەت دەبێ بە شاژنە ڤیکتۆریا ، ئەم مۆزیك ژەنە ناودارە لە ڕۆژی ١٨٨٦/٧/٣١ کۆچی دوایی دەکات لە وولاّتەکە و جیهان .

١٨١٢

١٨١٢/١/١٦ بەدرخان پاشا لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا فەرمانڕەوایی ئیماراتی جەزیرەی گرتە دەست و هەر لە سەرتاوە هەوڵی ئەوەیدا کە تورکەکان لەو هەرێمەدا بنبڕ بکات و دەووڵەتێکی سەربەخۆ لەکوردستاندا دابمەزرێنێ لە هەموو کوردستان وتوورکەکان لە سەر خاکی کوردستان دووربخاتەوە . هەر بە هۆکارە دەستی کرد بە یەککخستنەوەی میرە مەزنەکانی کوردستان بۆ ئەو مەبەستەش کاربەدەستە کوردەکانی لە ... شارەکانی وان و هەکاری و خێزان و مۆش لە هەرێمەکەدا .

هەروا هەندێك لەشێخە بەناوبانگەکان هاوکاریان لە گەڵدا کرد . میر بەدرخان کارخانەی چەك و تەقەمەنی ئەو سەردەمەی لە شاری جەزیر دامەزراند و خەریك بوو لەهەموو بوارێك خۆی بۆ ئەو پرۆژەیە ئامادە بکات ، لەو کاتەشد مەسیحیەکانی بۆتان لێی هەڵگەرانەوەو باجی ساڵانەی ئەوکاتیان نەدا ... لە بەر ئەو هۆیەو چەندین هۆکاری دیکە میر بەدرخان هێزێکی چەکداری لە ١٠٠٠٠ هەزار کەس ڕەوانەی سەریان کرد ، بۆ ئەوەی بیانخاتەوە ژێر ئیماراتەکە .

لەو کاتە میربەدرخان ترسی زۆری لە تورکەکانی عوسمانی پەیداکرد . لە بەر ئەو هۆکارە کە عوسمانیەکان نووێنەریان ڕەوانەی لای بەدرخان کرد بۆ ئەوەی هەوڵی یەکخستنەوەی کورد نەداو یەکێتی نەتەوایەتیان وەبەر نەخاو بارودۆخی ناوچەو هەرێمەکە بەرەو گۆران هەنگاوی دەنا .

لەلایەکی دیکە وولاّتانی ئەوروپا پشتگیریان لە ئەرمەنەکان دەکردو لەهەماز کات هۆشداری دا دەووڵەتی عوسمانی بۆ ئەوەی پشتگیری ئەرمەنەکان بکات دژی کورد لەباکووری کوردستان .

لە و کاتەشدا سولتانی عوسمانی ئەو هەلەی بە دەرفەتێکی باش زانی و خۆی ئامادەکرد ، لە پێناو لەناوبردنی میرنشینی جەزیرە ... ئەویش بە ئاگادارکردنەوەی حافز پاشای موشیری ئەنادۆل ، کە بەهەر شێوەیەك بێ میربەرخانی بێنێتە شاری ئەستانە ، بەلام حافیز پاشا لەهەولەکانی سەرنەکەووت ... دوای ئەوە دەسەلاتی عوسمانی هێزێکی زۆری ناردە سەر بەدرخان ، بەلام ئەو هێرشە هەرەسی هێنا بەهۆی بەرگری هێزەکانی میرنشینی جەزیرو لە ئەنجام بۆ دواوە گەرایەوە .

دوای ئەوە میر بەدرخان دراوی بەناوی خۆی لێدا ... ئەویش بەئاگادرکردنەوەی . شارەکانی وان و سابلاخ و رواندزو موسل ... دوای ئەوە قەلاکانی سنجارو وێرانشارو سێووەرکێشی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی لەگەل دەووروبەری قەلای دیاربەکر – ئامەد – . هەروا شارەکانی شنۆو وورمێشی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی .

لەو کاتەدا دەسەلاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هێزێکی زۆریان بەسەرکردایەتی ... عوسمان پاشا ... ناردە سەر هێزەکانی میر بەدرخان و هەردوو هێز لە نزیك شاری ورمێ گەیشتنە یەك و شەڕ لەنێوانیان بەرپابوو ... لەئەنجام میر عزەدینی شێر ، کە سەرکردەی هێزەکانی بەدرخان و خزمی خۆشی بوو بە هەموو چەك و تەقەمەنی و چەکدارەکان لە بۆتان خۆیان خستە ژێر ئالای دەسەلاتی عوسمانی و لە میر بەدرخان هەلگەرانەوە و یارمەتی تۆرانیەکانیان دا دژی هێزەکانی میر بەدرخان لە سەر خاکی کوردستاندا .

لەئەنجام جەزیر داگیرکراو دوای ئەوە میربەدرخان هێزێکی بەرگری ئامادەکرد ، بەلام هێزەکە توانای سەرکەووتنی نەمابوو ، بەهۆی خیانەتی عزەدین شێر ...؟.

ئالێرەدا خیانەتی کورد یەك لەوانە عزەدین شێر ، بووە هۆی ئەوەی کە دەسەلاتی میر بەدرخان لە باربیات لە پێناو بەرژەوەندی دووژمن کە هێزەکانی عوسمانی دووبارە توانیان جەزیر داگیربکەنەوەو میر بەدرخان بەرەو قەلای – ئاروخ – رۆیشت و لەوێ خۆی جێگیرکرد ... کە تورك و عزەدین شێر دەووریان گرت و ماوەی هەشت مانگ شەڕی لەگەل هێزەکانی عوسمانی و عزەدین کرد و شەڕەکە بەردەوام بوو ، لە ئاکامدا دوو کوڕی میر بەدرخان بەدیل گیران ... کە دەسەلاتی عوسمانی بەهۆی سەرکەووتنی بەسەر

میرنشینی بەدرخان و بەدرخان .

بـەم بۆنەیـەوە میدالیایـەکی لـە ١٩٤٦/١٢/٢٠ بـەناوی – میـدالیای جـەنگ کوردسـتان – دارڕژت ئەمەیە کـورد ... گـەر عزەدین شێر خیانـەتی لەخۆیی میربـەدرخان نەکردایـە ، هێزەکـانی عوسمـانی توانـای سـەرکەووتنیان نـەبو بەسەر میربەدرخان .

ئەمـەش بەرژەوەنـدی تایبـەت و دەسـەڵات و پـارەو پلەوپایـە ، بۆیـە کـورد بـ ئامانجـەکانی خـۆی نەگەیـشتووە بەدرێـژایی مێـژوو ... بـۆ نموونـە خـۆژی کـورد کـوژی لـە نێـوان هـەردوو پـارتی دەسـەڵاتدار لەهـەرێمی باشـوور کوردستان لە دوای راپەرینی /١٩٩١ لەکوردستان ....؟...!...! .

سەرچاوە – شەرەفخان – لاپەرە /٣١٥-٣١٦ .

١٨١٢/٨/٨ لە پێناو ڕووبەڕووبوونەوەی مەزهەبی وەهابی لە دوورگەی بیابانی عەرەبی ولاتـی سـعوودیەی ئێـستا ، محەمـەد عـەلی پاشـا هێزێکـی گـەورەی بەسەرکردایەتی نووسن پاشا ڕەوانەی وولاتی عەرەبی سعودی کرد،.

لـە ئەنجام محەمـەد عەلی پاشا خۆی چووە شاری حیجازو شەریف عەلی غالب شەریفی دەسـت گیرکـرد ، لـە دوای ئـەو کـارە ڕەوانـەی میسری کرد تاکوو کۆچی دوایی کردنیان لەمیسردا.

١٨١٢/٨/٢٧ لـەدایك بـوونی خێزانی شـاعیری گـەورەو بەناو بـانگی وولاتـی ڕووسیا - تاتالیا گەنچارۆڤە – لە شاری کارین تەمبۆڤسکی چاوی بە جیهان هەڵهێناو .. شایانی باسە ئـەم ئافرەتـە بێ وێنـەبووە لـە جوانی و شـۆخ و شـەنگی، هـە بەهۆی خواستنی ئەم ئافرەتە پۆشکین لـە شـەرە شێرێك زامدار دەبـێ و دوای دوو رۆژ لە زامداریەکەی گیانی لە دەست دەدات، لەسەر وەسیەتی پۆ شکین ، دوای سێ ساڵ لە مردنی پۆشکین مێرد دەکاتەوە.

١٨١٢/١٠/١٢مۆرکردنی پەیمانی – گلستان– لە نێوان ئیمپراتۆریـەتی فارس و ڕووسیای قەیسەری ، کە جێگری شا عەباس سەرۆکی هێزەکانی سووپای فارس بوو لـەو کـات وازی لـە هـەموو داواکاریـەکانی خـۆی هێنـاو بەوویلایەتـەکانی - قـەفقاس و جۆرجیـا و داغـستان و شـێروان و قـەرەباخ و تـالش – دانـی بـ

دەسەلاتی عوسمانی ، کە زۆربەی زۆری خاکی رۆژهەلات و باکووری کوردستان بوون...شایانی باسە کە شاری – شێروان – پارێزگای یەریڤانەو چەندین ناوچەی دیکەی کوردستان ، کە ناوی جیاجیایان هەیە لە کوردستان .

١٨١٣

١٨١٣/٥/١ لە دایك بوونی گەڕیدەی بە ناوبانگ و جووگرافیناسی بەریتانی – ریڤید لیفتگستۆن – کە ئەو مرۆڤە کانیاوەکانی زێی نیلی دۆزیەوە لە کێشووەری ئەفەریکیا .

١٨١٣/٥/٥ لە دایك بوونی – سۆرین کیرگەگۆر– لە شاری گۆبنهاگنی پایتەختی دانیمارك ، کە تەواوی ژیانی گەنجیەتی ئەو نووسەرە پڕبووە لە عیشق و رێژین و ئێش و ئازار بە هۆی هەژاری و نالەباری باری ژیان و باوکیشی هەردەم خەریکی شووانکارەیی و کاسبی بووە لە پێناو بژێوی ژیان لە وولاتەکەدا .

١٨١٣/٨/٢٢ کۆچی دوایی کەسایەتی ناوداری کورد – ئەورەحمان پاشای بابان– لە شاری سلێمانی لە هەرێمی باشووری کوردستان .

١٨١٤

١٨١٤/١/١٤ مۆرکردنی ڕێکەووتنامەی لەندەن ، لە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا، لە لایەن وولاتانی ئەوروپا ، ئەویش بەڕاگەیاندنی خاوەنداریەتی ئەو زەویە نەویانەی کە هۆڵەندای دەگرتەوە کە بە دەوولەتێکی سەربەخۆ دانرا ، بە مۆرکردنی ئەو ڕێکەووتنە لەلایەن بەریتانیا و نەمسا و فەرەنساو ڕووسیاو بڕووسیا، لە هەمان کات ئەوەش ڕاگەیەندرا کەبەلژیکا وولاتێکی سەربەخۆیە.

١٨١٤/١/٢٢ لە دایك بوونی فەیلەسوفی بەناوبانگی یۆنان و جیهان – ئیدوارد تسلر – لە پەیمانگا خووێندنی لاهووتی فێربووەو دوای ئەوە خووێندنی بالای لەزانکۆی توبنگن و زانکۆی بەرلین تەواوکردووە ، دوای ئەوە لە سالی ١٨٤٠ بۆتە مامۆستا لەزانکۆی توبنگن ، هەروا لەزانکۆی برن لەسویسرا لەسالی ١٨٤٧ . لەماربۆرگ لەسالی ١٨٤٦ و هیدلبرگ لەسالی ١٨٦٢ و بەرلین

لەساڵی ١٨٧٢ . دوای ئەوە لەزانكۆی ئشتوتگرت لە ساڵی ١٨٩٥دا .
ئـەم فەیلەسـوفە هیگلـی بـووە ... لەسـاڵی ١٨٤٢ گۆڤـارێكی بەناونیـشانی
حولیات لاهوتیە – ی دەكرد . بەڵام ئەو كتابەی كە ناوبانگی پێ دەركر
كتابی – تأريخ الفلسفة اليونانية – بوو ، كە چاپی یەكەمی لەساڵی ١٨٤٤ تا
١٨٥٢بڵاوكرایەوە ، هەروا چاپی دووەمیش لە – ٥– بەرگدا بڵاوكردەوە , ئە
فەیلەسـوفە لـە كـارە هەمەلایەنـەكانی بـەردەوام بـوو تـاكوو لـە ١٩٠٨/٣/١٢ لـ
شاری ئشتوتگرت كۆچی دوایی دەكات لە ... ڵاتەكەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانائی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی ١/

١٨١٤/٥/٣٠ مۆركردنی پەیمانی پاریس ، لە پاریسی پایتەختی فەڕەنسا لە نێووان هەر
سـێ وولاّتـی فەڕەنـساو نەمـساو بـەریتانیا ، لـە دوای چـەندین كێـشەو
ملمِلانـێ و تەنگووچـەڵەمە . لەچـەندین لایـەن بـە تایبـەتی لەلایـەنو
پەیووەندیەكان.

١٨١٤/١٠/٥ لە سێدارەدانی عەبدوللاّ ئاغای ئەمین سندقی ، لەلایەن دەسەڵاتی پاشای
كۆرە لە شاری رواندز لە باشووری كوردستان . ئەویش بە هۆی پەیووەندی
سەردانی بوو بۆلای تەمەرخانی مامی پاشای كۆرە لە هەرێمەكەدا .
شـایانی باسـە پاشـای كـۆرە لـە دەسـەڵات زۆر توونـدڕەو خۆپەرسـت بـووەو
مـاوەی بـە هـیچ كەسـایەتی و كەسـێك نـەداووەو پـاوانی هـەموو لایـەنێكو
كـردووەو نەیوویـستیە كـەس لـە خـۆی و بنەماڵەكـەی خـۆی بـەرزتربێت لـ
هەرێمەكەدا .....؟...!...

١٨١٤/١٠/٩ بەشـێووەیەكی راسـتەوخۆ رووداوەكـانی سێگۆشـەی پـەرمۆدا دەسـتپ
پێكردووە ، كە كەشتی – واسب – بە ١٤٠ دەریاوانەوە نقوم بوون لە گێژاو
ئاوی بەرمۆدادا .
جێگـەی ئامـاژە پێكردنـە كـە سێگۆشـەی پەرمۆدا وەك چیرۆك و ئەفسان
ئەگریكیەكانـە . تـەنیا جیاوازیەكـەیان ئەوەیـە كـە ئـەو سێگۆشـەیە راسـتە
هـەموو لایـەن دان بـەو راسـتیە دادەنێن ... كە سـەدان چیرۆك و رووداوی پـ
لەكارەساتی لەو بارەیەوە دەگێڕنەوە ، كە سێگۆشـەكە خـۆی لـە ٣٠٠ دوورگـ

پێـك هــاتووه . کــه ۱۰۰ دوورگــه لــەو دوورگانــه ، تــا ئێــستا مرۆڤــی نەگەیشتووەتیٚ . چونکە دەریاوان و راوچییەکان لە بەر هەر هۆیەك و ترسێك بیٚ نزیکەی ۵۰۰ ساڵ دەبیٚ لێی نزیك نەکەوتوونەتەوە ، کە بە دوورگەی – شەیتان – ناوزەندیان کردووە .

هەروا رووبەری سێگۆشەی پەرمۆدا –۷۷۰– هەزار کیلۆمەتر چوارگۆشەیە ولـە رۆژئـاوای ئۆقیانوسـی ئەتلەسیەوە لـە بەرامبـەر کـەنارەکانی باشووری رۆژهـەڵاتی وولاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا دەست پێدەکات و کۆتایەکـەی

باکووری دوورگەی – پەرمۆدا – یە کە کۆلۆنیالیەکی بەریتانیاو– پایتەختی – هاملتۆنــە – بــەڵام کۆتاییەکــەی لــە باشــووری رۆژهــەڵات دەکەوێتــە – بۆرتۆریکــۆ – و کۆتاییەکــەی دیکــەی لەباشــووری رۆژئــاوای دەکەوێتــە – مەیامی – لە وویلایەتی فلۆریدای ئەمەریکا.

دوای ئەوە بۆ کووبا و هایتی و بۆرتۆریکۆ و دووبارە بۆ بەرمۆدا . بۆ یەکەم جـار لــە ســاڵی ۱۹٤٥ بــەناوی سێگۆشــەی بــەرمۆدا ناوزەنــدکرا ... ئــەم سێگۆشـەیە بـە دەیـا جـار رووداوی نقـوم بـوونی تیـدا هاتۆتـەدی لـە ئاکـامی تێپەربوونی کەشتیەکانی باڵ هەڵگرو سەربازی و ماسی گرەکان .

سەرچاوە :– گۆڤاری – الاسبوع – ژمارە /۳.

١٨١٤/١٢/١٤هێـزه چـەکدارەکانی پاشـای کـۆرەی ڕوانـدز ، بـە٢٠٠٠ دوو هـەزار چـەکدا
چووه سەر تەمەرخانی مامی لـە ناوچـەی هاودیـان لـە باشـووری کوردسـتان
ئـەویش بـە ناچـارکردنی تەمـەرخانو ئـەویش بـە خـۆ خزانـدنـە نـاو قـەڵای
شێتنەوە لە دەڤەرەکەدا .

١٨١٥

١٨١٥/١/١٠ هێزە چەکدارەکانی پاشای کۆرەی ڕواندز ، لە هەرێمی باشووری کوردستا
. پەلاماری قەڵای شێتنەی داو داگیریکرد ... کە لە ئەنجام تەمەرخانی مامی
محەمەد ئاغای کوڕی ، کە دەکاتە ئامۆزای پاشای کۆرە . بەدیلی گرتنو ل
دوای گرتنیان ، میری سۆران محمد ئاغای کردە سەرۆکی ناوچەی شێتنە.

١٨١٥/٢/١٢ لە سێدارەدانی میری ناوچەی ڕوستیْ یەحیا بەگ لەلایەن پاشای کۆرە ، ب
هـۆی بەربـەرەکانی کردنـی پاشـای کـۆرە ، ئـەویش بـە هـۆی هەڵوویـست
خۆپەرستو تاکڕەوەکانی پاشای کۆرە لە دەسەڵاتەکەیدا .

١٨١٥/٢/٢٠ تەمـەرخانو محەمـەدی کـوڕی لەلایـەن پاشای کـۆرە لـە سێدارەدران کـەمام
ئامۆزای خـۆی بـوون ، لەگـەڵ گـەلێك لـە ئەنجامدانی کرداری نـارێکی دیکـە
لەپێناو بەرژەوەندی تایبەتی دەسەڵاتو توانای خۆی لەسەر ناوچەکە دا.

١٨١٥/٤/٢٥ لەدایك بوونی – میرزا محەمەد حەسەن – شیرازی لە شاری شیرازی فارس
لـە ئێرانـی ئێـستا ... خـوێنـدنی سـەرەتایی هـەر لەوشـارە تـەواوکرد ، دوا
ئـەوە لـە تەمـەنی ١٨ سـاڵی چـووەتە شـاری ئەسـفەهان بـۆ تـەواوکردن
خوێندن ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٤٣ بەرەو شاری نەجەف ، لە باشوور
ئێستای ئێراق ، کۆچی کرد بۆ خوێـندنی ئیجتهادو تـاوەرکردنی پلـەی ب
نشاندن.
دوای ئـەوە بـووە مەرجەعیـەتی ئـاییـنی ئیـسلامی مەزهـەی شیعە ، ئەوی
بـەهۆی پەیووەنـدی لەگـەڵ شـێخ مورتـەزای ئەسـاری بـەهێز بـوو. هـەر ل
سـەرەتای گەیـشتنی بـۆ نەجەفـەوە یـەکێك بـوو لەقوتابیـەکان. کـۆچـی دوای
شیرازی لە١٨٩٥/٢/٢٠ بووە لە شارەکەدا .

١٨١٥/٩/٧ لە ئەنجامی شەڕ لە نێوان هێزەکانی پاشای کوێرەو دانیشتووانی قەڵای کاکلاوە ، لە دەڤەری قەزای رواندز لە هەرێمی باشووری کوردستان ، لە ئاکام ئەحمەد بەدیر سەرۆکی چەکدارانی پاشای کوێرە کوژرا .
ئەویش لە دوای داگیرکردنی قەڵاکە ، کە هەشت رۆژی خایاند تاکوو قەڵاکەی داگیرکردو دوای داگیر کردنی سووتاند ئەم کردەوەش بووە هۆی دەربەدەربوونی دانیشتووانەکە لە قەڵاکەدا .

١٨١٥/٩/٢٦ پێك هێنانی یەکیەتی بە هێزەکانی سووپا لە نێوان وولاتانی ئەورووپا – ئۆنۆفراتی– رووسیاو برووسیاو نەمسا.
شایانی باسە کە رامیاریەتەکەیان بەربەرەکانی مەبدەئەکانی ئازادیو تاوانەکانی شۆرش بوو، دوای ئەوە وولاتانی ئەورووپای مەسیحی ، کە داوای چوونە ناو ئەو یەکیەتیەیان کرد ، کە ئەو یەکیەتیە ناوزەند کرا بە– هاوپەیمانی پیرۆز– لە جیهاندا .

١٨١٥/١٢/٣ میری سۆران محەمەد پاشا – پاشای کوێرەی – میری رواندز لە هەرێمی باشووری کوردستان – بریاریدا بەدامەزراندنی کارگەی دروستکردنی چەك ، لە پێناو بەرگری کردن لەدەسەڵاتەکەی بەدروستکردنی – شیرو خەنجەر و – تفەنگ و – دەمانجەو – تۆپ و – گوللە تۆپ و تەقەمەنیەکانی دیکە .

جا بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم بریارە پاشای کوێرە – وەستای بەناوبانگی کورد وەستا – رەجەب – لە شاری ئورمێی رۆژهەڵاتی کوردستان – وەستا رەجەب – ی هێنا بۆ رواندز . دوای ئەوە رەوانەی شاری – باکۆی –

پایتــەختی ئازربایجــانی کــرد ... ئــەوەیش لــەپێناو فێربــوونی چــۆنیەتی
دروستکردنی چەك و تەقەمەنی ئەو سەردەمە .
دوای ئـەوە گەڕایــەوە ڕوانـدزو بـە پـشتیووانی پاشـای کـوڕە تـوانی کارگـەی
دروستکردنی چەك و تەقەمەنی لەگەرەکی – کالۆکان – لە شارۆچکەی ڕواند
دابمــەزرێنێ . لەگـەڵ ئەوەشـدا تــوانی – سەرچـاوەی ئاسـن و مـز و ئاسـتی
زەویــش لەناوچــەی – خواکــورك – بدۆزێتـــەوەو ئـــەو پێداویـــستیانەی
ئامادەکردو کردیە ئامرازەکانی دروستکردنی چەك و تەقەمەنی لەکارگەکەدا
... و توانی لولەی تۆپ و تفەنگ و دەمانجە ئامادەبکات . لە دوای ئەو حەوا
و تەقەلایـە تـوانی لـە ١٨١٧/١١/١١ ئـەم کارگەیـە بخاتـە کـارو هـەموو جـۆر
چـەکێکی گـەورەو بـچووکی لـە تـۆپ و دەمانجـەو تفـەنگ دروسـت بکـات
بەرهەمی ئەم کارگەیەش ٢٢٢ تۆپی قەبارە /عەیار/٢ دروست بکات ، لەگەڵ
/٣ کینتار دکنگارو ، لەگەڵ /٤ کینتار – کینگار . ئامادەکردن بۆ بەکارهێنان
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە تاکوو ئێستا لەشاری ڕواندز ئەم تۆپە ماوە و وەا
هێمایـەکی چـەکی کـورد لەناوچـەکەدا . لەهـەمان کـات دوو لـەم تۆپانـە لەبە
دەرگای وەزارەتی بەرگری ئێراقن لە بەغداد دانراوە .
سەرچاوە:– – میری سۆران – لاپەرە /٥٠

١٨١٦

١٨١٦/٨/٩ وولاتـــی ئـــەرژەنتین ســـەربەخۆیی خـــۆی ڕاگەیانـد ، دوای ئـەو بریـــارە لــە هـــەردوو جـــەنگی یەکـــەمو دووەمـــی جیهـــانی بێلایـــەنی خـــۆی ڕاگەیانـــــد ، بەدوورکەووتنـــەوەی گەل و نبشتمانەکەی لەوەرگەساتانە ی جەنگەکان لە جیهاندا .

هـەروا ڕاگەیانـدنی ئـەم کۆمـارە بـە نـاوی – کۆمـاری ئـەرژەنتین – بـوو لـ

کێشووەرەکەدا ، کە پایتەختەکەی – بیوونس ئایرس – ە و ژمارەی دانیشتووانی ١١,٩٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکەی ٣٦,٩٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ٢,٧٦٦,٨٩٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٣٥ کەس لە یەک میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی سپی پێست ٨٥٪ ، کە زۆربەیان ئەسپانی و ئیتاڵین – هەروا هندی رەنگاو رەنگ و مستیزۆی تیایە ، کە تێکەڵاون لە گەڵ باوکی ئسپان و ئەویدیکە ی ئەمەریکی .

١٨١٦/١٠/٤ لە دایک بوونی هونەرمەندو گۆرانی بێژی چینی کرێکاران و جووتیاران و هەژاران فەرەنسا و جیهان – ئۆژین بۆتیە– لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، کە یەکەم دانراوەی خۆی کردە گۆرانی بە ناوی – بژی ئازادی– ئەم کەسایەتیە ناوودارە ، کە لەخێزانێکی هەژاری ناووداری فەرەنسا بووە تاکوو ماڵئاوایی کردن لە گەڵ و وولاتەکەیدا .

١٨١٧

١٨١٧/٥/١ یاسای دەسەڵاتی دونیایی پاپا هەڵووەشێنرایەوە لە سەر ئەو دەووڵەتە ، لە لایەن ئیمپراتۆریەتی ڕۆما ، کە پاپا بووە یەکەم کردنەوەی سەربەخۆیی پاپا لە سەر کۆشکی فاتیکان ، تیران ، لە ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا و ڤیلای کاستك ماندۆلفۆلە سەر جیهانی مەسیحیدا .

شایانی باسە کە ئەو یاسایە قەرەبووی پاپای بە٦٢٠,٠٠٠هەزار دۆلار کردەوە . بەڵام دەسەڵاتی ڤاتیکان ئەوقەرەبوو کردنەوەی ڕتکردەوە ... لە هەمان کاتدا دانیان بەو یاسایە نەنا ، تاکوو ساڵی ١٩٢٩دا . کە لەجێگەی دیکە نووسراوە لەم مێژوونامەیەدا .

١٨١٧/٩/٢ والی کوردستان – ئەمانۆلاخان – بەخۆیی و سێ هەزار سوواری کورد بەشداری لە مۆرکردنی پەیمانی گولستان کرد ، کە کاردانەوەی کاریگەری نوواند لە سەرباری ئەوکاتی کورد لە کوردستان .

١٨١٨

٥ / ٥ / ١٨١٨ لــــە دایـــك بـــوونی رووناکبیرو فەیلەســوف بــەناوبانگی جیهـــان و ئابووری ناس و رامیاری و رامیارینـاسـی ئـەلمانی – کـــارل مـــارکس – لەشاری، تریر – لەسەر زێـی مـوزل ، کـە لەسـەر ســـنووری ئـــەلمانیای رۆژئاوایــــە لەگـــەڵ شارۆچـــــــــکەی لکسمبۆرگ... باوکی پارێزەرێکی لە ئاین جوولەکە بووە . مارکس کۆلێژی یاسای لەشارەکانی بۆن و بەرلین تـەواوکردەوە . لـە هـەمان کـات گرنگـی بەخووێنـدنی فەلسەفەی هیگـل داوە ، لـە گـەڵ دانراوەکـانی فویرباخ ... لە ساڵی ١٨٤٢ بۆتە سەرنووسەری رۆژنامـەی – ئەلراین – کە هێرشی دەکردە سەر حکوومەتی ئەلمانیا .

کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی رۆژنامەکە لە دەرچوون بووەستێت لەلایەن حکوومەتی ئەلمانیا ، لە ساڵی ١٨٤٣ ژنی هێناو چووە پاریسی پایتەختی فەرەنسا . لـە یەکـەم نووسـینەکانی بەناونیشانی – الحولیـات الالمانیـة الفرنسیة – لە سـاڵی ١٨٤٣ . دوای ئەوە سەرپەرشتی رۆژنامەی – الی الامام – ی دەکرد لەساڵی ١٨٤٤ لە شاری پاریس .

بـەڵام دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٨٤٥ لـە پـاریس دەرکـراو لەشـاری برۆکسل نیـشتەجێ بـوو ... هـەر لەوکاتـە پەیوەنـدی کـرد بـە فریـدریك ئیـنگلش و دۆسـتایەتیەکەیان گەیـشتە هاورێیـەتی و هاوخـەبات لـە هـەموو بوارەکـانی بیرووبۆچـوونەکان ، لـەو کاتـەوە دەسـتیان کـرد بـەکارە هاوبەشـەکانیان بەژیاندنەوەی کۆمەڵەی کۆمۆنست .

کە لەساڵی ١٨٤٧ لەسەری کۆبوونەوە . یەکەم رەشنووس - بەیان کۆمۆنیست - ی نووسیەوەو مارکس دووبارە پێیدا چووەوەو لە ساڵی ١٨٤٨ بڵاوکرایەوە ، لە نامیلکەیەکی قەبارە بچووک ، بەڵام لەناوەرۆك لەگەورەو مەزنیدا بێ بەهایە تاکوو ئێستاش ... هەر لە بەر ئەو بەیانە لەبرۆکسلیش دەرکرا و گەراوە ئەلمانیا . بە هۆی باری نالەباری رامیاری ئەلمانیا لەساڵی ١٨٤٩ چووە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا و لەگەرەکێکی هەژار نیشتەجێ بوو ... بەهۆی هەژاری هەر بەهەژاری ژیانی بردۆتەسەر و گەر یارمەتیەکانی ئینگلش نەبوایە خۆی و خێزانەکەی لەبرسان دەمردن .

بەهۆی هەژاری توانای سەردانی پزیشکیان نەبوو ، بەتایبەتی لەوکاتەی کە کچەکەی - فرێسکا - مرد ، نەیتوانی خەرجی لەگۆرنانی پەیدا بکات . سەرەرای ئەوەش زۆربەی کاتەکانی لەمۆزەخانەی بەریتانیا دەبردە سەر بۆ کارو سوودی زۆری لە کتابە مێژوویی و ئابووری و رامیاری وەردەگرت . مارکس یەکێ بووە لەدامەزرێنەری - الدولیە - کە ئەویش کۆکردنەوەی کرێکاران بوو لەهەموو جیهان .

لەساڵی ١٨٣٧ لە باکۆنین جیابووەوە ، ئەویش بە هۆی هەڵوێستە بەرەڵایەکانی باکۆنین ، ئەم مرۆڤە لەکارە فەلسەفەیی و ئابووری و رامیاری بەردەوام دەبێت لەگەڵ هاورێ دڵسۆزەکەی ئینگلش تاکوو لە ١٨٨٣/٣/١٤ کۆچی دوایی دەکات لەشاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا و لەگۆرستانی هایگیت دەنێژرێت.

دانراوەکانی مارکس ئەویش ... بۆس الفلسفە - فلسفە البۆس - من نقد الاقتصاد السیاسی - رأس المال ، لە دووبەشدا ، کە ئینگلش دوای مردنی مارکس بەچاپیگەیاندو بەسەردا بابەتی بڵاوکراوەی جگە لەدانراوە هاوبەشەکانی نێوان ئینگلش و مارکس ، کە ئەویش چەندین دانراون و وەرگەراونەتە سەر زمانەکانی جیهان .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ناتوانرێ مارکس و ئینگلش لێك جیابکرێتەوە لە هەموو بوارە جیاجیاکان . لە بیرووبۆچوون و هەڵوێست و چ لەبوارەکانی نووسین و لە دانراوە هەمە جۆرەکانیان لە هەموو بوارە جیاجیاکان ، کە ئینگلیش لە ١٨٢٠/١١/٢٨ لەدایك بووەو لە ١٨٩٥/٨/٥ کۆچی دوایی کردووە لە بەریتانیا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨١٨/٩/٩ لـە دوای هـەوڵێکی زۆر ، کۆتـایی بـەخۆ بـە دەسـتەوەدانی ئـەمیر عەبـدولاَّ سعوودی حیجاز هات ... ئیبراهیم درعیە چووە ناو کارەکان... هەر لەو کات ئەمیر عەبدولاَّ سعوودی بە دەست بەسەریەتی توونـد ڕەوانەی میسر کرد ، دوای ئەوە لە قاهیرەی پایتەختی میسڕ خرا بەندیخانە ، دوای ئەوە ئەمیر عەبدوڵاَّ ڕەوانەی شاری ئەستەمبۆڵ کراو لەوێش خرایە بەندیخانە . دوای ماوەیەك فەرمانی لە سێدارەدانی بۆ دەرکرا.

١٨١٨/٩/١٨ خەبات گێڕەکانی وولاَّتی شیلی توانیان سەربەخۆیی خۆیان ڕابگەیەنن بە دەرچوونیان لە ژێر دەسەلاَّتی ئیمپراتۆریەتی ئیسپانیا، بەسەرکردایەتی – هیژینز- لە وولاَّتەکەدا .

هەروا ڕاگەیاندنی سەر بەخۆیی شیلی بە ناوی -کۆماری شیلی - بووە و پایتەختەکەی -سانتیاگۆ - یە . ئێستاکە کە ژمارەی دانیشتووانی ٤,٨٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاَّتەکە ١٥,٥٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ڕووبەری وولاَّتەکە ٧٥٦,٦٢٢ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٥٣ کەس لە یەك میل چوارگۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، سپی پێست ،تێکەڵاَوی سپییەکان وهندیەکان وئەمەریکیەکان ٩٥٪ . نژادەکانی دیکە ٣٪ . لە وولاَّتەکەدا .

١٨١٨/١٠/١٧ فەرماندەی گشتی هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری لە قەفقاز ژەنەرال – یەرمولۆڤ – هەوڵیدا زانیاری لە سەر ئەم ڕاپەرینەی کورد بزانێ و

ئاگاداربێت ، بۆیە بڕیاریدا کە گرنگی بەفەرمانبەرێکی کورد بدات بە ناوی عەلی خان و دوای ئەوە دەینێرێتە تارانی پایتەختی وولآتی فارس ، تا بە ووردی لەسەر ئەم راپەڕینە زانیاری بۆ کۆبکاتەوە .

بەپێی ئەو زانیارانەی کە عەلی خان لەمبارەیەوە کۆی دەکاتەوە دەردەکەوێت ، کە هێزەکانی شازادە عەباس میرزا رادەسپێرێ و دژی کوردەکانی بلباس لە رۆژهەلاَتی کوردستان بۆ شەڕ دەنێرن و زۆر بەتووندی شەڕدەکەن لە ناوچەکەدا .

١٨١٨/١١/١٩ ڕاگەیاندنی بانگەوازی - ئکس لاشایل- کە ئەرکی سەرۆکی وولآتانی جیهانە ... لە پاراستنی پەیووەندیەکانیان بە ڕفتارو کارو کردەوەو بەردەوام بوونی پاراستنی هاوکێشەکان بە شێووەیەکی ڕێكو پێك لە جیهاندا .

١٨١٨/١١/٣ دوای فراوانکردنی دەسەلآتی سۆران لە لایەن پاشای کۆرە و بە ئەنجام گەیاندنی خواست و ئاواتەکانی خۆیی و ئیمارەتەکەی بە وێنەی حکوومەتێکی نوێی تەواوکردو دەستووری بۆ دەسەلاتەکەی داناو بانگی سەربەخۆیی دەسەلآتی سۆرانی کرد ، ئەویش بە دەرچوونی تەواوی لە ژێر پاڵەپەستۆی دەوڵەتی عوسمانی و ناوی خۆی نا - میر مەنسوور - میری سۆران لە هەرێمی باشووری کوردستان .

سەرچاوە :- میری سۆران - لاپەرە /٥٥ .

١٨١٩

١٨١٩/٩/١٣ گـەوورە هونەرمەنـدی ئافرەت خـاتوو – کـلارا شـۆمان – لـە بنەماڵەیەکی هونەری چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... فریدیش فیکی باوکی زانایەکی ئاینی بووە ... میوزیکژەن و ژەنیاری پیانۆ بووە ... بەڵام دایکی – ماریان ترومیلتز – گۆرانی بێژ بووە . دوای ئەوەی کە دایك و باوکی لە یەکتری جیا دەبنەوە . بـــاوکی پـــەروەردەکردنی شۆمان دەگرێتە ئەستۆ . جیگەی ئاماژە پێکردنە کە کلارا شۆمان دوای چوار ساڵ لەتەمەنی فێری قسەکردن بووەو لەتەمەنی پێنج ساڵان دەستی کردووە بەگەشتێکی دوورو درێژ لەگەڵ پیانۆدا .

کە بۆتە هۆی هۆکارێکی راستەقینە بۆ دەربڕینی هەست و ناخی خۆی . لە ئاکامدا ئەم خاتوونە سەرکەووتن بەدەست دێنیّ لەم بوارەدا ... لەتەمەنی ١٠ ساڵیدا یەکەم ئاهەنگی پێشکەش کردووە لەگەڵ کچێکی دیکەی هاورێی قوتابی ، کە ئەم ئاهەنگەیان بەیەکەوە بەژەنینی پیانوو پێشکەش کرد . ئەم هۆکارەش وای لەو کچە تەمەن بچووکە کرد ، کە چەند شار بگەریّ لە دەرەوەو ناوەوەی وولاتەکەیدا .

دوای ئەوە شۆمان لەتەمەنی ١٨ ساڵیدا لەلایەن فەرمانرەوایی نەمسا نازناوی – میوزیکژەنی بلیمەتی دیوەخان – ی پیّ بەخشراوە ... لە ماوەی ١٠ ساڵی یەکەم کاری دانانی هونەری بەناوی – چوار پۆلەندیکە – بووە . دوای ئەوە چەندین کاری دیکەی ئەنجام داوە لەوانەکاری – خانمە مایە بووچەرۆمانسیەکان – و لە ئاهەنگی شەوانی میۆزیك .

کلارا شۆمان هەر لەمنداڵیەوە ئاشنایی لەگەڵ رۆبەرت شۆمان دروست دەکات

کە ئەوکاتەی لەسەر دەستی باوکی پیانۆی خووێندووەو رۆبەرت تەمەنی ٢٠ ساڵ بووەو کلاراش تەمەنی ١١ ساڵ بووە ... کە رۆبەرت شۆمان پەیوەندی لەگەڵیدا بەستووە . لەو کاتەش کلارا تەمەنی دەگاتە ١٦ ساڵ و چیرۆکی خۆشەویستی درێژخایەن لە نێوانیان دەست پێدەکات و باوکی بەم پیوەندیە رازی نەبووەو بە هەموو توانایەکی هەوڵی لێك دوورکەوتنەوەیان دەدات .
بەڵام خۆشەویستی ئەم دوو دڵدارە وایکرد کە بگەنە ئەو ئاکامەی لە ١٨٤٠/٩/١٢ گرێبەستی هاوسەریەتی مۆربکەن و دوایی لەگەل باوکی ئاشت دەبنەوە .

ئەم دوو خۆشەویست و هاوسەرە شان بەشانی یەکتری کارە هونەریەکانیان بەسەرکەووتووانە ئەنجام دەدەن ...تا ئەوکاتەی لە ١٨٩٦/٣/٢٦ تووشی نەخۆشی ئیفلیجی دەبێت و دوای چەند مانگێك ماڵئاوایی لەهونەرو دۆستان دەکات و لە دوای خۆی تەرمەکەی لەتەك رۆبەرت شۆمانی هاوسەری لەشاری بۆن بەخاك دەسپێردرێت لە وڵاتەکەدا .

سەرچاوە:– www.&w.world.de\dw

١٨١٩/١١/١ کردنەوەی دەرگای مۆزەخانەی – برادۆ – لە شاری مەدریدی پایتەختی ئیسپانیا ، لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی فەرمانەدەی حەوتەم ، وەك مۆزەخانەکەی ماریا ئیزابیلی خێزانی... کە رۆڵی لەم کارەدا هەبووە .
کە لەمۆزەخانە هەرە دێرینەکانی جیهانە، کە٣٠٠٠ سێ هەزار تابلۆو٤٠٠ چوارسەد پەیکەرو درپو و گەوهەر لە خۆدەگرێ ، لە ڕۆژانی جەنگی ناوخۆی ئیسپانیا بابلۆ بیکاسۆی هونەرمەند گەوورە ئەمینداری ئەو مۆزەخانەیە بووە لە وڵاتەکەدا .

١٨٢٠

١٨٢٠/١/٨ مۆرکردنی رێکەووتنامە لە نێوان بەریتانیاو هۆزە عەرەبەکانی سەرکەنداو لە رۆژهەڵاتی ، لە پێناو قەدەخەکردنی بازرگانی کردن بە کۆیلە – عبید – لە نێوان عەرەبەکان خۆیان و بە تایبەتی گەلانی هەرێمە جیاجیاکانی ئەفریکیادا .

١٨٢٠/٤/ دەستپێکردنی گەشتەکەی گەریدە – کلۆدیۆس جیمس ریچ – ی بەریتانی بەرەو رۆژهەڵات باکووری کوردستان ، کە سەردانی شارەکانی سنەو

سلێمانیو هەولێرو چەندین شارۆچکەو ناحیەو گووندی کوردستانی کرد ، ئەویش لە پێناو کۆکردنەوەی زانیاری لە بارەی باری هەمە لایەنەی کورد لە کوردستان .

١٨٢٠/٤/٢٧ لە دایك بوونی فەیلەسوف و زانای ئینگلیزی ودانەری تیئۆری پەرەسەندن لەزانستەکانی مرۆڤایەتی و زانستەکانی ئەحیا – ئەسپنسەر ، هربرت – لە شاری دربی لەبنەماڵەیەکی جێگیر . لەماوەی چەند سەدەیەك لەناوچەی دربی ژیان بەسەر دەبەن .

شایانی باسە هەر چوار بنەماڵەی باپیرەکانی کەلایەنگیری لاهووتی ئەنجیلی جۆن وسلی بوون لەنێوان ساڵەکانی ١٧٠٣ – ١٧٩١ سەرکردەی جوولانەوەی ئاینی چاکسازی دیاربوون بەناوی – ئەلمیسۆدیە –. لەساڵی ١٨٣٧ بروانامەی ئەندازیاری شارستانی بەدەست هێنا .

کارەکانی لەدامەزراندنی هێڵی ئاسنی شەمەندەفەر بوو رۆژلەدوای رۆژ پلەی بەرز دەبووەوە بەهۆی زیرەکی و لێهاتویی تاکوو ساڵی ١٨٤١ کەلەکارەکەی دەستی هەڵگرت ... لەساڵی ١٨٤٣ یەکەم بەرهەمی بەناوی – المجال الصحیح للحکومە – ی بڵاوکردەوە ... لەنێوان ساڵەکانی ١٨٤٦-١٨٤٧ داهێنەری ئامێرەکان بوو... لە ساڵی ١٨٤٨ بە جێگری سەرنووسەری رۆژنامەی – الایکونۆمست – دەمەزرا ... ئەم مرۆڤە بەردەوام بوو لەکارەکانی و لە چەندین بواری دیکە تاکوو لە ١٩٠٣/١٢/٨ لە سان برایتۆن و لە تەمەنی ٨٣ ساڵێدا کۆچی دوایی دەکات لە وڵاتەکەیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٢٠/٤/٢٩ سەرۆکی میوانخانەی میری بابان – محەمەد ئاغا – لە جیاتی محەمەد پاشا ، بە ناوی میر پێشوازی لە ئەمیری دانیشتووی بەریتانیا – کلۆدیۆس جیمس ریچ – کرد ، لە شاری خوورماتوو لەباشووری کوردستان . کە بەرەو بارەگای سەرەکی میری بابان لە سلێمانی بەرێکەوت لە هەرێمەکەدا .

١٨٢٠/٥/١٠ گەریدەی بەریتانی مستەر – کلۆدیۆس جیمس ریچی – لەگەڵ مەحمود پاشای بابان کۆبۆوە لە شاری سلێمانی لە هەرێمی باشووری کوردستان . کە گفتووگۆکەیان لەسەر باری نا هەمواری شارو ناوچەو هەرێمەکەدا بوو ، لە چەندین لایەنی ژیانو پەیووەندیو باری کورد لە گەڵ دەسەلاتدارانی داگیرکەری ئەوکاتی هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارس لە ناوچەکەدا

١٨٢٠/١١/٤ سەرۆك هۆزو تیرەکانی سوودان بە باشیان زانی ، کە کات لە بارە بۆ هێرشکردنە سەر هێزەکانی سووپای میسر ، بەڵام ئیسماعیل پاشا تووانی دەست پێشخەری بکات ، لە دوو وویلایەتی ڕاستو چەپ بۆ هێرشکردنە سەر هێزەکانی سووپای سودان ، کە لە ئەنجام تووانی سەرکەوویت بەسەر سووپای پیادەی مەغاریبەکان لە هەرێم و ناوچەکاندا .

١٨٢١

١٨٢١/١/١٥ هێزەکانی سووپای بەریتانیا پەلاماری وولاتی یەمەنی عەرەبیداوداگیری کرد ، دوای داگیرکردنی هەڵسا بەدابەشکردنیو ناچارکردنی ئیمامی یەمەن بە مۆرکردنی پەیمانی نێوان یەمەنو بەریتانیا ، بە پێدانی دانیشتووانە بەریتانیەکان لە یەمەن بەچەندین دەستکەووت لە سەر بەنداوی باشووری عەرەبی لە هەرێمی یەمەن بە تایبەتی لە شاری سەنعای پایتەختی ئێستای یەمەندا .

١٨٢١/٤/٨ هێزەکانی سووپای میسڕ بەسەرکردایەتی والی میسڕ محەمەد عەلی پاشاو بەرپا بوونی شەڕ لەسوودانو لە شاری بارە بە سەرکردایەتی محەمەد بەگ دەفتەردار ، هەروا هێزەکانی سووپای سوودان بە سەرکردایەتی محەمەد فەزل .

کە لە ئەنجام هێزەکانی سووپای میسڕ سەرکەووتنیان بە دەست هێنا لە شاری بارە ، کە ئەو شەڕە ناوزەد بوو بە شەڕی بارە لە سوودان ، دەسەڵاتدارانی هۆزو تیرە عەرەبەکانی دوورگەی بیابانی عەرەبیو دەسەڵاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. لە سوودان کە دەکەوێتە کێشووەری ئەفەریکیا .

١٨٢١/٥/٥ ئیمپراتۆری فەرەنسا – ناپیلۆن پۆناپارت – لە یەکێك لە دوورگەکانی ئەفریکیای ژێر دەستی بەریتانیا لە پەنابەری کۆچی دوایی کرد ، دوای ماوەیەکی زۆرو لە ساڵی ١٨٤٠ تەرمەکەی گەڕاندرایەوە بۆ پاریسی پایتەختی فەرەنسا.

CLAUDIUS JAMES RICH

١٨٢١/٥/١١ نووێنــەری بــەریتانیا لــە شــاری بەغــدا – مــستەر ریــج – بــە یەختەکی تایبەت لە شاری بەغدا گەیــشتە شــاری بەســرا ، کەئــەم گەشــتەش مــاوەی هەشــت ڕۆژی خایاند ، دوای ئەوە بەکەشتیەکی بەریتانیا بەرەو شاری بووشەهری وولاَتــی فــارس بەرێکــەووت و دواییی بەرەو شاری شیرازو لەوێ ســەردانی شــووێنەواری – تخت جمشید – ی کرد ، زۆر بەو شووێنەوارو ناوچەیە دلگیربوو ، لە هەمان کات تووشی نەخۆشی بوو . کە لەناوچەکە ئەو نەخۆشیە بلاَ بووەوو هەر بەو هۆیە گیانی لە دەستدا .

دوای ئەو حکوومەتی بەریتانیا کابتن – تیلر – ی لەجێگەی ریج دانا بە بەرپرسیاری قوونسلیەی بەریتانیل لە شاری بەغدا ، کە پێشتر تیلر جێگری قوونسلیە بوو لە شاری بەسراو پەیووەندیەکی لە هاوکاری لەگەڵ داود پاشا گرتە بەر دوور لە هەلووێستی مستەر ریج لە وویلایەتی بەغدا .

١٨٢١/٧/٢٨ لــە دوای هــەوڵێکی زۆر گــەلانی وولاَتــی پــیرۆ توانیان سەربەخۆیی بە دەســت هێنــا لــە دوای ڕزگــار بــوونی لــە ژێــر دەســەلاَتی ئیــسپانیا بــە یارمــەتی هێزەکــانی سووپای ئەمەریکا .

هــەروا ڕاگەیانــدنی پــیرۆ بەناوی – کۆماری پیرۆ –

بوو لە کێشووەرەکەدا . کە ناوی پایتەختەکەی – لیما – یە و ژمارەی دانیشتووانی ٤٩٦,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٢٥,٧٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ١,٢٨٥,٢٢٠ کیلۆ مەتر چوارگۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٥١٦ کەس لە یەك میل چوارگۆشەدا . هەروا نژادەکانی , هندی ئەمەریکی باشوور ٤٥٪ . مستیزۆ ٣٧٪ . ئەورووپی ١٥٪ . نژادەکانی دیکە ٣٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٢١/٩/١٥ لە دوای هەوڵ و خەباتێکی بێ ووچانی گەلان لەم ڕۆژەدا ، ئەم وولاتو هەرێمانە سەربەخۆییان بەدەست هێنا لەژێر دەسەلاتی ئیمپرا تۆریەتی ئەسپانیا ، هەر یەك بە پێی بارو دۆخی ناو وولاتەکەیدا . ئەویش بەم شێووەی خارەوە :-

١ – نیکاراگوا سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بە دەرچوونی لە ژێر دەسەلاتی ئیسپانیا بۆماوەیەکی کوورت ، دوایی لەگەڵ مەکسیك یەکیان گرتو دوایی لە گەڵ ئەمەریکای ناوەندی ، تا سەربەخۆیی تەواوی لە ساڵی ١٨٣٨ ، بە دەست هێنا وەك وولاتێکی سەربەخۆ ، بە ناوی – کۆماری نیکاراگوا – کە پایتەختەکەی ناوی – ماناگوا – یە و ژمارەی دانیشتووانی ١,٢٨٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە .

هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ٤,٩٤٧,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ١٣٠,٠٠٠ هەزار کیلۆ مەتر ژوار گۆشەیە . هەروا ژڕی دانیشتووانی ٩٧ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی , مستیزۆ ٧٠٪ . سپی پێستەکان ١٥٪ . رەش پێستەکان ٩٪ . هندی ٥٪ . لە وولاتەکەدا .

٢- راگەیاندنی سەر بە خۆیی وولاتـی سلڤادۆر بـه نـاوی - کۆمـــاری ســلڤادۆر - کـــه پایتەختەکەی - سان سلڤادۆر - ە و ژمـــارەی دانیـــشتووانی ١,٨١٥,٠٠٠ ملیـــۆن کەســـه . هەروا ژمارەی دانیشتووانی

وولاتەکەی ٦,١٦٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ٢١,٠٤٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٧٥٨ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٩٤٪ . هندی ٥٪ . سپی پێست ١٪ . لە وولاتەکەدا .

٣- راگەیاندنی سەر بە خۆیی وولاتـی کۆستاریکا ، بە ناوی کۆمـاری - کۆســتاریکا - کـه پایتەختەکــەی نــاوی - ســان جۆز- یە و ژمارەی دانیشتوانی ، ٩٨٧,٠٠٠ هـــەزار کەســـه . هەروا ژمارەی دانیشتووانی

وولاتەکە ، ٤,٥٦٨,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکە ، ٥١,١٠٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی ٢٣٢ کەس لە یەك میل

چـــوار گۆشـــەدا . هـــەروا نـژادەکانی ، پێست سپیەکان ٩٥٪ . پێـست رەشــەکان ٣٪ . لە وولاتەکەدا .

٤- وولاتـــی هنـــدۆراس سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بە جیابوونـەوەی لـە دەسـەلاتی ئیمپراتۆریـەتی ئیسپانیا . بـە ناوی کۆماری - هندۆراس - کە پایتەختەکەی ناوی - تێگوس گلب- ە و ژمارەی دانیشتووانی ، ١,٠٣٥,٠٠٠ هـەزار کەسـە . هـەروا ژمـارەی دانیـشتووانی وولاتەکـە ، ٦,٧٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ڕووبەری وولاتەکە ، ١١٢,٤٩٢ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانی وولاتەکە ، ١٤٩ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٩٠٪ . هندی ئەمەریکی ٧٪ . لە وولاتەکەدا .

٥- وولاتـی گواتیمـالا سـەربەخۆیی خـۆی ڕاگەیانـد بـە نـاوی- کۆمـاری گواتیمالا - کە پایتەختەکەی ناوی - گواتیمالا - یەو ژمارەی دانیشتووانی ، ٢,٣٢٥,٠٠٠ ملیـۆن کەسـە . هـەروا ژمـارەی دانیـشتووانی وولاتەکـە ، ١٢,٥٦٨,٠٠٠ملیـۆن کەسـە . هـەروا ڕووبـەری وولاتەکـە ، ١٠٨,٨٩٠ کیلـۆ مـەتر چـوار گۆشـەیە . هـەروا چڕی دانیشتووانی ، ٢٩٩ کـەس لـە یـەك میـل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٥٦٪ . هندی ئەمەریکی ٤٤٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٢١/٩/١ شانشینی ئیتالیا چەندین پرۆژەی خستە ژێر چاودێری پاپای فاتیکان پێش داگیرکردنی ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا ، یەك لەوانە پرۆژەی کافوور کە پاپا و حکوومەتی فەرەنسا ، ئەویش ماوەدان بە دەسەلاتی تەواوی پاپا لە بواری ئایینی و برینەوەی موچە لە هەموو وولاتانی کاسۆلیك لە جیهان.
بـەلام ئـەویش بەمـەرجێك دەسـتکاری کـاتی بکێـشیتەوە . بـەلام پاپـا ئـەو پێـشینارەی ڕەتکـردەوە لەگـەڵ چـەندین پـرۆژەی دیکـە بـە هـۆی کێـشەی مەزهـەبی لـە نێـوان هـەردوو مەزهـەبی پرۆسـتانت و کاسـۆلیکی مەسـیحی لەجیهان .

١٨٢١/١٠ کۆچی دوایی گەریدەی ناو داری بەریتانی-کلۆدیۆس جیمس ڕیچ- بە هۆی

نەخۆشی ڕشانەوە لە شاری شیران و هەر لەو شارە لە گۆڕستانی – جیهان نوما– بە خاك سپێردرا .

١٨٢١/١٠/٣٠ لە دایك بوونی– فیودور ڕۆستۆ یفسك– ی گەورە ئەدیب و ڕووناکبیری ڕووسی لە نەخۆشخانەی مارێنسکی ، کە تایبەت بوو بە کرێکارە هەژارەکان لە شاری مۆسکۆی پایتەختی ئێستای ڕووسیا.

١٨٢٢

١٨٢٢/٥/٢٦ وولاتی ئیکوادۆر سەربەخۆیی خۆی بە تەواوی بە دەست هێنا لە دوای دەرچوونی لە چوونە ناو یەکیەتی کۆنفیدراڵی ، کە ڤنزویلاو کۆلۆمبیای دەگرتەخۆ ، کە ناونرابوو بە کۆلۆمبیای مەزن. بەڵام ئەو یەکیەتیە کۆنفیدڕالیە لە ماوەیەکی کەم بە هۆی کێشە هەمە لایەنەکان ڕوخێندرا .

ئەم وولاتە ناوی پایتەختەکەی – کیتۆ – یەو ژمارەی دانیشتووانی ١,٥٣٤,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ١١,٥٧٥,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ڕووبەری وولاتەکەی ، ٢٨٣,٥٦٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتووانەکەی ، ١٠٥ کەسە لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، مستیزۆ ٥٥٪ . کە دەگەڕێتەوە سەر ڕەسەنی ئەسپانی و ئەمەریکی و هندی . هندی ٢٥٪ . ئەسپان ١٠٪ ئەفەریکی ١٠٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٢٢/٦/١٧ بەهۆی نا لەباری باری هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە سەرکردایەتی خورشید پاشا ، دەریاوانە یۆنانیەکان توانیان هێزەکانی دەریاوانی عوسمانی بە ناوی – دوغاغە– تێك بشکێنن لە بەندەر

سامۆس و سەقز لە رۆژهەلأت و باکووری کوردستانی داگیر کراو لە لایەن هەردوو دەسەلأتی فارس و عوسمانیدا ، کە بووە هۆی کووژرانی زیاتر لە ۳۰۰۰ سێ هەزار سەربازی عوسمانی و دەست بەسەراگرتنی پێداویستییەکانی جەنگی ئیمپریاتۆریەتی عوسمانی لە هەرێمەکەدا .

١٨٢٢/٩/٧ وولأتی بەڕازیل سەربەخۆیی خۆی ڕگەیاند ، ئەویش لە دوای لێکترازانی بارودۆخی ناوچەکەو گەڕانەوەی شانشینی پرتوگال بۆ وولأتەکەی خۆی و بەڕازیل بەجێ بهێلێ ، کە ئەمەش بووە هۆی ئەم ڕاگەیاندنە لە وولأتەکەدا .

ئەم وولأتە ناوی پایتەختەکەی – بەرازیلیا – یە و ژمارەی دانیشتووانەکەی ، ١,٧٧٨,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولأتەکەی ، ١٧٢,٨٥٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولأتەکەی ، ٨,٥١١,٩٥٧ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دامیشتووانی ، ٥٣ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، سپی پێست – پرتووگالی و ئەلمانی و ئیتالی و ئەسپانی و پۆلندیە – کە ٥٥٪ پێك دێنن ، ئەفەریکیەکان و ئەوروپیەکان تێکەلأون ٣٨٪ ، ئەفەریکیەکان ٦٪ . لە وولأتەکەدا .

١٨٢٣

١٨٢٣/١٢/ ڕێبازی ڕامیاری – جیمزمۆنرۆ – بە ڕێبازی سەرەك کۆماری ئەمەریکا دەگووترێ ، کە بۆ یەکەم جار لە پەیامێکیدا بۆ کۆنگرەی ئەمەریکا راگەیەنرا ... ڕامیاریەتی مۆنرۆ لە چوار بەش پێك دەهات کە ئامانجی دوو بەشی یەکەم ، پەیوەندی بە کەم کردنەوەی چالاکیەکانی هێزە ئەوروپیەکان و ، دوو بەشی دووەمیش پەیوەندی بە چالاکیەکانی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەبوو ، دوو بەشی یەکەمی ڕامیاریەتی ناوبراو بریتی بوو لە :–

١- نــابێ لەمــەولا کێــشووەری ئەمــەریکا ببێتــە پاشــکۆی هــیچ وولاتێکــی ئەورووپا.

٢- وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەر جۆرە هەوڵێکی بۆ پەرەپێدانی سیستەمی ڕامیاریەتەکانی ئەورووپا لەهەر بەشێکی لە نێووگۆی ئەمەریکادا بە دژی ئاشتی و ئاسایشی خۆی دەزانێ.

هــەروا دوو بەشــەکەی دیکــە کــە تــا ڕادەیــەکی زۆر هــەتاکوو تێووەگــەلانی ئەمــەریکا لــە شــەڕی یەکــەمی جیهــانی ، جــێ بــەجێ نــەکران . کــە بــریتی بوون لە:-

١- خــۆ تێوەرنــەدانی وویلایەتــە یــەکگرتووەکانی ئەمــەریکا لــە کۆلۆنیــەکانی ئەورووپا ، جگە لە خوودی کێشووەری ئەمەریکا نەبێ.

٢- خۆ تێوەرنەدانی ئەمەریکا لەشەڕی نێوان هێزە ئەوروپییەکان لەسەر کێشەی نێوو خۆییەکان .

ڕامیاریــەتی مــۆنرۆ لەســەرەتای ســەدەی بیستەمدا وای لێهات کــە ئەمــەریکا خــۆی بــە ژەندرمــەی ئەمــەریکای باکوور و باشوور دەزانــی و ، ئــەم کــارە بوو بەهۆی سەرهەڵدانی ئاڵۆزیەك لە پەیوەندیەکانی نێوان ئەو وولاتــەو وولاتــانی ئەمەریکای لاتینی . بــە بــڕوای کاربەدەستانی ئەمــەریکا ، ڕامیاریــەتی مــۆنرۆ هــــەروا بــــە یــــەکێك لــــە پرەنــــسیپە ســــەرەکیەکانی رامیاریــــەتی ئەمــــەریکا دەژمێردرێت ، واتــە رامیاریــەتی جیهانگــەری لــە هــەموو وبوارە جیاجیاکانــدا لەسەر جیهان .

١٨٢٤

١٨٢٤/٣/٦ دامەزرێنــەری وولاتــی میــسرو والی محەمــەد عــەلی پاشــا لەلایــەن سوڵتانی عوسمــانی کــرا بــەوالی میــسڕ ، کــە لــەو کاتــە دوورگــەی کریــدو هــەرێمی مۆرە هـــەردووکیان سەرچـــاوەی شـــۆڕش و ڕاپـــەڕین بـــوون، دژی دەســـەڵاتی عوسمانیەکان .

١٨٢٤/٣/١٢ هێــزە چــەکدارەکانی پاشــای کــۆرەی ڕوانــدز ، لــە هێرشــێکیدا پــەلاماری شارۆچکەی - ئاڵتون کۆپری- پردێ - ی داو خستیە ژێر دەسەڵاتی خۆی ئەویش لەپێناو بەهێزکردنی دەسەڵاتی تایبەتی خۆی ، نەك شارۆچکەکە

لـەپێناو بەرژەوەنـدی کوردلـە باشـووری کوردسـتان ، لـە بـەر ئـەوەی شارۆچـکەکە دانیـشتووانەکەی ٩٩٪ی کوردبـوون و پێوویـست بـوو هاوپەیمانی و هاوکاری بکردایەلە هەموو بوارەکاندا ...؟.

١٨٢٤/٤/١٩ کۆچی دووایی شاعیرو رووناکبیری ناوداری بەریتانی- بێرون- لە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا.

١٨٢٤/٧/١٦ هۆکارەکانی باری ناوچەو هەرێمـەکان وای کـرد ، کـە کەشتی جـەنگی میسری لـە بەنـدەری ئەسـکەندەریە بـەرەو یۆنـان بکەوێتـەڕێ بەسـەرکرایەتی ئیـبراهیم پاشای کوڕی محەمەد علی پاشا ، کە کەشتیەکانی ١٥ هـەزار سـەربازی هـەڵگرتبوو بـەهاوکاری هێزەکـانی سـوپای عوسمـانی ،

شۆڕشی شۆڕشگێرانی یۆنـانی دامرکاندەوەو لـەمانگی /١٨٢٧/٦ هـەردوو هێزی ئیراهیم پاشاو هێزی سووپای عوسمـانی گەیشتنە شاری ئەسینای پایتـەختی ئێستای یۆنـان، ئـەویش لـە دوای گـەمارۆدانی دوورو درێـژی شارەکە ، بە گرتنی قەلا بە ناوبانگەکەی – ئەکربۆل- لەووڵاتەکەدا .

١٨٢٤/٨/٢٦ هاوسەرو خۆشەویستی خاتوو – مەستوورەی ئەردەلان – خەسرەو خان – ناکام – کۆچیی دوایی کردووە ... بە کۆچی دوایی خەسرەو خانی ئەمیری ئیمارەتی ئەردەلان ، هۆکاری دڵتەزاندنی مەستوورەی ئەردەلان بووە ، دوای ئەو کاروباری ئیمارەتەکەی گرتۆتە دەست لە هەموو بوارە جیاجیاکان .

ئەم خاتوونە شاعیرە لەدوای مردنی لە بیست هەزار رستەی شیعرەکانی تەنیا سێ هەزار رستەی مابووەوە ... ئەویش کە بەزمانی فارسی و زمانی

كـوردی و بـه هـەردوو زاراوەكـەی سـۆرانی و گۆرانیەكـەی ... دوای مردنـی هاوسـەرەكەی مەسـتووره سـیانزه سـاڵ بـه بێـووەژنی مایـەوەو دوای ئـەوه رووی لەشاری سلێمانی له باشووری كوردستان كردو لەساڵی ١٨٤٧ كۆچی دوایـی كردو گۆرەكـەی لەگۆرسـتانی – گـردی سـەیوانه – لەشـاری سلێمانی لەهەرێمی باشووری كوردستان .

١٨٢٥

١٨٢٥/٨/٦ لــــــه دوای هەوڵــــــه بەردەوامـــەكان وولاتـــی پۆلیڤیا سەربەخۆیی خۆی رگەیانــد بــه – كۆمــاری پۆلیڤیا – به دەرچوونی له ژێر دەسەلاتی ئەسپانیا به سـەركردایەتی تێكۆشـەری ڤــــەنزوێلی – ســـــیمۆن پۆلیڤـــار– كـــه نـــاوی وولاتەكەی بەناوی ئەو تێكۆشەره كرا لەگەڵ – ئەنتۆنیۆ جۆزیێ –، له دوایـی بووه یەكەم سەرەك كۆماری پۆلیڤیا.

شـایانی باسـه كـه پۆلیڤیـا خـاوەنی شارسـتانیەتی – الانكـا – بـووه كـه بەگەووره ترینو مەزنترین شارستانیەت له جیهاندا دادەنرێتو دەسـەلاتی ئیمپراتۆریـەتی ئەسپانیا ، لـه سـاڵی ١٥٣٠ پۆلیڤیـای داگیركـرد تـاكوو بـه دەست هێنانی سەربەخۆیی وولاتەكەله كێشووەرەكەدا .

كـه پایتـەختی ئـەم وولاتـه نـاوی – لابـاز – ە و ژمـارەی دانیـشتووانی ، ١,٢٧٥,٠٠٠ ملیـۆن كەسـه . هـەروا ١مـارەی دانیـشتووانی وولاتەكـه ، ٨,٣٤٠,٠٠٠ملیـۆن كەسـه . هـەروا رووبـەری وولاتەكـه ، ١,٠٩٨,٥٨٠ كیلـۆ مەتر چوار گۆشەیه . هەروا چڕی دانیشتووانەكەی ، ٢٠ كـەس لـه میل چوار گۆشـەدا . هـەروا نژادەكانی ، كووشوا ٣٥٪ . مـستیزۆ ٢٨٪ . هنـدی ئایمارا ٢٥٪ . ئەورووپی ١٥٪. له وولاتەكەدا .

١٨٢٥/١٢/١ لە بارودۆخێكی ناهەمواری نێوو دەوولەتی و هەرێمەكە قەیسەری ڕووسیا ئەسكەندەری یەكەم كۆچی دوایكردو نیقوڵای یەكەم جێگەی گرتەوە بە قەیسەری ڕووسیا ، كە لەو كاتە شەڕە یەك لە دوای یەكەكانی لەگەڵ ئیمپراتۆڕیەتی عوسمانی و فارسی بەردەوام بوولە ناوچەو هەرێمەكاندا .
كە زۆربەی شەڕەكان لە سەر تەواوی ڕۆژهەلاتو باكووری كوردستان بوو ، جگە لە كێشەی بەردەوامی ئایینی لە نێوان مەسیحی و ئیسلام لە جیهاندا .

١٨٢٦

١٨٢٦/١/٢٢ لە دایك بوونی موئەریخ و پرۆفیسۆری ئەلمانی - فریدرك ئیبرفگ - لە لێشلنگن لەنزیك شاری زولنگن لەناوەراستی ڕۆژئاوای ئەلمانیا . لەدوای تەواوكردنی قۆناخەكانی خوێندن لەساڵی ١٨٤٥ چۆتە زانكۆی جتنگن ... دوای ئەوە چۆتە زانكۆی بەرلین و خوێندنی لەو زانكۆیە تەواو دەكات ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٥٠ پەیوەندی بە زانكۆی هلە دەكات وبروانامەی دكتۆرا بەدەست دێنێ .
دوای ئەوە بەمامۆستای فەلسەفە لەزانكۆی بۆنی ئەلمانی دامەزراوە لەساڵی ١٨٥٢ ... لەگەڵ وانە گووتنەوەی بەردەوام دەبێت لە نووسین ... كاردانەوەی بیری هیگل و ئەرستۆ بۆتە سەرچاوەی نووسینەكانی ، كە توانی نووسینەكانی لەسێ بەرگ بلاوبكاتەوە لەساڵەكانی ١٨٦٢ - ١٨٦٤ - ١٨٦٦ كە نووسینەكانی تاكوو ئەمرۆش كاریگەری خۆیان هەیە ، ئەم فەیلەسوفەش لەكارەكانی بەردەوام بووە تاكوو لە ١٨٧١/٦/٩ كۆچی دوایی كردوە .
سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨٢٦/٤/١٤ ڕابەری ئایینی و تەریقەی نەقشەبەندی مەولانا خالید نەقشەبەندی لە شاری - دیمەشق- ی شامی ئەوكات كۆچی دوایی كردووە.

١٨٢٧

١٨٢٧/٧/٦ مۆركردنی ڕێكەووتنامە لە نێوان ئیمپراتۆڕیەتی عوسمانی لەگەڵ فەرەنساو بەریتانیاو ڕووسیا ، كە دەسەلاتی عوسمانی دەستگیر بێت بەپێدانی سەربەخۆیی بە ئیدارەی یۆنان ، بە مەرجێ باج بدات كە ئەویش لە سەر برە

باجەكـە ڕێكـەووتن مۆربكـەن ، لـە هـەمان كـات بـەرەو دامەزرانـدنی مـافی ئۆتۆنۆمی لە ژێر سایەی سوڵتانی عوسمانی بێت هەرێمەكەدا .

ئـەو پەیمانــە لــە شــاری لەنــدەنی پایتــەختی بــەریتانیا مــۆركرا ، كــە بەسەربەخۆیی راستەوخۆی یۆنان دادەنرێت ، لە دوای ئەوە –كاننج– لە ٨/٨ هەمان ساڵدا كۆچی دوایكرد لە وولآتەكەدا .

١٨٢٧/٧/٢٤ مامۆسـتایانی زانكـۆو شووێنەوارناسـی – شـۆلتز – لـە پێنـاو گەیـشتنی بۆ كوردسـتان بـە نـاوی ئـەوەی تووێژینـەوە لـە سـەر شـووێنەواری – خەلـدین - بكات لە هەرێمەكەدا .

جێگەی ئاماژە پێكردنە كە مامۆستا شۆلتز مامۆستا بوو لە زانكۆی گیسین ... ئـەوە بـوو گەیـشتە شـاری وان لـە باكووری كوردسـتان ... لـەدوای گـەران گەیشتە ئەنجامی ئەوەی كە توانی ٤٢ پارچە لە شووێنەوارە قورەكانی مەلیك – ئۆرارتـۆ – بدۆزێتـەوە ، دوای ئـەوە ڕەوانـەی پاریـسی پایتـەختی فەرەنـسا كرد... دوای ئەوە بەدووساڵ لە گەران و تالآنكردن و دزینی شـووێنەوارەكانی كوردستان ، كە لەلایەن كرێكارەكانی كورد كووژرا لەناوچـەی – گولێمێرك – لە هەرێمەكەدا .

ئەو پارچـە شـووێنەوارانە لەسـاڵی ١٨٤٠ دوای یـەك سـاڵ لـەمردنی گەیـشتە پاریس لە فەرەنسا ... ئـەوەش لـە ئاكـامی راپـۆرتـەكانی مـاركۆبۆلۆ هـات ، كـە لـە سـاڵی ١٢٥٤ ، لەگـەڵ مـام و بـاوكی لەچـین بـەرەو ئیتالیـا دەگەرایـەوەو ناوزەندی دانیشتووانی رۆژهەلآتی بە شێووەیەكی شێواو لەقەڵەمدا ... بەڵام دوای ئەوەی كە – كلاودیۆس گیمس ریچ – كە پیاوی بازرگانی فەرەنـسی بـەریتانیا بـوو گەیـشتە شـاری بەغـدا ، دوای ئـەوەش سـوورانەوەیەكی بـە باشووری كوردسـتاندا كـردو میوانداری ئـەمیری بابـانی لـە شـاری سـلێمانی كـرد بـە پێـچەوانەی راپـۆرت و وتـەكانی مـاركۆبۆلۆ بـوون ، لـە گـەڵ چـەندین راپۆرتی دیكە لەسەر باری كوردو كۆمەڵگای كوردستان لەوكاتدا.

١٨٢٧/١٠/٢٠بەرپابوونی شەڕی – ناڤارین – لە هەرێمی یۆنـان لە نێوان كەشتیە جەنگیـە دەریایـەكانی میـسر ، كـە ئیبراهیم پاشـای كـوڕی محەمـەد عـەلی پاشـای والی

میسر سەرکردایەتی دەکرد ، هەروا ئەمیر تاهر پاشاش سەرکردایەتی هێزەکانی کەشتیەوانی عوسمانی دەکرد لە گەڵ کەشتیەکانی بەریتانیا ، کە ئەمیراڵ – پینی – سەرکردایەتی دەکردو کەشتیە جەنگیەکانی ڕووسیای قەیسەریش لەلایەکی دیکەوە لەناوچەو هەرێمەکان بەردەوام بوون لەکارە هەلایەنەکانی جەنگی لە هەرێمەکەدا.

١٨٢٧/١٢/١٥ ئامارژە بە هەندێ بەڵگە دەکەین ، کە دەسەڵاتدارانی ڕووسیای قەیسەری کاروبارو بەڕێوەبەرایەتی کوردەکانی هەرێمی پشت قەفقازان هەر لە دەستی خوودی کورداندا هێشتۆتەوە ، گرنگ ئەوەیە ، کە بڕیارو فەرمانەکانی دەسەڵاتدارانی ڕووسیا .
واتە لە سان پترۆسبۆرگ دەرکراون لە گەلالەی مەدەنی بەڕێوەبردنی خانەنشینەکانی یەریڤان و ناو نەخجەوان ، هەروا ناوچەی ئۆردو ئابادا . کە لە پترۆسبۆرگەوە بۆ شازادە – پاسکە ڤیچ – دادوەری قەفاز نێردراوەو دەڵێ :- کاروباری کۆچەرەکان با هەر لەدەست سەرۆك هۆزو خێلەکانیاندا بێ... واتە کورد لە ناوچەو هەرێمەکەدا .

١٨٢٨

١٨٢٨/٤/٢ ڕژێمی ڕووسیای قەیسەری لە ڕاگەیاندنی بڕیارێکی کارگێڕیدا لەپێناو نانەوەی دژایەتی و ناکۆکی لە نێوان ئەرمەن و کورد بە هاندانی ئەرمەنەکان بە چاودێری کردنی کوردەکان لەپارێزگای یەریڤانی کوردستان ، ئەویش هەڵسان بەکاری سیخوڕی بۆ ڕژێمی ڕووسیای قەیسەری دژ بە کورد لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٢٨/٤/١٠ مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی بەناو – ئاشتی تورکمان جای – لە نێوان ڕووسیای قەیسەری و ڕژێمی فارسی سەفەوی لە ئێران ، کە ئەرمەنستانی ژێر دەسەڵاتی فارسی پارچەیەك بێت لە ڕژێمی قەیسەری ڕووسیا .
کەبەو هۆکارەش زۆرناوچە لەخاکی ڕۆژهەڵات و باکووری کوردستان کەوتە ژێر دەسەڵاتی ڕووسیای قەیسەری ، کە دەکەوتنە سەر سنووری قرپاخ و نەخجەوان ، بەتایبەتیش پارێزگای یەریڤان و دەووروبەری ، کە ئێستا شاری یەریڤان پایتەختی کۆماری ئەرمینیایە لە ناوچەکەدا .

١٨٢٨/١٠/١ دامەزراندنی زانکۆی لەندەن لە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، کە ئەو زانکۆیە نەك هەرکاریگەری زانستی و فێربوونی بۆ گەلانی بەریتانیا هەبووە لە هەموو بوارەکانی خوێندن . بەڵکوو سوودی بۆ کۆمەڵگاکانی دیکەی وولاتانی جیهان .

١٨٢٩

١٨٢٩/٩/٣ باشووری کوردستان ، کە لە پاشا لیکەکانی دیاربەکرو مووسڵ پێك دێت ، کە دەسەڵاتدارانی عوسمانی هیچ دەسەڵاتێکیان لەسەر ئەو ناوچەو هەرێمەدا نەبوو ، لەو کاتیشدا بەگە کوردەکانی ناوچەکە کەم یا زۆر لەیەکتر سەربەخۆبوون ، هەندێك جار سەربە دەساڵاتداریەتی سلێمانیە لە- پاشالیکی مووسڵ - بوون ... هەر لە کۆنەوە لەلایەن فارسەوە پشتیووانی لێ دەکرا ، کە بەم چەشنە توانی دەسەلاتی خۆی بەسەر زۆربەی باشووری کوردستان بلاوبکاتەوەو خوودسەرانە ناوی پاشایەتی کوردستانی بەخۆوەنابوو پەیووەندی دۆستانەی لەگەڵ فارس داهەبوو ، ئیماراتە گەورەکانی باشووری کوردستان ، کە لەڕواندزو باگدان و بادینان پێك هاتبوو .

جگە لەوناوچانەی کوردستان ، کە ناوبراوان هۆزی کوردی دیکەش تیای دا دەژیان . لە چوارچێووەی پاشالیکەکانی فارس و ئاخالنسیخ وەك کۆمەڵەی بچووك لە ٢٠ تا ٣٠ بنەماڵە دەبوون ، ئەمانە بەسترابوونەوە بە پاشالیکەکانی ئەم ناوچانەی سەربە دەسەلاتی عوسمانی بوون ، هەروا لە خانەنشینی پارێزگای یەریڤان کوردێکی زۆری لێ دەژیان ، کە ئەوکات ژمارەیان دەگەیشتە ٨٠٠٠ بنەماڵە . واتە خێزان ، و لەژێر کاریگەریەتی و دەسەلاتی سەرداری یەریڤان بوون لە ناوچەکەدا .

سەرچاوە:- لە زنجیرە بەڵگەنامەکانی سۆڤیەت لە کۆمۆسیۆنی شاوخیگرافی بەرگی /٧ - ل٧٨٥-، ژ/١٧٨ .

١٨٢٩/٩/١٩ هێزە چەکدارەکانی کورد بە هاوکاری و پشتگیری هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری ، هێرشیان کردە سەر ناوچەی پارێزگای قارس لە باکووری کوردستان و لە ژێر دەسەلاتی هێزەکانی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی

ڕزگاریان کرد.

بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا چەکدارانی کورد وەك جاش یارمەتی تورکەکانیانداو بووە هۆی داگیرکردنی شاری ئەرزەڕۆم لە باکووری کوردستان .

١٨٢٩/١٢/١٤لە سەردەمی – نێس– دا – زانا دگۆر– سەرقاڵی لێکۆڵینەوە بووە لە پاش ئاڵوگۆڕ کردنـی نامـە لەگـەڵ یـەکترا ، دوای ئـەوە بریـار دەدەن ئـالاَو کـۆپی زانیاری بکەن لەگەڵ یـەکتردا ، هـەر بۆ ئـەو مەبەسـتەش بڕیاری نامەیـەك مۆر دەکەن و هاوکات لەگەڵ دگۆڕو نێس دا ، کە زانای بەریتانی ویلیام هێنری تالیووت خەریکی لێکۆڵینەوە بوون لە پێناو دەستکەووتی وێنە ی دیکە نوێ لە داهاتوودا .

١٨٣٠

١٨٣٠/١/١٠ بۆ یەکەم جار لە مێژووی جیهان کار بە پوولی نامە ئاڵوگۆڕکردن ئەنجامدرا لـە بوواری پۆستەدا لە جیهاندا .

١٨٣٠/٢/٤ گـەلانی بەلـژیکا لـە پێنـاو تۆڵـــــە وەرگرتنـــــەوە سەربەخۆیی وولاتەکەیان ڕاگەیانـــدو ســـەرکردەی وولات – لیۆپولـد– بـووە یەکەم شانشینی بەلژیکا بـــەناوی – شانـــشینی بەلـــــژیکا – لـــــە کێـــشووەرەکەدا ، و لـــە پەیمانی لەندەن داننرا بە سەربەخۆیی شانشینی بەلژیکا.

کــە نــاوی پایتەختەکــەی – برۆکــسل – ە و ژمــارەی دانیــشتووانەکەی ، ١,٠٠٠,٠٠٠ ملیـۆن کەسـە . هــەروا ژمــارەی دانیــشتووانی وولاتــەکی ، ١٠,٦٠٠,٠٠٠ ملیـۆن کەسە . هـەروا رووبـەری وولاتەکـەی ، ٣٠,٥١٠ کیلـۆ مەتر چوار گۆشەیە ، هەروا چڕی دانیشتووانەکەی ، ٨٩٩ کەس لـە یـەك میل چوار گۆشەدا . لە وولاتەکەدا .

١٨٣٠/٥/٧ مـۆرکردنی یەکـەم پـەیمان لـە نێـوان ئەمـەریکاو ئیمپڕاتۆڕیـەتی عوسمـانی ، ئـەویش بـە ئامـادەکردنی بـاری بازرگـانی و دبلۆماسـی ، کـە ئەمـەریکا ڕۆڵـی سـەرەکی هـەبوو لـە دروسـتکردنی کێـشە لـە ناوچـە عەرەبیـەکانی سـەربە ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانی ، لە هەرێمە جیا جیاکان لە کێشوەری ئاسیادا .

١٨٣٠/٧/١٥ هێزەکـانی سـووپای فەڕەنـسا لـە هێرشـێکی بەرفراوانیـدا تـووانی جـەزائیرو پایتەختی جەزائیر داگیر بکات ، کە ئەو داگیرکردنە ماوەی ١٣٢ ساڵی خایاند ، تـاکوو ڕزگـاربوونی بـە ڕگەیانـدنی سـەربەخۆیی جـەزائیر بـە کشاندنەوەی دامودەزگاو هێزەکانی سووپای فەڕەنسا لـە جەزائیر ، لـە دوای زیاتر لـە ١,٥ ملیۆن قووربانی و وێرانکاری ژێرخانی ئابووری‌و چەندین لایەنی دیکـە لـەو وولاتەدا.

١٨٣٠/٧/٣١ لـە دوای هـەولێکی سـەرکردەکانی تـووانرا – لـوویس فلیـپ – هەڵبـژێردرا بەشانشینی فەڕەنسا ، لـە دوای لابردنـی شارڵی دەیـەم ، کـە جێگـەی براکەی گرتبـووەوە بـە لوویـسی دوانزەهـەم لـە سـەر ئیمپڕاتۆڕیـەتی فەڕەنـسای ئەوکاتدا .

١٨٣٠/١١/٢٨لـە دایـك بـوونی خـاوەنی پـــەیامی – بـــەیانی کۆمۆنیـست– و ئـابووری ڕامیـــاری – فردریـــك ئینگلش– لە ئینگلترا بە هاوکـاری کـارل مـارکس کـە بۆتـە بنـەماکانی کـارو هەڵوویــستو بـــیروو بۆچوونی ژیـانی بـەملیار ڕۆشــنبیرو ڕوونــاکبیرو زاناکان لە جیهاندا .

١٨٣١

١٨٣١/٦/١٢ دامەزرێنەری وولاتی میسر- محەمەد عەلی - پاشا بە نەژاد کوردو لە بنەماڵەی - خدێوی- ە سووپایەکی لە پیادەی دەشتایی و دەریایی ئامادەکرد ، بە سەرکردایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی ، کە بەرەو هەرێمەکانی وولاتی شام هەنگاوویاننا ، کە یەکەم جار لە ڕێگەی دەریاو لە هەمان کات هێزەکانی سووپای پیادە لە دەشتایەکان ، پێشیان کەووتن و شاری غەزەیان داگیرکرد ، دوای ئەوە شارەکانی یافاو قوودس و نابلس . کە لەو کاتەدا هەردوو هێزی دەریایی و دەشتایی بەیەکگەیشتن .

هەروا شاری عەککەشیان گەمارۆداو ، دوای ئەوە کەووتە بەردەستیان... دوای ئەوە هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا بە سەرکردایەتی ئیبراهیمی کوڕی سەرکەووتنەکانی مسۆگەرکردو بەرەو شاری حەلەب بەڕێکەوتن .

محمد علي في ديوانه بالقلعة يستقبل وفد بعض الدول الأجنبية
ويرى عن يمينه ولداه طوسون وإبراهيم

لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی بە سەرکردایەتی حوسێن پاشا پاشەکشەیان کردو ناوچەکەیان جێهێشت بەرەو هەرێمی ئەنادۆڵ گەڕانەوە ، کە لەوکاتەش هێزەکانی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا بەرەو شارەکانی باکووری کوردستان هەنگاویاننا ، بە تایبەتی بەرەو شاری ئەستەمبۆڵ .

کـه بـووه هـۆی دورسـتـکردنی تـرس نانـەوە لەسـەر دەسـەڵاتەکانی وولاتـانی ئەورۆپا ، لەوکاتەی کە هێزەکانی سـووپای ئیبراهیم پاشا گەیشتە چیاکانی تـۆڕۆس و شـاری ئەدەنـە- دیاربەکر- کە بـووە هـۆی ئـەوەی کـە چـوونـە نـاو شاری ئەستەمبۆڵ ئاسان بکرێت ، کە لەو کاتـە ٥٠ کیلـۆ مـەتر مـابوو بگەنـە ناو شاری ئەستەمبۆلی پایتەختی ئەوکاتی عوسمانی .

بـە تایبـەتی ڕووسـیای قەیسـەری ترسـی زۆری گەیشتبووێ . کـە داوای لـە سوڵتانی عوسمانی کرد بەیارمەتی دانی دەسەلاتەکەی بۆ لێدانی هێزەکـانی سووپای ئیبراهیم پاشا ، کە لەو کات و بە پەلـە زیاتر لـە ۱۰۰۰ دە هـەزار سـەربازی یارمـەتی بـۆ دەسـەلاتی عوسمـانی ڕەوانـەی ئەسـتەمبۆڵ کـرد بـۆ بەرگری کـردن لـە دەسـەڵاتی عوسمـانی ، هـەروا فەڕەنسـاو بـەریتانیا ترسـان لـــەوەی ، کـــه دەســـت تێـــووەردانی ڕووســـیا کاریگـــەری هـــەبێ لـــە ســـەر بەرژەوەندیـەکانیان ، داوایـان لـە سـوڵتانی عوسمـانی کـرد ڕێکـەووتن لەگـەڵ محەمـەد عەلی پاشا ئەنجام بدات ، لە بەر ئەوەی ئەوان باشیان دەزانـی کـە محەمەد عەلی پاشا لە ڕچەڵەک و بنەماڵە دەگەڕێتەوە کام هەرێم لە کوردستان و کـام نـژاد ، لـە هـەمان کـات پەیووەنـدی لـە نێـوان محەمـەد عـەلی پاشـا لەگـەڵ میرەکـانی ئیمـارەتی کـوردی بـە تایبـەتی ئیمـارەتی ڕەوانـدز و سـۆران ئـەویش بەنامە گۆڕینەوە .

بەڵام بە داخەوە تاکوو ئێستا ئەو نامانە ئاسەواریان نیە ، بەڵام بەدڵنیاییەوە پەیووەندیـەکی بـە هێـز هـەبووە لـە نێـوان محەمـەد عـەلی پاشـاو سـەرکردە کوردەکان لە کوردستان .

۱۸۳۱/۱۰/۲٤ مۆرکردنی پەیمانی – بووخارست – لە بووخارستی پایتەختی ئێستای ڕۆمانیا ، لە نێوان هێزەکانی شەڕکەری ڕووسیای قەیسەری و ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانیدا ... شایانی باسە لەوکاتەی کە هێزەکانی سووپای محەمەد عەلی پاشا ، بە سەرکردایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی ، بەرەو شاری ئەستەمبوڵ و سەرکەوتنەکانی بووە هۆی ئەوەی کە ڕووسیای قەیسەری بە هەموو توانا یارمەتی هێزەکانی سووپای عوسمانییدا دژی هێزەکانی ئیبراهیم پاشا .
کە ڕامیاریەتیەکی نهێنی لە پەیووەندیەکانیان هەبووە بەرامبەر بە دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشاو پەیووەندی لە گەڵ ئیمارەتە کوردەکان لە کوردستان...؟...!.

۱۸۳۱/۱۱/۱۱ یەکەم ڕۆژنامەی تورکیا بەناوی – تقویم الوقائع – بڵاوکرایەوە کە تێیدا یاساکانی دەووڵەتی عوسمانی بڵاووەدەکردەوە . دوای ئەوە ڕۆژنامەی – ترجمان الاحوال– لە ساڵی ۱۸٦۷ بڵاووکرایەوە ، دوای ئەویش ڕۆژنامەی – تصویر الافکار– لە ساڵی ۱۸٦۷ بڵاووکرایەوە بە پشتگیری کردن لە ڕامیاریەتی دەسەڵاتەکەیاندا .

۱۸۳۲

۱۸۳۲/۳/۱۵ هێزە چەکدارەکانی پاشای کۆرە ، هێرشیان کردە سەر کوردە ئێزیدیەکان ، لە ناوچەی دهۆك لە باشووری کوردستان ، دوای ئەوە بەرەو شارۆچکەی – ئەلقووش– ی نزیك شاری مووسڵ ، کەووتنەڕێ کە ئەلقووش و دەووروبەری کوردە ئێزدی و مەسیحی و ئیسلامەکان بوون ، لە هەرێمی باشووری کوردستان .

۱۸۳۲/۳/۲۲ کۆچی دوایی فەیلەسوفی بەناوبانگی ئەلمانی و جیهانی – چان ولفگنگ جینتە – . ئەم فەیلەسوفە لەساڵی ۱۷٤٦ لە فرانکفۆرتی میرلیمن لە ئەلمانیا لەدایك بووە ... دەرچووی کۆلێژی یاسا بووە . لەساڵی ۱۷۷۱ بڕوانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە ... لە ساڵی ۱۷۷۲ ڕۆمانی – چۆتز یرلینگنی – بڵاوکردەوە لەسەر شێووازی شکسپیر . هەروا – ێلام فرتر – ی لە ساڵی ۱۷۷٤ بڵاوکردەوە ... چیرۆکی کۆنت دیکمۆنتی لەساڵس ۱۷۷۵ بڵاوکردەوە ... ولیم مستر لە ساڵی ۱۷۷۷ . بەشی یەکەم لەڕۆمانی – مۆست – لەساڵی ۱۷۹۸ بڵاوکردەوە ... سەردانی ناپلیۆنی کردووەو وسامی –صلیب جۆقەی

شەرتی – لە ساڵی ١٨٠٨ پێ بەخشراوە .
دوای ئەوە بۆتە وەزیر لە حكوومەتی دۆق ساكس ویمر لە ساڵی ١٨١٥...
دوای ئەوە بەردەوام بووە لەنووسینەكانی تاكوو كۆچی دوایی كردووە .

١٨٣٢/٥/١١ هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزە چەكدارەكانی میری سۆران و هێزەكانی سووپای فارسی سەفەوی ، دوای ئەوە هێزەكانی میری سۆران هێرشیان كردە سەر ناوچەكانی لاهیجان و مەهابادو دەوروبەری لە ڕۆژهەڵاتی كوردستانی داگیر كراوی ژێر دەسەڵاتی فارس لە ئێراندا .

١٨٣٢/٥/٢١ لە دوای كردنەوەی شاری بەغدا ، لە لایەن عەلی رەزا پاشا ، كە لەمانگی موحرەرەمی ساڵی دوایی بوو، یەكێك لەبنەماڵەكانی مەزهەب شیعە ، دانیشتنی ماتە مینی ، واتە تەعزیەیان ، لە ماڵەكەی خۆی دانا ، بەم بۆنەش والی بەغدا بەشداری لەو تەعزیەیە كرد ، كە بووە هۆی هاندانی كەسانی دیكەو بەم جۆرە كاری تەعزیە بووە باو بەردەوام بوو تاكوو ئێستاش ، ئەو ریّو رەسمە بەردەوامە وەك كارێكی راگەیاندن و بەهێزی بنەماڵەكە بەپێی توانایان.

١٨٣٢/٥/٣١ مۆركردنی ڕێكەتنامەی – كۆتاهیە– لە نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشای والی میسر ، لە سەر داوای وولاّتانی ئەوڕوپا ، بە تایبەتی هەردوو وولاّتی فەرەنساو بەریتانیا ئەویش بەهۆی:–
یەكەم:– سەرهەڵدانی ترسی دوا ڕۆژی دەسەلاّتەكەیان بەرامبەر بە ڕووسیای قیسەری و محەمەد عەلی پاشا...؟.
دووەم:– دروست بوونی ترسیان بەرامبەر بەگەڕانەوەی دەسەلاّتەكانی پێشووی وەك ، بێزنتیەكان ، و زانینیان بەوەی كە محەمەد عەلی پاشا نیازی دامەزراندنی دەووڵەتێكی كوردی فراوانە لە كێشووەری ئاسیا ، بەم هۆكارەش لە سەر چەندین خاڵ ڕێكەووتن ئەویش:–
١– گەڕانەوەی هێزەكانی سووپای محەمەد عەلی پاشا بۆ دوواوەی چیای تۆڕۆس .
٢– بوونی محەمەد عەلی پاشا بە والی لە سەر وولاّتی میسر و ناوچەكانی ژێر

دەسەڵاتیدا ، هەتا هەتایە .

٣- دانـانی والی لـە شـارەکانی عـەکاو تـڕابلس و دیمەشـق و حەلـەب و دوورگەی کریت ، لەلایەن محەمەد عەلی پاشا.

٤- دانـانی ئیبراهیم پاشـای کـوڕی محەمـەد عـەلی پاشـا ، بـە والی ئەدەنـە - دیاربەکر- کە ئەوکات هەرێمێکی نزیك ئەنازۆڵ بوو لە باکووری کوردستان.

شایانی باسە لە چەندین سەرچاوە وای نیشاندەدەن ، کە محەمەد عەلی پاشا پەیووەندی نهێنی هەبووە لە گەڵ میری ڕواندز لە باشووری کوردستان . لـە پێنـاو دامەزرانـدنی دەووڵـەتێکی کـوردی بـەهێز بـە تایبـەتی لـە کوردسـتان و چـەندین ناوچـەی دیکـەی وەك شـام و ناوچـەکانی دیکـەی ئەسـتەمبۆڵ و قەوقازدا .

بەڵام هـەر وەك ئێسـتا سـوڵتانی عوسمـانی بـە ناچاری ئـەو ڕێکەووتنامـەی مـۆرکرد ، ئـەویش بەپاڵـە پەسـتۆی وڵاتـانی ئـەوروپا بـەپێی قۆناخـەکان و خۆئامادەکردن لە پێناو شەڕکردن .

لە هەمان کات محەمەد عەلی پاشاش نیازی مۆرکردنی ڕێکەووتنامەکە بوو . بە جیابوونەوەی تەواو لە ژێر هەڕەشەکانی دەسـەڵاتی عوسمـانی و وڵاتـانی ئەورووپادا ، بەڵام هەوڵەکان دڵخۆشکەر نەبوون بە هۆی گەمارۆدانی محەمـەد عـەلی لەلایـەن فەڕەنـساو بـەریتانیاو ڕووسـیای قەیـسەری لـەو کاتـدا لـە کێشووەرەکەدا .

١٨٣٢/١٢/١٢ ئەندازیاری بەناویانگی فەڕەنسی - گۆستاف ئیڤل- لـە پاریـسی پایتەختی فەڕەنسا لە دایك بووە ، ئەو مرۆڤە زاناو بلیمەتە ناودارە جیهانیـەو ئـەو ئەنـدازیارە تـوانی پەیکـەری ئازادی و تـاوەری ئیڤل دروست بکات بە هەستی زانیـاری خـۆی کـە ئـەمرۆ بۆتـە هێمایەك لە هێمایەکانی جیهان.

١٨٣٣

١٨٣٣/٣/٢١ وەزیـری دەرەوەی بـەریتانیا – لـورد مرسـتۆن – نامەیـەکی لەسـەر محەمـەد عـەلی پاشـا نووسـیووەو دەڵـێ:– ئامـانجی محەمـەد عـەلی پاشـا دامەزرانـدنی دەووڵـەتێکی راسـتەقینەی مـەزنی گـەوورەو فـراوان بـووە لـە سـە ناوچـەکەو خـاکی کوردسـتاندا . لـە هـەمان کـات دژی تـورك بـووەو هـەوڵی بنبرکردنـی دەسەڵاتی عوسمانی داوە لەو ناوچە و هەرێمانەی کە لە ئامانجیدا بووە .
شـایانی باسـە وەزیـری بـەریتانی دژی دەسـەڵات و هەڵوویستەکانی محەمـەد علی پاشا بووەوجێگەی مەترسـی حکوومـەتی بـەریتانیا بـووە ... هـەر لـە بەر ئەوەش – ریشارد ووی – لـە بالوێزخانـەی بـەریتانیا لـە شـاری ئەسـقەهۆل رەوانـەی بـەیروتی پایـەختی لوبنـان کـراوە لـە سـاڵی ١٨٣٥ ، لـە پێنـاو دروستکردنی ئاژاوە لە نێوان دەسـەڵاتی محەمەد عەلی پاشاو دورزیـەکان لـە ناوچەکدا ، هەر بەوەش دەردەکەوێت کە محەمەد عەلی پاشا کورد بووە . نەك بە پێچەوانەی ، کە عەلی وەردی لەنووسینەکانی دەیاری کردووە لە سەر ئە بنەماڵەیەدا ...؟.

١٨٣٣/٥/٤ بـە هـۆی دەسـت تێـووەردانی وولآتـانی ئـەوڕوپا لـەکاروبارو پەیووەنـدی لـە نێـوان دەسـەڵاتی عوسمـانی و دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشـا ، لـە ناوچـە هەرێمـە جیاجیاکـانی میسرو شـامو چـەندین جێگـەی دیکـە . کـە بووە هـۆی ناچـارکردنی دەسـەڵاتی عوسمـانی بـەمۆرکردنی ڕێکەووتنامـەی ئاشـتی لـە نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی و محەمـەد عـەلی پاشـا ، کـە دەسـەڵاتی عوسمـانی دانینا بەمافی محەمـەد عـەلی پاشا لەسـەر میسرو نیمچە بیابانی عەرەبی و سودان لە کێشووەرەکەدا .
دوای کردنـی بـەوالی لەسـەر فەڵەسـتین و شـامو قیلیقیـای سـەر بـە دەسـەڵاتی عوسمـانی دامەزرانـد . کـە بـووە هـۆی ئـەوەی کـە محەمـەد عـەلی پاشـا دا بەسـەربەخۆیی دەسـەڵاتی بـاڵای سـوڵتان دابنـێ لـە ناوچـەو هەرێـەکان ، کـ ئەوکارانەشی بەهۆی توانای محەمەد عەلی پاشاو فراوانکردنی دەسەڵاتی بو ، هەتا لەسەر وویلایەتی دیاربەکر لە باکووری کوردستان بە دروست بوون مەترسـی وولآتـانی ئـەوروپا . لـە دوا ڕۆژی دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشـا

چەندین بیروبۆچوون و هەڵوویستی نەتەوەیی ونیشتمانی دیکە لە هەریم و ناوچە جیاجیاکاندا .

١٨٣٣/٥/١٥ لە یاداشتەکانی دکتۆر – رۆس و فریزەر – ی گەرۆکدا هاتووە :– لەگەڵ دەستەیەك لە پیاوانی محەمەد پاشا بە سەرۆکایەتی میسر بایەزید بەگ مامی ، کە بۆ ئەم کارە ناردرابوونە شاری بەغدا بەغدایان بەجێهێشت و بەرەو میرنشینی سۆران بەرێکەوتن و دەڵێ:–

ئەو ناوچانانەی لە ژێر دەستی والی عوسمانی بوون هەموویان وێران و چۆڵ بوون ، چونکە خەڵکەکە لە کاتی جەنگ ، بە هۆی ئەو باجە زۆرەی کە لە سەریان دانرابوو ڕایان کردوو ئەوەی دەمانەوەش لە ژیانێکی یەکجار سەخت دەژیان و هەر کاربەدەستێکی بەو ناوچە تێپەر بوایە داوای بەخشیشیان لە دانیشتووانەکە دەکرد ، بە پێچەوانەی ژێر دەسەڵاتەکانی محەمەد علی پاشاو میری سۆران لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٣/٥/١٩ گەرۆکی ناوداری جیهانی و نووسەری مێژوویی – فریزەر – دەڵێ :– دکتۆر رۆسی کە گەیشتە هەولێر لە باشووری کوردستان و پێشوازی گەورەی لێکرا لەلایەن دانیشتووانەکەو لەم رۆژەدا هەولێر بەجێ دێڵێ و بەرەو رواندزی پایتەختی میری سۆران بەرێگا شاخاویەکانی هەڵدەکشێ تاکوو گەیشتە قەلای میر مستەفا بەگی باوکی محەمەد پاشا ، کە پێی دەگوترا – دم دم – و بەسەر دۆڵی رواندزیدا دەروانی و کەوتۆتە لەتکەی شاخێکی بەرز لە ناوچەکەدا.

١٨٣٣/٥/١٩ دکتۆری ناوداری بەریتانی – ڕۆس – سەردانی هەرێمی باشووری کوردستانی کردو چاوی کەوت بە میرنشینی سۆران ، ئەویش بە مەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشی مستەفا بەگی باوکی پاشای کۆرە بوو لە هەرێمەکەدا ، لە پاش ئەوکارە ڕۆس ڕاپۆرتێکی تێروو تەسەلی لە سەر باری ناوچەی میرنشینی سۆران دەنووسێت و لە چەندین لایەنی دیکەی باری کورد لە باشووری کوردستان.

١٨٣٣/٥/٢١ سەرەك وەزیرانی پێشووی دەووڵەتی عوسمانی کرا بە والی پارێزگای سیواس ، و لە هەمان کات وویلایەتی دیاربەکریش خرایە ژێر دەسەڵاتەکەی

لە باکووری کوردستان ، کە ئەمەش لە پێناو کۆکردنەوەی هێزو دەسەڵاتی تـەواوی بـوو بـە سـەر بـاکووری کوردسـتانو بـە یەکلاکردنـەوەی کێـشەی شۆڕشی میر محەمەدی ڕەواندزی لە عەرێمەکەدا .

لە بەر ئەوەی ببووە یەکێ لە گەورترین کۆسپ لە پێش دەسەڵاتی عوسمانی لەسەر خاکی کوردستان ، کە لەو کاتە میری سۆران لەوپەڕی بەهێزیو تواناو یـەکگرتووی بـوو، هەرچـەندە کێـشەی نـاوخۆش مەترسـیدار بـوو لەسـەر دەسەڵاتەکەیاندا .

١٨٣٣/٦/٧ بە هۆی هەڵوویستەکانو توانای هێزەکانی سووپای میسر بە سەرکردایەتی محەمـەد عـەلی پاشـا ، پـەیمانی نێـوان ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانیو قەیـسەری ڕووسی لە – خۆنکار ئەسکەسی– مۆرکرا. وەك پـەیمانی بـەرگری هاوبەشـی سەربازی لە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریەت . لـە پێنـاو، یەکـەم:– گـەمارۆ دانـی هـەر جمووجۆڵیـەکی زیـادەڕۆیی لـە لایـەن هێزەکـانی سـووپای محەمـەد عـەلی پاشـاو دووەم :– جووڵانـەوەی کـورد لـە هـەر لایـەنێکی کـورد لـە باکوورو لـە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواو باشووری کوردستاندا .

١٨٣٣/٧/٣ دوای چـەند ڕۆژێـك لـە مانـەوەی دکتـۆر – ڕۆس – لـە شـاری هـەولێر لـە باشـووری کوردسـتان ، محەمـەد پاشـا بـە دوایـدا دەنێـرێ ئـەویش

الإمارات الكردية، ومنها بابان وسوران، في سنة ١٨٣٥

بەرەو ئاکرێ دەکەوێتە رێ و بەکەلەك لە زێی بادینان دەپەڕێتەوە تاکوو دەگاتە دەشتی ئاکرێ ... لە ناو ئۆردووگای محەمەد پاشا و لە ناوچەند ریز لە پاسەوانی تایبەتیدا دەگاتە بارەگای محەمەد پاشای کۆرە ... کە لەوکات محەمەد پاشا تەمەنی لە ٤٥ ساڵیدا بووەو دوای گفتووگۆکردنی لەنێوانیان ... لە هەمان کات دکتۆر وا مەزەندە دەکات ، کە ژمارەی چەکدارانی محەمەد پاشا نزیکەی ٥٠ هەزار چەکدار بوو لە ناوچەکەدا .

١٨٣٢/٧/٨ لە دوای تەواو بوونی گفتووگۆ لە نێوان دکتۆر رۆس و پاشای کۆرە ... دکتۆر رۆسی لە رێگەی شاری مووسڵ بەرەو شاری بەغدا کەوتە رێ ... لەناوچەو ناو شاری موسل دانیشتووانەکە داوای یارمەتی لە دکتۆر دەکەن بەهۆی برسیەتی و هەژاری ، کە ئەو کاتە لەژێر دەسەڵاتی والی بەغدا بوون . ئەمەش لەو کاتەی لەناوچەی ژێر دەسەڵاتی پاشای کۆرە دەردەچێ لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٣/١٠/٢ لە دایك بوونی – ئەلفرید نۆبڵ ، داهێنەر– لە شاری ستۆکهۆڵمی پایتەختی سووید ، لە شاری پترۆسبۆرگی رووسیا گەوورە بووە ... ئمانۆیلی باوکی لەوێ وەکوو داهێنەرێك کاری کردووەو خاوەنی کارگە بووە . هەروا ئەلفرید نۆبڵ

لەپاش خووێندێکی زۆر لەکارگەکەی باوکیدا وەکوو داهێنەرێك کار دەکات . لە ماوەی خووێندنی گەشتی بۆ فەرەنساو ئەمەریکا کردووە، دوای ئەوە دەگەڕێتەوە ، ئەویش بەهۆی نالەباری باری کارگەکەی باوکی و هەوڵی چاکردن و پەرەوپێش بردنی دەدا.

دوای ئەوەی کە برا گەوورەکەی کارگەکە بەرێوە دەبرد، ئەویش حەز لە

داهێنـان دەکـات و لـەدوای هـەوڵ مانـدبوونێکی زۆر لـەماوەی دوو سـاڵ لـە
تاقیکردنـەوە تـوانی مـاددەی دینامیـت بدۆزێتـەوە ، کـە بـۆ تەقینـەوەی
ئەشکەووت و ڕێگا چاککردن بەکار دەهێنرا .
دوای ئەوە لەساڵی ١٨٦٧ کارگەیەکی دینامیت لە سووید دروست دەکا..
دینامیت دژی مرۆڤایەتی لـەکارە جەنگیەکان بـەکارهێنرا ، کە ئەمـەش دژی
ئاواتەکانی نۆبل بوو .
شـایانی باسـە کـە نۆبـل لـە ١٨٩٥/١١/٢٧ ، واتـە سـاڵێك بـەر لـەمردنی
بڕیاریەکی گرنگ و مێژوویی دەدا ، کە ئەویش هەموو سامانەکانی تەرخان
بکرێت بۆ خەڵات لەبوارەکانی ئەدەب فیزیاو کیمیاو ئاشتی و پاش مشتو
مڕێکـی زۆر لەسـاڵی ١٩٠١ دەسـت کـرا ، بەداشـکردنی خەڵاتـەکان لـە
١٨٩٦/١٢/١٠ ، کە دەکاتە ڕۆژی مردنـی ئەو داهێنـەرە بەناوبانگە جیهانیە
– ئەلفرید نۆبل – .... گەرچی نۆبڵ بەتەنیا ژیاو کەسی لە پاش بەجێ نەما
تەنیا ئەو کارە پیرۆزەو بە بەهایە نبێت لە جیهاندا .

١٨٣٣/١١/١٩ ڕابـەری دیـاری زانسـتی مرۆڤایـەتی بـەناوبانگ – میلهام کریـستیان لـۆدویگ
دیڵتی – لـە گونـدی – بـەی برنگـی – لەدەوورووبـەری شاری – فیزیـادن – لە
ئـەلمانیا چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە – بنەماڵـەی ئـەو زانایـە لەکۆنـەو
پەیوەندی بە دۆخـەکانی ئاسـار باش بووە . دیڵتی سـەرەتا لـە قوتابخانـە
نـاوخۆیی دەخـوێنێ . دوای ئـەوە لەبـەر بـاری نـەریتی بنەماڵەکـەی دەچێتە
زانکـۆی – هایـدلبرگ – و زانـستی لاهـووتی تیـادا تـەواودەکات و تـا سـاڵی
١٨٥٦ تـاقی کردنـەوەی لاهـووتی بـە ئـەنجام دەگەیـەنێ . دوای ئـەوە بـە
دڵخۆشـکەری بنەماڵەکـەی یەکـەم ئامۆژگـاری خـۆی لەکلێـسا پێـشکەش
دەکات... بەڵام ئەو نیازەی ناگەیەنێتە چارەنووس ... هەر بۆیە وانە وتنەوە
بـەلاوە گرنگتر دەبـێ و دوای دووساڵ کـاری مامۆسـتایەتی بـاری تەندروستی
ئاڵۆز دەبێت .
دوای ئـەوە دەچـێتە زانکـۆی بـەرلین لەسـەر دەسـتی – فردریش تریندلن
زانـستی مێـژوو فێردەبێـت لـە ئـەنجامی خوێنـدن . لەسـاڵی ١٨٥٠ بـەرە
تیئۆریەکەی خۆی سەبارەت بەزانستی مرۆڤایەتی دادەڕێژێت و بـەردەوامیش
بە بـەرەو پێشبردنی دەدا تـا سـاڵی ١٨٦٤ کە تووێژینەوەیـەکی ئـەکادیمیا

لەسەر زانستی ئاکار لای فریدریش ئامادە دەکات .

دوای ئەوە وەك مامۆستا دەچێتە ناو زانکۆو وانە دەڵێتەوە . لە ساڵی ١٨٦٦ لەزانکۆی بازل بانگ هێشت دەکرێت و تا ساڵی ١٨٨٢ لەو زانکۆیە کارەکانی ئەنجام دەدات . دوای گەرانەوەی بۆ ئەلمانیا وەك پرۆفیسۆر تا ساڵی ١٩٠٥ لەزانکۆی – کیل پرسیلا و بەرلین بەسەردەبات تا لەرۆژی ١٩١١/١٠/٣ لەشاری سیر ماڵئاوایی دەکات .

ئەم زانایە لەماوەی ژیانیدا ژمارەیەکی کەم بەرهەمە هزریەکانی مێژوویی بەچاپگەیاندووە... بەڵام دوای ماڵئاوایی کۆی بەرهەمەکانی خۆی لە ١٤ بەرگی نایاب دەدا ، لە دوای کۆکردنەوەیان . واتە ئەم مرۆڤە لە ماوەی ژیانی شتێکی وای چاند کە وچاخ کۆڵ نەبێت و مێژوو ریزی لێبگرێ و نەوەکانی دوای خۆشی پێ سوودمەند بکات لە ووڵاتەکەو جیهاندا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٣٤

١٨٣٤/١/١ گەرۆکی سکوتلاندی– بیلی فریزرجیمس– لە رێگەی شاری ورمێ و رەزائیەو سەردەشت گەیشتە شاری سلێمانی لە رۆژهەلات و باشووری کوردستان – فریزەر – زۆر لە سەر شارەکانی ورمێ و سەردەشت و ناوچەکانی دیکەی نووسیووە ، بە تایبەتی لەبارەی باری کۆمەلایەتی و ژێرخانی ئابووری و پەیووەندی و کۆمەلایەتی لە سەر شاری سلێمانی و دەووروبەری نووسیووە لەباشوورو رۆژهەلاتی کوردستان.

١٨٣٤/٣/١ نیگار کێشی بەناوبانگی جیهانی– گیرۆم – لە شاری ڤیسۆلی هاوسنووری ووڵاتی سویسرا چاوی بە جیهان هەڵهێناوەو هەر لەمنداڵیەوە بە هۆی سەرنجی قووڵی و بیر تیژی دەستی رەنگینی بەهرەی وێنە کێشان دەبێتە مایەی سەرسامی دەووروبەر، هەروا لە دوا ساڵی خووێندنی خەڵاتی یەکەم لە وانەی نیگارکێشی وەردەگرێت لە ووڵاتەکەدا .

١٨٣٤/٥/١ هاوسەری مەستوورەی ئەردەلان – خەسرەوخان – کە کاتی خۆی بەردەوام بووە بە بەرابواردن لە گەڵ ئافرەتانی جوان و خواردنەوەی زۆر، ئەنجامی

ئەمەش تووشی نەخۆشی دەبێت ، کە مەستوورەخان خۆی لە نووسینەکانی
باسی کردووە کە دەڵێ:-
هاوسـەرەکەم تووشـی نەخۆشـی جـەرگ هـاتبوو ، کـە ئـەویش بـووە هـۆی
مردنی هاوسەری مەستورەی کوردستان .
ئەویش بە بێوەژنی مایەوە , کە سێ کوڕو سێ کچی هـەبووەو لەپێناو لێك
نـەترازانی شـیرازەی خێزانـی مەسـتورەخان لەگـەڵ منداڵـەکانی ماوەتـەوەو
ژیـانی بەسـەربردوە تـاکوو مردنـی لەساری سلێمانی لـە هـەرێمی باشووری
کوردستاندا .

١٨٣٤/١١/١٢ بــەهۆی هێنــانی هـــــۆزو تـــیرە عەرەبەکان لە لایەن دەســـــەڵاتدارانی ئیمپراتۆریـــــەتی عوسمـــــانی بـــۆ ئێراقی ئێستاو بە عـــــەرەبکردنی وولاتـی نێوان دوو زێ - خاکی میزۆبۆتامیا - کە ئەمەش بووە هۆی بەرپابوونی شەڕی دژووا
لـە نێـوان هـۆزی شـەمەرو عنـزە لـەنزیك باشـووری شـاری بەغـدا ، کـ
ئەنجامەکەی بووە هـۆی سـەرکەووتنی هـۆزی عنزە بە پاڵپشتی هێزەکانی
سووپای عوسمانی، کە بووە هۆی گەمارۆدانی دەووروبەری شاری بەغدا
دروست بوونی باری ئاڵۆزو نالەباری .
هەروا جگە لە بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هۆزەکان وەك هـۆزی عەقیل لەگەڵ
هێزەکانی سـووپای عوسمـانی لـە١٢/٤ ی هـەمان ساڵ ، ئـەم هۆکـارە ، کـ
دەسەڵاتی عوسمانی ڕەخساندی بەهاتنی عەرەب بەلێشاو بۆ دەووروبەری
شاری بەغداو ناوچەکانی دیکەدا . بە تایبـەتی بۆ باکووری شاری بەغدا
بەرەو ناوچەکانی باکووری کوردستان .
١٨٣٤/١٢/٢١ڕێگـەدان بـە کەشـتی هەمـە جـۆری هەڵمیـەکانی جـەنگی بـەیتانیا بـ
سـووڕانەوەیان لـەزێی فـوڕات ، بـە پێـی فـەرمانی سوڵتانی ئیمپڕاتۆڕیـەتی

عوسمان لە هەرێم و ناوچەکەدا .

شایانی باسە کە هەردوو زێی دیجلەو فورت لەچیای ئەپاراتی خاکی باکووری کوردستان هەڵدەقوڵێ و دەسووڕێتەوە بە ناو خاکی کوردستان بەرەو ڕۆژئاوای کوردستان و دوایی بەرەو باشووری کوردستان ، بە بەرەو خوارووی ئێستای خاکی دامەزراندووی ئێڕاق ، تا لە کەنداوی بە ناو عەرەبی دەکاتەوە .

بەڵام لەراستیداو بەپێی مێژوو کەنداوی عەرەب نیەو گەر ئەو کەنداوە کەنداوی هەر دەسەڵاتێك بێت کەنداوی فارس و کوردیە لە ناوچەکەدا .

تێبینی :- نەخشەی هەدوو زێی دیجلەو فورات لە جێگەیدیکە هەیە دەتوانی سەیری بکەیت .

١٨٣٥

١٨٣٥/٧/٣ سوڵتانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی - سوڵتان عبدولحەمید- فەرمانیدا بە عەلی عەشقەر ، کە بچێتە شاری بەغدا ، لە پێناو سەرپەرشتی کردنی هێزەکانی سەربازی بە چوونە سەر محەمەد پاشای ڕواندز بە لە ناووبردنی شۆڕشەکەی بەهۆی دژایەتی کردنی دەسەڵاتی عوسمانی و گەمارۆدانی شۆڕشەکانی کورد بە تایبەتی لەباشووری کوردستان.

١٨٣٦
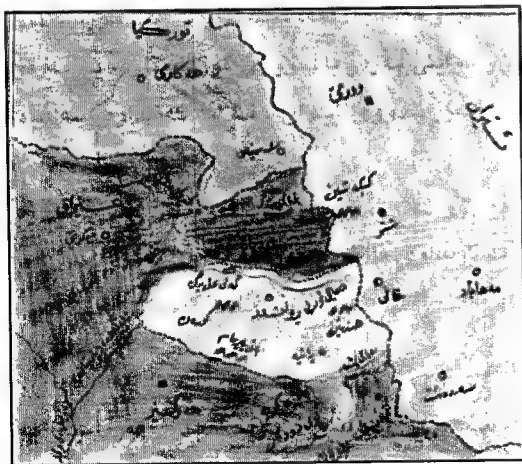
١٨٣٦/٤/١٨ بەهۆی لاوازبوونی دەسەڵاتی ئیمارەتی سۆران ، ئەویش لە ئەنجامی چەندین هەڵەو سەرە ڕۆیی لەدەسەڵات و خۆ زاڵکردن و گوێ نەدانە ئاوات و ئامانجەکانی دانیشتووانی ئیمارەتی سۆران و بە پاراستنی بەرژەوەندی گشتی و تایبەتی میری سۆران - پاشای کوێرە - نەك

بەرژەوەندی گەل و نیشتیمان و بەتایبەتی لە دوای مردنی محەمەد پاشای کۆرە لە هەرێمی باشووری کوردستان .

لەم رۆژەداو رەخسانی باری گوونجاو بۆ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە هێزەکانی سوپای عوسمانی بەفەرمانی سوڵتانی عوسمانی توانیان ناوچەی ئیمارەتی سۆران بە تەواوی بخەنە ژێر دەسەڵاتی خۆیان ، کە پارێزگای هەولێر و چەندین شارۆچکەو گوندی سەر بەدهۆك و ئامێدی و جەزیرە بخەنە ژێر دەسەلاتی خۆیان لەباشووری کوردستان.

١٨٣٧

١٨٣٧/١/٢٩ کۆچی دوایی رووناکبیرو شاعیری گەورەی بەناو بانگی ڕووسیاو جیهان – پۆشکین – بە هۆی برینە تەشەنەدارەکەی ، کە لە ئەنجامی شەرەشیرێکی دژووار لە ١/٢٧ی هەمان ساڵ زامدار دەبێ و پاش دوو رۆژ ، لە کاتژمێر دوو و چل و پێنج دەقیقەی پاش نیووەڕۆ دواهەناسەی پۆشکین دەبێ و ماڵئاوای لەگەلانی ڕووسیا و جیهان دەکاتلە وولاتەکەیدا ، کە ئەم رووداوە بووە هۆی دڵتەزاندنی هەمووگەلانی ڕووسیا بە تایبەتی و بە گشتی جیهان .

١٨٣٧/٤/٧ دەسەڵاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە سەرکردایەتی– حافز پاشا– چەندین هاووڵاتی ئێزیدی لە باشووری کوردستان شەهیدکرد ، دوای ئەوە بووە هۆی تالانکردنی ماڵ و ئەنفالکردنی منداڵ و ژنەکانیان لە باشووری کوردستان ، دوای ئەوە بەهەزاران هاووڵاتی گوواستەوە بۆناوچەی – نەسیبین– دا .

ئەو بەلگەش پارێزراوە لەبەڵگەنامەکانی دەسەڵاتی عوسمانیدا
لەشاری ئەستەمبوڵ لە ژێر ژمارە /HH/٥٢٤٨٧.

١٨٣٧/٨/٨ هێزەکانی سوپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هێرشی کردە سەر ناوچەی بۆتان لە رۆژهەڵاتی کوردستان ، لە ئەنجامدا هێزە چەکدارە کوردەکان توانیان بەرگری لە خۆیان و بوونیان و ناوچەکەیان بکەن و نزیکەی ١٥٠٠ سەربازی تورکی عوسمانی بکووژن و بریندار بکەن و هێرشەکەیان تێك بشکێنن و پاشەکشە بەهێزەکانی سوپای عوسمانی بکەن لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٨

١٨٣٨/٥/١٣ لە دوای بەرگریەکی زۆرو خۆڕاگریەکی بەردەوام بەرامبەر بە هێرشە یەك لە دوای یەکەکانی هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆڕیەتی عوسمانی لە سەر خاکی کوردستان . کە لە ئەنجام بووە هۆی سووتاندنی قەڵای سەید بەگ لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٨/٦/١٤ بەریتانیەکان بەتایبەتی حکوومەتی شانشینی بەریتانیا و لەو ناوەندەش –شافتسیری –بلمرستۆن– و سێ خاڵی گرنگیان ڕاگەیاندا ، لە پێناو بەهێز کردنی جێپێگەی خۆیان لە ڕۆژ هەڵاتی ناویندا...ئەویش:–

١– دەرکردنی دامەزرێنەری وولاتی میسر لە نژاد کورد محەمەد عەلی پاشا لە هەرێمی شام ، ئەویش لەپێناو کردنەوەی چوار گۆشەی نێوان وولاتی میسرو شام .

٢– گەمارۆدانی محەمەد عەلی پاشا لەناووەوەی سنووری وولاتی میسر لە دوواوەی بیابانی سیناوگۆڕینی بیابانی سینا بۆ – جۆرێك لەدەرخۆنەی فلینە– . بەپێووەدانی تەنگەبەری شوشەی میسریدا کە بەندە بە – کەندی نیل– کە ئەمەش لە ووتاری – ڕۆتشیلد– هاتبوو... کە ئاراستەی – بلمرستۆن– کراوە لە٢١ /١٨٣٩/٥ دا .

٣– کردنەوەی دەرگاکانی هەرێمی فەلەستین بە کۆچپێکردنی یهودییەکان – جوولەکەکان – بۆ هەرێمی فەلەستینو هاندانیان بەدروست کردنی تۆرێك لەژێر دەستەیی نیشتەجێکردن . کە ئەمەش لە ئامانجی – بلمرستۆن– دا بوو ، بەپشتگیری لێکردن لەلایەن – لۆرد ولینجتۆن– سەرکردەی سووپای بەریتانیا لەقاهیرەو ناپلیۆن لە – واترلو– ... کە زۆر لەراپۆرتەکانو لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا ، ئەوە دووپات دەکاتەوە ، کە – ولینجتۆن– خاوەنی تیئۆری ڕووبەڕووبوونەوەی محەمەد عەلی پاشا بووە بە سێ قۆناغ ئەویش:– یەکەم :– دەرکردنی لە شام . دووەم:– گەمارۆدانی لەمیسر. سێیەم :– دروستکردنی پەرژینی دووره پەرێزی لەنێوان هەردوو وڵاتەکەدا .

١٨٣٨/١١/٢١ لە دایك بوونی – یونس بێجان – عازری لە شاری خووسراوای وولاتی ئیران ، ئەم مرۆڤە خاوەنی بە دەیان کتێبی بەنرخو چابخانە بووە لە پێناو پەرە

پێدان و ڕۆشنبیركردنی گەلانی ئێران .

١٨٣٩

١٨٣٩/١/١٧ زانای ناوداری فەرەنسا – دگۆر– لە كۆبوونەوەیەكدا لە گەڵ ئەكادیمیەكان ، لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا ، باسی لەداهێنانەكانی بواری وێنەگرتن دەكات ، لەپێناو پەرەپێدان و بەرەوپێش بردنی لە هەموو بواری وێنەی هەمەجۆر لە جیهاندا .

١٨٣٩/١/٢٥ زانای بە ناوبانگی بەریتانی– ویلیام هندر تالیوت – پیشانگایەكی فۆتۆگرافی خۆی لە كتێبخانەی شانشین لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا كردەوەو بووە جێگەی سەرسوورمانی بینەران لە وولاتەكەدا .

١٨٣٩/٢/٢ زاناو ڕووناكبیر ناوداری جیهانی لە سویسرا – فریدریك هێیەر– توانی لە سەر پەڕ وێنەی دەست كەوێ بە هۆی كامێرای ئەیسكۆڕ كە خۆی بیرۆكەی كارەكەی ئەنجامدا .

١٨٣٩/٣/١٧ سەركردەی دەسەلاتی عوسمانی حافز پاشا سەركردایەتی سووپایەكی بە هێزی كرد ، لە ناوچەكانی ئەرمینیاو سیواس لە باكووری كوردستان ، بەرەو ناوچەكانی شام هەنگاویناو لەگەڵ ئیبراهیم پاشای كوڕی محەمەد عەلی پاشای مسر چاویان بەیەك كەوت لە شاری – نزیب– ی ڕۆژ ئاوای زێی فورات ، كە ٢٥ كیلۆمەتر لە سنووری سووریای ئێستا دوورە ، كە ئەویش بووە هۆی كشانەوەی هێزەكانی حافز پاشا لە دوای شەڕێكی دژوارو لە ئاكام هێزەكانی سووپای عوسمانی شكستیان هێناو پاشەكشەیان كرد لە ناوچەكەدا ، ئەویش بەجێهێشتنی چەك و تەقەمەنی لە گۆڕەپانی شەڕدا .
هەروا هێزەكانی سووپای ئیبراهیم پاشا توانیان ١٦٦ تۆپ و ٢٠هەزار چەك دەست بەسەردابگرن ، كە لەو كات لەناو سووپای عوسمانی سەركردیەكی ئەڵمانی بەناوی – فۆن مولتكە– سەرپەرشتی شەڕەكەی دەكرد بەیارمەتی دانی هێزەكانی سووپای عوسمانی لەناوچەكەدا .

١٨٣٩/٣/١٧ لە ئەنجامی شەڕی نێوان هێزەكانی سووپای ئەفگانستانی ئیسلامی و هێزەكانی سووپای بەریتانیا ، لە ئاكامدا هێزەكانی سووپای ئەفگانستان سەركەووتنیان بە دەست هێنا ، كە شەڕەكە لە بنەڕەتدا لە نێوان ئاینەكانی

ئیسلامو مەسیحیەکاندا بوو لە وولاتەکە ، کە ئەم شەڕەش چوار سالی خایاند بەیارمەتی دانی هێزەکانی سووپای عوسمانی لەو هەرێمەدا.

١٨٣٩/٣/٢٠ زانای بەناوبانگی فەرەنسی – ئیپۆلین بریاد– لە دوای هەوڵە بەردەوامەکانی توانی وێنەی نێگەتیڤی دەستکەوێ ، کە خزمەتێکی زۆری بەپەرە پێدانی وێنەگرتندا بدات لەفەرنساو دوایی هەنگاوینا بەرەو وولاتانی جیهان .

١٨٣٩/٤/٢١ هێزەکانی سووپای عوسمانی لە زێی دیجلە و فورات لە باکووری کوردستان پەڕینەوەو خاکی ژێر دەسەلاتی هێزەکانی سووپاو دەسەلاتی محەمەد علی پاشای والی میسریان داگیرکرد ، . کە ئەنجامی بووە شەڕیکی دژوواری خووێناوی ، کە ناسرابوو بە شەڕی دووەم لە نێوان دەسەلاتی محەمەد عەلی پاشاو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای میسر بەسەرکردایەتی ئیبراهیم پاشای کوڕی محەمەد عەلی پاشا سەرکەووتنیان بە دەست هێنا لە هەرێمەکەدا .

١٨٣٩/٦/٢٤ هەلگرسانی شەڕی نەسیبین لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و هێزەکانی سووپای میسر، بە سەرکردایەتی ئیبراهیم پاشا ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای عوسمانی تێکشکێنران‌و بووە هۆی کشانەوەی پاپۆرە جەنگیەکانی عوسمانی بۆکەنارەکانی میسر، لە و کاتەشدا محەمەد عەلی پاشا ماوەی بەهێزەکانی نەدا لە چیای تۆرۆس بپەڕنەووە .

هەر لەو کات دەسەلاتی عوسمانی داوای مۆرکردنی ڕێکەووتنامەی ئاشتی لەگەلْ محەمەد عەلی پاشا کرد ، بەمەرجێ دان بە دەسەلاتی بنەمالەی محەمەد

عەلی پاشا بنیٚ لەسەر میسرو فەڵەستین و سووریای ئێستا .

ئــەویش بــە ناچــار بــوونی ســوڵتان عەبدولحەمیــدو وەزیرەکــان بــەجیٚ بــەجێکردنی داوا کــە ... ئــەویش بــەهۆی هــەڵاتنی سووپایەکەیان ولە هــەمان کــات بــەهۆی مردنــی ســوڵتان و هــاتنی مــەحمودی دووەم لــە ناکــاوی و ناچاربوونیان بەمۆرکردنی ڕێکەوتنامەکە لە نێوان هەردوو لایاندا .

۱۸۳۹/۷/۱ کۆچــی دوایــی ســوڵتان عوسمــان مــەحمودی دووەم ، بــە هــۆی چــەندین نەخۆشی، دوای خۆی کوڕەکەی عەبدولمەجید جێگەی گرتـەوە بەسوڵتانی عوسمانی ، کە حەزی لە گۆڕانکاری سەردەمی دەکردو داوای لە ڕەشید پاشا کرد بگەڕێتەوە ئەستەمبۆڵ ، کە ئەوکات بالوێزی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بــوو ، لــە شاری لەنــدەنی پایتــەختی بەریتانیا و کردیــە ســەرەك وەزیرانــی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیکان .

۱۸۳۹/۷/۲ لە دوای سوڵتانی عوسمانی سوڵتان مەحمودخانی دووەم ، کە لە تەمەنی ٥٤ ســاڵیدا کۆچــی دوایــی کــردوو مــاوەی ۳۱ ســاڵ دەســەڵاتداربووە ، لــە دوای خۆی کوڕەکەی عەبدولمەجید خان جێگەی گرتەوە.

شایانی باسە کە دەسەڵاتە یەك لە دوای یەکەکانی دەسەڵاتی ئیمراتۆریــەتی عوسمــانی لــە ســەرەتای دامەزرانــدنیان تــاکوو کۆتــایی هاتنیــان لەجــەنگی یەکەمی جیهان ، لە ناو چەند بنەماڵەیەکی براو برازاو کوڕو باوك خوولایتەوە ، وەك بنە ماڵە لە دەسەڵاتەکانیاندا .

۱۸۳۹/۱۰/۱۹ لەدایك بوونی ڕووناکبیرو پێشەنگی نویٚ خوازی – پۆل سیزار– لە گووندی – ئیکس ئاوبرۆفانس– لە فەڕەنسا.

۱۸۳۹/۱۱/۳ دەرچــوونی – یاســای خــەتی شــەریفی... گوڵخانــە– لەلایــەن دەســەڵاتی ئیمپڕاتۆڕیــەتی عوسمــانی ، لــە پێنــاو چارەســەرکردنی کێــشەی زەوی کــشتووکاڵی و چاکــسازی کــردن . کــە بەشــێکی زۆر لــە زەوی خــاکی کوردستانی لە خۆدەگرت ، ئەویش لەپێناو بەتورك کردن و داگیر کردنــی خاکی کوردستان .

۱۸۳۹/۱۱/۲۱ یەکەم شاند لە ژێر دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشا لە میسر ، کە پێك هاتبوون لەحــەوت کەسایەتی ئایینی لە پێنــاو چوونیان بــۆ شــاری ئەســتەمبوڵ بــە مەبەستی یارمــەتی دان لــە بــواری فێرکــردن ، ئــەویش لــە پێنــاو کردنــەوەی

خانووی هەتیوان و پۆلەکانی خوێندن ... واتە کردنەوەی قوتابخانە لە سەر خەرجی دەسەڵاتی میسر ، کە لەو کات ژمارەی قوتابیان دەگەیشتە ۲۵۰ قوتابی لەشارەکەدا .

١٨٤٠

١٨٤٠/٣/٥ لە دوای هەرەس هێنان و سەرنەکەوتنی چاوپێکەوتن لەگفتووگۆی نێوان لایەنەکانی عوسمانی لە گەڵ فەرەنساو بەریتانیاو لەلایەکی دیکە لە گەڵ دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشا ، کە لە ئەنجام بووە هۆی گرێدانی کۆنگرەی بە سەرکەووتن ، لە کشانەوەی فەرەنساو هەوڵی ڕیکەووتنی ڕاستەوخۆی لەگەڵ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشا ، لە هەمان کات هاندانی دان بەرەتکردنەوەی داواکانی بەریتانیا.

کە ڕێکەووتنەکە لە سەر چوار خاڵ مۆرکرا بوو، ئەویش:- لە بەرژەووەندی دەسەڵاتی عوسمانی و بەریتانیاو فەرەنسا بوو، نەك لە بەرژەووەندی محەمەد عەلی پاشا ، کە ئەویش بەپێی بەرژەووەندی هەریەکەیان بەرامبەر گەمارۆدانی هەوڵەکانی محەمەد عەلی پاشاو نیازەکانی لە کیشووەری ئاسیادا .

١٨٤٠/٥/٧ لە دایك بوونی زاناو ڕووناکبیرو هونەرمەندی ڕووسی و جیهانی پیتەرئیلیش - مایکۆفسکی- لە شاری ڤودکنسکی سەر بەشاری پترۆسبۆرگی پایتەختی ئەو سای ڕووسیای قەیسەری ، کە خاوەنی سیمفۆنیای مێژوویەو بۆتە کەلتوورێکی نەتەوەیی و نیشتمانی گەلانی ڕووسیا و جیهان .

١٨٤٠/٦/٨ لە دوای تێپەڕ بوونی ساڵێك بەسەر شەڕی - تزیب- لەنێوان پێك هاتە ئایینی ونەتەوەیەکان لە لوبنان ، ژمارەیەکی زۆر لە شێخەکانی

دروزومەسـیحی و مەزهـەب شـیعەو سـووننه لـه گونـدی – ئـەنتلیاس– کـه دەکەوێتـه سـەر کـەناری دەریـای باکووری شـاری بـەیروت ، بـه ئەنجامـدانی کۆبوونەوه لە گۆڕستانی – قەدیس – کە تـەنیا گۆڕێکی پیرۆزو هـەموو پێك هاتەکانی لوبنان سەردانیان دەکەن.. لەوکۆبونـەوه هـەموویان پـەیمانیاندا ، لـەپێناو هاوکـاری و هەماهەنگی ویـەکگرتن لـەپێناو راپـەڕینی گـشتی دژی دەسەلاتی میسر بە پەیمانی بەردەوامی تێکۆشانیان ، تا بەدەست هێنـانی سەر بەخویی لوبنان یان مردن لە وولاتەکەدا .

هـەروا لـه کۆتـایی کۆبوونەوەکـه – فرنـسیس ئـەلخازن– یـان بـه سـەرۆکی خۆیـان هەڵبـژارد... شـایانی باسـه کـه ئـەو شـەڕەش لەبـەیانی رۆژی ۱۸۹۳/٦/۲٤ بـەرپابوو لـه نێـوان پێك هاتـه نەتـەوەیی و ئاینیـەکان لـه گـەل هێزەکـانی سـووپای میـسر ، بـەفیتی بـەریتانیاو فەرەنـسا لـەپێناو سـود وەرگرتن و خۆ زاڵکردن بە سەر وولاتەکەدا لە هەموو بوارە جیا جیاکاندا .

۱۸٤۰/٦/۱٥ مــۆرکردنی پـــەیمانی لەنـــدەن لـــه نێـــوان بـــەریتانیاو نەمـــساو بڕووسیاوئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمـانی ، بـه دانـنان بـه دەسـەڵاتی محەمـەد عـەلی پاشـا ، لەسـەر میـسڕ وەك شانـشین . هـەروا لەسـەر فەلەسـتین و شـام هـەتا هەتایه ، بە مەرجێ محەمەد عەلی پاشا دان بە دەسەڵاتی بالاّی عوسمانی بنێ لەسەر ناوچەکەدا .

شـایانی باسـه کـه چـەندین جـار پـەیمان و ڕێکەووتنامـەی لـەو جـۆرە لـه نێوانیانـدا مۆرکرابـوون ، بـەڵام بـه هـۆی دەسـت تێـووەردان هەڵدەوەشـایەوە بەپێی بەرژەووەنـدی هەمەلایەنـەی ووڵاتـانی ئـەوروپا ، لـه بـوونی تـرسی دوا ڕۆژیـان لـه لێهاتوویی بنەماڵەی محەمـەد عـەلی پاشـا ، ناسـراو بـە– بنەماڵـەی خدێوی– کە لە نژادا کوردبوون.

۱۸٤۰/۷/۱٥ مـۆرکردنی محەمـەد عـەلی پاشـا ، لـه سـەر پـەیمانی لەنـدەن بـه هـۆی بـاری بارووددۆخەکەو کەم کردنەوەی هێزەکـانی سـووپا بـوو. لـه شـام و فەلەسـتین ، ئـەویش بەکـشاندنەوەی هێزەکـانی سـووپا بۆمیـسڕ، کـه لـەو کاتـەدا ئیبراهیم پاشـای کـوڕی سـەرکردایەتی و دەسـەڵاتی ناوچـەکەی هەڵدەسـوڕاند لـه هەرێمەکەدا .

١٨٤٠/٩/١٧ مۆرکردنی ڕێکەوتننامە لە نێوان بەریتانیاو بڕووسیاو ڕووسیا لەلایەك لە گەڵ ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانی ، لە پێناو هێورکردنەوەی بارودۆخی- لیفانت – و لە هەمان کات ماوەدان بە محەمەد عەلی پاشا لەلایەن سوڵتانی عوسمانی ، لەبەڕێووەبردنی کاروباری دەسەلاّتی میسر ، و ناوزەند بوونی تا مردن بە پاشای عەکای هەرێمی شام ، کە شام ئەوکات بریتی بوو لە سووریاو فەلەستین و ئوردنی ئێستا لە ناوچەکەدا .

١٨٤٠/٩/٢ لە دایك بوونی سوڵتان موڕادخانی پێنجەمی کوڕی سوڵتان عەبدولمەجیدی سوڵتانی عوسمانی لە شاری ئەستەمبوڵ .

١٨٤٠/١١/١ لەدایك بوونی پەیکەرتاش ونیگار کێشی ناوداری فەڕەنسا – ئۆگێست جان رۆدانی- لە شاری پاریسی پایتەختی فەڕەنسا.

١٨٤٠/١٢/ نامەی دووەمی – بلمرستۆن- بۆ باڵێوزی بەریتانیا لەئەستەمبوڵی تورکیا کە دەنوسێ:- ئەویش بە رازی کردنی سوڵتانی عوسمانی و لایەنگیرانی و سوڵتان بەخۆی ، کە محەمەد عەلی پاشا دووبارە هەوڵدەدات ، گەر ماوەی هەبێ بگەرێتەوە هەرێمی شام ، بە دامەزراندنی خەلاّفەتی نوێ رادەگەیەنێ ، ئەویش بەلاسایی کردنەوەی خەلاّفەتی ئەمەویەکان.
هەروا داوا لە عەرەب دەکات بەدامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی گەورە لەپێناو کۆکردنەوەیان بە هاوسەنگی لە رۆژهەلاّتی خوارووی دەریای سپی . کە ئەمەش دەبێتە هۆی لەناووبردنی دەسەلاّتی عوسمانی و رەش کردنەوەی ئاسەواری تورك وەك ئیمپراتۆریەت و دەوڵەتدا .
ئەمەش لەسەر سوڵتان ئەرکە ، کە گەمارۆی محەمەد عەلی پاسا بدات و دووری بخاتەوە لە هەرێمەکە . لە بەرئەوەی محەمەد عەلی پاسا ئاواتی بەرەو دەریای سوورو هەرێمی عەدەن بوو بۆ بەهێزکردنی دەسەلاّتەکە بە هاوکاری لایەنگرەکانی لە ناوچەو هەرێمەکانا ... هەروەها لەناو نامەکە دەڵێ:-
ئینگلیز ئامادەیە دەستی یارمەتی بۆ سوڵتانی عوسمانی و لایەنگرانی درێژ بکات ، بەتایبەتی بە جێ بەجێکردنی پرۆژەی دروست کردنی ژێر دەستەی جێنشین کردنی یهودیەکان لە فەلەستین و یارمەتیدانیان ، کە ئەم کارەش

دەبێتە هۆکاری دوور خستنەوەی محەمەد عەلی پاشا لە هەڕەشە کردن لە دەوڵەتی عوسمانی لەناوچەو هەرێمەکاندا .

١٨٤١

١٨٤١/٢/٢٣ هەڵوەشاندەوەی پەیمانی بەرگری سەربازی -خوونکار ئیسکلەسی- لە نێوان ڕووسیای قەیسەری و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە ئەویش ڕێگەی داکۆکی کردنی بەردەوامی دبلۆماسیەتی بەریتانیاو فەرەنسا.
کە بەند بووە بە تێپەڕ بوونی کەشتیەکانی ڕووسیای قەیسەری لە تەنگە بەرەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ، لەوکاتەش بەبێ چاودێری بوون ، کە فەرەنساو بەریتانیا توانیان ڕێکەوتن لەگەڵ وولاتانی دیکە ئەنجام بدەن ، هەتا لەگەڵ ڕووسیاش بەمانەوەی داخستنی ، تەنگە بەرەکان - مزیق- بەرامبەر بەهەموو وولاتان بەبێ جیاوازی بەمۆرکردنی پەیمانی ناوزەندکراو بەناوی پەیمانی -تەنگە بەرەکان- لە ناوچەو هەرێمەکان لە جیهاندا .

١٨٤١/٢/٢٥ لە دایك بوونی وێنە کێشی فەرەنسی بەناوبانگ - ئۆگست ڕینوار- لە شاری لیموکی باشووری فەرەنسا.

١٨٤١/٦/١ لە فەرمانێکی سوڵتانی عوسمانی ، کە ماوەی ١٠دە ڕۆژی بە پاشای میسر محەمەد عەلی پاشا دا ، بۆ ڕەزامەندیکردن لە سەر فەرمانی سوڵتان . لەبارەی مەرجەکانی دەسەڵات پێدراوی محەمەد عەلی پاشا لەسەر میسر بەخۆیی بنەماڵەکەی بەبێ سنووری دیاریکراوی مێژوویی لە لایەن سوڵتانی عوسملنیەکان .

١٨٤٢

١٨٤٢/٣/١٨ نووسەر و شاعیری فەرەنسی – ستیڤان تۆمافلۆران مالارمیٚ – لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە . لە تەمەنی پێنج ساڵیدا دایکی کۆچی دوایی دەکات .

بەڵام بەر لەوەی تووشی نا لە باری ژیان بێت ، باوکی بەرگری لێدەکات و بەشێوەیەکی رێک وپێک لەقوتابخانەو ماڵەوە چاودێری باشی دەکات و هەوڵی فێرکردنی دەدا . جێگەی ئاماژە پێکردنە کە تاکوو ئێستا لە فەرەنسا چەندین رێچکەی شیعری سەریان هەڵداوە ..

بەڵام رێچکەی ستیڤان زۆر کاریگەرە ، کە رووخسارێکی بەرچاوی شاعیرانی فەرەنساو ئەورووپادا ، هەر دیارەو وونبوونی بۆ نیە. لە بەر پەیوەندی باشی لەگەڵ بنەماڵەی دبوای بەناوبانگ هەبوو ... کە ئەم بنەماڵەیە دوای هاتنە سەر دەسەڵاتی – لویس پۆناپارت – و دروستبوونی کۆماری دووەمی فەرەنسا لە ساڵی ١٨٤٨ .

لە فەرەنسا پلەو پایەیان بەرزدەبێتەوە بەمەش کارەکانی باوکی مالارمیٚ مەیسەر دەبێت لەهەموو بوارەکاندا ، بەڵام دوای ئەوەی کە تەمەنی مالارمیٚ دەگاتە ٩ ساڵان باوکیشی کۆچی دوایی دەکات و لەلایەن باپیری ژیان بەسەر دەبات لەگەڵ هەموو نالەباریەك ... گەرچی هەر لە تەمەنی منالیەوە بلیمەتی لێبەدەر دەکەوویت و لە ساڵی ١٨٥٤ دارێژتنێکی جوان دەونووسێت . لە ساڵی ١٨٥٨ وەك لاسایی کردنەوە – فریشتەی پاسەوان – ی شیللەر بابەتێك بەناوی ئەوەی کە سیٚ لەق لەقەکە گوویتان – دەنووسێت .

دوای ئـەوە دەسـت دەکا بـە نووسینی شیعر کـە دوای مردنـی باوکی خـۆی بەناوی — لە نێوان چوار دیواردا — بۆی بڵاودەکرێتەوە ... دوای ئەوە لەساڵی ١٨٦٠ پەیوەندی بەدیسمۆلین دەکات ، کـە پیاوێکی توانادار بوو وبایەخی پێــدەدات لــەنزیك قرســاش نیــشتەجێ دەکـــات ... لەســـاڵی ١٨٧١ توویژینەوەیەکی کاریگەر بۆ یادی بودلێر دەنووسێت ، لەساڵی ١٨٧٣ شر دیوانی — ئیگیتۆر — بڵاودەکاتەوە .

ئەم نووسەرەو شاعیرە لەماوەی ژیانیدا بەردەوام دەبێت لە نووسین سەرەرای نا لـە باری باری ژیان و کردنی ئەم لاو ئەو لا تاکوو لە ١٨٩٨/٩/٨ کۆچی دوایی بە ماڵئاوایی لە وولات و شیعردۆستان دەکات لەوولاتەکەیدا .

سەرچاوە:— مەوسوعەی فەلسەفە — دانانی — دکتۆر عەبدولرەحمان بە دەوی — بەرگی /٢ .

١٨٤٢/٨/٢٨ هێـزە دەریایـەکانی سـووپای بـەریتانیا ، لـە هێرشـێکی بـەرفراوان توانیـان شـاری — کـانتۆنی — چینی داگیر بکـەن ،، واتـە چینی مللـی ئێستا ،، لـە هەمان کاتدا سووپای پیادەی توانی شاری — شەنگهای — داگیر بکات ، کە بەندەری شەنگەهای بەندەرێکی گرنگ بوو لە بەندەرەکانی چیندا .

بەڵام بەریتانیا گەمارۆی لەسەر کانتۆن هەڵنەگرت و هێزەکانی لە شەنگهای نەکــشاندەوە ، تـــا دوای مـــۆرکردنی پێکەووتنامـــە، کـــە ناســـراوبوو بەپێکەووتنامـەی — نـانکین — کـە مـاوەی چینی دەدا بـە هێنـانی مـادەی بێ هۆشـکەر لـە بەنـدەرەکانی کـانتۆن و ئـامۆی و فوزهـۆو شـەنگهای و لینگپـۆ لەهەرێمەکەدا .

١٨٤٢/٩/٢٢ لە دایك بوونی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم کە ڕۆڵی گرنگـی هـەبوو لـە ئـازاردان و ئەشـکەنجەدان و دەربـەدەرکردنی گـەلانی ژێـر دەسـەلاتەکەی بەتایبـەتی گـەلی کـورد لەسـەر خـاکی کوردسـتان لـە هـەموو بوارەکاندا .

ئەویش لە پێناو بەتورك کردن ، بەڕاگوێزانی کورد لەسەر خاکی کوردستان بەگشتی و باکووری کوردستان بە تایبەتی ، لەلایەك بە ناوی ئایینی ئیسلام لەلایـەکی دیکـە بـەناوی نەتـەوەیی و لەلایـەنی سـێیەم بـەهۆی دڕنـدەیی دەسەڵاتەکەیان .

١٨٤٢/١١/١٧ لەدوای دەست بەسەراگرتنی ئیمارەتی سۆران و خۆ بە دەستەوەدانی ئەمیر محەمەد پاشای رواندز ، کە لەوکاتە ناوچەی عەمادیە لە ژێر دەستیدا بووە , لەو کاتەش هەردوو والی بەغدا عەلی رەزاو والی موسل محەمەد ئینجە داوای سنجەقی عەمادیەیان دەکرد ، بە پێی بەڵگەنامەی عوسمانی بەژمارە /٢٢٣٠٥ HH/ لە ساڵی ١٨٣٧ ، وفەرمانی سوڵتان مەحمودی پێچراوکراو بوو ، ئەویش بەدەستگیرکردنی محەمەد پاشا لە دەریای رەش لە نزیك بەندەری سامسۆن ونگرۆیون .

هەروا لە برگەی یەکەمی داواکاری والی بەغدا بەو ناوچانەی کە لەژێر دەسەڵاتی محەمەد پاشای رواندزی بوون بەرامبەر رەوانەکردنی یەك ملیۆن قرس بۆ ئەستەمبوڵ ئەویش بەپێی بەڵگەنامەی (M78.1N\A SIRE\DVN.A) کە ئەو بەڵگەنامەیە ئەوە دەسەلمێنێ کە سنجەقەکانی عەمادیە لە باشووری کوردستان و ماردین لە باکووری کوردستان ناحیەکانی جەزیرەی عمرو بۆتانی بەوویلایەتی موسل لکێنرا.

١٨٤٢/١٢/٩ لە دایك بوونی ئەمیری رووسیاو یەکێك لەسەرکردەکانی فەوزەوی – کروبۆتکین – لە شاری مۆسکۆی رووسای یەکگرتوو ... کاری لەگەڵ دەسەلاّتدارانی رووسیای قەیسەری کردووە ... خووێندنی بەزانست دەست پێکردووە ... دوای بوونی بەئەفسەر لەهەرێمی سیبریا دامەزرا . رێکخراوە نیمچە کۆمۆنیستەکان کاردانەوەی لەسەر بیروبۆچوونی کرد .. دوای ماوەیەك وازی لەخزمەتی سەربازی هێناو دەستی بەخووێندنی ماتماتیك کرد ، لە زانکۆی پترسیورگ و هەروا خووێندنی جووگرافیاشی دەست پێکرد . ئەم زانایە هەڵسا بەراستکردنەوەی نەخشەکانی باکووری ئاسیا لە تووێژینەوەیکی جیۆلۆجی لەفنلەندا و سوید .

لە ساڵی ١٨٧٢ پەیوەندی بەجوولانەوەی کرێکاران لەسویسرا کرد . دوای گەرانەوەی بۆ رووسیا چووە رێزی جوولانەوەی – عدمیین – کەلەو کاتە – ن.ن–تشایکۆفسکی – و کە – سرجیۆس – سەرکردایەتیان دەکرد ... کە لە نێوان دوولابالّی لیبرالیەکان و سۆشیالیستەکان کاریان دەکرد ، لەساڵی

١٨٧٤ دەستگیرکرا و دوایی لەبەندیخانە هەڵات و لەساڵی ١٨٧٦ روویکرد
لەندەنی پایتەختی بەریتانیا .
ئەم زانایە دژی بیروبۆچوونەکانی باکۆنین وەستا لەبارەی کشتووکاڵ
ودابەشی سامان . کە ئەو هەڵگری بیری – لکل إنسان بحسب حاجاته – بوو
ئەویش بەهۆی بوونی بەرهەمی زیاد و بە هۆی پەرەسەندن و پێشکەوتنی
زانستی و تەکنەلۆژیا ... دوای ئەوە لەشاری ژنێف گۆڤاریکی بەناوی –
یاخیبووەکان – دەرکرد لەساڵی ١٨٧٩ ، و بەڵام دوایی لەساڵی ١٨٨١
لەژنێف دەرکرا .
دوای ئەوە لەساڵی ١٨٨٦ بەشێوەیەکی یەکجاری لە شاری لەندەن
پایتەختی بەریتانیا جێنشین بوو . گۆڤاریکی دیکەی بەناوی – ئازادی –
بڵاوکردەوە... دوای ئەوە لەساڵی ١٨٩٥ چووە ئەمەریکاو پەیوەندی لەگەڵ
فەوزەویە ئەمەریکیەکان کرد . لە ساڵی ١٩١٧ گەراوە رووسیا و بەژداری لە
هیچ حکوومەتێك نەکرد لە دوای رووخاندنی رژێمی قەیسەری لە ١٩١٧/٣/١٥
. ئەم مرۆڤە لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٢١/٢/٢٨ لەناوچەی
دیمترۆف لەنزیك شاری مۆسکۆ کۆچی دوایی دەکات .
دوای مردنی مۆزەخانەیەك بەناوی – کربوێکن – دەکرێتەوە ، بەڵام
دەسەڵاتی ستالین لە ساڵی ١٩٣٨ ئەو مۆزەخانەیە دادەخات لە شاری
مۆسکۆی سۆڤیەتی جاران لە وڵاتەکەدا .

١٨٤٢/١٢/١٣ هێزەکانی سووپای عوسمانی لە رۆژی دووەمی جەژنی قوربان توانیان
گەمارۆی شاری کەربەلای مەڵبەندی مەزهەب شیعەی ئیسلام لە باشووری
ئێستای شاری بەغدا ، بدەن و لە دوای شەڕێکی توووند توانیان شارەکە داگیر
بکەن ، دوای ئەوە بووە هۆی تاڵان کردن و سووتاندن و وێرانکردن لە
شارەکەدا .

١٨٤٣

١٨٤٣/٥/١٥ گرێدانی کۆنگرەی ئەرزەرۆم لە باکووری کوردستان لە پێناو چارەسەرکردنی گرفتەکان ، کە نوێنەری چوار دەوڵەت بەشداریان تێدا کرد ئەوانیش :-

١- میرزا تەقی خان نوێنەری ئێران . ٢- نوێنەری دەسەڵاتی عوسمانی ئەنور ئەفەندی . ٣- نوێنەری حکوومەتی بەریتانیا کۆلۆنێل فارانت . ٤- نوێنەری ڕووسیای قەیسەری کۆلۆنیل دانیزدا ... کە کۆنگرە بۆ ماوەی چوار کاتژمێر بەردەوام بوو، کە بووە هۆی ئەوەی ، کە کێشەکان زیاتر بەرەو ئالۆزی تەشەنەدارتر هەنگاو بنێ لە نێوان بەشداربووانی کۆنگرەکە . بە تایبەتی لە بوارەکانی رامیاری و ئابووری و سەربازی و بازرگانی لە جیهاندا .

١٨٤٣/١١/١٩ لە دایك بوونی دامەزرێنەری - النزعة النقدية التجريبية - ئەڤناریس ، لە شاری براگی پایتەختی تشیکۆسلۆڤاکیای پێشوو ... لە دوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوێندن چووە زانکۆی لیبتسك ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٦ بەمامۆستا دامەزراو لەساڵی ١٨٧٧ بەشێوەیەکی فەرمی بووە مامۆستای زانکۆ لە زانکۆی زیورخ .

گرنگترین دانراوەکانی - نقد التجربة المحضة - لەدوو بەرگدا لەنێوان ساڵەکانی ١٨٨٨-١٨٩٠ ... لەم دانراوەیدا دژی بیروبۆچوونەکانی دامەزرێنەری یەکیەتی سۆڤیەتی پێشوو - لینین - وەستا . ئەم فەیلەسوفە لە ١٨٩٦/٨/١٨ کۆچی دوایی کردوە .

١٨٤٤

١٨٤٤/١/٢٢ پێکهێنانی مەزهەبی بەهائیەکان ، لە ژێر چاودێری ڕووسیای قەیسەری و جوولەکەکانی لە جیهان و بەریتانیا ، لە پێناو بۆ گەنکردنی بڕووای ئاینی ئیسلام و لێکترازاندنی ئەو یەکیەتیەی کە لە ئەنجامدانی ڕێوڕەسمەکانی ئاینی ئەنجامیاندەدا ، بە دوورخستنەوەیان لە بڕووا بنەڕەتیەکان بە بیروو

بۆ چوونی هەڵوویستی ، بە بەهائیەکان کە لەلایەن بەهامەهدیە پێکهاتبوو ، کە داوای پێغەمبەرایەتی دەکرد لە جیهانی ئیسلام دا .

١٨٤٤/٢/٢٧ وولآتـی دۆمـەنیکان لـە دوای چـەندین جـار لـە داگیرکـــردن لەلایـــەن هێزەکـــانی ســـووپای ئیـسپانیاو هایتیـەکان ، کە دواجار وولآتەکەیان رزگـــــــارکرد، بەدامەزرانـدنی کۆمـاری دۆمـــــــــەنیکان

بەسـەرکردایەتی – بدرۆسـانتانا– کـە بـووە یەکـەم سـەرۆکی وڵآتەکـە لـە کێشووەرەکەدا .

هـەروا ئێستا نـاوی پایتەختەکـەی –رۆزۆ– یـە و ژمـارەی دانیـشتووانەکەی ١٧,٦٥٠ هـەزار کەسـە . هـەروا ژمـارەی دانیـشتووانی وولآتەکـەی ٦٥,٨٦٥ هەزار کەسە . هـەروا رووبەری وولآتەکـەی ،٨٥١ کیلۆ مـەتر چوار گۆشـەیە . هـەروا چڕی دانیشتوانی ، ٢٢٧ کـەس لـە یەك میـل چوار گۆشـەدا . هـەروا نـژادەکانی ، زۆربـەی دانیـشتوانەکەی لـە ئەفەریکیەکانـەو لـە هـەمان کـات هاوولآتی کاریبیشی تیایە . لە وولآتەکەدا .

١٨٤٤/٧/٢٧ کۆچـی دوایـی زانـای گەردیلـە – الـذرة – ی بـەریتانی–جـۆن هـالتۆن– لـە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا.

١٨٤٦

١٨٤٦/١/٥ لـە دایـك بـوونی فەیلەسـوفی ئـەلمانی – رودلـف ئـویکن – لـە ئـۆرش – لـە – فریزلنـدی رۆژهـەڵآت – خـوێنـدنی لـەزانکۆی گیتـنگن تـەواوکردووە لەسـەر دەستی تیشملر . بروانامـەی دکتۆرای یەکـەمی لە فیلۆلوجیاو مێژووی کۆن بەدەسـت هێنـاوە ... وانـەی لەقوتابخانـە ناوەندیـەکان گووتۆتـەوەو لـە سـاڵی ١٨٦٧ تا ١٨٧١ لە هۆسۆم و شـاری بەرلین و فرانکفۆرت ... لەسـاڵی ١٨٧٦

بووەتە مامۆستای فەلسەفە لەشاری بازلی سویسرا .
دوای ئەوە گوواستراوەتەوە بۆ زانکۆی بیتا لە ساڵی ١٨٧٤ ... دوای خانەنشین کردنی لە ساڵی ١٩٢٠ دەستی بەوانە وتنەوە کردیە ... لەساڵی ١٩٠٨ پاداشتی نۆبڵی لەئاداب بەدەست هێناوە ، ئەم فەیلەسوفە چەندین دانراوی بەپێزی بەرهەم هێناوە وەك : -
مێژووی زاراوەی فەلسەفە و ناوەرۆکی راستەقینەی ئاین و کێشە سەرەکیەکانی فەلسەفەی ئاینی، لە گەڵ چەندین بەرهەمی دیکەو بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٢٩/٩/١٦ کۆچی دوایی کردووە لەبیتای ئەلمانیا.
سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٣ .

١٨٤٦/٦/١٢ لە پێناو بە دەست هێنانی زانیاری . دوو میسیۆنێری ئەمەریکی بەناوی - رایس ، و، پرێس- سەردانی میر بەدرخانیان کرد کە نزیکەی ٢٣ رۆژ لە باکووری کوردستان مانەوە ، لە ناوچەی- دێرگولێ- لە بارەی باری کوردو خاکی کوردستان و کێشە رووبەڕووبوونەوەکانیان ، لە نێوان ڕامیاریەتی ئیمپراتۆڕیەتی عوسمانی و گەلی کوردستان ، بە لە کارلێکردنی ڕامیاریەتی وولاتانی فەرەنساو بەریتاناو ڕووسیای قەیسەری و ئیمپراتۆڕیەتی فارسی لە کوردستان.

١٨٤٦/١٠/٦ لە دایك بوونی یەکەمین داهێنەری پیشەسازی کارەبا لە شاری - سێنتول بریج - ی شاری نیورۆکی ئەمەریکی - جۆرج وویستینگهاوس - بیزنیسمان ، کە ئەندازیارێکی ئەمەریکیەو بە داهێنەری ئێربرێکەری هێڵی شەمەندەفەر و ڕۆتۆری ئامێری هەڵمی و پیشەسازی کارەبا و دامەزرێنەری سیستەمی ووزەی

کارەبا دادەنرێت .
جێگەی ڕوونکردنەوەیە کە جۆرج لە تەمەنی منداڵیدا لە کارگەکەی باوکیدا خەریکی دروستکردنی ئامێرەکانی کشتووکاڵ بوو و لە هەمان کات کاری دەکرد ... ئەمەش بووە هۆی ڕاکێشانی تەواوی سەرنجی جۆرج بەلای ماکینەو ئامێرەکاندا ، هەروا لە کاتی جەنگی ناوخۆی ئەمەریکادا لە تەمەنی شانزە ساڵی جۆرج پەیوەندی بەهێزی دەریاوانی سەربازی کرد ، لەکاتی جەنگەکەدا لە هەردوو بەشی سوپا و دەریاوانیدا کاری دەکرد ، دوای ٣ ساڵ لە خزمەتی سوپا ، کاتێك جەنگ کۆتایی هات لە ساڵی ١٨٦٥ دا، و لە تەمەنی ١٩ ساڵیدا یەکەمین داهێنانی خۆی ، کە ڕۆتۆری ئامێری هەڵمی بوو ، لەساڵی ١٨٦٧ دا لەگەڵ مارگریناێرسکین والتەر – خێزانی پێکهێنا .
دوای ئەوە لە داهێنانە هەرە گرنگەکانی کە لە ساڵی ١٨٦٩ دا هێنایە ئاراوە ؛ دانانی ئێربرێکەر بوو بۆ شەمەندەفەر و فارگۆنەکان ... ئەمەش وایکرد کە بتوانرێت شەمەندەفەرەکان بە خێرایی بووەستێنرێن و بە ڕادەیەکی بەرچاویش سەلامەتی دەستەبەربکەن ، لە ساڵی ١٨٨١ سیگنالی ئۆتۆماتیکی کارەبایی Automatic electric block signa
وا پەرەپێدا کە توانی سەلامەتیەکی بەرچاو لە بوواری سیستەمی هێڵی شەمەندەفەردا جێگیربکات ، هەروا ئەم ئامێرەش بە جۆرێکی گەورە چووستی هێڵی گوواستنەوەی زیاد کردوو ڕووداوی تێکشکانی شەمەندەفەری کەمکردەوە .
هەروا جۆرج ڕێگەیەکی گرنگتری بۆ ئاسانکاری گوواستنەوەی گازی سرووشتی بۆ ماڵەکان و هەروا بەکارهێنانی بۆ مەبەستی گەرمکردنەوە و ڕووناکردنەوە دۆزیەوە ... هەروا جۆرج توانی سامانی داهێنانەکانی لە بوواری بازرگانی و وەبەرهێناندا بەکاربردوو لەماوەی چەند ساڵێك توانی سامانێکی باش پێکەوەنێت و لە ساڵی ١٨٨٦ دا کۆمپانیایەکی ویستینگهاوسی کارەبایی بۆ پەرەپێدانی ووزەو ئامێری کارەبایی دامەزراند .
دوای ئەوە ویستینگهاوس ماف داهێنانەکانی ماتۆری AC و داینەمۆی لەنیکولاتێسلا کڕی و لەویشدا تێسلای وەك شارەزایەك بۆ پەرەپێدانی ئەو ئامێرانەی کە لە سیستەمی تۆری ووزەی کارەبادا بەکاردێن لە کۆمپانیاکەید

بەکرێ گرت .

هـەر لەوکاتـدا گـەورەترین کێبرکێـی ویستینگهاوس ، تۆمـاس ئەدیـسۆن و کۆمپانیاکـەی Generalelectric بوو ، کە سەر قاڵی کارەبایی Dc بوو ، جۆرج توانی لە ساڵی ١٨٩٣ دا سیستەمی کارەبایی ڕووناکی بۆ پێشانگای شیکاگۆ دامەزرێنێت و لەهـەمان ساڵدا بەڵێندەرایەتیەك بۆ بەرهەم هێنانی وزەی کارەبا لە تاڤگەکانی نیگارا بەدەست بهێنێت .

هەروا لەساڵی ١٨٩٥ مووەلیدەکانی نیگارا توانی وزەی کارەبا بۆ دووری ٢٠ میل بۆ ناوچەی باڤالۆ بنێرێت ، تا لە ساڵی ١٩٠٧ یش ویستینگهاوس وەك کاپتنی پیشەسازی ئەمەریکی بوو .

بەڵام دوای ئەو هـەموو کارانە تووشی شکستی دارایی هات و لە ئەنجام ناچار بوو واز لە کۆمپانیاکەی بێنێ و لەساڵی ١٩١١ بەدواوە نەخۆشی تەنگی پێهەڵچنی ، تاکوو لە ساڵی ١٩١٤/٣/١٢ لە شاری نیورۆك ماڵئاوایی لە وڵاتەکەی دەکا لە ئەمەریکادا .

١٨٤٦/١٠/٢٧ دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، داوای لە نوێنەری باڵوێزی بەریتانیا لە ئەستەمبۆڵ کرد ، کە حکوومەتی عوسمانی نیازی تەواوی هەیە ، کە دەسەڵاتی ئەمیر بەدرخانی کوردی لە باکووری کوردستان لەناو ببات بەهێزی سووپا.

بەڵام سرووشتیەتی خاك و هەلکەوتەی کوردستان ، لە باری کەش و هەواو کەسی و بوونی ٦٠,٠٠٠ شەست هەزار چەکداری کورد لە ژێر سەرکردایەتی ئەمیر بەدرخان وایکرد ، کە دەسەڵاتی عوسمانی ناچار بکات . لە دوواخستنی هێرشەکەی بۆسەر کوردستان.

لە هەمان کات سەرەك وەزیرانی دەسەڵاتی عوسمانی ئاگاداری نوێنەری بەریتانیای کرد ، کە نازم ئەفەندی ئەحمەدی ناردووە بۆلای ئەمیر بەدرخان بەڕاگرتنی شەڕەکە لە ناوچە جیاجیاکانی باکووری کوردستان.

١٨٤٧

١٨٤٧/٢/٢٨ لە دەستووری ڕووسیای قەیسەریدا هاتووە ، کە کاووربـاری بەڕێووەبەرایەتی تەواوی هۆزو خێلە کوردەکانی ئازربایجان – جگە لە کوردە

ئێزیـدەکان- خراوەتـە ئەسـتۆی سـەرۆکی هـۆزی - رازێـکـی ،رادیکـی- کـە جەعفەر ئاغا لە نازناوی عێل بەگ بووە.

شایانی باسـە گـەر بگەڕێینـەوە بۆ سـەر ژمێری سـاڵی ۱۸۹۷ دانیـشتووی کوردو نەتـەوەکانی دیکە بەم شێووەیە بووە... ژمارەی کـورد – ۹۹,۹۰۰ – هـەزار کـەس بـووە ... ژمـارەی ئازەربایجانـەکان – ۷۳ر٤۰۰- هـەزار کـەس بووە... چەرکەسـەکان – ۸۳ر٦۰۰- هـەزار کـەس بووە... ئینگلۆشیـەکان – ٤۷ر٤۰۰ – هـەزار کـەس بـووە، کۆمیـەکان- ۸۳ر٦۰۰- هـەزار کـەس بـووە ، قەرەچـایڤیەکان – ۳۷ر۳۰۰ – هـەزار کـەس بـووە ، کـە هـەموویان خـاوەنی قەوارەو دەسەڵاتی خۆیان بوونە ، بەڵام کورد .!...!...؟.

ئـەویش کـە هۆکـاری سـەرەکی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەرکردە هـۆزو تـیرەو مـیرو دەسـەڵاتدارەکان و سـەرۆکی پـارت و بنەماڵـە کـانی کـورد . بـە پاراسـتنی دەسـەڵات و پـارەو پـاوانکردنی سـامانی گـەل ، بـە ئاسـانکاری کـردن بـۆ دووژمنانی گەل و نیشتمان .

۱۸٤۷/٥/۱۹ مـۆرکردنی ڕێکەووتنامـەی ئـەرزەڕۆم لـە نێـوان دەسـەڵاتی ئیمپراتۆڕیـەتی عوسمانی و دەووڵەتی سەفەوی فارس ، کە لە ئەنجامدا بووە هـۆی ئـەوەی کە چـەندین ناوچـەی کوردسـتان لـە باکووی کوردسـتان بخرێتـە ژێـر دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەپێی بەرژەووەندی هەردوو دەسەڵاتی عوسمانی و فارسی داگیرکەری باکوورو رۆژهەڵاتی کوردستان .

۱۸٤۷/٥/۳۱ مـۆرکردنی پـەیمان لـە نێـوان بەرپرسـانی داگیرکـەر لـە ئـەرزەڕۆم بـە گەڕاندنـەوەی عەبـدال بـەگ باجـەلان ، لـە دوای سـەرنەکەووتنی لـە شـەڕو ململانێی لەگەڵ محەمەد عەلی میرزا لە هەرێمەکەدا .

۱۸٤۷/٦/۲ هێزەکـانی سـووپای عوسمـانی هێرشـی کـردە سـەر مـیر بـەدرخان بـە سەرکردایەتی عوسمان پاشای دووەم ، لە ئەنجام سـەرکەووتنیان بە دەست نەهێنا بە هۆی خۆڕاگری و بەرگری کردن لـە بوونی کورد و خـاکی کوردستان لە باکووری کوردستان .

۱۸٤۷/۷/۱۸ لـە دوای شـەڕیکی خووێنـاوی لـە نێـوان هێزەکـانی سـووپای فەڕەنـساو شۆڕشگێڕانی جەزائیر ، بە سەرکردایەتی عەبدولقادر جەزائیری لە دوای ۱۷ سـاڵ شـەڕ . لـە نێـوان هـەردوو وولات ، جـەزائیر لەلایـەن ئیمپراتۆریـەتی

فەرەنسا داگیرکرا ، لە ئەنجامی خۆ بە دەستەوەدانی عەبدولقادر جەزائیری ، ئەم وولاتە بەداگیرکردن مایەوە تاکوو بدەست هێنانی سەربەخۆیی جەزائیر لە کێشووەرەکەدا .

١٨٤٧/٧/٢٦گەلانی وولاتی لیبیریا پێشوازی لە سەربەخۆیی خۆی کرد ، ئەویش بەکۆماری لیبیریای ئازاد ، بەدامەزراندنی حکوومەت لەسەر شێوازی ئەمەریکی، کە – جۆزیف رۆبرتسە – بە یەکەم سەرەك کۆماری ئەو وولاتە تازیەدا هەڵبژێردرا ، کە کەسایەتیەکی ئەمەریکی بوو لە وولاتەکەدا .

هەروا پایتەختەکەی ناوی – مۆنرۆڤیا – یە و ، ژمارەی دانشتوانی ١,٠٣٦,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکەی ، ٣,٧٠٠,٠٠٠ ملیۆن کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ،١١١,٣٧٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هە روا چڕی دانیشتووانەکەی ، ٨٥ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، هۆزەکانی ناوخۆیی ٩٣٪ . هندی ، ئەمەریکی ، لیبیری ٥٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٤٧/١٢/٩ ئافرەتـــــە مێـــــژوونووس و ڕوونـــاكبیری نەتـــەوەیی كـــورد خـاتوو مەستوورەی كوردستان ، مـاوەی ١٤ سـالْ بـەبێوە ژنـی مایـەوەو ژیـانی بەسـەربرد ، لـەو مـاوە مێـژووی ئـەردەلانی بـە دەستەكانی خۆی نووسیتەوە بە نـاوی – مێـژووی ئـەردەلان –، لـە گـەلْ ئەوەشدا نـاكۆكی و دژایـەتی وململانێی نـاووخۆیی ئەمیرەكانی ئەردەلانـدا لـە بیروو ژیانو سامان تێیدا نەمابوو ، هەتا كێشەكە كەوتبوو نێوان خێزانو بنەماڵـەكانی ئـەردەلان ، دوای ماوەیـەك ڕویـان لـە باشووری كوردسـتان كـرد ، دوای ٤٤ سـالْ لەتەمـەنی پـڕ لـەئێشو ئـازارو خـۆڕاگری مەستوورەی ئـەردەلان بـە مالئـاوایی كـرد لـە گـەل و نیشتیمانەكەی ، كە جێگەی شانازی گەلی كوردستانە .

جێگـەی باسكردنە كە ئـەم خاتوونـە نـاودارە لـە ١٢/٤/ ١٨٠٤ ، لـە شـاری – سەنندژ – لە ڕۆژهەلاتی كوردستان چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، كە ئەو كات ئـەو شـارە پایتـەختی ئیمـارەتی ئـەردەلان بـووە ، هـەروا لـە كـاتی دەسـەلاٌتداریەتی ئـەمیر – ئامانـەللا خـان – بـاوكی خەسـرەو خـان بـووە ، لە هەرێمەكەدا .

١٨٤٨

١٨٤٨/١/٢٤ دۆزینـەوەی زێـڕ لـە وویلایـەتی كالیفۆرنیـای وویلایەتـە یـەكگرتووەكانی ئەمەریكا ، لە دوای هەول و توانا لـە توویژینەوەیەكی زانستیانەی بەردەوام لە ناوچەكەدا .

١٨٤٩

١٨٤٩/١/١ ڕووناكبیرو فەیلەسوفی نـاوداری جیهانیو خـاوەن تێئوری سۆسیالیستی

زانستی ، کارڵ مارکس- بابەتێکی لە سەر بەرپابوونی شۆڕشی چینی کرێکاران بلاّووکردەوە ، بە تایبەت لە سەر داهاتووی فەرەنساو جەنگی جیهانیدا .

ئەویش بە هەڵسەنگاندنو تووێژینەوەیەکی زانستیانە بەپێی کێشەو ململانێیەکانی ئەوکات لە لێکترزانی پەیووەندیەکانی کۆمەڵایەتیو چینایەتی . بە هۆی چەوسانەوەی چینی کرێکارانو کاسبکاران لەلایەن سەرمایەدارانو دەسەڵاتدارانی سەرمایەداری لە وولاّتانی ئەورووپادا .

لە ئەنجام پێشبینیەکانی ئەم زانایە هاتەجێ ، بە بەرپابوونی شۆڕشی فەڕنسیو کۆمۆنەی پاریسو شۆڕشی رووسیو جەنگی یەکەمی جیهان.

١٨٤٩/١/١ بلاّوکردنەوەی یەکەم ژمارەی هەفتەنامەی- زهریرا دبهرا - لە شاری ورمێێ لە ڕۆژهەلاّتی کوردستان ، کە ئەو ڕۆژە کرا بە ڕۆژی ڕۆژنامەگەری ئاشووری لە نێوان وولاّتانی دووزێێ و بە تایبەتی لە کوردستان .

١٨٤٩/٤/٢٣ دوای دەســـــــــــــتگیرکردنی دۆستۆیفـــــسکی و لــــه دوای لێکۆڵینــەوە لەگەڵیـداو لەگـەڵ ٢٠ روونـــاکبیری دیکـــە لەکۆمەڵـــەی بتراشفــسکی لـــە ١٢/٢٢ی هـــەمان ســاڵ ، لەلایـەن رژێمـی قەیـسەری ڕووسیا دەستگیرکران .
دوای ئەوە چاویان دەبەسترێتەوەو ڕووت دەکرێنــەوە تـەنیا شـۆرتیان لەبــەر دەمێنــی و لـــە گۆڕپانێکـدا لەناو کۆمەڵە سەربازێك فرێیان دەدەنە سەر زەویەکی بەستەڵەکی ، کە پلەی ساردی لەخوارووی ٢٠ پلەی ژێر سفر دەبێ لە شارەکەدا .

١٨٤٩/٨/٢ کۆچی دوایی دامەزرێنەری وولاتی میسرو بە نژاد کورد محەمەد عەلی پاشا ، کە لە بنەماڵەی خدێووی بووەو لە کاتە زووەکان لە وویلایەتی دیاربەکر لە بـاکووری کوردسـتان رووی لـە هـەرێمی میسر کـرد بـوو... لـە بنەماڵـەی خدێوویەو تەرمەکەی لە مزگەووتی دروستکراو لەلایەن خۆیەوە بەناوی- القلعه - نێژراوە لەمیسردا .

١٨٤٩/١٠/١٧ کۆچـی دوایـی مۆزیکـاری نـاوداری فەڕەنـسی - تۆبـان - لـە پاریـسی پایتەختی فەڕەنسا .

١٨٤٩/١٠/٢٥ فەیلەسـوفی جیهـانی کـارڵ مـارکس داوای کۆنگرەیـەکی گـشتی لـە هـەموو رێکخـراوە دیموکراتیـە جیهانیـەکان کـرد لـەو ڕۆژەدا ، بـەڵام بـەرپابوونی شۆڕشی فەڕەنسا ، بەر لە گرێدانی ئەوکۆنگرەیە بەرپابوو . کە بووە هۆی سەرچـاوەکانی تێـۆری‌و بیری مارکـسی لـە شۆڕشـی چینـی کرێکـاران لـە جیهاندا .

تێبینی:- تێئۆریەکانی مارکسیەت بۆتە سەرچاوەی هـــــەموو پەرەسەندنێکی بیروو بۆ چوونەکانی زانـــــاکان و نووسەرو ڕووناکبیران لـــە هەموو بوارە جیا جیاکاندا بـــــە تایبەتی لە بوارەکانی چینایەتی و ئابووری و

کۆمەڵایەتیدا .

١٨٥٠

١٨٥٠/٨/٥ لـە دایـك بـوونی نووسـەرو ئەدەبی بەناوبانگی فەرەنسی و جیهان – گی دی مۆپاسان – ناسـراو بـە مۆپاسـان لـە خێزانێکـی ئارسـتۆکراتی کۆشـکی – میرۆڤیل – ی لە هـەرێمی نۆرمەنـدی فەرەنسا ... هەروا لە ژینگەیەکی ئارام و هـێمنی خێزانـی گەشـەی نـەکرد ... لەبـەر ئـەوە بـەردەوام دایـك و بـاوکی لەبەریـەك دابـوون ... ئـەم

بارودۆخەش کاردانەوەی خراپی لەسەر دەروونی مۆپاسان هەبوو ، کە دواتر لـە زۆر چـیرۆکدا هەڵوویـستی دووژمنداریـەتی خـۆی دژی خـەڵکی و هاوسۆزیشی بۆ هـەژاران و کۆمـەڵگا دەربـڕی ... هـەروا بە ووردی چاودێری ژیانی جووتیارانی دەکردو نزیکی دابوونەریتەکانیان دەبووەوە ، هەروا بەرەو دەریا دەچوو لـە ماسی گـران ڕادەما ... هـەر بۆیـە دواتـر گـوتی:– لەسـەر کەناری ساردو خۆڵەمێشی دەریای باکوور پێگەیشتم.

هـەروا مۆپاسـان زیاتر لەسەر دەسـتی دایکی پەروەردە بوو ، کە دایکی زۆر شەیدای ئەدەب بووە ، کە دایکی دەیوویست مۆپاسان وەك ئەلفریدی بـرای بێت بە ئەدیبێکی بەرز ، کە ئەویش زۆر حـەزی لـە ئەدەب و فەلسەفە دەکرد ... بـەڵام مـەرگ مـەودای گەیشتنی بە هیواکانی نەدا ... هەروا مۆپاسان لە تەمـەنی ١٣ سـاڵیدا چـووە پەیمانگایـەکی ئـایینی و دواتـر دەچـێتە قوتابخانەیـەك لـە – روان – و بەکـەلۆریای لـێ بەدەست دێـنێ ... دوای ئـەوە چوو بۆ خووێندنی یاسا ، بەڵام بەر لە تـەواوکردنی خووێندنی یاسا دەچێتە ڕێزی سووپای فەرەنسا .

لەوکاتەش شەڕ لە نێوان فەرەنسا و ئەلمانیا هەڵگیرسابوو هەر لەو کاتە مۆپاسان کەوتە سەر خوێندنەوەو چامەی غەزەلیانەی دەنووسی و دوای وەستانی شەڕ ، دەچێتە شاری پاریسی پایتەخت ... لە شاری پاریس لە وەزارەتی دارایی و داگیرگەکان کاری دەست دەکەوێ ، دوای ئەوە دەچێتە وەزارەتی فێرکردنی گشتی و هونەرەجوانەکان دادەمەزێت .

ئەم ئەدیب و نووسەرە لە ماوەی ژیانیدا زیاتر لە ٢٥٠ کورتە چیرۆك و ٦ شەش رۆمانی نووسیووە لەگەڵ دیوانێکی شیعریدا ، و لەماوەی ژیانیدا لە هەڵس و کەوتەکانی جێگەی سەرسوورمانی دانیشتووان و هاورێ و دۆستان و جەماوەرەکە بووەو بەردەوام بووە لەکارو هەڵوێستەکانی تا لە رۆژی ١٨٩٣/٧/٦ماڵئاوایی لە گەل و وڵاتەکەی دەکا لە فەرەنسا .

١٨٥٠/٩/١٣ کۆچی دوایی زانای فیزایی فەرەنسی – جۆزیف لوی چای لوساك– رابەری لێکۆڵینەوەی کارەکانی غازی بۆ کەلوپەلەکان .

١٨٥٠/١١/٦ میرنشینی بابان هەڵووەشێنرایەوە ، کە دوا میری بابان عەبدوڵا پاشا بووە لە دوای هەڵوەشانەوەی ئیماراتی بابان ، کراوەتە قایمقامی شاری سلێمانی و ئیتر پەردە بە سەر ئەو میرنشینانە دادراوەتەوە لە سەر خاکی کوردستان تا مانگی/ ١٩٢٢/٨ ، کە شێخ مەحمودی حەفید بانگەوازی بەرەو دامەزراندنی پاشایەتی کرد لە باشووری کوردستان .

دوای ئەوە سەربەخۆی کوردستانی ڕاگەیاند... شایانی باسە دوای رووداوەکان لە ناوەڕۆکی مێژوونامەکە بەمێژوو هەمووی باسکراوە بەپێی ڕۆژومانگ و ساڵ ، لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٥١

١٨٥١/٥/١٦ لە دایك بوونی رووناکبیرو توێژینەرو موئەرخی فەلسەفەی ئەلمانی – ینۆ ئەردمن – لە ئەلمانیا ... خوێندنی لە شاری بەرلین دەست پێکرد لەلایەن هلمهولتس و بۆنتس و تسلر ، کە لە ئاکام توانی بروانامەی دکتۆرا بەدەست بێنێ لەشاری بەرلین لە ساڵی ١٨٧٦ .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٨ لەزانکۆی کیل دەستی کرد بەوانە گووتنەوەو دوای ئەویش لەزانکۆی براسرلافیا لەساڵی ١٨٨٤ وهلە لەساڵی ١٨٩٠ و بۆ لەساڵی ١٨٩٨ و بەرلین لەساڵی ١٩٠٩ . ینۆ ئەردمن بەشداری لە مێژووی فەلسەفە بەچەند دانراوێك کردووە ... لە بواری فەلسەفەی زانست بەدانانی

کتابێك بەناونیشانی –بدیهیات الهندسە – و چەندین دانراو بابەت لەم بوارەو بوارەکانی دیکەی فەلسەفەو بەردەوام بوونی لەکارەکانی تاکوو لە ۱۹۲۱/۱/۷ لە شاری بەرلینی ئەلمانیا کۆچی دوایی دەکات بە ماڵئاوایی لە گەلانی وولاتەکەیدا .

۱۸۵۱/۱۰/۲۷دامەزراندنی ئاژانسی – رۆیتەر – لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، ئەم ئاژانسە لە سەرەتا تەنیا هەواڵە تایبەتیەکانی بە ، دارایی ، کۆدەکردەوە و پێشکەشی بیستەرانی دەکرد .

جیگەی ئامارژە پێکردنە کە ئەم ئاژانسە یەکێك بووە لە ئاژانسە بە ناوبانگەکانی کۆکردنەوەی زانیاری و هەواڵ لە سەر ئاستی جیهان ، کە تاکوو ئێستا نزیکەی ۷۵ نووسینگەی لە وولاتە جیا جیاکانی جیهاندا هەیە . کە هەواڵە جیاجیاکان دەگەیەنێتە جیهان ، جگە لە زانیاری راگەیاندن ، زانیاریەکانی دارایی دەگەیەنێتە ئاژانسەکانی دالیناییکردن و دامەزراندراوە داراییەکان و نانکەکان .

بەلام دوای ئەوە لە ساڵی ۱۸۵۸ فراوانکرا و کەووتە کۆکردنەوەو گەیاندنی تەواوی هەواڵەکان . هەروا ئەو ئاژانسە بە درێژایی تەمەنی لە خزمەتکردنی پێدانی زانیاری لە قۆناخ و گۆرانکاریە رامیاری و سەربازی و ئابووری و بازرگانی و رێکەووتننامەو شەرو ئاشتیدا هەواڵەکانی بۆ دام و دەزگا راگەیاندن و میدیا و دەسەلاتەکان بلاوکردۆتەوە .

دوای ئەوە لە ساڵی ۱۸٦۱ تا ۱۸٦٥ دامەزرێنەری ئەم ئاژانسە رۆژنامە نووسێکی ئەڵمانی بوو کە ناوی – پۆڵ بۆلیۆس رۆیتەر – بوو ، کە بە بارۆن فۆن رۆیتەر – ناسراو بوو . کە لە ساڵی ۱۸۱٦ لە شاری – کاسلی لە وولاتی ئەڵمانیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ، لە بەر ئەوە ئەو ئاژانسە بە ناوی ئەو کرا و ناوزەند بووە . لە بەر ئەوەی کە لە ساڵی ۱۸۵۱ لە شاری لەندەن ئەو ئاژانسەی دامەزراند بە خۆی سەرپەرشتی تەواوی کارەکانی دەکرد تا ماڵئاوایی کۆتایی کرد لە وولاتەکەدا .

۱۸۵۲

۲ / ٤ /۱۸۵۲بەرپرسی رووسی لە ناوچەکانی باکووری کوردستانی ژێر دەسەلاتی

ڕووســیای قەیــسەری – کینــاز بــەبیونۆفی– ٤٥٠ خێزانــی کــوردی ، کــە دانیشتووانی ٢٠ گوند بوون ، لەلای چەپی بۆلای ڕاستی ڕۆخەکانی ناوچەی ڕووبــاری ئــاراس گووســتەوە ، بــە نــاوی ئــەوەی کــە لــە ژێــر دەســەڵاتی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی دوریان بخاتەوە .

بــەڵام ئەنجامــدانی ئــەم کــارە بەپێــچەوانەو بــە ڕێکــەووتنی نێــوان هــەردوو دەســەڵاتی عوسمــانیو ڕووســی بــوو، لــە پێنــاو پــەرتو بڵاوەپێکردنــی خێزانەکانی کوردو شێواندنی باری دیمۆگرافیای نیشتمانی کورد لە سەر خاکی کوردستان .

١٨٥٢/١٠/١٥ یەکــەم ســەرژمێری کە لە شای بۆکان لە ڕۆژهـــــــەڵاتی کوردستان کرابێت ، کـــە ژمـــارەی دانیـــــشتووانی ئــەوکات ١٠٠ کــەس دەگەڕێتــەوە ، بــەڵام لـــە ســـەردەمی – ناســـرەدین شـــای قاچار – کە سەردار عــەزیزخانی مــوکری خــاوەنی بۆکــان بــوو خـــۆی لـــە ١٠٠ بنەماڵــە دەدا ، کــە لەو شارۆچکە نیشتەجێ بوون ... جێگەی باسکردنە کە شاری بۆکان لە ٣ خوولــەك و ٤٦ پلــەی درێــژی خۆرهــەڵات و ٣٢ خوولــەك و ٣٦°پلــەی پانــای باکووره .

وێنەیەکی ... شاری بۆکان

قەڵای سەردار عەزیزخان

بەپێی دوایین دابەشکردنەکانی ئێران بەریتانی ڕووبەری بۆکان ٥٤١،٣٠٦ کیلۆمــەتر چــوار گۆشــەیە ... بۆکــان لەباشــووری خۆرهــەڵاتی پارێزگــا

ئازربایجانی خۆرئاوا هەڵکەوتووە ... شاری بۆکان ١٣٤٠ مەتر لەسەر ئاستی دەریا بەرزە ... شاری بۆکان لەباکوورەوە لەگەل میاندواو ... لەخۆرهەڵاتەوە لەگەل ساین قەلا ... لەباشوورەوە لەگەڵ سەقزو لەخۆرئاوا لەگەل شاری مەهاباد هاوسنوورە لە هەرێمەکەدا .

شاری بۆکان لەسەرژمێری ساڵی ٢٠٠٥ کە لەلایەن فەرمانگەی باری شارستانی پارێزگای ئازربایجانی خۆرئاواوە بڵاوبۆتەوە کە دانیشتووانی بۆکان ژمارەی گەیشتۆتە ٢٣٠,٠٠٠ هەزار کەس و لە ناو شارە کوردیەکان دوای شارەکانی کرماشان و ورمێ و سنەیە . گەورەترین شارە لە خۆرهەڵاتی کوردستان . بۆکان لەدوو قەزا پێکهاتووە ... قەزای – سمینە – کە روبەری ١٠٩٣ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە و لەسێ ناحیە پێك هاتووە ... قەزای ناوەندی شاری بۆکان کە لە چوار ناحیە پێکهاتووە ...دانیشتووانی بۆکان بەزمانی کوردی زاراوەی موکری ئاخاوتن دەکەن ... دانیشتووانی شاری بۆکان ١٠٠٪ کوردن و بەئاین موسمانن و لەهەردوو مەزهەبی شیعەو سووننەی ئیسلام پێکهاتوون .

دانیشتووانی کۆنی بۆکان و نەتەوەکانی دیکە لەناوچەکەدا ئەو شوێنەوارانەی لەگەران و پشکنین شوێنەوارەکان دۆزیوویانەوە لە هەڵکەناندنی بەرد دەگەرێتەوە بۆ ٨٠٠ ساڵ بەر لەزایین و بەدەیا قەڵاو خانووی کۆنی تیا بەدی دەکرێت ، کە خاوەندارێەتی بۆ پەنجە ماندوبوونەکانی کورد دەگەرێتەوە . بۆکان لەساڵی ١٩٣٦ یەکەم قائمقامی بۆ دامەزراوە ، کە ناوی عەزیزخانی حەیدەری بووە ... یەکەم قوتابخانە لەساڵی ١٩٢٨ کراوەتەوە ... ئەمە کورتەیەك لەسەر باسی بۆکانی رۆژهەڵاتی کوردستان.

سەرچاوە:– گۆڤاری – خاك – ژمارە/١٣٠.

١٨٥٣

١٨٥٣/٧/٧ کۆماندۆزی ئەمەریکی – پەیری– بە توندی ئاگاداری سەرکردەکانی ژاپۆنی کردو داوای لێیانکرد ،کە بە پەلە دەرگا لە بەردەم هاتووچۆی کەشتیەکانی دەریاوانی بکەنەوە جا بەخۆشی بێت یان بەزەبری هێزبێت لە

هەرێمەکەدا بەرەو جیهان .

١٨٥٣/٨/٢١ لەدایك بوونی زاناو کیمیاناس و فەیلەسوفی ئەلمانی – ئۆستڤلد – ماوەی خوێندنی ناوەندی لە ریگا – ئەلتڤیا – بردۆتە سەر . لە ساڵی ١٨٧٢ چووەتە زانکۆی دوریات – ئەلان ، تاراتوو – کە خوێندنی کیمای لەلای کارل ئەشمدن و یوهان لمیرگ تەواوکردووە . هەروا فیزیای لەلای بڕوانامەی ماستەری بەدەست هێناوە ... دوای تەواوکردنی خوێندن بۆتە مامۆستای یاریدەدەر لەزانکۆی دووریات .

دوای ئەوە بۆتە مامۆستای – تخصص في نظريه التفاعل في الكيميا – . لە ساڵی ١٨٧٨ بڕوانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە لەکیمیا . لەساڵی ١٨٨٠ دامەزراوە بەمامۆستای کیمیا لە پەیمانگای ئەندازیاری – پۆلیتکتیك – لە ریگا لە ئەلمانیا . لە ساڵەکانی ١٨٨٥ – ١٨٨٧ دانراوەیەکی دانا بەناوی– متن من الكيميا العامه – لە ساڵی ١٨٩٨ پەیمانگای کیمیای فیزیائی لەزانکۆی لیبستك کردەوە ... لە ساڵی ١٩٠٦ خانەنشین کرا ، لە پێناو تووێژینەوەو لە ساڵی ١٩٠٩ پاداشتی نۆبلی پێ بەخشرا .

ئەم فەیلەسوفە لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٩٣٢/٤/٤ کۆچی دوایی دەکات ... شایانی باسە ئۆستڤلد دامەزرێنەری وزە بووە ... کە یەکێك بووە لەجۆری مەزهەبی یەکایەتی monisrnus کە ئەو تیئۆریەش لەسەر بنەمای خەسلەتی وزە بووە ، کە جۆرەکانی وزە جیاوازن لەچەندین بواردا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی– بەرگی /٢ .

١٨٥٤

١٨٥٤/٢/٢٨ دامەزراندنی پارتی دیموکراتی لە ئەمەریکا ، لە پاڵ پارتی کۆماری کە ئەو دووپارتە تاکوو ئێستا بەپێی دەنگی دەنگدەران لە هەڵبژاردنی کۆنگرێس و ئەنجوومەنی پیران و سەرۆکایەتی ئەمەریکا دەسەلات دەگرنە دەست ، کە هیچ سەرۆکێکی ئەمەریکا لەماوەی دووخوولی سەرۆکایەتی زیاتر ناتوانێ خۆی هەڵبژێرێ ، جا بە هەر جۆرێك بێت . لە نێوان ئەو دووپارتەو بە دەرنەچوونیان لە دەستوورو یاسای هەڵبژاردنەکان لە ئەمەریکادا .

١٨٥٤/٣/٣١ لە دوای ناچارکردنی ژاپۆن ، کە هەڵسێ بەمۆر کردنی کۆمەڵێك رێکەووتنامە ، لەوانە رێکەووتنامەی – کاناجان– ی دۆستایەتی بوو لەگەڵ وولاتانی

پەیووەندار لە جیهان .

١٨٥٤/٧/١٢ هونەرمەندی شێووەکاری ناوداری ئیتاڵیا- ئەمادۆمۆ دلیانی- لە شاری ئۆسکانای ئیتالیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە وولاتەکەدا .

١٨٥٤/٧/١٤ وازهێنانی سوڵتانی مەسقەت لە دوورگەکانی کەنداو، بە ناوی مۆریاو کۆریا بۆ چوونە ژێر دەسەلاتی تاجی بەریتانیا .

١٨٥٤/٨/١٦ هێزەکانی سووپای فەرەنساو بەریتانیا هێرشیان کردە سەر سووپای قەیسەری ڕووسیا ، لە ئەنجام هێزەکانی سووپای فەرەنساو بەریتانیا توانیان لە دورگەی – ئالند- لە دەریای بەلتیق بە وێرانکردنی شاری بۆرمارسووندی ڕووسیا سەرکەووتن بەدەست بێنن لە ناوچەکەدا .

١٨٥٤/٩/١٨ سەرکردەی کورد یەزدانشیر سوودی لە ڕۆیشتنی هێزەکانی سووپای تورك وەرگرتو ئاڵای ڕاپەڕینی بەرزکردەوە ، لە هەمان کات سەرۆك هۆزەکانی هەکاریو مۆکاتسەکانو بۆتان بەچەك دێنە ریزی ئەو ڕاپەڕینە لە باکووری کوردستان .

لەگەڵ ئەوەشدا هێزەکانی سووپای عوسمانی لە کوردستان ژمارەیان کەم دەبێتو ڕاپەڕینەکەش بەردەوام دەبێت ، کە بەرەو هەرێمەکانی بەتلیسو موسل هەنگاو دەنێو هێزەکانی سووپای تورك لەو ناوچانە دەردەکەنو کەلوپەلە جەنگیەکانیان لێ داگیردەکەن ، لەهەمان کات کوردە ئێزیدیەکانیش بەشداری لەو ڕاپەڕینە دەکەن لەپێناو سەرکەوتن لە باشووری کوردستان .

١٨٥٤/٩/٢٠ بە هۆی لاوازی هێزەکانی سووپای قەیسەری ڕووسیاو ووردبینی لەڕێکخستنی هێزەکانی سووپای بەریتانیاو فەرەنسا توانیان هێرش بکەنە سەر هێزەکانی سووپای قەیسەری ڕووسیا لە شەڕی ئەلماو بەبەڕێکردنی کەشتیە جەنگیەکانی ڕووسیا لە بەندەری سیپاسنۆپۆل لە ناوچەکەدا .

١٨٥٤/١٠/١ لەدایك بوونی ڕووناکبیری ڕامیاری و سوشیالستی ناوداری تشیکی – کارل کاوتسکی – . باوکی وێنە گرێکی تشیکی و دایکی ئەلمانی بووە . فێربوون و هەڵگری بیری سوشیالستی لەڕێگەی چیرۆکی چیرۆکەکانی فەرەنسی بەناوبانگ – جۆرج ساند – بووە لە گەڵ دانراوەکانی لوی بلان و دانراوەکانی لاسالی سوشیالستی .

لە ساڵی ١٨٧٤ دەستی بەخوێندنی فەلسەفەو مێژوو کردووە لەزانکۆی ڤیینا . دوای ئەوە دەستی کردووە بەخوێندنی ئابووری و زانستەکانی سرووشت و دڵخۆشکەر بووە بە تیئۆری داروین لە پەرەسەندنی مێژووی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی . لە ساڵی ١٨٧٥ چووەتە ریزی پارتی دیموکراتی سوشیالستی لەشاری ڤیینا . دوای ئەوە بەشداری لەدەرکردنی گۆڤاریکی هەفتانەی – دیموکراتی سۆشیالستی – کرد .

لە ساڵەکانی ١٨٨٥ تا ساڵی ١٨٩٠ لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا یاریدەدەری فریدریش ئینگلش بووە ... دوای ئەوە چووە شاری بەرلینی ئەلمانیا . لە ساڵی ١٨٩١ بەشێکی لەتیئۆری – پرۆگرامتەرفۆرت– نووسی . دوای ئەوە لەساڵی ١٩١٧ چووە ریزی دیموکراتی ئیشتراکی بێ لایەنەکان . ئەم فەیلەسوفەی زانایە لەکارە هەمەلایەنەکانی رامیاری و ئابووری و زانستی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٣٨/١٠/١٧ لە ئەمستردام ماڵئاوایی لە گەلانی و وولاتەکەی و جیهان دەکات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٥٤/١١/٢ بەرەی قەفقاز لە گەڵ قاسم خان و چەند سەرەك هۆزی دیکەی کورد لە سەرووی رۆژهەڵات و باکووری کورستان ، لە گوندی – کیزل– کۆبوونەوە ، لە پێناو یارمەتی دانی ئەو کوردانەی کە کەووتبوونە ژێر دەسەڵاتی رووسیای قەیسەری لەجەنگدا ، دژی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە کوردستان .

١٨٥٤/١١/٣٠ لە دوای مردنی دامەزرێنەری وولاتی میسر محەمەد عەلی پاشاو لە هەمان کات کووژرانی عەباس پاشا ، سەعید پاشای دۆستی فەرەنساو لایەنگیری محەمەد عەلی پاشا ، ماوەی بەدبلۆماسی فەرەنسی گەوورەو بازرگانی گەوورە – فردینالد لبیس – دا بە بە کار هێنانی لایەکی کەناڵی سوێس .

سەرەرای نارەزایی حکوومەتی بەریتانیا .

. لە پێناو دروستکردنی کەناڵی سوێس لە میسردا . کە ئەم کەناڵە کاریگەری و کاردانەوەی باشی هەیە لە سەر باری ئابووری و بازرگانی وولاتی میسر و وولاتانی دیکەی جیهان .

١٨٥٥

١٨٥٥/٧/١لــە دایــك بــوونی کەســایەتی نــاوداری کــوردی و عــەرەبی و جیهـــــان ، مامۆســـــتا عەبدولرەحمان شێخ ئەحمـەدی بـەهائی محەمـەد مەسـعوودی ، ناســـراو بـــە عەبـــدولرەحمان کـەواکبی ، لـە شـاری حەلـەبی ئێستای سووریا .
که لە بنەماڵەیەکی رووناکبیری نــاوداربووە ، خووێندنــەکانی بەخووێندنی ئاینی ئیسلام , دوای ئەوە قوتابخانەی تەواوکردووە ، کە دوا پلەی خووێندنی لەکۆلێژی یاسابووە بە دەرچوونی بە پارێزەر لە شارەکەدا.

٩ / ١٨٥٥لەدایك بوونی فەیلەسوف و تایبەتمەند لە زانستی رەگەزەکانی شمیرلن لە پۆرتــسمارت لــە – ئینگلتــەرە . شایانی باســە ئـەم فەیلەسـوفە لـە بنـەرەت ئسکتلەندی بووەو دوایی بۆتە ئەلمانی ... باوکی سەردکردەیەکی ئەلمانی بووە لە هێزەکانی سووپای دەریایی ئینگلیزی و دوای ئەوە بۆتە ئەمیرال ... لــەدایك و باوکێـك بــووە ، کــە بنەماڵەکــەیان دەگەرێتــەوە بــۆ یــەکێك لــە دەووڵەمەندەکانی ئیسکتلەندە .
لە دوای مردنی دایکی شمیرلن داپیری بەخێووی دەکات لە شاری فرسای لە فەرەنسا . لەگەرەکێك لەگەرەکەکانی پاریس لەساڵی ١٨٦٦ چووە قوتابخانە ئینگلیزیەکان ... بەهۆی نەخۆشی گەشتی کردووە بۆ سویسراو دوای ئـەوە لـە ساڵەکانی ١٨٧٠ – ١٨٧٣ دەسـتی بەخووێنـدن کـردووە لـەلای لاهـووتی ئـەلمانی – ئۆتـۆ کۆنتـسە – و دوایــی گەراوەتــەوە ئینگلتــەرە . دوای ئــەوە گەراوەتەوە فەرەنساو زانستەکانی کشتووکاڵی و جیۆلۆجیان خووێندووە ... دوای ئەوە لەساڵی ١٨٧٦ چووەتە ئەسپانیا .

لەساڵی ١٨٧٩ زانستی پزیشكی لەژنێف خوێندووە ... دوای ئەوە بەرەو بۆسنە رۆیشتووەو لەهەرێمی بەلكان زانستی رەگەزەكانی خوێندووە .لە ساڵی ١٩١٦ ناسنامەی ئەلمانی وەرگرتووە... یەكەم دانانەكانی بەناونیشانی – اسس القرن التاسع عشر – لە دوو بەرگدا بڵاوی كردۆتەوە لە نێوان ساڵەكانی ١٨٩٩ – ١٩٠٤ ، كە بۆ دەجار ئەم دانراوەی بەچاپگەیاندووە . دووەم بەرهەمی – النظریە الّریە من العالم – لە ساڵی ١٩٠٥ ت/٣ – منشن – ١٩١٦ بڵاوكردۆتەوە ... لەگەڵ چەندین بەرهەمی دیكەی و بەردەوام بووە تاكوو لە ١٩٢٧/١/٩ لە ئەلمانیا كۆچی دوایی دەكات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٥٥/١١/٢١ شانشینی سووید بڕیاری دا بەچوونە ناوجەنگ لە هەرێمەكان لە تەك هاوپەیمانان ، كە بووە هۆی دروست بوونی ترس لەلایەن قەیسەری ڕووسیا – ئەسكەندەری دووەم – و هێرشی كردە سەر هێزەكانی سووپای هاوپەیمانان لە بەندەرەكانی سان بترۆسبۆرگو سەركەووتنی بەدەست هێنا. لەهەمان كات سەركەووتنی هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری لە هەرێمی قەوقازو سەركەووتنی لە باكووری كوردستان بەتایبەتی لە شاری قارس ، بە سەر هێزەكانی سووپای عوسمانی. ئەمەش لە دوای گەمارۆدانێكی دوورو درێژ . لەلایەن هێزەكانی سووپای هاوپەیمانانو هێزەكانی سووپای عوسمانی بەتایبەتی لەسەر خاكی كوردستان.

١٨٥٦

١٨٥٦/٢/١٨ ڕاگەیاندنی بە ناو بڵاووكراوە بەناوی – هێلی هەمایۆن– لە پێناو چاكسازی خێرخوازییە مەمبدەئەكانی یەكسانی ، لە نێوان هەموو دانیشتووانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی و دوور لەجیاوازی بیروو بۆچوونی ئاینی و نەتەوەیی ، كە ئەمەش ڕووەو بڵاوكراوە بوو بە هەوڵی ڕەشید پاشای سەرەك وەزیرانی عوسمانی .

١٨٥٦/٣/٣٠ مۆركردنی پەیمانی پاریس لە نێوان دەسەڵاتی فەرەنساو بەریتانیا لەپێناو هاوكاریو دۆستایەتی لەبوارەكانی پەیووەندیو بەرگریو ڕامیاری و

ئابووری و بازرگانی لە جیهاندا .

١٨٥٦/٦/١٢ گەرۆکی بەناوبانگی فەرەنسی – ئا.کلیمان – A.clemene – لە ڕێگەی دۆستایەتی لەگەڵ پاشایەکی بابانەوە گەشتێکی بۆ باشووری کوردستان دەست پێکردووەو گەشتنامەکەی خۆی بە زمانی فەرەنسی بەناوی – گەرانێك بەناو کوردستانی خوارووی عوسمانی :-

لە کەرکوکەوە تا ڕواندز – نووسیووە هەر ئەم ساڵە لە وولاتی سویسرە لە گۆڤاری – Msgg – بلاوکردۆتەوە .

جێگەی باسکردنە کە لە درێژەی باسەکەیدا – ئا.کلیمان – دەنووسێ و دەڵێ :– ژمارەی دانیشتووانی شاری کەرکوك :– سەرووی شار ، ناوجەرگەی شار و کەناری شارەکە ، بێجگە لە سەربازەکانی ئوردوخانە ، کە نزیکەی ٢٥٠٠٠ هەزار کەسێك دەبن کە سێ چارەگی کوردن .

ئەمەش لە هەموو سەرنج ڕاکێشتر ئەو ستاتستکەیە کە – ئا.کلیمان – لەبارەی دانیشتووانی شارەکە بە دەستی دەدات ، کە دەکرێ وەك بەڵگە نامەیەکی مێژوویی سەلمێنراو بێلایەن بیخەینە بەرچاو لەسەر باری شارەکەدا .

هەروا گەرۆکێکی دیکەی فەرەنسی بەناوی – کیونێ ڤیتال – ئامارناس و جووگرافیناس ، خاوەن چوار بەرگی گەورەی کتێبێك بەناوی – تورکیای ئاسیەوی – کە لە ساڵەکانی ١٨٩٠ – ١٨٩٤ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا بلاویکردۆتەوە ... کە ئاماری هەموو وویلایەت و قەزاکانی کوردستانی ژێر دەسەلاتی عوسمانی ... ڤیتال دەنووسێ :-

کەرکوك قەزای سنجاقی شارەزوورە ، بریتیە لە پێنج ناحیەو ٣١٠ گووند ، کەرکوك هەر لە کۆرکۆرای کۆنەو ناوەندی ئیدارەی سنجاق و مەڵبەندی قەزای شارەزوورە ، مەسیحیەکانی کەرکوك ئارشیڤێکی خالدیان هەیە کە پێنج قەشە هاوکاری تێدا دەکەن ... کەرکوك شووێنی حاکمی سەربازی سنجاقی شارەزوورە .

Cuinet vital , La turquie dtsie , Ed , Le Roux , paris 1891

سەرنجێك :–

دانیشتووانەکانی شاری کەرکوك سێ چارەگی کورد بوونە ، بەلام هەڵگری برِوا

ئاینەکان لە موسڵمان و مەسیحی و کوردیان تیا نەبووە ... ئەم مەحالە کە نژادیان چی بووە ، عەرەب بە ژمارەی پەنجەی دەستان و تورکمانەکانیش پیاوەکانی دەسەڵاتی عوسمانی بوون ، واتە تەواوی دانیشتووانی رەسەنی کەرکوك کورد بوونە لە هەموو بوارەکاندا .

ئەم نەخشەیە لە ساڵی ١٨٥٦ دروستکراوە لە لایەن دەوڵەتی عوسمانی کە کوردستانی بە تەواوی تیا دیار کراوە .

١٨٥٦/٦/٢٤ مۆرکردنی رێکەوتنامەی نێوودەوڵەتی بە هۆی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای ئیتاڵیاو نەمسا ، کە لە ئەنجام ٤٠ چل هەزارکەس کوژرا ن لە- سۆڵفرینۆ - لە بەر ئەوەی لەنیووەی دووەمی سەدەی بیستەمدا ، ١٧٠ شەڕ روویداوەو لە ٩٠٪ . خەڵکی بێتاوان گیانی لەدەست داوە لەم شەڕانەدا لە بەر ئەوەی بەدرێژایی ٥٠٠٠ هەزار ساڵ ، کە ١٤هەزار شەڕ لەجیهان بەرپابووە ، کە زیاتر لە ٠٠٠ ر٠٠٠ ر٥ ملیار مرۆڤ کووژراون لەپێناو بەرژەووەندی تایبەتو دەسەڵات لە لایەن دەسەڵاتدارە جیا جیاکان لە جیهاندا .

١٨٥٦/٧/٢٨ کۆچی دوایی مۆزیکاری ناوداری جیهانیو ئەڵمانی رۆبەرت ئەکلسەندەر شومان ، لە تەمەنی ٤٦ ساڵیداو کۆمەڵێك لە بەرهەمە بە هادارەکانی لەدوای خۆی جێ هێشت وەك کەلتورێك بۆ وولاتەکەیی و جیهان .

١٨٥٦/٩/١ لە دایك بوونی سەرەك وەزیرانی میسر سەعد زەغلول لە گوندی – ئیبانـە– ی رۆژئـاوای میـسر بـووە ، دەرچـووی زانکـۆی ئەزهـەر بووە لـە سـاڵی ١٨٧٣و لەرۆژنامەی– وەقائعی میسری– سەر نووسەر بووە ، لەگەڵ شێخ محەمـەد عەبـدە بـە شـداری لـە شۆڕشی عەرابیەکانی کردووە ، دوای ئـەوە کـاری پارێزگـاری دەکـرد ، دوایـی بـووە بـە وەزیـری معـاریفو دادو چـەندین کـاری دیکـەو سەرکردایەتی میسری کردووە ، لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیدا .

دوای ئـەوە بـووە بـە سـەرەك وەزیرانـی میـسرو هـەروا سـەرۆکایەتی ئەنجوومـەنی نووێنـەرانی کردیـە ، کـە رۆڵـی سـەرەکی هـەبووە لـە گۆڕەپـانی رامیاری میسرو کەسایەتیەکی ناوودار بووە تاکوو کۆچی دوایـی کـردووە لـە وولاتەکەیدا .

١٨٥٦/١٢/٢ بڕیاری جێبەجێکردن لە دیاری کردنی سنوور لە نێوان وولاّتان بە پێی پەیمانی – بایۆن – لە نێوان فەڕەنساو ئیسپانیاو بە تایبەتی سنووری نێوان دەسەلاّتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ئیمپراتۆریەتی فارسی سەفەوی لە سەرخاکی کوردستان ، کە لە ئەنجام بووە هۆی دیاری کردنی سنووری نێوان ئێران و ئێراق و تورکیاو سووریاو بەپێچەوانە لە سەر خاکی کوردستان.

١٨٥٧

١٨٥٧/٦/٢ بۆ یەکەم جار لە مێژووی جیهان ، ئامێری تەلەفۆن لە لایەن زانای ناوداری جیهانی – ئەلسکەندەر بیل– داهێنرا ، کە ئەم ئامێرە ساڵ بەساڵ بەرەو پەرپێدان و پەرەسەندن و گەشەپێدانی بەردەوام بووە تاکوو گەیشتە ئامێری ئەلیکترۆنی لە دوا پەرەسەندنیدا .

ئەویش بە مۆبایل لە ڕێگەی مانگی دەستکردی دروستکراوی پیشەسازیدا ، کە ڕۆلی گرنگ و سەرەکی و بنەڕەتی هەیە و دەبێ لە ڕاپەڕاندنی هەموو جۆرە کارێکی ڕامیاری و ئابووری وبازرگانی و سەربازی و نەتەوەیی

ونیشتمانی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و کەلتوورو دابوو نەریت و زمان و مێژوو.

که بۆته ئامێرێکی شارستانی به هەموو مانای پەرەسەندن و پێشکەوتن لەجیهاندا ، لەپەیوەندیە هەمەلایەنەکان وەك لەسەرەوە باسکراوە له جیهاندا .

١٨٥٧/١٢/٣ لەدایك بوونی ڕۆماننووس و نووسەرو ڕووناکبیر ناوداری جیهانی – جۆزێف تیۆدۆر کورزینیۆ – ناسراو به جۆزێف کونراد ، .له شاری بیردیشیفی له وڵاتی ئۆکرانیا له دایك و باوکێکی پۆلۆنی ... ئەپۆلۆ کورزیتیۆمی باوکی وەرگێرێکی کارامەو بەتوانا بووه ... که شاکارەکانی ڤیکتۆرهۆگۆو ولیەم شکسپیری بۆسەر زمانی خۆی وەرگێراوه ... بەو هۆیەوه جۆزێفیش حەزی دەچێته سەر فێربوونی زمانەکانی ئینگلیزی و فەرەنسی و ئەلمانی ، لەلایەکی دیکەوه ئەپۆلۆی باوکی یەکێك بووه لەو رابەرانەی که له پێناو سەربەخۆیی پۆلۆنیا لەژێر باڵی ئیمپراتۆریەتی ڕووسیای قەیسەری ئەوسا تێدەکۆشا.

لەبەر ئەو هۆیه دەستگیر دەکرێت تا له ساڵی ١٨٦٨ به نەخۆشی سل کۆچی دوایی دەکات... دوای ئەوه جۆزێفی تەمەن ١١ ساڵ بۆلای مامی دەچێته سویسرا و شەش ساڵ لەلای ئەودا دەژیت... لەو کاتەش فێری هەردوو زمانی ئەلمانی و فەرەنسی دەبێت ... دوای خوێندنەوەی نووسینەکانی چەندین نووسەرو ڕۆماننووس که بەشێوەیەکی ڕۆنسیانه خەونی به دەریاو ژیانی دەریاوانان دەبینێ .

که تەمەنی ١٧ ساڵان دەبێ واته لەساڵی ١٨٧٤ بەرەو مارسیلیای فەرەنسی ڕەودەکات بەو بروایەی کەجارێکی دیکه نەگەرێتەوه پۆلۆنیای دوور لەئازادی و شادیدا ، لەو کاتانەدا چەندین کاری هەمەلایەنه دەکا له پێناو بژێووی ژیان و تاکوو لەساڵی ١٨٧٨ لەکۆمپانیای – ماڤیس – ی کەشتیەوانی بەریتانی کاری دەست دەکەوی و بەرەو ئەو وڵاته هەنگاو دەنێ و له بەریتانیا ڕەگەزنامه بەدەست دێنێ و چەندین گەشتی بازرگانیش بۆ وڵاتانی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیاو ئەفریکیا دەکات ... دوای ئەوه بەهۆی نەخۆشی و مەلاریا لەساڵی ١٨٩٤ دەگەرێتەوه بەریتانیا .

لـەدوای ئـەو هـەموو هەوڵـانـە یەکـەم ڕۆمـانی بـەناوی – گێلایـەتی مابـەر – لـ ســاڵی ١٨٩٥ بڵاودەکاتــەوە ... دوای ئــەوە چــەندین بەرهــەمی دیکــە لــ ســـاڵەکانی ١٩٨٩ ، ١٩٠٠ ، ١٩٠٣ ، ١٩٠٤ ، ١٩٠٧ بڵاودەکاتـــەوە وەك - زنجی ئاسیا – ئەلوردەجیم – تیفۆن – نوسترمۆ – نۆکەری نهێنی – لە ساڵی ١٩١٣ ڕۆمانی – بەخت – بڵاودەکاتەوەو قازانجی باشی لێدەکات .

ئـیتر ئـەم نووسـەرە لەنووسـینی ڕۆمانـەکانی بـەردەوام دەبێـت تـاکوو لـە ١٩٢٤/٨/٣ بـەهۆی نەخۆشـی دڵ لەگونـدی پێشوبسپۆری هـەرێمی گشتی ڕۆژهەڵاتی ئینگلتەرا کۆچی دوایی دەکات .

١٨٥٨

١٨٥٨/٣/١٨ داهێنەری ماکینەی دیزل – ڕۆدۆلف کریستیان کارل – ناسراو بە – ڕۆدۆلف دیزل ... لە شاری پاریسی پایتـەختی فەرەنسیا لـەدایك بـووە ... کە دایك و باوکی کۆچبەری باڤاری بوونـە ... ئەم کەسایەتیە هـەر لە تەمـەنی منداڵیەوە بەهرەکـەی شـەیداو ئارەزووی بوراەکـانی زانـستی بـووە بەتایبـەتی زانـستی میکـانیکی ... ئـەم هۆکـارەش وای لـە دیـزل کـرد بوو کـە هـانی دا لـە تەمـەنی چوارده ساڵی بڕیاربدات و ئاواتی لـەم بوارەدا بـە دەسـت هێنـانی بڕوانامـەی ئەندازیاری بێت .

ئەمــەش وایکـرد لەلایـەن یـەکێك لەدامـەزراوە فەرەنـسیەکانەوە وەك ڕێزلێنـان لەبەرامبەر سەرکەووتنی لە خووێندندا خەڵات بکرێت ... دایك و باوکی دیـزل زۆر هـەژار بوونـە و بـەو هۆکـارە لـە منداڵیـەوە ئـەرکی یارمـەتی دانـی ئـەوانی کەوتـە ئەسـتۆ ... ئەمـە لەلایەك و لەلایەکی دیکـەش خۆشەویـستی باوکی بۆ دیزل بە هرەمەندی دیزل باوکی ڕەوانـەی ئەلمانیای کـردو لەلایـەن خزمێکـی باوکی مایەوە لەشاری – ئۆرگسبۆرگ – و چووە قوتابخانـەی پیشەسازی و تا تەواوکردنی خووێندنی لەم قوتابخانەیەدا .

بۆ تەواوکردنی خووێندنی باڵاتر چووە قوتابخانـەی زانستی لەشـاری میونخ و دەستی کـرد بەبەدی هێنـانی خەونـەکانی ، کە ئـەویش تووێژینـەوە بوو لە بـواری میکانیـك و دوای دەرچـوونی لـەزانکۆ گەرایـەوە فەرەنـسا ... لەشـاری پاریـسی پایتــەختی فەرەنـسا ، بـوو بـە بەڕێوەبـەری یـەکێك لــە لقــەکانی

کۆمپانیای - لیند - ئامێرێکی بەستەنی - تجمید - و لەپاریس چەند داهێنانێکی تۆمارکرد ... کە گرنگترین ئامێری بەستەنی بوو کە لەوکات بەزۆری لە پیشەسازی بەکاردەهێنرا ...

رۆدۆلف دیزل لەساڵی ١٨٩٠ دا بیرۆکەی داهێنانی ئەو ئامێرەی کە لەخوولیای مێشکیەوە بوو هەموو داهێنانێك دەرهاویشتەی دوو تووخمی سەرەکیە . کە ئەویش بیرۆکەی جێ بەجێکردنە ... بەم جۆرە لە ساڵی ١٨٩٣ لە کارگەی - man - واتە - مان - ی ئامێری دروستکردندا لەشاری ئۆکسبۆرگ لە ئەلمانیا . دیزل بەیارمەتی بەرێوەبەری کارگەکە دەستی کرد بەتووێژینەوەو تاقیکردنەوە ، ئەویش لە پێناو دروستکردنی ئەو ئامێرە . ئەم کارەش ماندوو بوون و هەوڵ و کۆششکێکی بێ ووچانی دەویست و تا ساڵی ١٨٧٩ دا دیزل توانی ئامێرەکەی کە - بیست هۆرس پاوەر - واتە - هێزی بیست ئەسپ - بوو بەو شێووەیەی خۆی دەیویست کاری پێبکات . بەمەش دیزل شۆرشێکی گەوورەی لە جیهانی میکانیکدا بەرپاکرد ... دوای ئەوە دیزل پەرەی بەو ئامێرەدا کە بەناوی دیزل بوو .

لە ساڵی ١٩٠٣ ئەم ئامێرە بۆ کەشتیەك بەکاریهێندلرا کە لە دەریای قەزویندا کاری دەکرد و لەساڵی ١٩٠٥ کۆمپانیای - مان ، بۆ بەرهەمهێنانی ووزەی کارەبا لە شاری - کیفی - پایتەختی ئۆکرانیا بەکاری هێنا ... هەروا بۆ یەکەمجار لەشەمەندەفەر لە ساڵی ١٩١٢ بەکارهێندرا .

ئەم مرۆڤە لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٩١٣/٩/٢٩ دیزل لە گەشتێکی لە دەریای بەلژیکا کە بەرەو بەریتانیا بەرێکەووت بە مەبەستی دارشتنی بناخەی کارگەیەکی تازەی ئامێری دیزل ... بەلاّم بەم ئامانجە نەگەیشت و بۆ رۆژی ١٩١٣/٩/٣٠ ئەم کەسایەتیە وون دەبێ و واش پێ دەچێ کە خۆی فرێدابێتە ناو دەریاو گیانی لەدەست دابێ ... کە ئەمەش بووە زیانێکی گەوورە لە بواری زانستی میکانیك لەجیهاندا .

سەرچاوە :- گۆڤاری مێرگ - ل/٣٠ . وەرگێرانی ئەندازیار محەمەد سالح فەرەج .

١٨٥٨/١٢/٢ لە دیك بوونی هونەرمەندی مۆزیکاژەنی ناووداری ئیتاڵی - پوتشین - لە شاری رۆمای پایتەختی ئیتاڵیا.

١٨٥٩

١٨٥٩/٥/٢ لەدایك بوونی ئەدیبی رۆماننووسی بەریتانی – جیرۆم کلایکا – لە ستادفور شابەری بەریتانیا ... لەتەمەنی چوار سالّی بیّ دایك و باوك ماوەتەوە . چەندین کاری جیاوازی کردووە لەوانە رۆژنامەوانی و وانەگووتنەوە ...چەندین چیرۆکی لە رۆژنامە بلاّوکردۆتەوە ... یەکەم رۆمانی لەسالّی ١٨٨٥ بەناوی – لەسەر نەخشەی دەروەیدا – بلاّوکردەوە. لەمانگی/١٨٨٨/٦ جۆرجینا ئیلزابیتی مارەکرد و لەسەر نووسینە گالتە جاریەکان بەردەوام بوو ... لە سالّی ١٨٨٩ لە رۆمانی – سیّ پیاو لەبەلەمێکدا – خۆی نواند ... بیرۆکەی چیرۆکەکانی لە مانگی هەنگوینی و خۆی و گەشتێکی لەگەلّ هەردوو برادەرەکەی لە ژیانی راستەقینەدا وەرگرت . لەسالّی ١٨٩٣ چاپکراوێکی دامەزراند کە دووهەفتە جارێك دەردەچوو . دوای بە ئەنجام گەیاندنی لە گەلّ بە دەیا بەرهەم .

لە سالّی ١٩٠٢ ژیاننامەی خۆی لە پەرتوکێکدا بلاّوکردەوە بەناونیشانی – پۆل کیلڤەر – ئەم نووسەرە لەسەر کارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٢٩/٦/١٤ لەنەخۆشخانەی حکوومی کۆچی دوایی دەکا .

شایانی باسە کە ئەم نووسەرە بە رۆمانی – سیّ پیاو لەبەلەمێکدا – ناوبانگی دەرکرد ، کە بەیەکیّ لە شاکارەکانی ئەدەبی گالتەجاری جیهانی دەژمێردرێت و تاکوو ئێستاش بەهای بوونی خۆی لەلای خوێنەران بەرز راگرتووە لەجیهاندا .

١٨٥٩/٧/٣١ لەوکاتەی کە دەسەلاّتی عوسمانی لە هەرێمی لوبنانی ئێستا بەرەولاوازی هەنگاوینا ، لە هەمان کات ئەوروپییەکان دەست تێووەردانیان لە باری مەزهەبە مەسیحیەکان دەکرد ، وەك ئۆرسوزکسی . کە سەر بە رووسیای قەیسەری بوون و کاسۆلیکەکانیش کە سەربە فەرەنسا بوون و پرۆستانتەکانیش سەربە بەریتانیا بوون لە وولاتەکەدا.

لەوکاتەش لایەنە ئیسلامیەکانیش لەو ململانێیە دوور نەبوون بەتایبەتیش لە دوا رۆژی رووداوەکانی لوبنان ، لەوکاتەش دەست تێووەردانی لایەنی

دوورزەکـان لـە گۆڕەپـانی ململانێیـەکان سـەری هەڵـداو بـەریتانیاش یارمـەتی دەدان دژی کاسۆلیکەکانی سەر بەفەڕەنساو لایەنگیری و پیشبڕکێ کردنی لـە نێوان فەڕەنساو بەریتانیا ئاشکرابوو لە وولاتەکەدا .

١٨٥٩/١٠/٧ شاعیرو رەخنەگرو چیرۆکنووسی بەناوبانگی ئەمەریکی – ئەدگار ئەلان بۆ – کۆچی دوایی کردووە ، ئەویش بە هۆی تووش بوونی بەنەخۆشی مێشك ، ئەویش بەخووێن لەبەر چوون – نزیف الدم – دوای خۆشی پەرە کاخەزێکی جێهێشتبوو یەك دێری لەسەر نووسیبوو ئەویش :– خودایە روحمم پێبکەی بێ هۆیەکی دیار ئازارێکی زۆرم کێشاوە .

ئـەم شـاعیرە لـەنێوان سـاڵەکانی ١٨٠٩ – ١٨٤٩ بناخـەی چیرۆکی تـرس و تۆقاندنی داناوە ... لەساڵی ١٨٤١ کاتێ رۆمانی– تاوانبارانی شەقامی جۆرج – ی نووسـی رەشـبین و هەسـتیری بـوو ... هـەروا لەلایـەن سکسی خـوورت نەبووە .

تێبینی :– بەدرێـژایی قۆناخـەکانی مێـژوو زانـاو رووناکبیران و زاناکـان لـەباری هەژاری و مەینەتدا ژیاون تاکوو کۆچی دوایی دەکەن ، کە تەنیا نووسینەکانیان دەبێتە سەرمایەی زیندوو لەجیهاندا .

سەرچاوە :– علی رقاب العیاد – ئەنیس مەنسوور میسر /٢٠٠٤ .

١٨٥٩/١٠/٢٠ فەیلەسوفی پەروەردگاری پێشکەوتووی جیهان – جۆن ئارشیبالد سبریفۆرد ، ناسراو بە – جۆن دیـویـنی – لە شـاری بیرلینفتۆن فێرمـۆنتی ، لـە وویلایەتـە یـەککرتووەکانی ئەمـەریکا چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە ... قۆناخـەکانی خووێنـدنی تـاکوو قۆنـاخی زانکـۆش هـەر لـەم شـارەدا لەسـاڵی ١٨٧٩ تەواودەکات ، بە تایبەتی لەبەشی تیئۆری گەشەکردن . دوای ئـەوە بۆ مـاوەی دوو ساڵی خووێندنی باڵا تەواودەکات .

لـە هـەمان کـات بیرۆکـەی درێـژەدان بەخووێنـدنی فەلـسەفە لەهەسـتی دەخوولێتەوە ، ئەویش بە هـۆی بڵاوکردنـەوەی بابـەتێك لـەم بوارەداو هەسـت بەسـەرکەووتن دەکـات . دوای ئـەوە دریـژە بەخووێنـدن دەدا لـە زانکـۆی – هـۆبکنز– بـە خووێنـدن ، کـە لـە ژێـر دەسـتی هزرمەنـدانی بـەتوانا و

سەرنجراکێش دەبێت وەك ، جۆرج سیلفستەر مۆریس و ، گی ستانلی هال ئاسۆی زانستی رووناکتر دەبێت .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٨٤ بروانامەی دکتۆرا بەدەست دێنێ و ، دوای ئەوە بۆماوەی ١٠ ساڵ لە زانکۆی مەشیگان وانەی فەلسەفەو پەروەردە دەڵێتەوە هەر لەو ماوەیەشد چەندین کتێب بەرهەم دێنێ لەوانە ، دەروونزانی لە ساڵی ١٨٨٨ . وتارە نوێیەکان لەساڵی ١٨٨٨ . کە ناوەرۆکی ئەم کتێبانە تایبەت بوون بە تێگەیشتنی مرۆڤ لە ژیانیدا .

سەرکەووتنی لەم دوو کتێبەدا بووە هۆی زیاتر گرنگیدان بەرەو ئایدیالیستی هیگل هەنگاوبنێ . دوای ئەوە بەهاوکاری زانای بەناوبانگ جیمس هایدن تالمیس لە هەمان زانکۆ یەکتریان ناسی و لەساڵی ١٩١٨ کتێبێکی هاوبەشیان بەناوی – ئاکار – بڵاودەکەنەوە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم زاناو فەیلەسوفە جۆدوین کاریگەری دیارو بەرچاویان دەبێ بەسەر بیرکردنەوەی هاوچەرخ و پەروەردەو فێرکرندا ، کە زیاتر لە ١٥ بەرهەمی نووسینی هەبووە... دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٣٠ لە زانکۆ خانەنشین دەکرێت ، دوای ئەوەش ٦ بەرهەمی دیکە لەنووسینەکان بەرهەم دێنێ لە نێوان ساڵەکانی ١٩٣١ –١٩٥١ تاکوو لە ١٩٥٢/٦/٢٠ کۆچی دوایی دەکات .

سەرچاوەکان :– www.auabpsychology.com
www.azzaman.com

١٨٥٩/١١/٢٤ بڵاوکردنەوەی دانراوە بەناوبانگەکەی زانای سروشتی بەریتانیا – سارلز داروایـن– – فی اصل الانواع – کە تیئۆریەکەی روون دەکاتەوە ، لە بارەی پەرەسەندنەکاندا ، کە تاکوو ئێستا ئەم دانراوەش جێگەی مشتوومرە لە نێوان زانا بە ناوبانگەکانی جیهان ، کە بەتەواوی نەتوانراوە بەرامبەرەکەی راستی ئەو ناونیشانە ببەزێنی لە جیهان لە هەموو بوارە جیا جیاکان .

١٨٦٠

١٨٦٠/٣/٢٤ بریاری جێبەجێکردنی سنووری دەریایی لە نێوان فەرەنساو ئیتاڵیا

دیاریکرا ، بە پێی پەیمانی – تۆرینۆ– ، هەروا دیاریکردنی سنووری سەر زەوی و شاخ و زەویەکان لە نێوان وولاتانی سەرکەنارەکانی دەریاو زەریاکانیش دیایکرا ، لە پێناو ئازاد بوونی پەیووەندیەکان لە جیهاندا.

١٨٦٠/٦/٢٠ ئیبراهیم شێخانی لەدایك بووی شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا بووە . جێگەی باسکردنە کە ئەم مرۆڤە کوردە دڵسۆزە بۆ عەرەب و ئایینی ئیسلام لەماوەی ژیانی خۆی لە پێناو ئەو دوو ئامانجە تێکۆشاوە . ئیبراهیم شێخانی بەشداری لەشۆڕشی سووریا کردووە تا کۆتایی لە ساڵی ١٩٣٨ ، چووە ریزی شۆڕشگێرانی فەلەستین دژی ئیسرائیل کە لە تەمەنی ٧٠ ساڵیدا بووە .

ئەم مرۆڤە کوردە لەدونیا هیچی نەویستووە تەنیا جیهاد لە پێناو خواو نەتەوەی عەرەب ، تاکوو لە جەنگی رۆژهەڵاتی وولاتی ئوردن لە ١٩٣٩/٢/٢١ دەکووژرێ و دانیشتووانی شارۆچکەی – عەجلون – هەر لەوێ بەخاکی دەسپێرن .

تێبینی :– ئەم مرۆڤە کوردە هەرچەند ناوی ئیبراهیم شێخانی لە خۆناوەو هەوڵکانی لەدژی کوردو خاکی داگیرکراوی بووە ، نەك خۆبەختکردن لە پێناو کوردو کوردستان .....؟.

١٨٦٠/٧/١٥ لەدایك بوونی یاسا ناس و دبلۆماتکارو رامیارو رۆژهەڵاتناس وشووێنەوارناس و پلاندانەری ئەلمانی – ماکس فۆن ئۆینهالم – لە شاری کۆلن لەئەلمانیا ، لەخێزانێکی بانکدارکە خێزانەکەی خاوەنداریەتی بانکیان هەبووە ، کە لە سەدەی هەژدەم ئەو بانکەی دایمەزراندبوو لەلایەن باپیرە گەورەی کە لەو کات بانکەکانی وەبەرهێنان لە ئەلمانیا ، کە تاکوو ئێستاش لە بووندا هەیە لە وولاتەکەدا .

هەروا ماکس فۆن خووێندنی یاسای لەزانکۆی ستراسبوگ لە ساڵی ١٨٧٩ تەواوکردیە کە ئەو کاتە بەشێك بوو لە ئەلمانیا ... هەروا لە ساڵەکانی ١٨٨١ –١٨٨٣ لەزانکۆی بەرلینی پایتەختی ئەلمانیای خووێندووەو لە مانگی /١٨٨٣/٢ لە تاقیکردنەوەی نێوو دەووڵەتی سەرکەووتنی بەدەست هێنا . لەمانگی /١٨٨٣/٣ بروانامەی دکتۆرای لەیاسا بەدەست هێناوە لە زانکۆی – کوتنجن – دوای ئەوە زمانی عەرەبی زۆر بەباشی فێربووە بەهۆی خووێندنی

لەلای مامۆستای پسپۆری زمانەوانی لە تەمەنی لاویەتیدا .
بۆ یەکەم جار هەڵسا بەگەشتێك بۆ رۆژهەڵاتی تورکیاو میسر لەساڵەکانی ١٨٨٣ – ١٨٨٤ و لەساڵی ١٨٨٦ گەشتی بەرەو وڵاتی مەغریب ئەنجامدا . بەر لەوەش بەسەردانێکی زانستیانەی گەورە لە نێوان ساڵەکانی ١٨٨٢ – ١٨٨٣ سەردانی هەرێمی شامی کردووە و هەر لەو سەردانەیدا بەرەو بەسرە کۆچی کردووە ، کە بە ناو خاکی باکوورو باشووری کوردستان تێپەڕیووە و دوایی بەرەو هیندستان و دوایی بەرەو ژێر دەستەکانی ئەراشیای نوێ لە رۆژهەلاتی ئەفەریکیا . لە گەرانەوەیدا کتێبێکی بەناوی – لەدەریای سپی بۆ کەنداوی فارسی – داناو بڵاویکردەوە کە لە دووبەش پێکهاتبووئەویش:–
یەکەمیان:– لەساڵی ١٨٩٩ بەچاپی گەیاندو بەشی دووەمی لە ساڵی ١٩٠٠ بەچاپی گەیاندووە ، لەساڵی ١٨٩٥ گەشتێکی بۆ شاری ئەستەمبوڵ کرد و لەو گەشتەیدا چاوی بەسوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم کەوت . لە ساڵەکانی ١٨٩١ – ١٩٠٦ کوونسل بووە لە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر . لەو ماوەیەدا زیاتر لە ٥٠٠ پاداشتی هەمەجۆری بۆ وڵاتەکەی نووسیووە لەهەموو بوارەکانی کارمەندایەتیدا .
لەو ماوەیەشدا پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ تورك و عەرەب ئەنجامدا . لە ساڵی ١٨٩٩ شووێنەواری لە رۆژهەڵاتی سووریا لە گردی حلف دۆزیووەتەوە کە دەکاتە رۆژئاوای کوردستانی ئێستای بەسووریا لکێنراوە ... لە ساڵی ١٩٠٢ بووە بەرپرسی دامەزراندنی هێڵی شەمەندەفەر لە نێوان شاری بەغداو شاری بەرلین ، بە نوێنەری ئەلمانیا بەشداری لەکۆنگرەی رۆژهەڵاتناسی چوارەم کردووە لەجەزائیر .
لە ساڵی ١٩٠٨ بەشداری لەکۆنگرەی رۆژهەڵاتناسی کردووە لە شاری کۆبینهاگنی پایتەختی دانیمارك . لە ساڵی ١٩٠٩ دەستی لەکارەکانی کێشاوە ، لەماوەی ژیانیدا ماکس فۆن زیاتر لە ٢٧ بەرهەمی هەمەلایەنەی دانراوەکانی هەبوو ، لە هەموو بوارەکانی رامیاری و یاسایی و شووێنەوارو رۆژهەڵاتناسی و چەندین بابەتی دیکەدا .
لە گەڵ ئەوەشدا بەژداری تەواوی کردووە لە لێژنەکانی دیاریکردنی سنووری نێوان سووریاو ئێراق و ئێران و تورکیا لە دوای دابەشکردنی کوردستان لە نێوان ئەو وڵاتانە بەپێی پەیمانی لۆزانی ١٩٢٣/٧/٢٤ . ئەم

مرۆڤـه بـەردەوام بـوو لـەکارە هەمـەجۆرەکانی تـاکوو کۆچـی دوایـی لـە ١٩٤٦/١١/١٥ لەشاری لانشتن لە ئەڵمانیا کرد هەر لەو شارەش نێژرا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣

١٨٦١

١٨٦١/٢/١٩ سەرەتای دەست پێکردنی شۆڕشی بورژوازی لە ڕووسیای قەیسەری ، بە لە ناو بردنی وردە وردەی ڕژێمی دەرەبەگایەتی لە ڕووسیا ... لە هەمان کاتدا بـە سـەرهەڵدان و دروسـت بـوونی پـارتو ڕێکخـراوو گرووپـی ڕامیـاریو نەتەوایـەتیو نیـشتمانیو چـینایەتی لـەم وولاّتـەدا ، دژی چەوسـانەوەو بازرگـانی کـردن بـە مـرۆڤ لەلایـەن مرۆڤـەوە لـە ولاّتەکـەو هـەنگاوونانی بـەرەو وولاّتانی جیهان .

١٨٦١/٤/١٢ بـەرپابوونی شـەڕی نـاوخۆیی ئەمـەریکا لـە نێـوان وویلایەتـەکانی باشـوورو وویلایەتـەکانی بـاکوور ، کـە ئـەم شـەڕە ناوخۆییـە بـۆ مـاوەی چوارسـاڵ بەردەوام بوو لە وولاّتەکەدا .

ئـەویش وویلایەتـەکانی باشـوور ، کـە لـە ١٥پـانزە وویلایـەت پێکهـاتبوون و داوای سەربەخۆیی ناوخۆیان دەکرد، لە سەر ئەوبنەمایەی کە مافی خۆی بـوو ، کـە دان بەیاسـای قەدەخـەکردنی دیلایـەتی – عبیـد- نـەکات . کـە وویلایەتەکانی باکوور بەردەوام بوون لە هـەڵگرتنی ڕژێمـی دیلایـەتی لـە ژێـر دەسـەڵاتی سـەرۆکی ئەمـەریکا – ئیبراهـام لینکـۆڵن- ، لـەو کاتـەی کـە وویلایەتەکانی باشوور ناووزەندبوون بە وویلایەتەکانی هاوپەیمان ، یاخوود جیاکەرەوەیی . کە حکوومەتێکی پێکهێنا بە سەرۆکایەتی جیفرسۆن دافیزو داوای کرد بە مافی جیابوونەوە لـەو یەکیەتیـەی کـە لـە نێـوان باکوورو باری ئەمەریکادا هەبوو لە وولاّتەکەدا .

١٨٦١/٦/٦ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولمەجید خـانی دووەم لـە تەمـەنی/ ٤٠ چل ساڵیدا کۆچی کردو ماوەی دەسەڵاتدارێتی لە سەر ئیمپڕاتۆڕیەتی عوسمانی ٢٢ ساڵو نیوو بوو ، کە ئەو نیشانی مەجیدی لەسەر دراوی عوسمانی داناو لـەدوای خـۆی براکـەی بـووە سـوڵتانی عوسمـانی لـە سـنووری ئیمپراتۆریەتەکەدا .

٩ / ٧ /١٨٦١ گەر بگەڕێینەوە بەر لە مێژووی زایینی و داگیرکەرانی مـەگۆل و عوسمـانی و ئیـسلامی ... زەویـەکانی کـە کەوتوونەتـە نێـوان شـاری کـووتی ڕۆژهـەڵاتی

بەغداو قەزای بەدرەی باکووری شاری کووت ، دانیشتووانی کەم بووە بەهۆی کەمی ئاو لە ناوچەکەدا .

بەڵام دانیشتووانی کورد تاکوو دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لە ساڵی ۱۹۲۰ و بەر لەسەردەمی رژێمی بەعسی لە ئێراق دانیشتووانی کورد لەو شارە بە ۷۰٪ مەزەندە دەکرا بە پێی ئامارەکانی کە کوردی لوڕ دانیشتووانی رەسەنی ئەم شارەو دەوورووبەری بوونە کە ئەمەش نووسەری بەناوبانگ یەعقوبی لە جووگرافیای عەرەبی پێشوو بە – العجم – و لە سەدەی نۆی زاینی لە – کتابی وولاتان – ل/۷۹ کە دەڵێ :–

واست – واتە شاری کووت – دووشارە لە سەر هەردوو بەری زێی دیجلەی رۆژهەڵاتی کۆن و شاری رۆژئاوا ، کە پردێك لەنێوانیان هەیەو دانیشتووانی ئەم دووشارە چۆڵ بوونە لەعەرەب و عەجەم – واتە عەرەب و فارسی تیا نەبووە تەنیا کورد نەبێت .

هەروا عەبدورەزاق حوسنی دووپاتی ئەوە دەکاتەوە لە نووسینەکانیدا . لە ئێراقی کۆن و نوێ لە ل/۱۹۵ . مەبەستیش لەعەجەم لەدوای بەکوردی ئێرانی هاتووە . هەروا لەشارۆچکەی عەزیزیە و سووێسرەو چەندین جێگەی دیکە . کە سووێسرە – لە سورایەتی هاتووە و ناوێکی کوردیە لە بەر ئەوە سوێسرە ووشەیەکی عەرەبی نیە . هەروا عەباسی عەزاویش لە کتێبی عەشیرەتەکانی ئێراق کوردی لاپەرە /۱۸۷ دووپاتی ئەو راستیانە دەکاتەوە . لە بەر ئەوەی دانیشتووانی شاری عەلی غەربی ۹۵٪ و عەلی شەرقی ۷۰٪ کوردن و لەزمان و نژاد و ژیانی کۆمەڵایەتی و هەستی نەتەوایەتیان ، کە دەکەونە رۆژئاوای زێی دیجلە .

هەروا شاری عمارە ۳۰٪ دانیشتووانەکەی کوردبوونە , عەباس عەزاوی لەمێژووی ئێراق ج/۸ ل/۱۳ دەڵێ :–

لە ساڵی ۱۲۷۸ شاری کووت دروستکراو دانیشتووانەکەی لە عەشیرەتی – دووزاوە – بووە ، لە للوڕە فەیللیەکان و چەندین عەشیرەتی دیکە و حکوومەتێکیان لە شارەکە دامەزراندووە ... هەروا شارۆچکەی شێخ سەعد کە سەر بەقەزای عەلی غەربیە ولە سەر سنووری قەزای بەدریە ، کە رێژەی دانیشتووانی ناحیەی شێخ سەعد ۷۵٪ کوردبوونە .

هەروا دووپاتی ئەوە دەکاتەوە کە ئەم گەرەکانەی شاری عمارە بەم شێووە

بووە ، گەرەکی حوسین ٣٠٪ و گەرەکی مەحمودیە ٦٠٪ و گەرەکی فاو ٧٠٪ و سەرای ٢٠٪ و ماجدیە ٤٠٪ و جەدیدە ١٠٪ ، و ، هەروا ڕێژەی کورد لە ناحیەی کەملا ٢٠٪ و ، هەروا ناحیەکانی میسان و مەجەر هەن ، کە سەر بەقەزای قەلای سالحن .

هەروا لە پارێزگای دیوانیە دانیشتووانی کورد زۆرن کە لە عەشیرەتەکانی شێخ بزێنی و هەماوەند و دزەیی پێك هاتوون .. هەروەك عەباس عەزاوی لەکتابی عەشیرەتەکانی کوردی لە ئێراق لە لاپەرە /١٧٨ – ١٨٨ دووپاتی ئەو راستیانە دەکاتەوە کە عەشیرەتەکانی .

١- ال عمران – العرجان – البوودریعی – البووموونس – البوتالوو – کە دەڵێ ئەمانە لەعەشیرەتەکانی شێخ بزێنین .

٢- البوعنگرد – البووصفر – البووهنردل – ال بشیر – البووهجوول – البووموس – ئەمانەش لەعەشیرەتی هەماوەندن.

٣- البووعبید – البووعوودە – البووحاجی هادی – البوو عباردە – البوو عەبدوالسید – البوو حاجی حسین – البوو مهیدی – ئەمانەش لەعەشیرەتی دزەیین .

ئەم عەشیرەتانە هەمووی تەعریب کراون لەلایەن رژێمە یەك لەدوای یەکەکانی ئێراق ، بەرلەوانیش لە ڕێگەی فتووحاتی ئیسلامی و مەگۆلی و عوسمانیدا . واتە لە هەموو پارێزگاکانی ناوەندو باشووری ئێستای ئێراقی بە زۆر دروستکراو ، کورد دانیشتووانی بووە لە گەڵ فارسی و ئارامی و نەتەوەکانی دیکە ، بەر لە هاتنی و دوای هاتنی مەگۆل و ئیسلام و عوسمانی و تاکوو ئێستاش کورد پەرت و بڵاون لە ئێراق .

بە هۆی بە عەرەب کردن و داگیرکردنی نژاد و زمان و داب و نەریتی کورد بەرەو نەمانی هەنگاوی پێنراوە لەهەموو بوارەکان ، لە لایەکی دیکە دەسەڵاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەهەرێمی باشووری کوردستان بەردەوام هەوڵی لەناوبردنی کوردیان داوە ئەویش بەدەربەدەرکردنی عەشیرەتی هەماوەند ، لە ساڵی ١٨٨٦ لەپارێزگای کەرکوك بەرەو شاری تەرابلسی وولاتی لیبیای ئێستا .

١٨٦١/١٢/١٢بەپێی ڕێکەووتنامەی هاوپەیمانی لە نێوان بەریتانیاو ئیسپانیا، هێزەکانی سووپای ئیسپانیا هێرشیان کردە سەر شاری – ڤیراکروز– ی مەکسیکی ،

دوای ئەویش هێزەکانی سووپای فەرەنساو بەریتانیا هێرشیان کردە سەر وولاتی مەکسیك ، دوای چەند مانگێك ، واتە لە مانگی/١٨٦٢/٤ بەریتانیاو ئیسپانیا لە پەیمانەکەی نێوانیان دەرچوون بە هۆی سەرهەڵدانی کێشە لە نێوانیاندا .

١٨٦٢

١٨٦٢/١/٢٤ لەدایك بوونی نووسەرو رۆمانووس و نەخشەسازی بە ناوبانگی ئەدەب خاتوو – ئیدیس وارتۆن – لەخانەوادەیەکی دەوولەمەندی شاری نیۆرکی ئەمەریکا ... ئەم شاعرە هەر لەسەرەتاوە پێنووسەکەی بەهێمنی و ووردی دەستی بەکارەکانی خۆی کردووە . لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا چەندین کۆمەڵە هەڵبەست و چیرۆکی لە ژمارەیەك بڵاوکردۆتەوە لەرۆژنامەکانی شاری نیورۆك.

لە ساڵی ١٨٨٥ شوو بەئێدوارد وارتۆنی دەوولەمەند دەکات ، کە پانزە ساڵ لەخۆی گەوورەتر دەبێ ، کە ئەمەش بووە هۆکاری رووخاندنی نووسینەکانی و دەست کردن بە گەشتیاری ... لە ساڵی ١٨٧٩ یەکەم پەرتووکی بە سەرکەووتوویی بەیارمەتی –بیر – ی هاوریێ وئەندازیارێکی پیشەسازی بەناوی ... دکتۆری ماڵەکان ... بڵاودەکاتەوە ، لەساڵی ١٩١٠ چیرۆکی – پیاووخێوەکانی – بڵاودەکاتەوەو لەگەڵ ئێدوارد وارتۆنی هاوسەریشی دەچێتەوە فەرەنسا .

لەوێ پەیوەندیان تێك دەچێ و لە یەك جیادەبنەوە . لە ساڵی ١٩١١ کورتە چیرۆکە بەناوبانگەکەی بەناونیشانی – نیسان مرۆم – بڵاودەکاتەوە... ئەم نووسەرە لەکارەکانی بەردەوام دەبێت تاکوو لە ١٩٣٧/٨/١١ کۆچی دوایی دەکات و لەتەك والتەر بیری ئاشقی دەنێژرێت لە وولاتەکەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فلسفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١ .

١٨٦٢/٣/٩ شەڕی کەشتی زرێپۆش بە ناوی Lrenclads لە نزیک وویلایەتی ڤرژینیا ، کە یەکەم بەکارهێنانی کەشتی جەنگی بوو لە شەڕی ناوخۆی ئەمەریکا لە نێوان هێزەکانی سووپای کونفردراڵ و سووپای یەکگرتووەکان بەکاربێت لە وولاتەکەدا .

١٨٦٢/٥/٤ یەکەمین دەنگووباسی بەرکەووتووانی مینرێژکراو بلاوبووەوە . شایانی باسە مێژوونووسێکی سەربازی ئەلمانی مێژووی دروستکردنی مین دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی هەژدەم و بە مینی فریووی ناوزەند کردووە . لە کاتێکدا ئەندازیارێکی ڕووسیای قەیسەری لە ساڵی ١٨٥٥ توانی دیزاینی مینی دژە کەسی ساچمدار بکات .

هەرلەو کاتەدا شووێنەوارناسی چینی لە باکووری ئەم وولاتە لە ساڵی ٢٠٠١ – ٢٠ مینی دۆزیەوە ، کە مێژوویان دەگەرایەوە بەر لە ٦٠٠ ساڵ ... ئەم هۆکارانەش دەگەڕێتەوە بۆ شەڕە ناوخۆییەکان وشەڕەکان لە نێوان وولاتانی دراوسێی یەکتری و ناوچەیی و هەرێمی و ، هەروا شەڕەکانی ئیمپراتۆریەکان و ، جەنگەکان لەجیهاندا .

بە تایبەتی لە هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانیدا ... کە بووە هۆی چاندنی مینی کەسە کووژی و تانك و ئۆتۆمبیلە سەربازیەکان و مەدەنیەکان چ دژی رژێمە داپلۆسێنەرەکان و چ دژی جوولانەوەی رزگاریخوازی میللەتان لە وولاتە جیاجیاکانی جیهان .

کە ئەمەش بووەتە هۆی چاندنی بە هەزاران ملیۆن مین و گیان پێ لە دەستدانی بەهەزار کەسی بێ تاوان لە جیهان .

کـه کوردســتانیش یـەکێك بـووە لـەو نیـشتیمان و ناوچـە داگیرکراوانـەو
گـەماڕۆدانی جوولانـەوە نیـشتیمانیەکەو یـەك لەوانـە ، چانـدنی مـینی دژ بـ
هێزە چەکدارەکانی ئەو جوولانەوە رزگاریەو گیان پێ لـە دەستدانی بەهـەزار
هـاوولاتی کـوردو شـەهیدبوونی لەلایـەن رژێمـە یـەك لـە دوای یەکـەکانی ئـەو
وولاتانەی کە کورد و نیشتیمانی کوردیان بە سەردابەش کراوە داگیر کراو
و وولاتەکانیان لیّ پێکهێنراوە وەك .
ئێـران و ، تورکیـاو ، ئێـراق و ، سـووریاو ، ڕووسـیای یـەکگرتوو ، تـاکوو
ئێستاش ئەم کارە نەبراوەتەوەو ئاسەواری هەر ماوە لەسـەرخاکی کوردستان
لە کێشووەرەکەدا .

١٨٦٢/٨/٢٩ لـە سـەرەتای نەخشەکێشان و چاپکردنی دراوی دۆلاری ئەمـەریکی کە ڕۆڵی
بنەڕتی و سەرەکی هەبووە وهەیە لە هەموو بوارە جیاجیاکانـدا ، بـە تایبـەتی
لە بواری ئابووری لە بە هێز کردنـی ژێـر خـانی ئابووری ئەمـەریکاو وولاتـانی
دیکەی جیهاندا .
کە ئێستا هەموو وولاتانی جیهان بێ جیاوازی مامەڵە لەگەڵ دراوی دۆلاری
ئەمـەریکی دەکـەن ، کـە هێمـای دراوی جیهـانی بـەخۆوە گرتـووە لەمامەڵـ
پێکردنی بەتایبەتی لە بواری بازرگانی لەجیهاندا .

١٨٦٣

١٨٦٣/١/١ شـازدەمین سـەرۆك کۆمـاری وولاتـە یـکگرتووەکـانی ئەمـەریکا لـە بڕیـارێکی
مێژوویی و چارەنووس سازیدا بە ئازادی رەش پێستەکان ... کە ئەم بڕیار
بـووە هـۆی هەڵوەشـاندنەوەی هـەموو جوازیـەك لـە نێـوان رەش پێـستەکان و
سپی پێستەکان و رەگەزە جۆراو جۆرەکانی دیکە لـەژێر یاسایەکی یەکسان
لەو وولاتەدا.

١٨٦٣/١١/٢٦ دامەزراندنی ئەو کەرنەڤالە وەرزشیە گەورە جیهانیەی کە هەموو چوار ساڵ جارێك ئەنجام دەدرێت ... یەکیەتی تۆپی پێی ئینگلیزی .

شایانی باسە یەکەم یاری فەرمیش لە ١٨٧٢/١١/٣٠ لە نێوان هەڵبژاردەی ئینگلتەراو ئیسکۆتلەندە ئەنجامدرا ، کە یاریەکە بێ گۆڵ کردن کۆتایی هات لە یاریگای وەرزشی وڵاتەکەدا .

١٨٦٤

١٨٦٤/٨/٢٢ مۆرکردنی رێکەووتنامەی نێوودەوڵەتی لە شاری ژنێف تایبەت بە باری تەندروستی سەربازە بریندارەکانی جەنگی نێوان وڵاتانی شەڕکەر لە ناوچەو هەرێمەکانی جیهان ، بە تایبەتی لە شەڕە گەورەکاندا .

١٨٦٤/٨/٢٢ مۆرکردنی رێکەووتنامەی شاری ژنێف ، کە بەندە بە باشکردنی باری زامدارو نەخۆشیەکان و تووشبووەکانی گۆڕەپانی جەنگ ، کە لە دوای مێژووی ئەو رێکەوتنەش چەندین هەموارکردن لە سەر ئەورێکەووتنامەیە کراوە ، لە پێناو بەرەوپێش بردنی باری دەروونی و تەشەنەداری نەخۆشیە هەمە جۆرەکان ، کە دواگۆڕینیش لەو رێکەووتنامەیە کە لە ١٩٤٩/٨/١٢ بووە لە جیهان .

١٨٦٤/٩/٢ دامەزراندنی یەکەم رێکخراوی ئومەمیەت ، واتە نیوونەتەوەیی، لە نێوان بیروبۆچوونەکانی سۆشیالیستی و تێکدەرو بەرەڵایی و لیبرالیەکان لە نووێنەری ١٣ وڵاتی ئەوروپا و ئەمەریکاو ئەڵمانیای یەکگرتوو بە سەرکردایەتی - ئۆگست بیبڵ - فیلهیلم لیبکنیشت- کە کارڵ مارکس پرۆگرامی ئەورێکخراوە ئومەمیە یەکەمەی دارشتبوو ، بەپێی بارودۆخی

ئەوکات‌و ئەو سەردەم ، کە لە دوای ساڵی ١٨٧٠ ، فریدریك ئینگڵش خۆی
بووە سکرتێری گشتی ئەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتیە لە جیهاندا .

١٨٦٥

١٨٦٥/١/٢٨ لە دوای دامەزراندنی تۆڕی تەلەگراف ، واتە ئامێری پەیوەندی ، لە
ویلایەتی بەغدا ، کە یەکەم ئاخاوتن بەتەلەگراف کرا ، لە نێوان شاری
بەغداو بەسرە بوو، دوای ئەوە لەگەڵ شاری خانەقینی باشووری
کوردستان‌و دوایی بەرەو ئێران ، ئەویش بە هۆی بوونی کۆمپانیای
دامزراندن بە هێلی ئاسنی شەمەندەفەرو کۆمپانیای نەوت لە ڕۆژهەڵات‌و
کێشوەری ئاسیادا .

١٨٦٥/٤/١٤ تیرۆرکردنی سەرۆکی ویلایەتە یەککرتووەکانی ئەمەریکا – لینکۆڵن – ئەویش بە هۆی شەڕی بەردەوامی ناوخۆیی لە نێوان دانیشتووانە جیا جیاکانی ویلایەتەکانی باشوورو باکووری ویلایەتە یەککرتووەکانی ئەمەریکا .
کە ئەم کارە ش بە هۆی شەڕی ناوخۆی ئەنجامدراو بوو لە ئەمەریکا ، کە ماوەی چوار ساڵی خایاند .

١٨٦٥/٥/٢٧ کەسایەتی ڕووناکبیرو نووسەرو ئەدیبی کورد – ئیبراهیم عاسم ئیبراهیم
حەیدەری لە پارێزگای هەولێر لە باشووری کوردستان چاوی بە جیهان
هەڵهێناوە.

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم کەسایەتیە لە بنەماڵەیەکی ناسراوی خاوەن زانست و ئەدەب بوونەو شاعیرو نووسەر بووە ... شێخی ئیسلام بووە لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و وەزیری ئەوقاف بووە لەحکوومەتی شایەتی لە دوای دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق ... ئەم کەسایەتیە دەگەرێتەوە بۆ بنەماڵەی حەیدەریەکان لە پارێزگای هەولێر لە هەرێمی باشووری کوردستان .

لە دوای تەواوکردنی خوێندن لەو کات بروانامەی وانە گووتنەوەی بەدەست هێناوەو بۆتە قازی لە شارۆچکەی زاخۆ بۆ ماوەی دوو ساڵ . دوای ئەوە چۆتە شاری ئەستەمبوڵی تورکیا ... دەستی کردووە بە خوێندنی ماف و بروانامەی پارێزەری لەماف بەدەست هێناوە ... ئەم کەسایەتیە لە چەندین پلەو پایە کاری کردووە بەهۆی لێهاتوویی و توانای زانستی و ئەدەبی لەوانە:-

هەروا سەرۆکی دادگای بازرگانی لە شاری جدە ... داواکاری گشتیی لەمووسڵ - سەرۆکی لێژنەی خێرخوازی باڵا لە ساڵی ١٨٩٨... ئەندامی ئەنجوومەنی مەعاریف لەشاری ئەستەمبوڵ ... بوونی بەقازی لەشاری دیاربەکر لەباکووری کوردستان لە ساڵی ١٩٠٦ .

دوای ئەوە بووەتە شێخی ئیسلام لەلایەن دەووڵەتی عوسمانی لە ساڵی ١٩١٨ . هەروا چەندین پلەوپایەی دیکەی پێ سپێردراوە . لە دوای گەرانەوەی بۆ ئێراق ، هەڵبژێردرا بە ئەندامی ئەنجوومەنی دامەزرێنەر لە لیوای هەولێر لە ساڵی ١٩٢٤... دوای ئەوە بۆتە وەزیری ئەوقاف لە رژێمی شانشینی لە ساڵی ١٩٢٤ - ١٩٢٥ ، لە ساڵی ١٩٢٥ بەئەندامی ئەنجوومەنی ئەعیان دامەزراوە تاکوو لە شاری بەغدا لە ١٩٣١/١٢/١ کۆچی دوایی دەکات ... ئەم کەسایەتیە

چەندین دانراوی لەدوای خۆی جیّ هێشتووه لەوانه :- تأريخ التصوف لدى الفرق الاسلاميه .

سەرچاوه :- اعلام الكرد ١٦٣/١٦٤ . معجم المؤلفين ١/٣٧. الاعلام الشرقيه ١/٤٩
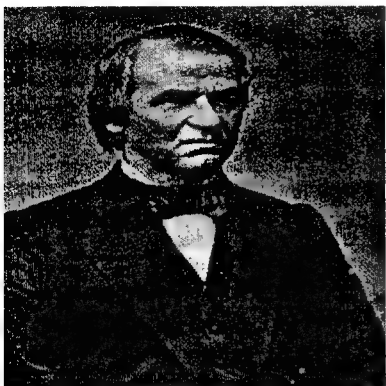
١٨٦٥/٥/٢٧ لــه دوای تیرۆرکردنــی ســەرۆکی ئەمــەریکا- لینکــۆڵن- ، - ئەنـدرۆ جۆنسـۆن - بـه سـەرۆکی ئەمـەریکا هەڵبژێردرا .
کە لە بنچەدا دانیشتووی باشوورو لە پارتی دیموکراتی بوو ، لە هەمان کات لێبووردنی گشتی ڕایگەیاند ، کــه هــەموو ئەفــسەره کۆنــەکانی گرتــــەوه کــــه لــــه ســــووپای جیابوونەوەی باشوور خزمەتیان کردبوو دژی باکوورییەکان لە وولاتەکەدا .

١٨٦٥/٥/٢٧ دامەزرانـدنی ڕێکخـراوی لاوانـی عوسمـانی لـە شـاری ئەسـتەمبۆڵ ، کـە ئـەو ڕێکخراوەیە بە نهێنیو خواستی بە ڕۆژئاوا کردنی دەسەڵاتی عوسمـانی بوو، کە لەو کاتە ژمارەی ئەندامانی ڕێکخراوەکە شەش ئەندام بوو تاکوو ساڵی ١٨٦٧ ، بەڵام دوای ئەوە ژمارەی ئەندامانی گەیشتە ٢٤٥ ئەندامو ، لـە دوای ئـەوە بـە هـۆی پاڵەپەسـتۆی وەزیـری عـالی پاشـا لـە سـەریان ، مەڵبەنـدی ڕێکخـراوی لاوان لـە ئەسـتەمبۆل گووسـتراوە بـۆ شـاری پاریـسی پایتـەختی فەڕەنسا .
بــەڵام لــە دوای مردنــی عــالی پاشــا لێبــوودردنی گــشتیان بــۆ دەرچــوو بەگەڕانــەوەیان بـۆ ئەسـتەمبۆل ، دوای ئـەو چـوونە نـاو کۆمەڵـەی ئیتحـادو تەرەقی لە پێناو گەیشتنیان بە ئامانجەکانیان.

١٨٦٥/١٢/٣٠ لـە دایـك بـوونی وێنەکێشی فەڕەنـسی - هنـری ماتیـسی- کـە بـە مـەزنترین هونەرمەنـدی وێنـە کێش لـە جیهـان دادەنرێن لـە پـاڵ بیکاسـۆو ڤان گۆف لـە جیهاندا .

١٨٦٦

١٨٦٦/١٢/٣ زانکـۆی ئەمـەریکا لـە بـەیروتی پایتـەختی لوبنـان دەرگاکـانی کرایـەوە بـۆ

خووێندکاران بە خووێندنی هەمەلایەنەی جیاجیا لە هەموو بوارەکان لە زانکۆگاکەدا.

١٨٦٧

١٨٦٧/٢/١٥ ڕووناکبیرو زانای ناوداری ڕووسی و جیهانی – دۆستویفسکی – بە دوای کە سێدا دەگەڕا ، کە ڕۆمانەکانی بۆ بەچاپگەیاندن بگەیەنێ، ئەوە بوو لەگەڵ ئافرەتێکی تەمەن ١٩ساڵ بەیەکگەیشتن ، کە ناوی – ئانا ستیستکین – بوو ، لەدوای ماوەیەکدا بەرلە وەرگرتنی ڕۆمانە دەستنووسەکەی ، هەردووکیان بەیەکەوە کاریان دەکرد ، کە ئەمەش بووە هۆی ئەوەی پەیووەندیان بەهێزبێتو لە ئەنجام بوونە هاوسەری یەکتری... ئەم کارە خێری تیابوو لە ماوەی دۆستایەتیە کەیان .

١٨٦٧/٣/٣٠ وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەرێمی ئەلاسکای لە ڕووسیای قەیسری بە پارەیەکی خەیاڵی کڕی و خستیە سەر وولاتەکەی بە ناوی وویلایەتی ئەلاسکا لە ئەمەریکادا .

١٨٦٧/٥/٥ نووسەرو شاعیری کورد – ئیبراهیم ڕەمزی – لە شاری فیومی وولاتی میسر چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

جێگەی باسکردنە کە باوکی ڕەوانەی وولاتی میسری کردووە لەکاتی دەسەڵاتی محەمەد عەلی پاشا ... دوای ئەوە هەڵسا بەدەرکردنی گۆڤارێك بە ناوی – فیووم – ی هەفتانەو لە هەمان کات مێژووی – فیوونی – لەکتابێك دانا ... دوای ئەوە بەرەو پاریسی پایتەختی فەرەنسا بەرێکەووت ، دوای ساڵێك زیاتر گەرایەوە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر .

لەدوای گەرانەوەی گۆڤارێکی دەرکرد بەناوی – ئافرەت لە ئیسلام – داو هەروا ڕۆژنامەی – ئەلتەمەدن – ی دەرکرد ... هەروا دەزگایەکی بۆ پەرەپێدان و دروستکردنی پیتەکانی عەرەبی لە ساڵی ١٨٩٩ دامەزراند . ئەم نووسەرە کوردە لەکارەکانی بەردەوام بوو تاکوو لە ١٩٢٤/٨/٢ کۆچی دوایی دەکات ، چەندین دانراوی لە دوای خۆی جێ دێڵێ وەك:– اصول الاخلاق . مبادی التعاون ، هەروا شعرەکانی . زمانەکانی عەرەبی و فەرەنسی و تورکی بەباشی زانیووە ، جگە لە زمانی کوردی لەوکاتدا .

سەرچاوە:- رۆژنامەی دەستووری میسری ٣٥٧/٥/١٤ – مێژووی فیوون ١١٧/١١٢.

١٨٦٧/٥/٢٧لە دایك بوونی نووسەرو رۆژنامەنووسی ناوداری جیهان – ئارنۆلد بێنێت لەشاری هانلی . كە كەوتۆتە ناوچەی – ستارفۆرد – لە ئینگلتەرە ... لەدوا تەواوكردنی پلەكانی خوێندنی دەستی كرد بە نووسىنی ووتارو چیرۆ بڵاوكردنەوە ... لە ساڵی ١٨٩٣ لە شاری لەندەن بووە سەرنووسەری گۆڤار ئافرەتان .

لە ساڵی ١٨٩٦ بوو بە بەرێوەبەری تەواوی گۆڤارەكە ... لە ساڵی ٨٩٨ رۆمانی – كابرایەكی باكووری – بڵاوكردەوە ... لە ساڵی ١٩٠٠ وازی ل بەرێوەبەرایەتی گۆڤاری ئافرەتان هێناو دەستی بەنووسینی بە نرخی كرد ئەم مرۆڤە بەردەوام بووە لە بەرهەم و نووسین ، وەك ئوتێلە مەزنەكەی ناپلۆ و راستی لەبارەی نووسەرەوە و چیرۆكی ژنە سەر سپیەكان و جەستە ئەدەبی و شمشێری تۆزاوی و چەندین بەرهەمی دیكە تاكوو لە ٩٣١/٣/٢٧ كۆچی دوایی دەكات لە وولاتەكەیدا .

١٨٦٧/٦/١٩لە دوای ماوەیەكی كەمدا بە لابردنی سەرۆكی مەكسیك – خواریس– ل دەسەلاّت ، بەلاّم لە دوای گەڕانەوەی بۆ دەسەلاّت بە ئارەزووی خۆی سەرۆكم مەكسیك – ماكسیمیلیان– ی لە دەسەلاّت لاداو لە ئەنجام لە سێدارەیدا ، ك بارودۆخی مەكسیكی بەرەو زیندووكردنەوەی رژێمی كۆماری مەكسیكی بر بەرێووە لەوولاّتەكە.

١٨٦٧/٦/٢١شاندێكی دەسەلاّتی ئیمپراتۆڕیەتی عوسمانی سەردانی فەرەنساو بەریتانیا بەلـژیكاو نەمساو مەژەری كرد ، لە ماوەی شانزە ڕۆژدا ئەویش لە ئاكام دەرچوونی والی خدێوی ئیسماعیل پاشابوو لە هەوڵەكانی بۆ كردنی میسڕ پارچەیەك لە ئەورووپای بەرەو سەرمایەدری لە وولاّتەكەدا .

١٨٦٧/٦/٢٢سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولعەزیز لەگەڵ شاندێك گەیشتە پاریس پایتەختی فەرەنسا ، لە سەر داوای ئیمپراتۆڕ ناپیلۆنی سێیەم ، ئەویش ل پێناو بەشداری كردنی لە پێشانگای جیهانی، كە هەموو شانشین ئەمیرەكانی وولاّتانی جیهان ئامادەی ئەو پیشانگایە بوون ، یەك لەواد ئیسماعیل پاشای والی میسڕ ، كە لە نژاد ئەو بنەماڵەیە كوردن خەڵك

باکووری کوردستانن .

١٨٦٧/٧/١ بەپێی پەیمانی پاریس دانی تەواو نرا بەیەکگرتنەوەی هەردوو کەنداوی لێك جیاکەرەوە ، ئەویش کە کەنداوی باڵاو کەنداوی خواروبوون . بە پێدانی مافی سەربەخۆییان ، کە دوای ئەوە نۆفاسکۆشیاو ، نیوبرۆنزدیك ، چوونە ناو دۆمینیۆن لە دوورگەی برنیس ئەردوار لە ساڵی ١٨٧٣دا .

١٨٦٨

١٨٦٨/٥/١٤ کۆمەڵێك هەنگاوی گرنگ لە ژاپۆن ئەنجامدراو گرنگترینیان ڕاگەیاندنی ئەو پێنج بنەمایە چاکسازیە بوو لە بارەی بەرژەوەندی باڵای ژاپۆن بە نەهێشتنی هیچ جیاوازیەك و بەیەکسانی بوونی مافی هاوڵاتیان و... بە پاراستنی مافی هەموو تووێژەکانی گەلی ژاپۆن و ... بەرژەوەندی باڵای نەتەوە پێویستیەکان و ... پاراستنی داب و نەریت و بایەخدان بە زانستی سەردەمی تەکنۆلۆژیا لە هەموو بوارە جیاجیاکان بەتایبەتی لە بواری پیشەسازیدا.

١٨٦٨/٩/٢٦ بۆ یەکەم جار لە مێژووی شاری بەغدای ئەوکات ، کە ناووزەند بوو بە وویلایەتی بەغدا ، بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی دامەزرا ، لەپێناو ڕێکخستنی نەخشەی بنەڕەتی شاری بەغداو ڕێك بوونی لە بوارەکانی ئاوەدنکردنەوەو پەرەپێدان و گەشەپێدان .

دوای ئەوە بوو بە پارێزگا ، لەدوای دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لەلایەن بەریتانیا ، بووە پایتەختی دەووڵەتی ئێراق لەگەڵ دامەزراندنی لەسەر خاکی گەلانی وولاتی نێوان دووزێ – میزوبۆتامیا – بە تایبەتی لە سەر خاکی کوردستان .

لە بەر ئەوەی ئەوکات ناوی دەووڵەتی ئێراق نەبوو ، کە لەژێر دەستی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو تاکوو دامەزراندنی دەووڵەتی ئێراق لە ساڵی ١٩٢٠ لە ناوچەکەدا .

١٨٦٩

١٨٦٩/٣/٨ کۆچی دوایی هونەرمەندو مۆزیکاری بە ناوبانگی جیهانی – بێرلیۆز – لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا ... شایانی باسە ئەم هونەرمەندە مەزنە لە

١٨٠٣/١/١١ لە شاری سانت شاندی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەڵێناوە ... لە سەر داوای باوکی درێژە بەخوێندن دەدات تا دەگاتە قۆناخی دووی کۆلێژی پزیشکی و دوایی واز لەخوێندن دێنێ و ڕوو لەکاری هونەری و مۆزیکا دەکات .

دوای ئەوە بەناو وولاتانی ئەورووپادا دەخولێتەوە و لە ساڵی ١٨٢٩ سمفۆنیای نامۆ یان – چەندین وێستگەیەك لەژیانی هونەرمەند –دا دەرژێت و پێشکەشی بەخاتوو – هاییت سیمسون – ی دەکات ، کە زۆر شەیدای دەبێ و دوایی دەبێتە هاوسەری ... لە ساڵی ١٨٣١ خەڵاتی ڕۆمای تایبەت بە ئاواز دانانی پێدەدرێت ، کە هاوسەرەکەی پشتگیری لێدەکات و هونەرەکانی شکسپیر دەبێتە ڕێگەی بەهرەکانی لە ژیانیدا .

لە ساڵی ١٨٥٣ دەست بەدارشتنی ئۆپرای – تەروادیەکان – دەکات و ماوەی ١٠ ساڵی تەواو سەرقاڵی ئەو هونەرە دەبێت ، لە مانگی/١٨٦٢/٨ داواکاری مەزنی خۆی پێشکەش دەکات کە ئۆپرای – پیاتریس ویندکیت – ی ناوەو لە شانۆگەری – گوێم لەگرەکردو کەچی نابینم – ی شکسپیر وەرگێراوەو لەگەل دەیا کاری دیکەی هونەری مۆزیکاو بەردەوام دەبێت تاکوو کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا .

١٨٦٩/٤/١٣ سەرکردەی نیشتیمانی شام – ئیبراهیم سلێمان ئاغا هانوو – ناسراو بە – ئەبوو تارق – لە ناوچەی – کفر مارم – لە ڕۆژئاوای شاری حەلەب چاوی بە جیهان هەڵهێناوەله شارەکەدا .

جێگەی ئامارژە پێکردنە کە ئەم کەسایەتیە کوردیە لە پیناوە گەورەکانی شۆڕشی سەربەخۆیی سووریا بووە ... لە قوتابخانەی شانشینی شاهانی شاری ئەستانەی خوێندووەو بڕوانامەی ماف لە زانکۆ بەدەست هێناوە ، چەندین پلەو پایەی لەسەردەمی ڕژێمی عوسمانی گرتۆتە دەست ... بووەتە قائمقامی یەکێ لە قەزاکانی سەر بە پارێزگای دیاربەکر لە باکووری کوردستان . دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٠٨ گەڕاوەتەوە شام و هەڵبژێردراوە بە ئەندامی ئەنجوومەنی گشتی لەشاری حەلەب .

دوای هەڵووەشاندنەوەی ئەو ئەنجوومەنە گەڕاوەتەوە کفرمارم و دەستی بەکاری کشتووکاڵی خۆی کردووە ، لەو کاتەی کە سووپای عەرەب گەیشتۆتە شاری حەلەب لە ساڵی ١٩١٨ گەڕاوەتەوە شاری حەلەب و هەڵبژێردرا بە

ئەندامی – کۆنگرەی شام – لە شاری دیمەشقی پایتەختی ئێستای سووریا لەساڵی ١٩١٩ .

هەروا ئەندامی کۆمەڵەی عەرەبی بووە بەشێوەی نهێنی . لەو کاتەش هێزەکانی سووپای فەرەنسا شاری ئەنتاکیەکان داگیرکرد ، ئەویش هەڵسا بەدامەزراندنی سووپایەکی نهێنی بۆ دروستکردنی ئاژاوەو سەر لێ شێوواندنی سووپای فەرەنسا کە بارەگای لەشاری حەلەب بوو .

دوای ئەوە سووپای فەرەنسا شارەکانی دیمەشق و حەلەب و دەوروبەرەکانی داگیرکرد . ئەویش بەوهێزەی کە دایمەزراندبوو ڕووبەرووی هێزەکانی سووپای فەرەنسا بووەوەو سەرکەووتنی بەدەست هێنا بەنازناوی – متەوەکل بلای – پێ بەخشراو گەلانی ئێستای سووریای لەدەووری کۆبوونەوە و ٢٧ شەڕی ئەنجامدا و لەهیچ شەڕێك لەو شەڕانەش نەی دۆڕاند کە ماوەی یەك ساڵی خایاند ، لەو کاتەش گوێی لەراگەیاندنەکەی شەریف عەبدوڵلا حوسێن لە عومان بوو ... کە دەیگووت ئێمە هاتووین بۆ رزگارکردنی وولاتی ئێستای سووریا .

ئیبراهیم سلێمان ئاغاهانئۆش داوای ڕێکەووتنی لەگەڵدا کرد ، دوای چەندین کاری دیکەو سەرکەووتنی فەرەنسیەکان ... لە ساڵی ١٩٢٨ بووە ئەندامی کۆمەڵەی دامەزرێنەرو دانانی دەستووری سووریا ... ئیبراهیم سلێمان ئاغا هیانوو ، بووە سەرۆکی لێژنەی دەستووری لەکۆمەڵەی دامەزرێنەرو ئەو دەستوورەش لە ساڵی ١٩٣٠ بلاوکرایەوە ... دوای ئەوە چەندین جار لە کاری تیرۆرستی رزگاری دەبێ و لە ئەنجام تیرۆرستێك بە ناوی – نیازی کۆسا – لە ساڵی ١٩٣٢ زامداری دەکا و دوای سێ ساڵ واتە لە ١٩٣٥/٤/٥ بەو هۆیە کۆچی دوایی دەکات .

شایانی باسە رابەرو دامەزرێنەری دەووڵەتی سۆڤیەت – لینین – لە ساڵی ١٩١٩ چوار نامەی بۆ ئیبراهیم سلێمان ئاغا هانوو نووسیووە ، لە پێناو هاوکاری کردن و بەردەوام بوونی لەگەڵ جووڵانەوەی رزگاری نیشتیمانی لەناوچەو هەرێمەکەدا دژی داگیرکەران بەیارمەتی یەکیەتی سۆڤیەت .

نووسەر :– بەداخەوە ئەم کەسایەتیە کوردە لەماوەی ژیانی باسی لە زرگاری گەلی کوردستان نەکردووەو ، هەروا لەدارشتنی دەستووری

سووریاش باسی لە ماف نەتەوەی كوردی لە سووریا نەكردووە ، لە دوای دامەزراندنی دەووڵەتی سووریاو لكاندنی رۆژئاوای كوردستان بە سووریا و هەتا لە بوارە بچووكەكانی ، كە بەندن بەزمانی دایك و داب و نەریت و كەلتوور ... كە ئەم مرۆڤە لەبنەماڵەیەكی دیاری كورد بوونە لەناوچەی شاری ماردین و ناوچەكانی دیكەی كوردستان.

سەرچاوەكان :- الاعلام الشرقیه ١٢٤/١ – موسوعه اعلام سووریه ٣٩٢/٤ – اعلام الكرد ١٠٢/١٠٠.

١٨٦٩/٩/٢٠ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی یەكەم یاسای ڕاگەیاند بە ناوی – معارف عمومیە – ، –نزامنادسی– كە قۆناخەكانی سەرەتایی و ناووەندی و ئامادەیی خوێندنی دەگرتەوە لە ژێر دەسەڵاتەكەدا .

١٨٦٩/١٠/٢ لە دایك بوونی سەركردەو ڕابەری شۆڕشی هیندستان – مۆهانداس كارامامد گاندی – لە شاری بۆڕ منداری هیندستان... شایانی باسە كە ئەو بنەماڵەیە ڕۆڵی بنەڕەتی و سەرەكیان هەبووە لە دامەزراندنی دەووڵەتی هیندستان ، كە دووەم وولاتە لە ژمارەی دانیشتووان و ڕووبەری زەوی ، كە ناسراوە بەكیشووەری هیندی ، بەسەدا نەتەوەو ئایینی جیاجیای لێدەژیێ ، بینەماڵەی گاندی دامەزرێنەری پارتی كۆنگرەی هیندی بوونەو بەدیا ساڵ دەسەڵاتداریێتی ئەو وولاتەیانكردووە لە هەموو بوارە جیاجیاكاندا .

١٨٦٩/١١/١٧ بە بۆنەی تەواو كردنی كەناڵی سوێس ، لە وولاتی میسردا ئاهەنگێكی دڵخۆشكەری گەوورە بەڕێووەچوو بەسەرپەرشتی ئیسماعیل پاشا ، كە لەو كات بری ١٠٠ سەد ملیۆن فرنگ خەرجی ئەو ئاهەنگە بوو ، ئەویش بە پێشكەشكردنی لەلایەن بانكە ڕۆژئاوایەكانی سەرمایەداری لە شێووەی قەرزوو بە قازانجی

بەرزی بێ وێنە ، بەڵام ئەو کەناڵە کاریگەری بێ وێنەی هەبووەو هەیە لە بەهێزبوونی ژێرخانی ئابووری میسرو بوارەکانی دیکە لە هەرێمو ناوچە جیاجیاکان لە جیهان.

١٨٦٩/١١/٢٢لە دایك بوونی پێشەنگی نووسەرانی فەرەنسی - ئەندرێ گید - لە بنەماڵەیەکی بۆرژوای پرۆتستانتی لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا . لە تەمەنی ١١ ساڵیدا باوکی کۆچی دوایی دەکات و کاردانەوەی لەسەر دەروون و کارەکانی ئەندرێ دەبێ ، سەرەرای ئەوەی کە سامانێکی زۆر لە دوای باوکی بۆ بەجێ دەمێنێ .

لە ساڵی ١٨٨٣ لەگەڵ ئەلبێردلاورانی شێووەکار گەشتێك بەرەو ئەوروپا دەکەن و بۆ جاری دووەمیش لە ساڵی ١٨٨٥ دەچێتەوە ئەم ناوچانە . لە ساڵی ١٨٩١ کتابێك بەناوی - دەفتەرەکانی ئەندرێ ڤالێز - بڵاودەکاتەوەو لەگەڵ چەندین کتێب و پەرتووکی دیکە لە ساڵەکانی ١٩٠٢ -١٩٠٩ -١٩١٨ . دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٥ گەشتێك بەووڵاتانی ئەفریکیادا دەکات .

ئەم فەیلەسوف و روناکبیرە لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٥١/٢/١٩ کۆچی دوایی دەکات ... کە نووسینەکانی لە بواری جووڵانەوەی نەتەوەیی و نیشتیمانی و رامیاری و کۆمەڵایەتی و چەوسانەوەو داگیرکردن بووە . لە هەمان کات سەرکەووتووانە کارەکانی بە ئەنجام گەیاندووە لەووڵاتەکەی و لەووڵاتانی دیکەی جیهاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٦٩/١٢/١لە بڕیارێکی گەریدەو زاناو پرۆفیسۆر - مستردرایك- ئەویش بە ڕێکخستنی سووڕانەوەی بێتەرجومان - وەرگێر- دوور لە کارە کەرو دوور لە بیرنەکردنەوەی لە دووژمنەکانی لە دانیشتووانی هۆزە مەڕلەوەڕێنە عەرەبەکان کە بەناویاندا تێدەپەڕی ، لەهەمان ڕۆژ کاروانەکەی بە گەشتێك دەست پێکرد بە دۆڵەکانی- گرندڵ - و دوایی بە دۆڵی - عەربیش- و دوای بۆ سەرچاوەی - قادلی یان قەدیس- دا.

کە ئەمەش لە کتابی ئینجیل ناوی هاتووە ، دوایی ئەوە بەرەو ناوچەی - نەقەب- و دوای بەرەو ناوچەی- جنین- و دۆڵی - جەنائن - ، بۆئەوەی

بگەنــە شــاری قــوودس . ئەمــەش بــە ووردبینیــەتی ڕێکــی لــە مزگــەووتی سەخرەتووللا لەشاری قوودس لە هەرێمی شامدا .

١٨٦٩/١٢/٣١ لە دایك بوونی ڕابەری فۆفیزم و مامۆستای ڕەنگ – هنری ئیمل بێنواماتس– لــە شــاری کانۆکـامبرێزی بـاکووری فەرەنـسا . شـایەنی باسـە کـە مـاتیس هەڵگری بڕوانامەی یاسا بووە ، لە سـاڵی ١٨٩٠ تووشـی نەخۆشیەك دەبیٚ و لەئاکامی نەشتەرگەری زیاتر لە ساڵێك لەناو جێگا دەکەوێ .

دوای ئەو بار نا لە بارەی لەساڵی ١٩٠١ کارە هونەریە بەراییەکانی خۆی لە ساڵۆنی پاریس دەخاتە ڕوو ، هەروا ئەم مرۆڤە لەکارە هونەریەکان بەردەوام دەبێت و تا لە ڕۆژی ١٩٥٤/١٢/٣ ، ماڵئاوایی لە هونەرو هونەر دۆستان دەکا لە جیهاندا .

١٨٧٠

١٨٧٠/٢/٧ لـە دایك بوونی زانـای دەروونناسـی و پزیشکی و دانـەری زانـستی دەروونـی تــاك – ئــەلفراد ئــەدلر – لەگەرەکــەکانی فێینــا لــە بنەماڵەیــەکی هــەنگاری جوولەکـە ... خووێنـدنی پزیـشکی لـەزانکۆی فێینـا تـەواوکردووەو مۆڵـەتی پزیشکی لە ساڵی ١٨٩٦ بەدەست هێناوە ...کاری پزیشکی کردووە . دوای ئـەوە بۆتـە مەسـحی ، ئـەویش بـە وازهێنـانی لـەئاینی جوولەکـە . دوای ئـەوە ڕووی لەزانستی دەروونی کردووە لەگەڵ فرویدو هاوڕێکانی ... دوای ئەوە لـە فرویدو هاوڕێکانی جیابۆتەوە .

لە دانراوەکەی – دراسە عن دونیە الاعچاو – بۆ یەکەم جار دەرکەووتووە : کە لە ساڵی ١٩٠٧ بڵاوی کردۆتـەوەو لـە فێینا و بەرلین ئـەویش بـە دژایـەتی کردنـی بـیری فرویـد . لـە سـاڵی ١٩١٠ مەڵبەنـدی تاقیگـەی دامەزرانـدووە لـە فێینـا بـۆ نەخۆشـیەکانی دەروونـی ... لـە سـاڵی ١٩١٢ کتـابی – ق الخلـق المصابی – بڵاوکردۆتـەوە ... لە سـاڵی ١٩١٤ گۆڤـارێکی نێـوو دەووڵـەتی لـە سـەر زانـستی دەروونـی دەرکـردووە تـاکوو لـە سـاڵی ١٩٣٥ لەگـەڵ چـەندین بابـەت لـە ڕۆژنامـەو گۆڤارەکـان و چـەندین دانراوی هـەبووە ... ئـەم زانایـە لـە کارەکـانی بـەردەوام بـووە تـاکوو لـە ١٩٣٧/٥/٢٨ کۆچـی دوایـی کـردووە لـە شاری ئەبردین لە ئسکتلەندا – لە بەریتانیا .

سەرچاوە :- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٧٠/٤/٢٢ لە دایك بوونی رووناکبیرو فەیلەسوف و رامیاریناس و دامەزرێنەری یەکیەتی سۆفیەت لە ڕۆوسیا - فلادیمیر ئیلیتش - لینین ، لە سمیرسك لەسەر زێی فۆلگا - کە ناوی البوون بوو ... باوکی سەرپەرشتیاری قوتابخانە بالاکان بووە . لە بنەماڵەیەکی دیاری شۆڕشگێر بوونە . برا گەورەکەی لینین - نارودنایی ڤولیا - لەلایەن رژێمی قەیسەری ڕووسیا لە سێدارەدراو کاردانەوەی نواند لەسەر دەروونی فلادمیر ... لینین .هەروا لینین لە ساڵی ١٨٨٧ چووە کۆلێژی یاسا لە زانکۆی قازان ... بەلام بەهۆی خۆپێشاندانی قوتابیان لەکۆلێژی یاسا دەرکرا لەمانگی /١٨٨٧/١٢ و بۆ گوندێکی دوور لەشارەکە دوورخرایەوە .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٨٨ گەراوە قازان و ماوەیان پێنەدا بگەرێتەوە کۆلێژەکە . بەهۆی خۆپێشاندان و نارەزایی قوتابیان دژی دەسەلاتی قەیسەر. لینین لەشۆڕشگێرێکی میللی بووە شۆڕشگێرێکی مارکسی . لە دوای ئەو رووداوانە خێزانەکەی گوواستیانەوە شاری سمارا لە ساڵی ١٨٨٩... دوای ئەوە لینین چووە کۆلێژی یاسا لەزانکۆی پترۆسبۆرگی پایتەختی ئەوسای رژێمی قەیسەری لە ڕووسیا ... ئەویش بەدانەوەی تاقیکردنەوەکان لەدەرەوەی کۆلێژەکەدا .

لە ساڵی ١٨٩٥ رابەری تێکۆشانی بۆ رزگاری چینی کرێکارانی دامەزراند . دوای ئەوە هەموو سەرکردەکانی ئەو رابەرە لە گەڵ لینین بەندکران . دوای ئازادبوونیان لە بەندیخانە لینین لە ساڵی ١٨٩٥ بەرەو ئەورووپا هەنگاوینا .

لە پێناو فراوانکردنی تێکۆشانەکەی و پەیوەندی کرد بەئەندامانی – کۆمەڵی رزگاری کار– لە پێناو گفتوگۆکردن ، بەتایبەت دامەزرێنەری ئەو کۆمەڵەو بووە هۆی بەهێزبوونی پەیوەندی لینین لەگەڵیان لەماوەی دەسەڵاتی یەکەمی لە تێکۆشانی ئاشکرای .

لەو کاتەش فریدریك ئینگلش بەهۆی نەخۆشی لەناو جێگاکەی کەووتبوو لەوکاتەش لینین سەردانی ئەوروپای کرد ... ناوزەند بوونی ڤلادمیر ئیلیتش بەلینین لەسالّی ١٩٠١ بوو ، بەر لەوەش ناوی – لیزین – تالین – بوو ، کە لەوکاتەی دوورخرابووەوە بۆ ناوچەی سیبیریا ... دوای ئەوە لینین یەکەم نامەی بەناونیشانی – نارەزایی مارکیسە دورخراوەکانی دژ بەبروای ئابوریەکان – بلاوکردەوە لە رۆژنامەی شەرارە ، کەلایەنگرانی لینین دایان مەزراندبوو . لە دوای ئەوە بووە زمانحالّی پارتی شۆڕشگێری سۆشیالستی لە سالّی ١٩٠٠ لە وولاّتەکەدا .

دوای گەرانەوەی لە سیبیریا لینین هەڵسا بەسووڕانەوە لە ڕووسیا لە پێناو پەیداکردنی لایەنگیری لە ڕووسیاو ، دوای ئەوە دیسان چووە دەرەوەی ڕووسیاو بەشداری لەگەڵ بلاخنۆف کردو بووە لایەنگری لینین لە دەرکردنی رۆژنامەی شەرارەو دامەزراندنی – پارتی کرێکاری سۆشیالستی دیموکراتی ڕووسی – . کۆنگرەی یەکەم ئەو پارتە لە سالّی ١٨٩٨ گرێدراو کۆنگرەی دووەمیشی لە سالّی ١٩٠٣ گرێدرا .

بەلاّم دوای ئەوە ئەو پارتە کەرت بوو بۆ دووبەش کە ، یەکەمیان بەلاشیفە بوو بەسەرکردایەتی لینین و ، دووەمیان مەنشەفیك بوو بەسەرکردایەتی بلاخنۆف . لە ئاکامدا لابالّی بەلاشفە بەرەو بەرزبوونەوەو بەهێزبوون هەنگاوینا بەتایبەتی لە دوای رووداوەکانی سالّی ١٩١٧ . لە دوای هەوڵێکی زۆر لە پێناو یەکگرتنەوەی ئەو دوولاباڵە .

بەلاّم بێ ئاکام بوو کە لینین لە سالّی ١٩١٢ لەکۆنگرەی براگ بە رەسمی رایگەیاند ، کە لابالّی بەلشەفیك رێکخستنێکی ناوەندی شۆڕشگێرە لە پارتی سۆشیالستی دیموکراتی رووسیدا ... لەو رۆژەی گۆڤاری شەرارە دامەزرا تاکوو کۆچی دوایی لینین ، کە خۆی سەرکردایەتی سۆشیالستی چەپڕەوی ڕووسی لەرۆژی دامەزراندنی پارتەکەی بەشەفیك تاکوو هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهان .

لینین لە نزیك سنووری نێوان نەمسا و ڕووسیا بوو کە نەیدەتووانی بگەڕێتەوە ، کە لە ساڵی ١٩٠٧ لەڕووسیا دوورخرابووەوە تاکوو مانگی ١٩١٧/٣/ ، کە لایەنگرانی لینین توانیان مۆڵەتی دەرکردنی ڕۆژنامەیەك بدەن بە ناوی – پراڤدا – کە تاکوو هەڵووەشاندنەوەی یەکیەتی سۆفیەتی لە دەرچوون بەردەوام بوو.

١٨٧٠/١٠/ حکوومەتی شانشینی ئیتاڵیا مەرسوومێکی شانشینی ڕاگەیاند ، کە شاری ڕۆمای خستە ژێر دەسەڵاتی ئیتاڵیای نوێ و لە١٠/٢٠ ، ی هەمان ساڵ ڕاپرسیەك بە زۆرینەی دەنگ بڕیاردرا . کە شاری ڕۆمای کردە پایتەختی ئیتاڵیا لە دوای خستنە ژێر دەسەڵاتی خۆی ، کە ئەمەش بووە هۆی ڕشکردنەوەی دەسەڵاتی پاپا ، کە لەو کاتە ڕووبەڕووی دەسەڵاتی پاپا ببووەوە لە ڕۆما ، کە ڕووبەری شاری ڕۆمای ئەوکات ١٨٠٠ کیلۆمەتر چوارگۆشە بوو لەگەڵ زیاتر لە ٠٠٠ر٠٠٠ر٣ ملیۆن کەس لە دانیشتوانی شارەکەیدا .

١٨٧٠/١٠/١ ئەمیری شاعیران – ئەحمەد شەوقی– لە چاوی بە جیهان هەلهێناوە لە گەڕەکی – حەنەفی– لە شاری قاهیرەی پایتەختی میسر، کە باوکی کوردەو لە تیرەی – شەرکەسیە– و لە بنەماڵەی خدێوویە ، دایکی یۆنانیە ، لە بنەڕەتا بەر لە کۆچرەوی بنەماڵەی محەمەد عەلی پاشا بۆ ناوچەی میسر ، لە پارێزگای دیاربکر – ئامەد– بوونە لە باکووری کوردستان ، کە ئەوکات دیاربەکر ویلایەتێك بووە لە ویلایەتەکانی پێکهاتەی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وەك ، ویلایەتی ئەنازۆل و ولایەتی مووسڵ لە باشووری کوردستان .

سەرچاوە :– گۆڤاری عەرەبی ژمارە ٥٦٧ لە مانگی/ ٢/ ٢٠٠٦

/۱۱/۲۳ ۱۸۷۰ شای ئێران شانەسرەدین سەردانی شــاری بەغــدای کــردو لەلایــەن مەدحەت پاشای والی بەغدا پێشوازی لێکرا ، کە لەرێگەی شاری خانەقین بەرەو بەغدا بەرێکەووت ، کە لەوکات – ۱۵– هەزار پاسەوان لەگەلێدا بوون ، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە باری ئابووری مەدحەت پاشا گران بکات لەخواردنو ئالیك ، بۆ ئەو هەموو پاسەوانو ئاژلانە . کە ماوەی سێ مانگ لە بەغداو شارەکانی کەربەلاو نەجەف مایەوەو خەرجیەکانی گەیشتە – ۳۰۰۰۰– سی هەزار لیرەی تورکی ئەو کات ، لە ماوەی مانەوەی لە شارانەدا .

۱۸۷۱

۱۸۷۱/۱/۱۸ گرێدانی کۆنگرەی – فرســای – لــە نێــوان وولاتــانی هاوپــــــەیمان لەلایەكو وولاتانی شەرکەر لەلایەکی دیکە ، لە هەمان کات بە ڕاگەیاندنی بــوونی دەســەلاتی ئیمپراتۆریـــەتی بڕووسیا لە سەر رایخ لە ئەلمانیا .
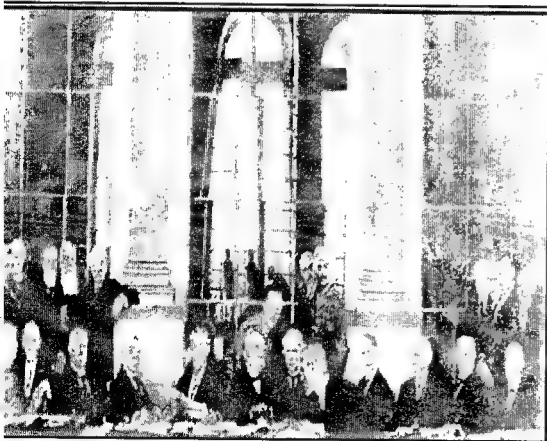
لە هەمان کات شانشین– ویلیام – ی یەکەم بووە ئیمپراتۆڕ لەسەر ئەلمانیاو لە هۆلی مرایا لە فرسای ، کە ئەو کارەش بووە هۆی هەلووەشاندنەوەی

یەکیەتی باکووری ئەڵمانیا، کە ئەویەکیەتیە لە ساڵی ١٨٦٧ دامەزرا بوو لەدوای هێنانە خوارەوەی ویلیامی دووەم لە سەر دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتەکەدا.

١٨٧١/٣/١٥ شۆڕشی بورژوازی لە ڕووسیا بەرپابوو بە ڕووخاندنی ڕژێمی قەیسەری و دامەزراندنی حکوومەتی کاتی ، لینین ئەو هەواڵەی لە ڕۆژنامەکانی سویسرا زانی و گەراوە ڕووسیا بەشەمەندەفەرێك بەناوخاکی ئەلمانیا و فنلندەو سووید ، ئەویش بە یارمەتی برادەرەکانی لە سویسرا ، کە ١٩١٧/٤/١٦ گەیشتەوە شاری پترسیۆرگ و توانی لە ١٩١٧/١١/٧ دەسەلات بگرێتە دەست بەکەتاندنی حکوومەتی کاتی .

بەڵام دوای ئەوە لەمانگی /٥/١٩٢٢ تووشی نەخۆشی جەڵتە بوو ... دوای چاکبوونەوەی گەڕاوە سەرکارەکانی لە سەرکردایەتی کردنی دەووڵەت ، بەلام دوای ئەوە لە ئاکامی خووێندنەوەی وتار لە بەرامبەر جەماوەر لە ١٩٢٢/١٢/١٥ بەگووللەیەکی ژەهراوی زامدارکراو دووبارە تووشی نەخۆشی هات تاکوو لە ١٩٢٤/١/٢١ کۆچی دوایی کرد .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە لینین مرۆڤێکی لێهاتوو و زانایەکی توانا داربووە ، لە هەموو بوارەکانی رامیاری و چینایەتی و نەتەوەیی و نیشتیمانی و ئابووری و سەربازی و بازرگانی و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیری و مافی مرۆۆ و دادپەروەری لە کارو بوارەکانی دیکەی پەیوەست بەژیان و مافی مرۆڤدا ... ئەم ڕابەرە لەماوەی ژیانی لە بەرهەم و دانراوەکانی بێ وێنە بوو کە بەناوی موختارات بلاوکراوەتەوە لە ٤٩ بەرگدا ، جگە لە چەندین کتابی دیکەی بە تایبەت - المادیە والنقدیە التجریبیە - . لە بوارەکانی فەلسەفەو ئابوورو زانستەکانی دیکەی هەمەجۆرەکان .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨٧١/٣/١ بەرپابوونی ڕاپەڕینە مەزنەکەی پاریسی پایتەختی فەرەنسا بە ناوی - کۆمۆنەی پاریس- و کە لە ئەنجام سەرکەووتنی بە دەست هێناو بە پێکهێنانی ئەنجوومەنی کۆمۆنە ، لە ٨٥ ئەندام ، کە ٦٤ ئەندام لەکۆی ٨٥ ئەندامەکە لەلا باڵی هێڵی سوشیالیستی بوون و ٢١ ئەندامیش

بەرهەڵستکاری ئەو بیرەبوون ، کە لابالی سوسیالیستی لە دوو لایەنی بلانکین و برۆدۆنیەکان پێکهاتبوون ، لە هەمان کات ١٠ دە لیژنەی کۆمۆنا پێکهێنرا بۆ بەدەست هێنانی زانیاری و دانی بە ئەنجوومەنی بالای کۆمۆنەکەدا .

لە بەر ئەوەی کۆمۆنە دوو ئەنجوومەنی یاسادانان و ئەنجوومەنی جێبەجێکردنی هەبوو کە یەکیان کۆدەکردەوە.... شایانی باسە کە دەسەلاتی ئەو کۆمۆنە ٧٢ رۆژ بەر دەوام بوودەسەلاتدا ، ئەویش دەسەلاتی کرێکار و رۆشنبیرانی دیموکراتیخوازی فەرەنسا بوو.... لە هەمان کات کۆمۆنەی پاریس بووە تاقیگەو تاقیکەرەوەیەکی زانستی مێژوویی بە سەرهەڵدانی شۆڕشە یەك لە دوای یەکەکانی ، نەك هەرلە فەرەنسا بەڵکوو بگرە لە هەموو جیهان .

کە ئەویش بووە سەرچاوەی پێنووسەکانی نووسەرو رۆژنامە نووس و پرۆفیسۆرو فەیلەسوفەکان لە جیهاندا . لە نێوان دوو بیروو بۆچوونی دژ بەیەکتری لە نێوان چەوساوەو چەوسێنەر لە هەموو جیهاندا .

١٨٧١/٥/١٨ لە دوای ٧٢ رۆژ کۆتایی هاتن بە کۆمۆنەی پاریس لە بوارەکانی سەربازی و رامیاری ئەویش بە شەهید کردنی ١٤٧ سەرکردەو لایەنگیرانی کۆمۆنەو لە دوای ئەو کارەساتە تەرمی شەهیدەکانی کۆمۆنە لە گۆڕستانی - الاب لاتیز- بە خاك شپێردران لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا.

١٨٧١/٥/٢١ کەسایەتی ناوداری جیهانی - ئەدۆڵف تیار- یەکێك بوو لە دژایەتی کردنی کۆمۆنەی پاریس لە شاری فرسای ، ئەویش بە خەرجکردنی سامانەکانی خۆی و دوای ماوەیەکی کەم حکوومەتی هەلا نۆلە لە شاری فرسای بەهاوکاری سووپای برووسیا هێرشیان کردە سەر پاریسی پایتەختی فەرەنسا .

ئەم کارەش بە شێوەیەکی دڕندانە ئەنجام درا کە زیاتر لە مانگێکی خایاندو دوایی چوونە ناوشاری پاریس ، ئەویش بەشەڕیکی خووێناوی کۆتایی هات و بووە هۆی ئەوەی کە دەست بەسەر پاریس دابگیرێت و دەسەلاتدارانی کۆمۆنە دەستگیر بکەن، ئەوانی دیکەش بەرەو هەندەران هەلاتن لە ناو وولاتەکەدا .

۱۸۷۱/٥/۲۸ کۆمۆنەی پاریس لە دوای ۷۲ رۆژ لە دەسەلات لە ناوبرا لەلایەن دەسەلاتی سەرمایەداری و خاوەن سامان و پرۆژەو کارگەکان بە پشتیووانی وولاتانی دراوسێی ئەوروپا لە هەموو بوارەکاندا .

۱۸۷۱/۹/۱۰ نووسەرو رووناکبیرو رۆماننووسی فەرەنسی – مارسێل پرۆست – لە شاری پاریسس پایتەختی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەلێناوە . جێگەی ئاماژە پێکردنە کە باوکی پزیشکێکی کاسۆلیکی بوو ،هەروا دایکی جوولەکە بوو . پرۆست لەرێگاو کارکەی هەولەکانی دایکی تێکەلی ئەندامانی چینی ناوەندی جوولەکە دەبێت .

بەلام بەشێوەیەکی کاسۆلیکی لیبرالی پێدەگات . هەر لە تەمەنی مندالیەوە هەستی بەهرەیی و ژیری لێدەردەکەوێ ... سەرەرای ئەوەی باری تەندروستی نالەبار دەبێ . بەلام توانای خۆراگری دەبێ و چالاکانە رووبەرووی ژیان دەبێتەوەو سەردانی هاورێکانی لەکۆرو کۆبوونەوە ئەدەبیەکان دەکات و زۆربەی کاتەکانی لەیانە ئەدەبیەکان بەسەردەبرد . هەر لە سەرتای مندالیەوە توانی گۆڤارێك بەناوی – مێز – دەربکات . دوای ئەوە دەچێتە قوتابخانەی – لیسیە – و خوێندن تەواودەکات ... دوای ئەوەش دەچێتە زانکۆی شاری سۆرین و لەوێ دەست بە ووتاربێژی دەکات بەبابەتی بەپێزو گوونجاو لەو سەردەمەدا .

دوای ئەوە – لیسانس – لەماف و فەلسەفە لە سالی ۱۸۹۳ تەواودەکات و لەهەمان سالیش لیسانس لە ئەدەبیات وەردەگێرێت و هەرلە وسالەشدا دەست دەکات بەنووسینەوەی ژیاننامەی خۆی ... بەلام دوای ئەوەی کە

دایك و باوکی لە ساڵەکانی ١٩٠٣ – ١٩٠٥ کۆچی دوایی دەکەن و پرۆست تووشی گۆشەگیری دەبێت و لەدونیای دەرەوە دادەبڕێت و روو لەنووسینی رۆمان دەکا ... رۆمانی مارسێل پرۆست کە لە ١٥ بەش پێك دێت و لە ساڵانی ١٩١٣ – ١٩٢٧ بڵاویاویان دەکاتەوە ، ئەم زانا ناودارە فەرەنسیەو جیهانیە لەماوەی ژیانی لە نووسینە هەمەلایەنەکانی بەردەوام دەبێت تاکوو لە ساڵی ١٩٢٢ماڵئاوایی لەهەڤاڵانی دەکات لەفەرەنساو جیهاندا .

١٨٧٢

١٨٧٢/٨/١٠ لە دوای لێك ترزانی باری پەیووەندی لە بواری پەیووەندی و کۆمەڵایەتی لە فەڕەنساو بە تایبەتی لە ناو دەسەڵاتی فەڕەنساوبە بەردەوام بوونی شۆڕش و راپەڕین و بە هەڵاتنی بنەماڵەی شانشین بەرەو وولاتی نەمساو کەووتنی دەسەڵاتی شانشین .

لەو کاتەش کە ئەنجوومەنی – ئووم– بە ناوبانگ بوو بە کۆنفڕانسیۆن لە ٢١ /٩ ، بریاری هەڵووەشاندنەوەی ڕژێمی شانشینی دا ، بەڕاگەیاندنی رژێمی کۆماری لە فەڕەنسا ، دوای ئەوە دەستکرا بە داگایکردنی شانشین و بنەماڵەکە لە فەرەنسا .

کە لە ئەنجام بنەماڵەی شانشین بە تەواوی و زۆر لەلایەنگرانی لەسێدارە دران و کۆتایی بە ڕژێمی شانشین هات لە فەڕەنسادا .

١٨٧٢/٩/٢ گرێدانی یەکەم کۆنگرەی نێوودەووڵەتی لەشاری لاهای پایتەختی هۆڵەندا ، لە نێوان هەردوو لاباڵی مارکسیەت و باکۆنین کە لە ئاکامدا باکۆنین و لایەنگرانی دەرکران لە دوای کێشەی تووندی بیرووبۆچوون و هەڵوویست ، لە نێوان مارکسیەکان و باکۆنین ولایەنگرانی هەردولاباڵ ، لە ئاکامدا لاباڵی مارکسیەکان سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەجیهاندا .

ئەویش لەسەر رێکخستنی سۆشیالستی نێوو دەووڵەتی بوو لە جیهاندا ، هەروا دوای ئەوە بە ساڵێك دووبارە کەرت بوون لە نێوان لاباڵەکانی جووولانەوەی سۆشیالستی لە فەرنسا روویدا لە ساڵی ١٨٨١ . ئەویش لەکۆنگرەی – رانس – لە نێوان – الامکانین – مارکسیەکان – لەو

کۆنگرەشدا مارکسیەکان سەرکەووتنیان بەدەست هێنا لەوکاتدا لەجیهان و بەرەو گەشەکردن هەنگاوینا لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٧٢/٩/١٤ لە سەر کێشەی ئەلیاما لە نێوان ئەمەریکاو بەریتانیا ، کەجیا کراوەو درا دادگای نێوودەوڵەتی ، کە لە شاری ژنێف بەسترا، ئەمەریکیەکان ناڕەزاییان بەرامبەر بە بەریتانیا دەربڕیو لە ئەنجام بەریتانیا لە سەر ئەم کێشەیە تاونبارکراو پشتگیری لە ئەمەریکا کرا لە سەر کێشەکەدا .
لە هەمان کات دادگای نێوودەوڵەتی بڕیاریدا بە گەڕاندنەوەی بڕی ٠٠٠ر٢٠٠ر١٥ملیۆن دۆلار بۆ ئەمەریکا بەرامبەر بەو زیانەی کەلێی کەوتبوو ، لە ئەنجامی سەرپێچی بەریتانیا لە دروستکردنی کەشتی هەمەجۆری جەنگی و بازرگانی و گەیان لە هەرێمەکەدا .

١٨٧٢/٩/٢ هەردوو زاناو داهێنانی بوارەکانی فەلەسەفەی زانستو ئابووروو سرووشت و کۆمەڵ – مارکس– و –ئینگلش– زۆر بەتووندی گرنگیان بەتایبەتمەندیەتی نەتەوەیی دەدا ، لە بوارەکانی پەرەسەندن لە پێناو بەرەو سوشیالیستی و کە لە چەندین لێدوانیان ، دووپاتی چەندین بواری رێگایەکەیان دەکرد ، لەپێناو گەیشتن بە رژێمی سوشیالیستی .
بەڵام هەرلادانێك لە بنەمای یاساکانی – نفي ، نفي ، وحدة وصراح الاضدار ، الكمية الى النوعية ، الشكل والمحتوى ، الصدفة والضرورة – بە پێی پەرەسەندنو پەرینەوەی قۆناخەیەك لە دوای یەکەکانی کۆمەڵ ، لە هەموو بوارەکانی تووشبوونی بە نەهامەتی و هەرەس هێنان دێت لە جیهان .

١٨٧٤

١٨٧٤/٣/ لە دایك بوونی فەیلەسوق ناوداری ئاینی رووسیا – نیکۆلای بردیائف – لە شاری کیفی پایتەختی ئۆکرانیا ، لە بنەماڵەیەکی ناسراو . پەرەسەندنی بیرووبۆچوونی بەهۆی بیری سۆشیالستی بووە ... هەوڵی داوە کە بیری مارکسیەت و کنت لەگەڵ یەکدا بگوونجێنێ .
بەڵام دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٠١ بە هۆی کاردانەوەی بیری نیتشەوازی لە بیری مارکس هێناوە ... لە ساڵەکانی ١٩٠١ تاکوو ١٩٠٨ لەپترسپۆرگی

پایتەختی ڕووسیای قەیسەری ژیاوەو دوای ئەوە چۆتە شاری مۆسکۆ ...
لــەریزی جوولانــەوەی نوێکردنــەوەی ڕووســی بــە شــداری کــردووە کــە
جوولانەوەیەکی ئاینی بووە لە وولاتەکەدا .
دوای ئەوە لە ساڵی ١٩١٧ هەڵبژرێدراوە بۆ ئەنجوومەنی کۆماری لەڕووسیا
. لە ساڵی ١٩١٩ و لە ساڵی ١٩٢٠ بۆتە مامۆستا لە زانکۆی مۆسکۆ ... دوای
ئــەوە چــەندین وانــەی بابــەتی خووێندۆتــەوە لــەزانکۆی بــەرلینی پایتــەختی
ئەلمانیا لە ساڵی ١٩٢٣ بەناوی – معنی التاریخ – و –روح دۆستۆیڤسکی
– ئەم فەیلەسوفە لەکارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە مانگی
١٩٤٦/٤/ کۆچــی دوایــی دەکــات لــە شــاری مۆســکۆی پایتــەختی ڕووسیای
ئێستا لە وولاتەکەدا .

١٨٧٤/٣/٢٤ لـە دایـك بـوونی هونەرمەنـدی جادووکـەری بـە ناوبـانگی هـەنگاریا – هاری
هودینی– لە وولاتی هەنگاریا .. کە یەکەم هونەرمەندە لە مێژووی جیهانی
بتوانــێ شانۆ جادووکەریـەکان بەشێوەیەکی ڕێك و سەرکەووتوانە ئەنجام
بدات لە وولاتەکەیدا .

١٨٧٥

١٨٧٥/٢/٧ لە دایك بوونی – محەمەد تەلعەت – لە شاری ئەدرنە ، کە باوکی فەرمانبە
بـووە لـە دەزگاکـانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی ، خووێنـدنی پـارێزەری لـە
شاری سلانیك تەواوکردووەو چووەتە ناوکۆمپانیای تەلەفۆن... دوای ئەو
چــووەتە نــاو کۆمەڵــەی گــەنجانی تورکیــاو ســەرکردایەتی یەکــەم شــانەی
ئیتحادوتەرەقی کردووە لەسلانیك لەگەڵ حەوت لەهاوڕێکانیدا .
بەلام بە هۆی زیرەکی و جموجۆڵی دەستگیرکراوەو دوایی ئازاد کراوە.
دوای ئەوە دامەزراوە بە سەرۆکی ئەمینداری پۆستەو گەیاندن لە سلانیك
دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٠٨ دامەزراوە بە نووێنەر لە شاری ئەدنە – دیاربەکر
– لە باکووری کوردستان ... دوای ئەوە بووە بە وەزیری ناوخۆ... دوای
بــووە بــە وەزیــری گەیانــدن‌و لــە هــەمان کــات بــووە بــە سکرتێری گشتی
ئیتحادوتەرەقی لە ژێر دەسەلاتی عوسمانیدا .
هــەروا لــە جــەنگی جیهــانی یەکــەم لایــەنگیری ئــەڵمانیای کــردووە بــە هــۆ

کارتێکردنی لەلایەن ئەنوەرپاشا... محەمەد تەلعەت سەرکردایەتی قەسابخانە بە دناوەکەی کۆمەڵکوژی ئەرمەن و کوردی لە ساڵی ١٩١٥، لە باکوری کوردستان کردیە لەگەڵ پەرت و بلاو پێکردن و دەربەدەرکردنی ئەرمەن و کورد ، بەرەو شام و لوبنان و وولاَتانی دیکەی دراوسێکان ، لە١٧/١٠/١٩١٨ دەستی لەکارەکانی کێشاوەتەوە بە هۆی لە ناوبردنی ئیمپراتۆرپەتی عوسمانی لە جەنگی یەکەمی جیهان.

دوای ئەو کارانەی دوور لە هەستی مرۆڤایەتی بەرەو وولاَتی ئەڵمانیا هەلاَت و لە ٤ /١٩٢٠/٩ بە دەستی دووژمنەکانی لە ئەرمەن و کورد بوون کووژراوە لەگەڵ چەندین هاوکاری دیکەی لەکارەکانیدا دژی کوردو ئەرمەن لە باکووری کوردستان .

١٨٧٥/٢/٢٢ کۆچی دوایی زانای ناوداری جیۆلۆژی بەریتانی - یارون سیر چارلس لیل- لە هەمان کات زانای ئەدەبی و چین گەلی تووریکی زەوی و چۆنیەتی دروستکردنی بووە ، چەندین وولاَت و بیابان و شاخ و دەشت و دۆڵ گەڕاوە ، لە پێناو دەرخستنی پێکهاتەی زەوی و مرۆڤ و ئاژەڵ و داروو درەخت ، لە هەمان کات دۆزینەوەی دۆستایەتی و دژایەتی لەنێوانیاندا .

١٨٧٥/٨/٤ کۆچی دوایی نووسەری ناوداری جیهانی و دانیمارکی - هانز ئەندرسۆن- کە بەدەیا دانراوەی لە ڕۆمان و پەرتووکی گەشتیاری و شانۆنامەو گەشتی ژیان و شیعری بلاَوکراوەتەوەو ناوبانگی ئەو کەسایەتیە لێهاتووە ئەورووپیە بەجیهان بلاَوبۆتەوە.

١٨٧٥/١٠/٣لە دایك بوونی شاعیری گەوورەی ئەرمەنی -ئافتاك ئاسکیان - لەگوندی- گەزابارایە - کە دەکەوێتە دامێنی چیا سەرکەشەکانی ئەرمینیاو لە نزیك شاری - ئەسکەندربۆل .

شایانی باسە ئەم شاعیرە لە ئەرمینیا خاوەنی ناوبانگێکی فراوان بووە ، فالێری برایوسفی شاعیری ڕووسی بە شێووەیەك باسی دەکات ، کە ئافتاك مامۆستایەکی مەزنە لە نێوو شاعیرانی ئەورووپاو شاعیرێکە لەپلەی یەکەم و لەوانەیە ئەمرۆ بەهرەمەندێکی وەکوو ئافتاك نەبێت . کاتێك کە ئافتاك لە ساڵی ١٨٩٧ کۆچی دوایی دەکات لەتەمەنی ٨٢ ساڵیدا .

شاعیر - لویس ئاراگۆن - کارەکانی ئەو شاعیرە ئەرمەنیەی لەنێوان کارە دەگمەنەکانی ئەو کەڵە پیاوانە وەسف دەکرد ، کە کاریگەری بە سەر شیعری

سەدەی بیستەم دا هەبوو لە نێوان ساڵەكانی ١٨٩٣ – ١٨٩٥ ... ئافتاك لە ئەلمانیا ژیاوە و خووێندنی لەزانكۆی لایبزك و چەندان وانەی لە فەلسەفەو مێژوو و ئەدەبدا وەرگتووەو زۆر بایەخی بەئەدەبی كلاسیكی داوە . لەساڵی ١٨٩٦ ئافتاك گەڕاوەتەوە ئەرمینیا .

بەڵام لەلایەن دەسەڵاتدارانی قەیسەری ڕووسیا دەستگیركراوە بەهۆی پەیووەندی كردنی بە بزووتنەوەی ئازادی نیشتیمانی و ١٠ ساڵ لە بەندیخانەی یەریڤان ژیانی بەسەربردووە ، دوای ئەوە گوواستراوەتەوە ئۆدیسیاو لە ساڵ ١٨٩٨ لە وڵاتەكە دوورخراوەتەوە . هەروا چەندین وڵاتی كردووە وەك ، سویسرا ، كە لە ساڵی ١٩٠٦ گەڕاوەتەوە وڵاتەكەی و دووبارە دەستگیردەكرێت و لە زیندانی تەبلیس بەند دەكرێت و هەر بەردەوام دەبێت لەنووسینی شیعر تاكوو كۆچی دوایی دەكات .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٧٥/١٢/١٢ لە دوای ڕازی بوونی شانشینی ئیتاڵیاو نەمسا، لە سەر پەیمانی بەرلین و بە جێبەجێكردنی فەرمان بە دامەزراندنی ئەنجوومەنی نێوودەووڵەتی ، لە پێناو چاودێری و جێبەجێكردنی دەسەڵاتەكان.

١٨٧٦

١٨٧٦/١/١٢ لە دایك بوونی – جاك لەندەن – لە شاری سانفرانسیسكۆ دوای لە تەمەنی چل ساڵیدا كۆچی دوای كردووە.

١٨٧٦/١/٢٨ لە دایك بوونی – زیاكۆك ئەلەب – لە شاری دیاربەكر لە باكووری كورستان ، كە لە نەژاد كوردە... لە كاری پەروەردە كاریكردووەو لە ئایین جوولەكە بووە ، دوای ئەوە لە١٨٩٧/٦/٢ چووەتە شاری ئەستەمبوڵ و لە شارە چووەتە كۆلێژی پزیشكی ئاژەڵ ، دوای ئەوە پەیووەندیكردووە بە كۆمەڵەی ئیتحادوتەرەقی نهێنی ، دوای ئەوە لە پەروەردە دوورخراوەتەوەو دەستگیركراوە ، دوای ئەوە لە دیاربەكر دەست بەسەردەبێ... لە دوای ئازادكردنی دوو ڕۆژنامەی لەدیاربەكر بەچاپ گەیاند.

دوای ئەوە بووە بەمامۆستا لە زانكۆی ئەستەمبوڵ... لە ١٩١٧/١٠/٧ لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانی هەڵات و دوای سەركەووتنی كەمال ئەتاتورك ، گەڕاوە توركیاو بووە نووێنەری دیاربەكر تاكوو كۆچی دوایی كردووە لەم وڵاتەدا .

١٨٧٦/١/٢٨ دەرچوونێنەری یەکەم رۆژنامەی عەرەبی لە سووریا بەناوی – المقتبس – و دامەزرێنەری یەکەم کۆری زانیاری عەرەبی لە شاری دیمەشقی پایتەختی سووریای ئێستا – محەمەد عەبدولرەزاق محەمەد کوردی – لە شاری دیمەشق چوی بە جیهان هەڵهێناوە ... ئەم کەسایەتیە کوردە ناسراوە کە موئەریخێکی مێژووی شارستانیەتی عەرەب بووە ... لەهەمان کات ئەدیبێکی ناسراو بووە ... بنەماڵەکەی لە ئەیوبییەکان وخێزانەکەی لە پارێزگای سلێمانی لە باشووری کوردستان روویان لە شام کردووە لە سەرتای سەدەی نۆزدەم بەهۆکاری بازرگانی ... کە دایکی شەرکەس بووە لە ناوچەی قەفقاز ... ئەم کەسایەتیە لەکارەکانی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٥٣/٤/٢ ماڵئاوایی دەکات لە تەمەنی ٧٧ساڵیدا و گۆرەکەی لەگۆرستانی گچکەیە لە شاری دیمەشقی پایتەختی سووریای ئێستا .

سەرچاوە :– موسوعە اعلام سووریا – ٢٩٥/٤

١٨٧٦/٢/١٩ کۆتایی هاتنی شەڕی کارلیە ، کە لە ساڵی ١٨٣٣ هەڵگیرسابوو ئەویش بە سەرکردایەتی ژەنەراڵ – پریمۆدی ریفیوا – بە گرتنی شارە لە بەرژەووەندی شانشین – ئەلفۆنسی دوازدەهەم – لە ئەسپانیا.

١٨٧٦/٣/١٠ گوواستنەوەی دەنگی مرۆڤ ، بۆ یەکەم جار بە تەزووی تەلەفۆن ، کە ووشە یەکەمەکان لەلایەن داهێنەرەکەی ئەلکساندەربیل وسید واتسون ، بووە کە ووتەیان گۆریەوە بە – وەرە ئێرە تۆم دەوێ – لەکاتی کۆچی دوایی ئەلکساندەر بیل ١٣ ملیۆن تەلەفۆن بۆ ئاخاووتن لەجیهاندا هەبووە لەکارکردندا .

١٨٧٦/٥/١١ بە هۆی خۆ پیشاندان و تاوانبارکردنی شێخی ئیسلام ، بە لایەنگیری کردنی رووسەکان ، کە بووە هۆی لابردنی مەحمود نەدیم پاشا و حوسێن فەهمی حوسێن ، لە کارەکانیان لەلایەن سوڵتانی عوسمانی بە دامەزراندنی محمەد رۆشدی پاشا لەجێگەی لابراوەکان .

۱۸۷٦/۸/۱٥ نامـــــــــەی باڵوێزخانـــــەی ئیمپراتۆریـــــەتی عوسمانی لە تارانی پایتــەختی وولآتــی فـارس لـەژێر ژمـارە /٥٦۷/۱۰ دۆسـیـەی /۲/۱۲ بـۆ وەزارەتـی کاروبـاری دەرەوود هـــاتوو- ئـــەو هەوالآنــەی کــە لــە ســـــــنووری ئازربایجانــــــەوە گەیشتوون ئاگادارم
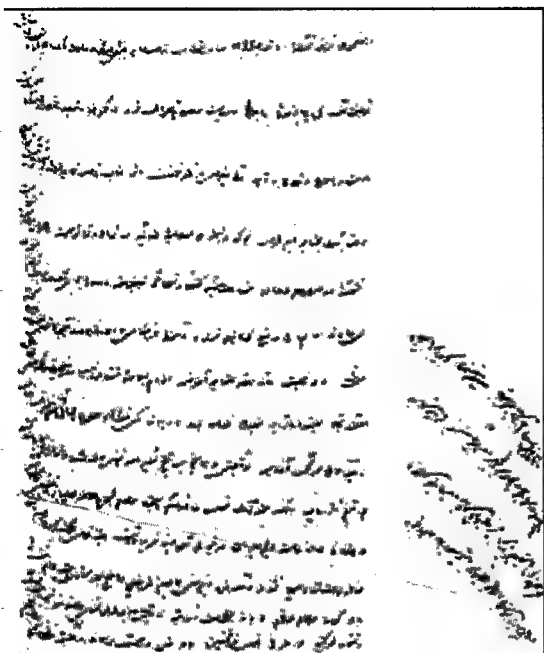
، کە مایەی پەژارە بوون بە پەلەش تەلەگرافم بۆ بارەگای گەورەو وویلایەتی ئەزەرۆم کرد , کە ئەگەر ئەو هەوالآنە راست بن چارەسەری بکەن .

بەلآم ئـەوەش لەبەرچاوی بـەرێزتان شاراوە نـەبێت , کە ماوەیەکە هێـرش و دەستدرێژی عەشائیری ئەملا بۆسەر خاك و دانیشتووانی وولآتی عوسمانی , یـەك بە دوای یەکدا هەیـەو دەبینـرێ و هەمیشە بـەهاتنی ئـەو گازاندانـەی لـە ئـەرزەرۆم و وان بـاڵوێزی – سـتیە –وە دێـن , بـەرەسمی بەنووسـین عـەرزم کردوون و جەنابیشتان هەمیشە فەرمووتانە چارەسەر دەکرێن و بەم حاڵەتەوە لەو بریارانەی فەرمووتانە لەهیچ شووێن ئاگادار نەکراومەتـەوە لە ئاکامێکدا هەبوو بێت .

وەك دەڵێن وردە وردە عەشایەری ئـەو وولآتـە دەست بکەنـەوەو دەسـت بکـەن بەهێرش بۆ ئەملا , جاکەوا کەس چاوی بەسەریانەوە نیە , ئـەو شـتانەش کە دراونەتـە پـاڵ جـەنابی شـێخ عوبێد ولـلآ ئەفەنـدی ، بەنـدەتان نـاتوانێ بـاوەر بکـات , چـونکە شـێخی نـاوبراو بـەو هـەموو زیـان و زولمـەی لـەلای حـاکمی پێشوو , خوالێخۆش بوو – شوجاع الدولـە – وە لێـی کرابوو , هێشتا لەبەر

نفووس باکی خۆی منەتباری دەوڵەتی ئێران لە بەر ئەو چەند گوندە , هەمیشە بەجۆرێك جووڵاوەتەوە کە نەبێتە مایەی رەنجاندنی هەردوو دەوڵەت ئەم راستیەش لەلایەن کاربەدەستان روونەو ئاشکرایە .

پێدەچێ ئەم تاوانبارکردنە لەلایەن دەستەو تاقمی خوالێخۆشبوو – شوجاع الدولە – وەبێت , کە دیسان لەناوچەی ورمێ کاروباریان کەووتۆتە دەست و رقی شەخسیان لێیەتی .

خوداش هەڵناگرێ پێش ئەوەی لێکۆڵینەوە بگاتە ئەنجام لای لایەنێکەوە زیانی پێ بگەیەنرێ هەڵبەتە ئینسافی ئاشکرای جەنابیشتان ئەوە دەسەلمێنێ کە ناکرێ پێش سەلماندنی تاوان ڕازی بن سزای بۆ دیاری بکرێت ... وەك فەرمووشتانە مەسەلەی لێکۆڵینەوەشی بەندە عەرزی بارەگای گەورەم کردووە لەوە زیاتریش ماندوتان ناکەم .

بەڵگەنامەی ژمارە١٠/٥٦٧ – کارتۆن /١٥ دۆسیە /٤/١٢ .

کورد لەبەڵگەنامەی قاجاریدا ... شۆرشی شێخ عوبێدوڵلای نەهری /١٨٨٠ لەئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی کاروباری ئێراندا .

١٨٧٦/٨/٢٠ وەڵامی باڵوێزخانەی ئێران بۆ دەوڵەتی عوسمانی – نامەی وەزارەتی کاروباری دەرەوە ، ئامارژە/١٩ بەپێی بەڵگەنامەی ٥٦٨/١١/ بەمێژووی ١٢٥٥/٦/٢٦ ی هەتاوی کە لە نامەکەدا هاتبوو :– ناوەرۆکی نامەی ٢١ رەجەبی ١٢٩٣ی ئەو بەرێزە ، کە سەبارەت

بەو دەستدرێژی و کووشتووبرو تالأنیەی لەلایەن عەشایەری عوسمانیەوە و بەهاندانی شێخ عوبێدوڵلاّ بووەو چوونەتە سەر شنۆو گوندەکانی دیکە ئاگادربووین لە وەشدا کە بەپەلە نووسیبووت هەوڵەکەشت بەبارەگای بەرزگەیاندبوو ، زۆر خۆشحاڵت کردبووین منیش چاوەڕوانی ئاکامی تەلەگرافەکەتانم کە گەیشتەوە زۆر شادمانمان دەکات .

بەلاّم لەو بەشەیدا کە فەرمووبووت ماوەیەکە هێرش و تالأنی عەشایەری ئێران بۆسەر خاك و دانیشتووانی عوسمانی پەیتا پەیتا هەیەو چونکە کەسیش چارەسەری بۆنەدۆزیووەتەوەو بۆتە مایەی هاندانی عەشایەری عوسمانی ... دەبیّ بەوپەری ڕێزەوە بەیادتان بهێنمەوە کە هەر بەتەنیا لەم دوو سیّ ساڵەدا سەرچل و کەللە شەقەکانی ئێلی – هەرنووش – نزیکەی ٥٠ – ٦٠ هەزار تومەن سامان و پارەی خەڵکی ئێرانیان بەتاڵان بردووەو کووشتووبرو سووتاندنی ماڵی خەڵکیان زۆرکردووە ، کە بریاربوو لە کۆمنیسیۆنەکەی شێخ عوبێدوڵلاّدا بەدوایدا بچن ، کەچی لەلایەن بالوێزخانەی بەرێزەوە هیچ هەنگاوێکی بۆ هەڵنەگیرا لەبەر ئەوە عەشایەری ئەو لایە کاتیّ ئەوتاوانەیان لیّ روو ئەدات کەس نیە پێیان بڵیّ :– لەل . ئەوسا توندو تیژتر دەبن و دیارە ئەم هێرشەی ئەم دوایەشیان بەدنەدانی شێخ عوبێدوڵلاّ کردووەو ئەو هانیداون .

لەملاشەوە عەشایەری ماڵ براوو تالأنکراو هەرچی وویستیان تۆڵەی خۆیان بسێننەوە سنووردارانی ئێران ڕێگەیان پێنەداون ، ئەمەش بەڵگەیەکی دیکە بوو ، بۆ زیاتر لاسایی و ڕووداربوونی عەشایەری – ئەوبەر – ئەمجارەش کە نزیکەی ٧٠٠٠ هەزار سووارو پیادە سنووریان بەزاندووەو ئەو خەڵکە زۆرە دیارە بیّ مۆڵەت و بیّ ڕەزامەندی سنووردارانی عوسمانی نەیتوانیووە بپەڕێنەوە ... کە ئەمەش خۆی لەخۆیدا گەورەترین بەڵگەو نیشانەی پر کێشی عەشایەری بووەو بۆ ئەمر بوو بۆیە ئەگەر لەلایەن کاربەدەستانی عوسمانیەوە کارئاوا بڕواو ئاوا گوێیان لیّ بخەوێنن ئەوانە زیاتر چاو قایم دەبن و ئەوە ئیدی پێویست دەکات ئێمەش بیەڵین عەشایەری – ئەملا – خۆیان تۆڵە بکەنەوە .

بەلاّم لەبارەی شێخ عوبێدوڵلاّ کە دەفەرموون خوا هەڵناگریّ کەسێك بیّ

سەلماندنی تاوان سزاو جەزرەبەیەك بدرێ . ئەوا سەلماندنی هەنگاوەکانی شێخ و دنەدانی عەشایەر . لەلایەن ئەوەوەو ئەم ئاگر هەڵیسانە ... وەك ڕۆژی ڕوون بۆ ئێمە دیارەو بەهیچ جۆرێك جێی شك و گومان نیە چونکە نزیکەی ۷۰۰۰ هەزار کەسی ناردۆتە سەر شاری شنۆو ئەو تالان و برۆیەکراوەو گەراونەتەوە ، کەچی هێشتاش کوردەکانی لەخۆ دوورنەخستۆتەوەو هەر ڕۆژەش هەڵدەکوتێتە سەر ناوچەیەك و بە ئاشکرا ئەم ئابوودەیەی لەگەڵ خۆی خستۆتەوەو رایگرتوون . هێرش بردن ۷۰۰۰ هەزار کەس لەسووار و پیادە شتێك نیە بشاردرێتەوە . یان کەس نەیزانێ و باوەر پێ نەکات . لەبەر ئەوە دەووڵەتی ئێران هەرگیز ناتوانێ کەسێك کە زیان بۆ کاروباری دەووڵەت هەبێ لەخاکی خۆی دالدەی بدات . لەوە زیاتریش ماندووتان ناکەم .

سەرچاوە:- کورد لە بەڵگەنامەی قاجاریدا .

شۆرشی شێخ عوبێدوڵلای نەهری/۱۸۸۰

لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی کاروباری ئێراندا.

۱۸۷٦/۸/۳۰ سوڵتان عەبدولحەمید بووە سوڵتانی عوسمانی لە ئاهەنگێکی گەورەدا ، دوای ئەوە دەسەڵاتی حکومەتەکەیدا بە دەست مەدحەت پاشا بە سەرەك وەزیران و لە۲۳ /۱۲ ی هەمان ساڵ دەستووری ئیمراتۆریەتی عوسمانی راگەیاند ... شایانی باسە لە زۆر لایەنی نووسین دەڵێن کە بنەماڵەی سوڵتان عبدالحمید کورد بوونە ، بەڵام جێگەی دڵنیایی نیە لەراستیدا.

١٨٧٦/٩/١٦ وەڵامـی باڵوێزخانـەی ئێــران بــۆ دەووڵــەتی عوسمــانی – نامــەی وەزارەتــی کاروبــاری دەرەوە – ژمــارە/٢٦ . بــەپێی بەڵگەنامــەی ١/٥٦٩/١٢/ تیایــــدا دەڵــێ :– نامەکــەی ئێــوەی خــاوەن شـکۆ لەرێکـــــــەووتی ٢٤/شـەعبانی/١٢٩٣ دا فـــــەرمووتان کاربەدەســتانی ئێــران کێشەی – شاری شنۆ – یان کردۆتە بیانوو و سـەربازیان بـۆ سـنوور نــاردووەو سـنوور پـارێزانی عوسمانیـەکانی ناچـارکردووە تـا وەك ئـەواز مامەڵەیان لەگەڵدا بکەن ، هەروا لەو پەڕی خێرخوازیدا بەڵێنیان داوە کە لە داهاتوودا هاتووچۆی عەشایەری عوسمانی لەژێر چاودێریدا دەبێ و کۆنترۆڵ دەکرێن وتاکیان کردبوو ... کە سەربازەکانی هەردوولا لە سنوور بگەرێنەوە شـوێنی خۆیـان ودیلەکانی هەردوو لاش بەرەڵلابکرێن ... نامەکەتان رێزی لـێگیراو لـە وەڵامـدا دەڵـێین :– یەکـەم : هـەروەك بـە دەمیـی وتـراوەو بـۆ نووسـراویش زەحمـەتم داون دەووڵـەتی گـەورەی ئێـران بـەهیچ جۆرێـك لـە ناردنی ئەم لەشکرە کەمە بۆ سنوور مەبەستی خراپی نەبووە ، بەڵکوو تـەنیا بۆ پاراستنی سنوور بووە لەدەست درێژی و تالآنی عەشایەری عوسمانی . ئێـستاش کـە ئێـوەی خـاوەن شـکۆ بـەرووی نیـاز پاکیـەوە لەگـەڵ وەزارەتـی دەرەوەی دەووڵـەتی مـەزنی ئێـران پێکهـاتوون و بـەڵێنتان داوە کـە چـیدی عەشایەری عوسمانی دەست درێژی نەکەن و بڕیارتان داوە لەو دەستدرێژیەو

تالآنە بکۆڵنەوە .

کە لەناوچەی شنۆ کردوویانە ئەم لایەنگرەتان لەگەڵ دەربڕینی پێخۆش بوونی خۆم ، لەم خێرخوازیەتان و ڕازیبوونتان بەپێی تکاو پاڕانەوەی باڵوێزەکان ... کە کردوویانە بروسکەیەکەم بۆ کارگێرانی ئازربایجان کرد . ئامێزی هەردوولا وێکرا بگەڕێنەوە ناوەوەی وولاتی خۆیان و میوانە ئێرانیەکان و سووارە نیزامیەکانی عوسمانیش بەیەکجار بگەڕێنەوەو ئالوگۆڕبکرێن .

ئەم لایەنگرەتان هیواداره بەپێی ئەو نیازپاکیەی کە سەبارەت بەجەنابتان هەمە ، ئێوەش بەزوویی بروسکە بۆ شووێنی پێوویست بکەن کە سنووردارانی عوسمانی . بەم شێووەیە لەگەڵ سنووردارانی ئێران پێك بێنن و ئوردووی هەردوولا بگەڕێنەوەو کێشەی هەردوو وولات دوایی بێت .

تا ئەو جۆرەی وتووێژی لەسەرکراوە لێکۆڵینەوە لەبارەیەوە بکرێ ، لەو باوەڕەشدام کە ئەم لایەنگرەتان لەچۆنێتی هاوکاریتان ئاگاداردەکەنەوە ئیتر سەرتان نایەشێنم.

سەرچاوە:- کورد لە بەلگەنامەی قاچاریدا ، شۆرشی شێخ عوبێدوللای نەمری / ١٨٨٠ ، لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی کاروباری ئێراندا.
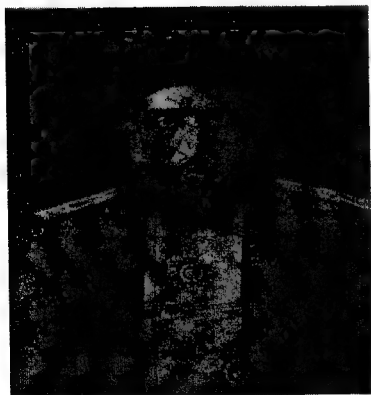
١٨٧٦/١٠/٢٤سولتان عەبدولحەمیدی دووەمی سوڵتانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بڕیاری دامەزراندنی ئەنجوومەنی گشتی دا ، کە ئەنجوومەنێك گەلانی ژێر دەسەلاتی سولتان هەڵیان دەبژاردن ، کە یەکەمیان ناوی پەرلەمان و دووەمیان ئەنجوومەنی نووێنەران بوو . کە سوڵتان عەبدولحەمید دایانی دەمەزراندن.

١٨٧٦/١٢/٢ڕاگەیاندنی دەستووری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، کە مەدحەت پاشا لە دوای تەواو بوونی

دەستوورەكە بەپێی خواست و ویستی خۆیان و داروودەستەكەی بوو. كـ
بەیاسای بنەڕەتی و دەسەڵاتی فراوان دادەنرا ، لە پێناو جیبەجێكردنی
بڕیارە تاكڕەوەكانی سوڵتان لە هەموو بوارە جیاجیاكاندا .

١٨٧٦/١٢/٢٣مەدحەت پاشا بۆ جاری دووەم كرا بە سەرۆك وەزیرانی دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، لە پێناو ئامادەكردنی دەستوور لە سەر شێوازی دەستووری فەرەنسا ، بە مەرجێ بڕگەی/ ١١٣ لە دەستووری فەرەسا بخرێتە ناو دەستوورەكە ، كە ئەمەش دەبێتە هۆكاری ئەوەی كە دەسەڵاتی عوسمانی بەهێز بكات لە هەموو بوارەكاندا .
كە ئەمەش بەر لەمانگێك ئەو دەستوورە ئامادەكرابوو تاكوو لە ٢/٢٢ ی
هەمان ساڵ ڕاگەیەندرا ، بەدوور لە خواست و مافە رەواكانی گەلانی ژێر
دەستیان . مەدحەت پاشاش چەندین جار لە پۆستەكەی دووردەخرایەوە
دەیانگەڕاندەوە ، تا بە ئامانجی سەرەكی خۆیان گەیشتن لە هەموو
بوارەكاندا .
١٨٧٦/١٢/٢٣گرێدانی كۆنگرەی جیهانی لە نێوان وولاتانی شەركەرو هاوپەیمانان لە سەر
دەریاو زەریاكان ، لە ژێر چاودێری سەفووەت پاشای بەرپرسی كاروباری
دەرەوەی دەسەڵاتی عوسمانی ، كە بووە سەرۆكی كۆنگرەكە لە شاری
ئەستانە ، كە ئەدهەم پاشا باڵوێزی عوسمانی لەشاری بەرلین و نووێنەرانی
فەرەنساو ئیتاڵیاو ئەڵمانیاو مەجەرو نەمساو ڕووسیاو بەریتانیا بەشداریان
تێداكردلەو كۆنگرەیەدا .
بەو بۆنە چەندین گوولـە تۆپ هاوێشتران ، ئەویش بەڕاگەیاندنی یاسای

بنەڕتی . کە یەکسانی لە نێوان وولاّتانی جیهان دابین دەکرد لەوکاتدا لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندیەکانیاندا .

١٨٧٦/١٢/٢٨کونسلی ڕووسیای قەیسەری – کرێبلی– لە تارانی پایتەختی وولاتی فارس نووسیویەتی و دەڵێ :-

شێخ عوبێدولاّی نەهری نیازی وایە کە ڕاپەڕینێك لە دژی دەسەلاّتی عوسمانی ئەنجام بدات و دەووڵەتێکی کوردی لە کوردستان پێکبهێنێ و شاری موسڵ بکاتە پایتەختی ئەو دەوڵەتە – لە کێشوەرکەدا .

١٨٧٧

١٨٧٧/١/١٦لەدایك بوونی ڕووناکبیرو زانای ڕووسی – سیمۆن فرانگ – لە شاری مۆسکۆی پایتەختی ڕووسیای ئێستا ... خوێندنی ئابووری و یاسای لە مۆسکۆ تەواوکردووە . دوای ئەوە بەرەو شاری بەرلینی ئەلمانیا هەنگاوی ناوەو لەوێ گرنگی بەبواری فەلسەفە داوە .

دوای ئەوە گەڕاوەتەوە شاری پترسپۆرگی پایتەختی ڕووسیای قەیسەری لە ساڵی ١٩٠٧ وانەکانی فەلسەفەی لەزانکۆی – ساراتۆف – بەوانەگووتنەوە و بەردەوام بووە تاکوو ساڵی ١٩١٧ . دوای ئەوە بە هۆی بیروبۆچوون و هەڵوویستەکانی لە ساڵی ١٩٢٢ دوور دەخرێتەوە بەرەو بەرلینی ئەلمانیا دەڕوات و هەرلەوێ دەست دەکات بەوانە گووتنەوە تاکوو ساڵی ١٩٣٧ .

دوای ئەوە بەرەو شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا دەڕوات ، دوای جەنگی دووەمی جیهان دەچێتە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیاو لەوێ دەمێنێتەوە تاکوو لە ١٩٥٠/١٢/١٠ کۆچی دوایی دەکات ... ئەم فەیلەسوفە حەوت دانراوی گرنگ و بەبەهای بەرهەم هێناوە لەماوەی ژیانیدا وەك :-

١- الفلسفة والحياة – پترسبۆرگ – لە ساڵی١٩١٠
٢- موضوع المعرفة – پترسپۆرگ – لە ساڵی ١٩١٥
٣- المعرفة والوجود – پاریس – لە ساڵی ١٩٣٧
٤- مناهج العلوم الاجتماعية – بەرلین – لە ساڵی ١٩٢١
٥- المعرفة والحياة – پاریس – لە ساڵی ١٩٢٣
٦- النظرية الروسية – بەرلین – لە ساڵی ١٩٢٦

٧- اللة معنا – لـەندەن – لـــــە ساڵی ١٩٢٦
لە گەڵ چەندین بابەتی بڵاوکراوەیدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٧٧/١/١٨ ئەو یاسا بنەڕەتیانەی کە لە کۆنگرەی٢٣ /١٨٧٦/١٢ بڕیاری بۆ درابوو ، خرا بـەردەم سـەرۆکی ئایینـە جۆراوجۆرەکـان و لەلایـەن هـەموو نوێنـەرانی ئایینەکان ڕەتکرایەوە ، کە مەسیحی و ئیسلام و جوولەکەو هەموو ئەو ئاینانە بەشـداریان تێداکرد ، کـە لەلایـەن دەسـەڵاتی عوسمـانی بڕیاری بۆ درابوو ، لەپێناو پشتگیری کردن لە دەسەڵاتەکەیاندا .

١٨٧٧/٢/٥ لـــە دایـــك بـــوونی ڕۆژ هـــەڵاتناس و مێـژوونووس و کوردناسـی ڕووسـی – فلادیمیر مینۆرسکی– لـە شارۆچکەی – گورژیڤـا – کـە ئـەو شارۆچـکەیە دەکەوێتـە باکووری ڕۆژئـاوای شـاری مۆســکۆ لــە ســەرکەناری ڕووبــاری ڤۆڵگای ناوبراودا .
هــەروا قۆناخــەکانی خووێنــدنی لــە شـاری مۆسـکۆی پایتـەختی ئێـستای ڕوســـیا تـــەواوکردووە ، زانیـــاری هەمەلایەنـەی باشـی دەربـارەی کـوردو کوردستانەوە لە هەموو بوارەکان بە پێی زانیاری هەمە لایەن ئەو سەردەمەدا هــەبووە لەســەرکوردو کوردســتان هــەبووە ، لــە هــەموو بوارەکــان بــەپێی زانیاریەکانی لەو کاتدا .

١٨٧٧/٢/٦ بە بڕیارێکی سوڵتانی عوسمانی – مەدحەت پاشا – ی لە دەسەڵات لادا ، لە پۆستی سەرەك وەزیرانی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی بە ناوی – سەدر ئەعزەم – دوای ئـەوە کـرا بـە والی شـام بە هـۆی هەڵوویستی چاکسازی و دژایـەتی کردنی دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی.

١٨٧٧/٣/١٩ یەکـەم پەرلـەمانی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لـە کـاتی دەسـەڵاتی سـوڵتان عەبدولحەجیـدی دووەم کرایـەوەو ووتـاری سـوڵتان خووێندرایـەوە ، کـە لـە

سەرای بشكتاش ئەنجامدرا.

١٨٧٧/٣/٢٩ لە ئەنجامی هەڵبژاردنەكانی پەرلەمانی عوسمانی ، كە ١٧ ئەندام ئیسلام بوون و ٤٤ ئەندام مەسیحی بوون و ٤ ئەندام جوولەكەبوون ، كە یەكەم كۆبوونەوەی پەرلەمان لەو ڕۆژە گرێدرا ، كە ئەنجوومەنی - ئەعیان و پیران- لە ٢٦ ئەندام پێكهاتبوو بە دامەزراندنی ٢١ ئەندامی ئیسلامی و ئەنجوومەنی نووێنەران لە١٢٠ ئەندام پێكهاتبوو ، لە هەمان كات كورد نووێنەری لەو پەرلەمانە هەبوو بەڵام ژمارەی ئەندامەكان نەزانراوە لەپەرلەمانەكەدا .

١٨٧٧/٣/٣١ ئاراستەكردنی یاداشتێكی پرۆتۆكۆڵی لەلایەن شەش دەوڵەتی ئەورووپی بۆ سوڵتانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەگەڵ - كێوە ڕەش- كە ئەوكات لە شۆڕشدا بووە ...كە بە ئاشتی پێك بێ و دەست لەو مەڵبەندە هەڵگرێ بە بیانووی ئەوەی كە زمانیان سلاڤی و دینیان مەسیحیە.

لە هەمان برۆتۆكۆڵ ڕووسەكان هەڕەشەی ڕاگەیاندنی جەنگیان لەگەڵ ڕژێمی عوسمانی كردبوو ، گەر خواستەكانی قبوول نەكرێ و لە كۆبوونەوەیەكی - ئەنجوومەنی نووێنەران- دا ، بەتایبەتی بۆ لێدوان لەو هەڕەشەیەی كە ئەكرا .

لەكاتێكدا هەندێك لە كاربەدەستانی دەسەڵاتی عوسمانی بەتاڵی خەزینەی دەووڵەت و نەبوونی دراویان ڕادەگەیاندو ئەكردە بیانووی قبووڵكردنی مەرجە گرانەكانی دەووڵەتی ئەوروپا.

لە هەمان كاتدا نووێنەرێكی هەڵبژێردراو بۆ پەرلەمان كە كورد بووو لەو كات ووتی :-

ئیووە ئەڵێن كاروو باری دارایی لە تەنگانەیەكی سەختدا بێ بە ئێمە چۆن دەكرێ و دەتوانین بڕوا بەو ووتەیە بكەین كە لە كاتێكدا ئیووە لەم كەش و فشەدان و جل وبەرگی ڕەنگاوڕەنگ و ماڵی ڕازاوەی پڕ لە كەلوپەلی جوان و گالیسكەی ئەسپی قەشەنگتان هەیە- وەرن بۆ لای ئێمە بۆ كوردستان و بەچاوی خۆتان كوێرەوەری و ئێش و ئازارو ناخۆشی ژیانی گەلی كوردستانی ئێمە بەچاوی خۆتان ببینن لە هەرێمەكەدا لە كوردستان .

١٨٧٧/٤/٢٤ هەڵگیرسانی جەنگ لە نێوان هێزەكانی سووپای ڕووسیای قەیسەری و

هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە دەوورووبەری هەرێمەکانی قەفقازو بەلکان لە ئەنجامی کێشەو ململانێیەکی توونـدو دژووار لە نێوانیاندا.

۱۸۷۷/٥/۱٦لە ژمارە دووی ڕۆژنامەی – شەهبا– دا زانای ناوداری جیهانی لە نژاد کورد – عەبدولرەحمان کەواکبی – بە نەرمی گلەیی لە دواجەنگی بەناوبانگی نێوان ڕووسیای قەیسەری و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کرد ، لە ڕەفتارێکی نابەجێی کار بە دەستانی عوسمانی لە پارێزگای عەنتاب لە باکووری کوردستان کردووە ، کە ئەوساکە لەڕووی کارگێری سەر بە شاری حەلەبی – شام ، و ئێستای سووریا بووە ، کە شەش لە ئەرمەنەکانی عەنتاب دەچنە بارەگای لەشکری عوسمانی بۆ ئەوەی خۆیان بەچەکدارکردن بکەن دژی ڕووسەکانی هاو ئایین ناوونووس بکەن لە شارەکەدا .

کەچی ئەوان داوایان لێکردن ببنە ئیسلام و ئەوانیش ئەو داوایەیان ڕەتکردەوە ... دوای ئەوە والی حەلەب تووڕە دەبێ و ڕۆژنامەکە دادەخات ، کە لەلایەن کەسایەتی ناودار کەواکبی سەرپەرشتی و بەچاپ دەگەیەندرا لە شارەکەدا .

۱۸۷۷/۱۱/٦داگیرکردنی شارەکانی – قارس و ئەرزەڕۆم و بایەزید– و ناوچەکانی دیکە لە باکووری کوردستان لەلایەن هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری ، کە بووە هۆی کارلێکردن لە دەروونی گەلی کوردو سەرکردەکانی وەك ، شێخ عوبێدولای نەهری بەپێی ئامۆژگاری هێزەکانی دەسەڵاتی عوسمانی لە کوردستان .

۱۸۷۷/۱۲/۱۲سوڵتانی عوسمانی لە دانیشتنی کردنەوەی پەرلەمانی ئیمپراتۆریەتەکەیدا ، بەڵێنیدا لە بەرێزگرتن لە مافەکانی نەتەوەیی و یەکسانی بەرفراوان .

بـەلاّم سـولتانى لەوتـەكانى پاشـگەز بـووەوە . ئـەوە سـيفاتى هـەموو سەركردەو داگيركەرێكى خاكى گەلانە ، بە تايبەتى داگير كەرانى خاكى‌گەلى كوردستان ، كە لەوكات داگيركراوى ژێر دەسەلاّتى فارس‌و عوسمانى بوو . سەرەڕاى چەندين كارى ديكەى نامرۆڤانە ئەنجامدراوە لەلايەن ئەو ڕژێمانە بەهەمانگى لەنێونياندا .

١٨٧٨

١٨٧٨/١/٥ بـەرپابوونى شـەڕ لـە نێـوان هێـزە چـەكدارە ئيـسلاميەكانى ئەفگانـستان‌و هێزەكـانى سـووپاى بـەريتانيا ، لـە ئاكـام هێزەكـانى سـووپاى ئەفگانـستان سەركەووتنيان بە سەر هێزەكانى سووپاى بەريتانيادا هێنا .
كـە لـە ئـەنجام بـووە هـۆى ئـەوەى كـە ورەى هەمەلايـەنى هێزەكـانى چـەكدارەكانى ئەفگانـستان بـەرز بێتـەوەو توانـاى باشـيان هـەبێت لەشـەڕو هونـەرەكانى شـەڕ كـردن ، چ لـە شـەرى نێوودەوڵـەتى‌و ، چ لـە شـەڕى ناووخۆيى نێوان پێكهاتەكانى ئەفگانستاندا .

١٨٧٨/١/٥ لە دواى سەركەووتنى هێزەكانى سووپاى ڕووسيا بەسەر هێزەكانى سووپاى عوسمـانى ، لـە شـارى سـۆفياى پايتـەختى بوولگاريـا و ئەردنـە ، كـە بـەرەو شـارى ئەسـتەمبۆڵ هـەنگاوينا ومـاوەى ٥٠ كيلۆمـەتر مـابوو بگەنـە شـارى ئەستەمبۆڵ .
كە ئەمەش بووە هۆى ئەوەى كە مەسيحيەكان پەلامارى ئيسلاميەكان بدەن ، كە بووە هۆى دروست بـوونى باروودۆخێكى تووندو تيژو دژووار بە هـەلاّتنى ئيسلامەكان بەرەو رووى شارى ئەستەمبۆڵ ، لە هەمان كات چەندين كۆمەڵە دروسـت بـوون ، لـە پێنـاو يارمـەتى دانيـان‌و بـووە هۆكـارى سـەرەكى بـە داواكارى سوڵتانى عوسمانى لە ڕووسيا .
ئـەويش بەرەوانـە كردنـى شـاندێكى سـەربازى عوسمـانى بۆلاى سـەركردەى هێزەكـانى سـووپاى ڕووسـيا ، كـە شـاندەكە پێـك هـاتبوون لـەناميق پاشـا و سرور پاشا ، لە گەڵ گەيشتنى شاندەكە كە چاويان كەووت بە سـەركردەى ڕووس ، ئەويش لەپێناو ڕاگرتنى شەڕو ڕاگرتنـى گەمارۆ لەسـەر كەنارەكانى ڕووسيا لە لايەن دەسەلاّتى عوسمانى لەسەر دەرياى ڕەشدا .

لەوکاتەشدا چەندین ڕووداو ڕاپەڕین بەرپابوون چ لە ناوەوەو چ لە دەرەو
بە هاندان لەڕێگەی پیاوانی بەریتانیا دژی پەیمانی- سان ئیستیڤانۆس-
کە شارێکی بچوك بوو لە نزیك شاری ئەستەمبوڵ لە سەر دەریای مەڕمەڕە
بە ناوی - سان ئیستیڤانۆس- کە لە دوای ئەو شارە گفتووگۆ لە نێوانیا
دەستی پێکردو لە ئەنجام ڕێکەووتننامەکە مۆرکرا ، کە ۹ نۆ خاڵی لەخ
گرتبوو.
شایانی باسە لەخاڵی شەشەمی ئەو ڕێکەووتنامەدا هاتبوو کە دەڵێ :
دەسەڵاتی عوسمانی بەڵێن دەدات بەپاراستنی ئەرمەن و کوردو سەرکەسی
مافەکانیان بە تایبەتی لە بواری نەتەوەییدا لەباکووری کوردستان.

١٨٧٨/١/١٣ مـۆرکردنی ڕێکەوتنامـە لـە نێـوان ڕووسـیای قەیـسەری و ئیمپراتۆرییـەت
عوسمانی ، لە شاری بەرلینی پایتەختی ئەڵمانیا ، لە دوای کۆتایی هاتن
شەڕی نێوانیان بە هۆی سەرهەڵدانی شۆڕشەکانی گەلی کورد لە باکوور
کوردستان دژی داگیر کەری ڕژێمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەر خاک
کوردستان .

١٨٧٨/٢/١٣ سولتانی عوسمانی سولتان عبدالحمید فەرمانیدا بە هەڵووەشاندنەوە
ئەنجوومـەن و ڕەتکردنـەوەی دەسـتوورو بـۆ ڕۆژی دوایـی فەرمانیـ
بەدەرکردنی نووێنەرە پایە بەرزەکان لە ئەستەمبوڵ ... بە گەڕانەوەیان بـ
وویلایەتەکانیان لەو کاتەوە دەسەڵاتی سوڵتان لەسەر دەووڵەتی عوسمان
بووە دەسەڵاتێکی تاکرەوی داپلۆسێنەر لە سەر ناوچەو هەرێمەکاندا .

١٨٧٨/٣/٣ بە هۆی باری شڵەژاوی هێزەکانی سووپای عوسمانی و هەڵاتنی لە ئەورووپ
ئاسیا ، کە ئەمەش بووە هۆی ناچاربوونی دەسەڵاتی عوسمانی بە مۆرکردن
سـێبارەی پـەیمانی - سـان سـتیڤانۆس- لەگـەڵ ڕووسـیای قەیـسەر
بەناچـاری ، کـە سـەفوەت پاشـا بەنووێنـەری دەسـەڵاتی عوسمـان
ڕێکەووتنەکەی مۆرکرد . لە کاتی مۆرکردنی ڕێکەووتنامەکە دەگریا.

١٨٧٨/٥/٣ مۆرکردنی پەیمانی چوار جارەی- سان ستیڤانۆس- لە نێوان ڕووسیا

قەیسەری و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، بێ ئەوەی هیچ دەوڵەتێکی ئەوروپی بەشداری تێدا بکات ، لە پێناو بەهێزکردنی دەسەڵاتەکانیان کە بەسوودمەندیەتی ئەرمەن گەڕایەوەو بە زیانی کورد هەڵگەڕایەوە ، لەوکاتەی کە کورد لەبارێکی یەکریزی بەهێزدا دابوون لەباکووری کوردستان .

١٨٧٨/٥/٢٥ دەسەڵاتی ئیمپراۆریەتی عوسمانی لە دوورگەی قووبرسی داگیرکراوی دادەست هێزەکانی سووپای بەریتانیا ، لە بەرامبەردا بەریتانیا بەڵێنیدا بەدەستپۆیی دەسەڵاتی عوسمانی لەسەر دورگەکەدا ، بە فەرمی بناسێنیٚ‌و لە بەرامبەر داگیرکردنی بڕی ٩٢,٨٠٠ پاوەند ساڵانە بداتە دەسەڵاتی عوسمانی لە سەر ناوچەکەدا .

١٨٧٨/٦/٤ بەپێی برگەی/ ٦ لە ڕێکەووتنامەی نێوان بەریتانیاو دەسەڵاتی عوسمانی ، بە مەرجێ بەریتانیا قووبرس چۆڵ بکات لە دوای گەراندنەوەی ناوچەکانی قارس‌و ئەردەهان‌و ئەرتووشی کورد لە باکووری کوردستان ، لەلایەن ڕووسیا بۆ تورکیا ، کە لە شەڕی نێوانیاندا ڕووسیا داگیری کردبوو لە هەرێمەکەدا .

١٨٧٨/٧/١٣ مۆرکردنی پەیمانی بەرلین بە دابەشکردنی بوولگارستان بە سێ بەش‌و بە پشتگیری کردنی پەیمانی ستیڤانۆس ، کە لەبەرژەووەندی ڕووس‌و ئەرمەن بوو ، بەڵام کێشەی کورد پشت گوێ خراوبوو لە باکووری کوردستان .

١٨٧٨/١٠/١ لەدایك بوونی فەیلەسوف کۆمەڵایەتی وفەیلەسوف مێژوویی نەمساوی و – ئەشپان ئوتمار – لە شاری ڤیێنا ... خووێندنی لە شارەکانی ڤیێنا و زیورخ و تۆبنجف تەواوکردووە . لە دوای تەواوکردنی خووێندن بۆتە مامۆستا لە زانکۆ لە نێوان ساڵەکانی ١٩١٩ تا ١٩٤٩ مامۆستا بووە لە زانکۆی ڤیێنا .
لە ساڵی ١٩٢٢ یەکەم کتابی بەناوی –نظریە مقولات – بلاوکردۆتەوە . هەروا دژی بیری مارکسی بووە لە بارەی تیئۆری کۆمەڵگای بێ چینایەتی . دوای ئەوە لە ساڵی ١٨٧٥ – ١٨٧٨ دانراوەیەکی بلاوکردۆتەوە لە چوار بەرگ بەناوی – بناو وحیاە الهیئە الاجتماعیە – . ئەم فەیلەسوف و رووناکبیرو زانایە لەکارە پیرۆزەکانی خۆی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٥٠/٧/٨ کۆچی دوایی دەکات لە وڵاتەکەیدا.

سەرچاوە:– مەوسوعەی فلسفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢ .

١٨٧٨/١٠/١٨ له ماوەی گرێدانی كۆنگرەی بەرلین هەوڵەكانی دبلۆماسی بەریتانیا تەنیا لە سەر قووبرس نەبوو ، بەڵكوو زیاتر لە سەر نامەی نهێنیەكەی وەزیری بەریتانیا – سولزبری– بوو ، كە بۆ باڵوێزی بەریتانیا لە شاری قوستەنتنیە – لابارد – رەوانەی كردبوو ، كە وەزیری دەرەوەی بەریتانیاو فەرەنسا – ئەدینگتون– لە بارەی باری ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو داهاتووی ڕاگەیاند .
لەپێناو چەسپاندنی دەسەڵاتی بەریتانیا لە سەر ڕۆژئاوای ئاسیاو بە تایبەتی وویلایەتەكانی ، مووسڵو ، بەغداو ، بەسرا ، بە دابەشكردنی ناوچەكە ، لە نێوان فەرەنساو بەریتانیا ، بە تایبەتی خاكی كوردستان كە چاوەڕوانی چاوگەی نەوتی لێدەكرا ، بە تایبەتی لە باشووری كوردستان . كە شارەكانی كەركوك و دەووروبەری وخانەقین و ناوچەی كەندیناوەوی سەر بە قەزای مەخمور ، لە پارێزگای هەولێر و چەندین جێگەی دیكە لە هەرێمەكەدا .

١٨٧٩

١٨٧٩/٣/١٤ لە دایك بوونی فیزیاناس و تیئۆرە فەلسەفەیەكانی ئەلمانی – ئەنشتاین ئەلبرت – لە شاری ئۆلم لە باشووری ئەلمانیا ... لەدایك و باوكێكی ئایین جوولەكە . دوای ساڵێك لەدایك بوونی خێزانەكەی لەشاری منشن نیشتەجێ بوون . هرمن ئەلبرت باوكی و مامەكەی یعقوب كارگەی كارەباو كارەكانی ئەندازیاریان دامەزرند .
هەروا خووێندنی سەرەتایی و ناوەندی ئەلبرت لە شاری منشن بووەو لەخووێندنەكانی سەركەووتوو نەبوو ، ئەویش بەو هۆیە دایكی هانیدا كە لە خووێندنی مۆزیكا بەردەوام بێت لەسەر ئامێری كەمانجە . دوای ئەوە باوكی رووی كردە ئیتالیا لە نزیك شاری میلانۆ ، ئەویش باری ئابووری و كەم دەرامەتی لە سەر باری ژیانیدا .
بەڵام ئەنشتاین ڕووی كردە سویسرە لە ساڵی ١٨٩٦ و چووە كۆلێژی ئەندازیاری فیدرالی بەناوبانگ – ETH – و ماوەی چوار ساڵ لەخووێندنی فیزیاو ماتماتیك بەردەوام بوو ، بە بەدەست هێنانی بروانامەی دبلۆم و لە بەهاری ساڵی ١٩٠٠ بووە مامۆستای ماتماتیك بۆماوەی دوو مانگ ... یەكەم بڵاوكراوەی لەگۆڤاری – حولیات فیزیا – بوو لە ساڵی ١٩٠٥و بڕوانامەی

دکتۆرانی لەزانکۆی زیورخ بەدەست هێنا . ئەم مرۆڤە لە ماوەی ژیانیدا ١١ بەرهەمی بە چاپکەیاندووە لە بارەی فیزیاو ماتماتیك و چەندین بواری دیکەو کەسایەتیەکی ناوداری جیهانیە لە بواری زانستەکان تاکوو لە ١٩٥٥/٤/١٨ کۆچی دوایی لە ئەلمانیا دەکات .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٣ .

١٨٧٩/٨/٦ قائیمقامی قەزای گەووەڕێ لە باکووری کوردستان هێرشی کردە سەر عەشیرەتی – گراکلی – ئەویش لەسەر نەدانی باج لە ئەنجام بووە هۆی شەهید بوونی ١٦ هاووڵاتی کوردو دەستگیرکردنی ٤٠ هاووڵاتی دیکەی کورد لە ناوچەکەدا ... شایانی باسە ئەم رووداوە بووە هۆکاری سەرەکی و بنەمای سەرهەڵدانی شۆڕشی شێخ عوبێدوللای نەهری لە باکووری کوردستان .

١٨٧٩/٨/٧ دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەڵسا بەکەمکردنەوەی هێزەکانی سووپا لە میسر بۆ ١٨٠٠٠ هەژدە هەزار سەربازی چەکدار ، بەپێی ئەو رێکەووتنامەی کە لەگەڵ فەرەنساو بەریتانیا مۆری کردبوو لە وڵاتەکەدا .

١٨٧٩/٨/١٧ ئەندازیاری بەناوبانگی جیهانی – فردینالند دیلیبسبس – کۆمپانیای کەناڵی پەنەمای دامەزراند و هەر ئەو زانایە خۆشی خاوەن بیرۆکەی دامەزراندنی کەناڵی سوێس بوو لە وڵاتی میسر .
شایانی باسە کە وڵاتی پەنەما دەکەوێتە نێوان هەردوو کیشووەری ئەمەریکای باشوور و ناوەراستەوە و تاکە دەووڵەتە لە جیهان کە زەریای هێمن و زەریای ئەتلەسی تیادا تەنها پەنجا میل لە یەکەوە دوورن . ئەمە جگە لەوەی کەباشترین ئاوی خواردنەوەی هەیە لەجیهاندا .

یەکێك لە بەناوبانگترین ئەو وولاتەی کە پێی بناسرێت کەنالی پەنەمایە . کە ڕێرەوێکی ئاوییەو هەردوو زەریای هێمن و ئەتلەسی بەیەکەوە دەبەستێتەوە ... دروستکردنی ئەو کەناڵە ئاوییە کارێکی ئەندازیاری بێ وێنەیەو درێژیەکەی ٨٠ کیلۆمەترەو ساڵانە ١٢٠ کەشتی هاتووچۆی پێدادەکات ... سەرەتا فەرەنسیەکان پارەیاندا بە ئەمەریکیەکان بۆ دروستکردنی کەناڵەکە .
بەلام لەپێش دەستکردن بە پرۆژەکە و لە ساڵی ١٩٠٢ ئەمەریکیەکان ماف کەناڵەکەیان لە فەرەنسا کڕیووە و خۆیان لە ساڵی ١٩٠٤ – ١٩١٤ پرۆژەی دروستکردنی کەناڵی پەنەمایان جێ بەجێکرد . کەناڵەکە وولاتی پەنەما دەکا بەدووبەش بە خۆرهەلات و خۆرئاوا ... لەپێش دەست پێکردنی جەنگی جیهانی یەکەمدا بەرەسمی کەنالی پەنەما کرایەوەو لە ١٩١٤/٦/٧ دا یەکەم کەشتی بەکەناڵەکەدا تێپەربوو .
پاش ئەوەی کە ئەمەریکیەکان ٨٥ ساڵ کەناڵەکەیان بەڕێوەبردو هەژموونیان بەسەریدا هەبوو ... لە کۆتایی وولاتی پەنەما تووانی سەروەری خۆی بەسەر کەنالی پەنەماندا بگێرێتەوەو بیخاتەوە ژێر دەسەلاتی خۆیەوە ، کە هۆکارێکی بنەڕەت و کاریگەرە لەبووژاندنەوە ژێرخانی ئابووری و بازرگانی بۆ وولاتەکە لە کێشوورەکەو جیهاندا لە هەموو بوارەکانی ئابووری و گەشت و گوزاردا .

١٨٧٩/١٢/١٥ لە پێناو دامەزراندنی کوردستانێکی ئازاد ، دووبارە میربەدرخان و نەوەکەیو لایەنگیرانی خۆیان گەیاندەوە جەزیرو سەربەخۆیی میرنشینەکەی لە مێژینەی خۆیان ڕاگەیاندەوە ... لەوکاتەش دەوولەتی تۆرانی عوسمانی چەند جارێك بەهێزی سووپاکەیان هێرشی بردنە سەرو هەموو جارێکیش لەو هێرشانە دەشکان .
جۆلەمێرك و زاخۆ و ئامێدی وماردین و مدیان و نەسیبین کەوتەوە ژێر دەسەلاتی میرنشینەکەیان و برا گەوورە – عوسمان پاشا – تاجی فەرمانرەوایی لەسەرناو لە سەر مینبەر ووتاری بەناو دەخووێنرایەوە . تێك شکانی جارلە دوای جاری هێزەکانی عوسمانی تۆرانی و خۆ قایم کردن و پەرەپێدانی دەسەلاتی – میر عوسمان پاشا – لە کوردستان ، وایان لە سوڵتان عەبدولحەمید کرد کە بەرامبەر بە کوردو کوردستان ڕامیاریەتیەکەی نەرمتربکات ، بەتایبەتی لەگەڵ بەدرخانیان هەڵس و کەوتی چاکەدانەوە بکات

... هەر بەدرخانیەکی سەر بەو بنەماڵە گیرا بوون ئازادی کردن و پیاوی تایبەتی ناردە لای – ئەمیر عوسمان پاشا – و داوای کرد کە بە ئاشتیانە ڕێککەون و چیدیکە خووێنی موسلمانان نەرژێ .

بەڵام خزمانی بەدرخانیەکان کە لە شاری ئەستەمبوڵ نیشتەجێ بوون داوایان لەمیر عوسمان کرد کە گفتووگۆ لەگەڵ بەرپرسانی باڵای ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەست پێبکات .

میر عوسمانیش دەستی کرد بەگفتووگۆ ودەسەڵاتی عوسمانی ماق کوردی بەڕەوا دەزانی لە ڕامیاریەتە فرتوفێڵەکانی و تاگەیشتنە مەرامی خۆیان و هەڵیان بۆ رەخسا ، بە هۆی ڕاستگۆیی و دڵ نەرمی میر عوسمان و لایەنگرانی . لەئاکامدا میر عوسمان و حوسێنی برای لەناکاو دەستگیرکران و ڕەوانەی ئەستانەکران و پاش ماوەیەك ئازادکران بەمەرجێك لەشاری ئەستەمبوڵ نەچنەدەرەوەو هەر لەو شارەبن .

١٨٨٠

١٨٨٠/٣/ سەر کردەی کورد شێخ عوبیدوڵڵای نەهری ، یەکەم کۆمەڵەی ڕامیاری کوردی بە ناوی یەکیەتی کوردان لە باکووری کوردستان پێکهێنا ، بە کارگێڕیەتی بەحری بەگ بەدرخان .

کە ئامانجەکانی بریتی بوو لە چوار بڕگەو سێ خاڵ لە باکووری کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیکان .

١٨٨٠/٣/ لە دوای هەوڵ و ماندوو بوونێکی زۆرو چەندین داهێنان لە ئاکامدا هێزی وزەی کارەبا ، لە لایەن زانای ئیتالی – ئەدیسۆن فۆلت – دۆزرایەوە ، کە بووە هۆی کارێکی هەمە جۆری بەرەوپێش بردنی باری مرۆڤایەتی لە هەموو بوارە جیاجیاکانی ژیاندا ، گەر وزەی کارەبا لەم سەردەمەدا نەبووایە پەرەسەندەن و پێشکەووتن دەکەووتە دووریانی هەرەس هێنان .

١٨٨٠/٤/ دامەزراندنی پەرتووکخانەی کۆنگریسی ئەمەریکی ، کە یەکەم پەرتووکخانەیە لە گەورەیی لەجیهان ، کە زیاتر لە ١٧ ملیۆن کتابی هەمە جۆری تیایەو لەگەڵ ئەوەشدا چەندین نەخشەو دەست نووس و فیلمی سینەماو وێنەو کاسێتی ڤیدۆ لە خۆ دەگرێ لە هەموو بوارە جیا جیاکاندا .

١٨٨٠/٧/١٥ نووێنەرانی هێزەکانی سووپا لە ئـــــەوروپا هەســـــتیان بــــە جوولانـــەوەی هــەڵس و کــەووتی ئیـــسلامی کـــرد ، کـــە شـــێخ عوبێـدولاّ ســەرکردایەتی دەکـرد لــــە رۆژهـــــەلا!ت و بــــاکووری کوردســـــتان ، هـــەر بـــەم بۆنــە قوونـــسلی بـــەریتانیا لـــە شـــاری ورمێ – ولیم ئابوت– دەڵێ:– مـن لـەو بڕوایـەم کـە هێزەکـانی پارێزگـارانی تـورك لەپـشتەوەی جوولانەوەی شێخ عوبێدوڵلاّن، چونکە لـە ماوەیەکی دیاریکراو کاردانـەوە دەبێـت، لـە بـەر ئـەوەی شێخ توندڕەویـەکی بەرچاوی ئایینی هەیەو لەد ڕۆژدا بـە زیـانی وولاّتـانی ڕۆژئـاواو نەسـرانیەکان هـەل دەگەڕێتـەوە ، لەبـ ئەوەی شێخ عوبێدولاّو کوڕەکەی عەبدولّقادر چاو نەترسن و جوولاّنەوەکەی جوولاّنـەوەی ئیـسلامیەو داوای جیهـاد دەکـەن و لـە چـەندین نامـەیان باس لەسەرکەووتنی ئیسلام دەکەن و ئیاز لە ناوەڕۆکی نامەکان دەردەکەون.

شـایانی باسـە کـە ئـەم هەڵوویـستانە لـە دەروونـی وولاّتـانی ئـەوروپا ببـوو کـارلێکردن لـە داهـاتوی کـورد ، ئـەویش بـە هـۆی کێشەی نێـوان ئیـسلام مەسیحی لە ناوچەکەدا .

کە کوردیش هەر بەو ئاگرە سووتاوە تاکوو ئیستا ، بە هـۆی تێکەڵاّو کردن باری نەتەوەیی و نیشتمانی لەگەڵ بوونی ئاین ، لەبە ئـەوەی ئامـانجی ئای بالاّدەسـت تـر بـووە لــە ئامـانجی نەتـەوەو نیشتیماندا ، بــە تایبــەتی لـ کوردستان .

١٨٨٠/٨/٢ رابـەرو پێـشەوای کـورد شـێخ عوبێـدولاّی نـەهری چـەندین جـار ئاگـادار نووێنـەری بـەریتانیای کـرد ، بـەوەی کـە ئێمـە بـیری دژایـەتی کردنـی دژ دۆستانی کوردسـتان هـەڵناگرین ، هەرچـەندە من لـە ژێـر سێبەری سوڵتان عوسمانی ژیان دەبەمە سەر ، بەلاّم من دەمەوێ جێگەی متمانەی بەریتانیا

، لە بەر ئەوەی پەیووەندیم لەگەڵ ئیسلامەکانی هیند هەیەو بەرەو پێشەوە دەچن لە ژێر سایەی بەریتانیادا .

هەروا ئامادەم هەموو داواکاریەکانی بەریتانیا جێبەجێ بکەم ، گەر کەش و هەوای لەبارم بۆ بگوونجێنیّ و توانای دەرکردنی دەسەلاتی عوسمانی و ئێرانم لەکوردستان هەیە ، منیش ڕێگرنیم لە دامەزراندنی حکوومەتێکی ئەرمەنی . بە مەرجێ بۆکوردیش هەمان مافی حکوومەتایەتی پێبدرێ لە هەرێمەکەدا .

گەر دەووڵەتی کوردی لە کوردستان دامەزرا ، ئەوا من بە هەموو توانا یارمەتیان دەدەم لە هەموو بوارەکان ، بەتایبەتی بەدامەزراندنی پەرستگەو کەنیسەکانیان بە هەموو ئازادیەك... بەلام شێخ عوبێدولا باش دەیزانی کە بەریتانیەکان سوودمەند بوون لە شەڕی نێوان تیرەو هۆزە کوردیەکانی باکوورو ڕۆژهەلاتی کوردستان لە سەر سنووری نێوان دەسەلاتی عوسمانی و فارسدا . کە لەسەر خاکی کوردستان بوو، ئەویش بەدروست بوونی ئاژاوەو نالەباری پەیووەندی لە نێوان بەریتاناو ڕووسیای قەیسەری لەسەر خاکی کوردستان لە کێشووەرەکەدا .

١٨٨٠/٨/٢٦ شاعیری بەهرەداری فەرەنسی – گیوم ئەبۆلێنێر – لە دایکێکی پۆلۆنی و باوکێکی ئیتالی لە شاری ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... لەشارەکانی مۆناکۆ و نیس دەستی بە خوێندن کردووە . لە ساڵی ١٩١٦ ڕەگەزنامەی فەرەنسی وەرگرتووە ... هەروا لەرێزەکانی سووپای فەرەنسا لەجەنگی یەکەمی جیهاندا خزمەتی کردووەو لەشەڕدا زامداربووە . لە ساڵی

١٩١٨ له تەمەنی ٣٨ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووه ... لەم تەمەنە کورتەدا خاوەنی ئەزموونێکی تایبەتی بووه له شیعرداو شیعرێکی زۆری داناوەو تاکوو ئێستاش لاوانی فەرەنسا لایان باشترین و بەرزترین شاعیری نوێکاره له وولاتەکەو له جیهان ، له یەك له شیعرەکانی بەناوی – پردی میرابۆ – بووه که بەناوبانگترین شیعریەتی لەشیعرەکان .

سەرچاوه :– مجلة الثقافة الاجنبية العدد/١/سنه /١٩٨١.

١٨٨٠/٩/٣٠ بەردەوام بوونی شۆرشی شێخ عوبێدوڵلاّ نەهری به مەبەستی پێکهێنانی حکوومەتی کوردی له کوردستان ، به ڕزگارکردنی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان . ئەویش به بوونی هێزێکی بەرفراوان ، که خان باباخان کرا به فەرماندەی هێزەکانی چەکدار له ناوچەی سابلاّغ له رۆژهەلاّتی کوردستان .

١٨٨٠/١٠/٥ لەراپۆرتی کاپتن– کلایتن – دەردەکەوێت ، که ڕووداوەکانی ڕاپەڕینی شێخ عوبێدولاّی نەهری‌و دەسەلاّتی عوسمانی له ناوچەی هەکاری ، که نەیدەتوانی ڕێگابگرێت له کورد له باکووری کوردستان ، له هاوبەشی کردن له جووڵانەوەی شێخ عوبێدولاّ له بەر دوو هۆکارئەویش :– یەکەم :– بوونی دەسەلاّتی تەواو لەسەر هەکاری‌و ، دووەم :– له دام‌و دەزگا سەربازی‌و کارگێڕی دەسەلاّتی عوسمانی لەخۆپیشاندان و دەر برینی نالرەزایی بەردەوام بوون بەهۆی وەرنەگتنی موچەکانیان.

١٨٨٠/١٠/٥ له دایك بوونی سەرکردەی سەهیۆنیزم – ژابووتنسکی– له شاری ئۆدیسا ، تاکوو مردنی لەمانگی/ ١٩٤٠/٧ ، که به درێژایی ژیانی له پێناو مافی جوولەکه خەباتی کردووه وەك دەڵێ:– من کاردەکەم له پێناو دامەزراندنی ئیسرائیل ، هەتا گەر ناچاربم هاوکاری لەگەڵ شەیتان بکەم– که بەدەیان جار زیندانی‌و ئەشکەنجه دراوه به هۆی تووند ڕەوەی له بیروبۆچوونەکانیدا .
ئەویش له پێناو دەووڵەتی یەهوودی – جوولەکه – له فەلەستین ، ئاواتەکانی له دوای هەشت ساڵ لەمردنی ڕابەری یەهوودی ، له ساڵی ١٩٤٨ هاتەدی بەدامەزراندنی دەووڵەتی یەهوودی له فەلەستین له کێشووەرەکەدا .

١٨٨٠/١٠/١١ شای ڕژێمی فارسی سەفەوی ، داوای له بەریتانیا کرد ، که زۆر له دەسەلاّتی عوسمانی بکات ، بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی جوولانەوەی کوردو ڕاپەڕینەکانی

ببێتەوە لە سەر خاکی کوردستان ، لەپێناو گەمارۆو لەناو بردنی ڕاپەڕینەکانی کورد ، کە ئەمەش لەڕێگەی باڵوێزی بەریتاینا – تۆنسون- بوو ، لە تارانی پایتەختی وڵاتی فارس ئەنجامدرا .

١٨٨٠/١٠/١ دەسەڵاتی ڕووسیای قەیسەری بەوە سازان ، کە دژی کوردو ڕاپەڕینەکانی گەلی کوردستان ، یارمەتی دەسەڵاتی فارسی لە ئێران بدەنو ئەوەشیان سەلماند بەو کارە ، کە باڵوێزی ڕووسیا لە ئەستەمبوڵ هانی دەسەڵاتی عوسمانی دەدا لە دژی کورد بەشداری شەڕبێت لە باکووری کوردستان.

١٨٨٠/١٠/٢ دەسەڵاتی ناوەندی شای فارس ، ئاگاداری وەزیری دەرەوەی بەریتانیاو باڵوێزی بەریتانیا تۆمسۆن لە تارانی پایتەختی فارس کرد ، کە کورد یەکیان گرتووە ، لە پێناو وەدی هێنانی مافی سەربەخۆیی لە باکووری کوردستان ، کە ئەمەش مەترسی دەخاتە سەر دەسەڵاتی شاو مەترسی دوا ڕۆژی لە ناوچەکەدا .

١٨٨٠/١١/ پێشەوای کورد شێخ عوبێدولای نەهری نامەیەکی ئاراستەی دکتۆر کۆچرا کرد لە بارەی باری کوردەکانی هەرێمی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی فارسی سەفەویدا لە تاران .

١٨٨٠/١١/ حکوومەتی ڕووسیای قەیسەریو بەریتانیا دەمارگیری مەسیحیگەری توندیان دەنوواند لەمەڕ چارەنووسی ئەرمەنەکانی باکووری کوردستانی ژێر دسەڵاتی عوسمانی ، کە بۆماوەیەکی کاتی دەژیانو هەموو کاتێکیش کە ئەم دوو دەوڵەتە کوردیان بە مرۆڤ نە دەزانی لەنیشتمانی داگیراویدا .

١٨٨٠/١١/ ڕابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدولای نەهریو کۆمەڵێك لەهێزەکانی بۆ ناوچە شاخاویەکانی کەناری زێی هەکاری کەووتنەڕێ ، بە هۆی سەرنەکەووتنیان لە شەڕەکانو ڕاپەڕینەکان لە باکووری کوردستان .
لە ئاکام بووە هۆی توانەوەی ڕاپەڕینەکانی شێخ ، وەك بەفر چۆن لە سەر بەرد دەتاوێتەوە ، هەروەك ڕاپەڕینەکەی ئاداری ١٩٩١ لە باشووری کوردستانی لکێندراو بەئێراق .
شایانی باسە کە بەریتانیاو ڕووسیاو فەڕەنسا ئەوەندە یارمەتی کوردیان داوە تا خواست و ویستەکانیان هاتۆتە دی لە ناوچەکەدا ، دوای ئەوە

هاوکاریـان لەگـەڵ دووژمنـەکنی خۆیـانکردووە دژی کـوردو لـەناو بردنـی ڕاپەڕینـەکانیان . دوای ئـەوە بـەریتانیاو ئەمـەریکاش ئێـستا پێویـستیان بـەکوردو ناوچـە جوگرافیەکـە هەیـەو دوا ڕۆژی کـورد خێـری تیـا بێـت لـە ناوچەکەدا ..؟.!!.

١٨٨٠/١١/١٩ قەیـسەری ڕووسـیا – ئەلکسەندەری دووەم – پـشتگیری تـەواوی خۆی دژی ڕاپەڕینەکانی کورد نیشاندا بە ڕابەرایەتی شێخ عوبێدولای نەهری ، بە هۆی ڕێكو پێکی سەرکردایەتی کردنی بزووتنەوەی کورد لە باکووری کوردستان. کە لە نیووەشەو هێزەکانی سووپای ڕووسیای قەیسەری گەیشتنە ناوچەی نەخجەوانو هێزێکی دیکە بە ٥٠٠ سەربازی گەیشتنە- جۆلفا- بۆ یامەتی دانـی سـووپای فارسـی دژی ڕاپەڕینەکـەو گوشـار خرایـە سـەر دەسـەلاتی عوسمـانی ، لـە پێنـاو هاوکاریکردنیـان دژی کـورد لەسـەر خاکی داگیرکراوی کوردستان .

١٨٨٠/١١/٢٢ هیزەکـانی سـووپای فـارس بـە هـەموو تونـا کەووتنـە گیـانی کـوردو نیشتمانەکەی لـە ناوچەی ورمیو دەووروبەری لـە ڕۆژهـەلاتی کوردسـتان ، ئـەویش بـە سـووتاندنو وێرانکردنـی سـەدان گونـدو دەربـەدەرکردنی دانیشتووانەکە لە ڕۆژهەلاتی کوردستان .

١٨٨٠/١١/٢٨ لە بەڵگەنامەکانی کە بۆ باڵوێزی فارس ڕەوانە کراوەن ، کە زیاتر لە٢٠٠٠ دوو هـەزار گونـدیان سووتاندووەو وێرانکـردووە ، کـە زیـاتر لـە ٧٠ هـەزار خێزانـی کـورد ئـاوارە کـراون لـە شـارەکانی سـابلاخو ورمـیو هـەکاری لـە ڕۆژهەلاتی کوردستان .
کە بەرەو ژێـر دەسـەلاتی عوسمـانی کۆچیانکرد ، کـە ئـەم کـردارە نامرۆڤانـە چـوارمانگی خایانـدووە ، بـەپێی بەڵگەنامـەکان . کـە ئێـستا لـە وەزارەتـی نـاوخۆی تـارانو باڵوێزخانـەکانی دەسـەلاتی عوسمـانیو فـارسو ڕووسـیا هـەلگیراون وهەریەکـەیان بەرامبـەر ئـەویتریان پـارێزراون لـە ئەرشـیفی باڵوێزخانەکانیان لەسەر باری هەمەلایەنەی گەلی کوردستان.

١٨٨٠/١٢/١٠ لـە یادگـاری ئـەم ڕۆژەدا تـا کـە هـەمزا ئاغـای سـەرەك خێلـی مـەنگووری ناسراوی کورد بە خێلی حەسەن عەلی خانی پارێزگای سنە ، دەست گیر کرا لە گەڵ چەند کەسایەتیەکی دیکەی کوردودوای دەستگیر کردنبان لە کارێکی

نامرۆڤانە ، بەسەر براوی بۆ تاران رەوانەکران ، کە لە رۆژی جەژن بوو چونکە هەمزە لەپاڵ راپەرینەکەی شێخ عوبێدوڵڵا دا بوو لە هەرێمەکانی باشوورو باکووری کوردستان .

١٨٨٠/١٢/١٠ لەراپۆرتێکی – شۆلشینفسکی – دا ، کە دەنووسێ:– لە ئەنجامی راپەرینی کورد نزیکەی چەند هەزار کوردێك دەکووژرێن و زیاتر لە ٢٠٠ دوو سەد گوندیش تالآنکران و سووتێندران لەلایەن هێزەکانی سووپای عوسمانی لە باکووری کوردستان.

١٨٨٠/١٢/١٥ رابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدوڵلای نەهری بەهێزێکی گەورەی ئیلاتەوە لە مەرگەوەر بەرەو شاری ورمێ بەرێکەوت ... بۆ حەسانەوە و چەند کاتژمێرێك لە گوندی باراندوز لایدا ، لە وێووە راستەوخۆ بەرەو گوندی سیری نزیکی شاری ورمێ لە رۆژهەلاتی کوردستان بەرێکەووت ، کە هێزەکانی کورد نزیکەی ١٢٠٠٠ دوانزە هەزار چەکدار دەبوون .
لەوکاتەش هێزێکی وانەبوو لە ورمێ بیان پارێزێت ، بەلآم بە هۆی هەندێ هەڵس و کەووت شێخ ، لەپێناو یارمەتی دانیانی کارەکان بەپێچەوانە هەڵگەراوەو بووە هۆی بلآوە پێکردنی هێزەکانی شێخ لە ناوچەکەدا .

١٨٨٠/١٢/٣ لە کۆمەکی دبلۆماسی سەربازیدا ، هێزەکانی سووپای فارس و رووسیاو عوسمانی ، لە پێناو ئابلۆقەدانی هێزەکانی شێخ عوبێدولآی نەهری درا ، ئەویش بەمەبەستی گرتنی شێخ عوبێدوللآ و دوورخستنەوەی لەسەرکردایەتی ولە گۆرەپانی جەنگدا ، دژی داگیرکەرانی هەرسێ وولاتی هاوپەیمان و داگیرکەری خاکی کوردستان.

١٨٨١

١٨٨١/١/٢٨ زانای ناودارو کەسایەتی رووسی و جیهان – دۆستۆیفسکی – دوای تەمەنێکی پر لەخەبات و بەرهەم هێنەرو دانراوی بەپێزو دانسقە ماڵئاوایی لە سەرجەم نووسەرو ئەدیب و رۆماننووس و مێژوونووس و شاعێرانی رووسیا بەتایبەتی و جیهان بەگشتی کرد لە وولآتەکەدا .

١٨٨١/٤/١ زاناو فەیلەسوف و کەسایەتی ئاینی شێخ – عەبدە – ووتارێکی لە

وەقائعی میسری بلاوکردەوە بە ناوی – کلام فی خطا العقلا – و ئەمەش بـ
ڕوونکردنـەوەی هۆکارەکـانی پێشکەوتنی ئەوروپیـەکان دەهـات ، لـەدوای
ئێش و ئازارو تەنگەژەیەکی پڕلە مەرگەسات ، کە سەرەتای پێشکەوتنو
ئەوروپیەکان لە ڕاستیدا لە دەروونی دانیشتووانەکان بووە .
ئەویش بە شەڕی سەلیبی لەدەشت و لـەدەریاو بە تێکەڵ بوونیـان لەگـەا
گـەلانی ڕۆژهـەلات و نـەوە لـە دوای نـەوە و پێدانی ئازادی و دیموکراتی ؛
گرنگـی دان بـە پیشەسازی و بازرگـانی و چەندین کـاری دیکـە دا ، کە بوو
هۆی پێشکەوتنیان لە هەموو بوارە جیا جیاکان بەهۆی زیرەکیان و سوو
وەرگـرتن لـە نـەزانی گـەلانی ڕۆژهـەلات بەتایبـەتی عـەرەب تـاکوو ئێستا لـ
کێشووەرەکەدا .

١٨٨١/٥/١٢ هێزەکانی سووپای فەڕەنسا لە هێرشێکیدا گەمارۆی کۆشکی – بای– دا لـ
شـاری تـوونس ، لـە بـاڕدۆی شـاری تـوونس و ناچـارکردنی – یـای– بـ
مـۆرکردنی پـەیمانی بـاڕدۆ ، کـە – یـای– ڕەزامەنـدی لـە سـەر بکـا
بەمۆرکردن و بەداگیرکردنی توونس ، لە پێناو ڕێکخستنی هاتووچۆدا .
بەلام دبلۆماسیەتی بەریتانیا ماوەی بەفەڕەنسادا .
کـە ووشـەی پـارێزراو بخاتـە سـەر ئـەو داگیرکردنـە لـە پەیمانەکـە
فەڕەنـسیەکانیش قەرەبوویـەکی چـەکیان مۆرنـەکرد بـۆ داهـاتووی
پەیووەندیەکانی نێوان فەڕەنساو بەریتانیا .

١٨٨١/٦/٤ ڕابەرو پێشەوای کورد – شێخ عوبێدولای نەهری – لە شاری ئەستەمبۆ
زیندانی کرا لەلایەن دەسەلاتی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی.

١٨٨١/٧/٢٣ بەپێی مۆرکردنی پەیمانی کاری دەریاوانی لە نێوان هەردوو ووڵاتی شیلو
و ئـەرژەنتین ، تەنگەبـەری ماجـەلان کـە درێژی ٦٠٠ کیلۆمـەترو پـانی ٢٥
کیلۆمـەترەو هـەردوو دەریـای ئەتلەسـی بـە یـەك دەبەسـتێتەوە لـ
کێشووەرەکەدا.
بەلام گەرووی – تەنگە بەر – ی چیای تارق کە درێژی ١٤ کیلۆمەترو پانی ١
کیلۆمـەترە دەگاتـە دەریـای سـپی ناوەڕاسـت و بـە دەریـای ئەتلەسـ
دەبەسـتێتەوە ، کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ ڕژێمـەکانی نێـوو دەوڵـەتی . بـەپێ

پەیمانەکانی ١٩٠٤ و ١٩١٢ی کە لە دوای ئەو پەیمانە مۆرکراون .

١٨٨١/١٠/٢١ رابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدوڵای نەهری لە دوای دەستگیرکردنی لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەخۆی‌و خێزانەکەی‌و ١٠٠ لە لایەنگرانی بڕیاری ڕەوانەکردنی بۆ بەندیخانەی شاری موسڵ لە باشووری کوردستان دەرکرا ، کە ئەو کاتە وویلایەتی موسڵ ، لە ٩٠ ٪ ، دانیشتووانەکەی کوردبوون لە شارەکەدا .

١٨٨١/١٠/٢٥ لەدایک بوونی وێنەکێش و نووسەرو رووناکبیری جیهان و ئەسپانی - بایلۆ رویزوای بیکاسۆ - لە بنەماڵەیەکی دون خۆزە رۆیزبلاسکۆ و دونابیکاسۆ لویز لە ئیسپانیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .شایانی باسە کە باوکی بیکاسۆ مامۆستای پەیمانگای هونەرەجوانەکان بووە لەشاری مالاگای ئەسپانی ... هەروا لە

ژیـانێکی هەژاریـدا بـوون ... بیکاسـۆ لـە سـاڵی ١٨٩٢ دەسـتی بەخوێنـدن کـردووه و لــە تەمــەنی ١١ ســاڵان وێنــەی دایکــی کێــشاو بــووه هــۆی سەرسـوورمانی کارناسـانی هونـەری ... دوای ئـەوه بـاوکی کـاری هونـەری جێهێـشت بـۆ بیکاسـۆی کـوری ، کـە بـاوکی وێنـە کێشی ئـەو کـات و ئـەو سەردەم بوو لە وولاتەکەیدا .

هەروا بیکاسۆ لە ساڵی ١٨٩٦ یەکەم وێنەی کە بەرەنگی زەیتی کێشابوو کە لـە پێـشانگای بەرشـلۆنە پێـشاندرا ... لـە سـاڵی ١٨٧٩ خـەڵاتی زێـرینی هونەرمەندە تازە پێگەیشتووی وەرگرت ... بیکاسۆ لە ساڵی ١٨٧٩ تووشی نەخۆشی بوو هەر بۆیە ناچاربوو لەخوێندن بەرەو ماڵ بگەرێتەوه . بیکاسـۆ لـە سـاڵی ١٩٠٠ لەگـەڵ هـاوڕێ دڵـسۆزەکەی کازاگیمـاس بـەرەو پـاریس بەرێکەووتن . ئەم مرۆڤە مێژووی ژیانی پڕبووه لەهونـەرو رۆشـنبیرو کـەلتوور ، نـەك هـەر بـۆ وولاتەکـەی بـەڵکوو بـۆ هـەموو جیهـان و تـا لـە سـاڵی ١٨٧٣ ماڵئـاوایی لەوولاتەکـەو جیهـان و جیهـانی هونـەرکرد و بەرهەمـەکانی وەك کەلتوور و شووێنەوارێکی جیهان ماوەتەوەو جێگـەی سەرسـوورمانی هـەموو جیهانە لە بواری هونەردا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – داناني – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی/١ .

١٨٨١/١١/٢٤ گـەوورە بـاڵوێزی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی – فـەخری بـەگ- لـە ئێرانـی پایتـەختی دەوڵـەتی فـارس ، داوای لـە ڕژێمـی شـای فـارس کـرد ، ئـەو زیانانەی کە لـە شێخ عوبێدوڵای نەهری کەووتووه لە ساڵەکانی ڕابوردوو ، پێویستە قەرەبووکردن بۆی بگەڕێندرێتەوه ، چونکە لەوانەیە شێخ بەهێزی لایەنگرانی لە رۆژهەلاتو باکووری کوردستان پەلامارەکانی ئەنجامبدات لە داهاتوودا .

١٨٨٢

١٨٨٢/١/٢٥ لـەدایك بـوونی نووسـەرو رووناکبیری نـاوداری جیهـان خـاتوو – ئـەدیلاین فرگمینیـا سـتیفنە – ناسـراو بـە – فرگمینیـا وۆلـف – لـە شـاری لەنـدەنی پایتـەختی بـەریتانیا . کـە بۆتـە هێمـای بزووتنـەوەی ئافرەتـان ئـەویش قەڵەمێکی پێشرەو و شۆڕشگێر دادەنرێت لە نووسینەکانی و رێکخستنی شەپۆلی هۆشیاری بەدڵێکی پاکەوه داوای یەکسانی ئافرەتی لە گەڵ پیاو

کردووە .

بە هۆی بەردەوامی لەکارەکانی ، کە یەکەم ڕۆمانی لە ساڵی ١٩١٥ بەناوی – الاقلاع – و لە ساڵی ١٩٢٢ ڕۆمانێکی دیکەی بەناوی – غرفە یعقوب – بڵاودەکاتەوە ... لە ساڵی ١٩٢٥ ڕۆمانێکی دیکە بەناوی – السیدە دالویە – بڵاودەکاتەوە ... ئەم ئافرەتە شۆڕشگێرو خۆراگرە لە پێناو کارە گۆڕانکاریەکانی و لە ئاکامی وێرانکردنی ماڵەکەی لەلایەن ناپاڵمەکانی سووپای ئەلمانیا لە سەرەتای جەنگی یەکەمی جیهانی و دروست بوونی نا ئومێدی هەستا بەخۆبەستنەوەی لەبەردێکی گەورە ، بە جل و بەرگیەوە و لە ١٩٤١/٣/٢٨ خۆی هەڵ دەداتە ناو زێی ئۆس و گیان لەدەست دەدات لە تەمەنی ٥٩ ساڵیدا ... ئەمەیە ژیانی شۆڕشگێران و ڕووناکبیران لەسەر زەویدا ، کە هەموو هەوڵی پێنووسەکانیان لە پێناو خزمەتکردنی مرۆڤایەتیە لە جیهاندا .

١٨٨٢/٣/١٠ زانا و فەیلەسوفی ناوداری پزیشکی جیهانی دکتۆر – ڕۆبرت کۆخ– ڤایرۆسی نەخۆشی سیلی دۆزیەوە ، ئەویش لە پێناو بەرگریکردن و ماوە نەدان بەبڵاوبوونەوەی ئەونەخۆشیە لەجیهان بەتایبەتی لە ناو چینی هەژار ، کە ببووە هۆی گیان لە دەست دانی بەهەزاران هاوولاتی لە جیهاندا .

١٨٨٢/٤/١٤ لەدایك بوونی دامەزرێنەری کارگێرو دەزگای ڤیێنا و یەکێك لەدامەزرێنەری فەلسەفەی – التحلیلیە المعاصرە – مۆرانتس ئەشلك – لە شاری بەرلینی ئەلمانیا ... شایانی باسە باوکی پیاوێکی پیشەسازی بووە . باپیری ئەرنست مۆرتس ئەرندت مرۆڤێکی نیشتیمان پەروەری ئەلمانی بووە دژی داگیرکەری ناپلیۆن و یەکێك بووە لەسەرکردەکانی ڕزگاری ئەلمانیا . لە دوای تەواوکردنی قۆناخەکانی خوێندن لە ساڵی ١٩٠٠ چووە زانکۆی بەرلین بۆ خوێندنی فیزیا بەخوێندنی دانراوەکانی ماکس و پلانك کە ئەم دوو فەیلەسوفە ناودارە فیزیایی بوونە .

لە ساڵی ١٩٠٤ بڕوانامەی دکتۆرای بەدەست هێناوە ... لە ساڵەکانی ١٩١١ – ١٩١٧ مامۆستای یاریدەدەر بووە لە زانکۆی ڕۆستوك لە ئەلمانیا ... لەو ماوەش چەندین دانراوی خستە بەردەست خوێنەران ، ئەویش – النظریە العامە للمعرفە –. لە ساڵی ١٩٢١ بووە مامۆستا لە زانکۆی کیبیل و لە ساڵی

١٩٢٢ بووه مامۆستا لەزانکۆی ڤییێنا , . ئەم فەیلەسوفە لەکارەکانی نووسین و مامۆستایەتی بەردەوام بووە تاکوو لە ١٩٣٦/٦/٢٢ بە گوولله گیان لە دەست دەدات ، لەو کاتەی کە بەرەو زانکۆ دەڕۆیشت لەلایەن یەکێك لەقوتابیەکانی لە شارەکەدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /٢ .

١٨٨٢/٤/١٩ کۆچی دوایی فەیلەسوف و زانای ناوداری جیهان- چارلس داروین - کە خاوەنی بەناوبانگترین کتێبە بەناوی - أصل الانواع - لە سەردەمی خۆی . بەڵام زانای بە ناوبانگی جیهانی- لامارك - هەر لە پێشەوەی داروین بووە لە هەمان بوارەکان لەجیهاندا .

١٨٨٢/٥/٢٢ شاعێرو نووسەری ناوداری فەرەنسی - فیکتۆر هیگۆ - لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا ،ماڵئاوایی یەکجاری لەگەلانی فەرەنساو جیهان کردووە لە وولاتەکەدا .

١٨٨٢/٦/٢٥ لە دایك بوونی خاتوو - ئادلین فێرژینیا لیسلی - لە شاری لەندەنی پایتەختی بەریتانیا ، لە بنەماڵەیەکی ئەروستوکراتی و لە سەر ڕێڕەوە توند ڕەوەکەی کۆمەڵگا فیکتۆریا پێدەگات ، دوای مردنی دایکی لەساڵی ١٨٥٩ دووچاری زنجیرە نەخۆشیەکی دەروونی و هۆش دەبێت و ژیانێکی نامرادانە بەسەر دەبات .

شایەنی باسە کە ئەم خاتوونە یەکەم ڕۆمانی بەناوی - کۆتایی گەشتەکە - بلاودەکاتەوەو دەبێتە یەکێك لە ڕۆمان نووسە دیارەکان ... هەروا بەردەوام دەبێت لە نووسینەکانی تا لە ڕۆژی ١٩٤١/٣/٤ماڵئاوایی لە گەلانی وولاتەکەی دەکات ، کە وولاتانی ئەوروپا لەناو گەرمەی شەڕی جیهانی دابوون، فیرژینیا گیرفانەکانی پرلە بەرد دەکات و خۆشی بەدەریا دا دەدا ، دوای ئەوەی نامەیەکی زۆر گرنگ بۆ مێردەکەی جێ دەهێڵێ . کە تیایدا پێ ی ڕادەگەیەنێ کە ئەم کارە بەهۆی تووش بوونی بە نەخۆشیە دەرونیەکان .

١٨٨٢/٧/١١ لە دوای کۆچی دوایی محەمەد عەلی پاشای دامەزرێنەری وولاتی میسر ، محەمەد تۆفیق ئیسماعیل ، لە ساڵی ١٨٧٩ دەسەڵاتی میسری گرتە دەست . کە لە نەوەی محەمەد عەلی پاشا بوو ، بە ناوی بنەماڵەی خدێووی . کە لەڕەچەڵەکدا کوردن و لە کاتی ئەو شۆڕشی عرابی هەڵگیرساو بەریتانیا ئەو شۆڕشەی کردە هۆکاری پەلاماردانی میسر بە بۆردومانکردنی شاری

ئەسکەندەریە ، کە ماوەی ٧٤ ساڵ لەداگیرکردنی میسر بەردەوام بوو، لە سەر وولاّتی میسر لە کێشووەرەکەدا .

١٨٨٢/٧/١ لە دوای هێرشی هێزەکانی سووپای بەریتانیا بە بۆردومانکردنی شاری ئەسکەندەریەی میسر بەشێووەیەکی دڕندانە ، بووە هۆی ڕەشکردنەوەی شارەکە و بووە هۆی ناڕەزایی بیری گشتی پێشکەوتوو لەجیهان و هەتا لەناو پەرلەمانی بەریتانیادا .

١٨٨٢/٨/٢ شارەکانی سوێس و بۆرسەعیدو ئیسماعیلیەی میسری لە لایەن هێزەکانی سووپای بەریتانیا داگیرکران لە وولاّتەکەدا .

١٨٨٢/٨/ ڕابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدوڵای نەهری لەهەوڵێکدا توانی بەفێڵ لە بەندیخانەی ئەستەمبۆل ڕابکات و بەرەو بەندەری - بۆنی- سەر کەناری ڕۆژهەلاّتی دەریای ڕەش بڕوات و لەوێ بەرەو کوردستان... بەلاّم دووبارە دەستگیرکراوە لەلایەن ژەندرمەکانی دەسەلاّتی عوسمانی ، بە یارمەتی چەند کوردێکی خۆفرۆش و دژ بەگەل و نیشتمانەکەیان .

١٨٨٢/٩/ هێزەکانی سووپای بەریتانیا بە تەواوی وولاّتی میسریان داگیرکرد بەهۆی هەلاّتنی هێزەکانی سووپای مسیر بەسەرکردیەتی ئەحمەد عەرابی پاشا لە شاری - تل الكبير -، کە بووە هۆی ئەوەی کە سووپای بەریتانیا بچێتە ناو

شــاری قــاهیرەی پایتــەختی میــسر لــەدوای داگیرکردنــی شــارەکانی دیکــە بەسەرکردایەتی- ونسلی- لە ٩/١٥ی هەمان ساڵدا .

١٨٨٢/١٠/٦ زاناو بیرمەندو نووسەری بــەناوبانگی عــەرەبی و جیهانی – جبران خەلیل جــبران – لــە شــاری بــەیروتی پایتــەختی لوبنـان چاوی بە جیهان هــەڵهێناوە . جێگــەی ئاماژە پێکردنە کە کارە گــەورەکانی جــبران پاداشــتێك بــووە بــۆ گەلانی سەر رووی زەوی ... رۆشــنبیری جــبران هەمە لایـەن بـووە لـە بـەیروت ، بگرە تـاكوو پاریس و لـە شـارەکانی لەندەن و بەرلین و واشنتۆن و ساوبا ولۆو مەکسیکۆ .

هــەروا کاریگــەری لەهەســت و هۆشــی فەیلەســوف و شــاعیر و رۆمــاننووس و چیرۆك نووس و رووناکبیر هەبوو لە هەموو بوارەکانی کۆمەڵایەتیدا . نوێترین وەرگێردراوەکانی جبران خلیل جبران لەلایەن نووسـەری ئیتالی – فرانتشیکۆ مدیتشی بووە بە ناونیشانی – بیست وێنە – کە چەندین تابلۆی بڵاوکراوە جبران بوو بۆیە یەکەمجار لە ساڵی ١٩١٩ لەشاری نیورۆکی ئەمەریکا لەگەڵ وەرگێران پێشەکیەکەی ڕەخنەگری ئەمەریکی – ئالیس رفائیل – لە سەر ئەو تابلۆیانـە ، هـەروا لەچینی میللی کارەکـانی جـبران وەرگێـردراون لـە سـاڵی ١٩٣١دا .

ئەو دانراوانەی جبران لە ئۆلۆمپیاتی پەکین لەساڵی ٢٠٠٨ لەچینی میللی هەڵدەواســرێن لــە پــاڵ پرۆگرامــی رۆشــنبیری تایبــەت کــە – یەکیــەتی لێکۆڵینــەوەی جـبران لـە جیهـان – ئامـادەی کـردووە ... لەگـەڵ ئـەو کـارە

گرنگانەی جبران و بەدەیا پێشانگاو ئاهەنگ بەبۆنەی یادکردنەوەی ئەو رووناکبیرە مەزنە لە وڵاتە جیاجیاکانی جیهان ئامادەیی بۆکراوەو دەکرێت بەهۆی بوونی ئەدەبێکی ئەکادیمیای رەسەن لە نووسینەکانی لەلایەن نووسەرو رووناکبیرە جیهانیەکاندا.

١٨٨٢/١١/١٣ پێشەوای کورد – شێخ عوبێدللاو – کورەکەی شێخ عەبدولقادر لە پاش شەڕێکی شەش کاتژمێری لە باکووری کوردستان بەدیل گیران و رەوانەی بەندیخانەی شاری مووسڵ کران ، دوای ئەوە رەوانەی ماکۆکران ، کە ئەو شەڕەش لە گوندی شەیتان بوو کە –٧٠– فەرسەخ – دوورە لە شارۆچکەی رواندز لە هەرێمی باشووری کوردستان .

١٢/٢٣/ ١٨٨٢ لە دوای دەستگیرکردنەوەی رابەرو پێشەوای کورد شێخ عوبێدولای نەهری شۆڕشگێڕ ، لە بەندیخانەی شاری وویلایەتی مووسڵ ڕەوانەی شاری مەدینەی منەوەری سعوودی کرا .

تێبینی :– زۆر جێگەی پێکراوە لە کتی دەستگیر کردنەکیدا

١٨٨٣

١٨٨٣/٢/١٣ کۆچی دوایی دیارترین دارێژەری تیئوری مۆزیکاو ئۆپرانووسی ئەڵمانی – ڤاگنەر– ... ئەم کەسایەتیە تەرمەکەی لە باخچەی ڤێلاکەی خۆی لەشاری بابرۆیت دەنێژرێت.... شایانی باسە ڤاگنەر لە ١٨١٣/٥/٢٢ ، لە شاری لایبزکی ئەڵمانیا لە دایك بووە ... پاش تێپەربونی ٦ مانگ لە دوای لە دایك بوونی باوکی کۆچی دوایی دەکات ، کە ناوی – کارل فێرێشی – بووەو دایکی گۆرانی بێژی شانۆ بووە، دوای ئەوە مێرد بە هونەرمەند شووبە لودفیك کابری ئەکتەر دەکاتەوە . لە دوای ماوەیەك ماڵئاوایی لەجیهان دەکا لە وڵاتەکەیدا .

١٨٨٣/٦/٨ لە دوای ڕازی بوونی بەریتانیا لەسەر ئەوەی ، کە فەڕەنسا پارێزراوی توونس بگرێتە دەست . ئەویش بە مۆرکردنی ڕێکەوتنامەی نێوان فەڕەنساو توونس لە– مەرسی–، کە بووە هۆی بێبەشکردنی توونس لە بڕیاردان لە سەربەخۆی لە ناوخۆی توونس بەهەڵسووڕاندنی کاروباری

ناووخۆی وولاتەکەیدا . ئابەم جۆرە وولاتانی ڕۆژئاوا دژایەتی یەکتریان دەکرد لەسەر فڕاندن و داگیرکردنی خێروبێرو سامانە هەمە لایەنەکانی وولاتانی جیهان بە تایبەتی خاکی کوردستان .

١٨٨٣/٧/٢٩ لە دایك بوونی – بروز بێنۆمۆسۆلین – ناسراو بە مۆسۆلین لە شاری ڕۆمای پایتەختی ئیتالیا ، مۆسۆلین کە باوکی ئاسنگەر بووەو دایکی مامۆستا ، لە دوایی ئەم مرۆڤە لە مرۆڤێك و کەسایەتیەکی دیموکراتیخوازو سوشیالیستی ڕووی بەرەو فاشیەت وەرگێڕاو ئەنجامی دواساتەکانی ژیانی کووشتن بوولە وولاتەکەیدا .

١٨٨٣/١٠/٣ بە هۆی گۆڕینی باری ناووخۆی دەسەلاتی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی و لاوازبوونی ، لە ئەنجامدا بە تەشەنەدار کردنی کێشەکانی گەلانی ژێر دەسەلاتەکەو چارەسەرنەکردنی، بە تایبەتی کێشەی گەلی کوردستان .

هەروا بەرامبەر ڕشەگەزی مێینە ئەویش بە هۆی لە بارچوونی باری ئافرەت بە ماوەدانی ئازادی و لاسایی کردنەوەی داب ونەریتی وولاتانی ڕۆژئاوای ئەوکات .

ئەوکاتیش بە یاننامەیەك لە وولاتانی ڕۆژئاوا ڕایگەیاند بەڕازی نەبوونی دەسەلاتی عوسمانی لەو بوارە لە پەیووەندی کۆمەلایەتی و ڕێگەگرتن لێی و بەرەو گەڕاندنەوەی پەیووەندی کۆمەلایەتی بۆ باری جاران.

١٨٨٣/١٠/١٢ مالئاوایی کردنی پێشەوای گەل و نیشتمان ، لە گەل و نیشتمان شێخ عوبێدولای نەهری لە هەندەرانی دوورخراوەی لە سەر خاکی نیشتمانەکەیدا ، کە کوردستانە . لە شاری مەدینەی منەوەرەی وولاتی سعوودیە لە بیابانی دوورگەی عەرەبیدا .

١٨٨٤

١٨٨٤/٣/٢٧ یەکەم گفتووگۆ بە تەلەفۆن بۆ یەکەم جار لە نێوان هەردووشاری پۆستن و نیورۆکی ئەمەریکا ئەنجامدرا .

١٨٨٤/٥/٢٤ لە دایك بوونی نووسەری بەناوبانگی ئەمەریکی – کلارك لیونارد هال– لە شاری نیۆیۆرکی ئەمەریکا .

١٨٨٤/٦/٤ لە دوای دروستکردنی پەیکەری ئازادی لە فەڕەنسا ، حکوومەتی فەڕەنسا ئەو پەیکەرەی پێشکەش بەحکوومەتی وویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کردو دوای ئەو بریارەش بە کەشتی رەوانەی ئەمەریکا کرا .
کە لەدەروازەی بەندەری شاری نیورۆك چەسپاندراوە ، کە لە هەردوو وولاتی ئەمەریکا فەڕەنسا ئەو پەیکەرە بە هێمای خۆراگری و بە هێزیو سەرکەووتنو ئازادی دادەنرێت لە جیهاندا .

١٨٨٥

١٨٨٥/١/٢٢ لەو بەڵگەنامەی کە لە تەکیەی شێخ باقی لە شاری کەرکوك لە باشووری کوردستان دۆزرایەوە ، ناوی شارەزوور بە ناوی – منەسەرقیەی قلفنە- بووە ، کە دەکاتە پارێزگای شارەزوور، بەڵام دوای ٣٠٠ ساڵ ئەو ناوە گواستراوە بۆسەر وولایەتی مووسڵ ، لە لایەن دەسەڵاتی عوسمانیەکان لە هەرێمەکەدا .

١٨٨٥/٤/٢٩ کردنەوەی دەرگاکانی زانکۆی ئۆکسفۆرد بۆ یەکەم جار بۆ خوێندکارە کچەکان لە ئەمەریکادا .

١٨٨٥/٦/٢٥ بڵاوکردنەوەی یەکەم ژمارەی رۆژنامەی – مووسڵ – لە شاری مووسڵی ئێستا .
جێگەی ئاماژە پێکردنە کە رۆژهەڵاتی موسل کورد لە نەتەوە یەکەمەکانی ئاوەدانکردنەوەی ئەم شارە بوونە بەر لە ٤٢٠ ساڵ پێش زایین و کەسی دیکە

... واته نەتەوەی دیکە لە عەرەب و تورکمان لەو ناوچەیە نەبوونە ، واتە زێی
ڕۆژهەلاتی مووسڵ سنووری دانیشتووانی کورد بوونە وەك ئێستاش کە کورد
زۆربەی دانیشتووانی ڕۆژهەلات و باکووری ڕۆژئاوای موسل پێك دێنن لە
ناوچەکەدا .

دوای ئەوە ئارامی و جوولەکە ومەسیحی ڕوویان لەوناوچەیە کردووە ، واتە
لەڕۆژئاوای ئێستای شاری مووسڵ و ژیانیان بەیەکەوە دەبردە سەر . دوای
ئەوە بازرگانە عەرەبەکان وەڕ لەوەڕێنە عەرەبەکان ووردەووردە بەرەو
باشوور و ڕۆژئاوای موسل هاتوون .

جا لێرەدا مەبەستمان چاپەمەنی و ڕۆژنامەگەریە لەو شارەدا کە
بلاوکردنەوەی جوولانەوەی مەسیحیەکان بۆ سالی ١٨٥٨ دەگەڕێتەوە کە
یەکەم چاپخانە لە سالی ١٨٧٥ گەیشتە شاری موسل بەناوی چاپخانەی -
ویلایە - لە موسل دامەزراوە ، بەرلەوەش لە سالی ١٨٦٩ هیچ ڕۆژنامەیەك
نەبوو تەنیا ڕۆژنامەی زەورا نەبێت . ئەو ڕۆژنامەیەش بە یەکەم ڕۆژنامە لە
شاری مووسڵ دادەنرێت ، کە ڕۆژنامەیەکی ڕەسمی وویلایەتی مووسڵ بوو
کە هەفتەی جارێك دەردەچوولە شارەکەدا . ئەم ڕۆژنامەیە لەدەرچوون
بەردەوام بوو بەهەردوو زامانی عەرەبی و تورکی تا سەرەتای جەنگی یەکەمی
جیهان لە شارەکەدا .

دوای ئەوە لە سالی ١٩٠٢ - الابا و الدومینیکان - ژمارەیەکی گۆڤاری
دەستەی گولی دەرکرد بەهەرسێ زامانی عەرەبی و فەرەنسی و کلدانی ، کە
ئەم گۆڤارەش تاکوو مانگی /١٩٠٩/١٢ بەردەوام بوو ... ڕۆژنامەگەری لە
مووسڵ ڕۆلێکی کارایان لەڕاگەیاندنی دەستووری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی
گێرا لەمانگی / ١٩٠٨/٧دا .

لەو کاتەی کە لە هەموو ئێراق ٢٥ ڕۆژنامەی مۆلەت پێدراو هەبوو ... دوای
ئەوە سێ ڕۆژنامەی دیکە لەشاری موسل مۆلەتی دەرچوونیان پێدرا :-
ڕۆژنامەی نەینەوا لە ١٩٠٩/٧/١٥ و ، دوای ئەوە ڕۆژنامەی ئەلنەجاح لە
١٩٠٩/١١/١٢ و ، هەروا ڕۆژنامەی چنەباز لە ١٩١١/٦/٢٧... بەلام دوای ئەوە
لەمانگی /١٩١٢/٧ هەرسێ ڕۆژنامەکە لە بەر چاوان ونبوون بەهۆی
هۆکارەکانی رامیاری ودارایی ئەو کات .

دوای ئەوە بەرپرسانی عوسمانی هەر لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهان لەساڵی ١٩١٤ دەستیان بەسەر چاپخانەی نەینەوا داگرت و جۆرێك لە رۆژنامەگەری سەری هەڵدا وەك:- عوسمانلی زانستی ئەفنامەی لری - یان - برقیات اخباریە عوسمانیە - کە بریتی بوون لە پەری چاپکراو لەدەنگ وباسی ناوخۆو دەرەوە ، بە هەردوو زمانی عەرەبی و تورکی ... بەڵام لە دوای ئەوەی کە بەریتانیا لەساڵی ١٩١٨ موسڵی داگیرکرد رۆژنامەو چاپەمەنیەکانی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە .

لە رۆژە نزیکەکانی کودەتا بەناوبانگەکەی عەبدولوەهاب شەواف ، بە ناوی جووڵانەوەی شەواف لەشاری مووسڵ لە ١٩٥٩/٥/٧ رۆژنامەی راستی - الحقیقە - یەکەم ژمارەی بڵاوکرایەوە بە ئیمتیازی مامۆستا - جەرجیس فەتحوڵڵاو سەرنووسەرەکەی ئەنوەر مائی - بەهەردوو زمانی کوردی و عەرەبی دەردەچوو لە شارەکەدا .

بەڵام لە دوای دەرچوونی ٢٤ ژمارە لە ١٩٦٠/٨/٦ لەلایەن وەزارەتی ئیرشادی ئیراقی مۆڵەتەکەی راگیرا ... کە یەکەم رۆژنامەبوو بەزمانی کورد بڵاوبکرێتەوە . ئیتر دوای رووخاندنی رژێمی بەعسی لە ئێراق دووبارە دەستکراوە بەدەرچواندنی رۆژنامەو گۆڤاری کوردی و سەنتەری رۆشنبیری بەتایبەتی لەدوای ٢٠٠٣/٩/٢٥ دا لە شارەکەدا .

٥ /١٨٨٥/١١ لە دایك بوونی نووسەرو رووناکبیرو فەیلەسوف و مێژووناسی ناوداری ئەمەریکاو جیهان - ویڵ دیورانت - لە ویلایەتی ماساشۆستی لە ئەمەریکا ... شایانی باسە ئەم کەسایەتیە ناودارە دانەری کتێبی - قصة الحضارة - تە کە لە ٤٢ بەرگ پێك هاتووە لەگەڵ شۆڕشی فەرەنسی و سەردەمی ناپلیۆن و بەدەیا کتێبی بە هاوکاری خێزانە هاو خەباتەکەی ئەریل دیورانت بەرهەم هێناوە .

ئەم نووسەرە ناودارە جیهانیە و ئەمەریکیە بە هاوکاری یەکتری کردن لەگەڵ هاوسەرەکەی بەردەوام بوونە لەخەبات بە پێنووسەکەیان تاکوو کۆچی دوایی خێزانەکەی ئاریل لە ١٩٨١/١٠/٢٥ لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا ، هەروا کۆچی دوایی ویل دیورانت لە ١٩٨١/١١/٧ لە تەمەنی ٩٦ ساڵدا بەماڵئاوایی

کردنیان لەجیهاندا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە - دانانی - دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی - بەرگی /١ .

١٨٨٦

١٨٨٦/٣/٣ مـۆرکردنی رێکەووتنامـەی ئاشـتبوونەوەی نێـوان بوولگاریـاو سـڕبیا بـا
گەڕانـەوەیان بـۆ کـاتو سـاتەکانی پێشوویان بەپەرەپێدانو گەشـەپێکردنو
پەیووەندی هەمەلایەنەکانی نێوانیان لەهەموو بوارە جیاجیاکاندا .

١٨٨٦/٥/١ ڕۆژی جـــــەژنی کرێکـارانی جیهـان بڕیـاری بۆدرا ، لـە ئـەنجامی ڕاپـەڕینی کرێکاران لـە شاری - شـــیکاگۆ - ی وویلایەتـــــــە یـــــەکگرتووەکانی ئەمـــەریکا ، کـــە هـــەموو سـالێك لـەو ڕۆژەدا یـادی ئـەو ڕۆژە دەکرێتــەوە بـە ڕۆژی جـەژنی
کرێکارانی جیهاندا .

لـە پێنـاو وەدی هێنـانی داخوازیـەکانی ژیـانو بـەردەوامبوون لەخـەبات دژی
رژێمـەکانی سـەرمایەداری ئـابووریو ڕامیاریـەتی چەوسـانەوە ، لـە لایـە
وولاتانی چەوسێنەر لە جیهاندا .

١٨٨٦/٧/٤ دوای گەیـشتنی پەیکـەری ئـازادی بـۆ ئەمـەریکا ئـەویش بـە دامەزرانـدنی
پەیکەری ئازادی لە شاری نیویۆرکی ئەمەریکا لە دوای گەیشتنی پەیکەرەکـ
لە فەڕەنساوە بۆ ئەمەریکا. لە دەروازەی بەندەری شاری نیۆرۆك لە ئەمەریکا

١٨٨٦/١١/٣٠کۆمەڵـەی هاوپـەیمانان لـە جیهانـدا ، ئـەو ڕۆژەیـان کـردە ڕۆژی دژ بـە لـ
سـێدارەدانی مـرۆڤ لـە جیهـانو هـەوڵ و کۆشش بەردەوامـە ، لـە پێنـاو ئـە

ئامانجەدا .

شایانی باسە ئەو دکتاتۆرو دەسەڵاتدارە خووێن مژوو دڕندانە ناگرێتەوە ، کە دژی مافەکانی گەلانی ژێر دەسەڵاتەکانیان بە تایبەتی مافە نەتەوەیی و نیشتیمانیەکان لە جیهاندا ... بەڵام...؟...!.

 ١٨٨٧

١٨٨٧/٥/٣ بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە/ ٢٩ ، ئەویش بەدادگایی کردنی هەندێ کەسایەتی کورد لە عەشیرەتی بەرزنجەو تاڵەبان ، بە سزادانیان لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانی لە باشووری کوردستان لەشاری کەرکوك ، بە هۆی بەرگری کردنیان لە کوردو مافەکانیان . دژ بە داموو دەزگاکانی ڕژێمی عوسمانی ، ئەمەش تەنیا لەبەر ئەوەی کە کورد بوون و دورکەووتنەوەیان و نەدانی باج بە نەچوونە ڕیزی هێزەکانی سووپای عوسمانی لە ناوچەکەدا .

١٨٨٧/٩/١٦ لە دایك بوونی نیگارکێش و پەیکەر تاش و شاعیرە دیارەکانی سەدەی بیستی رابردوو – ژانی ئاریی – ناسراو بە – هانز ئارب – لە هەرێمی ستراسبۆرگی فەرنسا ... دوای ئەوە روو لە شاری پاریسی پایتەخت دەکات و لە ساڵی ١٩٠٦ لە ئەکادیمیای ڤایمار بنەماکانی هونەر وەردەگرێت و هەر لەو ماوەیەشدا ئەزموونی بەهرەی شیعری دەخاتە روو... دوای ئەوە لەساڵی ١٩٠٨ درێژە بەخووێندنەکانی دەدات لە ئەکادیمای جۆلیان .
دوای ئەوە ڕوو لە وولاتی سویسرا دەکات و لە ساڵی ١٩١٢ بەکاندێنێکی شێووەکار دەکات و لەشاری میونیخ هەڵی بۆ دەرەخسێ و بە چەندین تابلۆ بەشداری لە پێشانگایەکی گەوورەی کۆمەڵەی شۆڕەسووارانی شین دەکات .
لە ساڵی ١٩١٤ لەگەڵ کۆمەڵە هونەرمەندێکی گەوورەی شاری پاریس

کۆدەبێتەوە ، بەر لەوەش چەندین تابلۆ لەگۆڤارە هونەریەکەی بلاودەکاتەوە.
دووبارە بەهۆی جەنگ روو لە سویسرا دەکاتـەوە و دەچێتە شاری زیورخ
پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ هونەرمەندان بەهێزدەکات و لەکارەکانی هونەر
بـەردەوام دەبێـت تـاکوو لـە سـاڵی ١٩٥٣ داوای لێـدەکرێت بەدارشـتنی
دیواربەندێکی گەوورە لەبرۆنز بۆ شاری کارکاسی پایتـەختی فنزویللا ، ک
ناوینـا – شـووان و هـەور – تـا لـە ١٩٦٦/٦/٧ لـە شـاری بـارلی لەسویسر
کۆچـی دوایـی دەکـات ... هـانز ئـاربی جگـە لـەنیگارو پەیکـەر تـاش
لەهۆنینەوەی شیعریش شووێن پەنجەکانی دەستی دیاربووە ... هەروا دەیا
دیـوانی بەزمانـەکانی فەرەنـسی و ئـەڵمانی و ئینگلیـزی بلاودەکاتـەوە
هێمایەکی بەرز بۆخۆی بەجیهان بلاودەکاتەوە .
سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢

١٨٨٧/٩/١٩ لە دوای کۆچی دوایی ڕابەرو پێشەوای ئەوکاتی کوردو خاکی کوردستان
شێخ عوبێدوڵای نەهری – ، بە دروست بوونی بارێکی نا ئارام لە کوردستا
بەگـشتی و ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتان بەتایبـەتی بـە بـەرپابوونی ڕاپـەرین
عەشیرەتی دەشتی کورد ، بە هۆی ڕەفتارەکانی دادووەری پارێزگای ورمێ
دەوورووبەری ، ئەمیر جیهان سۆز میرزا. کە ئەو ڕاپەرینە بەسەرکردایەت
دووکوڕەکەی – شێخ حەسەن – کە لە زیندان کۆچی دوای کردبوو ، ناویا
– حەسـۆو بـەدر – بوو، ئەو ڕاپەڕینە بەردەوام بوو تاکوو شـاری حەلەب
سـووریای ئێـستای گرتـەوەو بـووە هـۆی ئـەوەی کـە حکوومـەتی تـارا
داواکاریەکانی کورد لەبەرچاوبگرێت لە ناوچەکەدا.
دوای ئەو هەلوویست ئەمیر جیهان سۆز لە شاری ورمێ لادراو ، یەکێك ل
کـوردە ناودارەکـانی شـاری ورمـێ کـرا بـە دادوەری شـاری ورمـێ
دەوورووبەری ، هەروا گۆڕانکاری لە بەرپرسانی شاری سەردەشت و چەندی
شـاری دیکـە کـرا ، بـەدانانی کەسـایەتی کـورد لـە شـارەکانی ڕۆژهـەڵات
کوردستان.

١٨٨٧/١١/٨ کۆچی دوایی گۆرانی بێژو هونەرمەندو شاعێری چینی کرێکارو جووتیار
ڕۆشـنبیرانی نـاوداری فەرەنـسی – ئۆژین بۆتیـە – لـە پاریـسی پایتـەخت
فەرەنسا ، گۆرەکەی لە گۆڕستانی بیرلاشئیزە ، ئەو گۆرانی بێژو شاعێ
کرێکاریە بە شداری لە راپەرینەکەی کۆمۆنەی پاریس کردووە لە فەرەنسا

دوای ئەوە بەو هۆیە دورخراوەتەوە لە فەرەنسا .
دوای نۆ ساڵ گەڕاوەتەوە شاری پاریس و هەر بە هەژاریو ڕاست گۆییو خاوەن هەڵوویستو ڕەفتاری لێهاتوانەو خۆشەویستی سەری ناوەتەوە دژ بە رژێمی سەرمایەداریو چەوسانەوەی مرۆڤ لە لای مرۆڤ لە جیهاندا .

١٨٨٨

١٨٨٨/٩/٧ نەوەكانی بەدرخانی ، ئەمیرعالی بەدرخان بەگ و مەدحەت بەگ ... كە كورانی بەدرخان بوون دەچوونە شاری ئەستانەو سەردانەكەیان بەهەڵ زانی و لایاندا – ئەرابزۆن ... و نامەیەكیان بۆ سەردارانی كوردستان نووسی و بڕیاردرا كە هێزێكی گەورەو زۆری كورد ... بێتە ... جوبزلك ...كە لە نزیك ... تەرابزۆن ...و لەوێ چاویان بەو دوو میرانە بكەوێ . دوای ئەوە چاویان بەمیر ئەمین عالی بەگ و میر مەدحەت بەگ كەوت ... بەڵام حكوومەت كە بەوەیان زانی ... و دەسەڵاتدارانی عوسمانی تۆرانی هێزێكی زۆریان ڕەوانەكردو ڕێگەوبانیان لێگرتن بۆ ئەوەی نەگەرێنەوە كوردستان ... لەباشووری شاری – بایبورد – لە دۆلاوە لە باكووری كوردستان كە هێزێكی توورك دەووری دانوو شەڕ لە نێوانیان بەرپابوو لە ئاكامدا هێزی چەكدارە كوردەكان شكان و بەناچاری خۆیان دابەدەست هێزەكانی سووپای توورك لە ناوچەكەدا .

سەرچاوە :– پوختەی مێژوی كوردوكوردستان – ئەمین زەكی بەگ –وەرگێڕانی محەممەد عەلی عەونی – لاپەرە /٣٣٦ – ٣٣٨ .

١٨٨٨/١٠/٢٩ مـــــــۆرکردنی پـــــــەیمانی نێوودەوڵـەتی لـە شـــــاری – قووسـتەنتینیە– ی ئەســـــتەمبۆڵی ئێـستای تورکیـا ، کە پـەیمانی بنکەی دەریـاوانی بـوو لـە نێـــوان وولاّتـــانی پەیووەنـدار لـە سـەر کـەناڵی سوێس لـە وولاّتـی میسر. لـە نێوان فەرەنـساو ئـەڵمانیاو نەمساو ئیـسپانیاو ئیتاڵیاو رووسیای قەیسەری‌و هۆڵەنـدا ، لـە گەڵ ئەو وولاّتانەی کە نووێنـەری دەسـەلاّتی ئیمپراتۆرییـەتی عوسمانی بە نووێنـەری میسر ، ئەو رێکەوتننا مەیەی مۆرکرد .

کە لەو کاتـە میسر سـەربە ئیمپراتۆرییـەتی عوسمـانی بـوو...بـەلاّم لـە دوای مـۆرکردنی پـەیمانی لـۆزان لـە ١٩٢٣/٧/٢٤ لەسـەر رۆشـنـایی پـەیمانی دارێـژراوی سـایکس – بیکـۆی ١٩١٦/٥/١٦ ، وولاّتـی میسر سـەر بـەخۆیی بەدەسـت هێنـا بەدەرچـوونی لـە ژێـر هـەردوو دەسـەلاّتەکان و هێزەکـانی سووپای عوسمـانی‌و سووپای بەریتانیا لە وولاّتەکەدا .

ئەویش لـە دوای هـەرەس هێنـانی ئیمپراتۆریەتەکەو بـەپێی رێکەوتننامـەی تورکیـا ، کە مـافی ئـەوەی پێدرا وەك وولاّتـانی دیکـەی جیهـان ، بـەلاّم کـورد وخاکی کوردستان بەتیری ژەهـراوی وولاّتـانی هاوپـەیمان کـرا بەچـوار لـەت‌و نیوو...؟ بەلاّم کورد ...؟...!.

١٨٨٩

١٨٨٩/٢/٥ شانـشینی ئیتاڵیـا بـە مـەر سوومێکی شانـشینی دانینـا بـە سـەر بـەخۆیی وولاّتـی ئەریتیریا لـە سـەر بەشێك لـە خـاکی خـۆی‌و نـاوی نابـە نـاوی رۆمـانی دەریـای سـوور ، کـە میر – ئیربیریـۆم – دەسـەلاّتی ناوچـەکەی گرتـە دەسـت تاکوو کۆتایی جەنگی دووەمی جیهان .

١٨٨٩/٣/١ خاوەن بابەتی- اليزيديه أوعبده ابليس - لە لاپەڕەکانی ٢٩٣-٢٩٨ لە بەرگی/١٣ ی بەشی شەشەم لەگۆڤاری- المقتطف- دا دەڵێ: -
ئێزیدیەکان گروپێکن لە کوردی خەوارجیو هۆزێکن لە هۆزە بەناوبانگەکانی کورد لە کوردستان ، لە دوای ئەوە ئاینی خۆیان لەناو ئایینی زەردەشتیەکان وەك مەزهەبی سەریان هەڵداوە و بەردەوام بووە لە سەر خاکی کوردستان لە کێووەری ئاسیادا .
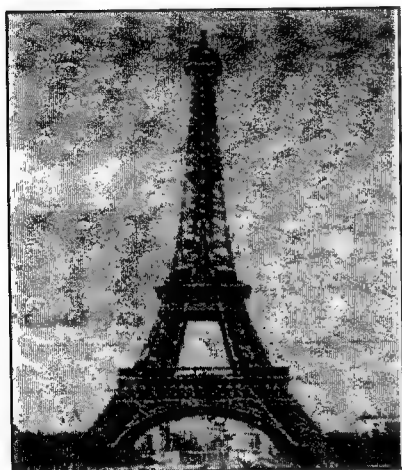
١٨٨٩/٣/٣١ کۆتایی هاتنی کارەکانی دەست پێکردنی دروستکردنی تاوەری بە ناوبانگی فەڕەنسا ئیڤڵ ، لە پاریسی پایتەختی فەڕەنسا ، کە بە بەرزی ٣٠٠ مەترو هەڕەمەکەشی لە١٥٠٠٠هەزار پارچەی هەمە جۆر لەلایەن ئەندازیار- ئەلسکەندەر کۆستاف - دروستکراوەو ساڵانە زیاتر لە٤ چوارملیۆن هاووڵاتی لە فەڕەنساو لەجیهان ڕووی تێدەکەن.
جێکەی ئاماژە پێکردنە کە تاوەری ئیڤل لە ٢٦/ ١/ ١٨٨٧ ، دەست بە ئیش و کارەکانی ئەم پرۆژەیە کرا . و لە ماوەی ٢٦ مانگ بەردەوام بوو لە کارکردن ... کە نزیکەی ٥٠ پەنجا ئەندازیارو ٣٠٠ سێسەد کرێکار کاریان لە بە ئەنجامگەیاندنی ئەو تاوەرە دەکرد . هەروا ماوەی کارکردن لە تاوەرەکەدا ٢١ بیست و یەك مانگی خایاند لە شارەکەدا .
دوای ئەوە تاوەری ئیڤل لە ١٨٨٩/٥/٦ بە شێووەیەکی فەرمی کرایەوە ، بۆ گەشتیاران لە فەرەنساو ووڵاتانی جیهان . هەروا تاوەری ئیڤل یا ئیڤل – بە فەرمانی - - tour effei – کە بریتیە لە بوورژێکی ئاسنین ... کە لە شامپ دی مارس – واتە لە – گۆرەپانی مارس – دایە لە نزیك رووباری – سین – لە شاری پاریسدا ، لە فەرەنسا .

کە هەڵگری ناوی – گۆستاف ئیڤل – ە کە ئەم ئەندازیارە نەخشەسازی ئەو تاوەرەی کێشاوە ، کە لە هەر شوێن و مەزارێکی دیکەی ئەوروپا بە ناوبانگترە .
هەروا خەرجیەکانی تەواوی ئەم تاوەرە گەیشتە ٧,٨٠٠,٠٠٠ ملیۆن فرەنگی زێرینی فەرەنسی ... ئەم گوورژمەیەش لە داهاتی فرۆشتنی پلیتەکانی کە لەو پیشانگایەیەدا بە دەست هات . هەروا لە ساڵی ١٩٦٤ ، ئەو تاوەرە چووە ناو لیستی شووێنەوارە دیرۆکیەکانی شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا .
هەروا ئەم تاوەرە لە ١٨٠٣٨ پارچە ئاسنی جۆراو جۆر و ٢,٥٠٠,٠٠٠ملیۆن بزمارو مێخ چێکراوە ، کە کێشی تێکرایی دەگاتە ١٠١٠٠ تەن ...کە لە سەر چوار ئەستوون راگیراوە و بنکەکانی لە خۆیاندا پێك هێناوە ... کە دووریەکانیان ١٢٥×١٢٥م ... کە کۆی گشتی رووبەرەکەی دەکاتە ١٥٦٢٥ مەتر چوار گۆشە . هەروا بڵندی تاوەرەکە ٣١٢ مەترە ، کە دەکاتە ١٠٢٤ پێ . لە دوای ئلاّ خستنە سەری لە شارەکەدا .
هەروا لە دوای ساڵەکانی ١٩٠٦ تا ١٩٢٠ هەوڵدرا بۆ پەخشی تەلەفزیۆن و رادیۆ بە کار بێت ، کە ئەمەش لە ساڵی ١٩٢١ بە کار هێنرا . هەروا ئەم تاوەرە خاوەنداریەتی هی شارەوانی شاری پاریسە ... لە فەرەنسادا .

١٨٨٩/٤/١٦ هونەرمەندو ئەکتەری ناوداری جیهانی – چارکس سینەر چاپلی– ناسراو بە – شارلی شاپلن – ، لە خێزانێکی هەژار تێکۆشەر لە شاری لە ندەنی پایتەختی بەریتانیا لەدایك بووە ، چارلی چاپلنی باوکی بە هۆی هەژاریو نا لەباری ژیانی، لە ساڵی ١٨٩٤ کۆچی دوایی کردووە... شایانی باسە چارلی چاپلن نموونەیەکی تاقانەیە لەڕاست گوێیو خزمەتکردنی هەژاران دژ بە چەوسانەوە لەلایەن سەرمایەدارو ئیمپریالیزم لەجیهاندا .

١٨٨٩/٥/٢١ بۆ یەکەم جار بنەماکانی کۆمەڵەی– ئیحادوتەرەقی– پێك هێنرا لەلایەن تالب ئەلبان ، کە نازناوی – ئیبراهیم تمۆ – بوو ، لە باکووری کوردستان ، دوای ماوەیەك بە هەوڵ و کۆشش ئەو کۆمەڵەیە پەرەی سەندو بووە– کۆمەڵەی

یـەککگرتن و پێـشکەوتن- دژی دەسـەڵاتی ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی لـە سنووری دەسەڵاتەکەیدا .

١٨٨٩/٦/٢١ فەیلەسوف و زاناو رووناکبیرو نووسـەرو چیرۆک نـووس و رۆماننووسی ناوداری جیهان – ئەرنـست گلارنـست ئـەدمۆنز – ناسـراو بـە – هەمـەنگوای – لـە ئـــەواک بـــارگی وویلایـــەتی ئەلینۆی ئەمـەریکاو بە دەووری ١٠ میـل لـە شـاری شـیکاگۆ چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

ئـــەم کەســـایەتیە هـــەر لەهزرەکاریدا ژیان لـەو شارەدا بەسەر دەباو لەقۆناخێکی زۆری تەمەنیدا لە رێگەی باپیریەوە شەیدای رۆمان و چیرۆک و هەقایـەتی سـەردەمەکەدا دەبێـت ... ئارەزووی دەسـت پێکردنـی نووسـینەکانی لـەقۆناخی خوێنـدنی ئامـادەیی دەبـێ ... کـە هەمـەنگوای شەشەمین منـداڵی دکتـۆر گلارنـیس دەبـێ ... هـەر لـەکاتی خوێنـدنی لـە قوتابخانەی – فۆرست – لـەوێ هەوڵەکانی نووسین لـەگۆڤاری قوتابخانەکەو ئەو کتێبە ساڵانەییەدا بڵاودەکاتەوە ... کە بەناوی تابۆلا دەردەکرا .

لە دوای تەواوکردنی خوێندنی هەمەنگوای لە ساڵی ١٩١٧ دەچێتە شاری کنـساس و لـەوێ وەکـوو پـەیامنێرێکی تـازە پێگەیـشتوو لـە رۆژنامـەی – ئەلکنساس سیتی ستار – کاردەکات و لـەو کاتـەش ئەمـەریکا دەکەوێتە ناو جەنگی یەکەمی جیهان .

لـە یـەکێك لەشـارەکانی ئیتالیـا بـەهۆی پێکـەووتنی پروشـکی بۆمبێـك هەمەنگوای زامدار دەبێ و لە ساڵی ١٩١٨ دەکەوێتە نەخۆشخانە بۆ ماوەی ٦ مانگ ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٣٨ هەمـەنگوای دووچاری قـەیرانێکی سـەخت دەبێ لە بەر ئەوەی باوکی دوای ناچاربوونی بەنەخۆشیەکی سـەخت خۆی

دەکووژێ ... ئەویش سەرزەنشتی دایکی دەکات و لێپرسراویەتی مردنی باوکی دەخاتە ئەستۆی دایکی .
دوای چەند گرفت و ناخۆشی و ژیانی سەخت هەمەنگوای لەسەر پشتی کەشتی – بیلاد – دا کە بەو هۆیەوە لەکاتی جەنگی دووەمی جیهان لەدەریاکاندا دەگەڕا ، فێری یەکێك لەزۆرانبازیە نایاساییەکان دەبێت ئەویش بەدامەزراندنی ڕێکخراوێکی نهێنی ...کە مەبەستی بوو بچێتە ناو تۆڕی ڕێکخراوە فاشیە چالاکەکانی ئەوکاتە .
کە بارەگاکانیان لەشاری هاڤانای پایتەختی کووبا بوو ... هەروا هەمەنگوای بەکەشتیەکەی لەدەریا نزیکەکاندا بە دوای ئەلمانەکاندا دەگەڕا ... ئەم کەسایەتیە نەمرە هەموو بەیانیەك کە لەخەو هەڵدەستا زیاتر لە ٥٠٠ ووشەی دەنووسی و لە دوای تەواوبوونی خەریکی پشیلەکانی دەبوو کە بە شێووەیەکی سەیر لەماڵەکەیدا ژمارەیان زۆر دەبوو .
هەروا لە ساڵی ١٩٢٠ هەمەنگوای روو لەشاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا دەکات بۆئەوەی ببێتە پەیامنێری ڕۆژنامەی – تۆرنیتۆستار – لە دوای ئەو خاتوو – هادلی ریتشارد سۆن – دەبێتە هاوسەری و لەو ماوەیەشدا ناوبانگ دەردەکات ، بەهۆی نووسنی چەند ووتارێك کە بەرۆژنامەکانی دەفرۆشتەوە ... کاروانی هەمەنگوای وەکوو نووسەرو ڕۆژنامەنووسێك لەشاری پاریس دەست پێدەکات .
لەو شارە چاوی بە کەسایەتیە بە ناوبانگەکانی ئەدەب و ڕۆشنبیری فەلسەفەی ئەو سەردەمە دەکەووێت و پەیوەندیان لەگەڵ دروست دەکات . لە ساڵی ١٩٢٥ هەمەنگوای کۆمەڵە چیرۆکێك بەناوی – لەکانی ئێمەدا – لە ئەمەریکا بڵاودەکاتەوە ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٦ رۆمانی – خۆریش بڵاودەکاتەوە ، بەو ڕۆژنامە ناوی وەکوو یەکێك لە ڕۆماننووسە بەتواناکان دەردەکەوێ .
هەروا هەمنگوای بۆ نیشتەجێ بوون لە ساڵی ١٩٤٠ روو لەکووبا دەکات ئەمەش لە دوای ماوەیەکی کەم لە تەواوکردنی ڕۆمانێك بەناوی – زەنگەکان بۆ کێ لێدەدرێن ... ئەم مرۆڤە بەتوانایە کە زۆربەی کاتەکانی نووسینی بە پێوەراوەدەستاو دەستی بەنووسین دەکرد لە ٤٥٠ تا ١٢٥٠ ووشەی

دەنووسی ... هەمەنگوای لە ماوەی ژیانیدا چوار ژنی هێناوە . دوای چەندین گرفت و کێشەی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی خێزانی لە ساڵی ١٩٥٨ کووبا جێ دێڵێ و لە شاری – لیتشۆم – لە وویلایەتی – ئەیداهۆ – لە باکووری ئەمەریکا جێ نشین دەبێ .

دوای ئەوە تووشی نەخۆشی دەبێ و لەلایەکی دیکە شەڕەکانی وولاتانی ئەفریکیاو پەیوەندی نێوان کووباو ئەمەریکاو ڕووسیا و چەندین کێشەی دیکە ... لەنەخۆشخانە هەوڵی چارەسەرکردنی نەخۆشیەکانی بۆ دەدرێ . بەڵام گرفتی دەروونی و باری ژیان و نەگەیشتن بەئاواتەکانی لە ١٩٦١/٦/٢ لەماڵەکەی خۆیدا ، لە لیتشۆم بە تفەنگی ڕاوکردن تەقە لەخۆی دەکات و کۆتایی بەژیانی خۆی دێنێ و ماڵئاوایی بەدەستی خۆی لە جیهان و هاورێ و یاوەرەکانی لەجیهان دەکا لە شارەکەدا .

١٨٨٩/٦/٢٣ لە دایک بوونی رووناکبیرو شاعێری ناوداری ڕووس خاتوو – ئانا ئاخما تۆڤا – لە شاری پترۆسبورگی پایتەختی ڕووسیای قەیسەری ئەوکات ...شایانی باسە ناوی تەواوی خۆی – ئانا ئەندرڤینا بۆرنکۆ – یە.

١٨٨٩/٧/٥ لەدایک بوونی – جان مۆریس بۆژین – ناسراو بەجان کۆکتۆ لەخێزانێکی دەووڵەمەندو سەرمایەداری شارۆچکەی میزۆن لەنزیک پاریسی پایەختی فەڕەنسا... باوکی پارێزەرو نیگارکێش بووە.

شایانی باسە جان کۆکتۆ لەمانگی/١٠/١٩٦٣ کۆچی دوایی دەکات و دوای خۆی شەش فلیمی سینەمایی بەهرەدار بەجێ دێڵێ لەدوای دەرهێنانی بەسەرکەوتووانە لە وولاتەکەدا .

١٨٨٩/١١/١٤ لە دایک بوونی ڕابەرو پێشەواو خەباتگێری ناوداری هیندستان – جەواهر لال نەهرۆ – بووە ، کە یەکەم سەرەك وەزیرانی هیندستان بووە لە دوای ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی وولاتەکە.

مێژووی هیندستان لە ناوەڕۆکی ئەم مێژونامەیەدا بەروونی تۆمارکراوە .

١٨٩٠

١٨٩٠/١/٢٥ له ئاهەنگێكی بەرچاو بە ئامادە بوونی والی وویلایەنی بەغدا – سری پاشا – وعەبـدولرەحمان گـەیلانیو رەفعـەت ئەفنـدی چادرچـیو چـەندین كەسایەتی دیكەو جەماوەرێكی زۆر بەنداوی یەكەمی دێرینی هندیه كرایەوە ، لەگەڵ ئامادەبوونی نوێنەری شارەكانی حلەو كەربەلادا .

شـایانی باسـه كـه ئـەو بەنـداوە ، لـه لایـەن ئەنـدازیاری فەڕەنـسی مسیۆشۆندیرفر نەخشەی بۆ دیزایندكرابوو ، كه لەلایەن سوڵتانی عوسمانی داواكرا بوو له ساڵی ١٨٩٩، ئەویش له سەر شێوەی دوو باڵ كه درێژەیەكەی ١٧ مەتر بوو .

ئەمـەش بینینـەوە یاد ، كه ئـەو كەرپووچـەی بـه نـاوی ئافرەتی یەكـەمی هیندیه دروستكراوەو، دوای له دیوارەكانی شووێنەواری بابل دەرهێنراوە بـه بـەكار هێنـانی دینامیـت لـه پێنـاو رووخانـدنی لـه دیوارەكـانی كۆشـكی بخونەسـر..؟ . لـه نـاو شـووێنەوارەكاندا لـه شـاری حیلـەی – بابـل – لـه باشووری شاری بەغدا ، بە خەرجكردنی له بەنداوەكه له ناوچەكەدا .

بۆریس پاسترناك

١٨٩٠/٢/١٠ لـه دایـك بـوونی نووسـەرو رابـەری شـیعرو شـاعیرانی رووسیای قەیسەری – بۆریس باسترانك – له شاری مۆسكۆی پایتـەختی ئێـستای رووسـای یـەككگرتوو ، بـاوكی نیگـار كێـشێكی دیـارو مامۆسـتای پـەیمانگای هونـەرە جوانـەكان بـووە ، هـەروا دایكـی– رۆزە كوممـانی– پیـانۆ ژەنێكـی لێهاتووی بەناو بانگ بوو.

شایانی باسه باسترانك ، كه سایەتیەكی لێهاتوو بەهرەدار بووە... لـه سـاڵی

١٩٥٨ دەست نیشان کراوە بۆ وەرگرتنی خەڵاتی نۆبل ، بەڵام بە هۆی هەنێ بیروبۆچوون ئەو خەڵاتەی رەتکردۆتەوە ، ئەم کەسایەتیە لە رابەرایەتی شیعر بەردەوام بووە تاکوو ماڵئاوایی لە گەلانی رووسیا دەکات لە ٣٠/ ١٩٦٠/٥ و ئەویش بەرهەمەکانی بۆتە کەلتوورێکی نەتەوەیی و نیشتمانەکەیی و جیهان .

١٨٩٠/٣/٩ بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە/٣٧ ی کارگێڕی دەسەڵاتی شاری کەرکوکی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی ، ئەویش بە بڕیاری دابین کردنی ئازوقەی بۆ عەشیرەتی هەمەوەند دابین کرد ، بۆ ئەوکەسانەی کە گەڕانەوە ڕیزی حکوومەت و ژێر دەسەڵاتی عوسمانی – وەك گەڕانەوەیان بۆ ڕیزی نیشتمانیدا .

کە ڕژێمە یەك لە دوای یەکەکان لە ئێراق بە تایبەتی ڕژێمی بەعس ئەو جۆرە بڕیارانەی بلاودەکردەوەو جێبەجێی دەکرد ، لەپێناو لاواز کردن و تواندنەوەی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد ، نەك هەر لە ئێراق بەڵکوو بگرە لە ئێران و توکیا و سووریاش .

ئەم جۆرە ڕامیاریەتە تاکوو ئێستاش لە پەیرەوکردن بەردەوامە لەو وولاتانەدا . لە هەموو بوارەکاندا بە تایبەتی لە هەردوو بوار نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

١٨٩٠/٥/١٩ لە دایك بوونی شۆڕش گێڕ رابەری گەلانی ڤێتنام – هۆشی منە – کە سەرکەووتنی بە دەست هێنا بەرامبەر بەهێزەکانی سووپای ئەمەریکاو هاوپەیمانانی لە شەڕە دژووارەکانی گەلانی ڤێتنام .

تێبینی:– لە بارەی باری ئەم وولاتە لە ناوەرۆکی مێژوونامەکە هەیە .

١٨٩٠/٦/٩ دامەزراندنی بە دەیان هاوولاتی لە عەشیرەتی هەمەوەند لە ڕیزی هێزەکانی سووپای عوسمانی ، هەروا بە بڕینەوەی مووچەی – ١٠٠٠– قرش بۆ شەش کەسایەتی عەشیرەتەکە بۆ ئەوەی دوورکەونەوە لە یاخی بووەکان بەپێی بیرو بۆچوونی ئەوان...؟...!.

١٨٩٠/٦/٢٨ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عبدولحەمید ، دوو بڕیاری ڕاگەیاند بۆ دەزگاکانی ئیستخبارات و وەزارەتی ناوخۆو دەرەوە ، ئەویش بەچاودێری کردنی جمووجوڵی یەهودیەکان– جوولەکەکان – بەدەر نەکرتنی یەهوودەکان لە مەمالیکی شاهانیەو ڕێگەگرتن لە یەهوودەکان بە دەست

تێووەرنەدان لە کاروباری دەسەلاتی عوسمانی ، کە دژی ئایینی ئیسلامن لەهەموو بوارەکاندا .

١٨٩٠/٧/٧ سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، لە بڕیارێکیدا داوای لە دانیشتووانەکانی هەرێمی فەلەستین کرد ، کە بەهیچ جۆرێك زەوی بە یەهودیەکان – جوولەکەکان – نەفرۆشن لە ناو خاکی فەڵەستیندا .

١٨٩٠/٧/٢٩ وێنەکێشی بە ناوبانگی هوڵەندیو جیهان- ڤان کۆخ- ماڵئاوایی لە گەلانی هۆڵەنداو جیهان کرد ، بە دەستی خۆی گیانی خۆی لە دەست دا .ئەویش بە هۆی باری خراپی دەروونی و چەندین هۆکاری دیکە کە بە تەواوی هۆکاری گیان پێ لە دەستدانی خۆی لە وولاتەکەیدا .

١٨٩٠/٨/١٧ دەرچوواندنی ژمارەی یەکی ساڵنامە لەوویلایەتی مووسڵ و لە شاری مووسل ، دوای ئەوەش دەرکردنی ژمارە دووی ساڵنامەکە لە ساڵی ١٨٩٢ و هەروا دەرکردنی ژمارە سێی ساڵنامەکە لەساڵی ١٨٩٤ و ، دەکردنی ژمارە چواری لە ساڵی ١٩٠٧ و ، دەرکردنی ژمارە پێنجی لە ساڵی ١٩١٢ ...ساڵنامە کتێبێکە کە هەموو زانیاریەکی تیا کۆدەکرێتەوە لەبوارەکانی جووگرافی و ژمارەی دانیشتووان و دام و دەزگاو دەسەلاتە جۆراوجۆرەکان و رووداوەکانی بەشێووەیەکی رێك بە پێی رۆژ و مانگ و ساڵ لە زنجیرەیەکی دیاریکراو بوونی بە بەڵگەنامەیەکی فەرمی لەهەموو کات و ساتەکانی رابردوو و کارپێکردنی لە ئێستا و دیاریکردنی پلان بۆ داهاتوو لەهەموو بوارەکاندا ، لە شێووەی ئینسکلۆپیدیادا .

١٨٩٠/٩/٢١ لە سەر داوای ٤٠ کەسایەتی لە کەسایەتیەکانی ناوداری کورد ، هەوڵی لە پێناو کردنەوەی قوتابخانەیەکیاندا ، لە سەر خەرجی خۆیان ، لە ئاکام

قوتابخانەکە کرایەوە ، بەڵام ماوەی بەخوێندنی تیایدا نەدرا و بۆ ماوەی یەك ساڵ خوێندنی تیا دواخرا لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانی لە باکووری کوردستان.

١٨٩٠/٩/٢١ ڕووناکبیرو فەیلەسوفی جیهان- فردریك ئینگلش- نامەیەکی بۆ جۆزیف بلۆخ نووسی و تیایدا دەڵێت:-

ئێمە مێژووی خۆمان بەخۆمان دروست دەکەین... بەڵام لە ژێر بارودۆخی زۆر دیاری کراو لەمانەش کە یەکلا کەرەوە سەرەکیەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکان هەروا ڕمیاری و...هەروا...؟ .

١٨٩٠/١١/١٢ ئیمارەتی لاکسمبۆرگ سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند، دوای ئەوە لە هەر دووجەنگی یەکەم و دووەمی جیهان لەلایەن ڕژێمی فاشی ئەڵمانیا دگیرکراو لە لایەن هێزەکانی سووپای هاوپەیمانان ڕزگارکرا .

هەروا ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی بەناوی – ئیمارەتی لۆکسمبۆرگی مەزن – بووە و ناوی پایتەختەکەی – لۆکسمبۆرگ – ە و ژمارەی دانیشتووانەکەی ، ١٣٥,٠٠٠ هەزارکەسە . هەروا ژمارەی دانیشتووانی وولاتەکە ی ، ٥٢٥,٠٠٠ هەزار کەسە . هەروا رووبەری وولاتەکەی ، ٢,٥٩٠ کیلۆ مەتر چوار گۆشەیە . هەروا چڕی دانیشتوانەکەی ، ٥٢٥ کەس لە یەك میل چوار گۆشەدا . هەروا نژادەکانی ، لۆکسمبۆرگیەکان ٧١٪ . پرتووگالی و ئیتاڵی ٥٪ . فەرەنسی ٣٪ . ئەڵمانی ٢٪ . لە وولاتەکەدا .

١٨٩١

١٨٩١/١/١٥ لەدایك بوونی شاعیرو نووسەرو رووناكبیری ڕووسیا – ئوسیپ ئیملیفتش ماندیلـشتام – لـە شـاری وارشـۆ چـاوی بـەجیهان هـەڵهێناوە ... ئیمـل ڤینیامینۆڤیتشی باوكی جوولەكەیەكی ئیسپانی رەسەن بوو ، كە زۆر بەرێكی پەروەردەی منداڵەكانی دەكرد .

لە ساڵی ١٨٩٧ ماڵەكەیان بۆ شاری بافلۆسكی نزیك پترسبۆرگی پایتـەختی ڕووسـیای قەیـسەری گوواسـتەوە لـەو كاتـدا ... لـە سـاڵی ١٩٠٠ لـە قوتابخانەیـەكی تایبـەت دەخـوێنێ و لەوێـدا مامۆسـتا – گیـۆس – ی مامۆسـتای زمـانی ڕووسـی كاریگـەری زۆری لەهەسـتی شـعری دەكـاو بەخوێندنـەوە ئاشـنای شـعرەكانی هەریـەك لـەگۆتێ و شـیللەو شكـسپیر دەبێت.

لەو كاتەش شاعر دەیەوێ بچێتە پاڵ جووڵانەوە جەماوەریەكەی وڵات ، كە ئەوسا بارودۆخی ئابووری و ڕامیاری لەو پەری شپرزەیی دەبێ . لە ساڵی ١٩١٠ وانـەی فەلـسەفەو زانست و زمان لـە زانكۆی (هایـدلبیرگ)ی ئـەلمانی دەخـوێنێ ... لـە سـاڵی ١٩١٣ یەكـەم دیـوانی شـیعربە نـاوی – بـەرد – بەچاپدەگەیەنێ لەو وڵاتەدا .

لـە سـاڵی ١٩٢٢ دیـوانی دووەمـی بەچـاپدەگەیەنێ . لـە سـاڵی ١٩٢٤ دەستگیردەكرێت و دووردەخرێتـەوە بـۆ گونـدی – شـیردین – ی و سـزای بەسـەردا دەچەسـپێندرێت ... ئـەم شـاعیرە رامیاریـە لـەكارەكانی بـەردەوام دەبێت تاكوو لە ١٩٢٨/١٢/٢٧ كۆچی دوایی دەكات لە وڵاتەكەدا .

سەرچاوە:– مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١ .

١٨٩١/١/٢٣ رووناكبیرو نووسـەری نـاوداری جیهـانی – ئەنتۆنیۆ گـرامش – لـەخێزانێكی بـوورژوازی بـچووكی شـاری تـالیس لەدوورگـەی سـەردینیا چـاوی بـەجیهان هەڵهێناوە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ئەم نووسەرو ڕۆشنبیر ناوزەندبووە بــە ڕۆشــنگەری ناوزیـنــدان . دوای ئــەوە لــە ســاڵی ١٩١٠ دەست بەخوویێندن دەکات و لە دوایــی پلــەکانی خوویێنــدن لــە زانکــۆی تۆرینــۆ خوویێنــدنی ماف و ئاداب دەخوویێنێ ... لە دوای تەواوکردنی خوویێندن لە ســاڵی ١٩١٣ دەچــێتە ڕیــزی پــارتی سۆشیالــست . لــە بــەر زیرەکــی و بــوێریش ڕوو لــە نووسنی ووتـار دەکات بۆ چەندین ڕۆژنامـەو وتـاری هـزری دەنووسێت ، کە نووسینەکانیــشنی بــەرگریکردن بــووە لــە مــافی کرێکــارو ســنوور دانــان بــۆ چەوســێنەرەکان . بــەهۆی هەســتی رامیــاری لــە ســاڵی ١٩١٧ بەشــداری لـەمانگرتنی کرێکـاران لـە شـاری تـۆرن دەکـات ... هەوڵـەکانی دامەزرانـدنی پارتی کۆمۆنیست بوو لەئیتالیا .

ئەوە بـوو لـە ١٩٢١/١/٢ نـاوی پـارتی سۆشیالستی دەگۆری بۆ نـاوی پـارتی کۆمۆنیست و خۆشی دەبێتە سکرتێری ئەو پارتە نوێیە .

دوای ئــەوە تــاکوو ســاڵی ١٩٤٢ نووێنــەری لابــاڵی ئۆپۆزســیۆن دەبێــت لەپەرلەمانی وولاتەکە ، دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٦ دەبێتە نووێنـەری شاری تــۆرن و ڕۆژنامــەی – یــەکێتی –دادەمــەزرێنێ ، کــە زمانحــاڵی پــارتی کۆمۆنیـست بـوو... لە مانگی /١١/١٩٢٦ فاشیەکان بەتۆمەتی پیلانگێری دژ بەئاسایشی نەتەوەیی دەیدەنە دادگا .

دوای ئەوە داواکاری گشتی کە فاشیەکی توونـدرەو بـوو بـە دادوەر دەڵێت :- پێویـستە بـۆ مـاوەی ٢٠ سـاڵ ئـەم مێـشکە لەکاربخـەن . ئـیتر بـەم جـۆرە دەخرێتەزینـدان و مـاوەی ١١ سـاڵ بەزینـدانی بەسـەر دەبـات . بە هـۆی ئـەم زینـدانی کردنـەش بـاری تەندروسـتی تێـك دەچـێت و لـە سـاڵی ١٩٣٥ بـۆ نەخۆشخانەی تایبەتی ڕۆما دەگووازرێتەوە و لـە ساڵی ١٩٣٧ ئـازادی دەکەن

. بە هۆی نا لە باری باری تەندروستی کە لە زیندان فاشیەکان تووشی هاتبوون لە ئەنجامی ئەشکەنجەدانی ، دوای چەند رۆژێك لەدەرچوونی لە نەخۆشخانە لە ١٩٣٧/٤/٢٧ ماڵئاوایی لەگەل ونیشتیمان و پارت و شۆڕشگێرانی وولاتەکەی دەکات لە ئیتاڵیا .

ئەم کەسایەتیە لە ماوەی ژیانی زیاتر لە ١٥ پەرتووکی بە ناوەکانی – دەفتەری یەکەمی بەندیخانە – و – دەفتەری دووەمی بەندیخانە – و دەفتەری – دەنووسێت . کە ئەم دەفتەرانەش بە گرنگترین و بە ناوبانگترین نووسراوی سیاسی گرامش دادەنرێت لەسەدەی بیستەم و کاردانەوەو کاریگەری خۆی هەر ماوە لە سەدەی بیست و یەکەمیش کە لەناویاندا بیرکردنەوەی قووڵی خۆی سەبارەت بەکۆمەڵگاو تیئۆری مارکسی و تیئۆری رەخنەیی و تیئۆری پەروەردەیی تێداچرکردۆتەوە .

ئەم مرۆڤە رۆشنبیرو سیایەتمەدارە ئیتالیە لە ماوەی ژیانی بەلێنەکانی کە بەگەل و نیشتیمانەکەی دابوو گەیاندیەجێگەو بووە جێگەی راستگۆیی و متمانەی گەلەکەی لەوولاتەکەیدا .

١٨٩١/٢/٢٣ بەهۆی کێشە لە سەر رێکەووتننامەی – تنباك – لە نێوان شا نەسرەدین و کۆمپانیای بەریتانیا ، ئەویش بەپێدانی مۆڵەت بەو کۆمپانیایە بە فرۆشتنی تووتن لەهەموو ئێران ، کە ئەمەش بووە هۆی نارەزایی دەربرین لە لایەن گەلانی ئێران بەگشتی و گەیشتە پلەی شۆرشی گەوورەی میللەت دژی ئەو رێکەوتننامەیە ، کە زۆر لەبازرگانەکان چوونە لای شا .

بەلام هەوڵەکانیان بێ سوود بوو ، لە ئاکام بووە هۆی بەرپابوونی شەر لە نێوان پیاوانی ئایینی بەپشتیووانی جەماوەرو هێزەکانی حکوومەتی شای فارس لەشارەکانی ئێراندا .

١٨٩١/٣/٢٠ مۆرکردنی پەیمانی نهێنی لە نێوان بەریتانیاو هەرێمی مەسقەت لە کەنداو ، کە ئەو پەیمانە بووە هۆی ئەوەی . کە مەسقەت بەپێی یاسا ببێتە پارێزراوی بەریتانیا و دادووەری مەسقەت بۆ یەکەمجار بەخۆشیەوە بووە سوڵتانی مەسقەتو عومانو بەردەوام بوو تاکوو ١٩٥٨ ، ئەم رێکووتننامەیە بە هۆی بەرپا بوونی شۆرشی /١٤ ی تەمووز گۆرا بەرێکەووتنێکی نووێی دیکە لە بەرژەووەندی مەسقەتو بەریتانیادا .

١٨٩١/٩/٤ سەرکردەو کەسایەتی سەهیۆنیزم – یودنهابمر– ڕاگەیاندنێکی ڕاگەیاندو بلاوی کردەوە ، بۆ دۆستەکانی سەهیۆنی لە ژێر ناونیشانی – ئەی سەهیۆنیەکانی جیهان یەکگرن– لە پێناو یەك هەڵوویستو خەباتو ڕێکخستنی ڕیزەکانو دەرچوون لەکارو خەباتی نهێنی بۆ کارکردنی ئاشکرا، ئەویش لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتی سەهیۆنیزم .

١٨٩٢

١٨٩٢/١/١٥ دامەزراندنی یەکەم یاری باسکە ، لە تەك یاریەکانی دیکەی جیهان ، لەلایەن مامۆستای وەرزشی – جیمس بسمیت داهێز – کە ناوینابە یاری تۆپی سەبەتە لە جیهاندا .

١٨٩٢/٣/١١ مۆرکردنی ڕێکەوتننامەی ناکاوی لە نێوان شێخی بەحرێنو بەریتانیا ، بە هۆی باری ناوچەوهەرێمەکە ، بە تایبەتی کێشەی نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو فارسی سەفەوی لەناوچەکە و بە تایبەتی لەسەر خاکی کوردستانو وولاتی نێوان دوو زێ واتە– میزۆبۆتامیا... لەلایەکی دیکە سەر هەڵدانی کێشەی لابەلای نێوان هەردوو لایان لەگەڵ ڕووسیای قەیسەریدا جگە لە فەرەنساش.

١٨٩٢/٦/٢ لە دایك بوونی ڕۆمان نووس و دەرهێنەری فلیمی سینەمایی و زانای زمان – فیکۆلۆژیا– جۆن رۆیل رۆنالد تۆلیکنی . شایانی باسە لە جەنگی یەکەمی جیهان بە شداری چەندین شەڕ دەکات و زۆر لە هاوڕێکانی دەکووژرێن . لە تەمەنی شازدە ساڵیدا خاتوو – ئیدیس– دەبێتە هاوسەری ، شەیدای زۆر ئەفسانەو داستانە کۆنەکانی میللەتانی ئایسلەندی و ئەسکەندەنافی و گەرمانی بووە ... لە ساڵی ١٩٣٧ چیرۆکی The Hobbit بە چاپ گەیاندووە ، بەرهەمەکانی ئەم نووسەرو زانا بەناوبانگە جێگەی سەر سوڕمان و هەست ڕاکێشەری جەماوەری وولاتەکەی و جیهان بووە ، تاکوو ماڵئاوایی کردنی لە ١٩٧٣/٩/٢ لە وولاتەکەیدا.

تێبینی :– مێژوو و ناوی نووسەرو شاعیر و وێنە کێش و هونەر مەند و نووسراوە تەوە ، بەلام لە دانەنانی وێەی کەسیی یا بە دەست نەکەوتووە یا خوود وێنەکە زۆر کۆن بووە لە بەر ئەوە دانەنراوە ، بەلام بە پێی توانا هەوڵمان داوە بە شێوەیەکی باش کارو بەرهەمەکانی نهووسەران و ئەدیبان و هونەرمەندان لە ناو ئەم کتێبە تۆمار بکەین .
لە هەمان کات داوای لێبووردن دەکەین گەر نەمان توانیبێ ژیان و وێنەی کەسایەتەکان دابنێن .

١٨٩٣

١٨٩٣/١/١ كووشتارە مێژووییەكەی پاریسی پایتەختی فەرەنسا ئەنجامدرا كە بە كووشتنی گشتی ناوزەند بوو ... تاوانەكانی ئەو كۆمەڵ كووژییە لە گەڵ شۆڕشی مەزنی فەرەنسا بوو ، كە زیاتر لە ٣٠٠٠ هەزار كەس لە كەسایەتی رامیاری و زانا و سەركردەكانی سووپاو كەسایەتی ئایینی و رۆشنبیر كووژران ... ئەم كۆمەڵ كووژیەش لە هەمۆو جیهان هەوڵەكانی زرینگایەوەو نارەزایەكی یەكجار بەهێز و توونـد ئاراستەی دەسەلاتدارانی ئەو وولاتەكرا .

١٨٩٣/٢/٢ بە ئامۆژگاری و فەرمانی سوڵتانی عوسمانی- سوڵتان عەبدولحەمید- لە رێگەی سەرەك وەزیرانەكەی – جەواد پاشا – بە فەرمانی ژمارە / ٢٢٧٠ داوایكرد ، كە ناوی سنجەقی شارەزوور لە باشووری كوردستان بگۆردرێ بۆ سنجەقی كەركوك ، ئەویش بە هۆی لێك چوونی لەشاری- دێرە زووری- سووریای ئێستادا.

ئەمەش كە كردەوەیەكی شۆڤینیانە بوو لەلایەن دەسەلاتدارانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ، بە تایبەتی لەسەر خاكی كوردستان بە هاوبەشی و هەماهەنگی لەگەڵ فارس و عەرەبدا .

١٨٩٣/٣/١٠ دامەزراندنی دوو ژێر دەستەی فەرەنسی ، ئەویش هەردوو هەرێمی گینیا و ساحل حاج بوون لە كێشووەرەكەدا .

١٨٩٣/٣/١٥ بە پێی بەڵگەنامەی ژمارە/٤٦ی سوڵتانی عوسمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، كە رەزامەندی لەسەر گۆڕینی سەنجەقی شارەزوور لە باشووری كوردستان بۆ وویلایەتی كەركوك كرد ، كە لەو رۆژەدا لە هیچ نووسراوێكی هاتووەكان و دەرچووەكان لە نێوان دام و دەزگاكانی ژێر دەسەلاتی عوسمانی ، ناوی شارەزوور نەدەهات...ئەمەش بەپێی نووسراوی وەزارەتی ناوخۆی عوسمانی بە ژمارە/٣/١٣/٢٨٨٦ی هەمان ساڵ لە وویلایەتەكەدا .

١٨٩٣/٤/١٥ بەرپابوونی شەڕ لە نێوان هێزە چەكدارە كوردە ئێزیدیەكان و هێزەكان سووپای عوسمانی ، لە ناوچەی شنگاڵ لە باشووری كوردستان و بەردەوام بوونی ئەم شەڕە بۆ ماوەی سێ رۆژ لە ناوچەكەدا ، كە زیانەكانی سووپای عوسمانی بە سەركردایەتی عومەر نەزمی پاشا زۆر بوو ، لەگەڵ ئەوشەدا

زیانـەکانی ئێزدیـەکان کـەمتر بـوو، بـەهۆی پاڵپشتی بـەهێزەیان ، ئـەویش شاخەکانی سنجار لە باشووری کوردستان.

١٨٩٣/٤/٢٥ گەڕانـەوەی نوێنـەری دەسـەڵاتی عوسمـانی عومـەر نـەزمی لـە ویلایـەتی مووسڵ ، ئەویش بە سەر شۆڕی بۆ ئەستەمبۆڵ ، لە دوای بڕیاری لیژنـەی لێکۆڵینەوەی ئازاردانی کوردە ئێزیدیەکان لە ویلایـەتی مووسڵ لە هەرێمی باشووری کوردستان .

١٨٩٣/٧/٥ نوێنـەری دەسەڵاتی عوسمانی فەریق عومـەر نـەزمی پاشا گەیشتە شاری موسڵ ، لە پێناو گەمارۆدانی کوردە ئێزیدیـەکان لە باشووری کوردستانی ژێر دەسـەڵاتی عوسمانی و لـەناوبردنیان ، کە دەسـەڵاتی تـەواوی پێدرابوو لەلایەن سوڵتانی عوسمانی . کە بە پیاوێکی دڕندە ناوزەند ببوو، سەرەڕای ئەوەی کە لیژنەی لێکۆڵینەوە تاونباری دەزگا سەربازیەکانی عوسمانی کرد بوو لە ویلایەتی موسڵ بەرامبەر بەکوردە ئێزیدیەکان .

١٨٩٣/٨/٢٣ هێزەکـانی سووپای شانشینی بەریتانیا لـە هێرشێکیدا – هۆنگ کۆنگی – چینیان داگیر کرد لەکاتی شەڕ لە نێوانیاندا.

بەڵام لە دوای ئەو ماوە دوورو درێژەدا لە ١٩٩٧/١/١ دوورگەکە گەڕاوە بۆ باوەشـی چـینی ملـلی و بـەردەوام بوونیـان لەسـەر هـەمان ڕژێمـی تایبـەتی خۆیاندا .

١٨٩٣/٩/١٢ مێژوونووســـــس و ڕۆژنامـــەنووس و ئــەدەیب مامۆسـتا – حوسێن حـوزنی موکریانی – لەگـەرەکی حاجی حەســەن لەشــاری ســابلاخ لەمــــەهاباد لەرۆژهــــەلاتی کوردسـتان چـاوی بـە جیهـان هـەڵهێناوە ... ئـەم کەسـایەتیە نــاودارەی کــورد هـــەر لەمنداڵیـەوە خـاوەن هزرێکـی دەوڵەمەنــدی لــێ بــەدی

دەکرێت لە شارەکەدا .

خووێندنی لەلای باوك و خاڵەکانی خۆی تەواوکردووە ، دوای ئەوە چەند ساڵێك لەڕووسیا و ئەستەمبوڵ خووێندویەتی ... هەر لە سەرەتای ژیانی چۆتە نێوو سەودای کورد پەروەری و بڵاوکردنەوەی هزری هەستی نەتەوایەتی ... بۆیە هەردەم لە هەوڵی خۆ پێگەیاندن بووە کە شارەزایی لەزۆربەی بوارەکانی ئەدەبی هەبووبێت و بتوانێ کاری تیادا بکات ... ئەو هەوڵانەو بوار بۆ رەخسانی تووانی بچێتە ناو بوارەکانی مێژوو و ئەدەب و رۆژنامەگەری وچیرۆك و مۆرهەڵکەنی و هونەری گۆرین ، بەتایبەتی ئەو گۆرینانەی کە لەگۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا بڵاودەکردەوە ، لە خووێندنەوەی مێژوو و چاپ و چاپەمەنی رۆژنامەنووسی کوردی رۆڵێکی ئێجگار باڵای هەبوو لە دامەزراندنی چاپخانەی کوردی و بڵاوکردنەوەی جۆرەها گۆڤارو رۆژنامە .

کە زۆربەی ئەو کاتە بەنهێنی دەردەچوو لە بەر بارودۆخی کوردو گەمارۆدانی لەلایەن داگیرکەرو دووژمنان ... ئەم کەسایەتیە خزمەتێکی پر بەخش و بەسوودی هۆشیاری گەلی کوردو بڵاوکراوەی هەستی نەتەوایەتی پێگەیەنێ ... بڵاوکراوەکانیشی لە شاری حەلەب و رەواندزو هەولێرو موسل و بەغدا بەردەوام بووە .

شایانی باسە کە ئەم کەسایەتیە توانیەیەتی لە ساڵی ١٩٣٥ یانزە/١١ ژمارە لەگۆڤاری رووناکی لە شاری هەولێر دەربکات ... هەروا لە ساڵەکانی ١٩٣٢ – ١٩٢٦ دا ٣٢ ژمارە لەچاپکراوی لە سووریاو میسرو لوبنان و ئەستەمبوڵ و ئەورووپا بڵاوکراوەتەوە و ٤٤ بەرگ لەمێژووی کورد بەزمانی کوردی لێی دروست بکات .

بەڵام توانی ٢١ بەرگی لێ چاپبکات و بە دەیا نووسین و بابەت و بڵاوکراوەی لە ئەدەب و مێژووی کورد بڵاوبکاتەوە ، کە بۆتە کەلتوورێکی بێ وێنەی گەلی کوردستان .

مامۆستا حوسین حوزنی موکریانی لە ساڵی ١٩١٢ بریاریدا لەشاری حەلەب نیشتەجێ بێ و ئەو بابەتە مێژوویانەی دەربارەی مێژووی کورد کە کۆی کردبۆوە بەزمانی کوردی بەچاپبگەیەنێ .... ئەوە بوو پارەی نارده ئەلمانیا بۆ کرینی چاپخانە ... بەڵام بەهۆی بەرپابوونی جەنگی یەکەمی جیهان لە

ســاڵی ١٩١٤ چـاپخانەکەی دواکـەوتوو ئـیتر بەهـەر ئـەرك و رەنـج و دەردە سەریەکی زۆرەوە لە ١٩١٥/١/١٠ لەرێگای شاری بەیرووتی پایتەختی لوبنان گەیشتە حەلـەب و تـوانی چـەندین کتـێبی مێـژوویی و عەقیـدەی ئیمـان و مەولوودنامەو گۆڤارێکی چاپکردوە .

دوای ئەوە لـە ساڵی ١٩٢٥ خۆی و خێزانەکەی دەچنە شاری بەغدا و دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٦ دەچێتە شارۆچکەی رەواندزی سەر بە پارێزگای هەولێر لـە باشـووری کوردسـتان ... ئـەم کەسایەتیە لـە کـارە پیرۆزەکـانی بـەردەوام دەبێـت تـا ماڵئـاوایی لـە گـەل و نیشتیمانەکەی دەکـات و بەرهەمـەکانی وەك کـەلتوورێك جێگـەی خۆیـان لـە دەروونـی نووسـەرو روونـاکبیرانی گـەلی کوردستان کردۆتەوە لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٩٣/٩/٢٢ هەڵگیرسانی شەڕ لە نێوان هێزەکانی سووپای عوسمانی و چەکدارانی کوردو ئەرمەن ، کە بـە دژووارتـرین شـەڕ دەژمێردرێـت لـە باکووری کوردسـتانی ژێـر دەسەڵاتی عوسمانیدا ، کە چەندین لایەن لە هێزەکانی سووپای عوسمانی لایــەنگیری کـوردی دەکـرد ، لەهـەمان کـات هێزەکـانی سـووپای ڕووسـیای قەیسەری لایەنگیری چەکدارانی ئەرمەنی دەکرد لە هەرێمەکەدا .

واتە شەڕی سێ لایەنە بوو لەیەك کاتدا ، لە نێوان تورك و کورد و ئەرمەن. ئەمـەش بەخواسـتەکانی دەسـەڵاتی عوسمـانی هەڵگـەڕاوە بۆ لێدانی کـوردو ئەرمــەن بەیەکــەوە ، وەك دەڵــێن- لێـدانی دوو چـۆڵەکە بەیـەك بـەرد- لـە هەرێمەکەدا .

١٨٩٣/١١/٦ کۆچی دوایی هونەرمەندی سمفۆنیای ڕووسی و جیهـان - چایکۆ فسکی- لــە رووســیای قەســەری ، کــەسمفۆنیا کــانی بۆتــە مێــژووی نەتــەوەیی و کەلتووری وولات و گەلەکەو جیهان .

١٨٩٤

١٨٩٤/٢/١٨ سـەرهەڵدانی بـیری یەکـسانی لـە ڕۆژهـەڵاتی بیابـانی دوورگـەی عـەرەبی و عوسمانی بەر لە بەرپابوونی شۆڕشی بەلشەفیەکان لە ڕووسیای قەیسەریدا

.

شـایانی باسـە کـە زانـای بەرەچـەلەك یۆنـانی - لحـالم مهـور - لـە پێنـاو ڕاکێشانی کرێکـاران بـۆلای خـۆی ، لـە قـاهیرەی پایتـەختی میـسرو بـەبێ

یارمـەتی دانـی بـۆ لای – سۆشیالیـستە تێکـدەرەکان– لـە ڕاگەیاندنێکیـدا گوتی :–

ئەمرۆ ڕۆژی یادکردنەوەی ڕاپەڕینی کۆمۆنەی پاریسە لە پاریسی پایتەختی فەرنـسا ، لـە بەرئـەوە پێوویـستە هـەوڵی یـەك ڕیـزی بـدەین بـەو بۆنـە بـە بەرزکردنـەوەی دەنگمـان بـە مـردن بـۆ داگیرکـەرو چەوسـێنەرو بـژی سۆشیالیستی و بژی فەوزەویە لە جیهاندا .

١٨٩٤/٧/٥ لـە بەرەو کۆتاییـەکانی دەسـەڵاتی ئیمپڕاتۆریـەتی عوسمـانی ، هـەموو پلـەو پایـەکان ببوونـە میراتـی بنەماڵـەی عوسمـانی لـە بوارەکـانی خوێنـدنو پلەوپایەو سامانو دەسـەڵات، کە هـەموو بەسترابووەوە بـە دابەشـکردنی لـە نێوان خۆیانو پاوانکردنی سامانی گەلانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا .

هـەتا ئـەو کاتـەی کـە ئەوانـەی تـورکیش بـوون ، کـە نووسـەرو پرۆفیـسۆری مێـژووی تـورك – ئـەحمـەد جـەودەت – بەشـێووەیەکی ڕاشـکاوانە بـاس لـەو بۆگەنایەتییەی دەسەڵاتی عوسمانی دەکات لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا .

شـایانی باسـە دەسـەڵاتی بنەماڵـە کـە بـەرەو کۆتـایی هـاتن هـەنگاو دەنـێ و پاوانی دەسەڵاتو سامانی گـەل دەکـات ، بۆخۆیو دارودەسـتەکەی تـەنیا لـە پێنـاو مانـەوەو درێـژە دان بـە دەسـەڵات . بـەڵام کـە سـەر بۆگـەن بـوو لاشـەش بۆگەن دەبێتو کۆتایی دێت . جا بە هەرشێوەیەك بێت ، لە هـەر ناوچەیەك و وڵاتێك بێت لە جیهاندا .

١٨٩٤/٧/٢٧ تێرمیدۆر ، لە ووشەی یۆنانی ، بە واتای گەرما وەرگیراوە .

لەڕۆژ ژمێری شۆڕشگێری فەرەنسادا بە یازدەمین مانگی ساڵ دەگووترا ، کە بـە پێـی ڕۆژ ژمێـری گریگـۆری هاوکـات بـووە لەگـەڵ نـۆزدەی تـەمووز هـەتا هەڤدەی مانگی ئاب .

ئەم زاراوەیە لە مێژووی شۆڕشی مەزنی فەرەنسادا بە کودەتای نوێی تیرمیدۆ دەگووترێ ، کە کۆتایی بە سەردەمی زەنـگ و سـەرکووتی ژاکۆبیتـەکان هێنـاو ، بە دوای ئەودا ، قۆناخی کۆنە پەرستی بە ئاشکرای بۆرژوازی لە بەرامبـەر چـەمکە شۆڕشـگێریەکانی ڕۆبیـسپەر و چـینی کرێکـاری پـاریس دەسـتی پێکرد.

سەرکردەی ڕووسیا ترۆتسکی شۆڕشگێری بەناوبانگ ئەم زاراوەی بـۆ یەکـەم جـار لـە سـاڵی ١٩٠٣ دا بـەکارهێنا ... هـەروا لـە سـەر ئـەو بـاوەڕە بـوو کـە

سەپاندنی کۆنترۆڵێکی ناوەندی توونـد بەسەر پارتی دیموکراتی ڕووسیا لەلایەن لینینەوە ڕێگا بۆ تێرمیدۆرە هەڵپەرستە سۆسیالیستەکان دەکا ، یەکێك لە بابەتە سەرەکیەکانی هەوڵدان بوو بۆ بەدەست هێنانی پۆست و دەسەڵات لە دەزگای بەڕێوەبەری سۆڤیەتدا .

دوای مردنی لینین – ئەو مەترسیە بوو کە ترۆتسکی و لایەنگرەکانی بە – تێرمیدۆر – یکی نویٚ ناویان دەبرد ... واتە خیانەتی دەوڵەتی نویٚ و بیروکراتی پارت بە شۆڕشی ڕووسیا و چینی کرێکارانی ڕووسیا .

١٨٩٤/٨/١٥ دەست پێکردنی قەسابخانەی ئەرمەن و کورد لە قەزای – ساسۆنی – سەر بە سنجقی مۆش – پارێزگای مۆش – سەر بە ویلایەتی بەدلیس لە هەرێمی باکووری کوردستان ، کە لە ١١٠ سەدودە گوند پێکهاتبوو و زیاتر لە ٢١ هەزار خێزانی تیایدا دەژی ، کە لە ٤٠٪ ئەرمەن بوون ، ئەودیکەش کورد بوون لە باکووری کوردستان ، ئەمەش بەهۆی نەدانی باج بەدەسەڵاتی عوسمانی ، ئەم کارەش بەردەوام بوو تاکوو ٩/١٥ ی هەمان ساڵ لە ناوچەکەدا .

١٨٩٤/٩/٢٥ ئاژانسی تەلەگرافی سوویسری لەم ڕۆژەدا دامەزراوەو مەڵبەندی سەرەکی لەشاری – برن – ی پایتەختی سوویسرا بوو ، کە کۆمپانیایەکی هاوبەشەو وێستگەو تەلەفزیۆن و ڕۆژنامەکان بەشیان تیایەو سوودی لێوەر دەگیرێ ، وەك سەرچاوەی هەواڵ و زانیارییەکان لە هەموو بوارەکان لە جیهاندا.

١٠/١٥/ ١٨٩٤ ئەفسەرێکی بە نەژاد جوولەکەی فەرەنسی – ئالفرید دریفووس – بە ناپاکی کردن لە ناو سووپای فەرەنسا تاوانبار کرا ، دادگا بە دوورخستنەوەی لە سووپاو لە فەرەنسا بڕیاریدا بۆ دوورگەی شەیتان لە ناوچەی گۆیانای فەرەنسا.

شایانی باسە پاشی پێنج ساڵ لە بەڵگەنامەکان دەرکەووتن ، کە ئەو ئەفسەرە تاوانبارنییەو دادگا سەرەڕۆیی کردووە لە دادگایکردنەکە ی لە وولاتەکەدا .

١٨٩٥

١٨٩٥/١/٢٨ یەکەم فیلمی سینەمایی هەڵوواسرا لە چاپخانەیەك لە شاری پاریسی پایەختی فەرەنسا ، کە زیاتر لە ٣٠ سی کەس تەماشای ئەو فیلمەیان دەکرد . بەلام سەیر ئەوە بوو زۆر بەیان هەلاتن بەهۆی دیتنی شەمەندەفەرێك لە سەرشاشەکەدا ، کە رووبەرووی دانیشتووانی سەیرکەرانی فلیمە دەبیووەوە لە ناو هۆڵەکەدا .

١٨٩٥/٣/١١ کۆچی دوایی زاناو رۆژهەلاتناس و گەڕۆکی ناوداری جیهان- ئەدوارد تۆلدە- ئەم زانایە لە کەرتی لاتڤیا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە لە ساڵی ١٨٤٩ ، کە ناوبراو گەڕۆکێکی رامیاری بووەو سەردانی ناوچەکانی بیابانی عەرەبی و ئێرانی ئێستاو ئوردن وڕووسیاو رۆژئاوای ئێرانی کردووە ، لە پێناو کۆکردنەوەی زانیاری لە هەموو بوارەکاندا .

١٨٩٥/٣/٢٢ یەکەم فلیمی سینەمایی جووڵێنەر کاریکاتێر لە مێژوودا پەخشکرا بۆ بینەران لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا.

١٨٩٥/٤/٢٤ نامەی ئاڕاستەکراوی پەتریرکی کلدانی – مارکیورکیس ئۆدیشۆی پێنجەم – بە بۆنەی سریانیەکان کرد ، کە داوایان لێدەکات هەوڵەکان یەکخەن ، لە پێناو یەکگرتنی کەنیسە کلدانیەکان و یەکێتی مێژووی ناسنامەی نەتەوەیی هاوبەشی کلدانی و نەسرانی ، کە کۆیان دەکاتەوە بە ناوی سریانی رۆژهەلات لە جیهاندا .

١٨٩٥/٨/٥ فەیلەسوفی بەناوبانگی جیهانی- فردیك ئینگلش- لە ئینگلترا کۆچی دوایی کردووە . شایانی باسە ئەوفەیلەسوفە هاوڕێ و هاوخوبات و هاوبیروو هاوکاری کارل مارکس بووە ، دانراوی ڕاگەیاندنی بەیاننامەی کۆمۆنستی و ئابووری رامیاری و کۆمۆنستی زانستی و چەندین دانراو بلاوکراوەی هەمەلایەنی لە بوارەکانی چینی چەوساوە بوونە.

۱۸۹٥/۸/۲۱ لــه دایــك بــوونی پرۆفیــسۆری نــاوداری کورد ، مامۆستا کامەران عـەلی بـەدرخان لـە شـاری ئەستەمبۆلی تورکیا .
کــه لــه بنەماڵیــەکی نەتــەوەیی و شۆرشــگێرو رووناکبیر لـە بـا کـووری کوردسـتان بوونـەو تـا دوا هەناسەیان بۆگەل‌و نیشتمان ، کە کوردو کوردستانە درێخیان نەکردووە لـە کوردستان .

۱۸۹٥/۹/۱۸ لەدایك بوونی گەورەترین تەمەن و رووپێوی بەناوبانگ و بیناسازی یابان و جیهان – تۆمۆگی تانابی – لـە شارۆچکەی میاکۆنوگۆ لەباشوری رۆژئاوای یابان .
شایانی باسە کە تانابی خۆی و هاوسەرەکەی کاری رووپێویان دەکردوو ئەو مرۆڤە بەشێووەیەکی رێك و بەردەوام شیری دەخواردو جگەرەی نەدەکێشا لە هــەموو کاتــەکانی کــارکردنی یادەوەریــەکانی خــۆی دەنووســی و بــەردەوام رۆژنامەو گۆڤارەکانی دەخوێندەوە ... نـاوی ئەم مرۆڤە بەوە نازەنـد بـوو – تانابی – کەمەزنترین بیناساز لە جیهان بەنووسینەوەی فەرهەنگی گینیس لە ۱/۱ ، لـە دوای مردنـی ئیمیلیانۆ میرکادۆدیل تـۆرۆ لـە بۆرتۆریکۆ لـە تەمـەنی ۱۱٥ ساڵیدا .
ئـەو کەسانەی کـە لـە تەمـەن زیـاتر لـە سـەد سـاڵ لەیابان مەزەنـدە دەکرێت بـەزیاتر بـە ۳۰ هـەزار کـەس و واش مەزەنـدە دەکرێـت کـە لـە سـاڵی ۲۰٥۰ تەمـەنی درێـژ لـە یابـان لـە یـەك ملیـۆن زیاتربێـت بـەهۆی کـاری بـەردەوام و جمووجۆلی پیاوو ئافرەتە یابانیەکان .
سەرچاوە:– BBc.arabic.com

١٨٩٥/١١/١ بە پێی نووسراوی حکوومەتی فەرەنسا لە سەرکردارەکانی جەندرمەی دەسەڵاتی عوسمانی، کە بەردەوامبوونە لە شەهیدکردنی ئەرمەن و کورد لە باکووری کوردستان .

بە تایبەتی شەهیدکردنی مەسیحیەکان بە ناوی ئەوەی کە ئەرمەنین لەوویلایەتی دیار بەکر، کە لە یەك ڕۆژدا زیاتر لە٣٠٠ هەزار مەسیحی لە کوردو ئاشووری و ئەرمەن شەهیدکراو زیاتر لە١٢٠ گوندی وێرانکردو بەسەدا دووکان و ماڵ و کێڵگەیان تالآن کردوسووتاندو وێرانکرد لە ناوچەکەدا

. کە جەندرمەکانی عوسمانی دەستیان لە کوردو ئەرمەن نە دەپاراست بەشەهید کردنیان لەسەر نیشتمان و ماڵەکانیان کە کوردستانەدا .

تێبینی:– ئەرمەن و ئاشووریەکانیش ، کە زۆربەی هەرە زۆریان کورد بوونە لە کوردستان .

١٨٩٥/١١/٢٧ کەسایەتی ناوداری جیهان و زانای بەناوبانگ و خاوەنی یاداشتنامەی نۆبل – ئەلفرید نۆبل – لە وەسیەتنامەکەیدا گووتوویەتی : – خەڵاتەکە بەو کەسە ببەخشرێت کە زیاتر شایانیەتی ... جا مەرج نیە گەر سکەندەنافی بێت ، یاخوود هی شووێنەکانی دیکەی جیهان بێت ... ئەویش کە ووشەی زیاتر شایانی زۆرراقەی بۆکراوە . لە بەر ئەوەی لەو رووخسارەدا واتاو مەبەستی جۆراوجۆر دەگەیەنێت .

جێگەی باسکردنە کە خەڵاتی نۆبل بۆ ئەو شاعیرو نووسەرو زاناو فەیلەسوف و سەرکردانەیە کە بەرگری لە ماف و داخوازیەکانی گەلان بکەن لە

هــەموو بوارەكــانی ڕامیــاری و نەتــەوەیی و نیــشتیمانی و ئــابووری و كۆمەڵایـەتی و ڕۆشـنبیری و مێـژوو و زمـان و داب و نـەریت و كـەلتوور و هـی دیكە ، نەك بە پێچەوانە .

ئەویش بە سەقامگیری دادپەروەری لەژیان و ئەرك و ماف لە سەر گۆی زەوی لە جیهانێكی خالی لەشەڕو ئاژاوەو ململانێ و كێشەو گرفتـەكان . جیهانێك كە مەرو و گورگ بەیەكەوە ئاو بخۆنـەوە ... نـەك وەك ئێـستای كـە بـە هـەزارا ملیـۆن كـەس ڕۆژانـە لەبرسـان و بـێ جێگـەو شـوێن گیـان لـە دەسـت دەدەن لەڕێگـەی توونـدو تیـژی دەسـەڵاتە هەمـە جۆرەكان ، كـە هـەموو هەوڵـەكانیان لـەپێناو پاراسـتنی ... كورسـی و سـامان و پارەیـەو جـەماوەریش ڕوو لـە ئاسمـان دەكـات و دوعـا دەكـات بـۆ ئـەوەی بارودۆخەكـە بـەرەو ئـارامی ببـات ...؟...!. كـە ئـەمـەش كـارێكی نامرۆڤانـەو دوورە لـە هەسـت و هەڵوویـست و خواستەكانی – ئەلفرید نۆبل لەسەر گۆی زەویدا .

١٨٩٥/١٢/١٤ شــاعری شــیعری بــەرگری

گــەورەی فەرەنــسی – پــۆل ئیلــوار – چــاوی بــەجیهان هــەڵێناوە ... لەســـەرەتای دەســـت پێكردنـــی نووســـینی شـیعر پەیوەنـدی بـە شـاعیرو هونەرمەنـــدە ســـریالیەكانەوە كـردووەو لەگەڵیانـدا بـاوەری بەكۆمینیزم هێناوە .

جێگای ئاماژە پێكردنە كە ئەم شاعیرە كۆمۆنیزمە لـە تەمـەنی ٥٧ ســاڵیدا لــە ســاڵی ١٩٥٢ ماڵئــاوایی لــە شــیعر دۆســتان و گــەل و نیشتیمانەكەی كردووە . بەرهەمەكانی ئەم شاعیرە . ١– مردن لە بەرنـەهاتنی مـردن لـە سـاڵی ١٩٣٤ . ٢– شـیعرو ڕاسـتی لـە سـاڵی ١٩٤٢ . ٣– وادەیـەك لەگەڵ ئەمانەكاندا لە ساڵی ١٩٤٥ . هـەروا لـەماوەی شـەڕی دووەمـی جیهانـدا یەكێك بووە لەشاعیرە گەورەكانی بزووتنەوەی بەرهەڵستكارانی ئەلمانیا لە

وولاتەکەیدا .

١٨٩٥/١٢/٢٨ ئەنجامدانی قەسابخانە دژی ئەرمەنەکان لەلایەن هێزەکانی سوپاو جەندرمەکانی عوسمانی بەسەرپەرشتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، لە ماوەی ٢٨-١٢/٢٩ ، کە زیاتر لە ٣٠٠ هەزار ئەرمەن بەگوشتن و زیندە بەچاڵ کردن لەناو بران ، لە ئەنازۆڵو تەرابیزۆن و ئەرزەرۆم و مەرعەش وقیسریە و ئورفا لە باکووری کوردستان ، لەهەمان کات کوردیش بەر ئەولێشاوە کەووت . بەڵام بەرێژەی ئەرمەن نەبووە لە هەرێمەکەدا .

١٨٩٥/١٢/٢٩ لەو کاتەی کە - سیرلیاند جیمسون- هەڵسابە سەرکردایەتی کردنی هێرشێکی بەرفروان بۆسەر جۆهانسمبۆرگ لە وولاتی بوێر، بەڵام حکوومەتی بەریتانیا ناڕەزایی خۆی دەربڕی بەرامبەر بەوکارەو داوای گەڕانەوەی کرد ، بۆ بەریتانیا و دەستیانکرد بەدادگایی کردن و زیندانی کردنی بۆماوەی ١٥مانگ.

بەڵام دوای ئازاد کردنی گەڕاوە باشووری ئەفریکیا ، کە لە دوای - سیسیل رۆدس- بووە سەرۆکی پارتی پێشکەووتن لەژێر دەستی کای لە وولاتەکەدا.

١٨٩٦

١٨٩٦/٢/١٩ لەدایک بوونی رابەری بزووتنەوەی سوودیالی - ئەندریا بریتۆن - لە بنەماڵەیەکی کراوەی شاری - تانشیربەری - لە هەرێمی ئاورنی لە فەرەنسا لەدایك و باوکێکی بێ بروا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... لە ژێر کاریگەری بۆڵ ڤالیری شاعر لە ساڵی ١٩١٤ ، یەکەم هۆنراوەی لە گۆڤاری - کۆلێژ - بلاودەکاتەوە .

دوای ئەوە لە ساڵی ١٩١٣ پەیوەندی بەکۆلێژی پزیشکی دەکات . بەڵام لەکاری شیعری دانابڕێ و لە ساڵی ١٩١٤ ، کە جان جۆریسی لە سەرکردەی سۆشیالستی فەرەنسی تیرۆردەکرێت ... یەکجار تورە دەبێ و بە هۆیەوە سێ چامە لە گۆڤاری - لافالانگ - بلاودەکاتەوە کە لە ناویدا ئاماژە بەنا لە باری و قێزەوەی رەگەز پەرستی دەکات ... ئیتر ئەم مرۆڤە لەکارە جۆراوجۆرەکانی و نووسین و کاری رامیاری بەردەوام دەبێ تا لە ١٩٦٦/٩/٢٨ بەنەخۆشی

كۆچی دوایی دەكات لە وولاَتەكەیدا.

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دكتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /١ .

١٨٩٦/٢/٢١ لـە پەیووەندیـەكانی سـەركردەو ڕابـەرێ سـەهیۆنیزم- هرتـزل- لـە گـەڵ بەرپرسانی ئەڵمانیاو نەمساو رووسیاو ئیتاڵیاو بەریتانیا، كە مەبەستی پەیووەنـدی كـردن بـوو لەگـەڵ سوڵتانی عوسمـانی سـوڵتان عەبدولحەمیـدی دووەم ، بەو هۆیە كە- لانـدو- ئامۆژگاری دۆستی یەهوودی – جوولەكە – هێرتـزلی كـرد ، كـە بەیارمـەتی دۆسـتەكەی- نیولنسكی- سەرنووسـەری – بريد الشرف- كە هێرتزل دەڵـێ:- ئێمە فەلەستینمان دەستكەووت و هـەوڵی یارمەتی زۆری توركیا دەدەین لەپێناو ئامانجەكانماندا .

١٨٩٦/٤/٢٥ گەشتی دامەزرێنەری جوولانەوەی سەهیۆنیزم هێرتـزل لە میونخ كەوتە ڕێ بـەرەو شـاری ڤییێنـا ، لـە ڕێگـا چـاوی كـەووت بـە – هـشلر بـسیوودور- و لـە دوای چـاوپێكەووتنەكەدا ، نەخـشەی فەلەسـتینی ئاشـكرا كـرد بـەپێی نەخشەی جووگرافیای فراوانكردنی بیری سەهیۆ نیزم لە ناوچەی ڕۆژهـەلاَتی ناوەراستدا

تێبینی:- سـەهیۆنیزم ڕێكخراوەیەكی جوولەكەی شۆڤینی توون ڕەوە لە جیهان ، ئەویش لە پێناو فراوانكردنی سنووری جووگرافیای جوولەكەیە، بە پێی – ئەرزی میعاد- لە كێشووەرەكەدا.

١٨٩٦/٦/٤ بـۆ یەكـەم جـار لـە مێـژووی وەرزشـی هەمـەجۆر پێـشبڕكێی یارییـەكانی جیهـانی- ئۆڵـەمپیات- ئەنجامـدرا ، لـە ئەسـینای پایتـەختی یۆنـان ، بـە بەردەوام بوونـی تاكوو ٧/١٥ ی هەمان ساڵ ، كە١٤ وولاَت بەشداری تێداكرد ، بە ٢٤١ یاریزانو بە ٢٤ یاری هەمەجۆر لە نێوان وولاَتانی جیهاندا.

١٨٩٦/٦/٧ بەرپابوونی شـەڕی – فركـە – لـە نێـوان هێـزە چەكدارەكانی سـوودان كـە ، لە٣٠٠٠ سێ هەزار چەكدار زیاتربوون لـە گـەڵ هێزەكـانی سـووپای میسر ، كە لە ١٠٠٠٠ دەهەزار چەكدار زیاتر دەبوون ، لـەو شـەڕەشدا زیـاتر لـە٨٠٠ چەكدارو هاوولاَتی سوودانی كوژرانو بە دیل گرتنی زیـاتر لـە٦٠٠ چەكدارلە ناوچەكەدا.

دوای ئەوە سووپای میسر بـەرەو- دنقلـە- گـەڕایـەوەو لـە ئـەنجام بـووە هـۆی

پەیووەنـدی کـردن . لـە نێـوان ئەفـسەرە بەریتانییـەکان و کەسـایەتیەکانی ناوچەی کوردڤان و سەرۆکی کیابیش ، لە وولاتی سوودان لە ناوچەکەدا .

شـایانی باسـە ناوچـەی کوردڤـان لـە سـوودان دانیـشتووانەکەی بـە نـاوی خۆیـەتی و کـە کـوردن ، ئەمـەش لـە ئـەنجامی شـەڕە دژووارەکـانی نێـوان ئیمپراتۆریەتەکانی عوسمانی و بێزەنتیەکان و ڕووسیاو فارس بووە لـە دوای سـاڵەکانی ١٥٠٠بـەرەو ئەوناوچـانە کۆچیان کـردووەو نیـشتەجێبوونە لـە ناوچەکەدا .

هەروا لە ئـەنجامی شـەرەکانی سەلاحەدینی ئەیوبی و محەمـەد عـەلی پاشـای دامەزرێنـەری وولاتـی میسر بـووەو کـە تـاکوو ئێـستا لـە دەنـگ و باسـەکانی میدیای عەرەبی و بیانی بەناوی کوردڤان باسی دەکرێ بە هەرێمی دارفوردا.

تێبینی:- دەتوانی بگرێیتەوە سەر نەخشەی دارفوور لە وولاتی سوودان . کە هەرێمی کوردڤان بە باشی دیاری کراوە .

١٨٩٦/٦/١٥ دامەزرێنـەری جوولانـەوەی سـەهیۆنیزمی جیهـانی - جولەکـە- یـەهودی- هرتـزل نووسـیوویەتی و دەڵـێ:- بـەنیازی کڕینـی هـەرێمی فەلەسـتینە لـە سـوڵتانی عوسمـانی- ، ئـەویش بـەئامادەکردنی - ٢٠- ملیـۆن جوونـەی ئیـستەرلینی و دانـی بـە دەسـەڵاتی عوسمـانی، لـەپێناو چاکسازی کردنـی بـاری دارایـی لێـك تـرازاو لـەناو دەسـەڵاتی عوسمـانی، لەگـەڵ دووملیـۆن لەجیاتی فەلەستین.

هـەروا بڕەکـەی کـە دەکاتـە ١٨ هـەژدە ملیۆنـە ، دەتـوانرێ بـەرزگار کردنـی پارێزراوەکـانی ئـەوروپی لەدەسـەڵاتی عوسمـانی و کـڕین و نـەدانی قـست بەشێووەی قـەرز ، ئەمـەو جگـە لـە چـەند کـاری دیکـەی هرتـزل ، بەتایبـەتی لەوکاتەی کە سەردانی شاری ئەستەمۆڵ کردو چاوی بە - جاوید بـەگ- ی کوڕی سەرەك وەزیرانی عوسمانی خەلیل رەفعەت پاشا کەووت و رێکەووت . ئـەویش بەرێکخستنی مەرامـەکان و دانـی بـەرتیل بـە جاویـد بـەگ ، ئـەویش ئامـادەی خـۆی بـۆ پـرۆژەی هرتـزل دەربـڕی... لەگـەڵ ئەوەشدا بەرهەڵـستی جێگە پیرۆزەکان بوو لەشاری قوودس لە فەلەستیندا .

١٨٩٦/٦/١٥ بڵاوکردنەوەی یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی– زەورا– لە شاری بەغدا ، کە ئەم ڕۆژە کرا بە ڕۆژی ڕۆژنامەگەری لە ئێراقدا ، دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئێراق ، لە لایەن بەریتانیاو وولاتانی هاوپەیمانیدا .

١٨٩٦/٧/٢٦ والی وویلایەتی بەغدای نوێ ، عەتەللا پاشا کەواکبی ، گەیشتە بەغدا کە کەسایەتیەکی ناسراوی بەئارامو رووناکبیر بوو ، کە لەنەوەی کواکبیەو لەنژاد کوردن ، هەر لە گەل گەیشتنی بۆ شاری بەغدا شاعیری بەنابانگی کورد ، شێخ رەزای تالەبانی شیعرێکی بەسەردا گرتووە بە هۆی تەمەنی گەورەیی والی کەواکبی .

١٨٩٦/١٠/١١ کۆچی دوایی گەوورە رووناکبیرو مۆزیکار ژەنی کلێسەی ناوداری جیهانی– جۆزێف ئەنتوان بروکنێر– ... شایانی باسە ئەو کەسایەتیە ناوداره لە بوواری هونەری مۆزیکا ، لە ١٨٢٤/٩/٤ لە شارۆچکەی نانسفێلرینی لەباکووری وولاتی نەمسا لەدایك بووە ، رۆڵی گرنگی هەبووە لەبەرپێدانی مۆزیکاژەنی ، سەرەڕای بێ باوکی و بەپێی توانا هەوڵیداوە لەم کارەدا .
ئەویش بە برینی رێگا سەختەکانی ژیان تا گەیشتۆتە ئەو پایە بەرزە لەهونەری مۆزیکاو چوونە رێزی هونەری مۆزیکا ژەنەکانی دیکە لە جیهاندا.

١٨٩٦/١١/٥ یەکەم فلیمی سینەمایی هەڵوواسێنراو لە قاهیرەی پایتەختی میسر لە بۆرسەی نۆسن بۆ بینەران پەخشکراو دوای ئەوە لە شاری ئەسکەندەیە... پەخشکرا بۆ جەماوەرەکە.

١٨٩٦/١١/١١ لە دوای چەندین قەسابخانەی بە ئەنجام گەیەندراون بەرامبەر بە ئەرمەنەکان کە لە ساڵی ١٨٩٤–١٨٩٥ ، زیاتر لە ١٥٠ هەزار هاووڵاتی ئەرمەنی بەکووشتن وسەبرین لەناوبراوەن ، لەلایەن هێزەکانی سووپای ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا .
لەم رۆژدا مەرسوومێکی بلاوکردەوە بە ناوی چاکسازی لەناوچەکانی کە دانیشتووانەکانی ئەرمەنین ، بەڵام تەنیا بەڵێن بوون نەك کردار لە رۆژ هەڵاتی هەرێمی ئەنازۆل لە باکووری کوردستان.

١٨٩٦/١١/١٧ کردنەوەی کەناڵی سوێس لە میسر ، کە لەو کاتە وولاتی میسر لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانیدا بوو بە سەرکردایەتی محەمەد عەلی پاشا ، ئەوەم پرۆژە مەزنە لەلایەن ئەندازیاری فەرەنسی – فیردیناندی لسیس– دروستکرا .

کە درێژی کەناڵەکە ١٦٠ کیلۆمەترە و ، کە دەریایی سپی ناوەڕاست دەبەستێتەوە بەدەریای سوور ، کە هەمووی دەکەوێتە هەرێمی وولاتی میسر . کە رۆڵی سەرەکی و بنەڕەتی لەبووژاندنەوەی ژێرخانی ئابووری و بازرگانی هەیە بۆ ئەم وولاتەدا.

١٨٩٦/١٢/١٠ کۆچی دوایی دۆزەرەوەی – بارود– – نۆبل– کە ئێستا ئەوکارە بۆتە خەلاتی جیهان و سالآنە چەندین کەسایەتی لە بوارە جیاجیاکان خەلاتەکە ی نۆبل وەردەگرێ لە جیهاندا .

١٨٩٧

١٨٩٧/١/٢٢ لە دایک بوونی نووسەرو زانای کورد – عەرەب شامویفیچ شامیلوف– لە گوندی سووسوز ، لە ناوچەی قارس لەباکووری کوردستان... باوکی لەرچەلەك دەگەڕێتەوە سەر شێخە کوردەکانی ئێزیدی . شایانی باسە کە بە هۆی هەژاری ئەم خێزانە باوکی ناچار دەبێت ببێتە شوان لەلایەن دەوڵەمەندەکانی ئەرمەن و بۆتان و تورك :.. شامیلۆف بەهۆی هەژاری روو لەگۆرەپانی کارکردن دەکات ، لەپێناو یارمەتی دانی باوکی کە شوان بووە لە گوندەکەدا .

دوای ئەوە چوونە گوندی ئەسکنەدەرۆن و لەوێ دەستی کرد بەکارکردن و خووێندن لە هەمان کات ، دوای ئەوەی بووە کرێکار لە یەکێك لەکارگەکان لەناوچەکەدا ... بەهۆی هەڵگیرسانی شەڕی یەکەمی جیهان و کاردانەوەی

لەباری کوردلە باکووری کوردستان ، هەر بەم هۆکارە شامیلۆف بوو
وەرگێر لە یەکێك لە یەکەکانی سەربازی لە بەرەی شەڕدا بەمووچەی مانگا
کە – ٢٥رۆبل– بوو . بەڵام دوای دووساڵ لەو کارە دەرکرا.
دوای ئەوە گەڕاوە گوندی ساری قامیش ودەستی بەکرێکاری کردەوە ،
یەکەم جار پەیوەندی کرد بەرێکخراویەکی شۆڕشگێری نهێنی لەناوچەکە
... کە بووە هۆی ئەوەی لە ساڵی ١٩١٧ دەستگیر بکرێت . دڵخۆش
شامیلۆف بەرووخانی رژێمی قەیسەری رووسیا ئەوە بوو رووی لەشار
ستافرۆبوڵ کردو چووە ریزی سووپای سوورو بەردەوام بوو تاکوو کۆتای
جەنگ.
شامیلۆف بەهۆی توانای رووناکبیری‌و بەهرەداری‌و زیرەکی‌و پلە بەپلە
لەدوای رۆژ تاکوو کۆتایی ژیانی ناوداریەتی کەسایەتی‌و زانینی بەر
گەشە کردن و پێشکەوتن هەنگاو دەنا بە تایبەتی لە هەردوو بوار
نەتەوەیی و نیشتیمانیدا .

١٨٩٧/٣/٩ کۆچی دوایی کەسایەتی ئایینی مەزهەب شیعە ورووناکبیری جیهانی – جەمالەدین ئەفگانی – لە شاری ئەستەمبوڵ ...شایانی باسە کە زۆر لە نووسەران ودکتۆرو پرۆفیسۆرەکان نەگەیشتوونەتە ئەوەی کە ، جەمالەدین ئەفغانی لە چ نژادێکەو لەرەسەندا خەڵکی کام وولاتی ئەفگانستانیە ، یاخوود ئێرانیە
، یاخوود کوردە ، یا فارسە یاخوود بەشتۆنیە لە کێشوەری ئاسیادا .
ئەم کەسیایەتیە بەتوانایە بە هۆی باری نا لەباری زۆر دەربەدەری دەبوو
بە وولاتانی جیهان ، وەك بەریتانیاو فەرەنسا ورووسیاو هندو میس
تورکیا و جگە لە ئێران و وولاتانی دیکەی عەرەب ، گەراوەو توانای باش

هەبوو لەبوارەکانی رامیاری و ئایینی و کۆمەلایەتی و رۆڵی کاریگەری هەبوو لەسەر دەسەلاتە جیاجیاکان ، بەتایبەتی دەسەلاتی عوسمانی و محەمەد عەلی پاشاو بەریتانیا، لەهەردوو لایەنی پاش وخراپەکانیدا

دوای چەندین ساڵ ، لە ۱۹٤۲/۱۲/۱۰ ، تەرمەکەی لەئەستەمبوڵ گوستراوە شاری بەغدا لە رۆژی ۱۲/۱۵ ، ی هەمان ساڵ تەرمەکەی گەیشتە مەرقەدی شێخ عبدالقادر گەیلانی لە شارەکەدا . کە چەندین کەسایەتی ناوداری ئێراقی ئامادەی سەر تەرمەکەی بوون ، لەوانە شاعیری گەورەی نیشتمانی محەمەد مەهدی جەواهیری بەم بۆنە پارچەیەك لە شیعری شیعرەکانی لەسەر گۆرکەی خوێندەوە.

دوای ئەوە تەرمەکەی گوسترایەوە وولاتی ئەفگانستان و گۆرەکەی لەگۆرستانێکی بەناوبانگی شاری کابوولی پایتەختی ئەفگانستان بە خاك سپێردرا لە شارەکەدا .

۱۸۹۷/٤/۲ لە دایك بوونی رووناکبیرو کەسایەتی ناوداری گەل و نیشتمان مامۆستا – جەلادەت بەدرخان – کە تێکۆشەریکی کوردو کوردستان وخاوەن رۆژنامەی رۆناهی و هاوار بووە.

۱۸۹۷/٦/۲ هەر وەك لە – قاموس الاعلام – ی عوسمانی دیاریکراوە ، کە بەگرنگترین سەرچاوە ، یاخوود فەرهەنگ دادەنرێت ، کە مێژوو و جووگرافی عوسمانی دیار دەکات و باس لەجێگەو شووێنی شاری کەرکوك دەکات بەم شێووەیەی خوارەوە :–

کەرکوك دەکەوێتە ژێر سنووری وویلایەتی مووسڵی کوردستان و بەدووری ۱٦۰ کیلۆمەتر لە رۆژهەلاتی شاری مووسڵە ... لەناوەراست دەشتایی و گردۆلکەو دۆڵی بەرزو نزم ... و لە تەك کەندی – ئەدهەم – کە مەڵبەندی سنجەقی شارەزوور بووە ... لەو کات ژمارەی دانیشتووانی ۳۰۰۰۰ هەزار کەس بووە ... لەگەڵ قەلاکەی ... هەروا ۳٦ مزگەووتی تیا بووە ... لە گەڵ / ۷ قوتابخانە ... لەگەڵ /۱۵ تەکیەو ۱۲ خان و ۱۲۸۲ دووکان و حانووت و ۸ گەرماو لە شارەکەدا .

جێگەی روونکردنەوەیە ، کە پارێزگای کەرکوك دەکەوێتە نێوان چیای زاگرۆس و زێی بچووك و رووباری دیجلە و زنجیرە چیای حەمرین و زێی

سـیروان – دیالـه – ئـهو ناوچـهیه بـووه کـه لـه سـهردهمی ساسانیهکان پێـ
گـووتراوه – گهرمـهکان – یـاخوود وولاّت یـا نیشتیمانی – گـهرم – هـهروا ا
سهرچاوه سریانیهکانیش لهژێر ناوی – بیت گرمای – بووه ... سووك بۆته
بۆ – باگرمی – باجرمی – یاخوود – حرمقان – کهمانای – گهرمه – یاخو
وولاّتی گهرم .

شووێن وجێگـهو هەڵکهووتـهی پارێزگـای کـهرکوك جێگـهی سـهرنج راکێش
هـهموو ئیمپراتۆریـهکان بـووه ، لـه دوای داگیرکردنـی کـه رێگهیـهکی گوونجـ
بووه بۆ گهیاندن و بازرگانی ، که پێیدا هاتوو چۆکراوهو رێگایـهکی ئاسانک
بووه بۆ گهیاندن ... لهههمان کات گرنگیان پێداوه له بوارهکانی سهربازی
ئـاوهدان کردنــهوه ، بهدروســتکردنی گونـدو شارۆچـکه لهرێگـهی کفـری
خورماتوو و داقووك و چهمچهماڵ و دوایی بهرهو باکووری له پردێ و جێ
لهناو شاری کهرکوکیش .

هەروا باسکردنی شاری کەرکوك لەلایەن رۆژهەڵاتناسان – کرامرز – له بهش
پێنجـهم – لهکتابهکهیـدا و هـهروا رۆژهـهڵاتناس – تۆمـابوا – ش چـهند
تێبینی لـه سـهر شاری کـهرکوك و جێگـهو شووێن و هەڵکهووتـهی ئـهم شا
نووسیووهو دهڵێ : –

کهرکوك له باشووری رۆژئاوای زێی بچووکهو له باشووری رۆژئـاوای چیا
حهمرینـهو لـه رۆژهـهڵاتی زێـی سـیروانه – دیالـه – هـهروا چیای زاگـرۆ
دهکهوێتـه سـهر سـنووری بـاکوری رۆژهــهڵات ... لهیاداشـتهکانی – گـاد
S.H.Gadd – و – سـدنی سمیت – s.smith – داهـاتووهو گهیشتوونه
ئـهو بروایـهی کـه شـاری کـهرکوك لههـهمان شـووێنی – ئـهرفا – ی کۆنـ
ساسانیهکانیش ناویان هێناوه بهگهرمهکان .

لـه بـهر ئـهوه لـه سـهردهمی هـهردوو ئیمپراتۆریـهتی بـابلی و ئاشـووریهک
هێرشی سهربازی زۆری بۆ کراوهتـه سهر دانیشتووانی شـاخهکان ... که لـ
کات گۆتیهکان نیشتهجێی ئهو ناوچهیه بوونهو مهڵبهندی کۆمهڵ بوونیان
شـاری – ئارابخـا – بـووه ... کـه گۆتیـهکان بـوون هێرشـیان کردۆتـه سـ
ئاشـــووریهکان و بـــهرهو باشـــوور هـــهنگاویان نـــاوهو بۆتـــه مهڵبهنـــ
ئیمپراتۆریهتی ئهکهدیهکان .

زۆر لە نووسەرو رۆژهەڵاتناس و مووئەرخەکان ناوی تەواوی ، یاخوود ناوی رەسەنی کەرکوکیان دیاریکردووە ، بەتایبەتی شوێنەوارناسانی ئێراقی ئێستا – تەها باقرو فوئاد سەفەر – کە دەڵێن:–

ناوی کەرکوك لە ووشەی – گرگر – وە هاتووەو پەرەی سەندووە بەپێی گۆرانکاریە یەك لەدوای یەکەکانی پەرینەوەی قۆناخەکانی ، یاخوود لە سەرچاوەی ئارامیەکان داهاتووە بە – کرخا – د – بێت سلوخ – واتە شاری – سلووقین – لە ناوچەکەدا .

بەڵام زۆربەی نووسەرانی مێژوو وای بۆ دەچن کە ناوی کەرکوك لە –گرگر– وە هاتووە ، لە بەر ئەوەی بابە گورگور بوونی بەرلەو مێژووەو لێکۆلینەوانە بووە ، کە بابە گورگور جێگەی بوونی ئاگرێکی نەوتی بەردەوام بووەو دەکەوێتە باکووری شاری کەرکوك وکەمتر لەکیلۆمەترێکی ئێستای شاری کەرکوك ، کە مەڵبەندی کۆمپانیای دەرهێنانی بەرهەمی نەوتە لەم شارەو خاکی کوردستانە . بەر لە بوونی عەرەب و تورکمان و بەر لە ئیسلام و ئاینەکانی دیکە لەم ناوچەیەدا .

ئەمەیە کۆچکردنی عەرەب بەرەو خاکی وولاتان و نەتەوەکان لە رێگەی داگیرکردن لە هەڵمەتەکانی فتوحاتی ئیسلامی لە هەموو بوارە جیاجیاکان ، وەك لە ناوەرۆکی ئەم کتێبە دیاریکراوە

جێگەی روونکردنەوەیە کە لە چەندین لێکۆلینەوە ئاماژە بەوە دەکەن کە پەیووەندیەکانی نەتەوەی عەرەب و تورکمان ، بە تایبەت عەرەب لە ئێراقی ئێستا و بەتایبەتیش لە پارێزگاکانی کەرکوك و مووسڵ و دیالەو چەندین پارێزگای دیکە بەچەند ساڵێك دادەنێن کە لە نێوان ٢٠٠ – ٣٠٠ ساڵە عەرەب

ڕووی لــە ســنووری ئێــستای ئێــراق و ، بــە تایبــەتی هــەرێمی باشــووری کوردســتان کردووە ، کە نیشتەجێی ناوچە جیاجیاکان بوونەو هەمووی بە هۆکاری ڕامیاری و نیاز خراپی و داگیرکردن بوونە ئەویش :-

١- هۆزی شەمەر :- ئەم هۆزە لە شارو دەوورووبەری نەژدەوە - نجد -لە بیابـانی دوورگـەی عـەرەب ڕەوانـەی ناوچـەکانی باشـووری ئێـستای ئێـراق و شـام کـراون شـەپۆڵ لـە دوای شـەپۆل و ، ئیمپراتۆریـەتی عوسمـانی یارمـەتی دەریان بووە ، بە هۆی بەردەوامی شەڕی نێوان دەسـەڵاتی عوسمـانی و فـارس لە ئێران . هەروا هۆزەکانی - مەداعنە و ئەلاسلەم .

٢- هۆزی زەفیر :- ئەم هۆزەش هەر لە هەمان ناوچە ڕەوانەی ئێراقی ئێستاو شام کران لە سەدەی شانزەهەم ... لە ناو ئەو هۆزەش تیرەکانی - بوومفرج و مـەلیحل و کەراعنـەو خـەسامنەو ئـەلبوعامر - لەناوچـەی حـەویجە نیـشتەجێ بوون .

٣- هـۆزی عنزە :- ئـەم هـۆزەش ٢٥٠ سـاڵ بـەر لـە ئێـستا ڕەوانـەی ناوچـەی حەویجە کران .

٤- هۆزی جوولە :- ئـەم هـۆزەش بەتیرەکانیـەوە ڕەوانـەی ناوچـەی پارێزگـای کەرکوك کراون و لە باشووری کەرکوك نیشتەجێ بوون .

٥- هۆزی جومیلە :- ئەم هۆزەش بەر لـە ٣٠٠ سـاڵ ڕەوانـەی ئێـستای ئێـراق کراون .

٦- هـۆزی عوبێـد :- ئـەم هـۆزەش لـە بنـەڕەتا دانیـشتووی وڵاتـی یەمـەن بوونەو ناوزەندن بە هۆزی - زبێد و لە دەستی ڕاستی زێی دیجلە نیشتەجێ بوون .

٧- هــۆزی قرغــول :- ئــەم هــۆزەش بەتیرەکانیــەوە لــە شــاری نــەژدو دەوورووبەری ڕەوانەی ئێراق کراون و لەگەڵ هۆزی عوبێد لەناوچـەی بێجـی و حەویجە نیشتەجێن .

٨- هۆزی جحێش :- ئەم هۆزەش لە بنەڕەتا زوبێدیـەو لـە وڵاتـی یەمەنـەوە ڕوویان لە بیابانی عەرەبی کردووەو بەرەو ئێراق ڕەوانەکراون

٩- هۆزی هییات :- ئەم هۆزەش زوبێدی ڕەسەنن و لەهەمان شووێن هـاتوون و لە پارێزگاکانی سەلاحەددین و کەرکوك نیشتەجێ کراون لە هەرێمەکەدا .

١٠- هۆزی جبوور :- ئەم هۆزەش بەهەمان شێوەوە نیشتەجێی پاریزگاکانی مووسل و ئەنبار و سەلاحەددین بوون .

ئەم هۆزە عەرەبانە بەچەند قۆناخ ڕوویان لەئێستای ئێراق و شام و کەنداو کردووە ئەویش :-

١- بەهۆی فتووحاتی ئیسلامی ، کە یەکەم بە ئیسلام کردنی گەلانی دانیشتووی ئەو ناوچەیەو ، دووەم داگیرکردنی خاك بەزۆرداری . نەك بە ئیسلام کردن و جێ هێلانی خاکی گەلان و دوور کەوتناندنەوەیان لە کێشە هەمە لایەنەکان .

٢- دەسەڵاتی سەلاحەددینی ئەیوبی ، هۆکارێکی گرنگ بوو لە بەهێزکردنی جێ پێگەی عەرەب و نیشتەجێ بوونیان لەو ناوچانەی کەلە ژێر دەستی خاچەکان رزگارکرا ... واتە سەلاحەددین .

لە پێناو یەکەم بەعەرەبکردنی خاکی گەلان بوو بەتایبەت خاکی کوردستان و ، دووەم ژیاندنەوەی ئاینی ئیسلام .

لە بەر ئەوەی گەر سەلاحەددین نەبوایە عەرەب و هەڵگری ئاینی ئیسلام توانای ئەوەیان نەبوو خۆیان و ئاینەکەیان رزگاربکەن لەژێر دەستی مەسیحیەکان لەو سەردەمدا .

٣- بوونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە رۆژهەڵاتی ناوەراست و یارمەتی دەری ناوچە جیاجیاکانی ژێر دەسەڵاتەکەی ، بە تایبەتی لەسەر خاکی کوردستان و ئێستای ئێراق و شام و کەنداو لە ناوچەکەدا .

٤- دامەزراندنی دەوڵەتەکانی عەرەبی و ، بە تایبەتی ئێراق و سووریاو ئێران و تورکیا ، هۆکاری سەرەکی بوو لە بە عەرەبکردن لەم ناوچانەو رەوانەکردن و هێنانی عەرەب بۆ ئێراقی ئێستاو شامی پێشوو وەك سووریاو ئوردن و فەلەستین .

هاتنی هەردوو پارتی بەعس لە سووریاو ئێراق ، بۆ سەر دەسەڵات و لە باری کەش و هەواو باری گوونجاو بۆ بەعەرەبکردن و هێنانی عەرەب لە وڵاتانی دراوسێی ئەم دوو وڵاتە ، بە تایبەتی سعوودیەو بەردەوام بوونی لەم کارە شۆڤێنیانە لەهەموو بوارەکان ، لە سەر خاکی گەلان لە ناوچەکەدا .

١٨٩٧/٨/٢٩ گرێدانی یەکەم کۆنگرەی جوولەکە لە شاری بازلی وولاتی سوویسرا بەئا
بـوونی هـەموو هێـزە داواکارەکـان و لایـەنگیران بـە دروسـتکردنی دەوڵـ
جوولەکە لە فەلەستین و لەکۆتایی کۆنگرەکە ، کە بەچوار بڕیاری سەر
کۆتایی هات ئەویش:-
١- کارکردن بەپێی نەخشەی دیارکراو لەسەر نوێ کردنەوەی فەلەسـ
بەیارمەتی جوولەکە لە هەردوو بواری کشتووکاڵ و پیشەسازیدا .
٢- کارکردن لەپێناو دامەزراندنی دام و دەزگاکانی یەهوودی.
٣- کـارکردن لـەپێناو هانـدانی گیـانی یەهوودیانـەو ویـژدانی یەهوود
بەگەیاندنی ئامانجەکان .
٤-کارکردن لەپێناو جێ بەجێکردنی ئامانجەکانی جوولانەوەی سەهیۆ
، لەگـەڵ ئەوەشـدا زینـدووکردوەوەی زمـانی عیـبری و ئـەدەبی عیـ
رۆشنبیری عیبرییەکان لەجیهاندا.

١٨٩٧/١٠/٣ لـە دایـک بـوونی نووسـەرو
شـاعیری نـاوداری فەرەنـساو
جیهان - لـویس ئاراگۆن - لـە
شـاری پاریـسی پایتـەختی
فەرەنسا .
جێگـەی باسـکردنە کـە لـویس
ئاراگۆن لەو کاتەی وولاتەکەی
لـە ژێـر زەبـرو زەنگـی داگـیر
کـردن بـوو لـە لایـەن هێزەکانی
سـووپای ئـەڵمانیا ، کـە ئـەم
کـارەش بـووە هۆکـاری
کاردانەوە لە سەر هەست و هۆشی ئاراگۆنی شاعیر و بووە هۆی ئەو
بەرهـەم داهێنانـەکانی بـۆ بـەرگری کـردن لـە نیشتیمانەکی تـەرخان بکـ
وولاتەکەیدا .
هەروا ئاراگۆن لە کۆلیژی پزیشکی لە شاری پاریس قوتابی بوو ، کا
هاورێیـەتی - تەنـدریتی بریتـۆن -ی دەکـرد ، کـە دامەزرێنـەری قوتاب

سووریالیت بوو ، بۆ ماوەیەکیش پێکەوە بەڕێوەبەرایەتی ئەو ڕێبازە ئەدەبیانەی کرد ، لە ساڵی ۱۹۱۹ هەر بەیەکەوە گۆڤاری – ئەدەب – یان دەردەچوواند .

دوای ئەوە لویس ئاراگۆن بەشداری لە جوولانەوەی دادابیەکانی کرد و هاتە ڕیزی ئەو تەوژمە ئەدەبیە گرنگە کە لە دەر کردنی ناوداری و ناسینی وەك شاعیرێکی گەورەی فەرەنسا .

هەروا سوودی لەو تەوژمە وەرگرت ، کاریگەرترین شاعیر کە کارتێکەری ئاراگۆن بێت و سوودی لێ ببینێت – تریستیان تزارا – بوو کە دامەزرێنەری دادییەکان کە لە شاری زیوریخ ئەو تەوژمە ئەدەبیەی دەستپێکرد ، دادابیەکان نەمایەوە بۆ جاری دووەم پەیوەندی بە سووریا لیستەکان کردەوە و زنجیرەیەك نووسین و بەرهەمی بڵاو کردەوە ، لەوانەش ڕۆمانی – هۆگرەکان – و – جووتیاری پاریس – بوون – جگە لەمانەش دوو کۆمەڵە شیعری پوخت و بەهێزی بە چاپ گەیاند ، یەکێکیان بە ناوی – شەپۆڵە خەونەکان – بوو لە ساڵی ۱۹۲٤ بڵاوبووەوە ، ئەوی دیکەشیان بە ناونیشانی – بزووتنەوە هەمیشەییەکە – کە لە ساڵی ۱۹۲٦ ڕووناکی چاپ و بڵاوکرنەوەی بینی .

هەروا دەرکەوتنی هەندێ بیروو بۆچوونەکان سووریا لیستەکان کە لەگەڵ بۆچوونی ئاراگۆن ناکۆك بوون و وایکرد کە جارێکی دیکە بە ووردی بەخۆیدا بچێتەوە ، لەوانەش لایەنگیری هەندێك لە شاعیرانی ناو سووریا لیستی ئەو هێرشە ناهەقەی کە فەرەنسا کردییە سەر شۆڕشگێرانی وولاتی مەغرب بۆ کەپکردنی دەنگی ئازادی لەم وولاتەدا .

هەروا ئاراگۆن لە سەرەتا هەرگیز لەگەڵ ئەوە نەبوو دەنگی مرۆڤ هەر لە کوێیەکی جیهان بێت خامۆش و کپ بکرێت . بۆیە ئاراگۆن و پۆل ئیلوار بەر پرسی ئەو هەڵوویستانەی شاعیرانی ناوبازنەی سووریا لین دایەوە ، کەچی ئەوان لە بەیاننامەیەکدا ئاراگۆن و ئیلواریان و بە ناپاك خائین نازەند کرد ، ئەمە لە لایەك و لە لایەکی دیکەش ناسین و ئاشنا پەیدا کردنی لەگەڵ – ئیلیز – بنچە ڕووسی کە کۆنە دۆستی مایکۆفسکی شاعیر بە لە ساڵی ۱۸۲٦.

لە ئەنجامی ئەو فشارە دژووارە دەروونیەی کە دووچاری هاتبوو ڕۆمانێکی

گەورەی خۆی بەناوی بەرگری کردن لە بێ کۆتایی لە میوانخانەیەکی ئیسپانیا سووتاند ، کە نزیکەی ١٥٠٠ لاپەرە دەبوو ، لویس ئاراگۆن لە ساڵی ١٩٣٢ گەشتێکی بۆ یەکیەتی سۆڤیەت ئەنجامداو تازەش لەگەڵ هاورێیەکەی – ئەندرێ بریتۆ – پەیوەندی پچراند بوو .

دوای ئەوە بووە بەرێوەبەری رۆژنامەی ئەم ئێواریە کە تەنیا گرنگی بە رۆمان و هونەرەکانی رۆمان نووسین دەدا ، دوای ئەوە چەند رۆمانێکی دەست پێکرد ، رۆمانی زەنگەکانی پاڵ – کە بە یەکەم رۆمانی زنجیرە – جیهانی واقعی – دەژمێردرێت .

دوای ئەوە رۆمانی – رێبوارانی گالیسکە – و گەرەکە جوانەکان – ی بلاوکردەوە . کە بیروو ناوەرۆکیان بۆ مەرگەسات و کارەساتە دڵتەزێنەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی دەگێرایەوە و دیمەنی ئەو جەنگە کاولکاریە تیایاندا بەر جەستە کردبوو ، ئەم کەسایەتیە لە کارە هەمەلایەنەکانی بەردەوام بوو تا کۆچی دوایی دەکات و بەرهەمەکانی وەك کەلتوورێك بۆ گەل و نیشتیمانەکەی و گەلانی دیکەی جیهان ماوەتەوە لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە :– لە ئەدەبی فەرەنسی سەردەمدا ، نووسینی – سامیە ئەحمەد ئەسعەد .

١٨٩٨

١٨٩٨/١/٢٣ لەدایك بوونی پێشەنگی سینەمایی رووسی و ناوداری جیهانی – ئازنستاین– لە هەرێمی لاتیڤیا .

کردستان

بسم الله الرحمن الرحيم

١٨٩٨/٤/٢٢ یەکەم ژمارەی رۆژنامەی کوردستان لە قاهیرەی پایتەختی میسر بلاوکرایەوە لە لایەن – تێکۆشەرو کەسایەتی ناوداری کورد مامۆستا مقداد مەدحەت بەدرخان – کە ئەو رۆژە بە رۆژی رۆژنامەگەری کورد لە کوردستان دانراووەو هەموو ساڵێك یادی ئەم رۆژە دەکرێتەوە لە کوردستاندا .

١٨٩٨/٥/١ لە ئاکامی شەڕی نێوان ئەمەریکا بەسەرکردایەتی جۆرج دوی و ئەسپانیا بەسەرکردایەتی مونتوخو لە کەنداوی مانیلا – الفیلین – کە بووە هۆی تێك شکاندنی کەشتیە جەنگیەکانی ئیسپانیا ، بێ ئەوەی هێزەکانی سووپای دەریایی ئەمەریکا یەك سەرباز لەدەست بدات ... ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە ئیسپانیا هەرچەند ژێردەستەی هەیبوو لە ئەمەریکا لەدەست بدات ، کە بەر لەو شەڕەدا ، یەکەم دەوڵەتی زلهێزبوو لە سەدەکانی شانزەو حەڤدەدا ، لە زەریای هێمن کێشووەرەکەدا هەر لەوکاتەشدا شۆڕشی کووبا سەرکەووتنی بەدەست هێنا بەیارمەتی ئەمەریکا دژی جووڵانەوەی رزگار لە دوورگەی کووبا لە کێشووەرەکەدا .

١٨٩٨/٥/٢٢ دامەزراندنی کۆمەڵەی ئیتحادوتەرەقی لە پاریسی پایەتەختی فەرەنسا، دوای ئەوە لەگەڵ کۆمەڵەی حریە لە شاری سیلان لە١٩٠٥/٥/٨ یەکیان گرت ، بە ناوی کۆمەڵەی گشتی ئیتحادوتەرەقی لە پاریس ، بەلام ئیدارەی جووڵانەوەکە لە شاری سیلانك بوو.

١٨٩٨/٦/١٥ بۆ یەکەم جار بانکی دەرچوو ڕاگەیەندرا ، کە ماوەی بە دەرکردنی پارەی کاشی بەردەدات بەناوی – نیکتۆت– ئەویش لەووڵاتی میسرو بەمەڕسوومی پاشای میسر – مەحەمەد عەلی پاشا – و بەردەوام بوو تاکوو ساڵی١٩٦٠ ووڵاتەکەدا .

١٨٩٨/٧/٩ سەرکردەو کەسایەتی کورد – شەریف پاشای خەندان – بە پۆستی باڵوێزی عوسمانی بەرەو شاری ستۆکهۆڵمی پایتەختی سووید بەرێکەوت ، لە پێناو ئەنجامدانی کاری باڵوێزی لە دەسەلاتی عوسمانی لە ووڵاتی سوویددا .

١٨٩٨/٧/٣٠ لە دایك بوونی پەیکەرتاشی بەناوبانگی سەدەی بیستەم – هنری سەبنسەر مۆر– لە شارۆچکەی کاسلفوردی هەرێمی بۆرکشایەی بەریتانیا، لە جەنگی یەکەمی جیهان بەشداری چەندین شەڕی کردووە دژی هێزەکانی ئەڵمانیا .لە ناوچەو هەرێمەکاندا .

١٨٩٨/٨/٨ بە هۆی کێشەی نیوان هەردوو عەشیرەتی هەمەوەند و شوان لە پارێزگای کەرکوك لە باشووری کوردستان ، ئەویش لە راپۆرتێکی سەرکردەی عوسمانی– ڕەزا – کە بۆ سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمی نووسیەو دەڵێ:–

عەشیرەتی هەمەوەند گوێرایەڵی ڕامیاریەتی حکوومەتی عوسمانی ناکەن و

بۆتـه هـۆی نانـهوەی دووبـەرەکی و لێـك ترازانـی بـاری ناوچـەکەو هێرشـیان کردۆتە سەر عەشیرەتو حکوومەتی عوسمانی لە ناوچەکەدا .

١٨٩٨/٨/٢٣ شـاندێکی کەنیسـەی ئۆرزکـسیەی رووسـی بـە سـەرۆکایەتی – سـینهوود ئەرسمندریت کیوبل– گەیشتنە ئێرانو دوایی بەرەو شاری تەبریزو دوایـی بـەرەو شـاری ورمـێ ل ڕۆژهـەڵاتی کوردسـتان ڕۆیـشتن ، لـە دوای ئـەو سووڕانەوەیە ڕێکەوتنامەی نێوان ئاشووریەکانو کەنیسەی ناوبراو مۆرکرا. ئـەویش کـە ئاشـووریەکان بـچنە نـاو کەنیسەی ئۆرزکسیەی ڕووسـی ، کـە ئەمانە زۆربەی زۆریان کوردی دانیشتووانی رۆژهەڵاتو باکووری کوردستان بوون لە کێشووەرەکەدا .

١٨٩٨/٩/٢ بەریتانیا بەهێزەکانی سووپای میسر بەرەو باشوور هەنگاویاناو لە ئەنجام بـووە هـۆی هەڵگیرسـانی شـەڕی – کـڕی– و لـە ناووەنـدی ڕێگـای نێـوان – شـندی– و– ئومـدریان– کـە بـووە هـۆی کووشـتنی – ١٠٠٠٠ – هـەزار چەکدارو هاووڵاتی ، کە لە ناویان یەعقوبی برای خەلیفە عەبدوڵلا تعایشیو محەمـەد مەهـدی بـوون.. دوای ئـەوە عەبـدوڵلا تعایـشی گوواسـترانەوە بەرەو سـوودان لـە ناوچـەی – کوردڤـان– لـە هـەرێمی دارفـور گواسـتراوە کـە کـورد بووەو دانیشتووی کوردڤان بووە لە ناوچەکەدا .

١٨٩٨/٩/٢٧ بـەپێی بەڵگەنامـەی ژمـارە/٥٥ ی بڕیارەکـانی رژێمـی عوسمـانی، کـە تێیـدا هاتیە . کە رێکەوتنی ئاشتبوونەوە لـە نێـوان عەشیرەتی هەمەوەندو شـوان بەردەوامـە ، لـە نێـوان کەسـایەتیەکانی هـەردوو لایـان بەمـەرجێ عەشـیرەتی هەمەوەنـد ١٠٠ پارچـە چـەكو چـوار ئەسـپ بداتـەوە عەشـیرەتی شـوان ، کەرێکەوتنەکەشیان لە چوار برگە پێك هاتبوو لە ناوچەکەدا .

١٨٩٨/١٠/١٥ سەرکردەکانی جوولانەوەی سەهیۆنیزم – هرتزلو ماکس بوودنهابر– بەرەو شـاری ئەسـتانە بەرێکـەوتنو چـەند داواکیـان لـە داواکـانی سـەهیۆنیزم ئاراستەی سوڵتانی عوسمانی کرد ، کە تیایدا رووبەری خاکی داواکراوی تێدا دیاریکرابوو . کە لە زێی نیلی میسر تاکوو زێی فورات بوو لە باشووری کوردســتان .. وەك زەوی ناوزەنــد کــراوی یــەهوودی – ارض المعیــاد– لەنەخشەکانیاندا هاتبوو.

۱۸۹۸/۱۰/۱۸ مەتران – سالیزبووی– هەڵسا بە تەواوکردنی کەنیسەی فوودی جۆرج ، لە دوای دروستکردنی لەلایەن مەزهەبی ئینجکلیکانیە ، کە کەنیسەی هەموو بەریتانیا بێت ، هەروا لەکاتی سەردانی ئیمپراتۆری ئەڵمانیا بۆ شاری فوودی ، ئەویش بە کردنەوەی کەنیسەکە بەشێووەیەکی فەرمی لە ۱۱/۱ی هەمان ساڵدا .

۱۸۹۹

۱۸۹۹/۳/۱۵ لە دایك بوونی نووسەرو رۆژنامەنووسی کورد مامۆستا – یوسف مەلەکی تەلکیفی– لە شاری بەغدا ، کە هەوڵەکانی لە پێناو گەشەپێدانی رۆژنامەگەری کوردی بووە لەهەموو بوارە جیاجیاکاندا .

۱۸۹۹/۳/۲۱ مۆرکردنی پەیمانی ئەنگلو – فەرەنسی، کە فەرەنسا بە فەرمی دانی بەدەسەلاتی بەریتانیا لە سەر کەندی نیل نا بەتەواوی لە وولاتی میسردا .
هەروا بەریتانیا دانی تەواوینا بەمافی فەرەنسا لە سەرپەرشتی کردنی ئەفریکیای ناوەندیو بەشی زۆری لە رۆژئاوای ئەفریکیا لەو رێکەووتنەدا ، داگیرکەری بەریتانیا باجی داگیرکردنی وولاتانی عەرەبیدا بەو داننانە بە فەرەنسا لە ناوچە جیاجیاکانی کێشووەری ئەفەریکیادا .

۱۸۹۹/۵/۱۲ ژمارە دووی ساڵنامەی – نظارات المعارف عمومیه – یەدا باسی لەدام و دەزگای رۆشنبیری و پەروەردیەکانی وویلایەتی مووسڵ دەکات لەلاپەرەکانی ۱٤۰۲ – ۱٤۲۰دا ، کە هەندێك زانیاری لەسەر کتێبخانە ناودارەکانی ناوچەو هەرێمە کوردیەکان دەکات .
بەلام ئەو کتێبخانانەی ناویان هێنراوە لەو لاپەرانەدا هەمووی هی کوردستان نین ... بەڵکوو بەدەیان و بە سەدان کتێبخانەش هەبوونە کەناویان نەخراوەتە ناو لاپەرەکانی ئەم لیستەیەی کە لە ساڵنامەکەدا هاتووە ... لەوانەیە لەشووێنی دیکە ناوەکانی کتێبخانەکانی دیکە کە ناویان نەهاتووە تۆکارکرابێت ... ئەو کتێبخانانەی کە ناویان هاتووە ئەمانەن :-
۱- کتێبخانەی مزگەووتی گەوورەی هەولێر لە باشووری کوردستان کە دامەزرێنەرەکەی مامۆستا – ئەبووبکر – بووە لە ساڵی ۱٦٦۹ دامەزراوەو

ژمارەی کتێبەکانی ٢١٠٥ کتێب بووە.

٢- کتێبخانەی خاتوو فاتمە خاتوون ، لە هەولێر لە ساڵی ١٧٨٥ کە فاتمە خاتوون دایمەزراندووەو ژمارەی کتێبەکانی ٣٥٠ کتێب بووە .

٣- کتێبخانەی شێخ هیدایەت لە خانەقای شاری هەولێر ، کە شێخ هیدایەت خۆی لەساڵی ١٥١٨ دایمەزراندووەو ژمارەی کتێبەکانی ٦١٠ کتێب بووە .

٤- کتێبخانــەی مزگــەوتی شــێخی چــۆلی لــە شــاری هــەولێر ، ئــەم کتێبخانەیـەش لەسـاڵی ١٧٥١ لەلایـەن شێخ جـەرجیس دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبەکانی ٢٥٠ کتێب بووە .

٥- کتێبخانـەی خاتوونیـە ... لـە خاتوونیـەی شاری هـەولێر لەلایـەن حـاجی ئەفیـە خـاتوون لـە سـاڵی ١٧٨٥ دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ١٣٠ کتێـب بووە .

٦- کتێبخانـەی مـەلا ئیسحاق ، ئـەم کتێبخانەیـەش لەگـەرەکی مـەلا ئیسحاق لەلایـەن مـستەفا ئاغـا لەسـاڵی ١٧٨٥ لەشـاری هـەولێر دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبەکانی ٣٠٥ کتێب بووە.

٧- کتێبخانـەی کـورد محەمـەد پاشـا ، ئەم کتێبخانەیە لەگـەرەکی سـەرای لـە شارۆچـکەی روانـدزی سـەر بـە پارێزگـای هـەولێر لەلایـەن محەمـەد پاشـا - پاشای کۆرە - دامەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ٤٠٠٠ کتێب بووە.

٨- کتێبخانـەی پاشـا ، ئـەم کتێبخانەیـە لەگـەرەکی نوعمانیـە لەشارۆچـکەی رواندز لەلایـەن عەبدوڵلاَ پاشـا دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ٣٠٠ کتێـب بووە.

٩- کتێبخانــەی بجیـل ، ئــەم کتێبخانەیــەش لــە گونـدی بجیـل کەسـەر بـە شارۆچکەی ئاکرێیە لە باشووری کوردستان دامەزراوەو ژمارەی کتێبـەکانی ٩٠ کتێب بووە.

١٠- کتێبخانـەی ئاکرێ ، ئـەم کتێبخانەیە لەشارۆچکەی ئاکرێ دامـەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ١٣٠ کتێب بووە .

١١- کتێبخانــەی حـاجی سلێمان ئاغـا ، ئـەم کتێبخانەیـە لەقـەڵای کـەرکوك لەلایـەن سلێمان ئاغا لـە ساڵی ١٨٠٥ دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبـەکانی ٢٠٠ کتێب بووە .

١٢- کتێبخانەی دەدە شاقوڵی ، ئەم کتێبخانەیە لەگەڕەکی مووسەلا لەشاری کـەرکوك لەلایـەن حـاجی عەبدولفـەتاح لەساڵی ١٩١٢ دامـەزراوەو ژمـارەی کتێبەکانی ١٥٠ کتێب بووە .

١٣- کتێبخانـەی ئاغازی ، ئـەم کتێبخانەیـە لـە گولمەنیـە لەگـەڕەکی سادات لەلایـەن شێخ عەبدوڵڵا دامەزراوەو ژمارەی کتێبەکانی ٣٠٠ کتاب بووە لـە هەرێمەکەدا . لەگەڵ چەندین کتێبخانەی دیکە کە مێژووەکەی دیارنیە .

جێگەی ئاماژە پێکردنە کە ساڵنامەکانی عوسمانی جێگەی گرنگی پێدان و پەرەپێـدان بـووە ... لەهـەمان کـات زۆر لـە نووسـەرو لێکۆڵـەران گرنگیـان پێـداوە... کـە مێژووی سـاڵنامەکانی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵی ١٨٤٦ ئـەویش بـەهۆی هەوڵـەکانی - مـستەفا پاشـا - ی سـەرۆك وەزیرانـی دەووڵـەتی عوسمانی ئەو کات بووە ... کە لە سەردەمی سولتانی عوسمانی سولتان عەبدولمەجیـدی یەکـەم - ١٨٣٩ - ١٨٦١ - یەکـەم سـاڵنامەی دەرکـرد و ، دوای ئـەوە دەسـتکرا بـەدانانی سـاڵنامە جـۆراو جۆرەکـانی لـە ژێـر بـاڵی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە کێشوەرەکەدا.

سەرچاوە:- رۆژنامەی - برایەتی - ژمارە/٢٧٤٠

١٨٩٩/٧/٢٧ گرێدانی کۆنگرەی یەکەمی لاهای لە وولاتی هۆڵەندا ، کە ناوێکە لە سەر دوو کۆنگرەی نێوودەووڵەتی لە شاری لاهای پایتەختی هۆڵەندا ، لەکۆشکی - هویـستن بۆشـی- شانـشین لـە سـەر داوای نیقـۆلای دووەمـی قەیـسەری ڕووسیا .

ئـەویش لـە پێنـاو کەمکردنـەوەی چـەکی کۆمـەڵکووژی ، کـە ببـووە هـۆی لەناووبردنی گەلان لە جیهاندا ، کە چەندین وولات بەشداریان لەو کۆنگرەدا کرد ، لەوانە ئەمەریکاو کۆنگرەکە بەمۆرکردنی سێ ڕێکەووتننامە کۆنگرەکە کۆتایی پێ هێنرا ئەویش :-

١- تایبەت بەناوبژیووانی نێوودەووڵەتی .

٢- بەرامبەر شەڕی نێوان وولاتان.

٣- بـەرپاکردنی ئـارامی و ئاشـتی نێوودەووڵـەتی و چارەسـەری کێـشەکانی نێوودەووڵـەتی ، بەرێگـەی لێبـووردن و هاوکـاری و دۆسـتایەتی... دوای ئـەوە

دووەم کۆنگرە لە ۱۹۰۷/۱۰/۸ گرێدرا لە سەر داوای حکوومەتی بەریتانیا .

۱۸۹۹/۸/۱۳ شاسوواری مەیدانی سەباحی و سەرنجراکێــشەری هونــەری حەوتـەم – ئەلفرید هتشکۆك – لــە ئنگلتــەرا لــە خێزانێکــی مەسیحی کاسۆلیکی چاوی بە جیهان هەڵهێناوە .

جێگـەی ئاماژەیـە کـە هتـشکۆك لــە تەمــەنی منداڵیــدا ژیــانی بەخۆشـــی و بەختــــەوەری بەسەربردووە ... بەهۆی ئـەوەی کــــە بــــاوکی بازرگــــانێکی دەووڵەمەنــــد بــــووە... هــــەر لەمنداڵیـەوە خوولیـای هونـەری شــانۆ بــوو ... دوای ئــەوە چــۆتە قوتابخانــەی هونــەرە جوانــەکان ، کــە لــە سەرەتای ژیانی ئارەزووی روو لەنیگار کێشی بووەلە وولاّتەکەیدا .

دوای ئەوە چۆتە ناو جیهانی سینەماو بە ووردی ئاشنای ئەم هونەرە بەرزە بــووە ... هتــشکۆك یەکــەم فلیمــی درێــژی بــەناوی ژمــارە /۱۳ لەســاڵی ۱۹۲۲ بەرهەم هێنــاوە ... دوای ئەوە دووەم فلیمــی بەناوی – باخچەی چێژ – ی لە ساڵی ۱۹۲۵ بەرهــەم هێنــا ، ســەرەرای ئــەوەی کــە بــەدڵی نــەبوو ... هەرچــەند رۆژنامەو گۆڤارەکان بەفلیمی نایابیان لەقەڵەمداو فلیمی دیکەی بەدوادا هــات ، لەوانە – هەڵۆی شاخ – کە دیمەنەکانی لەشاری میونخی ئەلمانیا وێنـەیان گیرابوو ... لەفلیمی – شــامپانیا – کــە بیرۆکەیەکی سادەی هەیە تایبەتمەنــد بوو بەچیرۆك و سەرگووشتەی کچێك کەلە باوکی زویر دەبێت . ئەم فلیمانەش کە هەموویان بێ دەنگ بوون , تا ساڵی ۱۹۲۹ کە سینەمای دەنگدار داهێنرا .

هتــشکۆك یەکــەم فلیمــی دەنگــداری بــەناوی – شــەڕ فــرۆش – بەرهــەم هێنــاو دوای ئــەوە فلیمــی – تــاوان – ی لــە ســاڵی ۱۹۳۰ بەرهــەم هێنــا ... هــەروا لــە ساڵی ۱۹۳۲ فلیمی پیاوە – زۆرزانەکەی بەرهەم هێنا ... و فلیمــی پلە /۳۹ ی

لە ساڵی ١٩٣٥ بەرهەم هێنا ... لە ساڵی ١٩٣٦ فلیمی – کاری نهێنی – بەرهەم هێنا ... هەروا لە ساڵی ١٩٣٨ فلیمی – کەی – بەرهەم هێنا ، و لە ساڵی ١٩٤٣ فلیمی – گومان – ی بەرهەم هێنا .
ئەم هونەرمەندە ناوادرە کە زۆربەی ژیانی بۆ ماوەی ٨٠ ساڵ لە ئەمەریکا بەسەربرد ... جگە لەو فلیمانە بەدەیا فلیمی دیکەی بەرهەم هێناوەو دوا فلیمی بەناوی – پیلانی خێزان – لە ساڵی ١٩٧٥ بەرهەم هێنا .
سەرچاوە:– رۆژنامەی – التاخی – ژمارە/٥١٥٩ .

١٨٩٩/٨/٢ نووسەرو رووناکبیری ناوداری ئەرژەنتینی – خۆرخێ لویس پۆرخێس – لە شاری بۆینس ئایرس چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... دوای لە دایك بوونی بەماوەیەکی کەم گوواستیانەوە پالێرمۆ ، کە ناوچەیەکی میللی پراوپری مەیخانەو تیاترۆخانە بوو ... ئەو کەش و هەوایەشی بە ئاشکرا لە نووسینەکانی بۆ رێخرا رەنگی داوەتەوە .
باوکی خۆرخێ پارێزەرو مامۆستای دەروونزانی بوو ... رووناکبیرێك بوو کە بروای بە ئانادکیژمی و ووجوودی هەبوو... دایکی خۆرخێش ئافرەتێك بوو لەیەکێك لەخانەوادەی شۆرشگێران بوو ... لە بەر ئەوە خۆرخێ زۆر سەرسام بوو بەتواناو لێهاتوویی دایك وباوکی ... دایکی لە تەمەنی ٩٩ ساڵیدا کۆچی کردو لانەیەکی گرنگ بوو بۆ خۆرخێ .
لە ساڵی ١٩٠٨ خۆرخێ چووە قوتابخانەو بەردەوام بوو لە خووێندن ... لە ساڵی ١٩١٤ باوکی چاوەکانی کوێر بوو و بەو هۆیە بەرەو ئەوروپا کۆچیان کرد ، دوای ئەوە چوونە پاریس و لەوێش چوونە سویسراو لە ژنێفی پایتەختی نیشتەجێ بوون .
دوای ئەوە خۆرخێ دەستی کرد بە خووێندنی زمانەکانی ئەڵمانی و لاتینی و فەرەنسی و ، لە هەمان کات چەندین هاورێ و دۆستی پەیداکرد ... دوای ئەوە کۆلێژی – کالڤن –ی تەواوکرد ، دوای ئەوە دەستی کرد بەسەرەتای نووسینەکانی ... دوای ئەوە یەکەم بەرهەمی خۆی بلاوکردەوە ... دوای ئەوە خۆرخێ توانایەکی باشی لە ئەدەب پەیداکرد ... لە ساڵی ١٩٢١ گەرانەوە بۆ شاری بۆینس ئایرسی پایتەختی ئەرژەنتین .
لەساڵی ١٩٢٣ کۆمەڵە شعرێکی لەکتابێکی ٦٤ لاپەرەیی بەیارمەتی باوکی بلاوکردەوە ... ئەم نووسەرە بەردەوام بوو لەکارە هەمەلایەنەکانی تاکوو لە

تەمەنی ٨٦ ساڵیدا لە ١٩٨٦/٦/١٤ ماڵئاوایی لە گەل و نیشتیمان و بواری نووسین کرد لە وولاتەکەیدا .

سەرچاوە:- مەوسوعەی فەلسەفە – دانانی – دکتۆر عەبدولرەحمان بەدەوی – بەرگی /٢.

١٨٩٩/٩/١٢ باڵوێزی رژێمی عوسمانی لە وولاتی سووید شەریف پاشای خەندان خەلاتی نیشانەی شمشێری لەلایەن شانشینی سووید پێ بەخشرا بەهۆی هەڵوویستە بووێرەکان .

١٨٩٩/٩/١٤ پیرە مێردی شاعیری نەتەوەیی و نیشتمانی کورد لە سەر فەرمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ، دەکرێتە ئەندامی ئەنجوومەنی شاری ئەستەمبۆڵ ، کە ئەوکات پایتەختی ئیمپراتۆریەتی دەووڵەتی عوسمانی بوو ، بەهۆی رۆڵی گرنگی لەکارە پیرۆزەکانی بەرامبەر بە گەلانی ژێر دەسەلاتی عوسمانیدا .

١٨٩٩/١١/١١ هەڵگیرسانی جەنگی بووێرزەکان بەسەرکرایەتی سەرۆکی کۆمارەکەیان – پۆل کرۆچر- دژی بەریتانیا و یەکەم پێکدادان لە بەرژەووەندی بووێرزەکان بووە لو وولاتەکەدا .

بەڵام دوای ئەوە هێزەکانی سووپای بەریتانیا توانیان دەست پێشخەری بەرەو سەرکەووتن بەدەست بێنن ، بەگەڕاندنەوەی شاری بریتۆریا لە ١٩٠١/٦/٥. کە ئەوکات رژێمی ئەڵمانیا پشتگیری لە بووێرزەکان دەکرد بەچەك و تەقەمەنی و پارە لەرێگەی نامیبیا .

١٩٠٠

٤ / ٢ / ١٩٠٠ شاعیرو نووسەرو سیناریۆ نووسی فەرەنسی – ژاك پرێڤێر – لە گەرەکی نوێی سەر رووباری سینی ناو شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا چاوی بە جیهان هەڵهێناوە ... دوای تەواوکردنی خووێندنی سەرەتایی واز لە خووێندن دێنێ و روو لەدابینکردنی رۆژانەی ژیان دەدات و لە سەر شەقامەکان دەبێتە فرۆشیاری گەرۆك .

لە ساڵی ١٩١٧ بەشداری لە خۆپێشاندان دەکات کە دژ بەجەنگی یەکەمی جیهانی ئەنجامدراو ، ژاك تۆمەتباردەکرێت و دەستگیردەکرێت و ماوەیەك لەبەندیخانە دەمێنێتەوە ... دوای ئازادکردنی بە هۆی توانای نووسینەکانی لە گۆڤاری دیلابری کاردەکات ... دوای ئەوە لە ساڵی ١٩٢٥ تێکەڵی کۆمەڵێك

شاعیرو ئەدیب و نیگار کێش دەبێت ، لەوانەش ئەندریا بریتۆن و ماکس ئیرنست و چەندین کەسایەتی دیکە جوولانەوەی سووریالی دادەمەزرێنن و ئەویش وەك ئەندامێکی چالاکی ئەم جوولانەوەیە لە هەموو شاعیرەکانی دیکە جەماوەر لەخۆ نزیك دەکاتەوە .

بەلاّم دوای هەلّووەشانەوەی جوولانەوەکە پریڤێر خۆی لەجەماوەری کرێکاری نزیك دەکاتەوەو بەرگری لەماف و ژیان و کاری کرێکاران دەکات و لەگەلّ جۆزێف گوزمانی ئاوازدانەر ئاواز بۆ ژمارەیەك چامە دادەنێن . دوای ئەوە سیناریۆ بۆ فلیمی – تاوان لانگ – کە لە سالّی ١٩٣٥ چان رێنوار دەریهێناو فلیمی مارسیل کارتی ، کە ئەویشیان درامایەکی کۆمیدیانە بوو کە لەسالّی ١٩٣٧ پێشکەشی کرا .

لە سالّی ١٩٤٦ ژاك پریڤێر یەکەم دیوانی بەناوی – ووشەکان – بلاّوکردەوە . دوای ئەوە ئەم مرۆڤە تواناداره لەکارەکانی بەردەوام دەبێت تا لە ١٩٧٧/٤/١١ بەنەخۆشی کۆچی دوایی دەکات لە وولاّتەکەیدا .

١٩٠٠/٢/٢٧ دامەزراندنی یانەی – بایەرن میونخ ، یاریگا، الیانتس ، ئەرینا– لە وولاّتی ئەلّمانیا ، کە جێگەی ٦٦,٠٠٠هەزار هاوولاّتی لێدەبێتەوە لە یاریگاکەدا .

١٩٠٠/٥/٢ خەباتگێرو شۆرشگێری کورد – حوسێن قونجۆ – کە یەکێك بوو لە لایەنگرانی ئیبراهیم پاشای مللی ، کە لە عەشیرەتی دینان بوو ، هەلّسا بە کووشتنی /٧ سەربازی سووپای عوسمانی لە شاری ماردین لە باکووری کوردستانی ژێر دەسەلاّتی عوسمانی ، لە پێناو سەلماندنی بوونی کورد لە کوردستاندا.

١٩٠٠/٥/١ قۆناخی یەكەمی بەرهەم هێنانی نەوت لە رۆژ هەلاتی ناوەراست دەستی پێكردوو بەردەوام بوو تاكوو سالْ ١٩٣٨ . هەروا دوای ئەوە دەست پێكردنی قۆناخی دووەم لە بەرهەم هێنانی نەوت تاكوو ئەمرۆ.
واتە قۆناخی یەكەم لە سالْ ١٩٠٠ تا١٩٣٨ و قۆناخی دووەمیش لە سالی ١٩٣٨ تاكوو ئەمۆ بەردەوام بووەو بەردەوام دبێت ، لە قۆناخی یەكەمی دەست پێكردن بە دۆزینەوەی چاوگە نەوتیەكان لە - لوبنان ،سووریا ، ئسرائیل ، رۆژهەلاتی ئوردن ، ئێراق ، كوێت ، بەحرێن عەرەبی سعوودی ، لە گەلْ هەندێك لە وولاتانی دیكەی عەرەبی و باشووری ئێران- كە وولاتی فارس جێگەی گرنگی پێدان بوو ، بۆ یەكەم جار ئەویش لە لایەن ئەندازیاری بەریتانی - ویلیام ك- داركی لە سالْ ١٩٠١ لە ناوچەی قەسرشیرین توانی بۆ ماوەی ٦٠ سالْ ئیمتیاز- ئیمتیازداری- وەربگرێت لە دوای گەرانێكی زۆر ، ئەم ئەندازیارە توانی لە باشووری ئێران لە سالی ١٩٠٣ نەوت بەرهەم بێنێت ، بە یارمەتی كومپانیای -بۆرما- ی بەریتانیابۆ نەوت . ئەمەش بووە هۆی ئەوەی كە پەرەسەندنێكی خێرا بە پلەی یەك لە سالی ١٩٠٩ بە دەست بێنێ بە دامەزراندنی - كومپانیای نەوتی ئەنگلۆ فارسی - دوای ئەوە لە سالی ١٩١٢ وولاتی فارس بەستراوە بە بەریتانیا بە شێوەیەكی توووند وئەو كومپانیا یە توانی نیوەی سەرمایەكە بكاتە خاوەنداریەتی خۆی و بە دامەزراندنی ١٦ بەرێوەبەر كە دووان لەو بەرێوەبەرانە مافی بە كارهێنانی ڤیتۆیان هەبوو لە سەر بەرێوەبەرایەتیەكانی دیكەدا
ئەو پەیوەند ییەی كە لە نێوان بەرپرسانی ئەوكومپانیایە هەبوو، لە نێوان كومپانیاكانی ئەمەریكاو حكومەتی بەریتانیاو حكومەتی فەرەنسانەبوو .

لەوکاتیش چاوگە نەوتیەکان کە کەوتبوونە باشوورو پەرەسەندنێکی باشیان بە خۆوە بینی کە کێلگە نەوتی – هافت کل –توانی ۹۰۰۰۰۰۰ملیۆن تەن لە نەوت بەرهەم بێنێ لە گرنگترین کێلگەکانی دیکەی جیهان .
هەروا ئەم نەوتەش لە رێگەی هێلەکانی بۆریی بە ناوچەی شاری –عەبادان – دەگەیاندراکەنداوو لەوێش رەوانەی بەریتانیا دەکرا ... لەو کاتەدا کومپانیای –ئیمتیاز – هەرێمەکانی باکووری لە خۆ گرتبوو ، کە لە پێنج هەرێم پێک هاتبوون کە ئەمرۆ ئەم هەرێمانە گرنگیەکی زۆریان هەیە لە بەرهەم هێنانی نەوت لە کێلگەکاندا .

سەر چاوە :– دراسات جغرافة المائية حول الشرق الاوسط –چاپی یەکەم /۱۹۸۳

۱۹۰۰/٥/۱٤ پێشبرکێی یاریەکانی پاڵوانیەتی – ئۆڵەمپیات – لە شاری پاریسی پایتەختی فەرەنسا ئەنجامدراو بەردەوام بوو تاکوو ۱۰/۲۸ ی هەمان ساڵ لە نێوان یاریزانەکانی وولاتانی بەشدار بوو لەم یاریە جیهانیە لە وولاتی فەرەنسادا .

۱۹۰۰/٥/۲۳ لەدایك بوونی فەیلەسوف و کۆمەڵناسی گەورەی ناوداری سەدەی بیستەم – ئاریك فرۆم – رابەری قوتابخانەی فرانکفۆرت لەشاری فرانکفۆرتی ئەلمانیا .
شایانی باسە کە ئاریك لە ساڵی ۱۹۲۲ بەڵگەنامەی دکتۆرا بەناوی – یاسای جوولەکە – بەدەست دێنێ و هەروا لە ساڵی ۱۹۳۰ لەشیکردنەوەی دەروونزانیش دەبێتە پسپۆر ... دوای ئەوە لەساڵی ۱۹۳۲ بەرەو وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەڕوات و کۆمەڵگای ئەو وولاتە دەکات بەمەڵبەندی توویژینەوەکانی ، لە هەمان کات لەزانکۆی نیۆرك دادەمەزرێت . لە ساڵی ۱۹٥۰ پەیوەندی بەپارتی سۆشیالست دەکات .
لەساڵی ۱۹٦٥ دکتۆرای فەخری لەزانکۆی مەکسیك وەردەگرێت ... دوای ئەوە دەگەرێتەوە ئەورووپاو لە وولاتی سویسرا نیشتەجێ دەبێت و لە ساڵی ۱۹۸۰ کۆچی دوایی دەکات .

۱۹۰۰/٦/۲۰ لە دایك بوونی فەیلەسوف ئیتالی – ئینریکۆ کاستلی – لە رۆمای پایتەختی ئیتالیا . ئەم نووسەرە گرنگی بەبەشی فەلسەفەی ئایینی داوە . بەڕێوەبەری – پەیمانگای خوویندنەکانی فەلسەفە – بووە لە رۆما و مامۆستای فەلسەفە بوو لە ساڵی ۱۹٤۰ تاکوو ۱۹۷۰ لە زانکۆی رۆما . هەروا سەرنووسەری گۆڤاری – محفوظوت الفلسفة – بووە . بیروو بۆچوونەکانی لە نێوان ئایینی بوون بووە ، واتە – المپالیە – المادیە – و بەردەوام بووە لەکارە

هەمەلایەنەکانی تاکوو لە ۳/۱۰/ ۱۹۷۷ لە رۆما کۆچی دوایی دەکات لە وولاتەکەیدا .

۱۹۰۰/۱۱/۸ لە دایك بوونی نووسەرو رۆژنامە نووس و ئەکتەری سینەما – مارگرێت یۆجین مێشێل – لەشاری ئەتلانتای وولایەتە یەکگرتووەکان ئەمەریکا ... باوکی یاساناسی رەسەنی سکوتلەندی و دایکی ئیزابیل ستیف لە رەگەز ئیرلەندی بووە .

لەماوەی کارە هەمەلایەنەکان و راگرتنی هاوسەنگی لە کارەکانی توانییەتی لەماوەیەکی کورت ۱۰ خەلاّتی ئۆسکارت وەربگرێت ... خاتوو مارگرێت لەکاتی جەنگی دووەمی جیهان ، لە رێکخراوی خاچی سووری ئەمەریکی کاردەکات و لەشاری فیموترێسی فەرەنسی خواردن و کەل و پەلی پزیشکی بە لێقەوماوان دەبەخشێ .

هەر بۆیە لە ساڵی ۱۹٤۹ نازناوی هاونیشتیمانی فەخری ئەم شارەی فەرەنسای پێدەبەخشرێ ... بەلاّم دوایی لە ۱۹٤۹/۸/۱۸ بەکارەساتی ئۆتۆمبیل گیانی لەدەست دەدات . لە ۱۹۹۷/٥/۱٦ ئەو خانووەی مارگرێت کە رۆمانی بابردەلەی تێدانووسی بوو کرایە مۆزەخانە ، کە لە ناوەراستی شاری ئەتلەنیتە ... لەو مۆزەخانەیەش بەدەیا بەڵگەنامەو رۆمان و فلیمەکانی تیایە لەگەڵ کەل و پەلی تایبەتی و پۆستکارت لە وولاتەکەدا .

۱۹۰۰/۱۲/۱٦ لە ئاکامی گفتووگۆی دوورو درێژو نهێنی لە نێوان شانشینی فەرەنسا و شانشینی ئیتاڵیا ، لە ئەنجام هەردوو لا رێکەوتن لە سەر ئەوە مۆرکرا ، کە ئیتاڵیا دان بنێ بە داگیر کردنی وولاّتی توونس لە لایەن دەسەلاّتی فەرەنسا و ، هەروا نانانی فەرەنسا بە دەسەلاّتی ئیتاڵیا لە سەر تەرابلسی رۆژئاوا لە ناوچەکەدا .

سەرچاوەکان

– میدیا –ئی – م– دیاکۆنۆف – دار الحكمة – لندن.
– چەند لاپەڕیەك لە مێژووی کورد– لازاریف.
– الثقافة الجديدة– گۆڤارێکی مانگانەی پارتی کۆمۆنیستی ئێراقە.
– بیری نوێ– گۆڤارێکی وەرزی پارتی کۆمۆنیستی کوردستانە.
– کوردستان والكرد– جواد مەلا– وطن مقسم وامة بلا دولة.
– رادیۆی لەندەن– پرۆگرامی السائل والمجيب.
– رۆژ ژمێری – پانۆرامای کوردستان.
– چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی کورد بەشی /١–٢، د. کەمال مەزهەر ئەحمەد.
– هەولّم داوە لەتەلەفزیۆن و گۆڤارو رۆژنامەکان کۆم کردۆتەوە لەگەڵ نووسینەکانی خۆم کە دەستنووس بوونەو بابەت لەدوای بابەتی جیاجیا بلاووکراونەتەوە.
– کوردستانو کورد– شەهید دکتۆر عەبدولرەحمان قاسملۆ.
– شۆرشی شێخ عووبێدوللای نەهری– محەمەد حەمە باقی .
– شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران لەباکووری کوردستان.
– کورد– باسیلی نیکیتین– وەرگێرانی: دکتۆر نووری تاڵەبانی .
– المشكلة الكردية في الشرق الاوسط– د. حامد محمود عيسى .
– ساڵنامەی کوردستان– دانانی: عەلی کەندی – چاپی سێیەم – تاران– ٢٠٠٦.
– تأريخ الدولة العثمانية – مامۆستا محمد فريد المحامي ، چاپی نۆیەم – دار النفائس– بيروت .
– سنتان ف كوردستان– ١٩١٨–١٩٣٢ – دیلبوە– آ– هی فەرمانرەوای رامیاری هەولێر– وەرگێرانی: فوئاد جەمیل –چاپی یەکەم– بەیرووت.
– القانون الدولي العام – دكتور عصام العطية – چاپی شەشەم– ٢٠٠١ – وەزارەتی باڵای فێرکردنو توویژینەوەی زانستی– بەغدا.
– رۆژنامەی – الحياة – چاپی بەیرووت – ژمارەی ساڵەکانی ٢٠٠١–٢٠٠٢–٢٠٠٣–٢٠٠٤–٢٠٠٥–٢٠٠٦ –٢٠٠٧ .
– رۆژنامەو گۆڤارەکانی هەرێمی کوردستان– خەبات – کوردستانی نوێ – گوڵان– رامان – کاروان – سەردەمی عەرەبی– رێگای کوردستان– گولانی عەرەبی– سەنتەری برایەتی.
– فەرهەنگی رووداوەکانی کوردستانو وڵاتانی جیهان– دانانی: عەلی کەندی – چاپی یەکەم– تاران – ٢٠٠٥.
– کەناڵی ئاسمانی تەلەفزیۆنی جەزیرە – پرۆگرامی – في مثل هذا اليوم–.
– اسرائيل الكبرى – دراسة في فكر التوسعي الصهيوني – دكتور اسعد زوق – دار الحمراء–بيروت. الطبعة الرابعة – ٢٠٠٣.
– تأريخ اوروبا فى العصر الحديث– دانانی : هـ. ا. ل. فيشر– دار المعارف– چاپی نۆیەم.
– قصة الحضارات – دانانی – ول ديورانت – وەرگێرانی: محمد بدران– مصر– مهرجان القراة للجميع.

٢٦- معجم الحروب – دانانی : دکتور فردریك معتوق- چاپی یەکەم- بەیروت- لوبنان.
٢٧- لمحات اجتماعية عن تاريخ العراق الحديث – دکتور علی الوردی – توزيع مكتبة الصدر- تاران – ئێران.
٢٨- التاريخ الاسلامي – دانانی: دکتور محمد شاكر – المكتبة الاسلامية- چاپی هەشتەم- بەیروت – ٢٠٠٠.
٢٩- الارهاب الدولي وانعكاساته على الشرق الاوسط خلال الاربعين قرنا- دانانی سفیر: دکتور حسين شريف- الهيئة المصرية العامة للكتاب- ١٩٩٧- میسر.
٣٠- دراسات في الحركة الكردية المعاصرة- ١٨٣٣ -١٩٤٦ دانانی: دکتور عوسمان عەلی- چاپخانەی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی باشووری کوردستان.
٣١- القاموس السياسي – ئامادەکردنی: احمد عطية – چاپی سێیەم- دار النهضة العربية –شارع عبدالخالق – قاهیرە – میسر.
٣٢- تاريخ الوزارات العراقية – دانانی : عبد الرزاق ئەلحوسنی – چاچی شەشەم- بیروت – ١٩٨٢,
٣٣- نەتەوەکان و دەوڵەتی سۆڤیەت – هیلین کاریردا کلوس- وەرگێرانی بۆ زمانی عەرەبی: هزی عبود – بەیروت – چاپی یەکەم- ١٩٧٩.
٣٤- مقالاتی – شەهید سامی عەبدولرەحمان- باشووری کوردستان- هەولێر.
٣٥- عەبدولکەریم قاسم – رؤية بعد الشعرين- حسن العلوی- چاپی یەکەم- العراق..
٣٦- الحياة السرية لصدام حسين – دانانی: انيس الرغيدی- چاپی یەکەم -٢٠٠٤- میسر.
٣٧- راپەرینی کوردە عەلەویەکانی دەریسم- هانز- لۆکای کبیسیر- ١٩١٩-١٩٢١ قۆچگیری- وەرگێرانی لەفەرەنسیەوە – نەجاتی عەبدوڵلا.
٣٨- کوردستانی پشت قەفقاس- دکتور –ئەفرسیاو هەورامی – لەبڵاوکراوەکانی – ژین- باشووری کوردستان- سلێمانی.
٣٩- تاريخ العراق بين احتلالين – پارێزەر – عەباس عەزاوی چاپی یەکەم- هەشت بەشەکە.
٤٠- شەرەفنامە –شەرفخانی بەدلیسی –وەرگێرانی هەژار – ١٩٧٣ لەلایەن کۆڕی زانیاری کورد بەچاپ گەیاندراوە- چاپخانەی نعمان – نەجەف.
٤١- کوردو کوردستان – بەرگی ١-٢-٣ محەمەد ئەمین زەکی – لە دار اسلامی بغداد بەچاپگەیاندراوە -١٩٣١.
٤٢- کوردو عەجەم – نەوشیروان مستەفا ئەمین – مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران –سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان–سلێمانی -٢٠٠٥.
٤٣- کورد – تورك – عەرەب- سیسیل جون ئیدمۆندی- وەرگێرانی حامد گەوهەری- دەزگا، چاپ و بلاووکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٤.
٤٤- في الاداب (ف. إ. لينين) – وەرگێرانی لە رووسیەوە- یوسف حلاق بڵاوکردنەوەی وەزارەتی رۆشنبیری – دیمەشق –سوریا -١٩٧٢.
٤٥- مێژوو – دکتور کەمال مەزهەر ئەحمەد – بە یاریدەدەری ئەمیندارێتی گشتی رۆشنبیری ولاوان چاکراوە –بەغدا ١٩٨٣.
٤٨- چەند لاپەرەیەك لە مێژووی گەلی کورد – دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد- بەرگی دووەم- ئامادەکردنی: عەبدوڵلا زەنگەنە- هەولێر – چاپی یەکەم – ٢٠٠١.

٤٩- یاداشتەکان - رەفیق حلیمی -بەشی یەکەم و دووەم - کوردستانی ئێراق شۆڕشەکانی شێخ مەحمود -چاپخانەی رۆشنبیری - بەغدا - ١٩٨٨.
٥٠- هەڵوێستنامە- عەلی کەندی - بەرگی یەکەم - چاپی یەکەم- هەولێر- ٢٠٠٦.
٥١- قصة الديانات -سليمان مەزهەر - کتێبخانەی مەدبولی - چاپی دووەم - میسر -٢٠٠٣.
٥٢- کوردستان لە ساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهان - دکتور کەمال مەزهەر ئەحمەد - وەرگێرانی بۆ عەرەبی: دکتور محەمەد مەلا عەبدولکەریم - چاپی دووەم -بەغدا -١٩٨٤.
٥٣- راپەرینی شێخ سەعیدی پیران - رۆبەرت ئۆلسن -١٨٨٠-١٩٢٥ وەرگێرانی ئەبوبەکر خۆشناو- زەنجیرە کتێبی دەزگای چاپو پەخشی سەردەم - سلێمانی -١٩٩٩.
٥٤- تاریخ الاكراد- تۆماس بوا- وەرگێرانی - محەمەد تیسیر مبرفات - دار الفكر المعاصر- بیروت -لوبنان - چاپی یەکەم -٢٠٠١.
٥٥-حول مسألة الاقطاع بين الاكراد - أ. شامیلیۆف- وەرگێرانی- دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد - چاپی دووەم- بەغدا - ١٩٨٤.
٥٦- قضايا كردية معاصرة - كركوك والانفال -الكردو توركيا - دکتور جبار قادر - دار ئاراس للطباعة والنشر - چاپی یەکەم - ٢٠٠٦.
٥٧- کورد لەجەنگی رووسیا لەگەڵ ئێران و تورکیا . پ. ی- ئەڤیریانۆف -وەرگێرانی لە رووسیەوە دکتۆر ئەفرسیاو هەورامی -سلیمان -٢٠٠٤.
٥٧- كركوك وتوابعها حكم التاريخ والضمير - دراسة وثائيقة عن قضية الكردية في العراق - دکتور کەمال مەزهەر ئەحمەد- بەشی یەکەم - وەزارەتی رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان - سلێمانی .
٥٨- المستبد - زهیر ئەلجەزائری - صناعة القائد - صناعة الشعب- چاپی یەکەم - بیروت -بەغدا - ٢٠٠٦.
٥٩- عصر ناپلیۆن - تاريخ الحضارة الاوروبية ف ١٧٨٩-١٨١٥ - ول دیورانت - وەرگێرانی دکتۆر عەبدولرەحمان عەبدوڵلا شێخ - دار الجبل - بیروت -٢٠٠٢.
٦٠- تاريخ الرومان - دانانی نجيب ابراهيم طراد -تقديم دکتور محمد رينهم عزب - مكتبة ومطبعة القدر-١٩٩٧.
٦١- موسوعة الفلسفة - دانانی دکتۆر عەبدولرەمان بەدەوی - بەرگی - ١-٢-٣. تاران - ئێران ..
٦١- مێژووی ئیبن خەلدوون - ئامادەکردنی - محەمەد سالح هاشم - خانەی کتێبی زانستی - بەروت .
٦٢ -مقدمه ابن خلدون - مو سسه الرساله ، الناشرون - مستەفا شێخ مستەفا - چاپی یەکەم / ٢٠٠٧
.
٦٤ - مێژووی - تەبەری - - دار ابن كثير ، چاپی یەکەم - دیمەشق - بەیروت .
٦٥ - الكامل فی التاريخ - ابن اسیر - دار المــــعرفه - بەیروت ، لبنان - چاپی یەکەم /٢٠٠٢ .

کورتەیەك لە ژیاننامەی – نووسەر

گەر بەراوود لە نێوان ژیاننامەی نووسەران بکەینەوە ، بۆمان دەردەکەوێ کە نووسەران ، یاخوود دانەران ، جا لە هەر بوارێك ب بگرە لە نووسینەوەی مێژوو جووگرافیاو زمان وکەلتوورو داب ونەریت و شارستانیەتی هەر نەتەوەیەك لە سەر گۆی زەویدا . کە ژیاننامەی نووسەران زۆر لە یەك دەچێ ، جا لە بوواری هەژاری و کەم دەرامەتی بێت ، یاخوود لە ئاستی بڕوانامەی خووێندن بێت ، یاخوود لە ئاستی پەیووەندیە کۆمەلاَتیەکان بێت .

بەلاَم سەرچاوەی بوونی تووانای نووسەر لە هەموو بووارە جیاجیاکاندا ، هۆکاری چ ئێش وئازار و نالەباری ئەو نووسەرەیە لە ناو پەیووەندیەکانی کۆمەڵگاو لە نێوان کۆمەڵگاو دەسەلاَتدا .

ئەویش بە هۆی چەوسانەوەو نەبوونی داد پەروەری لە دەسەلاَ ت و پەیووەندیەکان لە هەموو بووارەکانی ڕامیاری و ئابووری بازرگانی و نەتەوەیی و نیشتیمانی و کۆمەلاَیەتی و ڕۆشەنبیری و زمان و مێژوو داب و نەریت و و کەلتوورو شارستانیەت .

بەتایبەتی کۆمەڵگای کوردو مێژووی چەوسانەوەی داگیرکردنی و لەت لەتکردنی لە لایەن ڕژێمەکانی دابەش کەر، لە پێناو پاراستن و بتەووکردن وبە هێز کردنی بەرژەوەندیەکانیان . بە دروستکردن و پێکهینانی دەووڵەت لەسەر خاکی گەلانی دیکە لە هەرێم و ناوچەو جیهاندا ، لەوانەش گەلی کوردو خاکی کوردستان .

جا عەلی کەندیش یەکێکە لەو نووسەروو دانەرانەی کە بەو قۆناخە نا لەبارانە تێپەر بووەو بۆتە هۆی سەرچاوەی پێنووسەکەی بەنووسین و گەیاندنی پەیامەکەی بۆ کۆمەلگای گەلی کوردستان . کە ئەویش:–

ناوی تـەواوی— عەلـی عوومـەر عـەلی فـەتاح —ە و ناسراو بووە بە — عەلـی کەنـدی — و لەسـاڵی ١٩٥٣ لـە گوونـدی سـەر بەشـاخ ، کـە مەڵبەنـدی هـۆزی سیانەو سـەر بەناحیـەی دیبەگـەی سەربە قەزای مخموری پارێزگای هـەولێرە لـە باشووری کوردستان ، چاوی بـە جیهان هەڵهێناوە ، لە بنەماڵەیەکی هەژاری جووتیار لەم گووندەدا .

هەروا عەلی کەندی بۆ یەکەم جار لە لای مەلای ئاینی ئیسلام دەستی کردووە بە خووێندن لە حووجرەی فەقێیان لە مزگەوتەکان .

دوای ئـەوە لـە سـاڵی ١٩٦٠ چـۆتە قوتابخانـە لـە قـەزای مـەخموور . جا لەوکاتـە بـە هـۆی هـەژاری خێزانەکـەی و نـەبوونی تووانـای دارایـی بـاوکی ، لـە گـەڵ خووێنـدن لـە پشووی هاوینـە کـاری کـردووە ، بـە کـاری بەرخـەوانی و شـووانی و کرێکـاری و درووێنـە کـردن و جـووت کـردن و کاریدیکـەی لـە تووانایـدا هـەبووە ، لـە پێنـاو بـەرەو بـاش بـوونی بـاری گووزەرانی ژیانی خێزانەکەو یارمەتی دانی باوکی لەم بووارەدا .

هەروا دوای تـەواوکردنی قۆنـاخی خووێنـدنی سەرەتایشی دەرچوونی بە پلەی دووەم لـە سەر ئاستی قەزای مەخموور لە خووێندن و بەهۆی باری رامیاری و بیروو بۆچوونی ئەو خێزانەوە ، لە هەمان کات بە هۆی هەڵوویستی عەلی کەندی فەرمانی دەست گیر کردنی لـە مانگی/ ٧/١٩٦٦ لەلایەن داروودەستەکەی رژێمی بەعسی بۆ دەردەچێ لە قەزاکەدا .

هەر بەم هۆکارەش لە ١٠/ ٩ / ١٩٦٧ رووی لە شاخەکانی کوردستان کرد بە پەیووەندی کردنی بە پێشمەرگەی شۆرشی ئەیلولی مەزن لە لقی پێشمەرگەکانی پارتی کۆمۆنیستی ئێـراق لقـی / هــەرێمی کوردسـتان ، لــە دەڤــەرەکانی رانیــە و قــەڵادزێ و رەوانـدوزو پارێزگاکانی سلێمانی و هەولێرو بە ردەوام بوونی تاکوو ٢٠ /٣ /١٩٧٢ .

لـەو ماوەیەشـدا بـەهۆی خراپـی باری خێزانەکـەی لـە کاتـە بەردەستەکانی کـاری کـردووە بۆئەوەی ژیانی خۆی و خێزانەکەی بەرەو باشتر ببات لەو کاتدا .

دوای ئـەوە گەراوەتـەوە پارێزگـای هـەولێرو چـۆتە قـەزای مـەخموور بـۆ کـاری پارتایـەتی و بۆتـە کـادیر لـە قـەزای مـەخموورو بـە بـەردەوام بـوونی لـە پایـەکانی لـە پـارتی کۆمۆنیسـت تـاکوو ١٢/٣/١٩٧٩ ، کـە ئەنـدامی لیژنـەی نـاوخۆی پـارتی کۆمۆنیسـت بـووە لـە لیژنـەی پاریزگای هەولێر لە باشووری کوردستان .

دوای ئەوە لە ١ / ٧ / ١٩٧٥ چۆتە شاری مۆسکۆی پایتەختی یەکێتی سۆڤیەت ، ئەویش بە خووێنـدنی لـە پـەیمانگای زانستە کۆمەڵایەتیـەکان ، ی سـەر بـە ئـەکادیمیای زانسـتی کۆمەڵایەتیەکانی یەکێتی سۆڤیەت ، بۆ ماوەی دوو ساڵ بە دەر چوونی بە پلەی زۆر باشە

لـه پیمانگایـەدا ، تـاكوو ١٥/ ٨ / ١٩٧٧ دا و دوای ئـەوە گەراوەتـەوە كـوردستان لـە پارێزگای هەولێر قەزای مەخموور لە دەڤەرەكەدا .
دوای گەرانەوەی لە سۆڤیت لە ١٩٧٨/١٢/١٢ خێزانی پێك هێناوە و باوكی پێنج كورە ، و هەموویانی بە ئامانجێكی باش گەیاندوو لـە پلەكانی فەرمانبەریـەتی و سێ لە كورەكانی خێزاندارن لە شاری هەولێردا .
هەر لە ١٩٧٩/٣/١٢ بە فەرمانبـەر دامـەزراوە لـە بەرێوەبەرایـەتی گەشت و گوزار لـە هاوینـە هـاواری سـەلا حـەدین – پیرمـام – لـە كۆمـەڵگای سـەرە رەش لـە پارێزگـای هـەولێر ، بـە بەردەوام بوونی كاری فەرمانبەرێتی . سەرەرای ئەوەش لـە دوای سـاڵی هەشـتاكان بەهۆی مـل كـەچ نـەكردنی بـۆ داخوازیـەكانی دارو دەسـتەكی بـەعس لـە كـوردو عـەرەب ، كـە لـە ١٩٨٢/٢/١٣ لەلایەن بەرێوەبەرایەتی ئـەمنی هـەولێر دەست گیر كراوەو رەوانـەی – الهیئـه الخاصه – لە شاری كەركوك زیندانی كراوەو بۆ ماوەی حەوت مانگ گیراوە تاكوو ٦ / ٨ /١٩٨٢ . ئازاد كـراوە بـێ ئـەوەی هیچ كەسێك لـە ئەنـدامان و لایـەنگرانی پارتـەكان و كـە سایەتیەكان تووشی ئێشوو ئازارو ئەشكەنجە بكات --- واتـە ئیعتراف نـەكردن --- و بە سەربەرزی لەو زیندانانەی شەقلاوەو مسیف سەلاحەدین وهەولێرو كەركوك دەرچووە .
دوای ئـەوە بـۆ جـاری دووەم لـە ١٩٨٥/٥/١٩ لـە لایـەن پیـاوانی موخابـەراتی پارێزگـای مووسڵ ، كە لەو كاتە سەرباز بوو لە مەدرەسـە قتـالی مووسـڵ دەسـتگیر دەكرێ و رەوانـەی موخابـەراتی گـشتی شـاری كـەكوك دەكرێـت ، كـە ئـەم بەرێوەبەراتیـە گـشتیە بـۆ هـەموو شـارەكانی كوردسـتان بـوو وەك مووسـڵ و كـەركوك و هـەولێرو سـلێمانی ودهـۆك . كـە فـەرمانی دەسـت گیركردنـی لەلایـەن بەرێوەبەرایـەتی ئـەمنی هـەولیرو ئـەمنی بـاكوورو ئیستخبارات و موخابەرات لە هەردوو پارێزگای مووسڵ وهەولێری بۆ دەرچوو بوو .
لە ئاكام لەم رۆژەدا دەستگیركراو لە زیندانەكانی مووسڵ وكەركوك مایەوە تـاكوو ١٧ / ٩ / ١٩٨٥ بە ئازادكردنی لە دوای داد گایی كردنی ، كە هیچ بەڵگەیەك نـەیتووانی تاوانبـاری بكات بەهۆی دان نەنانی بە كارە نەهێنیەكانی كە لەو كاتدا ئەنجامی دەدا .
هـەوا بـۆ جـاری سـێیەم لـە ٢٥ / ٩ / ١٩٩٠ لـە لایـەن ئـەمنی هـەولیر دەسـتگیركراوەتەوە لەسەر هەمان بیرو بۆچوو ن وهەڵوێست . بەڵام بۆ ماوەیەكی كەموو دوای ئەوە ئازاد كرا .

لـە دوای ١٩٧٩/ ٣/١٢ تـاكوو راپـەرینی گـەلی كوردسـتان لـە ١٩٩١/٣/٥ بـە سـەدان جـار لەلایەن بەرێوەبەرایەتیەكانی ئەمن و ئیستخبارات و موخابەرات لە پارێزگای هەولێر بانگ

هێشت کراوەو لێکۆڵینەوەی لە گەڵ کراوەو لە دوای ووتە ناشیرینەکانیان و ئیهانە کردنی علی کەندی ئینجا رێگەیان پێداوە لە بەرێوەبەرایەتیەکانیان دەرچێ .
سەرەرای ئەوەش بۆ دووجار لە رێزی سەربای سووپای ئێراق بووە بۆماوەی ٤,٥ چوارساڵ و نیوو ، بەلاّم ئەو کەسانەی کە کورد بوون و رەفیق حزبیی و ئەمن جاشی خۆ فرۆش ودووژمنی کوردو کوردستان بوون دژی مامۆستا عەلی کەندی بوون بە نووسینی راپۆرت لەسەری و بە زیندانی کردنی ...؟...! . کە ئێستاش لەجاران پۆلایان و باری ژیانیان باشترە لە هەمان دام ودەزگا ئەمنیەکان و حکومەت و خاوەنی هەموو شتێکن ، لە حکوومەتی هەرێمی کوردستان و ، بەلاّم مامۆستا عەلی کەندی تا تەواو بوونی ئەم مێژوونامەیە خاوەنی – یەك سم زەوی نیە نەك لە سەر گۆی زەوی بگرە لەسەر خاکی کوردستانیشدا و ماوەی ژیانی لە کرێ چییایەتی بردۆتە سەر لەم بارو دۆخە تەنگەدا ، و علی کەندیش هەر وەك جارانە لە بیروو بۆچوون و هەڵوویستەکانی بەردەوامەو پۆژێك لە رۆژانیش مل کەچی هیچ لایەنێك نەبووە نە لە رابردوو و لە ئێستادا ، بۆ سەلماندنی ئەم ووتان . نووسینەکان ودانراوەکانیشی شاهیدن بۆ ئەم راستیانە .

لە بەرهەم وبلاّکراوەکانی– نووسەر

لە گەڵ ئەوەشدا عەلی کەندی لە بارەی دەستکردنی بە نووسینەکانی کە دەگەرێتەوە بۆ ساڵی ١٩٧٤ ، کە لەو کاتەی لە شاری بەغدا بوو ، یەکەم بابەتی لە رۆژنامەی --- تەریق ئەلشەعب – کە زمانحالی پارتی کۆمۆنیستی ئێراق بوو ، لە سەر باری رامیاری و نەتەوەیی بلاّوکردەوە لە رۆژنامەکدا . دوای ئەوە لە نووسین بەردەوام بووە بە پێی باروو دۆخەکانی رامیاری و نەتەوەیی و بووارەکانیدیکەدا . بەرهەمەکانیشی ئەمانەن :–

١– ساڵنامەی کوردستان ، کە یەکەم بەرهەمی نووسینەکانە .
٢– فەرهەنگی رووداوەکانی کوردستان و وولاّتانی جیهان ، کە بۆ یەکەم جارە لە کوردستان – چاپی یەکەم /٢٠٠٥ .
٣– مێژوونامە – کە ئێستا لە بەردەستدایە ، چاپی یەکەم / ٢٠٠٦ .
٤– زانین – کە فەرهەنگێکی – کوردی – عەرەبی – رووسیە ، کە ئەویش بەرەوە بە چاپگەیاندن هەنگاو دەنێ .

٥- نەخشەی جیهان – بە زمانی کوردی بە ناونیشانی – کورد لە نێوو نەخشەی رامیاری جیهان – کە بۆ یەکەم جارە لە کوردستان . ئەم نەخشەیە ۱۰۰۰۰ دە هەزار دانەی لێ چاپکرا لە ئیران ، بەڵام لە لایەن دەزگاکانی ئیتلاعاتی ئیران دەستگیر کرا . دوای ئەوە وەك هەدییە لە ۲۰۰۸/۸/٤ پێشکەش بە وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان کرا ، لە ریگەی بەرێوەبەری گشتی پرۆگرام و چاپەمەنیەکان – کاك ئاراز نەجمەدین – لە هەولێر .

٦- سالنامەی کوردستان – بە شێوەی بچووك – تقویم مەنزەدی – کە بۆ یەکەم جارە لە کوردستان .

٧- هەڵوویستنامە – ۲۰۰٦ – بەرگی یەکەم ، کە ئامادەیە بۆ چاپکردن .

٨- ئینسکلۆپیدیای کوردستان و جیهان –چاپی دووەم /۲۰۰۸ .

٩- ئافرەت لە پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکاندا ، هەنگاو دەنێ بەرەو بە چاپگەیاندن .

١٠- دەفتەری زانیاری – بەندە بە پارکی سامی عەبدولرەمان لە شێووەی – شریت – کە ۲,٥٥ مەتر درێژیەتی ،ئەویش بۆ یەکەم جار بووە لە کوردستان .

١١-بڵاوکردنەوەی زیاتر لە – ٧٥ – بابەت و لێکۆڵینەوە لە بووارەکانی رامیاری و نەتەوەیی و جووگرافی وپەیووەندی کۆمەڵایەتی و ئافرەت و توویژی گەنج ، لە رۆژنامە وگۆڤارەکان ، لە سەر باروو دۆخی کوردو رووداوەکان لە گەڵ وولاتانی داگیر کەری کوردو کوردستان و رامیاریەتی لە پەیووەندی نێوو دەووڵەتیدا .

١٢-لە دوای ئەوانە ، ئەوا ئینسکلۆپیدیای مێژوونامەکە بە چووار بەرگ/٤ کەوتە بەردەستتان ، وەك بلێی هەگبەی مێژوو لە بەر دەستا بێت لە هەموو بووارەکانی – رووداوو بە سەر هات و رێکەووتن و شەڕو ئاشتی و نەتەویی نیشتیمانی و رامیاری و جووگرافی و سەر بازی و ئابووری و بازرگانی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و مێژوو وزمان و داب و نەریت و کەلتوور و شارستانیت , لە گەڵ رووداوەکانی پزیشکی و گەردوونی و وەرزش و رووداوەکانی فرۆکە و گرکان و گوومە لەرزەو ئاژەڵ وچەندین بوواری دیکە لە جیهاندا .

زنجیرەی چاپکراوەکانی ساڵی ٢٠٠٩ی
بەڕێوەبەرایەتی گشتیی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە
بەڕێوەبەرایەتی بڵاوکردنەوەی هەولێر

ژ	ناوی کتێب	ناوی نووسەر	بابەت	نرخ	لاپەڕە
٣٦٢	البعد السياسي للمشكلات القومية "الكرد نموذجا"	د.خليل اسماعيل محمد	دراسة	١٠٠٠	١٠٤
٣٦٣	خۆری ئارابخا کەرکوك و ژیانی عەبدولڕەحمانی نفووس	زانیار سەردار	لێکۆڵینەوە	١٠٠٠	١٠٤
٣٦٤	الاعلام... والصحافه	صابر محمود عبدالله	دراسة	١٥٠٠	١٢٠
٣٦٥	هەڵوێستەکان. دەسکەوتەکان و وتارو دیمانەکانی سەرۆك مسعود بارزانی	ئا: مستەفا سلیم	وتارو دیمانە	-	٥٥٢
٣٦٦	لە درزی هزرەوە	بەهزاد حەوێزی	وتار	١٥٠٠	٢٥٦
٣٦٧	توانەوە	غەفوور ساڵح عەبدوڵڵا	ڕۆمان	٢٠٠٠	٢٠٤
٣٦٨	مصباح القلوب و مفرج الكروب	ملا عبدالرحمان ملا طه	الجزء الاول	٦٠٠٠	٧٨٤
٣٦٩	مصباح القلوب و مفرج الكروب	ملا عبدالرحمان ملا طه	الجزء الثاني	٧٠٠٠	٨٩٦
٣٧٠	ڕێزمانی ئامرازی پەیوەندی	د. شێرکۆ بابان	لێکۆڵینەوە	٣٠٠٠	٣١٢
٣٧١	مێژووی هونەری فۆتۆ	د. فەرهاد پیرباڵ	لێکۆڵینەوەی مێژوو	٣٠٠٠	٩٦
٣٧٢	پەلکە زێڕینە	سەید مەولود بێخاڵی	فۆلکلۆر	٢٠٠٠	٨٠
٣٧٣	کێ پەنیرێ من ڤەگوهاست؟	و:ناهیدا دری	چیرۆك	١٥٠٠	١٠٤
٣٧٤	کانەبییان	ڕەزا سەید گوڵ بەرزنجی	ڕۆمان	٢٠٠٠	٢٢٤
٣٧٥	مناخس الالم	د.بشير الطوري	شيعر	١٠٠٠	٢٢٤
٣٧٦	مسرحيتان كوميديتان	عادل دنو	مسرحيه	١٠٠٠	٤٨
٣٧٧	چنینەوە	د. لەتیف محەمەد حەسەن	شیعر	٢٠٠٠	٤٤٨
٣٧٨	کورد و سیستمی نێو دەوڵەتی	د.عوسمان عەلی میرانبەگ	لێکۆڵینەوە	١٥٠٠	١٥٢
٣٧٩	ئاسمانی گەڵا بابردووەکان	نەرمین جەعفەر	شیعر	١٠٠٠	١٢٠
٣٨٠	گۆڤەندێك لە هەڵبەست	موسی زاخۆرانی	شیعر	١٠٠٠	١٠٤
٣٨١	کەلەپووری کوردەواری	عەباس چنارانی	فۆلکلۆر	٣٠٠٠	٢٨٨
٣٨٢	تراژیدیای کوردان	وریا ڕەحمانی	ڕاپۆرتی سیاسی	٢٠٠٠	٢٠٨
٣٨٣	بانگهێشتێك بۆ سەرهەڵدان	ئاشتی فەلەکەدین	ڕۆمان	٢٠٠٠	٢٠٨
٣٨٤	لە پێناوی تازەگەریی فیکریدا	نەجات حەمید ئەحمەد	گشتی	٢٥٠٠	٥٤٤

٣٨٥	ئاگرپژێن و بوومەلەرزەکان	و: ئەمیرە ئیسماعیل	زانستی	٣٠٠٠	١٤٤
٣٨٦	ملحمة سيامند وخجه	مصطفی خۆشناو حمو	لێکۆڵینەوە	١٠٠٠	١١٢
٣٨٧	گەشت و گوزار	قادر باوەجان	گشتی	٥٠٠٠	٤٠٠
٣٨٨	نامەیەك لە قوبرسەوە	ئازاد کەریمی	کورتە چیرۆك	١٠٠٠	٨٠
٣٨٩	چەند لایەنێك ژدیرۆکا ئیسلاما سیاسی	و. جەمال عەبدولّا	لێکۆڵینەوە	١٠٠٠	٩٦
٣٩٠	چالاکیەکانی وەزارەتی رۆشنبیری/٢٠٠٨	ئا: روقیە عەبدولّا	چالاکی	---	١٦٠
٣٩١	جەژنێك بۆ پیر	ڕەووف مەحمود پوور	لێکۆڵینەوە	٤٠٠٠	٣٦٨
٣٩٢	دوایین هەستی ترسناك	سەرهەنگ جەمال	رۆمان	١٥٠٠	١٣٦
٣٩٣	پەرەسەندنی کوردستانی نوێ	و:جەمیل محەمەد ئەرگوشی	رامیاری	٤٠٠٠	٦٤٠
٣٩٤	فرمێسك و تەمەن و خەون	ماریە ئەحمەد	شیعر	١٠٠٠	١٧٦
٣٩٥	بركان التنهدات	دانیال شابۆ	شیعر	١٠٠٠	١٦٠
٣٩٦	دیبلۆماتیك	ماجید نوری	پرۆژە	٥٠٠	٤٠
٣٩٧	مێژووی هاوچەرخ	خالید هەرکی	مێژوویی	٤٠٠٠	٦٦٤
٣٩٨	ناوکبڕینی بۆشایی	محەمەد باوەکر	شیعر	١٥٠٠	١٢٠
٣٩٩	لەپێناوی تازەگەری فیکریدا - بەشی دووەم	نەجات حەمید ئەحمەد	گشتی	٢٥٠٠	٤٠٨
٤٠٠	ڕێسا	محەمەد وەسمان	پەروەردەیی	٢٠٠٠	٨٠
٤٠١	ستاتیکای شاکاری کوردی	تاریق کارێزی	شێوەکاری	١٥٠٠	١٢٠
٤٠٢	ماڵئاوایی	مجوهل ئیسماعیل	شیعر	١٠٠٠	٨٠
٤٠٣	کورد... عەرەب... شۆڤێنیزم	بەهرام محەمەد (کاکل)	سیاسی	٢٠٠٠	٢٤٠
٤٠٤	رەنگدانەوەی زەمبیل فرۆش لە ئەدەبی میللی کوردیدا	ئیدریس عەبدوڵلا	لێکۆڵینەوەی ئەدەبی	٢٠٠٠	٢٤٠
٤٠٥	ئەفسانەی میرە گوڵ	محەمەد رەشید فەتاح	رۆمان	١٥٠٠	٢٦٤
٤٠٦	کەلەپوورنامەی کوردەواری	یاسین حەسەن گۆران	فۆلکلۆری	٢٠٠٠	٢١٦
٤٠٧	کورتنووسی لە زمانی کوردیدا	وشیار بەشیر مستەفا	زمانەوانی	١٥٠٠	٢٢٤
٤٠٨	المدن ولعبة الاجيال	محمد مسعود محمد	دراسة	٣٠٠٠	٣٧٦
٤٠٩	أمتلىء عشقا منك	فريدون سامان	ترجمة شيعرية	١٥٠٠	١٣٢
٤١٠	هونەرێ نەڤاندنێ	د. لەزگین ئاڤدرەهمانی	رۆمان	٣٠٠٠	٢٠٠

٤١١	خەزینا زانستی د (١٠٠٠٠) پرسیار و بەرسڤادا	محەمەد سالح پێندرۆیی	رۆشنبیری گشتی	١٠٠٠٠	٨٣٢
٤١٢	دیوانی خالۆ	مەهدی فاتیح	شیعر	٤٠٠٠	٤٦٤
٤١٣	گرافیکەکانی کوردستانی	محەمەد عارف	هونەری شێوەکاری	٥٠٠٠	٦٧٢
٤١٤	یۆگا	و: حەمید گەردی	گشتی	٤٠٠٠	٦٢٤
٤١٥	شەوێ بەیادی گەڕانەوەت	دەرباز یونس	شیعر	١٥٠٠	٢٠٤
٤١٦	ئەڵمانیا.. جوگرافیا .. کلتور	باهۆز مستەفا	گشتی	٤٠٠٠	٢٢٤
٤١٧	با پەیڤەکان بەردەوام بن	و: خەسرۆ پیربال	شیعر	١٥٠٠	١٤٤
٤١٨	یاشام پۆتاسیندا پیشەن سوزجوکلر	حسام حسرت	شیعر	١٥٠٠	١٦٠
٤١٩	پاییز فەرامۆش بکە	و: لەیلا محەمەد تەها	رۆمان	٣٠٠٠	٢٠٨
٤٢٠	خمسون أعجوبة من عصر (توت عنغ امون)	ترجمة: نضال الاغا	تأريخي	٤٠٠٠	١١٢
٤٢١	المنهاج الصحي الاول	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	٢٥٠٠	٢٦٤
٤٢٢	التغذیة الصحیحة أساس الحیاة الصحیة	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	١٥٠٠	١٦٠
٤٢٣	برنامج نمط الحیاة الصحیة	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	١٠٠٠	٤٨
٤٢٤	اناستاسیا	د.صباح یاقو توماس (أبولیلی)	الصحة الطبیعیة	١٥٠٠	٢٢٤
٤٢٥	هونەری هێڵکاری گیانداران	و: پەروین خدر ئیبراهیم	هێڵکاری	٦٠٠٠	١٤٤
٤٢٦	کێشەی کورد	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٦٤
٤٢٧	بیرەوەرییەکانم لە شۆڕشی کوردستاندا	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٣٢٠
٤٢٨	کوردستان یان نەمان	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٢٨٠
٤٢٩	کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو ١٩٥٤	و: ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	٢٢٤
٤٣٠	سەفەرێك بۆناو پیاوە ئازاکان لە کوردستان	و. ئەبوبکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	٦٠٠٠	٥٤٤
٤٣١	بارزانی و پاشەکشێی بارزانیەکان لە بیرەوەرییەکانی ئیحسانی دا	و. ئەبوبکر سالح ئیسماعیل	مێژووی سیاسی	١٠٠٠	١٤٤
٤٣٢	پەل و خولی	تەحسین ناڤشکی	رۆمان	١٠٠٠	٤٢٤
٤٣٣	بەیانیت باش کۆمپیوتەرەکەم	ئەنوەر خدر بایەزید	زانستی کۆمپیوتەر	٨٠٠٠	٥٣٦
٤٣٤	تفەنگا ب خوێن	عەگیدێ چەرکس	رۆمان	٣٠٠٠	٤٠٨

٤٣٥	أبو اسحق الصابي: درر النثر وغرر الشعر	قيس مغشغش السعدي	تأريخي	٣٠٠٠	٤٦٤
٤٣٦	ئاڵای کوردستان لە نێوان شەریعەت و یاسادا	عەبدولستار ئەحمەد	توێژینەوە	١٥٠٠	٦٨
٤٣٧	کیژە ساباڵاغی	ئیبراهیمی قادری	گۆرانی و ژیاننامە	٤٠٠٠	٤٥٨
٤٣٨	ئینسکلۆپیدیای مێژوونامە (٤) بەرگ	علی کەندی	گشتی	١٠٠٠ازلەبەرگ	٦٧٢

ENCYCLOPEDIA OF HISTOGRAPHY

1/1/0001 - 31/12/1900

Ali Kandy

لەم مەیدانە گرنگەی کولتوری هەموو نەتەوەیەك عەلی کەندیش دەبێتە سەربازی نەناسراوی ئەو جۆرە کارە زانستیانە . ئەمانە نەك تەنیا لای ئێمە ، بەڵکو لەهەموو گێتیدا سوود بە خوێنەوارو رۆشنبیران دەگەیەنن کەچی نووسینەکانیان دەبن بە سەرچاوەی بنچینەیی بۆ هەموو جۆرە بەرهەمێك .

د. مارف خەزنەدار
ی مایسی ٢٠٠٧

ئەم خەمخۆرییە تاقەکەسییە کەلەلایەن مامۆستا عەلی کەندی ئەنجامدراوە شایانی سوپاس و پێزانینە، چونکە پشوویەکی فراوان و ماوەیەکی زۆر و ئارامێکی لەیوبییانەی گەرەکە. لەبەر ئەوەی ئەو ئینسکلۆپیدیایە چەندین ئینسکلۆپیدیا لەخۆ دەگرێ.

تارق جامباز
٢٠٠٩/٨/١٠

کارێکی کەلتووری مەزن ... ئەم کارەی پیشەسازییەی ووشە ((ئینسکلۆپیدیایە - مێژوونامە)) قەڵایەکی کلتووری مێژووی مەزنە، وەکو قەڵای شاری مێژوو - هەولێر - هەردەم زیندووە.

مومتاز حەیدەری
٢٠٠٩/٧/٧

نووسەرێکی دڵسۆزی وەك عەلی کەندی پێی هەڵساوە، کە پێویستە هان بدرێت و پشتگیری لێ بکرێ تاکو بەرهەمی زیاتر پێشکەش کتێبخانەی کوردی بکات، بەتایبەت کەهێشتا کتێبخانەی کوردی لەزۆر بواردا هەژارە.

د. محەمەد عەبدوڵڵا کاکەسوور
٢٠٠٩/٧/٢٥

Second Edition - 2009
Shouthern of Kurdistan - Erbil

چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان - هەولێ